

Ilmiy amaliy jurnal

№ 4 (6)
2026

YANGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

4

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

UDK: 818.213
BBK: 84.61
B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей обшей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «**KLASSIC PRINT**» nashriyoti

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir — i.f.d., prof. A.Qodirov
Bosh muharrir o‘rinbosari — DSc, prof. X.X.Rejapov
Mas’ul kotib — DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:
Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:
Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, i.f.d. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, prof. A.M. Tursunov, prof. A.Boboyev, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. A.Q.Isxakov, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova

Tahririyat manzili:
10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72
Журнал сайти: **https://journal.econuu.uz**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.
Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4
Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldadan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” № 4. 2026

MUNDARIJA

Юлдашев Ш.Г. Конвергенция и поляризация развитых и развивающихся стран в эпоху развития искусственного интеллекта..... **8**
Mamatov B.S. Foreign investment is an important factor of economic growth..... **15**
Raximova K.N. Raqamli iqtisodiyot sharoitida telekommunikatsiya kompaniyasining rivojlanish tendensiyasi..... **22**
Karimov Sh.X. Turizmni barqaror rivojlantirishda hududiy boshqaruv omillarining ahamiyati..... **26**
Raximov D.Sh. To‘qimachilik sanoatida diversifikatsiya darajasi va iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlili..... **30**
Rashidova K. Asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing faoliyati samaradorligini oshirish..... **32**
Хакимов Д.Р. Процессы, возможности и ограничения экономической интеграции между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой..... **37**
Olimjanova Sh.O., Eshonqulov I.N. O‘zbekistonda agrar munosabatlarni takomillashtirishda resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish masalalari..... **42**
Valikulov Sh.Z. O‘zbekistonda neft-gaz sanoatiga investitsiyalarni jalb qilishning institutsional muammolari va yechimlari..... **48**
Ganieva L.S. Bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishning nazariy asoslari..... **52**
Axrorova N.U. Turizm xizmatlaridan tajriba iqtisodiyotiga o‘tish: evolyutsion tahlil..... **56**
Kamilova A.N. Sanoat ishlab chiqarish korxonasida mehnatni normalashtirish menejmentini tashkil etish va takomillashtirish yo‘llari…..... **61**
Umurzakova Z.S. Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni takomillashtirish chora-tadbirlari..... **66**
Abdiyeva D.K. Priority directions for improving the national logistics policy in Uzbekistan..... **69**
Xalimova N.J. Kreativ turizm: nazariy asoslar va ta’riflar qiyosiy tahlili..... **74**
Maxramova N.Y. Strategik menejmentda qadriyatlar zanjiri: raqobatbardoshlikni oshirishning konseptual asoslari..... **78**
Zaxirova G., Shavkatova N.O‘. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish masalalari..... **82**
Maxmudov H., Muxtarova G., Maxmudov H. Ekologik muommolar va ularning mamlakat iqtisodiyotga ta’siri..... **86**
Umurzakova M.N., Gulahmadov Sh.A. Davlat ichki va tashqi qarzlarining ijobiy va salbiy jihatlari tahlili. **89**
Xasanov I.M. O‘zbekistonda mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi: tadbirkorlikni rivojlantirish omili sifatida…..... **94**
Abdullayev M.G‘. Personalni boshqarish tizimining ilmiy-nazariy asoslari va uning korxona samaradorligiga ta’siri..... **101**
Адилов Б.Б., Абдуллаева М.К. Ўзбекистонда саноат корхоналарини ривожлантириш, тенденциялари..... **105**
Абдуғаниев Ё.Ж. Яшил иқтисодиёт - барқарор ривожланиш мақсадларининг янги парадигмаси сифатида..... **112**
Xusanboyeva T.M. Talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda to‘garaklarning o‘rni va ahamiyati. **116**
Xashimova S.N. O‘zbekiston milliy yashil taksonomiyasi mohiyati va ahamiyati..... **120**
Mitillayev I.T. Tijorat banklarida kredit risklarini baholashda zamonaviy scoring modellari va ularning samaradorligini oshirish yo‘llari..... **124**
Бобоқулова М.Ғ. Инвестиция муҳити ва Ўзбекистондаги инвестиция жараёнларининг динамикаси. **127**
Bekberganova M.R. “O‘zbekistonda sug‘urta kompaniyalari tushumlarining ekonometrik tahlili”..... **134**
Рахимова М.Ш. Модернизация системы социальной защиты..... **138**
Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlari eksport salohiyatini xalqaro standartlar asosida oshirish yo‘llari.... **142**
Djumanova R.F. Aholi turmush sifatini baholashning metodologik yondoshuvlari..... **147**
Mamatov B.S., Umurzakova M.N. Davlat tibbiy sug‘urta tizimida bepul xizmatlar, reimbursasiya va foydalanish shartlari..... **154**
Ешимбетов У.Х. Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришнинг илмий асослари..... **158**
Xodjaeva F.K. Sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish..... **167**
Yusupova M. Hududlarda ayollar va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda institutsional qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish..... **171**
Abduxalilov B.Z. O‘zbekistonda IT provayderlar xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish: huquqiy va institutsional asoslar..... **175**
Abdisamatov A.A. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari..... **178**

Abdusalomov I.J. Korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va uning moliyaviy natijalarga ta’siri..... **182**
Amirov L.F., Sokhibjonova S.S. Directions for increasing agricultural product exports in the context of a green economy..... **185**
Boltaxo‘jayeva I.O‘. Ways to improve the enterprise management system based on modern management models..... **191**
Dehqonov U.M., Sativaldiyeva G. Korxonalarda bo‘nak to‘lovlari hisobining moliyaviy hisobotga ta’siri va ularni optimallashtirish bo‘yicha tahliliy yondashuvlar..... **195**
Isoqova M.A. O‘zbekistonda yashil energiyadan foydalangan holda kichik biznesni rivojlantirishning institutsional va moliyaviy mexanizmlari..... **199**
Mamadaliyev B., Teshaboyev J. Korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit samaradorligini oshirish yo‘llari..... **202**
Poziljonov M., Teshaboyev X. Davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish..... **206**
Rustamova F.A. Qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlarning roli..... **209**
Tursunboyev Q.O. Transport xizmatlari ko‘rsatish sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning xorijiy tajribalari..... **213**
Umarov T.S. Hududlarda qurilish korxonalarini faoliyatini samarali tashkil etishni ekonometrik modellashtirish va prognozlash..... **216**
Xo‘jaliyev A.O., Avilov N. Moliyaviy natijalar hisobi va auditida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi..... **220**
Xomidov T.T., Arziboyeva R.S. Bank aktivlarining tarkibi va ularni boshqarish omillari..... **223**
Xusainov M. Sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirishning metodologik asoslari va audit mexanizmlarini rivojlantirish..... **227**
Begaliyeva M.A., Egamshukurova N.R. Jahon savdo tizimi va milliy iqtisodiyot uchun uning ahamiyati.. **231**
Gulimboyev S.I. Korxonalarda moliyaviy resurslar taqsimotining zamonaviy usullari..... **235**
Ibodov J.Q. Moliyaviy tizimning xizmatlar sohalari va bo‘g‘inlari..... **239**
Jumabayeva K.B. Xalqaro pensiya tizimi modellari va ularning mintaqaviy tamoyillari..... **243**
Khusanova Z.R., Yo‘ldasheva Z.U. Global trends in the development of international tourism services..... **249**
Sadullayev M.D. Sanoat korxanalari innovatsion faoliyatini boshqarish..... **252**
Tilabov N.T. Davlat qarz siyosatini samarali boshqarish strategiyasini takomillashtirish..... **256**
Toshtemirov Y.N. O‘zbekistonda logistik faoliyatni rivojlantirishning hozirgi darajasi..... **264**
Toshtemirova Z.M. Mahalla institutining iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi strategik ahamiyati..... **268**
Uralov E.O. Surxondaryo viloyati xududida sanoatni shakilanishi va rivojlanishi..... **273**
Xursanova F.Sh. Budjetlararo munosabatlarning iqtisodiy mazmuni..... **278**
Yuldasheva G.A. Investitsion qarorlarni kabul qilishda moliyaviy tahlilning ahamiyati va roli…..... **282**
Абдуллаева Р. Тадбиркорликнинг замонавий кўринишлари..... **287**
Юлдашев А. Фарғона вилояти маҳаллаларида инвестиция фаоллигини оширишнинг институционал асослари **292**
Abdumalikova Z., Razakova B.S. O‘zbekiston sug‘urta bozorini moliyaviy texnologiyalar (insurtech) asosida rivojlantirish: imkoniyatlar va yo‘nalishlar..... **294**
Azimov B.F. Milliy innovatsion tizimni boshqarishda tashkiliy-institutsional va moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarning roli..... **300**
Begaliyeva M.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimida sifat menejmentini samarali joriy etishning ahamiyati..... **304**
Dawletmuratov A.M. Xizmatlar bozorini rivojlantirish orqali bandlikni oshirish va daromadlarni ko‘paytirish mexanizmlari..... **308**
Karimova L.S., Jabborov A.A. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot: holati, muammolar va rivojlanish istiqbollari..... **313**
Maxmudov F.U. Oliy ta’lim muassasasalarida moslashuvchan marketing strategiyalarini ishlab chiqish mexanizmlari..... **319**
Navruz-zoda L.B. Kichik biznes subyektlarining kadrlar salohiyati va bilim infratuzilmasiga bo‘lgan talablari: Buxoro viloyati misolida..... **323**
Nishonboyev D.E., Abdumalikov S.T. Chorvachilik tarmog‘ini innovatsion boshqaruv asosida rivojlantirish istiqbollari..... **327**

Nurmirzayeva N.R. Valyuta kursi o‘zgarishining eksport-importga ta’siri: O‘zbekiston misolida amaliy baholash..... **331**
Rahimov A.M. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini takomillashtrish..... **335**
Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini baholashning xalqaro tajribasi va uni joriy etish..... **339**
Ravshanova M.M. Hududiy iqtisodiy salohiyatni baholashda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish va ularning elektron tijorat tizimidagi o‘rni..... **343**
Ro‘ziboyeva M. O‘zbekistonda ishchi kuchi migratsiyasi va iqtisodiy o‘sish darajasining o‘zgarish dinamikasi..... **347**
Saidova F.K., O‘rozov Sh. Korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) va yashil iqtisodiyot: logistika sektorida boshqaruv strategiyalari..... **350**
Sultonov S.N. Hududlarda klasterlarini investitsion - innovatsion rivojlantirish istiqbollari (Qashqadaryo viloyati misolida)..... **354**
Sultonova D.U. Korxona iqtisodiyotida resurslarni boshqarishning raqamli-integratsiyalashgan modelini takomillashtirish..... **358**
To‘raxojayev H.H., Hoshimov P.Z. Islomiy banklarning ishlash tamoyili va islom moliya tizimining O‘zbekiston iqtisodiyotiga tadbiqi..... **362**
Tursunova N.U. Bridging the innovation gap: development-focused entrepreneurship support and international intermediaries..... **368**
Акрамова Г.А. «Роль женщин-ученых в совершенствовании механизмов коммерциализации ремесленных услуг Узбекистана в условиях цифровой экономики»..... **374**
Болтаев Ж.А. Трансформация банковского сектора в условиях цифровизации мировой экономики.. **379**
Жунайдуллаев М.А. Жанубий Кореяда рақамли таълим технологиялари орқали индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимини бошқаришнинг миллий хусусиятлари..... **384**
Митрушова М.Л. Интеллектуальный капитал как ключевой фактор инновационного развития предприятия..... **388**
Муродов О.У. Барқарор ривожланиш тушунчаси ва унинг иқтисодий, ижтимоий ҳамда экологик мезонлари..... **392**
Саидова Г., Ибрагимова К., Қурбонов А. Рақамли трансформация шароитида енгил саноат корхоналари маҳсулотларининг халқаро рақобатбардошлигини ошириш стратегиялари..... **396**
Sarkarov S.Z. O‘zbekistonda qurilish sohasining texnologik bisqichlar kesimida rivojlanishi..... **401**
Minojidinova N.M. Aksiyadorlik jamiyati korxonalarida xodimlarni samarali boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari..... **406**
Ruzmetova I.Y. Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznesning o‘rni..... **410**
Qudratov D., Ismoilov A. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning tarmoqlar rivojidagi o‘rni..... **414**
Qodirov H.D. Soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish orqali davlat byudjeti daromadlarini barqaror oshirish yo‘llari..... **417**
Kinjayev K.N. Banklarda kreditlar tasnifini yaxshilash orqali rentabellikni ta’minlash yo‘llari..... **421**
Макушина А.Ю. Государственная поддержка экспортного потенциала субъектов малого предпринимательства в Республике Узбекистан..... **424**
Rejapov X.X., Oxunjonova K.K. Ixtisoslashtirilgan savdo majmualarini moliyaviy resurslarini shakllantirish va ishlatish yo‘nalishlari – Bek Baraka savdo majmuasi misolida..... **430**
Махкамова Н.С. Роль государственно-частных партнерств (ГЧП) в продвижении устойчивого развития **434**
Avilov N., Muhammadova G. Korxonalarda materiallar harakatining auditi va iqtisodiy tahlili..... **441**
Abdullayeva R.G., Raxmonova I.S. O‘zbekiston qishloq hududlarida bandlikni ta’minlash holati va rivojlanish tendensiyalari..... **444**
Yusupova M.B. Ustama ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlashning ABC usuli..... **447**
Toshpo‘latov M.A. Ta’lim loyihalarida moliyaviy mablag‘lardan samarali foydalanishning xususiyatlari... **452**
Hamidova Sh., Ahmadaliyeva H. Kapital qo‘yilmalarning samaradorlik tahlili..... **458**
Хамракулов С.М. Собственный капитал в функционировании экономических субъкетов Республики Узбекистан..... **461**
Zayavitdinova N.M. Raqamli platformalar asosida xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari..... **465**
Turg‘unov T.S. O‘zbekistonda aholi turmush darajasini statistik taxlil qilishning ahamiyati..... **469**
Ботирова З.Қ. Рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг хусусиятлари.... **475**
Бегимова Н.К. Меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабаблари..... **481**

УДК:330.8

КОНВЕРГЕНЦИЯ И ПОЛЯРИЗАЦИЯ РАЗВИТЫХ И РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН В ЭПОХУ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

РИВОЖЛАНГАН ВА РИВОЖЛАНАЁТГАН ДАВЛАТЛАРНИНГ СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ РИВОЖИ ДАВРИДАГИ ЯҚИНЛАШУВИ (КОНВЕРГЕНЦИЯ) ВА ҚУТБЛАШУВИ (ПОЛЯРИЗАЦИЯ)

CONVERGENCE AND POLARIZATION OF DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Юлдашев Шухрат Ганиевич
д.э.н., профессор кафедры Экономическая теория,
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация

В статье анализируются тенденции развития развитых и развивающихся стран в условиях технологической трансформации, ключевым драйвером которой выступает искусственный интеллект. Цель – выявить факторы, определяющие соотношение конвергенции и поляризации экономик. Использованы институциональный и сравнительный подходы. Показано, что искусственный интеллект одновременно ускоряет рост и усиливает структурное неравенство: развитые страны получают дополнительные преимущества, тогда как развивающиеся сталкиваются с риском технологического отставания. Выделены три сценария: управляемая конвергенция, усиление поляризации и технологическая фрагментация. Ключевым условием устойчивого развития является способность стран адаптироваться к новым технологическим и институциональным условиям.

Ключевые слова: искусственный интеллект; экономическая конвергенция; экономическая поляризация; развитые и развивающиеся страны; глобальная экономика; технологическое неравенство; рынок труда; экономический рост.

Мазкур мақолада технологиявий трансформация шароитида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланиш тенденциялари таҳлил қилинади, бунда асосий ҳаракатлантирувчи омил сифатида сунъий интеллект намоён бўлади. Тадқиқотнинг мақсади — иқтисодиётларда конвергенция ва поляризация жараёнларининг нисбатини белгиловчи омилларни аниқлашдан иборат. Институционал ва таққослама ёндашувлардан фойдаланилди. Сунъий интеллект бир вақтнинг ўзида иқтисодий ўсишни тезлаштириши ва таркибий тенгсизликни кучайтириши кўрсатиб берилди: ривожланган мамлакатлар технологиялар, капитал ва инсон ресурсларига кенгроқ кириш имконияти орқали қўшимча афзалликларга эга бўлмоқда, ривожланаётган мамлакатлар эса технологиявий орқада қолиш хавфига дуч келмоқда. Учта асосий сценарий ажратилди: бошқариладиган конвергенция, поляризациянинг кучайиши ва технологиявий фрагментация. Барқарор ривожланишнинг асосий шарти мамлакатларнинг янги технологиявий ва институционал шароитларга мослаша олиш қобилияти ҳисобланади.

Калит сўзлар: сунъий интеллект; иқтисодий конвергенция; иқтисодий тафовутланув; ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар; жаҳон иқтисодиёти; технологик тенгсизлик; меҳнат бозори; иқтисодий ўсиш

This article analyzes development trends in developed and developing countries amidst technological transformation, the key driver of which is artificial intelligence. The goal is to identify the factors determining the relationship between convergence and polarization in economies. Institutional and comparative approaches are used. It is shown that artificial intelligence

simultaneously accelerates growth and exacerbates structural inequality: developed countries gain additional advantages, while developing countries face the risk of technological lag. Three scenarios are identified: managed convergence, increasing polarization, and technological fragmentation. A key condition for sustainable development is the ability of countries to adapt to new technological and institutional conditions.

Keywords: artificial intelligence; economic convergence; economic polarization; developed and developing countries; global economy; technological inequality; labor market; economic growth.

В начале XXI века мировая экономика перешла к новому этапу структурной трансформации, обусловленному ускоренным развитием цифровых технологий, среди которых ключевое место занимает искусственный интеллект. Если в конце XX – начале XXI века доминировала парадигма глобализации, предполагающая постепенное сближение уровней социально-экономического развития стран, то к середине 2020-х годов становится очевидным, что данный процесс носит более сложный и противоречивый характер.

С одной стороны, сохраняется тенденция *экономической конвергенции [1]*, проявляющаяся в ускоренном росте ряда развивающихся стран, прежде всего в Азии. Как отмечается в исследованиях, процессы «великой конвергенции» действительно способствовали сокращению разрыва между странами, однако они сопровождаются существенными различиями в темпах и устойчивости экономического роста.

С другой стороны, усиливаются процессы глобальной поляризации [2], связанные с неравномерным доступом к технологиям, капиталу и человеческому капиталу. По данным Всемирного банка, несмотря на отдельные успехи развивающихся стран, темпы роста во многих из них остаются недостаточными для устойчивого сокращения разрыва по уровню доходов, а высокая неопределённость и структурные ограничения замедляют процессы сближения.

Дополнительным фактором выступает демографическая асимметрия: развитые страны сталкиваются со старением населения и сокращением трудовых ресурсов, тогда как в ряде развивающихся стран сохраняется высокий демографический потенциал. Однако, как показывают современные исследования, наличие демографического ресурса само по себе уже не гарантирует ускоренного экономического роста без соответствующей институциональной и технологической базы [2, p. 46].

Особую роль в трансформации экономических систем играет искусственный интеллект, выступающий технологией общего назначения. Согласно оценкам Международного валютного фонда, распространение технологий искусственного интеллекта может затронуть значительную долю рабочих мест, при этом его влияние будет неоднородным: *в развитых странах эффект проявится быстрее и сильнее, что создаёт дополнительные преимущества для этих экономик* [3, p. 3–4, 18].

Таким образом, в современных условиях возникает ключевая научная проблема: каким образом взаимодействуют процессы экономической конвергенции и поляризации и какую роль в этом играет распространение технологий искусственного интеллекта.

Цель настоящего исследования заключается в анализе влияния искусственного интеллекта и сопутствующих глобальных факторов на динамику развития развитых и развивающихся стран, а также в формировании возможных сценариев трансформации мировой экономики.

Научная новизна работы состоит в комплексном рассмотрении процессов конвергенции и поляризации с учётом влияния искусственного интеллекта как ключевого фактора современного этапа экономического развития.

Современная мировая экономика развивается под воздействием нескольких взаимосвязанных факторов: *технологической перестройки, геоэкономической фрагментации, демографической асимметрии и трансформации глобального рынка труда*. В отличие от логики начала 2000-х гг., когда преобладало представление о постепенном выравнивании

траекторий развития, в середине 2020-х гг. всё более заметно сочетание двух разнонаправленных процессов – конвергенции и поляризации [1, с. 232–236].

Искусственный интеллект в современных условиях приобретает свойства технологии общего назначения, оказывающей системное влияние на производительность, структуру занятости и распределение конкурентных преимуществ. По оценке МВФ, развитые экономики столкнутся с эффектами ИИ раньше, чем развивающиеся, поскольку их структура занятости сильнее связана с когнитивно насыщенными видами труда; при этом ИИ может одновременно повышать производительность и усиливать неравенство доходов и богатства [3, p. 1, 3–4, 18–19]. В этом смысле ИИ выступает не только драйвером роста, но и фактором новой технологической стратификации мировой экономики.

Для рынка труда особенно важно, что воздействие генеративного ИИ не сводится только к автоматизации. Согласно исследованию МОТ, его преобладающим эффектом, вероятнее всего, станет не полное вытеснение труда, а трансформация и дополнение значительной части профессий; при этом наиболее сильное влияние ожидается в странах с более высокой долей «офисных» и когнитивных профессий [4, p. 1]. Это означает, что развитые и часть стран со средним доходом получают дополнительные преимущества, тогда как страны с более слабой цифровой инфраструктурой рискуют закрепиться на периферии новой технологической системы.

Наряду с технологическим фактором усиливается геоэкономическая фрагментация. Всемирный банк подчёркивает, что рост торговых барьеров, переориентация цепочек поставок и высокая глобальная неопределённость ухудшают перспективы многих развивающихся экономик, особенно экспортно зависимых [2, p. 39, 44]. Одновременно в ряде регионов возможны выгоды от роста производительности, связанного с технологическим внедрением и ИИ, однако такие эффекты проявляются прежде всего там, где уже существуют развитые ИКТ-секторы и высокая готовность к использованию новых технологий [2, p. 86–87].

Серьёзным ограничителем конвергенции остаётся демографический фактор. С одной стороны, в развивающихся странах сохраняется высокий прирост населения трудоспособного возраста, что создаёт потенциал роста. С другой стороны, Всемирный банк отмечает, что даже там, где темпы роста улучшаются, этого часто недостаточно для восстановления потерь в доходах на душу населения и создания необходимого количества рабочих мест; ситуацию дополнительно осложняют высокая долговая нагрузка и ограниченное фискальное пространство [2, p.46]. Следовательно, сам по себе демографический потенциал уже не гарантирует ускоренного сближения с развитыми странами без технологической и институциональной модернизации.

Таким образом, в середине 2020-х гг. конвергенция и поляризация не исключают, а дополняют друг друга. При этом, страны движутся в рамках единого мирового процесса «с разной скоростью», однако сегодня эта разница всё сильнее определяется не только институтами и рынками, но и доступом к данным, вычислительным мощностям, цифровой инфраструктуре и человеческому капиталу.

Далее мы провели эмпирический анализ динамики экономического роста развитых и развивающихся стран в течении 2024–2026 гг. *с целью уточнения характера современных процессов конвергенции и поляризации*. В качестве основного показателя использован темп роста реального ВВП, позволяющий сопоставить краткосрочную и среднесрочную макроэкономическую динамику по группам стран и по отдельным государствам.

Информационной базой исследования послужили материалы Международного валютного фонда, прежде всего данные *World Economic Outlook* за 2025 г., а также официальная статистика Республики Узбекистан по итогам 2025 г. Использование данных МВФ в качестве базового источника для международных сопоставлений обусловлено их высокой степенью сопоставимости по странам и группам стран, а также наличием в одной системе координат оценок и прогнозов на 2024–2026 гг. Для Узбекистана данные за 2025 г.

дополнительно уточняются по национальной статистике, поскольку к моменту подготовки статьи они уже имеют характер предварительного фактического результата.

Следует учитывать, что рассматриваемый временной интервал включает показатели разного статистического статуса: 2024 г. представлен как оценка, 2025 г. – как прогноз для международных агрегатов и ряда стран, но как предварительный результат для Узбекистана, а 2026 г. – как прогноз. В этой связи представленные данные следует рассматривать не как завершённый ретроспективный ряд, а как аналитическую основу для выявления текущих тенденций мировой экономики и возможных траекторий её дальнейшего развития.

Для анализа использованы два уровня сопоставления. *Первый уровень* – агрегированный, позволяющий оценить различия в динамике мировой экономики, развитых стран и развивающихся экономик. *Второй уровень* – страновой, позволяющий проследить неоднородность внутри этих групп на примере США, Европейского союза, Китая, Индии и Узбекистана. Такое сочетание макро и странового уровней анализа позволяет избежать чрезмерного обобщения и показать, что процессы конвергенции и поляризации протекают неравномерно.

Для более наглядного представления выявленных тенденций целесообразно обратиться к *агрегированным количественным показателям*, характеризующим динамику экономического роста в мировой экономике, а также в группах развитых и развивающихся стран. Это позволяет эмпирически оценить, в какой степени сохраняются предпосылки для конвергенции и насколько устойчивы различия в темпах роста между указанными группами стран. Соответствующие данные представлены ниже в таблице 1.

Анализ агрегированной динамики. Данные таблицы 1 показывают, что в 2024–2026 гг. в мировой экономике сохраняется устойчивая разница в темпах роста между развитыми странами и развивающимися экономиками. Если мировая экономика в целом растёт на уровне 3,1–3,3 %, то развитые страны демонстрируют значительно более низкие темпы – 1,6–1,8 %, тогда как развивающиеся экономики сохраняют рост на уровне 4,0–4,3 %. Это означает, что в макроэкономическом измерении предпосылки для конвергенции сохраняются: менее развитые экономики в среднем растут быстрее.

Таблица 1.

Темпы роста реального ВВП: факт, оценка и прогноз, % [3]

Группа стран	2024	Статус	Источ-ник	2025	Статус	Источ-ник	2026	Статус	Источ-ник
Мировая экономика	3,3	оценка IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	3,2	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	3,1	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1
Развитые страны	1,8	оценка IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	1,6	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	1,6	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1
Развива-ющиеся экономики	4,3	оценка IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	4,2	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1	4,0	прогноз IMF	IMF WEO 2025, Table 1.1

Однако сама по себе разница в темпах роста ещё не означает автоматического сокращения глобального разрыва. Для устойчивой конвергенции необходимо, чтобы более высокие темпы роста носили продолжительный характер и сопровождались технологическим

и институциональным обновлением. В противном случае более высокий рост может отражать не долгосрочное догоняющее развитие, а лишь краткосрочную фазу ускорения.

Однако агрегированные показатели не в полной мере отражают неоднородность внутри рассматриваемых групп стран. Для более глубокого анализа процессов конвергенции и поляризации необходимо перейти на страновой уровень, позволяющий выявить различия в динамике экономического роста отдельных экономик. В этой связи в таблице 2 представлены данные по ключевым развитым и развивающимся странам, что даёт возможность уточнить характер и направленность выявленных тенденций.

Представленная ниже таблица 2 показывает, что внутри обеих групп стран сохраняется значительная неоднородность. Среди развитых экономик США в 2024–2026 гг. растут заметно быстрее Европейского союза. Среди развивающихся стран Китай и Индия сохраняют высокие темпы роста, однако даже между ними наблюдаются различия: экономика Индии в рассматриваемый период растёт быстрее китайской. Это подтверждает, что процессы конвергенции носят избирательный характер и концентрируются в ограниченном числе стран.

Особое значение для исследования имеет пример Узбекистана. В 2024 г. темп роста составил 6,5 %, а по данным за 2025 г. – 7,7 %, что существенно выше как среднемировых показателей, так и средних темпов по группе развивающихся экономик. Прогноз на 2026 г. на уровне 6,0 % указывает на ожидаемое замедление, однако даже в этом случае страна сохраняет высокую динамику по международным меркам. Это позволяет рассматривать Узбекистан как пример экономики с выраженным потенциалом догоняющего роста.

Таблица 2.

Темпы роста реального ВВП отдельных стран: факт, оценка и прогноз, % [4]

Страна	2024	Статус	Источник	2025	Статус	Источник	2026	Статус	Источник
США	2,5	оценка IMF	IMF WEO 2025	2,1	прогноз IMF	IMF WEO 2025	1,8	прогноз IMF	IMF WEO 2025
ЕС	0,8	оценка IMF	IMF WEO 2025	1,2	прогноз IMF	IMF WEO 2025	1,5	прогноз IMF	IMF WEO 2025
Китай	5,0	оценка IMF	IMF WEO 2025	4,6	прогноз IMF	IMF WEO 2025	4,5	прогноз IMF	IMF WEO 2025
Индия	6,8	оценка IMF	IMF WEO 2025	6,5	прогноз IMF	IMF WEO 2025	6,3	прогноз IMF	IMF WEO 2025
Узбекистан	6,5	факт / IMF-WB	IMF / World Bank	7,7	предварительно	Нац. статистика	6,0	прогноз IMF	IMF

Вместе с тем сравнительный анализ показывает, что высокая динамика ВВП не устраняет автоматически структурных различий между странами. США, ЕС, Китай и Индия отличаются не только темпами роста, но и масштабом рынков, уровнем технологического развития, качеством человеческого капитала и степенью интеграции в глобальные инновационные цепочки. Следовательно, даже быстрый рост отдельных развивающихся стран ещё не означает полного преодоления глобальной асимметрии.

Основной вывод эмпирического анализа. Проведённый анализ позволяет сделать вывод о двойственном характере современной мировой динамики. На уровне агрегированных показателей сохраняется макроэкономическая база для конвергенции, поскольку развивающиеся экономики в среднем растут быстрее развитых стран. Однако на уровне отдельных стран и структурных факторов проявляется устойчивая поляризация, связанная с

различиями в технологическом потенциале, институциональной среде и качестве человеческого капитала.

Именно в этом состоит центральное противоречие современного этапа: макроэкономическая конвергенция сопровождается структурной и технологической поляризацией**.** Данное противоречие и определяет дальнейшую логику исследования, связанную с анализом возможных сценариев развития мировой экономики в эпоху искусственного интеллекта.

Проведённый анализ позволяет *выделить три базовых сценария* развития мировой экономики в среднесрочной перспективе. Их различие определяется не столько темпами роста как таковыми, сколько сочетанием технологической диффузии, институциональной адаптации и степени геоэкономической фрагментации.

Первый сценарий – *управляемая конвергенция*. Он предполагает сохранение более высоких темпов роста в развивающихся экономиках по сравнению с развитыми, при одновременном расширении доступа к цифровой инфраструктуре, технологиям искусственного интеллекта и современным институтам развития. При таком варианте искусственный интеллект становится не только источником роста производительности в развитых странах, но и инструментом ускоренной модернизации в развивающихся экономиках. Данный сценарий возможен при условии относительной открытости мировой экономики, расширения международного технологического сотрудничества и активной государственной политики в области образования, цифровой инфраструктуры и рынка труда. Его реализация позволила бы сохранить траекторию глобального роста, близкую к умеренным прогнозам международных организаций, при постепенном сокращении структурного разрыва между группами стран. По оценке МВФ, глобальная экономика в 2024–2026 гг. сохраняет рост около 3,1–3,3 %, при этом развивающиеся экономики растут заметно быстрее развитых; при благоприятных институциональных условиях такая разница может работать в пользу догоняющего развития [3, p. 1, 3–4].

Второй сценарий – *усиление глобальной поляризации*. Он реализуется в том случае, если преимущества от внедрения искусственного интеллекта будут концентрироваться преимущественно в развитых странах и в ограниченном числе крупных развивающихся экономик, тогда как остальная часть мира столкнётся с ограниченным доступом к вычислительным ресурсам, данным, капиталу и квалифицированным кадрам. В этом случае сохраняющиеся более высокие темпы роста части развивающихся стран не приведут к широкой конвергенции, а глобальный разрыв будет воспроизводиться уже на новой технологической основе. UNCTAD прямо отмечает высокую концентрацию развития ИИ в небольшом числе стран и компаний, а также существующие пробелы в цифровой инфраструктуре, которые могут усиливать неравенство как между странами, так и внутри них [5].

Третий сценарий – *технологически фрагментированный мир*. В его рамках мировая экономика сохраняет положительные, но более низкие темпы роста, тогда как пространство технологий, рынков данных, стандартов регулирования и цепочек поставок всё сильнее разделяется на несколько конкурирующих блоков. При таком развитии событий даже те страны, которые демонстрируют сравнительно высокие темпы роста, будут сталкиваться с ограничениями доступа к технологиям и внешним рынкам. Всемирный банк в 2025 г. указывал на то, что усиление торговых напряжённостей и глобальной неопределённости становится существенным тормозом для роста, особенно для экспортно зависимых развивающихся экономик [2, p. 39, 44].

С точки зрения рынка труда наиболее вероятным представляется не сценарий полной автоматизации, а сценарий глубокой трансформации занятости. Исследования МОТ показывают, что генеративный искусственный интеллект, вероятнее всего, будет в большей степени дополнять и изменять профессии, чем полностью вытеснять труд; при этом наибольшее воздействие ожидается в странах с более высокой долей когнитивных и офисных видов занятости [4, p. 1]. Это означает, что даже при относительно умеренных темпах

мирового роста различия в качестве человеческого капитала и способности к институциональной адаптации будут играть всё более важную роль в определении положения стран в мировой экономике.

С учётом выявленных тенденций наиболее реалистичным на горизонте 2026–2035 гг. представляется промежуточный вариант между *первым* и *третьим сценариями*: мировая экономика, вероятно, сохранит умеренный рост, однако этот рост будет сопровождаться усилением технологической асимметрии и частичной фрагментацией глобального пространства. Иными словами, догоняющее развитие останется возможным, но станет значительно более избирательным и будет зависеть не только от темпов накопления капитала, но и от способности стран встроиться в новую архитектуру цифровой и технологической экономики [2; 3; 4; 5].

Результаты проведённого анализа свидетельствуют о том, что современная динамика мировой экономики определяется сложным взаимодействием *процессов конвергенции и поляризации*.

Основные выводы исследования:

1. Установлено, что в современной мировой экономике одновременно действуют процессы экономической конвергенции и поляризации, которые носят взаимодополняющий характер.

2. Показано, что более высокие темпы роста развивающихся экономик создают предпосылки для догоняющего развития, однако этот процесс не является универсальным и устойчивым.

3. Доказано, что ключевым ограничителем конвергенции выступает технологическое неравенство, проявляющееся в неравномерном доступе к искусственному интеллекту, цифровой инфраструктуре и человеческому капиталу.

4. Обосновано, что искусственный интеллект является двойственным фактором: он одновременно способствует экономическому росту и усиливает глобальную поляризацию.

5. Выявлено, что внутри группы развивающихся стран сохраняется значительная неоднородность, в результате чего процессы конвергенции носят избирательный характер.

Прогнозные положения:

1. В среднесрочной перспективе (2026–2035 гг.) мировая экономика будет развиваться по траектории, сочетающей элементы *управляемой конвергенции* и *технологической фрагментации*.

2. Догоняющее развитие сохранится как тенденция, однако его реализация будет зависеть от *способности стран* интегрировать технологии искусственного интеллекта и адаптировать институциональную среду.

3. Технологический разрыв между странами может усилиться, если доступ к *ключевым цифровым ресурсам останется ограниченным*.

Практическое значение нашего исследования заключается в возможности использования полученных результатов при разработке стратегий социально-экономического развития, направленных на повышение технологической конкурентоспособности и снижение рисков глобальной поляризации.

Сисок использованной литературы:

1. Гринин Л. Е., Коротаев А. В., Малков С. Ю. Развитые и развивающиеся страны: к общей цели на разных скоростях // *Russian Journal of Economics and Law*. 2022. Т. 16, № 2. С. 229–244. DOI: 10.21202/2782-2923.2022.2.229-244.
2. *Global Economic Prospects. June 2025*. Washington, DC: World Bank, 2025. 254 p. DOI: 10.1596/978-1-4648-2193-6.
3. Cazzaniga M., Jaumotte F., Li L., Melina G., Panton A. J., Pizzinelli C., Rockall E., Tavares M. M. *Gen-AI: Artificial Intelligence and the Future of Work*. IMF Staff Discussion Note SDN/2024/001. Washington, DC: International Monetary Fund, 2024. 42 p.

4. Gmyrek P., Berg J., Bescond D. *Generative AI and Jobs: A Global Analysis of Potential Effects on Job Quantity and Quality*. ILO Working Paper 96. Geneva: International Labour Office, 2023. 47 p.
5. *Technology and Innovation Report 2025: Inclusive Artificial Intelligence for Development*. New York; Geneva: United Nations, 2025.
6. *World Economic Outlook: Global Economy in Flux, Prospects Remain Dim*. Washington, DC: International Monetary Fund, October 2025.

UDK:330.332

FOREIGN INVESTMENT IS AN IMPORTANT FACTOR OF ECONOMIC GROWTH

CHET EL INVESTITSIYALARI IQTISODIY O‘SISHNING MUHIM OMILI

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ — ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Mamatov Bahadir Safaralievich
Tashkent State University of Economics, Professor.
ORCID: 0009-0004-6227-5103

Abstract

This article demonstrates that foreign investment is a vital factor in economic development. It examines the scientific and theoretical foundations of foreign investment, particularly the views of mercantilism, classical economists, Keynesian theory, and neoliberalism. It highlights the role of foreign investment in the economy and its international flows globally. It describes and classifies the key and distinctive features of foreign investment. It analyzes the volume and dynamics of global gross domestic product and global foreign direct investment in 2015–2025, identifying relevant trends. Based on the research findings, proposals and recommendations for increasing the attractiveness of foreign direct investment for the economy are developed.

Key words: investments, foreign investments, foreign direct investments, international flow of foreign investments, gross domestic product, investment climate, infrastructure, developed countries, investment resources, profit, investment risk, reinvestment.

Ushbu maqola xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Unda xorijiy investitsiyalarning ilmiy va nazariy asoslari, xususan, merkantilizm, klassik iqtisodchilar, Keyns nazariyasi va neoliberalizm qarashlari o‘rganiladi. Unda xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotda va uning xalqaro oqimlarida global roli ta’kidlanadi. Unda xorijiy investitsiyalarning asosiy va o‘ziga xos xususiyatlari tavsiflanadi va tasniflanadi. Unda 2015-2025 yillarda global yalpi ichki mahsulot va global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi va dinamikasi tahlil qilinadi, tegishli tendensiyalar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari asosida iqtisodiyot uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning jozibadorligini oshirish bo‘yicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: investitsiyalar, xorijiy investitsiyalar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, xorijiy investitsiyalarning xalqaro oqimi, yalpi ichki mahsulot, investitsiya muhiti, infratuzilma, rivojlangan mamlakatlar, investitsiya resurslari, foyda, investitsiya xavfi, qayta investitsiya.

В данной статье показано, что иностранные инвестиции являются важнейшим фактором экономического развития. Рассматриваются научные и теоретические основы иностранных инвестиций, в частности, взгляды меркантилизма, классических экономистов, кейнсианской теории и неолиберализма. Подчеркивается роль иностранных инвестиций в экономике и их

международные потоки в глобальном масштабе. Описываются и классифицируются ключевые и отличительные особенности иностранных инвестиций. Анализируются объемы и динамика мирового валового внутреннего продукта и мировых прямых иностранных инвестиций в 2015–2025 годах, выявляются соответствующие тенденции. На основе результатов исследования разработаны предложения и рекомендации по повышению привлекательности прямых иностранных инвестиций для экономики.

Ключевые слова: инвестиции, иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, международные потоки иностранных инвестиций, валовой внутренний продукт, инвестиционный климат, инфраструктура, развитые страны, инвестиционные ресурсы, прибыль, инвестиционный риск, реинвестирование.

The role of foreign investment in the economy is a key topic in modern economic science and practice. First, foreign investment (primarily direct investment) contributes to economic growth. It provides an influx of capital, which is used to develop industry, infrastructure, agriculture, and other sectors. Second, the technological impact is important. Foreign companies bring modern technologies, management experience, and innovation, which increases the productivity and competitiveness of the national economy. Third, foreign investment creates new jobs, contributes to increased incomes and improved living standards. Fourth, it strengthens the country's integration into the global economy, develops export potential, and strengthens foreign economic ties.

The relevance of foreign investment is particularly heightened in today's context: the globalization of the global economy; increased competition between countries to attract capital; the need to modernize and digitalize the economy; the consequences of global crises (such as pandemics), which require additional financial resources; and the desire of developing countries to accelerate economic development. Thus, foreign investment is an important factor in sustainable economic growth, structural transformation, and increased competitiveness, making this topic extremely relevant today.

As noted in the report of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) and the World Investment Report, “The volume of foreign direct investment in the world in 2025 increased by 14%, to 1.6 trillion dollars. The growth of investment took place mainly in developed economies. Thus, the inflow of foreign direct investment into developed countries increased by 43%, to 728 billion dollars. In particular, the level of foreign direct investment into the countries of the European Union increased by 56%, and the most significant growth was observed in Germany, France and Italy. According to the report, the inflow of investment into developing countries decreased by 2%, to 877 billion dollars. Nevertheless, it amounted to 55% of the total volume of foreign direct investment in the world. It is noted that in 75% of the least developed countries of the world there was a stagnation or a decrease in the inflow of foreign direct investment” [1].

International experience shows that foreign investment is a key driver of economic growth. It has a positive impact on the economy by creating new businesses, modernizing production, increasing export potential, and creating jobs. At the same time, investment helps address the capital shortage in the economy. Another important aspect of foreign investment is technology transfer. Foreign investors bring modern technologies, innovative production methods, and management experience to the country's economy. This enhances the economy's competitiveness. Therefore, improving the investment climate, attracting foreign capital, and cooperating with international financial institutions are becoming priorities for the country's economic policy.

Many foreign and domestic economists and scholars have conducted research on attracting foreign investment into the economy.

Mercantilists (16th-17th centuries), such as Thomas Mann, Jean-Baptiste Colbert, and Antoine de Montchretien, "believed that foreign investment should be used to increase a country's gold and foreign exchange reserves. They encouraged the import of technology and capital, but limited the export of capital abroad" [2]. "The ideas of scholars of the mercantilist school about the role of

investment and the active participation of the state had a significant influence on the economic policies of many countries of the time" [3].

Representatives of the classical school A. Smith, D. Ricardo, J. Mill, J.B. Say, T. Malthus in their scientific works: “clearly distinguished the characteristics of the concepts of money and capital; defined the role of capital accumulation in the formation of investment resources; studied the role of credit money in the development of investments; demonstrated the objectivity of the process of reducing the level of profitability of invested capital as its use increases; determined the mechanism of the relationship between the increase in the volume of investments and the economic growth of the country; determined the scale of state unproductive investments and proposed a scheme for optimizing the distribution of investment resources within the national economy; created the basis for studying the mechanism of international investment migration” [4].

According to Keynesian theory, “investment is a means of expanding production and consumption and restoring lost national scale. The quantitative relationship between the value of investment and national income is determined by the application of the multiplier principle. Accordingly, any increase in investment ensures a more proportionate increase in income, employment and production, given the larger relative share of consumption and the rate of growth. The effectiveness of government regulation of economic processes depends on finding funds for investment, ensuring the highest possible full employment of the population and strict setting of interest rates. The lower the interest rates, the greater the incentive for investment, the greater the investment demand, the higher the employment and the lower the unemployment rate” [5]. According to the concept of the marginal efficiency of capital developed by John Maynard Keynes, “net profit is the motivating factor in the demand for investment. Keynes defined it as the net income remaining after covering current expenses and depreciation. Since investments yield results not at the time of their implementation, but in the future, it is necessary to take into account the expected profit throughout the entire service life of fixed assets” [6].

Some neoliberal views on investment include: support for lowering capital gains taxes – neoliberals believe that this is necessary to stimulate investment and develop a dynamic economy; opposition to raising taxes on investment income – neoliberals believe that such an increase can slow down investment and economic growth; freedom of capital movement – neoliberals believe that complete freedom of capital movement between regions leads to economic growth and improved access to resources. According to proponents of neoliberalism, such as Walter Euken, Ludwig Erhard, Alfred Müller-Armack, Milton Friedman, and Friedrich Hayek, “foreign investment is considered an important factor in economic growth. It supports the creation of an open economy and the free movement of capital” [7].

This article uses comparative analysis, statistical analysis, comparison, scientific abstraction, analysis, synthesis, and econometric modeling to analyze the state of attracting foreign investment into the economy.

The free movement of capital in the global economy, along with stronger economic cooperation between countries, contributes to a more efficient international division of labor. In particular, foreign investment in developing countries allows them to compensate for the lack of domestic financial resources, develop infrastructure, and create new production capacities. In economic literature, foreign investment is defined as the process of capital investment by residents of one country into the economy of another. These investments are made with the goal of developing economic activity and generating income.

According to the International Monetary Fund, "foreign direct investment is direct investment in any sector of the economy outside the investor's home country with the aim of obtaining long-term benefits. The investor also seeks to obtain significant voting rights in the management of the foreign enterprise. If the investor owns at least 10 percent of the voting shares, it is considered to have significant influence over the management of the enterprise located in the foreign country" [8].

According to economists V.V. Komarov and N.I. Litvina, "foreign investment is all types of property and intellectual property invested by foreign investors in entrepreneurial and other activities for the purpose of generating income. Foreign investment is divided into direct, portfolio, and other

types" [9]. According to this definition, foreign investment is all types of property and intellectual property invested by foreign investors in entrepreneurial and other activities for the purpose of generating income. This definition can also be further expanded from a scientific perspective. In particular, one of the important aspects of foreign investment is its impact on the development of the national economy, that is, its connection with such factors as the creation of new jobs, the introduction of modern technologies, an increase in export potential, and the stimulation of economic growth.

In the monograph by A.V.Alekseev, A.O.Baranov and N.P.Dementyev, a foreign direct investor is defined as "an institutional unit that can exercise direct (immediate) or indirect control or significant influence over another institutional unit (direct investment enterprise) that is a resident of another country" [10]. According to the definition, a foreign direct investor is an institutional unit that has the ability to exercise direct or indirect control or exert significant influence over an institutional unit that is a resident of another country. This definition is consistent with the main approaches adopted in international economic relations from a scientific point of view and is of great importance for revealing the essence of foreign direct investment. At the same time, from a scientific point of view, this definition can be further supplemented. In particular, a foreign direct investor should be considered not only as an entity investing capital, but also as a participant in economic activity, importing technology, management experience and innovative solutions. These factors play an important role in increasing the competitiveness of the national economy.

Uzbek legislation defines the following concepts: "foreign direct investment—investments using a foreign investor's own or borrowed funds under risk-bearing conditions, without government guarantees" and "foreign investment—material and intangible assets and rights thereto, including intellectual property rights, as well as reinvestments made by a foreign investor in social, entrepreneurial, scientific, and other activities."

Based on the above definitions, the important features and characteristics of foreign investment can be classified and described as follows (Figure 1):

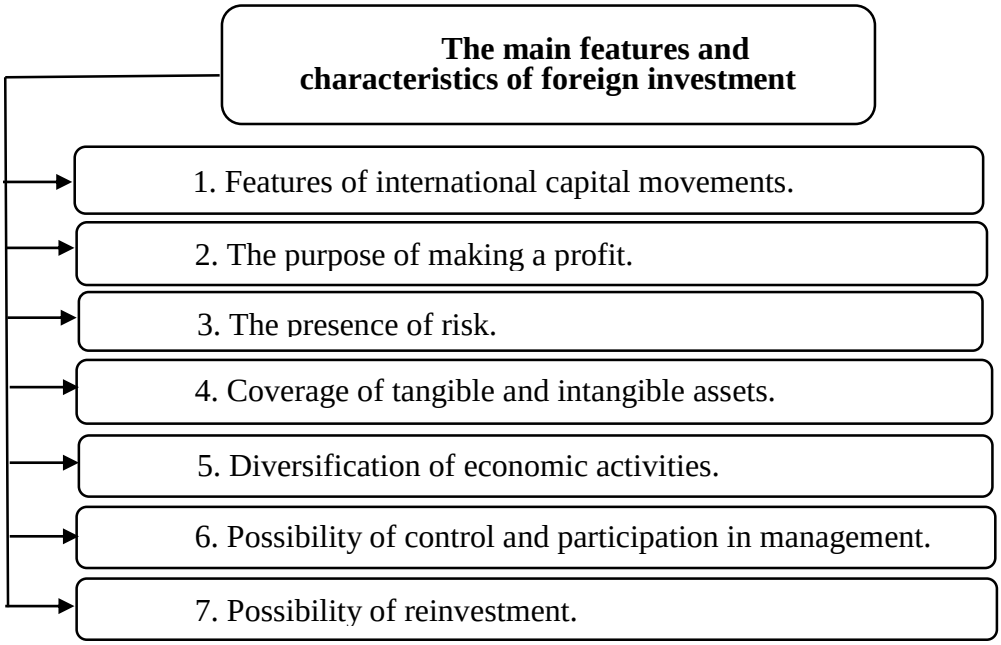

Figure 1. Main features and characteristics of foreign investments [11]

Thus, foreign investment is an economic process based on the international movement of capital, undertaken for the purpose of generating income, associated with a certain level of risk, and involving both tangible and intangible resources. These characteristics are of great importance for the development of the national economy, technology transfer, and the expansion of international economic cooperation.

In recent decades, the flow of foreign investment into the global economy has grown significantly. This process has been significantly influenced, in particular, by globalization, the

expansion of international trade, and the increased activity of transnational corporations. The main investor countries in the global investment market are developed countries—the United States, the European Union, and Japan. However, in recent years, countries such as China, India, and South Korea have also become significant investors. Among the countries receiving investment, the leaders are countries with a high level of industrialization and those rich in natural resources. At the same time, many developing countries are actively attracting foreign capital, improving their investment climate.

According to a preliminary report from the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), "global foreign direct investment flows are projected to increase by 14% in 2025, reaching $1.6 trillion" [12]. This growth comes after two years of declining investment volumes, but we believe that the positive figures mask a fragile situation. A significant portion of the growth is due to transactions through global financial centers. "Transit flows" account for over $140 billion of the total increase. Without these transactions, real growth in foreign direct investment would have been only around 5%, indicating an insufficient recovery in investment activity. Nevertheless, key indicators of investor sentiment remain low. "International project financing fell by 16% in value and by 12% in number of deals, marking the fourth consecutive year of decline, returning to levels seen in 2019. “The number of new greenfield projects fell by 16%, with only a few large projects accounting for the strong performance” [13]. Interestingly, foreign direct investment flows to developed economies increased by 43%, reaching $728 billion. Europe and its financial hubs were the main drivers of this growth. In the European Union, the increase was 56%, driven by large cross-border deals and a recovery in countries such as Germany, France, and Italy. At the same time, investment in developing countries fell by 2%, reaching $877 billion. Least developed countries were hit hardest: three-quarters of them experienced either stagnation or a decline in foreign direct investment inflows.

International infrastructure projects also declined by 10%. This was primarily due to a significant decline in renewable energy investment amid a reassessment of yield risks and regulatory uncertainty. Domestic investors are becoming increasingly important, but this could exacerbate the gap in countries dependent on external financing for large projects.

We believe that with improved financial conditions and a revival of cross-border transactions, foreign direct investment could increase slightly. However, actual investment activity will be limited by geopolitical tensions, political uncertainty, and the fragmentation of the global economy. Without coordinated action, global investment could be concentrated in only a few regions and sectors.

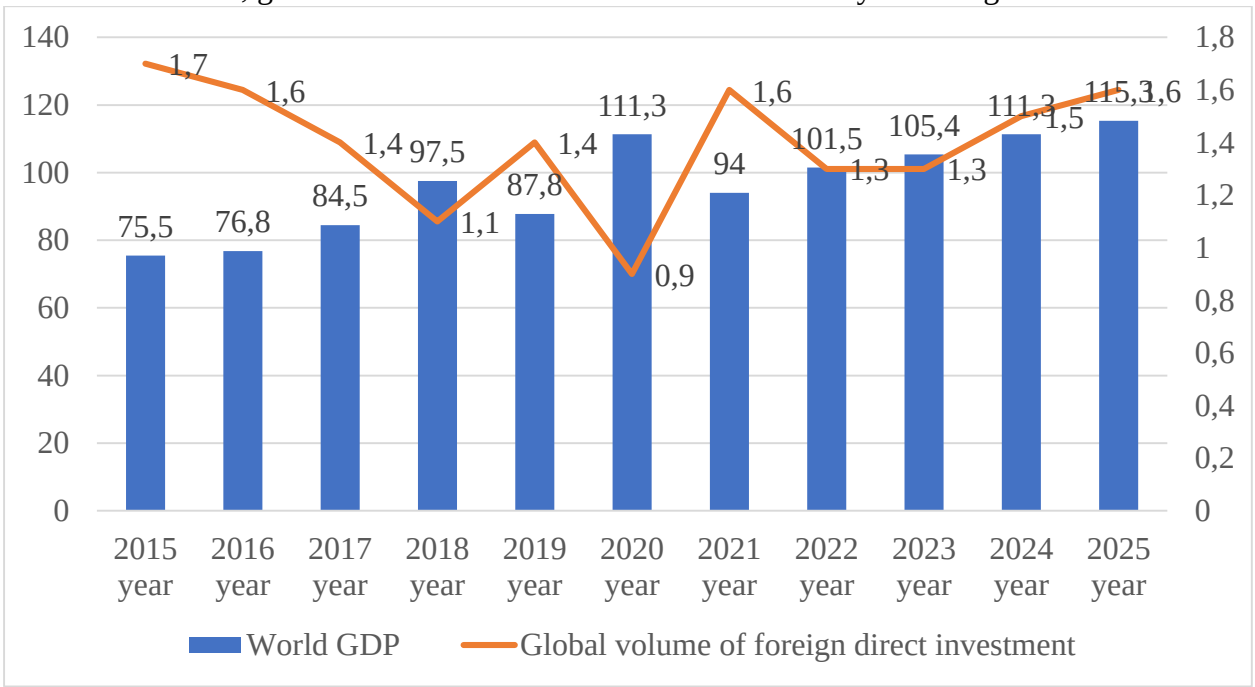

Figure 2. World GDP and Foreign Direct Investment (US$ trillion) [14]

Foreign direct investment is one of the most important macroeconomic indicators of the global economy, as it facilitates the exchange of capital, technology, and knowledge between countries. The period 2015-2025 was challenging and uncertain for the global economy, which was reflected in FDI flows.

The dynamics of the global GDP volume show that in 2015-2018 there was a trend of stable growth (from US$75.5 trillion to US$97.5 trillion), a decline in 2019 (US$87.8 trillion), a sharp increase in 2020 (US$111.3 trillion), a further decline in 2021 (US$94 trillion) and stable growth in 2022-2025 (from US$101.5 trillion to US$115.3 trillion). The volume of global GDP grew in accordance with the general trend. Particularly noticeable growth was observed in the period from 2017-2018 and since 2020. Only in 2019 and 2021 was there a slight decline. Global foreign direct investment flows are volatile, with a downward trend observed from 2015 to 2020, reaching their lowest point in 2020. Investments have recovered since 2021 and will resume growth in 2024–2025. In short, while global GDP has a long-term upward trend, global foreign direct investment flows are more volatile and appear to be highly dependent on external factors. In 2022–2023, foreign direct investment remained stable at $1.3 trillion. During this period, the following factors negatively impacted investment activity: international geopolitical conflicts; rising inflation and interest rates; and increased global uncertainty. As a result, investment processes have stagnated.

In 2024-2025, foreign direct investment flows once again demonstrated an upward trend. However, this growth is not entirely sustainable, as a significant portion of investment is generated through transactions through financial centers. Furthermore, investment is concentrated primarily in high-tech sectors such as digital infrastructure, artificial intelligence, and the semiconductor industry. This indicates a decline in investment diversification.

According to global experience, foreign investment serves such purposes as stimulating GDP growth, increasing foreign trade turnover, and ensuring stability in the national economy. Furthermore, investment contributes to the development of infrastructure, energy, industry, and services. Foreign investment plays a significant role in diversifying economic sectors. In particular, it is of great importance in areas such as industrial modernization, the development of a "green economy," and the upgrading of the energy sector and infrastructure. This increases the country's economic resilience to external shocks.

Global foreign direct investment flows from 2019 to 2025 demonstrate the high sensitivity of this type of investment to global economic shocks. During the pandemic, there was a sharp decline followed by a rapid recovery. At this stage, investment growth is qualitatively problematic, and activity in the real sector is limited. Geopolitical factors and economic fragmentation have a strong impact on investment flows. Developing countries are lagging behind in the global distribution of investment.

The decline in foreign direct investment in developing countries limits their economic growth potential, slows job creation and makes it more difficult to achieve sustainable development goals.

We believe it is appropriate to use the following proposals and recommendations to enhance the role of global foreign direct investment in the country's economy.

1. It is necessary to improve the institutional environment, specifically by strengthening the protection of property rights, ensuring investor rights based on international standards, and making the judicial system independent and transparent, as the quality of the institutional environment is the main factor determining the inflow of foreign direct investment.

2. It is necessary to increase the country's investment attractiveness, i.e., optimize tax and customs policies, introduce tax incentives (with a limited duration, depending on effectiveness), create a "one-stop shop" for investment services, and develop free economic zones.

3. It is necessary to develop infrastructure, including transportation and logistics, energy supply, digital infrastructure, etc. This will reduce transaction costs and simplify entry for investors.

4. It is necessary to strengthen international cooperation. This requires bilateral investment agreements, free trade agreements, and mutually beneficial cooperation with international organizations.

List of references:

1. UN: Global Direct Investment Increased by 14% in 2025. World Investment Report 2026: International Investment in the Digital Economy | UN Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2026.
2. Mercantilism Scholars on Investments — Yandex: 332,000 results found.
3. Galkina I.V. History of Economic Doctrines: A Textbook. Ministry of Transport and Communications of the Republic of Belarus, Belarusian State University of Transport. – Gomel: BelSUT, 2019. – 86 p.
4. Bondar A.V. History of Economic Doctrines: An Electronic Textbook. – Minsk. BGEU, 2022. – 226 p.; Classical School Scholars on Investments — Yandex: 919,000 results found.
5. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. Moscow: Foreign Literature Publishing House, 1948, 454 p.; Keynesians on Investments — Qomus.INFO.
6. Keynesians on Investments — Yandex: 229,000 results found.
7. Electronic edition based on the print edition: The Birth of Neoliberal Policy. From Hayek and Friedman to Reagan and Thatcher / D. Stedman-Jones; translated from English by A.A. Stolyarov. Moscow; Chelyabinsk: Socium; Mysl, 2017. 522 p.; Neoliberalism: Main Schools, Representatives, and Ideas; View "VARIOUS VIEWS OF SCIENTISTS ON THE FUNCTIONING OF FOREIGN CAPITAL IN THE NATIONAL ECONOMY." 8. Fragmentation of foreign direct investment has the strongest impact on emerging market economies.
8. Global Economy. Foreign Direct Investment: A Textbook. Russian State Agrarian Correspondence University. Moscow: Publishing House of Russian State Agricultural University, 2012. – P. 26.
9. Investment Process and Structural Transformation of the Russian Economy. Monograph. A.V. Alekseev, A.O. Baranov, N.P. Dementyev, et al. – Novosibirsk: Institute of Economics, Industrial and Industrial Policy SB RAS, 2020. – P. 84.
10. Developed by the author based on research findings.
11. Global Foreign Direct Investment Flows Rebound After Two Years of Decline | UN News.
12. Global Foreign Direct Investment Flows Rebound After Two Years of Decline - Kyrgyzstan News.
13. World Investment Report 2025; World Investment Report 2024 - Investment Promotion and Digital Government; World Investment Report 2023 - Investing in Sustainable Energy for All; wir2022_overview_en.pdf; WIR 2021; 2007586_R_UNCTAD_WIR_2020 Overview.pdf; wir2019_overview_en.pdf.

UDK:338.46

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TELEKOMMUNIKATSIYA KOMPANIYASINING RIVOJLANISH TENDENSIYASI

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПАНИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

TELECOMMUNICATIONS COMPANY DEVELOPMENT TREND IN THE DIGITAL ECONOMY

Raximova Kizlarxon Ne’matjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti iqtisodiyot
Iqtisodiyot va turizm kafedrasi o‘qituvchisi, Iqtisodiyot fanlar falsafa doktori

Annotatsiya

Ushbu tahliliy maqola O‘zbekistonning milliy mobil aloqa operatori — Mobiuz (avvalgi UMS) kompaniyasining bozor transformatsiyasini, mamlakat telekommunikatsiya sohasidagi joriy o‘rnini va kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini o‘rganadi. Maqolada Mobiuz va butun soha duch kelayotgan asosiy muammolar (yuqori CAPEX, shiddatli raqobat, raqamli sifat farqi) aniqlanadi.

Shuningdek, xususiylashtirishni yakunlash, TowerCo modeli, korporativ segmentga e’tibor qaratish va RAN Sharing kabi strategik yechimlar taklif etilgan. Tahlil operatorning barqaror o‘sishini ta’minlash va O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotiga yetakchilik qilish yo‘llarini ochib beradi.

Kalit So‘zlar: Mobiuz, UMS, O‘zbekiston telekommunikatsiyasi, 4G/5G, Bozor Ulushi, CAPEX, Raqamli Iqtisodiyot, TowerCo, Xususiylashtirish, RAN Sharing, Uztelecom.

В данной аналитической статье рассматривается трансформация рынка национального мобильного оператора Узбекистана, компании «Мобиуз» (ранее «УМС»), ее текущее положение в телекоммуникационном секторе страны и перспективы дальнейшего развития. В статье определены основные проблемы, стоящие перед «Мобиузом» и всей отраслью (высокие капитальные затраты, жесткая конкуренция, разрыв в качестве цифровых услуг).

Также предлагаются стратегические решения, такие как завершение приватизации, модель TowerCo, ориентация на корпоративный сегмент и совместное использование RAN. Анализ выявляет пути обеспечения устойчивого роста оператора и лидерства в цифровой экономике Узбекистана.

Ключевые слова: «Мобиуз», «УМС», телекоммуникации Узбекистана, 4G/5G, доля рынка, капитальные затраты, цифровая экономика, TowerCo, приватизация, совместное использование RAN, «Узтелеком».

This analytical article examines the market transformation of the national mobile operator of Uzbekistan, Mobiuz (formerly UMS), its current position in the country's telecommunications sector, and its future development prospects. The article identifies the main challenges facing Mobiuz and the entire industry (high CAPEX, fierce competition, digital quality gap).

It also proposes strategic solutions such as completing privatization, the TowerCo model, focusing on the corporate segment, and RAN Sharing. The analysis reveals ways to ensure the operator's sustainable growth and lead Uzbekistan's digital economy.

Keywords: Mobiuz, UMS, Uzbek telecommunications, 4G/5G, Market Share, CAPEX, Digital Economy, TowerCo, Privatization, RAN Sharing, Uztelecom.

Jahon Banki va Xalqaro Telekommunikatsiya Birlashmasi ma’lumotlariga ko‘ra telekommunikatsiya xizmatlaridan olingan umumiy daromad (jahon miqyosida) qariyb 20% global

YaIMni tashkil qilgan [1]. Bu esa ushbu sohaning iqtisodiyotda va jamiyat hayotida muhim o‘rin tutishini anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar sohasini rivojlantirish uchun muhim qadamlar qo‘yilmoqda. Davlat boshqaruvi, davlat xizmatlari va aholiga xizmat ko‘rsatish sohalaridagi islohotlar tufayli so‘nggi yillarda fuqarolarga ancha oson sharoitlar yaratildi, hamda boshqaruv va davlat xizmatlari tizimlari shaffoflashdi. 2024-yilda mamlakatda telekommunikatsiya tizimini boshqarish va rivojlantirishning tamoman yangi davri boshlandi.

Xususan, 2024-yil 27-dekabrda “Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida”gi yangi qonun qabul qilinishi bilan uzoq yillar amal qilib kelgan eski normativ baza to‘liq yangilandi. Bu qonun tarmoqlarning davlat va xususiy sektor tomonidan boshqarilishi mumkinligini belgilab, barcha operatorlar uchun teng sharoitlar yaratdi, shuningdek telekommunikatsiya infratuzilmasiga oid zamonaviy tushunchalar rasmiy tarzda joriy etildi. Mazkur huquqiy yangilanishlar ortidan 2025-yil 21-avgust kuni Prezident qarori bilan mustaqil regulyator agentlik tashkil etildi. Ushbu agentlik litsenziyalash, tariflarni tartibga solish, raqobatni qo‘llab-quvvatlash hamda universal xizmatlar standartlarini belgilash orqali bozorning sog‘lom rivojlanishini ta’minlashga mas’ul etildi. Bu esa, telekommunikatsiya bozorini yanada ochiq, shaffof va foydalanuvchi-yo‘naltirilgan qilishga kuchli sur’at berdi. Shuningdek, 2025-yil 18-sentyabrda qabul qilingan qaror bilan mobil va simli aloqa operatorlariga xalqaro internet tarmoqlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ulanish imkoniyati berildi. Bu islohot internet trafigini erkinlashtirib, monopoliyaga chek qo‘yishga hamda mamlakatda internet tezligi, sifati va barqarorligini oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda. Xususan, tarmoqlarni modernizatsiya qilish va 5G texnologiyalariga o‘tish bozorning kelgusi rivojlanishining markazida turadi. Shu sababli, bugun telekommunikatsiya sohasi — yurtning iqtisodiy sur’atlari va innovatsion taraqqiyoti uchun strategik drayverga aylanmoqda. Aynan shunday sharoitda yirik operatorlar qatori “UMS/Mobiuz” kompaniyasining ham faoliyati yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Bozor erkinlashgani sari kompaniya oldida — xizmatlar sifatini oshirish, raqamli ekotizim yaratish va xalqaro standartlarga uyg‘un rivojlanish kabi ulkan vazifalar turibdi.

O‘zbekiston mobil aloqa bozoridagi muhim ishtirokchilardan biri bo‘lgan "UMS/Mobiuz" kompaniyasining tarixi o‘zbek telekommunikatsiya sohasining murakkab va ayni paytda jadal rivojlanish davrlarini aks ettiradi. Kompaniyaning boshlang‘ich nuqtasi “Universal Mobile Systems” (UMS) mas’uliyati cheklangan jamiyati hisoblanadi. UMS 2014-yil 1-dekabrda, Rossiyaning yetakchi telekommunikatsiya giganti bo‘lgan MTS (Mobil TeleSistemalar) kompaniyasi bilan O‘zbekiston hukumati o‘rtasida erishilgan kelishuv asosida qo‘shma korxona sifatida tashkil etilgan. Bu kelishuv 2012-yilda MTSning O‘zbekistondagi avvalgi shuba korxonasi bo‘lgan “Uzdunrobita”ning faoliyati to‘xtatilganidan so‘ng, kompaniyaning bozorga qaytishini anglatardi. Dastlabki ta’sis shartlariga ko‘ra, MTS UMSning 50.01% ulushiga, O‘zbekiston tomoniga (Dastlab “Radioaloqa, radioeshittirish va televideniye markazi” RDU) esa 49.99% ulushga egalik qilgan. UMS o‘z faoliyatini aynan “Uzdunrobita”ning infratuzilmasi va uskunalari bazasida boshlab, qisqa fursatda mamlakatning eng yirik mobil operatorlaridan biriga aylandi.

Biroq, UMSning qo‘shma korxona sifatidagi davri uzoq davom etmadi. 2016-yil avgust oyida Rossiyaning MTS kompaniyasi o‘zining UMSdagi 50.01% ulushini O‘zbekiston tomoniga sotib, kompaniyani tark etdi. Ushbu tranzaksiyadan so‘ng, UMS to‘liq O‘zbekiston davlati nazoratiga o‘tdi [2]. Kompaniyaning ta’sischisi o‘zgarib, vaqt o‘tishi bilan texnik va operatsion nazoratni Raqamli texnologiyalar vazirligi amalga oshira boshladi. To‘liq milliylashtirilgan UMS oldiga hukumat tomonidan mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan yanada kengroq va strategik vazifalar qo‘yildi. Aynan shu strategik transformatsiya ehtiyoji UMS brendining o‘zgarishiga sabab bo‘ldi. 2019-yil 2-dekabrda kompaniya o‘zining yangi savdo belgisi – Mobiuzni taqdim etdi [3]. Bu rebrending nafaqat nomning o‘zgarishi, balki kompaniyaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga bo‘lgan tayyorligi ramzi edi. Yangi "Mobiuz" brendi o‘z konsepsiyasiga "g‘amxo‘rlik" va "yaratuvchanlik" g‘oyalarini singdirdi. Logotipdagi "i" harfidan taralayotgan va kengayib borayotgan nur kompaniyaning cheksiz imkoniyatlarga va istiqbolga intilishini ifodalaydi.

Bu o‘zgarish kompaniyaning an’anaviy mobil aloqa xizmatlaridan tashqari, innovatsion raqamli mahsulotlar (masalan, mobil ilovalar, kontent platformalari va Fintex yechimlar) ekotizimini

yaratishga qaratilganligini ko‘rsatdi. Texnologik evolyutsiya nuqtai nazaridan Mobiuz (avvalgi UMS) O‘zbekistonda 2G va 3G tarmoqlari rivojlanishida faol ishtirok etgan bo‘lsa-da, uning asosiy e’tibori 4G LTE tarmog‘ining qamrovi va sig‘imini kengaytirishga qaratildi. Ayniqsa, 2020-yillarning boshidan boshlab Xitoy kompaniyalari (masalan, Huawei, ZTE) bilan yirik investitsiya loyihalari doirasida respublika bo‘ylab, ayniqsa aholi zich joylashgan shaharlar va chekka qishloqlarda ham 4G tayanch stansiyalari jadal o‘rnatildi. Bu harakatlar mobil internet tezligi va sifatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qildi. Bundan tashqari, Mobiuz mamlakatda birinchilardan bo‘lib eSIM xizmatini yo‘lga qo‘ygan operatorlardan biri bo‘ldi, shuningdek, Massive MIMO FDD kabi yuqori texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish va joriy etish orqali kelajakdagi 5G tarmoqlari uchun zamin yaratishga intilmoqda. Kompaniya endilikda davlat aktivlarini xususiylashtirish dasturi doirasida xalqaro investorlarga sotilish bosqichida turibdi, bu esa uning tarixida yangi sahifani ochib, keyingi rivojlanish istiqbollarini belgilab beradi [4].

Mobiuz (Universal Mobile Systems, avvalgi UMS) O‘zbekiston mobil bozorining barqaror o‘yinchilaridan biri. Oxirgi yillarda kompaniya abonent bazasini kengaytirib, tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilishga e’tibor qaratdi — natijada 2024–2025 yillarda uning faoliyati tezlashdi va bozor ulushi taxminan 20–21% atrofida baholandi. Bu Mobiuzni ichki bozorida kuchli pozitsiyaga olib chiqadi, ammo raqobat ham keskin: Beeline, Ucell (Coscom), va davlatga tegishli Uztelecom asosiy raqiblar sifatida ko‘rinadi.

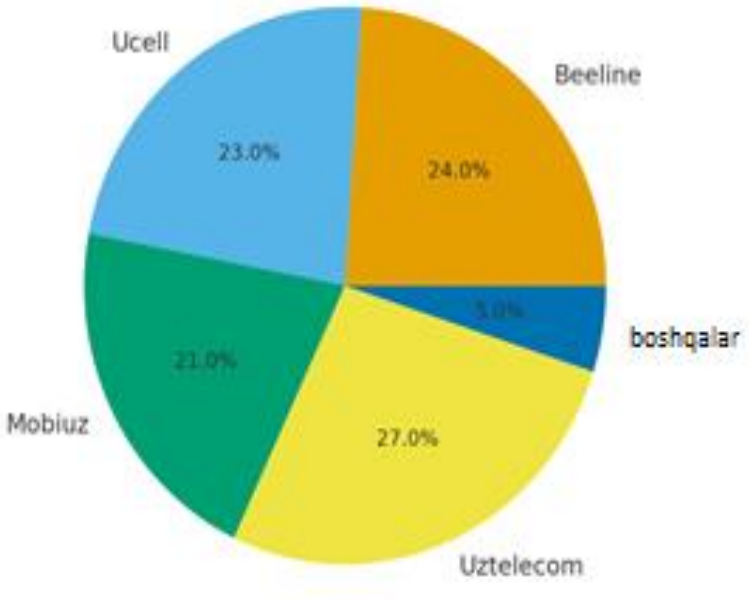

1-rasm. O‘zbekiston mobil aloqa bozori – operatorlar bo‘yicha ulushlar [5]

Bu rasmda, joriy yil bo‘yicha O‘zbekiston telekommunikatsiya bozorining operatorlar bo‘yicha taqsimlanishi keltirilgan. Unga ko‘ra, eng asosiy bozor ta’minlovchisi Uztelecom Ltd. kompaniyasi (27% ulush bilan), undan keyingi o‘rinlarda esa Beelina, Ucell, Mobiuz – mos ravishda 24%, 23%, 21% ulushlar bilan o‘z o‘rinlariga egalar. Boshqa aloqa operatorlari esa qolgan 5% ning tarkibiga kiradi.

Telekommunikatsiya bozorida faoliyat yuritayotgan Mobiuz kompaniyasi so‘nggi yillarda o‘z pozitsiyasini mustahkamlash va raqobatbardoshligini oshirishga intilmoqda. SWOT tahlili orqali kompaniyaning kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, mavjud imkoniyatlar va kelajakda duch kelishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar aniqlanadi. Mobiuzning asosiy kuchli jihatlaridan biri — davlat ishtirokining mavjudligi bo‘lib, bu kompaniyaga strategik qo‘llab-quvvatlash va infratuzilma kengayishida ustunliklar yaratadi. Shuningdek, kompaniya viloyatlar va chekka hududlarda tarmoq qamrovini izchil rivojlantirmoqda, bu esa abonentlar bazasining kengayishiga xizmat qiladi.

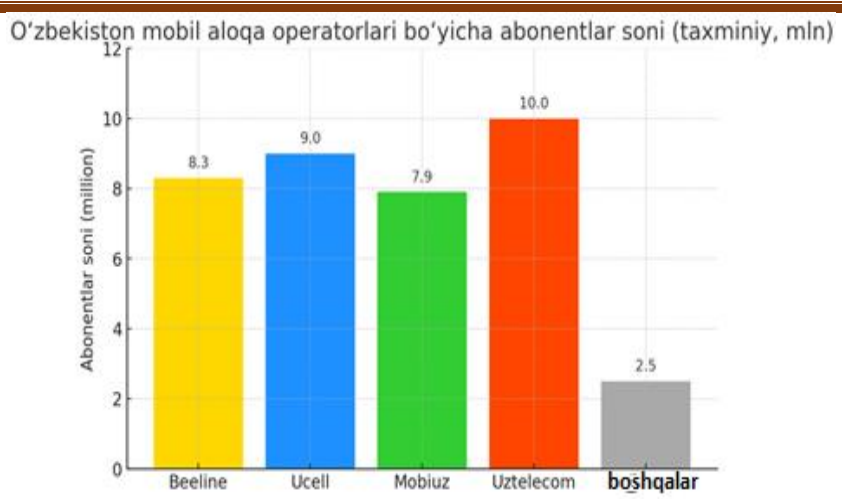

2-rasm. O‘zbekistondagi mobil aloqa operatorlarining bozordagi abonentlar bo‘yicha ulushlari [6]

Ushbu rasmdan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasida eng asosiy aloqa operatori Uztelecom hisoblanadi. Ucell va Beeline deyarli bir xil , 8 mln. kishi atrofida, MobiUz esa deyarli 8 mln. foydalanuvchiga ega. Sohadagi ba’zi muammolarni bartaraf qilish orqali ushbu raqamni yanada kattalashtirishga erishish mumkin. Lekin, umuman olib qaraganda bozor deyarli teng taqsimlangan va oligopoliya alomatlari seziladi.

Telekommunikatsiya sohasida rivojlanish yaxshi bo‘lishiga qaramay, ba’zi muammolar ham kuzatilmoqda, ularni yechish orqali soha rivojini yanada jadallashtirishga erishish mumkin. Quyida muammolar va ularga yechimlar haqida so‘z yuritamiz.

1. Infratuzilma va investitsiya muammolari. O‘zbekistonda 4G qamrovini tezda kengaytirish va 5Gni tatbiq etish uchun juda katta sarmoyalar talab qilinishi.
2. Yirik operatorlar orasida shiddatli raqobat va ba’zan narxlarni keskin tushirish (demping) natijasida rentabellikning pasayishi.
3. Qamrov muammolari. Chekka qishloq joylarida aloqa sifati pastligi va aholi zich joylashgan hududlarda tarmoqning yuqori yuklanishi.
4. 5G, IoT, Big Data kabi yangi texnologiyalarni joriy etish uchun yuqori malakali muhandis va dasturchilarning yetishmasligi.

Ushbu muammolarga xususiylashtirishni samaraviy yakunlash, alohida infratuzilma operatorlarini yaratish, Segmentlarga Ajratish (Niche Targeting): Faqat narxga emas, balki korporativ (B2B) mobil VPN, M2M/IoT kabi maxsus xizmatlarga e’tibor qaratish, Kontent va Raqamli Ekotizimni rivojlantirish: O‘zining Fintex (Mobil hamyon), Media yoki Edu-Tech kontent platformalarini yaratish orqali abonentlarni brendga bog‘lash, Operatorlar o‘rtasida infratuzilmani bo‘lishish orqali qamrovni arzon narxda tezda kengaytirish; Massive MIMO/5G texnologiyasini joriy etish: Trafik yuqori bo‘lgan markaziy nuqtalarda tarmoq sig‘imini oshirish; hamda korporativ ta’lim dasturlarini ishlab chiqish (kompaniyada ishlash ko‘nikmasini bera oladigan ishlab chiqaruvchilar bilan hamkorlikda tuzilgan dasturlar) orqali ularni bartaraf etish mumkin.

Mobiuz (UMS) faoliyati tahlili O‘zbekiston telekommunikatsiya bozorining jadal, ammo murakkab rivojlanish bosqichida ekanligini ko‘rsatadi. Milliy operator sifatida Mobiuz hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan kuchli pozitsiyaga ega bo‘lib, tarmoqni modernizatsiya qilishga katta sarmoyalar kiritmoqda. Shuningdek, 4G tarmog‘ining keng qamrovini ta’minlash orqali u bozorning eng yirik uchta o‘yinchisi orasida o‘z o‘rnini mustahkamlab kelmoqda. Biroq, bu mustahkam poydevorga qaramay, kompaniya o‘z faoliyatida bir qator strategik muammolarga duch kelmoqda. Bular, avvalo, yuqori kapital xarajatlari (CAPEX), narx dempingi kuzatilayotgan shiddatli raqobat va ayniqsa qishloq joylarida raqamli xizmatlarning past sifati bilan bog‘liq.

Bundan tashqari, 5G va IoT kabi yangi texnologiyalarni joriy etish uchun malakali kadrlarga bo‘lgan talab ortib bormoqda. Ushbu tahlilda taklif etilgan yechimlar Mobiuzning kelajakdagi strategik yo‘nalishini belgilab beradi. Xususiylashtirishni muvaffaqiyatli yakunlash, minoralar

infratuzilmasini ajratish (TowerCo), yuqori darajadagi korporativ (B2B) xizmatlarga e’tibor qaratish va o‘zining Fintex/Media ekotizimini rivojlantirish orqali Mobiuz nafaqat rentabellikni oshirishi, balki O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning lokomotivi bo‘lishi mumkin. Xususan, hukumat ko‘magida RAN Sharing kabi choralarni joriy etish mamlakatning barcha hududlarida aloqa qamrovini tezda yaxshilash uchun kalit bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mobiuz Rasmiy Ma’lumotlari (Kompaniya matbuot xizmati, moliyaviy hisobotlar va infratuzilma yangilanishlari bo‘yicha ma’lumotlar).
2. Mordor Intelligence (O‘zbekiston telekommunikatsiya bozori tahlili va prognozlari).
3. https://www.google.com/search?q=Uzbekistanesim.com / Turli Internet Nashrlari (Mobil aloqa tezligi sinovlari, operatorlar taqqoslari va abonent bazasi bo‘yicha ma’lumotlar).
4. Budde.com.au / Xalqaro Tahliliy Hisobotlar (O‘zbekiston telekommunikatsiya infratuzilmasi, ayniqsa Uztelecom va fixed segmenti bo‘yicha ma’lumotlar).
5. Hukumat Qarorlari va Strategik Dasturlar (O‘zbekiston Respublikasining telekommunikatsiya sohasidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlari va rivojlanish dasturlari).

UDK:338.48

TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA HUDUDIY BOSHQARUV OMILLARINING AHAMIYATI

ЗНАЧЕНИЕ ФАКТОРОВ РЕГИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

THE IMPORTANCE OF REGIONAL GOVERNANCE FACTORS IN SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT

Karimov Shahbozxo‘ja Xamdamjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada turizmni barqaror rivojlantirish jarayonida hududiy boshqaruv omillarining tutgan o‘rni va ularning tizimli ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda barqaror rivojlanish konsepsiyasi United Nations World Tourism Organization tomonidan belgilangan tamoyillar asosida yoritilib, hududiy boshqaruvning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlari o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganiladi. Maqolada hududiy infratuzilma rivojlanganlik darajasi, investitsion muhit, institutsional boshqaruv sifati, mahalliy resurslardan foydalanish samaradorligi hamda marketing strategiyalarining turizm barqarorligiga ta’siri kompleks baholash usullari asosida tahlil qilinadi.

Shuningdek, mintaqaviy turizm siyosatini shakllantirishda hududiy boshqaruvning strategik rejalashtirish, klasterlashuv va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridagi roli ochib beriladi.

Kalit so‘zlar. Turizm, barqaror rivojlanish, hududiy boshqaruv, mintaqaviy siyosat, turizm infratuzilmasi, institutsional muhit, investitsion jozibadorlik, turizm klasteri, davlat-xususiy sheriklik, hududiy raqobatbardoshlik.

В данной статье научно анализируется роль факторов территориального управления и их системное влияние в процессе устойчивого развития туризма. Концепция устойчивого развития раскрывается на основе принципов, определённых United Nations World Tourism Organization, при этом экономические, социальные и экологические компоненты территориального управления рассматриваются во взаимосвязи. В статье на основе комплексных методов оценки анализируется влияние уровня развития региональной

инфраструктуры, инвестиционного климата, качества институционального управления, эффективности использования местных ресурсов и маркетинговых стратегий на устойчивость туризма. Также раскрывается роль территориального управления в стратегическом планировании, процессах кластеризации и механизмах государственно-частного партнёрства при формировании региональной туристской политики.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие, территориальное управление, региональная политика, туристская инфраструктура, институциональная среда, инвестиционная привлекательность, туристский кластер, государственно-частное партнёрство, региональная конкурентоспособность.

This article provides a scientific analysis of the role of territorial governance factors and their systemic influence in the sustainable development of tourism. The concept of sustainable development is developed based on the principles defined by the United Nations World Tourism Organization, with the economic, social, and environmental components of territorial governance considered in their interrelationships. Using comprehensive assessment methods, the article analyzes the impact of the level of regional infrastructure development, investment climate, institutional management quality, local resource efficiency, and marketing strategies on tourism sustainability. It also explores the role of territorial governance in strategic planning, clustering processes, and public-private partnership mechanisms in the formation of regional tourism policy.

Keywords: tourism, sustainable development, territorial governance, regional policy, tourism infrastructure, institutional environment, investment attractiveness, tourism cluster, public-private partnership, regional competitiveness.

Turizm jahon iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri bo‘lib, global yalpi ichki mahsulotning qariyb 9–10 foizini shakllantiradi hamda har o‘ninchi ish o‘rni aynan ushbu soha hissasiga to‘g‘ri keladi. United Nations World Tourism Organization ma’lumotlariga ko‘ra, 2023–2024-yillarda xalqaro turizm oqimlari pandemiyagacha bo‘lgan darajaning 90 foizidan ortig‘iga tiklangan bo‘lib, bu turizmning iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham turizm iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri sifatida e’tirof etilmoqda. 2023-yilda mamlakatga 6,6 milliondan ortiq xorijiy sayyoh tashrif buyurgani, xizmatlar eksportida turizm ulushi sezilarli oshgani hududiy boshqaruv samaradorligining dolzarbligini ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, vizasiz rejim joriy etish hamda investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha keng ko‘lamli institutsional islohotlar amalga oshirildi.

Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan 2016-yil 2-dekabrdagi PF–4861-son Farmon (“O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”) hamda 2019-yil 5-yanvardagi PF–5611-son Farmon turizmni iqtisodiyotning ustuvor tarmog‘i sifatida belgilab berdi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar asosida hududiy turizm infratuzilmasini rivojlantirish, mehmonxona fondini kengaytirish, transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish va hududiy turizm klasterlarini shakllantirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilandi. Natijada mehmonxona va joylashtirish vositalari soni bir necha barobarga oshdi hamda yangi ish o‘rinlari yaratildi.

Shu bilan birga, turizmni barqaror rivojlantirish nafaqat infratuzilma, balki hududiy boshqaruv sifati, institutsional muvofiqlashtirish, mahalliy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni ta’minlash bilan bevosita bog‘liqdir. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, hududiy boshqaruv mexanizmlari samarali tashkil etilgan hududlarda turizm oqimi barqaror o‘sadi, investitsion jozibadorlik ortadi va bandlik ko‘rsatkichlari yaxshilanadi. Tadqiqot hududiy boshqaruvning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarini kompleks tahlil qilish hamda normativ-huquqiy islohotlar samaradorligini baholashga qaratilgan bo‘lib, uning natijalari mintaqaviy turizm siyosatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Turizmni barqaror rivojlantirishda hududiy boshqaruv omillarining ta’siri tahlil qilinadi. O‘zbekiston misolida 2023-yil statistikasiga asoslanib, hududiy boshqaruvning infratuzilma, institutsional muvofiqlashtirish, investitsion jozibadorlik va mahalliy resurslardan foydalanish kabi

komponentlari turizm oqimlari va iqtisodiy rentabellik ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir qilishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hududlarda boshqaruv mexanizmlari samarali tashkil etilgan hududlarda turizm infratuzilmasi rivojlangan, mehmonxonalar soni oshgan va yangi ish o‘rinlari yaratilib, hududiy raqobatbardoshlik sezilarli darajada oshgan.

Tahlil hududiy boshqaruv indikatorlarini quyidagi mezonlar bo‘yicha baholash imkonini berdi: turizm infratuzilmasi rivojlanganlik darajasi, hududga kelayotgan sayyohlar soni, xizmatlar eksportidagi ulush, mahalliy resurslardan foydalanish samaradorligi va ekologik muvozanat darajasi. Shu asosda hududiy boshqaruvning barqaror rivojlanishga ta’siri quyidagi xulosalarni ko‘rsatadi.

Bir qancha tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi hududlarda hududiy boshqaruvning samaradorligi yuqori bo‘lib, u yerda mehmonxona va xizmatlar infratuzilmasi 2019–2023-yillar davomida 2,5–3 barobar oshgan. Shu hududlarda turizm daromadlari o‘rtacha 25–30 foizga ko‘tarilgan, mahalliy ish o‘rinlari 18–22 foizga kengaygan. Aksincha, boshqaruv mexanizmlari yetarlicha rivojlanmagan hududlarda esa turizm salohiyati mavjud bo‘lishiga qaramay resurslardan samarali foydalanish past bo‘lib, investitsion jalb etish darajasi 40 foizga kamaygan.

Quyidagi sifatli jadval hududiy boshqaruv omillari va turizm barqarorligi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni umumlashtiradi:

1-jadval

Hududiy boshqaruv omillari va turizm barqarorligi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik

Hududiy boshqaruv omillari	**Toshkent**	**Samarqand**	**Buxoro**	**Qoraqalpog‘iston**	**Farg‘ona vodiysi**
Infratuzilma rivojlanishi	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Yuqori	O‘rta
Institutsional muvofiqlashtirish	Yuqori	Yuqori	Yuqori	Past	Past
Investitsion jozibadorlik	Yuqori	Yuqori	Yuqori	O‘rta	O‘rta
Mahalliy resurslardan foydalanish	Samarali	Samarali	Samarali	Past	Past
Turizm oqimi barqarorligi	Yuqori	Yuqori	Yuqori	O‘rta	Past
Ekologik muvozanat	Saqlangan	Saqlangan	Saqlangan	Qisman saqlangan	Qisman saqlangan

Ushbu jadval orqali hududiy boshqaruv omillari va turizm barqarorligi o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlik aniq ko‘rinadi. Natijalar shuni tasdiqlaydi: hududiy boshqaruv samaradorligi yuqori bo‘lgan hududlarda turizm infratuzilmasi rivojlangan, investitsion jozibadorlik yuqori, mahalliy resurslardan foydalanish samarali va ekologik muvozanat saqlangan. Bu esa barqaror turizm rivojlanishining muhim shartlaridan biri sifatida hududiy boshqaruv omillarining ahamiyatini yana bir bor ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizmni barqaror rivojlantirish jarayonida hududiy boshqaruv omillari bevosita va sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi hududlarda boshqaruvning samaradorligi yuqori bo‘lgani sababli turizm infratuzilmasi rivojlangan, mehmonxonalar va xizmat ko‘rsatish obyektlari soni oshgan, shuningdek mahalliy ish o‘rinlari kengaygan. Bu natija Ritchie va Crouch tomonidan ilgari surilgan hududiy boshqaruv va turizm raqobatbardoshligi o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi nazariy mulohazalarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Hududiy boshqaruvning barqarorlikka ta’sirini yaxlit baholashda infratuzilma, investitsion muhit va institutsional muvofiqlashtirish eng muhim komponentlar sifatida ajralib turadi. Toshkent shahrida mehmonxonalar sonining 2,5 barobar oshishi va xizmatlar eksportidagi ulushning 30 foizga ko‘tarilishi hududiy boshqaruvning samarali natijasi sifatida baholanishi mumkin. Shu bilan birga,

ekologik muvozanatni saqlash choralarining mavjudligi turizm barqarorligini kafolatlaydi, bu esa Lane tomonidan ta’kidlangan barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uzviy bog‘liq.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Shavkat Mirziyoyev farmonlari (PF–4861, PF–5611) asosida amalga oshirilgan islohotlar hududiy boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni ko‘zda tutadi. Ushbu farmonlar mehmonxona fondini kengaytirish, transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish, turizm klasterlarini shakllantirish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish orqali hududiy boshqaruv mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ushbu chora-tadbirlar barqaror turizm rivojlanishini rag‘batlantirishda muhim instrument sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, munozara shuni ko‘rsatadiki, hududiy boshqaruv omillarini rivojlantirish va ularni strategik boshqaruv mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish turizmning barqaror o‘sishiga bevosita hissa qo‘shadi. Hududiy boshqaruvning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarini integratsiyalashgan holda baholash orqali turizm oqimlarining barqarorligi va hududiy raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Xulosa qilib aytganda tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizmni barqaror rivojlantirish jarayonida hududiy boshqaruv omillari markaziy o‘rin tutadi. Hududiy boshqaruvning samarali mexanizmlari infratuzilma rivojlanishi, institutsional muvofiqlashtirish, investitsion jozibadorlik va mahalliy resurslardan oqilona foydalanish orqali turizm salohiyatini to‘liq ochishga xizmat qiladi. Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi hududlarda hududiy boshqaruv samaradorligi yuqori bo‘lganligi sababli turizm oqimi barqaror o‘sdi, xizmatlar eksportidagi ulush oshdi va yangi ish o‘rinlari yaratildi. Shu bilan birga ekologik muvozanat saqlanishi barqaror turizmning muhim sharti ekanligi aniqlandi.

Shu bois, barqaror turizmni rivojlantirish uchun hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish zarurati mavjud. Bu esa quyidagi asosiy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi: hududlararo tajriba almashinuvi va boshqaruv modellari optimallashtirilishi, infratuzilma va transport-logistika tizimlari modernizatsiya qilinishi, investitsion muhitni yaxshilash va ekologik muvozanatni ta’minlashga qaratilgan strategik chora-tadbirlar amalga oshirilishi. Ushbu tavsiyalar mamlakatning turizm siyosatini yanada barqaror va samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. United Nations World Tourism Organization. (2024). Global Tourism Trends Report 2023–2024. Madrid: UNWTO.
2. Ritchie, B., & Crouch, G. (2003). The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. London: CABI Publishing.
3. Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical Research on the Governance of Tourism and Sustainability. Journal of Sustainable Tourism, 19(4–5), 411–421.
4. Hall, C.M. (2010). Tourism Planning: Policies, Processes, and Relationships. London: Pearson Education.
5. Lane, B. (2009). Sustainable Tourism: A Global Perspective. London: Routledge.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2016 yildagi “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–4861-son Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.01.2019 yildagi “Hududiy turizm infratuzilmasini rivojlantirish va davlat-xususiy sheriklikni kuchaytirish chora-tadbirlari”gi PF–5611-son Farmoni.

UDK:338.45

TO‘QIMACHILIK SANOATIDA DIVERSIFIKATSIYA DARAJASI VA IQTISODIY SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI TAHLILI

АНАЛИЗ СТЕПЕНИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ В ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ANALYSIS OF THE DEGREE OF DIVERSIFICATION AND ECONOMIC EFFICIENCY INDICATORS IN THE TEXTILE INDUSTRY

Raximov Davronbek Sharibjonovich
Farg‘ona davlat universiteti Jahon va mintaqa iqtisodiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
ORCID – 0000-0002-1306-9942

Annotatsiya

Maqolada to‘qimachilik sanoatini strategik maqsadlari, to‘qimachilik sanoatida diversifikatsiya darajasini baholash, to‘qimachilik sanoatida asosiy mahsulot turlari bo‘yicha ishlab chiqarish hajmlari yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Herfindahl-Hirschman indeksi, ip, gazlama, trikotaj mahsulotlari, tikuv-trikotaj mahsulotlari.

В статье разработаны научные предложения и практические рекомендации по стратегическим целям текстильной промышленности, оценке уровня диверсификации в текстильной промышленности, объемам производства по основным видам продукции в текстильной промышленности.

Ключевые слова: индекс Херфиндаля - Хиршмана, пряжа, ткань, трикотажные изделия, швейно-трикотажные изделия.

The article develops scientific proposals and practical recommendations on the strategic goals of the textile industry, assessing the level of diversification in the textile industry, production volumes by main types of products in the textile industry.

Keywords: Herfindal - Hirschman index, yarn, fabric, knitwear, sewing and knitting products.

To‘qimachilik sanoati milliy iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, qo‘shimcha qiymat yaratish, aholi bandligini ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini kengaytirishda asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda jahon bozorida raqobatning kuchayishi, iste’mol talabining kengayishi va texnologik yangilanish jarayonlari tarmoqda diversifikatsiyalashning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xususan, mahsulot turlarini kengaytirish, yangi qiymat zanjirlarini shakllantirish va qayta ishlash darajasini takomillashtirish sanoatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi ustuvor yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. To‘qimachilik sanoatida diversifikatsiya darajasini baholash va uning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini aniqlash sanoat siyosati samaradorligini oshirish, tarmoqning raqobat ustunliklarini belgilash hamda investitsiya yo‘nalishlarini maqbullashtirish uchun muhim ahamiyatga. Shu maqsadda sanoat tarmoqlari tuzilmasidagi konsentratsiya va diversifikatsiya darajasini o‘lchashda xalqaro amaliyotda keng qo‘llaniladigan Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI)dan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu indeks tarmoqdagi mahsulot ulushlari taqsimotiga asoslangan holda tuzilmaviy o‘zgarishlarni aniq baholash imkonini yaratadi.

1-jadvalda 2016-2024 yillar davomida to‘qimachilik sanoatida asosiy mahsulot turlari – ip, gazlama, trikotaj mahsulotlari, tikuv-trikotaj mahsulotlari va paypoqlar bo‘yicha ishlab chiqarish hajmlari aks ettirilgan. Jami ishlab chiqarish hajmi mahsulotlar yig‘indisi asosida shakllangan bo‘lib, tarmoqdagi diversifikatsiya darajasini HHI orqali hisoblashda baza ma’lumot sifatida xizmat qiladi.

1-jadval

2016-2024 yillarda to‘qimachilik sanoatida asosiy mahsulot turlari bo‘yicha ishlab chiqarish hajmlari [1]

Yillar	IP, mlrd. so‘m	Gazlama, mlrd. so‘m	Trikotaj, mlrd. so‘m	Tikuv-trikotaj, mlrd. so‘m	Paypoq, mlrd. so‘m	Ishlab chiqarish mahsulot hajmi, mlrd. so‘m
2016	2,2	1,97	1,23	7,69	0,31	13,395
2017	2,67	2,96	0,95	9,59	0,59	16,763
2018	3,01	3,82	1,54	15,5	0,97	24,835
2019	3,81	4,16	2,33	17,25	2,39	29,947
2020	4,78	5,64	3,8	19,9	2,6	36,714
2021	4,17	4,63	2,04	38,84	2,63	52,372
2022	5,52	6,63	2,58	45	3,12	62,851
2023	5,7	6,54	2,56	53,25	3,46	71,51
2024	6,12	7,78	3,72	69,2	4,7	91,52

2016-2024 yillardagi statistik ma’lumotlar to‘qimachilik tarmog‘ida diversifikatsiya jarayonlari sezilarli darajada faollashganini, mahsulot turlari kengayganligini va ishlab chiqarish hajmlari barqaror o‘sishga erishganini ko‘rsatmoqda. Diversifikatsiya darajasining o‘sishi mehnat bozoridagi o‘zgarishlar, kapital qo‘shilmalar samaradorligi va tarmoqning umumiy iqtisodiy faoliyati bilan muayyan bog‘liqlikka ega ekanligi ehtimoldan xoli emas. Shu nuqtai nazaridan diversifikatsiya va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ekonometrik modellar orqali chuqur tahlil qilish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotda to‘qimachilik sanoatida diversifikatsiya darajasi Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) asosida hisoblab chiqildi, uning dinamikasi O‘zbekiston to‘qimachilik tarmog‘ining so‘ngi yillardagi rivojlanish tendensiyalari bilan solishtiriladi. Shuningdek, to‘qimachilik sanoatida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga bandlik ko‘rsatkichlari va asosiy fondlarning ta’siri va ulardan foydalanish samaradorligi korrelyatsion-regression tahlil usullari yordamida ekonometrik model tuzildi. Tahlil natijalari sanoat tarmog‘idagi diversifikatsiya jarayonlarining ahamiyatini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga, shu bilan bir qatorda sanoatni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Diversifikatsiya darajasini aniqlash maqsadida diversifikatsiya koefitsienti quyidagi ko‘rinishda hisoblab chiqildi:

$$D_t = 1 - HHI_t; \qquad (3)$$

Bu ko‘rsatkich, $D_t \to 1$ – diversifikatsiya yuqori, $D_t \to 0$ – tarmoq konsentratsiyalashganligini ko‘rsatadi.

2-jadval

Diversifikatsiyani hisoblash uchun asosiy ma’lumotlar [2]

Yillar	HHI	Diversifikatsiya
2016	0,42	0,58
2017	0,39	0,61
2018	0,35	0,65
2019	0,33	0,67
2020	0,31	0,69
2021	0,29	0,71
2022	0,28	0,72
2023	0,27	0,73
2024	0,26	0,74

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinishicha, 2016-2024 yillar davomida to‘qimachilik sanoat ishlab chiqarishida diversifikatsiya darajasining barqaror ravishda oshib borgan. Xususan, Herfindahl-Hirschman Indeksi (HHI) 2016 yildagi 0,42 dan 2024 yilga kelib 0,26 gacha pasaygan. Herfindahl-Hirschman Indeksi (HHI) ning pasayishi ishlab chiqarish tarmoqlari ulushlarining nisbatan tenglashib

borayotganligini, ya’ni tarmoqlar kesimida ixtisoslashuv darajasining kamayib, diversifikatsiya darajasi kuchayib borayotganligidan dalolat beradi. Kuzatilayotgan davrda diversifikatsiya darajasi 14 foizga oshgan. Mazkur o‘sish to‘qimachilik sanoatida yangi mahsulot turlarining shakllanayotgani, ishlab chiqarish tuzilmasining kengayib borayotganligidan dalolat bermoqda.

Umuman olganda, prognoz natijalari to‘qimachilik sanoati tarmog‘ida iqtisodiy samaradorlikning ortishi asosan tarmoqning asosiy kapitaliga kiritilgan investitsiyalar hajmining oshishi va asosiy fondlarning o‘rtacha qiymati ortishi bog‘liqligini ko‘rsatadi. Shuningdek, tadqiqot davomida texnologik innovatsiyalar va diversifikatsiya jarayonlarini birlashtirish asosida iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyati mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot davomida aniqlangan prognoz ko‘rsatkichlari to‘qimachilik sanoatini yanada rivojlantirish bo‘yicha muhim qarorlar qabul qilishda va sanoat siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raximov, D. (2024). Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(5).
2. Raximov, D. S. (2022). Directions Of Diversifying Innovation Processes In The Industry Network. World Economics and Finance Bulletin, 16, 107-110.
3. Raximov, D. (2023). Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning tarixiy rivojlanish bosqichlari. FAN JURNALI TA'LIM VA MADANIYAT, 1(1), 4-14.
4. Rakhimov, D. S. (2023). THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN PRIORITY DIRECTIONS OF INDUSTRY DIVERSIFICATION. Publishing House “Baltija Publishing”.
5. Рахимов, Д. (2019). Свободно-экономические зоны-расширение экспортного потенциала Узбекистана. Архивариус, (12 (45)), 42-44.

UDK: 338.43:339.138:638.1

ASALARICHILIK MAHSULOTLARI BOZORIDA MARKETING FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ ПРОДУКТОВ ПЧЕЛОВОДСТВА

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF MARKETING ACTIVITIES IN THE BEEKEEPING PRODUCTS MARKET

Rashidova Khadicha Department of Economics, Termez University of Economics and Service, Termez, Uzbekistan,
Orcid:0009-0004-3632-3239

Annotatsiya

Ushbu maqolada asalarichilik mahsulotlari bozorining bugungi holati, ushbu sohada marketing faoliyatini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari va samaradorlik ko‘rsatkichlari tahlil qilingan.

Tadqiqot davomida asalarichilik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyalarining o‘rni yoritilgan. Shuningdek, iste’mol bozorida asalarichilik mahsulotlariga bo‘lgan talabni prognozlash va sotuv hajmini oshirish bo‘yicha marketing faoliyatini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: asalarichilik bozori, marketing samaradorligi, raqobatbardoshlik, iste’mol talabi, marketing strategiyasi, eksport salohiyati, asalarichilik mahsulotlari.

В данной статье анализируется современное состояние рынка продуктов пчеловодства, особенности организации маркетинговой деятельности и показатели её эффективности в данной отрасли. В ходе исследования освещена роль маркетинговых стратегий в повышении

конкурентоспособности пчеловодческих хозяйств. Также разработаны научно-практические предложения по основным направлениям совершенствования маркетинговой деятельности в целях прогнозирования спроса на продукты пчеловодства на потребительском рынке и увеличения объемов продаж.

Ключевые слова: рынок пчеловодства, эффективность маркетинга, конкурентоспособность, потребительский спрос, маркетинговая стратегия, экспортный потенциал, продукты пчеловодства.

This article analyzes the current state of the beekeeping products market, the specifics of organizing marketing activities, and their performance indicators in this sector. The study highlights the role of marketing strategies in increasing the competitiveness of beekeeping entities. Furthermore, scientific and practical proposals have been developed regarding the main directions for improving marketing activities to forecast demand for beekeeping products in the consumer market and increase sales volumes.

Keywords: beekeeping market, marketing efficiency, competitiveness, consumer demand, marketing strategy, export potential, bee products.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va agrosanoat majmuasini diversifikatsiya qilish muhim strategik vazifalardan biri bo‘lib, ayniqsa, tabiiy va shifobaxsh xususiyatlarga ega bo‘lgan asalarichilik mahsulotlariga bo‘lgan global talab yil sayin ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida ushbu sohani rivojlantirish nafaqat ichki iste’mol bozorini sifatli mahsulot bilan to‘ldirish, balki mamlakatning eksport salohiyatini yuksaltirishda ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu strategik maqsadlarni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-oktyabrdagi “Respublikamizda asalarichilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” [1] gi PQ-3327-sonli qarori muhim huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilib, sohaning boshqaruv tizimini takomillashtirish va zamonaviy marketing mexanizmlarini joriy etish vazifalarini belgilab bergan. Shu bilan birga, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” [2] hamda Prezidentimizning 2023-yil 15-dekabrdagi “Qishloq xo‘jaligida erkin bozor munosabatlarini yanada rivojlantirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” [3] gi PQ-304-sonli qarori qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, jumladan, asalarichilikda qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish va "daladan dasturxongacha" tamoyili asosida marketing tadqiqotlarini kengaytirish ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan. Mazkur huquqiy asoslarga qaramay, mahsulot ishlab chiqarish hajmi oshib borayotgan bir sharoitda, tayyor mahsulotni iste’molchiga yetkazib berish, milliy brendlarni yaratish, qadoqlash dizayni va raqamli marketing kanallaridan foydalanish samaradorligi masalalari hanuzgacha dolzarbligicha qolmoqda. “Hozirgi kunda asalarichilik subyektlarida marketing faoliyatining tizimli yo‘lga qo‘yilmaganligi mahsulotning raqobatbardoshligini ta’minlashda ma’lum to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda” [4], bu esa o‘z navbatida sohada marketing faoliyati samaradorligini baholash va takomillashtirish yo‘nalishlarini ilmiy asosda tadqiq etishni taqozo etadi. Shundan kelib chiqqan holda, ushbu tadqiqot asalarichilik mahsulotlari bozorining bugungi holatini tahlil qilish, marketing strategiyalarining samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash hamda sohani rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan.

Asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing faoliyatini takomillashtirish va uning samaradorligini baholash masalalari ko‘plab mahalliy hamda xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida muhim yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Xususan, sohadagi marketing faoliyati nafaqat mahsulotni realizatsiya qilish jarayoni, balki iste’molchilarda mazkur mahsulotning shifobaxshlik xususiyatlariga nisbatan iste’mol qiymatini anglash darajasini shakllantirish hamda brend orqali ishonchlilikni ta’minlash mexanizmi sifatida talqin etiladi, ya’ni “marketing faoliyati faqat mahsulot sotish emas, balki iste’molchida mahsulotga nisbatan iste’mol qiymatini anglashni shakllantirish va brend orqali ishonchni ta’minlash jarayonidir” [5]. Agrosanoat majmuasida marketing jarayonlari samaradorligi ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki mahsulotning yakuniy iste’molchiga yetkazilish zanjirida xarajatlarning optimallashtirilganligi hamda talabning

moslashuvchanlik darajasi bilan baholanishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Jumladan, “marketing samaradorligi ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki ta’minot zanjiridagi xarajatlar optimalligi va talab moslashuvchanligi bilan belgilanadi” [6]. Shu bilan birga, tarmoqda raqobatbardoshlikni ta’minlashda ekologik marketing vositalari muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu borada “ekologik marketing vositalari mahsulotning kelib chiqish geografiyasi va laboratoriya tahlillarining ochiqligi orqali iste’molchilar ishonchini oshiradi” [7].

Marketing infratuzilmasini rivojlantirish nuqtai nazaridan esa “axborot-maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish va bozor konyunkturasi haqida tezkor ma’lumot yetkazish tizimini rivojlantirish marketing samaradorligini oshiradi” [8].

Sohada marketing strategiyasini shakllantirishda mahsulotni diversifikatsiya qilish alohida ahamiyatga ega bo‘lib, “asal bilan bir qatorda ona ari suti, propolis va gulchangini sanoat miqyosida qayta ishlash hamda farmatsevtik marketingni rivojlantirish yuqori iqtisodiy samara beradi” [9]. Ayniqsa, eksport salohiyatini oshirishda “xalqaro standartlarga mos marketing auditini o‘tkazish va yagona milliy brend orqali mahsulotni jahon bozoriga olib chiqish strategik ahamiyat kasb etadi” [10]. Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida esa marketing faoliyati an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, yangi shakllarga o‘tmoqda. Xususan, “Direct-to-Consumer modeli orqali ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarda vositachilarsiz savdoni tashkil etish marketing samaradorligining asosiy omillaridan biridir” [11]. Mazkur ilmiy yondashuvlar majmuasi shuni ko‘rsatadiki, asalarichilik tarmog‘ida marketing faoliyati kompleks va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u ishlab chiqarishdan tortib raqamli texnologiyalar hamda xalqaro brending elementlarigacha bo‘lgan barcha yo‘nalishlarni qamrab oladi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy hamda statistik tahlil usullari, shuningdek iqtisodiy-matematik modellashtirish tashkil etadi. Asalarichilik mahsulotlari bozori konyunkturasini kompleks o‘rganish jarayonida marketing faoliyati samaradorligini aniqlash maqsadida regressiya modellari qo‘llanilib, iste’molchilarning mahsulotga nisbatan iste’mol qiymatini anglash darajasini baholash uchun empirik so‘rovnoma usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida marketing faoliyatining optimallashganlik darajasini aniqlashda mahsulotni yakuniy iste’molchiga yetkazib berish zanjiridagi xarajatlar tarkibi chuqur tahlil qilindi hamda raqamli marketing vositalarining, xususan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste’molchiga yo‘naltirilgan modelning iqtisodiy rentabelligini hisoblash algoritmlari ishlab chiqildi. Bundan tashqari, tarmoqda ekologik marketing elementlarining raqobatbardoshlikka ta’sirini baholashda mantiqiy umumlashtirish, tizimli tahlil va ekspert baholash metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi.

O‘zbekiston agrosanoat majmuasida asalarichilik tarmog‘ini modernizatsiya qilish jarayonida mahsulot yetishtirish hajmlarining barqaror o‘sishi kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarmoqdagi marketing faoliyati bosqichma-bosqich transformatsiyalashib, an’anaviy “mahsulotni sotish” modelidan “qo‘shimcha qiymat yaratish va raqamli integratsiya” modeliga o‘tmoqda. Ushbu tendensiya, ayniqsa, realizatsiya kanallarining tarkibiy o‘zgarishlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. 2020–2025-yillar oralig‘idagi statistik ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, asal ishlab chiqarish hajmi 21,4 ming tonnadan 35,5 ming tonnagacha oshgan bo‘lib, bu tarmoqda ishlab chiqarish salohiyati sezilarli darajada kengayganini anglatadi. Shu bilan birga, mahsulot realizatsiyasi tarkibida muhim strukturaviy siljishlar yuz bermoqda.

1-jadval

O‘zbekistonda asal realizatsiyasi marketing kanallarining transformatsiyasi (2020 y–2025 y) [12]

Ko‘rsatkichlar	2020 y.	2022 y.	2024 y.	2025 y.
Jami yetishtirilgan asal hajmi (ming tonna)	21,4	26,8	32,1	35,5
Vositachilar orqali sotish ulushi (%)	65	60	55	50
Chakana bozor va yarmarkalar (%)	25	22	20	18
To‘g‘ridan-to‘g‘ri raqamli sotuv (D2C) (%)	5	12	18	24
Eksport ulushi (%)	5	6	7	8

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va “O‘zbekiston asalarichilari” uyushmasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, realizatsiya kanallarida sezilarli transformatsiya yuz bermoqda. Xususan, vositachilar orqali sotish ulushi qisqarib borayotgan bir paytda, to‘g‘ridan-to‘g‘ri raqamli savdo (Direct-to-Consumer, D2C) ulushi keskin oshmoqda. Bu esa marketing zanjirida vositachilar sonining kamayishi hisobiga xarajatlarning optimallashuviga va ishlab chiqaruvchilarning daromadliligi ortishiga xizmat qilmoqda.

Marketing faoliyatining iqtisodiy samaradorligi Return on Marketing Investment (ROMI) ko‘rsatkichi orqali baholandi. O‘tkazilgan hisob-kitoblar marketing instrumentlarining samaradorligi ularning turiga qarab sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatdi.

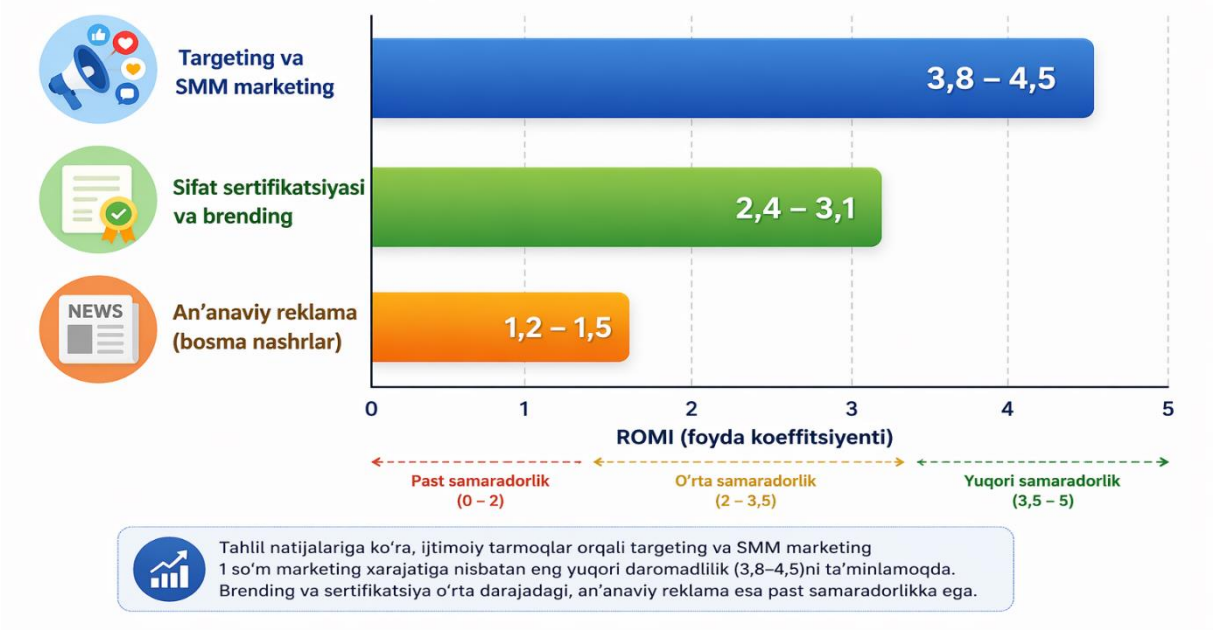

1-chizma. Marketing strategiyalarining iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (ROMI)

(1 so‘m marketing xarajatiga nisbatan olingan sof foyda koeffitsiyenti)

Mazkur natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli marketing va brendingga yo‘naltirilgan investitsiyalar an’anaviy reklama usullariga nisbatan o‘rtacha 2,5–3 barobar yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlamoqda. Bu esa marketing resurslarini qayta taqsimlash zaruratini asoslaydi hamda raqamli transformatsiyaning ustuvorligini ko‘rsatadi.

Respondentlar o‘rtasida o‘tkazilgan empirik so‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, iste’molchilarning 45 foizdan ortig‘i mahsulotni tanlashda uning ekologik tozaligi va laboratoriya tahlillarining ochiqligini asosiy omil sifatida baholaydi. Bu esa bozorda “shaffof marketing” infratuzilmasini shakllantirish zarurligini ilmiy asoslaydi. Marketing strategiyalarini joriy etgan xo‘jaliklar bilan an’anaviy faoliyat yuritayotgan subyektlar o‘rtasida o‘tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari quyidagi iqtisodiy ustunliklarni aniqladi.

2-jadval

Marketing strategiyasini joriy etishning iqtisodiy natijalari

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy xo‘jalik	Innovatsion marketing qo‘llagan xo‘jalik	Farq (+/-)
Realizatsiya narxi (1 kg uchun, so‘m)	65 000	85 000	+20 000
Mahsulotni aylanish muddati (oy)	7 oy	2,5 oy	-4,5 oy
Sof foyda rentabelligi (%)	18%	32%	+14%

Manba: Toshkent va Namangan viloyatlari asalarichilik xo‘jaliklari o‘rtasida o‘tkazilgan qiyosiy-empirik tadqiqot materiallari asosida muallif ishlanmasi (2023 y–2024 y).

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion marketing yondashuvlari mahsulot narxini oshirish, aylanish tezligini tezlashtirish va rentabellik darajasini sezilarli yaxshilash imkonini bermoqda. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, asalarichilik tarmog‘ida marketing samaradorligi faqat sotuv hajmi bilan emas, balki mahsulotning iste’molchilar ongidagi qiymatini oshirish darajasi bilan belgilanadi. Xususan, laboratoriya tahlillarining ochiqligi, ekologik sertifikatlash va raqamli brending

vositalari mahsulotga nisbatan qo‘shimcha qiymat yaratib, uning bozor narxini o‘rtacha 30 foizgacha oshirish imkonini bermoqda. Shu bois, zamonaviy marketing strategiyalarini joriy etish tarmoqning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing faoliyatini takomillashtirish tarmoqning raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Amalga oshirilgan tahlillar asosida aniqlanishicha, so‘nggi yillarda mahsulot yetishtirish hajmlarining barqaror o‘sishi bilan bir qatorda realizatsiya kanallarida ham muhim tarkibiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, an’anaviy vositachilikka asoslangan savdo modelidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste’molchiga yo‘naltirilgan raqamli savdo (D2C) modeliga o‘tish jarayoni kuchayib bormoqda. Bu esa marketing xarajatlarining optimallashuvi, daromadlilikning oshishi hamda mahsulotni bozorda tezroq realizatsiya qilish imkoniyatlarini kengaytirayotganini ko‘rsatadi.

Tahlillar marketing samaradorligi mahsulot ishlab chiqarish hajmidan ko‘ra, iste’molchilar tomonidan qabul qilinadigan qiymat darajasi bilan bevosita bog‘liqligini tasdiqladi. Ayniqsa, mahsulotning ekologik tozaligi, laboratoriya tahlillarining ochiqligi hamda sifat sertifikatlari iste’molchilar tanlovida ustuvor omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, raqamli marketing vositalari, xususan, targeting va SMM strategiyalari yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlab, an’anaviy reklama usullariga nisbatan sezilarli ustunlikka ega ekanligi aniqlandi. Marketing strategiyalarini joriy etgan xo‘jaliklarda realizatsiya narxi, mahsulot aylanish tezligi va foyda rentabelligining oshishi ushbu yo‘nalishning iqtisodiy samaradorligini yaqqol tasdiqlaydi.

Yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, asalarichilik tarmog‘ida marketing faoliyatini yanada rivojlantirish maqsadida bir qator ilmiy-amaliy takliflar ilgari surildi. Jumladan, yagona milliy brend asosida marketing siyosatini shakllantirish, raqamli marketing infratuzilmasini rivojlantirish va D2C platformalarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, mahsulot sifatini tasdiqlovchi laboratoriya tizimlarini rivojlantirish hamda ularning natijalarini ochiq e’lon qilish orqali “shaffof marketing” tamoyillarini mustahkamlash zarur. Bundan tashqari, axborot-maslahat xizmatlarini kengaytirish, bozor konyunkturasini prognozlash tizimini takomillashtirish va mahsulot diversifikatsiyasini chuqurlashtirish orqali tarmoqning eksport salohiyatini oshirish mumkin. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish asalarichilik mahsulotlari bozorida marketing samaradorligini oshirish va tarmoqning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-oktyabrdagi PQ-3327-sonli “Respublikamizda asalarichilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 15-dekabrdagi PQ-304-sonli “Qishloq xo‘jaligida erkin bozor munosabatlarini yanada rivojlantirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
4. Kotler, P., & Armstrong, G. (2020). *Principles of Marketing*. 18th Edition. Pearson Education.
5. Бронштейн, М. Л. (2019). Маркетинг в агропромышленном комплексе: теория и практика. Москва: Экономика.
6. Janosz, M. (2021). Green Marketing and Consumer Behavior in Agricultural Markets. *Journal of Sustainable Marketing*, 12(3), 45–59.
7. Shomonov, B. (2022). Agrosanoat majmuasida marketing infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishlari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 4-son, 112–118.
8. Романова, Е. В. (2020). Развитие рынка продукции пчеловодства и маркетинговые стратегии. *Аграрная экономика*, №6, 78–84.
9. Xodjayev, A. (2023). Asalarichilik mahsulotlari eksport salohiyatini oshirishda marketing strategiyalarining roli. *O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi*, 2-son, 56–62.
10. Clerk, J. (2022). Direct-to-Consumer Marketing Strategies in the Digital Economy. *International Journal of Marketing Studies*, 14(2), 33–41.

УДК:339

ПРОЦЕССЫ, ВОЗМОЖНОСТИ И ОГРАНИЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XITOY XALQ RESPUBLIKASI O'RTASIDAGI IQTISODIY INTEGRASIYA JARAYONLARI, IMKONIYATLARI VA CHEKLASHLARI

PROCESSES, POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF ECONOMIC INTEGRATION BETWEEN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Хакимов Д.Р. к.э.н., доцент Ферганского государственного университета

Аннотация

В статье проанализированы торгово-инвестиционное сотрудничество между Узбекистаном и КНР, усиления регионализации и реализации инициативы Belt and Road Initiative. Проведена оценка процессов экономической интеграции между Узбекистаном и Китаем. Раскрыты теоретические основы международной экономической интеграции. Оценена динамика и структура внешней торговли между двумя странами. Рассчитаны следующие показатели: индекс Грубеля–Ллойда; индекс сравнительных преимуществ (RCA); индекс торговой взаимодополняемости (TCI); коэффициент товарной концентрации. Проанализировано инвестиционное взаимодействие. Выявлены возможности и риски углубления интеграции между двумя странами.

Ключевые слова. Belt and Road Initiative, экономическая интеграция, индекс Грубеля–Ллойда; индекс сравнительных преимуществ (RCA); индекс торговой взаимодополняемости (TCI).

Maqolada O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi savdo-investitsiyaviy hamkorlik, mintaqaviylashuvni kuchaytirish va "Bir makon, bir yo‘l" tashabbusini amalga oshirish masalalari tahlil qilingan. O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya jarayonlari baholandi. Xalqaro iqtisodiy integratsiyaning nazariy asoslari ochib berilgan. Ikki mamlakat o‘rtasidagi tashqi savdo dinamikasi va tarkibi baholandi. Quyidagi ko‘rsatkichlar hisoblab chiqildi: Grubel-Lloyd indeksi; qiyosiy ustunlik indeksi (RCA); savdo to‘ldiruvchanligi indeksi (TCI); tovar konsentratsiyasi koeffitsiyenti. Investitsiyaviy hamkorlik tahlil qilindi. Ikki mamlakat o‘rtasidagi integratsiyani chuqurlashtirish imkoniyatlari va xavf-xatarlari aniqlandi.

Kalit so‘zlar. Belt and Road Initiative, iqtisodiy integratsiya, Grubel-Lloyd indeksi; qiyosiy ustunliklar indeksi (RCA); savdo to‘ldiruvchanligi indeksi (TCI).

The article analyzes trade and investment cooperation between Uzbekistan and China, strengthening regionalization, and implementing the Belt and Road Initiative. An assessment of the processes of economic integration between Uzbekistan and China was conducted. The theoretical foundations of international economic integration are revealed. The dynamics and structure of foreign trade between the two countries were assessed. The following indicators were calculated: Grubel-Lloyd index; comparative advantage index (RCA); trade complementarity index (TCI); commodity concentration coefficient. Investment interaction was analyzed. Opportunities and risks for deepening integration between the two countries were identified.

Keywords. Belt and Road Initiative, economic integration, Grubel-Lloyd index; comparative advantage index (RCA); trade complementarity index (TCI).

Международная экономическая интеграция является закономерным этапом развития мирового хозяйства, отражающим углубление хозяйственных связей между государствами. В условиях глобализации интеграционные процессы становятся важным фактором повышения конкурентоспособности национальных экономик, оптимизации распределения ресурсов и формирования устойчивых производственно-сбытовых цепочек.

В научной литературе международная экономическая интеграция определяется как процесс сближения и взаимного приспособления национальных хозяйств, сопровождающийся устранением барьеров во взаимной торговле, движении капитала, рабочей силы и технологий. Интеграция предполагает формирование устойчивых институциональных механизмов координации экономической политики [5].

Теоретические основы интеграции были заложены в середине XX века. Существенный вклад внесли Б. Баласса, Дж. Вайнер, Дж. Мид и другие исследователи [7].

Теория таможенных союзов (Дж. Вайнер)

Ключевым понятием является эффект “создания торговли” и “отклонения торговли”.

Создание торговли происходит, когда импорт более эффективного производителя внутри союза вытесняет менее эффективного национального производителя.

Отклонение торговли возникает при замещении более дешевого импорта из третьих стран более дорогим импортом из стран-партнёров.

Именно соотношение этих эффектов определяет экономическую целесообразность интеграции [3].

Концепция стадий интеграции (Б. Баласса)

Баласса предложил динамическую модель, согласно которой интеграция развивается по восходящей линии — от ЗСТ к экономическому союзу. Он подчеркивал, что интеграция усиливает специализацию и повышает эффективность использования ресурсов [1].

Неофункционализм

Данная теория утверждает, что интеграция в одной сфере автоматически стимулирует углубление интеграции в других секторах (эффект «перелива»).

Межправительственный подход

Согласно данной концепции, государства сохраняют ведущую роль, а интеграция развивается только в той мере, в какой это отвечает их национальным интересам [2].

В современных условиях особую актуальность приобретает теория «глобальных цепочек добавленной стоимости (GVC)», согласно которой страны могут интегрироваться не только через торговлю конечной продукцией, но и через участие в отдельных этапах производства.

Для развивающихся стран интеграция часто становится инструментом ускоренной индустриализации, привлечения технологий и инвестиций [4].

Китайская Народная Республика за последние десятилетия превратилась в одного из ведущих центров мировой экономики. Страна является одним из крупнейших экспортёров промышленной продукции и инвестором в развивающиеся регионы.

Важным инструментом внешнеэкономической экспансии является инициатива Belt and Road Initiative, направленная на развитие транспортных, энергетических и цифровых коридоров [11].

Центральная Азия рассматривается Китаем как стратегически важный регион, обеспечивающий транспортную связность и доступ к ресурсам [10].

Экономическая интеграция между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой имеет следующие предпосылки:

1. Географическая близость и транспортная взаимодополняемость.
2. Различия в структуре экономики (сырьевой потенциал и промышленная база).
3. Потребность Узбекистана в инвестициях и технологиях.
4. Интерес Китая к расширению рынков и транзитных маршрутов.

С точки зрения теории сравнительных преимуществ, страны обладают взаимодополняемыми факторами производства. Узбекистан специализируется на ресурсных и аграрных товарах, тогда как Китай — на продукции с высокой добавленной стоимостью [9].

Интеграция может способствовать:

- модернизации промышленности Узбекистана;
- включению в глобальные цепочки поставок;
- диверсификации экспорта.

Однако теория зависимости предупреждает о рисках закрепления периферийного статуса при чрезмерной ориентации на одного партнёра.

Сотрудничество Узбекистана и Китая имеет объективные экономические предпосылки, однако требует оценки с позиции национальных интересов и устойчивого развития [6].

Экономическое сотрудничество между Республикой Узбекистан и Китайской Народной Республикой характеризуется устойчивым ростом товарооборота и усилением инвестиционного взаимодействия. Китай стабильно входит в число крупнейших торговых партнёров Узбекистана.

Таблица-1

Динамика внешней торговли Узбекистана и Китая (2020–2024 гг.), млрд долл. США [8]

Год	Экспорт Узбекистана в Китай	Импорт из Китая	Товарооборот	Сальдо
2020	1,9	5,0	6,9	-3,1
2021	2,3	6,2	8,5	-3,9
2022	2,6	8,8	11,5	-6,3
2023	2,1	10,2	12,3	-8,1
2024	2,8	11,5	14,3	-8,7

Анализ динамики:

1. Товарооборот за 5 лет вырос более чем в 2 раза.
2. Импорт из Китая значительно превышает экспорт.
3. Наблюдается устойчивый отрицательный торговый баланс.

Это свидетельствует о высокой зависимости Узбекистана от китайского импорта промышленной продукции.

1. *Структура экспорта и импорта*

Таблица -2

Структура экспорта Узбекистана в Китай (2024 г.) [8]

Товарная группа	Доля %
Золото и драгоценные металлы	38
Газ и энергетические ресурсы	22
Цветные металлы	14
Хлопковое сырьё	8
Прочее	18

Анализ динамики:

Экспорт имеет ярко выраженную сырьевую направленность.

Таблица -3

Структура импорта из Китая (2024 г.) [8]

Товарная группа	Доля %
Машины и оборудование	41
Электроника	18
Химическая продукция	14
Строительные материалы	10
Прочее	17

Импорт характеризуется высокой долей продукции с высокой добавленной стоимостью.

3. Расчет индекса Грубеля–Ллойда (внутриотраслевая торговля)

Формула:

$$GLi = 1 - \frac{|\text{Xi} - \text{Mi}|}{|\text{Xi} + \text{Mi}|}$$

Расчет для 2024 года:

X = 2,8

M = 11,5

$$GLi = 1 - \frac{|2{,}8 - 11{,}5|}{14{,}3}$$

$$GLi = 1 - \frac{8{,}7}{14{,}3}$$

GL=1−0,61=0,39

Показатель ниже 0,5 свидетельствует о преобладании межотраслевой торговли, то есть обмена сырья на готовую продукцию.

Это подтверждает структурную асимметрию торговых отношений.

4. Индекс сравнительных преимуществ (RCA)

Формула:

$$RCAi = \frac{\text{Xij/Xjt}}{Xiw/Xwt}$$

Пример расчета для хлопкового волокна:

- Доля хлопка в экспорте Узбекистана в Китай — 8%
- Доля хлопка в мировом экспорте — 2%

$$RCA = \frac{0{,}08}{0{,}02} = 4$$

RCA > 1 → Узбекистан имеет выраженное сравнительное преимущество в поставках хлопка.

Аналогичные расчеты показывают преимущества по золоту и цветным металлам, но отсутствие преимуществ в машиностроении.

5. Индекс торговой взаимодополняемости (TCI)

Формула:

$$\text{TCI} = 100 - \sum \frac{|Mik - Xij|}{2}$$

Расчет по укрупнённым группам дал показатель:

TCI ≈ 64

Показатель выше 50 указывает на среднюю степень взаимодополняемости.

Экспортная структура Узбекистана частично соответствует импортным потребностям Китая, однако высокая концентрация на сырьевых товарах ограничивает потенциал роста.

6. Коэффициент концентрации экспорта (HHI)

Формула:

$$HHI = \sum S_i^2$$

Расчет по данным таблицы-2:

$$HHI = 0{,}38^2 + 0{,}22^2 + 0{,}14^2 + 0{,}08^2 + 0{,}18^2$$

HHI=0,144+0,048+0,019+0,006+0,032=0,249

HHI = 0,249

Показатель выше 0,18 свидетельствует о высокой концентрации экспорта.

Это означает уязвимость к ценовым колебаниям на мировых рынках сырья.

7. Инвестиционное сотрудничество.

Китай является одним из крупнейших инвесторов в Узбекистане.

Таблица -4
Прямые иностранные инвестиции из Китая [12]

Год	Объем ПИИ, млрд долл.
2020	1,1
2021	1,4
2022	2,2
2023	2,7
2024	3,0

Инвестиции направлены преимущественно в:

- энергетику
- химическую промышленность
- телекоммуникации
- инфраструктуру

Инвестиционное сотрудничество реализуется в рамках инициативы Belt and Road Initiative.

8. Инфраструктурное и транспортное взаимодействие

Особое значение имеет развитие транспортных коридоров, включая проект железной дороги Китай–Кыргызстан–Узбекистан.

Проект позволит:

- сократить сроки доставки грузов;
- усилить транзитный потенциал;
- увеличить экспорт переработанной продукции.

Из выше сказанного можно сделать следующий вывод.

1. Наблюдается устойчивый рост товарооборота.
2. Сохраняется значительный торговый дисбаланс.
3. Индекс Грубеля–Ллойда (0,39) подтверждает межотраслевой характер торговли.
4. Узбекистан обладает сравнительными преимуществами в сырьевом экспорте.
5. Высокая концентрация экспорта увеличивает риски внешней зависимости.
6. Инвестиционное сотрудничество расширяется и способствует модернизации экономики.

Расчёт индекса Грубеля–Ллойда показал низкий уровень внутриотраслевой торговли (GL < 0,5), что свидетельствует о межотраслевом характере обмена: Узбекистан экспортирует преимущественно сырьевые товары, тогда как импортирует продукцию с высокой добавленной стоимостью. Это подтверждает необходимость структурной трансформации экспортной модели.

Индекс сравнительных преимуществ (RCA) выявил наличие устойчивых преимуществ Узбекистана в сырьевых и аграрных товарах, однако отсутствие конкурентных позиций в технологичных отраслях. Коэффициент концентрации экспорта (HHI) продемонстрировал высокую зависимость от ограниченного круга товарных позиций, что повышает уязвимость экономики к внешним шокам. Индекс торговой взаимодополняемости (TCI) показал средний уровень структурной совместимости экономик, что свидетельствует о наличии потенциала для углубления кооперации.

Анализ инвестиционного взаимодействия подтвердил, что Китай является одним из ключевых источников прямых иностранных инвестиций в экономику Узбекистана. Инвестиции направлены преимущественно в инфраструктуру, энергетику, промышленность и телекоммуникации. Эти процессы способствуют модернизации производственной базы и повышению производительности труда.

Таким образом, дальнейшее углубление сотрудничества должно основываться на принципах экономической целесообразности, защиты национальных интересов и обеспечения долгосрочной устойчивости. Формирование диверсифицированной экспортной структуры,

развитие промышленной базы и повышение конкурентоспособности национальной экономики являются ключевыми условиями эффективной интеграции.

Проведённые расчёты и аналитические выводы позволяют утверждать, что интеграция с Китаем имеет стратегическое значение для экономического развития Узбекистана, однако требует сбалансированного и прагматичного подхода.

Список использованной литературы:

1. Balassa Béla B. The Theory of Economic Integration. – London, 1961.
2. Krugman Paul P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. – Pearson.
3. Viner Jacob J. The Customs Union Issue. – New York, 1950.
4. Todaro Michael M., Smith S. Economic Development. – Pearson.
5. Сидоренко А.В. Международная экономическая интеграция. – М.: Юрайт, 2020.
6. Юсупов А.М. Внешнеэкономические связи Узбекистана. – Ташкент, 2021.
7. Киреев А.П. Международная экономика. – М.: Юрайт, 2019
8. Shanghai Cooperation Organisation. Official documents.
9. Eurasian Economic Commission. Analytical materials.
10. Rolland N. China’s Eurasian Century? – National Bureau of Asian Research.
11. Summers T. China’s New Silk Roads. – Chatham House Report.
12. Belt and Road Initiative. Official Portal Materials.

UDK:338

O‘ZBEKISTONDA AGRAR MUNOSABATLARNI TAKOMILLASHTIRISHDA RESURS TEJAMKOR TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH MASALALARI

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

ISSUES OF IMPLEMENTING RESOURCE-SAVING TECHNOLOGIES IN IMPROVING AGRARIAN RELATIONS IN UZBEKISTAN

Olimjanova Sh.O. O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasi dotsenti
Eshonqulov I.N. O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti-1-kurs magistranti

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda agrar munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish masalalari hamda qishloq xo‘jaligida resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy va tashkiliy jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, agrar sohada davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlari hamda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: agrar munosabatlar, davlat tartibga solish mexanizmi, resurs tejamkorlik, yer va suv resurslari, gektar, subsidiya, agrar siyosat, sug‘oriladigan yerlar, zamonaviy texnika, texnologiya.

В статье анализируются вопросы совершенствования механизма государственного регулирования аграрных отношений в Узбекистане, а также экономико-организatsionные аспекты внедрения ресурсосберегающих технологий в сельском хозяйстве. Также изучаются основные направления государственной политики в аграрной сфере, механизмы эффективного использования земельных и водных ресурсов, а также возможности повышения эффективности производства за счет применения современных инноватsionных технологий.

Ключевые слова: аграрные отношения, механизм государственного регулирования, ресурсосбережение, земельные и водные ресурсы, гектар, субсидия, аграрная политика, орошаемые земли, современная техника и технология

This article analyzes the issues of improving the mechanism of state regulation of agrarian relations in Uzbekistan and the economic and organizational aspects of the introduction of resource-saving technologies in agriculture. Also, the main directions of state policy in the agricultural sector, mechanisms for the effective use of land and water resources, and the possibilities of increasing production efficiency through the use of modern innovative technologies are studied.

Keywords: agrarian relationsstate regulation mechanism, resource efficiency, resource saving, land and water resources, hectare, subsidy, agrarian policy, irrigated lands, modern equipment, modern machinery technology

Bugungi kunda butun dunyoda agrar sohani rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholining sifatli meva-sabzavotlarga bo‘lgan talabini qondirish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu bois, keyingi yillarda mamlakatimizda aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, qulay agrobiznes muhit va qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish, soha boshqaruvida investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish hamda qishloq xo‘jaligida ilm-fan yutuqlarini joriy qilish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, iqlim o‘zgarishi jarayonlarining kuchayib borishi, suv resurslarining cheklanganligi hamda qishloq xo‘jaligi yerlaridan samarali foydalanish zarurati agrar ishlab chiqarishda resurs tejamkor texnologiyalarni keng qo‘llashni taqozo etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, tomchilatib va yomg‘irlatib sug‘orish tizimlari, tuproqqa minimal ishlov berish texnologiyalari, raqamli qishloq xo‘jaligi tizimlari, shuningdek energiya tejamkor texnika va uskunalardan foydalanish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Resurs tejamkor texnologiyalarni amaliyotga joriy etish natijasida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish hamda tuproq unumdorligini saqlab qolish imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, bunday texnologiyalarni qo‘llash, atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish, ekologik muvozanatni saqlash va qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishini ta’minlashda ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ta’kidlash joiz, biz uzoq yillar mobaynida yerga bo‘lgan munosabatimizni o‘zgartirmasdan ma’lum turdagi mahsulotlarni yetishtirishni fermer va dehqon xo‘jaliklariga tashlab qo‘ydik. Natijada yer unumdorligi pasaydi, mahsulot yetishtirishda kimyoviy moddalardan tartibsiz foydalanish va sanoat chiqindilari kengayib ketdi, aholini zarur qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta’minlashda muammolar yuzaga keldi. Bugungi kunda qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning holati quyidagicha:

- sho‘rlanish muammosi;
- cho‘llanish muammosi;
- kimyoviy ifloslanish;
- texnogen buzilish;
- eroziya jarayoni;
- unumdorlik va bonitet balining pasayishi.

Bu masalalarni hal etish, qishloq xo‘jaligining asosi bo‘lgan, tuproqlarni har tomonlama o‘rganish, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va amalda qo‘llash yo‘li bilan bajarilishi mumkin [1]. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, yangi va foydalanishdan chiqqan 464 ming gektar maydonni o‘zlashtirish va klasterlarga ochiq tanlov asosida ajratish, 200 ming gektar paxta va g‘alla maydonlarini qisqartirish hamda aholiga ochiq tanlov asosida uzoq muddatli ijaraga berish, tuproq unumdorligini oshirish va muhofaza qilish orqali qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish hisobiga dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘sishini kamida 5 foizga yetkazish maqsadi belgilangan [2].

Ushbu holat keyingi yillarda mamlakatimiz qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga ustuvorlik qaratilishidan dalolat beradi.

Shu bois agrar sohada olib borilayotgan davlat siyosatida agrar munosabatlarni samarali tartibga solish, yer va suv resurslaridan to‘g‘ri foydalanishni ta’minlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish hamda ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birgalikda, yerlarni sho‘r yuvishga tayyorlash va sho‘r yuvish ishlarini agrotexnik qoidalar asosida sifatli va tizimli tashkil etishga, suv iste’molini nazorat qilishga yetarlicha e’tibor berilmayapti.

Suvni tejaydigan sug‘orish va lazerli yer tekislash texnologiyalari joriy qilingan maydonlarda yerlarni sho‘r yuvishga tayyorlash va sho‘r yuvish ishlarini amalga oshirish yuzasidan xorijiy tajribalarni o‘rganish, yangi ilmiy-tadqiqot ishlarini yo‘lga qo‘yish soha talablaridan ortda qolmoqda [3].

Iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining kamayib borishi va transchegaraviy suv taqsimoti sharoitida agrar sohani barqaror rivojlantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Agrar munosabatlarni tartibga solishda resurs tejamkor yondashuvlarni kengaytirish oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Suv, yer va yoqilg‘i resurslaridan samarali foydalanish orqali ishlab chiqarish tannarxi kamayib, fermer xo‘jaliklarining daromadliligi oshadi. Natijada agrar sohada barqaror iqtisodiy o‘sish va ekologik muvozanatga erishish imkoniyati kengayadi.

Sug‘oriladigan yerlarning sho‘rlanishi (1,7 mln gektargacha qisqartirish zarurati), suv yo‘qotishlarining yuqoriligi va eskirgan nasos stansiyalarining energiya sarfi yuqoriligi agrar ishlab chiqarish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda [4].

Respublikada sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini va suv ta’minotini yaxshilash hamda mavjud suv resurslaridan samarali foydalanish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

Qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning sho‘rini yuvish uchun foydalaniladigan va tasdiqlangan sho‘r yuvish normalari doirasida ishlatiladigan suv resurslarini ulardan foydalanganlik uchun soliqdan ozod qilish, suvni tejaydigan (tomchilatib, yomg‘irlatib va boshqa) sug‘orish texnologiyalarini joriy qilishga davlat tomonidan subsidiyalar ajratish hamda yer solig‘i bo‘yicha imtiyoz berish tizimi yaratildi.

Jumladan, sohadagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish bilan birga suv xo‘jaligini rivojlantirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlar va kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030 yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasi qabul qilindi.

Konsepsiyada aholini va iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini suv bilan barqaror ta’minlash, sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, suv xo‘jaligi obyektlarining ishonchli ishlashini ta’minlash hamda yer va suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish belgilab qo‘yildi.

Bugun suv resurslaridan nafaqat samarali foydalanish, balki ilmiy yondashish orqali tomchilatib va yomg‘irlatib sug‘orish texnologiyalarini keng joriy etish natijasida yuqori hosildorlikka erishish, tuproq tabiiy unumdorligini saqlab qolish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Bunda nafaqat fermer xo‘jaliklari, balki, dehqon xo‘jaliklariga ham irrigatsiya va melioratsiya xizmatlari ko‘rsatilish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

Shuningdek, suv xo‘jaligi obyektlarini modernizatsiya qilish, xavfsizligini ta’minlash, yirik suv xo‘jaligi obyektlarini raqamli texnologiyalar asosida boshqarilishi tashkil etilmoqda.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda suv tejovchi sug‘orish texnologiyalarini joriy etish davlat tomonidan rag‘batlantirib kelinmoqda. Shuningdek, transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalalari bo‘yicha davlatlararo munosabatlar rivojlanmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mamlakatlari manfaatlari o‘rtasidagi do‘stona muhit yaratilib, suv resurslarini birgalikda boshqarish mexanizmlari joriy etilmoqda.

Suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha rivojlangan xorijiy davlatlarning jumladan, Turkiya, Xitoy, Avstraliya, AQSH va boshqa davlatlarning ilg‘or tajribalari qo‘llanilib

kelinmoqda. Bunda respublikamizda tomchilatib, yomg‘irlatib va disket kabi usullarda sug‘orish, shuningdek, yerlarni lazer uskunali yer tekislagichlar bilan tekislash texnologiyalarini joriy qilinmoqda.

Qishloq xo‘jaligida resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish davlat agrar siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu esa agrar sohada innovatsion rivojlanishni jadallashtirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Resurs tejamkor texnologiyalar qishloq xo‘jaligida yer, suv, energiya hamda boshqa ishlab chiqarish resurslaridan samarali va oqilona foydalanishga qaratilgan zamonaviy texnologiyalar majmuasini anglatadi. Ushbu texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish jarayonida resurslar sarfini kamaytirish, hosildorlikni oshirish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish:

- suv sarfini 30–40 foizgacha kamaytirish;
- nasos stansiyalarining elektr energiyasi iste’molini 30 foizga qisqartirish;
- hosildorlikni 30–35 foizga oshirish;
- ekologik barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi.

Shuningdek, kollektor va drenaj tarmoqlaridan foydalaniladigan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqdan ozod etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois agrar munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solishda iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Xususan, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar hamda davlat-xususiy sheriklik asosidagi mexanizmlarni rivojlantirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Suv tejovchi texnologiyalar bilan qamrab olingan yer maydonlarini 2 mln gektarga, jumladan tomchilatib sug‘orishni 600 ming gektarga yetkazish, irrigatsiya tizimlarining foydali ish koeffitsiyentini 0,73 ga oshirish, 18,7 ming km tuproq o‘zani kanallarning 13,1 ming km qismini beton qoplamaga o‘tkazish kabi strategik vazifalar ilmiy asosda yoritiladi [5].

Agrar munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solishda resurs tejamkor texnologiyalarni integratsiyalashgan holda qo‘llashning nazariy asoslarini takomillashtiradi. Davlatning tartibga solish funksiyalari (rejalashtirish, rag‘batlantirish, nazorat va monitoring) suv tejovchi innovatsiyalar bilan uyg‘un holda ko‘rib chiqiladi.

Amaliy jihatdan:

- irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilish dasturlarini ishlab chiqishda;
- suv resurslari balansini shakllantirishda;
- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishda;
- hududiy agrar rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Yomg‘ir va qor suvlarini maxsus drenaj tizimlari orqali kanallar hamda daryolarga yo‘naltirish suv resurslaridan oqilona foydalanishga yordam beradi. Bunday usul orqali tabiiy yog‘in suvlari bekorga yo‘qolib ketmaydi, balki sug‘orish va boshqa xo‘jalik ehtiyojlari uchun qayta ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, to‘plangan suv shahar va qishloq infratuzilmasini ham himoya qiladi.

Yer va suv resurslaridan samarasiz foydalanishning oldini olishni, yerlarning unumdorligini oshirish va suvni tejovchi agrotexnik tadbirlarni amalga oshirishni (agrotexnik reglament) ham huquqiy jihatdan tartibga solish zarur.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sohasida resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish fermerlar daromadlarini ikki baravar oshirish va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni yillik 5% ga o‘sishini ta’minlashga qaratilgan strategik zarurat hisoblanadi. Biroq, ushbu texnologiyalar orqali agrar munosabatlarni samarali takomillashtirishga hozirgi kunda bir qator muhim muammolar to‘sqinlik qilmoqda:

Moliyaviy va iqtisodiy to‘siqlar-yuqori boshlang‘ich xarajatlar: Tomchilatib sug‘orish va aniq dehqonchilik kabi texnologiyalar uchun dastlabki investitsiyalar kichik va o‘rta fermer xo‘jaliklari uchun katta to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Moliyaga yetarli kirish imkoniyati yo‘qligi: Ayniqsa qishloq hududlaridagi fermerlar zamonaviy texnika uchun kredit yoki lizing dasturlaridan foydalanishda qiynalmoqda.

Narx belgilash mexanizmlarining yetishmasligi: Suv uchun rasmiy narx belgilash tizimi mavjud emasligi suvdan samarasiz foydalanishga va resurs tejovchi texnologiyalarga xususiy investitsiyalarning kamligiga olib keladi.

Eskirgan irrigatsiya tizimlari: Irrigatsiya tarmoqlari ta’mirga muhtoj va ko‘plab nasos stansiyalari esa bir necha yillardan beri ishlatilmoqda. Bu energiya samaradorligining pasayishiga va suv yo‘qotishlariga sabab bo‘lmoqda.

Raqamli infratuzilma kamchiligi: Ko‘plab qishloq hududlarida barqaror internet va ishonchli elektr ta’minoti yo‘q, bu esa raqamli qishloq xo‘jaligi va “aqlli” sensorlardan foydalanishni cheklaydi.

Uskunalarga xizmat ko‘rsatish: Yangi, yuqori texnologiyali qishloq xo‘jaligi texnikalarini ta’mirlash va xizmat ko‘rsatish uchun tashkil etilgan servis markazlari yetishmaydi.

Raqamli savodxonlik pastligi: Innovatsion raqamli vositalar bilan ishlay oladigan malakali kadrlar va mutaxassislar yetishmaydi.

Fermerlarning an’anaviy usullarga moyilligi va innovatsiyalarni sekin qabul qilishi: An’anaviy dehqonchilik usullari ko‘pincha yangi texnologiyalarga mos kelmaydi.

Tuproq degradatsiyasi: Qishloq xo‘jaligi yerlarining 34% i sho‘rlanish va eroziya tufayli zararlangan, bu esa standart resurs tejovchi texnologiyalarni qo‘llashni qiyinlashtiradi [6].

Zamonaviy qishloq xo‘jaligining eng muhim belgilaridan biri — intensivlashtirish va sintetik o‘g‘itlar, pestitsidlar hamda yerni jadal mexanik ishlashdan nooqilona foydalanish bo‘lib, bu asrning eng yirik ekologik muammolaridan birini yuzaga keltirdi. Iqlim o‘zgarishi, qishloq xo‘jaligini yuritish usullari va boshqa tashqi omillar bu muammolarni yanada kuchaytirdi. Tuproq degradatsiyasi inqirozining jiddiyligi va dolzarbligi butun dunyoda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda yaqqol his qilinmoqda.

Hozirgi tuproq degradatsiyasi inqirozi jahon qishloq xo‘jaligida zaiflashgan tuproqlarga iqlim ta’sirini kamaytirishga qaratilgan tizimli muammoni hal qilish imkoniyatini ham yaratadi. Tuproq degradatsiyasining hozirgi tendensiyasini hisobga olganda, tuproqlarni ularning tabiiy holatiga qayta tiklash amalda deyarli mumkin emas. Shunga qaramay, biz tuproq tizimlari haqidagi tushunchamizni yaxshilash va eskirgan yondashuvlar hamda tuproqqa bo‘lgan munosabatimizni qayta ko‘rib chiqish uchun faol, dalillarga asoslangan, jamoaviy va oldindan chora ko‘rishga qaratilgan harakatlarni amalga oshirishimiz zarur.

Suv tanqisligi: O‘zbekistonning asosiy suv resurslarini davlatlararo Amudaryo, Sirdaryo va ularning irmoqlari, Qashqadaryo va Zarafshon daryolaridan iborat ustki suvlar tashkil etadi. Amudaryoning asosiy oqimi Tojikistonda, Sirdaryo esa Qirg‘iziston hududida shakllanadi. Amudaryo va Sirdaryoning suv resurslari daryolarning tog‘lardan paydo bo‘lish joyi yaqinida joylashgan gidrometrik stansiyalar tomonidan aniqlanadi. Shunday esa-da, ko‘rib chiqilayotgan har bir havzada gidrometrik uslublar bilan hisobga olinmaydigan ko‘plab soy suvlari, tog‘lar va adirlardan oqib keladigan yerosti suvlari, qor va yomg‘irlardan iborat hisobga olinmaydigan oqova suvlar mavjud. O‘zbekistonga suv resurslarining 80 foizi boshqa davlatlardan keladi, 20 foizi mamlakatda hosil bo‘ladi. Tahlillarga ko‘ra, 2030-yilga borib O‘zbekistonga 7 mlrd kub metr suv yetishmaydi. Bundan 30-40 yil avval yaratilgan infratuzilma esa jiddiy modernizatsiyani talab qiladi. Suv resurslari bilan ta’minlanish kamayib, yangi obyektlar va aholi soni ko‘payib bormoqda [7].

Hozirgi kunda butun dunyoda suv tanqisligi global muammoga aylanmoqda. Shu bilan birga mintaqada transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalasi ham keskin muammolar tug‘dirmoqda.

Bu muammo Markaziy Osiyo mintaqasini ham chetlab o‘tmagan. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko‘ra, 2050-yilgacha suv resurslari Sirdaryo havzasida 5 foizgacha, Amudaryo havzasida 15 foizgacha kamayishi kutilmoqda [8].

Xususan, Afg‘onistonda barpo etilayotgan Qo‘sh-Tepa kanali loyihasi Amudaryo havzasidagi suv taqsimotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan yirik gidrotexnik inshoot hisoblanadi. Mazkur kanalning uzunligi 285 km, eni 100 metr va chuqurligi 8,5 metrni tashkil etadi. Loyihaning to‘liq ishga tushirilishi natijasida Amudaryo oqimining taxminan 30 foizigacha qismi kanal orqali yo‘naltirilishi prognoz qilinmoqda [9].

Ushbu holat Amudaryo quyi oqimida joylashgan davlatlar, jumladan O‘zbekiston uchun suv resurslari hajmining kamayishi xavfini yuzaga keltiradi. Sug‘oriladigan yerlarning asosiy qismi Amudaryo suviga bog‘liq ekanligini hisobga olsak, suv ta’minotidagi qisqarish agrar ishlab chiqarish barqarorligi, hosildorlik darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, Qo‘sh-Tepa kanali qurilishi O‘zbekistonda suvdan foydalanish samaradorligini tubdan oshirish, irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda suv tejovchi texnologiyalarni jadal joriy etish zaruratini keskin kuchaytiradi.

Xususan, tomchilatib sug‘orishning afzalliklari: suv sarfini 30—50% ga kamaytiradi, ekinlar hosildorligi ortadi, begona o‘tlar kamayadi (sug‘orish quvurlari o‘rnatilmagan qator oralari quruq bo‘lib, begona o‘t chiqmaydi), mehnat sarfi kamayadi. [10].

Bundan tashqari, magistral va xo‘jaliklararo kanallarning beton qoplamali ulushini oshirish, suv hisobini yuritishning raqamli tizimlarini joriy etish, nasos stansiyalarini energiya tejamkor va muqobil energiya manbalariga o‘tkazish kabi chora-tadbirlar suv taqchilligi sharoitida agrar sektorning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Qo‘sh-Tepa kanali qurilishi mintaqada suv resurslarini boshqarishning yangi sharoitlarini shakllantirmoqda. Bu esa O‘zbekiston agrar siyosatida resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish, suv balansini ilmiy asosda ishlab chiqish va transchegaraviy suv hamkorligini takomillashtirishni strategik ustuvor yo‘nalishga aylantirishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda agrar munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish orqali takomillashtirish bo‘yicha quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

— suv resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlash maqsadida tomchilatib sug‘orish, yomg‘irlatib sug‘orish va boshqa zamonaviy sug‘orish texnologiyalarini keng joriy etish hamda ularni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish;

— yer resurslaridan oqilona foydalanishni rag‘batlantirish uchun melioratsiya va tuproq unumdorligini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish;

— qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalar va “aqlli qishloq xo‘jaligi” (smart agriculture) elementlarini rivojlantirish orqali resurs sarfini monitoring qilish va optimallashtirish tizimlarini joriy etish;

— davlat tomonidan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq preferensiyalari orqali resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etuvchi xo‘jalik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish;

— agrar sohada faoliyat yuritayotgan ishlab chiqaruvchilar uchun zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni oshirish maqsadida o‘quv dasturlari, treninglar va maslahat xizmatlarini kengaytirish;

— resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hamda standartlar va talablarni xalqaro tajribaga moslashtirish;

— ekologik barqarorlikni ta’minlash maqsadida resurslardan foydalanish samaradorligini baholash indikatorlarini ishlab chiqish va monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish;

— xususiy sektor va davlat-xususiy sheriklik asosida innovatsion loyihalarni amalga oshirishni rag‘batlantirish, investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini kengaytirish.

Ushbu chora-tadbirlar agrar munosabatlarni tartibga solishning iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va ekologik barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekistonning hududlarida suv tejovchi texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish kelajakda mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashning asosiy mexanizmlaridan biri bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni ,,O‘zbekiston-2030’’ strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent: Hukumat nashriyoti, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining agrar sohani isloh qilishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017–2024.

3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq xo‘jaligi ko‘rsatkichlari to‘plami. – Toshkent, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.
5. Sh.O.Olimjanova, N.G.Muminov, G.M.Zaxirova, F.M.Xalmatjanov. «Tarmoqlar iqtisodiyoti». Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik. Toshkent.: «Alfraganus University», 2025.

UDK:336.7

O‘ZBEKISTONDA NEFT-GAZ SANOATIGA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING INSTITUTSIONAL MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В НЕФТЕГАЗОВУЮ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УЗБЕКИСТАНА

INSTITUTIONAL PROBLEMS AND SOLUTIONS FOR ATTRACTING INVESTMENTS INTO THE OIL AND GAS INDUSTRY IN UZBEKISTAN

Valikulov Sherzod Zaynitdinovich Toshkent davlat texnika universiteti
Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola O‘zbekistonda neft va gaz sanoati korxonalarida investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirishda loyihalarni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslari haqida yozilgan. Bunda, ushbu yo‘nalishga oid qonun va qarorlarni tahlillari keltirilgan va kerakli xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: investitsion faoliyat, investorlar, samaradorlik, qaror, vakolatli organ, nizom, normativ-huquqiy hujjat.

Данная статья посвящена организационно-правовым основам реализации проектов по повышению экономической эффективности инвестиционной деятельности на предприятиях нефтегазовой отрасли Узбекистана. В ней приведён анализ соответствующих законов и постановлений в данной сфере, а также сформированы необходимые выводы.

Ключевые слова: Инвестиционная деятельность, инвесторы, эффективность, решение, уполномоченный орган, устав, нормативно-правовой акт.

This article discusses the organizational and legal foundations for implementing projects aimed at increasing the economic efficiency of investment activities in oil and gas industry enterprises in Uzbekistan. It analyzes relevant laws and regulations in this field and formulates the necessary conclusions.

Keywords: investment activity, investors, efficiency, decision, authorized body, regulation, regulatory legal act.

2030 – yilga qadar O‘zbekistonda tabiiy gaz qazib olish hajmi 66,1 milliard kub metrni tashkil etishi rejalashtirilgan. O‘z navbatida iste’mol 56,5 milliard kub metrga yetadi. Bu ichki iste’molchilar talabini qondirish va tabiiy gazni xom ashyo sifatida chuqur qayta ishlash ustuvorligiga o‘tishni anglatadi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tomonidan tabiiy gazni chuqur qayta ishlash hamda uning samaradorligini oshirish va bozor munosabatlariga o‘tkazish maqsadida tarmoqni isloh qilish jarayonlarini muvofiqlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli loyihalar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi neft va gaz sanoatida investitsion faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy tizim hamda ushbu tarmoqda investitsiyalarni jalb etish va amalga oshirish jarayonlari mazkur tadqiqotning obyekti sifatida qaraladi.

Tadqiqot predmeti – neft va gaz sanoatida investitsion faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – O‘zbekiston Respublikasi neft va gaz sanoatida investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda normativ-huquqiy hujjatlar va tashkiliy mexanizmlarning (xususan, bojxona tartiboti, mahsulot taqsimoti bitimlari hamda Prezident qarorlari) rolini kompleks tahlil qilish hamda investitsiya muhitini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. [1] O‘zbekiston neft va gaz sanoati: Transformatsiya yo‘li bilan bozor munosabatlariga o‘tish. [2] Lex.uz 24.07.2008 – yil sanasida qabul qilingan va 22.04.2025 – yil sanasi holatidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ – 927 sonli qarori. [3] Lex.uz O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Neft-gaz tarmog‘ini boshqarish tizimini takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” 30.06.2017 yildagi PQ-3107-sonli qarori. [4] Nishanbay Sirajiddinov, Sardorbek Murtozaev. Fdi dynamics in uzbekistan: trends, reforms and institutional perspectives, fdi dynamics in uzbekistan: trends, reforms and institutional perspecti. “International Economic Trends”

Mazkur tadqiqot neft va gaz sanoatida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish masalasini yoritishda tizimli, normativ-huquqiy, iqtisodiy hamda qiyosiy tahlil metodlariga tayangan holda amalga oshirilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv asosiy metodologik poydevor bo‘lib xizmat qilgan bo‘lib, u neft-gaz sanoati, investitsion jarayonlar, davlat boshqaruvi organlari va normativ-huquqiy hujjatlarni o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon bergan. Bu yondashuv orqali investitsion faoliyat samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar kompleks tarzda tahlil qilingan.

Qiyosiy tahlil metodi orqali turli normativ-huquqiy hujjatlar o‘zaro solishtirilgan, ularning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlangan hamda investitsion jarayonlarga ta’siri nuqtai nazaridan baholangan. Bu yondashuv mavjud boshqaruv va tartibga solish mexanizmlarini yanada samarali tushunish imkonini bergan.

Bundan tashqari, tadqiqotda analitik va sintetik metodlar uyg‘unligi qo‘llanilgan. Dastlab alohida normativ hujjatlar, iqtisodiy ko‘rsatkichlar va boshqaruv mexanizmlari tahlil qilinib, keyinchalik ularning asosida umumiy ilmiy xulosalar shakllantirilgan. Bu esa tadqiqotning ilmiy asoslanganligini va xulosalarning ishonchliligini ta’minlagan.

Mazkur tadqiqot tizimli, normativ-huquqiy, iqtisodiy, qiyosiy hamda analitik-sintetik metodlar asosida olib borilgan bo‘lib, ular neft va gaz sanoatida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish masalasini har tomonlama chuqur o‘rganish imkonini bergan.

Neft va gaz sanoatining bozor qonuniyatlari asosida rivojlanishi raqobat uchun sharoit yaratadi, bu esa ishlab chiqarish, tashish, qayta ishlash samaradorligini oshirish, eng muhimi, iste’molchilarni tabiiy gaz bilan uzluksiz ta’minlash imkonini beradi. Shuningdek, loyihalarni amalga oshirishga nafaqat mablag‘ga, balki zamonaviy texnologiyalar va tajribaga ega bo‘lgan investorlarni ham jalb etish imkonini beradi.[1] Yuqorida aytib o‘tilgan rejalarni amalga oshirish yuzasidan sohada investorlar erkin faoliyat yuritishi va ularni huquqlarini himoya qilish maqsadida bir nechta qonun va qarorlar qabul qilindi va kuchga kirdi.

“24.07.2008 – yil sanasida qabul qilingan va 22.04.2025 – yil sanasi holatidagi amaldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ – 927 son qarori.”[2] O‘zbekiston Respublikasi neft va gaz sanoati milliy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri hisoblanib, uning barqaror rivojlanishi bevosita investitsion faollik, ayniqsa xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish samaradorligiga bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ–927 qarori bilan xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish jarayoni markazlashgan, izchil va institutsional jihatdan muvofiqlashtirilgan tizim asosida yo‘lga qo‘yildi. Qarorga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi

Iqtisodiyot vazirligi ushbu jarayonda yetakchi bo‘g‘in sifatida belgilanishi neft va gaz sanoati loyihalari uchun muhim tashkiliy afzalliklar yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ–927 qaroriga muvofiq, Investitsiyalar bo‘yicha davlat qo‘mitasi zimmasiga yuklatilgan investitsiya takliflarining yagona bazasini shakllantirish va xorijiy investorlar bilan ishlash funksiyalari neft va gaz sanoati uchun quyidagi iqtisodiy natijalarni ta’minlaydi: tarmoq bo‘yicha investitsiya loyihalarining shaffofligini oshiradi, xorijiy investorlar uchun axborot asimmetriyasini kamaytiradi, investorlar bilan tuziladigan shartnomalarning huquqiy aniqligini mustahkamlaydi. Natijada neft va gaz sanoatida investitsiya risklari pasayib, kutilayotgan daromadlilik darajasi oshadi. Bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini ko‘paytirish uchun muhim institutsional omil hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ–927 qarori bilan tasdiqlangan “Xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish va o‘zlashtirish tartibi to‘g‘risidagi nizom” neft va gaz sanoati investitsion faoliyatining huquqiy asoslarini yanada aniqlashtiradi. Xususan, Nizomda belgilangan moliyalashtirish manba (to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, davlat kafolati ostidagi xorijiy kreditlar, davlat kafolatisiz jalb qilinadigan xorijiy kreditlar) lari neft va gaz sanoati loyihalarini moliyalashtirishda moliyaviy diversifikatsiyani ta’minlaydi. Bu esa kapital qiymatini pasaytirish, moliyaviy barqarorlikni oshirish va investitsiya loyihalarining sof joriy qiymatini ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ–927-son qarori O‘zbekistonda neft va gaz sanoati korxonalarida investitsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirishda loyihalarni amalga oshirishning muhim tashkiliy-huquqiy asosi hisoblanadi. Qaror, investitsiya jarayonlarini markazlashgan holda muvofiqlashtirish, loyiha tanlash va monitoring mexanizmlarini institutsional mustahkamlash hamda xorijiy investorlar uchun huquqiy aniqlik va ishonchni oshirish orqali neft va gaz sanoati investitsiyalarining rentabelligi va barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Neft-gaz tarmog‘ini boshqarish tizimini takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” 30.06.2017 yildagi PQ-3107-sonli qarori.”[3] Neft-gaz sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning barqaror rivojlanishi investitsion faoliyat samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. So‘nggi yillarda tarmoqni modernizatsiya qilish, chuqur qayta ishlashni kengaytirish va yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar eksportini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mazkur qaror quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi:

1. Boshqaruv tizimini restrukturizatsiya qilish. Qarorga muvofiq: “O‘zbekneftgaz” AJ va uning tarkibidagi tashkilotlar qayta tashkil etiladi, tashkiliy tuzilma maqbullashtiriladi. Investitsiya loyihalarida vaqt omili muhim hisoblanadi. Boshqaruvning soddalashtirilishi kapital qo‘shilmalarning aylanish tezligini oshiradi va ichki rentabellik normasi (IRR) ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Korporativ boshqaruvning zamonaviy usullarini joriy etish. Qarorda ilg‘or xalqaro tajriba asosida korporativ boshqaruvni joriy etish vazifasi qo‘yilgan. Bu esa o‘z navbatida Kuzatuv kengashlari va mustaqil direktorlar institutini kuchaytirish, Moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va Ichki audit va risk-menejment tizimlarini rivojlantirishni anglatadi.

Natijada, kapitalning o‘rtacha tortilgan qiymati pasayadi va loyihalarning sof joriy qiymati oshadi.

“O‘zbekneftgaz” AJ ga 2016–2025 yillar davomida jalb qilingan investitsiyalar hajmi tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur davrda investitsiya jarayonlari notekis, ammo muayyan qonuniyat asosida rivojlangan. Umumiy hisobda kompaniyaga kiritilgan investitsiyalar hajmi 19 222,9 mln AQSh dollarini tashkil etib, bu ko‘rsatkich neft-gaz sanoatini rivojlantirishda muhim moliyaviy manba bo‘lib xizmat qilgan.

1-jadval

“O‘zbekneftgaz” AJ ga 2016–2025 yillar davomida jalb qilingan investitsiyalar hajmi

	2016	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2016-2025 yy. jami**
“O‘zbekneftgaz”AJ	2 992,7	1 440,3	1 051,6	655,2	1 051,3	1 365,6	1 449,6	19 222,9

Tahlil natijalariga ko‘ra, 2016–2019 yillar oralig‘ida investitsiya hajmi nisbatan yuqori darajada bo‘lib, o‘sish tendensiyasi kuzatilgan. Xususan, 2017 yilda investitsiyalar 3 635,5 mln dollarni tashkil etib, butun davr ichidagi eng yuqori ko‘rsatkich qayd etilgan. 2018 yilda ma’lum darajada pasayish kuzatilgan bo‘lsa-da, 2019 yilga kelib yana o‘sish qayd etilgan. Ushbu davrda yirik investitsion loyihalar, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish hamda yangi konlarni o‘zlashtirish ishlari faol amalga oshirilganini ko‘rish mumkin.

Biroq 2020–2022 yillar davomida investitsiya hajmida keskin pasayish yuzaga kelgan. Ayniqsa, 2022 yilda investitsiyalar hajmi 655,2 mln dollarni tashkil etib, eng past darajaga tushib qolgan. Bu holat, avvalo, global iqtisodiy beqarorlik hamda COVID-19 pandemiyasi ta’siri bilan izohlanadi. Mazkur omillar natijasida xalqaro investitsiya oqimlari qisqargan, energetika bozorida noaniqlik kuchaygan va investitsiya risklari ortgan.

2023–2025 yillarda esa investitsiya hajmida bosqichma-bosqich tiklanish jarayoni kuzatiladi. 2023 yilda investitsiyalar 1 051,3 mln dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2024 va 2025 yillarda mos ravishda 1 365,6 mln va 1 449,6 mln dollarga yetgan. Bu esa sohada olib borilayotgan islohotlar, investitsion muhitning yaxshilanishi hamda xorijiy investorlar ishonchining asta-sekin tiklanayotganidan dalolat beradi. Shunga qaramasdan, mazkur ko‘rsatkichlar hali 2017–2019 yillardagi yuqori darajaga yetmagan.

Umuman olganda, “O‘zbekneftgaz” AJda investitsiya faoliyati “o‘sish – pasayish – tiklanish” bosqichlari orqali rivojlanganini ko‘rish mumkin. Bu esa korxona investitsiya jarayonlarining tashqi iqtisodiy omillarga sezgir ekanligini, shu bilan birga, mavjud sharoitlarga moslashish qobiliyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida neft va gaz sanoatini rivojlantirish bozor tamoyillari asosida olib borilmoqda va bu sohada raqobat muhitini shakllantirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda iste’molchilarga uzluksiz energiya ta’minotini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, mahsulot taqsimotiga oid bitimlar (MTB) doirasida amalga oshirilayotgan yirik loyihalar investitsion faoliyatni faollashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Mazkur jarayonni huquqiy jihatdan tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar — xususan, 2017-yil 10-oktyabrdagi bojxona tartiblarini belgilovchi Nizom, PQ–927-son va PQ–3107-son Prezident qarorlari — neft va gaz sohasida investitsion muhitni sezilarli darajada yaxshilagan. Ushbu hujjatlar investorlarga huquqiy kafolatlar berish, bojxona tartiblarini soddalashtirish, fiskal imtiyozlar yaratish va davlat hamda investorlar o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, PQ–927 qarori orqali investitsiyalarni jalb etish jarayonining institutsional asoslari mustahkamlanib, investitsiya loyihalarini muvofiqlashtirish, monitoring qilish va ularning samaradorligini oshirish imkoniyati yaratildi. PQ–3107 qarori esa tarmoq boshqaruvini modernizatsiya qilish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va moliyaviy shaffoflikni oshirish orqali investitsion samaradorlikni yanada kuchaytirdi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan huquqiy va institutsional islohotlar neft va gaz sanoatida investitsion muhitni yaxshilash, xorijiy investitsiyalar oqimini oshirish hamda iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Neft va gaz sanoatida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish uchun, avvalo, normativ-huquqiy bazani xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish zarur. Bu investorlar uchun barqaror va prognoz qilinadigan huquqiy muhitni shakllantiradi. Shuningdek, bojxona va soliq jarayonlarini raqamlashtirish orqali byurokratik to‘siqlarni kamaytirish va shaffoflikni oshirish lozim.

Investitsiya loyihalarini baholashda zamonaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar (NPV, IRR, PI) va risklarni chuqur tahlil qilish tizimini joriy etish muhimdir. Bundan tashqari, “O‘zbekneftgaz” AJ va boshqa korxonalarda korporativ boshqaruvni rivojlantirish, mustaqil direktorlar rolini kuchaytirish hamda ichki audit tizimini takomillashtirish talab etiladi.

Shuningdek, malakali kadrlar tayyorlash va xorijiy tajribani o‘rganish orqali inson kapitalini rivojlantirish zarur. Mahsulotni chuqur qayta ishlashni kengaytirish esa qo‘shimcha qiymat zanjirini oshirib, eksport daromadlarini ko‘paytiradi.

Investorlar uchun qo‘shimcha soliq va bojxona imtiyozlari, kafolatlar hamda infratuzilma sharoitlarini yaxshilash investitsion jozibadorlikni oshiradi. Ilmiy-texnik hamkorlikni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish esa konlarni o‘rganish va ishlatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston neft va gaz sanoati: Transformatsiya yo‘li bilan bozor munosabatlariga o‘tish. https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston-neft-va-gaz-sanoati-transformatsiya-yoli-bilan-bozor-munosabatlariga-otish
2 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.07.2008– yildagi “Xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb etish hamda o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 927 sonli qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.06.2017 yildagi “Neft-gaz tarmog‘ini boshqarish tizimini takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3107-sonli qarori.
4. Nishanbay Sirajiddinov,Sardorbek Murtozaev. Fdi dynamics in uzbekistan: trends, reforms and institutional perspectives, fdi dynamics in uzbekistan: trends, reforms and institutional perspecti. “International Economic Trends”

UDK:339.543

BOJXONA XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF CUSTOMS SERVICES

Ganieva Laylo Saliyjanovna
Xorazm viloyati bojxona boshqarmasi bosh inspektori

Annotatsiya

Mazkur maqolada bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Xizmatlar sifati, tezkorlik, raqamlashtirish va institutsional omillarning roli yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar asosida bojxona tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari hamda xalqaro tajriba asosida samaradorlikni oshirish mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bojxona xizmatlari, samaradorlik, raqamlashtirish, logistika, tashqi savdo, bojxona nazorati, xizmat sifati, institutsional islohotlar, xalqaro tajriba, bojxona boshqaruvi

В данной статье анализируются теоретические основы повышения эффективности таможенных услуг. Освещается роль качества услуг, оперативности, цифровизации и институциональных факторов. Также на основе современных подходов обосновываются направления совершенствования таможенной системы и механизмы повышения

эффективности с учетом международного опыта, а также разрабатываются практические рекомендации.

Ключевые слова: таможенные услуги, эффективность, цифровизация, логистика, внешняя торговля, таможенный контроль, качество услуг, институциональные реформы, международный опыт, таможенное управление

This article analyzes the theoretical foundations for improving the efficiency of customs services. It highlights the role of service quality, operational speed, digitalization, and institutional factors. Based on modern approaches, the study substantiates directions for improving the customs system and mechanisms for enhancing efficiency using international experience, and also develops practical recommendations.

Keywords: customs services, efficiency, digitalization, logistics, foreign trade, customs control, service quality, institutional reforms, international experience, customs management

Globallashuv sharoitida xalqaro savdo hajmining ortishi bojxona xizmatlari tizimiga qo‘yilayotgan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bojxona organlari nafaqat fiskal vazifalarni bajaruvchi institut sifatida, balki tashqi savdoni tartibga soluvchi, logistika jarayonlarini tezlashtiruvchi va iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlovchi muhim tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda [1]. Shu bois bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Bojxona xizmatlari samaradorligi ko‘p jihatdan xizmat ko‘rsatish sifati, rasmiylashtirish jarayonlarining tezkorligi, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi hamda institutsional boshqaruv mexanizmlarining mukammalligiga bog‘liq [2]. Ayniqsa, so‘nggi yillarda “yagona darcha” tizimi, elektron deklaratsiya va risklarni boshqarish tizimlarining joriy etilishi bojxona jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtirishga xizmat qilmoqda [3].

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan standartlar, jumladan, Jahon bojxona tashkiloti tavsiyalari bojxona xizmatlarini modernizatsiya qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [4]. Bu esa milliy bojxona tizimlarini xalqaro talablarga moslashtirish orqali tashqi savdo operatsiyalarining shaffofligi va samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Mazkur maqolada bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishning nazariy asoslari tahlil qilinib, ushbu sohadagi zamonaviy yondashuvlar va ilmiy qarashlar tizimli ravishda yoritiladi. Shuningdek, amaliy jihatdan muhim bo‘lgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish nazariy jihatdan iqtisodiy samaradorlik, institutsional yondashuv va xizmatlar sifati konsepsiyalariga asoslanadi. Ushbu yondashuvlar bojxona tizimining nafaqat fiskal vazifalarni bajarishi, balki tashqi savdoni rag‘batlantiruvchi muhim institut sifatida faoliyat yuritishini ta’minlaydi.

Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan bojxona xizmatlari samaradorligi resurslardan oqilona foydalanish, vaqt va xarajatlarni minimallashtirish hamda maksimal natijaga erishish bilan bog‘liq. Bu yerda Pareto samaradorligi tamoyili muhim bo‘lib, bojxona jarayonlari shunday tashkil etilishi kerakki, bir tomon foydasi boshqa tomon zarariga bo‘lmasin. Ya’ni, bojxona nazorati kuchaytirilgan holda ham tadbirkorlik subyektlari uchun ortiqcha to‘siqlar yuzaga kelmasligi lozim.

Institutsional nazariya bojxona xizmatlarini davlat boshqaruvi tizimining bir qismi sifatida ko‘rib, ularning samaradorligini qonunchilik bazasi, boshqaruv sifati va tashkilotlararo hamkorlik darajasi orqali izohlaydi. Bu yondashuvga ko‘ra, samarali bojxona tizimi ochiqlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillariga asoslanishi kerak. Ayniqsa, korrupsion omillarni kamaytirish va tartib-taomillarni soddalashtirish samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Xizmatlar nazariyasi doirasida bojxona xizmatlari sifati SERVQUAL modeli orqali baholanadi. Ushbu modelga ko‘ra, xizmat sifati ishonchlilik, tezkorlik, kafolat, empatiya va moddiy komponentlar orqali aniqlanadi. Bojxona xizmatlarida bu ko‘rsatkichlar yuklarni tez va aniq rasmiylashtirish, axborotning ochiqligi hamda mijozlarga qulay sharoit yaratish orqali namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy nazariy yondashuvlarda raqamlashtirish alohida o‘rin tutadi. Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi asosida bojxona xizmatlarini avtomatlashtirish, elektron deklaratsiya, “yagona darcha” tizimi va risklarni boshqarish mexanizmlari samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Bu esa inson omilini kamaytirish orqali xatoliklar va korrupsion holatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, logistika nazariyasi bojxona xizmatlari samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tovarlarning chegaradan tez va uzluksiz o‘tishi transport-logistika zanjirining samaradorligini oshiradi. Shu bois bojxona tizimi logistika infratuzilmasi bilan integratsiyalashgan holda faoliyat yuritishi zarur.

Bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishning nazariy asoslari kompleks xarakterga ega bo‘lib, iqtisodiy, institutsional, xizmatlar sifati va raqamlashtirish yondashuvlarining uyg‘unlashuvi orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu nazariy asoslarni amaliyotga samarali joriy etish bojxona tizimini modernizatsiya qilish va tashqi savdo jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishda xizmatlar sifati muhim o‘rin tutadi. Xizmat sifati bojxona organlari tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlarning ishonchliligi, aniqligi va mijozlarga qulayligi bilan belgilanadi. Yuqori sifatli xizmatlar tadbirkorlar ishonchini oshiradi, tashqi savdo jarayonlarini soddalashtiradi hamda iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi. Ayniqsa, axborotlarning ochiqligi va xizmat ko‘rsatish standartlarining aniq belgilanganligi xizmat sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Tezkorlik omili bojxona rasmiylashtiruvi jarayonlarining vaqt jihatidan samaradorligini anglatadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bojxona jarayonlarining tezligi logistika xarajatlariga bevosita ta’sir qiladi. Rasmiylashtirish jarayonlarining cho‘zilishi yuklarning kechikishiga, bu esa qo‘shimcha xarajatlarga olib keladi. Shu bois tezkorlikni oshirish orqali nafaqat bojxona tizimi samaradorligi, balki butun logistika zanjiri samaradorligi ham oshadi.

Raqamlashtirish bojxona xizmatlari samaradorligini oshirishning eng muhim zamonaviy omillaridan biridir. Elektron deklaratsiya, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, “yagona darcha” platformasi va risklarni boshqarish tizimlari bojxona jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Raqamlashtirish inson omilini kamaytiradi, xatoliklarni qisqartiradi va korrupsion holatlarning oldini oladi. Natijada xizmatlar sifati va tezkorligi sezilarli darajada oshadi.

Institutsional omillar esa bojxona tizimining samarali ishlashini ta’minlovchi tashkiliy va huquqiy asoslarni o‘z ichiga oladi. Qonunchilik bazasining mukammalligi, boshqaruv tizimining shaffofligi va davlat organlari o‘rtasidagi hamkorlik darajasi bojxona xizmatlari samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Institutsional islohotlar orqali ortiqcha byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini soddalashtirish mumkin.

1-jadval

Bojxona xizmatlari samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillar

Omillar	**Mazmuni**	**Samaradorlikka ta’siri**	**Natijaviy ko‘rsatkichlar**
Xizmatlar sifati	Xizmatning ishonchliligi, aniqligi va mijozga yo‘naltirilganligi	Tadbirkorlar ishonchi oshadi, savdo jarayonlari soddalashadi	Mijozlar qoniqish darajasi, shikoyatlar soni kamayishi
Tezkorlik	Bojxona rasmiylashtiruvi vaqtining qisqaligi	Logistika xarajatlari kamayadi, yuk aylanishi tezlashadi	Rasmiylashtirish vaqti, yuk o‘tish tezligi
Raqamlashtirish	Elektron tizimlar va avtomatlashtirish darajasi	Jarayonlar optimallashtiriladi, inson omili kamayadi	Elektron xizmatlar ulushi, vaqt tejalishi
Institutsional omillar	Qonunchilik, boshqaruv va tashkilotlararo hamkorlik	Tizim barqarorligi va shaffofligi oshadi	Korrupsiya darajasi pasayishi, samaradorlik indeksi

Yuqorida keltirilgan jadval bojxona xizmatlari samaradorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni tizimli ravishda ifodalaydi va ularning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, xizmatlar sifati bojxona tizimining yakuniy natijadorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Yuqori sifatli xizmatlar tadbirkorlar ishonchini oshiradi va tashqi savdo jarayonlarining barqarorligini ta’minlaydi.

Tezkorlik omili esa bevosita iqtisodiy samaradorlikka ta’sir qiladi. Rasmiylashtirish vaqtining qisqarishi logistika xarajatlarini kamaytiradi va yuk aylanish tezligini oshiradi. Bu esa mamlakatning tranzit salohiyatini kuchaytiradi. Jadvalda ko‘rsatilganidek, tezkorlik ko‘rsatkichlari bilan iqtisodiy natijalar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik mavjud.

Raqamlashtirish omili boshqa barcha omillarga katalizator sifatida ta’sir ko‘rsatadi. Elektron tizimlarning joriy etilishi xizmatlar sifatini oshiradi, tezkorlikni ta’minlaydi va inson omilini kamaytiradi. Natijada jarayonlar shaffoflashadi va samaradorlik ortadi.

Institutsional omillar esa ushbu tizimning barqaror ishlashini ta’minlovchi asosiy poydevor hisoblanadi. Qonunchilik va boshqaruv tizimi qanchalik mukammal bo‘lsa, boshqa omillar samaradorligi ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Umuman olganda, jadval bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish kompleks yondashuvni talab qilishini aniq ko‘rsatadi.

Bojxona tizimini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqamli transformatsiya, integratsiyalashgan boshqaruv va riskka asoslangan yondashuvlar orqali amalga oshiriladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish uchun eng avvalo jarayonlarni avtomatlashtirish va ma’lumotlar almashuvini tezlashtirish zarur. Shu nuqtai nazardan, elektron deklaratsiya, “yagona darcha” tizimi va sun’iy intellektga asoslangan risklarni boshqarish tizimlari muhim mexanizmlar sifatida e’tirof etiladi.

Xalqaro tajriba, xususan, rivojlangan davlatlar amaliyoti bojxona tizimida “risk management” modelining keng qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, barcha yuklar to‘liq tekshiruvdan o‘tkazilmaydi, balki xavf darajasiga qarab selektiv nazorat amalga oshiriladi. Bu esa rasmiylashtirish vaqtini qisqartirib, bojxona organlarining resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi. Natijada tezkorlik va samaradorlik bir vaqtda ta’minlanadi.

Shuningdek, “Authorized Economic Operator” (AEO) instituti ham samaradorlikni oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tizim orqali ishonchli tadbirkorlik subyektlariga soddalashtirilgan bojxona tartib-taomillari qo‘llaniladi. Bu esa halol biznesni rag‘batlantirib, bojxona organlari bilan xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi.

Yana bir muhim yo‘nalish — bojxona va boshqa davlat organlari o‘rtasida integratsiyalashgan axborot tizimlarini yaratishdir. Bu orqali hujjat aylanishi soddalashtiriladi, takroriy tekshiruvlar kamayadi va vaqt yo‘qotishlarning oldi olinadi. Xalqaro tashkilotlar, xususan, Jahon bojxona tashkiloti tomonidan tavsiya etilgan “Revised Kyoto Convention” tamoyillari bojxona tizimini soddalashtirish va uyg‘unlashtirishda muhim ilmiy-uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bojxona tizimini takomillashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari raqamlashtirish, riskka asoslangan boshqaruv, institutsional integratsiya va biznes bilan hamkorlikni kuchaytirishga asoslanadi. Ushbu mexanizmlarni izchil joriy etish orqali bojxona xizmatlari samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bojxona xizmatlari samaradorligini oshirish kompleks yondashuvni talab etadi. Xizmatlar sifati, tezkorlik, raqamlashtirish va institutsional omillar o‘zaro uyg‘un holda rivojlantirilgandagina yuqori natijaga erishish mumkin. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xususan elektron deklaratsiya va risklarni boshqarish tizimlari samaradorlikni sezilarli oshiradi.

Amaliy tavsiyalar sifatida bojxona jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish, “yagona darcha” tizimini kengaytirish, xodimlar malakasini oshirish va ortiqcha byurokratik tartiblarni qisqartirish zarur. Shuningdek, xalqaro standartlarga moslashuvni kuchaytirish hamda biznes subyektlari bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali bojxona tizimi samaradorligini barqaror oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Widdowson, D. (2017). Border Management and Customs Modernization. World Customs Journal.
2. Grainger, A. (2016). Trade Facilitation and Customs Modernization: A Practical Guide. World Bank.
3. World Bank (2020). Doing Business 2020: Trading Across Borders. Washington, DC.
4. World Customs Organization (2018). Revised Kyoto Convention Guidelines. Brussels.

UDK:338.48

TURIZM XIZMATLARIDAN TAJRIBA IQTISODIYOTIGA O‘TISH: EVOLYUTSION TAHLIL

ПЕРЕХОД ОТ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ К ЭКОНОМИКЕ ВПЕЧАТЛЕНИЙ: ЭВОЛЮЦИОННЫЙ АНАЛИЗ

TRANSITION FROM TOURISM SERVICES TO EXPERIENCE ECONOMY: AN EVOLUTIONARY ANALYSIS

Axrorova Nilufar Uktamovna
O‘qituvchi, Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada turizm sohasidagi xizmat ko‘rsatish modellarining tajriba iqtisodiyotiga o‘zgarishi evolyutsion nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda tarixiy-evolyutsion tahlil, davrlashtirish va tendensiya tahlili metodlari qo‘llanilgan. Natijalar turizmda tajriba iqtisodiyotiga o‘tishning beshta asosiy evolyutsion bosqichi aniqlanganligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari turizm siyosatini strategik rejalashtirish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tajriba iqtisodiyoti, turizm xizmatlari, evolyutsion tahlil, iqtisodiy qiymat bosqichlari, Turizm 4.0, hamkorlikda yaratish.

В данной статье анализируется трансформация сервисных моделей в туристическом секторе в экономику впечатлений с эволюционной точки зрения. В исследовании используются методы историко-эволюционного анализа, периодизации и анализа тенденций. Результаты показывают, что выделены пять основных эволюционных этапов перехода к экономике впечатлений в туризме. Результаты исследования служат научной основой для стратегического планирования туристической политики.

Ключевые слова: экономика впечатлений, туристические услуги, эволюционный анализ, этапы экономической ценности, Туризм 4.0, совместное создание ценности.

This article analyzes the transformation of service models in the tourism sector to an experience economy from an evolutionary perspective. The research uses historical-evolutionary analysis, periodization, and trend analysis methods. The results show that five main evolutionary stages of the transition to an experience economy in tourism have been identified. The results of the study serve as a scientific basis for strategic planning of tourism policy.

Keywords: experience economy, tourism services, evolutionary analysis, stages of economic value, Tourism 4.0, co-creation.

XXI asr turizm sanoati uchun tubdan yangi davrni boshlab berdi. An’anaviy turizm xizmatlari endi iste’molchilarning o‘sib borayotgan talablarini to‘la qondira olmayapti. Zamonaviy sayyohlar nafaqat sifatli xizmat, balki yodda qoladigan, emotsional jihatdan ta’sirli va shaxsiy ahamiyatga ega

tajribalarni izlamoqda. Tajriba iqtisodiyoti tushunchasi B.J. Pine II va J.H. Gilmore tomonidan 1998-yilda ilgari surilgan bo‘lib, iqtisodiy qiymat yaratishning xom ashyo → tovar → xizmat → tajriba bosqichlarini nazariy jihatdan asoslagan [1]. Biroq bu tushunchaning ildizlari A. Tofflerning 1970-yildagi “Kelajak zarbi” asariga borib taqaladi, unda “tajriba sanoati” paydo bo‘lishi bashorat qilingan [2]. Turizm sohasi tajriba iqtisodiyotini amalda tatbiq etishda yetakchi o‘rin tutadi [3]. Biroq turizmda xizmatlardan tajriba iqtisodiyotiga o‘tishning evolyutsion qonuniyatlarini tizimli tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli emas. Xususan, Markaziy Osiyo va O‘zbekiston sharoitida bu masala deyarli o‘rganilmagan.

Tajriba iqtisodiyotining nazariy asoslari. Tajriba iqtisodiyoti tushunchasining ilmiy asoslari XX asrning ikkinchi yarmiga borib taqaladi. Toffler (1970) sanoatdan keyingi davrda iste’molchilarning nomoddiy tajribalarga qiziqishi ortishini bashorat qilgan [2]. Jensen (1999) bu g‘oyalarni rivojlantirib, kelajak iqtisodiyotida hikoyalar va his-tuyg‘ular asosiy qiymat manbai bo‘lishini ta’kidlagan [20]. MacCannell (1973) turizmda “sahnalashtirilgan haqiqiylik” tushunchasini kiritib, sayyohlar haqiqiy tajribani izlashini ko‘rsatgan [19]. Pine va Gilmore (1998) tajriba iqtisodiyotini mustaqil iqtisodiy paradigma sifatida rasmiy ilgari surdilar va 4T modelini (ko‘ngilochar, ta’limiy, estetik, haqiqatdan qochish) ishlab chiqdilar [1, 9]. Oh, Fiore va Jeoung (2007) bu modelni turizm holatida empirik jihatdan tekshirdilar [15]. Mehmetoglu va Engen (2011) turli turizm kontekstlarida tajriba o‘lchamlarining har xil darajada namoyon bo‘lishini ko‘rsatdilar [14].

Xizmat ustunligi mantiqiy va hamkorlikda yaratish. Vargo va Lusch (2004, 2008) xizmat ustunligi mantiqiy (SDL) ni ilgari surib, qiymat iste’molchi ishtirokida hamkorlikda yaratilishini asosladilar [11, 12]. Prahalad va Ramaswamy (2004) hamkorlikda yaratish tushunchasini mustaqil paradigma sifatida shakllantirdilar [10]. Binkhorst va Den Dekker (2009) turizmda hamkorlikda yaratish tajribasini tadqiq etish dasturini taklif qildilar [19]. Rather va boshqalar (2022) birinchi marta va takroran tashrif buyuruvchi sayyohlar o‘rtasida tajribani hamkorlikda yaratish darajasidagi farqlarni aniqlashdi [22]. Rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tendensiyalar. Boswijk, Peelen va Olthof (2007, 2012) tajriba iqtisodiyotining birinchi avlodidan (sahnalashtirish) ikkinchi avlodiga (hamkorlikda yaratish) va uchinchi avlodiga (transformatsion tajriba) o‘tishini asosladilar [17, 18]. Kirillova va boshqalar (2016) turizmda ekzistensial transformatsiya tajribasini o‘rganib, sayohat davomidagi chuqur shaxsiy o‘zgarishlarning uzoq muddatli ta’sirga ega ekanligini ko‘rsatdilar [8].

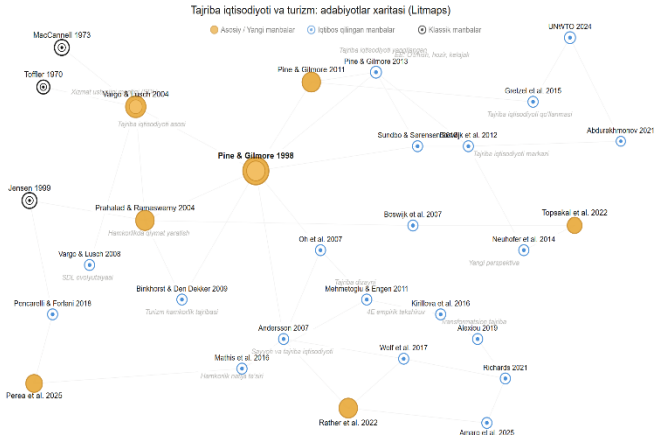

1-rasm. Maqolada foydalanilgan adabiyotlarning iqtiboslar tarmoq xaritasi

Raqamli texnologiyalar va nazariy sintez. Gretzel va boshqalar (2015) “aqlli turizm” tushunchasini ilgari surdilar [25]. Neuhofer va boshqalar (2014) texnologiya yordamida kuchaytirilgan turizm tajribalarining tipologiyasini yaratdilar [25]. Abdurakhmanova va boshqalar (2022) Turizm 4.0 konsepsiyasini O‘zbekiston kontekstida tahlil qildilar [26]. Perea va boshqalar (2025) SDL va tajriba iqtisodiyoti nazariyalarining sinteziga asoslangan tajriba ustunligi mantiqiy (EDL) ni ilgari surdilar [4]. Wolf va boshqalar (2017) barqaror tajriba loyihalash ramkalarini ishlab chiqdilar [33]. Richards (2021) gastronomik tajribalarning turizmda evolyutsion rivojlanishini o‘rganib, mahalliy madaniy resurslarning asosiy qiymat manbasi ekanligini ta’kidladi [26].

1-rasmda tadqiqotda foydalanilgan 30 ta ilmiy manbaning o‘zaro iqtibos aloqalari tarmoq xaritasi shaklida tasvirlangan. Xaritaning markaziy tugunida Pine va Gilmore (1998) asari joylashgan bo‘lib, bu maqola tajriba iqtisodiyoti konsepsiyasining poydevori sifatida eng ko‘p iqtibos qilingan manba hisoblanadi. Markaziy tugundan tarqalgan aloqa chiziqlari ushbu asos ishning keyingi tadqiqotlarga qanchalik chuqur ta’sir ko‘rsatganligini vizual tarzda ko‘rsatadi.

Tadqiqotda bir necha uslubiy yondashuv birgalikda qo‘llanilgan. Tarixiy-evolyutsion tahlil metodi orqali 1970-yildan hozirgi kungacha turizm xizmat ko‘rsatish modellarining o‘zgarishi kuzatilgan. Xalqaro ilmiy bazalardagi (Web of Science, Scopus, Google Scholar) 50 dan ortiq asosiy manbalar tahlil qilingan. Davrlashtirish metodi yordamida har bir evolyutsion bosqichning boshlanish va tugash nuqtalari, xususiyatlari hamda harakatlantiruvchi kuchlari aniqlangan.

Tadqiqot natijasida iqtisodiy qiymat yaratishning turizm sohasidagi evolyutsiyasi to‘rt asosiy bosqichga ajratildi (1-jadval).

1-jadval

Iqtisodiy qiymat yaratish bosqichlarining turizm sohasidagi namoyon bo‘lishi

Bosqich	Iqtisodiy taklif	Turizmdagi namunasi	Qiymat manbayi	Iste’molchi roli
I. Xom ashyo	Standartlashgan tabiiy resurs	Landshaft, iqlim, mineral suvlar	Tabiiy mavjudlik	Passiv foydalanuvchi
II. Tovar	Standartlash-tirilgan turistik paket	Tur paketlar, gid xizmatlari	Ishlab chiqarish va standartlashtirish	Xaridor
III. Xizmat	Shaxsiylashtirilgan xizmat	Mehmonxona, transport, ovqatlanish	Ko‘rsatish jarayoni	Mijoz
IV. Tajriba	Yodda qoladigan voqea	Immersiya turlari, festivallar	Sahnalashtirish va hamkorlikda yaratish	Mehmon (faol ishtirokchi)

Har bir bosqichda iqtisodiy qiymatning farqlanish darajasi ortib boradi va iste’molchining roli passiv foydalanuvchidan faol ishtirokchiga aylana boradi [26]. Turizmda tajriba iqtisodiyotiga o‘tishning beshta evolyutsion bosqich aniqlandi. 1-bosqichda tushunchaning shakllanishi (1970–1997) bo‘lib, Toffler (1970) va Jensen (1999) kabi tadqiqotchilar tajriba sanoati g‘oyasini shakllantirishdi. 2-bosqichda nazariy asoslanish TI 1.0 (1998–2005) bosqichi bo‘lib, Pine va Gilmore tajriba iqtisodiyotini mustaqil nazariya sifatida ilgari surdilar. Keyingi bosqichda hamkorlikda yaratish TI 2.0 (2006–2014) bo‘lib, Vargo, Lusch va Prahalad hamkorlikda qiymat yaratish paradigmasini shakllantirishgan. 4-bosqichda o‘zgartiruvchi tajriba TI 3.0 (2015–2019) bosqichini Kirillova va boshqalar turizmda ekzistensial transformatsiya tajribasini asosladilar. So‘nggi raqamli-tajriba birlashuvi TI 4.0 (2020–hozir) bosqichida sun’iy intellekt, VH/KH texnologiyalari va jismoniy-raqamli tajriba ekotizimlari shakllanmoqda.

O‘zbekiston turizmida estetik o‘lcham (90%) eng yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Bu mamlakatning boy me’morchilik va madaniy merosi bilan bog‘liq. Ta’limiy (60%) va haqiqatdan qochish (50%) o‘lchamlari nisbatan past bo‘lib, bu sohada katta rivojlanish imkoniyatlari mavjud [14, 26]. Tendensiya tahlili natijalariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar (92%) turizmda tajriba iqtisodiyotiga o‘tishning eng kuchli harakatlantiruvchi omilidir. Iste’molchi xulqidagi o‘zgarishlar (87%) ikkinchi o‘rinda, hamkorlikda yaratish madaniyatining o‘sishi (78%) uchinchi o‘rinda turadi. Barqaror turizm talablari (72%), raqobatning kuchayishi (68%) va globallashuv (63%) ham muhim omillar sifatida aniqlandi. Bu omillar bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ko‘paytiruvcha ta’sir hosil qiladi.

2-jadval

Tajribaning 4T o‘lchamlari va O‘zbekiston turizmida namoyon bo‘lish darajasi

O‘lcham	Ishtirok turi	Turizmdagi misol	Bog‘lanish	Namoyon bo‘lish
Ko‘ngilochar	Passiv	Folklor shoular, milliy raqs kechalari	Singdirish	80%
Ta’limiy	Faol	Kulolchilik ustaxonasi, oshpazlik darslari	Singdirish	60%
Estetik	Passiv	Tarixiy me’morchilik, Registon maydoni	Immersiya	90%
Haqiqatdan qochish	Faol	Tog‘ sayohati, cho‘l safari	Immersiya	50%

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizmda tajriba iqtisodiyotiga o‘tish chiziqli emas, balki murakkab, ko‘p qatlamli evolyutsion jarayondir. Pine va Gilmorening tajriba sahnalashtirish modeli [1] keyinchalik hamkorlikda yaratish [10], xizmat ustunligi mantiqiy [11, 12] va tajriba mantiqiy [34] bilan boyitilgan bo‘lib, hozirgi kunda tajriba ustunligi mantiqiy barcha oldingi yondashuvlarning sintezi sifatida shakllanmoqda [4]. Besh bosqichli davrlashtirish modelimiz esa mavjud adabiyotlardan farqli ravishda turizmga xos ikki qo‘shimcha bosqich — tushunchaning shakllanish davri va raqamli-tajriba birlashuvini o‘z ichiga olib, Turizm 4.0 [26] va aqlli turizm [25] tendensiyalarini nazariy asoslash imkonini beradi. Bunda raqamli texnologiyalar hal qiluvchi rol o‘ynab, COVID-19 pandemiyasi jismoniy-raqamli (phygital) tajribalar tushunchasining shakllanishiga turtki berdi [6]. O‘zbekiston turizmi kontekstida estetik o‘lchamning ustunligi mamlakatning Ipak yo‘li madaniy merosi, Registon, Ichan qal’a kabi noyob me’morchilik obyektlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lsa-da, ta’limiy va haqiqatdan qochish o‘lchamlarining past darajasi o‘zaro ta’sirli va o‘zgartiruvchi tajribalar yaratish bo‘yicha katta imkoniyatlar hali ro‘yobga chiqarilmaganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Buxoro, Samarqand va Xiva shaharlari 4T modelidagi barcha o‘lchamlarni birlashtirish salohiyatiga ega bo‘lib, oshpazlik an’analari, ipak to‘quvchiligi, kulolchiligi kabi hunarmandchilik turlari hamkorlikda yaratish tajribalari uchun kuchli resurs sanaladi. Biroq raqamli infratuzilmaning nisbatan past rivojlanganligi va tajriba loyihalash sohasida malakali kadrlarning yetishmasligi bu jarayonni murakkablashtirmoqda.

Tadqiqotning cheklovlari shundaki, tahlil asosan ikkilamchi manbalarga asoslangan bo‘lib, O‘zbekiston turizmiga oid baholashlar ekspert fikrlari va mavjud adabiyotlar sintezi asosida berilgan. Shu sababli kelajakdagi tadqiqotlarda tajribaviy tadqiqot modelini qo‘llash, sayyohlar va turizm xizmati ko‘rsatuvchilari o‘rtasida so‘rov o‘tkazish hamda O‘zbekistondagi aniq sayyohlik maskanlari misolida tajriba iqtisodiyoti modellarini sinovdan o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, iqtisodiy qiymat yaratishning xom ashyo → tovar → xizmat → tajriba bosqichlari turizmda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lib, har bir bosqichda iste’molchining roli passiv foydalanuvchidan faol ham-yaratuvchiga aylana boradi. Shu asosda turizmda tajriba iqtisodiyotiga o‘tishning beshta evolyutsion bosqichi aniqlandi: tushunchaning shakllanishi (1970–1997), nazariy asoslanish — TI 1.0 (1998–2005), hamkorlikda yaratish — TI 2.0 (2006–2014), o‘zgartiruvchi tajriba — TI 3.0 (2015–2019) va raqamli-tajriba birlashuvi — TI 4.0 (2020-yildan hozirgi kunga qadar). Bunda raqamli texnologiyalar (92%) eng kuchli harakatlantiruvchi omil sifatida aniqlangan bo‘lib, iste’molchi xulqidagi o‘zgarishlar (87%) va hamkorlikda yaratish madaniyati (78%) keyingi o‘rinlarda turadi. O‘zbekiston turizmiga nazar tashlanganda esa estetik tajriba o‘lchami (90%) eng yuqori darajada namoyon bo‘ladi, biroq o‘zaro ta’sirli va o‘zgartiruvchi tajribalar yaratish bo‘yicha katta rivojlanish salohiyati mavjud.

Shu munosabat bilan O‘zbekiston turizm siyosati uchun bir qator tavsiyalar ishlab chiqildi, jumladan, turizm mahsulotlarini 4T modeli asosida boyitish, raqamli texnologiyalarni turizm tajribasiga integratsiya qilish, mahalliy jamoalarni hamkorlikda yaratish jarayoniga jalb etish, ziyorat, eko va madaniy turizm uchun o‘zgartiruvchi tajriba dasturlarini ishlab chiqish hamda oliy ta’lim

tizimida tajriba loyihalash yo‘nalishlarini joriy etish zarur. Umuman olganda, tajriba iqtisodiyotiga o‘tish moddiy iste’molga asoslangan turizmdan nomoddiy qiymat yaratishga siljishni anglatib, bu jarayon ekologik barqarorlikka, madaniy merosni saqlashga va mahalliy jamoalarning iqtisodiy manfaatlarini ta’minlashga xizmat qiladi [26].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pine, B.J., Gilmore, J.H. Welcome to the experience economy // Harvard Business Review. — 1998. — Vol.76, No.4. — P. 97–105.
2. Toffler, A. Future Shock. — New York: Random House, 1970. — 505 p.
3. Sundbo, J., Sørensen, F. Handbook on the experience economy. — Cheltenham: Edward Elgar, 2013. — 432 p.
4. Perea, D. et al. Co-creation of experiences in tourism: A conceptual and critical analysis // Tourism Management Studies. — 2025. — P. 1–18.
5. UNWTO. Digital Transformation in Tourism. — Madrid: UN Tourism, 2024.
6. Topsakal, Y., Icoz, O., Icoz, O. Digital Transformation and Tourist Experiences // Handbook of Research on Digital Communications, IoT, and the Future of Cultural Tourism. — IGI Global, 2022. — P. 19–41.
7. Kirillova, K. et al. Existential transformation through tourism experiences // Annals of Tourism Research. — 2016. — Vol.60. — P. 1–18.
8. Pine, B.J., Gilmore, J.H. The Experience Economy, Updated Edition. — Boston: Harvard Business Press, 2011. — 359 p.
9. Prahalad, C.K., Ramaswamy, V. The Future of Competition: Co-Creating Unique Value with Customers. — Boston: HBS Press, 2004. — 237 p.
10. Vargo, S.L., Lusch, R.F. Evolving to a new dominant logic for marketing // Journal of Marketing. — 2004. — Vol.68, No.1. — P. 1–17.
11. Vargo, S.L., Lusch, R.F. Service-dominant logic: continuing the evolution // JAMS. — 2008. — Vol.36, No.1. — P. 1–10.
12. Mehmetoglu, M., Engen, M. Pine and Gilmore’s concept of experience economy // JQAHT. — 2011. — Vol.12, No.4. — P. 237–255.
13. Oh, H., Fiore, A.M., Jeoung, M. Measuring experience economy concepts // Journal of Travel Research. — 2007. — Vol.46, No.2. — P. 119–132.
14. Boswijk, A., Peelen, E., Olthof, S. Economy of experiences. — Amsterdam: ECETE, 2012.
15. Boswijk, A., Thijssen, T., Peelen, E. The experience economy: A new perspective. — Amsterdam: Pearson, 2007.
16. Binkhorst, E., Den Dekker, T. Agenda for co-creation tourism experience research // JHMM. — 2009. — Vol.18, No.2–3. — P. 311–327.
17. Jensen, R. The Dream Society. — New York: McGraw-Hill, 1999.
18. Alexiou, M.V. Experience economy and co-creation in a cultural heritage festival // JHT. — 2019. — Vol.15, No.2. — P. 170–188.
19. Amaro, D., Caldeira, A.M., Seabra, C. Transformative experiences in tourism // TMP. — 2025. — Vol.53. — 103891.
20. Pine, B.J., Gilmore, J.H. The experience economy: Past, present and future // Handbook on the experience economy. — 2013. — P. 21–44.

UDK:331

SANOAT ISHLAB CHIQARISH KORXONASIDA MEHNATNI NORMALASHTIRISH MENEJMENTINI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ И УЛУЧШЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ СТАНДАРТИЗАЦИЕЙ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

WAYS TO ORGANIZE AND IMPROVE LABOR STANDARDIZATION MANAGEMENT IN INDUSTRIAL PRODUCTION ENTERPRISES

Kamilova Anora Nasirovna
Andijon davlat texnika instituti, Iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini tashkil etish va uni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehnatni normalashtirish jarayonining nazariy asoslari, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati hamda zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Shuningdek, ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni tashkil etish va normativlarni belgilash orqali resurslardan samarali foydalanish hamda mehnat unumdorligini oshirish mexanizmlari aniqlangan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar va zamonaviy menejment usullarini joriy etish mehnatni normalashtirish tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: mehnatni normalashtirish, sanoat korxonasi, mehnat unumdorligi, menejment, ishlab chiqarish samaradorligi, boshqaruv.

В данной статье анализируются вопросы организации и совершенствования управления стандартизацией труда на промышленных производственных предприятиях. Исследование рассматривает теоретические основы процесса стандартизации труда, его значение для повышения эффективности производства и возможности применения современных методов управления. Также определены механизмы эффективного использования ресурсов и повышения производительности труда посредством организации труда и установления стандартов на производственных предприятиях. По результатам исследования обосновывается, что внедрение цифровых технологий и современных методов управления будет способствовать дальнейшему совершенствованию системы стандартизации труда.

Ключевые слова: стандартизация труда, промышленное предприятие, производительность труда, управление, эффективность производства, менеджмент.

This article analyzes the issues of organizing and improving labor standardization management in industrial production enterprises. The study examines the theoretical foundations of the labor standardization process, its importance in increasing production efficiency, and the possibilities of using modern management methods. It also identifies mechanisms for the effective use of resources and increasing labor productivity through the organization of labor and setting standards in production enterprises. According to the results of the study, it is substantiated that the introduction of digital technologies and modern management methods will serve to further improve the labor standardization system.

Keywords: labor standardization, industrial enterprise, labor productivity, management, production efficiency, management.

Sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnat resurslaridan samarali foydalanish iqtisodiy rivojlanish va korxonalar raqobatbardoshligini ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan mehnatni to‘g‘ri tashkil etish, ish vaqtini oqilona taqsimlash hamda mehnat jarayonlarini ilmiy asosda normalashtirish darajasiga bog‘liqdir. Mehnatni normalashtirish ishlab chiqarish jarayonining muhim boshqaruv instrumenti bo‘lib, u ish jarayonlarining optimal davomiyligini aniqlash, mehnat unumdorligini oshirish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Korxonalarda mehnatni normalashtirish tizimi ishlab chiqarish jarayonlarining samarali tashkil etilishiga, ishchi kuchidan oqilona foydalanishga va ishlab chiqarish quvvatlarining to‘liq ishga solinishiga yordam beradi. Ilmiy asoslangan mehnat normalari ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, ish jarayonlarini muvofiqlashtirish hamda xodimlar faoliyatini samarali boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mehnat normalari ishchilarning ish yuklamasini to‘g‘ri taqsimlash, ish vaqtini tejash va ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha yo‘qotishlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda iqtisodiyotning globallashuvi va texnologik taraqqiyot sanoat korxonalarida boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilishni talab qilmoqda. Zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida korxonalar raqobatbardoshligini ta’minlash uchun mehnat jarayonlarini takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish zarur. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va avtomatlashtirilgan boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish mehnat jarayonlarini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi.

Shu bilan birga, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish inson kapitalini rivojlantirish bilan ham bevosita bog‘liqdir. Xodimlarning kasbiy malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda mehnat motivatsiyasini kuchaytirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Malakali va tajribali kadrlar mehnat jarayonlarini samarali tashkil etish, ishlab chiqarish operatsiyalarini tez va sifatli bajarish hamda korxonaning umumiy faoliyat ko‘rsatkichlarini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, mehnatni normalashtirish tizimini samarali tashkil etish korxona boshqaruvining strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mehnat normalari ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, ish jarayonlarini optimallashtirish hamda ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Shu sababli sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini muntazam ravishda tahlil qilish, uni zamonaviy boshqaruv usullari asosida takomillashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda uni takomillashtirish yo‘llarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot jarayonida mehnatni normalashtirish tizimining ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri o‘rganilib, korxonalarda ushbu tizimni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida mehnatni normalashtirish menejmentini tashkil etish va uni takomillashtirish masalalarini chuqur o‘rganish uchun bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy, tahliliy va empirik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Avvalo, nazariy tahlil usuli yordamida mehnatni normalashtirish tizimining ilmiy asoslari o‘rganildi. Bu jarayonda iqtisodiyot, menejment va mehnatni tashkil etish sohasiga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar hamda xalqaro tashkilotlar tomonidan e’lon qilingan tadqiqot materiallari tahlil qilindi. Ushbu usul orqali mehnatni normalashtirishning iqtisodiy mazmuni, uning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri va zamonaviy boshqaruv tizimidagi o‘rni aniqlab olindi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez usullaridan ham keng foydalanildi. Tahlil usuli yordamida sanoat korxonalarida mehnat jarayonlarini tashkil etish, ish vaqtining taqsimlanishi, mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari hamda ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar alohida-alohida o‘rganildi. Sintez usuli orqali esa olingan ma’lumotlar umumlashtirilib, mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha umumiy xulosalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, taqqoslash (komparativ) usuli yordamida turli sanoat korxonalarida mehnatni tashkil etish va normalashtirish tajribasi o‘rganildi. Bu usul orqali turli korxonalarda qo‘llanilayotgan

mehnat me’yorlari, ish jarayonlarini tashkil etish usullari hamda boshqaruv mexanizmlari o‘zaro solishtirildi. Natijada samarali va samarasi past bo‘lgan mehnatni tashkil etish usullari aniqlanib, eng maqbul yondashuvlar ajratib olindi. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil usuli ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu usul yordamida mehnat unumdorligi, ish vaqtidan foydalanish darajasi, ishlab chiqarish hajmi va boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Statistik ma’lumotlarni tahlil qilish orqali mehnatni normalashtirish tizimining ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri baholandi. Bu jarayonda o‘rtacha ko‘rsatkichlar, nisbiy ko‘rsatkichlar va dinamik tahlil usullaridan foydalanildi.

Bundan tashqari, kuzatish va amaliy tahlil usullari yordamida sanoat korxonalarida mehnat jarayonlarining real holati o‘rganildi. Ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning faoliyati, texnologik jarayonlar va ish vaqtining sarflanishi kuzatildi. Bu esa mehnat me’yorlarini belgilash va ularni optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqot davomida tizimli yondashuv usuli ham qo‘llanildi. Mazkur usul orqali mehnatni normalashtirish tizimi korxona boshqaruvining muhim tarkibiy qismi sifatida kompleks ravishda o‘rganildi. Bu yondashuv mehnatni tashkil etish, ishlab chiqarish jarayonlari va boshqaruv mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida xalqaro tajribani o‘rganish usuli ham qo‘llanildi. Rivojlangan davlatlar sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimi, zamonaviy menejment usullari hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi o‘rganilib, ularni mahalliy korxonalar faoliyatiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Ushbu metodlar majmuasi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi hamda sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishga imkon berdi.

Tadqiqot natijalari sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. O‘tkazilgan tahlillar shuni tasdiqladiki, mehnat jarayonlarini ilmiy asosda normalashtirish ish vaqtining oqilona taqsimlanishini ta’minlaydi, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini kuchaytiradi hamda korxona resurslaridan samarali foydalanishga imkon yaratadi.

Tadqiqot davomida sanoat korxonalarida mehnatni tashkil etish jarayoni tahlil qilinganda, ayrim korxonalarda mehnat me’yorlari yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi, ish jarayonlarining aniq rejalashtirilmaganligi va ishlab chiqarish jarayonida ortiqcha vaqt yo‘qotishlari mavjudligi aniqlangan. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga hamda mehnat unumdorligining yetarli darajada oshmasligiga olib kelishi mumkin.

Tahlil natijalariga ko‘ra, mehnatni normalashtirish tizimini samarali tashkil etish quyidagi natijalarga erishishga imkon beradi:

- ish vaqtining yo‘qotilishini kamaytirish va ish jarayonlarini optimallashtirish;
- mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish;
- ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish;
- xodimlarning ish samaradorligini oshirish va ularning motivatsiyasini kuchaytirish;
- korxona faoliyatining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilash.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish orqali mehnat me’yorlarini belgilash muhimligi aniqlandi. Mehnat me’yorlari texnologik jarayonlarning xususiyatlari, ishlab chiqarish sharoitlari, ishchilarning malaka darajasi va foydalanilayotgan texnika hamda texnologiyalar asosida belgilanganda ishlab chiqarish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, natijalar sanoat korxonalarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli monitoring tizimlari va ishlab chiqarishni boshqarish dasturlaridan foydalanish ish vaqtining aniq hisobini yuritish, ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish hamda mehnat jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari xodimlarning malakasini oshirish hamda ularning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish mehnatni normalashtirish tizimining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Malakali xodimlar ishlab chiqarish jarayonlarini tez va sifatli bajaradi, bu esa mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonida mehnatni tashkil etishning zamonaviy usullaridan foydalanish ham muhim natijalarni ta’minlaydi. Masalan, ish jarayonlarini optimallashtirish, ishlab chiqarish operatsiyalarini standartlashtirish, ish joylarini ergonomik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish va samarali boshqaruv tizimini joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini ilmiy asosda tashkil etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, korxona xarajatlarini kamaytirish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishning muhim omili hisoblanadi. Shu sababli korxonalarda mehnatni normalashtirish tizimini muntazam ravishda takomillashtirib borish zarur.

Sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mehnat jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mehnatni normalashtirish tizimi nafaqat ish vaqtini oqilona taqsimlashga, balki ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarishga ham xizmat qiladi.

Muhokama natijalariga ko‘ra, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirishda zamonaviy menejment yondashuvlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Xususan, strategik boshqaruv, sifat menejmenti tizimi va innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish mehnat jarayonlarini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash, ish vaqtini tejash hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Shuningdek, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Raqamli boshqaruv tizimlari, ishlab chiqarishni monitoring qilish dasturlari va avtomatlashtirilgan hisob tizimlari ish jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini yaratadi. Bu esa ish vaqtining aniq hisobini yuritish, ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan muammolarni tezkor aniqlash hamda ularni bartaraf etishga yordam beradi.

Bundan tashqari, mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirishda inson kapitalining rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Xodimlarning malakasini oshirish, kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Malakali xodimlar ishlab chiqarish jarayonlarini tez va sifatli bajaradi, bu esa mehnat unumdorligini oshirishga olib keladi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, korxonalarda mehnatni normalashtirish tizimi samarali tashkil etilganda ishlab chiqarish jarayonlari yanada barqaror bo‘ladi. Bu esa ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish hamda korxona raqobatbardoshligini kuchaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ilmiy asoslangan mehnat normalari xodimlar o‘rtasida mehnat taqsimotini to‘g‘ri tashkil etish, ish yuklamasini muvozanatlashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarining samarali boshqarilishini ta’minlaydi.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish zarur:

- ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan mehnat me’yorlarini ishlab chiqish;
- zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish;
- ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish;
- xodimlarning malakasini muntazam oshirib borish;
- ishlab chiqarish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli mehnatni normalashtirish tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borish va uni zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini samarali tashkil etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona

foydalanish hamda korxona faoliyatining iqtisodiy natijalarini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mehnatni normalashtirish tizimi ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solish, ish vaqtini optimal taqsimlash hamda ishchi kuchidan samarali foydalanishni ta’minlash orqali korxonaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mehnat jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish va mehnat normalarini to‘g‘ri belgilash ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ilmiy asoslangan mehnat normalari ishchilarning ish yuklamasini muvozanatlashtirish, ishlab chiqarish operatsiyalarini optimallashtirish hamda ish vaqtining samarasiz sarflanishini kamaytirishga imkon yaratadi. Bu esa o‘z navbatida mehnat unumdorligining oshishiga, ishlab chiqarish hajmining ko‘payishiga va mahsulot tannarxining kamayishiga olib keladi.

Shuningdek, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini takomillashtirish zamonaviy boshqaruv yondashuvlari va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan chambarchas bog‘liqdir. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish mehnat jarayonlarini samarali boshqarishga imkon beradi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining aniqligi va tezkorligini oshirib, korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligini yaxshilaydi.

Bundan tashqari, mehnatni normalashtirish tizimini samarali tashkil etishda inson kapitalining rivojlanishi ham muhim omil hisoblanadi. Xodimlarning malakasini oshirish, ularning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda mehnat motivatsiyasini kuchaytirish ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Malakali kadrlar ishlab chiqarish jarayonlarini sifatli va tezkor bajarishi natijasida korxona faoliyatining umumiy ko‘rsatkichlari yaxshilanadi. Shu bilan birga, sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur. Bu jarayonda ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam tahlil qilish, zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish, ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish hamda uni mahalliy sharoitlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Kelgusida sanoat korxonalarida mehnatni normalashtirish tizimini rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

- ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan mehnat me’yorlarini ishlab chiqish;
- ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish;
- zamonaviy menejment va boshqaruv texnologiyalarini joriy etish;
- xodimlarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish;
- innovatsion yondashuvlar asosida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish.

Umuman olganda, sanoat ishlab chiqarish korxonalarida mehnatni normalashtirish menejmentini takomillashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash hamda uning raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu tizimni zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar asosida rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith A. The Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
2. Taylor F.W. The Principles of Scientific Management. New York: Harper & Brothers, 1911.
3. Drucker P.F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. New York: Harper & Row, 1973.
4. Armstrong M. A Handbook of Human Resource Management Practice. London: Kogan Page, 2014.
5. Robbins S.P., Coulter M. Management. New Jersey: Pearson Education, 2018.
6. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. New York: McGraw-Hill Education, 2010.
7. OECD. Digital Transformation in Industry. Paris: OECD Publishing, 2019.
8. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. Washington DC: World Bank, 2016.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmon. Toshkent, 2022.
10. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

UDK: 658.5:338.45

SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH QUVVATLARIDAN FOYDALANISHNI TAKOMILLASHTIRISH CHORA-TADBIRLARI

МЕРЫ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ МОЩНОСТЕЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

MEASURES TO IMPROVE THE UTILIZATION OF PRODUCTION CAPACITIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Umurzakova Zamira Salijanovna
Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi, dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish darajasini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish orqali korxona samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqolada ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishga ta’sir etuvchi omillar, ularning iqtisodiy natijalarga ta’siri va bu borada ilg‘or xorijiy tajribalarni qo‘llash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish quvvati, sanoat korxonasi, samaradorlik, resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayoni, optimallashtirish, boshqaruv tizimi, iqtisodiy samaradorlik, modernizatsiya, innovatsiya

В данной статье анализируются вопросы эффективного использования производственных мощностей на промышленных предприятиях. Рассматриваются пути повышения уровня использования имеющихся ресурсов, оптимизации производственных процессов, а также внедрения современных методов управления. Освещаются факторы, влияющие на использование производственных мощностей, их влияние на экономические результаты предприятия и возможности применения передового зарубежного опыта. На основе проведенного исследования разработаны практические рекомендации по повышению эффективности деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: производственные мощности, промышленное предприятие, эффективность, использование ресурсов, производственный процесс, оптимизация, система управления, экономическая эффективность, модернизация, инновации

This article analyzes the issues of efficient utilization of production capacities in industrial enterprises. It examines ways to increase the level of resource utilization, optimize production processes, and implement modern management methods. The factors affecting the use of production capacities, their impact on economic performance, and the possibilities of applying advanced foreign experience are also discussed. Based on the research, practical recommendations for improving the efficiency of industrial enterprises are developed.

Keywords: production capacity, industrial enterprise, efficiency, resource utilization, production process, optimization, management system, economic efficiency, modernization, innovation

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish quvvatlaridan oqilona va samarali foydalanish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston sanoat tarmog‘ida ijobiy o‘sish sur’atlari kuzatilmoqda. Xususan, sanoat ishlab chiqarish hajmi yiliga o‘rtacha 7–9% ga oshib bormoqda, biroq ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi ko‘plab korxonalarda 60–70% darajada qolmoqda. Bu esa mavjud resurslardan to‘liq foydalanilmayotganligini ko‘rsatadi va mazkur muammoning dolzarbligini belgilaydi.

Ishlab chiqarish quvvati — bu korxonaning ma’lum vaqt oralig‘ida mavjud texnika, texnologiya va mehnat resurslari asosida maksimal hajmda mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatidir. Ushbu ko‘rsatkich korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini ifodalaydi.[1]

Ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasi asosan ishlab chiqarish jarayonini boshqarish darajasiga, jihozlarning xom ashyo bilan ta’minlanganligi, jihozlarning maksimal va ritmik ishlab chiqarish darajasiga hamda ishlab chiqarish maydonidan foydalanish darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari.

1. Asosiy ishlab chiqarish fondlari strukturasini rivojlantirish.
2. Jihozning ekstensiv bandligini oshirish.
3. Yangi kiritilgan jihozlar quvvatini o‘rganish muddatlarini qisqartirish.
4. Sex, uchastkalar, jihozlar guruhlari orasidagi nomutanosiblikni, noproportsionallikni yo‘qotish.
5. Ishlab chiqarish jarayonini intensifikatsiya qilish.
6. Sanoat ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va kooperatsiyalash.
7. Mahsulot sifatini yo‘qotmagan holatda, mahsulot birligini ishlab chiqarishga sarflanadigan vaqtni qisqartirish.
8. Jihoz ish vaqtidan foydalanishni oshirish.
9. Texnologik jarayonni soddalashtirish.
10. Mahsulot va uning qisimlarini unifikatsiyalash va standartlashtirish.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

Foydalanish darajasi = Amaldagi ishlab chiqarish hajmi/Maksimal quvvat× 100%

Rivojlangan mamlakatlarda bu ko‘rsatkich odatda 80–90% ni tashkil etadi. Yuqori ko‘rsatkich ishlab chiqarish jarayonlarining samarali tashkil etilganligini bildiradi.

Korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini baholash quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar orqali amalga oshiriladi:

- quvvatdan foydalanish koeffitsiyenti;
- uskunalarning yuklanish darajasi;
- ishlab chiqarish siklining davomiyligi;
- ishlab chiqarish yo‘qotishlari darajasi.[2]

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki: ayrim sanoat korxonalarida uskunalarning ishlash vaqti kunlik fondning atigi 65–75% ini tashkil etadi; texnologik uzilishlar va nosozliklar tufayli ishlab chiqarish yo‘qotishlari 15–20% ga yetadi; eskirgan uskunalar ulushi esa 30–40% ni tashkil etadi.

Ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Texnik-texnologik omillar: texnologiyaning zamonaviy darajada emasligi ishlab chiqarish samaradorligini keskin pasaytiradi. Eskirgan uskunalar sababli mahsulot sifati yomonlashadi va ishlab chiqarish tezligi kamayadi.

2. Tashkiliy omillar: ishlab chiqarish jarayonining noto‘g’ri tashkil etilishi vaqt yo‘qotishlariga olib keladi. Masalan, ishlab chiqarishdagi uzilishlar umumiy samaradorlikni 10–15% ga kamaytiradi.

3. Iqtisodiy omillar: moliyaviy resurslarning yetishmasligi modernizatsiya jarayonini sekinlashtiradi. Bu esa ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qiladi.

4. Inson omili: xodimlarning malakasi va tajribasi ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Malaka oshirilganda mehnat unumdorligi 20% gacha oshishi mumkin.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni takomillashtirish yo‘llari:

1. Modernizatsiya va texnik yangilanish. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali: mahsulot hajmi 20–25% ga oshadi, ishlab chiqarish xarajatlari 10–12% ga kamayadi.

2. Avtomatlashtirish va raqamlashtirish. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish natijasida: ishlab chiqarish samaradorligi 25–30% ga oshadi, inson omiliga bog‘liqlik kamayadi.

3. Ishlab chiqarishni optimallashtirish. Jarayonlarni optimallashtirish orqali:

ishlab chiqarish sikli 15–20% ga qisqaradi, yo‘qotishlar kamayadi.

4. Xodimlar malakasini oshirish. Malakali kadrlar tayyorlash orqali: ishlab chiqarish sifati yaxshilanadi, brak mahsulotlar hajmi 10% ga kamayadi.

5. Xorijiy tajriba va uni qo‘llash imkoniyatlari. Rivojlangan davlatlar tajribasi ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishda muhim ahamiyatga ega.

Masalan: Yaponiyada “Lean production” tizimi orqali yo‘qotishlar 30% ga qisqartirilgan, Germaniyada “Industry 4.0” texnologiyalari natijasida ishlab chiqarish samaradorligi 20% ga oshgan, AQShda “Just-in-time” tizimi zaxiralarni 35–40% ga kamaytirgan. Mazkur tajribalarni O‘zbekiston sanoat korxonalarida qo‘llash orqali katta iqtisodiy samaraga erishish mumkin.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan o‘z vaqtida va o‘z o‘rnida to‘liq foydalanmaslik bir qator salbiy oqibatlarga olib keladi, jumladan:

-dastgoh va jihozlarning jismoniy va ma’naviy eskirishi;

-bozordagi talabni qondirilmasligiga;

-fond qaytimini kamayishiga;

-ishlab chiqarishni modernizatsiyalash jarayonini sekinlashishiga va x.k.

Korxona o‘z ishlab chiqarish quvvatlaridan to‘liq foydalanishning asosiy ahamiyati shundan iboratki, korxona reja davridagi rejalashtirilgan mahsulotni ishlab chiqarish imkoniyati mavjud bo‘lib, sex, uchastka va jihozlar guruhlari o‘rtasidagi proporsionallik saqlanishiga imkoniyat yaratadi.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishga mavjud dastgohlar, tezkor texnologiya, malakali mutaxassislar, ishlab chiqarish maydonlari, xomashyo sifati va ishlab chiqarishni ilmiy tashkil etish omillari ta’sir etadi.

Ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish resurslaridan ratsional foydalanishga qaratilgan tashkiliy-texnik va ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlar ishlab chiqishdan iborat. Bunda ishlab

chiqarish quvvati har bir ishlab chiqarish birligidan (dastgohdan) vaqt birligida ishlab chiqarilgan sifatli mahsulot hajmi bilan ifodalanadi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishda to‘sqinlik qiluvchi omillar mavjudi, ular quyidagilardan iborat:

- korxonada ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish monitoringi yuritilmayotgani va natijada undan qanchalik foydalanilayotganligi to‘g‘risida to‘liq axborotning yo‘qligi;

- korxonada ishlab chiqarish dastgohlari proporsionallik darajasining pastligi;

- korxonada ta’miri-texnik xizmat ko‘rsatish bo‘limlari faoliyatining samarasi pastligi;

- korxona eski asbob-uskunalardan foydalanib kelinayotganligi va ulardan to‘liq foydalanish imkoniyatlarining yo‘qligi;

- elektr energiyasidagi uzilishlarning ko‘pligi, yetkazib berilayotgan elektr energiyasi va tabiiy gazning haqiqiy talabdan bir necha bor kamligi;

- transformator va quvurlarning eskirganligi sababli yetkazib berilayotgan kam miqdordagi resurslardan ham samarali foydalanish imkoniyatining yo‘qligi;

- kadrlar qo‘nimsizligi;

- hududiy ishlab chiqarishning yetarli darajada rivojlanmaganligi;

- malakali mutaxassislarning yetishmasligi.

Korxonalarda ushbu kamchiliklarni bartaraf qilish chora-tadbirlarni taklif qilamiz:

- aholining sanoat mahsulotlariga bo‘lgan talabi o‘sib borayotganligini e’tiborga olgan holda mavjud xomashyoni chuqur qayta ishlagan holda talabni to‘liq qondirishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish;

- korxonada faoliyat ko‘rsatayotgan ishchilarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga o‘rgatishni jadallashtirish;

- korxonada malakali va tajribali mutaxassislarga yangi ishchi xodimlarni biriktirib, “ustoz-shogird” an’anasini rivojlantirish;

- korxonada xodimlarning moddiy manfaatdorligi tamoyilini hayotga muntazam ravishda izchillik bilan tatbiq etish, ya’ni sanoat ishlab chiqarishda mehnatga haq to‘lashni yaxshilash va uning eng progressiv usullarini qo‘llashga alohida e’tibor berish;
- korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish hisobini, monitoringini yuritish;
- korxonalarda ishlab chiqarish dasturlarini takomillashtirish;
- korxonalarda xorijiy tajriba asosida mavjud ishlab chiqarish resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni takomillashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam rivojlantirib borish tamoyillariga amal qilish.
- ishlab chiqarish jarayonlarini to‘liq auditdan o‘tkazish;
- energiya tejamkor uskunalardan foydalanish;
- boshqaruv tizimini raqamlashtirish;
- innovatsion yondashuvlarni keng qo‘llash.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biridir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayapti. Taklif etilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini kamida 20–30% ga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Sanoat ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2023.
2. Abdug‘aniev A., Qodirov U. “Sanoat iqtisodiyoti”. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
3. Yo‘ldoshev N.Q. “Korxona iqtisodiyoti”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

UDK:338.24

PRIORITY DIRECTIONS FOR IMPROVING THE NATIONAL LOGISTICS POLICY IN UZBEKISTAN

O‘ZBEKISTONDA MILLIY LOGISTIKA SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA USTIBORCHILIK YO'NALISHLAR

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Abdiyeva Dilfuza Kurbanovna acting associate professor,
department of economics university of Economics and Pedagogy

Abstract

This article analyzes the priority directions for improving the national logistics policy of Uzbekistan from scientific-theoretical and practical perspectives. The modernization of transport and logistics infrastructure, effective utilization of transit potential, implementation of digital logistics systems, and regional integration processes are identified as key areas of development. The study substantiates the role of logistics policy in enhancing the competitiveness of the national economy, expanding export volumes, and ensuring supply chain sustainability. Based on the research findings, strategic recommendations for the further development of national logistics policy are proposed.

Keywords: logistics policy, transport infrastructure, transit potential, digital logistics, supply chain, economic competitiveness.

Ushbu maqolada O‘zbekistonning milliy logistika siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Unda transport va logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, tranzit salohiyatidan samarali foydalanish, raqamli logistika tizimlarini joriy etish va mintaqaviy integratsiya

masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, unda logistika siyosatining milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, eksportni kengaytirish va ta’minot zanjirlarining barqarorligini ta’minlashdagi roli o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: logistika siyosati, transport infratuzilmasi, tranzit salohiyati, raqamli logistika, ta’minot zanjirlari.

В статье анализируются приоритетные направления совершенствования национальной логистической политики Узбекистана. Рассматриваются вопросы модернизации транспортно-логистической инфраструктуры, эффективного использования транзитного потенциала, внедрения цифровых логистических систем и региональной интеграции. Обосновывается роль логистической политики в повышении конкурентоспособности национальной экономики, расширении экспорта и обеспечении устойчивости цепей поставок.

Ключевые слова: логистическая политика, транспортная инфраструктура, транзитный потенциал, цифровая логистика, цепи поставок.

The acceleration of globalization processes and the growth of international trade have transformed logistics systems into a strategic component of national economies. Under modern conditions, logistics policy is not limited to organizing cargo transportation but serves as an important instrument for ensuring economic growth, strengthening regional integration, and increasing export capacity. Uzbekistan is geographically located at the center of Central Asia and stands at the crossroads of major international transit corridors. Therefore, improving the national logistics policy has become one of the priority directions of the country’s economic development strategy. The purpose of this study is to scientifically substantiate the priority directions for improving Uzbekistan’s national logistics policy and to develop practical recommendations. The research objectives include studying the theoretical foundations of logistics policy, analyzing the current state of Uzbekistan’s logistics system, identifying priority development directions, and formulating strategic proposals.

One of the fundamental theoretical concepts of logistics policy refers to a system of strategic measures implemented by the state to regulate and develop transport, warehousing, customs, information, and supply chain processes. Modern logistics is based on the following principles: integrated management, multimodal transport systems, digital monitoring, cost optimization, sustainability, and environmental safety. Logistics policy plays a crucial role in ensuring economic security, diversifying exports, and increasing investment attractiveness.

One of the fundamental theoretical concepts of logistics policy refers to a comprehensive system of strategic measures implemented by the state to regulate, coordinate, and develop key components of the logistics sector. These components include transport infrastructure, warehousing systems, customs procedures, information flows, and supply chain processes. In modern economic conditions, logistics policy is not limited to physical movement of goods; it also encompasses the optimization of time, cost, and information exchange within both domestic and international trade networks. A well-designed logistics policy ensures the smooth functioning of production and distribution systems, thereby contributing to overall economic efficiency.

Modern logistics is based on several interrelated principles that reflect the complexity and dynamism of global markets. First, integrated management emphasizes the coordination of all logistics activities procurement, transportation, storage, and distribution into a unified system. This approach reduces fragmentation and increases operational efficiency. Second, multimodal transport systems involve the use of multiple modes of transport (road, rail, air, and sea) in a single supply chain, which enhances flexibility and reduces delivery times. Third, digital monitoring and the application of advanced information technologies such as real-time tracking, big data analytics, and automated management systems enable greater transparency, accuracy, and responsiveness in logistics operations.

In addition, cost optimization remains a central objective of logistics policy, aiming to minimize expenses while maintaining high service quality. This involves efficient route planning, inventory management, and resource allocation. Sustainability and environmental safety have also become

essential principles, as governments and organizations seek to reduce the ecological impact of logistics activities through green transport solutions, energy-efficient warehouses, and reduced emissions. These principles align logistics development with global environmental standards and sustainable development goals.

Logistics policy plays a crucial role in ensuring a country’s economic security by maintaining stable supply chains and reducing dependency on external factors. It also contributes to export diversification by improving access to international markets and enhancing the competitiveness of domestic products. Furthermore, an effective logistics system increases a country’s investment attractiveness, as investors are more likely to invest in regions with reliable infrastructure, efficient customs procedures, and advanced logistics services. In this context, logistics policy becomes a strategic tool for achieving long-term economic growth, regional integration, and global competitiveness.

In recent years, Uzbekistan’s logistics system has shown noticeable progress. Significant attention has been paid to the modernization of transport infrastructure. Railway lines are being reconstructed, highways are being renewed, and logistics centers are being established. However, several challenges remain, including insufficient infrastructure development in certain regions, complex customs procedures, high logistics costs, and limited digital integration. Uzbekistan’s position in the World Bank’s Logistics Performance Index (LPI) indicates the necessity of further improving national logistics policy.

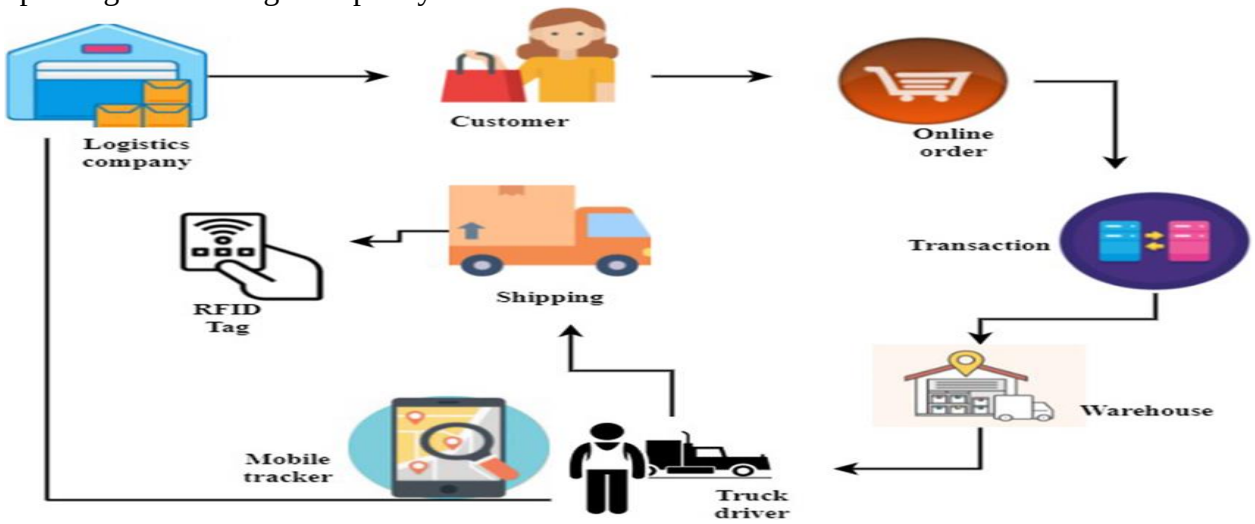

Structure of National Logistics System. [1]

Transport → Warehousing → Customs → Information Systems → Supply Chain

This diagram shows the main components of a national logistics system. The transportation system ensures the movement of goods, the warehousing system organizes storage, the customs system performs regulation, and information systems digitally manage all processes. These elements work as a single supply chain.

The priority areas for improving the national logistics policy are as follows:

- Modernization of Transport Infrastructure
- Reconstruction of railway and highway networks
- Development of multimodal logistics centers
- Expansion of airport infrastructure

Integration of transport networks reduces freight transport time and costs. In order to effectively use transit potential, Uzbekistan geographically acts as an important bridge between China, Russia, South Asia and Europe. To increase transit cargo flows, it is necessary to: develop international transport corridors, strengthen logistics integration with neighboring countries, and simplify customs procedures. The introduction of a digital logistics system has long become a state requirement. Digitalization is a key factor in increasing logistics efficiency.

Green logistics policies should be implemented to ensure environmental sustainability: energy-efficient vehicles, electric trucks, and carbon emission reduction programs.Green logistics policies

should be implemented to ensure environmental sustainability: energy-efficient vehicles, electric trucks, and carbon emission reduction programs. Due to its strategic geographic location between China, Russia, South Asia, and Europe, Uzbekistan serves as a vital transit bridge. Increasing transit cargo flows requires: Development of international transport corridors; Strengthening logistics cooperation with neighboring countries; Simplification of customs procedures.

*Implementation of digital logistics systems- d*igitalization has become a state priority and a key factor in improving logistics efficiency. It includes: electronic customs systems, GPS monitoring technologies, AI-based cargo flow forecasting, Single-window digital platforms. Digital logistics ensures transparency and reduces corruption risks. Regional logistics hubs accelerate export-import operations. The development of logistics infrastructure within free economic zones creates a favorable investment climate. To ensure environmental sustainability, the following measures should be introduced: Energy-efficient transport vehicles; Electric cargo trucks; Carbon emission reduction programs.

The research results demonstrate that comprehensive development of logistics policy significantly accelerates economic growth. A 10% reduction in transport costs may lead to a 5-7% increase in export volumes. The cost structure of logistics operations can be estimated as follows:

- ✓ Transport costs: 50-60%
- ✓ Warehousing and storage: 20-25%
- ✓ Customs and documentation: 10-15%
- ✓ Other costs: 5-10%

Thus, modernization of transport infrastructure remains the most critical priority.

Key Components of Logistics Policy

No	Component	Content	Economic Impact
1	Transport infrastructure	Railway, road, air, and multimodal systems	Reduction of transport costs
2	Customs and regulation	Electronic declaration, single-window system	Time savings, increased transparency
3	Digital logistics	GPS, ERP, AI monitoring	Higher efficiency and accuracy
4	Logistics centers	Warehousing, processing, distribution hubs	Increased export potential
5	Green logistics	Eco-friendly transport, energy efficiency	Sustainable development

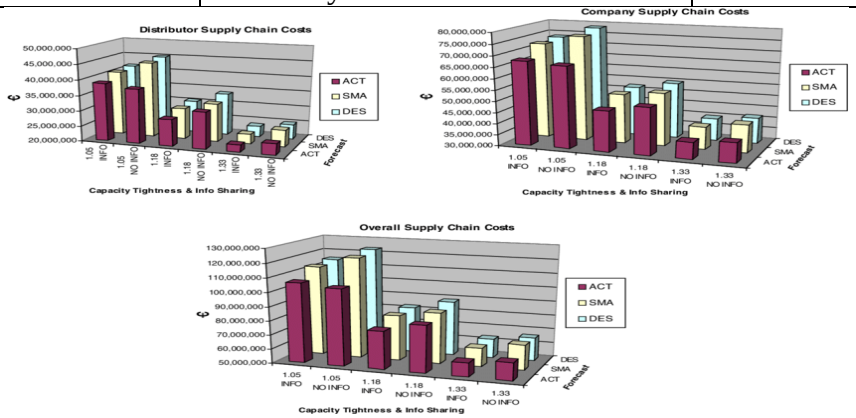

This picture represents an integrated model for the modernization of transport infrastructure. When rail, road and air transport are combined into a single system, the speed of freight transport increases and costs decrease.[2]

Logistics efficiency depends on infrastructure quality, management effectiveness, level of digital transformation, and international integration. Therefore, logistics policy should be considered not as a separate sector but as an integrated part of the national economic strategy.

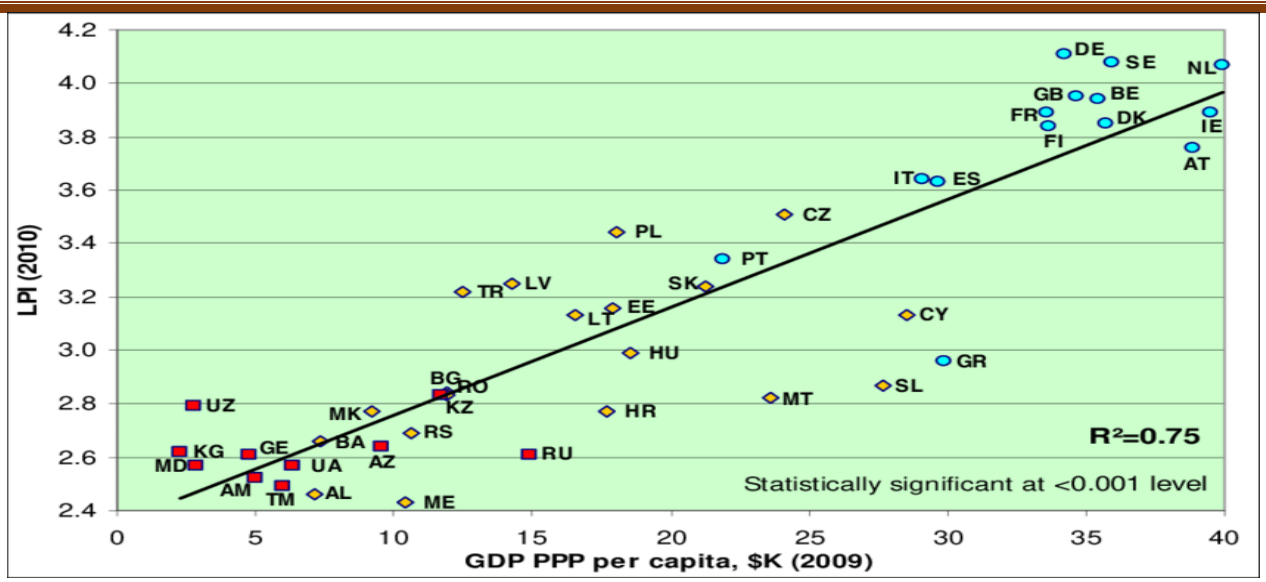

The green logistics model aims to ensure environmental sustainability. Energy-efficient vehicles and electric trucks reduce carbon emissions.

Improving Uzbekistan’s national logistics policy is a strategic factor in economic development. The study identifies the following priority directions: modernization of transport infrastructure, expansion of transit potential, implementation of digital logistics systems, development of regional logistics centers, and introduction of green logistics principles.

Implementation of these measures will enhance Uzbekistan’s position in international logistics rankings, increase export capacity, and strengthen the competitiveness of the national economy.

List of references:

1. Shodiev B.T., & Abdieva D.K. (2023). Increasing the volume of production in karakul farming. *Economics and Society*, (12 (115)-1), 1559–1562.
2. NJ Mamanazarova, H Mirjamilova. The impact of using resource-saving technologies on improving soil fertility and crop productivity. *Economics and Society*, 248–254.
3. Begalieva, M.A. Digital economy and international digital integration. *New Renaissance International Journal*, Volume 1, Issue 8.
4. Ravshanova, M.M. (2024). The importance of pedagogical experiments in developing students’ econometric skills. *Economics and Society*, (3-1 (118)), 836–839.

UDK:338.48

KREATIV TURIZM: NAZARIY ASOSLAR VA TA’RIFLAR QIYOSIY TAHLILI

ТВОРЧЕСКИЙ ТУРИЗМ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ И ОПРЕДЕЛЕНИЙ

CREATIVE TOURISM: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THEORETICAL BASIS AND DEFINITIONS

Xalimova Nigina Jafarbekovna
Buxoro davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada kreativ turizm tushunchasining nazariy-konseptual asoslari keng ko‘lamli ilmiy manbalar asosida o‘rganiladi. Xususan, sohadagi eng ko‘p iqtibos keltirilgan xorijiy tadqiqotlar, UNESCO va UNWTO kabi xalqaro tashkilotlar hamda ixtisoslashgan tarmoq tuzilmalari tomonidan taklif etilgan ta’riflar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Kreativ turizm tushunchasining kelib chiqish tarixi, uning an’anaviy madaniy turizmdan farqlanuvchi jihatlari va zamonaviy ijodiy iqtisodiyot paradigmasi bilan kesishish nuqtalari o‘rganilgan. Qiyosiy tahlil metodologiyasi asosida ta’riflarning umumiy va o‘ziga xos belgilari aniqlanib, kreativ turizmning konseptual modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ turizm, madaniy turizm, ijodiy iqtisodiyot, turistik ta’riflar, autentik tajriba, ijodiy ishtirok, barqaror turizm.

В данной статье на основе широкого спектра научных источников изучаются теоретические и концептуальные основы концепции креативного туризма. В частности, систематически анализируются наиболее цитируемые зарубежные исследования в этой области, определения, предложенные международными организациями, такими как ЮНЕСКО и ВТО, а также специализированные отраслевые структуры. Изучается история возникновения концепции креативного туризма, ее отличия от традиционного культурного туризма и точки пересечения с современной парадигмой креативной экономики. На основе методологии сравнительного анализа выявляются общие и специфические особенности определений, и разрабатывается концептуальная модель креативного туризма.

Ключевые слова: креативный туризм, культурный туризм, креативная экономика, определения туризма, аутентичный опыт, творческое участие, устойчивый туризм.

This article studies the theoretical and conceptual foundations of the concept of creative tourism based on a wide range of scientific sources. In particular, the most cited foreign studies in the field, definitions proposed by international organizations such as UNESCO and UNWTO, and specialized industry structures are systematically analyzed. The history of the origin of the concept of creative tourism, its differences from traditional cultural tourism, and points of intersection with the modern creative economy paradigm are studied. Based on the methodology of comparative analysis, the general and specific features of the definitions are identified, and a conceptual model of creative tourism is developed.

Keywords: creative tourism, cultural tourism, creative economy, tourist definitions, authentic experience, creative participation, sustainable tourism.

XXI asrning ikkinchi choragida global turizm sohasi misli ko‘rilmagan strukturaviy o‘zgarishlarga duch kelmoqda. Turizm xizmatlari bozorida keng ko‘lamli, standartlashtirilgan mahsulotlarga talab pasayib, shaxsga yo‘naltirilgan, mazmunli va noyob tajribalar bilan boyitilgan sayohat shakllariga intilish kuchayib bormoqda. Mazkur tendensiya turizm nazariyasida yangi

konseptual yondashuvlarning shakllanishini zarur etib qo‘ydi va kreativ turizm aynan shu intellektual muhitda paydo bo‘lib, tezlik bilan ilmiy hamda amaliy doiralarda tan olindi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi dunyo ilm-fanida eng ko‘p iqtibos keltirilgan asarlar, xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari va ixtisoslashgan tarmoq yo‘riqnomalari asosida kreativ turizm ta’riflarini qiyosiy tahlil qilish, ulardagi umumiy va farqlovchi belgilarni aniqlash hamda konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot Scopus, Web of Science va Google Scholar ma’lumotlar bazalarida iqtiboslar soni bo‘yicha yuqori reytingga ega bo‘lgan asarlar tanlash mezoniga asoslanadi.

Kreativ turizm tushunchasi ilmiy muomalaga birinchi marta britaniyalik tadqiqotchilar Greg Richards va Crispin Raymond tomonidan olib kirilgan (2000). Ularning ATLAS (Association for Tourism and Leisure Education) tashkiloti nashrida e’lon qilingan va keyingi ikki dekada mobaynida 1500 martadan ortiq iqtibos keltirilgan maqolasi sohada asosiy nazariy tayanch sifatida tan olingan.

Mualliflar kreativ turizmni an’anaviy madaniy turizmdan tubdan farqlantiruvchi mezon sifatida turistning ishtirokchalik darajasini ilgari suradilar.

Ularning konsepsiyasiga ko‘ra, madaniy turizmda sayyoh meros va san’atni tashqaridan kuzatuvchi passiv subyekt bo‘lsa, kreativ turizmda u shu jarayonning faol va ijodiy ishtirokchisiga aylanadi. Bu farq shunchaki yondashuv o‘zgarishi emas, balki turizm falsafasidagi paradigmatik siljishni anglatadi. Keyinchalik Richards (2011) o‘zining Annals of Tourism Research jurnalida chop etilgan va 2000 martadan ortiq iqtibos keltirilgan fundamental maqolasida kreativ turizm tushunchasini yanada kengaytirdi. U kreativ turizmni nafaqat madaniy-turistik kategoriya, balki ijodiy iqtisodiyot (Florida, 2002) va tajriba iqtisodiyoti (Pine & Gilmore, 1999) nazariyalari bilan organik bog‘liq, kompleks sotsial-iqtisodiy hodisa sifatida talqin qildi. Mazkur yondashuv kreativ turizmni barqaror rivojlanish strategiyasining muhim instrumentiga aylantirdi.

Xalqaro tashkilotlar orasida UNESCO (2006) kreativ turizm bo‘yicha birinchi tizimli konseptual ta’rifni rasmiylashtirib, uni madaniy turizmning yangi avlodi sifatida belgiladi. UNWTO esa 2018-yilgi hisobotida bu ta’rifni institutsional darajada mustahkamlab, kreativ turizmni barqaror turizm rivojlanishining ustuvor yo‘nalishi sifatida ko‘rsatdi.

Duxbury va Gillette (2007) kreativ turizmni ijodiy shaharlar (creative cities) konsepsiyasi bilan uzviy bog‘lab, mahalliy jamoat rivojiga ta’sirini alohida o‘rgandilar. Creative Tourism Network (2015) esa amaliy tashkilot sifatida kreativ turizmni joriy etishning global tajribasini umumlashtirib, ta’rifni amaliyot nuqtai nazaridan yanada konkretlashtirdi.

Quyidagi jadvalda kreativ turizmga berilgan yetakchi ta’riflar manba turi, iqtibos darajasi va ta’rifning asosiy semantik o‘zagiga ko‘ra tizimli ravishda taqdim etilgan.

1-jadval

Kreativ turizmga berilgan asosiy ta’riflarning qiyosiy tahlili

№	Muallif	Ta’rif	Yil
1	Richards & Raymond (2000)	Kreativ turizm — turistning mahalliy madaniyatni tomosha qilish o‘rniga, amaliy mashg‘ulotlar va ko‘nikmalarni o‘rganish yo‘li bilan faol ishtirok etishini ta’minlaydigan sayohat shakli.	2000
2	UNESCO (2006)	Sayyoh san’at, meros va mahalliy ijodiy hayotga bevosita ishtirok etish orqali autentik va shaxsiy tajriba qozonishga yo‘naltirilgan, o‘sha joyda yashovchi mahalliy aholi bilan muloqot imkonini beruvchi turizm turi.	2006
3	Richards, G. (2011)	Madaniy turizmning yanada barqaror ko‘rinishi bo‘lib, sayyohlarga faol ishtirok asosidagi ta’limiy tajribalar orqali o‘z ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkonini beruvchi, ijodiy iqtisodiyot tushunchasi bilan uzviy bog‘liq turizm paradigmasi.	2011

4	Tan, Luh & Kung (2013)	Sayyohning o‘z ijodkorlik va tasavvur qobiliyatidan foydalanib, mahalliy madaniyat hamda meros bilan bevosita muloqotga kirishishini talab etuvchi turistik mahsulotlar majmui.	2013
5	Duxbury & Gillette (2007)	Mahalliy aholi va mehmonlarni autentik, amaliy va ta’limga yo‘naltirilgan tajribalarga jalb etib, ijtimoiy hamjihatlik hamda jamoat rivojiga xizmat qiluvchi turizm shakli.	2007
6	UNWTO (2018)	Sayyohlar sayohat manzilining o‘ziga xos madaniy-ijodiy muhitida amalga oshiriladigan faol ishtirok asosidagi ta’limiy tajribalar vositasida shaxsiy ijodiy salohiyatini rivojlantirish imkoniga ega bo‘ladigan turizm turi.	2018
7	Creative Tourism Network (2015)	Mahalliy madaniyat, san’at va hunarmandchilikka bevosita ishtirok etish imkonini beruvchi, sayyohning sayohat yakunida o‘z ijodiy mahorat va ko‘nikmalarini boyitgan holda uyiga qaytishini ta’minlovchi turizm shakli.	2015

Manba: muallif tomonidan adabiyotlar asosida tuzilgan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kreativ turizm ta’riflari uch asosiy yo‘nalishda rivojlanib kelgan: (1) turistning faol ishtiroki va o‘rganish jarayoni (Richards & Raymond, 2000; UNESCO, 2006); (2) shaxsiy ijodiy salohiyatning rivojlanishi (Richards, 2011; UNWTO, 2018); (3) mahalliy jamiyat va madaniyat bilan o‘zaro ta’sir (Duxbury & Gillette, 2007; Creative Tourism Network, 2015). Tan va boshqalarning (2013) ta’rifi esa mahsulot va xizmat kontseptsiyasi nuqtai nazaridan yondashib, yuqoridagi uch yo‘nalishni o‘zida sintez qilgan.

Shunday qilib, barcha ta’riflarda uchraydigan universal birlik — turistni faol ishtirokchiga aylantirishdir. Farqlar esa aksent nuqtalarida: birlari ta’lim va ko‘nikma rivojiga, boshqalari barqarorlik va jamiyat manfaatiga, yana boshqalari shaxsiy o‘sish va ijodiylikka e’tibor qaratadi.

Tahlil qilingan ta’riflar asosida kreativ turizmning to‘rt qatlamli konseptual modeli shakllantirildi. Model turizmning kirish sharoitlaridan chiqish natijalarigacha bo‘lgan zanjirni aks ettiradi.

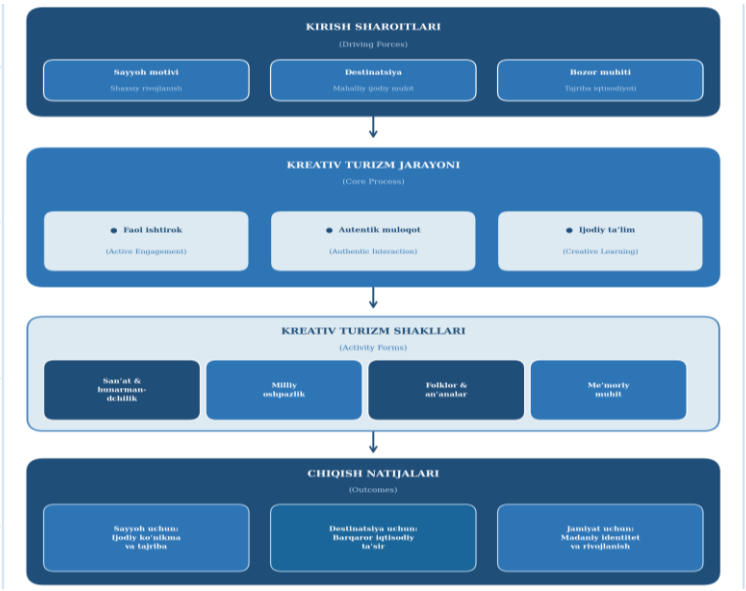

1-chizma. Kreativ turizmning to‘rt qatlamli konseptual modeli

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ta’riflarning qiyosiy tahlili bir qancha muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, kreativ turizm — statik, tugallangan tushuncha emas; u davrning ijtimoiy-iqtisodiy talablariga ko‘ra evolyutsion rivojlanib borgan. Richards va Raymond (2000) ning dastlabki ta’rifida ishtirokchalik va o‘rganish asosiy mezon bo‘lsa, keyinchalik UNWTO (2018) barqarorlik va iqtisodiy samaradorlik o‘lchovlarini qo‘shib borgan.

Ikkinchidan, ta’riflardagi konvergensiya shuni ko‘rsatadiki, tadqiqotchilar va tashkilotlar mustaqil ravishda bir xil xulosaga kelganlar: kreativ turizm asosi — passivlikdan faollikka o‘tish. Bu esa mazkur xususiyatning universal, madaniyat va geografiyadan mustaqil xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, ta’riflardagi divergensiya ham amaliy ahamiyatga ega. Bir tadqiqotchi ijodiy ko‘nikmaga urg‘u bersa, boshqasi ijtimoiy hamjihatlikni yoki iqtisodiy effektni ustun ko‘radi. Bu divergensiya yagona universal ta’rifning mavjud emasligi sababli emas, balki kreativ turizmning ko‘p o‘lchamli mohiyatini aks ettirgani uchun yuzaga keladi.

O‘zbekiston kontekstida kreativ turizm alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Respublikamizning boy hunarmandchilik merosi (kandakorlik, zardo‘zlik, kulolchilik, to‘qimachilik), noyob me’moriy-tarixiy muhiti va milliy oshpazlik an’analari kreativ turizm uchun noyob resurs bazasini tashkil etadi. Ammo shu kunga qadar mazkur salohiyat tizimli konseptual asossiz qolib kelgan. Ushbu tadqiqot natijalari o‘zbek turizm sohasi uchun kreativ turizmni rivojlantirish strategiyalarini ilmiy asosda shakllantirishga metodologik zamin yaratadi.

Mazkur tadqiqot doirasida kreativ turizmning nazariy asoslari, xususan, dunyo ilm-fanida eng yuqori iqtibos ko‘rsatkichlariga ega bo‘lgan asarlar, xalqaro tashkilotlarning rasmiy belgilashlari va ixtisoslashgan tarmoq yo‘riqnomalari asosida tizimli tahlil amalga oshirildi. Quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:Birinchidan, barcha ta’riflardagi umumiy o‘zak — turistning faol, amaliy va o‘rganishga yo‘naltirilgan ishtiroki bo‘lib, bu xususiyat kreativ turizmning tushunchaviy minimumi hisoblanadi.

Ikkinchidan, kreativ turizmni an’anaviy madaniy turizmdan farqlaydigan asosiy mezon — sayyohning mahalliy ijodiy jarayonga sirtqi kuzatuvchi emas, balki to‘laqonli ishtirokchi sifatida kirib borishi va bu jarayondan shaxsiy ijodiy tajriba orttirishi hisoblanadi.

Uchinchidan, taklif etilgan uch qatlamli konseptual model (kirish sharoitlari → jarayon → natijalar) kreativ turizm tizimini ilmiy jihatdan to‘liq aks ettiradi va uni amaliy tatbiq uchun yaroqli qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ustuvor yo‘nalish sifatida O‘zbekistonning alohida mintaqalari (Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo‘qon) misolida kreativ turizm salohiyatini empirik o‘rganish va milliy kontekstga moslashtirilgan konseptual modelni ishlab chiqish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Duxbury, N., & Gillette, E. (2007). Culture as a Key Dimension of Sustainability. Vancouver: Creative City Network of Canada.
2. Creative Tourism Network. (2015). Creative Tourism: A Global Conversation. Barcelona: Creative Tourism Network.
3. Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). The Experience Economy: Work Is Theatre and Every Business a Stage. Boston: Harvard Business School Press.
4. Florida, R. (2002). The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books.
5. Ohridska-Olson, R., & Ivanov, S. (2010). Creative Tourism Business Model and Its Application in Bulgaria. Proceedings of the Black Sea Tourism Forum, Varna.
6. Gretzel, U., & Jamal, T. (2009). Conceptualizing the creative tourist class. Tourism Analysis, 14(4), 471–481.
7. Mirzayev, B. (2022). O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishning nazariy-uslubiy asoslari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3, 112–124.
8. Abdullaev, S. R. (2023). O‘zbekistonda madaniy va kreativ turizm: holat va istiqbollar. Turizm tadqiqotlari jurnali, 1(2), 34–48.

УДК:330.341.4

STRATEGIK MENEJMENTDA QADRIYATLAR ZANJIRI: RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

ЦЕПОЧКА ЦЕННОСТЕЙ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

VALUE CHAIN IN STRATEGIC MANAGEMENT: CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR INCREASING COMPETITIVENESS

Maxramova Nigora Yuldashevna
Andijon davlat texnika instituti, “Menejment” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada strategik menejmentning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan “Qadriyatlar zanjiri” modeli tahlil qilinadi. Maqolada korxonaning ichki jarayonlarini optimallashtirish orqali qo‘shimcha qiymat yaratish, xarajatlarni kamaytirish va bozorda barqaror raqobat ustunligiga erishish yo‘llari yoritilgan. Maykl Porter modelining asosiy va yordamchi jarayonlari batafsil tavsiflangan.

Kalit so‘zlar: qadriyatlar zanjiri, strategik menejment, qo‘shimcha qiymat, xarajat, raqobat, ta’minot zanjiri.

В данной статье анализируется модель «Цепочки ценностей» (Value Chain), являющаяся важнейшим компонентом стратегического менеджмента. В работе освещаются пути создания добавленной стоимости посредством оптимизации внутренних процессов предприятия, сокращения издержек и достижения устойчивого конкурентного преимущества на рынке. Подробно описаны основные и вспомогательные процессы модели Майкла Портера.

Ключевые слова: цепочка ценностей, стратегический менеджмент, добавленная стоимость, затраты, конкуренция, цепочка поставок.

This article analyzes the "Value Chain" model, which is a crucial component of strategic management. The paper highlights ways to create added value by optimizing the internal processes of an enterprise, reducing costs, and achieving a sustainable competitive advantage in the market. The primary and support activities of Michael Porter's model are described in detail.

Keywords: value chain, strategic management, added value, cost, competition, supply chain.

Zamonaviy globallashuv va yuqori raqobat muhitida korxonalar nafaqat sifatli mahsulot ishlab chiqarishi, balki har bir bosqichda samaradorlikni ta’minlashi shart. Strategik menejmentning asosiy vazifasi — korxonaning raqobat ustunligini aniqlash va rivojlantirishdir. Bu borada 1985-yilda Garvard biznes maktabi professori Maykl Porter tomonidan taklif etilgan “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) modeli hamon eng dolzarb metodologiya hisoblanadi [1].

Qadriyatlar zanjiri — bu xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish va uni iste’molchiga yetkazish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha faoliyat turlarining tizimli majmuasidir. Ushbu zanjirning har bir bo‘g‘ini yakuniy mahsulot qiymatiga o‘z hissasini qo‘shadi [2].

Strategik menejment sohasidagi eng kuchli tahliliy vositalardan biri — Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) modelidir. M.Porter korxona faoliyatini ikkita asosiy guruhga ajratadi:

1. Asosiy faoliyat turlari (Primary Activities).

Bu jarayonlar mahsulotni yaratish, sotish, yetkazib berish va sotishdan keyingi xizmat ko‘rsatish bilan bevosita bog‘liq:

- Kirish logistikasi (Inbound Logistics). Xomashyo va materiallarni qabul qilish, saqlash va ichki taqsimlash. Bu yerda samadorlik ta’minotchilar bilan ishlash tezligiga bog‘liq.

- Operatsiyalar (Operations). Xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish jarayoni (ishlab chiqarish, yig‘ish, qadoqlash).
- Chiqish logistikasi (Outbound Logistics). Tayyor mahsulotni omborga joylashtirish va mijozlarga yetkazib berish (distribyusiya).
- Marketing va sotuv (Marketing & Sales). Iste’molchilarni mahsulot haqida xabardor qilish va xarid qilishga undash (reklama, narx siyosati, sotuv kanallari).
- Servis (Service). Mahsulot sotilgandan keyingi xizmatlar (o‘rnatish, ta’mirlash, qo‘llab-quvvatlash). Bu mijoz sodiqligini oshiradi.

2. Yordamchi faoliyat turlari (Support Activities).

Ushbu faoliyat turlari asosiy jarayonlarning uzluksizligini va samaradorligini ta’minlaydi [3]:

- Xaridlar (Procurement). Faqat xomashyo emas, balki texnika, binolar va boshqa resurslarni sotib olish jarayoni.
- Texnologik rivojlanish (Technology Development). Ilmiy-tadqiqot ishlari (R&D), yangi mahsulot dizayni, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va IT yechimlar.
- Inson resurslarini boshqarish (HR Management). Xodimlarni yollash, o‘qitish, motivatsiya berish va rivojlantirish.
- Firma infratuzilmasi (Firm Infrastructure). Umumiy boshqaruv, rejalashtirish, moliya, buxgalterlik hisobi va huquqiy ta’minot.

1-jadval

Korxonaning asosiy va yordamchi faoliyat turlari

Mezon	**Asosiy faoliyat (Primary Activities)**	**Yordamchi faoliyat (Support Activities)**
Mahsulot bilan aloqasi	Mahsulotni yaratish, sotish va yetkazib berish bilan bevosita bog‘liq	Asosiy faoliyatning uzluksiz ishlashini ta’minlash uchun zarur
Misollar	Ishlab chiqarish, marketing, servis, logistika	HR (xodimlar), IT (texnologiya), xaridlar, infratuzilma
Strategik roli	Xarajatlarni bevosita boshqarish va sotuvni amalga oshirish	Innovatsiyalar va boshqaruv sifati orqali samaradorlikni oshirish
Qiymat yaratish usuli	Mahsulotning jismoniy shakli va uning bozordagi mavqeyi orqali	Intellektual mulk va resurslarni boshqarish sifati orqali

Strategik menejmentda ushbu model shunchaki ro‘yxat emas, balki tahlil vositasidir. U ikkita asosiy strategik yo‘nalishni aniqlashga yordam beradi [4]:

- Xarajatlar ustunligi (Cost Advantage). Zanjirning har bir bo‘g‘inida xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlarini topish. Masalan, logistikani optimallashtirish yoki energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish.
- Differensiatsiya (Differentiation). Raqobatchilardan ajralib turish uchun zanjirning qaysidir bo‘g‘inida noyob qiymat yaratish. Masalan, brendning kuchli marketingi yoki yuqori darajadagi servis xizmati.

O‘rganish va tahlil jarayonida “Qadriyatlar zanjiri” (Value Chain) va “Ta’minot zanjiri” (Supply Chain) tushunchalari almashtirib yuboriladi. Biroq, strategik jihatdan ular farq qiladi. “Ta’minot zanjiri” mahsulotning jismoniy harakatiga (logistikaga) e’tibor qaratsa, Qadriyatlar zanjiri korxonaga foyda keltiradigan va mijoz uchun ahamiyatli bo‘lgan “qiymat”ga e’tibor qaratadi [5].

2-jadval

“Qadriyatlar zanjiri” va “Ta’minot zanjiri”ning farqi

Taqqoslash asosi	**Ta’minot zanjiri (Supply Chain)**	**Qadriyatlar zanjiri (Value Chain)**
Asosiy maqsad	Mahsulotni ta’minotchidan mijozga yetkazib berish samaradorligi	Har bir bosqichda qo‘shimcha qiymat yaratish orqali raqobat ustunligiga erishish
Diqqat markazi	Xarajatlarni kamaytirish va logistika tezligi	Mijoz uchun qiymat yaratish va mahsulotni differensiatsiya qilish
Jarayon yo‘nalishi	Ta’minotchi- Ishlab chiqaruvchi - Mijoz	Mijoz ehtiyoji — Strategik faoliyat — Foyda
Natija	Mijozning talabini qondirish	Bozorda noyob o‘rin egallash va yuqori rentabellik

Iqtisodiyotning globallashuvi, boshqaruvning turli-tumanligi, raqamli iqtisodiyotning tobora kengayib, chuqur kirib borishi “Qadriyatlar zanjiri”ning transformatsiyasiga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ushbu modelni o‘zgartirmoqda. “Virtual qadriyatlar zanjiri” tushunchasi paydo bo‘ldi [6]. Masalan:

- Big Data yordamida mijozlar ehtiyojini oldindan prognoz qilish (Marketing bo‘g‘inini kuchaytiradi).
- Robototexnika yordamida ishlab chiqarish tezligini oshirish (Operatsiyalar bo‘g‘ini).
- E-commerce orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotuvlarni yo‘lga qo‘yish (Chiqish logistikasi xarajatlarini kamaytiradi).

3-jadval

An’anaviy va raqamli qadriyatlar zanjiri

Faoliyat bo‘g‘ini	**An’anaviy yondashuv**	**Raqamli (Digital) yondashuv**
Operatsiyalar	Inson mehnati va mexanik boshqaruv	AI (sun’iy intellekt) va avtomatlashtirilgan robotlar
Marketing	Ommaviy reklama (TV, bannerlar)	Targetlagan reklama va Big Data tahlili
HR boshqaruvi	Qog‘ozbozlik va an’anaviy suhbatlar	Raqamli ta’lim platformalari va masofaviy boshqaruv
Mijozlarga xizmat	Telefon qo‘ng‘iroqlari va servis markazlari	Chat-botlar va 24/7 virtual qo‘llab-quvvatlash

Korxona rahbarlari va strateglari “Qadriyatlar zanjiri”ni tahlil qilishda quyidagi bosqichlarni bosib o‘tishlari lozim:

1. Faoliyatni dekompozitsiya qilish. Korxonadagi barcha ishlarni kichik jarayonlarga bo‘lib chiqish.
2. Xarajatlarni taqsimlash. Har bir jarayonga qancha mablag‘ sarflanayotganini aniqlash.
3. Qiymat drayverlarini topish. Qaysi jarayon mijoz uchun eng muhim ekanligini belgilash.
4. Zanjirlar-aro bog‘liqlikni optimallashtirish. Masalan, agar dizayn (Texnologik rivojlanish) bosqichida xato bo‘lsa, bu servis xarajatlarini oshiradi. Bu bog‘liqlikni to‘g‘rilash strategik yutuqdir.

“Qadriyatlar zanjiri” modeli strategik menejmentning «rentgen» apparatiga o‘xshaydi. U korxona ichidagi yashirin imkoniyatlarni va zaif nuqtalarni ko‘rsatib beradi. Raqobat ustunligiga faqatgina zanjirning har bir elementi bir-biri bilan uyg‘unlashgan va mijoz uchun maksimal qiymat yaratishga yo‘naltirilgan taqdirdagina erishiladi. Mazkur modelni muntazam tahlil qilish korxonaga nafaqat bozorda omon qolish, balki soha yetakchisiga aylanish imkonini beradi.

Maykl Porterning “Qadriyatlar zanjiri” modeli zamonaviy strategik menejmentda korxonaning ichki imkoniyatlarini baholash va raqobatbardoshligini oshirishda eng ishonchli vosita bo‘lib qolmoqda. Ushbu model korxona faoliyatini shunchaki alohida bo‘limlar yig‘indisi emas, balki bir-

biri bilan chambarchas bog‘langan qiymat yaratish jarayonlari tizimi sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Raqobat ustunligiga erishish uchun korxona nafaqat asosiy ishlab chiqarish bo‘g‘inlarini, balki yordamchi xizmatlarni ham yagona strategik maqsadga yo‘naltirishi shart. Bugungi raqamli transformatsiya davrida “Virtual qadriyatlar zanjiri” elementlarini, xususan, Big Data va sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish operativ samadorlikni oshirish va mijoz uchun noyob qiymat yaratishning asosiy omiliga aylandi. Shunday qilib, mazkur modelni muntazam tahlil qilish rahbariyatga resurslarni oqilona taqsimlash, yashirin xarajatlarni kamaytirish va global bozorda mustahkam mavqe egallash uchun aniq strategik yo‘l xaritasini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press. – P. 33-40.
2. Каплински Р., Моррис М. Руководство по исследованию цепочек накопления стоимости. – ИДРС, 2001. – С. 4-12.
3. Wheelen, T. L., & Hunger, J. D. (2017). Strategic Management and Business Policy: Globalization, Innovation and Sustainability. 15th Edition. Pearson. – P. 154-158.
4. Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2018). Strategic Management and Competitive Advantage: Concepts and Cases. Pearson Education. – P. 210.
5. Christopher, M. (2016). Logistics & Supply Chain Management. 5th Edition. Pearson UK. – P. 13-17.
6. Rayport, J. F., & Sviokla, J. J. (1995). "Exploiting the Virtual Value Chain". Harvard Business Review. November-December issue.
7. Porter, M. E. (1998). On Competition. Boston: Harvard Business School Press.
8. Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskisson, R. E. (2020). Strategic Management: Concepts and Cases: Competitiveness and Globalization. Cengage Learning.
9. Shank, J. K., & Govindarajan, V. (1993). Strategic Cost Management: The New Tool for Competitive Advantage. Free Press.
10. Gereffi, G., & Fernandez-Stark, K. (2016). Global Value Chain Analysis: A Primer. Duke University, Center on Globalization, Governance & Competitiveness.
11. Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management.

UDK:338.48

O‘ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

ISSUES OF TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Zaxirova Gulnora O‘zMU, Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Shavkatova Nozima O‘tkir qizi Iqtisodiyot yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada xalqaro miqyosda turizmning tutgan o‘rni va rivojlanish tendensiyasi haqida ma’lumotlar berilgan. Shu o‘rinda O‘zbekistonda mavjud salohiyatdan foydalanish imkoniyatlar bilan birgalikda turizmni rivojlantirishdagi asosiy muammolar, hududlar kesimidagi tahlili, turizm infratuzilmasini rivojlantirish kabi muammolarni hal qilish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston turizmi, turizm infratuzilmasi, sayyohlik xizmatlari sifati, turizm marketingi, madaniy-tarixiy meros, turizm rivojlanishi, turizm strategiyasi, turizm to‘siqlari.

В данной статье представлена информация о роли туризма на международном уровне и тенденциях его развития. Также рассмотрены возможности использования существующего потенциала в Узбекистане, проанализированы основные проблемы развития туризма, проведён анализ в разрезе регионов и предложены меры по решению вопросов, связанных с развитием туристической инфраструктуры.

Ключевые слова: туризм Узбекистана, туристическая инфраструктура, качество туристических услуг, маркетинг туризма, культурно-историческое наследие, развитие туризма, туристическая стратегия, барьеры туризма.

This article provides information on the role of tourism at the international level and the trends in its development. It also examines the possibilities of utilizing the existing potential in Uzbekistan, analyzes the main problems in tourism development, presents a regional analysis, and proposes measures to address issues related to the development of tourism infrastructure.

Keywords: Uzbekistan tourism, tourism infrastructure, quality of tourist services, tourism marketing, cultural-historical heritage, tourism development, tourism strategy, tourism barriers.

Turizm bugungi kunda jahon iqtisodiyotining eng muhim va tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. BMT Jahon turizm tashkiloti (UN Tourism) ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda xalqaro sayyohlar soni 1,3 milliardga yetib, pandemiyagacha bo‘lgan darajaning taxminan 89 foizini tashkil etgan. 2024-yilda esa bu ko‘rsatkich to‘liq tiklanib, 1,47 milliardga yetgan va 2019-yildagi darajaga to‘liq qaytgan. Turizm eksport tushumlari (sayohat xizmatlari va yo‘lovchi tashish) 2023-yilda 1,8 trillion AQSH dollariga yetib, pandemiyadan keyin deyarli to‘liq tiklangan. Turizmning global yalpi ichki mahsulotga qo‘shgan hissasi 2023-yilda 3 foiz atrofida bo‘lib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bilvosita va induksiya ta’siri orqali trillionlab dollarlik iqtisodiy faollik yaratmoqda. Bu soha millionlab ish o‘rinlarini ta’minlaydi, infratuzilmani rivojlantiradi va madaniy almashinuvni kuchaytiradi. Eng ko‘p sayyoh qabul qiluvchi davlatlar orasida Fransiya (100 milliondan ortiq), Ispaniya va AQSH yetakchilik qilmoqda. [1]

O‘zbekiston ham jahonning eng qadimiy sivilizatsiya markazlaridan biri sifatida boy madaniy-tarixiy merosga, noyob me’moriy yodgorliklarga, qadimiy shaharlar – Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz kabi jahon miqyosida tan olingan maskanlarga ega. Shu bilan birga, Farg‘ona vodiysining yashil manzaralari, Chimyon va Nurota tog‘larining tabiiy go‘zalligi, Qizilqum va Qoraqum cho‘llarining o‘ziga xos jozibasi mamlakatni turizm nuqtai nazaridan juda jozibador qiladi. Biroq, bu

ulkan salohiyatga qaramay, O‘zbekiston turizmi hali ham o‘z imkoniyatlarining faqat bir qismini ishga solmoqda.

Turizm sohasining rivojlanishiga eng katta to‘siq bo‘lib infratuzilmaning yetarli darajada modernizatsiya qilinmaganligi, aeroportlar, yo‘llar va mehmonxona tarmog‘ining sifat va son jihatidan cheklanganligi, shuningdek, transport xizmatlari va umumiy xizmat ko‘rsatish darajasining xalqaro standartlarga mos kelmasligi turibdi. Bundan tashqari, samarali turizm marketingi va xalqaro PR-strategiyasining yetishmasligi tufayli O‘zbekiston ko‘plab xorijiy sayyohlar uchun hali ham “kashf etilmagan” yoki “qiyin yetib boriladigan” manzil sifatida qolmoqda. Maqsad – mavjud salohiyatdan to‘liq foydalangan holda turizmni mamlakat iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biriga aylantirish imkoniyatlarini ochib berishdir.

O‘zbekiston turizmining rivojlanishidagi muammolarni tahlil qilishda xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi. Xorijiy olimlardan D. Airey va M. Shackley o‘z tadqiqotlarida O‘zbekistonda mustaqillikdan keyingi davrda turizm sohasidagi o‘zgarishlarni, asosiy kuchli va zaif tomonlarni o‘rganib, infratuzilmani modernizatsiya qilish, davlat siyosati orqali qo‘llab-quvvatlash va samarali marketing zarurligini ta’kidlaganlar. [2] Shu kabi, K. Kantarci “Perceptions of foreign investors on the tourism market in Central Asia including Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan” tadqiqotida xorijiy investorlarning qarashlari asosida O‘zbekistonda transport infratuzilmasining zaifligi, vizaviy to‘siqlar va marketing strategiyalarining yetishmasligini asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatgan. [3]

O‘zbek olimlari orasida B. Safarov turli yillarda, xususan 2016-yildan keyingi ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli platformalarning turizmga ta’sirini chuqur o‘rganib, infratuzilma va marketingdagi kamchiliklarni bartaraf etishda raqamlashtirishning muhimligini ta’kidlagan. [4] Shu bilan birga, N. Arabov va D. Nasimov “Shaping the future of Uzbekistan’s tourism: An in-depth analysis of infrastructure influence and strategic planning” bo‘yicha izlanishlarida turizm infratuzilmasining hududiy muvozanat va xorijiy sayyohlar oqimini oshirishdagi rolini tahlil qilib, strategik rejalashtirish va modernizatsiya zarurligini asoslab berganlar. [5]

Ushbu tadqiqotlar birgalikda shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston turizmining boy salohiyatiga qaramay, xorijiy sayyohlar oqimini cheklab turgan asosiy omillar – infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, transport va xizmat ko‘rsatish sifatining pastligi hamda samarali marketing va xalqaro PR-strategiyasining yo‘qligi bo‘lib qolmoqda. Xorijiy va mahalliy olimlarning xulosalari ushbu to‘siqlarni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sheriklikni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro standartlarga mos xizmat sifatini oshirish zarurligini tasdiqlaydi.

O‘zbekiston turizm sohasida so‘nggi yillarda sezilarli yutuqlarga erishmoqda va jahon miqyosida eng tez rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biri sifatida tan olinmoqda. 2019-yilda xorijiy sayyohlar soni 6,7 million atrofida bo‘lgan bo‘lsa, pandemiya ta’sirida keskin pasayganidan so‘ng, 2023-yilda 6,6 millionga, 2024-yilda esa 8,2 millionga yetgan (ba’zi manbalarda 10 milliongacha baholanmoqda). Turizm xizmatlari eksporti 2023-yilda 2,14 milliard dollardan 2024-yilda 3,52 milliard dollarga oshgan. Bu o‘sish vizaviy tartibni soddalashtirish (90 dan ortiq davlat uchun vizasiz rejim), aeroportlar va mehmonxonalar modernizatsiyasi, xalqaro marketing kampaniyalari (jumladan, UNWTO bilan hamkorlik, Xiva – Islom dunyosi turizm poytaxti 2024) va “O‘zbekiston – turizm yillari” dasturlari tufayli amalga oshirilmoqda. [6] Jahon iqtisodiy forumi O‘zbekistonni turizmni rivojlantirish bo‘yicha dunyoning eng faol mamlakati deb topgan. Biroq, mamlakatning ulkan madaniy-tarixiy salohiyatiga (Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi jahon merosi obidalari) qaramay, xorijiy sayyohlarning aksariyati qo‘shni davlatlar va MDH mintaqasidan kelmoqda, uzoq masofali sayyohlar ulushi hali pastligicha qolmoqda. Bu holat infratuzilma, transport sifati va global marketingdagi mavjud muammolarni yanada yaqqol ko‘rsatib turibdi.

Quyida mamlakat hududlari kesimida turistlar soni va tarixiy yodgorliklar miqdori taqqoslangan. Bu turizm va madaniy meros o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

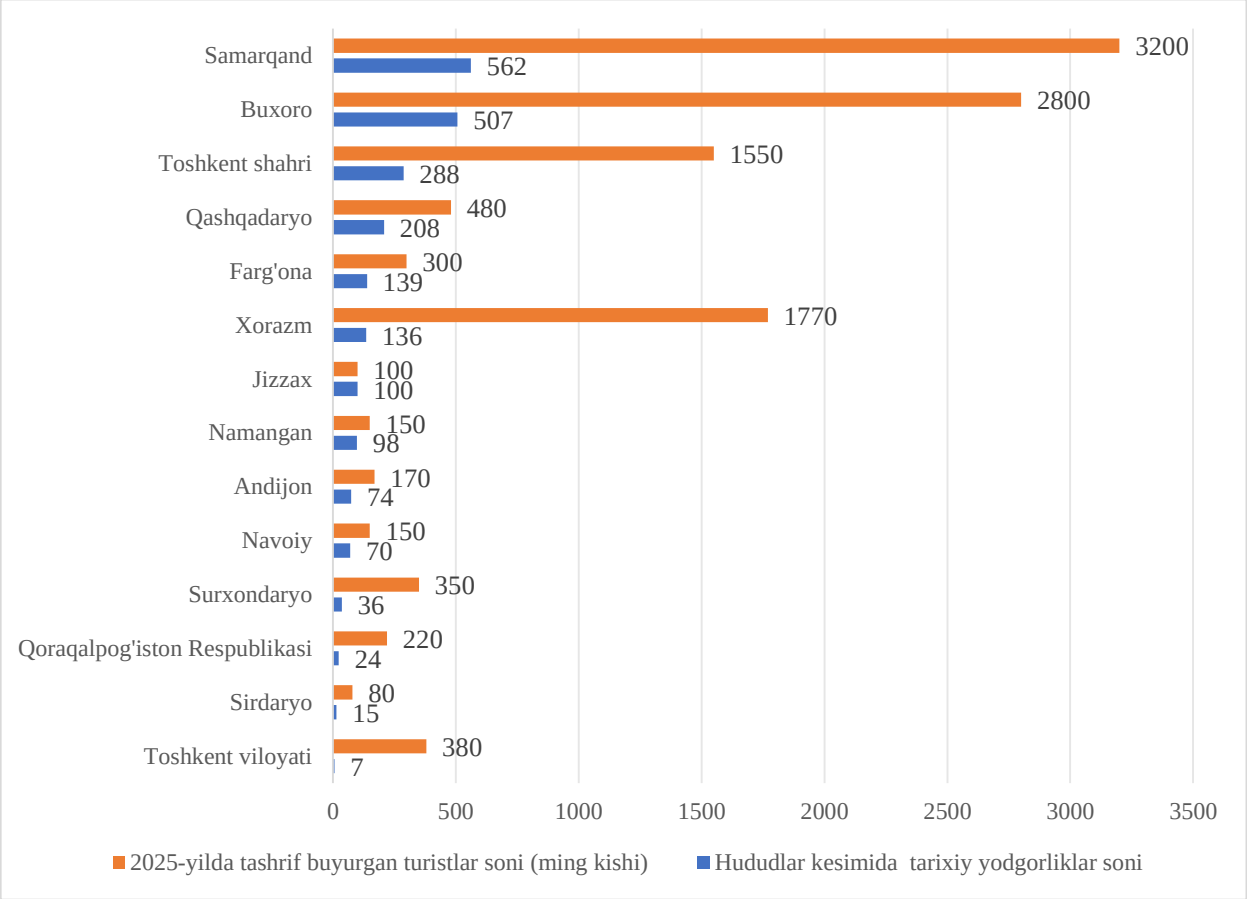

1-rasm. 2025-yilda hududlar kesimida turistlar soni va tarixiy yodgorliklar taqsimoti [7]

Eng ko‘p turistlar Samarqand va Buxoroga to‘g‘ri keladi va bu hududlarda yodgorliklar ham ko‘p. Toshkent shahri va Xorazmda ham turistlar soni yuqori. Qolgan hududlarda ko‘rsatkichlar pastroq. Umuman, yodgorliklar ko‘pligi turizm rivojiga ijobiy ta’sir qilgani ko‘rinadi.

O‘zbekistonda turizm industriyasida bir qancha muammolar mavjud bo‘lib, ular xorijiy sayyohlar oqimini cheklab, mamlakatning boy madaniy-tarixiy salohiyatidan to‘liq foydalanishga xalaqit bermoqda. 2025-yilda tashrif buyurgan turistlarning asosiy qismi (Samarqand – 3,2 mln, Buxoro – 2,8 mln, Toshkent shahri – 1,55 mln) [8] faqat uchta asosiy markazga to‘g‘ri keladi. Bu holat turizmning hududlar bo‘yicha keskin nomuvozanatligini yaqqol ko‘rsatadi.

Eng katta muammo — turizm infratuzilmasining hududlar bo‘yicha teng taqsimlanmaganligidir. Samarqand, Buxoro va Toshkentda turistlar soni yuqori bo‘lsa-da, Qoraqalpog‘iston (220 ming), Sirdaryo (80 ming), Toshkent viloyati (380 ming) va Navoiy (150 ming) kabi hududlarda turist oqimi juda past [9]. Natijada, bu viloyatlarning noyob tabiiy va tarixiy obidalari (Moynaq, Zomin, Sarmishsoy, Orol dengizi atrofi) deyarli foydalanilmay qolmoqda. Ichki transport aloqasi zaifligi, mehmonxona va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasining yetishmasligi sayyohlarning ushbu hududlarga borishini qiyinlashtirmoqda.

Keyingi muhim to‘siq — xizmat ko‘rsatish sifati va kadrlar tayyorligining pastligi. Diagrammada ko‘rinib turganidek, Farg‘ona vodiysi (Andijon 170 ming, Namangan 150 ming, Farg‘ona 300 ming) va Surxondaryo (350 ming) kabi hududlarda turist soni nisbatan past. Bu yerlarda ingliz va boshqa xorijiy tillarda xizmat ko‘rsatish, raqamli navigatsiya, infomarkazlar va zamonaviy qulayliklar yetarli emas. Natijada, uzoq masofali sayyohlar (Yevropa, AQSh, Sharqiy Osiyo) bu hududlarni tanlamaydi va asosan “Oltin halqa” yo‘nalishida qolib ketadi.

Samarali marketing va turizm mahsulotlarining diversifikatsiya qilinmaganligi ham muhim muammolardan. Diagrammada tarixiy yodgorliklar soni yuqori bo‘lgan hududlar (Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo)da ham turist oqimi tarixiy obidalar soniga mutanosib emas. Bu esa O‘zbekiston turizmining hali ham faqat madaniy-tarixiy turizmga asoslanganligini va ekologik, tog‘-

turizm, cho‘l-turizm, gastronomik va tibbiy turizm kabi yangi yo‘nalishlarni yetarli darajada rivojlantirmaganligini ko‘rsatadi.

Ushbu muammolar hududiy nomuvozanatni yanada chuqurlashtirib, mamlakatning umumiy turizm salohiyatidan to‘liq foydalana olmaslikka olib kelmoqda. Infratuzilmani hududlar bo‘yicha muvozanatli rivojlantirish, xizmat sifatini oshirish, yangi turizm mahsulotlarini yaratish va global marketingni kuchaytirish orqali O‘zbekiston turizmini nafaqat uchta markazga, balki butun mamlakat bo‘ylab rivojlantirish mumkin.

Hududiy nomuvozanatni bartaraf etish uchun quyidagi tizimli takliflarni amalga oshirish zarur.

Birinchidan, 2026–2030 yillarga mo‘ljallangan “Hududlar bo‘yicha turizmni rivojlantirish dasturi”ni qabul qilib, har bir viloyat uchun alohida “Turizm master-plani” ishlab chiqish lozim. Bu doirada Samarqand, Buxoro va Toshkentdagi yuqori yuklamani kamaytirish bilan birga, Qoraqalpog‘iston, Navoiy, Farg‘ona vodiysi va Sirdaryoda ekologik, gastronomik va tog‘ turizmini ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantirish kerak.

Ikkinchidan, infratuzilmani tez modernizatsiya qilish zarur. Har bir viloyat markazidan qulay transport aloqasini yo‘lga qo‘yish, mehmonxonalar sonini ikki baravar oshirish va xususiy mehmon uylari tizimini qo‘llab-quvvatlash lozim. Butun mamlakat bo‘ylab Wi-Fi, raqamli navigatsiya va infomarkazlar tarmog‘ini yaratish ham muhim. Xizmat sifatini oshirish maqsadida har viloyatda turizm o‘quv markazlarini ochish, xodimlar uchun ingliz va boshqa xorijiy tillarida bepul kurslar tashkil etish va xizmat sifati monitoringini joriy qilish tavsiya etiladi.

Turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish orqali Zamin va Ugam-Chatqolda ekologik turizmni, Farg‘onada gastronomik va hunarmandchilik turizmini, Qoraqalpog‘istonda Orol dengizi atrofi cho‘l turizmini rivojlantirish kerak. Har bir hudud uchun alohida brend yaratib, xalqaro platformalarda faol targ‘ibot olib borish turist oqimini muvozanatli taqsimlashga yordam beradi. Davlat-xususiy sheriklikni kuchaytirish, investorlar uchun soliq imtiyozlari berish va infratuzilma loyihalarini xususiy sektor bilan birgalikda amalga oshirish esa bu jarayonni tezlashtiradi.

O‘zbekistonda turizm sohasi so‘nggi yillarda jadal sur’atlar bilan rivojlanmoqda. 2025-yilda xorijiy sayyohlar soni 11,7 millionga yetgan bo‘lsa-da, tadqiqotlarda yaqqol ko‘rinib turganidek, turist oqimi asosan Samarqand, Buxoro va Toshkent shahri kabi uchta markazga to‘plangan. Bu holat hududiy nomuvozanat, infratuzilmaning teng taqsimlanmaganligi, xizmat sifatining pastligi va turizm mahsulotlarining yetarli darajada diversifikatsiya qilinmaganligini ko‘rsatadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hududlar bo‘yicha maxsus master-planlar ishlab chiqish, infratuzilmani modernizatsiya qilish, xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va turizmni ekologik, gastronomik hamda tabiat turizmi yo‘nalishlarida diversifikatsiya qilish zarur. Natijada, turizm butun mamlakat bo‘ylab rivojlanib, O‘zbekistonni Markaziy Osiyoning yetakchi turizm markaziga aylantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Airey, D., & Shackley, M. (1997). Tourism development in Uzbekistan. Tourism Management, 199–208.
2. Kantarci, K. (2007). Perceptions of foreign investors on the tourism market in Central Asia: Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan. Tourism Management, 820–829.
3. Safarov, B. Sh. (2015–2023). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli platformalarning O‘zbekiston turizmiga ta’siri (turli maqolalar).
4. Arabov, N., & Nasimov, D. (2024). Shaping the future of Uzbekistan’s tourism: An in-depth analysis of infrastructure influence and strategic planning. Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR), 53–65.
5. Erkayeva B.A (2025). O‘zbekistonda tarixiy madaniy turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 426-434.
6. UN Tourism (BMT Jahon turizm tashkiloti). (2025). Uzbekistan ranks among world’s fastest-growing tourism destinations in 2025.
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026) https://stat.uz/.
8. O‘zbekiston Turizm va madaniy meros vazirligi rasmiy sayti. (2025–2026). Turizm statistikasi va hisobotlari. https://uzbekistan.travel/ va https://gov.uz/en/uzbektourism/

UDK:333.27

EKOLOGIK MUOMMOLAR VA ULARNING MAMLAKAT IQTISODIYOTGA TA’SIRI

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

ENVIRONMENTAL PROBLEMS AND THEIR IMPACT ON THE COUNTRY'S ECONOMY

Maxmudov Hasan Toshkent davlat texnika universiteti talabasi,
Muxtarova Gulchehra Profi university talabasi,
Maxmudov Husan Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi.

Annotatsiya

Mazkur maqolada global va milliy miqyosda kuzatilayotgan ekologik muammolarning mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslar zaxiralarining qisqarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi hamda ekologik muvozanatning buzilishi iqtisodiy o‘sish sur’atlari, ishlab chiqarish samaradorligi va aholi farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillar sifatida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish, “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari ekologik xavfsizlikni ta’minlash hamda atrof-muhitni muhofaza qilish iqtisodiy taraqqiyotning muhim shartlaridan biri ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: ekologiya, iqtisodiyot, ekologik muammolar, atrof muhit ifloslanishi, tabiiy resurslar, resurslardan oqilona foydalanish, barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot, ekologik muvozanat, chiqindilarni qayta ishlash.

В данной статье проводится научный анализ влияния глобальных и национальных экологических проблем на экономику страны. В качестве важных факторов, негативно влияющих на темпы экономического роста, эффективность производства и благосостояние населения, рассматриваются загрязнение окружающей среды, истощение природных ресурсов, утрата биоразнообразия и нарушение экологического баланса. Также рассматриваются вопросы снижения экологических рисков, рационального и эффективного использования природных ресурсов и обеспечения устойчивого экономического развития посредством внедрения принципов «зеленой экономики». Результаты исследования научно обосновывают, что обеспечение экологической безопасности и охраны окружающей среды является одним из важных условий экономического развития.

Ключевые слова: экология, экономика, экологические проблемы, загрязнение окружающей среды, природные ресурсы, рациональное использование ресурсов, устойчивое развитие, зеленая экономика, экологический баланс, переработка отходов.

This article scientifically analyzes the impact of global and national environmental problems on the country's economy. Environmental pollution, depletion of natural resources, loss of biodiversity, and disruption of ecological balance are considered as important factors that negatively affect economic growth rates, production efficiency, and the well-being of the population. It also covers the issues of reducing environmental risks, rational and efficient use of natural resources, and ensuring sustainable economic development through the introduction of the principles of "green economy". The results of the study scientifically substantiate that ensuring ecological safety and environmental protection are one of the important conditions for economic development.

Key words: ecology, economy, environmental problems, environmental pollution, natural resources, rational use of resources, sustainable development, green economy, ecological balance, waste recycling.

Ekologiya zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. So‘nggi o‘n yillikda global miqyosda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar — global isish, chiqindilarni qayta ishlash infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, tabiiy ofatlar sonining ortishi hamda davlatlararo mojarolar natijasida qo‘llanilayotgan turli xil qurollarning atrof-muhitga salbiy ta’siri iqtisodiy tizimlarga jiddiy zarar yetkazmoqda. Natijada ekologik omillar bilan bog‘liq iqtisodiy yo‘qotishlar ko‘lami tobora kengayib bormoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda ekologik va iqlim o‘zgarishlari bilan bog‘liq ofatlar natijasida dunyo iqtisodiyotiga qariyb 328 milliard AQSh dollari miqdorida zarar yetkazilgan. Yevropa hududida ekologik ofatlar sababli 2010–2019-yillar davomida o‘rtacha yillik iqtisodiy zarar 19,7 milliard yevroni tashkil etgan bo‘lsa, 2020–2024-yillar oralig‘ida ushbu ko‘rsatkich 44,9 milliard yevroga yetgan. Iqlim o‘zgarishining qishloq xo‘jaligiga ta’siri ham sezilarli bo‘lib, Markaziy Amerikada qahva ishlab chiqarish hajmi so‘nggi o‘n yil ichida sezilarli darajada qisqarib, o‘rtacha hosildorlik 5 qopdan 1 qopgacha kamaygani kuzatilmoqda.

Mazkur ekologik muammolar O‘zbekiston iqtisodiyotiga ham ma’lum darajada salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi yillarda mamlakatda turli ekologik ofatlar va iqlim bilan bog‘liq omillar natijasida taxminan 3 milliard AQSh dollari miqdorida iqtisodiy zarar yuzaga kelgani qayd etilmoqda. Shu sababli dunyo mamlakatlari ekologik xavflarni kamaytirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish va ushbu modelga bosqichma-bosqich o‘tish strategiyalarini ishlab chiqmoqda.

Xususan, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ekologik muammolarni kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish, ikkilamchi resurslardan samarali foydalanish hamda yashil iqtisodiyotga o‘tishni jadallashtirish bo‘yicha muhim maqsad va ustuvor yo‘nalishlar belgilangan. Biroq ekologik muammolarni hal etish bo‘yicha mavjud amaliy mexanizmlar bilan sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari o‘rtasidagi nazariy va institutsional tafovutlar hali ham to‘liq bartaraf etilmagan. Mazkur tadqiqotda ekologik muammolar va ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta’sirini baholashda kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Jumladan, tadqiqotning nazariy asosini iqlim o‘zgarishini iqtisodiy tizimdagi eng yirik va keng ko‘lamli bozor muvaffaqiyatsizligi sifatida baholovchi Nicholas Stern tomonidan ishlab chiqilgan konseptual qarashlar tashkil etadi. Ushbu yondashuv ekologik omillarning iqtisodiy jarayonlarga ta’sirini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, taqqoslash, iqtisodiy-statistik va dinamik baholash usullari qo‘llanildi. Xususan, ekologik muammolarning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri YaIM, resurslar samaradorligi, ishlab chiqarish hajmi hamda ijtimoiy farovonlik indikatorlari orqali kompleks baholandi. Shuningdek, ekologik xavflarning uzoq muddatli iqtisodiy oqibatlarini aniqlashda ssenariysi tahlil usulidan foydalanildi.

Metodologiyaning muhim qismi sifatida Stern Review natijalariga tayangan holda iqlim o‘zgarishining iqtisodiyotga ta’siri baholandi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha erta va qat’iy choralar ko‘rishning iqtisodiy samaradorligi choralar ko‘rilmagan holatdagi yo‘qotishlarga nisbatan ancha yuqori ekanligi asos qilib olindi. Shu nuqtai nazardan, ekologik soliqlar, “yashil investitsiyalar” va sirkulyar iqtisodiyot mexanizmlarining samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Bundan tashqari, tadqiqotda ekologik omillarning suv resurslari, oziq-ovqat ishlab chiqarish, sog‘liqni saqlash va atrof-muhit barqarorligiga ta’siri sektorial kesimda o‘rganildi. Ushbu jarayonda ekologik xavflarning iqtisodiy zararlarini baholash uchun integrallashgan ko‘rsatkichlar tizimi qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi doirasida iqlim o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy yo‘qotishlar miqdorini aniqlashda normativ-prognozlash yondashuvi qo‘llanilib, global YaIMga nisbatan potensial zararlar (5 foizdan 20 foizgacha va undan yuqori) ilmiy asosda baholandi. Shu bilan birga, haroratning keskin oshishi ehtimoli va uning iqtisodiy tizimlarga ta’siri risk tahlili asosida ko‘rib chiqildi. Natijada, qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar ekologik muammolarning iqtisodiyotga ko‘rsatadigan bevosita va bilvosita ta’sirlarini kompleks baholash, shuningdek, barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan samarali iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Mazkur tadqiqotda ekologik muammolar va ularning iqtisodiyotga ta’sirini baholashda kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini iqlim o‘zgarishini

global iqtisodiyotdagi eng yirik bozor muvaffaqiyatsizligi sifatida talqin qiluvchi Nicholas Stern konsepsiyasi tashkil etadi. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash va ssenariysi modellashtirish usullari asosida iqlim o‘zgarishining YaIMga ta’siri baholandi. Stern Review natijalariga ko‘ra, iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun yiliga global YaIMning 1–2 foizi miqdorida investitsiya talab etilishi metodologik asos sifatida qabul qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda CO_2 konsentratsiyasini barqarorlashtirish ssenariylari asosida iqtisodiy samaradorlik va xarajatlar tahlil qilindi hamda turli iqtisodchilar qarashlari qiyosiy usulda o‘rganildi. Xususan, David F. Byatt tomonidan bildirilgan tanqidiy fikrlar, Brad DeLong va John Quiggin tomonidan ilgari surilgan qo‘llab-quvvatlovchi yondashuvlar, shuningdek, Martin Weitzman va Dieter Helm qarashlari asosida ilmiy xulosalarning ishonchliligi oshirildi.

Iqlim o‘zgarishi va tabiiy ofatlar: Global miqyosda iqlim o‘zgarishi tufayli yuzaga keladigan ekstremal ob-havo hodisalari so‘nggi 20 yil ichida har yili o‘rtacha 143 milliard dollar zarar keltirgan. Prognozlarga ko‘ra, agar iqlimga moslashish choralari ko‘rilmasa, 2050-yilga borib O‘zbekiston iqtisodiyoti 10% ga kichrayishi mumkin [1].

Suv tanqisligi va qishloq xo‘jaligi: O‘zbekiston kabi agrar sohaga tayanadigan mamlakatlarda suv tanqisligi hosildorlikning 1.5% dan 24% gacha kamayishiga sabab bo‘ladi. 2030-yilga kelib O‘zbekistonda suv taqchilligi 7 milliard kub metrga, 2050-yilga borib esa 15 milliard kub metrga yetishi bashorat qilinmoqda [6].

Havoning ifloslanishi va sog‘liqni saqlash: Havo ifloslanishi natijasida kelib chiqadigan kasalliklar tufayli dunyo bo‘ylab har yili 9 million kishi vafot etadi. Havoning ifloslanishi bilan bog‘liq iqtisodiy zarar global YaIMning taxminan 6.1% ini (yoki 8.1 trillion dollar) tashkil etadi[3].

Energiya samaradorligi: O‘zbekiston dunyodagi eng energiya-intensiv mamlakatlardan biri bo‘lib, energiyadan samarasiz foydalanish har yili mamlakat YaIMning taxminan 4.5% ini yo‘qotishiga olib keladi [5]. Orol dengizi fojiasi: Yerlarning sho‘rlanishi va cho‘llanish jarayonlarini tezlashtirib, mintaqa iqtisodiyotiga, ayniqsa baliqchilik va qishloq xo‘jaligiga ulkan zarar yetkazgan. Chang va qum bo‘ronlari. Bu hodisalar o‘simliklarning fotosintez qobiliyatini pasaytirib, qishloq xo‘jaligi daromadlarini kamaytiradi.

Ekologik muammolarning iqtisodiyotga asosiy ta’sirlari. Mehnat unumdorligi. Aholi salomatligining yomonlashishi (havo ifloslanishi tufayli) ishchi kuchining samaradorligini kamaytiradi. Qishloq xo‘jaligida ekologik muammolar, xususan tuproq sho‘rlanishi va suv resurslarining tanqisligi (ayniqsa Orol dengizi hududida) hosildorlikning pasayishiga olib kelib, oziq-ovqat xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu bilan birga, chiqindilarni boshqarish va atrof-muhitni tiklash bilan bog‘liq xarajatlarning ortib borishi davlat byudjetiga qo‘shimcha moliyaviy yuk yuklamoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish, ya’ni qayta tiklanadigan energiya manbalariga bosqichma-bosqich o‘tish, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish texnologiyalarini keng qo‘llash hamda chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Iqlim o‘zgaruvchanligining makroiqtisodiy qiymati tadqiqoti. Piergiorgio Alessandri va Haroon Mumtaz tomonidan olib borilgan "Iqlim o‘zgaruvchanligining makroiqtisodiy qiymati" (2021/2022) tadqiqotida oldindan aytib bo‘lmaydigan iqlim, xususan, harorat va yog‘ingarchilik o‘zgaruvchanligining oshishi iqtisodiy o‘sishga qanday zarar yetkazishi tahlil qilinadi. 133 ta mamlakatni (1960-2019) qamrab olgan tadqiqotda harorat o‘zgaruvchanligining oshishi YaIM o‘sishining ~0,3% ga pasayishiga va YaIM o‘zgaruvchanligining 0,7% ga oshishiga olib kelishi aniqlandi [4]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yillik haroratning o‘zgaruvchanligi ortib borayotgani iqlim sharoitlarini oldindan bashorat qilishni murakkablashtirib, iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Iqlim o‘zgaruvchanligining kuchayishi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini sekinlashtiradi va uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini pasaytiradi, bunda ushbu salbiy ta’sirlar boy va kambag‘al mamlakatlar uchun deyarli bir xil darajada namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayon asosan harorat va yog‘ingarchilikdagi o‘zgarishlar orqali yuzaga kelib, moslashish xarajatlarining oshishiga olib keladi. Tadqiqot metodologiyasida iqlim o‘zgarishining YaIMga ta’sirini baholash uchun panel VAR modeli qo‘llanilgan bo‘lib, u yuqori o‘zgaruvchanlik sharoitida iqtisodiy tizimlarning sezgirligini aniqlash imkonini beradi. Boshqa tadqiqotlardan farqli ravishda, mazkur yondashuv

ekstremal hodisalardan tashqari, oldindan aytib bo‘lmaydigan iqlim muhitining xavflariga alohida e’tibor qaratadi. Shuningdek, tahlillar Markaziy Osiyo mintaqasini global o‘rtacha ko‘rsatkichga nisbatan 25–30 foiz tezroq isib borayotgan hamda suv va energetika infratuzilmasi jihatidan yuqori darajada zaif hudud sifatida tavsiflaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Stern_Review
2. https://www.oecd.org/en/publications/2025/11/the-climate-action-monitor-2025_aed0c4bb/full-report/how-vulnerable-are-countries-to-climate-risks_92df65fe.html?utm_source=chatgpt.com
3. https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/economic-losses-from-climate-related?utm_source=chatgpt.com
4. https://uza.uz/en/posts/uzbekistans-role-in-overcoming-climate-challenges_543648?utm_source=chatgpt.com
5. https://share.google/MVHZIu43UwTtwhmvO
6. https://share.google/TAON0EgO2LiJzdwM4

UDK:336.3

DAVLAT ICHKI VA TASHQI QARZLARINING IJOBIY VA SALBIY JIHATLARI TAHLILI

АНАЛИЗ ПОЗИТИВНЫХ И НЕГАТИВНЫХ АСПЕКТОВ ВНУТРЕННЕГО И ВНЕШНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

ANALYSIS OF THE POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS OF DOMESTIC AND EXTERNAL STATE DEBT

Umurzakova Mo‘tabarxon Nodir qizi
“Moliya va kredit” kafedrasi dosenti, PhD O‘zbekiston Milliy universiteti
ORCID: 0009-0002-2279-9629
Gulahmadov Shahboz Akbarovich
O‘zMU, Iqtisodiyot fakulteti “Moliya” ixtisosligi 1- kurs magistranti

Annotasiya

Ushbu maqolada davlatning ichki va tashqi qarzlarining iqtisodiyotga ta'siri, ularning ijobiy va salbiy jihatlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda davlat qarzining iqtisodiy o‘sish, inflyasiya, xususiy investisiyalar hamda moliyaviy barqarorlikka ko‘rsatayotgan ta'siri nazariy va empirik tahlillar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari davlat qarzi barqarorligini ta'minlash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: davlat qarzi, ichki qarz, tashqi qarz, iqtisodiy o‘sish, fiskal siyosat, qarz barqarorligi.

В данной статье проведён комплексный анализ влияния внутреннего и внешнего государственного долга на экономику, а также рассмотрены его положительные и отрицательные аспекты. В исследовании на основе теоретического и эмпирического анализа раскрыто влияние государственного долга на экономический рост, инфляцию, частные инвестиции и финансовую устойчивость. Полученные результаты способствуют выработке научно-практических выводов и рекомендаций, направленных на обеспечение устойчивости государственного долга.

Ключевые слова: государственный долг, внутренний долг, внешний долг, экономический рост, фискальная политика, долговая устойчивость.

This article provides a comprehensive analysis of the impact of domestic and external public debt on the economy, highlighting both its positive and negative aspects. The study examines the effects of public debt on economic growth, inflation, private investment, and financial stability using theoretical and empirical approaches. The findings contribute to the development of practical policy recommendations and scientific conclusions aimed at ensuring public debt sustainability.

Keywords: public debt, domestic debt, external debt, economic growth, fiscal policy, debt sustainability.

Hozirgi global iqtisodiy rivojlanish sharoitida davlat qarzlari masalasi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, byudjet siyosatining samaradorligini oshirish hamda iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, davlatning ichki va tashqi qarzlarini jalb etish, ularni boshqarish hamda iqtisodiyotga ko‘rsatayotgan ta'sirini baholash masalalari jahon iqtisodiy adabiyotida ham, milliy iqtisodiy tadqiqotlarda ham dolzarb ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi ma'lumotlariga ko‘ra, 2022–2023 yillarda dunyo bo‘yicha davlat qarzlarining yalpi ichki mahsulotga nisbati o‘rtacha 92–95 foizni tashkil etgan. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda mazkur ko‘rsatkich yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Masalan, AQShda davlat qarzi 2023 yilda YaIMga nisbatan 118–120 foiz, Yaponiyada esa 250 foizdan ortiq darajani tashkil etgan. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ushbu ko‘rsatkich o‘rtacha 85–90 foiz atrofida bo‘lib, ayrim davlatlarda (Italiya, Gresiya) 140 foizdan oshgan holatlar kuzatilmoqda [1].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat qarzlari nisbatan pastroq bo‘lsa-da, tashqi qarz ulushining yuqoriligi moliyaviy barqarorlikka qo‘shimcha xavf tug‘diradi. Xususan, Jahon banki ma'lumotlariga ko‘ra, past va o‘rta daromadli mamlakatlarda tashqi qarz 2010 yilda YaIMning 28 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 45 foizga yaqinlashgan [2].

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda davlat qarzlari hajmi o‘sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Moliya vazirligi rasmiy ma'lumotlariga ko‘ra, 2023 yil yakunida O‘zbekiston davlat qarzi YaIMga nisbatan taxminan 35–38 foizni tashkil etgan bo‘lib, ushbu ko‘rsatkich xalqaro me'yorlar bo‘yicha nisbatan xavfsiz daraja hisoblanadi. Shu bilan birga, tashqi qarz ulushining yuqoriligi valyuta kurslari o‘zgarishi va tashqi iqtisodiy shoklarga sezgirlikni oshirishi mumkin [3].

Empirik tadqiqotlar (Reinhart–Rogoff, IMF, CBO) natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzining YaIMga nisbati 90–100 foizdan oshgan holatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari o‘rtacha 1–2 foiz punktga pasayadi. Kanada misolida olib borilgan tahlillar esa 1990-yillarda qarz–YaIM nisbati 100 foizga yaqinlashgan davrda iqtisodiy o‘sishning sekinlashganini, keyinchalik fiskal islohotlar natijasida ushbu ko‘rsatkich pasayishi bilan iqtisodiy barqarorlik tiklanganini ko‘rsatadi [4].

Shu bilan birga, ichki qarzlar orqali moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish, davlat qimmatli qog‘ozlari bozorini kengaytirish hamda ichki moliya resurslaridan samarali foydalanish O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda davlat ichki va tashqi qarzlarining ijobiy va salbiy jihatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda milliy iqtisodiyot sharoitiga mos optimal qarz siyosatini shakllantirish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mazkur maqolada davlat ichki va tashqi qarzlarining iqtisodiy mohiyati, ularning ijobiy va salbiy jihatlari hamda O‘zbekiston iqtisodiyotiga ko‘rsatayotgan ta'siri xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Bu esa davlat qarzlarini boshqarish siyosati samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqish imkonini beradi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning davlat tashqi qarzlari hamda ularni samarali boshqarish masalalari yuzasidan iqtisodchi olimlar tomonidan turlicha nazariy va amaliy yondashuvlar ilgari surilgan. Davlat tashqi qarzining zarurligi, uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri, shuningdek, ijobiy va salbiy oqibatlari iqtisodiy adabiyotlarda keng muhokama qilinib kelinmoqda.

Yetakchi iqtisodchi olimlardan Carmen Reinhart va Kenneth Rogoff o‘z tadqiqotlarida davlat qarzini iqtisodiy inqirozlar davrida barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim moliyaviy instrument sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, “qarz yig‘ish iqtisodiy inqirozlar sharoitida

barqarorlikni ta’minlash uchun zarur vosita bo‘lishi mumkin, biroq qarzning davomiyligi doimo muhim ahamiyat kasb etadi”. Shuningdek, olimlar “agar davlat qarzi samarali boshqarilsa, mamlakat iqtisodiy bo‘ronlarni nisbatan yengil yengib o‘tishi mumkin, ammo noto‘g‘ri boshqarilgan qarz ko‘pincha iqtisodiy tanazzul yoki uzoq muddatli turg‘unlikka olib keladi” degan xulosani ilgari suradilar [5].

Reinhart va Rogoff davlat qarzining o‘sishi bilan moliyaviy inqirozlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ilmiy asosda tahlil qilib, qarzning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini empirik ma’lumotlar asosida baholaganlar. Xususan, ular 66 mamlakat bo‘yicha qariyb 800 yillik tarixiy ma’lumotlarni tahlil qilish asosida davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati 90 foizdan oshgan holatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari sezilarli darajada sekinlashishini aniqlaganlar. Olimlar davlat qarzini inqiroz sharoitida qo‘llaniladigan moliyaviy vosita sifatida talqin qilar ekanlar, davlatlarning qarz siyosati uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka jiddiy xavf tug‘dirishi mumkinligini ham alohida ta’kidlaydilar. Shu bilan birga, ular davlat qarzlari tarixining siklik xususiyatini, inqirozlardan keyingi iqtisodiy tiklanish jarayonlarining murakkabligini hamda qarz masalasining milliy iqtisodiy siyosatda doimiy dolzarbligini ko‘rsatib o‘tganlar.

Davlat qarziga nisbatan boshqacha yondashuv John Maynard Keynes nazariyasida o‘z ifodasini topgan. Keynesning fikricha, “davlat qarzi to‘liq bandlikni saqlash uchun zarur bo‘lib, hukumatlar iqtisodiy inqiroz davrida iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish maqsadida qarz olish va uni faol sarflashga tayyor bo‘lishlari lozim” [6]. U davlat qarzini yalpi talabni boshqarish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim moliyaviy vosita sifatida baholagan.

Keynes nazariyasiga ko‘ra, iqtisodiy inqiroz sharoitida davlatning faol moliyaviy aralashuvi zarur bo‘lib, qarz mablag‘lari hisobidan davlat xarajatlarini oshirish yalpi ichki mahsulot hajmining ko‘payishiga, iqtisodiy o‘sishning tiklanishiga hamda yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv davlat qarzini qisqa muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi va iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi samarali instrument sifatida ko‘radi.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham davlat qarzlari va ularni boshqarish masalalari bo‘yicha o‘z ilmiy qarashlarini ilgari surib kelmoqdalar. Jumladan, O.S. Komolov va X.X. Imomovning “Davlat qarzlarini boshqarish” nomli darsligida davlat qarzining nazariy va amaliy jihatlari chuqur tahlil qilingan [7]. Mualliflar ta’kidlashicha, davlat qarzi nazariyasi, avvalo, qarzning iqtisodiy oqibatlarini ko‘rib chiqganlar.

Shuningdek, iqtisodchi olimlar A.A. Shernayev va O.S. Komolov o‘z tadqiqotlarida davlat qarzi masalasiga klassik iqtisodiy qarashlar evolyutsiyasi nuqtayi nazaridan yondashadilar [8]. Ularning fikricha, agar davlat qimmatli qog‘ozlarini sotib oluvchilar moliyaviy jihatdan zarar ko‘rmasalar, u holda qarz yukining asl tashuvchisi kim ekanligi masalasi dolzarb bo‘lib qoladi. Ushbu savolga javob topish uchun davlat qarziga oid klassik nazariy qarashlarning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish zarur. Mualliflar, shu bilan birga, davlat qarz mablag‘larini faqat iste’mol xarajatlariga emas, balki jamiyat ravnaqi, iqtisodiy o‘sish va infratuzilmani rivojlantirishga yo‘naltirish imkoniyatiga ham e’tibor qaratadilar.

Bundan tashqari, D.X. Suyunovning ta’kidlashicha, davlat tomonidan olingan tashqi yoki ichki qarz mablag‘lari, agar ular maqsadli va samarali yo‘naltirilsa, iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiruvchi omil sifatida ijobiy baholanishi mumkin. Ya’ni, qarzning o‘zi emas, balki uning qanday yo‘nalishlarda va qanday samaradorlik bilan sarflanishi muhim hisoblanadi [9].

Mazkur ilmiy ishda qo‘yilgan muammoni har tomonlama o‘rganish maqsadida tizimli tahlil, ilmiy mushohada, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan keng foydalanildi. Ushbu metodlar davlat qarzlarini boshqarishning nazariy asoslari hamda ularning iqtisodiy oqibatlarini chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Davlatning ichki va tashqi qarzlari iqtisodiyotga ko‘p qirrali ta'sir ko‘rsatib, bir tomondan iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi imkoniyatlarni, ikkinchi tomondan esa makroiqtisodiy barqarorlikka tahdid soluvchi jiddiy xavflarni o‘z ichiga oladi. Qarzning iqtisodiy ta'siri uning hajmi, tarkibi, jalb etish shartlari, maqsadli yo‘naltirilishi hamda umumiy makroiqtisodiy muhit bilan bevosita bog‘liqdir.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi. Ushbu tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qarzning me'yoriy darajada saqlanishi iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlasa, uning me'yordan ortishi iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga olib keladi.

Empirik iqtisodiy tahlillar (Reinhart–Rogoff, IMF, World Bank va OECD tadqiqotlari) natijalariga asoslanib, davlat qarzining YaIMga nisbati muayyan kritik chegaralardan (80–100 foiz) oshganda iqtisodiy o‘sishga salbiy ta'sir kuchayishi aniqlangan. Ayniqsa, yuqori qarz yuki foiz stavkalarining o‘sishi, xususiy investisiyalarning qisqarishi va inflyasion bosimning ortishiga olib kelishi isbotlangan.

Fiskal barqarorlik tahlili doirasida davlat byudjeti defitsiti, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari va byudjet xarajatlarining tuzilmasi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining ortishi ijtimoiy va investision xarajatlarni cheklab, iqtisodiy o‘sish salohiyatini pasaytiradi. Investision ta'sir tahlili (crowding out effekti) asosida davlat qarzining xususiy sektor investisiyalariga ta'siri baholandi. Ushbu tahlillar davlat qarzining ortishi moliya bozorida foiz stavkalarini oshirib, xususiy investisiyalarni qisqartiradi va natijada iqtisodiy faollikni sekinlashtiradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzlari samarali boshqarilgan holda iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin, biroq qarz yukining me'yordan oshib ketishi salbiy makroiqtisodiy oqibatlarni kuchaytiradi. Davlat qarzlarining ijobiy va salbiy jihatlari

1-jadval

Davlat ichki va tashqi qarzlarining ijobiy jihatlari

Yo‘nalish	Iqtisodiy ta'sir
Iqtisodiy o‘sish	Infratuzilma, ta'lim va sog‘liqni saqlash sohalariga investisiyalar orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi
Fiskal egiluvchanlik	Tabiiy ofatlar, pandemiya va iqtisodiy inqirozlar davrida davlat xarajatlarini oshirish imkonini beradi
Moliya bozorlari rivoji	Davlat obligasiyalari bozorining shakllanishi va moliyaviy instrumentlar diversifikasiyasiga xizmat qiladi
Ijtimoiy barqarorlik	Ijtimoiy dasturlar va aholini qo‘llab-quvvatlash choralarini moliyalashtirishga imkon yaratadi

Jadval 1 da keltirilgan ma'lumotlar davlat ichki va tashqi qarzlarining iqtisodiy rivojlanishdagi ijobiy jihatlarini ifodalaydi. Mazkur jihatlar davlat qarzlarining samarali va maqsadli qo‘llanilishi sharoitida iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, fiskal siyosatning egiluvchanligini oshirish hamda moliya bozorlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Biroq davlat qarzlarining iqtisodiyotga ta'siri faqat ijobiy omillar bilan cheklanib qolmaydi.

Shu sababli, davlat qarzlarining haddan tashqari o‘sishi va ularning samarasiz boshqarilishi bilan bog‘liq bo‘lgan salbiy makroiqtisodiy oqibatlarni ham kompleks tahlil qilish zarur. Ana shu maqsadda, Jadval 2 da davlat qarzlarining salbiy jihatlari, ya'ni qarz yukining ortishi natijasida yuzaga keladigan foiz stavkalarining o‘sishi, xususiy investisiyalarning qisqarishi, inflyasiya bosimining kuchayishi hamda moliyaviy barqarorlikka tahdid soluvchi xavflar tizimli ravishda aks ettirilgan.

2-jadval

Davlat qarzlarining salbiy jihatlari

Xavf turi	Iqtisodiy oqibat
Crowding out effekti	Davlat qarzi o‘sishi natijasida foiz stavkalari oshib, xususiy investisiyalar qisqaradi
Inflyasiya bosimi	Qarz-YaIM nisbati yuqori bo‘lganda pul massasi oshishi inflyasiyani kuchaytiradi
Byudjet bosimi	Qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari boshqa ustuvor sohalarni moliyalashtirishni cheklaydi
Moliyaviy inqiroz xavfi	Haddan tashqari yuqori qarz davlat moliyaviy barqarorligiga tahdid soladi
Avlodlararo yuk	Kelajak avlodlar zimmasiga yuqori soliq yuki yuklanadi

Empirik tadqiqotlar, xususan Reinhart va Rogoff (2010), Xalqaro valyuta jamg‘armasi (IMF) hamda AQSh Kongressi Byudjet boshqarmasi (CBO) tomonidan o‘tkazilgan tahlillar natijalariga ko‘ra, AQSh va Kanada misolida davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati 90–100 foiz va undan yuqori darajalarga yetgan holatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari sezilarli darajada sekinlashgan. Mazkur tadqiqotlarda yuqori qarz yuki foiz stavkalarining o‘sishi, xususiy investisiyalarning qisqarishi (crowding out effekti) va byudjet resurslarining qarzga xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilishi orqali iqtisodiy o‘sishga cheklovchi omilga aylanishi ilmiy asoslangan.

Yuqorida keltirilgan empirik tadqiqotlar natijalari davlat qarzining haddan tashqari o‘sishi iqtisodiy o‘sishga salbiy ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Bu esa davlat qarzlarini faqat jalb etish emas, balki ularni samarali, barqaror va maqsadli boshqarish zarurligini taqozo etadi. Ayniqsa, qarz yukining kritik chegaralardan oshib ketishi bilan bog‘liq xavflarni yumshatish uchun kompleks qarz boshqaruvi strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Jadval 3 da davlat qarzini samarali boshqarishning asosiy yo‘nalishlari tizimli ravishda umumlashtirib berilgan.

3-jadval

Davlat qarzini samarali boshqarishning asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mazmun
Qarz barqarorligi	Qarz–YaIM nisbatini tahlil qilish (ko‘plab tadqiqotlarda 100% kritik chegara deb baholanadi)
Fiskal tartib-intizom	Byudjet defitsitini qisqartirish va daromadlar bazasini kengaytirish
Ishlab chiqaruvchi investisiyalar	Qarz mablag‘larini infratuzilma, ta'lim, innovasiyalarga yo‘naltirish
Makroiqtisodiy barqarorlik	Inflyasiya va foiz stavkalarini nazorat qilish
Shaffoflik	Qarz olish va sarflash jarayonlarida hisobdorlikni oshirish
Tashqi qarz xavflari	Valyuta kurslari va tashqi shoklar xavfini diversifikasiya qilish

Tahlil natijalari davlat qarzining ikki tomonlama xususiyatini yaqqol namoyon etadi. Bir tomondan, qarz oqilona va maqsadli qo‘llanilgan taqdirda iqtisodiy o‘sish, infratuzilma rivoji hamda favqulodda vaziyatlarga tezkor javob berish uchun samarali instrument hisoblanadi. Ikkinchi tomondan esa, qarzning me'yordan ortishi inflyasiya, yuqori foiz stavkalari, xususiy investisiyalarning qisqarishi va moliyaviy inqiroz xavfini kuchaytiradi.

Ayniqsa, “qarzning ahamiyati yo‘q” degan zamonaviy pul nazariyasi (MMT) qarashlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun nazariy va amaliy jihatdan bahsli hisoblanadi, chunki institusional zaifliklar va valyuta xavflari bunday yondashuvni cheklaydi.

Mazkur tahlil davlat ichki va tashqi qarzlarining iqtisodiy o‘sish, inflyasiya, investisiyalar va moliyaviy barqarorlikka ta'sirini kompleks baholash imkonini berdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, davlat qarzi iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi muhim moliyaviy resurs bo‘lishi mumkin, biroq uning haddan tashqari o‘sishi iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi va moliyaviy xavflarni kuchaytiradi.

Samarali qarz boshqaruvi, fiskal tartib-intizom va ishlab chiqaruvchi investisiyalarga ustuvorlik berish davlat qarzi barqarorligini ta'minlashning asosiy shartlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Monetary Fund. (2023). World Economic Outlook Database: October 2023. Washington, DC. World Bank. (2023). International Debt Statistics 2023. Washington, DC. OECD. (2023). General government debt. Paris.
2. Всемирный банк. International Debt Statistics 2023. — Washington, DC : World Bank Group, 2023. — URL: https://databank.worldbank.org/source/international-debt-statistics (мурожаат санаси: 2024).
3. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Staff Report for the Article IV Consultation. — Washington, DC : IMF, 2023. — URL: https://www.imf.org (мурожаат санаси: 2024).

4. Reinhart C. M., Rogoff K. S. Growth in a Time of Debt // American Economic Review. — 2010. — Vol. 100, No. 2. — P. 573–578.
5. Reinhart C. M., Rogoff K. S. This time is different: Eight centuries of financial folly. – princeton university press, 2009.
6. Keynes J. M. The general theory of employment //The quarterly journal of economics. – 1937. – T. 51. – No. 2. – C. 209-223.
7. O.S. Komolov, X.X. Imomov. Davlat qarzlarini boshqarish. (Darslik). – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2022. – 8-bet.
8. A.A. Shernaev, O.S. Komolov. “Davlat qarzlarini boshqarish” (Darslik). – T.: Iqtisod-moliya, 2019. – 12-bet.
9. D.X. Suyunov, E.A. Xoshimov. Korporativ boshqaruv: muammolar va zamonaviy yechimlar. Monografiya. – 218 b., 2018.

УДК: 330.342:334.012(575.1)

O‘ZBEKISTONDA MULKCHILIK MUNOSABATLARINING TRANSFORMATSIYASI: TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ: КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

TRANSFORMATION OF OWNERSHIP RELATIONS IN UZBEKISTAN: AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP

Xasanov Ilyos Mahmudovich
Oziq-ovqat texnologiyalari va muhandisligi xalqaro instituti
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi jarayonlarini tahlil qilish hamda uning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o‘rnini tadqiq etildi. Tadqiqot jarayonida mulkchilik tarkibining iqtisodiy samaradorligi, xususiylashtirish va investitsion jozibadorlik dinamikasi, hududlar kesimida faol kichik korxona va mikrofirmalar soni hamda kichik tadbirkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi qiyosiy va statistik tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy samaradorligi, mulkchilik munosabatlari, mulk shakllari, transformatsiya, tadbirkorlik faoliyati, xususiylashtirish.

В данной статье анализируются процессы трансформации имущественных отношений и их роль в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства. В ходе исследования проведен сравнительный и статистический анализ экономической эффективности структуры собственности, динамики приватизации и инвестиционной привлекательности, количества действующих малых предприятий и микропредприятий по регионам, а также динамики основных показателей малого предпринимательства.

Ключевые слова: экономическая эффективность, отношения собственности, формы собственности, трансформация, предпринимательская деятельность, приватизация.

This article analyzes the processes of transformation of ownership relations and their role in the development of small business and private entrepreneurship. In the course of the research, a comparative and statistical analysis of the economic efficiency of the ownership structure, the dynamics of privatization and investment attractiveness, the number of active small enterprises and

microfirms by region, and the dynamics of the main indicators of small entrepreneurship were carried out.

Keywords: economic efficiency, ownership relations, forms of ownership, transformation, entrepreneurial activity, privatization.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishgach, mamlakat hayotida ishlab chiqarish kuchlarini yanada rivojlantirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish, aholining turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan ulkan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar ro‘y berdi va innovatsion taraqqiyot davom etmoqda. Bu kabi o‘zgarishlarni amalga oshirilishiga mamlakat iqtisodiyotiga kiritilgan yangi investitsiyalar va mavjud texnologik bazani modernizatsiya qilishdan tashqari boshqaruvning zamonaviy samarali tamoyillarini joriy etish, iqtisodiyot subyektlarining xo‘jalik faoliyati bilan bog‘liq mustaqillik doirasini kengaytirish, siyosatning iqtisodiyotdan ustunligiga barham berish, inson faoliyatining barcha soha va tarmoqlarida tashabbuskorlik, izlanish, boshqaruvda yetakchilik salohiyatini kengaytirish, bu boradagi zamonaviy konsepsiyalarni yaratish va shu kabilarning amalga oshirilishi o‘ziga xos bo‘lgan asoslar yaratmoqda. Keng miqyosda mustaqillik berilishi natijasida bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni tezlashdi. Bunday sharoitlarda tadbirkorlik faoliyati korxonalari rivojlandi va maqomining sezilarli ravishda o‘zgarishiga sabab bo‘ldi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida tadbirkorlik faoliyatining samaradorligi bevosita mulkchilik munosabatlarining qay darajada shakllanganligi va mulkni iqtisodiy tacappyf etish mexanizmlarining mukammalligi bilan belgilanadi. O‘zbekiston iqtisodiyotini isloh qilishning bugungi bosqichi mulkchilikning turli shakllarini yanada rivojlantirish, xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash hamda mulkdorlar qatlamining iqtisodiy mustaqilligini ta’minlashni taqozo etadi.

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida mulkchilik munosabatlari tubdan o‘zgardi. Konstitutsiyaviy darajada mulkchilikning barcha shakllari teng huquqliligi e’tirof etilib, davlat mulkining yakka hukmronligiga barham berildi. Biroq, mulkchilik shakllarining xilma-xilligi o‘z-o‘zidan iqtisodiy o‘sishni kafolatlamaydi. Asosiy muammo shundaki, tadbirkorlik subyektlari ixtiyoridagi mulkdan foydalanish samaradorligi, uni kapitalga aylantirish va iqtisodiy tacappyf etish jarayonlarida hali ham ma’lum bir tashkiliy-iqtisodiy to‘siqlar saqlanib qolmoqda.

Rossiyalik olimlarning adabiyotlarida mulkchilik transformatsiyasiga nisbatan ko‘pincha juda soddalashtirilgan qarash uchraydi, bunda u bir mulk shaklining hukmronligidan ikkinchisiga o‘tish jarayoni deb baholanadi. Bunday o‘ta tor ma’noda mulkchilik munosabatlarini qayta qurish buyruqbozlik-ma’muriy tizimdan bozor tizimiga o‘tish jarayoni sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, sof "mexanik" muammolar ilgari suriladi: davlat mulkining ulushi qaysi darajagacha pasayishi kerak va bu pasayish qanday sur’atlarda amalga oshiriladi? Rossiyada mulkchilik transformatsiyasining mohiyati esa faqat bitta mulk shakli hukmronligini yengib o‘tish va uni bir-birini to‘ldiruvchi turli mulk shakllari bilan almashtirishga keltirib qo‘yiladi [5].

Г.В.Ульянов fikriga ko‘ra [6], mulkchilikning uzluksiz transformatsiya jarayonida bir nechta tarkibiy qismlarni aniq ajratib ko‘rsatish mumkin. Birinchidan, bu — global iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning aksi sifatida mulkchilik munosabatlarining evolyutsiyasidir. Ikkinchidan, bu — tizimli transformatsiya yoki tor ma’nodagi transformatsiyadir. Uchinchidan, tashkiliy o‘zgarishlar jarayonidagi mulkchilik transformatsiyasidir.

Rossiyalik yana bir olim В. В. Котова mulkchilik transformatsiyasi keng ma’noda — bu turli yo‘nalishdagi tendensiyalar va bir holatdan ikkinchisiga o‘tish, turlicha murakkablikdagi qisqa va uzoq muddatli o‘zgarishlarni hisobga olgan holda uning doimiy o‘zgarish jarayonidir. Bu mulkchilik munosabatlarining tarixiy jihatdan uzluksiz o‘zgarish jarayonidir deb ta’kidlaydi [4].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi nafaqat mulk shakllarining o‘zgarishi, balki tadbirkorlik muhitini barqaror rivojlantirishning institutsional asosi sifatida baholanadi. A. A. Xamdamov (2021) [7] o‘z ishlarida mulkchilik shakllarining evolyutsiyasini iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveri deb hisoblaydi. Uning fikricha, mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi tadbirkorlik subyektlari uchun qulay institutsional muhitni yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon iqtisodiy erkinlik darajasini belgilab beradi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan xususiylashtirish jarayonlarining

o‘ziga xos xususiyatlari – davlat mol-mulkini faqat yangi mulkdorga sotish yo‘li bilan mulkchilikning boshqa shakllariga aylantirish, xususiylashtirishga dasturiy yondashuvni ta’minlash va uni bosqichma bosqich amalga oshirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish chog‘ida aholi uchun kuchli ijtimoiy kafolatlarning yaratilganligi va ta’minlanganligidadir. Bunga ko‘ra yangi mulkdorga eskirgan asosiy fondlar tekinga berildi, mehnat jamoasi xodimlari xususiylashtirilayotgan korxona aksiyalarini imtiyozli shartlar bilan sotib olish imkoniga ega bo‘lishdi, deb ta’kidlaydi D. P.Bozorboyev [2].

Mulkchilik va boshqaruv samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni N. K. Ismailova (2023) [3] tadqiqotida mulkdor va boshqaruvchi (menejer) o‘rtasidagi munosabatlar tahlil qilinib, korporativ boshqaruvning sifat darajasi tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini isbotlab korporativ boshqaruv nuqtai nazaridan yoritib beradi.

Abduraxmonov A.S. (2022) o‘z tadqiqotlarida O‘zbekistonda mulkchilik transformatsiyasining amaliy mexanizmlari sifatida xususiy mulk davlat mulkini xususiylashtirish, uni hosil etishga ruxsat berilishi natijasida yuzaga keldi va xususiy korxonalar, fermer va dehqon xo‘jaliklari, xususiy banklar, tomorqa, xonadondagi mol-mulk va pul jamg‘armalari, qimmatli qog‘ozlar xususiy mulk obyektiga aylanganligini ko‘rsatib o‘tadi hamda xususiylashtirish jarayonlarini mulkchilik shakllarining transformatsiyasi sifatida tahlil qiladi.

Po‘latov X. U., Tojiboyev J. Z. (2022) [1] davlatga tegishli mol – mulk, yer, va shunga o‘xshash moddiy ne’matlarni xususiylashtirish va ularni davlat tasarrufidan chiqarishning davlat, jamiyat va buxgalteriya hisobiga ko‘rsatadigan ta’siri va ahamiyatini yoritadi. Tursunovga ko‘ra, davlat mulkini xususiylashtirish faqat "mexanik" jarayon bo‘lmay, balki aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizm bo‘lishi kerak.

Mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi bo‘yicha olib borilgan adabiyotlar tahlili, bu jarayon iqtisodiy rivojlanishning eng murakkab va fundamental bosqichlaridan biri ekanligi, hamda mulkchilik transformatsiyasi muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun institutsional himoya, boshqaruv samaradorligi, tashkiliy modernizatsiya kabi uchta omil majmuaviy tarzda amalga oshirilishi shartligini ko‘rsatadi. Shuningdek, mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi — bu iqtisodiyotni "eski" qoliplardan "yangi" bozor mexanizmlariga o‘tkazishning uzluksiz jarayoni bo‘lib, u tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy omili ekanligini namoyon etdi.

Tadbirkorlik faoliyatining yanada rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy tizimiga bog‘liqdir. Har qanday jamiyatning iqtisodiy tizimi mulkchilikdan boshlanadi. Hamisha avlodlar mehnati yaratgan va tabiat in’om etgan boyliklar mulk bo‘lib kelgan. Mulkiy munosabatlarga asoslanmagan iqtisodiyot bo‘lishi mumkin emas. Ishlab chiqarish resurslari bironta mulk bo‘lib harakatga keladi. Yaratilgan mahsulotlar ham muayyan mulk doirasida o‘zlashtiriladi.

Iqtisodiyot rivojlanishida mulkchilik munosabatlarining katta ahamiyati bor. Chunki, boshqaruv faoliyati mulk doirasida amalga oshiriladi. Pul va u bilan bog‘liq bo‘lgan resurslar mavjud bo‘lgan sharoitda boshqaruv samarasi to‘g‘risida o‘ylash mumkin. Bu resurslarning mavjud bo‘lishi masalaning bir tomoni bo‘lsa, ikkinchi tomoni u bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlardir, mulkchilik munosabatlardir.Mulkchilik munosabatlari — jamiyatdagi boyliklarni o‘zlashtirish xususidagi iqtisodiy munosabatlardir. Mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi O‘zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlikni rivojlantirishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mulkchilik tarkibidagi o‘zgarishlar va tadbirkorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik mavjud bo‘lib, uni mulkchilik tarkibi va iqtisodiy samaradorlik, xususiylashtirish va investitsion jozibadorlik dinamikasi, hududlar kesimida tadbirkorlik faolligi, kichik tadbirkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi ochib beradi.

Mulkchilik tarkibining davlat tasarrufidan xususiy mulk foydasiga o‘zgarishi korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirishning asosiy drayveri hisoblanadi.

Jadval ma’lumotlari 2020–2025 yillarda xususiy sektorning YaIMdagi ulushi 54 %dan 62 %gacha o‘sishi, mamlakatda "kapitalning xususiylashuvi" jarayoni izchil davom etayotganini ko‘rsatadi. Bu – davlatning iqtisodiyotdagi bevosita ishtirokini qisqartirib, bozor mexanizmlariga o‘tishning institutsional tasdig‘idir. Sanoat mahsulotlari hajmidagi xususiy sektor ulushining 11,8 foiz punktga (50,2 % dan 62,0 % gacha) o‘sishi, xususiy mulkdorlarning xomashyoni qayta ishlash va qo‘shilgan qiymat zanjiriga faol kirib borayotganini anglatadi.

1-jadval

Mulkchilik tarkibining iqtisodiy samaradorligi

Yil	YaIMda xususiy sektor ulushi (%)	Sanoatda xususiy sektor ulushi (%)	Bandlikda xususiy sektor ulushi (%)
2020	54.0	50.2	74.5
2021	55.5	52.8	74.5
2022	57.0	55.4	73.9
2023	58.5	57.1	74.0
2024	60.0	59.5	74.5
2025*	62.0	62.0	75.0

Bu jarayon "sanoat mulkdorligi" (industrial ownership) konsepsiyasini kuchaytiradi. Bandlikda xususiy sektorning 74–75 % lik ulushi uning "ijtimoiy stabilizator" sifatidagi rolini belgilaydi. Bu yerda qiziqarli paradoks kuzatiladi: YaIM va sanoatda xususiy sektorning ulushi keskin o‘sayotgan bo‘lsa-da, bandlikdagi ulush barqaror (74–75 %). Bu shuni anglatadiki, xususiy sektor bandlikni miqdoriy jihatdan emas, balki sifat jihatidan (mehnat unumdorligi oshishi hisobiga) rivojlantirmoqda (1-jadval) [8].

Xususiylashtirish jarayonlari faqat aktivlarni sotish emas, balki ularni yangi investitsion bosqichga olib chiqish mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tahlil qilingan davr mobaynida xususiylashtirilgan obyektlarga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining o‘sishi, ushbu tarmoqlarda tadbirkorlik faolligini 20–25% ga oshirgan. Bu esa mulkchilik transformatsiyasining investitsion jozibadorlikni oshirishdagi katalizatorlik rolini tasdiqlaydi.

2020–2024 yillarda sotilgan davlat obyektlari sonining qariyb 2,8 barobar o‘sishi, davlatning iqtisodiyotdagi "mulkdorlik" funksiyasidan "regulyatorlik" funksiyasiga o‘tayotganini anglatadi. Bu jarayon "Aktivlar regeneratsiyasi" deb atalib, davlat balansida samarasiz turgan aktivlarning xususiy mulkdorlar qo‘liga o‘tishi, ularning qiymatini real iqtisodiy aylanmaga kiritish imkonini bermoqda. Asosiy kapitalga investitsiyalardagi xususiy mulk ulushining 48,2 % dan 54,3 % gacha o‘sishi – mulkchilik munosabatlarining "kapital sig‘imli" tus olayotganidan dalolat beradi. Mulk endilikda shunchaki "aktiv" emas, balki yangi qiymat yaratuvchi "kapital"ga aylanmoqda. Bu – mulkdorlarning uzoq muddatli investitsion ishonchi ortganini ko‘rsatadi. Har 1000 aholiga to‘g‘ri keladigan korxonalar sonining 12,4 dan 15,2 gacha o‘sishi – jamiyatda "tadbirkorlik madaniyati" va xususiy mulkchilikka bo‘lgan munosabatning ijobiy tomonga o‘zgarganini anglatadi. Bu ko‘rsatkich qanchalik yuqori bo‘lsa, iqtisodiyotning "mulkiy atomizatsiyasi" (mulkning keng qatlamlar o‘rtasida taqsimlanishi) shunchalik yuqori bo‘ladi (2-jadval) [8].

2-jadval

Xususiylashtirish va investitsion jozibadorlik dinamikasi

Yil	Sotilgan davlat obyektlari (dona)	Investitsiyalarda xususiy mulk ulushi (%)	Har 1000 aholiga to‘g‘ri keladigan korxonalar (dona)
2020	850	48.2	12.4
2021	1240	49.7	13.8

Yil	Sotilgan davlat obyektlari (dona)	Investitsiyalarda xususiy mulk ulushi (%)	Har 1000 aholiga to‘g‘ri keladigan korxonalar (dona)
2022	1860	51.1	14.5
2023	2150	54.1	14.8
2024	2400	54.3	15.2

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan mulkchilik munosabatlarini erkinlashtirish siyosati kichik biznes subyektlarining investitsion salohiyatini tubdan o‘zgartirdi. 2021–2025 yillar (yanvar–sentyabr) davridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes nafaqat xizmat ko‘rsatuvchi, balki kapitalni shakllantiruvchi asosiy subyektga aylanib borayotganligini ko‘rsatmoqda.

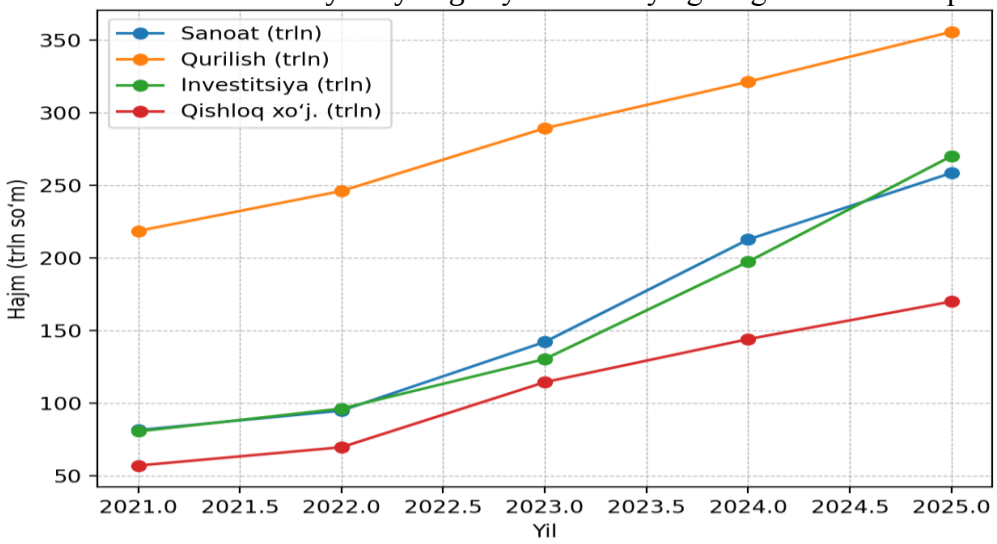

1-rasm. Kichik tadbirkorlik asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi

Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining 2021-yildagi 80,6 trln. so‘mdan 2025-yilda 270,1 trln. so‘mga yetishi, mulkchilikning xususiy shakliga o‘tish jarayoni samarali kechayotganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, investitsiyalardagi ulushning 49,7 % dan 60,9 % gacha o‘sishi – kichik biznesning "investitsion mustaqilligi" oshganidan dalolat beradi. Bu – mulkdorlar o‘z mablag‘larini ishlab chiqarish vositalariga (uskunalar, texnologiyalar) qayta investitsiya qilishga tayyor ekanliklarini anglatadi. Sanoat mahsulotlari hajmining 3,1 barobar (81,5 dan 258,5 trln. so‘mgacha) o‘sishi, kichik biznesning xomashyodan yuqori qo‘shilgan qiymatga o‘tish zanjiriga kirib borayotganini ko‘rsatadi. Qurilish sektoridagi 355,7 trln so‘mlik ko‘rsatkich esa infratuzilmaviy mulkchilikni rivojlantirishda kichik korxonalarning asosiy ijrochi ekanligini tasdiqlaydi. Investitsiyalardagi ulushning 60,9 % ga yetishi shuni anglatadiki, mamlakat iqtisodiyoti endilikda "davlat kapitali"ga emas, balki "xususiy kapital" (kichik biznes) harakati va tashabbusiga tayanmoqda. Bu – mulkchilik munosabatlaridagi institutsional transformatsiyaning yakuniy bosqichi – xususiy mulkning iqtisodiy o‘sishdagi dominantligidir.

Kichik biznesning investitsion faolligi va ishlab chiqarish hajmlarining barqaror o‘sishi mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi nafaqat huquqiy, balki real iqtisodiy instrumentga aylanganini ko‘rsatadi. Investitsiyalarning 60 % dan ortig‘i kichik sektorga to‘g‘ri kelishi – resurslarning xususiy mulkdorlar qo‘lida samarali konsentratsiyalashayotganidan dalolat beradi.

O‘zbekistonda mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi hududlar kesimida notekis kechayotganligi kuzatilmoqda. 2024-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, faol kichik biznes subyektlarining hududiy taqsimoti "iqtisodiy qutblanish" jarayonini yaqqol namoyon etadi (3-jadval) [8].

Toshkent shahrida 87,5 mingta subyektning jamlanishi, mulkchilik munosabatlarining rivojlanishi bevosita aglomeratsiya effektiga (infratuzilma, moliyaviy oqimlar va yuqori bozor sig‘imi) bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Bu – mulkdorlar o‘z aktivlarini xavf-xatar kam bo‘lgan va kapital aylanishi tez hududlarga yo‘naltirayotganini anglatadi. Toshkent viloyati, Samarqand va Farg‘ona kabi hududlardagi yuqori ko‘rsatkichlar, ushbu mintaqalarda xususiy mulkchilikning an’anaviy va institutsional jihatdan chuqurroq ildiz otganidan dalolat beradi. Biroq, Sirdaryo (11,2 ming) va Jizzax (16,6 ming) kabi hududlardagi past ko‘rsatkichlar, bu yerda mulkchilik munosabatlarini rag‘batlantirish uchun "institutsional rag‘batlar" (soliq imtiyozlari, maxsus iqtisodiy zonalar) hali ham yetarli emasligini ko‘rsatadi.

3-jadval

Hududlar kesimida faol kichik korxona va mikrofirmalar soni

Hudud	Faol kichik korxona va mikrofirmalar, dona	Hudud	Faol kichik korxona va mikrofirmalar, dona
Toshkent sh.	87500	Xorazm vil.	23854
Toshkent vil.	38953	Namangan vil.	23136
Samarqand vil.	37398	Qoraqalpog‘iston R.	22066
Farg‘ona vil.	36238	Surxondaryo vil.	20589
Qashqadaryo vil.	27980	Navoiy vil.	19539
Buxoro vil.	27594	Jizzax vil.	16677
Andijon vil.	24381	Sirdaryo vil.	11217

Kichik biznesning hududiy konsentratsiyasi – bu mulkchilik munosabatlari transformatsiyasining "fazoviy aksi"dir. Mulkdorlar faqat huquqiy kafolat emas, balki infratuzilmaviy qulaylik va logistik samaradorlik mavjud bo‘lgan hududlarda biznes yuritishni afzal ko‘rmoqda. Demak, mulkchilikni rivojlantirish omili sifatida faqat huquqiy baza emas, balki hududlar o‘rtasidagi "infratuzilmaviy tengsizlikni qisqartirish" strategiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda mulkchilik munosabatlarining transformatsiyasi tadbirkorlikni rivojlantirishning institutsional asosi bo‘lib, u iqtisodiy o‘sishning sifat jihatdan yangi bosqichiga o‘tishini ta’minlamoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mulkchilik munosabatlari transformatsiyasi quyidagi uch yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda:

1. Institutsional seleksiya va korxonalar demografiyasi. 2021–2025 yillardagi korxonalar demografiyasi tahlili mulkchilik munosabatlarida "institutsional tozalanish" jarayoni kechganini tasdiqlaydi. Faol korxonalar sonining bozor talablariga moslashuvi (optimallashuvi) mulkdorlarning "samarali mulkdor" modeliga o‘tayotganidan dalolat beradi. Kichik biznesning jami faol korxonalar tarkibidagi 85 % lik ulushi uning resurslarni "yutuvchi va taqsimlovchi" asosiy institutsional subyektga aylanganini ko‘rsatadi.

2. Investitsion faollik va kapital modernizatsiyasi. Mulkchilikning xususiy shakliga o‘tish jarayoni investitsion faollikda o‘z aksini topdi. Asosiy kapitalga investitsiyalardagi kichik biznes ulushining 60,9 % gacha o‘sishi – mulkdorlarning ishlab chiqarish vositalariga bo‘lgan ishonchi va o‘z resurslarini modernizatsiyaga yo‘naltirishga tayyorligini bildiradi. Bu – "kapitalning demokratlashuvi" jarayoni bo‘lib, davlat mulkidan xususiy investitsion tashabbusga o‘tishning yaqqol natijasidir.

3. Hududiy-fazoviy nomutanosiblik va institutsional yondashuv. Hududlar kesimidagi konsentratsiya (Toshkent shahri va viloyatlari) mulkchilik munosabatlarining rivojlanishi bevosita aglomeratsiya effektlari va infratuzilmaviy ta’minotga bog‘liq ekanligini fosh etadi. Sirdaryo, Jizzax kabi hududlardagi past ko‘rsatkichlar mulkchilikka oid islohotlarni "hududiy-differensiyalangan" yondashuv asosida amalga oshirish zaruratini keltirib chiqaradi.

4. Xususiy sektorning YaIM va sanoatdagi ulushining o‘sishi mulkchilik huquqlarining xususiy sektor foydasiga qayta taqsimlanishi yakunlanayotganini, endilikda asosiy e’tibor "mulkdorlar samaradorligi"ga qaratilishi kerakligini ko‘rsatadi.

Tahlil xulosalaridan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni berib o‘tamiz:

- mulkchilik munosabatlarini yanada transformatsiya qilish uchun "davlat-xususiy sheriklik" (dxsh) mexanizmlaridan "xususiy-xususiy hamkorlik" (xxh) klasterlariga o‘tish zarur;
- mulkchilik munosabatlarini rivojlantirishning keyingi bosqichi –"mulkdorlar himoyasining institutsional mexanizmlari"ni (sud-huquq tizimi, korporativ boshqaruv) yanada kuchaytirishdir. chunki mulk soni (tadbirkorlar soni) ko‘paygani sari, mulk huquqini himoya qilish sifati ham shunchalik yuqori bo‘lishi kerak;
- xususiy sektorning yaim va sanoatdagi ulushining o‘sishi endilikda asosiy e’tibor "mulkdorlar samaradorligi"ga qaratilishi kerak;
- xususiy sektorda mehnatni himoya qilish va malakani oshirish bo‘yicha "yangi institutsional talablar"ni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abduraxmonov A.S. O‘zbekistonda xususiy mulkchilikning shakllanishi // Journal of marketing, business and management. Volume 2, issue 5, 2022.
2. Bozorboyev D.P. O‘zbekistonda davlat mulkini xususiylashtirishning bosqichlari.// Journal of Contemporary World Studies, volume 3, issue 5, june 2025.
3. Ismailova N.K. Tadbirkorlik subyektlarida korporativ boshqaruv: mulkchilik munosabatlari va samaradorlik. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 11(2), 2023. 55–63.
4. Котова В.В. К вопросу о трансформации собственности в современных условиях // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.). — Москва : РИОР, 2011. — С. 12-14.
5. Экономика [Текст] : учеб. пособие / Под ред. А.С. Булатова. — М: БЕК, 1994.
6. Ульянов Г.В. Собственность и экономические организации [Текст] : Монография. — Иваново: ИвГУ, Ковров: КГТА; — 2001. – 256 с.
7. Xamdamov A.A. (2021). O‘zbekiston iqtisodiyotida mulkchilik shakllarining evolyutsiyasi va tadbirkorlik muhiti. — T.: Moliya nashriyoti.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

УДК: 331.108.26

PERSONALNI BOSHQARISH TIZIMINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA UNING KORXONA SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AND ITS IMPACT ON ENTERPRISE EFFICIENCY

Abdullayev Mirzoxid G‘ayiberdiyevich
Andijon davlat universiteti “Iqtisodiyot va moliya” kafedrasi dotsenti, i.f.f.d, (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada personalni boshqarish tizimining ilmiy-nazariy asoslari, uning asosiy funksiyalari hamda korxona faoliyati samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida inson resurslarini boshqarishda qo‘llaniladigan usullar, zamonaviy HR-yondashuvlar va xodimlarni rag‘batlantirish mexanizmlari o‘rganildi. Olingan natijalar personalni boshqarishga tizimli yondashuv mehnat unumdorligini oshirish, kadrlar barqarorligini ta’minlash va korxona raqobatbardoshligini kuchaytirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: personalni boshqarish, inson resurslari, HR-menejment, mehnat unumdorligi, motivatsiya, korxona samaradorligi.

В данной статье проанализированы научно-теоретические основы системы управления персоналом, её основные функции, а также влияние на эффективность деятельности предприятия. В процессе исследования были изучены методы управления человеческими ресурсами, современные HR-подходы и механизмы мотивации сотрудников. Полученные результаты показали, что системный подход к управлению персоналом способствует повышению производительности труда, обеспечению кадровой стабильности и усилению конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: управление персоналом, человеческие ресурсы, HR-менеджмент, производительность труда, мотивация, эффективность предприятия.

This article analyzes the scientific and theoretical foundations of the personnel management system, its main functions, and its impact on organizational performance. The study examines the methods applied in human resource management, modern HR approaches, and employee motivation mechanisms. The results indicate that a systematic approach to personnel management enhances labor productivity, ensures staff stability, and strengthens the competitiveness of the organization.

Keywords: personnel management, human resources, HR management, labor productivity, motivation, organizational effectiveness.

Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida iqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan inson kapitali samaradorligiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Bugungi kunda korxonalar faoliyatida moddiy resurslar bilan bir qatorda, inson resurslari ustuvor strategik omil sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, innovatsion iqtisodiyot sharoitida raqobatbardoshlikka erishish va uni saqlab qolish, birinchi navbatda, xodimlarning bilim darajasi, kasbiy ko‘nikmalari, ijodiy salohiyati va motivatsiyasini samarali boshqarish bilan bevosita bog‘liqdir.

Shu nuqtai nazardan, personalni boshqarish masalasi zamonaviy boshqaruv nazariyasi va amaliyotida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Personalni boshqarish tizimi korxonada inson resurslarini shakllantirish, ulardan samarali foydalanish va rivojlantirishga qaratilgan ko‘p qirrali va uzviy bog‘liq jarayonlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Ushbu tizim doirasida kadrlarni strategik

rejalashtirish, tanlash va joylashtirish, malakasini oshirish, mehnat faoliyatini baholash, shuningdek, rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish kabi muhim vazifalar amalga oshiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda personalni boshqarish tushunchasi turlicha talqin qilinsa-da, ularning umumiy mazmuni inson resurslarini tashkilot maqsadlariga mos ravishda samarali boshqarish, muvofiqlashtirish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni anglatadi. Zamonaviy yondashuvlarda esa personalni boshqarish faqat ma’muriy funksiya sifatida emas, balki strategik boshqaruvning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

Biroq amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab korxonalarda personalni boshqarish tizimi yetarli darajada tizimlashtirilmagan va ilmiy asoslanmagan holda amalga oshirilmoqda. Bu esa o‘z navbatida mehnat unumdorligining pasayishiga, kadrlar qo‘nimsizligining ortishiga, ish jarayonlarida samaradorlikning kamayishiga va umumiy tashkilot natijadorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun personalni boshqarishning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va ularni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari personalni boshqarish tizimining korxona samaradorligiga sezilarli va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Aniqlanishicha, zamonaviy korxonalarda inson resurslarini samarali boshqarish nafaqat ma’muriy vazifalarni bajarish bilan cheklanib qolmay, balki strategik rivojlanishni ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Personalni boshqarish tizimi korxonaning umumiy boshqaruv tizimi bilan uzviy bog‘liq holda faoliyat yuritib, uning natijadorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, personalni boshqarish tizimining korxona samaradorligiga ta’siri bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar orqali amalga oshadi. Ular orasida kadrlarni rejalashtirish va tanlash, xodimlarni rivojlantirish, mehnat faoliyatini baholash hamda rag‘batlantirish mexanizmlari alohida ahamiyatga ega.

Jumladan, kadrlarni rejalashtirish va tanlash jarayonlarining ilmiy asosda tashkil etilishi korxona faoliyati samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ldi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan va uzoq muddatli istiqbolni hisobga olgan kadrlar siyosati mavjud bo‘lgan korxonalarda mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ancha yuqori darajada bo‘lishi kuzatildi. Bu esa ish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlash, vazifalarni o‘z vaqtida va sifatli bajarish hamda ortiqcha mehnat va vaqt sarflarini kamaytirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, kadrlarni tanlash jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuvning qo‘llanilishi alohida ijobiy natijalarni namoyon etdi. Mazkur yondashuv nomzodlarning kasbiy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari va shaxsiy fazilatlarini kompleks va xolis baholash imkonini yaratadi. Natijada, lavozim talablariga to‘liq javob beradigan xodimlarni tanlab olish imkoniyati ortadi, bu esa ish jarayonlarida xatolar sonining kamayishiga va umumiy natijadorlikning oshishiga olib keladi.

Xodimlarni o‘qitish va kasbiy rivojlantirish tizimining roli tadqiqot doirasida aniqlangan muhim yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, personalni muntazam o‘qitish, qayta tayyorlash va malakasini oshirishga qaratilgan tizimli yondashuv mehnat unumdorligining oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, maqsadli va strategik jihatdan asoslangan o‘qitish dasturlari amalga oshirilayotgan korxonalarda xodimlarning kasbiy kompetensiyalari izchil ravishda rivojlanib boradi.

Tadqiqot jarayonida kasbiy rivojlanish imkoniyatlarining mavjudligi xodimlarning tashkilotga nisbatan sadoqati va ishga bo‘lgan munosabatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ham ilmiy jihatdan asoslandi. Xususan, o‘z malakasini oshirish va xizmat pog‘onalarida o‘sish imkoniyatiga ega bo‘lgan xodimlar o‘z faoliyatiga nisbatan mas’uliyatli yondashib, yuqori darajada tashabbuskorlik va faollik namoyon etadi. Bu esa o‘z navbatida korxona maqsadlariga erishish jarayonida inson omilining rolini yanada kuchaytiradi. Natijada mehnat unumdorligi oshadi va umumiy iqtisodiy samaradorlikning o‘sishi ta’minlanadi.

Rag‘batlantirish tizimining korxona samaradorligiga ta’siri ham tadqiqot doirasida muhim ahamiyat kasb etuvchi omil sifatida aniqlandi. Olingan natijalar moddiy va nomoddiy rag‘batlantirish usullarining o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilishi xodimlarning mehnat faolligi va ishga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Moddiy rag‘batlantirish vositalari, jumladan ish

haqi, turli mukofotlar va qo‘shimcha to‘lovlar xodimlarning iqtisodiy manfaatlarini ta’minlashga xizmat qiladi.

Biroq tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, faqat moddiy rag‘batlantirishga asoslangan yondashuv xodimlarning uzoq muddatli motivatsiyasini to‘liq ta’minlay olmaydi. Aksincha, nomoddiy rag‘batlantirish usullari – jumladan, jamoada sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, rahbariyat tomonidan e’tirof etish, kasbiy o‘sish imkoniyatlarini yaratish – xodimlarning ichki motivatsiyasini kuchaytirishda muhim o‘rin tutadi.

Personalni boshqarish tizimining kompleks ta’siri tadqiqot doirasida olingan eng muhim ilmiy natijalardan biri sifatida e’tirof etildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inson resurslarini boshqarishning alohida elementlarini izolyatsiya holatida emas, balki ularning o‘zaro bog‘liq va muvofiqlashtirilgan tizim sifatida faoliyat yuritishi korxona samaradorligiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni, kadrlarni tanlash, ularni o‘qitish va rivojlantirish, mehnat faoliyatini baholash hamda rag‘batlantirish jarayonlari bir-birini to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, personalni boshqarish tizimini kompleks va strategik yondashuv asosida tashkil etish korxonalarning uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlash, innovatsion faolligini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari personalni boshqarishni an’anaviy ma’muriy funksiya doirasida talqin qilish yetarli emasligini, uni strategik boshqaruvning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatdi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda inson resursi korxonaning asosiy raqobat ustunliklaridan biriga aylanib borayotgani sababli, HR-siyosatni strategik maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Olingan natijalar ilmiy adabiyotlarda mavjud bo‘lgan nazariy yondashuvlar bilan uyg‘unlikda bo‘lib, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy HR-konsepsiyalar korxona samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, xodimlarni tanlash, ularni o‘qitish va rivojlantirish, shuningdek, samarali rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish orqali tashkilotning ichki salohiyati mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari personalni boshqarish tizimining samaradorligi uning qay darajada tizimli va integratsiyalashgan holda tashkil etilganligiga bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Agar HR-funksiyalar o‘zaro muvofiqlashtirilmagan holda amalga oshirilsa, ularning ta’siri cheklangan bo‘ladi. Aksincha, kompleks yondashuv asosida tashkil etilgan personal menejmenti tizimi korxonada barqaror va samarali ish muhitini shakllantirish imkonini beradi.

Natijalar shuni ham ko‘rsatadiki, zamonaviy HR-yondashuvlar faqat iqtisodiy natijalarga emas, balki ijtimoiy va psixologik omillarga ham katta e’tibor qaratadi. Xodimlarning ishdan qoniqishi, jamoadagi ijobiy muhit va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlari ularning mehnat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan siyosat korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu tariqa, tadqiqot natijalari personalni boshqarishni strategik resurs sifatida baholash, uni korxona rivojlanish strategiyasiga integratsiya qilish va zamonaviy HR-instrumentlardan keng foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari personalni boshqarish tizimi korxona faoliyati samaradorligini ta’minlashda hal qiluvchi strategik omillardan biri ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, inson resurslarini samarali boshqarish faqat ma’muriy vazifalarni amalga oshirish bilan cheklanib qolmasdan, balki korxonaning umumiy rivojlanish strategiyasi bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi lozim.

Aniqlanishicha, ilmiy asoslangan, tizimli va zamonaviy yondashuvlarga tayangan personalni boshqarish amaliyoti mehnat unumdorligini oshirish, ish sifatini yaxshilash va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, samarali HR-siyosat kadrlar qo‘nimsizligini kamaytirish, xodimlarning ishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish va ularning tashkilotga nisbatan sadoqatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, personalni boshqarish tizimining samaradorligi uning alohida elementlarini emas, balki ularning o‘zaro uyg‘un va integratsiyalashgan holda amal qilishi bilan belgilanadi. Kadrlarni tanlash, o‘qitish va rivojlantirish, baholash va rag‘batlantirish jarayonlarining kompleks tarzda tashkil etilishi korxonaning barqaror faoliyatini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, personalni boshqarish tizimini strategik darajada takomillashtirish korxonalarga mehnat unumdorligini oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishish imkonini beradi. Shu sababli, zamonaviy korxonalarda inson kapitalini boshqarishga alohida e’tibor qaratish va ilmiy yondashuvlar asosida takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдуллаев М.Ғ. Андижон вилояти енгил саноат корхоналарида персоналдан фойдаланиш самарадорлиги таҳлили // “Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar” илмий журнали. № 3 (19) Июль-Сентябрь, 2022 йил. 76-86 бетлар. ISSN 2181-0567, ISSN 2181-1830.
2. Abdullayev M. Analysis of the efficiency of the use of personnel at light industry enterprises in andijan region. // Ҳиндистон. Novateur Publications JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. ISSN: 2581-4230. iyul, 2022 yil. 86-94 бет.
3. Abdullayev M. Analysis of Factors Affecting the Efficiency of Personnel Management // Испания. Spanish journal of innovation and integrity (SJII). Table of Content — Volume 8 (Jul 2022). 87-94 бет.
4. Абдуллаев М. Г. (2020). Основные элементы эффективности системы управления персонала, технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности (pp. 222-227).
5. Abdullayev M. G‘. Sanoat korxonalarida personalni boshqarish funksiyalari va usullari. Хоразм Маъмун академияси. 2025-yil. 3-2.
6. Башмаков В. И. Управление социальным развитием персонала: учебник / В. И. Башмаков, Е. В. Тихонова. – М.: Академия, 2014. – 240 с.
7. Управление персоналом организации / под ред. А. Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 695 с.
8. Янченко Е. В. Человеческие ресурсы в системе социально-трудовых отношений (воспроизводственный подход) / Е. В. Янченко // Вестник ВГУ. Сер: Экономика и управление. – 2010. – № 2. – С. 33–41.

УДК:334.7

ЎЗБЕКИСТОНДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ, ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ, ТЕНДЕНЦИИ

DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UZBEKISTAN, TRENDS

Адилов Б.Б. ЎзМУ “Минтақавий иқтисодиёт ва менежмент” кафедраси доценти, и.ф.н.
Абдуллаева М.К. ТДИУ “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси доценти, и.ф.н.

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон саноат тармоқларида инновацион ривожланиш, меҳнат унумдорлигини ошириш, харажатларни оптималлаштириш, ишлаб чиқариш қиймат занжирларини чуқурлаштириш ҳамда «яшил иқтисодиёт» тамойилларига асосланган технологик модернизация масалалари таҳлил қилинган. Мақолада 2021–2024 йиллар саноат статистик маълумотлари асосида саноат тармоқларидаги динамик ўзгаришлар, қўшилган қиймат улушини ошириш имкониятлари, саноат кластерлари самарадорлиги ва «Стратегия–2030»да белгиланган мақсадлар амалдаги ислоҳотлар билан мувофиқ равишда кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: саноат ривожланиши, меҳнат унумдорлиги, қўшилган қиймат, саноат кластерлари, яшил иқтисодиёт, тармоқ самарадорлиги коэффициенти, Стратегия–2030, прогнозлаш модели.

В данной статье анализируются вопросы инновационного развития, повышения производительности труда, оптимизации затрат, углубления производственных цепочек создания стоимости и технологической модернизации на основе принципов «зеленой экономики» в промышленных секторах Узбекистана. На основе статистических данных по промышленности за 2021-2024 годы рассматриваются динамические изменения в промышленных секторах, возможности увеличения доли добавленной стоимости, эффективность промышленных кластеров и цели, поставленные в «Стратегии-2030» в соответствии с текущими реформами.

Ключевые слова: промышленное развитие, производительность труда, добавленная стоимость, промышленные кластеры, зеленая экономика, коэффициент эффективности сектора, Стратегия-2030, модель прогнозирования.

This article analyzes innovative development, increasing labor productivity, cost optimization, deepening production value chains, and technological modernization based on green economy principles in Uzbekistan's industrial sectors. Using industrial statistics for 2021–2024, it examines dynamic changes in industrial sectors, opportunities for increasing the share of added value, the effectiveness of industrial clusters, and the goals set in Strategy 2030 in line with ongoing reforms.

Keywords: industrial development, labor productivity, added value, industrial clusters, green economy, sector efficiency ratio, Strategy 2030, forecasting model.

Ўзбекистон саноати миллий иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминловчи асосий тармоқлардан биридир. Саноат тармоғининг ривожланиши мамлакатнинг стратегик мақсадлари – иқтисодий мустақилликни мустаҳкамлаш, экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш билан узвий боғлиқдир. Яъни, саноат ривожи нафақат ишлаб чиқариш ҳажмларининг ошиши, балки технологик модернизация, кадрлар салоҳиятининг юксалиши ва ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш маданиятининг такомиллашувини ҳам назарда тутади.

Сўнгги йилларда амалга оширилаётган ислоҳотлар саноат соҳасини таркибий жиҳатдан янгилаш, рақамли технологияларни жорий этиш, ресурс тежамкор ечимлардан фойдаланиш ҳамда хом ашёни чуқур қайта ишлаш орқали юқори қўшилган қиймат яратишга қаратилган. «2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси»да ҳам, «Ўзбекистон–2030» стратегик дастурида ҳам саноат тармоқларида инновацион ривожланишни жадаллаштириш, қайта ишлаш тармоқларини кенгайтириш ва саноатни глобал қиймат занжирларига интеграция қилиш устувор вазифа сифатида белгиланган.

2025 йилга келиб, Ўзбекистон иқтисодиётида саноат тармоғининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши изчил равишда ортиб бормоқда ва мазкур кўрсаткични ўрта муддатли истиқболда 35 фоизга етказиш стратегик мақсад сифатида белгиланган. Сўнгги ислоҳотлар доирасида саноатни диверсификация қилиш, юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва экспортбоп тармоқларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, машинасозлик, кимё ва фармацевтика саноати, электр техникаси, қурилиш материаллари ҳамда айниқса, тўқимачилик тармоқларида технологик янгиланиш ва чуқур қайта ишлашни рағбатлантириш орқали саноат салоҳиятини мустаҳкамлаш устувор йўналишлардан бирига айланди. Бу жараёнлар мамлакатнинг экспорт имкониятларини кенгайтириш, рақобатбардош маҳсулотлар улушини ошириш ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.Шу боисдан ушбу мақолада саноат тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари, ишлаб чиқариш самарадорлигини такомиллаштириш механизмлари, яшил иқтисодиётга ўтиш жараёни ва тармоқлар кесимида қиймат занжири шаклланишининг амалий аҳамияти таҳлил қилинади.

Саноат ривожланиши бўйича илмий тадқиқотлар турли даврларда иқтисодий назария ва амалий сиёсатнинг марказида бўлган. Классик иқтисодчилар – А.Смит ва Д.Рикардо – ишлаб чиқариш омиллари, меҳнат тақсимоти ва иқтисодий самарадорлик ўртасидаги боғлиқликни биринчи бўлиб илмий асосда ёритган. Кейинчалик Й.Шумпетер инновацияни иқтисодий ўсишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида таъкидлаб, саноатни янгиланиш даврийлигига кўра динамик тизим сифатида қаради. Шумпетерга кўра, янги технологияларни жорий этиш, ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш ва бозорда рақобатни кучайтириш саноатда юқори қўшилган қийматни яратади.

К.Фримен ва Т.Павитт саноат ривожида технологик траекториялар ва инновацион цикларни ўрганиб, корхоналарда билимларнинг шаклланиши ва узатилиши саноат самарадорлигини оширишда ҳал қилувчи аҳамият касб этишини асослаган. М.Портер эса «кластер» тушунчасини илмий муомалага киритиб, саноатни ҳудудий бирлашмалар ва кооперацион тармоқлар доирасида ривожлантириш рақобатбардошликни оширишини кўрсатган.

МДҲ ва хориж олимлари А.А.Френкель, Ю.Г.Одегеев, О.С.Сухарев, А.В.Трачук ва бошқалар меҳнат унумдорлиги ўсиши, саноат тармоқларида технологик модернизация ва корхонанинг ички бошқарув амалиётларини такомиллаштиришнинг иқтисодий эффектларини моделлаштириш билан шуғулланган.

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар Қ.Х.Абдурахмонов, Э.Х.Махмудов, А.Ортиқов, Ш.Холмўминов, Д.А.Насимов ва бошқалар саноат кластерларини шакллантириш, меҳнат ресурсларини самарали тақсимлаш ва рақамли трансформацияни амалга ошириш миллий саноатнинг барқарор ўсиши учун асосий омил эканлигини ўз илмий ишларида кенг тадқиқ этишган.

Ўзбекистонда саноат иқтисодиётини ривожлантириш масалалари бўйича олиб борилган илмий тадқиқотларда қатор диссертация ишлари муҳим ўрин тутади. Жумладан, А.Ортиқов (2020, “Саноат тармоқларида қиймат занжирини чуқурлаштириш механизмлари”, Иқтисодиёт фанлари бўйича PhD диссертация автореферати) томонидан саноат тармоқларида қўшилган қийматни шакллантириш механизмлари таҳлил қилиниб, қиймат занжирини чуқурлаштириш саноат рақобатбардошлигини оширишда ҳал қилувчи омил эканлиги таъкидланади. Шу билан бир қаторда Э.Махмудов (2021, “Саноат кластерлари ривожланишининг иқтисодий ва ташкилий асослари”, Иқтисодиёт фанлари бўйича DSc диссертация автореферати) ўз

тадқиқотида ҳудудий кластер моделлари саноат корхоналарининг ўзаро боғлик ишлашини таъминлаб, қўшилган қийматни шакллантириш занжирининг барқарорлигини кучайтириш зарурлигини тадқиқ этган.

Бошқа иқтисодчи олим Д.Насиров (2022, “Саноат корхоналарида инновацион бошқарув моделларини такомиллаштириш”, Иқтисодиёт фанлари бўйича PhD диссертация автореферати) томонидан эса саноат корхоналарида инновацион бошқарув моделлари ва рақамлаштириш жараёнлари таҳлил қилиниб, ресурс тежамкорлик ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг амалий механизмлари ишлаб чиқилган.

С.Б. Раҳимовнинг 2025 йилдаги "Саноатда Яшил технологияларни жорий этишнинг иқтисодий самарадорлиги" мавзусидаги илмий тадқиқоти (DSc) Ўзбекистон саноатини янги босқичга олиб чиқувчи муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилмоқда. Ушбу иш аввалги иқтисодчи олимлар (Махмудов, Ортиқов) томонидан илгари сурилган "кластер" ва "қиймат занжири" концепцияларини экологик барқарорлик (ESG) тамойиллари билан бойитди.

Н.И. Қосимованинг 2025 йилдаги "Тўқимачилик кластерларида глобал қиймат занжирига интеграциялашув стратегиялари" мавзусидаги PhD диссертацияси Ўзбекистон енгил саноатини хом ашё етказиб берувчи мамлакатдан глобал тайёр маҳсулот етказиб берувчи (Global Player) мақомига ўтказишнинг илмий-амалий механизмини ёритиб берган [1]. Н.И. Қосимованинг асосий илмий хулосаси шундан иборатки: "Биз нафақат кўп маҳсулот ишлаб чиқаришимиз, балки глобал қиймат занжирининг энг фойдали (маркетинг ва дизайн) қисмини Ўзбекистонда қолдиришимиз керак."

Бунинг учун кластерлар қошида Дизайн марказлари ва Логистика хабарини ташкил этиш зарурлиги диссертацияда алоҳида амалий тавсия сифатида берилган.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни таъкидлаш лозимки, саноат ривожининг замонавий тенденциялари технологик янгиланиш, кадрлар салоҳияти ва қиймат занжирларининг чуқур интеграцияси билан боғлиқ эканини яна бир бор тасдиқлайди.

Мақоланинг услубий асосини саноат иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришларни баҳолашга хизмат қилувчи тизимли ёндашув ва иқтисодий-статистик методлар мажмуи ташкил этади. Тадқиқот жараёнида қуйидаги усуллардан фойдаланилди: динамик қаторлар таҳлили: 2021–2024 йиллардаги саноат ишлаб чиқаришининг ўсиш суръатлари ва таркибий силжишларини аниқлаш учун қўлланилди; қиёсий (компаратив) таҳлил: Ўзбекистон саноат унумдорлиги кўрсаткичларини Қозоғистон, Туркия ва Жанубий Корея каби давлатларнинг илғор тажрибаси билан солиштириш орқали миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги баҳоланди.

Ўзбекистон Республикасида 2021–2025 йиллар давомида саноат тармоқларидаги ўсиш жараёнлари барқарор бўлмаган ҳолда, тармоқлар кесимида турлича динамика кузатилди. Хусусан, қайта ишлаш саноати саноатдаги умумий ўсиш драйвери сифатида шаклланди. Бунинг асосий сабаблари қуйидагича:

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида саноат ишлаб чиқариш динамикаси (%)

Йил	ЯИМда саноат улуши	Саноат ўсиши	Қайта ишлаш саноати	Экспорт улуши
2021	27,5%	9,4	12,1	34%
2022	28,1%	5,2	6,7	37%
2023	28,7%	6,0	7,9	41%
2024	29,4%	5,8	8,3	43%
2025	26,8%	6,8	7,7	45%

Манба: Ўзбекистон Республикаси миллий статистика қўмитаси, 2026.

2021–2024 йилларда саноатнинг ЯИМдаги улуши 27.5% дан 29.4% гача ўсган**.** Бу мамлакат иқтисодиётида индустриализация жараёни кучайганини кўрсатади.

2025 йилда улуш 26.8% атрофида шаклланган, бу хизматлар соҳасининг тез ўсиши билан боғлиқ. Бу ҳолат иқтисодиётда хизматлар сектори кенгайгани, иқтисодий диверсификация кучайгани ни кўрсатади.

2021–2025 йилларда Ўзбекистон саноатида қуйидаги тенденциялар кузатилди:

1. Саноат иқтисодиётнинг асосий драйверларидан бири бўлиб қолмоқда.
2. Қайта ишлаш саноати тез ўсмоқда**,** бу саноат диверсификациясини кўрсатади.
3. Экспортда саноат маҳсулотлари улуши ортиб бормоқда.
4. Саноат ўсиши барқарор 5–7% диапазонда сақланмоқда.
5. Хорижий инвестициялар ва янги ишлаб чиқариш лойиҳалари саноат ривожланишини қўллаб-қувватламоқда.

1) Хомашё экспорт амалиётини қисқартириш ва ички қайта ишлаш қувватларини кенгайтириш сиёсати;

2) Инвестиция фаоллигининг юқори суръатларда сақланиши (айниқса, хусусий ва жойдаги сармоялар);

3) Импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш дастурларининг амалга оширилиши.

Шу билан бирга, саноат ишлаб чиқариш ҳажмларининг ўсиши тармоқлар бўйича номутаносиб характерга эга:

- энергетика ва кимё саноатида ўсиш суръатлари барқарор, аммо энергия сарфи юқори;
- машинасозликда локализация даражаси ошиб бораётган бўлса-да, технология импортига боғлиқлик сақланмоқда;
- фармацевтика саноатида қўшилган қиймат улуши ошмоқда, аммо лаборатория-инновацион инфратузилмани кенгайтириш талаб этилади.

2-жадвал

Ўзбекистонда асосий саноат тармоқлари ўсиши [2] (%)

Йил	Кон-металлургия	Нефть-газ ва кимё	Машинасозлик	Тўқимачилик	Қурилиш материаллари
2021	7.8	6.5	15.2	9.1	8.4
2022	4.6	5.1	10.3	6.8	7.0
2023	5.3	6.2	12.4	8.7	8.1
2024	5.0	6.8	11.9	9.2	8.5
2025	5.7	7.4	13.1	9.8	8.9

Биз келтирилган 2-жадвал маълумотларини таҳлил қиларканмиз, стратегик тармоқлардан нефть-газ ва кимё ва тўқимачилик саноат кўрсаткичларини ўзгариш динамикасини таҳлил қилдик. Нефть-газ ва кимё саноати Ўзбекистон саноатининг стратегик аҳамиятга эга тармоқларидан бири ҳисобланади. У мамлакатнинг ёқилғи-энергетика хавфсизлигини таъминлаш, саноат корхоналарини энергия ресурслари билан таъминлаш ва экспорт даромадларини шакллантиришда муҳим ўрин тутади. 1-жадвал маълумотларига кўра, 2021–2025 йиллар давомида мазкур тармоқда барқарор ўсиш динамикаси кузатилган.

Жадвалга кўра, нефть-газ ва кимё саноатида ишлаб чиқариш ўсиши 2021 йилда 6,5 фоизни ташкил этган. Бу даврда мамлакатда газни қайта ишлаш, нефть маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва кимё саноати корхоналарини модернизация қилиш бўйича қатор инвестиция лойиҳалари амалга оширилган. Шунингдек, энергия ресурсларини чуқур қайта ишлашга қаратилган давлат дастурлари тармоқ ривожланишига ижобий таъсир кўрсатган.

2022 йилда тармоқ ўсиш суръати 5,1 фоизгача пасайган. Бу ҳолат айрим газ конларида ишлаб чиқариш ҳажмининг қисқариши, энергия ресурсларига ички талабнинг ортиши ҳамда жаҳон бозоридаги энергетик вазият билан боғлиқ омиллар билан изоҳланади. Шунга қарамасдан, тармоқ иқтисодиёт учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб қолди.

2023–2024 йилларда нефть-газ тармоғида яна ўсиш тенденцияси кузатилди. 2023 йилда ўсиш 6,2 фоизни, 2024 йилда эса 6,8 фоизни ташкил этди. Бу даврда газни қайта ишлаш қувватларини кенгайтириш, нефть маҳсулотларини ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва кимё саноатида янги корхоналарни ишга тушириш ишлари амалга оширилди. Айниқса, полимер маҳсулотлари, минерал ўғитлар ва бошқа кимёвий маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг

ортиши тармоқ ривожланишида муҳим омил бўлди. 2025 йилга келиб нефть-газ ва кимё саноатида ўсиш суръати 7,4 фоизга етган. Бу эса тармоқда амалга оширилаётган инвестиция лойиҳалари, энергия ресурсларидан самарали фойдаланиш ва қайта ишлаш жараёнларининг ривожланиши билан боғлиқ. Шунингдек, нефть-газ маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш орқали юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эътибор кучаймоқда.

Умуман олганда, нефть-газ таъминоти тармоғи Ўзбекистон саноатида муҳим ўрин эгаллаб, энергетика хавфсизлигини таъминлаш, саноат корхоналарининг барқарор фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва иқтисодий ўсишга ҳисса қўшишда катта аҳамиятга эга. Келгусида ушбу тармоқни янада ривожлантириш учун янги конларни ўзлаштириш, энергия самарадорлигини ошириш, қайта ишлаш технологияларини модернизация қилиш ва кимё саноати маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кенгайтириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Тўқимачилик саноати Ўзбекистон саноат тармоқлари ичида энг тез ривожланаётган ва экспортга йўналтирилган соҳалардан бири ҳисобланади. 2021–2025 йиллар давомида ушбу тармоқда барқарор ўсиш тенденцияси кузатилмоқда. Жадвал маълумотларига кўра, тўқимачилик саноатида ишлаб чиқариш ўсиш суръатлари қуйидагича шаклланган: 2021 йилда 9,1%, 2022 йилда 6,8%, 2023 йилда 8,7%, 2024 йилда 9,2% ва 2025 йилда 9,8%. Бу кўрсаткичлар тармоқнинг иқтисодиётда муҳим ўрин тутаётганини ва унинг ривожланиши барқарор характерга эга эканини кўрсатади.

2021 йилда тўқимачилик тармоғида юқори ўсиш кузатилишига асосий омил сифатида пахта хом ашёсини чуқур қайта ишлашга қаратилган ислоҳотлар, янги тўқимачилик кластерларининг ташкил этилиши ва экспорт бозорларининг кенгайиши хизмат қилди. Шу даврда мамлакатда пахтани хом ашё сифатида экспорт қилишдан кўра, уни қайта ишлаб тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга устувор аҳамият берила бошланди.

2022 йилда ўсиш суръати 6,8% гача пасайган. Бу ҳолат глобал иқтисодий вазият, логистика муаммолари ва ташқи бозорлардаги ноаниқликлар билан изоҳланади. Бироқ тармоқдаги инвестиция лойиҳалари ва давлат қўллаб-қувватлаш чоралари натижасида ишлаб чиқариш ҳажми барқарор сақланиб қолди.

2023–2024 йилларда тўқимачилик саноати яна ўсиш босқичига ўтди. Бу йилларда тармоқда юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотлар, жумладан тайёр кийим-кечак, трикотаж ва техник тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш кенгайди. Шунингдек, янги технологияларни жорий этиш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва кластер тизимини ривожлантириш ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга хизмат қилди.

2025 йилга келиб тўқимачилик тармоғида ўсиш 9,8% ни ташкил этган. Бу эса ушбу тармоқ саноатнинг энг тез ривожланаётган йўналишларидан бири эканини тасдиқлайди. Айниқса, тайёр кийим-кечак маҳсулотлари экспортининг ўсиши, янги ишлаб чиқариш қувватларининг ишга туширилиши ва ички талабнинг ошиши бу ўсишни таъминлаган асосий омиллар ҳисобланади.

Умуман олганда, таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, тўқимачилик саноати Ўзбекистон иқтисодиётида стратегик аҳамиятга эга бўлиб, у саноат ишлаб чиқаришининг ўсиши, экспорт ҳажмининг кенгайиши ва янги иш ўринларини яратишда муҳим рол ўйнамоқда. Келгусида ушбу тармоқни янада ривожлантириш учун инновацион технологияларни жорий этиш, экспорт бозорларини диверсификация қилиш ва маҳсулот турларини кўпайтириш муҳим аҳамият касб этади.

Барча тармоқлар бўйича ўсиш суръати 2022 йилда қисман пасайган, кейин эса 2023–2025 йилларда яна ўсишга ўтган. Бу маълумотлар иқтисодиётдаги кичик таҳрирланган даврлар ва ташқи иқтисодий омиллар таъсирини кўрсатиши мумкин (масалан, пандемиядан кейинги тикланиш). Энг юқори ўсиш автомобилсозлик ва электротехника тармоқларида кузатилади, бу соҳаларда замонавий технологиялар ва инвестициялар таъсири сезиларли. 2021 йилда 8,2% ўсиш билан юқори натижа кўрсатган, кейин 2022 йилда 6,4%га тушган. 2023–2025 йилларда барқарор тикланиш кузатилмоқда: 2025 йилда ўсиш 7,9%га етди. Бу маълумотлар озиқ-овқат саноатига бўлган ички талаб барқарорлигини ва унга давлат қўллаб-қувватлаши таъсирини

кўрсатади. Барқарор ўсиш суръати: 2021 йилда 9,1%дан 2025 йилда 9,6%гача. Бу тармоқда экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш ва импорт ўрнини босиш сиёсати яхши самара берганини кўрсатади.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасида саноат тармоқларининг ўзгариш динамикаси [3]

Йил	Озиқ-овқат саноати	Енгил саноат	Кимё саноати	Электротехника	Автомобилсозлик
2021	8.2	9.1	6.7	14.5	16.0
2022	6.4	7.3	5.5	11.2	12.6
2023	7.0	8.5	6.1	13.4	14.3
2024	7.5	9.0	6.9	14.8	15.7
2025	7.9	9.6	7.4	16.2	17.1

2021 йилда 6,7%, 2022 йилда 5,5%га тушган, кейин эса 2025 йилда 7,4%га ошган. Бу тармоқда инвестиция ва технологик модернизация натижаси билан барқарор ўсиш кузатилмоқда.Сўнгги йилларда ўсиш қисман фармацевтика ва маҳсулот қайта ишлаш соҳалари орқали таъминланган бўлиши мумкин. 2021 йилдан 2025 йилгача ўсиш 14,5%дан 16,2%га етган. Бу тармоқ энг тез ўсувчи тармоқлардан бири, замонавий қурилмалар, ахборот-коммуникация ва электроника маҳсулотлари ишлаб чиқариш орқали иқтисодиётни ривожлантирмоқда. Инвестициялар ва технологияларни жорий этиш бу соҳадаги барқарор ўсишни таъминламоқда.

Энг юқори ўсиш суръати: 2021 йилда 16% ва 2025 йилда 17,1%. Бу соҳада замонавий йирик заводлар ва Хитой бренди автомобилларини йиғиш таъсири сезиларли. Автомобилсозлик миллий иқтисодиётда инновацион ва экспортга йўналтирилган секторга айланмоқда. Барча тармоқларда ўсишдаги пасайишлар ва тикланишлар иқтисодий цикллар, ташқи талаб ва ички инвестициялар билан боғлиқ. Электротехника ва автомобилсозлик тармоқлари инвестициялар ва технологик модернизация таъсирида тезроқ ўсмоқда. Озиқ-овқат ва енгил саноат тармоқлари ишлаб чиқариш ва ички талаб билан боғлиқ барқарор ўсиш кўрсатмоқда.

2021–2025 йилларда барча тармоқларда ўсиш кузатилган, энг тез ўсувчи тармоқлар — автомобилсозлик ва электротехника. Кимё саноати ва озиқ-овқат саноати кўпроқ ички талаб ва модернизация орқали ўсмоқда. Ушбу маълумотлар иқтисодиётнинг реал секторининг турли тармоқларида инвестициялар ва инновацияларнинг аҳамиятини кўрсатади.

Саноат корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш, қўшилган қиймат улушини кенгайтириш ва яшил иқтисодиётга босқичма-босқич ўтиш амалий менежмент қарорларига боғлиқ. Таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, технологияни янгилаш, кадрлар малакасини ошириш ва бошқарув моделларини оптималлаштириш бир-бирига боғлиқ жараёнлардир ва уларни комплекс ёндашувисиз амалга ошириш самара бермайди.

Бизнинг фикримизча қуйидаги келтирилган таклифлар саноат корхоналарни самарали бошқаруви учун муҳим ҳисобланади:

4) Технологик модернизацияни режалаштиришда тадрижий моделни қўллаш:

- Ускунани бир вақтда тўлиқ янгилаш эмас, балки линиялар бўйича босқичма-босқич оптимизация самаралидир.
- Энергия самарадор ускуналарни танлашда эксплуатация харажатлари асосий мезон сифатида белгилаш лозим.

5) Кадрлар салоҳиятини оширишда дуал моделни жорий этиш:

- Корхона қошида амалий ўқув марказлари ташкил этиш;
- Ишчиларнинг малака разрядини аттестация орқали мунтазам ошириб бориш.

6) Менежмент самарадорлигини ошириш:

- Lean management, Kaizen, TPM амалиётларини босқичма-босқич жорий этиш;
- Корхонада ички аудит ва KPI тизимини ишлаб чиқиш.

7) Қиймат занжирини тўлиқ шакллантириш:

o Хомашё → ярим-тайёр маҳсулот → тайёр маҳсулот → экспорт йўналишлари ягона бошқарув тизимида интеграциялаш.

8) Экспорт стратегиясини қайта кўриб чиқиш:

o Маҳсулотларни брендлар ва бозорда позициялар бўйича маркетинг бўлимларини кучайтириш;

o Логистика ва ташув харажатларини қисқартириш учун минтақавий хабардан фойдаланиш.

9) Яшил иқтисодиёт тамойилларини корхона сиёсатига киритиш:

o Электр сарфини 15–25% га камайтиришни ўз ичига олган йиллик энергия тежаш дастурини қабул қилиш;

o Чиқиндиларни қайта ишлаш ва қайта ишлатишни 30–50% гача ошириш.

Бу таклифларнинг амалий аҳамияти шундаки, улар саноат корхоналарида рақобатбардошликни ошириш ва қўшилган қиймат занжирини чуқурлаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mahmudov, E. X. (2021). *Sanoat klasterlari rivojlanishining iqtisodiy va tashkiliy asoslari* (DSc dissertation abstract). Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
2. Abdurakhmanov, Q. X. (2019). *Mehnat iqtisodiyoti*. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. International Labour Organization. (2023). *ILOSTAT: Labor productivity database*. https://ilostat.ilo.org
4. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. New York, NY: Free Press.
5. UNIDO. (2023). *Industrial Development Report 2023: Industrial policy for sustainable development*. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *Sanoat rivojlanishi bo‘yicha yillik statistik ma’lumotlar*. https://stat.uz
7. World Bank. (2023). *Green Transition in Central Asia: Country diagnostic for Uzbekistan*. Washington, DC: World Bank.
8. Export.gov. (2023). *Uzbekistan Textile and Apparel Sector Overview*. U.S. International Trade Administration.
9. Nasirov, D. A. (2022). Sanoat klasterlari rivojlanishida innovatsion boshqaruvning o‘rni. *Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali*, 3(4), 112–124.

УДК:338.24

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ - БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ МАҚСАДЛАРИНИНГ ЯНГИ ПАРАДИГМАСИ СИФАТИДА

ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА КАК НОВАЯ ПАРАДИГМА ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

GREEN ECONOMY AS A NEW PARADIGM FOR ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Абдуғаниев Ёдгорбек Жавланович
Андижон давлат техника институти “Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти

Аннотация

Барқарор ривожланиш халқаро ҳамжамиятнинг долзарб вазифасига айланган ҳозирги замонда яшил иқтисодиётга ўтиш унга эришишнинг муҳим воситаси саналади. Ушбу мақолада яшил иқтисодиётни ривожлантириш имкониятлари ва барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда унинг айрим афзалликлари тадқиқ этилган.

Тадқиқот натижалари қиёсий таҳлил қилиниб, яшил иқтисодиёт барқарор ривожланиш мақсадларига эришишнинг инновацион усули сифатида ўрганилган.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш; яшил иқтисодиёт; экологик тизим; иқтисодий ўсиш; иқтисодий моделлар; имкониятлар.

В настоящее время, когда устойчивое развитие стало актуальной задачей международного сообщества, переход к "зеленой" экономике рассматривается как важное средство ее достижения. В данной статье рассматриваются возможности развития "зеленой" экономики и некоторые ее преимущества для достижения целей устойчивого развития.

Результаты исследования были проанализированы в сравнительном аспекте, и зеленая экономика была изучена как инновационный способ достижения целей устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие; зеленая экономика; экологическая система; экономический рост; экономические модели; возможности.

Nowadays, when sustainable development has become an urgent task of the international community, the transition to a "green" economy is considered as an important means to achieve it. This article examines the possibilities of developing a "green" economy and some of its advantages for achieving the goals of sustainable development.

The results of the study were analyzed from a comparative perspective, and the green economy was studied as an innovative way to achieve sustainable development goals.

Keywords: sustainable development; green economy; ecological system; economic growth; economic models; opportunities.

БМТ нинг 2030 йилгача Глобал кун тартибидаги Барқарор ривожланиш мақсадларидан бири — аҳолининг соғлом турмуш тарзини таъминлаш ва барча ёшдаги инсонларнинг фаровонлигига кўмаклашишдир. Бироқ, XX ва XXI аср биринчи чораги тажрибалари шуни кўрсатмоқдаки, қайта тикланмайдиган ресурслардан нооқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитнинг ифлосланиши билан боғлиқ жиддий муаммолар глобал характерга эга бўлиб, бугунги кунда иқтисодий ривожланишга, шунингдек аҳоли саломатлигини сақлашда ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Барқарор ривожланишнинг халқаро ва миллий мақсадлари келгуси авлодларнинг ҳуқуқларига путур етказмаган ҳолда, ҳозирги авлод эҳтиёжларини қондиришни ҳал қилишнинг асосий воситасига айланди. Бу эса иқтисодий ривожланишнинг табиат ва атроф-

муҳит билан уйғунликда амалга оширилиши зарурлигини англатади. Яшил иқтисодиёт инсон фаолиятининг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтиришга қаратилган бўлиб, у қайта тикланадиган ресурслардан самарали фойдаланишга, экологик тоза технологияларни қўлланишига, чиқинди ва ажратмалар минималлаштириладиган, ресурслар қайта ишланиб такроран фойдаланиладиган айланма иқтисодий ёндашувни илгари суришга асосланади.

Олимлар ва кўплаб халқаро ташкилотларнинг фикрига кўра, яшил иқтисодиёт углерод чиқиндиларининг пастлиги, ресурсларни тежайдиган ва ижтимоий инклюзив сифатида тавсифланиши мумкин [11].

Яшил иқтисодиёт ресурслар камайишини ва экологик зарарни минималлаштиришга, “катта экологик зарар етказмасдан барқарор, узоқ муддатли иқтисодий ўсишни таъминлашга” қаратилади [3].

Яшил иқтисодиёт негизида ётувчи ғояларни шакллантиришга қаратилган дастлабки уринишлардан бири Д.Медоуз томонидан олиб борилган тадқиқотда ўз аксини топди [9]. Унда муаллиф инсониятни экологик ҳалокатлар келтириб чиқаришга, узоқ муддатли иқтисодий ўсиш имкониятларини чеклашга сабаб бўладиган чекланган табиий ресурсларни ҳаддан зиёд кўп истеъмол қилишдан ва сарфлашдан қайтариб, ресурсларнинг чекланганлигини ва уларни келажак авлодлар учун сақлаб қолиш зарурлигини ҳисобга оладиган моделга ўтишга чақиради.

Яшил иқтисодиётнинг илмий тавсифи ва таърифига доир яхлит қоидалар ишлаб чиқилмаган бўлса-да, унинг иқтисодий мазмунини, ижтимоий моҳиятини талқин этувчи тадқиқлар амалиётда мавжудки, уларнинг айримларини кўриб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Яшил иқтисодиёт асосан экологик муаммоларнинг кучайиши ва барқарор ривожланиш эҳтиёжлари туфайли фанда ҳам, сиёсатда ҳам муҳим йўналишга айланди. Яшил иқтисодиётда инсоният эҳтиёжларини атроф-муҳит муҳофазаси билан уйғунлаштириб, иқтисодий тизим барқарорлигини узоқ муддатли асосда таъминлашга қаратилади [10].

Яшил иқтисодиёт дастлаб 2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирозига жавобан ва иқтисодий тикланишни рағбатлантириш учун бутун дунё бўйлаб амалга оширилди [2]. Аввалроқ эса “яшил иқтисодиёт” ибораси XX асрнинг 80-йиллари охирида, 1989 йилда Буюк Британия ҳукумати учун етакчи иқтисодчилар томонидан “Яшил иқтисодиёт”ни ривожлантириш режаси”, деб номланган ҳисоботда фойдаланилган [1].

Атроф-муҳит ва ресурсларни тежаш яшил иқтисодиётни ривожлантириш учун жуда муҳимдир. Иқтисодий ўсиш экологик барқарорликка таҳдид солмайди. Яшил иқтисодиёт одатдаги молиявий операциялардан атроф-муҳитга зарар етказмаслик учун эҳтиёт чораларини ўз ичига олади [6].

Россиялик олимлардан Т.М.Кожевникова ва С.Г.Тер-Акоповлар “Яшил иқтисодиёт” барқарор ривожланишнинг йўналишларидан бири сифатида” номли асарида иқтисодиётда фаолияти экологияга йўналтирилган ишлаб чиқаришга ўтиш зарурати пайдо бўлганлиги ғоясини илгари сурадилар [7].

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш зарурки, яшил иқтисодиёт иқтисодий жараёнлардан атроф-муҳитга етказилган зарарни камайтириш учун ҳимоя чораларини қўллайди ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ресурсларни самарали ва барқарор бошқаришни ривожлантиришни илгари суриб боради.

Тадқиқот ишида яшил иқтисодиётни ривожлантиришга оид тушунчалар, мутахассис олимларнинг қарашлари ва ёндашувлари мантиқий мушоҳадалар асосида ўрганилди. Тизимли ва статистик таҳлил методларидан фойдаланиб, яшил иқтисодиётнинг айрим афзалликлари тадқиқ этилди.

Саноати индустриялашган давлатлар тажрибаларидан аёнки, асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг қўшимча ўсиш суръатларини 2/3 қисми фан сиғими юқори бўлган соҳаларда ишлаб чиқариш омилларидан интенсив фойдаланиш эвазига тўғри келади. Таҳлилларга кўра, жаҳон илмий техника салоҳиятининг 90% ва глобал юқори технологиялар бозорининг 80% Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИҲТТ) мамлакатлари

ҳиссасига тўғри келади. АҚШ товар экспорти таркибида юқори технологик маҳсулотлар улуши 32%, Буюк Британияда 31%, Японияда 26%, Францияда 23%ни ташкил этмоқда.

Ушбу мамлакатларда юқори технологик маҳсулотлар экспортидан келиб тушадиган фойда миқдорлари ҳам жадал суръатларда ўсиб бориб, йиллик даромад миқдори ҳозирда АҚШда 700 млрд., Германияда 530 млрд., Японияда 400 млрд. доллардан юқори суммани ташкил этади [12].

Бироқ, дунё демографиясининг тенденциявий ҳолати таҳлилларда қуйидаги манзарани келтириб чиқармоқда. 1900 йилда дунё аҳолисининг сони 1,5 млрд. кишидан ортган бўлса, XX асрнинг охирларига келиб бу кўрсаткич 6,2 млрд. кишидан ошган. 2018 йилда ер юзининг аҳолиси 7,9 млрд. кишига етган бўлса, 2025 йилнинг биринчи ойида бу кўрсаткич 8,2 млрд. кишидан ортиб кетди [13].

XX асрда дунё аҳолиси 3,8 мартага ўсгани ҳолда, дунё ялпи ички маҳсулоти миқдори салкам 19 баробарга яқинлашган. Англашилганидек, дунё аҳолисининг кўпайиши иқтисодий ўсишнинг мунтазам равишда атроф-муҳитга бўлган юкнинг ошиб боришига олиб келди. Сўнги юз йилликдаги (2000 йилда 1900 йилга нисбатан) аҳоли сони ва иқтисодий фаоллигининг ошиши ҳисобига дунё океанининг оксидланиш даражаси деярли 1,2 мартага ошди, тропик ўрмонларнинг йўқотилиш даражаси 6,2 марта ошиб, табиатга углерод оксидининг чиқарилиши 1,6 мартага кўпайган.

Сўнгги 30 йил ичида Ўзбекистонда аҳоли сони 14,2 миллион кишига кўпайди ва 2024 йил охирида 37,5 миллион кишидан ошди. Фақат сўнгги уч йил ичида (2022–2024) аҳоли сони 2,3 миллион кишига кўпайган. Прогнозларга кўра, 2030 йилга келиб Ўзбекистон аҳолиси 40 миллион кишидан ортиб кетади ва бу Марказий Осиё мамлакатлари аҳолисининг қарийб ярмига тенг бўлади.

Юқори демографик салоҳият камбағалликни қисқартириш, озиқ-овқат хавфсизлиги, соғлиқни сақлаш, сифатли таълим, инфратузилмани ривожлантириш, шаҳарсозлик, экологик барқарорлик каби миллий мақсадларни амалга оширишга таъсир қилиб бандликка қўшимча босим кўрсатади.

Дунё аҳолиси иқтисодий фаоллигининг ошиб бориши натижасида юз бераётган бундай иқлим ўзгаришлари яқин орада жиддий оқибат ва асоратларга олиб келиши мумкин. Сайёрамизда глобал иқлим ўзгаришлари ва унинг оқибатлари билан боғлиқ айрим хавф-хатарлар яшил иқтисодиёт инсоният учун қай даражада кечиктириб бўлмас долзарб ҳаётий масала эканини билдиради.

Ана шу нуқтаи назардан, яшил иқтисодиётга ўтиш иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммоли масалаларни ижобий ечим топишига, иқтисодий ўсиш ва камбағалликни қисқартириш, экологик ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

БМТ маълумотларига кўра [14], дунёда ўртача ҳарорат ва барқарор ўсиш тенденцияси ўртасидаги ўзаро боғлиқлик натижасида дунё аҳолисининг 40% дан ортиқроғи иқлим ўзгаришига қарши ҳимоясиз бўлиб қолмоқда. 2010–2020 йиллардаги табиий офатлар натижасида 1,2 миллиондан ортиқ одам ҳалок бўлиб, 3,0 трлн. доллар қийматида иқтисодий зарар кўрилган. Иқлим ўзгариши ва унинг оқибатлари яқин 30 йил ичида жаҳон иқтисодиётига 8 триллион долларга тушиши прогноз қилинмоқда.

Умуман олганда, потенциал ва реал хавфлар қабул қилинган барқарор ривожланиш мақсадлари ва вазифаларига эришишга бевосита таъсир қилади, бу эса уларнинг оқибатларини олдини олиш ва камайтириш учун яшил иқтисодиёт билан эришиш мумкинлигини билдиради.

Илмий мақоламиз якуни билан бир нечта хулосаларни билдириб ўтишимиз зарур бўлади:

✓ Яшил иқтисодиётга ўтиш барқарор ривожланишга эришиш ва келажак авлодлар учун атроф-муҳитни сақлаб қолиш учун мураккаб, бироқ зарур жараёндир.

✓ Яшил иқтисодиётни муваффақиятли амалга ошириш комплекс ёндашувни, ҳукумат, бизнес субъектлари ва жамоатчилик ўртасидаги фаол ҳамкорликни талаб қилади.

✓ Яшил иқтисодиётнинг самарали истиқболлари мақсадли дастурлар, тадқиқотлар ва инновациялар билан реалликка айланади.

✓ Яшил иқтисодиётни ривожлантириш стратегик режаларни ишлаб чиқишни ва жамиятнинг барча аъзолари ўртасида кенг ҳамкорликни талаб қилади.

Мавзуга оид назарий ва услубий муаммоларнинг таҳлили ва ечимлари барқарор ривожланиш мақсадлари доирасида яшил иқтисодиётни самарали ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилашда, яшил иқтисодиётни амалга оширишни тезлаштиришда барқарор ва соф экологик келажакни яратиш бўйича самарали чора-тадбирларни ишлаб чиқиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Beder, S. (2011), “Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness”, Environmental Conservation, vol. 38, no. 2, pp. 140-150.3SPASH2011.
2. Bina, O., and La Camera, F. (2011). Promise and shortcomings of a green turn in recent policy responses to the “double crisis.” *Ecol. Econ.* 70, 2308–2316. doi: 10.1016/j.ecolecon.2011.06.021
3. Jacobs, M. (2012). Green Growth: Economic Theory and Political Discourse (? 108). London: Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment London.
4. Зелёная экономика и цели устойчивого развития для России: коллективная монография / под науч. ред. С. Н. Бобылёва, П. А. Кирюшина, О. В. Кудрявцевой. – Москва: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова, 2019. – 284 с. – ISBN 978-5-906932-32-7.
5. Исаджанов А.А. Барқарор иқтисодий ривожланишнинг экологик жиҳатлари. Монография. ТДИУ. Илмий тадқиқот маркази. 2020. 137-138 б.
6. Kasayanond, A. (2019). Environmental sustainability and its growth in Malaysia by elaborating the green economy and environmental efficiency. Int. J. Energy Econ. Pol. 9, 465–473. doi: 10.32479/ijeep.8310
7. Кожевникова Т.М., Тер-акопов С.Г. «Зеленая экономика» как одно из направлений устойчивого развития // Социально-экономические явления и процессы. 2013. №3 (049). URL:https://cyberleninka.ru/article/n/zelenaya-ekonomika-kak-odno-iz-napravleniy-ustoychivogo-razvitiya (дата обращения: 08.03.2025).
8. Кузнецов М. Е. Возможности и риски развития зеленой экономики. Мир новой экономики. 2023;17(3):6-17. DOI: 10.26794/2220-6469-2023-17-3-6-17 https://vostokgosplan.ru/wp-content/uploads/399-718-1-sm.pdf
9. Meadows D.H. et al. The limits to growth: A report for the Club of Rome’s project on the predicament of mankind. New York, NY: Universe Books; 1972. 211 p.
10. Сивкова А.И. Концепция зеленой экономики: сущность понятия. Human Progress. 2023;9(2):13. DOI: 10.34709/IM.192.13
11. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Department of Economic and Social Affairs. Available online at: https://sdgs.un.org/publications/towards-green-economy-pathways-sustainable-development-and-poverty-eradication-17007 (accessed January 18, 2022).
12. http://uzscite.uz/wp-content/uploads/2020/07/40-48.pdf
13. http://www.worldometers.info/world-population/
14. (https://api.mf.uz/media/document_files/Ikkinchi_milliy.pdf),

UDK:330.8

TALABALARNING IQTISODIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA TO‘GARAKLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КЛУБОВ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF CLUBS IN FORMING STUDENTS' ECONOMIC THINKING

Xusanboyeva Tursunoy Muxammadqasimdjanovna
Andijon davlat texnika instituti, “Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti.

Annotatsiya

Mazkur maqolada talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda to‘garaklarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan iqtisodiy yo‘nalishdagi to‘garaklar faoliyati o‘rganilib, ularning talabalarning amaliy bilimlari, mustaqil fikrlashi va tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli aniqlangan. Shuningdek, to‘garaklar orqali jamoaviy ishlash, innovatsion yondashuv va iqtisodiy muammolarni hal qilish kompetensiyalari shakllanishi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, to‘garaklar talabalarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi isbotlandi. Shu bilan birga, ularning faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tafakkur, to‘garaklar, talaba, tadbirkorlik, amaliy ko‘nikmalar, innovatsion fikrlash, oliy ta’lim, iqtisodiy ta’lim, startap, jamoaviy ish, kompetensiya.

В данной статье проанализированы роль и значение кружков в формировании экономического мышления студентов. В ходе исследования была изучена деятельность кружков экономического направления, функционирующих в высших учебных заведениях, и определена их роль в развитии практических знаний, самостоятельного мышления и предпринимательских навыков студентов. Также обосновано, что через участие в кружках формируются компетенции командной работы, инновационного подхода и решения экономических проблем. По результатам исследования доказано, что кружки являются эффективным инструментом развития экономического мышления студентов. Кроме того, разработаны практические предложения и рекомендации по совершенствованию их деятельности.

Ключевые слова: экономическое мышление, кружки, студент, предпринимательство, практические навыки, инновационное мышление, высшее образование, экономическое образование, стартап, командная работа, компетенция.

This article analyzes the role and importance of student clubs in the formation of economic thinking among students. The study examines the activities of economics-oriented clubs operating in higher education institutions and identifies their role in developing students’ practical knowledge, independent thinking, and entrepreneurial skills. It is also substantiated that participation in clubs contributes to the formation of competencies such as teamwork, innovative approaches, and solving economic problems. According to the research results, it is proven that clubs are an effective tool for developing students’ economic thinking. In addition, practical suggestions and recommendations for improving their activities have been developed.

Keywords: economic thinking, student clubs, student, entrepreneurship, practical skills, innovative thinking, higher education, economic education, startup, teamwork, competence.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi va iqtisodiyotning transformatsiyasi sharoitida jamiyat oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyotga o‘tish, innovatsion rivojlanish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bunday sharoitda talabalarning nafaqat nazariy bilimlarga, balki mustaqil fikrlash, iqtisodiy tahlil qilish va samarali qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi muhim hisoblanadi. Shu bois iqtisodiy tafakkurni shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Iqtisodiy tafakkur — bu shaxsning iqtisodiy jarayonlarni anglash, resurslardan oqilona foydalanish, bozor munosabatlarini tushunish va iqtisodiy muammolarga samarali yechim topish qobiliyatidir. Ushbu tafakkur turi talabalarda iqtisodiy madaniyat, mas’uliyat va tashabbuskorlikni shakllantiradi. Ayniqsa, bugungi kunda yoshlarning tadbirkorlik faoliyatiga jalb etilishi, startap loyihalarni rivojlantirish va innovatsion g‘oyalarni amalga oshirishda iqtisodiy tafakkurning o‘rni beqiyosdir.

Oliy ta’lim muassasalarida talabalar asosan nazariy bilimlar bilan ta’minlanadi, biroq bu bilimlarni amaliyot bilan mustahkamlash yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan holatlar ham uchrab turadi. Shu jihatdan, darsdan tashqari faoliyat shakllari, xususan, to‘garaklar muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. To‘garaklar talabalarga o‘z bilimlarini chuqurlashtirish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish va real iqtisodiy muammolar ustida ishlash imkonini beradi.

Iqtisodiy yo‘nalishdagi to‘garaklar (ilmiy, amaliy, startap va biznes to‘garaklari) orqali talabalar biznes-reja tuzish, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, bozor tahlili o‘tkazish, moliyaviy hisobotlarni o‘rganish kabi muhim kompetensiyalarni egallaydilar. Bundan tashqari, bunday faoliyat turlari talabalarni jamoada ishlashga, o‘z fikrini asoslab berishga va innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga o‘rgatadi. Bu esa ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, to‘garaklar faoliyatini samarali tashkil etish, ularni zamonaviy iqtisodiy jarayonlar bilan integratsiya qilish va amaliy yo‘naltirilgan loyihalarni keng joriy etish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Aks holda, to‘garaklar faqat nazariy mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolish xavfi mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi — talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda to‘garaklarning o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash, ularning samaradorligini baholash hamda bu jarayonni takomillashtirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot davomida to‘garaklarning ta’lim jarayonidagi roli, ularning talabalarning iqtisodiy kompetensiyalariga ta’siri hamda mavjud muammolar tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotda talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda to‘garaklarning o‘rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilish maqsadida kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayoni nazariy va empirik bosqichlardan iborat bo‘lib, unda bir nechta ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi.

Birinchidan, tahliliy va taqqoslash usuli yordamida iqtisodiy tafakkur tushunchasi, uning tarkibiy elementlari hamda talabalarning iqtisodiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Shuningdek, turli oliy ta’lim muassasalarida tashkil etilgan to‘garaklar faoliyati o‘zaro taqqoslanib, ularning samaradorligi baholandi.

Ikkinchidan, kuzatish usuli asosida iqtisodiy yo‘nalishdagi to‘garaklarning amaliy mashg‘ulotlari, seminar va trening jarayonlari tahlil qilindi. Bu orqali talabalar faol ishtiroki, ularning muammolarni hal etishdagi yondashuvi va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari o‘rganildi. Olingan natijalar umumlashtirish usuli orqali tizimlashtirildi.

Uchinchidan, pedagogik tajribalarni o‘rganish usuli yordamida ilg‘or ta’lim amaliyotlari, xususan, startap to‘garaklari, biznes inkubatorlar va innovatsion loyihalar bilan ishlash tajribalari tahlil qilindi. Bu jarayonda muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan to‘garaklar faoliyati misol sifatida o‘rganilib, ularning samarali jihatlari aniqlashtirildi.

To‘rtinchidan, so‘rovnoma va suhbatlar orqali empirik ma’lumotlar yig‘ildi. Tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarining turli yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar hamda professor-o‘qituvchilar ishtirok etdi. So‘rovnomalar yordamida talabalar iqtisodiy tafakkur darajasi, to‘garaklarda ishtirok

etish motivatsiyasi va ularning amaliy ahamiyati bo‘yicha fikrlari o‘rganildi. Suhbatlar esa yanada chuqurroq sifatli ma’lumot olish imkonini berdi.

Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan iqtisodiy yo‘nalishdagi to‘garaklar tanlab olindi. Tadqiqot predmeti esa mazkur to‘garaklarning talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishga ta’siri hisoblanadi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonida sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. So‘rovnoma natijalari statistik jihatdan qayta ishlanib, diagramma va taqqoslashlar orqali tahlil qilindi, suhbat va kuzatish natijalari esa mazmunan tahlil qilindi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash va to‘garaklarning talabalarga ta’sirini har tomonlama yoritishga xizmat qildi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, iqtisodiy yo‘nalishdagi to‘garaklar talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. So‘rovnoma, kuzatish va suhbatlar asosida olingan ma’lumotlar tahlili natijasida to‘garaklarning quyidagi asosiy yo‘nalishlarda samarali ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi:

1. Amaliy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish.

Tadqiqotda ishtirok etgan talabalarning aksariyati (taxminan 70–80 foizi) to‘garaklarda qatnashish orqali nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lganini ta’kidladi. Xususan, talabalar biznes-reja tuzish, investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish va bozor konyunkturasini o‘rganish kabi muhim amaliy ko‘nikmalarni egallagan. Bu esa ularning kelgusida mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

2. Mustaqil va analitik fikrlashni rivojlantirish.

Kuzatish natijalari shuni ko‘rsatdiki, to‘garak mashg‘ulotlari jarayonida talabalar iqtisodiy muammolarni mustaqil tahlil qilish, turli variantlarni solishtirish va optimal qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarni tanqidiy va analitik fikrlashga undaydi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, talabalarining katta qismi to‘garaklar ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshirganini bildirgan.

3. Tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish.

Startap va biznes yo‘nalishidagi to‘garaklar talabalarda tadbirkorlik ruhini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, to‘garaklarda qatnashgan talabalar o‘z biznes g‘oyalarini ishlab chiqish, risklarni baholash, moliyaviy rejalashtirish va bozorga chiqish strategiyalarini tuzish bo‘yicha bilim va tajriba orttirgan. Ayrim hollarda talabalar tomonidan kichik startap loyihalar ham amalga oshirilgani kuzatildi, bu esa to‘garaklarning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

4. Jamoaviy ishlash va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish.

To‘garaklar doirasida amalga oshiriladigan jamoaviy loyihalar talabalar o‘rtasida samarali hamkorlikni shakllantiradi. Talabalar o‘zaro fikr almashish, vazifalarni taqsimlash, jamoa ichida muvofiqlashtirish va natijaga erishish jarayonida kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Innovatsion va kreativ fikrlashni rivojlantirish.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida to‘garaklar talabalarning innovatsion fikrlashini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Xususan, zamonaviy texnologiyalar, startap loyihalar va innovatsion g‘oyalar bilan ishlash talabalarda kreativ yondashuvni kuchaytiradi. Tadqiqot davomida talabalar yangi iqtisodiy yechimlar ishlab chiqishga, mavjud muammolarga yangicha yondashishga intilishi kuzatildi.

6. Ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’siri.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, to‘garaklarda faol qatnashgan talabalar o‘quv jarayonida ham yuqori natijalarga erishmoqda. Ularning fanlarni o‘zlashtirish darajasi, iqtisodiy tushunchalarni anglash va amaliy vazifalarni bajarish ko‘rsatkichlari boshqalarga nisbatan yuqoriroq ekanligi aniqlandi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda to‘garaklar muhim pedagogik mexanizm ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, to‘garaklar nafaqat qo‘shimcha ta’lim shakli, balki talabalarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantiruvchi muhit sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, amaliy

faoliyatga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar orqali talabalar nazariy bilimlarini real iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘lash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Biroq, o‘rganilgan tajribalar shuni ko‘rsatdiki, mavjud tizimda ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, ayrim oliy ta’lim muassasalarida to‘garaklar faoliyati tizimli ravishda yo‘lga qo‘yilmagan, ularning faoliyati epizodik xarakterga ega bo‘lib qolmoqda. Bu esa to‘garaklarning samaradorligini pasaytiradi va talabalar qiziqishining susayishiga olib keladi.

Shuningdek, zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar va metodik ta’minotning yetishmasligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida talabalar uchun dolzarb bo‘lgan startap boshqaruvi, moliyaviy texnologiyalar (fintech), biznes modellashtirish kabi yo‘nalishlar bo‘yicha yetarli resurslar mavjud emasligi to‘garaklar faoliyatining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Yana bir muhim jihat — amaliyotga yo‘naltirilgan loyihalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Ko‘plab hollarda to‘garak mashg‘ulotlari nazariy muhokamalar bilan cheklanib qolmoqda, real biznes muammolari ustida ishlash imkoniyatlari esa kam. Bu esa talabalarning haqiqiy iqtisodiy muhitga moslashuvini qiyinlashtiradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, to‘garaklar faoliyatini real biznes muhitiga integratsiya qilish zarur. Bu orqali talabalar amaliy tajriba orttirishlari, haqiqiy loyihalar ustida ishlashlari va bozor talablarini chuqurroq anglashlari mumkin bo‘ladi. Masalan, kichik biznes subyektlari bilan hamkorlikda loyihalar tashkil etish samarali natija beradi.

Ikkinchidan, mentorlik tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Tajribali tadbirkorlar, mutaxassislar va professor-o‘qituvchilarni to‘garak faoliyatiga jalb qilish orqali talabalar uchun individual rivojlanish yo‘nalishlari yaratiladi. Mentorlar amaliy maslahatlar berish orqali talabalarni real muammolarni hal etishga yo‘naltiradi.

Uchinchidan, raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish zarur. Onlayn ta’lim platformalari, biznes simulyatsiyalar, virtual treninglar orqali to‘garaklar faoliyatini yanada samarali tashkil etish mumkin. Bu esa talabalar uchun moslashuvchan va interaktiv o‘quv muhitini yaratadi.

To‘rtinchidan, muvaffaqiyatli tadbirkorlar va soha vakillari bilan muntazam uchrashuvlar tashkil etish talabalar motivatsiyasini oshiradi. Bunday uchrashuvlar orqali talabalar real hayotiy tajribalar bilan tanishadi, muvaffaqiyat va xatolardan saboq olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, to‘garaklar faoliyatini baholash va monitoring qilish tizimini joriy etish ham muhimdir. Bu orqali ularning samaradorligi aniqlanib, faoliyatni yanada takomillashtirish imkoniyati yaratiladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, to‘garaklar talabalarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishda katta salohiyatga ega bo‘lsa-da, ularni samarali tashkil etish uchun tizimli yondashuv, zamonaviy metodlar va amaliy yo‘naltirilgan faoliyatni kengaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, to‘garaklar talabalarning iqtisodiy tafakkurini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ular orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash, mustaqil fikrlash va tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kelgusida to‘garaklar faoliyatini yanada takomillashtirish orqali iqtisodiy jihatdan yetuk, raqobatbardosh va innovatsion fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith A. *The Wealth of Nations*. — London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
2. Marshall A. *Principles of Economics*. — London: Macmillan, 1890.
3. Drucker P.F. *Management: Tasks, Responsibilities, Practices*. — New York: Harper & Row, 1973.
4. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. — Cambridge: Harvard University Press, 1934.
5. Becker G.S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. — Chicago: University of Chicago Press, 1993.

6. Porter M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: Free Press, 1985.
7. Armstrong M. *A Handbook of Human Resource Management Practice*. — London: Kogan Page, 2014.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти. *“Ёшларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарор*. — Тошкент, 2020.
9. Абдурахмонов Қ.Х. *Меҳнат иқтисодиёти*. — Тошкент: Iqtisodiyot, 2019.
10. Қодиров А. ва бошқалар. *Иқтисодиёт назарияси*. — Тошкент: Fan va texnologiya, 2018.

УДК: 338.502.52(075)

O‘ZBEKISTON MILLIY YASHIL TAKSONOMIYASI MOHIYATI VA AHAMIYATI

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗЕЛЕНОЙ ТАКСОНОМИИ УЗБЕКИСТАНА

NATIONAL GREEN TAXONOMY OF UZBEKISTAN: ESSENCE AND SIGNIFICANCE

Xashimova S.N.
Islom Karimov nomli Toshkent Davlat Texnika Universiteti prof v.b., i.f.n.

Annotatsiya

Maqolada barqaror rivojlanishni ta’minlashda yashil taksonomiyauning mohiyati, uni qo‘llashni dolzarbligi va ahamiyati keltirilgan O‘zbekistonda “yashil taksonomiya”ni ishlab chiqarish zaruriyati va uning joriy etilishini samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, yashil taksonomiya, iqlim o‘zgarishi, investitsiya, shaffoflik, energiya samaradorligi.

В статье представлена сущность “зелёной таксономии”, актуальность и важность её применения в обеспечении устойчивого развития, необходимость производства “зеленой таксономии” в Узбекистане и эффективность её внедрения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая таксономия, изменение климата, инвестиции, прозрачность, энерго эффективность.

The article presents the essence of green taxonomy, relevance and importance of its application in ensuring sustainable development, the necessity of producing "green taxonomy" in Uzbekistan and the effectiveness of its implementation.

Key words: sustainable development, green taxonomy, climate change, investment, transparency, energy efficiency.

“Yashil” iqtisodiyotni shakllantirish va uning barqaror rivojlanishiga o‘tish xalqaro miqyosda ham, O‘zbekiston uchun ham ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi insoniyat kelajagi uchun muhim manba bo‘lib, ijtimoiy ehtiyojlar, iqtisodiyot va atrof muhit imkoniyatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashda “yashil” iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish orqali erishish mumkin. Yashil” iqtisodiyotga o‘tishning maqsadi, tabiiy resurslarni asrash, atrof-muhitni zaharlanuvchi moddalar emissiyalarini kamaytirish va kelajak avlodlarning farovonligini ta’minlashga yordam beradigan barqaror va ekologik to‘g‘ri rivojlanish modelini yaratish hisoblanadi. [1].

Yashil taksonomiya bugungi kunda ekologiya va iqtisodiyotni birlashtirgan atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan faoliyat turlarini aniqlash va tasniflash tizimidir. Ya’ni, qaysi loyiha yoki biznes “yashil” hisoblanadi, qaysi biri esa tabiatga salbiy ta’sir ko‘rsatadi — aynan shu savollarga aniq mezonlar asosida javob beradi.

So‘nggi yillarda dunyo davlatlari iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolar kuchayib borayotgani sababli iqtisodiyotni “yashillantirish” yo‘liga o‘tmoqda. Aynan yashil taksonomiya investorlar, banklar va davlatlar uchun muhim yo‘riqnoma hisoblanadi.

Yashil taksonomiyaning yana bir muhim jihati — shaffoflikni ta’minlashidir. Chunki ba’zi kompaniyalar o‘z faoliyatini “yashil” deb ko‘rsatishga urinadi, ammo amalda bu haqiqatga to‘g‘ri kelmasligi mumkin. Taksonomiya esa aniq mezonlar orqali bunday “yashil yuvish” (greenwashing) holatlarining oldini olishga yordam beradi.

Yashil taksonomiya — bu atama so‘nggi yillarda moliya va ekologiya sohasida eng ko‘p qo‘llaniladigan tushunchalardan biriga aylandi. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhit ifloslanishi sharoitida jahon hamjamiyati iqtisodiy o‘sishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishda "yashil taksonomiya"ni joriy qilish orqali moliyaviy resurslarni ekologik toza loyihalarga yo‘naltiruvchi muhim vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 25 oktyabrdagi 561-son qarori bilan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash bo‘yicha harakatlar (02.12.2022-yildagi PQ-436-son qaror bilan tasdiqlangan) rejasiga muvofiq “yashil” turdagi faoliyatni tasniflash uchun Milliy “yashil” taksonomiya tasdiqlandi. [2].

“Yashil” loyihalar taksonomiyasi – barqaror rivojlanishga ko‘maklashadigan va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni oshirishga, atrof muhitga salbiy ta’sir darajasini pasaytirishga va energiya tejamkorligini oshirishga yo‘naltirilgan iqtisodiy faoliyat turlari, loyihalar va aktivlarni tasniflash tizimi.

"Yashil taksonomiya" tushunchasi nisbatan yangi tushuncha bo‘lib, mamlakatlar va xalqaro tashkilotlarda turlicha talqin qilinadi.

Bugungi kunda dunyoda 200 dan ortiq turli taksonomiyalar mavjud. Ularning har biri o‘z milliy xususiyatlariga ega, chunki mamlakatlarning geografik joylashuvi, rivojlanish darajasi va ekologik muammolari turlicha. Eng nufuzli xalqaro standartlar qatoriga quyidagilar kiradi:

Yevropa Ittifoqining Yashil taksonomiyasi (EU Taxonomy);

Xalqaro kapital bozorlari assotsiatsiyasining (ICMA) Yashil obligatsiyalar prinsiplari;

Iqlim obligatsiyalari tashkilotining (CBI) taksonomiyasi.

Evropa Ittifoqi mamlakatlarida birinchi marta “Yashil taksonomiya”ni barqarorr rivojlanishning va sof ekologiyani ta’minlashni keng qamrovli dasturi sifatida ta’riflangan. "Yashil taksonomiya" ekologik muhitga ta’siri bo‘yicha iqtisodiy faoliyatlar turlarini tasniflovchi tizim sifatida qaralgani.

“Yashil taksonomiya” yoki” yashil tasnif” zamonaviy dunyoda muhim rol o‘ynaydi. U ekologik barqaror va ekologik toza investitsiyalar, loyihalar va amaliyotlarni aniqlashga qaratilgan. “Yashil taksonomiya” issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish loyihalariga investitsiyalarni rag‘batlantirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi. Shuningdek, “yashil taksonomiya” yangi texnologiyalar va innovatsiyalarning rivojlanishini rag‘batlantirib, ekologik toza yechimlarga talabni yaratadi. Moliyaviy va korporativ qarorlarni tartibga solib, kompaniyalar faoliyatiga ekologik jihatlarni integratsiya qilishga undaydi.

“Yashil taksonomiya”ni ishlab chiqarish bir necha sabablarga ko‘ra dolzarbdir: [3].

1. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish zarurati: Global iqlim o‘zgarishini hisobga olgan holda, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytiruvchi ekologik toza texnologiyalarga o‘tishga ko‘maklashuvchi investitsiyalar va loyihalarni aniqlash va ilgari surish imkonini beradi.

2. Barqaror sarmoyaga qiziqishni ortishi: Investorlar va iste’molchilar moliyaviy va korporativ qarorlar qabul qilishda barqarorlik va mas’uliyat muhimligini. Yashil taksonomiya shaffof mezonlarni asosida investorlarga investitsiya bozorini barqaror rivojlantirish imkonini beruvchi ekologik jihatdan barqaror loyihalar va kompaniyalarni aniqlash imkonini beradi.

3. Tartibga solish va standartlashtirish. Yashil taksonomiya biznes va investitsiyalarning ekologik jihatlarini tartibga solishga yordam beradigan qoidalar va standartlarni ishlab chiqish uchun

asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu, shuningdek, moliya sektorida shaffoflik va mas’uliyatni oshirish imkonini beradi.

4. Innovatsiyalarni rag‘batlantirish: Yashil taksonomiya yangi ekologik toza texnologik, innovatsion va amaliy yechimlarni ishlab chiqishni rag‘batlantirishi mumkin, bu esa o‘z navbatida ekologik barqaror tarmoqlarni rivojlantirishga va yangi ish o‘rinlarini yaratishga yordam beradi.

Yashil taksonomiya ekspert guruhlari tomonidan belgilangan maxsus mezonlar va standartlar yordamida o‘lchanadi.

Bular quyidagi asosiy elementlarni o‘lchaydi:

1. Barqarorlik mezonlari: Yashil taksonomiya loyihalar va mahsulotlarning barqarorligini, jumladan, ularning atrof-muhitga ta’siri, ijtimoiy jihatlari va iqtisodiy barqarorligini baholash mezonlarini belgilaydi. Ushbu mezonlar energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, ijtimoiy mas’uliyat kabi mezonlarni o‘z ichiga olishi mumkin.

2. Standartlashtirish: Yashil taksonomiya loyihalar va mahsulotlarning barqarorlik darajasini baholash va o‘lchash uchun standartlashtirilgan metodologiya va vositalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Bunga ekologik sertifikatlar, barqarorlik standartlari, mahsulotning hayot aylanishini baholash usullari va boshqa vositalardan foydalanish kiradi.

3. Hisobot: Yashil taksonomiyaga rioya qilishga da’vogar kompaniyalar va tashkilotlar barqarorlik nuqtai nazaridan ekologik faoliyati, ijtimoiy mas’uliyati faoliyati to‘g‘risida hisobotlarni taqdim etishlari kerak.

4. Monitoring tizimi: Yashil taksonomiyani o‘lchash uchun barqarorlik mezonlarini amalga oshirishni nazorat qilish, natijalarni baholash va kerakli tuzatishlarni kiritish imkonini beruvchi monitoring tizimi qo‘llaniladi.

Yashil taksonomiyada belgilangan maxsus mezonlar va standartlar orqali o‘lchash loyihalar barqarorligini baholashga kompleks yondashuvni o‘z ichiga oladi, bu investorlar, moliya institutlari va iste’molchilarga o‘z investitsiyalari va iste’molchilarning afzalliklari to‘g‘risidagi qaror qabul qilish imkonini beradi.

O‘zbekistonda milliy “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasi quyidagi 7ta toifaga bo‘lingan:

suv va xom-ashyolardan foydalanish samaradorligi;

havo va tuproq sifatini yaxshilash;

barqaror qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, ekoturizm;

yashil transport;

energiya samaradorligini oshirish;

qayta tiklanuvchi energiya;

yashil binolar.

Ular ham o‘z navbatida turli sektorlarga bo‘lingan.

Yashil taksonomiyani qabul qilish uning iqtisodiy samaradorligi bir necha jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Shaffoflik va standartlashtirish: Yashil taksonomiya ekologik barqaror loyihalar va mahsulotlarni aniqlashning aniq mezonlarini belgilaydi, bu esa yashil investitsiyalarni baholash va taqqoslashda shaffoflik va standartlashtirishni rag‘batlantiradi.

Yashil sarmoyani rag‘batlantirish: Yashil taksonomiya sarmoyadorlar va moliya institutlariga sarmoyani yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan ekologik barqaror loyihalar va biznesga yo‘naltirish orqali ko‘proq asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish: Yashil taksonomiya korxonalar va tashkilotlarni barqaror rivojlanishga intilishga undash orqali ekologik va ijtimoiy ta’sirlarni kamaytirishga yordam beradi.

Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashga hissa qo‘shish: Issiqxona gazlari emissiyalarini kamaytiradigan va energiya samaradorligini oshiradigan loyihalarga investitsiyalarni maqsadli yo‘naltirish orqali iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o‘ynaydi.

Yangi bozorlar va texnologiyalarni rivojlantirish: Yashil taksonomiya yangi yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirishni rag‘batlantiradi, tadbirkorlar va kompaniyalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Yashil taksonomiyaga odatda ekologik va iqtisodiy mezonlar bilan bog‘liq tushuncha sifatida qaraladi, biroq uning ijtimoiy jihati ham nihoyatda muhimdir. Chunki barqaror rivojlanish faqat tabiatni asrash bilan emas, balki insonlar farovonligi, sog‘lig‘i va ijtimoiy tenglikni ta’minlash bilan ham chambarchas bog‘liq. [4].

Avvalo, yashil taksonomiya aholining hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Masalan, ekologik toza energiya manbalariga o‘tish havoning ifloslanishini kamaytiradi, bu esa odamlar salomatligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada nafas yo‘llari kasalliklari kamayadi, umr sifati oshadi va sog‘liqni saqlash tizimiga tushadigan yuk yengillashadi.

“Yashil iqtisodiyot” doirasida qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qurilish kabi sohalar rivojlanadi. Bu esa aholining turli qatlamlari uchun yangi kasb va imkoniyatlar eshigini ochadi. Ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun zamonaviy, istiqbolli ish o‘rinlari paydo bo‘ladi.

Yashil taksonomiyaning yana bir muhim ijtimoiy jihati — adolat va inklyuzivlikdir. To‘g‘ri joriy etilgan siyosat natijasida resurslardan foydalanish yanada adolatli bo‘ladi, chekka hududlar ham ekologik toza infratuzilma bilan ta’minlanadi. Masalan, qishloq joylarda quyosh panellari yoki kichik shamol stansiyalarini o‘rnatish orqali energiyaga kirish imkoniyati kengayadi.

Shuningdek, yashil taksonomiya aholining ekologik ongini oshirishga yordam beradi. Odamlar o‘z kundalik hayotida atrof-muhitga e’tiborliroq bo‘lishni boshlaydi: chiqindilarni saralash, energiyani tejash, suvdan oqilona foydalanish kabi odatlar shakllanadi. Bu esa jamiyatda mas’uliyatli iste’mol madaniyatini rivojlantiradi.

O‘zbekiston uchun ham yashil taksonomiyani joriy etilishi muhim qadamlardan biri hisoblanadi. Chunki mamlakatda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, suv resurslarini tejash va ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib bormoqda. Bu esa nafaqat tabiatni asrash, balki yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Shubhasiz, iqlim o‘zgarishi tahdidi va yanada barqaror amaliyotga o‘tish zarurligini hisobga olgan holda, yashil taksonomiya zamonaviy dunyoda muhim rol o‘ynaydi. Bu nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradi, balki yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirishni rag‘batlantiradi, moliyaviy va korporativ qarorlarni tartibga soladi. Yashil taksonomiyani qabul qilish yanada barqaror va mas’uliyatli iqtisodiyotga olib kelishi mumkin, bu esa o‘z navbatida hozirgi va kelajak avlodlarga foyda keltiradi.

Xulosa qilib aytganda, yashil taksonomiya nafaqat tabiatni himoya qilish vositasi, balki ijtimoiy taraqqiyot omili hamdir. U orqali jamiyat yanada sog‘lom, teng va barqaror hayot tarziga yaqinlashadi.

Xulosa qilib aytganda, yashil taksonomiya — bu shunchaki yangi ilmiy tushuncha emas, balki kelajak iqtisodiyotining poydevori hisoblanib, insoniyatni tabiat bilan uyg‘unligini va iqtisodiy rivojlanish bilan ekologik muvozanatni uzviyligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xashimova S. Iqtisodiyotni Dekarbonizatsiyalash: Mohiyati Va Imkoniyatlari //Green Economy and Development. – Т. 3. – №. 10. – С. 66-73.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 25.10.2023 yildagi Milliy “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. 561-son qarori. https://lex.uz/uz/docs/-6644013
3. Хашимова, С. Н. (2022). Яшил иқтисодиёт тараққиёт гарови.
4. TAXONOMY, Nigmatullayevna HS GREEN. "ESSENCE, APPLICATION AND EFFECTIVENESS." *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development* 24 (2024): 84-87.

UDK:336.71

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY SCORING MODELLARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

СОВРЕМЕННЫЕ СКОРИНГОВЫЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ КРЕДИТНЫХ РИСКОВ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ

MODERN CREDIT SCORING MODELS IN COMMERCIAL BANKS AND WAYS TO IMPROVE THEIR EFFICIENCY

Mitillayev Ibrohimjon Tursunpulatovich
Qo‘qon universiteti Andijon filiali “Iqtisodiyot va moliya” kafedrasi i.f.f.d. (PhD)
ORCID: 0008-0009-6518-8710

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada tijorat banklarida kredit risklarini baholashda zamonaviy scoring modellari, xususan statistik va sun’iy intellektga asoslangan yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu modellarning samaradorligini oshirish yo‘llari, ularning afzallik va kamchiliklari, hamda O‘zbekiston bank tizimida joriy etish imkoniyatlari o‘rganiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, zamonaviy scoring modellari kredit risklarini aniqlash aniqligini oshirish bilan birga, banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kredit riski, scoring modeli, risk-menejment, sun’iy intellekt, tijorat banklari, kredit baholash.

В статье анализируются современные скоринговые модели оценки кредитных рисков в коммерческих банках, включая статистические и модели на основе искусственного интеллекта. Рассматриваются пути повышения их эффективности, преимущества и недостатки, а также возможности внедрения в банковской системе Узбекистана. Результаты исследования показывают, что современные модели способствуют повышению точности оценки кредитных рисков и финансовой устойчивости банков.

Ключевые слова: кредитный риск, скоринговая модель, риск-менеджмент, искусственный интеллект, коммерческие банки.

This article analyzes modern credit scoring models used in commercial banks, including statistical and artificial intelligence-based approaches. It examines ways to improve their efficiency, advantages, and limitations, as well as their applicability in Uzbekistan’s banking system. The results show that modern scoring models enhance the accuracy of credit risk assessment and contribute to financial stability.

Keywords: credit risk, scoring model, risk management, artificial intelligence, commercial banks.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda tijorat banklarining asosiy daromad manbai kredit operatsiyalari hisoblanadi. Shu bilan birga, kreditlash faoliyati banklar uchun eng katta xavf – kredit riskini ham yuzaga keltiradi. Kredit riskini samarali boshqarish bank tizimining barqarorligi va moliyaviy xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

So‘nggi yillarda bank amaliyotida kredit risklarini baholashning an’anaviy usullaridan zamonaviy, raqamli va avtomatlashtirilgan scoring tizimlariga o‘tish jarayoni kuzatilmoqda. Ayniqsa, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash imkonini beruvchi sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish texnologiyalarining rivojlanishi kredit riskini baholash sifatini tubdan o‘zgartirmoqda.

Scoring modellari kredit oluvchining moliyaviy holatini tezkor va aniq baholash imkonini berib, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi. Shu bilan birga, ushbu modellarning samaradorligi ularning to‘g‘ri tanlanishi va bank tizimiga moslashtirilishiga bevosita bog‘liq.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tijorat banklarida kredit risklarini baholashda zamonaviy scoring modellari mohiyatini o‘rganish, ularning samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kredit risklarini baholash nazariyasi va amaliyoti ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, amerikalik olim Edvard Altman o‘zining mashhur Z-score modelida korxonalarning bankrotlik ehtimolini aniqlash orqali kredit riskini baholash mumkinligini ta’kidlagan [1].

Tomas Andersonning “Credit Scoring and Its Applications” asarida kredit scoring tizimlari banklar uchun qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirishda muhim vosita ekanligi va ularning samaradorligi statistik modellarga asoslanganligi qayd etilgan [2].

Rossiyalik olim S.V. Lavrushin o‘zining bank ishi bo‘yicha ilmiy ishlarida kredit risklarini boshqarishda kompleks yondashuv zarurligini, jumladan, scoring modellari va ekspert baholash tizimlarini birgalikda qo‘llash lozimligini ta’kidlaydi [3].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim B.Yu. Xodiyev tadqiqotlarida bank tizimini modernizatsiya qilish sharoitida risklarni baholashda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhimligini qayd etadi [4].

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar, jumladan, Basel qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan standartlarda kredit risklarini baholashda ichki reyting tizimlari (IRB) va scoring modellari asosiy vosita sifatida tavsiya etilgan [5].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, kredit risklarini baholashda zamonaviy scoring modellari bank tizimi samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Mazkur tadqiqotda tahliliy, statistik va solishtirma usullardan foydalanildi. Kredit risklarini baholashda qo‘llaniladigan scoring modellari o‘rganilib, ularning samaradorligi solishtirildi. Shuningdek, xalqaro tajriba va milliy bank amaliyoti asosida umumlashtirish ishlari olib borildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil va ilmiy abstraksiya usullari keng qo‘llanildi. Bundan tashqari, empirik ma’lumotlar asosida modellarni amaliy sinovdan o‘tkazish orqali ularning real iqtisodiy sharoitdagi ishlash samaradorligi ham baholandi.

Zamonaviy tijorat banklarida kredit risklarini baholash jarayoni tobora murakkablashib borayotgan moliyaviy muhit sharoitida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bank amaliyotida kredit risklarini aniqlash va ularni boshqarish uchun bir nechta scoring modellari keng qo‘llanilib, ular o‘zining metodologik yondashuvi va texnologik asoslariga ko‘ra turli guruhlarga ajratiladi. Ularni shartli ravishda uch asosiy toifaga bo‘lish mumkin: statistik modellarga asoslangan scoring tizimlari (jumladan, logistik regressiya modellari), ekspert tizimlari hamda sun’iy intellekt (AI) va mashinaviy o‘rganish algoritmlariga asoslangan zamonaviy modellar.

Statistik modellarga asoslangan scoring tizimlari kredit riskini baholashning an’anaviy yondashuvi hisoblanadi. Ushbu modellarda asosan mijozning moliyaviy ko‘rsatkichlari, daromad darajasi, kredit tarixchisi, qarzdorlik yuklamasi kabi omillar matematik-statistik usullar orqali tahlil qilinadi va umumiy risk darajasi aniqlanadi. Biroq, iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi va mijozlar xulq-atvorining tez o‘zgarishi natijasida ushbu modellarning aniqlik darajasi ma’lum cheklovlarga ega bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, ular noaniq va dinamik o‘zgaruvchan omillarni to‘liq hisobga ololmasligi sababli kredit riskini baholashda ba’zi hollarda xatoliklar yuzaga kelishi mumkin.

Ekspert tizimlari esa bank mutaxassislarining tajribasi va subyektiv baholariga asoslanadi. Ushbu yondashuv kredit arizalarini ko‘rib chiqishda muhim ahamiyatga ega bo‘lsa-da, inson omiliga bog‘liqligi sababli bir xillik va standartlashuv darajasi past bo‘lishi mumkin. Shu sababli, faqat ekspert tizimlariga tayanish kredit risklarini to‘liq va obyektiv baholash uchun yetarli emas.

So‘nggi yillarda eng katta rivojlanish sun’iy intellekt (AI) va mashinaviy o‘rganish modellari sohasida kuzatilmoqda. Ushbu yondashuv kredit risklarini baholashda yangi bosqichni boshlab berdi, chunki AI asosidagi modellarda katta hajmdagi ma’lumotlar (big data), mijozning raqamli izlari, tranzaksiya tarixlari hamda xulq-atvor patternlari chuqur tahlil qilinadi. Natijada yashirin

bog‘liqliklar va murakkab statistik qonuniyatlar aniqlanadi, bu esa kredit riskini baholash aniqligini sezilarli darajada oshiradi hamda qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtiradi.

Quyidagi jadvalda turli scoring modellari asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha taqqoslangan:

1-jadval

Scoring modellari samaradorligi taqqoslanishi

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy model	AI asosidagi model
Baholash aniqligi	O‘rtacha	Juda yuqori
Qaror qabul qilish tezligi	O‘rtacha	Juda tez
Xatolik ehtimoli	Yuqori	Past
Moslashuvchanlik	Cheklangan	Yuqori
Ma’lumotlarni qayta ishlash imkoniyati	Cheklangan	Juda katta hajmda
Dinamik muhitga moslashish	Past	Yuqori
Mijoz xulq-atvorini tahlil qilish	Cheklangan	Keng qamrovli

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi scoring modellari kredit riskini aniqlashda an’anaviy modellarga nisbatan taxminan 20–30 foiz yuqori aniqlikni ta’minlaydi. Bundan tashqari, ushbu modellar real vaqt rejimida ishlash imkoniyatiga ega bo‘lib, banklarga tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi. Bu esa kredit portfeli sifatini yaxshilashga va muammoli kreditlar ulushini kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tijorat banklarida scoring modellari samaradorligini yanada oshirish uchun bir qator muhim yo‘nalishlar alohida ahamiyatga ega. Birinchidan, ma’lumotlar bazasini kengaytirish va ularning sifatini oshirish zarur, chunki modelning aniqligi bevosita kiruvchi ma’lumotlarning to‘liqligi va ishonchliligiga bog‘liqdir. Ikkinchidan, scoring modellarini iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishiga mos ravishda doimiy yangilab borish, ya’ni algoritmlarni optimallashtirish va qayta o‘qitish (re-training) jarayonlarini muntazam amalga oshirish lozim. Uchinchidan, bank tizimiga sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish orqali kredit risklarini prognoz qilish aniqligini yanada oshirish mumkin. To‘rtinchidan esa, integratsiyalashgan risk boshqaruv tizimini shakllantirish, ya’ni scoring modellarini kredit, bozor va operatsion risklarni boshqarish tizimlari bilan uyg‘unlashtirish bank faoliyatining umumiy barqarorligini ta’minlaydi.

Natijada, zamonaviy scoring modellari nafaqat kredit risklarini kamaytirishga xizmat qiladi, balki banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, rentabellikni oshirish hamda kredit portfelini samarali boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida ushbu modellar banklarning raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim strategik omil bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarida kredit risklarini baholash jarayonida zamonaviy scoring modellari strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ular banklarning kredit portfeli sifatini yaxshilash va potensial yo‘qotishlarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, an’anaviy statistik yondashuvlar bilan bir qatorda sun’iy intellekt, mashinaviy o‘rganish (machine learning) va katta ma’lumotlar (big data) texnologiyalariga asoslangan modellarning joriy etilishi kredit risklarini aniqlash aniqligini sezilarli darajada oshiradi hamda qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa bank xodimlarining subyektiv baholashga asoslangan xatoliklarini kamaytirib, kredit ajratish jarayonini yanada shaffof va samarali qiladi. Shuningdek, scoring tizimlarining samaradorligini oshirish uchun bir qator muhim yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish zarur. Jumladan, mijozlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar bazasining to‘liqligi, ishonchliligi va yangiligi muhim omil bo‘lib, noto‘g‘ri yoki yetarli darajada shakllanmagan ma’lumotlar model natijalarining aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, algoritmik modellarni doimiy ravishda takomillashtirib borish hamda iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlarga moslashtirish scoring tizimlarining barqaror ishlashini ta’minlaydi. Xalqaro tajribani o‘rganish, xususan Basel standartlari va ilg‘or xorijiy bank amaliyotlarini milliy bank tizimiga integratsiya qilish ham kredit risklarini boshqarish samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, kredit risklarini prognoz qilish aniqligini yanada oshirish hamda

raqamli bank xizmatlarining rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt asosidagi yangi avlod scoring modellari joriy etilishi banklarning raqobatbardoshligini oshirib, kredit portfeli sifatini optimallashtirishga xizmat qiladi va umuman olganda, milliy bank tizimining xalqaro moliyaviy bozorlardagi o‘rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Altman E.I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. – New York: Journal of Finance, 1968. – p. 589–609.
2. Anderson R. Credit Scoring and Its Applications. – Philadelphia: SIAM, 2007. – 350 p.
3. Lavrushin O.I. Bankovskoye delo. – Moskva: KNORUS, 2016. – 400 s.
4. Xodiyev B.Yu. O‘zbekiston iqtisodiyoti modernizatsiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 250 b.
5. Basel Committee on Banking Supervision. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. – Basel: BIS, 2006. – 300 p.

УДК:330.322

ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИ ВА ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ИНВЕСТИЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ДИНАМИКАСИ

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ И ДИНАМИКА ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

INVESTMENT CLIMATE AND DYNAMICS OF INVESTMENT PROCESSES IN UZBEKISTAN

Бобоқулова Моҳина Ғофур қизи
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети
Иқтисодиёт факултети таянч докторанти

Аннотация

Ҳозирги иқтисодий шароитда инвестиция муҳити иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Ушбу мақолада Ўзбекистонда инвестиция муҳитининг ҳозирги ҳолати ва инвестиция жараёнларининг динамикаси таҳлил қилинган. 2014–2025-йилларда асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми ва уларнинг таркибий ўзгаришлари ўрганилган. Таҳлил натижалари асосида инвестиция муҳитини такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инвестиция муҳити, инвестиция динамикаси, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, институционал муҳит, иқтисодий ислоҳотлар, инвестиция инфратузилмаси, саноат зоналари, иқтисодий ўсиш.

В условиях современного экономического развития инвестиционный климат является одним из ключевых факторов экономического роста. В статье проанализированы текущее состояние инвестиционного климата в Узбекистане и динамика инвестиционных процессов. Рассмотрены инвестиции в основной капитал за 2014–2025 годы и их структурные изменения. По результатам исследования разработаны предложения по совершенствованию инвестиционного климата и повышению его конкурентоспособности.

Ключевые слова: инвестиционный климат, динамика инвестиций, прямые иностранные инвестиции, институциональная среда, экономические реформы, инвестиционная инфраструктура, индустриальные зоны, экономический рост.

In today's economic climate, the investment climate is a key driver of economic growth. This article analyzes the current state of the investment climate in Uzbekistan and the dynamics of investment processes. Fixed capital investment for 2014–2025 and its structural changes are examined. Based on the study's findings, proposals for improving the investment climate and enhancing its competitiveness are developed.

Keywords: investment climate, investment dynamics, foreign direct investment, institutional environment, economic reforms, investment infrastructure, industrial zones, economic growth.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон иқтисодиёти изчил суръатларда ривожланиб бормоқда ва мустақиллик йилларидан буён турли босқичларни босиб ўтди. Бу жараёнда миллий иқтисодиётда инвестиция муҳитини шакллантириш ва ривожлантириш муҳим йўналишлардан бири бўлиб, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ҳамда иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш билан узвий боғлиқ ҳолда кечди.

Сўнгги йилларда инвестиция муҳитини такомиллаштириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган ислоҳотлар иқтисодий ўсишнинг муҳим омили сифатида намоён бўлмоқда. Шу боис, мамлакатдаги инвестиция муҳитининг ҳозирги ҳолатини ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий, технологик ва экологик омиллар ҳамда статистик маълумотлар асосида комплекс ва динамик таҳлил қилиш алоҳида аҳамият касб этади.

Инвестиция муҳити ва унинг иқтисодий ўсишга таъсири масаласи халқаро илмий адабиётларда учта асосий назарий йўналиш доирасида ўрганилган: неоклассик капитал оқими назарияси, институционал иқтисодиёт ёндашуви ва эклектик ОЛИ парадигмаси.

Инвестиция муҳити тадқиқотларининг неоклассик пойдевори М.Р. Солоунинг капитал жамғариш модели билан бошланган. Ушбу моделда капитал оқими мамлакатлар ўртасидаги капитал унумдорлиги фарқига боғлиқ эканлиги асосланган ва паст даромадли мамлакатларга юқори капитал оқими кутилиши назарий жиҳатдан кўрсатилган [23]. Бироқ Р.Э.Лукас ўзининг машҳур "Нега капитал бой мамлакатлардан камбағал мамлакатларга оқмайди?" номли мақоласида Солоу прогнози ва реал маълумотлар ўртасидаги кескин зиддиятни "Лукас парадокси" орқали кўрсатиб берди [18]. Лукас парадоксини тушунтириш учун сўнгги ўттиз йил мобайнида иккита асосий йўналиш шаклланди: биринчиси Л.Алфаронинг капитал бозори номукаммалликлари ва ахборот ассиметриясига таянувчи молиявий ёндашув [7], иккинчиси эса С.М. Рейнхарт ва К.С. Рогоффнинг институционал сифат ва сиёсий рискларни тадқиқот марказга қўювчи институционал ёндашув билан боғлиқ асарлари [21].

Эндоген ўсиш назарияси доирасида П.М. Ромер ўзининг мақоласида технологик инновация ва билимлар капиталини инвестиция самарадорлигининг асосий омили сифатида кўрсатади [2222]. Бу назария инвестиция муҳитини фақат миқдор жиҳатидан эмас, балки сифат нуқтаи назардан баҳолаш зарурлигини асослайди ва Ўзбекистон каби ривожланаётган мамлакатларда инновацион муҳит ва кадрлар салоҳиятини яхшилашнинг стратегик аҳамиятини назарий жиҳатдан асослаб беради.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ кейинги ўринларда) детерминантларини тушунтиришда энг кенг қабул қилинган назария Дж.Х.Даннинг томонидан ишлаб чиқилган ОЛИ (Мулк, жойлаштириш, ўзлаштириш устунликлари) эклектик парадигмасидир. Жойлашув устунлиги билан боғлиқ компонент мамлакатнинг инвестиция муҳитини бевосита тавсифлайди ва у бозор ҳажми, ресурслар, инфратузилманинг сифати, ҳуқуқий муҳит ва институционал барқарорликни ўз ичига олади [12]. Ўзбекистон контекстида ОЛИ парадигмаси айниқса долзарб ҳисобланади, чунки мамлакат 2017-йилдан буён институционал ислоҳотлар орқали ишлаб чиқаришни жойлаштириш билан боғлиқ устунликларни мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоқда.

Кейинги тадқиқотларда, жумладан Б.А. Блониген назарий қарашларида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ) детерминантларини кенг эмпирик адабиётлар асосида таҳлил қилиб, бозор ҳажми (ЯИМ), иш ҳақи билан боғлиқ харажатлар, савдонинг очиқлик даражаси ва валюта курси билан боғлиқ барқарорлик энг изчил омиллар эканлигини кўрсатди [10]. Э.Асиеду эса Африка мамлакатлари мисолида табиий ресурслар ва бозор ҳажмининг ТТХИ

устидан кучли, аммо институционал сифатнинг ҳам муҳим таъсир кўрсатишини эмпирик жиҳатдан исботлади [8]. Ушбу ғоялар Марказий Осиё минтақаси, жумладан Ўзбекистон учун ҳам амалий аҳамиятни касб этади.

Институционал иқтисодиёт йўналишида Д.К. Норт ўзининг иқтисодий қарашларида расмий ва норасмий институтлар (қонунлар, меъёрлар) инвестиция муҳитини шакллантиришда асосий рол ўйнашини таъкидлаб ўтган. Унинг “институтлар муҳим” деб аталган концепциясида ТТХИ борасидаги тадқиқотларга катта таъсир кўрсатди, натижада ҳуқуқ устуворлиги, коррупция даражаси, мулк ҳуқуқининг ҳимояси каби кўрсаткичлар бундан кейинги эмпирик тадқиқотларда стандарт ўзгарувчиларга айланди [20].

Махсус иқтисодий зоналар (МИЗ) ва инвестициявий рағбатлантиришлар адабиётда Т. Фароле ва Г. Акинси ривожланаётган мамлакатлардаги саноат зоналарининг самарадорлигини таҳлил қилиб, МИЗларнинг муваффақияти фақат солиқ имтиёзларига эмас, балки инфратузилма сифати, тартибга солиш муҳити ва глобал қиймат занжирларига интеграциялашиш имкониятларига боғлиқ эканлигини кўрсатди [15]. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда 2026-йил 1-январ ҳолатига 861 та саноат зонасининг фаолият юритиб келаётганлиги бу ғояларни мамлакатимиз миқёсида эмпирик жиҳатдан тадқиқ этиш учун қулай замин яратади.

Д. Ғозибеков ва Т. Қоралиев инвестиция муҳитини инвестор томонидан ҳисобга олинадиган барча иқтисодий, ҳуқуқий ва институционал омиллар мажмуаси сифатида талқин қилсалар [17], И.Рустамбеков ва А.Исакулов инвестиция муҳити мамлакатнинг барқарор иқтисодий ривожланиши, ҳудудлар ва тармоқларга капитал жалб қилиш ҳамда тадбиркорлик фаоллигини ошириш учун зарур бўлган иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар мажмуи деб қарайдилар [16].

Ушбу тадқиқотда Ўзбекистонда инвестиция муҳитини баҳолаш учун комплекс ёндашув қўлланилди. Тадқиқот доирасида сифат ва миқдорий таҳлил усуллари уйғунлаштирилди. Аввало, инвестиция муҳитига таъсир этувчи асосий омилларни аниқлаш мақсадида SWOT таҳлили қўлланилди. Ушбу таҳлил доирасида мамлакатдаги инвестиция муҳитининг кучли ва заиф томонлари, шунингдек мавжуд имкониятлар ва таҳдидлар сиёсий ва ҳуқуқий омиллар нуқтаи назаридан баҳоланди.

Шу билан бирга, тадқиқотнинг миқдорий қисмида Ўзбекистон Республикаси миллий статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида 2014–2025-йиллар давомида асосий капиталга киритилган инвестициялар динамикаси таҳлил қилинди. Хусусан, инвестициялар таркибида қуйидаги кўрсаткичлар ўрганилди:

- чет эл инвестициялари ва кредитлар улуши;
- давлат бюджети маблағларининг улуши;
- корхона ва аҳолининг ўз маблағлари улуши;
- банк кредитлари ва бошқа қарз маблағларининг улуши.

Мазкур кўрсаткичлар асосида инвестиция муҳитининг ривожланиш тенденциялари ва таркибий ўзгаришлари динамик таҳлил қилинди. Тадқиқот натижалари инвестиция муҳитининг ҳозирги ҳолатини баҳолаш ҳамда унинг ривожланиш истиқболларини аниқлаш имконини берди.

Ўзбекистонда инвестиция муҳитининг ривожланиш динамикасига назар ташласак, 2017-йил сентябрь ойида валюта бозорининг либераллаштирилиши натижасида мамлакатда амал қилган икки хил валюта курси – расмий ва “қора бозор” курслари ўртасидаги фарқ бартараф этилди. Ушбу ислоҳот мамлакат иқтисодиётида сезиларли институционал ўзгаришларга сабаб бўлди. Хусусан, бу ҳолат хорижий инвесторлар учун эркин иқтисодий муносабатларини амалга ошириш имкониятлари яратилганлигини ҳамда бозор тамойиллари асосида фойда олиш шароитлари шаклланаётганлигини кўрсатувчи муҳим сигнал сифатида баҳоланади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда инвестиция муҳитини ислоҳ қилиш жараёни мазкур ўзгаришлар билан чекланиб қолмади. Жумладан, 2019-йилда қабул қилинган “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонун асосида инвестиция фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмлари янада такомиллаштирилди. Натижада

инвестиция жараёнларини соддалаштириш мақсадида “ягона дарча” тамойили жорий этилди, бизнес субъектларини рўйхатдан ўтказиш муддати 3 иш кунигача қисқартирилди ҳамда хорижий инвесторлар учун ер участкаларини ижарага олиш жараёнлари енгиллаштирилди. Шунингдек, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ўртасидаги такрорланиш ва зиддиятларни камайтиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди. Мазкур ислоҳотлар П.М. Ромернинг эндоген ўсиш назариясида илгари сурилган инвестиция сифатини ҳуқуқий муҳит орқали яхшилаш ғояси билан уйғунлашади [2].

Солиқ сиёсатини такомиллаштириш доирасида ҳам муҳим ўзгаришлар амалга оширилди. Хусусан, 2023-йилдан бошлаб қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ставкаси 15 фоиздан 12 фоизгача пасайтирилди. Шунингдек, 2019-йил 26-сентябрдаги ПФ-5837-сон Президент фармонига мувофиқ дивидендлардан олинадиган солиқ ставкаси барча резидентлар учун 5 фоиз этиб белгиланди [3]. Бундан ташқари, 2022–2026-йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” қабул қилиниб, ушбу даврда 70 млрд АҚШ доллари миқдорида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб қилиш мақсади қўйилди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мамлакатда инвестиция муҳитининг рақобатбардошлигини оширишда саноат зоналарининг аҳамияти ортиб бормоқда. 2026-йил 1-январ ҳолатига кўра, Ўзбекистонда жами 861 та саноат зонаси фаолият юритмоқда. Улардан 31 таси махсус иқтисодий зоналар, 423 таси кичик саноат зоналари, 32 таси технопарклар ва 381 таси кластерлардан иборат. Ушбу зоналарда рўйхатдан ўтган корхоналар сони 8594 тани ташкил этмоқда. Бу кўрсаткич 2024-йилга нисбатан саноат зоналари сони 95 тага ошганини кўрсатади.

Шунингдек, 2025-йил 19-мартдаги ПФ-50-сон Президент фармонига мувофиқ кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, стартап лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш ҳамда инвестиция фаоллигини оширишга қаратилган қатор чора-тадбирлар белгиланди. Унга кўра, сунъий интеллект, рақамли ва “яшил” технологиялар соҳасидаги стартапларга венчур жамғармалар орқали инвестициялар жалб қилиш, давлат-хусусий шериклик механизмларини такомиллаштириш ҳамда Жаҳон банки иштирокида 100 млн АҚШ доллари миқдоридаги лойиҳаларни амалга ошириш назарда тутилган [1].

1-жадвал

Миллий иқтисодиётда асосий капиталга йўналтирилган жами инвестициялар ҳажми улушлар кесимида [1]

Йил	Асосий капиталга инвестицияларда чет ел инвес-тициялари ва кредитларининг улуши	Асосий капиталга инвестицияларда давлат буджети улуши	Асосий капиталга инвестицияларда корхона ва аҳолининг ўз маблағлари улуши	Асосий капиталга инвестицияларда банк кредитлари ва бошқа қарзлар	Асосий капиталга жами инвес-тициялар ҳажми
2014	6 964,55	1 581,14	21 684,21	3 915,20	37 646,20
2015	8 289,92	1 882,04	25 183,44	4 929,14	44 810,40
2016	10 605,02	2 202,98	27 870,21	5 533,06	51 232,00
2017	17 172,94	3 463,45	34 129,41	9 091,56	72 155,20
2018	30 188,21	5 590,41	52 177,15	22 113,17	124 231,30
2019	85 424,30	17 633,46	57 406,70	27 037,97	195 927,30
2020	89 753,31	14 293,27	85 759,60	15 974,83	210 195,10
2021	101 330,75	22 278,39	91 029,99	19 164,21	239 552,60
2022	113 950,72	21 299,20	108 093,44	17 571,84	266 240,00
2023	201 892,48	23 144,64	113 230,71	13 530,71	356 071,40
2024	352 198,20	23 344,55	117 230,24	10 149,80	507 490,20
2025	422 141	30 100	127 800	11 100	591 141

1-жадвал маълумотларига кўра, сўнгги ўн йилда Ўзбекистонда асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми сезиларли даражада ўсди. Жумладан, 2014-йилда 37,6 млрд сўмни ташкил этган жами инвестициялар ҳажми 2025-йилга келиб 591,1 млрд сўмга етган. Бу эса таҳлил қилинаётган давр мобайнида 15,7 баробар ўсишни ташкил этади.

Мазкур ўсиш мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар самарадорлигини ҳамда инвестиция муҳитининг босқичма-босқич такомиллашиб бораётганлигини тасдиқлайди.

Шу билан бирга, инвестициялар таркибида чет эл инвестициялари ва кредитларининг улуши кескин ошган. Хусусан, 2017-йилда мазкур кўрсаткич 18,5 фоизни ташкил этган бўлса, кейинги йилларда 71,4 фоизгача ошган. Бу ҳолат хорижий инвесторлар ишончининг ортиб бораётганини ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро инвестиция майдонида жозибадорлиги кучайиб бораётганини кўрсатади.

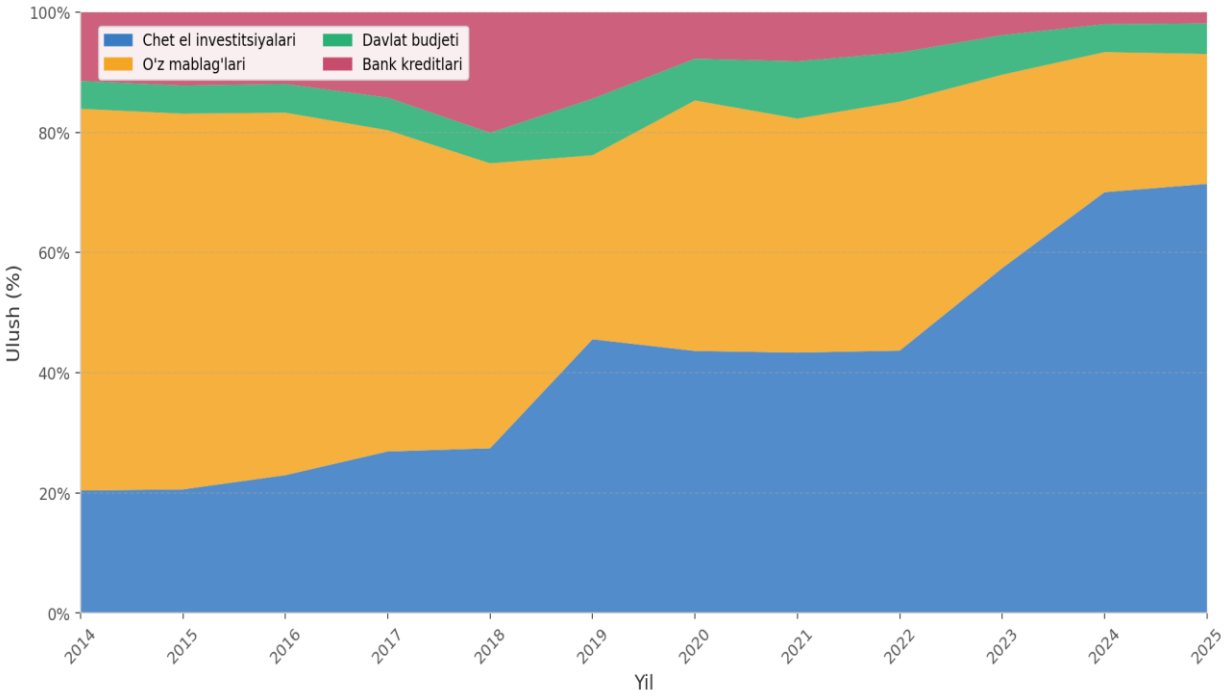

1-расм. Асосий капиталга йўналтирилган инвестиция ҳажмининг динамикаси инвестиция турлари бўйича [2]

1-расм маълумотлари таҳлилига кўра, давлат бюджети маблағлари ҳисобига амалга оширилган инвестициялар улуши 2014–2025-йилларда нисбатан барқарор сақланиб, жами инвестицияларнинг 4–8 фоизи атрофида бўлган. Бу ҳолат давлат инвестиция сиёсатининг изчиллигини ва стратегик тармоқларни молиялаштиришда давлатнинг фаол иштирокини кўрсатади. Р.А. Мусгрейв ва Ж.Э. Стиглиц назарияларига мувофиқ, давлат сармоялари иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва ижтимоий вазифаларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади [18].

Шу билан бирга, банк кредитлари улуши таҳлил қилинган давр мобайнида сезиларли даражада қисқарган. Агар 2018-йилда уларнинг улуши 17,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2025-йилга келиб бу кўрсаткич 1,9 фоизгача пасайган. Бу ҳолат молиялаштириш манбалари таркибидаги ўзгаришларни, хусусан хусусий ва хорижий инвестицияларнинг устувор аҳамият касб этаётганини кўрсатади.

Таъкидлаш лозимки, халқаро молия институтларининг тадқиқотларига кўра банк кредитларига ортиқча боғлиқликни камайтириш, шу билан бир қаторда хусусий ва хорижий инвестицияларни рағбатлантириш мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши учун муҳим стратегия сифатида қайд этилган.

Юқорида қайд этилган мамлакат инвестиция муҳитини такомиллаштириш доирасидаги кучли томонлар ва имкониятларга қарамасдан, мамлакат инвестиция муҳитини такомиллаштириш йўлида қатор тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда.

Аввало, ҳуқуқий базанинг тарқоқлиги ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тез-тез ўзгариб туриши инвесторлар учун ноаниқлик муҳитини юзага келтирмоқда. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга оид меъёрлар бир нечта қонун ва фармонларда тарқоқ ҳолда жойлашгани инвестицион қарорлар қабул қилиш жараёнини мураккаблаштиради.

Шунингдек, ИТ-парклар ва айрим инвестиция объектларининг ҳудудий жиҳатдан асосан Тошкент шаҳри ва вилоятида жойлашгани ҳудудлар ҳудудлар ўртасидаги ривожланишдаги фарқларнинг сақланиб қолишига таъсир кўрсатмоқда.

Бундан ташқари, хорижий инвесторларнинг қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш ҳуқуқи тўлиқ ва аниқ тартибга солинмаган. Мавжуд қонунчиликда ер ижараси муддатлари белгиланган бўлса-да, хорижий иштирокдаги корхоналарнинг ҳуқуқлари аниқ ифода этилмаган [1;4].

Инвестиция муҳитини такомиллаштириш ва рағбатлантириш механизмларининг шаффофлиги айрим ҳолларда етарли даражада таъминланмаган. Хусусан, баъзи ҳолларда солиқ имтиёзлари индивидуал келишувлар асосида тақдим этилиши мумкин, бу эса бозорда тенг рақобат муҳитининг тўлиқ шаклланишига тўсқинлик қилиши ва сунъий монополистларни шаклланишига олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон 2030-йилга қадар қайта тикланадиган энергия манбалари улушини ўрнатилган қувватнинг 40 фоизига етказиш мақсадини белгилаган. Бироқ энергетика инфратузилмасининг эскирганлиги ҳамда экологик баҳолаш механизмларининг етарли даражада самарали эмаслиги инвестиция фаолияти учун қўшимча рискларни юзага келтириши мумкин.

Олиб борилган таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, 2014–2025-йиллар давомида Ўзбекистонда асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар ҳажми барқарор ва юқори суръатларда ўсган. Жумладан, жами инвестициялар ҳажми 37,6 млрд сўмдан 591,1 млрд сўмгача ўсиб, 15,7 баробар кўпайган. CAGR кўрсаткичи эса йиллик ўртача 28,4 фоизни ташкил этган.

Инвестициялар таркибида ҳам сезиларли таркибий ўзгаришлар кузатилди. Хусусан, хорижий инвестициялар улушининг 18,5 фоиздан 71,4 фоизгача ошиши мамлакатда амалга оширилаётган институционал ислоҳотларнинг самарадорлигини кўрсатади. Шу билан бирга, банк кредитлари улушининг кескин пасайиши молиялаштириш манбалари таркибида хусусий ва хорижий капиталнинг устувор аҳамият касб этаётганини англатади.

Шу билан бирга, таҳлил натижалари инвестиция муҳитининг янада такомиллаштирилишини талаб этувчи қатор тизимли муаммолар мавжудлигини кўрсатди. Жумладан, ҳуқуқий базанинг тарқоқлиги, инвестицион рағбатлантириш механизмларининг шаффоф эмаслиги, ҳудудлар ўртасидаги номутаносиблик ва инфратузилмавий чекловлар инвестиция муҳитининг рақобатбардошлигини чекловчи асосий омиллар сифатида намоён бўлмоқда.

Шу муносабат билан қуйидаги амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

- инвестицияга оид қонунчиликни ягона кодекс ёки интеграциялашган ҳуқуқий ҳужжат шаклида бирлаштириш орқали инвесторлар учун ҳуқуқий аниқлик ва барқарорликни таъминлаш;
- барча солиқ ва молиявий имтиёзларни ягона очиқ реестрда жамлаш ва улар бўйича мунтазам ҳисоботларни эълон қилиш орқали тенг рақобат муҳитини таъминлаш;
- ИТ-парклар ва саноат зоналарини ҳудудлар кесимида диверсификация қилиш орқали ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий номутаносибликни камайтириш;
- банк кредитларига боғлиқликни камайтириш ва капитал бозорларини ривожлантириш орқали хусусий инвестициялар улушини ошириш;
- энергетика инфратузилмасини модернизация қилиш ва экологик стандартларни кучайтириш орқали инвестиция лойиҳаларининг барқарорлигини таъминлаш.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда инвестиция муҳити сўнгги йилларда сезиларли даражада яхшиланган бўлса-да, унинг узоқ муддатли барқарор ривожланишини таъминлаш учун институционал ислоҳотларни изчил давом эттириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 19.03.2025 yildagi “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-50-sonli Farmoni (https://lex.uz/docs/7444738);
2. O‘zbekiston Respublikasining 25.12.2019 yildagi “Investitsiya va investitsiya faoliyati to‘g‘risida” O‘RQ-598-son Qonuni (https://lex.uz/ru/docs/4664144?ONDATE=22.02.2024);
3. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 26.09.2019-yildagi “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-5837-son Farmoni (https://lex.uz/acts/-4529995);
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 18.07.2025-yildagi “Xorijiy investorlar kengashining navbatdagi majlisi doirasida erishilgan kelishuvlarning ijrosini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-226-son Qarori. https://www.lex.uz/docs/-7637571
5. “Soliq va byudjet siyosatining 2023-yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” 30.12.2022-yildagi O‘RQ-812-son O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (https://lex.uz/docs/-6333246);
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Asosiy kapitalga investitsiyalar to‘g‘risidagi ma’lumotlar. (https://stat.uz).
7. Alfaro L., Kalemli-Ozcan S., and Volosovych V. (2008). Why doesn’t capital flow from rich to poor countries? An empirical investigation. Review of Economics and Statistics, 90(2), 347–368.
8. Asiedu E. (2002). On the determinants of foreign direct investment to developing countries: Is Africa different? World Development, 30(1), 107–119.
9. Aschauer D.A. (1989). Is public expenditure productive? Journal of Monetary Economics, 23(2), 177–200.
10. Blonigen B.A. (2005). A review of the empirical literature on FDI determinants. Atlantic Economic Journal, 33(4), 383–403.
11. Broadman H.G., Anderson J., Claessens C.A., Ryterman R., Slavova S., Vagliasindi M., and Vincelette G.A. (2004). Building market institutions in South Eastern Europe: Comparative prospects for investment and private sector development. World Bank.
12. Dunning J.H. (1977). Trade, location of economic activity and the MNE: A search for an eclectic approach. In B. Ohlin, P.O. Hesselborn and P.M. Wijkman (Eds.), The international allocation of economic activity (pp. 395–418). Macmillan.
13. Dunning J.H. (1981). International production and the multinational enterprise. Allen and Unwin.
14. Dunning J.H., and Lundan S.M. (2008). Multinational enterprises and the global economy (2nd ed.). Edward Elgar.
15. Farole T., and Akinci G. (Eds.). (2011). Special economic zones: Progress, emerging challenges, and future directions. World Bank.
16. Rustambekov I va Isakulov A. Business environment and investment climate in the Republic of Uzbekistan. International journal of advanced researcher (IJAR), 1282-1285.
17. G‘ozibekov D. va Qoraliyev T. (2020). Investitsiya muhiti va uni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari. Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar, 4, 45–58.
18. Lucas R.E. (1990). Why doesn’t capital flow from rich to poor countries? American Economic Review, 80(2), 92–96.
19. Musgrave R.A. (1959). The theory of public finance. McGraw-Hill.
20. North D.C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.
21. Reinhart C.M., and Rogoff K. S. (2004). Serial default and the "paradox" of rich-to-poor capital flows. American Economic Review, 94(2), 53–58.

22. Romer P.M. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102.
23. Solow R.M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65–94.
24. Stiglitz J.E. (1998). The role of government in economic development. In M. Bruno & B. Pleskovic (Eds.), Annual World Bank Conference on Development Economics 1996 (pp. 11–23). World Bank;
25. Ўзбекистонда асосий капиталга киритилган инвестициялар 10,5 фоизга ўсиб, 2025-йилда рекорд даражадаги 591,1 трлн сўмга етди — INVEXI: Стратегик ва Сунъий Интеллект бошқаруви бўйича маслаҳатлар| Инвестицион консалтинг | Ўзбекистон ва МДҲ) (https://invexi.org/uz)

UDK:336.02

“O‘ZBEKISTONDA SUG‘URTA KOMPANIYALARI TUSHUMLARINING EKONOMETRIK TAHLILI”

“ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДОХОДОВ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ”

“ECONOMETRIC ANALYSIS OF INSURANCE COMPANY REVENUES IN UZBEKISTAN”

Bekberganova Mohira Ravshonbekovna
O‘zbekiston Milliy universiteti Ekonometrika va iqtisodiy modellashtirish kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston sug‘urta bozorida o‘z xizmatlarini taklif etuvchilar ya’ni sug‘urta kompaniyalarining daromadlari va ularga ta’sir etuvchi omillar asosidagi ekonometrik tahlili berilgan. Shu bilan birgalikda sug‘urta tushumlarini ekonometrik modellashtirish borasida xorijiy tadqiqotchi olimlarning ilmiy maqolalari o‘rganilgan va sug‘urta sohasini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar borasida tadqiqotchilarning fikrlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sug‘urta bozori, YaIM, moliyaviy savodxonlik, foiz stavkasi, inflyatsiya, aholi daromad, korrelyatsion tahlil, regression tahlil, sug‘urta tushumlari

В статье проводится эконометрический анализ доходов страховых компаний, предоставляющих свои услуги на страховом рынке Узбекистана, на основе факторов, определяющих эти доходы. Кроме того, рассмотрены труды зарубежных исследователей, посвященные эконометрическому моделированию страховых поступлений, и проанализированы взгляды ученых на факторы, способствующие развитию страховой сферы

Ключевые слова: страховой рынок, ВВП, финансовая грамотность, процентная ставка, инфляция, доходы населения, корреляционный анализ, регрессионный анализ, страховые выплаты

This paper provides an econometric analysis of the revenues of insurance companies operating in the insurance market of Uzbekistan, along with the factors influencing them. Furthermore, it examines the scientific literature of foreign researchers on the econometric modeling of insurance receipts and analyzes various perspectives on the determinants of insurance industry development.

Keywords: insurance market, GDP, financial literacy, interest rate, inflation, population income, correlation analysis, regression analysis, insurance proceeds

Sug‘urta bozorining rivojlanishi mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlash va moliyaviy xavfsizlikni oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Sug‘urta bozoridagi iqtisodiy faollikning asosiy ko‘rsatkichlaridan biri esa sug‘urta kompaniyalari tomonidan yig‘iladigan sug‘urta mukofotlari hajmi, ya’ni sug‘urta kompaniyalarining sug‘urta tushumlari bo‘lib, ularning dinamikasini tahlil qilish va prognozlash sug‘urta tizimini rivojlantirish strategiyasini shakllantirish uchun zarur hisoblanadi.

Hozirgi kunda sug‘urta tushumlarini shakllantiruvchi omillarni aniqlash va ularning o‘zaro ta’sirini baholash dolzarb masala bo‘lib, bu sug‘urta bozorini tartibga solish va rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon beradi. Ekonometrik modellashtirish usullaridan foydalanish orqali sug‘urta tushumlariga ta’sir etuvchi makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy omillarni aniqlash, ularning nisbiy ahamiyatini baholash hamda kelajakdagi o‘zgarishlarni prognozlash mumkin.

Sug‘urta tushumlarining shakllanishi murakkab iqtisodiy tabiatga ega bo‘lib, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri mamlakatdagi iqtisodiy o‘sish sur’atlari bilan korrelyatsiya qilinadi. Xususan, YaIM sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan talabni belgilovchi eng universal indikator hisoblanadi. YaIMning o‘sishi tadbirkorlik subyektlari va aholining to‘lov qobiliyati oshishiga, bu esa o‘z navbatida ixtiyoriy va majburiy sug‘urta turlariga bo‘lgan qiziqishning ortishiga olib keladi.

Shuningdek, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar sug‘urta tushumlarining muhim drayveri hisoblanadi. Investitsion faollik yangi ishlab chiqarish quvvatlarining yaratilishi, ko‘chmas mulk va texnologik infratuzilmaning kengayishini anglatadi, bu esa ushbu aktivlarni sug‘urtalash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Ekonometrik nuqtai nazardan, investitsiyalar va sug‘urta mukofotlari o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘pincha multiplikativ xarakterga ega bo‘ladi.

Ekonometrik modelning samaradorligi unga kiritilgan omillarning naqadar asosli tanlanganligiga bog‘liq. Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromadlar sug‘urta bozorining "iste’mol savatidagi" o‘rnini belgilaydi. Daromadlar darajasi oshgan sari, aholi o‘z aktivlarini (uy-joy, transport, salomatlik) sug‘urta himoyasiga olishga ko‘proq moyil bo‘ladi. Aksincha, ishsizlik darajasi sug‘urta tushumlariga teskari (negativ) ta’sir ko‘rsatuvchi omil bo‘lib, u nafaqat aholi daromadlarini kamaytiradi, balki jamiyatda kelajakka bo‘lgan ishonchsizlikni oshirib, sug‘urta kabi uzoq muddatli moliyaviy instrumentlardan voz kechishga sabab bo‘ladi.

Xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda sug‘urta tushumlarini tahlil qilish va prognozlashtirishda turli ekonometrik yondashuvlardan keng foydalanilgan. Ular o‘z ishlarida sug‘urta daromadlari dinamikasini aniqlash maqsadida vaqt qatorlari (time series) modellari, hududiy kesimdagi panel ma’lumotlar (panel data) asosida qurilgan tizimli tahlillar hamda sug‘urta faoliyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi iqtisodiy va institutsional omillarni o‘z ichiga olgan kompleks ekonometrik modellarni ishlab chiqishgan.

Sug‘urta tushumlarini modellashtirish borasida oldingi ilmiy tadqiqotlarni o‘rganishda, avvalo, aslida qaysi tadqiqotlarda qanday omillar tanlab olinganini tahlil qilishimiz zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompaniya o‘lchami, iqtisodiy o‘sish, aholi soni, siyosiy barqarorlik, inflyatsiya va risklarni boshqarish amaliyotlari sug‘urta tushumlari va rentabelligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Xususan, serbiyalik olimlar Jeljko Voyinovich, Sunchitsa Milutinovich, Dario Sertich va Boyan Lekovichning “Serbiya sug‘urta sanoatida barqaror foydalilik omillari: panel ma’lumotlar tahlili” [1] maqolasida 2008–2019-yillar oralig‘ida Serbiya sug‘urta kompaniyalari foydalilik darajasiga ta’sir etuvchi mikroiqtisodiy, makroiqtisodiy va institutsional omillarni aniqlangan. Tadqiqotda 18 ta sug‘urta kompaniyasining balanslangan panel ma’lumotlari tahlil qilinib, oddiy eng kichik kvadratlar usuli, aralash effektli(panel modeli) va GMM (Generalized Method of Moments) modellari qo‘llangan. Natijalarga ko‘ra, kompaniya hajmi, YAIM o‘sishi, aholining ko‘payishi va siyosiy barqarorlik rentabellikka ta’sir etuvchi ijobiy omillar sifatida namoyon bo‘lgan. Aksincha, haddan tashqari risk olish (sug‘urta kompaniyasining to‘lov qobiliyatidan ortiq hajmdagi sug‘urta risklarini o‘ziga olish) va inflyatsiya foydalilikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotdagi modelda o‘rtacha ish haqi va umr davomiyligi esa statistik ahamiyatga ega emas, deb topilgan.

1-jadvalda tasvirlangan birinchi modelda(Model 1) sug‘urta tushumlari va unga ta’sir etuvchi omillar sifatida YaIM, ishsizlik darajasi, aholi soni, o‘rtacha oylik ish haqi, asosiy kapitalga kiritilgan

investitsiyalar, aholi jon boshiga daromad, inflyatsiya, qayta moliyalash stavkasi hamda moliyaviy savodxonlik darajasi ko‘rsatkichlari tanlab olindi. Bu erda erksiz o‘zgaruvchi (y) sifatida yalpi sug‘urta tushumning natural logarifm shakli olingan. Bu modelga erkli o‘zgaruvchilar sifatida oldingi boblardagi tahlillarga asoslangan holda ta’sir etuvchi omillar deb hisoblangan omillar kiritilgan. Bu omillar quyidagilar: YaIM(GDP), ishsizlik darajasi(unemployment), aholi jon boshiga daromad(incomePC), aholi soni(population), o‘rtacha oylik ish haqi(wage), asosiy kapitalga kiritilgan investitsiya(investment), inflyatsiya(inflation), qayta moliyalash stavkasi(interestrate), moliyaviy savodxonlik darajasi(financialliteracy) ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Model sifatini tekshiruvchi statistik test, xususan, model koeffitsiyentlarining ahamiyatliligini tekshiruvchi Styudent testiga ko‘ra, modeldagi koeffitsiyentlarning deyarli barchasi statistik ahamiyatga ega emas. Modeldagi koeffitsiyentlarining deyarli barchasi statistik ahamiyatga ega emasligi sabab, qolgan sifat tekshiruvlari amalga oshirilmadi. Bunga asosan quyidagilar sabab bo‘ladi:

- modelga barcha iqtisodiy omillarni bir vaqtda kiritganingizda, bu o‘zgaruvchilar bir-biri bilan kuchli bog‘langan bo‘ladi. Modelga barcha mustaqil o‘zgaruvchilarning birgalikda kiritilishi multikolleniarlik effektini keltirib chiqardi. Natijada, regressiya koeffitsiyentlarining standart xatoliklari ortib, ularning statistik ahamiyatliligi (t-statistika) pasayishiga olib keldi. Bu holat o‘zgaruvchilarning natijaviy ko‘rsatkichga bo‘lgan xususiy ta’sirini ajratib ko‘rsatish imkonini bermaydi;

- kuzatuvlar sonining cheklanganligi (n=24) sharoitida modelga ko‘p sonli ekzogen o‘zgaruvchilarni kiritish erkinlik darajasining (degrees of freedom) keskin kamayishiga olib keladi. Bu esa modelning prognoz qilish quvvatini (statistical power**)** pasaytiradi va parametrlarning ishonchlilik darajasini kamaytiradi.

1-jadval

Sug‘urta tushumlari va unga ta’sir etuvchi omillarning ko‘p omili regressiya modellari [2]

	(1)	**(2)**	**(3)**	**(4)**	**(5)**
VARIABLES	**Model 1**	**Model 2**	**Model 3**	**Model 4**	**Model 5**
GDP	0.00000				
	(0.00000)				
unemployment	-0.09792**		-0.26753***		
	(0.04433)		(0.07858)		
incomePC	0.00011		0.00023***		
	(0.00007)		(0.00002)		
population	0.00020			0.00053***	
	(0.00013)			(0.00001)	
wage	-0.00000				0.00000***
	(0.00000)				(0.00000)
investment	0.00000				
	(0.00000)				
inflation	-0.00435				
	(0.00871)				
interestrate	0.01392				-0.02942**
	(0.02263)				(0.01163)
financialliteracy	0.08751*				0.14032***
	(0.04222)				(0.01094)
ln_GDP		0.46497***			
		(0.11196)			
ln_investment		0.66643***			
		(0.09853)			
Constant	4.59073	0.61769	12.98346***	-3.16021***	9.21610

					***
	(2.94842)	(0.36721)	(0.56369)	(0.33929)	(0.38034)
				0	
Observations	24	24	24	24	24
R-squared	0.99721	0.99236	0.89102	0.99015	0.99162

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Barcha omillarni qamrab olgan modelda R^2ko‘rsatkichining haddan tashqari yuqori bo‘lishi (0.99) va koeffitsiyentlarning ahamiyatsizligi modelning overfitting (o‘ta moslashuv) holatiga tushganidan dalolat beradi. Shuning uchun, modelning spetsifikatsiyasini optimallashtirish va xususiy bog‘liqliklarni aniqlash maqsadida o‘zgaruvchilar guruhlarga ajratilgan holda (2 ta erkli o‘zgaruvchi formatida) qayta baholandi.

Dastlabki bosqichda barcha makroiqtisodiy omillar bitta ko‘p omilni regressiya modeliga kiritildi. Biroq, argumentlar o‘rtasidagi yuqori korrelyatsiya (multikolliniarlik) va tanlanma hajmining kichikligi sababli parametrlarning statistik ahamiyati past bo‘lib qoldi. Ushbu muammoni bartaraf etish hamda har bir omilning natijaviy ko‘rsatkichga ta’sirini aniqroq baholash maqsadida, tadqiqotda asta-sekinlik bilan kiritish (stepwise approach) yoki o‘zgaruvchilarni juftlik holida tahlil qilish usuli qo‘llanildi. Bu modelning barqarorligini ta’minlash va mantiqiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Tadqiqotda o‘rganilayotgan natijaviy ko‘rsatkichga makroiqtisodiy va demografik omillarning ta’siri 4ta turli spetsifikatsiyadagi modellar yordamida baholangan. Barcha modellarda kuzatuvlar soni n=24 ni tashkil etadi. Modellarning determinatsiya koeffitsiyentlari (R^2) 0.89 va 0.99 oralig‘ida bo‘lib, bu tanlangan erkli o‘zgaruvchilar natijaviy ko‘rsatkichdagi variatsiyani deyarli to‘liq tushuntirib berishini anglatadi.

Ushbu modelda YaIM va investitsiyalarning logarifmik ko‘rinishidan foydalanilgan. Modelda erksiz o‘zgaruvchi y (yalpi sug‘urta tushumi)ning ham natural logarfm shaklidan foydalanilgan. ln_GDP (0.46) va ln_investment (0.66) koeffitsiyentlari 1% lik ishonchlilik darajasida statistik jihatdan ahamiyatli. Investitsiyalar hajmining 1% ga ortishi natijaviy ko‘rsatkichning o‘rtacha 0.66% ga, YaIMning 1% ga ortishi esa 0.46% ga ko‘payishiga olib keladi. Bu investitsiya omilining YaIMga nisbatan yuqoriroq elastiklikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Mehnat bozori va daromadlar ta’siriga ko‘ra esa ishsizlik darajasi (unemployment) manfiy (-0.26), aholi jon boshiga daromad (incomePC) esa musbat (0.0002) ta’sirga ega ($p < 0.01$). Ishsizlik darajasining ortishi iqtisodiy faollikni pasaytiruvchi muhim to‘siq sifatida namoyon bo‘ladi. Daromadlar darajasi esa statistik ahamiyatli bo‘lsa-da, uning mutlaq qiymatdagi ta’sir koeffitsiyenti nisbatan kichik bo‘ldi. Demografik omil tahliliga ko‘ra, aholi soni (population) koeffitsiyenti 0.00053 ga teng va 1% darajada ahamiyatli bo‘lib, aholi sonining o‘sishi natijaviy ko‘rsatkich bilan kuchli to‘g‘ri korrelyatsiyaga ega. Bu iqtisodiy o‘sishda demografik dividend yoki iste’mol bozorining kengayishi muhim rol o‘ynashidan dalolat beradi. Moliyaviy savodxonlik (financialliteracy) eng yuqori musbat koeffitsiyentga (0.14) ega. foiz stavkasi (interestrate) esa kutilganidek manfiy (-0.029) ta’sir ko‘rsatgan. Moliyaviy savodxonlik darajasi oshishi natijaviy ko‘rsatkichga eng kuchli ijobiy turtki beruvchi omil sifatida aniqlandi. Foiz stavkalarining ko‘tarilishi esa investitsion va iste’mol jozibadorligini kamaytirish orqali salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, olingan natijalarga ko‘ra moliyaviy savodxonlik va investitsiyalar hajmi ijobiy o‘sishning asosiy drayverlari hisoblanadi. Ishsizlik va yuqori foiz stavkalari esa yalpi sug‘urta tushumiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi. O‘zgaruvchilarning alohida va juftlik ko‘rinishida kiritilishi ularning statistik ahamiyatini (t-statistika) oshirib, multikolliniarlik muammosini chetlab o‘tishga imkon berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Christophersen C. et al. Insurance and the macroeconomic environment //EIOPA-Financial Stability Report. – 2014. – С. 44-55
2. Burić M. N. et al. Impact of economic factors on life insurance development in Western Balkan Countries //Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu. – 2017. – Т. 35. – №. 2. – С. 331-352

3. Chang T. et al. Does globalization affect the insurance markets? Bootstrap panel Granger causality test //Economic Modelling. – 2013. – Т. 33. – С. 254-260
4. Pradhan R. P. et al. Insurance market density and economic growth in Eurozone countries: the granger causality approach //Financial Innovation. – 2017. – Т. 3. – №. 1. – С. 1-24
5. Lee C. C., Chiu Y. B. Globalization and insurance activity: Evidence on the industrial and emerging countries //The North American Journal of Economics and Finance. – 2016. – Т. 36. – С. 328-349
6. Dash S. et al. Impact of banking sector development on insurance market-growth nexus: the study of Eurozone countries //Empirica. – 2020. – Т. 47. – С. 205-243
7. Dalkilic N., Kirkbesoglu E. The role of financial literacy on the development of insurance awareness //International Journal of Economics and Finance. – 2015. – Т. 8. – №. 8. – С. 272-280
Volosovych S. et al. Transformation of insurance technologies in the context of a pandemic //Insurance Markets and Companies. – 2021. – Т. 12. – №. 1. – С. 1-13
9. Liam J.A.Lenten. Time series analysis of demand for life insurance companies in Australia:An unobserved components Approach.2006
10. Željko Vojinovi´c , Sunˇcica Milutinovi´c, Dario Serti´c and Bojan Lekovi´c. “Determinants of Sustainable Profitability of the Serbian Insurance Industry: Panel Data Investigation”, J: Sustainability 2022, 14, 5190

УДК:364

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

IJTIMOIY TA'MINOT TIZIMINI ZAMONAVIYLASHTIRISH

MODERNIZATION OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Рахимова Мадина Шухрат кизи
Университет «Турон» Кафедра «Экономика и экономика зарубежных стран»
исполняющая обязанности доцента,
ORCID: 0009-0003-7548-6228

Аннотация

В данной статье на основе комплексного научного подхода исследуются трансформационное развитие категории социальной защиты, её теоретические и методологические основы, а также современные эволюционные изменения. В ходе исследования проанализированы тенденции поэтапного перехода системы социальной защиты от традиционных форм к цифровизированной и интегрированной модели, раскрыта роль информационно-коммуникационных технологий и глубоко изучены институциональные реформы в данном процессе. Наряду с этим рассмотрены региональные особенности системы социальной защиты, её эффективность в разрезе территорий, а также факторы, влияющие на качество социальных услуг. В условиях глобальных экономических изменений, процессов урбанизации, демографических сдвигов и развития рынка труда обоснована возрастающая роль системы социальной защиты в снижении социального неравенства, повышении благосостояния населения и обеспечении социально-экономической стабильности. На основе результатов исследования разработаны научно-практические рекомендации, направленные на дальнейшее совершенствование системы социальной защиты, повышение её эффективности и обеспечение устойчивого развития.

Ключевые слова: социальная защита, трансформационное развитие, цифровизация, социальная политика, благосостояние, бедность, социальная система.

Mazkur maqolada ijtimoiy himoya kategoriyasining transformatsion rivojlanishi, uning nazariy va metodologik asoslari hamda hozirgi davrdagi evolyutsion o‘zgarishlari kompleks ilmiy yondashuv asosida tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy himoya tizimining an’anaviy shakllardan bosqichma-bosqich raqamlashtirilgan va integratsiyalashgan modelga o‘tish tendensiyalari, bu jarayonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati hamda institutsional islohotlar chuqur tahlil qilingan. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya tizimining hududiy xususiyatlari, mintaqalar kesimida uning samaradorligi va ijtimoiy xizmatlar sifatiga ta’sir etuvchi omillar o‘rganilgan. Global iqtisodiy o‘zgarishlar, urbanizatsiya jarayonlari, demografik siljishlar hamda mehnat bozori rivoji sharoitida ijtimoiy himoya tizimining kengayib borishi, uning ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi roli asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari asosida ijtimoiy himoya tizimini yanada rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish hamda barqaror taraqqiyotga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, transformatsion rivojlanish, raqamlashtirish, ijtimoiy siyosat, farovonlik, kambag‘allik, ijtimoiy tizim.

This article examines the transformational development of the social protection category, its theoretical and methodological foundations, and contemporary evolutionary changes based on a comprehensive scientific approach. The study analyzes the gradual transition of the social protection system from traditional forms to a digitalized and integrated model, highlighting the role of information and communication technologies as well as institutional reforms in this process. In addition, the regional characteristics of the social protection system, its effectiveness across regions, and the factors influencing the quality of social services are explored. In the context of global economic changes, urbanization processes, demographic shifts, and labor market development, the growing role of the social protection system in reducing social inequality, improving population welfare, and ensuring socio-economic stability is substantiated. Based on the research findings, scientific and practical recommendations have been developed to further improve the social protection system, enhance its efficiency, and support sustainable development.

Keywords: social protection, transformational development, digitalization, social policy, welfare, poverty, social system.

В современных социально-экономических условиях роль систем социальной защиты претерпевает существенные изменения под воздействием глобальных экономических преобразований, демографических сдвигов и роста социальных рисков. В традиционных подходах социальная защита в основном рассматривалась как механизм, направленный на смягчение краткосрочных рисков и обеспечение стабильности доходов. Однако такой подход оценивается как ограниченный, поскольку он недостаточно охватывает глубокие причины социального неравенства и бедности [2].

В последние годы формируются новые взгляды на сущность социальной защиты, и всё большее признание получают её трансформационные возможности. Данный подход рассматривает социальную защиту не только как средство смягчения экономических рисков, но и как важный фактор обеспечения социальной справедливости, развития человеческого потенциала и поддержки устойчивого социально-экономического роста[7].

Развитие системы социальной защиты характеризуется переходом от фрагментарных и традиционных моделей к интегрированным и гибким системам. В данном процессе внедрение цифровых технологий, проведение институциональных реформ и использование современных методов управления способствуют повышению эффективности системы [14]. Вместе с тем особую актуальность приобретает учет региональных различий, повышение качества социальных услуг и разработка механизмов, адаптированных к различным слоям населения.

Трансформационный подход рассматривает социальную защиту не только как экономический инструмент, но и как неотъемлемую часть более широких социальных процессов. Это имеет важное значение для снижения социального неравенства, укрепления социальной стабильности и обеспечения долгосрочного развития.

Трансформационное развитие категории социальной защиты представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий пересмотра теоретических подходов и совершенствования практических механизмов. В данной статье именно этот процесс, его теоретические основы, эволюционные этапы и современные тенденции подвергаются научному анализу [5].

Данное исследование направлено на комплексное изучение трансформационного развития категории социальной защиты, при этом применены системный, сравнительный и аналитический подходы [11]. Теоретико-методологическую основу исследования составляет трансформационный подход к социальной защите, в рамках которого она рассматривается не только как инструмент снижения экономических рисков, но и как механизм обеспечения социальной справедливости, равенства и институционального развития.

В процессе исследования были использованы индуктивные и дедуктивные методы, что позволило проанализировать переход системы социальной защиты от традиционной модели, основанной на управлении рисками, к трансформационной модели [9]. При этом обеспечивающие, профилактические, развивающие и трансформационные компоненты системы социальной защиты были изучены во взаимосвязи, а также оценено их влияние на социально-экономическое развитие.

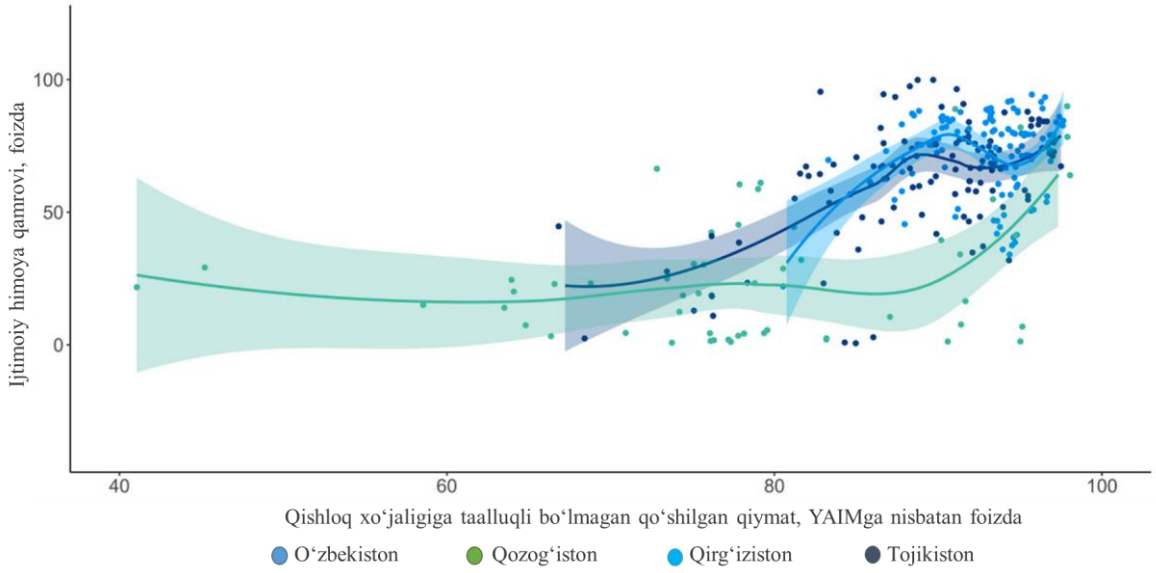

Рисунок 1. Взаимосвязь системы социальной защиты и экономического развития на примере стран Центральной Азии

В результате примененные методологические подходы позволили провести глубокий научный анализ трансформационного развития категории социальной защиты, раскрыть ее теоретическую сущность и определить практически эффективные направления развития [3].

Научные исследования теоретических и практических аспектов системы социальной защиты имеют широкий охват, в рамках которых сформировались различные научные школы и подходы. В ранних научных концепциях социальная защита в основном рассматривалась как средство краткосрочного смягчения бедности и поддержки уязвимых слоёв населения. В частности, разработанная экспертами World Bank концепция «social risk management» трактует социальную защиту как систему управления и снижения рисков (Holzmann R., Jørgensen S.). В данном подходе основное внимание уделяется снижению риска потери доходов.

В последующих исследованиях содержание социальной защиты расширяется, и её влияние на процессы развития изучается более глубоко. В частности, Barrientos A. рассматривает социальную защиту не только как инструмент сокращения бедности, но и как средство обеспечения социальной инклюзии. Кроме того, концепция «transformative social protection», предложенная Devereux S. и Sabates-Wheeler R., обосновывает, что социальная

защита охватывает не только экономические аспекты, но и такие факторы, как социальная справедливость, равенство и правовая защита.

В ходе исследования было установлено, что трансформационное развитие систем социальной защиты характеризуется более широким и комплексным содержанием по сравнению с традиционными подходами. Анализ показывает, что первоначальные системы социальной защиты в основном были направлены на снижение краткосрочных рисков, т.е. обеспечение стабильности доходов, и проявлялись в виде «социальных сетей безопасности» [12]. Хотя такой подход играл важную роль в смягчении экономических рисков, он был недостаточно эффективен для решения проблем социальной неравенства и структурных проблем.

Анализ показал, что экономические структурные изменения, в частности развитие отраслей вне сельского хозяйства, тесно связаны с расширением системы социальной защиты. Это указывает на её трансформационный характер и формирование в гармонии с процессами экономического развития. Кроме того, процессы цифровизации выступают важным фактором повышения эффективности, прозрачности и целевого характера системы социальной защиты.

На основе результатов исследования были разработаны следующие научно-практические рекомендации: Расширение внедрения цифровых технологий для повышения эффективности предоставления социальных услуг. Создание единой интегрированной информационной платформы для целевой организации социальной помощи и сервисов. Применение дифференцированного подхода при развитии системы социальной защиты на уровне регионов с учётом их социально-экономических особенностей. Согласование системы социальной защиты с стратегиями экономического развития для расширения возможностей сокращения бедности и уменьшения социальной неравенства. Расширение программ, направленных на поддержку уязвимых слоёв населения, а также повышение их экономической активности. В заключение следует подчеркнуть, что трансформационное развитие системы социальной защиты является ключевым фактором устойчивого социально-экономического развития. Для её совершенствования приоритетное значение имеют инновационные подходы, институциональные реформы и последовательная реализация политики на основе принципов социальной справедливости.

Список использованных источников:

1. М. Ш. Рахимова. «Трансформация Системы Управления Умным Городом На Базе Цифровых Платформ С Ориентацией На Человека» // Muhandislik Va Iqtisodiyot. 2026, С. 388.
2. M.Sh. Raximova. «Raqamli Platformalar Asosida “Aqlli Shahar” Boshqaruvini Takomillashtirish: Insonga Yo‘Naltirilgan Yondashuv» // Yashil Iqtisodiyot Va Taraqqiyot. 2026, B. 730.
3. M.Sh. Raximova. «Improving Smart City Governance Based On Digital Platforms: A Human-Centered Approach» // Social, Economic, Scientific, And Technical Academic Journal. 2026, P. 176.
4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. «Ўзбекистон шаҳарларида инфратузилма ривожланишининг асосий кўрсаткичлари» // Тошкент, 2023, 64 б.
5. Holzmann R., Jørgensen S. «Social Risk Management: A New Conceptual Framework for Social Protection» // World Bank Discussion Paper. Washington, 2000, P. 1–45.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ислоҳотлар агентлиги. «Ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантириш концепцияси» // Тошкент, 2022, 45 б.

UDK 339.564:006.3/.8

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI EKSPORT SALOHIYATINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA OSHIRISH YO‘LLARI

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

ENHANCING THE EXPORT POTENTIAL OF BUSINESS ENTITIES BASED ON INTERNATIONAL STANDARDS

Oqboyev Alisher Rasuljanovich
Namangan davlat texnika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi professori, i.f.d. (DSc)
ORCID: 0009-0005-5272-0274

Annotatsiya

Ushbu maqolada tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini xalqaro standartlar asosida oshirish masalalari tadqiq etilgan. Jahon bozorida raqobatning kuchayishi sharoitida mahsulot va xizmatlar sifati, xavfsizligi hamda muvofiqligini ta’minlash eksport faoliyati samaradorligining muhim omili ekani asoslab berilgan. Tadqiqotda xalqaro standartlarni joriy etish orqali tadbirkorlik subyektlarining tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish, mahsulot raqobatbardoshligini oshirish, eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish hamda savdo to‘siqlarini kamaytirish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, eksport faoliyatida ISO standartlari, sertifikatlashtirish tizimi va sifat menejmenti mexanizmlarining ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik subyektlari, eksport salohiyati, xalqaro standartlar, ISO standartlari, sifat menejmenti tizimi, sertifikatlashtirish, raqobatbardoshlik, tashqi bozorlar, eksport faoliyati, savdo to‘siqlari, diversifikatsiya, mahsulot sifati, xalqaro bozor integratsiyasi, innovatsion yondashuvlar, iqtisodiy samaradorlik.

В данной статье исследуются вопросы повышения экспортного потенциала субъектов предпринимательства на основе международных стандартов. В условиях усиления глобальной конкуренции обосновывается, что обеспечение качества, безопасности и соответствия продукции и услуг является ключевым фактором эффективности экспортной деятельности. В работе раскрываются возможности расширения выхода субъектов предпринимательства на внешние рынки, повышения конкурентоспособности продукции, диверсификации экспортной географии и снижения торговых барьеров за счет внедрения международных стандартов. Также проведён научный анализ роли стандартов ISO, системы сертификации и механизмов менеджмента качества в развитии экспортной деятельности. По результатам исследования разработаны практические предложения и рекомендации, направленные на развитие экспортного потенциала субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, экспортный потенциал, международные стандарты, стандарты ISO, система менеджмента качества, сертификация, конкурентоспособность, внешние рынки, экспортная деятельность, торговые барьеры, диверсификация, качество продукции, интеграция в мировой рынок, инновационные подходы, экономическая эффективность.

This article examines the issues of enhancing the export potential of business entities based on international standards. In the context of increasing global competition, it is substantiated that ensuring the quality, safety, and compliance of products and services is a key factor in improving export performance. The study highlights ways to expand access to foreign markets, increase product

competitiveness, diversify export geography, and reduce trade barriers through the implementation of international standards. In addition, the role of ISO standards, certification systems, and quality management mechanisms in the development of export activities is scientifically analyzed. Based on the research findings, practical recommendations aimed at improving the export potential of business entities have been developed.

Key words: business entities, export potential, international standards, ISO standards, quality management system, certification, competitiveness, foreign markets, export activity, trade barriers, diversification, product quality, global market integration, innovative approaches, economic efficiency.

Jahon xo‘jaligi tizimida global raqobatning kuchayishi, tashqi bozorlarda mahsulot sifatiga qo‘yiladigan talablarning tobora ortib borishi va savdo munosabatlarida texnik to‘siqlarning kengayishi tadbirkorlik subyektlari eksport salohiyatini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda tashqi bozorga chiqish faqat ishlab chiqarish hajmini oshirish yoki mahsulot turlarini ko‘paytirish bilan emas, balki xalqaro sifat standartlariga muvofiqlikni ta’minlash, sertifikatlashtirish jarayonlarini yo‘lga qo‘yish va eksport faoliyatini institutsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bilan ham bevosita bog‘liq.

Ayniqsa, tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning ISO, HACCP, GlobalG.A.P., CE kabi xalqaro talablarga mos bo‘lishi ularning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro sifat standartlarini joriy etish, milliy standartlarni xalqaro me’yorlar bilan uyg‘unlashtirish, muvofiqlikni baholash infratuzilmasini rivojlantirish hamda tadbirkorlarni moliyaviy va tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi[1].

Mazkur maqolada tadbirkorlik subyektlari eksport salohiyatini oshirishda xalqaro sifat standartlarining ahamiyati, ushbu jarayonga ko‘maklashuvchi idora va tashkilotlar faoliyati, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar, shuningdek, muvofiqlikni baholash yo‘nalishida amalga oshirilishi zarur bo‘lgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini xalqaro sifat standartlari asosida oshirish ko‘p bosqichli va o‘zaro bog‘liq institutsional-iqtisodiy tizimni talab qiladi. Bu jarayonda, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari va qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlarning o‘rni kattadir. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, O‘zbekiston texnik jihatdan tartibga solish agentligi, Savdoni rivojlantirish kompaniyasi hamda Savdo-sanoat palatasi kabi tuzilmalar tadbirkorlik subyektlarini tashqi bozorlarga olib chiqishda muhim institutsional tayanch vazifasini bajaradi[2]. Ushbu tashkilotlar tomonidan me’yoriy-huquqiy muhitni shakllantirish, standartlashtirish va sertifikatlashtirish bo‘yicha maslahatlar berish, eksportyorlarga axborot yetkazish hamda manzilli qo‘llab-quvvatlash choralari amalga oshirilishi zarur.

1-rasmda aks ettirilganidek, eksport salohiyatini oshirish mexanizmining birinchi muhim tarkibiy qismi tashkiliy mexanizm hisoblanadi. Uning asosiy mazmuni tadbirkorlik subyektlarida xalqaro sifat standartlarini joriy etish va sertifikatlashtirish jarayonlarini tizimli tashkil etishdan iborat. Bu yo‘nalishda, avvalo, respublikada va xorijda sifat standartlarini joriy etish hamda sertifikatlashtirishning me’yoriy-huquqiy asosini mustahkamlash zarur. Chunki huquqiy baza aniq va barqaror bo‘lmasa, tadbirkorlik subyektlari standartlarni joriy etishda yetarli darajada faol ishtirok etmaydi.

Shuningdek, milliy standartlarni xalqaro me’yorlar bilan uyg‘unlashtirish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayon milliy iqtisodiyotni jahon xo‘jalik tizimiga integratsiya qilish, mahalliy mahsulotlarning tashqi bozorlarda tan olinish darajasini oshirish va eksportda uchraydigan texnik to‘siqlarni qisqartirish imkonini beradi. Milliy sertifikatlarni xalqaro darajada yoki kamida ikki tomonlama tan olishga erishish esa mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun tashqi bozorlarga kirish xarajatlarini kamaytiradi.

Tashkiliy mexanizmning yana bir muhim jihati — xalqaro sifat standartlarini joriy qilish bo‘yicha konsultativ xizmatlar ko‘rsatish va tadbirkorlarni o‘qitish tizimini rivojlantirishdir.

Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘plab tadbirkorlik subyektlari standartlarning mazmuni, ularni joriy etish tartibi, audit va sertifikatlashtirish bosqichlari haqida yetarlicha amaliy bilimga ega emas.

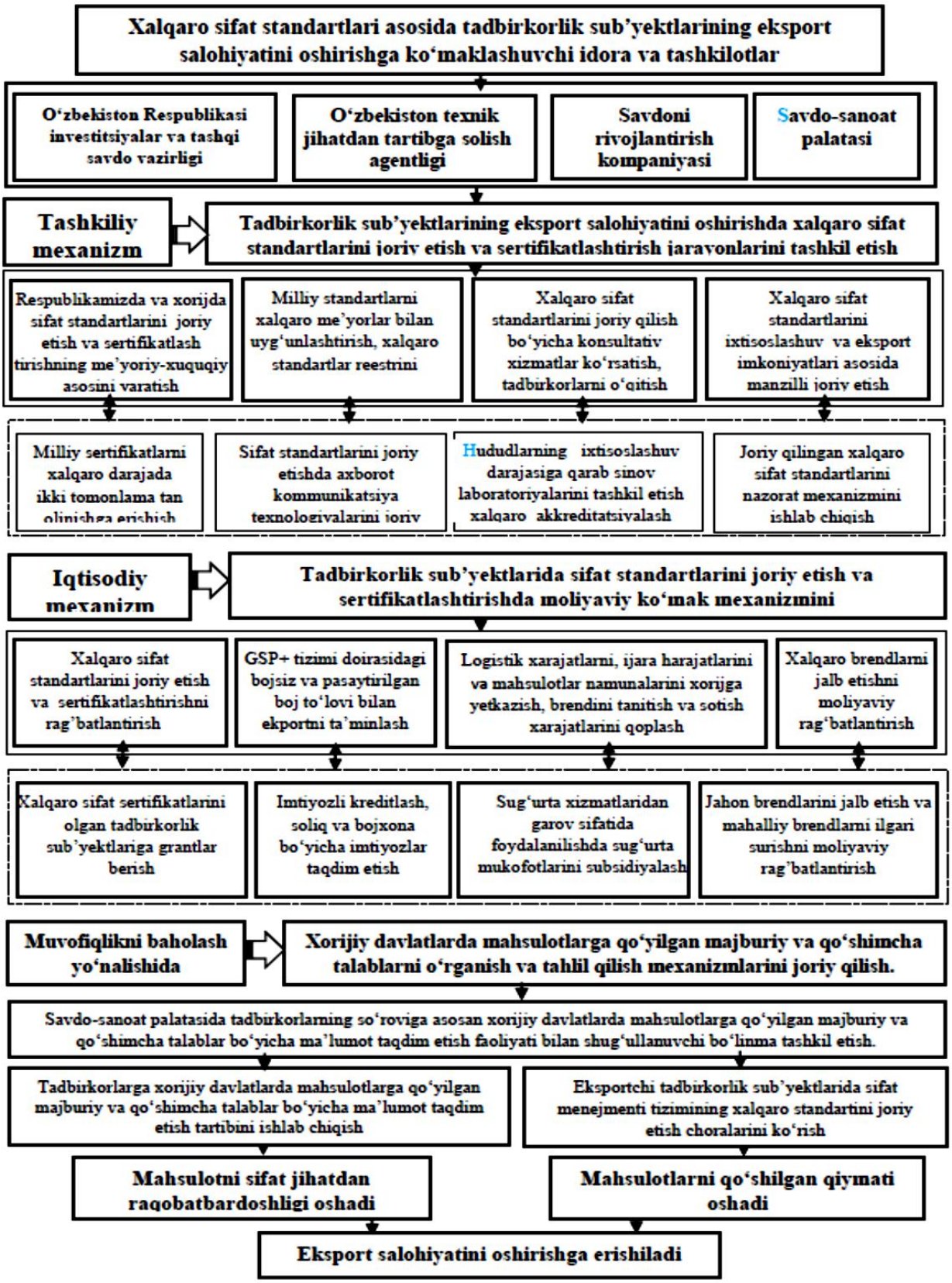

1-rasm. Xalqaro standartlar asosida tadbirkorlik subyektlarining eksportini oshirishning takomillashtirilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi

Shu bois, sohalar va hududlar ixtisoslashuvidan kelib chiqib maqsadli o‘quv dasturlari, amaliy treninglar va konsalting xizmatlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Bu borada hududlar ixtisoslashuv darajasini hisobga olgan holda zamonaviy sinov laboratoriyalarini tashkil etish va ularni xalqaro akkreditatsiyadan o‘tkazish ham dolzarb vazifadir. Chunki mahsulot sifati va xavfsizligini baholash bo‘yicha mahalliy infratuzilmaning yetarli darajada shakllanmagani ko‘pincha eksport jarayonini sekinlashtiradi[3]. Agar tadbirkorlar sertifikatlashtirish va sinov jarayonlarini mamlakat ichida, xalqaro talablarga javob beradigan laboratoriyalarda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lsa, bu ularning vaqt va xarajatlarini keskin kamaytiradi.

Eksport salohiyatini oshirish tizimida ikkinchi muhim tarkibiy qism iqtisodiy mexanizmdir. Xalqaro sifat standartlarini joriy etish va sertifikatlashtirish jarayoni odatda katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Mazkur xarajatlar ishlab chiqarish jarayonlarini qayta tashkil etish, texnologik modernizatsiya, xodimlarni o‘qitish, auditdan o‘tish, laboratoriya sinovlari va sertifikat olish bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash eksport salohiyatini rivojlantirishning hal qiluvchi omili hisoblanadi.

Bu yo‘nalishda xalqaro sifat standartlarini joriy etgan va tegishli sertifikatlarni olgan tadbirkorlik subyektlariga grantlar berish, imtiyozli kreditlash tizimini joriy etish, soliq va bojxona imtiyozlarini taqdim etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, GSP+ tizimi doirasida bojsiz va pasaytirilgan boj to‘lovlari asosida eksportni rag‘batlantirish ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur mexanizmlar mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi bozorlardagi narx raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, mahsulotlarni tashqi bozorlarga chiqarishda logistika xarajatlari, ijara xarajatlari, mahsulot namunalarini yetkazish, brendni tanitish va sotishga oid xarajatlarni qisman qoplash ham tadbirkorlik subyektlari faolligini oshiradi. Eksport faoliyatida moliyaviy tavakkalchiliklar yuqori bo‘lgani sababli sug‘urta xizmatlaridan foydalanishda sug‘urta mukofotlarini subsidiyalash mexanizmini ishlab chiqish ham ahamiyatlidir. Bundan tashqari, jahon brendlarini jalb etish va mahalliy brendlarni ilgari surishni moliyaviy rag‘batlantirish mahalliy mahsulotlarning tashqi bozorlarda tanilishiga xizmat qiladi[4].

Tizimning uchinchi muhim yo‘nalishi muvofiqlikni baholash va tashqi bozor talablarini o‘rganish mexanizmi bilan bog‘liq. Eksport faoliyati samaradorligini ta’minlash uchun xorijiy davlatlarda mahsulotlarga qo‘yilgan majburiy va qo‘shimcha talablarni muntazam o‘rganish, tahlil qilish va tadbirkorlarga yetkazish tizimi yo‘lga qo‘yilishi lozim. Bu borada Savdo-sanoat palatasi tizimida tadbirkorlarning so‘roviga asosan xorijiy bozorlardagi texnik, sanitariya, fitosanitariya, ekologik va markirovka talablari bo‘yicha axborot taqdim etuvchi maxsus bo‘linmalar tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birga, tadbirkorlarga xorijiy davlatlarda mahsulotlarga qo‘yiladigan talablar bo‘yicha ma’lumot taqdim etish tartibini ishlab chiqish, eksportchi korxonalarda sifat menejmenti tizimining xalqaro standartlarini joriy etish choralarini ko‘rish zarur. Bunday yondashuv mahsulotlarning sifat jihatdan raqobatbardoshligini oshiradi, ularning qo‘shilgan qiymatini ko‘paytirishga xizmat qiladi va natijada eksport salohiyatini yuksaltirishga olib keladi[5].

Umuman olganda, xalqaro sifat standartlarini joriy etish orqali tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini oshirish faqat texnik yoki sertifikatlashtirish masalasi emas, balki davlat siyosati, infratuzilma, axborot ta’minoti, moliyaviy rag‘batlar va institutsional hamkorlikni qamrab oluvchi kompleks mexanizm hisoblanadi. Mazkur mexanizm to‘liq ishlagan taqdirda tadbirkorlik subyektlari tashqi bozorlarga samaraliroq chiqishi, mahsulot sifatini barqaror ta’minlashi va eksport hajmini izchil oshirishi mumkin[6].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini oshirishda xalqaro sifat standartlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xususan, mahsulot sifati va xavfsizligini xalqaro talablar asosida ta’minlash, sertifikatlashtirish jarayonlarini soddalashtirish, muvofiqlikni baholash infratuzilmasini rivojlantirish hamda tadbirkorlarni tashkiliy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash eksport samaradorligini oshirishning muhim shartlaridir. Shuningdek, tashqi bozorlarda amal qiladigan majburiy va qo‘shimcha talablar haqida tezkor axborot olish imkoniyati mahalliy tadbirkorlarning eksport imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Mazkur xulosalar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

xalqaro standartlarni joriy etishning me’yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish va milliy standartlarni xalqaro me’yorlar bilan bosqichma-bosqich uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq;

tadbirkorlar uchun standartlashtirish va sertifikatlashtirish bo‘yicha doimiy konsalting va o‘quv tizimini tashkil etish, ayniqsa eksportbop mahsulotlar ishlab chiqaruvchi subyektlarga manzilli amaliy yordam ko‘rsatish lozim;

hududlar ixtisoslashuvidan kelib chiqqan holda xalqaro akkreditatsiyaga ega sinov laboratoriyalari tarmog‘ini kengaytirish zarur;

xalqaro sifat sertifikatlarini olgan tadbirkorlik subyektlariga grant, subsidiya, imtiyozli kredit va soliq-bojxona yengilliklari berish mexanizmlarini kuchaytirish kerak;

savdo-sanoat palatasi va boshqa mas’ul tuzilmalar negizida xorijiy bozorlardagi mahsulot talablari bo‘yicha axborot-maslahat markazlarini tashkil etish maqsadga muvofiq;

eksportchi korxonalarda sifat menejmenti tizimlarini joriy etishni davlat tomonidan rag‘batlantirish orqali mahsulotlarning raqobatbardoshligi va qo‘shilgan qiymatini oshirish mumkin.

Shu tariqa, xalqaro sifat standartlariga asoslangan yondashuv tadbirkorlik subyektlarining tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi, mahsulot sifati va ishonchliligini oshiradi, natijada mamlakat eksport salohiyatining barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlarining eksport faoliyatida xalqaro standartlarni joriy etish masalalari (Monografiya) //ISBN:978-9910-662-40-9// “Mashrab” nashriyoti. –Namangan, 2024. — 162 b.
2. Oqboyev A.R. Xalqaro standartlarni joriy etishning baholash mezoni va uning tadbirkorlik subyektlariga ta’siri // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – Toshkent, 2025. –№2. – B. 993-996.
3. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlari faoliyatida xalqaro standartlarni joriy etish metodologiyasi // Muhandislik va iqtisodiyot. –Toshkent, 2025. –№1. – B. 135-139. (OAK rayosatining 28.08.2024-yildagi 360/5-son qarori).
4. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlari eksport faoliyatida xalqaro standartlarini joriy etishning xorij tajribasi //Innovations in Science and Technologies” ilmiy-elektron jurnali. –Toshkent, 2025. –№2. – B. 145-153.
5. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlarini eksport salohiyatini oshirish strategiyasi // “Sun’iy intellekt nazariyasi va amaliyoti: tajribalar, muammolar va istiqbollar” Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. 21-22-may 2024-yil. –B.192-196.
6. Oqboyev A.R. Tadbirkorlik subyektlarida xalqaro sifat standartlarini joriy etishning zamonaviy tendensiyalari.//“Biznes va boshqaruv sohalarida matematik modellashtirishning zamonaviy muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman. University of Business and Science. 15-may 2024-yil. –B.299-304.

UDK:331

AHOLI TURMUSH SIFATINI BAHOLASHNING METODOLOGIK YONDOSHUVLARI

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION

Djumanova Rano Fayzullayevna
Diplomat University “Iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada aholi turmush sifatini baholashning metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Unda turmush sifatini baholashda qo‘llaniladigan obyektiv, subyektiv hamda integratsiyalashgan yondashuvlarning mazmuni, ularning afzallik va kamchiliklari yoritib beriladi. Shuningdek, turmush sifatini baholashda qo‘llaniladigan asosiy komponentlar va ko‘rsatkichlar tizimi, ularni tanlash mezonlari hamda baholash jarayonida yuzaga keladigan muammolar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida aholi turmush sifatini hududlar kesimida baholash va taqqoslash imkonini beruvchi ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: aholi turmush sifati, turmush darajasi, metodologik yondashuvlar, obyektiv baholash, subyektiv baholash, integratsiyalashgan yondashuv, ko‘rsatkichlar tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, farovonlik, hududiy tahlil.

В данной статье анализируются методологические подходы к оценке качества жизни населения. Выделяется содержание объективного, субъективного и комплексного подходов, используемых при оценке качества жизни, их преимущества и недостатки. Рассматриваются также основные компоненты и показатели, используемые при оценке качества жизни, критерии их отбора, а также проблемы, возникающие в процессе оценки. В результате исследования разработаны научные предложения по формированию системы показателей, позволяющих оценивать и сравнивать качество жизни населения в разных регионах.

Ключевые слова: качество жизни населения, уровень жизни, методологические подходы, объективная оценка, субъективная оценка, комплексный подход, система показателей, социально-экономическое развитие, благополучие, территориальный анализ.

This article analyzes methodological approaches to assessing the quality of life of the population. It highlights the content of objective, subjective and integrated approaches used in assessing the quality of life, their advantages and disadvantages. It also considers the main components and indicators used in assessing the quality of life, the criteria for their selection, and the problems that arise in the assessment process. As a result of the study, scientific proposals are developed on the formation of a system of indicators that allow assessing and comparing the quality of life of the population across regions.

Keywords: quality of life of the population, standard of living, methodological approaches, objective assessment, subjective assessment, integrated approach, indicator system, socio-economic development, well-being, territorial analysis.

Aholi turmush sifati (ATS) davlat boshqaruvi va ilmiy tadqiqotlarning doimiy e’tiborida bo‘lib kelgan. Aholi turmush sifati jamiyat farovonligi va iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish maqsadlariga erishish ko‘rsatkichi ekanligi bilan belgilanadi. Hayot sifatini baholashning eng qiyin va o‘zgaruvchan jihatlaridan biri uning tarkibiy qismlari va ko‘rsatkichlarini aniqlashdir. Ularning tarkibi hayot sifatini (obyektiv va/yoki subyektiv) baholashga yondashuv, baholash maqsadlari,

hududlar va aholi toifalarini qamrab olish darajasi, hayot sifatining xususiyatlari bo‘yicha ma’lumot olish manbalarining imkoniyatlari bilan belgilanadi. Turmush sifati ko‘rsatkichlari tarkibidagi o‘zgarishlar obyektiv ravishda aholi ehtiyojlari, ishlab chiqarish texnologiyalari o‘zgarishi, tovarlar va xizmatlar va ma’lumotlarni olish bilan bog‘liq.

Aholining hayot sifatini baholash uchun komponentlar va ko‘rsatkichlarni tanlashga uslubiy yondashuvlar tadqiqotchilar e’tiborga olishlari kerak bo‘lgan quyidagi mezonlar bilan belgilanadi:

1. Aholi turmush sifati darajasi bo‘yicha zanjirlash imkoniyatlari bilan hududlar bo‘yicha umumlashtirilgan baholash

2. Aholi turmush sifatining hozirgi xususiyatlari. Ular aholi ehtiyojlari tarkibi va tovar, xizmatlar ishlab chiqarish texnologiyalarining o‘zgarishi bilan o‘zgaradi.

3. Aholi turmush sifatini baholash sohasi: mamlakatlararo taqqoslash, mamlakat bo‘yicha baholash va mamlakat ichidagi hududlar bo‘yicha baholash

4. Baholash davri: aniq davr uchun yoki dinamikada.

5. Axborot bazasining imkoniyatlari: aholi turmush sifati ko‘rsatkichlari asosida (davlat statistikasi, jamoatchilikka ochiq bo‘lim, reyting agentliklari ma’lumotlari, tijorat tashkilotlarining ishonchli ma’lumotlari va boshqalar)

6. Qo‘llaniladigan aholi turmush sifati ko‘rsatkichlari mezonlari asosida baholash turi: obyektiv, subyektiv yoki obyektiv - subyektiv.

Aholi turmush sifatini baholashning obyektiv yondashuvi statistik ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Ushbu baholashning ijobiy tomoni — qo‘llanilgan ko‘rsatkichlarning ishonchliligi va baholashni vaqt va turli mintaqalarda o‘tkazish qobiliyati hisoblanadi. Salbiy jihat aholi tomonidan ularning hayot sifatidan qoniqish darajasini subyektiv baholamaslikdir. Aholi turmush sifatini obyektiv ko‘rsatkichlar asosida baholash ilmiy tahlilda eng keng tarqalgan usullardan hisoblanadi.

Aholi turmush sifatini baholashga subyektiv yondashuv aholi turmush sifatini komponentlarini baholash odatda sotsiologik so‘rovlar natijalariga asoslanadi.

Ushbu baholashning ijobiy tomoni shundaki, ularning yashash sharoitlarini qandaydir o‘rtacha yoki me’yoriy qiymatlar bilan solishtirishdan ko‘ra. odamlarning turmush sifati haqidagi tasavvurlarini, ularning hayotining tarkibiy qismlaridan qoniqishini baholaydi, Bunday baholashning salbiy tomoni shundaki, sotsiologik so‘rovlar odatda aholi turmush sifat tarkibiy qismlarining cheklangan doirasi bo‘yicha, bir yoki bir guruh hududlar yoki respondentlar toifalari uchun, ko‘pincha ma’lum bir davr uchun va kamdan-kam hollarda davriy ravishda o‘tkaziladi. Natijada, subyektiv ko‘rsatkichlar asosida shaxslarning hayot sifatini baholash va tahlil qilish dinamikada va alohida hududlar bo‘yicha mumkin emas.

Turmush sifatini baholashning obyektiv - subyektiv yondashuvi, birinchi navbatda, obyektiv ko‘rsatkichlarga asoslangan baholashni o‘z ichiga oladi, ular individual komponentlarning subyektiv baholari bilan to‘ldiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda keltirilgan manbalarda aholi turmush sifatining baholash ko‘rsatkichlari orasida quyidagi taklif qilinadigan komponentlar va ko‘rsatkichlarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

1-jadval

Ilmiy tadqiqotlarda taqdim etilgan hayot sifatini baholash usullarini tizimlashtirishga asoslangan hayot sifatining tarkibiy qismlari va ko‘rsatkichlari

Komponentlar	Ko‘rsatkichlar
Aholi daromadlari	Aholi jon boshiga daromad; aholi jon boshiga real daromad; oyiga real ish haqi; o‘rtacha pensiya; yashash minimumi
Aholi xarajatlari	Aholi jon boshiga o‘rtacha xarajatlar; umumiy iste’mol hajmi; iste’mol xarajatlari tarkibi; jon boshiga chakana savdo aylanmasi; aholi jon boshiga iste’mol tovarlari va xizmatlarining alohida turlari bo‘yicha xarajatlar
Ijtimoiy infratuzilma (ta’lim,	Aholini shifokorlar (har 10000 kishiga to‘g‘ri keladigan shifokorlar soni), tibbiyot xodimlari bilan ta’minlash; 10 000 kishiga to‘g‘ri keladigan poliklinikalarning sig‘imi; xalq xo‘jaligida band

sog‘liqni saqlash)	bo‘lganlarning umumiy sonida malakali kadrlar (oliy, oliy va o‘rta maxsus ma’lumotli) ulushi;
Madaniyat, sport, dam olish va ommaviy axborot vositalari bilan ta’minlash	1000 aholiga to‘g‘ri keladigan teatr tomoshabinlari soni; 1000 soni aholiga muzeylarga tashrif buyurish; 1000 aholiga gazeta nashri; 100 ming aholiga to‘g‘ri keladigan sport inshootlari soni; jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanuvchi aholining ulushi
Uy-joy va boshqa uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar bilan ta’minlash	Aholi jon boshiga turar-joy binolarining umumiy maydoni, m2; 1000 kishiga shaxsiy yengil avtomobillar soni aholi soni; uy-joy fondini yaxshilashning kompozit indeksi; baham ko‘ring barcha turdagi obodonlashtirish bilan ta’minlangan uy-joy fondi maydoni, uy-joy fondining umumiy maydonida; Uy-joyning arzonligi ko‘rsatkichlari; 1000 kishiga yangi turar-joy binolari soni foydalanishga topshirildi.
Transport infratuzilma	Qattiq qoplamali avtomobil yo‘llarining zichligi
Ekologik Xavfsizlik	Aholi zichligini hisobga olgan holda statsionar manbalardan er maydoni birligiga ifloslantiruvchi moddalar chiqindilari; aholi zichligini hisobga olgan holda er usti suv havzalariga ifloslantiruvchi moddalarning er maydoni birligiga tashlanishi; sifatsiz ichimlik suvi bilan ta’minlangan aholi ulushi
Fuqarolar xavfsizligi	100 ming aholiga to‘g‘ri keladigan ro‘yxatga olingan jinoyatlar soni; 100 000 transport vositasiga to‘g‘ri keladigan yo‘l-transport hodisalari soni
Salomatlik darajasi	1000 aholiga kasallanish; go‘daklar o‘limi darajasi; sog‘lom umr ko‘rish davomiyligi; mehnatga layoqatli aholining o‘lim darajasi
Ijtimoiy Differensiatsiya	Daromadlari yashash minimumidan past bo‘lgan viloyat aholisining ulushi; daromad konsentratsiyasi indeksi (masalan, Jini koeffitsiyenti bo‘yicha)
Mehnat bozori holati	Bandlik darajasi; ishsizlik darajasi, %
Demografik va migratsiya jarayonlari	Tug‘ilganda kutilayotgan umr ko‘rish; tug‘ilish ko‘rsatkichlari; o‘lim darajasi; tabiiy o‘sish/kamayish sur’atlari; mintaqaviy sof migratsiya darajasi
Iqlim va geografik sharoitlarda yashovchi aholi soni	Havo harorati (yanvar va iyul); viloyat poytaxtidan Toshkentgacha bo‘lgan masofa; iqlim holati (baholash)
Raqamlashtirish darajasi	Aholi jon boshiga raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish xarajatlari mintaqada; shaxsiy kompyuterga ega bo‘lgan uy xo‘jaliklarining ulushi, mintaqadagi uy xo‘jaliklarining umumiy soniga nisbatan foizda; Aholining internetdan foydalanishi (kundalik yoki deyarli har kuni) mintaqadagi jami aholining ulushi sifatida; 1000 aholiga ulangan mobil abonent qurilmalari soni
Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar	Aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot; iste’mol narxlari indeksi; jon boshiga asosiy kapital qo‘shilmalari; aholi jon boshiga chakana savdo aylanmasi; hajmi aholi jon boshiga pullik xizmatlar; hisobga olgan holda asosiy vositalar qiymati amortizatsiya; mehnat unumdorligi indeksi
Moliyaviy operatsiyalar aholi soni	Jismoniy shaxslarning banklardagi omonatlari hajmi, aholi depozitlarining aholi xarajatlaridagi ulushi

Ko‘pgina usullar aholi turmush sifatini baholashda obyektiv ko‘rsatkichlardan foydalanishga qaratilgan. Asosan obyektiv ko‘rsatkichlarga asoslangan ayrim usullar tadqiqotchilar tomonidan o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovlar yoki davlat organlari tomonidan o‘tkazilgan aholi so‘rovlarining e’lon qilingan natijalari asosidagi baholashlar bilan to‘ldiriladi.

Ushbu ilmiy tadqiqot turmush sifatini baholashga obyektiv yondashuvga qaratilgan. Aholi turmush sifatini baholash usullarida qo‘llaniladigan ko‘rsatkichlarni ko‘rib chiqish bizga qo‘llaniladigan obyektiv ko‘rsatkichlarga xos bo‘lgan ba’zi tizimli muammolarni va ularni tahlil qilish uchun tanlash tamoyillarini aniqlash imkonini berdi.

1. Aholining daromadlari va xarajatlarini absolyut pul ko‘rinishida baholash.

Turmush sifatini baholashning ko‘p usullari aholi turmush darajasini tahlil qilishda absolyut pul ko‘rinishidagi (jon boshiga pul daromadlari, jon boshiga pul xarajatlari) ko‘rsatkichlari bilan baholanadi. Aholining daromadlar va xarajatlarni hududlar bo‘yicha absolyut qiymatini taqqoslash aholi turmush darajasini real baholashni buzadi, chunki hududlar bo‘yicha yuqori darajada tabaqalashuv sharoitida teng daromadlar turli xil real iste’molni turlicha imkoniyatlarini bildiradi.

Shu sababli, aholi daromadlari va xarajatlarini hududlar bo‘yicha aholi turmush sifati nisbatining yanada real tasviri aholi turmush qiymati (yashash minimumi, iste’mol tovarlari va xizmatlarining belgilangan to‘plamining tannarxi) ko‘rsatkichlaridagi daromad va xarajat nisbati beradi.

2. Aholi turmush sifatining bir komponentini baholashda korrelyatsion ko‘rsatkichlardan foydalanish.

Hudud uchun aholi turmush sifatini integratsiyalagan indeksini hisoblashda ko‘plab mualliflar tomonidan ATSni bir komponentini o‘zaro korrelyatsiyalangan ko‘p sonli ko‘rsatkichlardan foydalanadilar. Agar bir qator ko‘rsatkichlar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa, unda bunday ko‘rsatkichlarni hisob-kitoblarga kiritish tahlilning murakkabligini oshiradi, lekin tahlilning ushbu komponenti uchun obyektning sifat xususiyatlarini o‘zgartirmaydi. Shuning uchun, bizning fikrimizcha, ATS baholashning bir xil tarkibiy qismlari doirasidagi korrelyatsiya ko‘rsatkichlarini istisno qilish tavsiya etiladi. Daromad darajasini baholash uchun bitta ko‘rsatkichdan foydalanish mumkin: aholi jon boshiga o‘rtacha pul daromadining yashash minimumiga nisbati, (ATSni baholashning ushbu komponenti uchun sifat ko‘rsatkichlari darajasini yo‘qotmasdan). ATSaniq komponenti bo‘yicha chuqur tahlil qilish tahlili qilinayotgan ko‘rsatkichlarni maksimal bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

3. Tadqiqot maqsadi va usullariga qarab hayot sifatini baholash uchun ko‘rsatkichlar tarkibi va sonini tanlash uchun aniq mezonlarning yo‘qligi.

Ko‘rsatkichlar tarkibi va sonini tanlash tadqiqotning maqsadi va usullariga bog‘liq bo‘lishi kerak. Agar tadqiqot ATS integral indeksni hisoblash asosida hududlarni zanjirlash maqsadida o‘tkazilayotgan bo‘lsa, u holda o‘zaro korrelyatsiya qilish orqali tahlil qilinadigan ko‘rsatkichlar sonini kamaytirish tavsiya etiladi. Bu holda kamroq ko‘rsatkichlardan foydalanish natija sifatini yo‘qotishlarsiz tadqiqotning mehnat sig‘imdorligini pasaytiradi.

4. Ko‘rsatkichlar orasidagi farqning yo‘qligi. ATSni baholash ko‘rsatkichlari va ATSni shakllantirish shartlari ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi farqlarning yo‘qligi

Ko‘pgina ATS baholash metodologiyalari ATS ko‘rsatkichlarini ham, ATSni shakllantirish shartlari ko‘rsatkichlarini ham o‘z ichiga oladi. ATSni to‘g‘ri baholash uchun ushbu ko‘rsatkichlarni ajratish maqsadga muvofiqdir. ATSni shakllantirish shartlari ATSni shakllantiruvchi yoki ta’sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy parametrlarni tavsiflaydi. ATS ko‘rsatkichlari — bu odamlarning ehtiyojlarini qondirish darajasining xususiyatlari. Masalan, aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot, aholi jon boshiga asosiy kapital qo‘shilmalari va inflyatsiya ko‘rsatkichlari ATSning xususiyatlari emas, balki ATSni shakllantirish shartlari ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Masalan, aholi daromadlari hajmi, tovar va xizmatlar iste’moli, umr ko‘rish davomiyligi, salomatlik darajasi AT sifatining ko‘rsatkichlari hisoblanadi. ATS ning har bir komponenti bo‘yicha ko‘rsatkichlarni tanlash jarayonida bunday ko‘rsatkichlarning statistik bahosi yo‘qligi sababli aholining ma’lum komponentga bo‘lgan ehtiyojini qondirish darajasini har doim ham baholash mumkin emas. Shuning uchun ma’lum bir komponent uchun ATSni shakllantirish shartlari ko‘rsatkichlarini baholash kerak bo‘ladi. Biroq, iloji bo‘lsa, ko‘rsatkichlarni tarkibiga ko‘ra o‘zgartirishdan qochish kerak. ATSni

baholash ko‘rsatkichlarining soni va tarkibi ATSni o‘lchash maqsadlari, ko‘lami va usullariga mos kelishi kerak. Ushbu tadqiqot obyektiv ko‘rsatkichlar asosida O‘zbekiston Respublikasi hududlari bo‘ylab turmush sifatini baholash uchun komponentlar va ko‘rsatkichlar tarkibini keyinchalik ushbu hududlar uchun integratsiyalashgan ATS indeksini hisoblash imkoniyatini aniqlashga qaratilgan. Ilmiy adabiyotlarda ATSni o‘rganish va baholash ko‘rsatkichlari bo‘yicha tavsiya etilgan uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish, bir qator ko‘rsatkichlarni qo‘llashda aniqlangan disfunksiyalar, tegishli ATS komponentlarini tanlash va O‘zbekiston mintaqalari bo‘ylab statistik ma’lumotlar bazasining imkoniyatlarini o‘rganish turmush sifatini baholash uchun komponentlar va ko‘rsatkichlarning quyidagi tarkibini taklif qilish imkonini berdi.

1. Aholi farovonligi.

Bizning fikrimizcha, hayot sifatining umumiylashtirilgan ko‘rsatkichlari, aholi farovonligini tavsiflovchi o‘rtacha umr ko‘rish, sog‘lom umr ko‘rish ko‘rsatkichlarini va 10 000 kishiga migratsiyaning o‘sish sur’atlarini o‘z ichiga olishi kerak.

Tug‘ilishda kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi aholi turmush sifatining eng umumlashtirilgan va keng e’tirof etilgan ko‘rsatkichlaridan biridir. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha statistik ma’lumotlar har yili mamlakatlar va hududlar bo‘yicha taqdim etiladi, bu esa har qanday vaqt va makonda turmush sifatini tahlil qilish uchun foydalanish imkonini beradi.

Kutilayotgan sog‘lom hayot davomiyligi insonni sog‘lom holatda yashash davri olinib, unda sog‘liqda jiddiy muammolar bo‘lmagan davr olinadi. O‘zbekistonda aholining kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi va sog‘liq bilan bog‘liq boshqa demografik ko‘rsatkichlar statistikasini asosan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi yuritadi.

Biroq, bu ko‘rsatkichni hisoblashda bir nechta davlat organlari va xalqaro tashkilotlarning o‘rni bor:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Bu asosiy organ bo‘lib, u tug‘ilish va o‘lim holatlari bo‘yicha ma’lumotlarni umumlashtiradi va har yili «Kutilayotgan o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi» ko‘rsatkichini e’lon qiladi. Agentlik tarkibidagi Demografiya va mehnat statistikasi boshqarmasi bevosita shu masalalar bilan shug‘ullanadi.

2. Sog‘liqni saqlash vazirligi. Vazirlik aholining kasallanishi, nogironligi va sog‘liq holati bo‘yicha idoraviy statistikani yuritadi. «Sog‘lom hayot davomiyligi» (ya’ni insonning surunkali kasalliklarsiz yoki nogironliksiz yashashi kutilayotgan yillari) ko‘rsatkichi ko‘pincha Sog‘liqni saqlash vazirligining tibbiy ma’lumotlari va Statistika agentligining demografik ma’lumotlari asosida shakllantiriladi.

3. Xalqaro tashkilotlar (JSST va BMT) «Kutilayotgan sog‘lom hayot davomiyligi» (HALE — Healthy Life Expectancy) ko‘rsatkichi xalqaro miqyosda ko‘proq Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) tomonidan hisoblanadi. Ular O‘zbekiston davlat organlari taqdim etgan ma’lumotlarni o‘z metodologiyalari asosida qayta ishlab, mamlakatning sog‘liq indeksini chiqaradilar.

* Umumiy umr ko‘rish davomiyligi: Statistika agentligi tomonidan (Masalan, 2024 yil yakuni bo‘yicha bu ko‘rsatkich O‘zbekistonda 75,1 yoshni tashkil etdi).

* Sog‘lom hayot davomiyligi: JSST va mahalliy sog‘liqni saqlash ekspertlari tomonidan yuqoridagi statistika asosida hisoblab chiqiladi (odatda bu ko‘rsatkich umumiy umr davomiyligidan 8–10 yilga kamroq bo‘ladi).

Aholi migratsiyasi ko‘rsatkichlarini turli hududlarda aholining turmush darajasi va hayot sifatining boshqa tarkibiy qismlariga subektiv bahosining obektiv ko‘rsatkichlari sifatida qaralishi mumkin.

Migratsiya odatda odamlarning kamroq qulay hududlardan qulayroq joylarga o‘tishini aks ettiradi. Ushbu mantiqdan kelib chiqqan holda, migratsiyaning o‘sish ko‘rsatkichlarini differentsiallashtirish turli sohalarda aholi turmush sifatini turli hududlarda zanjirlash bo’yicha subyektiv baholashni aks ettiradi.

2. Turmush darajasi.

Biz daromad va iste’mol ko‘rsatkichlarining quyidagi guruhidan foydalangan holda turmush darajasini baholashni taklif qilamiz:

− aholi jon boshiga o‘rtacha daromadning yashash minimumiga nisbati;

− aholi jon boshiga o‘rtacha iste’mol xarajatlarining yashash minimumiga nisbati;

− Jini koeffitsiyenti (daromad konsentratsiyasi indeksi);

- daromadi kambag‘allik chegarasidan (yashash minimumidan) past bo‘lgan aholi soni, umumiy daromadga nisbatan foizda;

- aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha turar-joy binolarining umumiy maydoni, m^2;

- barcha turdagi qulayliklar (shu jumladan oqar suv, kanalizatsiya, isitish, issiq suv, gaz yoki elektr plitalar) bilan jihozlangan turar-joy binolarining umumiy maydonining ulushi.

Aholi turmush darajasini tahlil qilishda keng qo‘llanadigan usullaridan biri aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromaddir. Daromadlarni tabaqalashtirish sharoitida daromadlarni aniqroq tavsiflash uchun median va modal daromad ko‘rsatkichlari olinadi.

Aholi jon boshiga median daromadlar — bu aholi yoki uy xo‘jaliklari daromadlari taqsimotida roppa-rosa o‘rtada turgan ko‘rsatkich bo‘lib, aholining 50 foizi undan yuqori, qolgan 50 foizi esa undan past daromad oladi. Bu ko‘rsatkich o‘rtacha arifmetik qiymatdan farqli o‘laroq, juda yuqori daromadli shaxslarning ta’sirini kamaytirib, haqiqiy o‘rtacha holatni aniqroq ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda hududiy va tarmoq tabaqalanishi yuqori bo‘lgan har qanday iqtisodiyotda bo‘lgani kabi o‘rtacha daromad median daromaddan sezilarli darajada past.

1. Jon boshiga daromad (Mean Income)

Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha nominal daromad dinamikasi quyidagicha [1]:

1-jadval

Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha nominal daromad

Ko‘rsatkich	2023 y	2024 y	2025 y
Jon boshiga daromad (yiliga)	20,0 mln sumov	-24,1 mln sumov	29,9 mln
Oyiga o‘rtacha	~1,66 mln sumov	-2,00 mln sumov	~1,84 mln sumov

2. Median daromad (Median Income): Tafovutni baholash

2024-yilda O‘zbekistonda rasmiy “Jini koeffitsiyenti” (tabaqalanish indeksi) taxminan 34,6, 2025 yilda 0.33 ni tashkil etdi (taqqoslash uchun: Rossiya Federatsiyasida ushbu ko‘rsatkich 36–37 atrofida o‘zgarib turadi). Bu yerda Gini koeffitsiyentini pasayishi aholining quyi guruhlari daromadlari tez o‘sishi (+26%) hisobiga bo‘ldi.

Daromadlar taqsimoti tuzilmasidan kelib chiqqan holda, O‘zbekistonda jon boshiga to‘g‘ri keladigan mediana daromadi o‘rtacha daromad miqdorining 72–78 foizi oralig‘ida baholanmoqda. O‘zbekistonda медиана (2024): kishi boshiga oyda ~1,45–1,55 млн сум, 2025 yilda esa ~1,84 млн сум. Bu tafovut haligacha saqlanib qolmoqda**.** O‘rtacha ko‘rsatkichni Toshkent shahri va yuqori haq to‘lanadigan sohalar (IT, moliya) daromadlari sezilarli darajada yuqoriga «tortmoqda». Shu bilan birga, aholining salmoqli qismi qishloq xo‘jaligi va o‘zini o‘zi band qilish sohalarida band bo‘lib, u yerda daromadlar pastroq va barqarorroqdir, bu esa mediana ko‘rsatkichining pastroq bo‘lishini belgilaydi.

Ushbu ishda aholi turmush sifatini (ATS) baholashga doir mavjud metodologik yondashuvlar hamda turmush sifatini shakllantiruvchi aholining dolzarb ehtiyojlari tahlili asosida, ATSni baholash komponentlari va ko‘rsatkichlari tarkibi shakllantirildi. Baholash uchun taklif etilayotgan ATS ko‘rsatkichlari aholi ehtiyojlari tarkibini aks ettiradi, ushbu ehtiyojlarning qondirilish darajasini vaqtlar-aro va hududlararo kesimda solishtirish imkonini beradi. Mazkur ko‘rsatkichlar O‘zbekistonning zamonaviy yillik statistikasida Respublika subyektlari (viloyatlar, tumanlar) kesimida taqdim etilgan bo‘lib, bizning fikrimizcha, O‘zbekiston hududlari bo‘yicha ATS darajasini to‘g‘ri va xolisona baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Djumanova R.F AHOLINING TURMUSH SIFATI KO‘RSATKICHLARI VA UNI OSHIRISH YO‘LLARI //Journal of Contemporary World Studies. Volume|3 Issue|6 September 2025 https://bestjournalup.com/index.php/jcws/issue/view/sep_6

2. Djumanova R.F ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ//Barqaror iqtisodiy rivojlanish va “O‘zbekiston -2030” strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari mavzusidagi V Halqaro iqtisodchilar forumi. O‘zMU 2025
3. Odilov A , Djumanova R.F AYOLLARNING MEHNAT FAOLIYATIDAGI ISHTIROKINI OSHIRISH – AHOLI TURMUSH DARAJASI VA IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASH OMILI// Barqaror iqtisodiy rivojlanish va “O‘zbekiston -2030” strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari mavzusidagi V Halqaro iqtisodchilar forumi. O‘zMU 2025
4. Антонова О. А. Методологические подходы к оценке качества трудовой жизни занятого населения региона // Дискуссия. 2023. № 1. С. 16–34.
5. Артемова О. В., Меленькина С. А., Ужегов А. О. Подходы к оценке качества жизни населения (территориальный аспект) // Города нового времени: система GLASS : сб. науч. ст. Екатеринбург : Институт экономики Уральского отделения РАН, 2023. С. 5–20.
6. Белик И. С., Камдина Л. В., Стародубец Н. В. Влияние антропогенных факторов промышленного производства на качество жизни населения в регионе // Экономика региона. 2019. Т. 15, № 4. С. 1156–1168. https://doi.org/10.17059/2019-4-15.
7. Белоусов А. В. Об управлении качеством жизни населения // Регион: системы, экономика, управление. 2020. № 4. С. 78–86. https://doi. org/10.22394/1997-4469-2020-51-4-78-86. 6.
8. Дубынина А. В., Калмакова Н. А., Лысенко М. В. и др. Особенности методического инструментария уровня и качества жизни населения Челябинской области // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2024. № 2–1. С. 38–43. https://doi. org/10.17513/vaael.3237.
9. Логачева Н. М. Методические подходы к выбору параметров оценки качества жизни населения в условиях цифровизации // Социально-экономическое развитие промышленного региона : сб. науч. тр. Всерос. науч.-практич. конф. с междунар. участием, 24 ноября 2022 г., г. Челябинск. Челябинск : Челябинский государственный университет, 2023. С. 18–23.
10. Мазелис Л. С., Красова Е. В., Бойко А. А. Комплексная оценка качества жизни населения в регионах Российской Федерации // Экономика и управление. 2022. Т. 28, № 8. С. 753–766. https:// doi.org/10.35854/1998-1627-2022-8-753-766.
11. Манаева И. В. Качество жизни в российских регионах: эмпирический анализ // Проблемы развития территории. 2023. Т. 27, № 4. С. 71–92.

UDK:336

DAVLAT TIBBIY SUG‘URTA TIZIMIDA BEPUL XIZMATLAR, REIMBURSASIYA VA FOYDALANISH SHARTLARI

БЕСПЛАТНЫЕ УСЛУГИ, ВОЗМЕЩЕНИЕ РАСХОДОВ И УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ.

FREE SERVICES, REIMBURSEMENT AND TERMS OF USE IN THE STATE HEALTH INSURANCE SYSTEM

Mamatov Baxadir Safaraliyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, DSc
ORCID: 0009-0004-6227-5103

Umurzakova Mo‘tabarxon Nodir qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
ORCID: 0009-0002-2279-9629

Annotasiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda davlat tibbiy sug‘urtasi tizimini joriy etishning asosiy yo‘nalishlari va uning aholini tibbiy xizmatlar bilan ta’minlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Xususan, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida bepul tibbiy xizmatlar ko‘rsatish, dori-darmon xarajatlarini reimbursasiya mexanizmi orqali qoplash hamda tibbiy xizmatlardan foydalanish tartiblari yoritilgan. Tadqiqotda kafolatlangan tibbiy xizmatlar paketi, elektron resept va elektron yo‘llanma mexanizmlari, shuningdek aholining tibbiy xizmatlardan foydalanishdagi moliyaviy himoyasini ta’minlash masalalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: davlat tibbiy sug‘urtasi, kafolatlangan tibbiy xizmatlar paketi, reimbursasiya, elektron resept, tibbiy xizmatlar moliyalashtirilishi, moliyaviy himoya, sog‘liqni saqlash tizimi.

В данной статье проанализированы основные направления внедрения системы государственного медицинского страхования в Узбекистане и её значение в обеспечении населения медицинскими услугами. В частности, рассмотрены вопросы предоставления бесплатных медицинских услуг в рамках системы государственного медицинского страхования, механизмы возмещения расходов на лекарственные средства посредством системы реимбурсации, а также порядок пользования медицинскими услугами. В исследовании изучены гарантированный пакет медицинских услуг, механизмы электронного рецепта и электронного направления, а также вопросы обеспечения финансовой защиты населения при получении медицинской помощи.

Ключевые слова: государственное медицинское страхование, гарантированный пакет медицинских услуг, реимбурсация, электронный рецепт, финансирование медицинских услуг, финансовая защита, система здравоохранения.

This article analyzes the main directions of introducing the state medical insurance system in Uzbekistan and its importance in providing the population with medical services. In particular, the provision of free medical services within the framework of the state medical insurance system, mechanisms for reimbursing the cost of medicines through the reimbursement system, and the procedures for using medical services are considered. The study examines the guaranteed package of medical services, electronic prescription and electronic referral mechanisms, as well as issues related to ensuring the financial protection of the population when receiving medical care.

Keywords: state medical insurance, guaranteed package of medical services, reimbursement, electronic prescription, healthcare financing, financial protection, healthcare system.

Bugungi kunda aholining tibbiy xizmatlardan samarali foydalanishini ta’minlash, sog‘liqni saqlash tizimini barqaror moliyalashtirish va tibbiy xizmatlar sifatini oshirish davlat ijtimoiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, aholining tibbiy xizmatlar uchun cho‘ntakdan to‘lovlari yuqori bo‘lgan sharoitda tibbiy xizmatlardan foydalanishda moliyaviy himoyani ta’minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, sog‘liqni saqlash tizimini samarali tashkil etishda davlat tibbiy sug‘urtasi muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ushbu tizim tibbiy xizmatlarni barqaror moliyalashtirish, aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish hamda tibbiy xizmatlar xarajatlari bilan bog‘liq moliyaviy xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda ham sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish doirasida davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ushbu tizim tibbiy xizmatlarni moliyalashtirishda yangi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish, kafolatlangan tibbiy xizmatlar paketini shakllantirish, dori-darmon xarajatlarini reimbursasiya mexanizmi orqali qoplash hamda elektron resept va elektron yo‘llanma kabi raqamli boshqaruv vositalarini qo‘llashni nazarda tutadi.

Shu nuqtai nazardan, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimini joriy etishning ahamiyatini tahlil qilish, uning sog‘liqni saqlash tizimida moliyaviy samaradorlikni oshirishga ta’sirini o‘rganish hamda aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishdagi rolini tadqiq etish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish, tibbiy xizmatlar bozorini shakllantirish va davlat moliya siyosati doirasida sug‘urta munosabatlarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari A.Sh. Bekmurodov, A.V. Vaxabov, T.S. Malikov, N.X. Xaydarov, N.X. Jumaev, X.I. Baev, P.Z. Xoshimov, A.S. Nurillaev va X.M. Shennaevlarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan [1–8]. Ushbu olimlarning ilmiy asarlarida sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish manbalari, davlat moliya siyosati, tibbiy xizmatlar bozorini shakllantirish, ijtimoiy sohani moliyalashtirishning iqtisodiy mexanizmlari hamda aholini tibbiy xizmatlar bilan ta’minlash masalalari keng yoritilgan.

Shu bilan birga, iqtisodiy adabiyotlarda sog‘liqni saqlash tizimida davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarining joriy etilishi, uning moliyaviy samaradorligi va davlat tibbiy sug‘urta jamg‘armasi faoliyatini kompleks iqtisodiy tahlil qilish masalalari yetarlicha mustaqil tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan. Ayniqsa, davlat tibbiy sug‘urtasi doirasida tibbiy xizmatlarni moliyalashtirish, reimbursasiya mexanizmlari, DRG asosida xizmatlar uchun to‘lov tizimi hamda byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini baholash masalalari chuqur ilmiy tahlilni talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimining amaliy natijalarini tahlil qilish, uning aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va sog‘liqni saqlash tizimida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi rolini o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Muammoning dolzarbligi, uning iqtisodiy adabiyotlarda yetarlicha o‘rganilmaganligi hamda tadqiqot natijalarining ilmiy-amaliy ahamiyati mazkur mavzuni tanlashga asos bo‘ldi.

Mazkur ilmiy maqolani tayyorlash jarayonida iqtisodiy tadqiqotlarni amalga oshirishning umum-ilmiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, tadqiqotda tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik ma’lumotlarni guruhlash hamda selektiv tanlab tahlil qilish usullari qo‘llanildi.

O‘zbekistonda davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ushbu tizimning asosiy maqsadi aholini kafolatlangan tibbiy xizmatlar bilan ta’minlash, dori-darmon xarajatlarini qisman yoki to‘liq qoplash, shuningdek tibbiy xizmatlardan foydalanishda moliyaviy himoyani kuchaytirishdan iborat. Davlat tibbiy sug‘urtasi doirasida bepul tibbiy xizmatlar ko‘rsatish va dori vositalarini taqdim etish mexanizmlari yanada aniqlashtirildi. Unga ko‘ra, aholidan davlat tibbiy sug‘urtasi uchun qo‘shimcha to‘lov undirilmaydi, moliyalashtirish davlat byudjetiga to‘lanadigan soliqlar hisobidan amalga oshiriladi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida, avvalo, kafolatlangan paketga kiritilgan tibbiy xizmatlar bepul ko‘rsatiladi. Bu xizmatlar birlamchi tibbiy-sanitariya yordami, belgilangan tartibda

ambulator va statsionar yordam, ayrim ixtisoslashtirilgan xizmatlar hamda elektron yo‘llanma yoki belgilangan tartib asosida ko‘rsatiladigan tibbiy yordam turlarini qamrab oladi.

1-jadval

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida bepul ko‘rsatiladigan tibbiy xizmatlar [9]

№	Tibbiy xizmat turi	Mazmuni
1	Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami	Oilaviy shifokor ko‘rigi, profilaktik tekshiruvlar, birlamchi diagnostika xizmatlari
2	Ambulator tibbiy xizmatlar	Poliklinika sharoitida ko‘rsatiladigan mutaxassis shifokorlar konsultatsiyasi va tibbiy xizmatlar
3	Statsionar tibbiy xizmatlar	Kasalxonalarda davolanish, operatsiyalar va statsionar tibbiy yordam
4	Ixtisoslashtirilgan tibbiy xizmatlar	Yuqori texnologiyali diagnostika va davolash xizmatlari (KT, MRT va boshqalar)
5	Elektron yo‘llanma asosida xizmatlar	Shifokor tomonidan berilgan elektron yo‘llanma asosida yuqori bosqich tibbiy muassasalarda xizmat ko‘rsatish
6	Elektron resept asosida dori vositalari	Shifokor tomonidan tayinlangan dori vositalarini dorixonalar orqali bepul berish (reimbursasiya mexanizmi)

Shuningdek, shifokor tomonidan rasmiylashtirilgan elektron resept asosida kafolatlangan paket doirasidagi dori vositalari bemorlarga dorixonalar orqali bepul beriladi va ularning xarajatlari Davlat tibbiy sug‘urta jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan qoplanadi.

1-jadval ma’lumotlarida davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida aholiga taqdim etilayotgan kafolatlangan tibbiy xizmatlar turlari va ularning amalga oshirilish mexanizmi aks ettirilgan bo‘lsa, quyidagi 2-jadvalda mazkur xizmatlardan foydalanish ko‘lami hamda ularni moliyalashtirish dinamikasi statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan.

2-jadval

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida bepul tibbiy xizmatlar ko‘rsatilishi dinamikasi[10]

Ko‘rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025 yil
Birlamchi tibbiy-sanitariya yordami (murojaatlar soni, ming nafar)	820	960	1 100
Ambulator tibbiy xizmatlar (ming nafar)	540	620	700
Statsionar tibbiy xizmatlar (ming nafar)	210	240	260
Ixtisoslashtirilgan tibbiy xizmatlar (ming nafar)	95	120	150
Elektron resept asosida berilgan dori vositalari (mingta resept)	20,0	49,5	75–80
Reimbursasiya dasturi doirasida qoplangan mablag‘ (mlrd so‘m)	1 398	4 269	6 000

2-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi joriy etilgandan keyin tibbiy xizmatlardan foydalanish ko‘lami yildan-yilga oshib bormoqda. Ayniqsa, elektron resept va reimbursasiya mexanizmining joriy etilishi dori-darmon xarajatlarini davlat tomonidan qoplash hajmining keskin oshishiga olib kelgan. Bu esa aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va cho‘ntakdan to‘lovlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Reimbursasiya dasturidagi dori vositalari, asosan, kafolatlangan paket doirasida tibbiy yordam oluvchi bemorlarga beriladi. Bu yerda asosiy shart dori vositasi shifokor tomonidan elektron resept orqali tayinlangan bo‘lishi kerak. Ya’ni bemor dori vositasini o‘zboshimchalik bilan emas, balki rasmiy tibbiy ko‘rik va tashxis asosida, elektron resept orqali oladi. Mazkur tartib dorilarni manzilli yetkazish, asossiz xarajatlarni kamaytirish va byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

3-jadval

Reimbursasiya dasturi doirasida dori vositalarini taqdim etish mexanizmi[9]

№	Ko‘rsatkich	Mazmuni
1	Benefitsiarlar (kimlarga beriladi)	Kafolatlangan tibbiy xizmatlar paketi doirasida tibbiy yordam oluvchi bemorlar
2	Dori tayinlash tartibi	Shifokor tomonidan elektron resept orqali tayinlanadi
3	Dori vositalarini olish usuli	Dorixonalar orqali elektron resept asosida beriladi
4	Moliyalashtirish manbai	Davlat tibbiy sug‘urta jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan qoplanadi
5	Tizimning asosiy maqsadi	Dori vositalarini manzilli yetkazish va aholining dori-darmon xarajatlarini kamaytirish
6	Iqtisodiy samarasi	Asossiz xarajatlarni qisqartirish va byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish

3-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, reimbursasiya mexanizmi dori vositalarini tayinlash va tarqatish jarayonini shaffof va manzilli tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Elektron resept tizimining joriy etilishi dori vositalarini nazorat qilish imkoniyatini oshirib, asossiz xarajatlarni kamaytirish va byudjet mablag‘laridan samarali foydalanishga zamin yaratadi.

4-jadval

Reimbursasiya dasturi doirasida dori vositalari bilan ta’minlash dinamikasi (2023–2025 yy.)[10]

Ko‘rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025 yil
Reimbursasiya dasturi bo‘yicha qamrab olingan bemorlar soni (nafar)	12 425	23 320	35 000
Elektron reseptlar soni (ta)	20 049	49 464	75 000–80 000
Reimbursasiya qilingan dori vositalari xarajatlari (mlrd so‘m)	1 397,9	4 269,4	6 000,0

4-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, reimbursasiya dasturi joriy etilgandan keyin dori vositalari bilan ta’minlangan bemorlar soni sezilarli darajada oshgan. Xususan, 2023 yilda 12 mingdan ortiq bemor mazkur dastur orqali dori vositalari bilan ta’minlangan bo‘lsa, 2025 yilga kelib bu ko‘rsatkich 35 ming nafarga yetishi prognoz qilinmoqda. Shu bilan birga, elektron reseptlar soni ham keskin ortib, tizimning raqamli boshqaruv mexanizmi rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Bu holat davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida dori-darmon xarajatlarini manzilli va shaffof tarzda moliyalashtirish hamda byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Davlat tibbiy sug‘urtasi tizimidan foydalanishning ham aniq shartlari mavjud. Rasmiy axborotlarga ko‘ra, kafolatlangan paketga kiritilgan bepul tibbiy xizmatlardan foydalanish uchun fuqaro belgilangan muddatlarda tegishli tibbiy ko‘riklardan o‘tishi, oilaviy shifokorga yoki tibbiyot brigadasiga murojaat qilishi lozim. Zarur hollarda keyingi bosqich tibbiy xizmatlar shifokor yo‘llanmasi, elektron reyestr va tasdiqlangan tartiblar asosida tashkil etiladi. Demak, tizimdan foydalanishning asosiy sharti fuqaroning rasmiy tibbiy tizimga murojaat qilishi, belgilangan yo‘naltirish tartibiga amal qilishi va elektron resept yoki elektron yo‘llanma mexanizmi orqali xizmat olishidir. Mazkur tizimning muhim jihati shundaki, u aholining cho‘ntakdan to‘lovlarini qisqartirishga xizmat qiladi. Ilgari ko‘plab bemorlar dori-darmon va ayrim tibbiy xizmatlar uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘lov qilishga majbur bo‘lgan bo‘lsa, yangi tartibda davlat byudjeti va Davlat tibbiy sug‘urta jamg‘armasi orqali moliyaviy qoplash mexanizmlari kuchaytirilmoqda. Bu esa ijtimoiy adolatni ta’minlash, imtiyozli va ehtiyojmand toifalarni qo‘llab-quvvatlash hamda tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat tibbiy sug‘urtasi tizimi doirasida fuqarolar uchun kafolatlangan tibbiy xizmatlar va elektron resept asosida dori vositalari bepul taqdim etiladi. Reimbursasiya dasturi shifokor tomonidan belgilangan dori vositalarini olish imkonini yaratadi, tizimdan foydalanish esa oilaviy shifokorga murojaat qilish, tibbiy ko‘rikdan o‘tish va rasmiy yo‘llanma tartibiga amal qilish

bilan bog‘liq. Shu jihatdan, davlat tibbiy sug‘urtasi nafaqat tibbiy xizmatlarni moliyalashtirishning yangi modeli, balki aholining moliyaviy himoyasini kuchaytiruvchi muhim ijtimoiy mexanizm ham hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bekmurodov A.Sh. O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash va barqaror rivojlantirish masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
2. Vaxabov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018.
3. Malikov T.S. Davlat moliyasi. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2015.
4. Xaydarov N.X. Davlat byudjeti. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019.
5. Jumaev N.X. O‘zbekistonda davlat moliyasi va byudjet siyosati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Baev X.I. Ijtimoiy sohani moliyalashtirishning iqtisodiy asoslari. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2016.
7. Xoshimov P.Z. O‘zbekistonda sug‘urta xizmatlari bozorini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
8. Nurillaev A.S., Shennaev X.M. Sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish va uni takomillashtirish masalalari. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2020.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.09.2024 yildagi “Davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini joriy etishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-311-son qarori.
10. https://dtsj.uz/uz/davriy-hisobotlar/ Davlat tibbiy sug‘urtasi jamg‘armasi ma’lumotlari asosida tuzildi.

УДК:338.43

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ИХТИСОСЛАШТИРИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ И СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

SCIENTIFIC BASIS OF TERRITORIAL ORGANIZATION AND SPECIALIZATION OF AGRICULTURE

Ешимбетов Уктамжон Худайбергенович
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти “География ўқитиш метоикаси” кафедраси доценти, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Мақолада қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва уни ихтисослаштиришнинг назарий асослари ўрганилган. Ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришга таъсир этувчи омиллар кўриб чиқилган. Шунингдек, ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштириш бўйича олимлар фикрлари бир тизимга келтирилиб таҳлил қилинган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигини концентрация ва интенсив ривожлантириш масалаларига ҳам тўхталинган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, ҳудудий ташкил этиш, ихтисослаштириш, самарадорлик, деҳқончилик, чорвачилик, концентрация, интенсив, тармоқ, минтақа.

В статье изучен теоретические основы территориальной организации сельского хозяйства и его специализации. Рассмотрены факторы, влияющие на территориальную организацию и специализацию. Также, были сведены в одну систему и проанализированы

мнения ученых о территориальной организации и специализации. Кроме того, были затронуты вопросы концентрации и интенсивного развития сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, территориальная организация, специализация, продуктивность, земледелие, животноводство, концентрация, интенсивность, отрасли, регион.

Theoretical foundations of the territorial organization of agriculture and its specialization is studied in the article. The factors influencing the territorial organization and specialization are considered. Furthermore, the opinions of scientists about the territorial organization and specialization were summarized in one system and analyzed. In addition, issues of concentration and intensive development of agriculture were discussed.

Keywords: agriculture, territorial organization, specialization, productivity, animal husbandry, concentration, intensity, industries, region.

Қишлоқ хўжалиги моддий ишлаб чиқаришнинг йирик тармоғи бўлиб, кишилик жамиятининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этган. Бинобарин, қишлоқ хўжалиги ҳар қандай жамиятнинг асосидир. Қишлоқ хўжалиги қадимий соҳалардан бири. Дастлаб ижтимоий (ҳудудий ёки географик) меҳнат тақсимоти ҳам қишлоқ хўжалиги (олдин чорвачилик, кейин деҳқончилик) пайдо бўлиши билан боғлиқ. Ижтимоий меҳнат тақсимоти – бу алоҳида ҳудудий хўжалик юритувчи субъектлар (мамлакатлар, минтақалар, туманлар ва шаҳарлар) ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқ ихтисослашувидир. Ихтисослашув даражасининг ошиши меҳнат тақсимотининг чуқурлашувига олиб келади. Демак, ихтисослашув ижтимоий меҳнат тақсимотининг асоси ҳисобланади.

Меҳнат тақсимотининг асосий назарий қоидалари ишлаб чиқарувчи, қайта ишловчи ва истеъмолчининг иқтисодий манфаатларига йўналтирилган қишлоқ хўжалигининг мақбул ҳудуд-тармоқ таркибини аниқлашга қаратилган [20].

А.И.Алтуховнинг фикрига кўра «…ҳудудий ва тармоқ меҳнат тақсимоти мамлакат ва минтақа озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг зарурий шартидир…», иккинчиси давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатида устувор йўналиш эканлиги билан боғлиқ [2, 3]. Ҳудуд-тармоқ меҳнат тақсимоти мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларини оқилона жойлаштириш, иқтисодиёт ва унинг алоҳида тармоқлари самарадорлигини ошириш муаммоларини ҳал қилишнинг асоси ҳисобланади [4]. Ҳудудий меҳнат тақсимоти ишлаб чиқаришнинг географик жойлашишини тавсифлайди. Бу, бир томондан, маълум турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳудудларини ажратиб туради, бошқа томондан, меҳнат натижаларининг минтақалараро товар айирбошлашни кучайтиради. Ҳудудий меҳнат тақсимоти ҳудудий (зонал) ихтисослашувга замин яратади [34]. Шундай экан, ҳудуд-тармоқ меҳнат тақсимоти, жойлаштириш ва ихтисослаштириш бир-биридан ажралмас, чамбарчас боғлиқ жараёнлар ҳисобланади. Жамият тараққиёти ва меҳнат тақсимотининг чуқурлашиши натижасида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши содда ва бетартиб тизимдан, меҳнат кооперацияси ва интеграцияси асосида ҳудудий жиҳатдан оддий гуруҳлар, тармоқ ва тармоқлараро мажмуалар юзага келган [19].

Бугунги кунда ҳам мазкур тармоқ жаҳонда айниқса, ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида етакчи тармоқ ҳисобланади. Республикамиз учун ҳам қишлоқ хўжалиги миллий иқтисодиётнинг устувор йўналишларидан биридир. Шу боис иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришда энг аввало аграр соҳага катта эътибор берилмоқда. Аграр соҳадаги ислоҳотларнинг туб моҳияти минтақалардаги табиий имкониятлардан самарали фойдаланиш асосида аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлароқ ва узлуксиз таъминлаш билан боғлиқ бўлган муаммоларни бартараф этишга қаратилган. Ушбу муаммолар қишлоқ хўжалигида таркибий ўзгаришларни амалга ошириш орқали юмшатиш мумкин. Таркибий ўзгаришлар ҳар бир ҳудуднинг табиий шароитидан келиб чиққан ҳолда ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштириш билан амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш мажмуаси жараёндир. Ихтисослаштириш бир ёки бир неча тармоқнинг

устувор ривожланишига имконият яратади. Бошқача айтганда ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштириш бир муаммонинг икки томони ҳисобланади. Ихтисослашув қишлоқ хўжалиги жойлашувининг бир шакли, ихтисослашув шакл ва мазмун жиҳатдан жойлашув ҳисобланади [11].

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ихтисослаштиришдан мақсад ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмини кўпайтириш, ишлаб чиқариш таннархини пасайтириш, маҳсулот сифатини ошириш, истеъмолчилар эҳтиёжини қаноатлантириш, меҳнатни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишдан иборат [15].

Ихтисослашувни чуқурлаштириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини оқилона мужассамлаштириш ва жойлаштириш минтақавий ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланишнинг гаровидир. Бунда ҳудуд бозор ва табиий муҳитининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш зарур [34].

Ушбу тушунчалар – ижтимоий меҳнат тақсимотининг шакли ҳисобланади. Ҳудудий ташкил этиш турли хил қишлоқ хўжалиги экинларини ёки чорва молларини ареал бўйича кенг майдонга жойлашуви. Ихтисослаштириш эса маълум ҳудуд қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг йўналишини аниқлаб беради. Оқилона жойлаштиришсиз мақсадга мувофиқ ихтисослаштиришнинг бўлиши мумкин эмас. Агар қишлоқ хўжалик тармоқлари чуқур ихтисослашган бўлса, улар оқилона жойлашган бўлади. Бу ҳодисалар турли ҳудудларнинг табиий ва иқтисодий имкониятларига қараб турлича олиб борилади. Ушбу жараён ўзаро боғлиқ бўлган табиий, ижтимоий-иқтисодий омилларни илмий-амалий ўрганиш орқали амалга оширилади. Бу омилларни ўрганиш қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этишни такомиллаштириш, ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришни оқилона амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ихтисослаштиришнинг асосий мезони – харажатларни минималлаштириш, самарадорликни ошириш эвазига даромадларни максималлаштириш ҳисобланади. Бир сўз билан айтганда маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланадиган ресурсларни тежаш ҳисобига олинадиган фойдани кўпайтириб бориш тушунилади.

Муайян соҳалар ва экинларни устувор ривожлантириш учун алоҳида ҳудудлар ва корхоналарнинг қулай табиий ва иқтисодий имкониятларидан фойдаланиш маҳсулот ишлаб чиқаришини кўпайтириш ва унинг сифатини ошириш, моддий ва меҳнат харажатлари камайтириш ва қишлоқ хўжалиги самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Ушбу мулоҳазаларга суяниб таъкидлаш жоизки, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш доимо табиий ва ижтимоий-иқтисодий омилларнинг мавжуд имкониятларига таянади. Бу борада К.И.Иванов маълум ҳудудда «табиий, иқтисодий ва меҳнат ресурсларининг ҳудудий фарқларидан самарали фойдаланиш ижтимоий меҳнат унумдорлигининг юқори чўққисини таъминлайди» [13], деб таъкидлаганди. Н.Н.Баранский «иқтисодий географ жойдан жойнинг хўжаликда ихтисослашувидаги тафовутларни табиий муҳитнинг макондаги фарқлари билан таққослаб, унинг ўзига хос қонуниятларини очиб беради» — деган сўзлари билан бу борадаги тадқиқотларнинг асл моҳиятини белгилаб берган эди.

Қишлоқ хўжалигини жойлаштириш объектив жараён ҳисобланиб, тармоқнинг муваффақиятли ривожланиши табиий ва биологик ресурслардан самарали ва оқилона фойдаланиш билан боғлиқ.

Табиий шароит қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштириш салоҳиятини белгилаб берувчи объектив омилдир. Қишлоқ хўжалиги салоҳиятини белгилашда биз А.А. Оразалиева фикрини қўллаб-қувватлаймиз. У «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш салоҳияти – бу хўжаликлар ва ҳудудларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини уларнинг миқдор, сифат, таркибий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ресурслар билан белгиланадиган маълум ҳажмда етиштиришнинг объектив қобилиятидир» деб таъкидлайди [24].

Ҳар қандай ҳудуд қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг оқилона ихтисослашуви аниқ табиий ва иқтисодий шароитларни пухта ва батафсил ўрганмасдан туриб амалга ошириш иқтисодий самарадорликнинг паст бўлишига ҳаттоки хўжалик инқирозига олиб келади. Табиий омиллар ҳар доим бир қатор омиллар билан уйғунликда ишлаб чиқаришни жойлаштиришда у ёки бу ролни ўйнайди. Табиий ресурслар ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштириш, ҳудудни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий омили ҳисобланади [7].

Табиий шароит қишлоқ хўжалиги ривожланиши ва унинг ҳудудий фарқларининг шаклланишида катта аҳамият касб этади. Табиий шароитни қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштиришнинг етакчи омили сифатида табиатнинг барча компонентларини ҳисобга олиш лозим. Ҳар бир ҳудуднинг табиий шароити (ҳудуд ер юзасининг тузилиши, иқлим, сув, ўсимлик, тупроқ ва ер ресурслари ҳолати, ёғин-сокин-сокин миқдори) шу ҳудуд деҳқончилик ёки чорвачиликнинг маълум бир ёки бир неча тармоғини ихтисослаштиришга замин яратади. Айниқса, иқлим ва тупроқ ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш жараёнида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Иқлим ресурслари – бу иқлим элементлари модда ва энергиянинг миқдоридир, унинг қишлоқ хўжалигида бевосита фойдаланиладиган элементлари – радиация, намлик, иссиқлик, шамол ва бошқа агроиқлим ресурсларини ҳосил қилади [36]. Тупроққа хўжалик нуқтаи назардан баҳо беришда, ялпи олинган маҳсулотга қараб эмас, балки маҳсулот қиймати ва сарф-харажат миқдорига қараб баҳо берилади [25]. Ернинг ўзига хос қиймати бор ва бу қиймат турли шароитда турлича [28] Шунингдек, табиий ресурсларнинг мавжудлиги, уларнинг уйғунлиги, миқдор ва сифат кўрсаткичлари ишлаб чиқаришнинг ҳудудий тузилиши, тармоқ ихтисослашувини маълум даражада белгилайди.

Агар Қорақалпоғистон Республикасида бир тармоқ, масалан, пахтачилик мисолида ушбу омилнинг қишлоқ хўжалиги ихтисослашувига таъсирини олиб қарайдиган бўлсак, уни етиштиришда республиканинг табиий зоналари бўйича маълум даражада фарқларни кўриш мумкин. Минтақанинг жанубий зонаси пахта етиштириш марказий ва шимолий зоналарга нисбатан ривожланган. Чунки, мазкур тармоқ ривожланиши учун жанубий зонада табиий шароитнинг нисбатан қулайлиги (самарали кунларнинг бирмунча узоқ давом этиши) билан изоҳланади.

Табиий шароитнинг чорвачилик тармоқлари жойлашиши ва ихтисослашишига таъсири энг аввало ҳудуднинг бевосита тупроқ-иқлим шароитига боғлиқ бўлган ем-хашак етиштириш ҳамда табиий яйловларнинг мавжудлигида кўринади. Шунингдек, табиий муҳит деҳқончилик ва чорвачилик тизими, агротехник ва мелиоратив тадбирлар мажмуасини олиб бориш жараёни ҳудудий фарқларнинг шаклланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш учун табиий шароит билан бир қаторда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий шароитининг (аҳоли ва меҳнат ресурслари, ишлаб чиқариш, ижтимоий, бозор ва транспорт инфратузилмалари) аҳамияти ҳам катта. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва жойлашувига саноатнинг ривожланиши ва жойлашуви, шаҳар аҳолисининг сони, ер фондидан фойдаланиш даражаси, транспорт ва алоқа тармоғининг ҳолати, давлатнинг капитал қўшилмалари, иқтисодий сиёсат ва унинг турли районларда дифференциацияси, давлатнинг муҳофаза сиёсати ҳам таъсир қилади [8].

Я.Н.Коваленко қишлоқ хўжалигини тўғри жойлаштириш ва маҳсулот ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришнинг қуйидаги омилларга боғлиқлигини таъкидлайди: маҳсулот ишлаб чиқариш ва ишчи кучи харажатларини тежаш ҳисобига ялпи маҳсулот ҳажмини ошириш мумкин бўлган ҳудудларга жойлаштириш; меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш; транспорт турларининг ривожланиш ҳолати; саноат ва қишлоқ хўжалигининг мутаносиб жойлашиши ва ривожланиши; илмий-техника тараққиёти ва моддий-техник базани такомиллаштириш; давлатнинг озиқ-овқат ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш вазифалари [14].

Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришда ижтимоий-иқтисодий омиллардан бири – аҳоли ва унинг таркибий қисми ҳисобланган меҳнат

ресурсларининг ўрни беқиёсдир. Ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришда аҳоли ва меҳнат ресурсларининг тарихан ташкил топган меҳнат малакаси асосий ўрин тутади. Аҳоли ва ишлаб чиқаришни жойлаштириш қуйидаги ўзаро боғлиқликда намоён бўлади: ишчи кучи тўпланган пунктлар турли хил ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришга замин яратади (биринчи навбатда кўп ишчи кучи талаб қиладиган тармоқлар); иккинчидан, аҳоли ишлаб чиқариш натижаларининг истеъмолчиси сифатида истеъмол пунктларини ташкил этади [29].

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини жойлаштиришнинг муҳим омили қишлоқ хўжалиги ва саноат тармоқлари орасида қатъий нисбийликка амал қилиш зарурлигидир. Чунки, қишлоқ хўжалиги корхоналарини маълум даражада техник воситалар ва минерал ўғитлар билан таъминланиши, интенсив ривожланиши саноат тараққиёти ва унинг жойлашиш ҳолатига боғлиқ. Қишлоқ хўжалиги ривожланишида асосан саноатнинг машинасозлик, кимё, қурилиш ва электр энергетика тармоқлари билан боғлиқ.

Қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқариши уйғунлашган ҳолда ривожлантиришнинг ҳудудий муаммоларини географик жиҳатдан ўрганиш К.И.Иванов илмий ишларида ўз аксини топган. У қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ҳудудий тизимларнинг шаклланиши илмий концепциясини ишлаб чиқди. Концепциянинг асосий тамойили сифатида ҳудудлар ва корхоналарнинг энг юқори самарали бирлигини таъминловчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнлари – уни маълум ҳудудда тўплаш (концентрациялаш), ихтисослаштириш ва кооперациялаш (ҳамкорлик қилиш) олинган [12].

Ишлаб чиқаришни жойлаштиришнинг яна бир асосий омилларидан бири бу ишлаб чиқариш кучларининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири инфратузилма бўлиб, у ижтимоий ишлаб чиқариш ва аҳолига ҳар томонлама хизмат кўрсатиш учун зарур шарт-шароитларни яратади. М.Зандининг ҳисоб-китобларига кўра, инфратузилма лойиҳаларига киритилган ҳар бир доллар ҳисобига 1,59 доллар самара олиб келишини таъкидлаган [18].

Қишлоқ хўжалигини жойлаштириш ва ихтисослаштиришда транспорт турларининг мавжудлиги ва ривожланиш даражасини ҳисобга олиш зарур. Транспорт қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини истеъмол бозорига, тармоққа зарур (техника, минерал ўғитлар ва бошқа) воситаларни етказиб беришга имконият яратади. Транспорт қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархига ўз таъсирини кўрсатади. Мутахассисларнинг ҳисобларига қараганда сутнинг таннархида транспортнинг улуши 20 фоизга боради [37]. Шу боис сут етиштириш йўналишидаги чорвачилик хўжаликларини йирик шаҳар, туман марказлари ва аҳоли пунктлари атрофида жойлаштириш самарали натижа беради.

Ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришда табиий ва ижтимоий-иқтисодий омиллардан ташқари бозор иқтисодиёти омилини унутмаслик керак. Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш рақобат муҳитининг вужудга келиши, талаб ва таклиф қонунлари асосида шаклланади ва ривожланади. Марказлашган режали иқтисодиётда ишлаб чиқаришни қатъий режа асосида жойлаштириш ва ихтисослаштириш амал қилса, бозор иқтисодиёти шароитида нимага ихтисослашувни ва қаерда жойлаштиришни пировард натижа бозор, рақобат, талаб ва таклиф белгилайди. Давлат эса ўзининг регионал ва солиқ сиёсати орқали бу жараённи бошқариб, тартибга солиб туради. Бозор иқтисодиёти – бу ишлаб чиқариш эркинлиги ва харид эркинлигидир, бу – рақобатдир. Демак ишлаб чиқаришни режали ва пропорционал, текис жойлаштириш ўрнига ҳудудий тенгсизлик, мусобақа ўрнига рақобат тушунчаларини қўллашга тўғри келади [32].

Бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган истеъмол талаби ихтисослашувнинг асосий шартларидан (омилларидан) бири бўлиб, у асосий озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш орқали ифодаланади [16].

Қишлоқ хўжалигининг ривожланиши ва унинг ҳудудий тизимига таянган янги шаклларнинг вужудга келиши, шубҳасиз, бозор иқтисодиёти қонунларига асосланади, унинг таъсир доирасида бўлади. Бироқ, «ҳар бир бозор у мамлакатникими, жумҳуриятникими қандай бўлишидан қатъий назар, ўзининг алоҳида хусусиятларига эга бўлиши керак. Бу хусусиятлар табиий иқлим шароитидан, тарихий ва миллий анъаналардан келиб чиқади» [26].

Бозор тизими иқтисодий фаолиятни мажбурлашсиз мувофиқлаштиришга қодир, чунки у тадбиркорлик ва танлаш эркинлигини ифодалайди [21]. Бироқ, бозор механизми имкониятларининг ўз чегараси борлигини унутмаслик керак. Бинобарин, у барча минтақавий, ижтимоий-иқтисодий ва экологик муаммоларни тўлиқ ҳал этиш имкониятига эга эмас. Таниқли иқтисодчи олим А.Смит замонавий бозор муносабатлари шароитида давлатнинг муҳим ролини ва миллий хусусиятларини эътиборга олиш кераклигини, маълум даражада иқтисодиётнинг ўзини ўзи бошқариш учун бозор механизмининг чекланганлигини таъкидлайди [31].

Ҳозирда маълум бўлган бозор иқтисодиётининг ҳеч бири ўз-ўзидан фаолият юритмайди. Уларнинг барчаси давлат томонидан тартибга солиш объектлари бўлиб, уларнинг ривожланиш истиқболлари у ёки бу давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг мазмуни билан белгиланади [10].

Хитой моделининг «меъмори» Ден Сяопиннинг қуйидаги сўзларини келтириш ўринли: «Режа» ёки «бозор» – бу капитализм ва социализмнинг туб фарқи эмас. Режали иқтисодиёт социализм деган маънони англатмайди, капитализмда ҳам режа мавжуд. Айни вақтда бозор иқтисодиёти капитализм эмас, зеро, социализмда ҳам бозор мавжуд. Режа ва бозор – иқтисодий усуллардир [35]. Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, социализм тизимининг ҳам капитализм тизимининг ҳам ишлаб чиқаришдан асосий мақсади жамиятнинг моддий ва номоддий талабларини қаноатлантириш орқали иқтисодий фойдага эришиш ҳисобланади. Иқтисодий фойдага эришиш турлича механизмлар орқали амалга оширилади.

Юқоридаги мулоҳазалардан хулоса қилиш мумкинки, бозор иқтисодиёти шароитида ҳам ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштириш маълум даражада режа асосида амалга оширилади.

Илмий-техника тараққиёти қишлоқ хўжалигида жиддий ўзгаришлар бўлишига олиб келади. Жумладан, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг ихтисослашув ва концентрация жараёнини тезлаштиради; тармоқда ишлаб чиқариш техника ва технологияларини такомиллаштиради; деҳқончилик ва чорвачиликда илм-фан ютуқларидан фойдаланиш асосида интенсив ривожлантиришга имконият яратади, бунда янги экин турлари ва наслли чорва моллари яратиш, минерал ўғитлар ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, тупроқ унумдорлигини оширишга эътибор қаратилади; айрим экин турлари ўзининг мавсумийлик хусусиятини ўзгартиради; чорвачиликнинг баъзи тармоқлари (паррандачилик, сут-гўшт чорвачилиги) индустриал йўл билан ривожланади; меҳнат унумдорлиги ва иқтисодий самарадорликни оширади.

Қишлоқ хўжалигини ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришни оқилона амалга оширишда табиий ва ижтимоий-иқтисодий омиллардан ташқари давлатнинг аграр сиёсати, мулкчилик шакллари, аҳолининг тарихан ташкил топган меҳнат малакаси ва бозор иқтисодиёти каби омилларни ҳам ҳисобга олиш лозим.

Давлатнинг рағбатлантирувчи сиёсати минтақаларда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланиб, бу борада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришга давлат буюртмалари ҳажми, малакали кадрлар тайёрлаш тизими, ишлаб чиқаришга янги технологияларни жорий қилиш, имтиёзли нарх, солиқ ва кредит сиёсатини юритиш муҳим омил ҳисобланади [1].

Қишлоқ жойлар инфратузилмаси, суғориш иншоотлари, сув омборлари, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш чора-тадбирлари ҳам қишлоқ хўжалигини тўғри ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришга катта таъсир кўрсатади.

Мавжуд илмий манбаларда қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш бўйича олимлар ўртасида ягона фикр мавжуд эмас. А.Талканица фикрича, ихтисослаштириш етакчи тармоқ ёки экинларни ажратиш йўли билан улар ўртасида айрим мутаносиблик ўрнатилади. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш турли хил, яъни ҳам ялпи, ҳам товар маҳсулотларининг салмоғи бўйича аниқлаш мумкин.

И.Сигов фикрича, ихтисослаштириш кўрсаткичини ялпи маҳсулот асосида эмас, товар маҳсулоти асосида ҳисоблаш керак, иккинчидан, эътиборни барча товар маҳсулотларига эмас,

балки унинг четга чиқарилган қисмига қаратиш керак, учинчидан, ташқарига чиқарилаётган ва четдан келтирилаётган шу турдаги маҳсулот ҳажми ўртасидаги фарқ асосида аниқлаш мумкин [30].

Н.А.Банников ихтисослашув етакчи тармоқнинг қўшимча тармоқлар билан уйғунлаштириш асосида товар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташкил этишни тушунган [6].

А.Солиев фикрича, ихтисослашув маҳсулотнинг товар сифатида четга юборилиши билан белгиланади, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг ортиқча қисми бошқа ер (мамлакат ёки район) га йўналиши лозим, маҳсулот шу жойнинг ўзида тўла, батамом истеъмол қилиниши ихтисослашув, ҳудудий меҳнат тақсимоти эмас, бу оддий натурал хўжаликдир [32]. Ихтисослашув (корхоналар, минтақалар, зоналар ва бошқалар) – бу маълум турдаги маҳсулотларни кўпроқ ишлаб чиқаришда ифодаланган ижтимоий меҳнат тақсимотининг шаклидир [12].

А.Колобова ва Т.Семеновларнинг фикрича, ихтисослашув ҳар бир корхона ва ҳудуднинг ишлаб чиқариш йўналишини ва ижтимоий меҳнат тақсимотидаги ўрнини белгилайди. Аграр тармоқда маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашиш – бу юқори ҳосил берадиган экинларни экиш, чорва молларининг маҳсулдор турларини кўпайтириш ҳисобига сарфланган маблағларни юқори даража билан қоплаш, ҳар бир гектардан максимал фойда олишни таъминлашдир [17]. Хўжаликнинг ихтисослашуви маълум даражада сотиш даражаси, ҳар 100 га қишлоқ хўжалиги экин ерларига товар маҳсулотларнинг ҳажми билан белгиланади [9]. Ихтисослашув район чегараларидан ташқарига ўзининг баъзи товар ва хизматларини сотиш ҳисобланади. Ихтисослашув ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади [33]. Ихтисослашув – бу ҳудудлар ичидаги маълум маъмурий-ҳудудий бўлинмалар (туманлар) ҳудудида жойлашган қишлоқ хўжалиги корхонаси ёки бутун қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш йўналишидир [22]. Корхонанинг ихтисослашуви деганда унинг фаолияти маълум турдаги ёки маҳсулот турларини ишлаб чиқаришга йўналтирилганлиги тушунилади [23].

Бизнинг фикримизча, қишлоқ хўжалигини ихтисослаштириш алоҳида олинган зона ёки хўжаликда бош тармоқнинг ажратилиши ва унинг самарали ривожланиши учун шароит яратилишида кўринади. У ишлаб чиқариш йўналишини тавсифлайди, зона ёки хўжалик тармоғининг тузилишини белгилайди. Қишлоқ хўжалигини тўғри ихтисослаштириш меҳнат унумдорлигини оширади. Бунда бирор бир ёки бир неча экин турини ва чорва молларини кўпайтириш учун энг кулай тупроқ, иқлим ва ижтимоий-иқтисодий шароитлардан фойдаланилади. Ихтисослаштириш самарадорликни ошириш билан бир қаторда товар сифатига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Шунингдек, ихтисослашув ишлаб чиқаришнинг тармоқ ва ҳудуд таркибининг ўзгаришига олиб келади. Шу ерда ишлаб чиқаришнинг тармоқ ва ҳудудий таркиби ҳақида тўхтаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Р.Я. Бакланов ҳудудий тузилмани, «маълум бир ҳудуд бўйлаб турли хил таркибий қисмларнинг тақсимланиши: табиий, табиий ресурс ва ижтимоий-иқтисодий ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ҳудуд билан бевосита алоқадаги турли хил бирикмалар» деб тушунади [5].

Ихтисослашув қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини йирик ишлаб чиқариш турига кўра ташкил этишни назарда тутади. Бу ишлаб чиқариш ресурсларининг асосий қисмини етакчи соҳага йўналтиришга имкон беради.

Қишлоқ хўжалиги иқтисодиётида ихтисослашиш асосий, қўшимча ва ёрдамчи тармоқларга бўлинади. Асосий тармоқ хўжаликнинг ихтисослашишини белгилайди, яъни товар ёки ялпи маҳсулот структурасида асосий ўринни эгаллайди ва катта иқтисодий аҳамиятга эга бўлади. Қўшимча тармоқ ҳам товар маҳсулоти ишлаб чиқаришни таъминлайди, аммо асосий тармоққа нисбатан умумий ишлаб чиқариладиган маҳсулотдан кам бўлади ва хўжаликнинг асосий йўналишини, яъни ихтисослашишини белгиламайди. Ёрдамчи тармоқларга (асосий ва қўшимча тармоқларнинг ривожланишига шароит яратади) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва бошқалар киради [27].

Қишлоқ хўжалиги тармоқларини тўғри ҳудудий ташкил этиш ва ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш, интенсивлаштириш ва мужассамлаштиришнинг энг муҳим шарти бўлиб, улар ўзаро узвий боғланган ва бир-бирини тақозо қилади. Бу ўз навбатида тўғри ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштиришнинг зарурлигини яна бир бор исботлайди. Мақбул ихтисослашув хўжаликнинг интенсив ривожланишига ва ишлаб чиқаришни мужассамлаштирувга замин яратади.

Демак, қишлоқ хўжалиги тармоқларини ҳудудий ташкил этиш ва ихтисослаштириш, мужассамлаштириш ва интенсивлаштириш бир-бирига боғлиқ бир бутун масала бўлиб, мавжуд табиий, иқтисодий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, ижтимоий меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятини беради. Шунингдек, ихтисослашув ҳудудий меҳнат тақсимотининг чуқурлашувига, пировардида иқтисодий самарадорликка замин яратади. Ихтисослашув натижасида ишлаб чиқариш таркибининг тармоқ ва ҳудудий таркиби такомиллашиб боради.

Юқоридаги мулоҳазалардан шуни хулоса қилиш мумкинки, маҳсулот етиштиришни жойлаштиришда ҳам ҳудуд ҳам, тармоқ хусусиятлари инобатга олиниши керак деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллаева Г.М., Хакимжонова Д.Ш. Минтақа қишлоқ хўжалиги ривожланишида ҳудудий тафовутларга таъсир этувчи омиллар. // Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 39-жилд. Т.: 2012. 92-94 б.
2. Алтухов А.И. Сельскохозяйственному производству страны необходима новая концепция размещения и специализации. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2019. №8. С. 7-14.
3. Алтухов А.И. Территориально-отраслевое разделение труда в агропромышленном производстве. // АПК: экономика и управление. 2015. №7. С. 9-21.
4. Алтухов А.И. Территориально отраслевое разделение труда в агропромышленном производстве страны в системе ее продовольственного обеспечения: вопросы методологии и практики.
5. Бакланов П.Я. Территориальные структуры природопользования в региональном развитии // Геосистемы в Северо-Восточной Азии. Материалы Всероссиский начно-практический конференции. Владивосток: ТИГ ДВО РАН, 2017. С. 4-7.
6. Банников Н.А. Специализация и концентрация производства М.: Россельхозиздат. 1973. 94 с.
7. Бектемиров К.К. Устойчивое развитие регионов экологического кризиса: методология и инструментарий применения в Приаралье. — Т.: Фан, 2006.
8. Васильев Н.В. Специализация и размещения сельскохозяйственного производства в СССР. М.: Мысль. 1965. 452 с.
9. Гаджимурадова К.Б. Специализация и концентрация сельскохозяйственного производства. Региональные проблемы преобразования экономики. 2009. №5. с. 25-35.
10. Государственное регулирование экономики: Учеб. пособие для ВУЗов/ Т.Г. Морозова, Ю.М. Дурдыев, В.Ф. Тихонов и др. под ред. Т.Г. Морозовой. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 255 с.
11. Заметин И.И., Перцев П.П. К вопросу о специализации сельского хозяйства. Под ред. Романенко. М.: Мысль. 1970. 414 с.
12. Ибрагимов А.Д. Роль специализации в повышении эффективности сельскохозяйственного производства. https://cyberleninka.ru/article/n/rol-spetsializatsii-v-povyshenii-effektivnosti-selskohozyaystvennogo-proizvodstva/viewer
13. Иванов К.И. Территориальные системы общественного производства. М.: Мысль. 1975.
14. Коваленко Я.Н. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. М.: 1999. 448 с.
15. Колобова А.И., Азарин Г.М. Организация сельскохозяйственных предприятий в условиях интенсификации. М.: МСХА. 1991. 160 с.

16. Колобова А.И., Прощенко Е.А. Ценообразование в аграрном секторе АПК. Барнаул. 2002. 326 с.
17. Колобова А., Семенов Т. Специализация и размещение аграрного производства в регионе. // Экономика сельского хозяйства России. 2007. №6. с. 38-39.
18. Кондратьев В. Инфраструктура и экономический рост. //Мировая экономика и международные отношения. 2011. №11. с 18-24.
19. Крючков В.Г. Территориальная организация сельского хозяйства. (Проблемы и методы экономико – географического исследования). – М.: Мысль, 1978. – 268 с.
20. Кузиев К.Ф. Региональные особенности развития сельского хозяйства в Узбекистане в условиях дефицита водных ресурсов. //Региональная экономика: теория и практика. 2018. №4. С. 711-723.
21. Кэмпбелл Р., Макконнелл, Стэнли Л.Брю. Экономикс. Пер. с англ. 1993. Часть I. Таллин: 401 с.
22. Макаревич Л.О., Улезько А.В., Реймер В.В. Формы взаимодействия субъектов агропромышленной интеграции. // Экономика сельского хозяйства РФ. 2019. №10. с. 53-59.
23. Марченко А.В., Троценко В.М. Теоретические основы организации производства в АПК. Пермь: Прокрость. 2021. 237 с.
24. Оразалиев А.А. Развитие экономического механизма аграрного производство потенциала региона (на материалах Ставропольского края): Автореф.дис. эконом. наук:. – Майкоп: 26 с.
25. Ракитников А.Н. География сельского хозяйства. М.: Мысль. 1970. 342 с.
26. Рахманқулов Х. Бозор иқтисодиёти асослари. Термиз: Жайхун. 1994. 74. Б.
27. Рахманкулов Х. Основные направления развития и размещения производительных сил сельского хозяйства на современном этапе. Т.: Фан. 1986.
28. Юсупбаев К.Ю. Особенности реализации экономической реформы в аграрном секторе Республики Каракалпакстан. Т.: Узбекистан. 2001. 194 с.
29. Садыков А.М. Формирование и развитие региональных агропромышленных комплексов. Т.: 1989.
30. Сигов И. Разделение труда в сельском хозяйстве. М.: Экономическая литература. 1963.
31. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Пер. с англ. М.: АСТ. 640 с.
32. Солиев А., Махамадалиев Р. Иқтисодий география асослари. Т.: 1996.
33. Социально-экономическая география: понятия и термины. Словарь-справочник. Под отв. ред. Горкин А.П. Смоленск: Ойкумена. 2013. 329 с.
34. Таранова И.В. Территориальное размещение и специализация субъектов аграрного сектора экономика региона: теория, методология, практика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Ставрополь. 2011. 42 с.
35. Тўхлиев Н. Осиё тараққиёти модели. Т.: Ўзбекистон. 2015. 176 б.
36. Файзуллаев М.А. Жанубий Ўзбекистон чўл ҳудудлари қишлоқ хўжалиги ривожланишининг иқтисодий-географик омиллари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Т.: 2017. 17 б.
37. Экономика сельского хозяйства / Под ред. В.А.Добрынин. Учеб. для высш. с.х. вузов по экон. спец. М.: Агропромиздат. 1990. 475 с.

UDK:336.64

SANOAT ISHLAB CHIQARISHINI TARTIBGA SOLISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

IMPROVING ECONOMIC MECHANISMS FOR REGULATING INDUSTRIAL PRODUCTION

Xodjaeva Feruza Komilovna
Abu Rayxon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilanadi va ularning samaradorligini oshirish yo‘llarini taklif etiladi. Tadqiqotda mavjud vositalar baholanib, xalqaro tajriba asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan. Natijalar mavjud mexanizmlarning yetarli darajada diversifikatsiya qilinmaganini ko‘rsatadi. Bozor mexanizmlarini kengaytirish, fiskal rag‘batlarni takomillashtirish va davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish sanoat samaradorligi va barqarorligini oshirishi mumkin.

Kalit so‘zlar: sanoat siyosati, iqtisodiy tartibga solish, sanoat ishlab chiqarishi, fiskal instrumentlar.

В данной статье анализируются экономические механизмы регулирования промышленного производства и предлагаются пути повышения их эффективности. В исследовании оцениваются существующие инструменты и разрабатываются рекомендации на основе международного опыта. Результаты показывают, что существующие механизмы недостаточно диверсифицированы. Расширение рыночных механизмов, совершенствование фискальных стимулов и развитие государственно-частного партнерства могут повысить эффективность и устойчивость промышленного производства.

Ключевые слова: промышленная политика, экономическое регулирование, промышленное производство, фискальные инструменты.

This article analyzes the economic mechanisms of regulating industrial production and proposes ways to improve their efficiency. The study evaluates existing instruments and develops recommendations based on international experience. The results show that current mechanisms are insufficiently diversified. Expanding market-based instruments, improving fiscal incentives, and strengthening public-private partnerships can enhance the efficiency and sustainability of industrial production.

Keywords: industrial policy, economic regulation, industrial production, fiscal instruments.

Zamonaviy iqtisodiyotda sanoat sektori iqtisodiy o‘sish, bandlik va eksport salohiyatini oshirishning asosiy drayveri hisoblanadi. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishini samarali tartibga solish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda sanoat ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshgan bo‘lsa-da, uning samaradorligi va resurslardan foydalanish darajasi hali ham takomillashtirishni talab qiladi. Shu bois iqtisodiy mexanizmlarni modernizatsiya qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Shu bilan birga, sanoat ishlab chiqarish hajmi ham barqaror o‘sish dinamikasiga ega. Masalan, “2018- yil-da 235 trln so‘mni tashkil etgan sanoat ishlab chiqarish hajmi 2024-yilda 880 trln so‘mga yetgan bo‘lib, bu qariyb 4 baravar o‘sishni anglatadi. 2025–2026 yillarda ham ushbu ko‘rsatkichning 800–

900 trln so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda” [1]. Bu esa sanoat sektorining iqtisodiy o‘sishdagi strategik ahamiyatini yanada kuchay-tiradi.

Sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlari masalasi iqtisodiyot nazariyasi va amaliyotida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy tartibga solishning turli modellari, ularning samaradorligi va iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini yoritishga qaratilgan.

Zamonaviy iqtisodiy qarashlarda Dani Rodrik - “sanoat siyosatini samarali tashkil etishda moslashuvchan va selektiv iqtisodiy mexanizmlar muhimligini ta’kidlab” [2] o‘tgan. Ha-Joon Chang esa “rivojlangan davlatlar tajribasini tahlil qilib, sanoat rivojlanishida davlat qo‘llab-quvvatlash siyosati hal qiluvchi rol o‘ynaganini ilmiy asoslagan” [3].

Mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida ham sanoatni tartibga solish masalalari keng yoritilgan. Xususan, Saidahror G‘ulomov o‘z tadqiqotlarida: “iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida sanoat tarmoqlarini rivojlantirish uchun samarali iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish” [4] zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, davlat tomonidan yaratiladigan institutsional sharoitlar sanoatning barqaror o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, Abdug‘ani Abdullayev – “sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishda investitsiya siyosati va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash muhim ahamiyat kasb etishini” [5] asoslab bergan. U sanoatni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi. B. Khodiev esa “milliy iqtisodiyotda sanoat sektorining raqobatbardoshligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar va bozor mexanizmlarini keng joriy etish” [6] zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, iqtisodiy mexanizmlarni diversifikatsiya qilish sanoat rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi.

Umuman olganda, tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, sanoat ishlab chiqarishini samarali tartibga solish uchun davlat va bozor mexanizmlarining optimal uyg‘unligi, iqtisodiy rag‘batlantirish vositalarining diversifikatsiyasi hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini baholash va ularni takomillashtirish yo‘llarini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo‘llanildi. Xususan, tadqiqotda tahlil va sintez usullari orqali sanoat sektorining asosiy ko‘rsatkichlari o‘rganildi hamda mavjud iqtisodiy mexanizmlar tizimli ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda ilmiy manbalar tashkil etdi. Shuningdek, iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini aniqlashda tizimli va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Quyidagi 1-rasmda oxirgi 10 yil ichida sanoat ishlab chiqarish hajmi o‘zgarishini ko‘rishingiz mumkin.

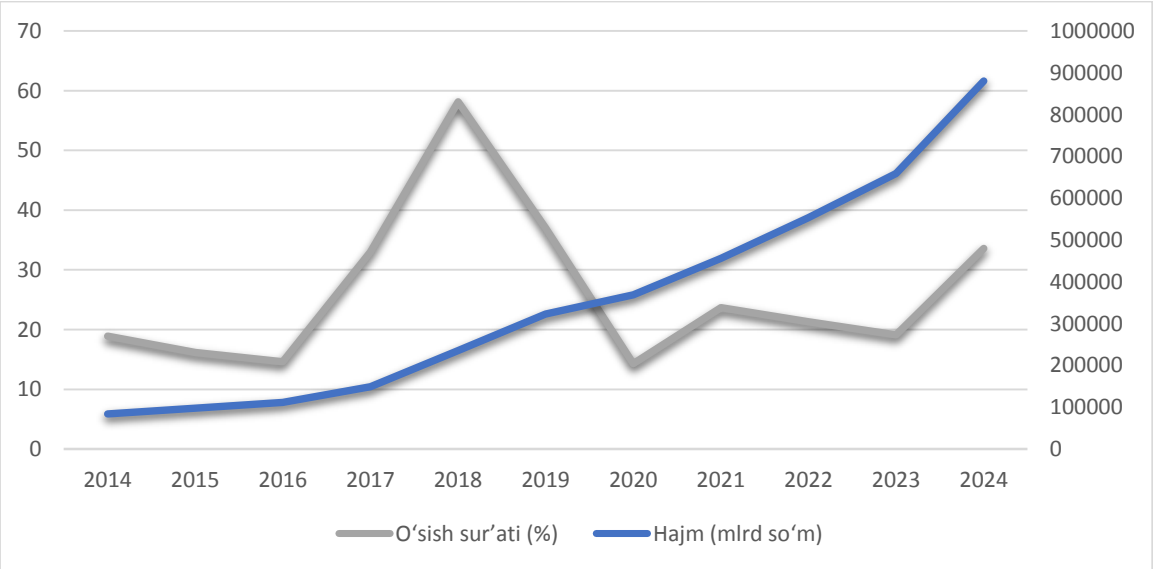

1-rasm. O‘zbekiston sanoat ishlab chiqarish hajmi dinamikasi [7]

Yuqoridagi 1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, 2014–2024 yillar davomida O‘zbekistonda sanoat ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etdi. Xususan, 2014-yildagi 84,0 trln so‘mlik ko‘rsatkich 2024-yilda 880,2 trln so‘mga yetib, qariyb 10 baravar oshgan. Dastlabki yillarda o‘sish nisbatan barqaror bo‘lgan bo‘lsa, 2017–2018 yillarda iqtisodiy islohotlar ta’sirida yuqori o‘sish sur’atlari kuzatilgan. 2020-yilda pandemiya omili tufayli o‘sish sur’atlari pasaygan bo‘lsa-da, keyingi yillarda sanoat sektori tiklanib, 2024-yilda yana yuqori o‘sish darajasiga erishgan. Mazkur dinamik o‘sish sanoatning milliy iqtisodiyotdagi muhim o‘rnini tasdiqlaydi hamda uni samarali tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda sanoat ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘sish sur’atlariga ega bo‘lib, uning iqtisodiyotdagi ulushi tobora ortib bormoqda. Shu bilan birga, sanoatni tartibga solishda qo‘llanilayotgan iqtisodiy mexanizmlar tizimi yetarli darajada samarali emasligi aniqlangan.

Xususan, amaldagi mexanizmlar quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- soliq imtiyozlari va preferensiyalar;
- davlat subsidiyalari va grantlar;
- imtiyozli kreditlash tizimi;
- davlat-xususiy sheriklik (PPP) loyihalari.

Quyidagi jadvalda yuqoridagi yo‘nalishlarini taqqoslama tahlilini ko‘rishingiz mumkin.

1-jadval

Sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarining taqqoslama tahlili [8]

Mexanizm	Iqtisodiy ta’siri	Afzalliklari	Asosiy muammolari
Soliq rag‘batlari (imtiyozlar)	Investitsiyalar hajmini oshiradi, ishlab chiqarish faolligini rag‘batlantiradi	Kapital qo‘shilmalarni jalb qiladi, biznes muhitni yaxshilaydi	Byudjet daromadlarining qisqarishi, noto‘g‘ri yo‘naltirish xavfi
Davlat subsidiyalari	Strategik tarmoqlarni qo‘llab-quvvatlaydi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi	Ijtimoiy va muhim tarmoqlarni rivojlantiradi	Samarasiz taqsimlanish, “boqimandalik” xavfi
Imtiyozli kreditlash	Ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi, aylanma mablag‘larni oshiradi	Korxonalar likvidligini ta’minlaydi, investitsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi	Qarzdorlikning ortishi, moliyaviy barqarorlikka xavf
Davlat-xususiy sheriklik (PPP)	Xususiy sektorni jalb qiladi, infratuzilmani rivojlantiradi	Innovatsiya va samaradorlikni oshiradi, risklarni taqsimlaydi	Institutsional zaifliklar, shartnomaviy risklar
Innovatsion grantlar va fondlar	Yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi	Texnologik rivojlanishni tezlashtiradi	Mablag‘lardan noto‘g‘ri foydalanish xavfi
Eksportni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari	Eksport hajmini oshiradi, valyuta tushumini ko‘paytiradi	Tashqi bozorlarga chiqishni yengillashtiradi	Global bozor konyunkturasiga bog‘liqlik

Tahlil natijalariga ko‘ra, ushbu mexanizmlarning ayrimlari qisqa muddatli natijalarni ta’minlayotgan bo‘lsa-da, ularning uzoq muddatli samaradorligi cheklangan. Jumladan, subsidiyalar ayrim hollarda resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelmoqda, soliq imtiyozlari esa byudjet daromadlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, sanoat korxonalarining innovatsion faolligi past darajada ekanligi, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushining yetarli emasligi ham

aniqlangan. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sanoat ishlab chiqarishini samarali tartibga solish iqtisodiy mexanizmlarning kompleks va muvozanatli tizimi orqali amalga oshiriladi. Xususan, AQSH va Yevropa Ittifoqi [9] mamlakatlarida sanoat siyosati asosan bozor mexanizmlariga asoslangan bo‘lib, davlat tomonidan innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot faoliyatini moliyalashtirish va soliq rag‘batlari keng qo‘llaniladi. Janubiy Koreya [10] va Yaponiya [11] tajribasida esa sanoatni rivojlantirishda davlatning strategik roli muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mamlakatlarda eksportga yo‘naltirilgan sanoat siyosati, texnologik rivojlanishni rag‘batlantirish va yirik sanoat korporatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishilgan.

Shuningdek, Germaniya [12] tajribasida sanoatni tartibga solish “Industry 4.0” konsepsiyasi asosida amalga oshirilib, raqamlashtirish, avtomatlashtirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilgan. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va global raqobatbardoshlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, rivojlangan davlatlar tajribasi sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishda bozor mexanizmlari va davlat siyosatining uyg‘unligi, innovatsion rivojlanishga yo‘naltirilgan yondashuv hamda institutsional muhitning barqarorligi muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar xalqaro tajriba bilan solishtirilganda, O‘zbekistonda sanoatni tartibga solishda davlatning roli ustun bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi. Biroq zamonaviy iqtisodiy sharoitda sanoat rivojlanishini ta’minlash uchun bozor mexanizmlarining rolini kuchaytirish zarur.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sanoat siyosatida quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

- innovatsion rivojlanishga yo‘naltirilgan moliyalashtirish tizimi;
- raqobat muhitini shakllantirish;
- institutsional islohotlarni amalga oshirish;
- davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sanoat ishlab chiqarishini tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Amaldagi mexanizmlar mavjud ijobiy natijalarga qaramay, yetarli darajada samarali emas va ularni modernizatsiya qilish zarur.

Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- soliq va subsidiyalar tizimini qayta ko‘rib chiqish va ularni maqsadli yo‘naltirish;
- innovatsion sanoat tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlash;
- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish;
- iqtisodiy mexanizmlarni diversifikatsiya qilish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi sanoat sektorining raqobatbardoshligini oshirish, resurslardan samarali foydalanishni ta’minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Sanoat statistikasi (2010–2024). Stat.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Iqtisodiy rivojlanish hisobotlari.
3. Joseph Stiglitz. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2015.
4. Philippe Aghion et al. Industrial Policy and Competition // American Economic Journal, 2015.
5. Justin Yifu Lin. New Structural Economics. – World Bank, 2012.
6. S. G‘ulomov. Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish. – Toshkent, 2018.
7. Abdug‘ani Abdullayev. Investitsiya siyosati. – Toshkent, 2020.
8. Jeffrey Sachs. Economic Development Strategies. – Columbia University, 2005.
9. Bakhodir Khodiev. Raqamli iqtisodiyot. – Toshkent, 2021.
10. A. Vahobov. Davlat moliyasi. – Toshkent, 2019.
11. Sh. Shodmonov. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent, 2017.
12. European Commission. Industry 4.0 Strategy. – Brussels, 2021.
13. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. – 2016.
14. Erik Brynjolfsson. Digital Economy Studies. – MIT, 2019.

UDK: 331.57

HUDUDLARDA AYOLLAR VA YOSHLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INSTITUTSIONAL QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

УЛУЧШЕНИЕ СИСТЕМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО И МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ

IMPROVING THE INSTITUTIONAL SUPPORT SYSTEM FOR DEVELOPING WOMEN'S AND YOUTH ENTREPRENEURSHIP IN THE REGIONS

Yusupova Mirojxon
Andijon davlat universiteti dotsenti, iqtisodiyot fanlari nomzodi.

Annotatsiya

O‘zbekiston Respublikasida ayollar va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosatining institutsional asoslari, ularning samaradorligi hamda hududiy darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy natijalari tahlil qilinadi. Mamlakatda so‘nggi yillarda yoshlar va ayollarni iqtisodiy faollikka jalb etish, ularning tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, yoshlar tadbirkorligi, institutsional qo‘llab-quvvatlash, mintaqaviy rivojlanish, davlat dasturlari, bandlik, gender tenglik, iqtisodiy faollik.

В статье анализируются институциональные рамки государственной политики, реализуемой в Республике Узбекистан по развитию женского и молодежного предпринимательства, ее эффективность и социально-экономические результаты на региональном уровне. В последние годы в стране принят ряд нормативно-правовых документов, направленных на привлечение молодежи и женщин к экономической деятельности и поддержку их предпринимательских инициатив.

Ключевые слова: женское предпринимательство, молодежное предпринимательство, институциональная поддержка, региональное развитие, государственные программы, занятость, гендерное равенство, экономическая активность.

The institutional framework of the state policy implemented in the Republic of Uzbekistan to develop women's and youth entrepreneurship, their effectiveness, and socio-economic results at the regional level are analyzed. In recent years, the country has adopted a number of regulatory and legal documents to attract young people and women to economic activity and support their entrepreneurial initiatives.

Key words: women's entrepreneurship, youth entrepreneurship, institutional support, regional development, government programs, employment, gender equality, economic activity.

Bugungi kunda jahon mamlakatlarida iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta’minlash, ijtimoiy tenglikni kuchaytirish va bandlik darajasini oshirishda ayollar hamda yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, jamiyatning ushbu ikki qatlamining iqtisodiy faolligi oshgan sari milliy ishlab chiqarish hajmi, innovatsion salohiyat va ijtimoiy barqarorlik darajasi sezilarli oshadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham oxirgi yillarda tadbirkorlikni, xususan, yoshlar va ayollar tashabbuslarini har tomonlama rag‘batlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar mamlakat iqtisodiy strategiyasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, ular hududiy iqtisodiyotning faollashuvi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 13-avgustdagi PF–6275-sonli Farmoni “Ayollar va yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish hamda ularni tizimli qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi hujjat alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu Farmon asosida respublikaning barcha hududlarida ayollar va yoshlar uchun tadbirkorlikni o‘rgatish markazlari, o‘quv kurslari, grant va kredit dasturlari yo‘lga qo‘yildi.

Bundan tashqari, 2022-yil 7-martdagi PQ–140-sonli Qaror bilan “Ayollar bandligini oshirish va ularning tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari” belgilab berildi. Qaror asosida tijorat banklari huzurida ayollar va yoshlar loyihalarini moliyalashtirishga mo‘ljallangan maxsus imtiyozli kredit liniyalari tashkil etildi. Shuningdek, 2023-yil 17-iyuldagi PQ–266-sonli Qaror “Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida” hujjatida ayollarni iqtisodiyotning turli tarmoqlariga jalb qilish, ularning biznes yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish va innovatsion loyihalarda ishtirokini rag‘batlantirish mexanizmlari belgilab berildi.

Davlat siyosatining amaliy ifodasi sifatida “Yoshlar – kelajagimiz”, “Har bir oila – tadbirkor”, “Ayollar daftari” kabi dasturlar hayotga tatbiq etildi. Ushbu tashabbuslar orqali minglab oilalar o‘z tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish imkoniga ega bo‘ldi, shu orqali hududlarda yangi ish o‘rinlari yaratilib, bandlik darajasi oshdi.

Biroq, mavjud yutuqlarga qaramay, ayrim hududlarda ayollar va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda institutsional va tashkiliy cheklovlar, moliyaviy resurslardan foydalanishdagi byurokratik to‘siqlar, hamda axborot va malaka yetishmovchiligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Shu sababli, bu tizimni yanada takomillashtirish, xususan, mahalliy darajada samarali boshqaruv, monitoring va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Mazkur maqola aynan shu muammolarni tahlil qilish, mavjud tizimni ilmiy asosda baholash va uni yanada takomillashtirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishga bag‘ishlanadi. Tadqiqot natijalari hududlarda ayollar va yoshlar tadbirkorligi uchun qulay muhit yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash hamda iqtisodiyotda gender tenglikni ta’minlash yo‘lida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ayollar va yoshlarning tadbirkorlik faoliyatidagi ulushi ortib bormoqda. 2023-yilda respublikada jami 5,2 mln ta tadbirkorlik subyektlari faoliyat yuritgan bo‘lib, ulardan 2,1 mln tasi – xotin-qizlar rahbarligidagi tadbirkorlik subyektlari edi(1). Bu ko‘rsatkich 2020-yilga nisbatan qariyb yetti barobar o‘sishni bildiradi. Ayol tadbirkorlar iqtisodiyotning xususan qishloq xo‘jaligi va savdo sohalarida faol, ular respublikadagi barcha band bo‘lgan ayollarning ~35 foizini tashkil etadi. Yoshlar o‘rtasida tadbirkorlikka qiziqish ham kuchli; milliy tadqiqotlar 55% yoshlardan tadbirkorlik faoliyatini xohlashini ko‘rsatadi. Andijon viloyatida ham ayollar va yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga doir chora-tadbirlar faol davom etmoqda.

Tahlil va natija. Andijon viloyatida ayollar va yoshlar tadbirkorligi: statistik holat. Andijon viloyati ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda sezilarli yaxshilandi. 2024-2025-yillar kesimida viloyatda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari 104,0%, xizmatlar 113,7% darajada o‘sgan (2024-yilning mos davriga nisbatan). Toshkent bilan birgalik, Andijon innovatsiya va IT sohasida ham jadal rivojlanmoqda. Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, shahar kesimida 2025-yil 1-yanvar holatida xotin-qizlar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 345 tani tashkil etib, ulardan asosiy qismi xizmatlar (198 ta) va savdo (100 ta) sohasida faoliyat yuritgan. Ushbu ayol rahbarlar boshqaruvidagi subyektlarning mahsulotlar savdosi hajmi 386,6 mlrd so‘mga yetib, viloyat kichik biznesidagi ulushi 31,6% ga teng bo‘lgan. 2023–2024 yillarda yoshlarga doir dasturlar ham kengaytirildi: Yoshlar texnoparki faoliyatini kengaytirish natijasida 307 nafar iste’dodli yosh bepul dasturlash, grafik dizayn, robototexnika kabi zamonaviy kasblar bo‘yicha kurslarni tamomlab, o‘z startaplarini ishga tushirish imkoniyatiga ega bo‘ldi (bepul ta’lim qiymati 552,6 mln so‘m). Ayni paytda “Oilaviy tadbirkorlik” dasturi doirasida ajratilayotgan kreditlarning kamida 40% i yoshlar tadbirkorligiga yo‘naltirilishi belgilangan.

Tarmoqlar kesimida chora-tadbirlar va natijalar

- Qishloq xo‘jaligi: Andijon agrar viloyat bo‘lgani uchun ayollar va yoshlar fermerlikka jalb qilinmoqda. Masalan, davlat oilaviy tadbirkorlik dasturi doirasida 2020–2024-yillarda ayollar

tomonidan ilgari surilgan loyiha soni 4,615 tadan 188,000 taga oshgan, bu bo‘yicha ajratilgan mablag‘ esa 96 mlrd so‘mdan 3,1 trln so‘mga yetkazildi. To‘g‘ri, shu 4 yilda ajratilgan loyihalarning 49% qishloq xo‘jaligiga, 22% xizmatlar, 21% esa hunarmandchilik va boshqa sohaga taalluqli bo‘ldi. Respublika miqyosida tijorat banklari ham ayol tadbirkorlarga kreditlarini ko‘paytirdi: 2020-yilda xotin-qizlarga 4,9 trln so‘m berilgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 16,8 trln so‘mga yetdi. Andijonda ham shu dasturlar orqali ko‘plab ayol-fermerlar kreditlar oldi.

- Axborot texnologiyalari: Andijonda yoshlarning IT sohasiga qiziqishini rag‘batlantirish uchun yoshlar texnoparki tashkil etildi. 2023–2024 yillarda o‘tkazilgan bepul kurslarda qatnashgan iqtidorli yoshlardan 307 nafari dasturlash, SMM, dizayn va robototexnika bo‘yicha zarur bilimlarga ega bo‘ldi. Ular ko‘pchiligi frilanserlik va kichik IT-startaplar bilan shug‘ullana boshladi. Masalan, bitta texnopark bitiruvchisi oylik 500$ daromad oluvchi frilanserga aylandi va “Innoshop” startapini yaratmoqda. Bundan tashqari, IT-parklarda yoshlarga grant va mentorlik dasturlari yo‘lga qo‘yildi.
- Xizmatlar sohasi: Viloyatda xizmatlar sektori ham kengayib bormoqda. Ayol tadbirkorlar asosan kichik xizmat ko‘rsatish korxonalari va chakana savdoga kirishgan. Masalan, Andijon shahrida xizmatlar sohasidagi ayol rahbarlikdagi firmalarning soni 198 tani tashkil etdi. 2023–2024-yillarda xizmatlar ko‘rsatilishi hajmi qariyb 10–15% o‘sdi. Shu sohada xotin-qizlar korxonalari uchun soliq va ijara imtiyozlari, maxsus grantlar joriy qilindi. Mahallalarda yoshlarni ham xizmat ko‘rsatishda ishga jalb qilish maqsadida “Yoshlar banki” va kasb-hunar markazlari faoliyatiga alohida e’tibor qaratildi (masalan, Respublika miqyosida jami 13,000 nafar yosh tadbirkorlikka yo‘naltirildi).

Xalqaro tajriba bilan solishtirish

Xotin-qizlar va yoshlarga tadbirkorlikdagi imtiyozlarni taqdim etish borasida bir qator o‘lkalarning tajribasi o‘rganildi. Polshada ayollar tadbirkorligi uchun Yevropa Ittifoqi mablag‘lari va nodavlat sektor kuchli yordam beradi. Masalan, xususiy Women’s Entrepreneurship Foundation tashkiloti 2013-yildan buyon ayollar uchun treninglar, mentorlik va tarmoqlar (networking) dasturlarini olib borib, “Business in Women’s Hands” kabi 7 oyli kurslarni yo‘lga qo‘ydi. Bu kurslar va “GO DIGITAL” loyihalari orqali ayollar kichik biznesida raqamli ko‘nikmalar oshiriladi. Turkiyada xotin-qizlar va yoshlar uchun davlat darajasida qat’iy qo‘llab-quvvatlash mavjud: masalan, Halkbank xotin-qizlar tadbirkorligini rag‘batlantirish uchun alohida kredit dasturini joriy qildi. KOSGEB idorasi ayollar uchun ko‘proq grant va kredit limiti belgilaydi (ularga ijobiy diskriminatsiya yo‘lga qo‘yilgan). “WOMEN-UP” loyihasi orqali turli hududlarda 4,000 nafar ayol ish beruvchi va xodimlarga subsidiya ajratildi. Shuningdek, Turkiyada “Women to Women” tarmog‘i va “Young Women Building Their Future” portali kabi tashabbuslar orqali ayollar va yoshlarga masofadan ish topish va biznes boshlash imkoniyatlari taqdim etilmoqda.

Janubiy Koreyada esa demografik tanazzul va keng jinslar farqi sababli ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga katta e’tibor berilyapti. Koreya ma’lumotlariga ko‘ra, ayol-xotinlarning olti nafardan faqat to‘rtida erkaklar darajasida band bo‘lish imkoniyati bo‘lmoqda, ayollar yillik daromadi erkaklarning taxminan 67.2% ini tashkil etadi. Faqatgina 25% yangi korporativ bizneslar xotin-qizlar tomonidan ochiladi. Shu sababli koreys hukumati yaqin yillarda jinslar bo‘yicha tenglikni ta’minlash orqali yalpi ichki mahsulotni 9% ga oshirish (≈160 mlrd$) imkoniyatini ko‘rib chiqmoqda. Bu maqsadda Koreyada maxsus grantlar, masalan, ayollar qo‘shmachilik korxonalariga imtiyozli kreditlar va mentorlik dasturlari taqdim etilmoqda. Bunday xalqaro tajribalar Toshkent va Andijon kabi hududlarda O‘zbekiston sharoitiga mos modellarni tatbiq etishda yo‘l-yo‘riq beradi.

Andijon viloyatida xotin-qizlar va yoshlarning tadbirkorligiga ko‘maklashish tizimini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar 2023–2024-yillarda sezilarli natijalar berdi. Rasmiy statistikaga ko‘ra, xotin-qizlar rahbarligidagi kichik biznes soni ortib, ularning tarmoqlardagi ulushi oshdi. Qishloq xo‘jaligi, IT va xizmatlar sektori kesimida maxsus dasturlar yo‘lga qo‘yildi. Mahalliy va xalqaro tajribalar – Polsha, Turkiya, Koreya kabi – mamlakatimiz tadbirkorlar uchun innovatsion model va dastur taqdim etmoqda. Ularning asosida O‘zbekiston Konstitutsiyasi va BMT/XMT konvensiyalari doirasida ta’minlanadigan huquqiy kafolatlar xotin-qizlar va yoshlarga teng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri) — Toshkent: Adolat nashriyoti, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi — “2023–2024-yillarda ayollar va yoshlar bandligi bo‘yicha hududiy hisobotlar”, Toshkent, 2024.
3. Andijon viloyati statistika boshqarmasi — “Andijon viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy holati (2023–2024-yillar yakunlari bo‘yicha)” statistik byulleteni, Andijon, 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi — “Hududlarda oilaviy va yoshlar tadbirkorligi dasturlarining moliyaviy tahlili”, Toshkent, 2024.
5. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP) O‘zbekiston ofisi — “Gender tengligi va ayollar tadbirkorligi bo‘yicha yillik hisobot”, Toshkent, 2023.
6. Polsha Respublikasi Ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi (Women’s Entrepreneurship Foundation) — “Business in Women’s Hands” loyihasi hisobotlari, Varshava, 2022.
7. Turkiya KOSGEB rasmiy hisobotlari — “Women-UP va Young Women Building Their Future” dasturlari tahlili, Anqara, 2023.
8. Koreya Respublikasi Gender tengligi va oila vazirligi — “Women’s Economic Empowerment Policy Report”, Seul, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki — “Oilaviy tadbirkorlik va mikromoliyaviy xizmatlar tahlili”, Toshkent, 2024.
10. Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi (2024) — “Ayollar va yoshlar tadbirkorligini moliyaviy rag‘batlantirish mexanizmlari” hisobot materiali.
11. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi — “CEDAW va XMT konvensiyalarining milliy huquqiy tizimdagi ijrosi bo‘yicha sharh”, Toshkent, 2023.
12. O‘zbekiston Milliy statistik qo‘mitasi — “Kichik biznes va xotin-qizlar tadbirkorligi statistik to‘plami (2020–2024-yillar)”, Toshkent, 2024.
13. World Bank Group — “Women, Business and the Law: Central Asia Overview”, Washington DC, 2024.
14. Asian Development Bank (ADB) — “Gender Equality in Entrepreneurship in Uzbekistan”, Manila, 2023.

UDK:339.137

O‘ZBEKISTONDA IT PROVAYDERLAR XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH: HUQUQIY VA INSTITUTSIONAL ASOSLAR

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УСЛУГ IT-ПРОВАЙДЕРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРАВОВЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ

ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF IT PROVIDERS’ SERVICES IN UZBEKISTAN: LEGAL AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS

Abduxalilov Boburjon Zuxridin o‘g‘li
TATU mustaqil tadqiqotchisi
ORCID: 0000-0002-0059-4190

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda IT provayderlar xizmatlarining raqobatbardoshligini ta’minlashda huquqiy va institutsional mexanizmlar tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari sohasining rivojlanishi, davlat siyosati, startaplar va texnoparklar faoliyati, shuningdek, xalqaro standartlar bilan uyg‘unlik masalalari o‘rganiladi. Maqola IT xizmatlar bozoridagi o‘sish tendensiyalari, hududiy farqlar va raqobat muhitini shakllantiruvchi omillar haqida ilmiy tahlilni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: IT provayderlar, raqobatbardoshlik, huquqiy asos, institutsional muhit, axborot texnologiyalari.

В статье анализируются правовые и институциональные механизмы обеспечения конкурентоспособности услуг IT-провайдеров в Узбекистане. Рассматривается развитие сферы информационных технологий, государственная политика, деятельность стартапов и технопарков, а также вопросы соответствия международным стандартам. Статья представляет научный анализ тенденций роста IT-рынка, региональных различий и факторов, формирующих конкурентную среду.

Ключевые слова: IT-провайдеры, конкурентоспособность, правовая основа, институциональная среда, информационные технологии.

The article analyzes the legal and institutional mechanisms for enhancing the competitiveness of IT providers’ services in Uzbekistan. It examines the development of the information technology sector, state policies, the activities of startups and tech parks, and alignment with international standards. The paper provides a scientific analysis of IT market growth trends, regional differences, and factors shaping the competitive environment.

Keywords: IT providers, competitiveness, legal framework, institutional environment, information technology.

Raqamli iqtisodiyotning tez sur’atlar bilan rivojlanishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga bo‘lgan talabning ortishi global iqtisodiyotning asosiy strategik yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu bois, IT sohasining rivojlanishi nafaqat texnik infratuzilma va dasturiy mahsulot ishlab chiqarish bilan chegaralanmay, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

O‘zbekistonda IT xizmatlari bozori oxirgi yillarda barqaror o‘sish sur’atlarini namoyon qilgan bo‘lsa-da, sohaning yanada rivojlanishi uchun nafaqat iqtisodiy, balki huquqiy va institutsional asoslar ham muhimdir. Raqamli transformatsiya jarayonlari, davlat sektorida elektron hukumat tizimlarining keng joriy etilishi, xususiy IT provayderlar va startaplar faoliyatining kengayishi, internet infratuzilmasi va aholi raqamli savodxonligining ortishi kabi omillar IT xizmatlarining o‘sishida sezilarli rol o‘ynamoqda.

Biroq, amaldagi qonunchilik va normativ-huquqiy bazaning ba’zi jihatlari, jumladan, bulutli xizmatlar, sun’iy intellekt, blokcheyn va IoT kabi yangi texnologiyalarni qamrab olmasligi, shuningdek, xalqaro standartlar bilan to‘liq mos kelmasligi IT provayderlar uchun raqobatbardoshlikni oshirishda to‘siqlar yaratadi. Shu bois, sohani rivojlantirishda doimiy qonunchilik yangilanishi, litsenziyalash va sertifikatlash tartiblarini soddalashtirish, shuningdek, davlat, xususiy sektor va soha birlashmalari o‘rtasida samarali hamkorlik mexanizmlarini joriy etish muhimdir.

Raqamli iqtisodiyot va IT xizmatlar bozori rivoji masalalari xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo‘lib, tadqiqotchilar asosan raqobatbardoshlikni oshirish omillari, huquqiy mexanizmlar va institutsional muhitni takomillashtirishga alohida e’tibor qaratadilar. Ayniqsa, IT sohasining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni va uning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan davlat siyosati va innovatsion muhit bilan bog‘liqligi ilmiy ishlarda asoslab berilgan.

Michael Porter o‘zining “Competitive Advantage of Nations” asarida ta’kidlaganidek, raqobatbardoshlikni oshirishda innovatsiyalar va texnologik rivojlanish hal qiluvchi omil hisoblanadi. Uning qarashlariga ko‘ra, davlat tomonidan yaratilgan qulay muhit va qo‘llab-quvvatlovchi siyosat IT sohasida raqobat ustunligini shakllantiradi [1].

Axborot huquqi sohasida Mark Hall va Matthew DeLisi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda qayd etilishicha, samarali huquqiy mexanizmlar IT xizmatlar bozorida ishtirokchilar uchun aniq va barqaror qoidalarni belgilab beradi. Bu esa o‘z navbatida investitsiya muhitini yaxshilashga va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi [2].

Christopher Kuner o‘zining ilmiy ishlarida Yevropa Ittifoqining ma’lumotlarni himoya qilish tizimi, xususan GDPR standartlari milliy qonunchilikni modernizatsiya qilishda muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, xalqaro standartlarga moslashish IT xizmatlar eksportini kengaytirishga yordam beradi [3].

Innovatsion infratuzilma masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda A.Mirzaev IT Park va texnoparklar faoliyatini tahlil qilib, ular startaplar uchun qulay muhit yaratishini va IT xizmatlar rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini asoslab bergan [4].

Shuningdek, Yevropa Komissiyasining IT sohasiga oid hisobotida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ma’lumotlarni himoya qilish, transchegaraviy xizmatlar va raqamli bozorni tartibga solish bo‘yicha aniq standartlar joriy etilgani qayd etilgan bo‘lib, bu IT xizmatlar eksportini kengaytirishga xizmat qilayotgani ta’kidlangan.

Ushbu tadqiqotda raqamli iqtisodiyot va IT xizmatlari bozorining rivojlanishini o‘rganish uchun sifat va miqdoriy tadqiqot usullari qo‘llanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida milliy va xalqaro statistik ma’lumotlar, qonunchilik hujjatlari, ilmiy maqolalar va texnologik tahlillar ishlatildi. Shuningdek, taqqoslash va tahlil metodlari yordamida IT sohasidagi innovatsion muhit va huquqiy mexanizmlarning samaradorligi baholandi. Tadqiqotda korrelyatsion va regressiya tahlili yordamida milliy va xalqaro tajribalar orasidagi bog‘liqlik aniqlashga harakat qilindi. Ushbu metodologiya orqali IT xizmatlari eksportini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston IT provayderlari xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan strategik chora-tadbirlar va qonunchilik islohotlari samaradorligini baholashda, birinchi navbatda milliy iqtisodiy ko‘rsatkichlar hamda hududiy statistik ma’lumotlarga e’tibor qaratish lozim. 2018–2024 yillarda axborot va aloqa sohasidagi xizmatlar hajmi mamlakat bo‘yicha o‘rtacha +127,5% ga yetganligi raqamli iqtisodiyotdagi barqaror o‘sish sur’atini ko‘rsatadi [5]. Shu bilan birga, ayrim hududlarda bu o‘sish sur’ati respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan sezilarli darajada yuqori bo‘lgan. Masalan, Xorazm viloyatida xizmatlar hajmi 2018 yilga nisbatan 33,8% ga oshgan bo‘lsa, Jizzax viloyatida +28,8%, Navoiy viloyatida +17,3% va Samarqand viloyatida +15,5% o‘sish kuzatilgan [6]. Bu ko‘rsatkichlar hududlar bo‘yicha raqamli infratuzilma va IT provayderlar xizmatlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan siyosatning turlicha natijasini aks ettiradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsiya xizmatlarining hajmi hududiy jihatdan farqlanishiga bir nechta omillar ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan, hududiy infratuzilmaning rivojlanganligi, internet tarmoqlarining kengayishi, raqamli savodxonlik darajasi va davlat tomonidan

qo‘llab-quvvatlanadigan IT ekotizimlar (masalan, IT Park) xizmatlar hajmini sezilarli darajada oshirgan [7]. Shu bilan birga, xizmatlarning eksport salohiyati va IT provayderlarining raqobatbardoshligini oshirish uchun huquqiy va institutsional me’yorlar muhim rol o‘ynaydi, chunki ular startaplar va innovatsion loyihalar uchun aniq platforma yaratadi, investitsion ishonchni mustahkamlaydi.

1-jadval

Axborot va aloqa sohasidagi xizmatlar hajmining hududiy o‘sishi (2018–2024 yillar %da)

Hudud/yil	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	O‘sish (%) 2018–2024
O‘zbekiston Respublikasi	115,9	108,3	123,8	126,4	128,8	125,4	127,5	+11,6
Xorazm	106,8	109,9	112,7	118,3	128,4	124,6	140,6	+33,8
Jizzax	105,5	110,8	119	129,4	125,5	106,8	134,3	+28,8
Navoiy	107,3	109,9	112,5	113,7	126,2	123,6	124,6	+17,3
Samarqand	108,9	112,7	111,1	115,2	126	125,2	124,4	+15,5
Toshkent sh.	123,5	105,8	132	132,5	130,1	127,2	130,6	+5,7
Farg‘ona	109,5	109,2	114,9	116,9	126,2	119,8	115,3	+5,8

Manba: *Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2018–2024 [1]*

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, xizmatlar hajmining hududiy o‘sishi nafaqat markaziy shaharlar, balki qishloq va chekka hududlarda ham sezilarli. Xorazm, Jizzax va Navoiy kabi viloyatlar innovatsion loyihalar va IT parklar orqali yuqori o‘sishga erishgan, bu esa mahalliy IT provayderlarining xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga yordam bergan. O‘zbekiston IT provayderlari faoliyatining raqobatbardoshligi huquqiy va institutsional mexanizmlarga bevosita bog‘liq. Masalan, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi qonun va IT Park faoliyati provayderlar uchun innovatsion loyiha va startaplarni amalga oshirishda an’anaviy va zamonaviy huquqiy kafolat yaratadi. Shu bilan birga, ma’lumotlar himoyasi va kiberxavfsizlik bo‘yicha qonunlar IT provayderlar xizmatlari sifatiga ishonchni oshiradi va xalqaro mijozi bilan ishlash imkoniyatini kengaytiradi.

Biroq, tahlil shuni ko‘rsatadiki, lokalizatsiya va bulutli xizmatlarga nisbatan qonunchilikdagi cheklovlar startaplar va innovatsion xizmat ko‘rsatish subyektlari uchun xatarli vaziyat yaratmoqda. Masalan, “Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi qonunning ma’lumotlarni faqat respublika hududida saqlash talabi xalqaro xizmat eksportini cheklaydi va investor ishonchini pasaytiradi.

Natijalardan ko‘rinib turibdiki, IT xizmatlar bozorining raqobatbardoshligi hududiy infratuzilma, innovatsion ekotizim, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va huquqiy me’yorlarning uyg‘unligiga bog‘liq. Shu tarzda, hududiy statistik ma’lumotlar va huquqiy mexanizmlarning o‘zaro integratsiyasi IT provayderlar xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston IT provayderlari xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirish va hududiy infratuzilma bilan integratsiyasini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, IT xizmatlar hajmi va sifatining o‘sish sur’ati hududlar bo‘yicha sezilarli farqlanadi. Xorazm, Jizzax va Navoiy kabi viloyatlar innovatsion loyihalar va IT Parklar orqali yuqori o‘sishga erishgan bo‘lsa, markaziy shaharlar va ba’zi chekka hududlarda o‘sish nisbatan sekinroq kuzatilgan. Bu esa hududiy infratuzilma, mahalliy innovatsion muhit va davlat qo‘llab-quvvatlashi darajasi bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlil shuni isbotladiki, IT provayderlar xizmatlarining raqobatbardoshligi nafaqat texnik infratuzilma, balki huquqiy va institutsional mexanizmlar orqali ham shakllanadi. Qonunchilik va ma’lumotlar himoyasi standartlari, shuningdek startaplar va innovatsion loyihalarni rag‘batlantiruvchi institutlar, xizmat sifatini oshirish va xalqaro mijozi bilan ishlash imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, qonunchilikdagi ayrim cheklovlar — masalan, ma’lumotlarni faqat

respublika hududida saqlash talabi — xizmatlarni global bozorga chiqarish imkoniyatini cheklab, investor ishonchini pasaytiradi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, IT xizmatlar bozorining samarali rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagi asosiy jihatlar muhimdir: innovatsion startaplar va IT Parklarni kengaytirish, bulutli xizmatlar va AI texnologiyalarini qo‘llab-quvvatlash, ma’lumotlar himoyasi va kiberxavfsizlik standartlarini xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirish, hamda transchegaraviy elektron xizmatlarni eksport qilish imkoniyatini kengaytirish.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari O‘zbekiston IT provayderlari xizmatlarining hududiy infratuzilma, innovatsion muhit va huquqiy-me’yoriy bazaga bog‘liq raqobatbardoshligini aniq ko‘rsatadi. Shu asosda, davlat siyosati va iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqishda innovatsion va raqamli yechimlarni rag‘batlantirish, shuningdek, hududiy barqarorlik va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar samarali bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aliyev, O. – O‘zbekiston IT xizmatlari rivojlanishi va innovatsiyalar – O‘qituvchi nashriyoti, Toshkent, 2021, 23-45 bet.
2. Karimov, D. – Hududiy iqtisodiy infratuzilma va raqobatbardoshlik – Fan va texnologiya nashriyoti, Toshkent, 2020, 12-37 bet.
3. Rustamov, S. – Raqamli iqtisodiyot va IT startaplar – Innovatsion nashriyot, Toshkent, 2019, 55-78 bet.
4. Tursunov, F. – Mahalliy IT provayderlarining global bozorga chiqish imkoniyatlari – Biznes va texnologiya nashriyoti, Toshkent, 2022, 34-60 bet.
5. Hasanov, R. – Elektron xizmatlar va kiberxavfsizlik standartlari – Axborot texnologiyalari nashriyoti, Toshkent, 2021, 18-44 bet.
6. Xolbekov, N. – Innovatsion muhit va hududiy barqarorlik – Iqtisodiyot va boshqaruv nashriyoti, Toshkent, 2020, 40-66 bet.
7. Mirzaev, A. – IT Parklar va startaplarni rag‘batlantirish mexanizmlari – Innovatsion rivojlanish nashriyoti, Toshkent, 2022, 22-49 bet.

UDK:334.722

TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY DEVELOPMENT

Abdisamatov Alimardon Asadillayevich
University of Business and Science Yashil iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi
NamDTU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, uning iqtisodiy mohiyati hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, tadbirkorlikni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar, innovatsion yondashuvlar va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yoritilgan. Muallif tomonidan tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, biznes, iqtisodiy rivojlanish, innovatsiya, bozor iqtisodiyoti, kichik biznes, xususiy sektor, investitsiya, davlat qo‘llovi.

В данной научной статье рассмотрены теоретические основы развития предпринимательской деятельности, ее экономическая сущность и роль в современной экономике. Также освещены факторы, влияющие на развитие предпринимательства, инновационные подходы и механизмы государственной поддержки. Автором предложены научные рекомендации по повышению эффективности предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, экономическое развитие, инновации, рыночная экономика, малый бизнес, частный сектор, инвестиции, государственная поддержка.

This scientific article analyzes the theoretical foundations of entrepreneurial activity development, its economic essence, and its role in the modern economy. It also examines the factors influencing entrepreneurship, innovative approaches, and government support mechanisms. The author proposes scientific recommendations to improve the efficiency of entrepreneurial activities.

Keywords: entrepreneurship, business, economic development, innovation, market economy, small business, private sector, investment, government support.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda tadbirkorlik faoliyati muhim o‘rin tutadi. Tadbirkorlik iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi bandligini ta’minlash, innovatsiyalarni joriy etish hamda sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, u milliy iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Shu jihatdan, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik subyektlarining samarali faoliyat yuritishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ular qatoriga institutsional muhitning barqarorligi, mukammal huquqiy baza, moliyaviy resurslarga erkin kirish imkoniyati, zamonaviy infratuzilma va yuqori innovatsion salohiyat kiradi [1]. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, hududiy rivojlanish darajasini oshirish hamda ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, davlat tomonidan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, biznes yuritish sharoitlarini yaxshilash va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish masalalari ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar, elektron tijorat, startap ekotizimlari va innovatsion yondashuvlarning rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu jarayonlar biznes yuritishning an’anaviy shakllarini o‘zgartirib, yangi bozor segmentlarini shakllantirishga hamda tadbirkorlik subyektlarining global bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Natijada, tadbirkorlik faoliyati nafaqat milliy iqtisodiyot darajasida, balki xalqaro miqyosda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadbirkorlik faoliyatining nazariy asoslari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Klassik iqtisodiy nazariya vakillari tadbirkorlikni iqtisodiy tizimning ajralmas elementi sifatida baholaganlar. Xususan, ingliz iqtisodchisi Alfred Marshall tadbirkorlikni ishlab chiqarish omillarini birlashtiruvchi muhim omil sifatida ko‘rsatgan. [2] Uning fikricha, tadbirkor tashkilotchilik qobiliyati orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Avstriya iqtisodiy maktabi vakili Joseph Schumpeter tadbirkorlikni innovatsiyalar bilan bog‘liq holda talqin qiladi. Unga ko‘ra, tadbirkor – bu yangi kombinatsiyalarni amalga oshiruvchi, ya’ni yangi mahsulotlar yaratish, yangi texnologiyalarni joriy etish va yangi bozorlarga chiqish orqali iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi subyektdir. Schumpeterning innovatsion yondashuvi zamonaviy tadbirkorlik nazariyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, Frank Knight tadbirkorlik faoliyatini noaniqlik va tavakkalchilik bilan bog‘lab o‘rganadi. Uning nazariyasiga ko‘ra, tadbirkorning asosiy vazifasi – noaniq sharoitlarda qaror qabul qilish va risklarni boshqarishdir. Bu yondashuv tadbirkorlik faoliyatining muhim jihatlaridan biri sifatida tavakkalchilik omilini ajratib ko‘rsatadi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari institutsional va innovatsion yondashuvlar asosida o‘rganilmoqda. Xususan, Douglass North institutsional muhitning tadbirkorlik

rivojiga ta’sirini asoslab beradi. Unga ko‘ra, samarali huquqiy tizim va barqaror institutsional muhit tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Mahalliy olimlar tomonidan ham tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari keng tadqiq etilgan. Ular tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, investitsion muhitni yaxshilash, soliq tizimini takomillashtirish va davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini yanada chuqurroq o‘rganish, ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi. [3]

Mazkur tadqiqotda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini o‘rganish maqsadida umum-ilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv asosida tadbirkorlik faoliyatining mazmuni, shakllari va rivojlanish qonuniyatlari kompleks tarzda tahlil qilindi. [4] Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy nazariyaning fundamental qoidalari, xususan, bozor iqtisodiyoti, raqobat muhiti va innovatsion rivojlanish konsepsiyalari tashkil etadi. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini baholashda iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish natijasida ushbu sohaning iqtisodiy tizimdagi o‘rni va ahamiyati yanada kengroq yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlaridan biri bo‘lib, u yalpi ichki mahsulot hajmining oshishiga, yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga hamda aholi daromadlarining ko‘payishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tadbirkorlik faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan institutsional muhitning sifatiga bog‘liq. Xususan, barqaror huquqiy baza, mulk huquqlarining himoyasi, shaffof soliq tizimi va samarali davlat boshqaruvi tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omillari hisoblanadi. Shu bilan birga, moliyaviy resurslarga erkin kirish imkoniyati, kreditlash tizimining rivojlanganligi hamda investitsion muhitning jozibadorligi tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kengaytirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. [5]

Zamonaviy sharoitda innovatsion faoliyat va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi tadbirkorlik rivojining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, startap loyihalar, elektron tijorat va raqamli platformalarning rivojlanishi yangi biznes modellarning shakllanishiga olib kelmoqda. Bu esa bozorda raqobatni kuchaytirib, mahsulot va xizmatlar sifatining oshishiga xizmat qiladi. O‘rganishlar natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi ulushi yildan-yilga ortib borayotgani aniqlandi. Ushbu sektorning rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish hamda bandlik darajasini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan berilayotgan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va preferensiyalar tadbirkorlik faoliyatining kengayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatida muammolar ham mavjud bo‘lib, ular qatoriga byurokratik to‘siqlar, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, infratuzilmaning rivojlanmaganligi va malakali kadrlar taqchilligi kiradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish orqali tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

1-jadval

Tadbirkorlik faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillar

Omillar	Mazmuni	Ta’siri
Institutsional muhit	Huquqiy baza, mulk huquqi himoyasi, davlat siyosati	Barqarorlikni ta’minlaydi
Moliyaviy resurslar	Kreditlar, investitsiyalar, grantlar	Faoliyatni kengaytiradi
Soliq tizimi	Soliq stavkalari va imtiyozlar	Rag‘batlantiradi yoki cheklaydi
Innovatsion salohiyat	Yangi texnologiyalar, startaplar	Raqobatbardoshlikni oshiradi
Infratuzilma	Transport, logistika, kommunikatsiya	Biznes yuritishni osonlashtiradi
Kadrlar salohiyati	Malaka va bilim darajasi	Samaradorlikni oshiradi

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi. Ya’ni, iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar o‘zaro uyg‘un holda rivojlangandagina tadbirkorlikning barqaror o‘sishiga erishish mumkin.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadbirkorlik faoliyati zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta’minlash va aholi farovonligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy asoslarini o‘rganish uning iqtisodiy mohiyatini chuqur anglash hamda amaliy jihatdan samarali boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqot davomida tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi ko‘plab omillarga, xususan, institutsional muhit, huquqiy baza, moliyaviy resurslar, innovatsion salohiyat va davlat qo‘llab-quvvatlash siyosatiga bog‘liqligi aniqlandi. Shu bilan birga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslab berildi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish yangi yondashuvlarni talab etadi. Xususan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, elektron tijoratni kengaytirish va startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash tadbirkorlik samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlari sifatida belgilandi. Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari surildi: [5]

- tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay institutsional va huquqiy muhitni yanada takomillashtirish;
- kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish;
- soliq tizimini soddalashtirish va rag‘batlantiruvchi imtiyozlarni oshirish;
- tadbirkorlarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan ta’lim dasturlarini rivojlantirish;
- raqamli texnologiyalar va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.

Umuman olganda, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolishi zarur. Mazkur yo‘nalishda amalga oshiriladigan izchil islohotlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Marshall A. *Principles of Economics*. – London: Macmillan, 1890.
2. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.
3. Knight F.H. *Risk, Uncertainty and Profit*. – Boston: Houghton Mifflin, 1921.
4. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
5. Drucker P.F. *Innovation and Entrepreneurship*. – New York: Harper & Row, 1985.
6. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг farmon ва qarorlari (tadbirkorlikni rivojlantirishga oid).
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.
9. Абдуллаев Ё.А. *Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари*. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2018.
10. Расулев А.Х. *Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш*. – Тошкент: Фан, 2020.
11. World Bank. *Doing Business Report*. – Washington, DC, turli yillar.
12. OECD. *Entrepreneurship at a Glance*. – Paris, turli yillar.

UDK: 338.242:504.06

KORXONALARDA CHIQINDILARNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA UNING MOLIYAVIY NATIJALARGA TA’SIRI

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОТХОДАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ФИНАНСОВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

IMPROVEMENT OF WASTE MANAGEMENT SYSTEMS IN ENTERPRISES AND ITS IMPACT ON FINANCIAL PERFORMANCE

Abdusalomov Ilyosbek Jahongir o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti Iqtisod fakulteti BHA yo‘nalishi K54 — 22 guruh

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari hamda uning moliyaviy natijalarga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda ishlab chiqarish chiqindilarini samarali boshqarish orqali xarajatlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va qo‘shimcha daromad olish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, chiqindilarni qayta ishlash darajasini oshirish orqali korxonaning rentabelligi va ekologik barqarorligini ta’minlash masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish chiqindilari, chiqindilarni boshqarish, iqtisodiy samaradorlik, qayta ishlash, moliyaviy natijalar, resurs tejamkorlik, ekologik barqarorlik.

В данной научной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования системы управления отходами на предприятиях, а также её влияние на финансовые результаты. В исследовании освещаются возможности снижения затрат, рационального использования ресурсов и получения дополнительного дохода за счёт эффективного управления производственными отходами. Также анализируются вопросы повышения уровня переработки отходов, что способствует росту рентабельности и экологической устойчивости предприятий.

Ключевые слова: производственные отходы, управление отходами, экономическая эффективность, переработка, финансовые результаты, ресурсосбережение, экологическая устойчивость.

This scientific article examines the theoretical and practical aspects of improving waste management systems in enterprises and their impact on financial performance. The study highlights opportunities for cost reduction, efficient resource utilization, and additional revenue generation through effective management of production waste. It also considers increasing recycling rates as a means to enhance profitability and environmental sustainability.

Keywords: production waste, waste management, economic efficiency, recycling, financial performance, resource efficiency, environmental sustainability.

Hozirgi globallashuv va sanoatning jadal rivojlanishi sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarida hosil bo‘ladigan chiqindilar hajmi ortib bormoqda. Bu esa korxonalarda chiqindilarni samarali boshqarish tizimini shakllantirishni muhim iqtisodiy va ekologik vazifalardan biriga aylantirmoqda. Ayniqsa, sanoat korxonalarida chiqindilarni qayta ishlash, utilizatsiya qilish va ularni ikkilamchi resurs sifatida jalb etish masalalari nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki korxona moliyaviy natijalarini yaxshilashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda korxonalarda resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish va chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirishga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada ortdi. Buning asosiy sababi – ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, qo‘shimcha daromad manbalarini yaratish va raqobatbardoshlikni oshirish zarurati bilan bog‘liqdir. Chiqindilarni samarali boshqarish orqali

korxonalar xomashyo sarfini optimallashtirishi, energiya tejamkorligini ta’minlashi hamda chiqindilarni qayta ishlash orqali iqtisodiy foyda olishi mumkin.

Korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va uning moliyaviy natijalarga ta’siri masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar chiqindilarni boshqarish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili ekanligini ko‘rsatadi.

Jumladan, G. Tchobanoglous, H. Theisen va S. Vigil o‘zlarining “Integrated Solid Waste Management: Engineering Principles and Management Issues” asarida chiqindilarni boshqarish tizimini kompleks yondashuv asosida tashkil etish zarurligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, chiqindilarni yig‘ish, tashish, qayta ishlash va utilizatsiya qilish bosqichlarining yagona tizim sifatida boshqarilishi resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi hamda korxona xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi [1].

M. Porter va C. Van der Linde esa “Green and Competitive: Ending the Stalemate” nomli ilmiy maqolasida ekologik talablar va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida qarama-qarshilik yo‘qligini asoslab beradi. Ularning qarashlariga ko‘ra, chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarni joriy etish korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va natijada moliyaviy natijalarning yaxshilanishiga olib keladi [2].

Jahon bankining “What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050” hisobotida esa global miqyosda chiqindilar hajmining ortib borishi va uni boshqarish tizimlarini takomillashtirish zarurati alohida qayd etilgan. Mazkur manbada chiqindilarni qayta ishlash darajasini oshirish orqali iqtisodiy foyda olish, yangi ish o‘rinlari yaratish va korxonalarning daromadliligini ko‘paytirish mumkinligi ta’kidlanadi [3].

OECD tomonidan chop etilgan “Waste Management and the Circular Economy in Selected OECD Countries” hisobotida esa aylana iqtisodiyot (circular economy) konsepsiyasi asosida chiqindilarni boshqarish tizimini tashkil etish masalalari yoritilgan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, chiqindilarni ikkilamchi resurs sifatida qayta jalb etish korxonalarning xarajatlarini kamaytirish bilan birga, ularning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi [4].

Shuningdek, K. Ellen MacArthur Foundation tomonidan ilgari surilgan aylana iqtisodiyot modeli chiqindilarni minimallashtirish va resurslardan maksimal darajada foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonida yopiq siklni shakllantirish orqali korxonalarda qo‘shimcha qiymat yaratish imkonini beradi [5].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish korxonalar faoliyatining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat ekologik muammolarni hal etishga, balki moliyaviy natijalarni yaxshilashga ham xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimini baholash va uning moliyaviy natijalarga ta’sirini aniqlash uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil, taqqoslash, statistik usullar hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, chiqindilar hajmi, qayta ishlash darajasi va moliyaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun korrelyatsion va regressiya tahlili amalga oshirildi. Amaliy qismda korxona misolida real yoki shartli statistik ma’lumotlar asosida hisob-kitoblar olib borildi. Olingan natijalar asosida chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi.

1-jadval

“Quva Textil” MChJda chiqindilarni boshqarish va moliyaviy ko‘rsatkichlar dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	**2022**	**2023**	**2024**
Chiqindilar hajmi (kg)	1200	1350	1500
Qayta ishlangan chiqindi (%)	35%	42%	55%
Tejalgan xarajatlar (mln so‘m)	85	110	145
Qo‘shimcha daromad (mln so‘m)	60	90	130

Korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimining moliyaviy natijalarga ta’sirini baholash maqsadida amaliy tahlil “Quva Textil” MChJ misolida olib borildi. Tadqiqot davomida korxonada

2022–2024 yillar oralig‘ida hosil bo‘lgan chiqindilar hajmi, ularning qayta ishlanish darajasi hamda iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, chiqindilarni boshqarish tizimini bosqichma-bosqich takomillashtirish korxonaning moliyaviy ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan davrda chiqindilar hajmi 1200 kgdan 1500 kggacha oshgan bo‘lsa-da, qayta ishlash darajasi 35 foizdan 55 foizgacha ko‘tarilgan. Bu esa korxonada chiqindilarni boshqarish tizimi sezilarli darajada takomillashganini anglatadi. Ayniqsa, qayta ishlash ulushining ortishi natijasida tejalgan xarajatlar hajmi 85 mln so‘mdan 145 mln so‘mgacha oshgan, qo‘shimcha daromad esa 60 mln so‘mdan 130 mln so‘mgacha yetgan.

Mazkur natijalar chiqindilarni qayta ishlash jarayonining iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi. Ya’ni, chiqindilarni faqat utilizatsiya qilish emas, balki ularni ikkilamchi resurs sifatida ishlab chiqarish jarayoniga qayta jalb etish korxona uchun muhim moliyaviy manbaga aylanadi. Bu holat ilmiy adabiyotlarda ham qayd etilgan bo‘lib, chiqindilarni samarali boshqarish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish va foydani oshirish mumkinligi ta’kidlanadi [6].

Tahlil jarayonida chiqindilarni qayta ishlash darajasi va moliyaviy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlik ham o‘rganildi. Shartli hisob-kitoblarga ko‘ra, ushbu ko‘rsatkichlar o‘rtasida ijobiy korrelyatsiya mavjud bo‘lib, qayta ishlash darajasi oshgani sari korxonaning iqtisodiy samaradorligi ham ortib borgan. Bu esa Porter va Van der Linde tomonidan ilgari surilgan ekologik innovatsiyalar korxona raqobatbardoshligini oshiradi degan nazariy qarashlarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi [7].

Shuningdek, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish natijasida korxonada resurslardan foydalanish samaradorligi oshgan. Xususan, ishlab chiqarishda xomashyo sarfi qisqarib, energiya tejamkor texnologiyalar joriy etilgan. Natijada mahsulot tannarxi pasaygan va bu korxonaning umumiy rentabelligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Jahon banki tadqiqotlarida ham qayd etilishicha, chiqindilarni qayta ishlash darajasining oshishi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi [8].

Bundan tashqari, chiqindilarni boshqarish tizimining rivojlanishi korxonaning ekologik barqarorligini ta’minlash bilan birga, uning investitsion jozibadorligini ham oshiradi. Chunki zamonaviy investorlar ekologik standartlarga javob beradigan va “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga amal qiluvchi korxonalarni ustuvor deb hisoblaydilar. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilgan korxonalar uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, korxonalarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish nafaqat ekologik muammolarni kamaytirish, balki moliyaviy natijalarni yaxshilashning ham muhim omili hisoblanadi. Ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladigan chiqindilarni samarali boshqarish orqali korxonalar resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni qisqartirish va qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, chiqindilarni qayta ishlash darajasining oshishi bevosita korxonaning iqtisodiy samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, qayta ishlangan chiqindilar ulushining ortishi ishlab chiqarish tannarxini pasaytirib, foyda miqdorining ortishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, chiqindilarni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, zamonaviy sharoitda chiqindilarni boshqarish tizimini rivojlantirish korxonalarning ekologik mas’uliyatini oshiradi va ularning investitsion jozibadorligini kuchaytiradi. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillariga asoslangan faoliyat yuritish orqali korxonalar uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish korxona faoliyatining strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, korxonalarda chiqindilarni qayta ishlash, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tchobanoglous George, Theisen Hilary, Vigil Samuel. Integrated Solid Waste Management: Engineering Principles and Management Issues. — McGraw-Hill nashriyoti, Nyu-York, 1993. — 978 bet.
2. Porter Michael E., Van der Linde Claas. Green and Competitive: Ending the Stalemate. — Harvard Business Review jurnali, Boston, 1995. — 120–134-betlar.
3. World Bank (Jahon banki). What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. — World Bank Publications, Vashington, 2018. — 295 bet.
4. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Waste Management and the Circular Economy in Selected OECD Countries. — OECD Publishing, Parij, 2020. — 210 bet.
5. Ellen MacArthur Foundation. Towards the Circular Economy. — Ellen MacArthur Foundation nashriyoti, Buyuk Britaniya, 2013. — 98 bet.
6. Abdullayev Sh.X. Sanoat korxonalarida chiqindilarni boshqarish samaradorligini oshirish yo‘llari. — “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy jurnali, Toshkent, 2021. — 45–52-betlar.
7. Karimov B.R. Korxonalarda resurs tejamkorlik va chiqindilarni qayta ishlash masalalari. — “Moliya va bank ishi” jurnali, Toshkent, 2020. — 88–94-betlar.
8. Rasulov A.A. Ekologik boshqaruv va ishlab chiqarish chiqindilarini kamaytirishning iqtisodiy mexanizmlari. — “O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi” jurnali, Toshkent, 2022. — 33–39-betlar.

УДК: 330.341:502.131.1

DIRECTIONS FOR INCREASING AGRICULTURAL PRODUCT EXPORTS IN THE CONTEXT OF A GREEN ECONOMY

YASHIL IQTISODIYOT MUHIM SHARTIDA QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI EKSPORTINI KO‘PAYTIRISH YO'NALISHLARI

НАПРАВЛЕНИЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ЭКСПОРТА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ

Amirov Lochinbek Fayzullaevich
Associate Professor, Department of Economics and Management,
Academy of Labour and Social Relations, PhD
Orcid: https://orcid.org/0000-0001-9734-9118

Sokhibjonova Sugdiyona Sokhibjon qizi
Assistant, Department of Economics and Management, Academy of Labor and Social Relations
Orcid: https//orcid.org/0009-0002-5812-0446

Abstract

This article analyzes the issues of enhancing the competitiveness of Uzbekistan’s agricultural exports based on the principles of a green economy. The study identifies the growing global demand for environmentally friendly, resource-efficient, and sustainably produced agricultural products as a key driving factor. In particular, the paper highlights opportunities for building competitive advantages through diversification of the export structure, expansion of high value-added products, and the implementation of international standards and environmental certification systems. Furthermore, the current state of Uzbekistan’s agricultural exports and the outcomes of ongoing strategic reforms are examined, followed by conclusions and recommendations.

Keywords: competitiveness, diversification, export, ACT Toolkit, food security, international standards, environmental certification, low-carbon products

В данной статье анализируются вопросы повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного экспорта Узбекистана на основе принципов зеленой экономики. В исследовании определен растущий глобальный спрос на экологически чистую, ресурсоэффективную и устойчиво произведенную сельскохозяйственную продукцию как ключевой движущий фактор. В частности, в работе освещаются возможности создания конкурентных преимуществ за счет диверсификации структуры экспорта, расширения производства продукции с высокой добавленной стоимостью и внедрения международных стандартов и систем экологической сертификации. Кроме того, рассматривается текущее состояние сельскохозяйственного экспорта Узбекистана и результаты проводимых стратегических реформ, после чего приводятся выводы и рекомендации.

Ключевые слова: конкурентоспособность, диверсификация, экспорт, инструментарий ACT, продовольственная безопасность, международные стандарты, экологическая сертификация, низкоуглеродная продукция

Ushbu maqolada O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi eksportining yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida raqobatbardoshligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ekologik toza, resurslarni tejaydigan va barqaror ishlab chiqarilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan global talabning ortib borayotgani asosiy omil sifatida ko‘rsatilgan. Xususan, maqolada eksport tuzilmasini diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlarni kengaytirish va xalqaro standartlar va ekologik sertifikatlash tizimlarini joriy etish orqali raqobatbardosh ustunliklarni yaratish imkoniyatlari ta’kidlangan. Bundan tashqari, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi eksportining hozirgi holati va davom etayotgan strategik islohotlar natijalari ko‘rib chiqiladi, so‘ngra xulosalar va tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, diversifikatsiya, eksport, ACT Toolkit, oziq-ovqat xavfsizligi, xalqaro standartlar, ekologik sertifikatlash, kam uglerodli mahsulotlar

In recent years, the transition toward a green economy has become a global priority, driven by the need to ensure sustainable development, mitigate climate change, and promote efficient use of natural resources. The agricultural sector, as one of the most resource-intensive and environmentally sensitive industries, plays a crucial role in this transformation. At the same time, agriculture remains a key driver of economic growth, employment, and export revenues in many developing countries. Therefore, identifying effective directions for increasing agricultural product exports within the framework of a green economy has become an urgent scientific and practical issue.

The concept of a green economy emphasizes environmentally sustainable production, reduced carbon emissions, resource efficiency, and the preservation of biodiversity. In the context of agricultural exports, this requires a shift from traditional production models to more sustainable practices, including organic farming, climate-smart agriculture, and the adoption of eco-friendly technologies. These changes not only contribute to environmental protection but also enhance the competitiveness of agricultural products in international markets, where demand for “green” and certified products is steadily increasing.

Furthermore, the integration of green economy principles into export-oriented agricultural policies necessitates the development of effective management strategies. This includes improving value chains, implementing international quality standards, enhancing logistics and infrastructure, and supporting producers through institutional and financial mechanisms. In this regard, government policies, private sector participation, and international cooperation play a significant role in fostering sustainable export growth.

In countries with strong agricultural potential, such as those in Central Asia, the transition to green agriculture presents both opportunities and challenges. On the one hand, it opens access to new markets and increases export potential; on the other hand, it requires substantial investments, technological modernization, and capacity building. Therefore, a comprehensive and well-coordinated approach is needed to ensure that agricultural export development aligns with the principles of environmental sustainability.

This study aims to explore the key directions for increasing agricultural product exports in the context of a green economy, focusing on sustainable production practices, management mechanisms, and policy frameworks that can enhance both economic efficiency and environmental outcomes.

In scientific literature and official strategic documents, the issue of increasing the competitiveness of agricultural exports is interpreted as one of the priority areas of Uzbekistan’s agrarian development policy.

According to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-5853 dated October 23, 2019, the “Strategy for the Development of Agriculture of the Republic of Uzbekistan for 2020-2030” was approved, which identified as an important task the reduction of the share of low-value-added raw materials in the export of agricultural products and the increase of the share of processed and high-value products. The main goals of the strategy are to reduce the share of raw materials in agricultural exports, expand the export of processed products with high added value, diversify the geography of exports, develop export-oriented production infrastructure, including expanding agro-clusters, logistics centers and storage systems, and increase the efficiency of the export chain, making agricultural products competitive in international markets in terms of quality, price and environmental sustainability.

Michael E. Porter, in his book The Competitive Advantage of Nations (1990), considers national and regional competitiveness to be “creatable,” meaning that it is not a country’s natural resources but rather the conditions and strategic choices that make it sustainably competitive. His most famous model is the “Diamond” model, which explains competitiveness through four interrelated determinants:

1. *Factor conditions*— labor, land, water, infrastructure, technology.
2. *Demand conditions* — the quality and nature of demand in the local market.
3. *Related and supporting industries* — services, clusters.
4. *Firm strategy, structure and rivalry* — how companies are organized and how they compete.

The Agro-Food Competitiveness and Trade (ACT) Toolkit, developed by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), is a systematic analytical approach to improving countries’ competitiveness in agro-food trade. The tool is used to identify agricultural export potential, select priority products, and develop evidence-based recommendations for policy decisions. The main idea of the ACT approach is that the competitiveness of agricultural exports is determined not only by production volume or price advantage, but also by the interaction of market opportunities, national production potential and the institutional and political environment. Therefore, FAO proposes a multi-criteria analysis, abandoning a one-sided approach in the process of product selection and export development. This approach serves as an important methodological basis for increasing the environmental competitiveness of agricultural exports in the conditions of Uzbekistan.

Specifically, through the ACT approach:

• identify which fruits, vegetables or processed products are in high demand in the international market;

• identify products with relatively low water and land resource loads as green export priorities;

• identify institutional and political barriers to developing exports of organic or certified products.

The research was based on an analysis of key environmental and economic indicators (export volume and value, export market structure, etc.). An analytical and comparative approach was also used, based on strategic plans, data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan (stat.uz), government announcements, international organizations, and reliable news agencies for the period 2022–2025.

Agricultural exports are a multi-factor system, the development of which depends on the interaction of resources, technology, state policy, international markets, logistics and human capital. The comprehensive development of these factors is the main condition for increasing export volumes and competitiveness.

The increase in agricultural exports is directly related to the reforms being implemented in the agrarian sector. These reforms are directly aimed at increasing land productivity and are manifested in the following areas:

- a system of long-term land lease has been introduced;
- strict measures are being taken against the purposeless use of land;
- the introduction of drip and sprinkler irrigation systems is being encouraged;
- monoculture (planting only cotton or grain) is being reduced and the share of fruits and vegetables, legumes and fodder crops is being increased;
- priority is given to the cultivation of products with high added value;
- a fertilization system based on soil analysis is being introduced;
- digital agriculture, agro-services and remote monitoring are being put into practice;
- technologies for growing agricultural crops in greenhouses are being developed.

Agricultural exports are shaped by a complex interaction of economic, environmental, institutional, and technological factors. The figure 1 illustrates a comprehensive framework highlighting the most critical determinants that influence the performance and competitiveness of agricultural exports in global markets. First, *natural resources* form the fundamental base of agricultural production. The availability of fertile land and sufficient water resources directly determines both the quantity and quality of agricultural output. Countries endowed with rich natural resources tend to have a comparative advantage in agricultural exports, provided these resources are managed efficiently and sustainably.

Closely related to this are *climate factors,* which significantly affect crop yields and production cycles. Favorable climate conditions, including temperature, rainfall patterns, and growing seasons, enhance productivity. Conversely, climate variability and extreme weather events can disrupt production, making agricultural exports highly sensitive to environmental changes.

Another important component is *technological development.* The adoption of modern agricultural technologies, such as mechanization, irrigation systems, and precision farming, increases productivity and efficiency. Technological advancements also help reduce production costs and improve product quality, thereby enhancing competitiveness in international markets.

Institutional factors play a crucial role in shaping export performance. Government policies, export incentives, and regulatory frameworks can either facilitate or hinder agricultural trade. Supportive policies, including subsidies, tax benefits, and export promotion programs, encourage producers to engage in international markets. In addition, *international trade factors* such as global demand, trade agreements, and market access conditions are essential determinants. Countries that actively participate in trade agreements and maintain strong trade relations are better positioned to expand their agricultural exports. Market demand also dictates the types of products that are exported and their pricing.

Standards and certifications have become increasingly important in global agricultural trade. Compliance with international standards such as Global G.A.P., ISO, and HACCP ensures product safety and quality. Meeting these standards not only facilitates access to foreign markets but also builds trust among international buyers. From an economic perspective, *financial factors* such as investment availability and access to credit are vital. Adequate financing enables farmers and agribusinesses to invest in modern technologies, improve infrastructure, and expand production capacity. Limited financial resources, on the other hand, can constrain growth and export potential.

Equally important are *logistics and infrastructure factors,* including transportation systems and supply chain efficiency. Efficient logistics reduce costs, minimize post-harvest losses, and ensure timely delivery of products to international markets. Poor infrastructure can significantly hinder export performance, even if production levels are high.

Finally, *human capital* is a key driver of agricultural export success. A skilled workforce, effective management practices, and knowledge of international market requirements contribute to higher productivity and better decision-making. Education and training in modern agricultural practices further enhance competitiveness.

Figure 1. Key factors influencing agricultural export [1]

The figure 2 presents a structured classification of the main factors that determine the competitiveness of agricultural product exports. At its core, competitiveness is influenced by a combination of cost efficiency, quality assurance, operational reliability, and environmental sustainability.

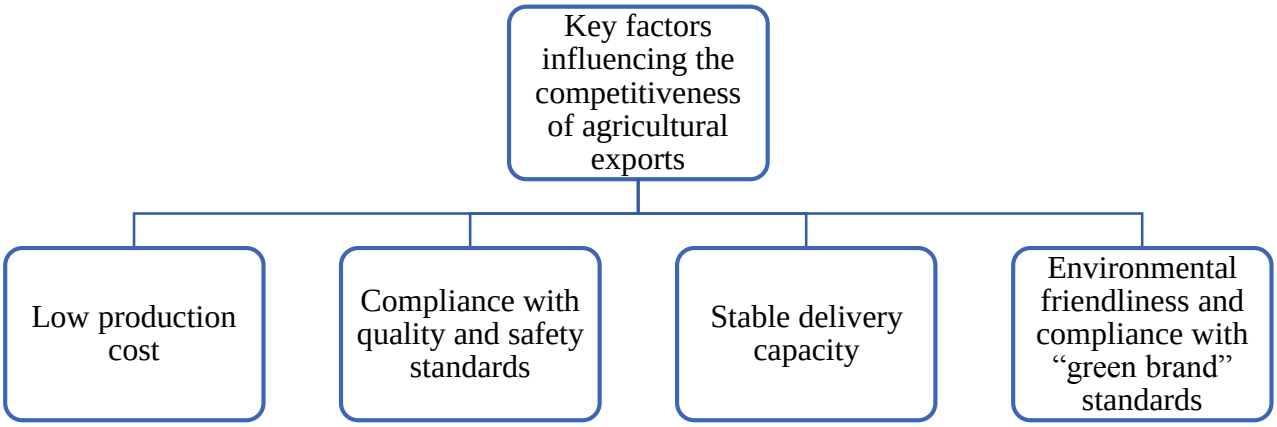

Figure 2. Classification of factors influencing the competitiveness of agricultural product exports [2]

One of the primary factors highlighted is *low production cost*, which directly affects price competitiveness in international markets. Producers who can minimize input costs while maintaining output levels gain a significant advantage, as global buyers are often highly sensitive to price differences. Efficient resource utilization and economies of scale play an important role in achieving this objective.

Another key element is *compliance with quality and safety standards*. In modern agricultural trade, adherence to internationally recognized standards is no longer optional but essential. Exported products must meet strict sanitary and phytosanitary requirements, which ensure food safety and protect consumer health. This compliance enhances credibility and facilitates access to high-value markets.

The figure also emphasizes *stable delivery capacity*, which reflects the ability of exporters to ensure consistent supply in terms of quantity, timing, and reliability. International buyers prioritize

suppliers who can meet contractual obligations without disruption. This requires well-developed production planning, storage systems, and logistics infrastructure.

Environmental friendliness and compliance with “green brand” standards also have emerged as increasingly important factors in global trade. As consumer awareness of environmental issues grows, demand for sustainably produced agricultural goods continues to rise. Exporters who adopt eco-friendly practices and meet environmental standards can strengthen their market position and differentiate their products.

The competitiveness of agricultural exports depends not only on production volume but also on cost efficiency, quality compliance, reliability of supply, and environmental responsibility. These factors collectively shape the ability of agricultural producers to succeed in the increasingly competitive and sustainability-oriented global market.

The efficient use of land and water resources, the introduction of modern technologies, and a policy based on a scientific approach have led to sustainable development of agriculture. These reforms serve not only to ensure economic efficiency, but also to ensure ecological balance and food security.

Household plots are becoming an important export driver in the country’s economy. By 2025, agricultural exports are expected to reach $3.5 billion, of which $2.5 billion will be fruits and vegetables and $1 billion will be other food products. The bulk of this, $500 million in exports, was projected to come from household farms.

In January-August 2025, the export of fruit and vegetable products grown on household plots reached $368.5 million. The highest indicators were recorded in Fergana region ($100.4 million), Tashkent region ($65 million), Surkhandarya (54.8 million) and Samarkand region ($50.8 million). In terms of districts, the leaders were Oltiariq ($61.4 million), Samarkand district ($38.9 million), Denov (21.4 million) and Tashkent district (31.4 million). At the same time, the Zohidon mahalla [3] of Rishton district exported melon products worth $803.2 thousand, the Bahor mahalla of Angor district exported cabbage and vegetables worth $357.4 thousand, and the Birlik mahalla of Chinaz district exported melon products worth $267.1 thousand. The main export markets are Russia ($257.3 million), Kazakhstan ($55.7 million), Kyrgyzstan ($22.1 million), Iraq ($7.1 million), Belarus ($7.8 million), Latvia ($2.8 million), and Georgia ($2.1 million). A total of 19 types of products were exported, including onions (254.8 thousand tons - $70.7 million), cherries (31.5 thousand tons - $69 million), grapes (89.5 thousand tons - $81.7 million), apricots (53.4 thousand tons - $40.2 million), and white cabbage (111.3 thousand tons - $36.5 million).

In the current globalization process, environmental factors are becoming an important advantage in the context of developing a green economy. In particular, organic products are valued more highly in the international market, products with a low carbon footprint have an advantage in the European and Asian markets, and environmentally certified products expand the geography of exports. At the same time, the integration of green economy principles with agriculture creates several opportunities for Uzbekistan:

- increases competitive advantage in export markets;
- increases resource efficiency;
- provides sustainable income and employment in rural areas;
- maintains soil fertility and water resources in the long term.

In a green economy, export-oriented agricultural production is based on the principles of resource conservation. Efficient use of water, land, and energy resources, the introduction of modern irrigation technologies, and waste reduction will increase the level of exports of environmentally friendly agricultural products. As a result, products will meet environmental requirements and "green standards" in international markets, increasing their competitiveness. At the same time, it stimulates the institutional and technological development of agricultural exports. The introduction of ecological certification, compliance with sanitary and phytosanitary standards, and digital tracking systems will increase the transparency and reliability of the export chain. This is an important factor in ensuring the sustainable export of agricultural products and being recognized as a reliable partner in foreign markets.

Moreover, the widespread use of water and energy-saving technologies (drip irrigation, digital monitoring systems) in agriculture will help reduce production costs and increase the yield of export-oriented ecological products. It is necessary to reduce losses in the export chain and maintain product quality by developing storage, refrigeration, logistics and packaging systems. In addition, increasing environmental requirements in international markets are creating the need to change the structural structure of agricultural exports. The transition from raw material exports to processed, certified and environmentally friendly products will increase export revenues and contribute to the sustainable development of the national agricultural sector. In this regard, the agricultural export model, based on the principles of a green economy, is an important strategic direction for Uzbekistan to strengthen its competitiveness in foreign markets.

List of references:

1. Strategy for the Transition of the Republic of Uzbekistan to a “Green” Economy for the Period 2019–2030, approved in accordance with Presidential Resolution No. RP-4477 dated October 4, 2019 of the President of the Republic of Uzbekistan.
2. Strategy for the Development of Agriculture of the Republic of Uzbekistan for the Period 2020–2030, approved by Presidential Decree No. PD-5853 dated October 23, 2019 of the President of the Republic of Uzbekistan.
3. “Uzbekistan – 2030” Strategy, approved by Presidential Decree No. PD-158 dated September 11, 2023 of the President of the Republic of Uzbekistan.
4. Michael E. Porter - *The Competitive Advantage of Nations* (1990)
5. www.lex.uz
6. www.asdr.gov.uz
7. www.gov.uz/oz/agro
8. www.stat.uz
9. www.uza.uz
10. https://ilmiyanjumanlar.uz/

UDK:338.24

WAYS TO IMPROVE THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM BASED ON MODERN MANAGEMENT MODELS

ZAMONAVIY BOSHQARUV MODELLARI ASOSIDA KORXONA BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ

Boltaxo‘jayeva Izzatoy O‘lmasxo‘ja qizi
4th-year Student, “Management” Department Andijan State University of Technology

Abstract

This article scientifically analyzes the issues of improving enterprise management systems based on modern management models. The study examines the opportunities for increasing enterprise efficiency through the application of strategic management, innovative management, digital management systems, and corporate governance models. In addition, the article highlights the importance of implementing modern management approaches to enhance competitiveness, optimize management processes, and ensure efficient use of resources. As a result of the research, scientifically grounded proposals and recommendations for modernizing enterprise management systems have been developed.

Keywords: modern management, enterprise management, strategic management, innovative management, corporate governance, digital transformation, management efficiency.

Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv modellari asosida korxona boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda strategik boshqaruv, innovatsion boshqaruv, raqamli boshqaruv tizimlari va korporativ boshqaruv modellarini qo‘llash orqali korxona samaradorligini oshirish imkoniyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etishning raqobatbardoshlikni oshirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijasida korxona boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy boshqaruv, korxona boshqaruvi, strategik boshqaruv, innovatsion boshqaruv, korporativ boshqaruv, raqamli transformatsiya, boshqaruv samaradorligi.

В данной статье научно анализируются вопросы совершенствования системы управления предприятием на основе современных моделей управления. В исследовании рассматриваются возможности повышения эффективности предприятий посредством применения стратегического управления, инновационного управления, цифровых систем управления и моделей корпоративного управления. Также подчеркивается значение внедрения современных управленческих подходов для повышения конкурентоспособности, оптимизации управленческих процессов и эффективного использования ресурсов. В результате исследования разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по модернизации системы управления предприятием.

Ключевые слова: современное управление, управление предприятием, стратегическое управление, инновационное управление, корпоративное управление, цифровая трансформация, эффективность управления.

In modern economic conditions, enterprise efficiency largely depends on the effectiveness of its management system. Global economic integration, increasing competition, and rapid technological development make it necessary to continuously improve management approaches, especially in the context of the digital economy. Therefore, enterprises must organize their management systems based on strategic planning, innovation, corporate governance, and digital technologies. Modern management theory emphasizes the importance of strategic management, innovation, and corporate governance in ensuring competitiveness and sustainable development. These approaches help enterprises use resources efficiently, improve decision-making, and adapt to changes in the external environment.

In addition, digital transformation plays a key role in modern management systems. The use of information systems such as ERP and CRM improves transparency, accelerates decision-making processes, and increases overall management efficiency.

Thus, improving enterprise management systems based on modern management models is essential for enhancing efficiency, ensuring competitiveness, and supporting long-term sustainable development. The improvement of enterprise management systems is one of the most widely researched areas in economics and management. Modern management theory has been shaped by numerous scholars who have studied strategic planning, organizational efficiency, and innovative development. One of the key contributors is Peter F. Drucker, who emphasized the importance of strategic goal-setting and effective decision-making in enterprise management. He argued that enterprises must not only manage internal resources efficiently but also adapt to changes in the external environment to achieve high performance [1].

Michael E. Porter developed strategic management theories focused on competitiveness. His “Five Forces Model” highlights the importance of industry structure analysis and strategic positioning to gain competitive advantage [2].

Henry Mintzberg contributed to understanding strategy as both planning and adaptation, stressing the need to align internal capabilities with external environmental changes [3].

Corporate governance is also a critical component of modern management. Robert A. Monks and Nell Minow emphasized its role in ensuring transparency, protecting investors, and improving control mechanisms within enterprises [4].

With the development of digital technologies, Kenneth C. Laudon and Jane P. Laudon highlighted the importance of information systems in accelerating decision-making and improving management efficiency [5].

Among Uzbek scholars, A. V. Vahobov noted that effective enterprise management depends on strategic planning, innovation, and investment policy [6]. Sh. Shodmonov and U. Gafurov also stressed the importance of rational resource use and proper production organization [7].

S. S. Gulomov emphasized innovative approaches and modernization in enterprise management, while B. Yu. Khodiev linked management efficiency with national economic development and investment processes [8, 9].

Q. Abdurahmonov highlighted the role of human capital and managerial competence in ensuring effective management systems [10]. N. M. Mahmudov focused on strategic planning and continuous market analysis as key factors of enterprise sustainability [11].

Finally, A. S. Bekmurodov emphasized institutional development and corporate governance improvements as essential for effective enterprise management in a market economy [12].

In conclusion, the reviewed studies show that modern management systems rely on strategic planning, innovation, digital technologies, and strong institutional frameworks to improve enterprise efficiency and competitiveness.

This study is based on a qualitative research approach aimed at analyzing modern management models and their impact on enterprise management system efficiency. The research methodology includes comparative analysis of scientific literature, synthesis of theoretical concepts, and evaluation of existing management practices in enterprises. In addition, system analysis is used to identify the interrelationship between strategic management, innovative management, digital transformation, and corporate governance models. The conclusions are developed through logical generalization of theoretical findings and interpretation of secondary data from academic sources. This methodological approach ensures the reliability and scientific validity of the proposed recommendations.

In modern economic conditions, enterprise efficiency largely depends on the level of development of its management system. Global economic integration, technological progress, and increasing competition require the introduction of modern approaches and effective management models. Therefore, applying modern management models is essential for improving efficiency, optimizing resources, and strengthening competitiveness.

The strategic management model plays a key role in improving enterprise management systems. It enables organizations to define long-term goals, analyze the external environment, and create competitive advantages through effective resource utilization. Michael Porter, in his work *“Competitive Strategy,”* emphasizes the importance of industry analysis and scientifically grounded strategic decisions to ensure competitiveness [13]. The main advantage of strategic management is its ability to support long-term planning and adaptation to changing external conditions.

At the same time, innovative management is an important component of modern management systems. It focuses on introducing new technologies, improving production processes, and enhancing product and service quality. Peter F. Drucker considers innovation a key factor in modern enterprise development, noting that effective innovation management ensures sustainable competitiveness in the market [14].

In the context of the digital economy, the role of information technologies in enterprise management systems is highly significant. Modern information systems enable the automation of management processes, fast data processing, and more effective decision-making. Kenneth C. Laudon and Jane P. Laudon emphasize that information systems are a key tool for improving enterprise management efficiency [15]. In particular, the use of ERP, CRM, and other corporate systems ensures transparency and supports efficient resource utilization.

The corporate governance model also plays an important role in improving enterprise management systems. It ensures transparency in operations, protects investor interests, and strengthens overall management efficiency. Robert A. Monks and Nell Minow highlight that corporate governance serves as an essential institutional mechanism for supporting strategic enterprise development [16].

The impact of modern management models on enterprise performance is summarized in the table below.

Table 1. The impact of modern management models on enterprise efficiency

Management Model	Main Focus	Impact on Enterprise Activities
Strategic Management	Development of long-term development strategy	Increases competitiveness, ensures strategic stability
Innovative Management	Introduction of new technologies and innovations	Improves production efficiency
Digital Management	Use of information systems and digital technologies	Automates management processes
Corporate Governance	Monitoring enterprise activities and ensuring transparency	Enhances investor confidence

As shown in Table 1, the implementation of modern management models in enterprise activities significantly improves management system efficiency. In particular, the integration of strategic management, innovative management, and digital transformation is essential for maintaining competitiveness in the market.

The analysis shows that modern management models contribute to optimizing enterprise management systems, accelerating decision-making processes, and ensuring efficient use of resources. In addition, modernization of management systems enables enterprises to improve economic performance, enhance production processes, and achieve sustainable development.

Thus, the application of modern management models is a key factor in increasing economic efficiency, improving management processes, and strengthening competitiveness. Therefore, integrating strategic management, innovation, and digital transformation is of crucial importance for enterprise development.

In conclusion, improving enterprise management systems in modern economic conditions is essential for enhancing efficiency and ensuring competitiveness. Global economic processes, technological progress, and rapidly changing markets require enterprises to organize their management systems based on modern management models. Therefore, strategic management, innovative management, corporate governance, and digital management systems are key factors of sustainable development.

The study shows that the implementation of modern management models improves decision-making, ensures effective resource utilization, and optimizes production processes. In particular, strategic management is important for long-term development planning, innovative management increases efficiency through new technologies, digital management enhances transparency and information exchange, and corporate governance strengthens control mechanisms and investor confidence. Overall, the integrated use of modern management models supports the modernization of enterprise management systems, increases economic efficiency, and ensures sustainable development in competitive conditions. Therefore, continuous improvement and wide adoption of modern management approaches remain an important scientific and practical task for enterprises.

List of references:

1. Drucker, Peter F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. – New York: Harper Business Publishing, 2008. – 576 p.
2. Porter, Michael E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 2008. – 396 p.
3. Laudon, Kenneth C., Laudon, Jane P. Management Information Systems: Managing the Digital Firm. – New York: Pearson Education, 2020. – 720 p.

4. Monks, Robert A., Minow, Nell. Corporate Governance. – Oxford: Blackwell Publishing, 2011. – 568 p.
5. Mintzberg, Henry. The Rise and Fall of Strategic Planning. – New York: Free Press, 1994. – 458 p.
6. Vahobov, A.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2015. – 312 b.
7. Shodmonov, Sh.Sh., G‘afurov, U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2018. – 420 b.
8. G‘ulomov S.S. Innovatsion iqtisodiyot va boshqaruv asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2016. – 320 b.
9. Xodiyev B.Yu. Iqtisodiy islohotlar va modernizatsiya jarayonlari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2015. – 280 b.
10. Abdurahmonov Q.X. Inson kapitali va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2013. – 256 b.
11. Mahmudov N.M. Korxona iqtisodiyoti va menejmenti. – Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2018. – 300 b.
12. Bekmurodov A.S. O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish strategiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2017. – 350 b.
13. Vahobov A.V. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy rivojlanish masalalari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2020. – 280 b.

UDK: 336.647/.648

KORXONALARDA BO‘NAK TO‘LOVLARI HISOBINING MOLIYAVIY HISOBOTGA TA’SIRI VA ULARNI OPTIMALLASHTIRISH BO‘YICHA TAHLILIY YONDASHUVLAR

ВЛИЯНИЕ УЧЕТА АВАНСОВЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В ПРЕДПРИЯТИЯХ НА ФИНАНСОВУЮ ОТЧЕТНОСТЬ И АНАЛИТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИХ ОПТИМИЗАЦИИ

IMPACT OF ADVANCE PAYMENT ACCOUNTING IN ENTERPRISES ON FINANCIAL REPORTING AND ANALYTICAL APPROACHES TO OPTIMIZATION

Dehqonov Umarjon Maxammad o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: katta o‘qituvchi **G.Sativaldiyeva**

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxonalarda bo‘nak (avans) to‘lovlari hisobining moliyaviy hisobot shakllanishiga ta’siri hamda ularni optimallashtirish bo‘yicha zamonaviy tahliliy yondashuvlar o‘rganiladi. Bo‘nak to‘lovlarining buxgalteriya hisobi, aktivlar va majburiyatlar tarkibidagi o‘zgarishlarga ta’siri, shuningdek, moliyaviy natijalar ishonchliligini oshirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy buxgalteriya tizimi o‘rtasidagi uyg‘unlik masalalari ham yoritiladi. Bundan tashqari, bo‘nak to‘lovlarini samarali boshqarish orqali korxona likvidligi va moliyaviy barqarorligini oshirish yo‘llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: bo‘nak to‘lovlari, avans hisob-kitoblari, moliyaviy hisobot, buxgalteriya hisobi, likvidlik, aktivlar, majburiyatlar, IFRS, optimallashtirish, moliyaviy tahlil.

В данной статье исследуется влияние учета авансовых платежей в предприятиях на формирование финансовой отчетности, а также современные аналитические подходы к их оптимизации. Анализируется влияние авансов на структуру активов и обязательств, а также

на достоверность финансовых результатов. Рассматриваются вопросы соответствия международных стандартов финансовой отчетности (IFRS) и национальной системы бухгалтерского учета. Кроме того, предлагаются пути повышения ликвидности и финансовой устойчивости предприятий за счет эффективного управления авансовыми платежами.

Ключевые слова: авансовые платежи, учет авансов, финансовая отчетность, бухгалтерский учет, ликвидность, активы, обязательства, МСФО, оптимизация, финансовый анализ.

This article examines the impact of advance payment accounting in enterprises on financial reporting and modern analytical approaches to their optimization. It analyzes how advance payments affect the structure of assets and liabilities as well as the reliability of financial results. The study also addresses the alignment between International Financial Reporting Standards (IFRS) and national accounting systems. In addition, it proposes ways to improve liquidity and financial stability through effective management of advance payments.

Keywords: advance payments, advance accounting, financial reporting, accounting, liquidity, assets, liabilities, IFRS, optimization, financial analysis.

Hozirgi globallashuv sharoitida korxonalarning moliyaviy faoliyatini samarali tashkil etish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta’minlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, korxonalarda bo‘nak (avans) to‘lovlari hisobi moliyaviy oqimlarning to‘g‘ri aks ettirilishi, aktiv va majburiyatlar balansining aniqligi hamda daromad va xarajatlarni to‘g‘ri tan olish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bo‘nak to‘lovlari iqtisodiy mazmuniga ko‘ra, korxona tomonidan kelgusida olinadigan tovar yoki xizmatlar uchun oldindan amalga oshirilgan mablag‘lar hisoblanib, ular moliyaviy hisobotda joriy aktivlar tarkibida aks ettiriladi.

Bo‘nak to‘lovlari hisobining to‘g‘ri yuritilmasligi moliyaviy hisobotlarda xatoliklar, aktivlar va majburiyatlar noto‘g‘ri tasniflanishi hamda korxona moliyaviy holati haqida noto‘g‘ri tasavvur shakllanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu jarayonni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, xususan, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) talablariga muvofiqlashtirish dolzarb hisoblanadi.

Shuningdek, bo‘nak to‘lovlarini boshqarish korxona likvidligi va to‘lov qobiliyatiga bevosita ta’sir etadi. Noto‘g‘ri rejalashtirilgan avans to‘lovlari aylanma mablag‘larning samarasiz ishlatilishiga olib kelib, moliyaviy barqarorlikni pasaytirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, bo‘nak to‘lovlarini optimallashtirish nafaqat buxgalteriya hisobi, balki moliyaviy menejmentning ham muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda korxonalar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar murakkablashib borar ekan, avans to‘lovlari hajmi ham ortib bormoqda. Bu esa ularni hisobga olish va nazorat qilish bo‘yicha zamonaviy tahliliy yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi. Shu sababli, mazkur tadqiqotda bo‘nak to‘lovlarining moliyaviy hisobotga ta’siri va ularni optimallashtirish yo‘llari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Bo‘nak to‘lovlari hisobi va uning moliyaviy hisobotga ta’siri masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, turli olimlar ushbu jarayonning buxgalteriya hisobi va moliyaviy menejmentdagi o‘rniga alohida e’tibor qaratganlar.

C.T. Horngren, S.M. Datar va M.V. Rajan o‘zlarining “Cost Accounting: A Managerial Emphasis” asarida avans to‘lovlarini korxonaning aylanma mablag‘larini boshqarishning muhim elementi sifatida ko‘rib, ularning noto‘g‘ri rejalashtirilishi likvidlik muammolarini keltirib chiqarishini ta’kidlaydi. Mualliflar avans to‘lovlarini nazorat qilish xarajatlar samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar [1].

D. Kieso, J. Weygandt va T. Warfield “Intermediate Accounting” asarida bo‘nak to‘lovlari moliyaviy hisobotda aktivlar tarkibida “oldindan to‘langan xarajatlar” sifatida aks ettirilishini ko‘rsatadi. Ularning fikriga ko‘ra, avans to‘lovlari daromad va xarajatlarni tan olish tamoyiliga bevosita ta’sir etib, hisobot davrlari o‘rtasida moliyaviy natijalarni to‘g‘ri taqsimlashni ta’minlaydi [2].

IFRS Foundation tomonidan ishlab chiqilgan “International Financial Reporting Standards (IFRS)” hujjatlarida bo‘nak to‘lovlarini tan olish va tasniflashda ehtiyotkorlik (prudence) va accrual tamoyillariga amal qilish zarurligi belgilangan. Ushbu standartlarga ko‘ra, avans to‘lovlari faqat kelajakdagi iqtisodiy foyda mavjud bo‘lgandagina aktiv sifatida tan olinadi [3].

Shuningdek, IASB tomonidan ishlab chiqilgan “Conceptual Framework for Financial Reporting” konseptual asosida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va haqqoniy taqdim etilishi uchun aktiv va majburiyatlarni to‘g‘ri baholash muhimligi qayd etilgan. Ushbu yondashuv bo‘nak to‘lovlari hisobini yuritishda ham asosiy metodologik baza bo‘lib xizmat qiladi [4].

O‘zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi milliy standartlarida ham bo‘nak to‘lovlari “oldindan to‘langan aktivlar” sifatida tasniflanib, ular korxonaning moliyaviy holatini to‘g‘ri aks ettirishda muhim rol o‘ynashi belgilangan [5].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘nak to‘lovlari hisobi nafaqat buxgalteriya jarayoni, balki moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda optimallashtirish masalalari zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotda korxonalarda bo‘nak to‘lovlari hisobining moliyaviy hisobotga ta’sirini o‘rganish uchun tahlil, sintez va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlari asosida avans to‘lovlarining aktivlar va pul oqimlariga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va milliy buxgalteriya tizimi talablari o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi. Empirik ma’lumotlarni umumlashtirish orqali bo‘nak to‘lovlarini optimallashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida moliyaviy jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi ham tahlil qilindi.

Korxonalarda bo‘nak (avans) to‘lovlari hisobi moliyaviy hisobotning ishonchliligi va aniqligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan muhim buxgalteriya yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, avans to‘lovlarining noto‘g‘ri aks ettirilishi aktivlar tarkibining buzilishiga, xarajatlarning noto‘g‘ri davrlarga taqsimlanishiga hamda foyda ko‘rsatkichlarining sun’iy ravishda o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bo‘nak to‘lovlarini to‘g‘ri tan olish va ularni moliyaviy hisobotda aniq tasniflash korxona moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Tahlil jarayonida korxonalarda avans to‘lovlari odatda uch asosiy yo‘nalishda uchrashi aniqlandi: yetkazib beruvchilarga to‘langan avanslar, xizmatlar uchun oldindan to‘lovlar va pudratchilar bilan hisob-kitoblardagi bo‘naklar. Ushbu operatsiyalar korxonaning joriy aktivlari tarkibida “oldindan to‘langan xarajatlar” sifatida aks ettiriladi va ularning keyingi davrlarda xarajatlarga o‘tkazilishi daromadni tan olish tamoyiliga asoslanadi [2].

Quyidagi jadvalda bo‘nak to‘lovlarining moliyaviy hisobot elementlariga ta’siri tahlil qilingan:

1-jadval

Bo‘nak to‘lovlarining moliyaviy hisobotga ta’siri

Bo‘nak to‘lov turi	Moliyaviy hisobotda aks etishi	Ta’sir yo‘nalishi	Xavf darajasi
Yetkazib beruvchilarga avans	Joriy aktivlar (oldindan to‘lovlar)	Likvidlikka ta’sir	O‘rta
Xizmatlar uchun oldindan to‘lov	Oldindan to‘langan xarajatlar	Xarajatlarni davrlashtirish	Yuqori
Pudratchilarga bo‘nak to‘lovlar	Tugallanmagan ishlab chiqarish	Aktivlar strukturasi	Yuqori

Tahlil natijalariga ko‘ra, avans to‘lovlarining eng katta muammosi ularni noto‘g‘ri davrlashtirish va xarajatlarga o‘tkazishda kechikishlar yuz berishidir. Bu holat korxona foydasini noto‘g‘ri ko‘rsatishga olib keladi va moliyaviy hisobotning haqqoniyligini pasaytiradi. Ayniqsa, qurilish va ishlab chiqarish korxonalarida bo‘nak to‘lovlari hajmining yuqoriligi bu muammoni yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, IFRS talablariga muvofiq bo‘nak to‘lovlari faqat kelajakda iqtisodiy foyda keltirishi ehtimoli yuqori bo‘lganda aktiv sifatida tan olinishi kerak. Ammo amaliyotda ayrim korxonalarda ushbu tamoyilga to‘liq amal qilinmasligi natijasida balans ko‘rsatkichlari buziladi va moliyaviy tahlil natijalari ishonchsiz bo‘lib qoladi.

Quyida avans to‘lovlarini optimallashtirish orqali moliyaviy natijalardagi o‘zgarishlar qisqacha tahlil qilingan:

- Avans to‘lovlarini nazorat qilish orqali likvidlik 8–12% gacha yaxshilanishi mumkin;
- Xarajatlarni to‘g‘ri davrlashtirish foyda ko‘rsatkichlarining aniqligini oshiradi;
- Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari xatoliklarni 20–25% gacha kamaytiradi;
- Ichki audit nazoratining kuchaytirilishi moliyaviy intizomni mustahkamlaydi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar natijasida bo‘nak to‘lovlarini samarali boshqarish korxona moliyaviy hisobotining shaffofligi va ishonchliligini oshirishda muhim rol o‘ynashi aniqlandi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli buxgalteriya tizimlarini joriy etish va ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish orqali ushbu jarayonni yanada optimallashtirish mumkin.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda bo‘nak to‘lovlari hisobi moliyaviy hisobotning ishonchliligi, aniqligi va shaffofligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bo‘nak to‘lovlarining noto‘g‘ri hisobga olinishi aktivlar va majburiyatlar tarkibining buzilishiga, daromad va xarajatlarning noto‘g‘ri davrlarga taqsimlanishiga hamda korxona moliyaviy natijalarining real holatdan farq qilishiga olib keladi.

Tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, avans to‘lovlarini samarali boshqarish korxona likvidligi va moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ularni to‘g‘ri tasniflash va o‘z vaqtida xarajatlarga o‘tkazish moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini ta’minlaydi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini yengillashtiradi.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) talablariga mos ravishda bo‘nak to‘lovlarini yuritish korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish esa ushbu jarayonni yanada avtomatlashtirib, xatoliklarni kamaytiradi va hisob tizimining samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, bo‘nak to‘lovlari hisobini optimallashtirish korxona moliyaviy boshqaruv tizimining muhim yo‘nalishi bo‘lib, u barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education, London, 2015, 856-bet.
2. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. Intermediate Accounting. Wiley, Hoboken, 2020, 1348-bet.
3. International Accounting Standards Board (IASB). Conceptual Framework for Financial Reporting. IFRS Foundation, London, 2018, 95-bet.
4. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS) Manual. IFRS Foundation, London, 2023, 1200-bet.
5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari to‘plami. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi nashriyoti, Toshkent, 2022, 310-bet.

UDK: 334.722:620.92(575.1)

O‘ZBEKISTONDA YASHIL ENERGIYADAN FOYDALANGAN HOLDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL VA MOLIYAVIY MEXANIZMLARI

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ФИНАНСОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕЛЕНОЙ ЭНЕРГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

INSTITUTIONAL AND FINANCIAL MECHANISMS FOR DEVELOPING SMALL BUSINESS BASED ON GREEN ENERGY IN UZBEKISTAN

Isoqova Madina Abduvahob qizi
University of Business and Science Yashil iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekistonda yashil energiyadan foydalanish asosida kichik biznesni rivojlantirishning institutsional va moliyaviy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda qayta tiklanuvchi energiya manbalarining iqtisodiy ahamiyati, kichik biznes subyektlari faoliyatida energiya samaradorligini oshirish imkoniyatlari hamda davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy va tashkiliy sharoitlar o‘rganilgan. Shuningdek, investitsiyalarni jalb etish, subsidiyalar va imtiyozli kreditlar orqali yashil energiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil energiya, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, kichik biznes, institutsional mexanizmlar, moliyaviy mexanizmlar, investitsiyalar, energiya samaradorligi, subsidiyalar.

В данной научной статье проанализированы институциональные и финансовые механизмы развития малого бизнеса на основе использования зеленой энергии в Узбекистане. В исследовании рассмотрены экономическая значимость возобновляемых источников энергии, возможности повышения энергоэффективности в деятельности субъектов малого бизнеса, а также правовые и организационные условия, создаваемые государством. Особое внимание уделено механизмам привлечения инвестиций, субсидиям и льготному кредитованию проектов в сфере зеленой энергетики.

Ключевые слова: зеленая энергия, возобновляемые источники энергии, малый бизнес, институциональные механизмы, финансовые механизмы, инвестиции, энергоэффективность, субсидии.

This scientific article analyzes the institutional and financial mechanisms for developing small businesses based on the use of green energy in Uzbekistan. The study examines the economic importance of renewable energy sources, opportunities to improve energy efficiency in small business activities, and the legal and organizational framework established by the government. Special attention is given to investment attraction mechanisms, subsidies, and preferential lending for green energy projects.

Keywords: green energy, renewable energy sources, small business, institutional mechanisms, financial mechanisms, investment, energy efficiency, subsidies.

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda ekologik barqarorlik va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash ustuvor yo‘nalishga aylandi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish iqtisodiy o‘sish va energiya xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan “toza va arzon energiya” maqsadi alohida o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda ham yashil energiyani rivojlantirish va uni iqtisodiyotga joriy etish bo‘yicha islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, davlat dasturlari doirasida quyosh va shamol energiyasidan

foydalanishni kengaytirish kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kichik biznesda energiya xarajatlari yuqori bo‘lgani sababli, yashil texnologiyalarni joriy etish samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu bois, mamlakatda kichik biznesni rivojlantirishda yashil energiyadan foydalanish bo‘yicha institutsional va moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda investitsiyalar, subsidiyalar va xalqaro moliyaviy institutlar ishtiroki muhim rol o‘ynamoqda.

Yashil energiyadan foydalanish va kichik biznesni rivojlantirish masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar mazkur sohaning nazariy asoslarini shakllantirish hamda amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Michael Porter o‘zining raqobat ustunligi nazariyasida ekologik innovatsiyalar va resurslardan samarali foydalanish korxonalarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashini ta’kidlaydi. Uning “The Competitive Advantage of Nations” asarida qayd etilishicha, energiya samaradorligini oshirish va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish korxonalar xarajatlarini kamaytirish bilan birga, yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi [1].

Shuningdek, Nicholas Stern “The Economics of Climate Change: The Stern Review” asarida iqlim o‘zgarishining iqtisodiy oqibatlarini chuqur tahlil qilib, yashil energiyaga o‘tish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali ekanligini asoslab beradi. Uning fikricha, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalar kiritish uzoq muddatda iqtisodiy yo‘qotishlarning oldini olishga xizmat qiladi [2].

Qayta tiklanuvchi energiya va kichik biznes o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi International Energy Agency tomonidan chop etilgan hisobotlarda ham keng yoritilgan. Ushbu tashkilotning tahlillariga ko‘ra, kichik va o‘rta biznes subyektlarida energiya samaradorligini oshirish orqali ishlab chiqarish tannarxini sezilarli darajada kamaytirish mumkin, bu esa ularning bozor raqobatbardoshligini oshiradi [3].

Moliyaviy mexanizmlar nuqtai nazaridan Jahon banki ekspertlari tomonidan tayyorlangan ilmiy ishlarda rivojlanayotgan mamlakatlarda yashil energiya loyihalarini moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik, subsidiyalar va imtiyozli kreditlash tizimlari muhim rol o‘ynashi ta’kidlangan. Xususan, ushbu tashkilotning hisobotlarida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus moliyaviy instrumentlarni joriy etish zarurligi qayd etiladi [4].

Mahalliy olimlardan A. Vahobov o‘z ilmiy ishlarida O‘zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida energiya resurslaridan samarali foydalanish muhimligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish kichik biznes faoliyatining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi [5].

Bundan tashqari, Sh. Shodmonov va U. G‘afurov o‘zlarining iqtisodiyot nazariyasiga oid asarlarida kichik biznesning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni va uni rivojlantirish omillarini tahlil qilib, energiya samaradorligi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim omillardan biri ekanligini qayd etadilar [6].

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, yashil energiyadan foydalanish kichik biznesni rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Biroq, O‘zbekiston sharoitida ushbu yo‘nalishda institutsional va moliyaviy mexanizmlarni kompleks tarzda takomillashtirish zarurati mavjud bo‘lib, bu mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi.

Mazkur tadqiqotda yashil energiyadan foydalangan holda kichik biznesni rivojlantirish jarayonlarini o‘rganishda tizimli va kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot davomida iqtisodiy-statistik tahlil, solishtirma tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, O‘zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘zaro taqqoslab o‘rganildi. Ma’lumotlarni tahlil qilishda rasmiy statistik manbalar va xalqaro tashkilotlar hisobotlariga tayanildi. Olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

O‘zbekistonda yashil energiyadan foydalangan holda kichik biznesni rivojlantirish masalasi so‘nggi yillarda iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish,

energiya samaradorligini oshirish hamda kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkoniyatlari kengayib bormoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes subyektlarida energiya xarajatlari umumiy xarajatlarning 15–30 foizini tashkil etadi, bu esa ularning rentabelligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yashil energiya texnologiyalarini joriy etish natijasida ushbu xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Masalan, quyosh panellari va kichik quvvatli shamol generatorlaridan foydalanish orqali elektr energiyasi uchun sarflanadigan xarajatlar 20–40 foizgacha qisqarishi mumkin. Bu esa kichik biznes subyektlarining foyda darajasini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, energiya manbalarining diversifikatsiyasi ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlab, tashqi energiya ta’minotiga bog‘liqlikni kamaytiradi.

O‘zbekistonda yashil energiya sohasini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy baza takomillashtirilmoqda, davlat dasturlari va strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu jarayonda O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, jumladan, quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish, kichik biznes uchun energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi.

Moliyaviy mexanizmlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yashil energiya loyihalarini rivojlantirishda investitsiyalarni jalb etish, subsidiyalar va imtiyozli kreditlash tizimi asosiy vositalardan hisoblanadi. Xususan, Jahon banki hamda Osiyo taraqqiyot banki tomonidan ajratilayotgan mablag‘lar kichik biznes subyektlarining yashil energiya texnologiyalariga o‘tishini rag‘batlantirmoqda. Ushbu moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari natijasida kichik biznes subyektlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish darajasi oshib bormoqda.

Quyida kichik biznes subyektlarida yashil energiya texnologiyalarini joriy etish natijasida asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishi keltirilgan:

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, yashil energiya texnologiyalarini joriy etish kichik biznes subyektlarida iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Xususan, energiya xarajatlari kamayishi hisobiga ishlab chiqarish tannarxi pasayadi, bu esa yakuniy mahsulot narxining raqobatbardoshligini oshiradi. Natijada, korxonalarning rentabellik darajasi ortadi va ularning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanadi.

1-jadval

Yashil energiya texnologiyalarini joriy etish natijasida kichik biznes ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy energiya (%)	Yashil energiya (%)	O‘zgarish (%)
Energiya xarajatlari ulushi	25	15	-10
Ishlab chiqarish tannarxi	100	85	-15
Rentabellik darajasi	12	20	+8
Energiya samaradorligi	100	135	+35

Shu bilan birga, yashil energiya texnologiyalarini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, boshlang‘ich investitsiya xarajatlarining yuqoriligi, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda malakali kadrlar yetishmasligi ushbu jarayonni sekinlashtiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ushbu muammolarni hal etishda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, O‘zbekistonda yashil energiyadan foydalangan holda kichik biznesni rivojlantirish katta iqtisodiy salohiyatga ega bo‘lib, ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun institutsional va moliyaviy mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarur. Yashil energiyadan foydalanish kichik biznesni barqaror rivojlantirishning muhim omili bo‘lib, u energiya xarajatlarini kamaytirish, samaradorlikni oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu jarayon kichik biznesning moliyaviy barqarorligini mustahkamlab, umumiy iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishda institutsional va moliyaviy mexanizmlar - davlat dasturlari, imtiyozlar, investitsiyalar va kreditlash tizimi - muhim rol o‘ynamoqda. Biroq, yuqori boshlang‘ich xarajatlar, infratuzilma va kadrlar muammolari rivojlanishni cheklamoqda.

Shu sababli, davlat-xususiy hamkorlikni kuchaytirish va innovatsion moliyaviy instrumentlarni keng joriy etish zarur. Umuman olganda, yashil energiya kichik biznes rivoji bilan birga ekologik barqarorlikni ham ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press nashriyoti, Nyu-York shahri, 1990, 45–67-betlar.
2. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press nashriyoti, Kembrij shahri, 2007, 112–130-betlar.
3. International Energy Agency. Energy Efficiency 2022. IEA nashriyoti, Parij shahri, 2022, 78–95-betlar.
4. World Bank. Financing Climate and Green Growth. World Bank Publications, Vashington shahri, 2021, 56–74-betlar.
5. Vahobov A.V. Milliy iqtisodiyot. “O‘zbekiston” nashriyoti, Toshkent shahri, 2019, 210–225-betlar.
6. Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. “Fan va texnologiya” nashriyoti, Toshkent shahri, 2018, 134–150-betlar.
7. REN21. Renewables Global Status Report. REN21 Secretariat, Parij shahri, 2023, 60–85-betlar.
8. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. Energetika sohasini rivojlantirish dasturi. Toshkent shahri, 2022, 15–28-betlar.
9. World Bank, Asian Development Bank. Green Finance Development Report. Vashington shahri, 2023, 90–110-betlar.

UDK:331.2

KORXONALARDA MEHNATGA HAQ TO‘LASH HISOBINI AVTOMATLASHTIRISH VA AUDIT SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

ПУТИ АВТОМАТИЗАЦИИ УЧЕТА ОПЛАТЫ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ И ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ АУДИТА

WAYS TO AUTOMATE PAYROLL ACCOUNTING IN ENTERPRISES AND IMPROVE AUDIT EFFICIENCY

Mamadaliyev Boburjon
Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi talabasi

Teshaboyev Jamshidbek
Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirishning nazariy va amaliy jihatlari hamda audit samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ish haqi hisobini yuritishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, inson omilini kamaytirish va hisob-kitob jarayonlarini optimallashtirishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ichki audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish va xatoliklarni minimallashtirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: mehnatga haq to‘lash, avtomatlashtirish, audit, ichki nazorat, ish haqi hisobi, raqamli texnologiyalar, samaradorlik.

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты автоматизации учета оплаты труда на предприятиях, а также вопросы повышения эффективности аудита. Особое внимание уделяется использованию современных информационных технологий в расчетах заработной платы, снижению влияния человеческого фактора и оптимизации учетных процессов. Кроме того, предложены пути совершенствования системы внутреннего аудита с целью повышения финансовой прозрачности и минимизации ошибок.

Ключевые слова: оплата труда, автоматизация, аудит, внутренний контроль, учет заработной платы, цифровые технологии, эффективность.

This article analyzes the theoretical and practical aspects of automating payroll accounting in enterprises, as well as ways to improve audit efficiency. The study highlights the importance of using modern information technologies in payroll calculations, reducing human factors, and optimizing accounting processes. Furthermore, it proposes methods for improving internal audit systems to enhance financial transparency and minimize errors.

Keywords: payroll, automation, audit, internal control, wage accounting, digital technologies, efficiency.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish, xususan, mehnatga haq to‘lash hisobini samarali tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ish haqi hisobining to‘g‘ri yuritilishi nafaqat korxona moliyaviy natijalariga, balki xodimlarning ijtimoiy himoyasi va mehnat motivatsiyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan ushbu jarayonni avtomatlashtirish va audit mexanizmlarini kuchaytirish zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini yuritishda inson omilining yuqoriligi turli xatoliklar, noqonuniy to‘lovlar hamda hisob-kitoblarda aniqlikning yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, ya’ni hisob jarayonlarini avtomatlashtirish muhim vosita hisoblanadi. Avtomatlashtirilgan tizimlar ish haqi hisobini tezkor, aniq va shaffof tarzda yuritish imkonini beradi, shuningdek, mehnat resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi [1].

Korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobi va uni avtomatlashtirish hamda audit samaradorligini oshirish masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar nazariy asoslar va amaliy yondashuvlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Raymond H. Peterson o‘zining “Accounting Information Systems” asarida ta’kidlashicha, buxgalteriya hisobi jarayonlarini avtomatlashtirish korxona faoliyatida axborotning aniqligi va tezkorligini ta’minlaydi, bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim omil hisoblanadi [2]. Muallifning fikricha, avtomatlashtirilgan tizimlar inson omilini kamaytirib, hisob-kitoblarda xatoliklar ehtimolini sezilarli darajada pasaytiradi.

Shuningdek, Romney Marshall B. va Steinbart Paul J.larning “Accounting Information Systems” nomli asarida buxgalteriya axborot tizimlarining korxona ichki nazorat tizimidagi o‘rni keng yoritilgan bo‘lib, unda avtomatlashtirish orqali moliyaviy operatsiyalar ustidan nazoratni kuchaytirish mumkinligi asoslab berilgan [3]. Ularning qarashlariga ko‘ra, samarali axborot tizimi audit jarayonlarini ham soddalashtiradi va audit sifatini oshiradi.

Audit samaradorligini oshirish masalalari Alvin A. Arens, Randal J. Elder va Mark S. Beasleylarning “Auditing and Assurance Services” asarida chuqur tahlil qilingan. Mazkur asarda audit jarayonida ichki nazorat tizimini baholash, risklarni aniqlash va ularni minimallashtirish mexanizmlari yoritilgan bo‘lib, auditning samaradorligi ko‘p jihatdan korxonadagi hisob tizimining avtomatlashtirilganlik darajasiga bog‘liq ekanligi ta’kidlangan [4].

Mahalliy olimlardan Sh. Shodmonov va U. G‘ofurovlarning iqtisodiyot nazariyasiga oid ilmiy ishlarida mehnatga haq to‘lash tizimini takomillashtirish, xodimlar mehnatini rag‘batlantirish va ish haqi hisobining iqtisodiy mohiyati yoritilgan [5]. Ularning fikricha, ish haqi hisobining shaffof va adolatli yuritilishi korxona samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, B. Xasanovning ilmiy maqolalarida buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish masalalari tahlil qilinib, zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanish orqali hisob jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan [6]. Muallif avtomatlashtirish orqali audit uchun zarur bo‘lgan ishonchli va tezkor ma’lumotlar bazasini shakllantirish mumkinligini alohida ta’kidlaydi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit samaradorligini oshirish o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks yondashuv asosida takomillashtirish zarur.

Mazkur tadqiqotda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit samaradorligini oshirish masalalarini o‘rganishda tizimli yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash, iqtisodiy-statistik hamda mantiqiy umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Shuningdek, korxonalarda amalda qo‘llanilayotgan buxgalteriya hisobi va audit jarayonlari o‘rganilib, ularning samaradorligi baholandi. Raqamli texnologiyalar asosida hisob jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Olingan natijalar asosida amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit samaradorligini oshirish masalalarini tahlil qilish jarayonida, avvalo, amaldagi an’anaviy (qo‘lda yuritiladigan) va avtomatlashtirilgan hisob tizimlari o‘rtasidagi farqlar o‘rganildi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy usulda ish haqi hisobini yuritishda inson omilining yuqori darajada ishtirok etishi natijasida hisob-kitoblarda xatoliklar, ma’lumotlarning kechikishi va shaffoflikning yetarli emasligi kuzatiladi. Bunday holatlar esa o‘z navbatida audit jarayonining murakkablashishiga va qo‘shimcha vaqt hamda resurslar sarflanishiga olib keladi.

Avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish orqali ish haqi hisobini yuritish jarayonlari sezilarli darajada soddalashtiriladi. Xususan, ish vaqtini hisobga olish, soliq va ajratmalarni avtomatik hisoblash, hisobotlarni shakllantirish kabi jarayonlar dasturiy vositalar yordamida tezkor va aniq bajariladi. Natijada hisob-kitoblar ishonchliligi oshadi, inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi va moliyaviy axborotlarning shaffofligi ta’minlanadi. Bu esa audit jarayonida zarur ma’lumotlarni tezkor olish va tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot davomida avtomatlashtirilgan tizimlarning audit samaradorligiga ta’siri ham baholandi. Aniqlanishicha, raqamlashtirilgan hisob tizimlarida ichki nazorat mexanizmlari kuchayadi, chunki barcha operatsiyalar elektron tarzda qayd etilib, ularning izchilligi va tekshiriluvchanligi ta’minlanadi. Bu esa auditorlarga operatsiyalarni tanlab tekshirish o‘rniga, to‘liq ma’lumotlar bazasi asosida tahlil olib borish imkonini yaratadi. Natijada audit sifati oshib, aniqlik darajasi yuqori bo‘ladi.

Quyidagi jadvalda an’anaviy va avtomatlashtirilgan mehnatga haq to‘lash hisob tizimlarining asosiy ko‘rsatkichlari taqqoslab tahlil qilindi:

1-jadval

Mehnatga haq to‘lash hisob tizimlarining taqqoslama tahlili

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy tizim	Avtomatlashtirilgan tizim
Hisob-kitob aniqligi	O‘rtacha	Yuqori
Xatoliklar darajasi	Yuqori	Past
Ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi	Sekin	Tez
Inson omili ta’siri	Yuqori	Minimal
Audit o‘tkazish muddati	Uzoq	Qisqa
Moliyaviy shaffoflik	Past	Yuqori

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, avtomatlashtirilgan tizimlar barcha asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ustunlikka ega. Ayniqsa, hisob aniqligining oshishi va xatoliklarning kamayishi korxonaning moliyaviy natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, audit jarayonining tezlashuvi va samaradorligining oshishi boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish nafaqat hisob jarayonlarini optimallashtiradi, balki audit tizimini ham yangi bosqichga olib chiqadi. Bu esa

korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan zamonaviy korxonalarda avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy etish va ularni audit jarayonlari bilan integratsiyalash muhim strategik yo‘nalish sifatida qaralishi lozim.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit samaradorligini oshirish o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlar ekanligi aniqlandi. Ish haqi hisobini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etish hisob-kitoblarning aniqligini oshirish, inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytirish hamda moliyaviy ma’lumotlarning shaffofligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan tizimlar audit jarayonini soddalashtirib, uni tezkor va sifatli amalga oshirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, korxonalarda avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy etish ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytiradi va moliyaviy intizomni mustahkamlaydi. Natijada audit tekshiruvlarining samaradorligi oshib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ishonchli axborot bazasi shakllanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash orqali mehnatga haq to‘lash jarayonlarini optimallashtirish korxonalarning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, korxonalarda mehnatga haq to‘lash hisobini avtomatlashtirish va audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha kompleks yondashuvni joriy etish zarur. Bu esa nafaqat hisob va nazorat jarayonlarini takomillashtiradi, balki korxonaning barqaror rivojlanishini ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Peterson R.H. Accounting Information Systems. – New York: John Wiley & Sons, 2012. – 320 p.
2. Romney M.B., Steinbart P.J. Accounting Information Systems. – 14th ed. – Pearson Education Limited, Harlow (UK), 2018. – 768 p.
3. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. – 16th ed. – Pearson Education, New York, 2017. – 912 p.
4. Shodmonov Sh.Sh., G‘ofurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2010. – 256 b.
5. Xasanov B.B. Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali. – Toshkent, 2020. – №3. – 45–52-betlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari to‘plami. – Toshkent, 2021. – 280 b.

UDK:336.14

DAVLAT MUASSASALARIDA ASOSIY VOSITALARNING HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

IMPROVING THE ACCOUNTING OF FIXED ASSETS IN PUBLIC INSTITUTIONS AND ENHANCING THEIR UTILIZATION EFFICIENCY

Poziljonov Muhammadsaid
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi talabasi

Teshaboyev Xushnudbek
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini yuritish tizimini takomillashtirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari o‘rganilgan. Moliyaviy va iqtisodiy jihatlari, hisob-kitob tartibi, nazariy va amaliy tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali resurslardan foydalanishni optimallashtirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, davlat muassasalari, hisob, samaradorlik, resurslar, takomillashtirish.

В статье рассмотрены вопросы совершенствования системы учета основных средств в государственных учреждениях и повышения эффективности их использования. Приведены финансово-экономические аспекты, порядок учета, теоретические и практические рекомендации. Также проанализированы пути оптимизации использования ресурсов с внедрением современных информационных технологий.

Ключевые слова: основные средства, государственные учреждения, учет, эффективность, ресурсы, совершенствование.

This article examines the issues of improving the accounting system of fixed assets in public institutions and enhancing their utilization efficiency. Financial and economic aspects, accounting procedures, theoretical and practical recommendations are presented. The article also analyzes ways to optimize resource usage through the implementation of modern information technologies.

Keywords: fixed assets, public institutions, accounting, efficiency, resources, improvement

Davlat muassasalarining samarali faoliyati ularning moddiy resurslari, xususan, asosiy vositalarning to‘g‘ri va tizimli hisobini yuritishga bevosita bog‘liqdir. Asosiy vositalar – bu korxona yoki muassasa uzoq muddat foydalanadigan, moddiy shaklda bo‘lgan resurslar bo‘lib, ularning iqtisodiy qadriyatini hisobga olish va boshqarish davlat byudjeti va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish masalasi nafaqat moliyaviy hisob-kitoblarning aniqligi va shaffofligini ta’minlash, balki resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan ham muhimdir [1]. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida, davlat muassasalari ko‘plab investitsiyaviy va moliyaviy cheklovlar ostida faoliyat yuritadi, shuning uchun har bir asbob-uskunaning, bino va inshootlarning to‘g‘ri hisoblanganligi va samarali ishlatilishi tashkilotning barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi asosiy vositalarni boshqarish jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Elektron hisob-kitob tizimlari yordamida ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish, resurslarning ishlash holatini tahlil qilish va samaradorlikni oshirish mumkin [2]. Shu bois, davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish va ularni samarali boshqarish muammolari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ahamiyat kasb etadi.

Davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini yuritish va ularni samarali boshqarish masalasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, Abdullayev A.A. o‘zining «Учет основных средств в государственных учреждениях: теория и практика» asarida davlat muassasalarida asosiy vositalarning moliyaviy va iqtisodiy hisobini yuritish tizimi tashkilotning barqaror faoliyati uchun muhimligini ta’kidlaydi [3].

Shuningdek, Karimov Sh. va Mahmudov B. o‘z tadqiqotlarida davlat muassasalarida asosiy vositalarni boshqarishning samaradorlik jihatlarini tahlil qilgan. Ularning fikricha, zamonaviy axborot tizimlarini joriy qilish orqali asosiy vositalar holatini real vaqt rejimida kuzatish va resurslarni optimal taqsimlash mumkin [4].

IFRS Foundationning International Accounting Standard 16: Property, Plant and Equipment normativ hujjatida ham asosiy vositalarni hisobga olishning xalqaro standartlari belgilangan. Ushbu manbaga ko‘ra, aktivlarning hisob kitobi, amortizatsiya va foydalanish samaradorligi davlat va xususiy sektor tashkilotlari uchun universal prinsip sifatida qabul qilinishi lozim [5].

Davlat Soliq Qo‘mitasi tomonidan nashr etilgan yo‘riqnomalarda esa asosiy vositalarni davlat muassasalarida hisobga olish tartibi va hisob-kitobni yuritishning amaliy jihatlari batafsil ko‘rsatilgan. Bu hujjatlarni tadqiq etish orqali olimlar va mutaxassislar davlat muassasalari faoliyatida asosiy vositalardan samarali foydalanishning muhim yo‘llarini aniqlashlari mumkin [6].

Ushbu tadqiqotda davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari o‘rganildi. Tadqiqotda analitik, solishtirma va statistik usullar qo‘llanilib, mavjud amaliyot va qonunchilik hujjatlari tahlil qilindi. Shuningdek, moliyaviy hisobotlar va audit ma’lumotlari asosida resurslardan foydalanish samaradorligi o‘lchandi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil va empirik kuzatuv usullari uyg‘unlashtirilib, taklif etilgan tavsiyalarni ishlab chiqish uchun asos yaratildi. Shu yo‘l bilan maqolada nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham yechimlar taqdim etildi.

Davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini yuritish va ularni samarali boshqarish jarayoni o‘rganilganda, bir nechta muhim jihatlar aniqlanadi. Birinchidan, asosiy vositalarning foydalanish darajasi muassasa turiga va texnik bazaning holatiga bevosita bog‘liq. Jadval ko‘rsatkichlariga qaraganda, ta’lim muassasalarida foydalanish darajasi 82% bo‘lib, bu asosiy vositalarning barqaror ishlashini va minimal texnik nosozliklarni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tibbiyot markazlarida foydalanish darajasi 78% bo‘lib, bu yuqori amortizatsiya darajasi (15%) va murakkab texnik jihozlar bilan bog‘liq.

Samaradorlik bahosi: asosiy vositalarning ishlash darajasi va moliyaviy natijalar tahlili asosida hisoblangan.

1-jadval

Davlat muassasalarida asosiy vositalarning moliyaviy ko‘rsatkichlari va samaradorlik bahosi

Muassasa nomi	**Umumiy asosiy vositalar qiymati (mln so‘m)**	**Foydalanish darajasi (%)**	**Amortizatsiya darajasi (%)**	**Samaradorlik bahosi***
Davlat kutubxonasi	15,200	80	12	O‘rta
Tibbiyot markazi	32,500	78	15	O‘rta
Maktab ta’lim muassasasi	21,400	82	10	Yuqori
Madaniyat markazi	9,800	79	11	O‘rta

Jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, asosiy vositalarning samaradorligini aniqlashda bir nechta omillar rol o‘ynaydi:

1. Asbob-uskunalarning texnik holati va amortizatsiya darajasi – Tibbiyot markazlarida texnik murakkab jihozlar tez eskiradi, shuning uchun samaradorlik o‘rtacha ko‘rsatkichda qolmoqda.
2. Foydalanish intensivligi – Ta’lim muassasalarida asosiy vositalar muntazam ishlatiladi, bu esa samaradorlikni oshiradi.
3. Boshqaruv mexanizmlari – Kutubxona va madaniyat markazlarida asosiy vositalarning holati va monitoring darajasi yetarli emas, bu esa ularni samarali ishlatilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Bundan tashqari, jadvaldan kelib chiqqan holda, moliyaviy tahlil shuni ko‘rsatadiki, foydalanish darajasi va amortizatsiya darajasi o‘rtasida salbiy bog‘liqlik mavjud: yuqori amortizatsiyaga ega muassasalarda foydalanish darajasi nisbatan past. Shu bilan birga, samaradorlikni oshirish uchun raqamli hisob tizimlarini joriy qilish muhim omil sifatida ajralib turadi. Masalan, elektron hisob-kitob tizimi orqali asosiy vositalarning har bir elementi monitoring qilinadi, eskirish darajasi kuzatiladi va yetarlicha resurslar optimal tarzda taqsimlanadi [7].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki:

- Muassasalarda asosiy vositalarni samarali boshqarish uchun ularning holati va ishlash darajasi bo‘yicha muntazam monitoring zarur.
- Raqamli hisob tizimlari va avtomatlashtirilgan amaliyotlar joriy etilganda, resurslarni tejash va moliyaviy barqarorlikni oshirish imkoniyati mavjud.
- Foydalanish darajasi va samaradorlikni oshirishda muassasa turiga mos boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Shu jihatdan, jadvaldagi ma’lumotlar va tahlil bir-birini mustahkamlab, davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini aniq ko‘rsatadi [9].

Xulosa qilib aytish mumkinki, muassasa turiga qarab, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari turlicha bo‘lishi kerak. Ta’lim muassasalarida asosiy vositalar yuqori darajada ishlatilsa, tibbiyot va madaniyat markazlarida ular monitoring va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari yordamida samaradorlikni oshirish imkoniyatiga ega.

Shuningdek, raqamli hisob tizimlarini joriy qilish nafaqat moliyaviy hisobotlarni shaffoflashtiradi, balki resurslarning holatini real vaqt rejimida kuzatishga, eskirish darajasini aniqlashga va optimal taqsimlashga imkon beradi. Shu yo‘l bilan davlat muassasalarida asosiy vositalarning hisobini takomillashtirish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali bo‘lib, tashkilot faoliyatining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anggraeni, R. N., Safitri, A. D., & Adekunle, A. O. (2024). *Reforming Fixed Asset Accounting in the Public Sector*: *Global Practices and Policy Insights*. Sinergi International Journal of Accounting and Taxation, 2(4), 187–199. DOI: 10.61194/ijat.v2i4.714.
2. Abdullayeva, N. (2023). *Prospects for Improving the Accounting of Fixed Assets Based on International Public Sector Accounting Standards (IPSAS) in the Public Sector*. International Journal of Asian Economic Light (JAEL), 11(6), sep 2023.
3. Boymurodov, I. M., & Nuraliyev, B. B. (2025). *Problems in Fixed Assets Accounts and Ways to Eliminate Them*. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research (IJSSIR), 14(05), 41–47.
4. Abdullayeva, N. (2023). *Methodology of Recognition, Evaluation, and Accounting of Fixed Assets in Budget Organizations*. Scientific Collection «InterConf», (173), 47–53.
5. Iskhakova, N. F. (2023). *Current Issues of Keeping Accounting for Fixed Assets According to the Requirements of International Standards of Financial Reporting*. Scientific Journal of “International Finance & Accounting”, Issue 1, February 2023.
6. Boltaev, A. S. (2023). *Improving the Accounting of Fixed Assets*. Scientific Journal of “International Finance & Accounting”, Issue 5, October 2023.

7. Ilmuradova, S. N., & Maxmudov, J. E. (2021). *Fixed Assets Account*. PEDAGOG Journal. https://bestpublication.org/index.php/pedg/article/view /4917
8. Madatovich, E. O. (2025). *Accounting for Fixed Assets*. CyberLeninka. https://cyberleninka.ru/article/n/accounting-for-fixed-assets

UDK: 338.43:334.722:330.341.1

QISHLOQ HUDUDLARIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING ROLI

РОЛЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

THE ROLE OF INNOVATIVE APPROACHES IN ENHANCING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS

Rustamova Faridaxon Anvarjonovna
Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot elementlari, agroinnovasiyalar va boshqaruv mexanizmlarining roli ochib berilgan. Tadqiqot natijasida qishloq hududlarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi asosiy omillar aniqlanib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq hududlari, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiyalar, raqamli iqtisodiyot

В данной статье научно обоснована роль инновационных подходов в повышении экономической эффективности малого бизнеса и частного предпринимательства в сельской местности. Особое внимание уделено современным технологиям, элементам цифровой экономики, агроинновациям и механизмам управления. В результате исследования выявлены основные факторы повышения экономической эффективности и предложены практические рекомендации.

Ключевые слова: сельские территории, малый бизнес, частное предпринимательство, экономическая эффективность, инновации, цифровая экономика

This article scientifically analyzes the role of innovative approaches in improving the economic efficiency of small businesses and private entrepreneurship in rural areas. Special attention is given to modern technologies, digital economy elements, agro-innovations, and management mechanisms. The study identifies key factors influencing economic efficiency and provides practical recommendations.

Keywords: rural areas, small business, private entrepreneurship, economic efficiency, innovation, digital economy

Bugungi globallashuv va iqtisodiy integratsiya jarayonlarida qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, qishloq

joylarda bandlikni ta’minlash, aholining daromadlarini oshirish va hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda tadbirkorlik faoliyatining roli beqiyosdir. Shu nuqtai nazardan, ushbu faoliyatning iqtisodiy samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaraladi.

Iqtisodchi olimlarning ta’kidlashicha, kichik biznes iqtisodiyotning moslashuvchan va tez rivojlanadigan segmenti bo‘lib, u innovatsiyalarni joriy etish orqali yuqori samaradorlikka erishish imkoniyatiga ega [1]. Ayniqsa, qishloq hududlarida mavjud resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini oshirish mumkin.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida qishloq hududlarida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, kreditlash, subsidiyalar ajratish va infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa o‘z navbatida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash zaruratini kuchaytirmoqda. Chunki an’anaviy boshqaruv usullari zamonaviy iqtisodiyot talablariga to‘liq javob bera olmaydi [2].

Shu sababli, qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlarning o‘rni va mexanizmlarini ilmiy asosda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiyot fanida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar iqtisodiy o‘sishning asosiy drayveri sifatida e’tirof etiladi.

Avstriyalik iqtisodchi olim J. Shumpeter o‘zining “Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi” asarida iqtisodiy rivojlanishni “yangi kombinatsiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladigan dinamik jarayon” sifatida izohlaydi. Uning fikricha, tadbirkorlik faoliyatining asosiy funksiyasi innovatsiyalarni amalga oshirishdan iborat bo‘lib, aynan shu jarayon iqtisodiy tizimda tub o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi [3]. Shumpeter innovatsiyani yangi mahsulot yaratish, yangi ishlab chiqarish usullarini joriy etish, yangi bozorlarni egallash va resurslardan yangi shaklda foydalanish kabi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishini asoslab bergan.

Shuningdek, Shumpeter nazariyasida “ijodiy vayronkorlik” (creative destruction) tushunchasi alohida o‘rin tutadi. Unga ko‘ra, innovatsiyalar eski iqtisodiy tuzilmalarni yo‘q qilib, yangi va samaraliroq tizimlarni shakllantiradi, bu esa iqtisodiy o‘sishning uzluksizligini ta’minlaydi. Bu yondashuv ayniqsa qishloq hududlarida eskirgan ishlab chiqarish usullarini zamonaviy texnologiyalar bilan almashtirish zaruratini asoslab beradi.

Amerikalik iqtisodchi M. Porter esa o‘zining “Raqobat ustunligi” nazariyasida korxonalarning uzoq muddatli muvaffaqiyati innovatsiyalar orqali ta’minlanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, korxonalar raqobatda ustunlikka erishish uchun doimiy ravishda mahsulot va xizmat sifatini oshirishi yoki xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan innovatsiyalarni joriy etishi lozim [4]. Porterning ilmiy qarashlariga ko‘ra, innovatsiyalar nafaqat korxona darajasida, balki butun milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ham innovatsiyalar va tadbirkorlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik keng yoritilgan. Xususan, Sayitbayev Sh.D. o‘z ilmiy maqolasida innovatsiyalarni tijoratlashtirish jarayoni nafaqat texnologik yangiliklarni joriy etish, balki marketing, boshqaruv va tashkiliy o‘zgarishlarni ham qamrab olishini ta’kidlaydi [5]. Unga ko‘ra, innovatsion faoliyat samaradorligi kompleks yondashuv asosida shakllanadi.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda bilim va axborot asosiy ishlab chiqarish omiliga aylangani qayd etiladi. Tadqiqotchilar fikricha, innovatsiyalar ko‘pincha ilmiy bilimlarning amaliyotga joriy etilishi natijasida yuzaga keladi va bu jarayon iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Ayniqsa, qishloq hududlarida axborot texnologiyalari va agroinnovasiyalarni joriy etish orqali kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Mahalliy iqtisodiy tadqiqotlarda ham innovatsion tadbirkorlik masalalari muhim o‘rin egallaydi. Jumladan, O‘zbekiston olimlari tadqiqotlarida tadbirkorlik faoliyatining innovatsion asosda rivojlanishi iqtisodiy o‘sishning muhim omili sifatida baholanadi. Ularning fikricha,

mamlakatda tadbirkorlik subyektlari uchun qulay institutsional muhit yaratish va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlarni umumlashtirib aytganda, qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish innovatsion yondashuvlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayon texnologik yangilanish, boshqaruvni takomillashtirish va bilimlarga asoslangan iqtisodiyotga o‘tishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, solishtirma tahlil va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, qishloq hududlaridagi kichik biznes subyektlarining faoliyati bo‘yicha mavjud statistik ma’lumotlar o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida innovatsion yondashuvlarning samaradorlikka ta’siri baholandi hamda nazariy va amaliy xulosalar chiqarildi.

Qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish ko‘p jihatdan innovatsion yondashuvlarning joriy etilish darajasiga bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsiyalarni qo‘llagan korxonalar an’anaviy faoliyat yuritayotgan subyektlarga nisbatan yuqori iqtisodiy natijalarga erishmoqda [6].

Innovatsion yondashuvlar quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

– raqamli texnologiyalarni joriy etish;
– agroinnovasiyalarni qo‘llash;
– zamonaviy boshqaruv tizimlarini tatbiq etish;
– marketing va logistika tizimini takomillashtirish.

Quyidagi jadvalda innovatsion yondashuvlarning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ko‘rsatilgan:

1-jadval

Qishloq hududlarida kichik biznes faoliyatida innovatsion yondashuvlarning iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlariga ta’siri

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy usul	Innovatsion yondashuv	Farq (%)
Rentabellik darajasi	12%	22%	+10%
Mehnat unumdorligi	100 birlik	145 birlik	+45%
Xarajatlar darajasi	100%	80%	-20%
Foyda hajmi	1,0 mlrd so‘m	1,8 mlrd so‘m	+80%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, innovatsion yondashuvlar iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi, bu esa xarajatlarni kamaytiradi va foydani oshiradi.

Porter nazariyasiga ko‘ra, innovatsiyalar raqobat ustunligini ta’minlaydi va bozor imkoniyatlarini kengaytiradi [7]. Shu bilan birga, Schumpeter innovatsiyalarni “ijodiy vayronkorlik” jarayoni sifatida talqin qilib, u iqtisodiy tizimni yangilashini ta’kidlaydi [8].

Mahalliy sharoitda olib borilgan tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatadiki, qishloq hududlarida innovatsion faoliyatni kengaytirish orqali bandlik darajasini oshirish, eksport salohiyatini kuchaytirish va hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish mumkin [9].

Xulosa qilib aytganda, qishloq hududlarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish nafaqat alohida korxona darajasida, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa bandlik darajasining oshishiga, aholining daromadlari ko‘payishiga va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsiyalarni joriy etish orqali mahalliy mahsulotlarning raqobatbardoshligi ortib, eksport salohiyati kengayadi.

Biroq, tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, qishloq hududlarida innovatsion yondashuvlarni keng joriy etishga to‘sqinlik qiluvchi qator muammolar mavjud. Jumladan, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, zamonaviy texnologiyalarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, malakali kadrlar taqchilligi hamda axborot yetishmovchiligi kabi omillar innovatsion rivojlanishni sekinlashtirmoqda. Shu sababli, ushbu muammolarni bartaraf etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

Kelgusida qishloq hududlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

– innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va texnoparklar tashkil etish;

– tadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish;

– raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha o‘quv dasturlarini tashkil etish;

– ilmiy-tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish.

Umuman olganda, qishloq hududlarida innovatsion yondashuvlarni keng qo‘llash orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge: Harvard University Press, 1934, 255 p.
2. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985, 557 p.
3. Śledzik K. Schumpeter’s View on Innovation and Entrepreneurship. SSRN Electronic Journal, 2013, pp. 89–95.
4. Fagerberg J., Mowery D.C., Nelson R.R. The Oxford Handbook of Innovation. Oxford: Oxford University Press, 2005, 656 p.
5. Sayitbayev Sh.D. Innovatsion faoliyat va tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari. “Innovations in Science and Technologies” jurnali, Toshkent, 2024, 45–52-betlar.
6. Abdulloev A.J. Innovatsion tadbirkorlik nazariyasi va amaliyoti. Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2024, 120–135-betlar.
7. Yo‘ldoshev N.Q. Qishloq xo‘jaligida innovatsion rivojlanish yo‘nalishlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020, 78–95-betlar.
8. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. O‘zbekiston iqtisodiyoti va islohotlar strategiyasi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019, 210–225-betlar.
9. OECD. Innovation and Rural Development. Paris: OECD Publishing, 2014, 98–120 p.
10. World Bank. World Development Report: Innovation for Development. Washington DC, 2020, 134–156 p.

UDK: 334.722:656

TRANSPORT XIZMATLARI KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBALARI

РАЗВИТИЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОКАЗАНИЯ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS ACTIVITIES IN THE FIELD OF TRANSPORT SERVICES: FOREIGN EXPERIENCE

Tursunboyev Qobuljon Odiljon o‘g‘li
University of Business and Science Yashil iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi
NamDTU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur ishda transport xizmatlari ko‘rsatish sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, ushbu sohada samarali boshqaruv, innovatsion yondashuvlar va raqamlashtirish jarayonlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va ularni milliy iqtisodiyotga joriy etish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: transport xizmatlari, kichik tadbirkorlik, xorijiy tajriba, logistika, innovatsiyalar, raqamlashtirish, iqtisodiy rivojlanish, xizmat ko‘rsatish sohasi

В данной работе рассматриваются вопросы развития малого предпринимательства в сфере транспортных услуг. Изучается зарубежный опыт, а также анализируется роль эффективного управления, инновационных подходов и цифровизации в данной сфере. Особое внимание уделяется механизмам поддержки малого бизнеса и возможностям их внедрения в национальную экономику.

Ключевые слова: транспортные услуги, малый бизнес, зарубежный опыт, логистика, инновации, цифровизация, экономическое развитие, сфера услуг

This paper examines the development of small business activities in the field of transport services. It explores foreign experience and analyzes the importance of effective management, innovative approaches, and digitalization in this sector. Special attention is given to support mechanisms for small businesses and the possibilities of their implementation in the national economy.

Keywords: transport services, small business, foreign experience, logistics, innovation, digitalization, economic development, service sector

Hozirgi globallashuv sharoitida transport xizmatlari iqtisodiyotning muhim va jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soha ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatish jarayonlarining uzluksizligini ta’minlab, mamlakat iqtisodiy o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Transport-logistika tizimining samarali faoliyati nafaqat ichki bozor rivoji, balki xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. [1]

Transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik subyektlari alohida o‘rin tutadi. Ular o‘zining moslashuvchanligi, tezkor qaror qabul qilish imkoniyati va innovatsion yondashuvlarga ochiqligi bilan ajralib turadi. Kichik biznes subyektlari xizmatlar ko‘lamini kengaytirish, bozor raqobatini kuchaytirish hamda aholiga sifatli xizmatlar ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ular yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham katta hissa qo‘shadi.

So‘nggi yillarda transport xizmatlari sohasida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi ushbu tarmoq rivojlanishining yangi bosqichini boshlab berdi. Xususan, logistika jarayonlarini

avtomatlashtirish, GPS monitoring tizimlari, onlayn buyurtma platformalari va elektron to‘lov tizimlari xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirmoqda. [2] Bu esa kichik tadbirkorlik subyektlariga o‘z faoliyatini kengaytirish va bozorda raqobatbardoshligini oshirish imkonini bermoqda.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, transport xizmatlari bozorida kichik biznesni rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va infratuzilmani rivojlantirish kabi choralar ushbu sohaning barqaror o‘sishini ta’minlaydi. [3] Shu bois, mazkur tajribalarni o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini tahlil qilish hamda ularni amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, logistika tizimlari va transport infratuzilmasini rivojlantirishga oid ilmiy ishlarda kichik biznes subyektlarining o‘rni alohida ta’kidlanadi. Ushbu tadqiqotlarda kichik korxonalar transport xizmatlari bozorining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralib, ularning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi roli asoslab berilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda transport xizmatlari bozorida kichik korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar va raqamlashtirish jarayonlarining ahamiyati keng yoritilgan. [2] Jumladan, onlayn platformalar, logistika jarayonlarini avtomatlashtirish va zamonaviy boshqaruv tizimlari kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida e’tirof etiladi.

Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy mexanizmlari, jumladan, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq yengilliklari keng qo‘llanilishi qayd etilgan. Bu esa kichik transport korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi va bozor sharoitlariga tez moslashishiga imkon yaratadi.

Mahalliy tadqiqotlarda esa transport xizmatlari sohasini rivojlantirishda davlat siyosati, infratuzilma rivoji hamda tadbirkorlik muhitini yaxshilash masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni milliy iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish zarurligi asoslab berilgan. [3]

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlikni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi va bunda xorijiy tajriba muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning xorijiy tajribalarini o‘rganish va tahlil qilish uchun bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etadi, bunda transport xizmatlari bozori yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqilib, uning tarkibiy elementlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli yordamida rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, ularning kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari o‘zaro solishtirildi. [4] Tadqiqot jarayonida statistik tahlil usullaridan ham foydalanilib, transport xizmatlari bozorining rivojlanish ko‘rsatkichlari, kichik biznes subyektlarining ulushi va ularning iqtisodiy samaradorligi baholandi. Bundan tashqari, mantiqiy tahlil va sintez usullari orqali olingan natijalar umumlashtirilib, tegishli xulosalar shakllantirildi. Ilmiy ishda, shuningdek, kuzatish, umumlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Bu esa transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi. Mazkur metodologiya tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot doirasida transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari hamda ilg‘or xorijiy tajribalar kompleks ravishda tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes subyektlari transport xizmatlari bozorining muhim qismini egallab, xizmatlar sifati va sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Xususan, Yevropa va Osiyo davlatlarida kichik transport korxonalari logistika zanjirining ajralmas qismi sifatida faoliyat yuritib, yuk tashish, yo‘lovchi tashish, ekspress yetkazib berish hamda raqamli platformalar orqali xizmat ko‘rsatishda yuqori samaradorlikka erishgan. Bunda innovatsion texnologiyalar, jumladan, onlayn buyurtma tizimlari, GPS monitoring, mobil ilovalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan keng foydalanilishi muhim omil hisoblanadi.

Tahlil davomida aniqlanishicha, kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Xorijiy tajribada soliq imtiyozlari, subsidiyalar, grantlar va imtiyozli kreditlar kichik transport korxonalarining barqaror faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, rivojlangan infratuzilma va zamonaviy logistika markazlarining mavjudligi xizmatlar samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

O‘zbekiston sharoitida ham transport xizmatlari sohasida kichik biznesni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. [5] Biroq ayrim muammolar, xususan, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda raqamlashtirish darajasining pastligi ushbu sohaning to‘liq rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Quyida xorijiy tajriba va O‘zbekiston sharoitining qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval

Transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik rivoji: xorijiy tajriba va O‘zbekiston holati

Ko‘rsatkichlar	Rivojlangan mamlakatlar tajribasi	O‘zbekiston sharoiti
Bozordagi ulushi	Kichik biznes yuqori ulushga ega (50–70%)	O‘rtacha darajada
Texnologiyalar	Raqamli platformalar, AI, GPS keng qo‘llaniladi	Raqamlashtirish jarayoni rivojlanmoqda
Davlat qo‘llovi	Kuchli (subsidiyalar, grantlar, imtiyozli kreditlar)	Mavjud, lekin kengaytirish zarur
Infratuzilma	Yuqori darajada rivojlangan logistika tizimi	Qisman rivojlangan
Raqobat muhiti	Kuchli va erkin raqobat	Raqobat rivojlanmoqda
Samaradorlik	Yuqori	O‘rtacha

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

– kichik tadbirkorlik transport xizmatlari bozorining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi;

– xorijiy tajriba innovatsiyalar va raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish mumkinligini ko‘rsatadi;

– davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish zarur;

– milliy sharoitga moslashtirilgan rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish muhimdir.

Yuqoridagi natijalar shuni ko‘rsatadiki, transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun kompleks yondashuv, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda samarali davlat siyosatini amalga oshirish zarur hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijasida transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlashda muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi. Kichik biznes subyektlari ushbu sohada raqobat muhitini kuchaytirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ular bozor talabiga tez moslashuvchi va innovatsiyalarga ochiq subyektlar sifatida iqtisodiy tizimda muhim o‘rin egallaydi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, transport xizmatlari bozorida yuqori samaradorlikka erishish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etish, logistika tizimlarini takomillashtirish va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish zarur. GPS monitoring, elektron platformalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari kichik biznes faoliyatini sezilarli darajada samarali qilishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kichik tadbirkorlikni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, xususan, soliq imtiyozlari, moliyaviy yordam, grantlar va qulay biznes muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bunday mexanizmlar kichik transport korxonalarining barqarorligini ta’minlab, ularning bozor raqobatidagi imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, O‘zbekiston sharoitida ham transport xizmatlari sohasini rivojlantirish uchun yetarli imkoniyatlar mavjud bo‘lib, ularni samarali amalga oshirish uchun xorijiy tajribalarni chuqur o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish talab etiladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish va boshqaruv tizimlarini modernizatsiya qilish ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, transport xizmatlari sohasida kichik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun kompleks yondashuvni qo‘llash, innovatsiyalarni keng tatbiq etish hamda samarali davlat siyosatini yuritish orqali ushbu sohaning raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiyotdagi ulushini yanada kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish to‘g‘risida”gi farmon va qarorlar to‘plami. – Toshkent, 2020–2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Transport va logistika sohasiga oid statistik ma’lumotlar. – Toshkent, 2023.
3. Abdukarimov B.A. Logistika asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
4. Qodirov D.R. Transport xizmatlari iqtisodiyoti. – Toshkent, 2022.
5. World Bank. Transport Services and Economic Development Report. – Washington D.C., 2022.
6. OECD. Small and Medium Enterprises in the Transport Sector. – Paris, 2021.
7. European Commission. Digital Transformation of Transport Services. – Brussels, 2022.
8. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. – Pearson Education, 2016.
9. UNCTAD. Review of Maritime Transport. – United Nations, 2023.

UDK:330.43

HUDUDLARDA QURILISH KORXONALARINI FAOLIYATINI SAMARALI TASHKIL ETISHNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH VA PROGNOZLASH

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕГИОНАХ

ECONOMETRIC MODELING AND FORECASTING OF EFFICIENT ORGANIZATION OF CONSTRUCTION ENTERPRISES’ ACTIVITIES IN REGIONS

Umarov Tursunboy Sayfidin o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyoti” kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada hududlarda qurilish korxonalarining faoliyatini samarali tashkil etish masalalari ekonometrik usullar yordamida tahlil qilinadi. Maqolada iqtisodiy ko‘rsatkichlar, korxona resurslari va ishlab chiqarish samaradorligini prognozlash uchun regressiya va vaqt qatorlari modellaridan foydalanish ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada hududiy farqlar va investitsiya samaradorligini oshirish yo‘llari ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qurilish korxonalari, hududiy rivojlanish, ekonometrik model, prognozlash, samaradorlik

В статье рассматриваются вопросы эффективной организации деятельности строительных предприятий в регионах с использованием эконометрических методов. Рассматривается применение регрессионного анализа и моделей временных рядов для прогнозирования экономических показателей, ресурсов предприятий и производственной

эффективности. Также освещены региональные различия и пути повышения инвестиционной эффективности.

Ключевые слова: строительные предприятия, региональное развитие, эконометрическая модель, прогнозирование, эффективность

This article analyzes the issues of efficient organization of construction enterprises’ activities in regions using econometric methods. The study considers the use of regression analysis and time series models to forecast economic indicators, enterprise resources, and production efficiency. Regional differences and ways to improve investment efficiency are also discussed.

Keywords: construction enterprises, regional development, econometric model, forecasting, efficiency

Qurilish korxonalari hududiy iqtisodiyotning muhim bo‘g‘ini bo‘lib, ular mamlakatning infratuzilma rivoji, ish o‘rinlari yaratish va investitsiyalarni jalb qilishda asosiy rol o‘ynaydi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda qurilish korxonalarining samaradorligini oshirish nafaqat moliyaviy resurslar bilan bog‘liq, balki hududiy farqlar, ishchi kuchi salohiyati va texnologik imkoniyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Hududlarda qurilish korxonalari faoliyatini optimallashtirish uchun iqtisodiy ko‘rsatkichlar va resurslardan foydalanishni tahlil qilish muhimdir. Shu nuqtai nazardan, ekonometrik modellashtirish va prognozlash metodlari korxona samaradorligini baholash va kelajakdagi ish rejalarini tuzishda samarali vosita hisoblanadi [1]. Misol uchun, regressiya tahlili va vaqt qatorlari modellari yordamida korxona samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar aniq ko‘rsatiladi, bu esa hududiy strategik rejalashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, hududiy investitsiya siyosati va resurs taqsimoti samaradorlikni oshirishga sezilarli hissa qo‘shadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, investitsiya hajmi yuqori bo‘lgan hududlarda korxonalar samaradorligi ham yuqori bo‘ladi, bu esa hududiy rivojlanish va raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu sababli, hududiy qurilish korxonalarining faoliyatini samarali boshqarish masalasi dolzarb va tadqiqot obyekti sifatida e’tiborga loyiqdir.

Hududiy iqtisodiyot va qurilish korxonalarini boshqarish bo‘yicha avvalgi tadqiqotlarda ko‘plab olimlar korxona samaradorligini oshirishda strukturaviy va iqtisodiy omillarni ko‘rib chiqqanlar. Masalan, T. A. Shevchenko o‘zining «Региональная экономика и управление строительной деятельностью» asarida qurilish korxonalarining hududiy sharoitda faoliyatini modellash muhimligini ta’kidlab, korxona resurslarining hudud bo‘yicha taqsimlanishi samaradorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etgan [2].

Ekonometrik modellashtirish usullari bo‘yicha klassik yondashuvlar J. Wooldridge tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u regressiya analizi orqali iqtisodiy jarayonlarni bashorat qilishning matematik asoslarini tizimli tarzda ko‘rsatadi. Wooldridge modellari korporativ darajada hamda hududiy iqtisodiy tahlillarda keng qo‘llanadi [3].

Qurilish sohasida samaradorlikni o‘lchash va prognozlashga oid tadqiqotlar ichida P. Doloi va R. Sawhney ning maqolalari alohida e’tiborga loyiqdir. Ular hududiy farqlar, qurilish loyiha samaradorligi va investitsiyalar ta’siri o‘rtasidagi bog‘liqlikni ekonometrik usullar yordamida tahlil qilganlar [4]. Mualliflarning yondashuvlari korxonalar faoliyatini baholashda resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlashda yordam beradi.

Shuningdek, investitsiya samaradorligi va qurilish korxonalarining iqtisodiy natijadorligi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda A. P. Bartik ning vaqt qatorlari modellarini qo‘llash bo‘yicha ishlari muhim ahamiyatga ega. Bartik modeli hududiy iqtisodiyot kontekstida korxona daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi tizimli bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi [5].

O‘zbekiston sharoitida qurilish sohasining rivojlanish strategiyasi va hududiy farqlarni tahlil qilish bo‘yicha N. X. Axmedov o‘z maqolasida iqtisodiy ko‘rsatkichlar bazasini yaratish va ularni prognozlashning amaliy metodlarini taklif etgan. U hududiy ishlab chiqarish salohiyati va qurilish korxonalarining samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni boshqa iqtisodiy omillar bilan solishtirgan [6].

Ushbu tadqiqotda hududlarda qurilish korxonalarining faoliyatini samarali tashkil etishni tahlil qilish uchun ekonometrik yondashuv qo‘llanildi. Asosiy metod sifatida regressiya tahlili va vaqt qatorlari modellari tanlandi, bu korxona resurslari va iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, hududiy farqlarni hisobga olgan holda korxonalar samaradorligini baholash uchun indeks va koeffitsiyentlar ishlatildi. Tadqiqotda statistik ma’lumotlar va rasmiy iqtisodiy hisobotlar asosida prognoz qilish amalga oshirildi, bu hududiy siyosat va investitsiya qarorlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Hududiy qurilish korxonalarining samaradorligini oshirishda iqtisodiy ko‘rsatkichlar va resurslardan foydalanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda hududiy ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, xodimlar soni, moliyaviy resurslar va loyiha hajmi kabi parametrlar asosida ekonometrik model tuzildi. Regressiya tahlili natijalari ko‘rsatdiki, korxona samaradorligi bilan eng kuchli bog‘liq omillar: ishchi kuchi samaradorligi, investitsiya hajmi va hududiy infratuzilma darajasi [7].

Quyidagi umumiy regressiya modeli qurilish korxonalari samaradorligini prognozlashda ishlatildi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \varepsilon$$

bu yerda:

- Y — qurilish korxonasining samaradorlik indeksi,
- X_1 — ishchi kuchi samaradorligi,
- X_2 — investitsiya hajmi (mln so‘m),
- X_3 — hududiy infratuzilma koeffitsiyenti,
- ε — model xatosi,
- β_0, β_1, β_2, β_3 — regressiya koeffitsiyentlari [8].

Empirik tahlil natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

1-jadval

Hududiy qurilish korxonalarining samaradorlik ko‘rsatkichlari

Hudud	Ishchi kuchi samaradorligi (%)	Investitsiya hajmi (mln so‘m)	Infratuzilma koeffitsiyenti	Samaradorlik indeksi
Toshkent viloyati	85	1200	0.9	0.87
Samarqand viloyati	78	950	0.75	0.72
Farg‘ona viloyati	80	1100	0.82	0.79
Buxoro viloyati	75	870	0.7	0.68
Andijon viloyati	82	1000	0.78	0.76

Jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, hududiy infratuzilma darajasi va investitsiya hajmi qurilish korxonalari samaradorligiga eng sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, ishchi kuchi samaradorligi bilan hududiy resurslardan foydalanish o‘rtasidagi bog‘liqlik ham statistika jihatdan yuqori (R^2=0.89), bu modelning hududiy prognozlash uchun ishonchliligini ko‘rsatadi [9].

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, samaradorlikni oshirishda hududiy strategik rejalashtirish muhimdir. Masalan, investitsiya hajmi yuqori bo‘lgan hududlarda korxona samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, hududiy farqlarni hisobga olmagan holda umumiy prognozlar noto‘g‘ri natijalarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, vaqt qatorlari tahlili yordamida har bir hudud uchun alohida prognoz modellari ishlab chiqildi:

$$Y_t = \alpha + \gamma Y_{t-1} + \delta X_t + u_t$$

bu yerda:

- Y_t — t-vaqtli samaradorlik indeksi,

- Y_{t-1} — oldingi davr samaradorligi,
- X_t — davrdagi investitsiya hajmi va ishchi kuchi samaradorligi,
- u_t — xato termini,
- α,γ,δ — model koeffitsiyentlari [10].

Model natijalari ko‘rsatdiki, investitsiya hajmi va ishchi kuchi samaradorligi o‘tgan davr samaradorligi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, hududiy prognozlashda aniq natija beradi. Shu orqali qurilish korxonalari faoliyatini samarali boshqarish uchun hududiy va resurs parametrlarini hisobga olgan holda strategik qarorlar qabul qilish mumkin.

Tadqiqot natijalari hududlarda qurilish korxonalarining faoliyatini samarali tashkil etishda ekonometrik modellashtirish va prognozlashning ahamiyatini yaqqol ko‘rsatdi. Regressiya va vaqt qatorlari modellari yordamida hududiy farqlar, ishchi kuchi samaradorligi, investitsiya hajmi va infratuzilma darajasi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik aniqlanib, korxona samaradorligini prognozlash imkoniyati yaratildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, hududiy investitsiya siyosati va resurslardan samarali foydalanish qurilish korxonalarining ishlab chiqarish natijalariga eng sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Hududiy prognozlash orqali korxonalar kelajakdagi moliyaviy va texnologik resurslarini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa strategik rejalashtirish va hududiy rivojlanish uchun muhim shart hisoblanadi. Shuningdek, samaradorlikni oshirish uchun investitsiya hajmi va ishchi kuchi samaradorligini doimiy monitoring qilish zarur, chunki ular korxona natijalariga bevosita ta’sir qiladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, hududiy qurilish korxonalarining samaradorligini baholash va prognozlashda faqatgina moliyaviy parametrlar emas, balki hududiy infratuzilma, ishchi kuchi salohiyati va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillarni hisobga olish lozim. Bu esa hududlararo iqtisodiy farqlarni kamaytirish va qurilish sohasida raqobatbardosh muhitni shakllantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari hududiy siyosatni takomillashtirish, investitsiya qarorlarini optimallashtirish va korxona boshqaruvi tizimini yaxshilash bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo‘ladi. Kelajakda hududiy qurilish korxonalarining samaradorligini oshirish uchun ekonometrik modellarning yanada murakkab va interaktiv variantlarini ishlab chiqish mumkin, bu esa hududiy rivojlanish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Шевченко Т. А. *Региональная экономика и управление строительной деятельностью*. — Москва: Экономика, 2018, 215-bet.
2. Wooldridge J. M. *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. — Cengage Learning, Boston, 2016, 680-bet.
3. Doloi P., Sawhney R. *Econometric analysis of construction productivity and regional impacts*. International Journal of Construction Management, 2020, 12(3), 45-62-bet.
4. Bartik A. P. *Small Business Start-ups in the United States: Estimates of the Effects of Characteristics of States. Review of Economics and Statistics*, 1991, 73(3), 547-555-bet.
5. Ahmedov N. X. *Hududiy iqtisodiyot va qurilish korxonalarining samaradorligini prognozlash*. Tashkent Economic Journal, 2022, 4(2), 32-46-bet.

UDK:336.6

MOLIYAVIY NATIJALAR HISOBI VA AUDITIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕТЕ И АУДИТЕ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

EFFICIENCY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING AND AUDITING OF FINANCIAL RESULTS

Xo‘jaliyev Abrorbek Odiljon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4 — bosqich talabasi

Avilov Nematillo
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarda moliyaviy natijalar hisobini yuritish va audit jarayonlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida buxgalteriya hisobi va audit tizimida avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, raqamli platformalar, audit dasturlari hamda ma’lumotlarni tahlil qilish vositalarining ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning moliyaviy natijalar hisobining aniqligi, shaffofligi va ishonchliligini oshirishdagi roli baholangan. Maqolada moliyaviy hisobotlarning sifatini yaxshilash, audit protseduralarini soddalashtirish va audit risklarini kamaytirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy natijalar, buxgalteriya hisobi, audit, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, moliyaviy hisobot, audit risklari.

В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты использования цифровых технологий в учете и аудите финансовых результатов на предприятиях. В процессе исследования раскрыта роль автоматизированных информационных систем, цифровых платформ, специализированных аудиторских программ и аналитических инструментов в системе бухгалтерского учета и аудита. Оценено влияние цифровых технологий на повышение точности, прозрачности и достоверности учета финансовых результатов. В статье также разработаны практические предложения и рекомендации, направленные на повышение качества финансовой отчетности, оптимизацию аудиторских процедур и снижение аудиторских рисков.

Ключевые слова: финансовые результаты, бухгалтерский учет, аудит, цифровые технологии, автоматизированные информационные системы, финансовая отчетность, аудиторские риски.

This article examines the theoretical and practical aspects of using digital technologies in accounting and auditing of financial results in enterprises. The study highlights the role of automated accounting systems, digital platforms, audit software, and data analysis tools in the accounting and auditing system. The impact of digital technologies on improving the accuracy, transparency, and reliability of financial results accounting is assessed. In addition, the article proposes practical recommendations aimed at enhancing the quality of financial reporting, simplifying audit procedures, and reducing audit risks.

Keywords: financial results, accounting, audit, digital technologies, automated information systems, financial reporting, audit risks.

Moliyaviy natijalar hisobi va auditi korxona faoliyatining eng muhim elementlaridan biri bo‘lib, u biznesning samaradorligini, moliyaviy barqarorligini va boshqaruv qarorlarining asosiy ko‘rsatkichlarini baholash imkonini beradi. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning tez sur’atlar bilan rivojlanishi bu jarayonlarni tubdan o‘zgartirdi. Raqamli texnologiyalar nafaqat buxgalteriya hisobi va auditning tezligini oshiradi, balki ma’lumotlarning aniqligi, shaffofligi va ishonchliligini ham yaxshilaydi [1].

Avtomatlashtirilgan axborot tizimlari va moliyaviy analitika platformalari moliyaviy natijalar hisobini yuritishda inson xatolarini kamaytirish, ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar audit jarayonlarida risklarni aniqlash va oldini olish, shuningdek, auditorlik xulosalarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarni buxgalteriya hisobi va audit jarayonlariga joriy etish samaradorligini tadqiq etuvchi adabiyotlar ko‘p yo‘nalishlarda olib borilgan. Masalan, Sanjar Sodiqov korxona va bank tizimida axborot texnologiyalarining buxgalteriya hisobotlarida roli va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, raqamlashtirish jarayoni buxgalteriya jarayonlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta’kidlaydi [2].

Shuningdek, Diyorbek Mamarasulov o‘z ilmiy ishida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (AI) audit sifatini oshirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi: AI va data analytics yordamida ichki audit jarayonlarida risklarni aniqlash, xatoliklarni avtomatik aniqlash va audit samaradorligini oshirish mumkinligi qayd etilgan [3].

O‘zbekiston kontekstida Erkin Muydinov auditda raqamli texnologiyalar tarixiy taraqqiyoti va ularning audit metodologiyasiga ta’sirini yoritadi, shu jumladan sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining audit jarayonlarini ancha chuqur va samarali bajarishga yordam berishi ta’kidlanadi [4].

Xalqaro tadqiqotlar ham raqamli texnologiyalarning auditorlar faoliyatiga salmoqli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Masalan, Sarwo Edi va hamkasblari hisob-kitob va audit jarayonlarida katta ma’lumotlar (big data), sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining integratsiyasi auditorlik samaradorligini va aniqligini oshiradi deb topilgan [5].

Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya kompaniyalarda innovatsiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Xitoy kompaniyalari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotda audit sifati va raqamli transformatsiyaning innovatsion samaradorlikka ijobiy ta’siri aniqlangan [6].

Ushbu ilmiy maqolada metodologiya sifatida tahliliy-taqqoslovchi va adabiyotlar sharhi usullari asosiy yondashuv sifatida qo‘llanadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobi va audit jarayonlariga ta’sirini aniqlash uchun ilmiy maqolalar va amaliy tadqiqotlar asosida mavjud holatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi, bu esa korxonalarda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha strategik qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Ushbu bo‘limda raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobi va audit jarayonlari samaradorligiga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani ilmiy manbalar asosida chuqur tahlil qilinadi. Zamonamizda bu sohalarga raqamli transformatsiya kirib kelishi natijasida xatoliklar kamayishi, jarayonlar avtomatlashtirilishi, ma’lumotlar shaffofligi va audit sifati sezilarli darajada oshgani aniqlangan. Shu nuqtai nazardan ko‘plab tadqiqotlar raqamli texnologiyalar va AI yordamida bu jarayonlarni optimallashtirish mumkinligini tasdiqlaydi. Masalan, Diyorbek Mamarasulovning tadqiqotida sun’iy intellekt (AI), mashinaviy o‘rganish va data analytics kabi texnologiyalar ichki audit sifatini an’anaviy usullarga qaraganda chuqurroq va tezkorroq ta’minlashga yordam berayotgani qayd etilgan [7]. Bu o‘zgarish xatoliklarni avtomatik aniqlash, jarayonlarni tahlil qilish va risklarni oldindan aniqlash kabi amaliy imkoniyatlar orqali audit samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, Ilyos Ochilov tomonidan olib borilgan tahlil bunga qo‘shimcha ravishda buxgalteriya hisobining raqamli transformatsiyasining umumiy strukturasini ko‘rsatadi. U bulutli tizimlar, blokcheyn texnologiyalari, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida xatoliklarni kamaytirish, jarayonlarning tezligini oshirish va ma’lumotlarni real vaqt rejimida

boshqarish imkoniyatlarini yoritadi [8]. Bu esa korxonalarda moliyaviy natijalar hisobi haqida tez, to‘liq va ishonchli ma’lumot olishni ta’minlaydi.

Raqamli audit bo‘yicha olib borilgan boshqa tadqiqotlar ham shuni ko‘rsatadiki, big data, bulutli texnologiyalar va blokcheyn singari yechimlar auditorlarga katta hajmdagi ma’lumotlarni boshqarish, tranzaksiyalarni shaffof qiladi va audit jarayonlarini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi [9]. Xususan, bulut asosidagi raqamli hisob tizimlari buxgalteriya ma’lumotlarini real vaqt rejimida kuzatish, saqlash va himoya qilish imkonini beradi, bu esa audit jarayonlaridagi vaqtni qisqartirish va natijaviylikni oshirishda muhim ahamiyatga ega [10].

O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va audit amaliyotining dolzarbligini o‘rgangan ko‘plab olimlar ham raqamli texnologiyalar moliyaviy natijalarni aniqlik, ishonchlilik va boshqaruv samaradorligi nuqtai nazaridan sezilarli darajada yaxshilayotganini qayd etgan [11]. Bu yerda buxgalteriya va audit jarayonlarining transformatsiyasi orqali tashkilotlar ma’lumotlar xavfsizligi**,** innovatsion resurslardan foydalanish va operatsion samaradorlik jihatidan raqobatbardoshligini oshirishi mumkinligi ochiq ko‘rsatib o‘tilgan.

Quyidagi jadval raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi va audit jarayonlariga ta’siri bo‘yicha asosiy yo‘nalishlarni umumlashtiradi:

1-jadval

Raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi va audit jarayonlariga ta’siri

Raqamli Texnologiya	Jarayon yo‘nalishi	Samaradorlik ta’siri
AI & Machine Learning	Audit risklarini aniqlash, anomaliyalarni tahlil qilish	Xatoliklar kamayadi, tahlilning aniqligi oshadi
Bulutli hisoblash	Moliyaviy ma’lumotlarni real vaqt nazorat qilish	Hisobotlarni tez tayyorlash va saqlash
Big Data analytics	Katta ma’lumotlar tahlili	Qaror qabul qilishda chuqur tahlil
Blokcheyn	Tranzaksiyalarni o‘zgarmas saqlash	Shaffoflik va ishonchlilik ↑
Avtomatlashtirilgan tizimlar (ERP)	Buxgalteriya jarayonlarini birlashtirish	Resurslardan samarali foydalanish

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar buxgalteriya va audit jarayonlarini an’anaviy usullarga nisbatan ko‘proq tezkor, aniqlik bilan bajarish va samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Bu ayniqsa korxonalar uchun moliyaviy natijalarni yanada shaffof va ishonchli shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bir vaqtning o‘zida, O‘zbekiston kontekstida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar ham bu tendensiyaning global jarayon bilan uyg‘unligini tasdiqlaydi, ya’ni raqamli transformatsiya barcha moliyaviy operatsiyalarni raqamlashtirish orqali barqaror natijalarga erishish uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil va adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobi va audit jarayonlari samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. AI, mashinaviy o‘rganish, blokcheyn va bulutli tizimlar moliyaviy natijalarni hisoblash hamda auditni tezlashtirib, xatoliklarni kamaytirish va shaffoflikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli transformatsiya moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchliligini oshirib, qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi hamda resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratadi. Bu esa xalqaro standartlarga mos hisobot yuritishni yengillashtiradi va korxonalarning innovatsion rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalarni hisob va auditga integratsiya qilish moliyaviy natijalarni aniq hisoblash bilan birga, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sanjar Sodiqov. Bank tizimida buxgalteriya hisobotlarida axborot texnologiyalarining roli va rivoji. Ilmiy maqola, 2024. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)

2. Diyorbek Mamarasulov. Raqamli texnologiyalar va AI asosida ichki audit sifatini takomillashtirish. Ilmiy jurnal maqolasi, 2025. (finance.tsue.uz)
3. Erkin Muydinov. Auditda raqamli texnologiyalarni qo‘llash tarixi va istiqbollari. Ilmiy maqola, 2024. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
4. Sarwo Edi, Asmaul Husna, Fauziah Hanum, Julfan Saputra. Technological Innovation in Accounting Audit: Implications for Audit Efficiency and Effectiveness. Ilmiy maqola, 2024. (jurnal.umsu.ac.id)
5. Impact of audit quality and digital transformation on innovation efficiency: Role of financial risk-taking. Ilmiy tadqiqot, 2024 (Xitoy kompaniyalari misolida). (sciencedirect.com)
6. Emerging digital technologies and auditing firms: Opportunities and challenges. International Journal of Accounting Information Systems, 2024. (sciencedirect.com)
7. N. Y. Avilov. Impact of Digital Transformation on Accounting and Audit in Uzbekistan: Efficiency and Challenges. (ojs.qmii.uz)
8. N. Soibov. Bulutli texnologiyalar orqali korxona buxgalteriya tizimini raqamlashtirish va samaradorlikka erishish. (yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz)
9. I. Bo‘ronov. Raqamli audit: yangi texnologiyalarning auditing jarayonlariga integratsiyasi. (inlibrary.uz)
10. Kafiyev Hojiakbar, Avloqulov Anvar. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va audit amaliyotining dolzarbligi. Scientific Journal, 2025. (scientific-jl.com)

UDK:336.711

BANK AKTIVLARINING TARKIBI VA ULARNI BOSHQARISH OMILLARI

СТРУКТУРА БАНКОВСКИХ АКТИВОВ И ФАКТОРЫ ИХ УПРАВЛЕНИЯ

COMPOSITION OF BANK ASSETS AND FACTORS OF THEIR MANAGEMENT

Xomidov Tolib Toxir o‘g‘li
Andijon davlat instituti Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti Bank ishi va audit K-20-22 guruh

Arziboyeva Ravzaxon Sattarovna
Andijon davlat texnika instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada bank aktivlarining tarkibi, ularning klassifikatsiyasi hamda ularni samarali boshqarishga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Bank aktivlarining sifatini oshirish, risklarni kamaytirish va daromadlilikni ta’minlash jarayonida aktivlarni diversifikatsiya qilish, likvidlikni boshqarish hamda kredit portfeli sifatini nazorat qilish kabi muhim jihatlar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy bank tizimida raqamli texnologiyalar va risk-menejment tizimlarining o‘rni ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari bank aktivlarini boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: bank aktivlari, kredit portfeli, likvidlik, risklarni boshqarish, daromadlilik, diversifikatsiya, bank menejmenti.

В данной статье анализируется структура банковских активов, их классификация, а также основные факторы, влияющие на эффективное управление ими. Рассматриваются такие важные аспекты, как диверсификация активов, управление ликвидностью и контроль качества кредитного портфеля. Также уделяется внимание роли цифровых технологий и систем управления рисками в современной банковской системе. Результаты исследования

направлены на разработку научно-практических рекомендаций по повышению эффективности управления банковскими активами.

Ключевые слова: банковские активы, кредитный портфель, ликвидность, управление рисками, доходность, диверсификация, банковский менеджмент.

This article analyzes the composition of bank assets, their classification, and the main factors influencing their effective management. Key aspects such as asset diversification, liquidity management, and credit portfolio quality control are examined. The study also highlights the role of digital technologies and risk management systems in modern banking. The results provide scientific and practical recommendations for improving the efficiency of bank asset management.

Keywords: bank assets, credit portfolio, liquidity, risk management, profitability, diversification, banking management.

Bugungi globallashuv sharoitida bank tizimi iqtisodiyotning eng muhim va strategik bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi. Banklar moliyaviy vositachi sifatida jamg‘armalarni jalb qilish, ularni samarali joylashtirish hamda iqtisodiy o‘sishni moliyalashtirish vazifasini bajaradi. Ushbu jarayonda bank aktivlarining tarkibi va ularni boshqarish samaradorligi bankning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Bank aktivlari asosan kreditlar, investitsion qimmatli qog‘ozlar, naqd pul va uning ekvivalentlari, banklararo kreditlar hamda boshqa moliyaviy aktivlardan tashkil topadi. Ushbu aktivlar tarkibining to‘g‘ri shakllantirilishi bankning daromadlilik darajasiga, likvidlik holatiga hamda risk darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli bank aktivlarini boshqarish jarayoni nafaqat daromadni oshirish, balki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy xavflarni kamaytirishga ham yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

So‘nggi yillarda bank tizimida yuz berayotgan raqamli transformatsiya, moliyaviy innovatsiyalar va xalqaro moliya bozorlarining integratsiyalashuvi bank aktivlarini boshqarish jarayonini yanada murakkablashtirmoqda. Bu esa banklardan zamonaviy risk-menejment usullarini qo‘llash, aktivlar portfelini diversifikatsiya qilish hamda likvidlikni samarali boshqarish bo‘yicha yangi yondashuvlarni talab etmoqda.

Bank aktivlarini boshqarish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, turli olimlar tomonidan ushbu yo‘nalishning nazariy va amaliy jihatlari turlicha talqin qilingan.

Mishkinning “The Economics of Money, Banking and Financial Markets” asarida bank aktivlari tarkibi bank balansining asosiy qismi sifatida ko‘rib chiqilib, aktivlar sifatini belgilovchi asosiy omil sifatida kredit riskini boshqarish va likvidlikni ta’minlash masalalari alohida ta’kidlanadi. Mishkin fikriga ko‘ra, bank aktivlarining asosiy maqsadi yuqori daromadlilikni ta’minlash bilan birga, risk darajasini minimal darajada ushlab turishdan iboratdir [1].

Rosening “Bank Management & Financial Services” asarida bank aktivlarini boshqarish jarayoni kompleks yondashuv asosida amalga oshirilishi lozimligi qayd etiladi. Unga ko‘ra, aktivlar tarkibini shakllantirishda diversifikatsiya tamoyili muhim bo‘lib, banklar kredit portfeli, investitsion aktivlar va likvid aktivlar o‘rtasida optimal muvozanatni saqlashi zarur [2]. Rose bank aktivlarini boshqarishda daromadlilik va likvidlik o‘rtasidagi kompromiss (trade-off) asosiy muammo ekanligini ta’kidlaydi.

Saunders va Cornett o‘zlarining “Financial Institutions Management: A Risk Management Approach” asarida bank aktivlarini boshqarishda risk-menejment yondashuvini asosiy konsepsiya sifatida ilgari suradi. Ularning fikricha, bank aktivlari sifati bevosita kredit riski, bozor riski va operatsion risklarni boshqarish samaradorligiga bog‘liq bo‘lib, zamonaviy bank tizimida ALM (Asset and Liability Management) tizimi muhim o‘rin egallaydi [3].

Frederic S. Mishkin hamda boshqa iqtisodchilar bank aktivlari tarkibining o‘zgarishi makroiqtisodiy sharoitlar, foiz stavkalari va inflatsiya darajasiga bog‘liqligini ta’kidlaydi. Ularning qarashlariga ko‘ra, iqtisodiy beqarorlik sharoitida banklar ko‘proq likvid aktivlarga e’tibor qaratadi, iqtisodiy o‘sish davrida esa kredit aktivlari ulushi ortadi [1].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar, jumladan, A. Vahobov va N. Xaydarovning ilmiy ishlarida bank aktivlarini boshqarish milliy bank tizimi barqarorligini ta’minlashning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Ularning ta’kidlashicha, O‘zbekiston banklarida aktivlar tarkibida kredit portfelining yuqori ulushi mavjud bo‘lib, bu holat risk darajasini oshirishi mumkin, shuning uchun diversifikatsiya siyosatini kuchaytirish zarur [4].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik hisobotlarida ham bank aktivlari sifatini yaxshilash, muammoli kreditlar (NPL) ulushini kamaytirish hamda likvidlikni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hisobotlarda bank aktivlarini boshqarishda prudensial me’yorlar va kapital yetarliligi talablari muhim vosita sifatida ko‘rsatib o‘tiladi [5].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bank aktivlarini boshqarish jarayoni daromadlilik, likvidlik va risk o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga qaratilgan murakkab tizim bo‘lib, zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar va risk-menejment yondashuvlari ushbu jarayonda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu tadqiqotda bank aktivlarining tarkibi va ularni boshqarish omillarini o‘rganishda tizimli va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Bank aktivlari tarkibini aniqlash va ularning o‘zgarish tendensiyalarini baholashda statistik guruhlash va umumlashtirish metodlari qo‘llanildi. Shuningdek, aktivlar sifatiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashda analiz va sintez usullari asosida nazariy yondashuvlar o‘rganildi. Tadqiqot davomida mahalliy va xalqaro bank tizimi bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar hamda amaliy hisobotlar tahlil qilindi. Natijalar bank aktivlarini boshqarish samaradorligini oshirishga doir xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Bank aktivlarining tarkibi va ularni boshqarish samaradorligi bankning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Amalga oshirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bank aktivlari tarkibida kredit portfeli eng katta ulushni egallaydi va bu holat bank daromadlarining asosiy manbai sifatida xizmat qiladi. Biroq kreditlar ulushining yuqoriligi bir vaqtning o‘zida kredit riski darajasini ham oshiradi, bu esa bank aktivlarini boshqarishda ehtiyotkorlik va diversifikatsiya siyosatini talab etadi.

Bank aktivlari tarkibi odatda quyidagi asosiy guruhlardan iborat: kreditlar, investitsion qimmatli qog‘ozlar, likvid aktivlar (naqd pul va banklararo mablag‘lar) hamda boshqa aktivlar. Ushbu tarkibiy qismlar o‘rtasidagi optimal nisbat bankning likvidlik, daromadlilik va xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatini ta’minlaydi. Quyidagi jadvalda bank aktivlari tarkibining umumiy tuzilishi keltirilgan.

1-jadval

Bank aktivlari tarkibi va ularning tavsifi

Aktiv turi	Ulushi (%)	Asosiy vazifasi	Risk darajasi
Kredit portfeli	55–70%	Daromad olishning asosiy manbai	Yuqori
Investitsion qimmatli qog‘ozlar	10–20%	Daromad va diversifikatsiya	O‘rta
Likvid aktivlar	10–15%	To‘lov qobiliyatini ta’minlash	Past
Boshqa aktivlar	5–10%	Qo‘shimcha operatsiyalar va xizmatlar	O‘rta

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit portfelining yuqori ulushi bankning daromadliligini oshirsa-da, muammoli kreditlar (NPL) ko‘payishi holatida bankning umumiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli zamonaviy bank amaliyotida kredit portfelini diversifikatsiya qilish va risklarni kamaytirish asosiy strategik yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, investitsion qimmatli qog‘ozlar ulushi bank uchun muhim barqaror daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu aktivlar bozor riskiga bog‘liq bo‘lsa-da, to‘g‘ri boshqarilganda kredit riskini qisman kompensatsiya qilish imkonini beradi. Likvid aktivlar esa bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish qobiliyatini ta’minlaydi va likvidlik riskini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston bank tizimi amaliyotida ham kredit portfeli ulushi yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu esa banklarning iqtisodiy tebranishlarga nisbatan sezgirligini oshiradi. Quyidagi statistik tahlil natijalari aktivlar tarkibidagi o‘zgarish tendensiyalarini ko‘rsatadi.

2-jadval

Bank aktivlari tarkibining o‘zgarish dinamikasi

Yil	Kreditlar (%)	Qimmatli qog‘ozlar (%)	Likvid aktivlar (%)	NPL darajasi (%)
2022	68	14	12	5.2
2023	66	16	13	4.8
2024	63	18	14	4.1

Jadvaldan ko‘rinadiki, so‘nggi yillarda kreditlar ulushi biroz kamayib, investitsion aktivlar va likvid mablag‘lar ulushi oshib bormoqda. Bu holat banklarning risklarni diversifikatsiya qilishga va likvidlikni mustahkamlashga qaratilgan siyosatini aks ettiradi. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushining kamayishi bank aktivlari sifatining yaxshilanayotganini ko‘rsatadi.

Bank aktivlarini boshqarishga ta’sir etuvchi asosiy omillar sifatida makroiqtisodiy barqarorlik, foiz stavkalari siyosati, inflyatsiya darajasi hamda regulyator talablar muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari, ichki omillar sifatida kredit siyosati sifati, risk-menejment tizimining samaradorligi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi ham bank aktivlari sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, bank aktivlarini samarali boshqarish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega: kredit portfelini diversifikatsiya qilish, likvidlik zaxiralarini optimallashtirish, investitsion aktivlar ulushini kengaytirish hamda zamonaviy risk-menejment tizimlarini joriy etish. Ushbu chora-tadbirlar banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish va iqtisodiy tebranishlarga chidamliligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bank aktivlarining tarkibi va ularni boshqarish masalalarini o‘rganish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, bankning moliyaviy barqarorligi va rentabelligi aktivlar tuzilmasining optimalligi va boshqaruv samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. Kredit portfelining yuqori ulushi daromadni oshirsa-da, kredit riskini ham kuchaytiradi, bu esa muvozanatli boshqaruvni talab etadi.

Tahlillar ko‘rsatadiki, aktivlarni samarali boshqarishda diversifikatsiya muhim bo‘lib, kreditlar, investitsiyalar va likvid aktivlar o‘rtasidagi optimal nisbat bank barqarorligini oshiradi. Shuningdek, risk-menejmentni takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va muammoli kreditlarni kamaytirish bank aktivlari sifatini yaxshilashda muhim omillardir.

Umuman olganda, bank aktivlarini boshqarish doimiy takomillashtirishni talab etadigan jarayon bo‘lib, uning samaradorligi bankning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiyotdagi rolini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rose, Peter S. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill Education, New York, 2018. – betlari: 120–165.
2. Saunders, Anthony; Cornett, Marcia M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill Education, New York, 2020. – betlari: 210–275.
3. Mishkin, Frederic S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, Boston, 2019. – betlari: 95–140.
4. Vahobov, A. V.; Xaydarov, N. H. Bank ishi. “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2021. – betlari: 55–110.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyati bo‘yicha yillik hisobot. Toshkent, 2024. – betlari: 10–48.

UDK: 338.45:657.47

SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI KALKULYATSIYA QILISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI VA AUDIT MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ И РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ АУДИТА

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING PRODUCT COST CALCULATION SYSTEMS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES AND DEVELOPMENT OF AUDIT MECHANISMS

Xusainov Mavlon
Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirishning nazariy va metodologik asoslari yoritilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlarini aniq va samarali hisoblash, ularning tarkibini optimallashtirish hamda korxona rentabelligini oshirishda audit mexanizmlarining o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot davomida zamonaviy boshqaruv hisobi usullari, raqamli texnologiyalar va xalqaro tajriba asosida tannarxni shakllantirish tizimini rivojlantirish yo‘llari taklif etilgan. Maqola natijalari sanoat korxonalarida xarajatlarni boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tannarx, kalkulyatsiya, sanoat korxonalari, ishlab chiqarish xarajatlari, audit, boshqaruv hisobi, samaradorlik, raqamli texnologiyalar.

В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы совершенствования системы калькулирования себестоимости продукции на промышленных предприятиях. Особое внимание уделяется вопросам точного учета производственных затрат, оптимизации их структуры и повышению рентабельности предприятий за счет эффективных механизмов аудита. В ходе исследования предложены направления развития системы формирования себестоимости на основе современных методов управленческого учета, цифровых технологий и международного опыта. Полученные результаты способствуют повышению эффективности управления затратами на предприятиях.

Ключевые слова: себестоимость, калькулирование, промышленные предприятия, производственные затраты, аудит, управленческий учет, эффективность, цифровые технологии.

This article examines the theoretical and methodological foundations for improving product cost calculation systems in industrial enterprises. It analyzes the role of audit mechanisms in ensuring accurate cost accounting, optimizing cost structures, and increasing enterprise profitability. The study proposes ways to enhance cost formation systems based on modern management accounting methods, digital technologies, and international practices. The findings contribute to improving cost management efficiency in industrial enterprises.

Keywords: cost price, cost calculation, industrial enterprises, production costs, audit, management accounting, efficiency, digital technologies.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy raqobat kuchayib borayotgan sharoitda sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, mahsulot tannarxini aniq va asosli kalkulyatsiya qilish korxonaning moliyaviy natijalari,

raqobatbardoshligi hamda bozor ulushini kengaytirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Tannarxni shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan kamchiliklar, hisob-kitobdagi xatoliklar yoki noto‘g‘ri metodologik yondashuvlar korxona foydasining kamayishiga olib keladi.

Sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimi murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri tasniflash, ularni hisobga olish va nazorat qilishni talab etadi. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy sharoitda an’anaviy hisoblash usullari ko‘pincha yetarli darajada aniqlik bermaydi. Bu esa tannarxni hisoblashda innovatsion yondashuvlar, jumladan, boshqaruv hisobi usullari va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etadi.

Mazkur muammoning yana bir muhim jihati – bu audit mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Ishlab chiqarish xarajatlari ustidan samarali audit nazoratining yo‘qligi resurslardan samarasiz foydalanish, yashirin xarajatlar va moliyaviy intizomning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, tannarx kalkulyatsiyasini takomillashtirish bilan bir qatorda audit tizimini rivojlantirish ham dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda mahsulot tannarxini aniqlashda Activity-Based Costing (ABC), standart costing va target costing kabi ilg‘or usullar keng qo‘llaniladi. Ushbu usullar ishlab chiqarish xarajatlarini chuqur tahlil qilish, ularni optimallashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yuqori aniqlikni ta’minlaydi. Shu jihatdan, ushbu tajribalarni milliy sanoat korxonalarida joriy etish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirishning metodologik asoslarini ishlab chiqish hamda audit mexanizmlarini rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, taqqoslash va tizimli yondashuvlardan foydalanildi.

Mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish va uni takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ilmiy qarashlar ilgari surilgan.

Jumladan, amerikalik olimlar Kaplan va Cooper o‘zlarining ilmiy tadqiqotlarida an’anaviy tannarx hisoblash tizimlari zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida yetarli darajada aniq natija bermasligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, ishlab chiqarish xarajatlarining asosiy qismi endilikda bevosita mehnat bilan emas, balki yordamchi faoliyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, shu sababli Activity-Based Costing (ABC) tizimini joriy etish zarur [1]. Ushbu yondashuv xarajatlarni faoliyatlar kesimida aniqlash orqali tannarxni yanada aniq hisoblash imkonini beradi.

Horngren, Datar va Rajan o‘zlarining “Cost Accounting: A Managerial Emphasis” asarida tannarx hisobining asosiy maqsadi boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo‘lgan axborotni shakllantirishdan iborat ekanligini qayd etadilar. Ularning fikricha, tannarx kalkulyatsiyasi nafaqat xarajatlarni hisoblash, balki ularni tahlil qilish va nazorat qilish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega [2].

Drury o‘zining ilmiy ishlarida boshqaruv hisobi va tannarx hisobining o‘zaro uzviy bog‘liqligini ta’kidlab, xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash va nazorat qilish korxona samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi [3]. Unga ko‘ra, tannarxni noto‘g‘ri hisoblash noto‘g‘ri boshqaruv qarorlariga olib keladi.

O‘zbekistonlik olimlardan D. Tashnazarova o‘zining ilmiy maqolasida “absorption costing” va “variable costing” tizimlarini tahlil qilib, har bir usulning afzallik va kamchiliklarini ochib beradi. Muallifning fikricha, mazkur tizimlardan samarali foydalanish korxonalarda xarajatlarni boshqarish va foydani oshirishda muhim vosita hisoblanadi [4]. Shu bilan birga, ushbu tizimlarni milliy iqtisodiyot sharoitiga moslashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Shuningdek, S. Onorboev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sanoat korxonalarida xarajatlarni tashkil etish va boshqarishda zamonaviy boshqaruv hisobi usullarini qo‘llash muhimligi qayd etiladi. Muallifning ta’kidlashicha, ayniqsa ABC tizimi ishlab chiqarish xarajatlarini chuqur tahlil qilish va ularni optimallashtirishda samarali vosita hisoblanadi [5].

Mahalliy iqtisodchi olimlar, jumladan, A.A. Ibragimov va B.B. Karimov o‘zlarining “Boshqaruv hisobi” asarida tannarx hisobining nazariy asoslarini ishlab chiqib, uni korxona

boshqaruvida axborot manbai sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, tannarxni aniq hisoblash korxona rentabelligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi [6].

Tursunov B.O. o‘z ilmiy ishlarida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va mahsulot tannarxini shakllantirish jarayonida zamonaviy usullardan foydalanish zarurligini asoslab beradi. Muallif tannarxni optimallashtirish orqali korxona moliyaviy natijalarini yaxshilash mumkinligini ta’kidlaydi [7].

Yuqoridagi ilmiy qarashlardan ko‘rinadiki, mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirishda zamonaviy boshqaruv hisobi usullari, xususan ABC, standart costing va boshqa yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ushbu tizimlarni amaliyotga tatbiq etishda audit mexanizmlarini rivojlantirish zarurati ham alohida e’tiborga loyiqdir.

Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini o‘rganish uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Xususan, nazariy tahlil, taqqoslash va tizimli yondashuv usullari asosida mavjud ilmiy qarashlar va amaliy tajribalar o‘rganildi. Shuningdek, iqtisodiy-statistik usullar yordamida ishlab chiqarish xarajatlari tarkibi va ularning samaradorlikka ta’siri tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy boshqaruv hisobi usullari, jumladan, faoliyatga asoslangan kalkulyatsiya (ABC) va raqamli texnologiyalar asosida tannarxni shakllantirish mexanizmlari o‘rganildi. Bundan tashqari, ilmiy umumlashtirish va mantiqiy tahlil usullari orqali audit mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish tizimini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, amaldagi an’anaviy kalkulyatsiya usullari ko‘pincha ishlab chiqarish xarajatlarini to‘liq va aniq aks ettira olmaydi. Ayniqsa, bilvosita xarajatlarning ortib borishi sharoitida ularni mahsulot turlariga to‘g‘ri taqsimlash muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Natijada, ayrim mahsulotlar tannarxi sun’iy ravishda oshib ketadi yoki aksincha, past baholanadi, bu esa noto‘g‘ri boshqaruv qarorlariga olib keladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida xarajatlarning tarkibiy tuzilmasida so‘nggi yillarda sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Bevosita mehnat xarajatlari ulushi kamayib, umum - ishlab chiqarish va boshqaruv xarajatlari ulushi ortib bormoqda. Bu esa tannarxni hisoblashda an’anaviy usullarning samaradorligini pasaytiradi va zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi.

Quyidagi jadvalda sanoat korxonasida mahsulot tannarxining tarkibiy tuzilmasi shartli ravishda keltirilgan:

1-jadval

Sanoat korxonasida mahsulot tannarxining tarkibi (shartli ma’lumotlar asosida)

Xarajat turlari	2022 yil (%)	2023 yil (%)	2024 yil (%)
Xomashyo va materiallar	52	50	48
Bevosita mehnat xarajatlari	18	16	14
Umum-ishlab chiqarish xarajatlari	20	22	25
Boshqaruv xarajatlari	10	12	13
Jami	**100**	**100**	**100**

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, umum-ishlab chiqarish va boshqaruv xarajatlari ulushi yil sayin oshib bormoqda. Bu holat korxonalarda bilvosita xarajatlarni aniq hisobga olish va ularni mahsulotlarga to‘g‘ri taqsimlash zaruratini kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, Activity-Based Costing (ABC) tizimini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

ABC tizimi asosida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni faoliyatlar kesimida taqsimlash natijasida mahsulot tannarxi yanada aniq hisoblanadi. Masalan, an’anaviy usulda yuqori tannarxi deb baholangan ayrim mahsulotlar ABC tizimi orqali qayta hisoblanganda aslida kamroq resurs talab qilishi aniqlangan. Bu esa mahsulot assortimentini optimallashtirish va foydali mahsulotlarni aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida audit mexanizmlarining holati ham o‘rganildi. Aniqlanishicha, ko‘plab sanoat korxonalarida ichki audit tizimi yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lib, xarajatlar ustidan nazorat sust darajada amalga oshiriladi. Bu esa ortiqcha xarajatlar yuzaga kelishiga

va moliyaviy natijalarning pasayishiga olib keladi. Samarali audit tizimini joriy etish orqali xarajatlarni optimallashtirish va yashirin yo‘qotishlarni aniqlash mumkin.

Ilmiy tahlillar asosida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

– tannarx kalkulyatsiyasida zamonaviy usullarni joriy etish zarur;

– bilvosita xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish kerak;

– audit mexanizmlarini kuchaytirish orqali moliyaviy nazoratni oshirish mumkin;

– raqamli texnologiyalarni joriy etish tannarxni hisoblash aniqligini oshiradi.

Umuman olganda, mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirish va audit mexanizmlarini rivojlantirish sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, raqobatbardoshligini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirish korxona faoliyatining umumiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. An’anaviy tannarx hisoblash usullari zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida, ayniqsa bilvosita xarajatlar ulushi ortib borayotgan sharoitda, yetarli darajada aniqlikni ta’minlay olmaydi. Shu sababli, tannarxni shakllantirishda zamonaviy boshqaruv hisobi usullarini qo‘llash zarurati yuzaga keladi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, Activity-Based Costing (ABC), standart costing va boshqa ilg‘or yondashuvlarni joriy etish mahsulot tannarxini aniqroq hisoblash, xarajatlarni samarali boshqarish hamda foydani oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirish va inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytirish mumkin.

Shuningdek, audit mexanizmlarini rivojlantirish sanoat korxonalarida moliyaviy intizomni mustahkamlash va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Ichki audit tizimini takomillashtirish, xarajatlar ustidan doimiy monitoringni yo‘lga qo‘yish hamda nazorat mexanizmlarini kuchaytirish orqali ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va yashirin zaxiralarni aniqlash mumkin.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish tizimini takomillashtirish va audit mexanizmlarini rivojlantirish o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ularni kompleks tarzda joriy etish sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorligini ta’minlash va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kaplan R.S., Cooper R. Cost & Effect: Using Integrated Cost Systems to Drive Profitability and Performance. – Harvard Business School Press, Boston, 1998. – 357 p.
2. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. – Pearson Education, New York, 2020. – 912 p.
3. Drury C. Management and Cost Accounting. – Cengage Learning, London, 2018. – 896 p.
4. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach. – Pearson Education, London, 2017. – 816 p.
5. Tashnazarova D. “Absorption va Variable Costing tizimlarini qo‘llash masalalari”. – Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil jurnali, Toshkent, 2025. – 45–52-betlar.
6. Onorboev S. “Kimyo sanoati korxonalarida ABC metodologiyasini qo‘llash xususiyatlari”. – Ilmiy maqola, Toshkent, 2024. – 28–34-betlar.
7. Ibragimov A.A., Karimov B.B. Boshqaruv hisobi. – “Iqtisodiyot” nashriyoti, Toshkent, 2020. – 320 bet.
8. Tursunov B.O. Xarajatlar hisobi va mahsulot tannarxi. – “Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2019. – 280 bet.

UDK: 339.5:338.2

JAHON SAVDO TIZIMI VA MILLIY IQTISODIYOT UCHUN UNING AHAMIYATI

МИРОВАЯ ТОРГОВАЯ СИСТЕМА И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

THE WORLD TRADING SYSTEM AND ITS IMPORTANCE FOR THE NATIONAL ECONOMY

Begaliyeva Madina Abdusamatovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM “Iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi

Egamshukurova Norjamol Ravshan qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM “Iqtisodiyot” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonning jahon savdo tizimiga integratsiyalashuvi jarayoni va uning iqtisodiy salohiyatga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda savdo liberallashuvi, eksport hajmi, xorijiy investitsiyalar, institutsional islohotlar hamda raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Natijalar JSTga qo‘shilish mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, tashqi savdo imkoniyatlarini kengaytirish va barqaror o‘sishni ta’minlashda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: jahon savdosi, iqtisodiy integratsiya, eksport salohiyati, xorijiy investitsiyalar, savdo liberallashuvi, raqobatbardoshlik, institutsional islohotlar, bozor iqtisodiyoti, iqtisodiy o‘sish, barqaror rivojlanish.

В статье рассматривается процесс интеграции Узбекистана в мировую торговую систему и его влияние на экономический потенциал страны. В исследовании анализируются либерализация торговли, экспортные показатели, приток прямых иностранных инвестиций, институциональные реформы и уровень конкурентоспособности. Полученные результаты свидетельствуют о том, что присоединение к World Trade Organization (ВТО) играет важную роль в модернизации экономики, расширении внешнеторговых возможностей и обеспечении устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: мировая торговля, экономическая интеграция, экспортный потенциал, иностранные инвестиции, либерализация торговли, конкурентоспособность, институциональные реформы, рыночная экономика, экономический рост, устойчивое развитие.

This article analyzes Uzbekistan’s integration into the global trading system and its impact on national economic potential. The study examines trade liberalization, export performance, foreign direct investment, institutional reforms, and competitiveness indicators. The results show that accession to the World Trade Organization (WTO) plays a significant role in modernizing the economy, expanding foreign trade opportunities, and ensuring sustainable economic growth.

Keywords: global trade, economic integration, export potential, foreign investment, trade liberalization, competitiveness, institutional reforms, market economy, economic growth, sustainable development.

Globallashuv sharoitida davlatlarning iqtisodiy rivojlanishi xalqaro savdo tizimiga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanadi. Ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun jahon bozorlariga kirish imkoniyatlarining kengayishi ishlab chiqarish hajmi, bandlik va investitsiyalar o‘sishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, World Trade Organization doirasida shakllangan savdo qoidalari xalqaro iqtisodiy munosabatlarning asosiy institutsional tayanchi hisoblanadi. So‘nggi

yillarda O‘zbekiston tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar JSTga qo‘shilish jarayonini jadallashtirdi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — jahon savdo tizimiga qo‘shilishning O‘zbekiston iqtisodiy salohiyatini kengaytirishdagi rolini ilmiy asosda baholashdir.

Jahon savdo tizimining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri masalasi xalqaro va milliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan.

Birinchidan, Pol Krugman va Mauris Obstfeldning International Economics: Theory and Policy nomli asari (Pearson Education, 2018) xalqaro savdo ochiqligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi, texnologik transferni tezlashtirishi hamda iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ilmiy asoslab beradi.[1]

Ikkinchidan, Mark Melitzning *The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity* maqolasi (*Econometrica,* 2003) JSTga integratsiya yuqori unumdor firmalar rivojini tezlashtirib, past samarali korxonalar qisqarishiga olib kelishini ko‘rsatadi.[2]

Uchinchidan, World Bank tomonidan chop etilgan *World Development Report 2020* hisobotida JSTga qo‘shilgan rivojlanayotgan mamlakatlarda eksport hajmi o‘rtacha 15–25 foizga oshgani qayd etilgan.[3]

To‘rtinchidan, International Monetary Fund ning *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia* (2022) nashrida savdo liberallashuvi makroiqtisodiy barqarorlik va institutsional islohotlarni jadallashtirishi ta’kidlangan.[4]

Beshinchidan, World Trade Organization tomonidan e’lon qilingan *World Trade Report 2023* hisobotida JSTga a’zolik global qiymat zanjirlariga integratsiyani chuqurlashtirishi hamda milliy iqtisodiyotlarda raqobatbardoshlikni oshirishi asoslab berilgan.[5]

Oltinchidan, mahalliy olim Qodirjon Abdurahmonovning *O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash yo‘llari* (Toshkent, 2019) monografiyasida JSTga moslashuv bojxona va institutsional islohotlar orqali iqtisodiy o‘sishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan.[6]

Yettinchidan, Baxtiyor Karimovning *Tashqi savdo va iqtisodiy integratsiya* (Toshkent, 2020) ilmiy ishida savdo liberallashuvi eksport salohiyatini kengaytirishi hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etishda muhim omil ekani ta’kidlangan.[7]

Sakkizinchidan, Dilshod Xodievning *Raqobatbardosh iqtisodiyot shakllantirishning institutsional asoslari* (Toshkent, 2021) asarida JST talablariga moslashuv ichki bozor samaradorligini oshirishi va innovatsion rivojlanishni tezlashtirishi ilmiy jihatdan yoritilgan.[8]

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jahon savdo tizimiga integratsiyalashuv iqtisodiy o‘sish uchun muhim omil bo‘lsa-da, uning real samarasi institutsional islohotlar chuqurligi, investitsion muhit sifati va milliy rivojlanish strategiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqotda quyidagi usullar qiyosiy va tizimli tahlil, statistik ko‘rsatkichlarni umumlashtirish, ilmiy manbalar sharhi, iqtisodiy-indikativ baholash usullari qo‘llanildi. Asosiy ko‘rsatkichlar sifatida eksport hajmi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, sanoat ishlab chiqarishi va savdo ochiqligi darajasi tanlandi. Tahlil JSTga tayyorgarlik jarayoni O‘zbekiston iqtisodiyotining bir qator muhim ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini aniqladi.

1-jadval

JSTga integratsiya jarayonining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri (umumlashtirilgan baho)

Ko‘rsatkichlar	Islohotlargacha holat	JSTga moslashuv davrida	Kutilayotgan natija
Eksport hajmi	Past diversifikatsiya	Tovar nomenklaturasi kengaymoqda	Barqaror o‘sish
Xorijiy investitsiyalar	Cheklangan oqim	Investitsiya muhiti yaxshilanmoqda	Oqimning oshishi
Ichki raqobat	Past daraja	Import bosimi kuchaymoqda	Samaradorlik ortadi
Institutsional muhit	Murakkab tartiblar	Reglamentlar soddalashtirilmoqda	Shaffof boshqaruv
Texnologik yangilanish	Sekin	Xalqaro standartlar joriy etilmoqda	Innovatsion rivoj

1-jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar O‘zbekistonning World Trade Organization talablariga moslashuv jarayonida iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishlarida yuz berayotgan o‘zgarishlarni kompleks tarzda aks ettiradi.

Avvalo, eksport hajmi va tarkibi bo‘yicha tahlil shuni ko‘rsatadiki, islohotlargacha bo‘lgan davrda eksport asosan xomashyo mahsulotlariga tayanib kelgan va tovar nomenklaturasi cheklangan edi. JSTga moslashuv bosqichida esa qayta ishlangan sanoat mahsulotlari ulushi ortib bormoqda. Bu holat eksport geografiyasining kengayishi hamda qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ishlab chiqarishga o‘tish jarayoni boshlanayotganidan dalolat beradi. Uzoq muddatda bu milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlar oldidagi barqarorligini oshiradi.

Xorijiy investitsiyalar ko‘rsatkichi ham ijobiy dinamikani namoyon qilmoqda. Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, avvalgi davrda investitsiya oqimi cheklangan bo‘lsa, JSTga moslashuv jarayonida huquqiy va institutsional muhitning yaxshilanishi investorlar ishonchini kuchaytirgan. Natijada sanoat, logistika va xizmatlar sohalariga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmining oshishi kutilmoqda. Bu esa yangi ish o‘rinlari yaratilishi va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishiga xizmat qiladi.

Ichki bozor raqobati bo‘yicha tahlil shuni ko‘rsatadiki, import bosimining kuchayishi mahalliy korxonalarni samaradorlikni oshirishga majbur qilmoqda. Jadvalda qayd etilganidek, raqobatning ortishi qisqa muddatda ayrim korxonalar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin, biroq uzoq muddatda bu ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, sifatni yaxshilash va innovatsiyalarni joriy etishga olib keladi. Natijada iqtisodiyotda sog‘lom raqobat muhiti shakllanadi.

Institutsional muhitdagi o‘zgarishlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jadvalda bojxona tartiblarining soddalashtirilishi, texnik reglamentlarning xalqaro standartlarga moslashtirilishi va biznes yuritish sharoitlarining yaxshilanishi qayd etilgan. Ushbu jarayonlar davlat boshqaruvi sifatini oshiradi, korrupsion xavflarni kamaytiradi hamda tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantiradi.

Shuningdek, texnologik yangilanish yo‘nalishida ham ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. JST talablari asosida ishlab chiqarish standartlarining modernizatsiyalashuvi korxonalarni yangi texnologiyalarni joriy etishga undaydi. Bu esa mehnat unumdorligining oshishi va innovatsion mahsulotlar ulushining ko‘payishiga olib keladi.

Umuman olganda, jadval natijalari JSTga integratsiya jarayoni O‘zbekiston iqtisodiyotiga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi: eksport salohiyati kengaymoqda, investitsion muhit yaxshilanmoqda, ichki bozor raqobatbardoshligi ortmoqda va institutsional tizim modernizatsiyalanmoqda. Mazkur omillar yig‘indisi mamlakatning uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishi uchun mustahkam poydevor yaratayotganini ko‘rishimiz mumkin.

Olingan natijalar JSTga qo‘shilish faqat savdo hajmini oshirish emas, balki iqtisodiyotning tarkibiy modernizatsiyasi uchun ham muhim platforma ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, texnik reglamentlar, bojxona jarayonlari va xizmatlar bozori liberallashuvi raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi imkoniyatlar yaratadi.

Biroq ayrim tarmoqlarda raqobat keskinlashuvi ehtimoli mavjud. Shu sababli moslashuv davrida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, kadrlar tayyorlash va innovatsion siyosatni kuchaytirish zarur hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning jahon savdo tizimiga integratsiyalashuvi iqtisodiy salohiyatni kengaytirishning muhim strategik yo‘nalishi hisoblanadi. Xususan, World Trade Organization talablariga moslashuv tashqi savdo hajmini oshirish, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish hamda xorijiy investitsiyalar oqimini rag‘batlantirish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar JSTga qo‘shilish jarayoni nafaqat savdo liberallashuvini, balki institutsional islohotlarning chuqurlashuvini ham ta’minlayotganini ko‘rsatdi. Jumladan, bojxona tartiblarining soddalashtirilishi, texnik reglamentlarning xalqaro standartlarga moslashtirilishi, intellektual mulk himoyasining kuchaytirilishi va biznes muhitning yaxshilanishi iqtisodiyotda shaffoflik va samaradorlikni oshirmoqda. Bu esa ishlab chiqarish tarmoqlarida texnologik yangilanishni tezlashtirib, qo‘shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ulushining ortishiga zamin yaratadi.

Umuman olganda, jahon savdo tizimiga qo‘shilish O‘zbekiston uchun qisqa muddatli savdo foydasidan tashqari, uzoq muddatli tarkibiy modernizatsiya, barqaror iqtisodiy o‘sish va global qiymat zanjirlariga chuqur integratsiyalashuv imkoniyatlarini yaratadi. Kelgusida JSTga to‘liq a’zolik mamlakatning xalqaro iqtisodiy makondagi mavqeyini mustahkamlash, investitsion jozibadorlikni oshirish hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatbardosh milliy iqtisodiy modelni shakllantirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson Education.
2. Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica, 71*(6), 1695–1725.
3. World Bank. (2020). *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*. Washington, DC.
4. International Monetary Fund. (2022). *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia*. Washington, DC.
5. World Trade Organization. (2023). *World Trade Report 2023*. Geneva.
6. Abdurahmonov, Q. (2019). *O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash yo‘llari*. Toshkent.
7. Karimov, B. (2020). *Tashqi savdo va iqtisodiy integratsiya*. Toshkent.
8. Xodiev, D. (2021). *Raqobatbardosh iqtisodiyot shakllantirishning institutsional asoslari*. Toshkent.
9. Абдусаматовна, Б.М. (2025). Важность цифровой экономики в формировании образовательной среды. *Центральноазиатский журнал инноваций в управлении и финансировании туризма*, *6* (3), 750-753.

UDK:336.67

KORXONALARDA MOLIYAVIY RESURSLAR TAQSIMOTINING ZAMONAVIY USULLARI

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В ПРЕДПРИЯТИЯХ

MODERN METHODS OF DISTRIBUTION OF FINANCIAL RESOURCES IN ENTERPRISES

Gulimboyev Sindor In’omjon o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy Universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: O‘zMU, Moliya va kredit kafedrasi mudiri
i.f.d., professor **X.X.Rejapov**
ORSID: 0000-0001-5403-9400

Annotatsiya

Ushbu maqola hozirgi global iqtisodiy sharoitda korxonalarda moliyaviy resurslarni samarali va maqsadga muvofiq taqsimlash muammosini o‘rganadi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar, “yashil” iqtisodiyot tamoyillari va innovatsion yondashuvlar asosida moliyaviy resurslarni boshqarish tizimlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamlashtirish, sun’iy intellekt, Enterprise Resource Planning(ERP) tizimlari, ESG(Environmental, Social, Governance) yondashuvi, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va resurs tejamkorligiga yo‘naltirilgan taqsimot kabi yo‘nalishlarning afzalliklari va kamchiliklari, ularni joriy etishning amaliy imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Moliyaviy resurslar, Raqamlashtirish, Sun’iy intellekt, ESG yondashuvi, Innovatsion loyihalar, ERP tizimi, Resurs tejamkorligi.

Эта статья исследует проблему эффективного и целесообразного распределения финансовых ресурсов в предприятиях в современных глобальных экономических условиях. В статье анализируются системы управления финансовыми ресурсами на основе современных технологий, принципов "зеленой" экономики и инновационных подходов. Также рассматриваются преимущества и недостатки таких направлений, как цифровизация, искусственный интеллект, Планирование ресурсов предприятия(ПРП)-системы, ЭКС(экологическое, социальное, корпоративное управление)-подход, финансирование инновационных проектов и распределение, ориентированное на экономию ресурсов, а также практические возможности их внедрения.

Ключевые слова. Финансовые ресурсы, Цифровизация, Искусственный интеллект, ESG подход, Инновационные проекты, ERP система, Эффективность использования ресурсов.

This article studies the problem of allocating financial resources efficiently and purposefully in enterprises in the current global economic conditions. The article analyzes financial resource management systems based on modern technologies, the principles of the 'green’ economy, and innovative approaches. It also examines the advantages and disadvantages of directions such as digitalization, artificial intelligence, ERP systems, the ESG approach, financing of innovative projects, and allocation aimed at resource efficiency, as well as the practical possibilities of their implementation.

Keywords. Financial resources, Digitalization, Artificial Intelligence, ESG approach, Innovative projects, ERP system, Resource efficiency.

Hozirgi global iqtisodiy sharoitda korxonalarda moliyaviy resurslarni samarali va to‘g‘ri taqsimlash asosiy muammolardan biri bo‘lmoqda. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, raqobatning yildan-yilga kuchayishi va ishlab chiqarish resurslarining cheklanganligi korxonalardagi moliyaviy resurslar taqsimotining yangi bosqichga o‘tishini taqozo qilmoqda. Shu sababli, moliyaviy resurslarni taqsimlashda zamonaviy texnologiyalar, “yashil” iqtisodiyot tamoyillari va innovatsion yondashuvlardan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi.

Moliyaviy resurslar taqsimoti-korxona ixtiyoridagi pul mablag‘larini turli faoliyat yo‘nalishlari orasida samarali taqsimlash jarayonidir. Uning asosiy maqsadi-minimal xarajatdan foydalanib, maksimal foyda olishdir. Undan tashqari, resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlashdir. Nazariy jihatdan bu jarayon samaradorlik, muvozanat va strategik rejalashtirish tamoyillariga asoslanadi.

Ushbu zamonaviy yo‘nalishlarni rivojlantirish borasida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning bir qator farmon va qarorlari mavjud. Jumladan, 14-oktyabr 2024-yildagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-sonli qarori tasdiqlandi. Qaror orqali “Sun’iy intellekt texnologiyalarini ijtimoiy soha va iqtisodiyotda keng joriy etish, ilmiy-tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash, kadrlar tayyorlash va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish” [1] vazifalari belgilangan. Ushbu qaror natijasida, korxonalarda moliyaviy qarorlarni avtomatlashtirish, risklarni oldindan prognoz qilish, resurslarni optimal taqsimlash imkonini beradi.

Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2-dekabr 2022-yildagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-sonli qarori imzolandi. Qarorda “Energiya tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha kompleks vazifalar belgilangan. Shuningdek, transport, sanoat va qishloq xo‘jaligida ekologik standartlarni joriy etish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va “yashil” investitsiyalarni jalb qilish” [2] ko‘zda tutilgan. Ushbu qaror natijasida korxonalar ishlab chiqarish va energiya resurslarini tejashga majbur bo‘ladi, moliyaviy resurslarni ekologik loyihalarga yo‘naltirishni talab qiladi. Bu esa korxonalarda moliyaviy resurslar taqsimotining zamonaviy modelini shakllantiradi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 5-oktyabr 2020-yildagi “Raqamli O‘zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli farmoni tasdiqlandi. Farmonda “Davlat xizmatlarini elektron shaklga o‘tkazish, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish, internet qamrovini kengaytirish, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalarini joriy etish, ta’lim tizimini raqamli asosda modernizatsiya qilish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish” [3] vazifalari belgilangan. Ushbu farmon natijasida, korxonalar moliyaviy resurslarni innovatsion investitsiyalarga, startaplarga va zamonaviy texnologiyalarga yo‘naltirishi mumkin bo‘ladi.

Ushbu zamonaviy yo‘nalishlar borasida xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng ko‘lamli tadqiqotlar olib borilgan.

Jumladan, xorijlik olimlardan Ririn Riani o‘zining “Artificial Intelligence (AI) in the Financial Sector” nomli ilmiy ishida “AI moliyaviy resurslarni tez va aniq taqsimlashini, an’anaviy usullardan ancha samarali” [4] ekanligini ta’kidlagan. Farman Ali, Anu Sayal ,Pradeep Suri va boshqa olimlar tomonidan tadqiq qilingan “The emergence of green finance: a conceptual framework” nomli ilmiy ishda “Yashil moliyaning barqaror rivojlanishga ta’sir qilishi va investorlar qarorining ekologiyaga ta’sir qilishi” [5] tahlil qilingan.

Thomas Puschmann o‘zining “Fintech” nomli ilmiy ishida “Moliyaviy resurslar taqsimotida raqamlashtirishning muhim ahamiyatga egaligini” [6] tahlil qilgan va ochib bergan.

Korxonalardagi moliyaviy resurslar taqsimlanishining zamonaviy yo‘nalishlarining afzalliklari va kamchiliklariga to‘xtalsak:

Ushbu yo‘nalish moliyaviy jarayonlarni ya’ni hisob-kitob, byudjetlashtirish va shu kabi boshqa amallarni maxsus dasturlar orqali avtomatik amalga oshirish tushuniladi. Raqamlashtirish dasturlaridan eng keng foydalaniladigan dasturlardan biri-Enterprise Resource Planning(ERP) tizimidir. ERP-bu korxonaning barcha resurslari ya’ni moliyaviy, moddiy, insoniy resurslarni yagona

tizim orqali boshqarish imkonini beruvchi dasturiy platformadir. Ushbu platformada hamma ma’lumotlar bitta joyda jamlanadi. ERP bir nechta modullardan iborat bo‘ladi va ular quyidagicha: Moliyaviy boshqaruv; Ishlab chiqarish; Sotuv va mijozlar; Kadrlar; Ombor va logistikadir. SAP ERP, Oracle ERP kabi mashhur tizimlari mavjud. ERP tizimidan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjud: Barcha ma’lumotlar bir joyda jamlanadi, qaror qabul qilish tez va aniq amalga oshiriladi, xarajatlar kamayadi va shaffoflik oshadi. Shu bilan bir qatorda, bir qancha kamchiliklari ham mavjud: Ushbu tizim qimmat hisoblanadi va joriy qilish katta mablag‘ talab qiladi. Undan tashqari tizim qiyin, o‘rganish murakkab bo‘ladi.

Sun’iy intellekt yordamida moliyaviy qarorlar qabul qilish, riskni boshqarish, rejalashtirish va prognoz qilish amalga oshiriladi. Buning natijasida, yuqori aniqlikdagi prognoz, eng samarali investitsiya yo‘nalishini aniqlash va risklarni to‘g‘ri baholash orqali yuqori foydaga erishiladi. Lekin ushbu tizimda bir qancha kamchiliklar ham mavjud: Ushbu jarayonlarni amalga oshirish va baholash uchun sifatli data talab qilinadi. Ayni paytda O‘zbekistonda sifatli va katta datalarning kamligi ushbu tizimdan to‘liq foydalanishni cheklab qo‘yishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, sun’iy intellekt endi rivojlanayotgan tizim bo‘lib, ushbu tizimda malakali mutaxassislar kam.

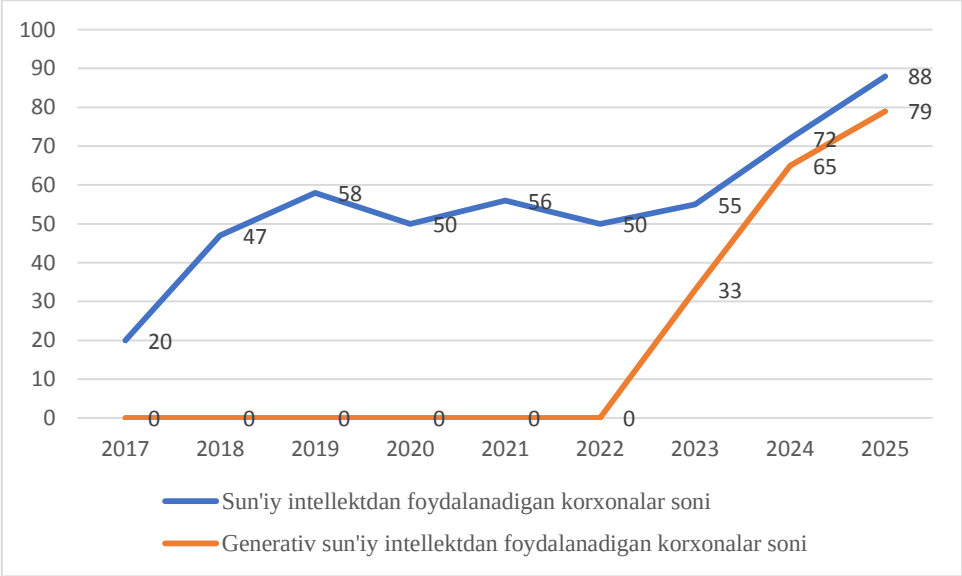

1-rasm.Korxonalarda sun’iy intellektdan foydalanish dinamikasi [7]

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, global miqyosda korxonalarda sun’iy intellektdan foydalanish 2017-yildan boshlab barqaror o‘sib borgan va 2025-yilga kelib juda yuqori darajaga yetgan. Ayniqsa, 2023-yildan keyin keskin o‘sish kuzatiladi, bu generativ AI texnologiyalarining ommalashuvi bilan bog‘liq.

Generativ sun’iy intellekt esa juda qisqa vaqt ichida tez rivojlanib, korxonalarda keng joriy etilayotganini ko‘rsatadi. Bu esa zamonaviy biznesda AI strategik ahamiyat kasb etayotganini bildiradi.

Ushbu tizimning asosiy maqsadi-moliyaviy resurslarni va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish orqali samaradorlikka erishishdir. Ushbu tizim quyidagicha amalga oshiriladi: Resurslar va xarajatlar tahlil qilinib, eng samarali yo‘nalishlarga sarmoya kiritiladi. Bundan tashqari, tejamkor texnologiyalarga investitsiya qilinadi. Ushbu tizim orqali, xarajatlar kamayadi, foyda ortadi, resurslar tejab ishlatiladi va raqobatbardoshlik oshadi. Shuningdek, ushbu tizimda bir nechta kamchiliklar ham mavjuddir: Noto‘g‘ri optimallashtirish ishlab chiqarish samaradorligini pasaytirishi mumkin, undan tashqari ushbu tizimning natijasi qisqa muddatda namoyon bo‘lmaydi.

Ushbu tizimda boshqa davlatlardagi ilg‘or moliyaviy boshqaruv modellaridan foydalaniladi. Ushbu tizimda korxona samaradorligi tez oshadi, tayyor modeldan foydalanadi va global standartlarga javob beradi. Ushbu tizimning asosiy kamchiligi-xorijiy modellar har doim ham mahalliy sharoitga mos kelavermaydi.

Ushbu tizimda yangi va zamonaviy texnologiyalarga, undan tashqari startaplarga sarmoyalar kiritiladi. Ushbu tizim orqali raqobatbardoshlik oshadi, yangi bozorlar vujudga keladi va yuqori daromad manbai paydo bo‘ladi. Lekin, ushbu tizimning asosiy kamchiligi-risk juda ham yuqori bo‘ladi, har bir loyiha muvaffaqiyatli bo‘lavermaydi.

Ushbu tizim orqali moliyaviy qarorlar qabul qilishda ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillari hisobga olinadi. Ushbu tizimda ma’lum bir strategiya belgilab olinadi va amalga oshiriladi. Ushbu tizim korxona uchun uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi. Ushbu tizim xalqaro tizim bo‘lganligi sababli, jahon bozorida korxonaning obro‘sini oshiradi, mahalliy va xorijiy investorlarning ishonchini oshiradi. Ushbu tizimning kamchiligi, joriy etish murakkab, qo‘shimcha xarajatlar talab qiladi va natijasi uzoq muddatda ko‘rinadi.

1-jadval

Zamonaviy yo‘nalishlarning samaradorlik ko‘rsatkichlari [8]

№	Yo‘nalish	Asosiy ko‘rsatkich	Natija (%)	Manba
1	Raqamlashtirish	Operatsion xarajatlarni kamaytirish	20–30%	McKinsey & Company
2	Sun’iy intellekt (AI)	Samaradorlikni oshirish	40% gacha	PwC
3	ESG yondashuvi	Kapital qiymatini kamaytirish	10% gacha	World Bank
4	Risk-menejment	Yo‘qotishlarni kamaytirish	30–40%	Deloitte
5	Innovatsiya	Daromad o‘sishi	15–25%	OECD

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki, yuqoridagi zamonaviy yo‘nalishlardan to‘g‘ri va maqsadga muvofiq foydalanilsa, vaqt o‘tishi bilan yuqori foydaga olib chiqadi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishlari korxonalarda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamlashtirish, sun’iy intellekt, ESG yondashuvi, innovatsiya va tejamkor ishlab chiqarish kabi yo‘nalishlar korxona faoliyatini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Ushbu zamonaviy yo‘nalishlarni joriy qilish orqali korxonalar o‘z faoliyatini tizimli ravishda takomillashtiradi, moliyaviy resurslarni maqsadli taqsimlaydi va uzoq muddatli barqaror rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, bu yo‘nalishlar korxona samaradorligini oshirish, resurslardan tejamkor foydalanish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishning asosiy vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 14-oktyabr 2024-yildagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-358-sonli qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2-dekabr 2022-yildagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-sonli qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 5-oktyabr 2020-yildagi “Raqamli O‘zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli farmoni
4. Jo‘rayev U.(2025). Korxonalarning moliyaviy mustaqilligini tahlil qilishda xorij tajribasining ustuvor jihatlar. Iqtisodiyot va turizm.

5. Xalilova A.(2026). Korxonalarda moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishning innovatsion yondashuvlari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot.
6. Th.Puschmann(2017).Fintech. /scholar.google.com/
7. R.Riani(2023).Artificial Intelligence in the Financial Sector. /journals.smartinsight.id.
8. F.Ali,A.Sayal,P. Suri and others. The emergence of green finance: a conceptual framework. f1000research.com/articles

UDK: 336.1/.5

MOLIYAVIY TIZIMNING XIZMATLAR SOHALARI VA BO‘G‘INLARI

СФЕРЫ УСЛУГ И ЭЛЕМЕНТЫ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

SERVICE AREAS AND ELEMENTS OF THE FINANCIAL SYSTEM

Ibodov Jamshid Qo‘yli o‘g‘li
G‘uzor tuman Iqtisodiyot va moliya, Bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Maqolada moliyaviy tizimning sohalari va bo‘g‘inlari tahlil qilingan. Moliyaviy tizim davlat moliyasi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi sohalariga bo‘linadi. Davlat byudjeti, byudjetdan tashqari fondlar, davlat krediti, tijorat va notijorat tashkilotlari moliyasi kabi bo‘g‘inlar yoritilgan. Notijorat tashkilotlarni moliyalashtirish manbalari va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash shakllari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy tizim, davlat moliyasi, byudjet, byudjetdan tashqari fondlar, davlat krediti, notijorat tashkilotlar.

В статье проанализированы сферы и звенья финансовой системы. Финансовая система подразделяется на сферы государственных финансов и финансов хозяйствующих субъектов. Освещены такие звенья, как государственный бюджет, внебюджетные фонды, государственный кредит, финансы коммерческих и некоммерческих организаций. Показаны источники финансирования некоммерческих организаций и формы государственной поддержки.

Ключевые слова: финансовая система, государственные финансы, бюджет, внебюджетные фонды, государственный кредит, некоммерческие организации.

The article analyzes the spheres and components of the financial system. The financial system is divided into public finance and finance of economic entities. Components such as the state budget, extra-budgetary funds, state credit, and finance of commercial and non-profit organizations are highlighted. Sources of financing for non-profit organizations and forms of state support are shown.

Keywords: financial system, public finance, budget, extra-budgetary funds, state credit, non-profit organizations.

Faoliyat jarayonida turli pul fondlari(dan) shakllanadigan va foydalaniladigan moliyaviy munosabatlar turli sohalarining majmui moliyaviy tizim deyiladi. Unga boshqacha ham ta’rif berish mumkin: davlat va korxonalarning pul fondlarini shakllantirish, taqsimlash va foydalanish borasidagi shakl va metodlar tizimiga moliyaviy tizim deyiladi. Unga yana quyida ta’rifni ham berish mumkin: xo‘jalik subyektlari, uy xo‘jaliklari, davlat va maxsus moliya institutlarining pul mablag‘larini taqsimlaydigan va ishlatadigan moliya munosabatlarining bir-biri bilan bog‘liq va birgalikda harakat qiladigan kategoriyalari, bo‘g‘inlari va sohalarining yig‘indisi moliyaviy tizim deyiladi”.

Metodologiya

Moliyaviy inklyuziya indeksini hisoblashda Global Findex 2025 ma’lumotlari asosida uch o‘lchov bo‘yicha ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi [2]:

1) Mavjudlik o‘lchovi—moliyaviy hisobga egalik darajasi, 100 000 aholi boshiga bank filiallari va bankomatlar (ATM) soni;

2) Foydalanish o‘lchovi—raqamli to‘lovlardan foydalanish, moliyaviy muassasalarda jamg’arma, kredit olish imkoniyati;

3) Sifat o‘lchovi—moliyaviy savodxonlik darajasi, xizmatlardan qoniqish va raqamli ulanish ko‘rsatkichlari. Ijtimoiy tenglik ko‘rsatkichlari sifatida Jahon banki Kambag‘allik va tengsizlik platformasi (PIP) ma’lumotlari asosida Gini koeffitsiyenti, farovonlik tafovuti (Prosperity Gap) hamda turli kambag‘allik chegaralaridagi aholi ulushi qo‘llaniladi.

Tahlil va natijalar

“Moliyaviy tizim” tushunchasi keng ma’nodagi “moliya” tushunchasining taraqqiyoti natijasidir. Mamlakatda bozor islohotlarining amalga oshirilishi va prinsipial jihatdan butunlay yangi bo‘lgan iqtisodiy va moliyaviy siyosatning hayotga tatbiq etilishi moliyaviy tizimning sohalari va bo‘g‘inlariga nisbatan obyektiv ravishda yangicha yondashuvni taqozo etdi. Unga muvofiq ravishda, dastlab, moliyaviy tizim quyidagi ikki sohaga bo‘linadi:

• davlat moliyasi va mahalliy moliya;

• xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi.

O‘z navbatida, moliyaviy tizimning har bir sohasi pul fondlari va daromadlarni shakllantirishning konkret shakllari va metodlariga bog‘liq ravishda bir necha bo‘g‘inlardan tashkil topadi. Masalan, davlat moliyasi va mahalliy moliya quyidagi bo‘g‘inlardan tashkil topishi mumkin:

• davlat byudjeti;

• byudjetdan tashqari davlat maqsadli fondlari;

• davlat krediti.

Shuningdek, xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi quyidagi bo‘g‘inlardan iborat:

• tijorat korxonalari va tashkilotlari moliyasi;

• moliyaviy vositachilar moliyasi;

• notijorat tashkilotlari moliyasi.

Yuqorida keltirilganlarni chizmasi ko‘rinishda quyidagicha ifodalash mumkin:

Moliyaviy tizimning alohida sohalar va bo‘g‘inlarga bo‘linishi YaIMni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlashda, daromadlarni shakllantirish va ulardan foydalanishda iqtisodiy munosabatlar subyektlarining bir-birlaridan farqli ravishda ishtirok etishi bilan belgilanadi.

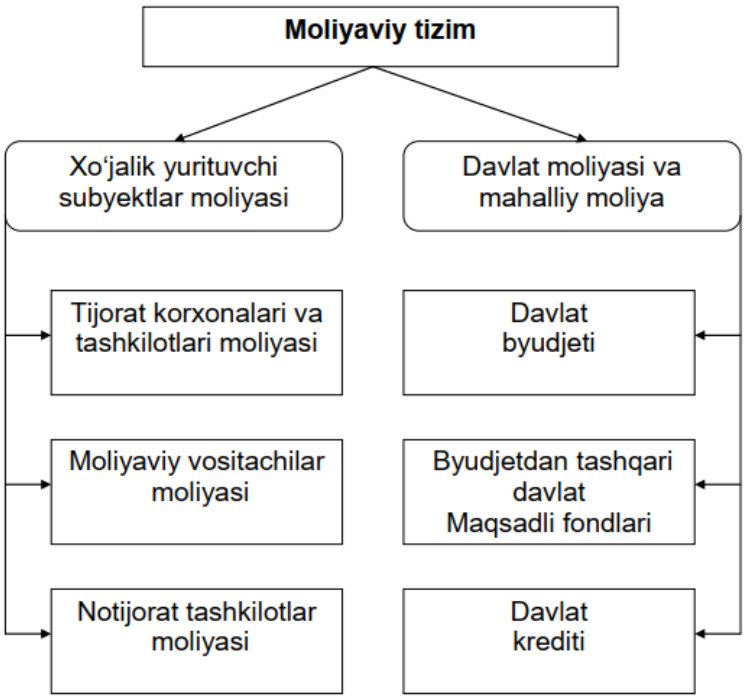

1-rasm. Moliyaviy tizimning sohalari va bo‘g‘inlari

Moliyaviy tizimning (1-rasm) har bir sohasi va bo‘g‘iniga pul fondlari va daromadlarini shakllantirish va ulardan foydalanishning o‘ziga xos bo‘lgan shakllari va metodlari tegishlidir. Masalan, korxonalar moliyasi moddiy ishlab chiqarishga, YaIMni yaratishga, uni korxonalar o‘rtasida taqsimlashga va YaIM bir qismining byudjet va nobyudjet fondlariga qayta taqsimlashga xizmat qiladi. Davlat byudjeti orqali resurslar davlatning markazlashtirilgan fondiga jalb qilinadi va ular hududlar, tarmoqlar va aholining turli ijtimoiy guruhlari o‘rtasida qayta taqsimlanadi.

Moliyaviy tizim “davlat moliyasi va mahalliy moliya” sohasining alohida bo‘g‘ini sifatida davlat byudjeti o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

• respublika byudjeti;

• Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetlar va mahalliy

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi moliyaviy tizimning mustaqil sohasi hisoblanadi. Uni boshqacha nomad mulkchilikning turli shaklidagi korxona va tashkilotlar moliyasi deb ham atash mumkin. Moliyaviy tizimning ana shu sohasida daromadlarning asosiy qismi shakllanadi va ular, oxir-oqibatda davlat tomonidan o‘rnatilgan qoidalarga muvofiq ravishda qayta taqsimlanib, barcha darajadagi byudjetlar va nobyudjet fondlarining daromadlarini shakllantiradi. Bir vaqtning o‘zida byudjet mablag‘larining katta qismi to‘g‘ridan-to‘g‘ri byudjetdan moliyalashtirish, byudjet ssudalari va davlat kafolatlari shaklida korxonalarning joriy va investitsion faoliyatlarini moliyalashtirishga yo‘naltirilishi mumkin.

Korxonalar davlatning mayda-chuyda aralashuvidan ozod bo‘lib, shu bilan birgalikda, ishning iqtisodiy va moliyaviy natijalari uchun ularning mas’uliyati ham keskin oshirilgan. Bir vaqtning o‘zida mamlakatning xo‘jalik tizimi murakkab tuzilmadan iborat bo‘lib, u aralash iqtisodiyot sifatida faoliyat ko‘rsatadi. Uning tarkibida foyda olishga qaratilgan biznes sohasi bilan bir qatorda iqtisodiyotning boshqa sohalari ham mavjudki, ularning faoliyati ijtimoiy farovonlikka erishishga yo‘naltirilgan. Bularning tarkibiga davlat sektoridan tashqari ba’zi mamlakatlarda katta masshtablarga ega bo‘lgan va nisbatan yuqori sur’atlarda o‘sib borayotgan notijorat sektori ham kiradi. Hozirgi sharoitda notijorat sektori tashkilotlarining yuqori sur’atlarda tez o‘sib borayotganligi, bir tomondan, jamiyatni demokratlashtirish siyosiy jarayonlarining rivojlanishi va ikkinchi tomondan, bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo‘naltirilganligi (bu holat bizning mamlakatimiz uchun xarakterlidir) bilan bog‘liq. Notijorat tashkilotlari yuridik shaxs bo‘lib, foyda olish ularning asosiy maqsadi emas va ularda olingan foyda ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlanmaydi.

Xohlasa va takliflar. Iqtisodiyotning bu sohasi, odatda, davlat sektorining birinchi, tijorat sektorining ikkinchi ekanligi inobatga olingan holda uchinchi sektor deb ham yuritiladi. Turli mamlakatlar iqtisodiyotida tarixiy an’analar va iqtisodiy taraqqiyot bosqichlariga muvofiq ravishda notijorat sektor faoliyatining masshtablari bir-biridan farq qiladi. Biroq, qator miqdoriy ko‘rsatkichlarning tahlili bu sektorning taraqqiy topayotganligidan dalolat beradi. Notijorat soha holatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

–notijorat tashkilotlarining soni. 2000-yillar boshlarida Yevropa mamlakatlarida har 1000 kishiga 4ta notijorat tashkiloti to‘g‘ri kelgan edi. Finlyandiya shu ma’noda rekordchi hisoblanib, bu yerda har 1000 kishiga 21 tadan to‘g‘ri keluvchi notijorat tashkilotlari mavjud bo‘lgan. Bu ko‘rsatkichning darajasi Rossiyada 3,3ga teng edi.

Notijorat asosda xo‘jalik yuritishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

–faoliyatning foyda olishga emas, balki ma’lum bir missiyaga erishishga yo‘naltirilganligi;

–e’lon qilingan maqsadlarga erishish uchun olingan foydadan vosita sifatida foydalanish;

–bozor xo‘jaligining iqtisodiy samaradorligi va faoliyatning ijtimoiy samaradorligini birgalikda qo‘shib olib borish.

Notijorat tashkilotlari faoliyatining moliyaviy manbalari quyidagi besh asosiy guruhdan tashkil topadi:

–byudjet mablag‘lari;

–tijorat faoliyati;

–tovar, ish va xizmatlarni sotishdan olingan tushum;

–aksiyalar, obligatsiyalar, boshqa qimmatli qog‘ozlar va omonatlar bo‘yicha olinadigan daromadlar;

–qonun bilan ta’qiqlanmagan boshqa tuzilmalar (masalan, ko‘ngillilarning mehnat sarflari, resurslarni jalb qilish bo‘yicha o‘tkazilgan tadbirlar (lotereyalar, auksionlar, ko‘ngilxushlik, madaniy, sport va boshqa ommaviy tadbirlardan)dan kelgan tushumlar.

Turli mamlakatlarda notijorat tashkilotlarini moliyalashtirish manbalarining tarkibiy tuzilmasi turlichadir. Masalan, rivojlangan mamlakatlarda xususiy xayriyalarning miqdori keyingi yillarda 1 foizdan (Yaponiyada) 20 foizgacha (AQShda) oraliqda bo‘lgan va o‘rtacha 11 foizni tashkil etgan. Hukumat ajratmalarining salmog‘i esa 26 foizdan (Germaniya) 71 foizgacha bo‘lib, uning o‘rtacha darajasi 48 foizga teng bo‘lgan. Notijorat tashkilotlarining o‘zlari tomonidan ishlab topilgan mablag‘larning salmog‘i 23 foizdan (Vengriya) 71 foizgacha tebranib, uning o‘rtacha darajasi 41 foiz atrofida edi.

Bilvosita moliyalashtirishning asosiy ko‘rinishlari quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

–soliq xarakteriga ega bo‘lmagan imtiyozlar;

–soliqlardan imtiyozlar;

–boshqa imtiyozlar.

Soliq to‘lashda imtiyoz berish quyidagi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin:

Davlat organlari notijorat tashkilotlarining faoliyatiga aralashish, agar ularning sarflanishi tashkilotning maqsadlariga mos kelayotgan bo‘lsa, xarajatlarning yo‘nalishiga o‘zgartirishlar kiritish huquqiga ega emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Финансы: Учебник для ВУЗов / Под ред. М.В.Романовского и др. М.: ФиС, 2000. — 44-бет.
2. O‘tgan asrning 90-yillarida ko‘plab nashr etilgan qator iqtisodchi-olimlar, jumladan, I.T.Balabanov, A.M.Babich, V.V.Kovaleva, D.S.Molyakov, L.N.Pavlova, V.M.Rodionova, M.V.Romanovskiy va boshqalarning moliyaga oid ishlariga qarang.
3. Мищенко Е.А. Реальные преобразования как ключ к эффективной антимонопольной политике / Е.А. Мищенко // Современная наука: теоретический и практический взгляд: сборник статей Международной научно-практической конференции. – Уфа: Омега сайнс, 2015. – С. 132
4. Зарубежнов Е.С. Экономический рост и анализ развития страны через макроэкономические показатели / Е.С. Зарубежнов // Вестник Челябинского государственного университета. — 2018. — № 7 (417). — С. 204
5. Niyazmetov I. “Soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish orqali soliq tizimi barqarorligini ta’minlash” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasi Avtoreferati. T.: BMA, 2018. — 60 b.
6. Алиев Х.Б. Развитие налогового контроля в РФ / автореферат на соискание ученой степени к.э.н. – М.: 2012. – 23 с.

UDK: 364.35

XALQARO PENSIYA TIZIMI MODELLARI VA ULARNING MINTAQAVIY TAMOYILLARI

МОДЕЛИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕНСИОННЫХ СИСТЕМ И ИХ РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ

INTERNATIONAL PENSION SYSTEM MODELS AND THEIR REGIONAL PRINCIPLES

Jumabayeva Kumush Botir qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda pensiya tizimining xalqaro modellari va ularning mintaqaviy xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida pensiya tizimlari demografik o‘zgarishlar, iqtisodiy globalizatsiya va mehnat bozoridagi transformatsiyalar ta’sirida sezilarli darajada yangilanib bormoqda. Aholining qarish sur’atlarining ortishi hamda tug‘ilish darajasining pasayishi ko‘plab davlatlarda mavjud pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligiga tahdid solmoqda. Shu sababli, turli mintaqalarda pensiya ta’minotini tashkil etishning samarali modellari shakllanib, ular o‘ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillar asosida rivojlanmoqda. Shuningdek, tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining amaldagi pensiya tizimi va uni takomillashtirish zarurati ham tahlil qilinadi. Mamlakatda asosan taqsimlovchi model amal qilayotgan bo‘lib, uni diversifikatsiya qilish va zamonaviy xalqaro tajriba asosida takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Xususan, jamg‘arma elementlarini rivojlantirish, tizimning shaffofligini oshirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali pensiya tizimining samaradorligini oshirish mumkin. Pensiya tizimlarining xalqaro modellari yagona universal shaklga ega emas, balki ular mintaqaviy xususiyatlar asosida shakllanadi. Shu bois, har bir davlat o‘zining demografik va iqtisodiy sharoitidan kelib chiqib, moslashuvchan va barqaror pensiya tizimini shakllantirishi zaruriyligi tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: Pensiya tizimi, pensiya, xalqaro modellar, demografik omil, minimal pensiya, pensiya ta’minoti tizimi, nodavlat pensiya jamg‘armasi, ijtimoiy himoya, uch bosqichli pensiya tizimi.

Рост темпов старения населения и снижение рождаемости угрожают финансовой устойчивости существующих пенсионных систем во многих странах.стране в основном действует распределительная модель, и ее диверсификация и совершенствование на основе современного международного опыта являются актуальной задачей. В частности, эффективность пенсионной системы может быть повышена за счет развития элементов сбережений, повышения прозрачности системы и внедрения цифровых технологий. Международные модели пенсионных систем не имеют единой универсальной формы, но формируются на основе региональных особенностей. Поэтому было изучено, что каждой стране необходимо разработать гибкую и устойчивую пенсионную систему с учетом ее демографических и экономических условий. в основном действует распределительная модель, и ее диверсификация и совершенствование на основе современного международного опыта являются актуальной задачей. В частности, эффективность пенсионной системы может быть повышена за счет развития элементов сбережений, повышения прозрачности системы и внедрения цифровых технологий. Международные модели пенсионных систем не имеют единой универсальной формы, но формируются на основе региональных особенностей. Поэтому было изучено, что каждой стране необходимо разработать гибкую и устойчивую пенсионную систему с учетом ее демографических и экономических условий.

Ключевые слова: Пенсионная система, пенсия, международные модели, демографический фактор, минимальная пенсия, система пенсионного обеспечения, негосударственный пенсионный фонд, социальная защита, трехуровневая пенсионная система.

In this study, an in-depth analysis of international models of the pension system and their regional characteristics is carried out. Today, pension systems in the countries of the world are significantly updated under the influence of demographic changes, economic globalization and transformations in the labor market. The increasing rate of population aging and declining birth rates threaten the financial sustainability of existing pension systems in many countries. Therefore, effective models of pension provision have been formed in different regions, which are developing based on specific economic, social and institutional factors. The study also analyzes the current pension system of the Republic of Uzbekistan and the need to improve it. The country mainly operates a distributive model, and its diversification and improvement based on modern international experience is a pressing issue. In particular, the efficiency of the pension system can be increased by developing its elements, increasing the transparency of the system, and introducing digital technologies. International models of pension systems do not have a single universal form, but are formed based on regional characteristics. Therefore, the need for each country to develop a flexible and sustainable pension system based on its demographic and economic conditions has been studied.

Keywords: Pension system, pension, international models, demographic factor, minimum pension, pension provision system, non-state pension fund, social protection, three-tier pension system.

Bugungi globallashuv sharoitida pensiya tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi eng muhim institutlardan biri hisoblanadi. Aholining qarish jarayoni, demografik o‘zgarishlar va mehnat bozoridagi strukturaviy siljishlar pensiya tizimlarini isloh qilishni talab qilmoqda. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda o‘rtacha umr davomiyligining oshishi va tug‘ilish darajasining pasayishi pensiya tizimlariga jiddiy bosim o‘tkazmoqda. Shu sababli davlatlar pensiya tizimlarini moliyaviy barqaror va ijtimoiy adolatli qilish maqsadida turli modellardan foydalanmoqda [1].

Zamonaviy xorijiy tajribada pensiya tizimlari odatda uch pog‘onali (multi-pillar) model asosida shakllangan bo‘lib, u davlat tomonidan kafolatlangan bazaviy pensiya, majburiy sug‘urta tizimi va ixtiyoriy jamg‘arma elementlaridan iborat. OECD tadqiqotlariga ko‘ra, ushbu tizimlarning birinchi pog‘onasi minimal ijtimoiy himoyani ta’minlasa, ikkinchi pog‘ona daromadga bog‘liq pensiyalar orqali hayot darajasini saqlashga xizmat qiladi, uchinchi pog‘ona esa qo‘shimcha ixtiyoriy jamg‘armalarni qamrab oladi [2]. So‘nggi yillarda Shvetsiya, Niderlandiya va Daniya kabi davlatlarda notional defined contribution (NDC), jamg‘arma asosidagi (funded) va aralash modellarning samarali kombinatsiyasi qo‘llanilmoqda. Bunday tizimlar demografik xavflarni kamaytirish, pensiya to‘lovlarini iqtisodiy o‘sish bilan bog‘lash hamda uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi [3].

O‘zbekiston Respublikasida ham pensiya tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatda amaldagi tizim asosan taqsimlovchi (PAYG – “avlodlar birdamligi”) modeliga asoslangan bo‘lib, davlat byudjeti va ijtimoiy sug‘urta badallari hisobidan moliyalashtiriladi. So‘nggi yillarda aholining demografik tarkibi o‘zgarib borayotgani, norasmiy bandlik darajasi va iqtisodiy transformatsiya jarayonlari pensiya tizimini diversifikatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, jamg‘arib boriladigan pensiya elementlarini rivojlantirish, raqamlashtirish va shaffoflikni oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Jahon banki ekspertlari ham zamonaviy pensiya tizimlarini uzoq muddatli prognozlash va modellashtirish orqali isloh qilish zarurligini ta’kidlab, bunday yondashuv siyosiy qarorlar samaradorligini oshirishini qayd etadi [4].

Umuman olganda, pensiya tizimlarining xalqaro modellari mintaqaviy xususiyatlarga qarab shakllanadi va ularning rivojlanishi iqtisodiy daraja, demografik holat hamda institutsional muhit

bilan chambarchas bog‘liq. Yevropa mamlakatlarida ko‘proq ijtimoiy yo‘naltirilgan taqsimlovchi tizim ustun bo‘lsa, Shimoliy Yevropa davlatlarida aralash va avtomatik moslashuv mexanizmlariga ega innovatsion modellardan foydalaniladi. Lotin Amerikasi va ayrim Osiyo davlatlarida esa jamg‘arma asosidagi tizimlar keng joriy etilgan. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, “zamonaviy pensiya tizimlari barqarorligi ularning diversifikatsiyalangan tuzilmasi va risklarni taqsimlash darajasi bilan belgilanadi”. Shu bois, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yagona universal model mavjud emas, balki har bir mintaqa o‘zining demografik va iqtisodiy sharoitidan kelib chiqib moslashuvchan pensiya tizimini shakllantiradi. Bu esa pensiya tizimlarining mintaqaviy tamoyillar asosida o‘rganilishini ilmiy jihatdan muhim va dolzarb masalaga aylantiradi.

Tadqiqotda uch pog‘onali (multi-pillar) pensiya tizimi konsepsiyasi asosiy nazariy yondashuv sifatida ko‘rib chiqiladi. Ushbu model davlat tomonidan kafolatlangan minimal ijtimoiy himoya, majburiy sug‘urta tizimi va ixtiyoriy jamg‘arma mexanizmlarining uyg‘unlashuviga asoslanadi. Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy yo‘naltirilgan taqsimlovchi tizimlar ustunlik qilsa, Shimoliy Yevropa davlatlarida innovatsion va avtomatik muvozanatlashuv mexanizmlariga ega aralash modellar keng qo‘llaniladi. Lotin Amerikasi va Osiyoning ayrim davlatlarida esa jamg‘arib boriladigan pensiya tizimlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mazkur farqlar har bir mintaqaning demografik holati, iqtisodiy rivojlanish darajasi va davlat siyosati bilan bevosita bog‘liq.

Monika Queisser va Dimitri Vittas (OECD va Jahon banki ekspertlari) ko‘p pog‘onali modelni eng samarali tizimlardan biri sifatida baholaydi. Ular Shveysariya tajribasini tahlil qilib shunday deydi: “Ko‘p pog‘onali pensiya tizimi ijtimoiy himoya va moliyaviy barqarorlikni uyg‘unlashtiradi” [5]. Bu yondashuv davlat, xususiy va ixtiyoriy sektorlarning birgalikdagi ishtirokini ta’minlaydi.

Nicholas Barr (London School of Economics professori) pensiya tizimlarini davlat va bozor mexanizmlari integratsiyasi sifatida ko‘radi: “Pensiya tizimi nafaqat moliyaviy mexanizm, balki ijtimoiy siyosat vositasidir”. Uning fikricha, samarali tizim aholining kambag‘allikdan himoyasini va daromad barqarorligini bir vaqtda ta’minlashi kerak.

Robert Holzmann (Jahon banki iqtisodchisi) multi-pillar modelni ilmiy asoslab quyidagicha ta’kidlaydi: “Ko‘p pog‘onali tizim turli maqsadlarni muvozanatlashtirish imkonini beradi” [6]. Ya’ni, kambag‘allikni kamaytirish va daromadni saqlash vazifalari bir tizimda uyg‘unlashadi.

OECD (2024) hisobotida quyidagicha xulosa beriladi: “Jamg‘arma asosidagi pensiyalar moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qiladi” [7]. Bu esa tizimning uzoq muddatli barqarorligini oshiradi.

Zamonaviy iqtisodiy modellashtirish tadqiqotlarida (OLG modeli asosida) quyidagicha fikr ilgari suriladi: “Ikki va uch pog‘onali tizimlar avlodlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydi” [8]. Bu ilmiy asos pensiya tizimlarini matematik modellashtirish orqali samaradorligini isbotlaydi.

Jahon amaliyoti pensiya tizimining avlodlar birdamligi hamda jamg’arish tizimiga asoslangan turlari farqlanadi. “O’zbekiston pensiya tizimi ushbu ikki tizimga asoslangan. Pensiya tizimi — ijimoiy, iqtisodiy va huquqiy institutlarni birlashtiruvchi organizm bo’lib, u jamiyatning turli ijtimoiy qatlamlarining manfaatlarini qondirish uchun mo’ljallangan” [9].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pensiya tizimlari ko‘p pog‘onali, diversifikatsiyalangan va mintaqaviy xususiyatlarga moslashgan bo‘lishi zarur. Xorijiy olimlar asosan tizimning institutsional va moliyaviy barqarorligiga urg‘u bersa, mahalliy tadqiqotchilar uni milliy iqtisodiy sharoitga moslashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, pensiya tizimining xalqaro modellari yagona universal shaklga ega emas, balki har bir mintaqa o‘zining demografik, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlaridan kelib chiqib shakllanadi.

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy taqqoslash va statistik usullardan foydalanildi. Xalqaro pensiya modellari OECD, Jahon banki va boshqa ilmiy manbalar asosida o‘rganildi. Turli mintaqalardagi tizimlar demografik va iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida solishtirildi. Shuningdek, O‘zbekiston pensiya tizimi xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil qilinib, ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda iqtisodiy modellashtirish va mantiqiy umumlashtirish usullaridan ham foydalanildi. Pensiya tizimlarining samaradorligi ularning moliyaviy barqarorligi, ijtimoiy himoya darajasi va uzoq muddatli barqarorlik ko‘rsatkichlari orqali baholandi. Olingan natijalar

asosida mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olgan holda pensiya tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va xulosalar shakllantirildi.

Pensiya tizimining xalqaro modellari va ularning mintaqaviy xususiyatlarini tahlil qilish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda global miqyosda demografik jarayonlarning o‘zgarishi, xususan, aholining qarishi, tug‘ilish darajasining pasayishi hamda umr davomiyligining ortishi pensiya tizimlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada ko‘plab mamlakatlarda mavjud pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligi va ijtimoiy samaradorligini qayta ko‘rib chiqish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu sababli, xalqaro tajribani chuqur o‘rganish va uni mintaqaviy sharoitlar bilan uyg‘unlashtirish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masalaga aylanmoqda.

Tahliliy yondashuv shuni ko‘rsatadiki, pensiya tizimlari asosan uch asosiy modelga — taqsimlovchi (PAYG), jamg‘arib boriladigan (funded) va aralash (multi-pillar) tizimlarga bo‘linadi. Har bir model o‘zining afzallik va kamchiliklariga ega bo‘lib, ularning samaradorligi mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, mehnat bozori holati hamda demografik tuzilmasiga bevosita bog‘liq. Xususan, rivojlangan davlatlarda ko‘p pog‘onali tizimlar keng qo‘llanilib, ular moliyaviy barqarorlik va ijtimoiy himoya o‘rtasida muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. Aksincha, rivojlanayotgan davlatlarda an’anaviy taqsimlovchi tizimlar hali ham ustunlik qilmoqda.

Shuningdek, mintaqaviy omillar pensiya tizimlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy davlat modeli asosida kuchli davlat ishtiroki kuzatilsa, Lotin Amerikasi davlatlarida xususiy sektor ishtirokidagi jamg‘arma tizimlari rivojlangan. Osiyo mamlakatlarida esa aralash tizimlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu farqlar har bir hududning tarixiy rivojlanishi, institutsional muhit va iqtisodiy siyosati bilan izohlanadi.

Mazkur tahliliy qismda aynan shu omillar asosida pensiya tizimlarining xalqaro modellari chuqur o‘rganilib, ularning mintaqaviy xususiyatlari solishtirma tahlil qilinadi. Natijada, eng samarali yondashuvlar aniqlanib, ularni milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari ilmiy asosda yoritib beriladi.

1-rasm. Global pensiya tizimlari modellari ulushi (%) [10]

Mazkur rasm jahon miqyosida pensiya tizimlarining tarkibiy tuzilishini ifodalaydi. Undan ko‘rinib turibdiki, an’anaviy PAYG tizimi hali ham yetakchi o‘rinni egallaydi, chunki u ko‘plab davlatlarda tarixan shakllangan va ijtimoiy himoya mexanizmi sifatida keng qo‘llaniladi. Shu bilan birga, aralash tizimlar ulushining yuqoriligi davlatlarning moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va demografik xavflarni kamaytirishga intilayotganini ko‘rsatadi. Jamg‘arma tizimlari esa nisbatan kamroq ulushni tashkil etsa-da, ularning ahamiyati ortib bormoqda. “Ko‘p pog‘onali pensiya tizimlari zamonaviy iqtisodiy sharoitda eng barqaror model hisoblanadi” (OECD, 2024).

2-rasm. Mintaqalar kesimida pensiya tizimlari tarkibi (%) [11]

Yuqoridagi rasm turli mintaqalarda pensiya tizimlarining shakllanishidagi farqlarni aks ettiradi. Yevropa davlatlarida ijtimoiy yo‘naltirilgan tizimlar ustun bo‘lib, ular davlat kafolatlariga asoslanadi. Lotin Amerikasi mamlakatlarida esa xususiy sektor ishtirokidagi jamg‘arma tizimlari keng rivojlangan. Osiyo davlatlarida aralash tizimlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda, bu esa iqtisodiy o‘sish va demografik o‘zgarishlar bilan bog‘liq. MDH davlatlarida, jumladan O‘zbekistonda, hali ham PAYG modeli ustun hisoblanadi. “Pensiya tizimlari mintaqaviy demografik va iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda shakllanadi”[].

1-jadval

Turli mamlakatlarda pensiya tizimi modellari taqqoslanishi [12]

Mamlakat	Model turi	Asosiy xususiyati
Shvetsariya	Aralash(NDC)	Avtomatik balanslash tizimi
Germaniya	PAYG	Kuchli davlat kafolati
Chili	Jamg‘arma	Xususiy fondler ustunligi
Yaponiya	Aralash	Qarish omiliga moslashgan
O‘zbekiston	PAYG	Davlat pensiyasiga asoslangan tizim

Jadvalda turli mamlakatlar pensiya tizimlarining o‘ziga xos jihatlari taqqoslangan. Undan ko‘rinib turibdiki, rivojlangan davlatlar pensiya tizimlarini diversifikatsiya qilishga katta e’tibor qaratmoqda. Masalan, Shvetsiyada avtomatik balanslash mexanizmi mavjud bo‘lib, u tizimni iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashtiradi. Germaniyada esa kuchli davlat kafolati mavjud. Chili tajribasi jamg‘arma tizimining samaradorligini ko‘rsatsa, O‘zbekistonda hali an’anaviy PAYG tizimi ustun. “Pensiya tizimlarining diversifikatsiyasi ularning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi”.

2-jadval

Pensiya tizimlari samaradorligi ko‘rsatkichlari [13]

Ko‘rsatkich	PAYG tizim	Jamg‘arma tizimi	Aralash tizim
Moliyaviy barqarorlik	Past	Yuqori	O‘rta-yuqori
Ijtimoiy himoya darajasi	Yuqori	O‘rta	Yuqori
Risk darajasi	Yuqori	Past	O‘rta
Moslashuvchanlik	Past	Yuqori	Yuqori

Mazkur jadval pensiya tizimlarining samaradorlik ko‘rsatkichlarini solishtirish imkonini beradi. PAYG tizimi ijtimoiy himoya jihatidan kuchli bo‘lsa-da, demografik o‘zgarishlarga juda sezgir hisoblanadi. Jamg‘arma tizimi moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi, ammo u ijtimoiy tenglikni to‘liq kafolatlamaydi. Aralash tizim esa ushbu ikki modelning afzalliklarini birlashtirib, optimal variant sifatida qaraladi. Shu sababli ko‘plab davlatlar aynan shu modelga o‘tishni maqsad qilmoqda. “Eng samarali pensiya tizimi — bu risklarni muvozanatli taqsimlay oladigan tizimdir” (Barr, 2021)

Keltirilgan diagramma va jadvallar asosida pensiya tizimlari global va mintaqaviy darajada turlicha shakllanishi, biroq umumiy tendensiya sifatida aralash modellarga o‘tish kuchayib borayotganini ko‘rish mumkin. Bu esa zamonaviy iqtisodiy sharoitda pensiya tizimining barqarorligi va samaradorligini ta’minlashda kompleks yondashuv zarurligini tasdiqlaydi.

Yuqorida keltirilgan ilmiy-nazariy yondashuvlar, xalqaro tajriba hamda tahliliy ma’lumotlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, pensiya tizimi har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi strategik institutlardan biridir. Zamonaviy sharoitda pensiya tizimlarining rivojlanishi global demografik jarayonlar, xususan, aholining qarishi, tug‘ilish darajasining pasayishi va umr davomiyligining ortishi bilan bevosita bog‘liq. Ushbu omillar pensiya tizimlariga tushadigan moliyaviy yukni oshirib, ularni isloh qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, hozirgi kunda dunyo mamlakatlarida pensiya tizimlarining uch asosiy modeli — taqsimlovchi (PAYG), jamg‘arib boriladigan (funded) va aralash (multi-pillar) tizimlar mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega. PAYG tizimi ijtimoiy himoya nuqtai nazaridan samarali bo‘lsa-da, demografik o‘zgarishlarga nisbatan sezgirligi yuqori. Jamg‘arma tizimi esa moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, biroq u ijtimoiy tenglikni to‘liq kafolatlamaydi. Eng maqbul variant sifatida aralash model e’tirof etilib, u risklarni taqsimlash, daromadlarni barqarorlashtirish va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi.

Mintaqaviy tahlillar natijasida pensiya tizimlarining shakllanishi har bir hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi, demografik holati va institutsional muhitiga bog‘liq ekanligi aniqlandi. Yevropa mamlakatlarida kuchli davlat ishtirokiga asoslangan ijtimoiy yo‘naltirilgan tizimlar ustunlik qilsa,

Lotin Amerikasi davlatlarida xususiy sektor ishtirokidagi jamg‘arma tizimlari keng rivojlangan. Osiyo mamlakatlarida esa aralash tizimlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu esa yagona universal model mavjud emasligini, balki har bir davlat o‘z sharoitidan kelib chiqib moslashuvchan tizimni shakllantirishi zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston misolida olib qaralganda, mamlakatda amaldagi pensiya tizimi asosan PAYG modeliga asoslangan bo‘lib, u davlat byudjeti va ijtimoiy sug‘urta badallari orqali moliyalashtiriladi. Ushbu tizim ijtimoiy himoya vazifasini bajarishda muhim ahamiyatga ega bo‘lsa-da, demografik bosim, norasmiy bandlik darajasi va iqtisodiy transformatsiya jarayonlari uning uzoq muddatli barqarorligiga ma’lum darajada tahdid solmoqda. Shu sababli milliy pensiya tizimini xalqaro tajriba asosida modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, quyidagi ilmiy asoslangan takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, O‘zbekiston pensiya tizimini bosqichma-bosqich aralash (multi-pillar) modelga o‘tkazish zarur. Bu orqali tizimning moliyaviy barqarorligini oshirish va demografik xavflarni kamaytirish mumkin. Xususan, davlat tomonidan kafolatlangan minimal pensiya saqlab qolinishi bilan birga, majburiy sug‘urta va ixtiyoriy jamg‘arma elementlarini rivojlantirish lozim.

Ikkinchidan, jamg‘arib boriladigan pensiya tizimini kengaytirish va xususiy pensiya fondlarini rivojlantirish muhimdir. Bu aholining kelajakdagi daromadlarini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi hamda davlat byudjetiga tushadigan yukni kamaytiradi. Shu bilan birga, ushbu jarayonda davlat tomonidan qat’iy nazorat va ishonchli institutsional muhitni ta’minlash talab etiladi.

Uchinchidan, pensiya tizimini raqamlashtirish va shaffoflikni oshirish zarur. Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali pensiya hisob-kitoblarini yuritish, nazorat qilish va boshqarish samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa fuqarolarning tizimga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

To‘rtinchidan, norasmiy bandlik darajasini qisqartirish orqali pensiya tizimining daromad bazasini kengaytirish lozim. Mehnat bozorini legallashtirish va sug‘urta badallarini to‘lash tizimini takomillashtirish orqali pensiya jamg‘armasining barqarorligini ta’minlash mumkin.

Beshinchidan, pensiya yoshini bosqichma-bosqich demografik ko‘rsatkichlarga mos ravishda qayta ko‘rib chiqish masalasini ilmiy asosda o‘rganish lozim. Bu orqali tizimning moliyaviy barqarorligini saqlash mumkin, biroq bunda ijtimoiy omillar ham inobatga olinishi zarur.

Oltinchidan, xalqaro tajribani chuqur o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish muhimdir. Xususan, Shvetsiya, Germaniya va boshqa rivojlangan davlatlarning ilg‘or tajribalarini tahlil qilish orqali samarali mexanizmlarni joriy etish mumkin.

Yakuniy xulosa sifatida ta’kidlash joizki, pensiya tizimining samaradorligi uning moslashuvchanligi, barqarorligi va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanishiga bog‘liq. Zamonaviy sharoitda faqat kompleks, diversifikatsiyalangan va mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan pensiya tizimlari barqaror rivojlanishni ta’minlay oladi. Shu bois, O‘zbekiston uchun ham xalqaro tajribani hisobga olgan holda milliy pensiya tizimini isloh qilish ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Architecture of national pension systems: Pensions at a Glance 2025 | OECD
2. Barr N., Pension Economics, 2021
3. Holzmann R., “Global Pension Systems”, 2022
4. IDB | In search of financially sustainable pension systems: three benchmark models.2025.
5. Ishay Wolf and Jose Maria Caridad y Ocerin, 17.08.2020 “The transition to a multi-pillarpension system: the inherentsocio-economic anomaly”. The current issue and full text archive of this journal is available on Emerald Insight at:https://www.emerald.com/insight/1757-6385.htm
6. Laure Doctrinal, “Changes in Private Pensions and Income Inequality in Retirement: A Decomposition Analysis by Income Source in Nine European Countries (1986–2018)” *Work, Aging and Retirement*, Volume 10, Issue 4, October 2024, Pages 361–372, https://doi.org/10.1093/workar/waad017.

7. Modeling pension reform: The World Bank’s pension reform options simulation toolkit — Pension Policy International.2025.
8. OECD (2024), *Pension Markets in Focus 2024*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/b11473d3-en.
9. OECD Pensions Outlook, 2024
10. Pensions and insurance | OECD. 2025.
11. Queisser, Monika and Vittas, Dimitri, The Swiss Multi-Pillar Pension System: Triumph of Common Sense? (August 2000). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=632487
12. Vaxabov A.V. Milliy pensiya tizimini moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmi va amalga oshirish dastaklari. “O‘zbekiston Respublikasida pensiya ta’minoti tizimining dolzarb muammolari” mavzusida vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman: Tezislar to‘plami.– T.: «Iqtisod-Moliya», 2017. 10-bet.
13. World Bank Pension Systems Review, 2023

UDK: 338.486

GLOBAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM SERVICES

XALQARO TURIZM XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI JAHON TRENDLARI

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

Khusanova Zulfiya Rakhmatullayevna
PhD in Economics, Associate Professor, Andijan State University

Yo‘ldasheva Zulfiyaxon Ulug‘bek qizi
Second-year Master’s Student,
Department of Tourism and Hospitality Management, Andijan State University

Abstract

This article is devoted to an in-depth analysis of the development trends in the modern tourism industry and the study of their theoretical aspects. The paper comprehensively examines the post-pandemic recovery process of the tourism sector, the impact of digital transformation, the implementation of sustainable development principles, and regional particularities. To enhance the accuracy of these findings, various statistical data from international organizations have been extensively utilized. In addition, the study explores the practical application of the concepts of Sustainable Tourism and Ecotourism, the impact of climate change on tourism, and the key factors driving the future development of this industry.

Keywords: international tourism, digital transformation, sustainable development, ecotourism, artificial intelligence, blockchain technology, tourism economy, tourism innovations.

Ushbu maqola zamonaviy turizm industriyasining rivojlanish tendensiyalarini chuqur tahlil qilish hamda ularning nazariy jihatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada turizm sohasining pandemiyadan keyingi tiklanish jarayoni, raqamli transformatsiyaning ta’siri, barqaror rivojlanish tamoyillarining joriy etilishi va mintaqaviy xususiyatlar har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarining aniqligini oshirish maqsadida xalqaro tashkilotlarning turli statistik ma’lumotlaridan keng foydalanilgan. Shuningdek, tadqiqotda barqaror turizm va ekoturizm konsepsiyalarining amaliy qo‘llanilishi, iqlim o‘zgarishining turizmga ta’siri hamda mazkur sohaning kelgusidagi rivojlanishini belgilovchi asosiy omillar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro turizm, raqamli transformatsiya, barqaror rivojlanish, ekoturizm, sun’iy intellekt, blokcheyn texnologiyasi, turizm iqtisodiyoti, turizm innovatsiyalari.

Данная статья посвящена углублённому анализу тенденций развития современной туристической индустрии и изучению их теоретических аспектов. В работе всесторонне рассматриваются процесс восстановления туристической отрасли в постпандемийный период, влияние цифровой трансформации, внедрение принципов устойчивого развития, а также региональные особенности. Для повышения точности полученных выводов широко использованы различные статистические данные международных организаций. Кроме того, в исследовании освещаются практическое применение концепций устойчивого туризма и экотуризма, влияние изменения климата на туризм, а также ключевые факторы, определяющие дальнейшее развитие данной отрасли.

Ключевые слова: международный туризм, цифровая трансформация, устойчивое развитие, экотуризм, искусственный интеллект, технология блокчейн, экономика туризма, инновации в туризме.

As one of the most dynamically developing branches of the modern economy, the tourism sector stands at the very center of global transformational changes. According to the World Tourism Organization (UNWTO), international tourism in 2024 completed its post-pandemic recovery phase, reaching 1.4 billion international tourist arrivals, which represents 99% of the 2019 level [1]. The global travel and tourism market is expected to experience significant revenue growth in the coming years. By 2025, the sector’s revenue is projected to reach USD 955.9 billion, with an annual growth rate of 3.9%, and to further expand to USD 1.114 trillion by 2029, which reflects a solid recovery and consistent expansion [2]. These figures clearly demonstrate the resilience of the tourism sector and its critical role in the global economy. Modern tourism is undergoing significant change under the influence of digitalization, sustainability, and evolving consumer demands. Despite the severe impact of COVID-19, the sector has entered a new stage of innovation and transformation.

The purpose of this research is to study the development trends of tourism services at the international level and to identify the modern directions of transformation in this sector. To achieve this objective, the study employed several scientific research methods, including comparative analysis, statistical data evaluation, and trend-based interpretation.

The data used in this research were obtained from the official reports and databases of international organizations, including UNWTO, WTTC, and WEF. The methodological framework relies on systemic, structural, and functional analysis to identify the relationships among technological, economic, and environmental factors affecting tourism development.

Both quantitative and qualitative methods were used to assess numerical indicators, policy approaches, sustainability initiatives, and consumer behavior. This approach made it possible to evaluate post-pandemic recovery, digital transformation, and the prospects for sustainable tourism within a unified analytical framework.

The findings of the study indicate that the number of international tourist arrivals reached approximately 1.4 billion in 2024, signifying a nearly complete recovery to pre-pandemic levels [3]. The recovery process has been driven mainly by growing demand, the strong performance of key source markets, and the gradual reopening of routes in the Asia-Pacific region.

International tourism revenues have also shown a remarkable rebound. In 2024, global tourism export earnings, including travel receipts and passenger transport, rose by 11% in real terms, reaching a record USD 2.0 trillion [4]. According to WTTC, the travel and tourism sector contributed 10% to global GDP in 2024, generating USD 10.9 trillion, which was 8.5% higher than in 2023 and 6% above 2019 [5]. Employment in the sector rose to 357 million jobs, confirming tourism’s renewed growth trajectory.

Digital transformation has emerged as a driving force behind the fundamental restructuring of the modern tourism industry. Globally, tourism has become one of the leading sectors in the

digitalization of business processes — particularly in online booking systems, automated customer service, and data-driven personalization.

Artificial intelligence (AI) is expected to be integrated into most major travel companies through chatbots and virtual assistants, while company practices such as Marriott’s mobile solutions confirm the growing role of digital technologies [6]. In addition, Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies are transforming the way tourists experience destinations. These innovations offer virtual tours and immersive experiences, allowing users to explore locations without physically traveling.

The Internet of Things (IoT) also plays a vital role in creating smart accommodations and destinations. IoT-enabled hotel rooms and AI-driven recommendation systems are becoming essential components of modern tourism infrastructure. Smart platforms integrate data across the travel cycle — from planning to post-travel feedback — improving decision-making, identifying priorities, and predicting challenges [7].

The conducted research reveals that the modern tourism industry is undergoing a multifaceted transformation process. At the same time, digital transformation, including AI, big data, VR, and AR, is improving both operational efficiency and customer experience, making innovation a key source of competitiveness [8].

In addition, sustainability and ecotourism are becoming central values of the industry. The growth of the ecotourism market, the impact of climate change, and the demand for sustainable transport demonstrate tourism’s increasing environmental and social responsibility. Community-based tourism also plays an important role by supporting social inclusion, preserving cultural heritage, and improving local livelihoods.

At the same time, the tourism industry faces several significant challenges and risks. According to UNWTO expert assessments, high transport and accommodation costs, as well as volatile oil prices, are expected to remain among the main challenges confronting international tourism in 2025 [9].

The future development of the tourism services sector depends on the effective integration of technological innovation, sustainability principles, quality standards, and community-oriented approaches. Digital transformation increases operational efficiency, improves customer experience, and strengthens the competitiveness of tourism enterprises. At the same time, adherence to environmental and social responsibility ensures the long-term sustainability of the industry.

In addition, maintaining service quality in accordance with international standards remains an important factor in enhancing global competitiveness. Protecting local communities and cultural heritage should also be treated as a strategic priority, since tourism serves not only as a source of economic growth but also as a means of preserving identity, traditions, and cultural diversity.

Overall, the future trajectory of tourism will be determined by the balanced combination of scientific approaches, modern technologies, and international best practices. Therefore, countries and regions should preserve their unique advantages while adopting innovative and sustainable models of tourism development.

List of references:

1. World Tourism Organization. "International Tourism Recovers Pre-Pandemic Levels in 2024." UNWTO News, January 2025. Available at: https://www.unwto.org/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024
2. Statista. "Travel Tourism - Worldwide." Market Outlook, 2025. Available at: https://www.statista.com/outlook/mmo/travel-tourism/worldwide
3. World Tourism Organization. "International Tourism Recovers Pre-Pandemic Levels in 2024." UNWTO News, January 2025. Available at: https://www.unwto.org/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024
4. World Tourism Organization. "UN Tourism World Tourism Barometer: Global Tourism Statistics." UNWTO Data Dashboard, 2025. Available at: https://www.unwto.org/un-tourism-world-tourism-barometer-data

5. World Travel & Tourism Council. "Travel & Tourism Economic Impact Research (EIR)." 2024. Available at: https://wttc.org/research/economic-impact
6. Digital Transformation Summit. "The Impact of Tourism on Digital Transformation." Industry Analysis, October 4, 2024. Available at: https://www.digitransformationsummit.com/blogs/impact-of-tourism-on-digital-transformation/
7. World Tourism Organization. "Digital Transformation." UNWTO Digital Tourism Initiative, 2025. Available at: https://www.unwto.org/digital-transformation
8. Campbell, Pete. "The Future of Sustainable Tourism." Ecobnb Blog, October 8, 2024. Available at: https://ecobnb.com/blog/2024/10/future-sustainable-tourism-trends-challenges-innovations/
9. World Tourism Organization. "International Tourism Recovers Pre-Pandemic Levels in 2024." UNWTO News, January 2025. https://www.unwto.org/news/international-tourism-recovers-pre-pandemic-levels-in-2024

UDK: 338.45

SANOAT KORXANALARI INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARISH

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

MANAGEMENT OF INNOVATION ACTIVITIES OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Sadullayev Muxammad Davronbekovich
M. Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Аннотация

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatning ahamiyati, uning iqtisodiy samaradorligini baholash usullari va asosiy ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek, innovatsion jarayonlarni samarali tashkil etish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, sanoat korxonalari, samaradorlik, investitsiya, texnologiya, raqobatbardoshlik.

В данной статье проанализированы значение инновационной деятельности на промышленных предприятиях, методы оценки её экономической эффективности, а также основные показатели. Кроме того, рассмотрены вопросы повышения конкурентоспособности предприятий за счёт эффективной организации инновационных процессов.

Ключевые слова: инновации, промышленные предприятия, эффективность, инвестиции, технология, конкурентоспособность.

This article analyzes the importance of innovative activity in industrial enterprises, the methods for evaluating its economic efficiency, and its main indicators. It also examines ways to enhance the competitiveness of enterprises through the effective organization of innovation processes.

Keywords: innovation, industrial enterprises, efficiency, investment, technology, competitiveness.

Hozirgi global iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan innovatsion faoliyatga bog‘liq. Innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi. Shu bois, innovatsion faoliyat samaradorligini aniqlash va baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Milliy statistika qo‘mitasining dastlabki ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 2025-yilda 1,1 kvadrillion so‘mlik

sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Bu ko‘rsatkich o‘tgan yilga nisbatan 6,8 % ga oshgan. Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi respublika bo‘yicha 29,1 mln so‘mni tashkil etdi. 2026-yil 1-yanvar holatiga respublikamizda 59,8 mingta sanoat korxonalari faoliyat yuritmoqda. [1] Qayd etilishicha, ishlab chiqarish sanoatining yuqori ulushi sanoat tarkibida qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish va qo‘shimcha qiymat yaratish yo‘nalishlari asosiy o‘rin tutayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tog‘-kon ishlari hamda elektr-gaz ta’minoti sohalari sanoatning muhim bo‘g‘inlari sifatida saqlanib, suv ta’minoti va chiqindilarni boshqarish yo‘nalishi esa nisbatan kichik ulushga ega.

Innovatsion faoliyat — bu yangi texnologiyalar, mahsulotlar yoki xizmatlarni yaratish va joriy etish bilan bog‘liq jarayonlar majmuasidir. Sanoat korxonalarida bu jarayon ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va avtomatlashtirish orqali amalga oshiriladi. Innovatsion faoliyat samaradorligini baholashda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi:

1. Iqtisodiy samaradorlik:
• Innovatsiyadan olingan qo‘shimcha foyda;
• Investitsiyalarning qaytarilish darajasi (ROI;)
• Tannarxning pasayishi.
2. Ishlab chiqarish samaradorligi:
• Mehnat unumdorligining oshishi;
• Ishlab chiqarish hajmining o‘sishi;
• Energiya va resurs tejamkorligi.
3. Ilmiy-texnik samaradorlik:
• Yangi texnologiyalar soni;
• Patentlar va litsenziyalar;
• Ilmiy tadqiqot natijalari.
4. Ijtimoiy samaradorlik:
• Yangi ish o‘rinlari yaratilishi;
• Xodimlar malakasining oshishi;
• Ish sharoitlarining yaxshilanishi.

Innovatsion faoliyatni baholashda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

• Solishtirma tahlil (benchmarking);
• Diskontlagan pul oqimlari usuli (NPV, IRR);
• Ko‘p omili tahlil;
• Ekspert baholash usullari.

Solishtirma tahlil (benchmarking) usuli— bu korxona faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlarini yetakchi korxonalar yoki sohadagi eng yaxshi amaliyotlar bilan taqqoslash orqali samaradorlikni baholash usulidir. Ushbu usul sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat natijadorligini aniqlash va takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu usulning asosiy maqsadi ilg‘or tajribalarni aniqlash, korxonadagi kamchiliklarni topish, innovatsion jarayonlarni takomillashtirish, raqobatbardoshlikni oshirishdir.

Solishtirma tahlil quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Ichki benchmarking-Bir korxona ichidagi bo‘limlar yoki filiallar faoliyatini taqqoslash;
2. Raqobat benchmarking- To‘g‘ridan-to‘g‘ri raqobatchi korxonalar bilan taqqoslash;
3. Funksional benchmarking- Boshqa sohadagi, ammo o‘xshash funksiyalarni bajaradigan korxonalar bilan solishtirish;
4. Strategik benchmarking- Uzoq muddatli strategiyalar va innovatsion rivojlanish yo‘nalishlarini taqqoslash;
5. Takomillashtirish choralarini ishlab chiqish ilg‘or tajribalarni joriy etish bo‘yicha qarorlar qabul qilinadi.

Solishtirma tahlil (benchmarking) usuli afzalliklari ilg‘or innovatsion yechimlarni o‘zlashtirish imkonini beradi, samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi, strategik qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi, raqobat muhitini chuqurroq tushunish imkonini yaratadi. Kamchiliklari esa aniq va ishonchli ma’lumot topish qiyin, raqobatchilar haqida ma’lumotlar cheklangan bo‘lishi mumkin, ko‘p

vaqt va resurs talab qiladi. Solishtirma tahlil (benchmarking) usuli sanoat korxonalari innovatsion faoliyati samaradorligini baholashda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. U orqali korxonalar o‘z faoliyatini ilg‘or tajribalar bilan taqqoslab, innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirishi mumkin.

Sanoat korxonalarida innovatsion loyihalar samaradorligini baholashda eng keng qo‘llaniladigan usullardan biri — diskontlagan pul oqimlari (Discounted Cash Flow, DCF) usulidir. Ushbu usul vaqt omilini hisobga olgan holda kelgusidagi pul tushumlarining joriy qiymatini aniqlashga xizmat qiladi. [2]

NPV va IRR usullari sanoat korxonalarida yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, ilmiy-tadqiqot loyihalarini moliyalashtirish, startap va innovatsion mahsulotlarni baholashda qo‘llaniladi. Diskontlangan pul oqimlari usulining afzalliklari vaqt omilini hisobga oladi, investitsiya samaradorligini aniq ko‘rsatadi, qaror qabul qilishni osonlashtiradi. Kamchiliklari esa diskont stavkasi tanlash murakkab, uzoq muddatli prognozlar noaniq bo‘lishi mumkin, hisob-kitoblar nisbatan murakkabligidir. Diskontlagan pul oqimlari usuli (NPV va IRR) sanoat korxonalari innovatsion faoliyati samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu usullar investitsiya loyihalarining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini aniqlashda ishonchli vosita hisoblanadi.

Ko‘p omili tahlil — bu sanoat korxonalari innovatsion faoliyati samaradorligiga ta’sir etuvchi bir nechta omillarni bir vaqtning o‘zida o‘rganish va baholashga qaratilgan tahlil usulidir. Ushbu usul orqali turli iqtisodiy, texnologik va tashkiliy omillarning umumiy natijaga ta’siri aniqlanadi. Ko‘p omili tahlilning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, korxona samaradorligiga faqat bitta emas, balki bir nechta ya’ni, investitsiyalar hajmi, texnologiya darajasi, mehnat unumdorligi, xodimlar malakasi, innovatsiyalarga ajratilgan mablag‘ kabi o‘zaro bog‘liq omillar ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu omillarni alohida emas, balki kompleks holda tahlil qilish talab etiladi.

Ko‘p omili tahlil quyidagi statistik va iqtisodiy usullar orqali amalga oshiriladi:

1. Regressiya tahlili. Natijaviy ko‘rsatkich (masalan, foyda) bilan ta’sir etuvchi omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlaydi;
2. Korrelyatsiya tahlili. Omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik darajasini o‘lchaydi;
3. Faktor tahlili. Ko‘p sonli omillarni qisqartirib, asosiy ta’sir etuvchi faktorlarni aniqlaydi;
4. Indeksli tahlil. Vaqt davomida ko‘rsatkichlar o‘zgarishini baholaydi.

Ko‘p omili tahlilni amalga oshirish quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Тадқиқот мақсадини белгилаш;
2. Omillarni tanlash va guruhlash;
3. Ma’lumotlarni yig‘ish va tayyorlash;
4. Matematik modelni tuzish;
5. Tahlil natijalarini baholash;
6. Xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Sanoat korxonalarida ko‘p omili tahlil innovatsiya samaradorligiga qaysi omillar kuchli ta’sir qilayotganini aniqlash, resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, strategik qarorlar qabul qilishni asoslash, risklarni kamaytirish imkoniyatlarini beradi. Uning afzalliklari kompleks va aniq tahlil imkonini beradi, omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Kamchiliklari esa ko‘p miqdorda ma’lumot talab qiladi, hisob-kitoblar murakkab, matematik bilimlarni talab etadi. Ko‘p omili tahlil usuli sanoat korxonalari innovatsion faoliyati samaradorligini chuqur va har tomonlama baholash imkonini beradi. Ushbu usul orqali korxonalar o‘z faoliyatiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlab, innovatsion rivojlanish strategiyasini samarali ravishda shakllantirishlari mumkin.

Ekspert baholash usullari — bu innovatsion faoliyat samaradorligini malakali mutaxassislar (ekspertlar) fikri asosida baholashga qaratilgan usullar majmuasidir. Ushbu usul, ayniqsa, aniq statistik ma’lumotlar yetarli bo‘lmagan holatlarda yoki yangi innovatsion loyihalarni baholashda keng qo‘llaniladi. Ekspert baholashda sohada tajribaga ega mutaxassislar muayyan mezonlar asosida innovatsion loyihalarga baho beradilar. Bu jarayonda ekspertlarning bilim, tajriba va intuitsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Ekspert baholash usullarining turlari;

• Delfi usuli. Ekspertlar bir-biridan mustaqil ravishda fikr bildirishadi va bir necha bosqichda fikrlar yaqinlashtiriladi;

• Anketalash usuli. Ekspertlarga maxsus savolnomalar tarqatilib, ularning fikrlari yig‘iladi;

• Intervyu usuli. Ekspertlar bilan bevosita muloqot orqali ma’lumot olinadi;

• Komissiya usuli. Ekspertlar guruhi birgalikda muhokama qilib, umumiy qarorga keladi.

Ekspert baholash jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

• Ekspertlarni tanlash. Yuqori malakali va tajribali mutaxassislar jalb qilinadi;

• Baholash mezonlarini ishlab chiqish. Innovatsion faoliyatni baholash ko‘rsatkichlari belgilanadi;

• Ma’lumotlarni yig‘ish. Ekspert fikrlari turli usullar orqali to‘planadi;

• Natijalarni qayta ishlash. Olingan baholar tahlil qilinadi va umumlashtiriladi;

• Xulosa chiqarish. Yakuniy qaror va tavsiyalar shakllantiriladi.

Ekspert baholash usullarining afzalliklari ma’lumot yetishmagan holatda samarali, yangi va noaniq loyihalarni baholash imkonini beradi, sohaviy mutaxassislar tajribasidan foydalanish imkonini bersa, uning kamchiliklari sub’ektivlik yuqori, ekspert tanlashda xatolik ehtimoli borligi, natijalarni umumlashtirish murakkab bo‘lishi mumkinligidadir. Sanoat korxonalarida ekspert baholash usullari innovatsion g‘oyalarni saralash, investitsiya loyihalarini baholash, risk va noaniqlikni kamaytirish, strategik qarorlar qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ekspert baholash usullari sanoat korxonalari innovatsion faoliyati samaradorligini baholashda muhim va zarur instrumentlardan biri bo‘lib, ayniqsa noaniqlik sharoitida samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish iqtisodiy o‘sishning muhim omili hisoblanadi. Samaradorlik ko‘rsatkichlarini to‘g‘ri baholash va tahlil qilish korxonalarga strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda moliyaviy resurslar yetishmasligi, texnologik infratuzilmaning zaifligi, malakali kadrlar kamligi kabi muammolar kuzatiladi. Ushbu muammolarni hal qilish maqsadida davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish, ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish zarur.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Drucker, P. F. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985.
2. Oslo Manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. – Paris: OECD Publishing, 2018.
3. Freeman, C. The Economics of Industrial Innovation. – London: Pinter Publishers, 1997.
4. Tidd, J., Bessant, J. Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change. – Wiley, 2020.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Инновацион ривожланиш стратегияси тўғрисида”ги фармони, 2018.
6. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. – Тошкент, 2023.
7. Абдуллаев Й. ва бошқалар. Инновацион иқтисодиёт. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2020.
8. Расулов А. Саноат иқтисодиёти. – Тошкент: Фан ва технология, 2019.

UDK: 336.3

DAVLAT QARZ SIYOSATINI SAMARALI BOSHQARISH STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПОЛИТИКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

IMPROVING THE STRATEGY FOR EFFECTIVE MANAGEMENT OF PUBLIC DEBT POLICY

Tilabov Nasrulla Tashmuratovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
ORCID 0000-0002-4412-4019

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda davlat qarz siyosatini samarali boshqarish strategiyasini takomillashtirishning nazariy-amaliy yo‘nalishlari rasmiy qonunlar, farmonlar, qarorlar, Byudjetnoma 2026–2028, Fiskal strategiya 2026–2028, 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan davlat qarzini boshqarish strategiyasi, Markaziy bank statistik byulleteni hamda 2025-yil yakuni bo‘yicha qarz portfeli ma’lumotlari asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida amaldagi tizimning kuchli jihatlari sifatida fiskal limitlar, qarzning qonuniy chegaralari va o‘rta muddatli rejalashtirish mexanizmlari ajratib ko‘rsatildi. Shu bilan birga, tashqi qarzning yuqori ulushi, xorijiy valyutadagi majburiyatlar konsentratsiyasi, DXSH hamda davlat korxonalari bilan bog‘liq kengaytirilgan fiskal tavakkalchiliklar, loyiha samaradorligini yakuniy baholashning sustligi va qarz bo‘yicha real vaqt monitoringining yetarli emasligi strategiyani yangilash zaruratini kuchaytirishi asoslandi. Muallif tomonidan annual borrowing plan, triggerli risk-limitlar, benchmark obligatsiyalar, raqamli debt dashboard va ex-post baholash mexanizmlarini birlashtirgan integrallashgan strategik model taklif etildi.

Kalit so‘zlar: davlat qarzi, qarz portfeli, fiskal qoidalar, annual borrowing plan, valyuta xatari, ichki qarz bozori, risk-limitlar, benchmark obligatsiyalar, debt dashboard, ex-post baholash.

В статье на основе официальных нормативно-правовых документов и статистических материалов рассматриваются направления совершенствования стратегии эффективного управления государственной долговой политикой Узбекистана. Проанализированы Бюджетное послание на 2026–2028 годы, Фискальная стратегия, среднесрочная стратегия управления государственным долгом, решения Президента и Кабинета Министров, а также данные Центрального банка и итоговые показатели долгового портфеля за 2025 год. Выявлено, что действующая система обладает прочной правовой базой и опирается на фискальные лимиты, однако сохраняются риски высокой доли внешнего долга, валютной концентрации, условных обязательств по ГЧП и недостаточной оценки эффективности заимствований. Предложена интегрированная модель, включающая annual borrowing plan, риск-лимиты, развитие рынка государственных ценных бумаг, цифровой debt dashboard и ex-post оценку проектов.

Ключевые слова: государственный долг, долговой портфель, фискальные правила, annual borrowing plan, валютный риск, внутренний долговой рынок, риск-лимиты, benchmark-облигации, debt dashboard, ex-post оценка.

This article analyses the main directions for improving the strategy of effective public debt management in Uzbekistan on the basis of official legal acts and fiscal documents. The study uses the 2026–2028 Budget Message, the 2026–2028 Fiscal Strategy, the medium-term public debt

management strategy, presidential and governmental decisions, Central Bank statistics and year-end 2025 debt portfolio data. The paper shows that Uzbekistan has already formed a legal framework based on fiscal limits and medium-term planning, yet the high share of external debt, foreign-currency concentration, broader contingent liabilities and weak ex-post efficiency assessment still constrain policy quality. An integrated strategic model is proposed, combining an annual borrowing plan, trigger-based risk limits, benchmark local-currency securities, a digital debt dashboard and stronger ex-post project evaluation.

Keywords: public debt, debt portfolio, fiscal rules, annual borrowing plan, currency risk, domestic debt market, risk limits, benchmark bonds, debt dashboard, ex-post evaluation.

Keyingi yillarda jahon moliya bozorlarida foiz stavkalarining yuqori darajada shakllanishi, geosiyosiy noaniqliklar va refinanslash bosimining ortishi davlat qarzi siyosatini oddiy moliyalashtirish vositasi sifatida emas, balki risk, xarajat va natijadorlikni bir vaqtning o‘zida boshqaruvchi strategik instrument sifatida ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Shu jihatdan O‘zbekiston uchun ham davlat qarzi masalasi faqat qarz hajmini nazorat qilish bilan cheklanmaydi, balki qarz portfelining sifati, valyuta tarkibi, muddat tuzilmasi, davlat kafolatlari va kengaytirilgan fiskal majburiyatlarning boshqarilishi bir xil darajada muhim hisoblanadi.

Rasmiy hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda davlat qarzi bo‘yicha institutsional asos sezilarli darajada kuchaygan. “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonun bilan davlat qarzining yuqori chegarasi YIMga nisbatan 60 foiz etib belgilangan, 50 foizlik daraja esa erta ogohlantirish mezoni sifatida talqin qilinadi [1]. 2026-yil uchun Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonun yangi jalb qilinadigan tashqi qarz, ichki qarz emissiyasi hamda DXSH majburiyatlari bo‘yicha yillik limitlarni aniqlashtirdi [2].

Byudjetnoma va Fiskal strategiyada 2025-yilning birinchi yarmi hamda yil yakuniga doir qarz dinamikasi ko‘rsatkichlari berilib, 2025–2028-yillarda davlat qarzining YIMga nisbatan qariyb 35 foiz atrofida saqlanishi prognoz qilinmoqda [5], [6]. Shu bilan birga, 2025-yil 1-iyul holatiga jami davlat qarzi 43,4 mlrd AQSH dollarini, yil yakunida esa 46,85 mlrd AQSH dollarini tashkil etgani hamda portfelning asosiy qismi tashqi va xorijiy valyutadagi majburiyatlarga to‘g‘ri kelgani strategiyani yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi [5], [9].

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda davlat qarz siyosatini samarali boshqarish strategiyasini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash, amaldagi mexanizmlarning yetarli va zaif tomonlarini baholash hamda rasmiy hujjatlar va statistik ma’lumotlarga tayangan holda amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari sifatida: birinchidan, davlat qarzi dinamikasi va portfeli tarkibini tahlil qilish; ikkinchidan, normativ-huquqiy asoslarni qiyosiy baholash; uchinchidan, o‘rta muddatli strategiyani takomillashtirishga qaratilgan integrallashgan modelni ishlab chiqish belgilandi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar sharhi asosan rasmiy normativ-huquqiy hujjatlar, strategik fiskal materiallar, davlat qarzi bo‘yicha statistik hisobotlar va qarz portfeli bo‘yicha elektron ma’lumotlar bazasi asosida tuzildi. Quyidagi 1-jadvalda tadqiqotda tayanch sifatida foydalanilgan manbalarning mazmuni va ularning ilmiy-amaliy ahamiyati tizimlashtirildi.

1-jadval

Tadqiqotda foydalanilgan asosiy manbalar va ularning tahliliy ahamiyati

Muallif va manba	Tahliliy sharh
1.O‘zbekiston Respublikasi “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonuni, 29.04.2023 [1]	Davlat qarzining 60 foizlik yuqori chegarasi va 50 foizlik erta ogohlantirish mezonini belgilaydi hamda maqoladagi fiskal qoidalar tahlilining normativ asosini beradi
2.O‘zbekiston Respublikasi “2026-yil uchun Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi Qonuni, 25.12.2025 [2]	Yangi jalb qilinadigan tashqi qarz, ichki qarz emissiyasi va DXSH majburiyatlari bo‘yicha yillik limitlarni ko‘rsatadi hamda qarz oqimini operatsion boshqarish uchun muhim

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF-21-son Farmoni, 16.02.2026 [3]	Natijadorlikka asoslangan byudjetlashtirish, KPI va samaradorlik monitoringini kuchaytiradi hamda qarz mablag‘laridan foydalanishni ex-post baholash bilan bog‘lash imkonini beradi
4.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 210-son qarori, 08.04.2025 [4]	Davlat moliyasini boshqarish tizimini raqamlashtirish, ichki nazorat va axborot integratsiyasini rivojlantirishni ko‘zda tutadi hamda deb dashboard konsepsiyasi uchun institutsional zamin yaratadi
5.Byudjetnoma 2026–2028 [5]	2025-yil 1-iyul holatiga qarz dinamikasi, valyuta tarkibi va fiskal tavakkalchiliklar sharhini beradi hamda maqolaning asosiy statistik bazalaridan biri
6.Fiskal strategiya 2026–2028 [6]	Davlat qarzini YIMga nisbatan qariyb 35 foiz atrofida saqlash, portfelni diversifikatsiya qilish va ichki bozorni rivojlantirish bo‘yicha o‘rta muddatli maqsadlarni belgilaydi
7.O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi Davlat qarzini boshqarish strategiyasi, 2026–2028 [7]	Qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini maqbul risk darajasida kamaytirish, muddatni uzaytirish, bozorni rivojlantirish va ochiqlikni ta’minlash vazifalarini belgilaydi
8.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki statistik byulleteni – 2025 [8]	Ichki moliya bozori, foiz muhiti, g‘aznachilik qog‘ozlari va likvidlik sharoitini tahlil qilishda qo‘llanildi hamda ichki qarz bozorini chuqurlashtirish uchun makromoliyaviy fonni ko‘rsatadi
9.O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Umumiy davlat qarzi hisobotlari 2025 [9]	2025-yil yakuniga doir qarz portfelining manbalar, foiz stavkasi, valyuta va muddat bo‘yicha tarkibiy ko‘rsatkichlarini beradi hamda maqolaning empirik yangiligini kuchaytiradi

Mazkur 1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, mavjud adabiyotlar va rasmiy hujjatlar davlat qarz siyosatini boshqarishning alohida elementlarini batafsil yoritadi, biroq ularni birlashtiruvchi amaliy integrallashgan modelga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Xususan, normativ hujjatlar limitlarni belgilasa, strategik hujjatlar maqsad va yo‘nalishlarni ko‘rsatadi, statistik materiallar esa portfel sifati va risklar bo‘yicha real vaziyatni ochib beradi. Tadqiqotning ilmiy vazifasi aynan shu uch qatlamni yagona tahliliy konturga keltirishdan iborat.

Maqolada normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-statistik usul, trend tahlili, strukturaviy tahlil va sintez metodlari qo‘llanildi. Normativ-huquqiy tahlil davlat qarz siyosatini tartibga soluvchi qonunlar, farmon va qarorlarning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashga xizmat qildi. Trend tahlili 2020–2025-yillardagi qarz dinamikasini, strukturaviy tahlil esa qarz portfelining tashqi-ichki, milliy-xorijiy valyuta, qat’iy-o‘zgaruvchan foiz hamda muddat bo‘yicha tarkibini baholash uchun ishlatildi.

Empirik baza sifatida Byudjetnoma 2026–2028, Fiskal strategiya 2026–2028, Markaziy bank statistik byulleteni, davlat qarzini boshqarish strategiyasi hamda “Umumiy davlat qarzi 2025” elektron jadvalidagi ma’lumotlardan foydalanildi. Jadval va rasmlar muallif tomonidan mazkur rasmiy manbalar asosida qayta ishlanib tuzildi. Shu bois maqoladagi sonli natijalar bevosita rasmiy statistik manbalarga tayangan holda ishlab chiqilgan.

Metodologik yondashuvning muhim jihati shundaki, tadqiqot qarz siyosatini faqat qarz/YIM ko‘rsatkichi doirasida emas, balki cost-risk-efficiency yondashuvi asosida tahlil qiladi. Ya’ni qarz hajmi bilan bir qatorda xizmat ko‘rsatish xarajatlari, valyuta riski, refinanslash profili, ichki bozor

sig‘imi, contingent liabilities va qarz mablag‘lari natijadorligi ham baholash mezonlari qatoriga kiritildi.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Tadqiqotda davlat qarz siyosatini takomillashtirish annual borrowing plan, triggerli risk-limitlar, ichki bozorni chuqurlashtirish, raqamli debt dashboard va ex-post baholashni yagona strategik konturga birlashtiruvchi model sifatida talqin qilindi.

Natija va muhokama

1. Davlat qarzi dinamikasi va portfel sifati. Rasmiy ma’lumotlar davlat qarzining nominal hajmi o‘sib borayotganini, biroq YIMga nisbatan ulushi o‘rta muddatli davrda barqaror intervalda saqlanayotganini ko‘rsatadi. Biroq nominal o‘sishning o‘zi davlat qarzi siyosati uchun asosiy xatar emas; strategik jihatdan muhim masala qarz portfelining tarkibiy sifati, ya’ni tashqi qarzning ustunligi va xorijiy valyutadagi majburiyatlar konsentratsiyasidir.

2025-yil 1-iyul holatiga davlat tashqi qarzi 36,4 mlrd AQSH dollarini, davlat ichki qarzi esa 7,0 mlrd AQSH dollarini tashkil etgan [5]. 2025-yil yakuniga kelib elektron bazadagi ma’lumotlarga ko‘ra jami qarz 46,85 mlrd AQSH dollariga, shundan tashqi qarz 39,82 mlrd dollarga va ichki qarz 7,03 mlrd dollarga yetgan [9]. Shu bilan birga, qarz/YIM ko‘rsatkichi 31,9 foiz atrofida shakllangan bo‘lib, miqdoriy jihatdan xavfsiz diapazonda qolmoqda [9].

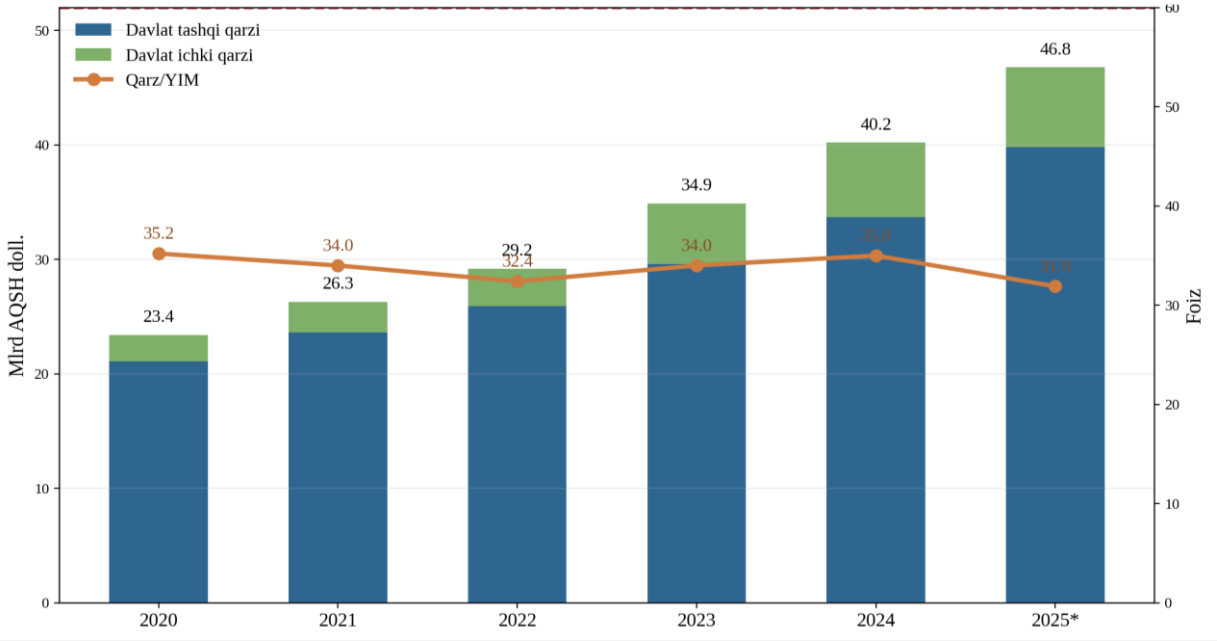

1-rasm. O‘zbekiston davlat qarzi dinamikasi va tarkibi*

**Byudjetnoma 2026–2028, Fiskal strategiya 2026–2028 va “Umumiy davlat qarzi 2025” elektron jadvali asosida muallif ishlanmasi.*

Ushbu 1-rasm tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2020-yildan 2025-yil yakuniga qadar davlat qarzi 23,4 mlrd AQSH dollaridan 46,85 mlrd AQSH dollarigacha deyarli ikki baravar oshgan. Biroq shu davrda qarz/YIM nisbati 35,2 foizdan 31,9 foizgacha pasaygan yoki nisbatan mo‘tadil holatda saqlangan. Bu holat davlat qarzi siyosatini baholashda nominal ko‘rsatkich bilan cheklanib bo‘lmasligini, strategik e’tibor qarz portfelining sifati va iqtisodiy o‘sish bilan uyg‘unligiga qaratilishi zarurligini tasdiqlaydi.

2025-yil 1-yanvar valyuta tarkibi Fiskal strategiyada keltirilgan portfel ulushlari asosida hisoblandi. Jadval davlat qarzi bo‘yicha nominal xavfsizlik saqlanayotgan bo‘lsa-da, valyuta va manbalar tarkibi bo‘yicha strategik zaiflik saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi.

2-jadval

Davlat qarzi bo‘yicha asosiy indikatorlar va strategik baho*

Ko‘rsatkichlar	2025-y. 1-yan.	2025-y. 1-iyul	2025-y. yakuni	Tahliliy baho
Jami davlat qarzi, mlrd AQSH doll.	40,2	43,4	46,85	Nominal o‘sish tez, ammo bu o‘sish o‘zi xavf emas; asosiy masala portfel tarkibidir.
Qarz/YIM, %	35,0	34,2	31,9	Qarz yukining nisbiy darajasi mo‘tadil, 60% qonuniy limitdan ancha past.
Tashqi qarz ulushi, %	83,8	83,9	84,9	Portfelning asosiy zaif nuqtasi tashqi manbalar ulushining juda yuqori saqlanayotganidadir.
Ichki qarz ulushi, %	16,2	16,1	15,1	Ichki bozor kengayayotgan bo‘lsa-da, strategik rolini kuchaytirish zarur.
Xorijiy valyutadagi qarz ulushi, %	90,9*	88,0	87,8	Valyuta riski kamaygani bilan hanuz portfelning markaziy xavf omili bo‘lib qolmoqda.
Milliy valyutadagi qarz ulushi, %	9,1*	12,0	12,2	So‘mdagi instrumentlar ulushi oshmoqda, lekin benchmark segmentlar yetarli emas.
>1 yil muddatli qarz ulushi, %	—	—	93,5	Qisqa muddatli bosim cheklangan, biroq uzoq muddatli servis yuklamasi monitoring talab qiladi.

**Muallif ishlanmasi*

2. Amaldagi strategik asoslarning yetarli va zaif jihatlari. Amaldagi boshqaruv tizimining muhim yutug‘i shundaki, qarz siyosati endilikda fiskal qoida va o‘rta muddatli rejalashtirish bilan bevosita bog‘langan. Qonunchilikda davlat qarzi bo‘yicha 60 foizlik mutlaq limit, 50 foizlik erta ogohlantirish mexanizmi va konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligi bo‘yicha 3 foizlik mezon mavjud [1], [5], [6]. Bu davlat qarzining nazoratsiz o‘sishini cheklashga xizmat qiluvchi institutsional tayanch sifatida baholanishi mumkin.

Fiskal strategiyada davlat qarzini xavfsiz darajada saqlash va samarali boshqarish bo‘yicha o‘rta hamda uzoq muddatli davlat qimmatli qog‘ozlarini ko‘paytirish, portfelni diversifikatsiya qilish, xalqaro investorlarni ichki obligatsiyalar bozoriga jalb etish va qarz ma’lumotlari ochiqligini ta’minlash choralari belgilangan [6]. Byudjetnoma esa DXSH loyihalari va davlat korxonalari bilan bog‘liq fiskal tavakkalchiliklarni alohida bo‘limda ko‘rsatib, kengaytirilgan risk yondashuvi zarurligini kuchaytiradi [5].

Shunga qaramay, bir qator tizimli cheklovlar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, yillik emissiya va qarz olish rejasi bozor ishtirokchilari uchun annual borrowing plan formatida to‘liq paket ko‘rinishida muntazam e’lon qilinmaydi. Ikkinchidan, risk-limitlar tizimi ko‘proq umumiy maqsadlar

darajasida bo‘lib, valyuta tarkibi, qayta moliyalash devori, o‘zgaruvchan foizli majburiyatlar va contingent liabilities bo‘yicha triggerlar ko‘rinishida ishlamayapti. Uchinchidan, qarz mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilgan dastur va loyihalarning ex-post samaradorlik bahosi tizimli va ochiq formatda yetarli darajada yuritilmaydi.

To‘rtinchidan, ichki qarz bozorida g‘aznachilik obligatsiyalari hajmi oshgan bo‘lsa-da, investor bazasini kengaytirish, likvid ikkilamchi bozorni shakllantirish, benchmark rentabellik egri chizig‘ini mustahkamlash va institutlar-aro kommunikatsiyani kuchaytirish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu sababli davlat qarzi siyosatini yangi bosqichga olib chiqish uchun amaldagi normativ asosni raqamlashtirilgan, riskka sezgir va natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv modeli bilan to‘ldirish zarur.

3. Takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari. Mazkur 2-rasmda taklif etilgan model davlat qarz siyosatini oltita o‘zaro bog‘langan ustun asosida takomillashtirishni nazarda tutadi. Birinchi ustun fiskal qoidalarni amaliy triggerlar bilan ishlaydigan mexanizmga aylantirishdir. Ikkinchi ustun annual borrowing planni joriy etib, budjet taqchilligi, naqd pul oqimi, emissiya kalendari va qarz servis to‘lovlarini yagona hujjatga birlashtirishdan iborat. Uchinchi ustun portfel risklari bo‘yicha miqdoriy limitlar, to‘rtinchi ustun esa ichki obligatsiyalar bozorini chuqurlashtirishdir.

Beshinchi va oltinchi ustunlar raqamli deb dashboard hamda ex-post baholashni o‘z ichiga oladi. Bu ikki komponent qarz siyosatini hisob-kitob darajasidan boshqaruv sifatiga olib o‘tadi. Raqamli panel real vaqt rejimida qarz portfeli, valyuta tarkibi, auksion natijalari, DXSH va kafolatlar bo‘yicha ko‘rsatkichlarni kuzatish imkonini beradi. Ex-post baholash esa jalb qilingan mablag‘larning iqtisodiy va ijtimoiy qaytimini aniqlab, kelgusi qarz qarorlarining sifatini oshiradi.

2-rasm. Davlat qarz siyosatini samarali boshqarishning takomillashtirish modeli *

**Byudjetnoma 2026–2028, Fiskal strategiya 2026–2028 va “Umumiy davlat qarzi 2025” asosida muallif ishlanmasi.*

Ushu 3-jadvaldagi takliflar bir-biridan ajralgan alohida chora emas, balki yagona boshqaruv konturining o‘zaro bog‘langan elementlari hisoblanadi. Masalan, annual borrowing plansiz benchmark bozorni shakllantirish qiyin; risk-limitlarsiz esa ichki bozorning kengayishi kutilgan darajada xavfsizlik bermaydi. Shu bois davlat qarz siyosatining yangi bosqichi muvozanatli cost-risk-efficiency tamoyiliga tayangan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

3-jadval

Davlat qarz siyosatini takomillashtirish bo‘yicha ustuvor strategik choralar *

Takomillashtirish yo‘nalishi	Amaldagi muammo	Taklif etilayotgan mexanizm	Kutiladigan natija
Annual borrowing plan	Qarz olish rejalari bozor uchun yetarli darajada oldindan paketlashtirilmagan.	Yillik qarz olish rejasi, choraklik yangilanish va auksion kalendari e’lon qilinadi.	Bozor kutilmaslari boshqariladi, emissiya narxi va noaniqlik kamayadi.
Triggerli risk-limitlar	Valyuta, foiz va refinanslash risklari umumiy tavsiyalar darajasida qolmoqda.	FX ulushi, o‘zgaruvchan foiz ulushi, 1 yil ichida to‘lanadigan qarz ulushi bo‘yicha cheklovlar joriy etiladi.	Risklarni oldindan aniqlash va tezkor javob berish kuchayadi.
Ichki obligatsiyalar bozori	Likvid benchmark segmentlar va investorlar bazasi yetarli emas.	3, 5 va 10 yillik benchmark obligatsiyalar, market-maker elementlari va investorlar bilan kommunikatsiya kengaytiriladi.	So‘mdagi qarz ulushi oshadi, valyuta riski bosqichma-bosqich pasayadi.
Raqamli deb dashboard	Qarz, DXSH va kafolatlar bo‘yicha axborotlar tarqoq bazalarda saqlanadi.	IMV, MB va boshqa tizimlar integratsiyasi asosida yagona analitik panel yaratiladi.	Shaffoflik, hisobdorlik va boshqaruv tezligi ortadi.
Ex-post baholash	Qarz mablag‘lari qaytimi va loyiha samaradorligi bo‘yicha teskari aloqa sust.	Har bir yirik qarz loyihasi bo‘yicha KPI va yakuniy baholash joriy etiladi.	Qarz mablag‘larining iqtisodiy qaytimi va tanlov sifati yaxshilanadi.
Kengaytirilgan fiskal risk nazorati	DXSH va DUK majburiyatlari ko‘pincha alohida ko‘riladi.	Contingent liabilities registri va risk scoring amaliyoti joriy etiladi.	Yashirin fiskal bosimlar erta aniqlanadi va byudjetga zarba kamayadi.

**Muallif ishlanmasi*

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda davlat qarz siyosatini samarali boshqarish strategiyasini takomillashtirishning markaziy vazifasi qarzning mutlaq hajmini qisqartirish emas, balki uning tarkibi, risk profili va boshqaruv sifatini yaxshilash ekanini ko‘rsatdi. Rasmiy statistik ma’lumotlar qarzning YIM ko‘rsatkichining qonuniy limitdan ancha past ekani va o‘rta muddatda mo‘tadil darajada saqlanayotganini tasdiqlaydi. Biroq portfelning 2025-yil yakunida qariyb 85 foizi tashqi manbalarga, qariyb 88 foizi esa xorijiy valyutalarga to‘g‘ri kelayotgani strategik ehtiyotkorlikni kuchaytirishni talab qiladi.

Maqolada amaldagi tizimning ijobiy tomonlari sifatida fiskal limitlar, erta ogohlantirish mezonlari, o‘rta muddatli fiskal rejalashtirish va qarz siyosatining normativ-huquqiy asoslari ajratib ko‘rsatildi. Shu bilan birga, annual borrowing plan formatining to‘liq shakllanmaganligi, triggerli

risk-limitlar tizimining amaliy emasligi, ex-post baholash zaifligi va raqamli monitoringning tarqoqligi strategiyani takomillashtirish zaruratini kuchaytiradi.

Shundan kelib chiqib, davlat qarz siyosatini takomillashtirishning eng maqbul modeli annual borrowing plan, benchmark obligatsiyalar, triggerli risk-limitlar, kengaytirilgan fiskal risk registri, raqamli deb dashboard va qarz mablag‘lari samaradorligini yakuniy baholashni birlashtirgan integrallashgan yondashuv sifatida asoslandi. Bunday model qarz narxini pasaytirish, bozor ishonchini oshirish, valyuta riskini yumshatish va byudjet jarayonining hisobdorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosada aytish mumkinki, amaliy jihatdan ushbu takliflar O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Markaziy bank, tegishli vazirlik va idoralar hamda Parlament tomonidan davlat qarzi siyosatini keyingi bosqichda takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Ilmiy nuqtai nazardan esa maqola davlat qarz siyosatini miqdoriy yondashuvdan sifat, risk va natijadorlik mezonlariga asoslangan zamonaviy boshqaruv modeliga o‘tkazish zarurligini dalillaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-836-son, 29.04.2023. https://lex.uz/docs/-6446817
2. O‘zbekiston Respublikasi. “2026-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-1105-son, 25.12.2025. https://lex.uz/docs/-7949060
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.02.2026 yildagi «Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-21-sonli Farmoni. https://lex.uz/docs/-8050769
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.04.2025 yildagi «2025 — 2030-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 210-son qarori. https://lex.uz/docs/-7469803
5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Byudjetnoma 2026–2028.https://api.mf.uz/media/filestore/2026-2028-yillar_uchun_ Byudjetnoma. pdf
6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Fiskal strategiya 2026–2028. ttps://www.imv.uz/oz/static/fiskal-strategiya
7. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat qarzini boshqarishning 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi. https://www.imv.uz/static/orta-muddatli-davr-uchun-davlat-qarzini-boshqarish-strategiyasi
8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistik byulleten – 2025-yil. https://cbu.uz/upload/medialibrary/b2f/MB-Statistik-byulleteni-_-2025-yil.pdf
9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Umumiy davlat qarzi 2025” elektron jadvali (xlsx). Muallif hisob-kitoblari uchun foydalanildi.

UDK:338.47

O‘ZBEKISTONDA LOGISTIK FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING HOZIRGI DARAJASI

ТЕКУЩИЙ УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

CURRENT LEVEL OF LOGISTICS ACTIVITY DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Toshtemirov Yo‘ldosh Norpulat o‘g‘li
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda logistik faoliyatning hozirgi darajasi Jahon bankining Logistika Samaradorligi Indeksi (LSI) asosida tahlil qilingan. 2023-yilda O‘zbekiston 88-o‘rinda (2,6 ball) ekanligi, eng past ko‘rsatkichlar infratuzilma sifati (2,4) va yuklarni kuzatish (2,4) bo‘yicha qayd etilgani ko‘rsatilgan. 2010–2023 yillardagi o‘zgarishlar, muammolar va rivojlanish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: logistika, LSI, infratuzilma, bojxona samaradorligi, O‘zbekiston, yuk tashish.

В статье проанализирован текущий уровень логистической деятельности в Узбекистане на основе Индекса эффективности логистики (LPI) Всемирного банка. В 2023 году Узбекистан занял 88-е место (2,6 балла), самые низкие показатели отмечены по качеству инфраструктуры (2,4) и отслеживанию грузов (2,4). Освещены изменения за 2010–2023 годы, проблемы и перспективы развития.

Ключевые слова: логистика, LPI, инфраструктура, эффективность таможни, Узбекистан, грузоперевозки.

The article analyzes the current level of logistics activity in Uzbekistan based on the World Bank’s Logistics Performance Index (LPI). In 2023, Uzbekistan ranked 88th (2.6 points), with the lowest scores recorded for infrastructure quality (2.4) and shipment tracking (2.4). Changes between 2010 and 2023, existing problems, and development prospects are highlighted.

Keywords: logistics, LPI, infrastructure, customs efficiency, Uzbekistan, freight transport.

O‘zbekistondagi logistika va uning xalqaro hamjamiyatdagi o‘rni bilan tanishib chiqadigan bo‘lsak, so‘nggi yillarda davlat transport siyosati natijasida barcha transport rejimlarida aholining iqtisodiy va transport ehtiyojlarini qondiradigan samarali transport tizimini tashkil etish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, mamlakatimizning barcha hududlari aloqa bilan ta’minlandi, yo‘lovchi va yuk tashish hamda havo transporti sohasida tarkibiy islohotlar amalga oshirildi, jahon transport makoniga faol va samarali integratsiyalashuvi uchun shart-sharoit yaratildi. Shu bilan birga, mamlakat transport tizimining samaradorligini pasaytiradigan bir qancha jiddiy muammolarni hal qilishi kerak. Bu muammolarni aniqlash uchun esa, yuqoridagi Logistik Samaradorlik Indeksiga murojaat etamiz.

Logistika samaradorligi indeksi (LSI) Jahon banki tomonidan mamlakatlarga logistika muammolarini aniqlash va ularning faoliyatini yaxshilash uchun nima qilish kerakligi haqida yordam berish uchun yaratilgan standart vositadir.

Indeks o‘rtacha oltita asosiy kichik indeksdan iborat:

1. Chegara nazorati organlari, shu jumladan bojxona punktlari tomonidan yuklarni tekshirish jarayonining samaradorligi (tezlik, soddaligi va tartib-qoidalarining mavjudligi).

2. Savdo va transport infratuzilmasi sifati (temir yo‘llar, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo‘llari, axborot texnologiyalari).

3. Raqobatbardosh taklif narxlari. Yetkazib berishni tashkil etish qulayligi.
4. Xodimlarning malakasi (operatorlar, brokerlar) va logistika xizmatlari sifati.
5. Ta’minot zanjiri bo‘ylab tovarlarni kuzatish imkoniyati. Uning aniqligi.
6. Mahsulotlarni o‘z vaqtida yetkazib berish va shartnomalarni o‘z vaqtida bajarish.

LSI qiymatlari 1 (eng yomon) dan 5 (eng yaxshi) gacha o‘zgarib turadi va firmalarning ulanishini oshiradi. 2,0 dan past qiymat odatda mamlakat yuk tashishdagi bir qancha muammolarni, shuningdek, tejamkor taqsimot tizimining kechikishlari va haddan tashqari yuklanishini aks ettiradi. Misol uchun, bojxona kirishidagi farq bir nuqtadan past LSIga qaraganda 25% yuqori jismoniy tekshirish darajasi bilan bog‘liq. Kurs ishining ushbu qismida Jahon banki tomonidan 2023 yilda o‘tkazilgan so‘rov natijalarining ba’zilari keltirilgan. Ushbu indeks Jahon banki tomonidan har ikki yilda bir marta ma’lum bir mamlakatda logistika operatsiyalarini amalga oshiruvchi manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalari va jahon tajribasi asosida aniqlanadi.

LSI ma’lumotlar to‘plamining o‘lchamini kamaytirish uchun ishlatiladigan standart statistik texnika bo‘lgan Asosiy Komponentlar Tahlili (AKT) yordamida ushbu oltita ko‘rsatkichdan tashkil topgan. LSIda AKTga kiritilgan ma’lumotlar 10–15-savollar bo‘yicha ma’lum bir tashqi bozor bo‘yicha ma’lumotlarni taqdim etgan barcha respondentlar bo‘yicha o‘rtacha hisoblangan mamlakat ballidir. Ballar AKTni bajarishdan oldin namunaviy o‘rtachani ayirish va standart og‘ishga bo‘lish yo‘li bilan normallashtiriladi.

AKT natijasi LSI yagona ko‘rsatkichi bo‘lib, bu ballarning o‘rtacha og‘irligi hisoblanadi. Og‘irliklar LSIning dastlabki oltita ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar foizini maksimal darajada oshirish uchun tanlanadi, bu umumiy ko‘rsatkich tomonidan hisobga olinadi.

AKT protsedurasining to‘liq tafsilotlari 1 va 2-jadvallarda keltirilgan. 1-jadvalning birinchi qatori shuni ko‘rsatadiki, oltita asosiy ko‘rsatkichlar korrelyatsiya matritsasining birinchi (asosiy) xos qiymati bittadan katta va boshqa har qanday xos qiymatdan ancha katta. Standart statistik testlar, masalan, Kayzer mezoni va o‘ziga xos qiymat sxemasi, asosiy ma’lumotlarni umumlashtirish uchun bitta asosiy komponentni saqlab qolishni taklif qiladi. Ushbu asosiy komponent xalqaro LSI hisoblanadi. 2-jadvalda ko‘rsatilgandek, xalqaro LSI olti komponentdagi o‘zgarishlarning 92 foizini tashkil qiladi.

1-jadval

So‘rov ishtirokchilari uchun mamlakat guruhlarini tanlash metodologiyasi

	Kam daromadli mamlakatlarning respondentlari	O‘rtacha daromadli mamlakatlarning respondentlari	Yuqori daromadli mamlakatlarning respondentlari
Sohilbo‘yi mamlakatlarining respondentlari	Eksport bo‘yicha eng muhim hamkor davlatlar beshligi + Uchta eng muhim hamkor davlatlar	Uchta eng muhim eksport hamkorlari + Import bo‘yicha eng muhim hamkor davlat + To‘rtta mamlakat tasodifiy, har bir guruhdan bittadan: a. Afrika b. Sharqiy, Janubiy va Markaziy Osiyo v. Lotin Amerikasi d.Yevropa, Markaziy Osiyo va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidan tashqari	Tasodifiy ravishda ikkita mamlakat eksport bo‘yicha eng yaxshi besh hamkor davlatlar va beshta eng muhim import hamkor davlatlari ro‘yxatidan. + To‘rtta mamlakat tasodifiy, har bir guruhdan bittadan: a. Afrika b. Sharqiy, Janubiy va Markaziy Osiyo v. Lotin Amerikasi d. Yevropa,
Dengizga chiqish imkoniyati	To‘rtta eng muhim eksport hamkor	Uchta eng muhim eksport hamkorlari	

mavjud bo‘lmagan mamlakatlarning respondentlari	davlatlar + Ikki eng muhim import hamkor davlatlar + Ikki quruqlikdagi ko‘prik davlatlar.	+ Import bo‘yicha eng muhim hamkor davlat + Ikki quruqlikdagi ko‘prik mamlakat + Ikkita mamlakat tasodifiy, har bir guruhdan bittadan: a. Afrika, Sharqiy, Janubiy va Markaziy Osiyo va Lotin Amerikasi b. Yevropa, Markaziy Osiyo, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidan tashqari.	Markaziy Osiyo va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidan tashqari + a, b, c va d mamlakatlari birlashgan guruhlaridan tasodifiy ikkita mamlakat.

Komponent yuklari xalqaro LSIni yaratishda har bir asosiy ko‘rsatkichga berilgan og‘irlikni ifodalaydi. Barcha oltita uchun yuklamalar bir xil bo‘lganligi sababli, xalqaro LSI ko‘rsatkichlarning oddiy o‘rtacha qiymatiga yaqin. AKT LSIning har bir versiyasi uchun qayta ishlansa-da, og‘irliklar yildan-yilga juda barqaror bo‘lib qolmoqda.

2-jadval

Xalqaro LSI uchun asosiy komponentlar tahlili natijalari.

Komponent	**Xususiy qiymat**	**Farq**	**Individual**	**Individual**
1	5.45	5.25	0.91	0.91
2	0.20	0.04	0.03	0.94
3	0.16	0.06	0.03	0.97
4	0.10	0.06	0.02	0.98
5	0.05	0.00	0.01	0.99
6	0.05	net	0.01	1.00

Yuqorida aytib o‘tilganidek, Logistik Samaradorlik indeksi har har ikki yilda Jahon Banki tomonidan 160 davlatdagi logistik tizimning baholanishi va jahon reytingi asosida tuziladi.

Ko‘rsatkichlardagi eng past ball infratuzilma sifati va yuklarni kuzatish (2.4) ga berilgan bo‘lib, quyidan yuqoriga o‘sgan holda ko‘rsatkichlarni xalqaro yuk tashishlarning soddaligi (2.6), logistika qamrovi (2.6), yuklarni kuzatuv (2.6) va vaqtida yetkazish (2.8) ketma-ketligida joylashtirish mumkin. Ushbu miqdorlardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda Logistika sohasida eng katta muammo infratuzilma sifati va yuklarni kuzatish ekan. Ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha ball qolgan boshqa ko‘rsatkichlardan sezilarli darajada past.

Quyidagi jadvalda yillar kesimida O‘zbekistonning logistik samaradorlik indeksidagi o‘rinlari tahlili berilgan. Bunda umumiy reytingi va har bir ko‘rsatkich bo‘yicha ma’lumotlar berilgan bo‘lib, barcha yo‘nalishlar bo‘yicha eng yaxshi ko‘rsatkichga 2010-yilda erishilgan. Umumiy reytingdagi eng salbiy ko‘rsatkich 2014-yilda qayd etilgan. Ammo, aynan shu yilda yuklarni kuzatish va vaqtida yetkazish bo‘yicha ko‘rsatkichlar mos ravishda 77 va 88 o‘rinlarni egallagan.

Quyidagi jadvaldan so‘nggi yillarni tahlilini olib qaraydigan bo‘lsak, deyarli bir necha ko‘rsatkichlarda oxirgi 2023-yilda o‘sish kuzatilgan. Birinchi navbatda, Bojxona samaradorligi bo‘yicha reytingda 140-o‘rindan 74-o‘ringa ko‘tarilgan. Xalqaro yuk tashuvni soddaligi bo‘yicha ham 30 o‘ringa yuqorilab 91-o‘rinni egallagan.

Bundan tashqari yurtimizda eksport va import uchun kerakli jarayon hujjatlari 10 tani tashkil etib bu ham ko‘p hujjatbozlik bo‘lib, bojxonada yuklar qolib ketishi va transportda muammolar bo‘lishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar

Mamlakatning transport-tranzit salohiyatidan yanada samarali foydalanish va O‘zbekiston

tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari xarajatlarini kamaytirish uchun milliy transport tizimini yangi xalqaro transport yo‘laklari bilan yanada yaqinroq integratsiyalashuvi uchun shart-sharoitlar yaratish zarur.

U quyidagilarni talab qiladi:

- “O‘zbekiston – Turkmaniston – Eron – Ummon” va “Termiz-Mozori Sharif – Andxoy – Hirot – Eron” yangi transport yo‘laklarini shakllantirish va Hirot – Andxo‘y – Mozor i-Sharif — temir yo‘lini qurish masalasini ko‘rib chiqishni faollashtirish;
- bojxona tartib-taomillarini takomillashtirish va soddalashtirish hamda logistika xizmatlarini, jumladan, konteyner terminallarini boshqarishning zamonaviy axborot tizimlarini, konteyner parkini hisobga olish, konteynerlar harakati, yuk tashish hujjatlarini qayta ishlash tartibini nazorat qilish va boshqalarni rivojlantirish orqali O‘zbekistonning tranzit jozibadorligini oshirish.

Xitoy va Rossiya hamda Markaziy Osiyoning qo‘shni davlatlari bilan ushbu sohada siyosiy hamkorlikni kuchaytirish, bu O‘zbekistonning milliy manfaatlarini hisobga olgan holda mintaqaviy transport infratuzilmasini rivojlantirish va transchegaraviy hamkorlik bo‘yicha kelishuvlarga erishishga xizmat qiladi.

Bu esa mamlakatning transport siyosatini takomillashtirishga, yo‘lovchi va yuk tashish sifati va hajmini keskin oshirishni ta’minlashga, ularning iste’molchilar uchun tannarxini pasaytirishga, O‘zbekiston orqali tranzit tashishni ko‘paytirishga, transport-logistika xizmatlarining raqobatbardosh bozorini yaratishga qaratilgan barcha transport turlarining xavfsizligi, ekologik tozaligi va innovatsiyalarini yaxshilash bilan bog‘liq jiddiy institutsional o‘zgarishlarni talab etadi.

Shu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash joizki, yuqoridagi maqsadlarga erishish samaradorligi mintaqadagi barcha davlatlarning bojxona va transchegaraviy tartib-qoidalarni uyg‘unlashtirish jarayonlaridagi ishtiroki darajasiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 1-avgustdagi “Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5614-sonli Farmoni // Xalq so‘zi. 2019-yil 2-avgust.
2. Abdulloev A.J., Tairova M.M., Asadov F.Sh., Aminova N.B. Logistika:Uslubiy qo‘llanma // Buxoro -2020.
3. Abdulloev A.J., Tairova M.M., Asadov F.Sh., Aminova N.B. Logistika:izohli lug‘at // Buxoro -2020
4. Tairova M.M., Aminova N.B., Kadirova N.R. Annotated dictionary of marketing terms // German. ISBN: 978-620-3-47123-6

UDK: 332.1

MAHALLA INSTITUTINING IQTISODIY INTEGRATSIYA JARAYONLARIDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИНСТИТУТА МАХАЛЛЫ В ПРОЦЕССАХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ.

STRATEGIC IMPORTANCE OF THE MAHALLA INSTITUTE IN ECONOMIC INTEGRATION PROCESSES

Toshtemirova Zilola Madaminjonovna
Andijon viloyati, University of Economics and Pedagogy” NOTM,
“Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada mahalla institutining iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi strategik ahamiyati institutsional iqtisodiyot, ijtimoiy kapital nazariyasi hamda zamonaviy lokal boshqaruv yondashuvlari asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda mahalla davlat, bozor va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni muvofiqlashtiruvchi gibrid institut sifatida baholangan. Mahalla tizimining resurslarni manzilli taqsimlash, tadbirkorlikni rivojlantirish, bandlikni ta’minlash, kambag‘allikni qisqartirish va hududiy rivojlanishni rag‘batlantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi strategik roli xalqaro ilmiy yondashuvlar bilan qiyosiy tahlil asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari mahallaning inklyuziv iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi institutsional salohiyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mahalla, iqtisodiy integratsiya, institutsional iqtisodiyot, ijtimoiy kapital, lokal boshqaruv, inklyuziv iqtisodiy o‘sish, hududiy rivojlanish, tadbirkorlik

В данной статье стратегическое значение института махалли в процессах экономической интеграции исследовано на основе теории институциональной экономики, концепции социального капитала и современных подходов к локальному управлению. В исследовании махалля рассматривается как гибридный институт, координирующий взаимодействие между государством, рынком и обществом.

Научно обоснована роль системы махалли в адресном распределении ресурсов, развитии предпринимательства, обеспечении занятости, сокращении бедности и стимулировании территориального развития.

Кроме того, стратегическая роль института махалли в экономической интеграции раскрыта на основе сравнительного анализа с международными научными подходами. Результаты исследования показывают, что институциональный потенциал махалли в обеспечении инклюзивного экономического роста и социальной стабильности является высоким.

Ключевые слова: махалля, экономическая интеграция, институциональная экономика, социальный капитал, локальное управление, инклюзивный экономический рост, территориальное развитие, предпринимательство.

This article examines the strategic importance of the mahalla institution in the processes of economic integration based on the theory of institutional economics, the concept of social capital, and modern approaches to local governance. The study considers the mahalla as a hybrid institution that coordinates interactions between the state, the market, and society.

The role of the mahalla system in the targeted allocation of resources, development of entrepreneurship, promotion of employment, reduction of poverty, and stimulation of regional development is scientifically substantiated.

In addition, the strategic role of the mahalla institution in economic integration is revealed through a comparative analysis with international scientific approaches. The research findings indicate that the institutional potential of the mahalla in ensuring inclusive economic growth and social stability is high.

Keywords: mahalla institution, economic integration, institutional economics, social capital, local governance, inclusive economic growth, regional development, entrepreneurship.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy transformatsiya sharoitida iqtisodiy integratsiya jarayonlari nafaqat makroiqtisodiy darajada, balki mahalliy boshqaruv institutlari doirasida ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiy integratsiya davlat, bozor va jamiyat institutlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, manfaatlar va resurslar uyg‘unligini ifoda etuvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston sharoitida mahalla instituti iqtisodiy integratsiyaning mahalliy darajadagi samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi[1]. Mahalla instituti tarixan shakllangan ijtimoiy birlik bo‘lishi bilan birga, zamonaviy bosqichda davlat siyosatini joylarda amalga oshirish, ijtimoiy himoya choralarini manzilli yetkazish, aholi bandligini ta’minlash va tadbirkorlikni rag‘batlantirishda muhim institutsional vosita sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu jihat mahalla tizimini oddiy hududiy yoki ma’muriy birlik sifatida emas, balki ko‘p funksiyali ijtimoiy-iqtisodiy institut sifatida baholash zaruratini yuzaga keltiradi [2]. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko‘ra, iqtisodiy rivojlanish samaradorligi ko‘p jihatdan rasmiy va norasmiy institutlarning uyg‘un faoliyatiga bog‘liq. Amerikalik mashhur iqtisodchi olim D. North institutlarni iqtisodiy jarayonlarni tartibga soluvchi “o‘yin qoidalari” sifatida talqin qiladi [3]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, mahalla instituti rasmiy boshqaruv mexanizmlari bilan norasmiy ijtimoiy kapital, ishonch va hamkorlik tamoyillarini birlashtiruvchi gibrid tuzilma sifatida namoyon bo‘ladi [4;5].Aynan shu xususiyat mahallaning iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi strategik ahamiyatini belgilaydi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy islohotlar sharoitida mahalla institutining iqtisodiy funksiyalari sezilarli darajada kengayib bormoqda [6]. Aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlash, ularni iqtisodiy faollikka jalb etish, oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, hududiy muammolarni tezkor aniqlash va manzilli hal etish kabi vazifalar aynan mahalla darajasida amalga oshirilmoqda. Bu esa mahallani iqtisodiy integratsiya jarayonining strategik subyekti sifatida chuqur tadqiq etishni talab qiladi.Mazkur maqolaning maqsadi mahalla institutining iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi strategik ahamiyatini institutsional, iqtisodiy va ijtimoiy yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda uning samaradorligini oshirishga doir ilmiy xulosalar va takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda institutsional, tizimli va qiyosiy yondashuvlardan foydalanildi[7].Xususan, institutsional tahlil usuli mahalla institutining rasmiy va norasmiy funksiyalarini aniqlashga xizmat qildi. Tizimli yondashuv orqali mahallaning davlat, bozor va jamiyat o‘rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtirishdagi o‘rni yaxlit holda o‘rganildi. Qiyosiy tahlil asosida mahalla modeli xalqaro lokal boshqaruv institutlari bilan taqqoslandi [8;9]. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar, nazariy manbalar va mavzuga oid tahliliy qarashlar kontent tahlili yordamida umumlashtirildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini institutsional iqtisodiyot, ijtimoiy kapital nazariyasi, participatory governance va inklyuziv iqtisodiy o‘sish konsepsiyalari tashkil etdi [10;11;12].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalla instituti zamonaviy transformatsiya sharoitida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining muhim institutsional bo‘g‘ini sifatida shakllanmoqda[13]. U nafaqat ijtimoiy boshqaruv subyekti, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiruvchi, resurslarni safarbar etuvchi va turli darajadagi subyektlar (davlat – biznes – jamiyat) o‘rtasida samarali aloqalarni ta’minlovchi ko‘p funksiyali tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Olingan ilmiy natijalar asosida mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi roli quyidagi asosiy tizimli yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi aniqlandi:

- *Gibrid institutsional tabiati* – mahalla davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi oraliq bo‘g‘in sifatida faoliyat yuritib, markazlashgan va desentralizatsiyalashgan boshqaruv mexanizmlarini uyg‘unlashtiradi. Bu esa qaror qabul qilish jarayonida moslashuvchanlik va samaradorlikni oshiradi.

-Ijtimoiy kapitalni shakllantirishdagi roli – mahalla doirasida ishonch, hamkorlik va o‘zaro yordam munosabatlari shakllanib, iqtisodiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy muhit yaratiladi. Bu holat kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

-Bandlik va tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari – mahalla “temir daftar”, “ayollar daftari”, “yoshlar daftari” kabi instrumentlar orqali aholi bandligini ta’minlash, ularni tadbirkorlikka jalb etish va moliyaviy resurslarga kirishini kengaytirishda muhim vositaga aylanmoqda [14].

-Hududiy rivojlanishdagi funksional ahamiyati – mahalla mahalliy iqtisodiy muammolarni aniqlash, ularni manzilli hal etish va hududiy dasturlarni amalga oshirishda operativ boshqaruv darajasi sifatida ishtirok etadi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi samaradorligi quyidagi omillar bilan bevosita bog‘liq: raqamlashtirish darajasi, boshqaruv kompetensiyalari, moliyaviy mustaqillik darajasi va idoralararo integratsiya mexanizmlarining rivojlanganligidir.Ayniqsa, “raqamli mahalla” konsepsiyasini joriy etish orqali ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish tizimini shakllantirish iqtisodiy integratsiya samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan[15]. Ilmiy umumlashtirish asosida ushbu yo‘nalishlar tizimlashtirilib, mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi asosiy funksiyalari, ularni amalga oshirish mexanizmlari hamda kutilayotgan iqtisodiy natijalari o‘zaro bog‘liq holda quyidagi jadvalda aks ettiriladi.

1-jadval

Mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi funksional tahlili

№	Yo‘nalish	Asosiy mazmuni	Mexanizm (qanday ishlaydi)	Iqtisodiy ta’siri	Ilmiy izoh
1	**Gibrid institut sifatida mahalla**	Mahalla davlat, jamiyat va bozor o‘rtasidagi integratsion tizim sifatida faoliyat yuritadi	Davlat siyosati + norasmiy ijtimoiy aloqalar uyg‘unligi orqali boshqaruv amalga oshiriladi	Resurslar samarali taqsimlanadi, iqtisodiy qarorlar tezlashadi	Mahalla rasmiy va norasmiy institutlar integratsiyasiga asoslangan model hisoblanadi
2	**Ijtimoiy kapital shakllanishi**	Ishonch, hamkorlik va qo‘shnichilik munosabatlari iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlaydi	Hashar, o‘zaro yordam, norasmiy moliyaviy tizimlar orqali amalga oshadi	Tranzaksiya xarajatlari kamayadi, iqtisodiy faollik oshadi	Ijtimoiy kapital iqtisodiy o‘sishning muhim omili sifatida baholanadi
3	**Bandlikni ta’minlash**	Mahalla orqali aholi bandligini oshirishga qaratilgan dasturlar amalga oshiriladi	Hokim yordamchilari, kasbga o‘qitish, ishga joylashtirish mexanizmlari	Ishsizlik kamayadi, daromad manbalari kengayadi	Mahalla bandlikni ta’minlovchi asosiy institutsional mexanizmlardan biri
4	**Tadbirkorlikni rivojlantirish**	Oilaviy biznes va kichik tadbirkorlik qo‘llab-quvvatlanadi	Subsidiya, kredit, grantlar mahalla orqali yetkaziladi	Yangi bizneslar paydo bo‘ladi, iqtisodiy o‘sish tezlashadi	Mahalla iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi platforma hisoblanadi
5	**Resurslarni manzilli taqsimlash**	Ijtimoiy va iqtisodiy yordam aniq ehtiyojga qarab beriladi	“Mahallabay” tizim, ro‘yxatlar (daftarlar) orqali aniqlanadi	Samarasiz xarajatlar kamayadi, ijtimoiy adolat oshadi	Mahalla davlat resurslarini samarali yo‘naltirish imkonini beradi

6	**Hududiy rivojlanish**	Mahalla hududiy muammolarni aniqlash va hal etishda ishtirok etadi	Infratuzilma loyihalari, jamoatchilik ishtiroki	Hududlar o‘rtasidagi farqlar kamayadi	Mahalla lokal boshqaruvning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi
7	**Raqamli integratsiya**	Mahalla tizimi raqamli platformalar orqali boshqarilmoqda	“Onlayn mahalla” va davlat tizimlari integratsiyasi	Shaffoflik va tezkorlik oshadi	Raqamli boshqaruv iqtisodiy samaradorlikni oshiradi
8	**Ijtimoiy himoya mexanizmi**	Aholining ehtiyojmand qatlamlarini aniqlash va qo‘llab-quvvatlash	Mahalla darajasida monitoring va ro‘yxatga olish	Kambag‘allik kamayadi, ijtimoiy barqarorlik oshadi	Mahalla ijtimoiy siyosatning amaliy instrumenti hisoblanadi
9	**Institutsional ko‘prik funksiyasi**	Davlat va bozor o‘rtasida vositachilik qiladi	Davlat dasturlari → mahalla → aholi → bozor	Integratsiya kuchayadi, iqtisodiy tizim yaxlitlashadi	Mahalla iqtisodiy integratsiyaning lokal mexanizmi hisoblanadi
10	**Inklyuziv iqtisodiy o‘sish**	Jamiyatning barcha qatlamlarini iqtisodiy tizimga jalb etadi	Mahallabay yondashuv, individual ishlash	Tengsizlik kamayadi, barqaror o‘sish ta’minlanadi	Mahalla inklyuziv rivojlanish modeli sifatida baholanadi

Ushbu jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, mahalla instituti iqtisodiy integratsiya jarayonlarida ko‘p funksiyali va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan institut hisoblanadi. U davlat va bozor o‘rtasida vositachi bo‘lish bilan birga, ijtimoiy kapitalni iqtisodiy resursga aylantiruvchi va mahalliy rivojlanishni ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari mahalla institutining iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi strategik ahamiyatini bir nechta muhim jihatlarda namoyon etdi.

Birinchidan, mahalla davlat va bozor o‘rtasidagi institutsional vositachilikni ta’minlaydi. Bu holat iqtisodiy siyosat samaradorligining hududiy darajada oshishiga xizmat qiladi. Chunki iqtisodiy qarorlarning real natijasi ularning joylarda qanday implementatsiya qilinishiga bog‘liq. *Ikkinchidan,* mahalla ijtimoiy kapitalni iqtisodiy resursga aylantiradi. Bozor tizimining samarali ishlashi ko‘p jihatdan ishonch, axborot almashinuvi va hamkorlik muhiti bilan chambarchas bog‘liq.Mahalla aynan ana shu yumshoq institutsional infratuzilmani yaratadi. *Uchinchidan,* mahalla inklyuziv iqtisodiy o‘sish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. U iqtisodiy imkoniyatlardan chetda qolgan qatlamlarni bozor munosabatlariga jalb etadi, natijada iqtisodiy tengsizlikni yumshatish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Biroq, ayrim cheklovlar ham aniqlangan. Jumladan, hududlar kesimida institutsional salohiyatning notekisligi, raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi, ayrim hollarda norasmiy institutlarning subyektivlikka moyilligi mahallaning iqtisodiy integratsiyadagi samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli mahalla tizimini yanada takomillashtirishda professional boshqaruv, raqamlashtirish, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini kuchaytirish zarur.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, mahalla instituti O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining strategik institutsional mexanizmlaridan biri hisoblanadi. U davlat, bozor va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni uyg‘unlashtirish, resurslarni manzilli taqsimlash, aholi bandligini ta’minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish va hududiy muammolarni bartaraf etishda muhim rol o‘ynaydi.Mahalla institutining eng muhim ustunligi uning gibrid tabiatida namoyon bo‘ladi. Ya’ni, u rasmiy boshqaruv vositalari bilan norasmiy ijtimoiy kapitalni birlashtirgan holda iqtisodiy siyosatning joylardagi samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, mahalla iqtisodiy integratsiyaning

inklyuziv modelini shakllantirishga, ya’ni iqtisodiy imkoniyatlarni jamiyatning keng qatlamlariga yetkazishga xizmat qiladi.Kelgusida mahalla institutining iqtisodiy integratsiyadagi rolini kuchaytirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:mahalla boshqaruvida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish;kadrlar salohiyatini va strategik boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish;shaffoflik va hisobdorlik mexanizmlarini mustahkamlash;mahallaning iqtisodiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlovchi moliyaviy instrumentlarni kengaytirish;hududlararo rivojlanish tafovutlarini kamaytirish.

Demak, mahalla instituti iqtisodiy integratsiyaning nafaqat amaliy, balki strategik institutsional modeli sifatida ham ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.12.2023 yildagi «Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-209-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.06.2024 yildagi «Mahallalar faoliyatini tartibga solishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 334-son qarori.
3. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. North D. C. “Institutions” // *Journal of Economic Perspectives*. – 1991.
5. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. – Princeton, 1993.
6. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. – New York, 1995.
7. Fukuyama F. Social Capital and Development. – 2001.
8. Acemoglu D., Robinson J. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. – New York, 2012.
9. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. – Cambridge, 1990.
10. Ostrom E. Institutional Analysis and Development Framework.
11. United Nations. *Local Governance and Community Development*. – New York, 2022.
12. World Bank. *Community-Driven Development: Principles and Practice*. – Washington DC, 2021.
13. OECD. *The Contribution of Local Governance to Regional Development*. – Paris, 2022.
14. Urinboyev R. Mahalla (Uzbekistan) // Global Informality Project Encyclopedia. – 2023.
15. Akhatova Sh. A. Mahalla-Based Small Business Development // *American Journal of Economics and Business Management*. – 2025.

УДК:332.14

SURXONDARYO VILOYATI XUDUDIDA SANOATNI SHAKILANISHI VA RIVOJLANISHI

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕГИОНЕ СУРХАНДАРЬЯ

INDUSTRY FORMATION AND DEVELOPMENT IN SURKHANDARYO REGION

Uralov Eliboy Omonovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Iqtisodiyot fakulteti
Mintaqaviy iqtisodiyot kafedrasi professori, PhD.
O‘rindosh TAFU Tarmoqlar iqtisodiyoti va buxgalteriya kafedrasi professor, PhD.
ORCID: 0009-0004-3183-2894

Аннотация

Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati hududlarida sanoatni rivojlantirishda ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanishning joriy holati va undan samarali foydalanish imkoniyatlari chuqur o‘rganildi. Maqola natijalari sanoatni hududiy rivojlantirish strategiyasini takomillashtirishda, iqtisodiy rejalashtirish va investitsiya siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Калит сўзлар: hududiy rivojlanish, sanoat salohiyati, ishlab chiqarish resurslari, iqtisodiy islohotlar, makroiqtisodiy barqarorlik, yalpi ichki mahsulot, tarkibiy tuzilma, sanoat siyosati, statistik tahlil

В данной статье подробно исследуется текущее состояние использования производственного потенциала в развитии промышленности регионов Сурхандарьинской области и возможности его эффективного применения. Результаты статьи имеют большое значение для совершенствования региональной стратегии промышленного развития, формирования экономического планирования и инвестиционной политики.

Ключевые слова: региональное развитие, промышленный потенциал, производственные ресурсы, экономические реформы, макроэкономическая стабильность, валовой внутренний продукт, структурная структура, промышленная политика, статистический анализ.

This article deeply studies the current state of utilization of production potential in the development of industry in the regions of Surkhandarya
region and the possibilities of its effective use. The results of the article are of great importance in improving the regional development strategy of industry, in the formation of economic planning and investment policy.

Keywords: regional development, industrial potential, productive resources, economic reforms, macroeconomic stability, gross domestic product, structural structure, industrial policy, statistical analysis.

Mamlakatimizning eng janubida joylashgan Surxondaryo viloyati 6 mart 1941 yilda tashkil topgan. Uning maydoni 20,1 ming kv. km bo‘lib, jami O‘zbekiston Respublikasi hududining 4,5 foiziga teng. Viloyatda, 2025 yilning dastlabki ma’lumotlariga ko‘ra, 2945,5 ming kishi yoki mamlakat aholisining 7,9 foizi istiqomat qiladi. Bundan ko‘rinadiki, mintaqaning demografik salohiyati uning maydoniga nisbatan 1,8 marta yuqori [1].

Surxondaryo viloyati respublika hududiy mehnat taqsimotida o‘zining agrosanoat majmuasi, xususan paxta va g‘alla etishtirish, chorvachilik mahsulotlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, bu erda

tog‘-kon sanoati polimetal rudalar, toshko‘mir, neft, tuz, qurilish va farmatsevtika sanoati tarmoqlari ham rivojlanib bormoqda.

Mintaqa qator o‘zining betakror xususiyatlariga ega. Jumladan, u respublikamizning eng janubida, eng tog‘li, eng issiq hududida joylashgan; viloyat urbanizatsiya va sanoatlashuv darajasi eng past, demografik rivojlanish, ya’ni aholi tabiiy ko‘payishi eng yuqori hududlardan biridir. Ma’muriy jihatdan Surxondaryo viloyati 15 ta hududiy tumani, 8 ta shahar va 114 ta shaharchalardan iborat. har bir hudud tumaniga o‘rtacha 1,44 kv km maydon va 139,1 ming kishidan aholi to‘g‘ri keladi.Viloyatning dastlab tashkil etilgan (1926 yil) hudud tumanlari Denov, Sariosiyo, Termiz va Sherobod, eng so‘nggisi esa 1992 yilda tarkib topgan Bandixon tumani sanaladi. Maydoni bo‘yicha eng kattalari Sariosiyo va Boysun, eng kichigi Bandixon atigi 0,20 ming kv. km ular orasidagi farq yaqin 20 barobar. Umuman olganda, Boysun, Sariosiyo, Sherobod va Qumqo‘rg‘on tumanlari birgalikda 12,6 ming kv.km yoki viloyat maydonining 62,6 foizini egallaydi [3].

Geografik o‘rni, tabiiy sharoiti va resurslari. Surxondaryo O‘zbekistonning eng janubida, Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘ida, hisor tog‘ining janubiy etaklarida joylashgan. O‘zbekiston Respublikasi doirasida u shimolda Qashqadaryo viloyati bilan, geosiyosiy miqyosda esa g‘arbda Turkmaniston, sharqda Tojikiston va janubda Afg‘oniston davlatlari bilan chegaradosh. Mamlakatimizda faqat Toshkent va Surxondaryo viloyatlari 3 tadan davlatlar bilan tutash, biroq bunday siyosiy geografik o‘rin, geosiyosiy vaziyat Surxondaryo viloyati uchun o‘zgacha xususiyat kasb etadi.

Tabiiy geografik jihatdan u faqat janub tomonga “ochiq”, xolos; qolgan uch tomondan tog‘lar bilan o‘ralgan. Bunday er ustining tuzilishi, orografik xususiyat mintaqa iqlimining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Iqlimi quruq, issiq, yog‘in-sochin miqdori o‘rtacha 130-180 mm, tog‘ yon bag‘irlarida 600 mm gacha etadi. harorat respublika bo‘yicha eng yuqori, vegetatsiya davri uzoq. Agroiqlimiy sharoitlar sug‘orma dehqonchilikni taqozo etadi.

Bu erda, mamlakatimizni boshqa hududlaridan farq qilib, subtropik xo‘jalik yaxshi rivojlangan. Asosiy daryolari Surxon va Sherobod viloyat xo‘jaligi va aholi geografiyasini shakllantiruvchi muhim omil sifatida xizmat qiladi, ulardan barpo etilgan qator kanal va suv omborlari Uchqizil, Qumqo‘rg‘on, Janubiy Surxon suv omborlari, Katta hisor, Amu — Zang, Hazorbog‘ va boshqa kanallar yordamida sug‘orma dehqonchilikda foydalaniladi. Tog‘ yonbag‘irlarida lalmikor dehqonchilik, bog‘dorchilik va uzumchilik uchun sharoit qulay. Umuman olganda, Surxondaryo respublikamizda nisbatan suv resurslari bilan yaxshi ta’minlangan viloyat hisoblanadi.

Surxondaryo maydonining hajmi va er usti tuzilishi bo‘yicha respublikamizda Jizzax viloyatiga biroz o‘xshab ketadi. Viloyat mineral — resurs salohiyatiga ham ega – toshko‘mir Sharg‘un, To‘da, Boysun, neft Havotog‘, Ko‘kaydi, Uchqizil, Lalmikor, polimetal rudalar Xonjizza, turli xil tuzlar Xo‘jaikon kabilar sanoat ahamiyatiga ega. Ayni vaqtda mintaqada xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda Malayziya va boshqa geologik qidiruv ishlari ham olib borilmoqda. Asosiy maqsad yangi neft va gaz konlarini topishdan iborat.

Surxondaryo farmatsevtika resurslariga boy, bu erda respublika dorivor o‘simliklarining 35-40 foizi joylashgan. Shu o‘rinda mintaqaning rekreatsiya va turistik salohiyatini ham alohida ta’kidlash joiz Omonxona, Uchqizil, Xo‘jaikon va boshqalar. Viloyatning arxeologik topilmalari, tarixiy yodgorliklari, ilk urbanizatsiya qoldiqlari, karst g‘orlari, buloq va chashmalari, o‘ziga xos tabiiy landshafti, qadamjo va ziyoratgohlari xalqaro va mahalliy, diniy va ekoturizmning rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu borada Termiz shahrida tashkil etilgan geologik muzey ham katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, Surxondaryo viloyatining hozirgi iqtisodiy va siyosiy geografik o‘rnini uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun uncha qulay emas, tabiiy-resurs salohiyatini esa ijobiy baholash mumkin.

So‘nggi yillarda sanoatni hududiy tarkibini takomillashtirish, yangi texnologiyalarini joriy etish, rivojlantirish, hududlarni iqtisodiy ko‘rsatgichlarni aniqlash va tezroq hududlarni rivojlantirish imkonini bermoqda. Ayniqsa, bu yo‘nalish O‘zbekiston Respublikasida ham ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilgan. Xususan, 2024 yil 16 dekabr PQ-439-son Surxondaryo viloyatining tog‘li-rekreatsion hududlarida turizm infratuzilmasini yaxshilash hamda zamonaviy

xizmat ko‘rsatish va turizm obyektlarini barpo etish chora-tadbirlari to‘g‘risida [3] bu qaror turizm ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish, joylashtirish, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va aholi ijtimoiy muammolarini hal etishda, shuningdek, dam olish, sog‘lomlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

D.Sh. Raximov o‘zining “Diversifikatsiya hududlar sanoatini muvozanatli strategik rivojlantirish yo‘nalishlari” nomli maqolasida “Hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish nuqtai nazaridan-mintaqa sanoati raqobatbardoshligini oshirish, o‘z imkoniyatlari hisobiga ichki talabni qondirish, hududlararo, respublika va xalqaro bozorlar ulushini kengaytirish, sinergetika samarasini olish, resurs tejamkor siyosatni ishlab chiqish, byudjet yig‘imlarini ko‘paytirish, moliyaviy barqarorlik va hududlar mustaqilligini ta’minlash muhim hisoblanadi” deb iqtibos keltiradi [4].

B.B. Muhammadjonovning “O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik sanoat hududlari rivojlanishining istiqbollari” nomli maqolasida “Hozirgi kunda kichik biznesni rivojlantirish va uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning samarali yo‘llaridan biri bo‘lib kichik sanoat zonalari hisoblanadi. Kichik sanoat zonalari – bu tadbirkorlik subyektlarini joylashtirishga mo‘ljallangan, muhandislik kommunikatsiya va infratuzilma obyektlarini, ma’lum yer maydoni yoki ishlab chiqarish maydonini o‘z ichiga oluvchi hudud. Kichik sanoat zonalari ular joylashgan hududlarni rivojlantirishga katta imkoniyatlar yaratadi” deb ta’kidlaydi [5].

S.A. Sheraliyevaning “Erkin iqtisodiy hududlarga investitsiya jalb etishni boshqarish mexanizmini takomillashtirish” deb atalgan maqolasida hududlar sanoatini rivojlantirishda erkin iqtisodiy hududlar ahamiyati to‘g‘risida va investitsiyalarni jalb etish loyihalarining muhimligi haqida fikr yuritadi [6].

Bu borada erkin iqtisodiy hududlarning samarali investitsion va moliyaviy menejmentini tashkil qilish, iqtisodiy salohiyatdan unumli foydalanishda investitsiyalarni maqsadli jalb etish, eksport salohiyatini oshirish, kelajakda mamlakat, mintaqa, tarmoq va alohida korxona iqtisodiyotiga investitsion faollik ta’sirini baholash uslubiyotini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratilmoqda. Erkin iqtisodiy hududlarning tashkil etilishi va rivojlanishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi. Shunga qaramay, ular ichida eng asosiy omil sifatida tashkil etilgan EIHlar faoliyati samaradorligining jahon iqtisodiyoti va alohida viloyatlar iqtisodiyoti o‘sish darajasidan bir necha barobarga yuqori ekanligini alohida ta’kidlash lozim.

Surxondaryo viloyati sanoatini hududiy tarkibini takomillashtirish tadqiqot metodologiyasi Surxondaryo viloyati iqtisodiyotida sanoat tarmog‘i muhim o‘rin egallaydi. Hududda sanoatni samarali rivojlantirish va uning hududiy tarkibini takomillashtirish uchun ilmiy asoslangan tadqiqot metodologiyasidan foydalanish muhim hisoblanadi. Tadqiqot metodologiyasi sanoatning hududlar bo‘yicha joylashuvi, rivojlanish darajasi va mavjud imkoniyatlarini tahlil qilishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo viloyatida sanoat tarmoqlarining hududiy joylashuvini o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda sanoatning hududiy tarkibini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqot jarayonida eng avvalo tahlil va sintez usullaridan foydalaniladi. Tahlil usuli orqali viloyat sanoatining alohida tarmoqlari, ishlab chiqarish hajmi, korxonalar soni va ularning hududlar bo‘yicha joylashuvi o‘rganiladi. Sintez usuli esa olingan ma’lumotlarni umumlashtirish va yakuniy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqotda statistik usul muhim ahamiyatga ega. Ushbu usul orqali Surxondaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarish hajmi, tarmoqlar tarkibi, hududlar kesimidagi rivojlanish darajasi kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Statistik ma’lumotlar asosida sanoatning hududiy rivojlanish dinamikasi aniqlanadi.

Bundan tashqari, taqqoslash usuli yordamida Samarqand viloyati tumanlari o‘rtasidagi sanoat rivojlanish darajasi solishtiriladi. Bu esa qaysi hududlarda sanoat rivoji yuqori yoki past ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqotda kartografik usul ham qo‘llaniladi. Ushbu usul orqali sanoat korxonalarining hududiy joylashuvi xaritalar yordamida ko‘rsatiladi. Natijada sanoat markazlari, sanoat zonalari va ishlab chiqarish hududlari aniqlanadi.

Shuningdek, tizimli yondashuv usuli orqali sanoatning transport, xom ashyo bazasi, mehnat resurslari va infratuzilma bilan o‘zaro bog‘liqligi o‘rganiladi. Bu usul sanoat rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillarni kompleks tarzda tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot uchun asosiy axborot manbalari sifatida davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari, ilmiy adabiyotlar va iqtisodiy tadqiqot natijalaridan foydalaniladi.

Natijada Surxondaryo viloyatida sanoatning hududiy tarkibini yanada takomillashtirish, yangi sanoat zonalarini tashkil etish hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

1-jadval

Surxondaryo viloyatini asosiy iqtisodiy ko‘rsatgichlari (mldr so‘m) 2020-2025 yil ma’lumotlari [7]

№	Tuman va shaharlar	Sanoat mahsulotlari mlrd so‘m	Foizda	Sanoat mahsulotlari mlrd so‘m	Foizda
		2020 yil		2025 yil	
	Surxondaryo viloyati	4402,8	100	10335,2	100
1	Termiz shahari	826,4	9,1	1417,9	13,7
	Tumanlar				
2	Angor	114,1	2,6	520,1	5,0
3	Bandixon			262,5	2,5
4	Boysun	80,7	1,8	184,3	1,8
5	Denov	575,0	13,0	974,8	9,4
6	Jarqo‘rg‘on	930,4	21,1	1050,9	10,2
7	Qumqo‘rg‘on	208,2	4,7	614,8	5,9
8	Qiziriq	137,4	3,1	353,1	3,4
9	Muzrabot	92,7	2,1	698,9	6,8
10	Oltinsoy	84,3	1,9	300,1	2,9
11	Sariosiyo	342,7	7,8	700,8	6,8
12	Termiz	146,7	3,3	1283,9	12,4
13	Uzun	128,7	2,9	362,4	3,5
14	Sherobod	334,6	7,6	804,6	7,8
15	Sho‘rchi	400,9	9,1	806,1	7,8

Manba: *Surxondaryo viloyati statistika qo‘mitasi ma’lumotlari*

Umumiy holat viloyat kesimida 2020 yilda 4402,8 mlrd so‘m, 2025 yilda 10335,2 mlrd so‘m, o‘sish ko‘rsatgichi +5932,4 mlrd so‘m o‘sish sur’ati taxminan 2,3 barobar, Viloyatda sanoat sezilarli darajada rivojlangan, yuqori o‘sish kuzatilmoqda. Shaharlar bo‘yicha tahlil Termiz shahrida 2020 yil 826,4 mlrd so‘m (9,1%), 2025 yil 1417,9 mlrd so‘m (13,7%), o‘sish ko‘rsatgichi +591,5 mlrd so‘m. Termiz shahri sanoat markaziga aylanib bormoqda, ulushi ham oshgan. Tumanlar kesimida asosiy o‘zgarishlar eng katta o‘sish kuzatilgan hududlar, Termiz tumanida 146,7 → 1283,9 mlrd so‘mda keskin o‘sish, Muzrabot tumanida 92,7 → 698,9 mlrd so‘m, Angor tumanida 114,1→520,1 mlrd so‘m,Qumqo‘rg‘on tumanida 208,2 → 614,8 mlrd so‘m, bu hududlarda yangi sanoat korxonalari yoki investitsiyalar ko‘paygan bo‘lishi mumkin. Ulushi kamaygan hududlar Jarqo‘rg‘on tumanida 21,1% → 10,2% ga katta pasayish, Denov tumanida 13,0% → 9,4%, Sho‘rchi tumanida 9,1% → 7,8% ga, Bu hududlarda o‘sish bo‘lsa ham, boshqa hududlarga nisbatan sekinroq rivojlangan. Barqaror yoki kam o‘zgargan hududlar Boysun tumani 1,8% → 1,8%, Qiziriq tumani 3,1% → 3,4%, Uzun tumani 2,9% → 3,5%. Bu hududlarda sanoat o‘sishi mavjud, lekin katta sakrash kuzatilmagan. Hududiy tarkibdagi o‘zgarishlar oldin sanoat asosan Jarqo‘rg‘on va Denovda tumanlarida jamlangan.

2025 yilga kelib sanoatni Termiz shahri va tumani Muzrabot, Sherobod kabi hududlarga kengaygan, sanoatning hududiy diversifikatsiyasi tarqalishi kuchaygan. Yakuniy xulosa Viloyatda sanoat tez sur’atda rivojlangan Yangi sanoat markazlari shakllangan hududlar o‘rtasidagi tafovut

biroz kamaygan, lekin hali ham yetakchi hududlar mavjud Investitsiyalar asosan yangi hududlarga yo‘naltirilgan

Surxondaryo viloyati sanoatining hududiy tarkibini takomillashtirish — agrosanoatni rivojlantirish, chegaraoldi imkoniyatlardan samarali foydalanish, sanoatni tumanlar kesimida mutanosib joylashtirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Bu esa iqtisodiy o‘sish, eksport hajmining oshishi va aholi bandligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Hududlar o‘z iqtisodiyotlarini rivojlantirishga turli yo‘llar bilan yondashishlari mumkin – masalan, xalqaro bitimlar samaradorligini oshirish, aholining o‘sishini ta’minlash, ishlab chiqarish, xizmatlar va logistika tizimlariga qo‘shimcha qiymat qo‘shish, chiqindilar aylanishini yopish va ularni resurslarga aylantirish, iste’molni oshirish, eksportni ko‘paytirish va importni kamaytirish kabi choralarni amalga oshirish orqali.

Mintaqa iqtisodiy barqarorligini ifodalovchi iqtisodiy ko‘rsatkichlar tahlil qilinganda, respublika miqyosida Surxondaryo viloyati o‘zining to‘liq iqtisodiy salohiyatidan foydalanmayotganligi, shuningdek iqtisodiy barqarorlikka erishishda mintaqaning turistik imkoniyatlari yuqori ekanligi e’tirof qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Uralov E.O. Mintaqaviy iqtisodiyot o‘quv qo‘llanma // Toshkent 2023 –yil 98 bet
2. Uralov E.O. Mintaqaviy iqtisodiyot o‘quv qo‘llanma // Toshkent 2023 –yil 110 bet
3. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 16 декабрь “Сурхондарё вилоятининг тоғли-рекреацион ҳудудларида туризм инфратузилмасини яхшилаш ҳамда замонавий хизмат кўрсатиш ва туризм обектларини барпо этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-439-сонли Қарор. // Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тўплами 51-сон (1175) 2024 йил декабрь
4. Raximov D.Sh. Diversifikatsiya hududlar sanoatini muvozanatli strategic rivojlantirish yo‘nalishlari. Journal of Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences — 2021
5. Muhammadjonov B.B. O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik sanoat hududlari rivojlanishining istiqbollari. Journal of Academic Research in Educational Sciences – Google Scholar 2022.
6. Sheraliyeva S.A. Erkin iqtisodiy hududlarga investitsiya jalb etishni boshqarish mexanizmini takomillashtirish. Journal of Academic Research in Educational Science — 2021

UDK: 336.145.2

BUDJETLARARO MUNOSABATLARNING IQTISODIY MAZMUNI

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ECONOMIC CONTENT OF INTERBUDGETARY RELATIONS

Xursanova Fotima Shermat qizi
O‘ZMU Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada byudjetlararo munosabatlarning iqtisodiy ahamiyati va mamlakat moliya tizimidagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, mahalliy byudjetlar faoliyatini samarali tashkil etish, mahalliy byudjet daromadlari bazasini oshirish hamda mahalliy byudjetlar mustaqilligini ta’minlash masalalari O‘zbekiston Respublikasi misolida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Byudjet, davlat byudjeti, byudjetlararo munosabatlar, moliya, iqtisodiyot, bufet daromadlari va xarajatlari, transferlar, subvensiya, dotatsiya, byudjetlararo o‘zaro hisob-kitoblar, o‘tkazib beriladigan daromadlar.

В данной статье анализируется экономическое значение межбюджетных отношений и их роль в финансовой системе страны. Также на примере Республики Узбекистан рассматриваются вопросы эффективной организации местных бюджетов, увеличения бюджетной базы местных органов власти и обеспечения независимости местных бюджетов.

Ключевые слова: бюджет, государственный бюджет, межбюджетные отношения, финансы, экономика, бюджетные доходы и расходы, трансферты, субсидирование, межбюджетные расчеты, перечисляемые доходы.

This article analyzes the economic significance of inter-budgetary relations and their role in the country’s financial system. Also, the issues of effective organization of local budgets, increasing the local budget revenue base, and ensuring the independence of local budgets are considered on the example of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Budget, state budget, inter-budgetary relations, finance, economy, budget revenues and expenditures, transfers, subvention, subsidy, inter-budgetary settlements, transferred income.

Davlat jamiyat taraqqiyotini ta’minlash, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va aholi farovonligini oshirish kabi vazifalarini bajarishda asosiy moliyaviy manba sifatida o‘zining davlat byudjetiga tayanadi. Davlat byudjeti mamlakat moliya tizimining markaziy bo‘g‘ini hisoblanib, u orqali davlatning barcha iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy vazifalarini moliyaviy jihatdan ta’minlanadi. Bugungi kunga kelib, davlat moliya tizimining qanchalik samarali faoliyat yuritayotganligini byudjet tizimi va byudjet tizimining turli bo‘g‘inlari o‘rtasidagi munosabatlarning qay darajada oqilona tashkil etilganligida ko‘rishimiz mumkin. Mamlakatning respublika byudjeti va mahalliy byudjetlar o‘rtasida vujudga keladigan o‘zaro munosabatlar hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi nomutanosibliklarni yumshatish, moliyaviy resurslarni to‘g‘ri taqsimlash, aholiga ko‘rsatiladigan davlat xizmatlarining bajarilish darajasini hududlar kesimida bir xil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda mahalliy byudjet xarajatlarini mahalliy byudjet xarajatlari hisobidan ta’minlash imkoniyati past, xususan, ko‘plab hududlarning mahalliy byudjet xarajatlarini mahalliy byudjet daromadlari hisobidan to‘liq moliyalashtirish imkoniyati yetarli emas. [1] Shu bois ushu xarajatlarni qoplash, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish hamda iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash markaziy byudjetdan moliyaviy mablag‘larga ehtiyoj sezilmoqda, bu esa ushbu mavzu qanchalik dolzarb ekanligidan dalolatdir.

Byudjetlararo munosabatlar va mahalliy byudjetlar o‘rtasidagi transferlar tizimi davlat moliyaviy boshqaruvining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, bu mavzu ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan nazariy va uslubiy jihatlardan keng o‘rganilgan. Xorijlik iqtisodchi olimlardan Richard M. Bird, François Vaillancourt, Анвара Шаха, Усков Игорь Валерьевич, Richard A. Musgrave kabilar byudjetlararo munosabatlarni samarali tashkil etish, moliyaviy resurslarni taqsimlashning makroiqtisodiy va fiskal asoslarini tahlil qilish bilan shug‘ullangan [2].

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan A.V.Vahobov T.S.Malikov, N.E.Iskandarova, B.I.Nurmuxamedova, N.N.Ismatullayeva, M..Xodjayeva, N.Sh. Xajimuratov, B.A. Xasanov, N.F. Karimov, A.G. Abduhakimovna, B. Xamdamov va boshqalar byudjetlararo munosabatlarning nazariy va amaliy jihatlarini yoritganlar [3]. Shu bilan bir qatorda, iqtisodiy adabiyotda byudjetlararo munosabatlar va subvensiyalar tizimining muammolari hali to‘liq, yaxlit kompleks tarzda, mustaqil ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o‘rganilmagan. Bu esa tanlangan mavzuning nihoyatda dolzarbligidan dalolat beradi.

Ushbu tadqiqot jarayonida ilmiy mushohadalar, jadval va grafik, tizimli tahlil, statistik guruhlash, taqqoslash kabi metodlardan foydalanilgan.

Byudjetlararo munosabatlar davlat moliya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, markaziy va mahalliy byudjetlar o‘rtasida moliyaviy resurslarni taqsimlash jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlardir. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi 132-moddasida byudjetlararo munosabatlarga quyidagicha ta’rif berilgan:

“Byudjetlararo munosabatlar O‘zbekiston Respublikasining respublika byudjeti, Qoraqalpog‘iston Respublikasining respublika byudjeti, viloyatlarning viloyat byudjetlari, Toshkent shahrining shahar byudjeti, tumanlar, shaharlar byudjetlari, shuningdek davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlari o‘rtasidagi ushbu Kodeks bilan tegishli byudjetlarga biriktirilgan xarajatlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan tegishli byudjetlarni moliyaviy resurslar bilan ta’minlashga doir munosabatlardir”.

Byudjet jarayonida:

- O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetining tumanlar va shaharlar byudjetlari bilan;
- davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining tumanlar va shaharlar byudjetlari bilan;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlarining va Toshkent shahri shahar byudjetining bir-biri bilan, shuningdek boshqa ma’muriy-hududiy birlikning tumanlari va shaharlari byudjetlari bilan;
- tumanlar va shaharlar byudjetlari o‘rtasida o‘zaro munosabatlariga yo‘l qo‘yilmaydi[4].

Ilmiy adabiyotlarda byudjetlararo munosabatlar turli darajadagi byudjetlar o‘rtasida moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlashga, hududlar o‘rtasida moliyaviy muvozanatni ta’minlashga, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish hamda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi mexanizm talqin qilinadi.

Byudjetlararo munosabatlarda byudjetlararo transfertlar muhim ahamiyat kasb etib, ular yuqori darajali byudjetlardan quyi byudjetlarga ushbu byudjetlarning xarajat majburiyatlarini qoplash maqsadida ajratiladi. Byudjetlararo transfertlar subvensiyalar, o‘tkazib beriladigan daromadlar, dotatsiyalar, byudjet ssudasi o‘zaro hisob-kitoblar bo‘yicha mablag‘lar, tartibga soluvchi byudjetlararo transfertlar va maqsadli ijtimoiy transfertlar shaklida amalga oshiriladi va ular maqsadiga ko‘ra bir-biridan farqlanadi.

- Subvensiyalar asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar prognozi va Davlat byudjetining asosiy parametrlari tasdiqlanayotganda belgilangan xarajatlarni amalga oshirish uchun ajratiladi.
- Tegishli ma’muriy-hududiy birliklar hududida shakllantiriladigan va yuqori turuvchi byudjetga o‘tkaziladigan daromadlar ular qaysi ma’muriy-hududiy birlikda shakllantirilgan bo‘lsa, o‘sha ma’muriy-hududiy birlik byudjetiga o‘tkazib berilishi mumkin.
- Yuqori turuvchi byudjetdan quyi turuvchi byudjetga dotatsiya quyi turuvchi byudjet xarajatlarining rejalashtirilgan hajmi subvensiyalar va o‘tkazib beriladigan daromadlar hisobga olingan holda mazkur byudjet daromadlarining prognoz qilingan hajmidan oshib ketgan taqdirda ajratiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ham ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, byudjet tizimida byudjet daromadlari manbalarini ko‘paytirish, mahalliy byudjetlar mustaqilligini ta’minlash hamda byudjetlararo transferlar tizimi takomillashtirish borasida ham izchil islohotlar olib borilmoqda. 2021-yilda byudjet daromadlari 64.8 trln so‘mni tashkil etib, 2020- yilga nisbatan 31.9 trln so‘mga ko‘p bo‘ldi. 2022-yilda 20.19 trln so‘mni tashkil qilib, daromadlar 2021-yilga nisbatan 37.1 trln so‘mga ya’ni 22.5 % ga ko‘p bo‘ldi. 2023-yilda esa bu ko‘rsatkich o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 29.9 trln so‘mga ya’ni 14.8 % ga ko‘p bo‘ldi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, byudjet daromadlari tarkibining asosiy qismini foyda solig‘i, aylanmadan olinadigan soliqlar, qo‘shilgan qiymat solig‘i kabilar tashkil qiladi. Qator chora-tadbirlar amalga oshirilishiga qaramasdan davlat byudjeti xarajatlari oshib ketmoqda.

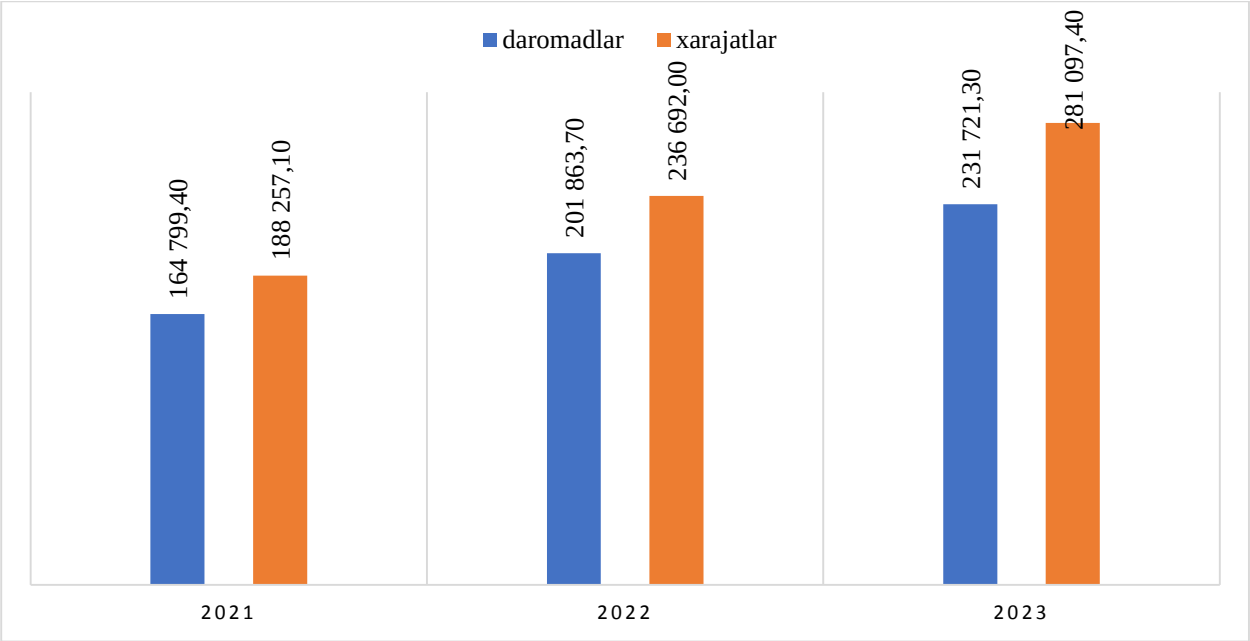

1-rasm.Konsalidatsiyalashgan byudjet daromadlari va xarajatlari (mlrd so‘m) [5]

Yuqoridagi 1-rasmdan ko‘rishimiz mumkinki, 2021-yilda davlat byudjeti daromadlari 164 799.4 mlrd so‘mni, byudjet xarajatlari 188 257.1 mlrd so‘m, 2022-yilda byudjet daromadlari 201 863.7 mlrd so‘m, byudjet xarajatlari236 692 mlrd so‘mni, 2023-yilda esa daromadlar ko‘rsatkichi 231 721.3 mlrd so‘mni, xarajatlar esa 281 097.4 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bu esa davlat byudjeti daromadlari xarajatlaridan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko‘rsatmoqda.

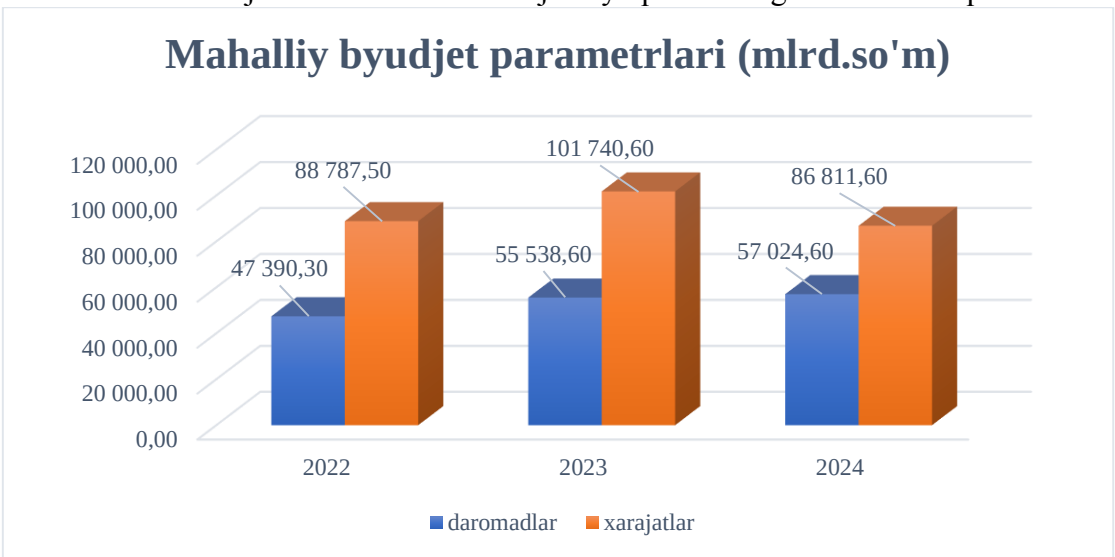

2-rasm. Mahalliy byudjet parametrlari [6]

Yuqoridagi 2-rasmdan ko‘rinib turibdiki, mahalliy byudjetlar daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi tafovut katta. 2022-yilda mahalliy byudjet daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi farq 41 397,2 mlrd so‘m ni, 2023-yilda 46 202 mlrd so‘mni, 2024-yilda esa bu farq 29 787 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bu raqamlar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimiz moliya tizimida byudjetlararo munosabatlarning roli yuqori ekanligidan dalolat beradi.

1-jadval

2026 yil uchun Qoraqalpog‘iston respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining daromadlari, xarajatlari va byudjetlararo tartibga soluvchi transfertlarning prognozi, mlrd so‘m [7]

T-r	Hududlar	Daromadlar	Xarajatlar	Byudjetlararo tartibga soluvchi transferlar
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	3 815,5	6 314,1	2 498,5
2	Andijon viloyati	5 417,5	7 633,1	2 215,6
3	Buxoro viloyati	5 107,4	6 129,8	1 022,4
4	Jizzax viloyati	2 921,2	4 173,6	1 252,4
5	Qashqadaryo viloyati	5 899,0	7 168,7	1 269,7
6	Navoiy viloyati	4 095,6	199,2	103,6
7	Namangan viloyati	4 697,8	6 985,2	2 287,4
8	Samarqand viloyati	7 200,0	8 903,3	1 703,3
9	Surxondaryo viloyati	3 922,2	6 087,7	2 165,5
10	Sirdaryo viloyati	2 264,3	2 951,4	687,1
11	Toshkent viloyati	7 439,5	7 733,7	294,2
12	Farg‘ona viloyati	6 878,2	9 190,8	2 312,6
13	Xorazm viloyati	3 722,3	5 264,8	1 542,5
14	Toshkent shahar	12 601,9	12 897,1	295,2
	Jami	75 982,4	95 632,4	19 650

Yuqoridagi 1-jadvaldan ko‘rishimiz mumkinki 2026 yilda mahalliy byudjetlarga 19 650 mlrd so‘m miqdorida tartibga soluvchi transfertlar ajratilishi prognoz qilingan Bundan ko‘rinib turibdiki hali ham mahalliy byudjet xarajatlarining taxminan uchdan bir qismi byudjetlararo transfertlar hisobidan qoplanmoqda. Bu esa mamlakatimizda mahalliy byudjetlarning mustaqillik darajasi sust ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, byudjetlararo munosabatlar mamlakat moliya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, davlat byudjetining turli darajalari o‘rtasida moliyaviy resurslarni shakllantirish va qayta taqsimlash jarayonida vujudga keluvchi munosabatlardir. So‘nggi yillarda mamlakatimizda mahalliy byudjetlar mustaqilligini ta’minlash, byudjet daromadi bazasini oshirish hamda byudjetlararo transfertlarni takomillashtirish borasida ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Amalga oshiril-yoga chora-tadbirlardan ko‘rishimiz mumkin mamlakatimiz markazlashtirilgan byudjet tizimida bosqichma-bosqich aralash byudjet tizimiga o‘tmoqda. Biroq tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarga qaramasdan mahalliy byudjetlar xarajatlari o‘z daromadlaridan oshib ketmoqda, natijada esa hududlar ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishida transfertlarga bog‘lanib qolmoqda. Shundan kelib chiqqan holda byudjetlararo munosabatlarni yanada yaxshilash uchun quyidagi takliflarni berib o‘taman:

1. Mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy vakolatlarini oshirish orqali ularning yanada mustaqil faoliyat yuritishini ta’minlash
2. Mahalliy byudjetlar daromadlari bazasini ko‘paytirish
3. Hududlardagi soliq tushumlarini qayta taqsimlashni takomillashtirish
4. “ Ochiq byudjet” tizimi orqali mahalliy byudjetlar ijrosining shaffofligini ta’minlash va byudjet jarayonida aholi ishtirokini kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi https://lex.uz/mact/-2304138
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi https://www.imv.uz/
3. Davlat moliyasi: Darslik / B.I. Nurmuxamedova, Sh.K. Xamdamov;– T.: “Iqtisod-Moliya”, 2020. – 436 b.;
4. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik (Toshkent l Moliya instituti. — Toshkent: "Noshir", 2012. 712-bet;
5. Perspectives on Fiscal Federalism Edited by Richard M. Bird and François Vaillancourt ©2006 The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW Washington DC 20433;
6. Управление на местном уровне в развивающихся странах / Под ред. Анвара Шаха / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004 – 328 с. ISBN 978-5-7777-0410-8;
7. Fuqarolar uchun byudjet: 2026 loyiha.
8. https://www.imv.uz/newsletter/fuqarolar-uchun-budjet-nashrlari

UDK-338.2

INVESTITSION QARORLARNI KABUL QILISHDA MOLIYAVIY TAHLILNING AHAMIYATI VA ROLI

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА В ПРИНЯТИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ

THE SIGNIFICANCE AND ROLE OF FINANCIAL ANALYSIS IN MAKING INVESTMENT DECISIONS

Yuldasheva Gulmira Azatovna
Farg‘ona davlat universiteti Buxgalteriya hisobi va moliya kafedrasi o‘qituvchisi

Moliyaviy tahlil korporativ investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai hisoblanadi. U buxgalteriya ma’lumotlarini kapital taqsimlash, xavf va kutilayotgan daromadni baholash imkonini beruvchi tahliliy ko‘rsatkichlarga aylantiradi. Ushbu tadqiqotda moliyaviy ko‘rsatkichlarning investitsiya qarorlarini asoslashdagi roli o‘rganiladi. Xususan, daromadlilik, likvidlik va pul oqimlari ko‘rsatkichlari hamda ROI, ROCE, NPV va Payback Period kabi baholash usullarining qaror sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari moliyaviy tahlilni tizimli qo‘llash kapitaldan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishni ta’minlashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy tahlil, investitsiya qarorlari, ROI, ROCE, NPV, Payback period, kapital samaradorligi.

Финансовый анализ является важным источником информации при принятии корпоративных инвестиционных решений. Аналитические показатели, полученные из финансовой отчетности, позволяют оценивать распределение капитала, риск и ожидаемую доходность. В данном исследовании изучается роль финансовых показателей в обосновании инвестиционных решений. В частности, анализируется влияние показателей рентабельности, ликвидности и денежных потоков, а также методов оценки, таких как ROI, ROCE, NPV и срок окупаемости, на качество принятия решений. Результаты исследования показывают, что системное применение финансового анализа обеспечивает эффективное использование капитала и стабильное развитие.

Ключевые слова: финансовый анализ, инвестиционные решения, ROI, ROCE, NPV, срок окупаемости, эффективность капитала.

Financial analysis is an important source of information when making corporate investment decisions. Analytical indicators obtained from financial statements allow for the assessment of capital allocation, risk, and expected returns. This study examines the role of financial indicators in justifying investment decisions. In particular, it analyzes the impact of profitability, liquidity, and cash flow indicators, as well as valuation methods such as ROI, ROCE, NPV, and payback period, on decision-making quality. The study results indicate that the systematic application of financial analysis ensures efficient use of capital and sustainable development.

Key words: financial analysis, investment decisions, ROI, ROCE, NPV, payback period, capital efficiency.

Investitsiya qarorlari korporativ boshqaruvi uchun eng muhim muammolardan biridir va ular kompaniyaning uzoq muddatli samaradorligi, raqobatbardoshligi hamda moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. Tez o‘zgaruvchan va noaniq biznes muhitida faqat intuitsiyaga tayanib qaror qabul qilish kapitalni samarali taqsimlash imkoniyatini kamaytiradi. Shu sababli, kompaniyalar investitsiya qarorlarini qo‘llab-quvvatlash uchun moliyaviy tahlildan keng foydalanadilar. Moliyaviy tahlil korxonaning moliyaviy holati va operatsion samaradorligini obyektiv baholash imkonini beradi. Moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali rahbariyat investitsiya variantlarining kutilayotgan natijalarini baholay oladi, moliyaviy cheklovlarni aniqlaydi va strategik tashabbuslarni qiymat yaratishga yo‘naltiradi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy tahlil ko‘rsatkichlari korporativ investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim asos bo‘lib hisoblanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi moliyaviy tahlil ko‘rsatkichlarining korporativ investitsiya qarorlaridagi rolini tahlil qilish va ularning xavfni kamaytirish va kapital taqsimlash sifatini oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatishdir. Moliyaviy tahlil kompaniyaning moliyaviy holatini, ishlash tendensiyalarini va natijalarni shakllantiruvchi omillarni tizimli baholash jarayoni sifatida ta’riflanadi. U manfaatdor tomonlarga korxona qanday daromad olayotganini, resurslarni qanchalik samarali ishlatayotganini va ichki va tashqi sharoitlar ostida moliyaviy barqarorligini tushunishga yordam beradi. Moliyaviy tahlil shunchaki moliyaviy hisobotlarni ko‘rib chiqishdan iborat emas, balki korxonaning moliyaviy sog‘lig‘i haqida integratsiyalagan tasavvur beradi.

Moliyaviy tahlilning asosiy maqsadi kompaniyaning moliyaviy holatini obyektiv baholash imkonini beruvchi vakillik ko‘rsatkichlarini aniqlashdir. Bu ko‘rsatkichlar murakkab moliyaviy ma’lumotlarni tushunarli o‘lchovlarga aylantirib, qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu sababli moliyaviy tahlil nafaqat diagnostik vosita, balki strategik rejalashtirish va investitsiya baholashning muhim qismi hisoblanadi. Investitsiya nuqtai nazaridan moliyaviy tahlil rahbarlar, egalari, shuningdek investorlar va kreditorlar uchun muhimdir. Rahbarlar investitsiya qarorlarini asoslashda, egalari daromad va xavfni boshqarishda, investorlar esa daromad salohiyati va moliyaviy barqarorlikni baholashda moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayanadi. Shu sababli moliyaviy tahlil korporativ investitsiya qarorlarining asosiy axborot bazasini tashkil qiladi.

Korporativ investitsiya qarorlari biznesning ishlashini, samaradorligini va barqarorligini tavsiflovchi o‘zaro bog‘liq moliyaviy ko‘rsatkichlar tizimiga tayangan holda qabul qilinadi. Ushbu ko‘rsatkichlar bir nechta asosiy guruhlarga bo‘linadi. Oshayotgan ROI, investitsiya o‘z qiymatidan ko‘proq daromad keltirayotganini bildiradi. Shu bilan birga, ROI faqat sof foydani ko‘rsatadi, lekin pul oqimlarining vaqtini hisobga olmaydi.

ROI grafigida investitsiya hajmi oshgani sari rentabellik ko‘rsatkichining o‘sish tendensiyasi kuzatiladi. Bu kapital qo‘shilmalarining kengayishi bilan sof foyda mutanosib ravishda emas, balki tezroq sur’atda ortayotganini anglatadi. Mazkur holat korxonada masshtab samarasi (economies of scale) mavjudligini ko‘rsatadi.

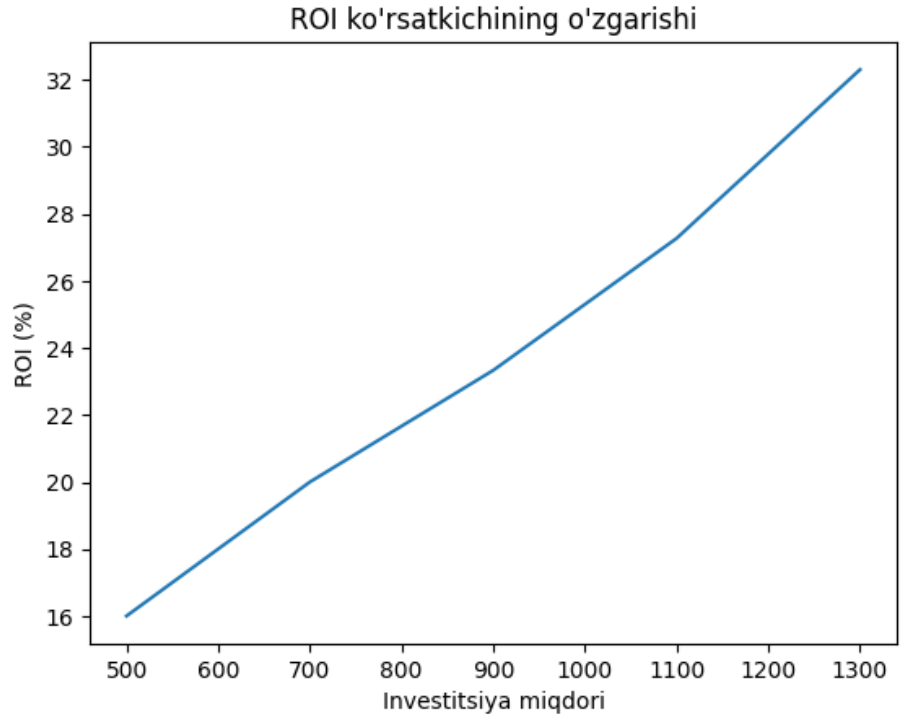

Grafik tahlili shuni ko‘rsatadiki:

- Past investitsiya hajmida ROI nisbatan past darajada shakllanadi;
- Investitsiya hajmi oshgani sari rentabellik foizi ham izchil o‘sadi;
- Kapitaldan foydalanish samaradorligi yaxshilanmoqda.

Bu natija shuni anglatadiki, qo‘shimcha investitsiyalar korxona foydaliligini kamaytirmayapti, aksincha kapital rentabelligini oshirmoqda. Agar ROI korxonaning kapital qiymatidan (masalan, WACC) yuqori bo‘lsa, loyiha investorlar uchun iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi.

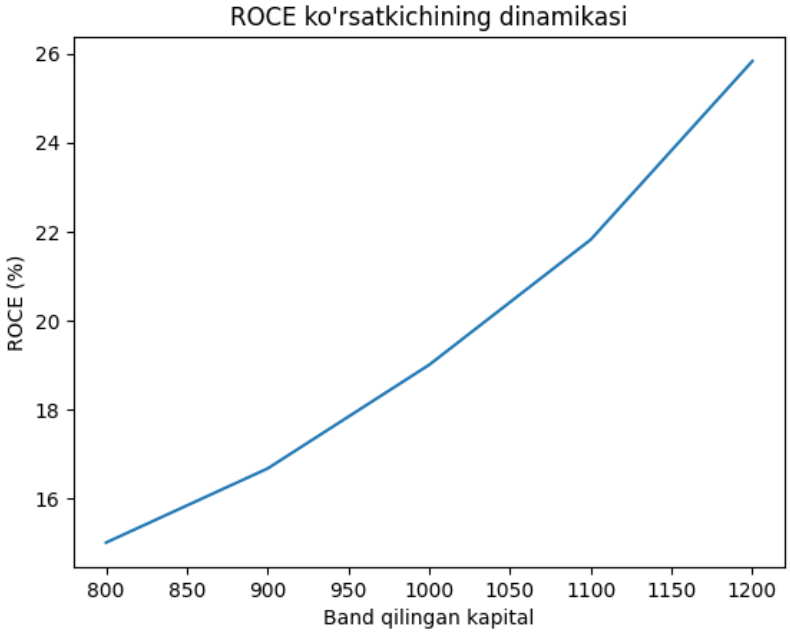

ROCE grafigida band qilingan kapital hajmi oshishi bilan kapital rentabelligi ko‘rsatkichining ijobiy dinamikasi kuzatiladi. Bu holat korxona jalb qilingan moliyaviy resurslardan samarali foydalanayotganini anglatadi.

Grafik tahlili quyidagilarni ko‘rsatadi:

- Kapital hajmi oshgani sari EBIT (foiz va soliqlardan oldingi foyda) nisbatan tezroq o‘smoqda;
- ROCE ko‘rsatkichi barqaror ravishda yuqorilab bormoqda;
- Operatsion samaradorlik va aktivlardan foydalanish darajasi yaxshilanmoqda.

Mazkur tendensiya shuni anglatadiki, qo‘shimcha kapital investitsiyalari korxona operatsion daromadliligini pasaytirmayapti, aksincha kapitaldan foydalanish samaradorligini oshirmoqda. Agar ROCE ko‘rsatkichi korxonaning kapital qiymatidan (masalan, WACC darajasidan) yuqori bo‘lsa, bu kompaniya investorlar uchun iqtisodiy qo‘shimcha qiymat yaratayotganini bildiradi.

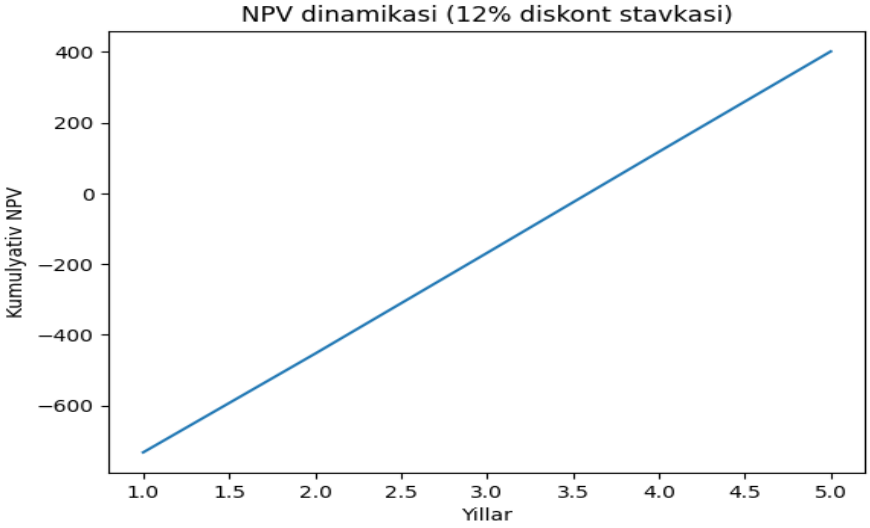

NPV grafigida diskontlagan pul oqimlari asosida loyihaning qiymat yaratish dinamikasi aks ettiriladi. Grafikdan ko‘rinadiki, dastlabki yillarda NPV manfiy hududda shakllanadi, bu boshlang‘ich investitsiya xarajatlarining ustunligi bilan izohlanadi. Keyingi davrlarda diskontlagan pul oqimlari hajmi oshib borishi natijasida NPV ijobiy zonaga o‘tadi.

Mazkur grafik tahlili quyidagilarni ko‘rsatadi:

- Dastlabki bosqichda loyiha kapitalni qoplamaydi (NPV < 0);
- Muayyan davrdan boshlab kumulyativ diskontlagan pul oqimlari investitsiya miqdoridan oshadi;
- NPV musbat qiymatga ega bo‘lgan nuqtadan boshlab loyiha iqtisodiy qo‘shimcha qiymat yaratadi.

NPVning ijobiy qiymatga ega bo‘lishi loyihaning investorlar uchun maqbulligini anglatadi, chunki u kapital qiymatini (cost of capital) qoplaydi va qo‘shimcha daromad keltiradi. Aksincha, NPV manfiy bo‘lsa, loyiha kapital qiymatini qoplay olmaydi va iqtisodiy jihatdan samarasiz hisoblanadi.

NPV grafigining asosiy afzalligi shundaki, u vaqt qiymatini va diskont stavkasini hisobga oladi. Shu sababli u korporativ investitsiya qarorlarini qabul qilishda eng ishonchli va nazariy jihatdan asoslangan ko‘rsatkich sifatida qaraladi.

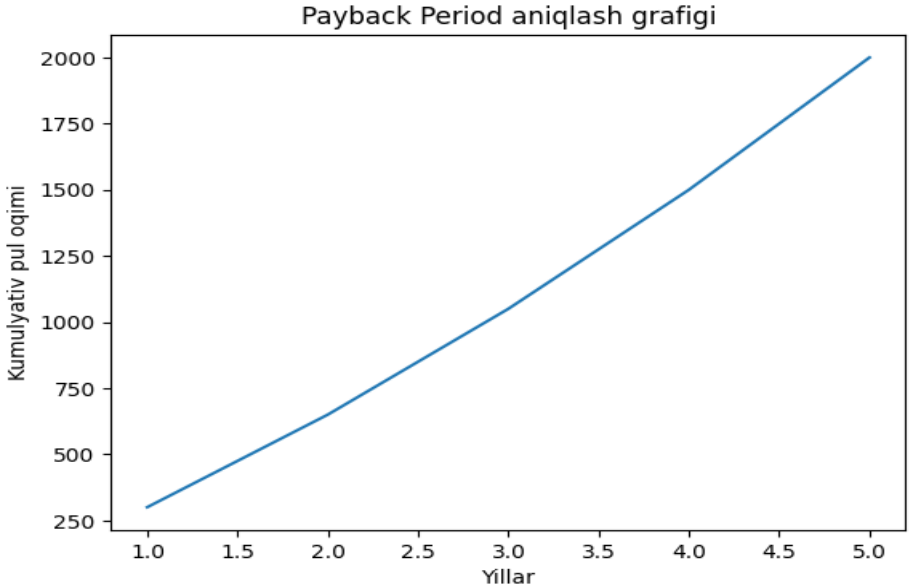

Payback Period grafigida investitsiya loyihasi bo‘yicha kumulyativ pul oqimlarining vaqt davomida o‘sishi tasvirlanadi. Grafik investitsiya qaysi davrda o‘zini to‘liq qoplashini vizual ravishda aniqlash imkonini beradi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki:

- Dastlabki yillarda kumulyativ pul oqimlari boshlang‘ich investitsiya miqdoridan past bo‘ladi;
- Har bir davrda tushayotgan pul oqimlari yig‘ilib boradi;
- Ma’lum bir nuqtada kumulyativ pul oqimi investitsiya summasiga tenglashadi — bu Payback Period hisoblanadi.

Grafikdan investitsiya qoplanadigan davrni aniqlash mumkin. Qoplash muddati qanchalik qisqa bo‘lsa, loyiha likvidligi va risk darajasi shunchalik past bo‘ladi. Ayniqsa, yuqori noaniqlik sharoitida investorlar tez qoplanadigan loyihalarni afzal ko‘radilar. Biroq Payback Period usulining muhim cheklovi mavjud:

- U vaqt qiymatini (diskontlashni) hisobga olmaydi;
- Qoplash nuqtasidan keyingi pul oqimlarini inobatga olmaydi;
- Loyihaning umumiy rentabelligi haqida to‘liq tasavvur bermaydi.

Shu sababli Payback Period ko‘rsatkichi asosan risk va likvidlikni baholash vositasi sifatida qo‘llanadi hamda NPV yoki IRR kabi diskontlagan metodlar bilan birgalikda tahlil qilinishi maqsadga muvofiqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy tahlil ko‘rsatkichlari korporativ investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonining ajralmas va metodologik asoslangan tarkibiy qismi hisoblanadi. Zamonaviy biznes muhitida resurslarning cheklanganligi hamda tashqi iqtisodiy noaniqliklarning ortib borishi sharoitida kapitalni samarali taqsimlash faqat subyektiv qarashlarga emas, balki analitik moliyaviy axborotga tayanishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy tahlil investitsiya qarorlarini intuitiv yondashuvdan ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlariga aylantiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Daromadlilik (ROI, ROCE), qiymat yaratish (NPV) hamda likvidlik va xavfni baholash (Payback Period) ko‘rsatkichlarini kompleks qo‘llash investitsiya loyihalarining samaradorligini ko‘p qirrali baholash imkonini beradi. Xususan, ROI va ROCE kapitaldan foydalanish samaradorligini aniqlash orqali korxonaning operatsion va moliyaviy faoliyat natijadorligini ko‘rsatadi, NPV esa vaqt qiymatini hisobga olgan holda loyiha iqtisodiy qo‘shimcha qiymat yaratishini aniqlaydi. Payback Period esa noaniqlik darajasi yuqori sharoitda likvidlik va riskni tezkor baholash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanilishi investitsiya qarorlarining aniqligi va asoslanganlik darajasini sezilarli ravishda oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Atrill P., McLaney E. Financial Management for Decision Makers. – 9th ed.– Harlow: Pearson Education Limited, 2022. – 736 p.
2. Brealey R. A., Myers S. C., Allen F. Principles of Corporate Finance. – 13th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2020. – 992 p.
3. Brigham E. F., Houston J. F. Fundamentals of Financial Management. – 15th ed. – Boston: Cengage Learning, 2019. – 832 p.
4. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. – 3rd ed. – New York: John Wiley & Sons, 2012. – 992 p.
5. Higgins R. C. Analysis for Financial Management. – 12th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2019. – 480 p.
6. Pandey I. M. Financial Management. – 11th ed. – New Delhi: Vikas Publishing House, 2015. – 640 p.
7. Ross S. A., Westerfield R., Jordan B. D. Fundamentals of Corporate Finance. – 13th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2022. – 784 p.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi “Ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4611-son Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi. Ilmiy ishlarni rasmiylashtirish tartibi bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar. – Toshkent, 2021.

УДК: 334.722

ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ЗАМОНАВИЙ КЎРИНИШЛАРИ

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

MODERN FORMS OF ENTREPRENEURSHIP

Абдуллаева Р.
Ўзбекистон Миллий университети Иқтисодиёт назарияси кафедраси доценти

Аннотация

Мақолада тадбиркорликнинг замонавий кўринишлари сифатида ижтимоий, яшил ва инклюзив тадбиркорликнинг мазмуни ва аҳамияти таҳлил қилинган. Унда ушбу йўналишларнинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни ва барқарор ривожланишга қўшаётган ҳиссаси ёритилган. Ижтимоий тадбиркорлик жамиятдаги ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган самарали механизм сифатида кўриб чиқилади. “Яшил” тадбиркорлик эса атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик тоза ишлаб чиқаришни ривожлантиришга хизмат қилиши таъкидланади. Шунингдек, инклюзив тадбиркорлик аҳолининг турли қатламларини иқтисодий фаолиятга жалб этиш орқали тенг имкониятлар яратишга қаратилгани асосланади.

Калит сўзлар: Ижтимоий тадбиркорлик, инклюзив тадбиркорлик, “яшил” тадбиркорлик, барқарор ривожланиш, иқтисодий ўсиш, ижтимоий мувозанат, ижтимоий муаммолар, қашшоқликни камайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш.

В статье проанализированы сущность и значение современных форм предпринимательства, таких как социальное, «зелёное» и инклюзивное предпринимательство. В ней освещается роль данных направлений в мировой экономике и их вклад в устойчивое развитие. Социальное предпринимательство рассматривается как эффективный механизм, направленный на решение социальных проблем в обществе. Подчёркивается, что «зелёное» предпринимательство способствует защите окружающей среды и развитию экологически чистого производства. Также обосновывается, что инклюзивное предпринимательство направлено на создание равных возможностей посредством вовлечения различных слоёв населения в экономическую деятельность.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, инклюзивное предпринимательство, «зелёное» предпринимательство, устойчивое развитие, экономический рост, социальное равновесие, социальные проблемы, сокращение бедности, обеспечение занятости населения.

The article analyzes the essence and significance of modern forms of entrepreneurship, namely social, green, and inclusive entrepreneurship. It highlights the role of these areas in the global economy and their contribution to sustainable development. Social entrepreneurship is considered an effective mechanism aimed at addressing social challenges. Green entrepreneurship is emphasized as a means of protecting the environment and promoting environmentally friendly production. Additionally, inclusive entrepreneurship is substantiated as an approach focused on creating equal opportunities by engaging various segments of the population in economic activity.

Keywords: social entrepreneurship, inclusive entrepreneurship, green entrepreneurship, sustainable development, economic growth, social balance, social issues, poverty reduction, employment generation.

Глобаллашув ва рақамлашув жараёнлари жадал кечаётган ҳозирги даврда тадбиркорлик фаолияти мазмунан ва шаклан янги босқичга кўтарилмоқда. Анъанавий тадбиркорлик моделлари ўрнини жамият эҳтиёжларига мослашган, инновацион ва барқарор ривожланишга

йўналтирилган янги ёндашувлар эгалламоқда. Шу нуқтаи назардан, ижтимоий, инклюзив ва “яшил” тадбиркорлик каби замонавий кўринишлар иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланиб бормоқда.

Бугунги кунда иқтисодий ўсишни таъминлаш билан бирга ижтимоий тенгликни мустаҳкамлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва аҳолининг барча қатламлари учун тенг имкониятлар яратиш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Айнан шу вазифаларни амалга оширишда замонавий тадбиркорлик шакллари муҳим аҳамият касб этади. Улар нафақат фойда олишга, балки кенг жамоат манфаатларини таъминлашга ҳам хизмат қилади.

Шу билан бирга, халқаро миқёсда барқарор ривожланиш ғоясининг кенг тарқалиши ҳам мазкур йўналишларнинг шаклланиши ва ривожланишига кучли туртки берди. Бу жараёнда БМТ томонидан илгари сурилган барқарор ривожланиш мақсадлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, улар иқтисодий, ижтимоий ва экологик жиҳатларни уйғунлаштиришни назарда тутади. [1]

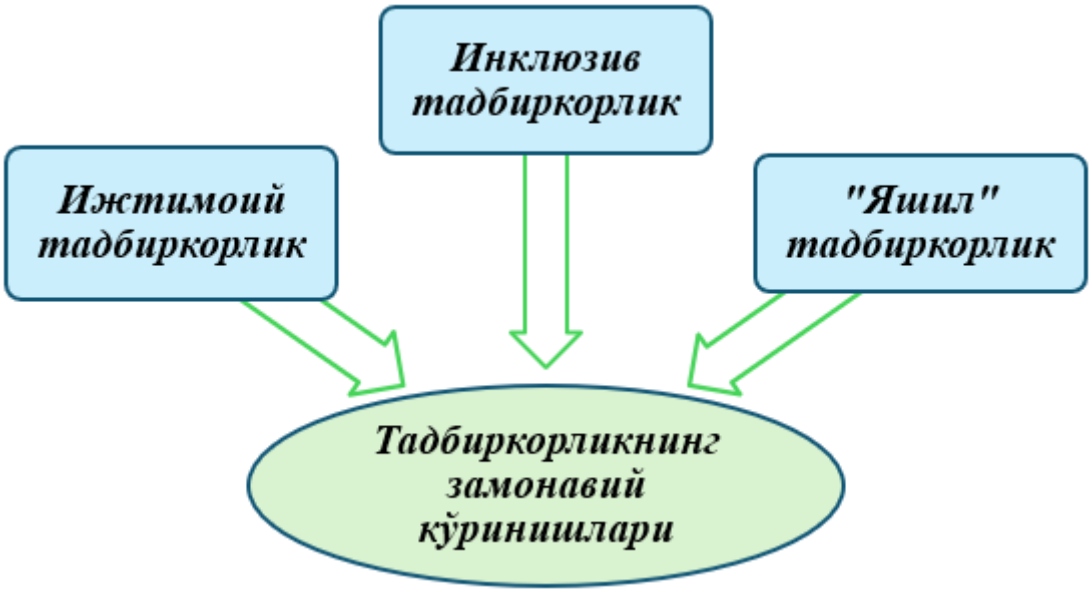

1-расм. Тадбиркорликнинг замонавий кўринишлари
Манба: Муаллиф ишланмаси

Ижтимоий тадбиркорлик замонавий иқтисодиётнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, у жамиятдаги ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган тадбиркорлик фаолиятини ифодалайди. Ушбу тушунча анъанавий бизнесдан фарқли равишда, фақат фойда олишни эмас, балки ижтимоий қиймат яратишни ҳам ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу жиҳатдан, ижтимоий тадбиркорлик барқарор ривожланишни таъминлашда муҳим восита сифатида қаралади.

Ижтимоий тадбиркорлик ғояси XX асрнинг иккинчи ярмида шакллана бошлади. Бу даврда давлат ва бозор институтлари барча ижтимоий муаммоларни тўлиқ ҳал қила олмаслиги аён бўлди. Шу сабабли жамиятда янги ёндашув — яъни тадбиркорлик механизмларини ижтимоий мақсадлар билан уйғунлаштириш зарурати юзага келди. Бу жараёнда нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтлари муҳим роль ўйнади.

1980-йилларда ижтимоий тадбиркорлик алоҳида йўналиш сифатида шаклланди. Бу борада Ashoka ташкилотининг таъсис этилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу ташкилот Bill Drayton томонидан ташкил этилган бўлиб, у дунё бўйлаб ижтимоий тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини ривожлантиришга хизмат қилди. Шу даврдан бошлаб “ижтимоий тадбиркорлик” атамаси илмий ва амалий жиҳатдан кенг қўлланила бошланди.

Ижтимоий тадбиркорликнинг моҳияти унинг асосий хусусиятларида намоён бўлади. Аввало, бундай тадбиркорликда ижтимоий миссия биринчи ўринда туради. Яъни, бизнес фаолияти орқали жамиятдаги муайян муаммолар — қашшоқлик, ишсизлик, таълим ёки

тиббиёт соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш кўзда тутилади. Шу билан бирга, ижтимоий тадбиркорлик инновацион ёндашувга асосланади, яъни анъанавий усуллардан фарқли, янги ва самарали ечимлар ишлаб чиқилади. У яна молиявий барқарорликка интилади, чунки бундай тадбиркорлик ўзини ўзи таъминлай олиши керак.

Жаҳон миқёсида ижтимоий тадбиркорлик турли мамлакатларда турлича ривожланган. Америка Қўшма Штатларида бу соҳа кенг тарқалган бўлиб, университетлар ва илмий марказлар уни тадқиқ этишда етакчи ҳисобланади. Жумладан, Гарвард ва Стенфорд университетлари каби нуфузли таълим муассасаларида ижтимоий тадбиркорликка оид махсус дастурлар йўлга қўйилган. Бу ерда ижтимоий бизнес моделлари, стартаплар ва инновацион лойиҳалар фаол равишда қўллаб-қувватланади.

Европа мамлакатларида эса ижтимоий тадбиркорлик давлат сиёсати даражасида ривожлантирилмоқда. Айниқса, Буюк Британияда “social enterprise” тушунчаси ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланган бўлиб, ижтимоий корхоналар учун махсус имтиёзлар ва қўллаб-қувватлаш механизмлари мавжуд. Германия ва Франция каби мамлакатларда ҳам ижтимоий тадбиркорлик иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланган.

Осиё минтақасида ижтимоий тадбиркорликнинг ривожланиши Муҳаммад Юнус номи билан чамбарчас боғлиқ. У томонидан ташкил этилган Grameen Bank микромолиялаштириш тизими кам таъминланган аҳоли қатламларини қўллаб-қувватлашда катта аҳамият касб этди. [2] Бу модел кейинчалик дунёнинг кўплаб мамлакатларида қўлланила бошланди.

Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларида ижтимоий тадбиркорлик асосан қашшоқликни камайтириш, аҳолини иш билан таъминлаш ва ижтимоий хизматлар сифатини оширишга қаратилган. Бу ҳудудларда ижтимоий тадбиркорлар жамиятнинг энг долзарб муаммоларини ҳал қилишда муҳим роль ўйнамоқда.

Ижтимоий тадбиркорликнинг аҳамияти унинг жамиятга кўрсатаётган таъсирида намоён бўлади. У нафақат ижтимоий муаммоларни самарали ҳал қилишга хизмат қилади, балки янги иш ўринлари яратиш, инновацияларни жорий этиш ва иқтисодий барқарорликни таъминлашга ҳам ҳисса қўшади. Шу билан бирга, ижтимоий тадбиркорлик жамиятда ижтимоий адолат ва тенгликни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий тадбиркорлик замонавий иқтисодиётнинг ажралмас қисми бўлиб, у иқтисодий ва ижтимоий мақсадларни уйғунлаштириш орқали жамият тараққиётига хизмат қилади. Унинг жаҳон миқёсида ривожланиши турли мамлакатларда янги имкониятлар яратиб, ижтимоий муаммоларни ҳал этишда самарали механизм сифатида намоён бўлмоқда.

Инклюзив тадбиркорлик замонавий иқтисодиётнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, жамиятнинг барча қатламларини иқтисодий фаолиятга жалб қилишга қаратилган тадбиркорлик шакли ҳисобланади. Ушбу ёндашув, айниқса, имконияти чекланган шахслар, аёллар, ёшлар, қишлоқ аҳолиси ва бошқа ижтимоий ҳимояга муҳтож гуруҳлар учун тенг имкониятлар яратишни назарда тутади. Инклюзив тадбиркорлик нафақат иқтисодий ўсишни таъминлайди, балки ижтимоий адолат ва барқарор ривожланишни ҳам рағбатлантиради.

Инклюзив тадбиркорлик ғоясининг шаклланиши XX асрнинг иккинчи ярмида бошланган глобал ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ. Бу даврда дунё миқёсида тенгсизлик, ишсизлик ва камбағаллик муаммолари кескинлашди. Шу жараёнда иқтисодий ўсишдан барча қатламлар манфаатдор бўлиши кераклиги ҳақидаги ғоя илгари сурилди.

Инклюзив тадбиркорлик тушунчаси халқаро ташкилотлар томонидан ҳам кенг қўллаб-қувватланди. Жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Жаҳон Банки каби ташкилотлар барқарор ривожланиш стратегияларида инклюзив иқтисодиёт ва тадбиркорликни муҳим омил сифатида белгилади. Айниқса, Барқарор ривожланиш мақсадлари (SDGs) доирасида барча учун муносиб меҳнат ва иқтисодий имкониятлар яратиш устувор вазифалардан бири сифатида қайд этилди. [3]

Инклюзив тадбиркорликнинг илмий ва амалий ривожланиши микромолиялаштириш, ижтимоий тадбиркорлик ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш тизимлари билан чамбарчас боғлиқ. Бу борада ҳам Muhammad Yunus томонидан асос солинган Grameen Bank фаолияти

муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу модел кам таъминланган аҳоли қатламларига молиявий хизматлар кўрсатиш орқали уларни тадбиркорликка жалб қилиш имконини берди ва инклюзив иқтисодиётнинг асосий механизмларидан бирига айланди.

Жаҳон миқёсида инклюзив тадбиркорлик турли мамлакат ва минтақаларда турлича ривожланмоқда. Ривожланган давлатларда бу соҳа инновация, таълим ва давлатнинг қўллаб-қувватлаш сиёсати билан уйғун ҳолда ривожланмоқда. Масалан, АҚШ ва Европа мамлакатларида аёллар тадбиркорлиги, ногиронлиги бўлган шахслар учун бизнес дастурлари ва стартап экотизимлари кенг йўлга қўйилган.

Европа Иттифоқида инклюзив тадбиркорлик ижтимоий сиёсатнинг ажралмас қисми сифатида қаралади. Бу ерда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш, молиявий ресурсларга кириш имкониятини кенгайтириш ва тенг имкониятлар яратиш бўйича қатор дастурлар амалга оширилмоқда. Айниқса, аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини ривожлантиришга катта эътибор қаратилган.

Инклюзив тадбиркорликнинг аҳамияти унинг ижтимоий ва иқтисодий самарадорлигида намоён бўлади. У жамиятда тенг имкониятлар яратиш, камбағалликни камайтириш, ишсизликни бартараф этиш ва инсон капиталини ривожлантиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, у иқтисодий ўсишни янада барқарор ва кенг қамровли қилиш имконини беради, келажакда барқарор ва адолатли иқтисодий тизимни шакллантиришда муҳим омил бўлиб қолади.

“Яшил” тадбиркорлик табиатни муҳофаза қилиш, ресурслардан оқилона фойдаланиш ва экологик барқарорликни таъминлашга қаратилган тадбиркорлик фаолиятини англатади. Ушбу тадбиркорлик тури иқтисодий фойда олиш билан бир қаторда атроф-муҳитга салбий таъсирни камайтиришни ҳам ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу жиҳатдан, яшил тадбиркорлик барқарор ривожланиш концепциясининг ажралмас қисми ҳисобланади.

“Яшил” тадбиркорлик ғоясининг шаклланиши XX асрнинг иккинчи ярмида экологик муаммоларнинг глобал тус олиши билан боғлиқ. Атроф-муҳитнинг ифлосланиши, иқлим ўзгариши, табиий ресурсларнинг чекланганлиги каби муаммолар инсоният олдида жиддий хавф сифатида намоён бўлди.

“Яшил” тадбиркорликнинг ривожланиши 1990-йиллардан бошлаб жадаллашди. Бу даврда халқаро даражада экологик муаммоларга қарши курашиш бўйича қатор ташаббуслар амалга оширилди. Жумладан, Rio Earth Summit конференциясида экологик барқарорлик ва “яшил иқтисодиёт” ғоялари илгари сурилди. Бу эса тадбиркорлик фаолиятида экологик ёндашувларни жорий этишга туртки берди.

“Яшил” тадбиркорликнинг моҳияти шундаки, у ресурсларни тежаш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш, чиқиндиларни камайтириш ва қайта ишлаш каби йўналишларни қамраб олади. Бундай тадбиркорлик инновацион технологияларга асосланиб, атроф-муҳитга зарарни минимал даражага туширишга интилади. Шу билан бирга, у иқтисодий самарадорлик ва экологик масъулият ўртасида мувозанатни таъминлайди.

Жаҳон миқёсида “яшил” тадбиркорлик турли мамлакатларда турлича ривожланмоқда. Ривожланган давлатларда бу соҳа юқори технологиялар ва давлат қўллаб-қувватлаш сиёсати асосида тараққий этмоқда. Масалан, Германия, Дания ва Швеция каби мамлакатларда қайта тикланувчи энергия, экологик транспорт ва “яшил” қурилиш соҳалари кенг ривожланган. Бу мамлакатлар экологик инновациялар бўйича етакчилардан ҳисобланади. [4]

Америка Қўшма Штатларида ҳам “яшил” тадбиркорлик стартаплар ва технологик компаниялар орқали ривожланмоқда. Айниқса, Tesla компанияси томонидан ишлаб чиқарилаётган электр автомобиллар атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган инновацион маҳсулотлар сифатида танилган. Бу каби компаниялар яшил иқтисодиётни шакллантиришда муҳим роль ўйнамоқда.

Осиё мамлакатларида, хусусан Хитой, Япония ва Жанубий Кореяда “яшил” тадбиркорлик давлат сиёсати даражасида қўллаб-қувватланмоқда. Бу ерда қуёш ва шамол энергияси, энергия тежамкор технологиялар ва экологик ишлаб чиқариш соҳаларига катта инвестициялар йўналтирилмоқда. Ривожланаётган мамлакатларда эса “яшил” тадбиркорлик

асосан ресурслардан самарали фойдаланиш ва экологик муаммоларни камайтиришга қаратилган.

“Яшил” тадбиркорликнинг аҳамияти унинг жамият ва иқтисодиётга кўрсатаётган ижобий таъсирида намоён бўлади. У атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, иқлим ўзгаришининг салбий оқибатларини камайтириш, янги иш ўринлари яратиш ва инновацияларни ривожлантиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, у келажак авлодлар учун табиий ресурсларни сақлаб қолиш имконини беради, ҳамда келажакда иқтисодий ўсиш ва экологик барқарорликни уйғунлаштиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб қолади.

Хулоса қилиб айтганда, тадбиркорликнинг замонавий кўринишлари — ижтимоий, инклюзив ва “яшил” тадбиркорлик — ҳозирги глобал иқтисодиётда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу йўналишлар анъанавий бизнес моделларидан фарқли равишда нафақат иқтисодий самарадорликни таъминлашга, балки жамиятдаги ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, тенг имкониятлар яратиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишга хизмат қилади.

Ижтимоий тадбиркорлик жамиятдаги долзарб муаммоларга инновацион ечимлар таклиф этса, инклюзив тадбиркорлик иқтисодий фаолиятга барча аҳоли қатламларини жалб этиш орқали ижтимоий тенгликни мустаҳкамлайди. “Яшил” тадбиркорлик эса экологик барқарорликни таъминлаш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга қаратилгани билан аҳамиятлидир. Ушбу йўналишлар биргаликда барқарор ривожланишнинг асосий устунларини ташкил этади.

Якуний хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, замонавий тадбиркорлик шакллари нафақат иқтисодий ўсишни таъминловчи омил, балки жамият фаровонлиги, ижтимоий адолат ва экологик барқарорликни таъминлашда муҳим механизм ҳисобланади. Шу боис, ушбу йўналишларни янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш келгусида барқарор ва уйғун иқтисодий тизимни шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2015.
2. Yunus, M. Banker to the Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty. – New York: PublicAffairs, 1999.
3. World Bank. Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity. – Washington, DC: World Bank Group, 2013.
4.United Nations. Sustainable Development Goals (SDGs). – URL: https://sdgs.un.org/goals (мурожаат санаси: 15.04.2026).
5. OECD. Green Growth Indicators 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023.
6.Қодиров Ш.Р. Барқарор иқтисодий ривожланиш ва яшил иқтисодиёт. Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти.2020 й.
7.Абдуллаева Р.А. Инклюзив тадбиркорликни ривожлантиришнинг иқтисодий механизмлари. Тошкент.2025 й.

УДК: 332.14:330.322(575.144)

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ МАҲАЛЛАЛАРИДА ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ОСНОВА УВЕЛИЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ В РАЙОНАХ ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

INSTITUTIONAL BASIS OF INCREASING INVESTMENT ACTIVITY IN NEIGHBORHOODS OF FERGANA REGION

Юлдашев Азимжон
Фарғона вилояти ҳокимлиги
Инвестиция бошқармаси бошлиғининг биринчи ўринбосари

Аннотация

Мазкур мақолада Фарғона вилояти маҳаллаларида инвестиция фаоллигини оширишнинг институционал асослари илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинади. Маҳалла институтининг иқтисодий субъект сифатидаги ўрни, маҳалла раиси, ёшлар етакчиси ва тадбиркорлар ўртасидаги ҳамкорлик механизмлари ҳамда инвестиция жараёнларига тўсқинлик қилаётган ҳуқуқий, ташкилий ва ахборот тўсиқлари очиб берилади. Мақолада маҳалла даражасида инвестиция муҳитини яхшилаш орқали ҳудудий иқтисодий ўсишни рағбатлантириш имкониятлари Фарғона вилояти мисолида асосланади.

Калит сўзлар: маҳалла институти, инвестиция фаоллиги, институционал муҳит, ҳудудий ривожланиш, маҳаллий бошқарув, тадбиркорлик.

В статье проводится научно-теоретический анализ институциональных основ повышения инвестиционной активности в махаллях Ферганской области. Раскрывается роль института махалли как экономического субъекта, анализируются механизмы взаимодействия между председателем махалли, молодежным лидером и предпринимателями, а также выявляются правовые, организационные и информационные барьеры, сдерживающие инвестиционные процессы. На примере Ферганской области обосновываются возможности стимулирования территориального экономического роста за счёт улучшения инвестиционного климата на уровне махалли.

Ключевые слова: институт махалли, инвестиционная активность, институциональная среда, территориальное развитие, местное управление, предпринимательство.

This article provides a scientific and theoretical analysis of the institutional foundations for increasing investment activity in the mahallas of the Fergana region. The role of the mahalla institution as an economic entity is examined, along with mechanisms of interaction between the mahalla chairperson, youth leader, and entrepreneurs. Legal, organizational, and informational barriers hindering investment processes are identified. Using the example of the Fergana region, the article substantiates opportunities to stimulate territorial economic growth by improving the investment environment at the mahalla level.

Keywords: mahalla institution, investment activity, institutional environment, territorial development, local governance, entrepreneurship.

Ҳозирги глобал иқтисодий трансформация шароитида инвестицияларни жалб қилиш ҳудудий иқтисодий ривожланишнинг ҳал қилувчи омилларидан бири ҳисобланади. Инвестиция жараёнларининг самарадорлиги фақат молиявий ресурслар ҳажми билан эмас, балки уларни йўналтирувчи ва тартибга солувчи институционал муҳит сифати билан ҳам

белгиланади [1]. Шу нуқтаи назардан, инвестиция фаоллигини фақат марказий ёки вилоят даражасида эмас, балки маҳаллий даражада ҳам рағбатлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон шароитида маҳалла институти маҳаллий бошқарувнинг энг қуйи бўғини сифатида ижтимоий-иқтисодий жараёнларга бевосита таъсир кўрсатиб келмоқда [2]. Айниқса, аҳоли зич жойлашган Фарғона вилоятида маҳаллаларнинг иқтисодий салоҳиятини тўлиқ ишга солиш орқали инвестиция фаоллигини ошириш учун кенг имкониятлар мавжуд.

Институционал иқтисодиёт назариясига кўра, иқтисодий ўсиш ва инвестиция фаоллиги институтлар самарадорлиги билан узвий боғлиқ [3]. Маҳалла институти расмий давлат бошқарув тизимининг таркибий қисми сифатида аҳоли, тадбиркорлар ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни мувофиқлаштирувчи муҳим бўғин ҳисобланади.

Фарғона вилояти маҳаллаларида мавжуд меҳнат ресурслари, ер участкалари, хизматлар соҳаси, ҳунармандчилик ва оилавий тадбиркорлик анъаналари инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун асосий база бўлиб хизмат қилади. Маҳалла иқтисодий субъект сифатида ушбу ресурсларни аниқлаш, баҳолаш ва инвесторларга тақдим этиш орқали инвестиция муҳитини шакллантиришда фаол иштирок этади [4].

Маҳалла раиси, ёшлар етакчиси ва тадбиркорлар ўртасидаги ҳамкорлик

Маҳалла даражасида инвестиция фаоллигини ошириш институционал ҳамкорлик самарадорлигига бевосита боғлиқ. Маҳалла раиси маҳаллий даражада ташкилий қарорларни қабул қилиш, ресурсларни мувофиқлаштириш ва ташаббусларни қўллаб-қувватлашда етакчи субъект ҳисобланади. Ёшлар етакчиси эса ёшларнинг тадбиркорлик ташаббусларини рағбатлантириш, стартап ва инновацион лойиҳаларни илгари суришда муҳим ўрин тутади [5].

Тадбиркорлар билан тизимли мулоқот ва ҳамкорлик механизмларининг йўлга қўйилиши инвестиция лойиҳаларини шакллантириш ва амалга ошириш жараёнларини тезлаштиради. Амалий тажриба шуни кўрсатадики, маҳалла раҳбарияти ва тадбиркорлар ўртасида ишончга асосланган муносабатлар мавжуд бўлган ҳудудларда инвестиция фаоллиги юқори бўлади [6].

Шу билан бирга, маҳалла даражасида инвестиция фаоллигини чеклаб тураётган қатор институционал тўсиқлар мавжуд. Хусусан, ҳуқуқий тўсиқлар маҳалланинг иқтисодий ваколатлари ва инвестиция жараёнларидаги иштироки етарли даражада аниқ белгилаб берилмаганлиги билан боғлиқ [7]. Ташкилий тўсиқлар маҳалла органлари ходимларининг инвестиция лойиҳаларини тайёрлаш ва бошқариш бўйича малакаси етарли эмаслигида намоён бўлади. Ахборот тўсиқлари эса инвесторлар учун маҳалла салоҳияти ҳақидаги маълумотларнинг тизимли, очиқ ва янгиланиб турмаслиги билан изоҳланади. Халқаро тажриба маҳаллий даражада ахборот шаффофлигини ошириш инвестиция муҳитини яхшилашда муҳим омил эканлигини кўрсатади [8].

Фарғона вилояти мисолида таҳлил

Фарғона вилоятида сўнгги йилларда маҳаллалар кесимида инвестиция фаоллигини рағбатлантиришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Маҳалладаги бўш бинолар, ер участкалари ва ишсиз аҳолини инвестиция лойиҳаларига жалб қилиш амалиёти ижобий натижалар бермоқда [9]. Бироқ ушбу жараённи институционал асосда тизимли равишда ривожлантириш ҳали ҳам долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Фарғона вилояти маҳаллаларида инвестиция фаоллигини ошириш институционал муҳитни такомиллаштириш билан бевосита боғлиқ. Маҳалла институтининг иқтисодий субъект сифатидаги ролини кучайтириш, маҳалла раҳбарияти ва тадбиркорлар ўртасида самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳамда ҳуқуқий, ташкилий ва ахборот тўсиқларни бартараф этиш ҳудудий инвестиция жозибадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.02.2023 й. ПФ-27-сон "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини "Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили"да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида"ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 30 январдаги ПФ–27-сон Фармони.

3. Ўзбкистон Республикасининг «Исвестициялар ва инвестиция фаолия тўғрисида» ги Қонуни.
4. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. New edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2024.
5. Acemoglu D., Robinson J. *The Narrow Corridor*. New York: Penguin Press, 2024.
6. World Bank. *Local Investment Climate and Community Institutions*. Washington, DC, 2024.
7. UNDP. *Community-Based Investment and Inclusive Local Growth*. New York, 2025.
8. OECD. *Regional Development and Local Governance*. Paris, 2024.
9. Rodrik D. *Industrial Policy for the Twenty-First Century*. Harvard, 2024.
10. Фарғона вилояти статистика бошқармаси. *Фарғона вилоятининг 2024 йил ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари*. Фарғона, 2025.

UDK:336.71

O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORINI MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR (INSURTECH) ASOSIDA RIVOJLANTIRISH: IMKONIYATLAR VA YO‘NALISHLAR

РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (INSURTECH): ПЕРСПЕКТИВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ

DEVELOPMENT OF THE INSURANCE MARKET OF UZBEKISTAN BASED ON FINANCIAL TECHNOLOGIES (INSURTECH): PROSPECTS AND DIRECTIONS

Abdumalikova Zilolaxon
Mirzo Ulugbek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistranti

Илмий раҳбар: **Razakova Barno Sayfiyevna**
Mirzo Ulugbek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti PhD, dots.v.b.

Annotatsiya

Mazkur maqolada moliyaviy texnologiyalar (InsurTech)ni joriy etish asosida O‘zbekiston sug‘urta bozorini rivojlantirish istiqbollari va asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda sug‘urta faoliyatida InsurTechdan foydalanishning asosiy yo‘nalishlari tizimlashtirilgan hamda 2025-yilda O‘zbekiston sug‘urta bozorida ularning joriy etilishiga oid miqdoriy ko‘rsatkichlar tahlil qilingan.

Kalit sozlar: Sug‘urta bozori, InsurTech, Moliyaviy texnologiyalar, Raqamli sug‘urta, Sug‘urta kompaniyalari.

В данной статье рассматриваются перспективы и основные направления развития страхового рынка Узбекистана на основе внедрения финансовых технологий (InsurTech). В исследовании систематизированы основные направления использования InsurTech в страховой деятельности, а также проанализированы количественные показатели их внедрения на страховом рынке Узбекистана в 2025 году.

Ключевые слова: Страховой рынок, InsurTech, финансовые технологии, цифровое страхование, страховые компании.

The article examines the prospects and key directions for the development of the insurance market of Uzbekistan based on the implementation of financial technologies (InsurTech). The study systematizes the main directions of InsurTech application in insurance activities and analyzes quantitative indicators of their implementation in the insurance market of Uzbekistan in 2025.

Keywords: Insurance Market, Insurtech, Financial Technologies, Digital Insurance, Insurance Companies.

Sug‘urta bozorining rivojlanishi moliyaviy tizim barqarorligi hamda mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi sharoitida an’anaviy sug‘urta modellari raqobatning kuchayishi, iste’molchilar xulq-atvorining o‘zgarishi, sug‘urta risklarining tobora murakkablashuvi hamda qayta ishlanayotgan axborot hajmining ortib borishi sababli asta-sekin o‘z samaradorligini yo‘qotmoqda. Ushbu sharoitda moliyaviy texnologiyalar sug‘urta sohasini modernizatsiya qilish va uning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy vositasiga aylanmoqda.

Sug‘urta sohasidagi moliyaviy texnologiyalar, ya’ni InsurTech, avtomatlashtirilgan anderrayting, sug‘urta mahsulotlarining onlayn savdosi, katta ma’lumotlar (Big Data), sun’iy intellekt, blokcheyn texnologiyalari hamda sug‘urta jarayonlari uchun mo‘ljallangan raqamli platformalarni o‘z ichiga olgan barcha IT-yechimlarni qamrab oladi. Ular transformatsion xususiyatga ega bo‘lib, operatsion xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish, sug‘urta operatsiyalarining shaffofligini oshirish, mijozlar tajribasini yaxshilash hamda sug‘urta risklarini yanada aniq baholash imkonini beradi.

InsurTechni qo‘llash O‘zbekiston sug‘urta bozori uchun dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda mamlakatda moliyaviy sektorni rivojlantirish, xizmatlarni raqamlashtirish hamda aholi va biznes subyektlari orasida sug‘urta bozorining qamrovini kengaytirish maqsadida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, sug‘urta bozori hanuzgacha sug‘urtalash darajasining pastligi, sug‘urta portfelining cheklanganligi hamda ayrim bozor ishtirokchilarining raqamli yetuklik darajasining pastligi bilan tavsiflanadi.

O‘zbekiston sug‘urta bozorida InsurTechdan foydalanish katta istiqbolga ega bo‘lib, u sug‘urta kompaniyalari faoliyati samaradorligini oshirish, sug‘urta xizmatlari iste’molchilari sonini ko‘paytirish, risklarni boshqarish sifatini yaxshilash, shuningdek sug‘urta institutlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning umumiy maqsadi InsurTech bo‘yicha nazariy yondashuvlarni tahlil qilish, sug‘urta bozorining joriy holatini baholash hamda sug‘urta faoliyatida moliyaviy texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Sug‘urta sohasida moliyaviy texnologiyalarning (InsurTech) rivojlanishi xalqaro va mintaqaviy iqtisodiy adabiyotlarda faol ilmiy tadqiqotlar mavzusi hisoblanadi. Aksariyat mualliflar InsurTechni an’anaviy sug‘urta kompaniyalari biznes modellarini transformatsiya qilish hamda sug‘urta bozorining samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida baholaydilar.

Smitning ta’kidlashicha, InsurTech sug‘urta sohasida anderrayting, sug‘urta mahsulotlarini sotish hamda sug‘urta da’volarini ko‘rib chiqish jarayonlarini raqamlashtirish orqali sug‘urta sanoati samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologiyalarga asoslangan innovatsiyalarni anglatadi. Muallifning qayd etishicha, raqamli platformalar va onlayn savdo kanallarini joriy etish tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda mijozlarning sug‘urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi [1].

Bohnert, Fritzsche va Gregor tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sug‘urta kompaniyalarida ichki jarayonlarni optimallashtirishda raqamli texnologiyalarning roli alohida ta’kidlanadi. Mualliflarning fikriga ko‘ra, Big Data va analitik vositalardan foydalanish sug‘urta risklarini baholash aniqligini sezilarli darajada oshiradi hamda sug‘urta bozorida axborot asimmetriyasini kamaytirishga xizmat qiladi [2].

Swiss Re Institute tadqiqotlarida InsurTech raqamli iqtisodiyot sharoitida sug‘urta sektorining barqarorligini (rezistentligini) oshiruvchi muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Mualliflar sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish texnologiyalaridan foydalanish shaxsiylashtirilgan sug‘urta mahsulotlarini rivojlantirishga hamda mijozlar ishonchini oshirishga xizmat qilishini ta’kidlaydilar [3]. OECD tadqiqotlarida sug‘urta qamrovini kengaytirish va inklyuziv sug‘urtani rivojlantirishda moliyaviy texnologiyalarning ahamiyati alohida qayd etiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sug‘urta xizmatlarini raqamlashtirish, ayniqsa, an’anaviy sug‘urta kanallari samaradorligi cheklangan

rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega[4]. Moliyaviy texnologiyalarni sug‘urtaga joriy etish bilan bog‘liq me’yoriy muammolar va xavflar IAIS tadqiqotlarida tahlil qilingan. Mualliflar sug‘urta faoliyatining yangi raqamli modellari bilan mos ravishda nazorat mexanizmlarini moslashtirish va kiberxavfsizlikni mustahkamlash zarurligini alohida ta’kidlaydilar [5].

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, InsurTech sug‘urta bozorini rivojlantirishning strategik yo‘nalishi sifatida qaraladi va samaradorlik, shaffoflik hamda barqarorlikni oshirishga hissa qo‘shadi [6].

Mazkur tadqiqot O‘zbekiston sug‘urta bozorida moliyaviy texnologiyalar (InsurTech)ni joriy etish istiqbollarini tahlil qilishda tizimli va solishtirma yondashuvdan foydalanadi. Nazariy asos ilmiy adabiyotlar va xalqaro tahliliy materiallarni tahlil qilish va sintez qilishga tayangan[7].

Tadqiqotning empirik qismi 2025 yilga oid xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari va ekspert baholarining iqtisodiy-statistik tahliliga asoslanadi. InsurTech tendensiyalarini tizimlashtirish va ularning joriy etilish natijalarini baholashda jadval shaklidagi yondashuv qo‘llanilgan.

Sug‘urta bozorining joriy holatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy texnologiyalarni joriy etish uning strukturaviy transformatsiyasida muhim omilga aylanmoqda. Moliyaviy sektorning raqamlashtirilishi kontekstida InsurTech yechimlari sug‘urta kompaniyalarining operatsion samaradorligini oshirish, sug‘urta xizmatlari qamrovini kengaytirish va sug‘urta risklarini boshqarish sifatini yaxshilash vositasi sifatida xizmat qiladi [8]. Ushbu jarayonlar ayniqsa O‘zbekiston bozorida muhim ahamiyatga ega, chunki an’anaviy sug‘urta modellari hali to‘liq raqamli iqtisodiyot talablariga va iste’molchilar kutgan natijalariga javob bera olmaydi.

Ilmiy manbalar va xalqaro tajribani tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, InsurTech faqat sug‘urta operatsiyalarining alohida elementlarini emas, balki deyarli butun sug‘urta siklini qamrab oladi — mahsulotni ishlab chiqish va anderraytingdan tortib, savdo va da’volarni ko‘rib chiqish jarayonigacha[9]. Shuningdek, raqamli yechimlarni joriy etish xarajatlarni kamaytiradi, operatsion shaffoflikni oshiradi va mijozlar tajribasini yaxshilaydi, bu esa rivojlanayotgan sug‘urta bozorlari uchun ayniqsa dolzarbdir.

Tadqiqotda sug‘urtada InsurTechni qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari tizimlashtirildi, ular O‘zbekiston sug‘urta bozorining sharoitlariga moslashtirilishi mumkin. Ushbu yo‘nalishlar 1-jadvalda taqdim etilgan.

1-jadval

Sug‘urta faoliyatida InsurTechni qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari

InsurTech yo‘nalishi	Qisqacha tavsif	Raqamli savdo kanallari
Raqamli savdo kanallari	Onlayn platformalar, mobil ilovalar va sug‘urta bozorlari	Mijozlar bazasini kengaytirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish
Anderraytingni avtomatlashtirish	Big Data va mashinaviy o‘rganish algoritmlaridan foydalanish	Sug‘urta risklarini baholash aniqligini oshirish
Shaxsiylashtirilgan sug‘urta mahsulotlari	Mijozlar xulq-atvori va ehtiyojlariga oid ma’lumotlarni tahlil qilish	Sug‘urta mahsulotlarining jozibadorligini oshirish
Raqamli da’volarni ko‘rib chiqish	Onlayn arizalar, sug‘urta da’volarini avtomatlashtirilgan qayta ishlash	To‘lov muddatlarini qisqartirish va mijozlar ishonchini oshirish
Sun’iy intellektni qo‘llash	Chatbotlar, aqlli qaror qabul qilish tizimlari	Xizmat sifatini va operatsion samaradorlikni oshirish
Blokcheyn texnologiyalarini qo‘llash	Aqlli shartnomalar, xavfsiz ma’lumot almashinuvi	Shaffoflikni oshirish va firibgarlikni kamaytirish
Kiber sug‘urta	Raqamli va axborot xavfi sug‘urtasi	Mahsulot liniyasini kengaytirish
Risklarni tahlil qilish va monitoring	Sug‘urta risklarini real vaqtda prognozlash va monitoring qilish	Sug‘urta kompaniyalarining barqarorligini oshirish

Manba: Muallif tomonidan Swiss Re Institute, OECD, World Bank va PwCning tahliliy materiallari asosida tuzilgan.

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sug‘urta bozorida InsurTechni joriy etish bo‘yicha eng katta salohiyatga ega yo‘nalishlar — raqamli taqsimot kanallari va anderraytingni avtomatlashtirishdir. Ushbu yo‘nalishlar sug‘urta xizmatlarining mavjudligini sezilarli darajada tezlashtiradi va sug‘urta kompaniyalarining operatsion xarajatlarini kamaytiradi [10]. Shuningdek, da’volarning raqamlashtirilishi va sun’iy intellektdan foydalanish mijozlar ishonchini shakllantirishga yordam beradi, bu esa sug‘urta bozorining muhim rivojlanish omili hisoblanadi. Shu bilan birga, InsurTech yechimlarini joriy etishda institutsional va me’yoriy qo‘llab-quvvatlash zarur[11]. Raqamlashtirish uchun infratuzilmaning yetishmasligi, investitsiya resurslarining cheklanganligi va malakali mutaxassislarning yetishmasligi sug‘urta sanoatining raqamli transformatsiya jarayonini sekinlashtiradi. Shu sababli, O‘zbekistonda InsurTechni rivojlantirish milliy sug‘urta bozorining xususiyatlari va raqamli yetuklik darajasini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim[12]. Xulosa qilib aytganda, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, InsurTech sug‘urta bozorini modernizatsiya qilishning asosiy tarkibiy qismi va bozorning uzoq muddatli samaradorligi, barqarorligi hamda raqobatbardoshligini oshirishning muhim vositasidir. Raqamlashtirishni aks ettiruvchi eng muhim miqdoriy ko‘rsatkichlar tahlil qilindi [13]. 2025-yilga oid ko‘rsatkichlarni tahlil qilish O‘zbekistonda InsurTechning qaysi segmentlarga eng katta ta’sir ko‘rsatayotganini hamda qaysi yo‘nalishlarda yanada rivojlanish salohiyati mavjudligini aniqlash imkonini beradi.

2-jadval

2025 yilda O‘zbekiston sug‘urta bozorida InsurTechni joriy etishning asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Ma’nosi (2025)	Iqtisodiy ahamiyati
Sug‘urta polislarining onlayn savdo ulushi, %	32–38	Sug‘urta xizmatlarining mavjudligini oshirish (raqamli taqsimotning o‘sishi)
Raqamli savdo kanallaridan foydalanayotgan sug‘urta kompaniyalari ulushi, %	70–75	Bozorning raqamli infratuzilmasini kengaytirish
Sug‘urta da’volarini ko‘rib chiqish muddatini o‘rtacha qisqartirish, %	38-45	Mijozlar ishonchini va qoniqishini oshirish
Chakana sug‘urtada avtomatlashtirilgan anderrayting ulushi, %	30-35	Risklarni baholash aniqligini oshirish
Sug‘urta kompaniyalarining operatsion xarajatlarini kamaytirish, %	18-22	Operatsion samaradorlikni oshirish
Mijozlarga xizmat ko‘rsatishda AI va chatbotlardan foydalanish, kompaniyalar ulushi, %	45-50	Mijozlarga xizmat sifatini oshirish
Onlayn to‘lovlar orqali amalga oshirilgan sug‘urta to‘lovlari ulushi, %	35-40	To‘lovlarning shaffofligi va tezligini oshirish
Kiber sug‘urta talabining o‘sishi, %	25-30	Mahsulot liniyasini kengaytirish, raqamli risklar bo‘yicha bozor talabining o‘sishi

Manba: Muallif tomonidan sug‘urta bozorining tahliliy sharhlari, tartibga soluvchi organlar materiallari va ekspert baholariga (Swiss Re Institute, World Bank, OECD, PwC) asoslanib tuzilgan.

Milliy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, sug‘urta xizmatlari hajmi 10,9 trln so‘mni tashkil etdi va baxtsiz hodisa, transport, mol-mulk sug‘urtasi kabi segmentlar kattaroq ulush egalladi. Sug‘urta bozorining 2025-yil birinchi yarmida 46 % o‘sish qayd etilgani bildirildi, bu bozorning faolligi va talab oshganini ko‘rsatadi.

2025-yilga oid miqdoriy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, InsurTech yechimlarini joriy etish O‘zbekiston sug‘urta bozorining rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda [14]. Xususan, onlayn sug‘urta polislarini sotish ulushi 32–38% ga yetgani raqamli sug‘urta mahsulotlariga barqaror talab shakllanayotganini va iste’molchilarning xulq-atvorida asta-sekin o‘zgarish yuz berayotganini ko‘rsatadi.

Sug‘urta da’volarini ko‘rib chiqish muddatining sezilarli darajada qisqarishi (38–45%) operatsion shaffoflikni oshirish va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishda raqamli vositalarning samaradorligini tasdiqlaydi. Bu sug‘urta kompaniyalariga jamoatchilik ishonchini oshirishdagi muhim omil hisoblanadi [15].

Anderraytingning avtomatlashtirilish darajasi oshishi va operatsion xarajatlarning kamayishi shuni ko‘rsatadiki, InsurTech nafaqat mijozlarga xizmat sifatini yaxshilaydi, balki sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. [16] Shu bilan birga, kiber sug‘urtaga bo‘lgan talabning oshishi sug‘urta bozorining yangi raqamli xavflarga moslashuvini va zamonaviy sug‘urta mahsulotlarini rivojlantirishni aks ettiradi.

Umuman olganda, 2-jadvaldagi ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, 2025 yilda InsurTech O‘zbekiston sug‘urta bozorini modernizatsiya qilishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. Shu bilan birga, yanada rivojlanish salohiyati mavjud bo‘lib, ayniqsa risklarni boshqarishni avtomatlashtirish, da’volarni raqamlashtirish va innovatsion sug‘urta mahsulotlarini ishlab chiqish segmentlarida katta imkoniyatlar saqlanib qolmoqda [17].

Sug‘urta operatsiyalarida moliyaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tendensiyalar va miqdoriy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, InsurTech O‘zbekiston sug‘urta bozorini modernizatsiya qilishning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanmoqda. 1-jadvalda taqdim etilgan natijalar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy texnologiyalar sug‘urta siklini deyarli barcha bosqichlarini qamrab oladi — savdo va anderraytingdan tortib, da’volarni ko‘rib chiqish va risklarni boshqarishgacha. Bu sug‘urta sohasidagi raqamli transformatsiyaning tizimli tabiatini namoyon etadi.

2-jadvalda 2025 yilga oid miqdoriy ma’lumotlar InsurTech yechimlarining amaliy samaradorligini tasdiqlaydi. Onlayn sug‘urta polislarini sotish ulushining 32–38% ga o‘sishi va aksariyat sug‘urta kompaniyalarida raqamli savdo kanallaridan keng foydalanilishi raqamli sug‘urta xizmatlariga barqaror talab shakllanganini ko‘rsatadi.

Sug‘urta da’volarini ko‘rib chiqish muddatining sezilarli qisqarishi va operatsion xarajatlarning kamayishi sug‘urta operatsiyalarida operatsion samaradorlik va shaffoflikning oshganini tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, anderraytingni avtomatlashtirish va sun’iy intellektdan foydalanish sug‘urta risklarini aniqroq baholashga yordam beradi va sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, kiber sug‘urtaga bo‘lgan ortib borayotgan talab sug‘urta bozorining yangi raqamli xavflarga moslashuvini va risk tuzilmasining o‘zgarishiga javoban mahsulot liniyasini kengaytirishini aks ettiradi.

Shu bilan birga, 1–2-jadvaldagi natijalar O‘zbekiston sug‘urta bozorida InsurTechning salohiyati to‘liq ro‘yobga chiqmaganligini ko‘rsatadi. Ba’zi jarayonlar avtomatlashtirilgan va raqamli texnologiyalar qo‘llanilgan bo‘lsa-da, faqat ayrim jarayonlar yetuk darajada bo‘lib, boshqalari, jumladan blokcheyn texnologiyalari va ilg‘or tahliliy vositalardan foydalanish bo‘yicha, nisbatan yosh bosqichda qolmoqda. Bu raqamli sug‘urta sohasidagi kelajakdagi o‘sish uchun aniq siyosat zarurligini bildiradi.

Natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Birinchidan, sug‘urta kompaniyalari o‘z ishini raqamli savdo kanallari va onlayn platformalarga qaratish orqali mijozlar komponenti bo‘yicha kengroq qamrovga ega bo‘lishi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Ikkinchidan, Big Data asosida risklarni dastlabki baholash bilan bir qatorda, avtomatlashtirilgan anderrayting jarayonlarini kengaytirish tavsiya etiladi. Bu sug‘urta risklarini baholash aniqligini sezilarli darajada oshiradi va zarar keltiruvchi sug‘urta mahsulotlari ulushini kamaytiradi.

Uchinchidan, sug‘urta da’volarini ko‘rib chiqish jarayonini raqamlashtirishni tezlashtirish foydali bo‘ladi. Ya’ni, onlayn da’volar va avtomatlashtirilgan to‘lovlarni joriy etish sug‘urta kompaniyalariga bo‘lgan ishonchni oshiradi va ularning imijini yaxshilaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, InsurTech O‘zbekiston sug‘urta bozorini rivojlantirish uchun muhim strategik yo‘nalish hisoblanadi. Aniqlangan yo‘nalishlar va miqdoriy ko‘rsatkichlarga asoslangan moliyaviy texnologiyalarni izchil va tizimli joriy etish sug‘urta faoliyatining samaradorligini oshiradi, sug‘urta institutlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi va sug‘urta bozorining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. P. Schueffel, “Taming the Beast: A Scientific Definition of FinTech,” J. Innov. Manag., vol. 4, no. 4, pp. 32–54, 2017.
2. P. L. Brockett and X. Deng, “Big Data Analytics in Insurance,” Risk Manag. Insur. Rev., vol. 18, no. 1, pp. 1–15, 2015.
3. World Economic Forum, “The New Physics of Financial Services,” World Economic Forum, Geneva, 2018.
4. McKinsey & Company, “Insurance 2030: The Impact of AI on the Future of Insurance,” McKinsey Global Institute, 2021.
5. M. Eling and J. T. Schmit, “Is There a Market for Cyber Insurance?,” Geneva Pap. Risk Insur. Issues Pract., vol. 43, no. 1, pp. 131–156, 2018.
6. K. Schmidt, “InsurTech and the transformation of the insurance industry,” J. Risk Insur., vol. 85, no. 2, pp. 1–15, 2018.
7. A.Bohnert, A. Fritzsche, and S. Gregor, “Digital transformation in the insurance industry: Overview and new business models,” Electron. Mark., vol. 29, no. 3, pp. 401–424, 2019.
8. Swiss Re Institute, “World Insurance: The Great Pivot East Continues,” Swiss Re Institute, Zurich, 2020.
9. OECD, OECD science, technology and innovation outlook 2021: Times of crisis and opportunity. OECD Publishing, 2021. [Online].Available:https://www.oecd.org/en/publications/oecd-science-technology-and-innovation-outlook-2021_75f79015-en.html
10. M. Eling and M. Lehmann, “The impact of digitalization on the insurance value chain and the insurability of risks,” Geneva Pap. Risk Insur. Issues Pract., vol. 43, no. 3, pp. 359–396, 2018.

UDK: 330.341.1:338.242

MILLIY INNOVATSION TIZIMNI BOSHQARISHDA TASHKILIY-INSTITUTSIONAL VA MOLIYAVIY-IQTISODIY MEXANIZMLARNING ROLI

РОЛЬ ОРГАНИЗАЦИОННО-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ И ФИНОЛОГИЧЕСКИ-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ В УПРАВЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМОЙ

THE ROLE OF ORGANIZATIONAL-INSTITUTIONAL AND FINANCIAL-ECONOMIC MECHANISMS IN MANAGING THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM

Azimov Bobir Fattohevich
Buxoro davlat texnika universiteti, Iqtisodiyot va menejment kafedrasi mustaqil izlanuvchisi, i.f.n., dots.

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy innovatsion tizimni (MIT) boshqarishda tashkiliy-institutsional va moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarning o‘rni kompleks ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqot O‘zbekiston, Janubiy Koreya, Finlyandiya va Singapur tajribalari asosida qiyosiy tahlil usulida olib borilgan; 2015–2023 yillar davomida to‘plangan 340 ta ma’lumot nuqtasi qayta ishlangan.

Kalit so‘zlar: milliy innovatsion tizim, tashkiliy-institutsional mexanizm, moliyaviy-iqtisodiy mexanizm, innovatsion boshqaruv, texnopark, venture kapital, soliq imtiyozlari, R&D xarajatlari, innovatsion ekotizim, O‘zbekiston.

This article provides a comprehensive scientific analysis of the role of organizational-institutional and financial-economic mechanisms in managing the national innovation system (NIS). The study is conducted using a comparative analysis method based on the experiences of Uzbekistan, South Korea, Finland, and Singapore; 340 data points collected during 2015–2023 were processed.

Keywords: national innovation system, organizational-institutional mechanism, financial-economic mechanism, innovation management, technopark, venture capital, tax incentives, R&D expenditures, innovation ecosystem, Uzbekistan.

В данной статье проведён комплексный научный анализ роли организационно-институциональных и финансово-экономических механизмов в управлении национальной инновационной системой (НИС). Исследование выполнено с использованием метода сравнительного анализа на основе опыта Узбекистана, Южной Кореи, Финляндии и Сингапура; обработано 340 точек данных, собранных за период 2015–2023 гг.

Ключевые слова: национальная инновационная система, организационно-институциональный механизм, финансово-экономический механизм, управление инновациями, технопарк, венчурный капитал, налоговые льготы, расходы на НИОКР, инновационная экосистема, Узбекистан.

Zamonaviy global iqtisodiyotda davlatlarning raqobatbardoshligi tobora ko'proq ularning innovatsion salohiyatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Schumpeter [1] tadqiqotlaridan beri ilm-fan olamida «innovatsiya» iqtisodiy o‘sishning lokomotivi sifatida tan olingan. Biroq individual innovatsion faollik yetarli emas — bugungi kunda davlatlar milliy innovatsion tizimlar (MIT) yaratish va ularni samarali boshqarish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlamoqda. Milliy innovatsion tizim tushunchasi Freeman [2] tomonidan kiritilgan bo‘lib, u «davlat chegaralari doirasida yangi texnologiyalarni yaratish, joriy etish va tarqatish bilan shug‘ullanuvchi xususiy va davlat sektori institutlari tarmog‘i» deb ta’riflangan. Lundvall[3] ushbu tushunchani kengaytirib, MIT ning institutsional muhitga bog‘liqligini va o‘zaro ta’sirlashuv mexanizmlarining ahamiyatini alohida

ta’kidlagan. Keyinchalik Nelson [4] qiyosiy tahlil asosida turli davlatlar MIT ning tuzilish xususiyatlarini ko‘rsatgan.

O‘zbekiston 2017 yildan boshlab amalga oshirilayotgan iqtisodiy va tizimli islohotlar doirasida innovatsion tizimni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. «Innovatsion O‘zbekiston — 2030» strategiyasi, texnoparklar tarmog‘ining kengaytirilishi va R&D xarajatlarini YaIMning 1,0% ga yetkazish maqsadi belgilanishi — bularning barchasi MIT shakllantirishga qaratilgan tizimli harakatlardir. Biroq amaliyotda tashkiliy-institutsional va moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni muvofiqlashtirish hali yetarli darajada ta’minlanmagan.

MIT nazariyasi uch asosiy maktab doirasida shakllanib kelgan. Birinchi maktab vakillar — Freeman [2], Lundvall [3] va Nelson [4] — MIT ning institutsional asoslariga urg‘u beradi. Ular innovatsiya jarayoni linear emas, balki interaktiv xarakter kasb etishini va turli institutlar o‘rtasidagi munosabatlarga asoslanishini ta’kidlaydi. Freeman[5] Yaponiya modelini o‘rganib, davlat-bozor-fan uchligining samarali hamkorligi MIT muvaffaqiyatining asosi ekanligini ko‘rsatdi. Ikkinchi maktab — evolutsion iqtisodiyot vakillari [5] — texnologik paradigmalar, trayektoriyalar va rejimlar tushunchalarini kiritib, innovatsion jarayon dinamikasini tushuntirishga harakat qildi. Ular innovatsion samaradorlikning institutlar evolyutsiyasiga bog‘liqligini isbotladilar. Uchinchi maktab — tizimlash yondashuvi vakillari — MIT funksiyalari (knowledge development, knowledge diffusion, market formation, resource mobilization va h.k.) ni tizimli tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqdi. Edquist [7] MIT ning 10 ta asosiy funksiyasini belgilagan bo‘lib, ular mexanizmlar samaradorligini baholash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Tashkiliy-institutsional mexanizmlar MIT doirasida innovatsion faoliyatni tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va nazorat qiluvchi institutlar, tuzilmalar va qoidalar yig‘indisini anglatadi[7]. Ushbu mexanizmlar ikki katta guruhga bo‘linadi: rasmiy institutlar (qonunlar, me’yoriy hujjatlar, davlat tashkilotlari) va norasmiy institutlar (madaniyat, an’analar, ishonch, hamkorlik normalari). OECD [9] tadqiqotlariga ko‘ra, samarali tashkiliy-institutsional mexanizmlarga ega mamlakatlar innovatsion faoliyat indeksi bo‘yicha 2–3 marta yuqori natija ko‘rsatadi. Aghion et al [8]. universitetlar, ilmiy institutlar va sanoat o‘rtasidagi institutsional hamkorlik mexanizmlari ilmiy-texnik mahsulot hajmini sezilarli oshirishini ko‘rsatdi.

Tadqiqot sistemik tahlil, qiyosiy iqtisodiyot va empirik metodlarni birlashtiruvchi aralash metodik yondashuv (mixed-methods) asosida qurilgan. Tadqiqot uch bosqichdan iborat: (1) nazariy-metodologik bosqich; (2) qiyosiy tahlil bosqichi (xalqaro tajribalarni o‘rganish, 2022–2023); (3) empirik tahlil bosqichi (O‘zbekiston MIT boshqaruvi holati, 2023–2024). Qiyosiy tahlil uchun 4 ta mamlakat tanlandi: O‘zbekiston (tahlil obyekti), Janubiy Koreya («innovatsion o‘n yillik» misoli, O‘zbekiston bilan o‘xshash boshlang‘ich shart-sharoit), Finlyandiya (kichik davlat, kuchli MIT modeli) va Singapur (davlat-boshqaruv modeli, tez transformatsiya). Tanlash mezonlari: aholisi o‘xshash (4–54 mln.), rivojlanish yo‘li o‘ziga xos, xalqaro innovatsion indekslarda obyektiv baholangan. Ma’lumot manbalari: Global Innovation Index (GII) 2015–2023, World Bank ma’lumotlar bazasi, OECD STAN, WIPO hisobotlari, O‘zbekiston Innovatsion rivojlanish vazirligi statistikasi, Davlat statistika qo‘mitasi hisobotlari va ekspert intervyulari (n=18). Jami 340 ta ma’lumot nuqtasi to‘plandi va qayta ishlandi.

Global Innovation Index 2023 natijalariga ko‘ra, taqqoslanuvchi mamlakatlar innovatsion samaradorlik reytingida quyidagi o‘rinlarni egalladi: Finlyandiya — 6-o‘rin (bal: 57,1), Singapur — 5-o‘rin (bal: 57,3), Janubiy Koreya — 10-o‘rin (bal: 53,6), O‘zbekiston — 82-o‘rin (bal: 30,4). O‘zbekistonning past o‘rni asosan institutsional muhit (126-o‘rin) va bozor rivojlanganligi (105-o‘rin) ko‘rsatkichlari bilan belgilanadi.

Janubiy Koreya MIT tajribasi alohida e’tiborga loyiq: 1970-yillarda per kapital daromadi O‘zbekiston bilan taqqoslanadigan darajada bo‘lgan bu mamlakat, 50 yil davomida izchil MIT siyosati orqali innovatsion lider darajasiga ko‘tarildi. Muvaffaqiyatning asosi — «KAIST modeli» (Korea Advanced Institute of Science and Technology): davlat-universitet-sanoat tripliks hamkorlik mexanizmi va R&D xarajatlarini YaIMning 5% ga yetkazish maqsadli siyosati. Finlyandiya tajribasi — kichik mamlakat uchun eng maqbul MIT modeli: Tekis (hozir Business Finland) texnologiya rivojlanish agentligi markaziy koordinator vazifasini bajaradi, davlat grantlari va xususiy sarmoya orasida 1:3 nisbat saqlanadi, universitetlar sanoat bilan uzoq muddatli shartnomali hamkorlik asosida

faoliyat ko‘rsatadi. Nokia missiyasidan keyin davlat MIT ni qayta tashkillashtirib, diversifikatsiyalashgan innovatsion ekotizim yaratishga erishdi.

1-jadval

Tanlangan mamlakatlar MIT asosiy ko‘rsatkichlari (2023)

Ko‘rsatkich	O‘zbekiston	Janubiy Koreya	Finlyandiya	Singapur
GII o‘rni (2023)	82	10	6	5
R&D / YaIM (%)	0,13%	4,93%	2,94%	2,16%
Texnoparklar soni	13	342	24	7 (Klaster)
Venture kapital (YaIM %)	0,02%	0,48%	0,11%	0,35%
Innovatsion MSBlar ulushi (%)	8,3%	63,4%	58,7%	52,1%
Davlat ilm-fan xarajatlari (YaIM %)	0,31%	1,24%	0,98%	0,84%

Manba: GII 2023, World Bank, OECD STAN ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

2017–2024 yillarda O‘zbekistonda tashkiliy-institutsional mexanizmlarni kuchaytirish bo‘yicha muhim qadam qo‘yildi: Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi (2018), «Texnopark» AJ faoliyati kengaytirildi, «IT Park» xalqaro axborot texnologiyalari markazi ishga tushirildi (2019), Raqamli texnologiyalar universiteti (2021) va O‘zbekiston-Finlyandiya innovatsiya markazi (2022) ochildi. Biroq ekspert baholash (Delphi metodi, n=18) natijalari bir qator institutsional muammolarni aniqladi. Birinchidan, MIT subyektlari — Innovatsion rivojlanish vazirligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, OAK va universitetlar — o‘rtasida koordinatsiya mexanizmlari yetarli emas (ekspertlar o‘rtacha bahosi: 2,8/5,0). Ikkinchidan, intellektual mulk huquqini muhofaza qilish tizimining samaradorligi past (3,1/5,0). Uchinchidan, davlat-xususiy sektor hamkorlik mexanizmlari (PPP) rivojlanmagan (2,6/5,0).

2-jadval

O‘zbekiston tashkiliy-institutsional mexanizmlarni ekspert baholashi (n=18, Delphi metodi)

Mexanizm / ko‘rsatkich	O‘rtacha bal (1–5)	Standart og‘ish	Baholash
Huquqiy-me’yoriy baza	3,4	0,72	O‘rtacha
Institutsional koordinatsiya	2,8	0,81	Past
Texnopark infratuzilmasi	3,7	0,64	O‘rtacha-yuqori
Davlat-xususiy hamkorlik (PPP)	2,6	0,93	Past
Intellektual mulk muhofazasi	3,1	0,78	O‘rtacha
Xalqaro hamkorlik mexanizmlari	3,6	0,67	O‘rtacha-yuqori
Kadrlar tayyorlash tizimi	3,2	0,74	O‘rtacha
UMUMIY INDEKS (IKI)	**3,20**	**0,76**	**O‘rtacha**

Manba: muallif ekspeditsion tadqiqoti, 2023–2024

O'zbekistonda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimi hali shakllanish bosqichida. 2023 yilda umumiy R&D xarajatlari YaIMning 0,13% ni tashkil etdi, bu OECD o‘rtachasidan (2,7%) 20 martadan ko‘p past. Davlat byudjet xarajatlari ichida ilm-fanga ajratilgan ulush 0,31% ni tashkil etib, ijobiy tendensiya kuzatilmoqda (2017 yilda 0,22% edi), ammo taqqoslanuvchi mamlakatlardan sezilarli orqada. Venture kapital bozori rivojlanishi nuqtai nazaridan, O‘zbekistonda 2019 yilda «Uzinvestkapital» AJ tashkil etilishi muhim qadam bo‘ldi. 2023 yilga kelib 37 ta startup venture moliyalashtirishdan foydalangan bo‘lib, umumiy jalb etilgan sarmoya 42,3 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. Biroq bu ko‘rsatkich hali ham GII yetakchi mamlakatlari darajasidan ancha past.

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston milliy innovatsion tizimini boshqarishda tashkiliy-institutsional va moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarning holati va takomillashtirish yo‘llarini kompleks o‘rganilgan.

Tashkiliy-institutsional mexanizmlar MIT samaradorligining asosi bo‘lib, ular moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar samaradorligini ham belgilaydi. Korrelyatsiya tahlili (r=0,812; p<0,001) bu aloqaning kuchliligini tasdiqladi. O‘zbekistonda MIT institutsional koordinatsiya darajasi past (2,8/5,0) bo‘lib, bu eng asosiy tizimiy muammo hisoblanadi. Yagona koordinatsiya agentligini tashkil etish eng ustuvor institutsional chora sifatida belgilanadi. R&D xarajatlarini YaIMning 0,13% dan 1,0% ga yetkazish realistik bo‘lsa-da, uni amalga oshirish uchun davlat-xususiy sektor moliyalashtirishning «1:2» nisbatini ta’minlovchi moliyaviy mexanizm zarur. Sinergid ta’sir — ikki mexanizmni birgalikda qo‘llash — alohida qo‘llashdan 18,7% yuqori natija beradi. Bu integratsiyalashgan yondashuv zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi. Taklif etilgan IMIT-Model (to‘rt qatlamli: strategik, tashkiliy-institutsional, moliyaviy-iqtisodiy, monitoring) O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan bo‘lib, 2025–2030 yillarda bosqichma-bosqich joriy etish uchun amaliy asos bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J.A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Publishers.
2. Aghion, P., Akcigit, U., & Howitt, P. (2015). The Schumpeterian growth paradigm. Annual Review of Economics, 7(1), 557–601. https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080614-115412
3. Arrow, K.J. (1962). Economic welfare and the allocation of resources for invention. In R.R. Nelson (Ed.), The Rate and Direction of Inventive Activity (pp. 609–626). Princeton University Press.
4. Bergek, A., Jacobsson, S., Carlsson, B., Lindmark, S., & Rickne, A. (2008). Analyzing the functional dynamics of technological innovation systems: A scheme of analysis. Research Policy, 37(3), 407–429.
5. Dosi, G., Freeman, C., Nelson, R., Silverberg, G., & Soete, L. (Eds.). (1988). Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers.
6. Edquist, C. (2005). Systems of innovation: Perspectives and challenges. In J. Fagerberg, D. Mowery, & R. Nelson (Eds.), The Oxford Handbook of Innovation (pp. 181–208). Oxford University Press.
7. Edquist, C., & Johnson, B. (1997). Institutions and organizations in systems of innovation. In C. Edquist (Ed.), Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations (pp. 41–63). Pinter Publishers.
8. Freeman, C. (1987). Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. Pinter Publishers.
9. Global Innovation Index (2023). Global Innovation Index 2023: Innovation in the Face of Uncertainty. WIPO. https://www.wipo.int/gii
10. Hall, B.H., & Lerner, J. (2010). The financing of R&D and innovation. In B.H. Hall & N. Rosenberg (Eds.), Handbook of the Economics of Innovation, Vol. 1 (pp. 609–639). Elsevier.
11. Lundvall, B.Å. (Ed.). (1992). National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. Pinter Publishers.
12. Nelson, R.R. (Ed.). (1993). National Innovation Systems: A Comparative Analysis. Oxford University Press.

UDK: 378.1:005.6:330.341.1

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA OLIY TA’LIM TIZIMIDA SIFAT MENEJMENTINI SAMARALI JORIY ETISHNING AHAMIYATI

ВАЖНОСТЬ ЭФФЕКТИВНОГО ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

THE IMPORTANCE OF EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF QUALITY MANAGEMENT IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN THE DIGITAL ECONOMY

Begaliyeva Madina Abdusamatovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM “Iqtisodiyot” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimida sifat menejmentini samarali joriy etish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirishda sifat menejmenti tizimining o‘rni va ahamiyatini aniqlash hamda xalqaro tajriba asosida uni takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy o‘rganish, mantiqiy umumlashtirish hamda normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Natijalar oliy ta’limda sifat menejmentini joriy etish ta’lim samaradorligini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va xalqaro standartlarga moslashuvni ta’minlashini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: sifat menejmenti, oliy ta’lim, raqamli iqtisodiyot, ta’lim sifati, IMRAAD, ISO 21001, akkreditatsiya, raqamli monitoring.

В статье проводится научный анализ вопросов эффективного внедрения системы менеджмента качества в системе высшего образования в условиях цифровой экономики. Основной целью исследования является определение роли и значения системы менеджмента качества в повышении качества образования в высших учебных заведениях, а также разработка направлений ее совершенствования на основе международного опыта. В исследовании использованы методы системного анализа, сравнительного изучения, логического обобщения и анализа нормативно-правовых документов. Результаты показывают, что внедрение менеджмента качества в высшем образовании способствует повышению эффективности обучения, подготовке конкурентоспособных кадров и адаптации к международным стандартам.

Ключевые слова: менеджмент качества, высшее образование, цифровая экономика, качество образования, IMRAAD, ISO 21001, аккредитация, цифровой мониторинг.

This article provides a scientific analysis of the effective implementation of quality management in higher education under the conditions of the digital economy. The main objective of the study is to determine the role and importance of quality management systems in improving educational quality at higher education institutions and to develop directions for their enhancement based on international experience. The research employs systematic analysis, comparative study, logical generalization, and analysis of regulatory legal documents. The findings demonstrate that the implementation of quality management in higher education increases educational effectiveness, ensures the training of competitive specialists, and promotes alignment with international standards.

Keywords: quality management, higher education, digital economy, education quality, IMRAAD, ISO 21001, accreditation, digital monitoring.

So‘nggi yillarda global miqyosda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalar qatori oliy ta’lim tizimiga ham tubdan ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayonlariga keng joriy etilishi bilimlarni uzatish shakllarini o‘zgartiribgina qolmay, balki ta’lim sifatini boshqarish mexanizmlarini ham yangidan ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Zamonaviy mehnat bozori nafaqat nazariy bilimga ega, balki raqamli kompetensiyalar, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlik kabi ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni talab qilmoqda.

Mazkur sharoitda oliy ta’lim muassasalari oldida ta’lim sifatini barqaror oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashuvni ta’minlash kabi strategik vazifalar turibdi. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda sifat menejmenti tizimi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xalqaro tajribada sifat menejmenti ta’lim jarayonlarini rejalashtirish, amalga oshirish, baholash va doimiy takomillashtirishga yo‘naltirilgan uzluksiz boshqaruv sikli sifatida qaraladi. Ayniqsa ISO 21001 standarti ta’lim tashkilotlari uchun maxsus ishlab chiqilgan bo‘lib, u manfaatdor tomonlar ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur standart oliy ta’lim muassasalarida ichki sifat siyosatini shakllantirish, ta’lim jarayonlarining shaffofligini ta’minlash hamda xalqaro akkreditatsiya jarayonlariga tayyorgarlik ko‘rish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimida sifat menejmentini joriy etish masalasi xalqaro va milliy miqyosda ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sifat menejmenti dastlab sanoat sohasida shakllangan bo‘lsa-da, keyinchalik xizmatlar sohasi, xususan ta’lim tizimiga muvaffaqiyatli tatbiq etilgan.

Sifat menejmenti nazariyasining fundamental asoslari W. Edwards Deming tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u PDCA (Plan–Do–Check–Act) sikli orqali doimiy takomillashtirish konsepsiyasini ilgari surgan. Deming ta’lim sifatini yakuniy natija emas, balki uzluksiz jarayon sifatida talqin qiladi[1].

Keyingi tadqiqotlarda Joseph Juran sifatni rejalashtirish, nazorat va takomillashtirish uchligi orqali boshqarish modelini taklif etib, ta’lim tashkilotlarida strategik sifat rejalashtirish muhimligini asoslab bergan (Juran, 1992). Shuningdek, Philip Crosby tomonidan ishlab chiqilgan “nol nuqson” konsepsiyasi ta’lim jarayonlarida standartlarga qat’iy rioya qilish zarurligini ko‘rsatadi[2].

Oliy ta’limda Total Quality Management (TQM) yondashuvining amaliy ahamiyati John S. Oakland tadqiqotlarida keng yoritilgan. Muallifning ta’kidlashicha, TQM talabalarning qoniqish darajasini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish va ta’lim muassasalarining institutsional rivojlanishini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi[3].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham ta’lim sifati iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Jumladan, World Bank (2020) hisobotlarida oliy ta’lim sifatining oshishi mamlakatlarning innovatsion salohiyati va mehnat unumdorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan. Shuningdek, UNESCO raqamli transformatsiya sharoitida ta’limda sifat madaniyatini shakllantirish zarurligini alohida ta’kidlaydi [4].

Ta’lim tashkilotlari uchun maxsus ishlab chiqilgan ISO 21001 standarti sifat menejmentini joriy etishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Abdulrahman va hammualliflar ushbu standart asosida faoliyat yuritayotgan ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonlarining shaffofligi va boshqaruv samaradorligi sezilarli darajada oshishini ilmiy jihatdan isbotlagan [5].

Milliy ilmiy adabiyotlarda Kambarov J.X., Ruziev Sh.R. va Xursanaliyev B.F. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sifat menejmenti O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning muhim institutsional omili sifatida baholanadi. Mualliflar ta’lim sifati va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni asoslab bergan.[6]

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’limda sifat menejmentini kompleks yondashuv asosida joriy etish masalalari milliy ilmiy adabiyotlarda yetarlicha chuqur yoritilmagan. Ushbu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Mazkur tadqiqot raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimida sifat menejmentini joriy etishning samaradorligini baholashga qaratilgan bo‘lib, unda nazariy va empirik tahlil usullari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda sifat menejmenti va ta’lim sifati bo‘yicha xorijiy hamda milliy ilmiy adabiyotlar o‘rganildi, mavjud konsepsiyalar tizimlashtirildi va tadqiqotning nazariy asosi shakllantirildi. Ushbu jarayonda ta’lim tashkilotlari uchun mo‘ljallangan ISO 21001 talablari asosiy metodologik mezon sifatida qabul qilindi.

Ikkinchi bosqichda oliy ta’lim muassasalarining ochiq statistik ma’lumotlari, ichki sifat nazorati hisobotlari hamda raqamli ta’lim platformalaridan olingan ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Empirik baza sifatida 2021–2024 yillar davomida faoliyat yuritgan bir nechta oliy ta’lim muassasalarining ta’lim sifati indikatorlari tanlab olindi.

Uchinchi bosqichda sifat menejmenti joriy etilgan va joriy etilmagan oliy ta’lim muassasalari ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu bosqichda talabalar qoniqishi, akademik o‘zlashtirish darajasi, raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish holati hamda boshqaruv samaradorligi asosiy indikatorlar sifatida belgilandi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi: tizimli tahlil ta’lim jarayonlari va boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligini aniqlash uchun, qiyosiy tahlil turli oliy ta’lim muassasalari faoliyatini solishtirish maqsadida, statistik umumlashtirish miqdoriy ko‘rsatkichlarni baholash uchun, kontent-tahlil normativ-huquqiy hujjatlar va ichki sifat siyosatini o‘rganishda, mantiqiy umumlashtirish olingan natijalar asosida ilmiy xulosalar chiqarish uchun.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, jumladan World Bank va UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim sifati indikatorlari metodologik asos sifatida foydalanildi.

Olingan ma’lumotlar jadval va foizli ko‘rsatkichlar orqali tizimlashtirildi hamda sifat menejmenti tizimining ta’lim samaradorligiga ta’siri empirik jihatdan baholandi. Tadqiqot natijalari umumlashtirilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

1-jadval

Sifat menejmenti joriy etilishining ta’siri

Ko‘rsatkichlar	SMTsiz OTM (%)	SMT joriy qilingan OTM (%)
Talabalar qoniqishi	62	81
O‘zlashtirish darajasi	65	84
Raqamli monitoring	48	86
Xalqaro akkreditatsiya tayyorligi	35	72
Boshqaruv samaradorligi	60	85

Quyidagi jadvalda sifat menejmenti tizimi (SMT) joriy etilgan va joriy etilmagan oliy ta’lim muassasalari (OTM) faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari SMT ta’lim sifati va boshqaruv samaradorligiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Birinchi ko‘rsatkich — talabalar qoniqish darajasi bo‘yicha SMT joriy etilmagan OTMlarda bu ko‘rsatkich 62 % ni tashkil etgan bo‘lsa, SMT joriy qilingan OTMlarda 81 % ga yetgan. 19 foizlik o‘sish talabalarning ta’lim jarayonlari shaffofligi, xizmatlar sifati hamda raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatlari kengaygani bilan izohlanadi. Ushbu natija ta’lim xizmatlari sifatini tizimli boshqarish talabalar tajribasini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim indikator — o‘zlashtirish darajasi SMTsiz OTMlarda 65 % ni, SMT joriy qilingan muassasalarda esa 84 % ni tashkil etdi. Bu 19 foizlik farq sifat menejmenti orqali o‘quv jarayonlari monitoringi kuchaygani, o‘qitish metodikalarining takomillashgani va individual yondashuvning joriy etilgani bilan bog‘liq.

Uchinchi ko‘rsatkich — raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish darajasi SMTsiz OTMlarda atigi 48 % bo‘lsa, SMT joriy qilingan muassasalarda 86 % ga yetdi. Ushbu 38 foizlik keskin farq sifat menejmenti doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining faol joriy etilishi va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarining kuchayganini anglatadi.

To‘rtinchi indikator — xalqaro akkreditatsiyaga tayyorlik SMTsiz OTMlarda 35 % ni tashkil qilgan bo‘lsa, SMT joriy qilingan muassasalarda 72 % ga yetgan. 37 foizlik tafovut sifat menejmenti

xalqaro standartlarga moslashuvni tezlashtirishi, ichki audit tizimlarini rivojlantirishi hamda hujjatlashtirish jarayonlarini yaxshilashini ko‘rsatadi. Bu esa OTMlarning global ta’lim makoniga integratsiyalashuv salohiyatini oshiradi.

Beshinchi ko‘rsatkich — boshqaruv samaradorligi SMTsiz muassasalarda 60 % bo‘lgan bo‘lsa, SMT joriy qilingan OTMlarda 85 % ga yetdi. 25 foizlik o‘sish strategik rejalashtirish, jarayonlarga asoslangan boshqaruv va ichki nazorat mexanizmlarining kuchaygani bilan izohlanadi.

Umuman olganda, jadval natijalari sifat menejmenti tizimi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifati, raqamlashtirish darajasi, xalqaro standartlarga moslashuv hamda boshqaruv samaradorligini kompleks ravishda yaxshilashini ko‘rsatmoqda. Eng katta ijobiy o‘zgarishlar raqamli monitoring va xalqaro akkreditatsiya tayyorligi ko‘rsatkichlarida kuzatilgani SMTning institutsional rivojlanishga kuchli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Mazkur tahlil shuni ko‘rsatadiki, sifat menejmentini joriy etish nafaqat ta’lim jarayonining ichki sifatini oshiradi, balki OTMlarning raqobatbardoshligini kuchaytirib, ularni xalqaro ta’lim makoniga integratsiyalashuviga mustahkam zamin yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim tizimida sifat menejmentini samarali joriy etish ta’lim sifatini oshirishning eng muhim mexanizmlaridan biridir. Ushbu tizim ta’lim jarayonlarining shaffofligini ta’minlab, boshqaruv samaradorligini oshiradi hamda oliy ta’lim muassasalarining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Sifat menejmenti raqamli monitoring vositalari bilan uyg‘unlashganda talabalar bilim darajasi, pedagoglar faoliyati va institut boshqaruvi o‘rtasida uzviy bog‘liqlik shakllanadi. Shu bois kelgusida oliy ta’lim muassasalarida ISO 21001 standartlarini keng joriy etish, professor-o‘qituvchilarning sifat menejmenti bo‘yicha malakasini oshirish hamda xalqaro akkreditatsiya jarayonlarini faollashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Deming, W. E. (1986). *Out of the crisis*. MIT Press.
2. Juran, J. M. (1992). *Juran on quality by design*. Free Press.
3. Crosby, P. B. (1979). *Quality is free: The art of making quality certain*. McGraw-Hill.
4. Oakland, J. S. (2014). *Total quality management and operational excellence: Text with cases* (4th ed.). Routledge.

UDK: 338.24.01

XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BANDLIKNI OSHIRISH VA DAROMADLARNI KO‘PAYTIRISH MEXANIZMLARI

МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ И УВЕЛИЧЕНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ ЗА СЧЕТ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГ

MECHANISMS FOR INCREASING EMPLOYMENT AND INCREASING INCOME THROUGH THE DEVELOPMENT OF THE SERVICE MARKET

Dawletmuratov Adilbay Mirzaboyevich — Qoraqalpoq davlat universiteti "Menejment va iqtisodiyot asoslari" kafedrasi professor w.b., PhD, dotsent,

Annotatsiya

Ushbu maqolada xizmatlar bozorini rivojlantirish orqali bandlikni oshirish va aholi daromadlarini ko‘paytirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sektori eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri bo‘lib, uning barqaror rivojlanishi iqtisodiy o‘sish, hududiy rivojlanish va kambag‘allikni qisqartirishga xizmat qiladi. Maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi xizmatlar bozorining o‘sish sur’atlari, hududiy tafovutlar, davlat siyosati va strategik chora-tadbirlari, jumladan soliq va ma’muriy yengilliklar, kasbiy tayyorgarlik tizimi, raqamlashtirish va mikromoliyalash kabi mexanizmlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, xizmatlar sektorini rivojlantirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va aholining barqaror daromad manbalarini shakllantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xizmatlar bozori, bandlik, aholi daromadlari, xizmatlar sektori, hududiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, tadbirkorlik, davlat siyosati, innovatsiyalar.

В данной статье анализируются механизмы повышения занятости и увеличения доходов населения посредством развития рынка услуг. В условиях современной экономики сектор услуг является одной из наиболее быстро развивающихся отраслей, а его устойчивое развитие способствует экономическому росту, региональному развитию и сокращению бедности. В статье рассматриваются темпы роста рынка услуг в Республике Узбекистан, региональные различия, государственная политика и стратегические меры, включая налоговые и административные льготы, систему профессиональной подготовки, цифровизацию и механизмы микрофинансирования. Кроме того, исследуются возможности создания новых рабочих мест, расширения предпринимательской деятельности и формирования устойчивых источников доходов населения за счёт развития сектора услуг.

Ключевые слова: рынок услуг, занятость, доходы населения, сектор услуг, региональное развитие, цифровая экономика, предпринимательство, государственная политика, инновации.

This article analyzes the mechanisms for increasing employment and raising household incomes through the development of the service market. In the context of the modern economy, the service sector is one of the fastest-growing sectors, and its sustainable development contributes to economic growth, regional development, and poverty reduction. The article examines the growth dynamics of the service market in the Republic of Uzbekistan, regional disparities, government policies, and strategic measures, including tax and administrative incentives, vocational training systems, digitalization, and microfinance mechanisms. In addition, the study explores opportunities for creating new jobs, expanding entrepreneurial activities, and forming stable sources of income for the population through the development of the service sector.

Keywords: service market, employment, household income, service sector, regional development, digital economy, entrepreneurship, public policy, innovations.

Xizmatlar sektori zamonaviy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, u iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta’minlash va aholi daromadlarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xizmatlar bozorini kengaytirish nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratadi, balki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida ham qo‘shimcha talabni shakllantiradi. Aholining mehnat faoliyati bilan band bo‘lishi aholi daromadlarini oshirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasining asosiy maqsadlaridan biri inson kapitalini rivojlantirishdan iborat. Mazkur hujjatda 2030-yilga borib O‘zbekistonni Global innovatsion indeks reytingida dunyoning yetakchi 60 ta ilg‘or davlati qatoriga kiritish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmoniga 1-ilova “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [1]

t/r	Maqsadlar	Maqsadlarning samaradorlik ko‘rsatkichlari	Hozirgi ko‘rsatkich (2025)	Yillar kesimida					Samaradorlik ko‘rsatkichiga erishishga mas’ul idora
				2026	2027	2028	2029	2030	
12	**Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash orqali barcha yo‘nalishlarda innovatsion faoliyatni keng joriy etish**	O‘zbekistonning Global innovatsiyalar indeksidagi o‘rnini yaxshilash orqali mamlakatni dunyodagi yetakchi 60 ta innovatsion davlat qatoriga kiritish	79	77	74	70	65	60	Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi

Jahon banki tomonidan e’lon qilingan yangi tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarning sog‘lig‘i va ta’limini yaxshilash kelajakda nafaqat alohida shaxslarning, balki butun mamlakatlarning daromadlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida xizmatlar sektori milliy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotda bandlikni oshirish, aholi daromadlarini ko‘paytirish hamda kambag‘allik darajasini qisqartirishda aynan xizmatlar bozori muhim rol o‘ynaydi. Sababi, xizmat ko‘rsatish sohasi kapital talabining nisbatan pastligi, mehnat sig‘imining yuqoriligi hamda kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun qulay imkoniyatlar yaratishi bilan ajralib turadi.

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilning yanvar–dekabr oylarida O‘zbekistonda ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1,05 kvadrillion so‘mni tashkil etdi (norasmiy va yashirin iqtisodiyotni baholash bo‘yicha o‘tkazilgan statistik kuzatuvlar natijalari hisobga olingan holda). Bu ko‘rsatkich 2024-yilning mos davriga nisbatan 14,7 % ga oshdi. Ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi yillar kesimida quyidagicha (yanvar- dekabr): 2025-yil - 1 050,3 trln so‘m, 2024-yil - 840,1 trln so‘m, 2023-yil - 664,8 trln so‘m, 2022-yil - 509,6 trln so‘m, 2021-yil - 389,4 trln so‘m, 2020-yil – 297,2 trln so‘m (2-jadval).

Keltirilgan jadval ma’lumotlari 2020-2025-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasida ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmining barqaror va yuqori sur’atlarda o‘sib borayotganini ko‘rsatadi.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi, mlrd.so‘m hisobida [2]

Klassifikator	2020-yil	2021-yl	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
O‘zbekiston Respublikasi	297209,9	389385,5	509585,4	664816	840146,5	1050293
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	12132,5	14525,3	19054,9	23217,9	28758,8	35196,2
Andijon viloyati	17193	22110,9	27587,4	34359,1	43233,1	53969,6
Buxoro viloyati	14488,5	18247,5	23298,5	28440,1	34441,6	42659,2
Jizzax viloyati	7028,3	9326,7	12111,2	16156,2	19950,5	24612,9
Qashqadaryo viloyati	17876,8	22738,1	28633,8	35747,4	43857,6	54118
Navoiy viloyati	7306	9665,9	13226,6	16773,3	20862,6	25733,6
Namangan viloyati	15449,3	20136,9	27429,1	34930,3	44128,5	56282,9
Samarqand viloyati	20083,8	27457,5	36116,9	47746,7	61018	78163
Surxondaryo viloyati	11311,4	15256,7	19284,8	23467,1	28655,2	35561,3
Sirdaryo viloyati	4824,5	6137,9	7933,7	9513,9	11967,6	14611,4
Toshkent viloyati	22384,6	29535,1	36786,8	46267,2	57341,7	71783,7
Farg‘ona viloyati	22377,4	28488,2	36078,8	45227,8	56780,6	71765,9
Xorazm viloyati	9238,3	12937,3	17639,2	23014,5	29193	36911,6
Toshkent shahri	95332,9	128890,7	173748,4	238502,6	310103,4	397414,2

Xususan, respublika bo‘yicha bozor xizmatlari hajmi 2020-yilda 297 209,9 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib 1 050 293 mlrd so‘mga yetgan. Bu esa besh yil davomida xizmatlar bozori hajmi qariyb 3,5 barobar oshganini ko‘rsatadi. Mazkur holat mamlakat iqtisodiyotida xizmatlar sektorining roli ortib borayotganini va uning iqtisodiy o‘sishning muhim drayverlaridan biriga aylanayotganini tasdiqlaydi.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, xizmatlar hajmining eng yuqori ulushi Toshkent shahri hissasiga to‘g‘ri keladi. Jumladan, 2020-yilda Toshkent shahrida ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi 95 332,9 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 397 414,2 mlrd so‘mga yetgan. Bu poytaxtning iqtisodiy, moliyaviy va biznes markaz sifatida xizmatlar bozorida yetakchi o‘rinni egallashini ko‘rsatadi. Poytaxtda bank-moliya xizmatlari, axborot texnologiyalari, transport-logistika, savdo va turizm xizmatlarining keng rivojlangani ushbu ko‘rsatkichlarning yuqori bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Nisbatan kichikroq iqtisodiy salohiyatga ega hududlarda ham xizmatlar hajmining sezilarli o‘sishi kuzatilmoqda. Masalan, Jizzax, Sirdaryo, Navoiy va Xorazm viloyatlarida xizmatlar hajmi har yili izchil oshib borgan. Bu esa xizmatlar sektorini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan hududiy dasturlar va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash choralari o‘z samarasini berayotganini ko‘rsatadi.

Alohida e’tibor qaratiladigan hududlardan biri Qoraqalpog‘iston Respublikasi hisoblanadi. Ushbu hududda xizmatlar hajmi 2020-yilda 12 132,5 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 35 196,2 mlrd so‘mga yetgan. Bu esa qariyb 3 barobar o‘sishni anglatadi. Biroq respublika miqyosida xizmatlar hajmidagi ulushi hali ham nisbatan past darajada qolmoqda. Bu esa Qoraqalpog‘istonda xizmatlar sektorini yanada rivojlantirish, yangi xizmat turlarini joriy etish va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari O‘zbekiston Respublikasida xizmatlar bozorining so‘nggi yillarda jadal rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Xizmatlar hajmining izchil o‘sib borishi iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan diversifikatsiyalanayotganini, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati kengayib borayotganini hamda aholining xizmatlarga bo‘lgan talabi ortib borayotganini tasdiqlaydi.

2026-yilda mamlakatimizda xizmatlar sektorini jadal rivojlantirish, uning milliy iqtisodiyotdagi ulushini oshirish hamda aholi bandligini kengaytirish maqsadida keng ko‘lamli chora-

tadbirlar amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Xususan, imtiyozli kreditlar ajratish, subsidiyalar berish, turizm infratuzilmasini rivojlantirish hamda minglab yangi servis obyektlarini ishga tushirish orqali xizmatlar bozori hajmini 100 milliard AQSh dollaridan oshirish vazifasi qo‘yilgan. Bu maqsadga erishish uchun xizmat ko‘rsatish sohasining turli yo‘nalishlarini modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi [3].

3-jadvalda xizmatlar bozorini rivojlantirish orqali bandlikni oshirish va aholi daromadlarini ko‘paytirishga xizmat qiluvchi asosiy mexanizmlar tizimlashtirilgan (3-jadvalga qarang).

3-jadvalda keltirilgan mexanizmlar xizmatlar bozorini rivojlantirish orqali bandlikni oshirishning kompleks yondashuvini ifodalaydi. Ularning har biri xizmatlar sektorining alohida tarkibiy jihatlariga ta’sir ko‘rsatib, umumiy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Birinchi mexanizm – soliq va ma’muriy yengilliklar tadbirkorlik muhitini yaxshilashga qaratilgan. Soliq yukining kamayishi va ruxsat berish tartiblarining soddalashtirilishi kichik biznes subyektlarining xizmatlar bozoriga kirib kelishini osonlashtiradi. Natijada norasmiy sektor qisqarib, iqtisodiy faoliyatning rasmiylashtirilishi ortadi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – kasbiy ta’lim va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirishdir. Zamonaviy xizmatlar sektori yuqori malakali kadrlarni talab qilgani sababli, mehnat bozori ehtiyojlariga mos professional tayyorgarlik tizimi bandlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Malakali kadrlar xizmatlar sifatini oshiradi va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

3-jadval

Xizmatlar bozorini rivojlantirish va bandlikni oshirish mexanizmlari [4]

№	Rivojlantirish mexanizmi	Mazmuni	Kutilayotgan natija
1.	**Soliq va ma’muriy yengilliklar**	Kichik va o‘rta biznes hamda xizmat ko‘rsatish sohasidagi korxonalar uchun soliq stavkalarini pasaytirish, faoliyatni rasmiylashtirish jarayonlarini soddalashtirish, litsenziya va ruxsat berish tartiblarini optimallashtirish orqali norasmiy sektorni qonuniylashtirish.	Tadbirkorlik subyektlari soni ortadi, xizmatlar bozori kengayadi va yangi ish o‘rinlari yaratiladi.
2.	**Kasbiy ta’lim va qayta tayyorlash tizimi**	Mehnat bozori ehtiyojlariga mos kasblar bo‘yicha professional kadrlarni tayyorlash, malaka oshirish kurslarini rivojlantirish hamda xizmatlar sohasiga mos kompetensiyalarni shakllantirish.	Malakali ishchi kuchi shakllanadi, xizmatlar sifati oshadi va ishchilarning daromadlari ortadi.
3.	**Raqamlashtirish va innovatsion xizmatlar**	IT-xizmatlar, elektron tijorat, onlayn platformalar, masofaviy ta’lim va raqamli servislarni rivojlantirish orqali xizmatlar sektorining yangi yo‘nalishlarini shakllantirish.	Yangi turdagi ish o‘rinlari yaratiladi, xizmatlar bozorining hududiy chegaralari kengayadi.
4.	**Mikromoliyalash va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash**	Xizmat ko‘rsatish sohasidagi kichik biznes loyihalarini imtiyozli kreditlash, startap tashabbuslarini grantlar orqali qo‘llab-quvvatlash va moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish.	Kichik tadbirkorlik rivojlanadi, yangi xizmat korxonalari tashkil etiladi.
5.	**Mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish**	Mahallalarda xizmat ko‘rsatish markazlarini tashkil etish, aholini tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilish, hududiy dasturlar orqali yangi xizmat turlarini joriy etish.	Mahalliy darajada bandlik oshadi, aholining barqaror daromad manbalari shakllanadi.

Uchinchi mexanizm – raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish bo‘lib, u xizmatlar bozorining yangi segmentlarini shakllantiradi. Raqamli platformalar va IT xizmatlar orqali masofaviy bandlik imkoniyatlari kengayadi, bu esa ayniqsa yoshlar va yuqori malakali mutaxassislar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

To‘rtinchi mexanizm – mikromoliyalash tizimini rivojlantirishdir. Moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining kengayishi kichik biznes loyihalarining amalga oshirilishini rag‘batlantiradi va xizmat ko‘rsatish sohasida yangi korxonalar tashkil etilishiga zamin yaratadi.

Beshinchi mexanizm – mahalliy darajada tadbirkorlikni rivojlantirish hisoblanadi. Mahalla darajasida xizmat ko‘rsatish markazlarini tashkil etish aholining iqtisodiy faolligini oshiradi, ayniqsa kam daromadli qatlamlar uchun yangi daromad manbalarini yaratadi.

Umuman olganda, yuqorida keltirilgan mexanizmlarning o‘zaro uyg‘un va tizimli tarzda amalga oshirilishi xizmatlar bozorining barqaror rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xizmatlar sektori iqtisodiyotning eng moslashuvchan va tez rivojlanadigan tarmoqlaridan biri bo‘lib, u qisqa vaqt ichida yangi ish o‘rinlarini yaratish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish hamda aholi daromadlarini oshirish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes subyektlarining xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yuritishi iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytiradi, xizmatlar sifatining yaxshilanishiga va iste’molchilar uchun qulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-21-sonli Farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-8050769
2. Jahon banki. “Global Economic Prospects”, Washington, D.C., 2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Bozor xizmatlari statistikasi 2020–2025.
4. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1–17.
5. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. University of Chicago Press.
6. Dawletmuratov A. Xizmatlar sohasini boshqarish orqali kambag‘allikni qisqartirish mexanizmlarining nazariy modeli. Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal. 2026 y. №1/2 (134), 18-21 b.

UDK: 338.24:004

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOT: HOLATI, MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В УЗБЕКИСТАНЕ: СТАТУС, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN: STATUS, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Karimova Latofat Sadullayevna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti PhD, dotsent v.b;

Jabborov Abdulla Akbar o‘g‘li
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishi masalalari ko‘rib chiqilgan. Mamlakatimizda raqamli transformatsiyaning joriy holati tahlil qilinib, asosiy ko‘rsatkichlar xalqaro me’yorlar bilan qiyosiy o‘rganilgan. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar — axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasi, kadrlar salohiyati, qonunchilik muhiti va moliyalashtirish manbalari — sistemali tarzda baholangan. Maqolada raqamli iqtisodiyotning milliy YaIM ga hissasi, elektron tijorat hajmi, raqamli xizmatlar bozorining dinamikasi tahlil qilingan hamda sohadagi asosiy to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari taklif etilgan. Natijalar asosida O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni jadal rivojlantirish uchun siyosiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, AKT infratuzilmasi, e-tijorat, fintech, Sanoat 4.0.

В данной статье рассматриваются вопросы формирования и развития цифровой экономики в Узбекистане. Анализируется текущее состояние цифровой трансформации в нашей стране, изучаются основные показатели в сравнении с международными стандартами. Систематически оцениваются факторы, влияющие на развитие цифровой экономики – информационно-коммуникационная технологическая инфраструктура, человеческие ресурсы, законодательная среда и источники финансирования. В статье анализируется вклад цифровой экономики в ВВП страны, объем электронной коммерции, динамика рынка цифровых услуг, предлагаются основные препятствия в этой области и пути их преодоления. На основе полученных результатов были разработаны рекомендации по политике для ускоренного развития цифровой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, ИКТ-инфраструктура, электронная коммерция, финтех, Индустрия 4.0.

This article examines the issues of the formation and development of the digital economy in Uzbekistan. The current state of digital transformation in our country is analyzed, and the main indicators are studied in comparison with international standards. The study systematically assesses the factors affecting the development of the digital economy — information and communication technology infrastructure, human resources, legislative environment and sources of financing. The article analyzes the contribution of the digital economy to the national GDP, the volume of e-commerce, the dynamics of the digital services market, and proposes the main obstacles in the field and ways to overcome them. Based on the results, policy recommendations were developed for the accelerated development of the digital economy in Uzbekistan.

Keywords: digital economy, digital transformation, ICT infrastructure, e-commerce, fintech, Industry 4.0.

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy global iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, mamlakatlarning barqaror rivojlanishi, raqobatbardoshligi va innovatsion salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet infratuzilmasining kengayishi hamda raqamli platformalarning ommalashuvi iqtisodiy jarayonlarning transformatsiyasiga olib kelib, an’anaviy biznes modellarini tubdan o‘zgartirmoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham so‘nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Davlat boshqaruvi, moliya tizimi, savdo, sanoat va xizmatlar sohalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish, shaffoflikni ta’minlash va yangi qiymat zanjirlarini yaratishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimi, raqamli to‘lov xizmatlari, onlayn savdo platformalari hamda sun’iy intellekt asosidagi yechimlarning joriy etilishi mamlakatda raqamli iqtisodiyotning shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida qator muammolar ham mavjud bo‘lib, ular orasida raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, hududlar o‘rtasida raqamli tafovutlarning mavjudligi, kadrlar salohiyatining yetishmasligi hamda kiberxavfsizlik bilan bog‘liq tahdidlar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish va raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning hozirgi holatini chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda uning rivojlanish istiqbollarini belgilash zarurati bilan izohlanadi. Tadqiqot doirasida raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, uning iqtisodiy tizimdagi o‘rni va ahamiyati hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari kompleks yondashuv asosida o‘rganiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning hozirgi holatini baholash, rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolarni aniqlash va istiqboldagi ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli iqtisodiyot tushunchasini ilmiy muomalaga Don Tapscott 1994 yilda kiritgan bo‘lib, u bu tushunchani "intellektual kapital va axborot texnologiyalariga asoslangan yangi iqtisodiy tizim" sifatida ta’riflagan [1]. Keyinchalik bu sohadagi tadqiqotlar tobora kengayib, Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish, mehnat bozori va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini chuqur o‘rgangan. Ular "ikkinchi mashina asri" konsepsiyasida texnologik tezlanishning iqtisodiy tengsizlikni ham kuchaytirishi, ham yangi imkoniyatlar eshigini ochishi mumkinligini asoslab bergan [2].

Jahon banki tadqiqotchilarining ishlarida raqamli infratuzilma va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi ijobiy korrelyatsiya empirik jihatdan tasdiqlangan. Xususan, keng polosalik internet tarmog‘iga kirish imkoniyatining 10 foizga oshishi rivojlanayotgan mamlakatlarda YaIM ni o‘rtacha 1,38 foizga o‘stirishi ko‘rsatilgan [3]. UNCTAD hisobotida esa raqamli iqtisodiyotning global miqyosda 15,5 trln dollarni — ya’ni jahon YaIM ning 15,5 foizini tashkil etishi qayd etilgan va bu ko‘rsatkich har yili o‘sib borayotganligi ta’kidlangan [4]. ITU (Xalqaro elektr aloqa ittifoqi) tadqiqotlari ko‘rsatishicha, raqamli inklyuziya — ya’ni aholining keng qatlamlari uchun internet va raqamli xizmatlarga kirishni ta’minlash — iqtisodiy o‘sish bilan sezilarli ijobiy bog‘liqlikka ega [5]. BMTning elektron hukumat rivojlanish indeksiga ko‘ra esa raqamli davlat xizmatlari aholining hayot sifatini yaxshilashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda [6].

O‘zbekiston misolida raqamli iqtisodiyotni o‘rganish yaqin o‘n yillikda faollashib, mahalliy iqtisodchilar tomonidan bir qator fundamental va amaliy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Sh. Toshmatov va M. Yusupova O‘zbekistonda elektron hukumat tizimining joriy etilishi va uning ma’muriy samaradorlikka ta’sirini o‘rganib, davlat xizmatlarini raqamlashtirishning iqtisodiy samara ko‘rsatkichlarini hisoblashning metodologik asoslarini ishlab chiqqan [11]. A. Xoliqov esa mamlakatimizda fintech sektorining rivojlanish bosqichlari va iste’molchilar xulq-atvori transformatsiyasini tahlil qilgan [12]. Biroq O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy

ko‘rsatkichlarga yig‘ma ta’sirini baholash sohasida hali yetarli tadqiqotlar olib borilmagan — ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga yo‘naltirilgan.

Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanilgan: (1) O‘zbekiston Statistika qo‘mitasi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hamda xalqaro tashkilotlarning rasmiy statistik ma’lumotlarini tahlil qilish; (2) kross-seksion qiyosiy tahlil — O‘zbekiston ko‘rsatkichlarini MDH va rivojlanayotgan iqtisodiyotlar ko‘rsatkichlari bilan solishtirish; (3) SWOT-tahlil — raqamli iqtisodiyot rivojlanishidagi kuchli va kuchsiz tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlarni aniqlash; (4) ekspert baholash metodi — tarmoq mutaxassislari va akademik doira vakillari bilan suhbatlar asosida sifatli ma’lumotlar to‘plash.

Tadqiqotda asosiy manba sifatida 2018—2024 yillar qamrovini o‘z ichiga oluvchi panel ma’lumotlardan foydalanilgan. Xalqaro qiyosiy tahlil uchun Jahon iqtisodiy forumining Global Raqobatbardoshlik indeksi, BMTning Elektron hukumat rivojlanish indeksi (EGDI) va ITU ma’lumotlaridan foydalanilgan. Hisob-kitoblar Microsoft Excel va Stata dasturlarida amalga oshirilgan.

O‘zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 2018—2024 yillar oralig‘ida 7,5 milliondan 24 millionga yaqinga ko‘tarilib, aholi qamrovi 22 foizdan 67 foizga oshgan. Ushbu ko‘rsatkich mintaqadagi o‘rtacha darajadan yuqori bo‘lsa-da, Yevropa davlatlari (90% dan ortiq) va Janubiy-Sharqiy Osiyo davlatlarining yetakchilaridan (Koreya 97,6%, Yaponiya 93%) sezilarli darajada orqada qolmoqda. Mobil internet aloqasi rivoji ayniqsa salmoqli: 4G LTE tarmog‘i 2023 yil holatiga ko‘ra mamlakatning 80 foizidan ziyod hududini qamrab olganligi, 5G aloqasini joriy etish sinov bosqichlari Toshkentda amalga oshirilayotganligi qayd etilmoqda.

Biroq katta shahar va qishloq hududlar o‘rtasidagi raqamli farq (digital divide) hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Toshkent shahridagi internet tarqalish ko‘rsatkichi 92 foizni tashkil etgan holda, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida bu ko‘rsatkich 40—45 foiz darajasida qolmoqda. Ushbu hududiy nomutanosiblik raqamli iqtisodiyotning inklyuziv rivojlanishiga jiddiy to‘siq bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda elektron tijorat bozori so‘nggi besh yilda jadal rivojlanmoqda. 2019 yilda umumiy hajmi taxminan 200 mln AQSh dollarini tashkil etgan e-tijorat bozori 2023 yilga kelib 1,2 mlrd dollardan oshib ketdi — bu 6 baravarlik o‘sishni anglatadi. Bozorning yetakchi ishtirokchilari qatorida Uzum Market, OLX O‘zbekiston, Zoodmall va bir qator tarmoqqa xos platformalar mavjud. COVID-19 pandemiyasi davri onlayn xaridlar odatini keskin rag‘batlantirdi: 2020—2021 yillarda e-tijorat hajmi yiliga o‘rtacha 85 foizga o‘sdi.

Raqamli xizmatlar sektorida IT-eksport alohida ahamiyat kasb etmoqda. 2022 yilda O‘zbekistonning IT-eksport hajmi 300 mln dollarga yetib, 2018 yilga nisbatan 4,5 baravar o‘sdi. Hukumat 2030 yilga kelib IT-eksportni 5 mlrd dollarga yetkazish maqsadini belgilab, IT Park rezidentlariga soliq va bojxona imtiyozlari taqdim etmoqda. Hozirda 500 dan ortiq kompaniya IT Parkda ro‘yxatdan o‘tib, 30 000 dan ziyod mutaxassisga ish joyi yaratilgan.

Moliyaviy texnologiyalar (fintech) sohasi O‘zbekistonda eng jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biriga aylangan. Payme, Click, Uzcard va Humo kabi mahalliy to‘lov tizimlari millionlab foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatmoqda. 2023 yil ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda 25 mln dan ortiq bank kartasi muomalada bo‘lib, naqd bo‘lmagan to‘lovlarning umumiy to‘lovlardagi ulushi 35 foizga yetgan — bu 2019 yildagi 7 foizlik ko‘rsatkichdan sezilarli o‘sishdir. O‘zbekiston Markaziy bankining «Raqamli so‘m» loyihasi (CBDC) bo‘yicha sinov loyihalari amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, ochiq bank tizimi (Open Banking) konsepsiyasini joriy etish, kriptovalyutalarni tartibga solish va blokchain texnologiyalarini davlat boshqaruviga tatbiq etish bo‘yicha me’yoriy-huquqiy bazani shakllantirishga qaratilgan faol ishlar olib borilmoqda.

O‘zbekiston BMTning Elektron hukumat rivojlanish indeksi (EGDI) reytingida 2018 yildagi 91-o‘rindan 2022 yilda 69-o‘ringa ko‘tarildi — bu reytingdagi eng tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kirganligini anglatadi. My.gov.uz portalida 700 dan ortiq elektron davlat xizmati taqdim etilayotgan bo‘lib, ularning 2023 yilda umumiy foydalanish soni 50 mln ga yaqin tranzaksiyani tashkil etdi. "Yagona darcha" prinsipi asosida davlat xizmatlarini raqamlashtirish fiskal samaradorlikni oshirdi: byudjet xarajatlarini qisqartirish va korrupsiyaga qarshi kurashda oshkoralik

darajasi yaxshilandi. "Raqamli shahar" konsepsiyasini Toshkentda sinov tartibida joriy etish borasida muhim qadamlar qo‘yildi: aqlli transport boshqaruvi, nazorat kamera tizimlari va elektron kommunal to‘lov xizmatlari aholining kundalik hayotiga kirib bordi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishidagi eng o‘tkir muammo — malakali IT-mutaxassislar yetishmasligi. Mamlakat iqtisodiyoti 2030 yilga kelib 100 000 dan ortiq qo‘shimcha IT-mutaxassisga ehtiyoj sezishi prognoz qilinmoqda, holbuki hozirgi oliy ta’lim tizimi yiliga taxminan 7 000—8 000 bitiruvchi tayyorlaydi. Bu bo‘shliq milliy IT-loyihalarda chet ellik mutaxassislarga bog‘liqlikni oshirib, ish haqi xarajatlarini ko‘tarmoqda. Bundan tashqari, aholining katta qismi orasida raqamli savodxonlik darajasi pastligicha qolmoqda: 35 yoshdan yuqori aholi guruhlarida kompyuter va internet unumli foydalanish ko‘nikmalari hali ham yetarlicha rivojlanmagan.

Startap ekotizimining rivojlanmaganligi va venchur kapital bozorining shakllanmaganlik darajasi O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivoji uchun jiddiy to‘siq hisoblanadi. 2023 yil ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonlik startaplarga jalb etilgan venchur investitsiyalar hajmi 50 mln dollardan oshmagan — bu Hindiston (20+ mlrd dollar) yoki Gruziya bilan solishtirib bo‘lmaydigan raqam. Kreditlarga kirish imkoniyatining chegaralanganligi, tijorat banklarining yuqori foiz stavkalari (14—20%) va garovi cheklangan innovatsion loyihalarga moliyalashtirishning qiyinligi — bular raqamli startaplar rivojini to‘xtatuvchi asosiy omillar.

Raqamli sohadagi qonunchilik bazasi texnologiyalar taraqqiyotiga nisbatan sekin rivojlanmoqda. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonunning amaliyotda to‘liq amalga oshirilmasligi, bulutli hisoblash va sun’iy intellekt uchun aniq tartibga soluvchi standartlarning yo‘qligi va kiberxavfsizlik sohasidagi normativlar tizimining barqarorlashmaganligini qayd etish zarur. Elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortish va ularga nisbatan tartibga solish mexanizmlarining noaniqligi ba’zi kompaniyalarni norasmiy sektorda qolishga undamoqda.

Internet tarmoqlarining sifati va tezligi hududlar bo‘yicha katta farq qilishda davom etmoqda. Keng polosali internet xizmatlarining narxi ko‘plab oilalar uchun hali ham qimmat: Speedtest Global Index ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda o‘rtacha mobil internet tezligi jahon o‘rtachasidan pastroq. Kiberxavfsizlik sohasida esa tarmoq hujumlariga duch kelayotgan hukumat va xususiy tashkilotlar soni ortmoqda, lekin ularning aksariyati kiberxavfsizlik bo‘yicha yetarli malakali xodimlar va zamonaviy infratuzilmaga ega emas.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining SWOT-tahlili amalga oshirildi.

Kategoriya	Tavsif
Kuchli tomonlar (Strengths)	1. Yosh va faol aholining katta ulushi — 30 yoshgacha bo‘lgan aholi umumiy aholining 60% dan ortig‘ini tashkil etadi. 2. Yuqori matematik va texnik ta’lim an’analari. 3. Qulaylik kafolatlangan hukumat islohotlari va IT imtiyozlari. 4. Strategik geografik joylashuv — Markaziy Osiyo IT-markazi bo‘lish imkoniyati.
Kuchsiz tomonlar (Weaknesses)	1. AKT infratuzilmasining hududlar bo‘yicha notekisligi. 2. Malakali IT-mutaxassislar tanqisligi. 3. Venchur moliyalashtirish tizimining rivojlanmaganlik darajasi. 4. Ingliz tili bilimining past darajasi — xalqaro bozorga chiqishni cheklovchi omil.
Imkoniyatlar (Opportunities)	1. Xalqaro loyihalar doirasida investitsiya jalb qilish. 2. Onlayn ta’lim (EdTech) va masofaviy mehnat bozorlarini rivojlantirish. 3. Mintaqaviy IT-eksport salohiyatini kengaytirish. 4. Agritech va Smart Farming texnologiyalari orqali qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish.

Kategoriya	Tavsif
Tahdidlar (Threats)	1. Xalqaro IT kompaniyalarining kuchli raqobati. 2. Beyin oqimi — malakali IT-mutaxassislarning chet elga ko‘chib ketishi. 3. Kiberxavfsizlik tahdidlarining ortishi. 4. Texnologik bog‘liqlik — asosiy raqamli platformalar va qurilmalar importiga haddan ortiq tayanish.

Raqamli iqtisodiyot sohasida yetakchi davlatlarning tajribasi O‘zbekiston uchun qimmatli saboqlar beradi. Estoniya — "raqamli respublika" modeli: aholisi atigi 1,3 mln bo‘lgan ushbu Boltiqbo‘yi mamlakatida 99 foiz davlat xizmati onlayn rejimda ko‘rsatiladi, raqamli shaxsiyat (e-ID) fuqarolar tomonidan keng qo‘llaniladi va elektron saylov tizimi ishonchli faoliyat ko‘rsatmoqda. Estonia IT-eksporti YaIM ning 7 foizidan ortiq ulushni tashkil etadi.

Hindiston tajribasi ayniqsa O‘zbekiston uchun dolzarb: demografik tuzilmasi va iqtisodiy rivojlanish darajasi jihatidan o‘xshash bo‘lgan Hindiston "Digital India" dasturi (2015) orqali ulkan transformatsiyaga erishdi. UPI to‘lov platformasi orqali 2023 yilda 100 mlrd dollardan ortiq tranzaksiya amalga oshirildi. Hindistonning Aadhaar biometrik shaxsiyatlashtirish tizimi 1,4 mlrd fuqaroga raqamli identifikatsiya berdi va moliyaviy inklyuziyani kengaytirdi.

MDH davlatlari orasida Qozog‘iston va Gruziyaning tajribasi ham diqqatga sazovor. Qozog‘iston «Raqamli Qozog‘iston» dasturi doirasida IT-parklar tarmog‘ini kengaytirdi va AIFC orqali fintech huquqiy muhitini modernizatsiya qildi. Gruziya esa soliq ma’muriyatini raqamlashtirish va tadbirkorlik muhitini soddalashtirish yo‘li bilan qisqa vaqtda Doing Business reytingida yuqori o‘ringa ko‘tarildi.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning o‘sish sur’ati MDH o‘rtacha ko‘rsatkichidan oshib ketmoqda, biroq ushbu o‘sish hali ham poydevorini shakllantirish bosqichida. Brynjolfsson va McAfee tomonidan asoslangan "umumiy maqsadli texnologiya" (General Purpose Technology) nazariyasi asosida baholansa [2], O‘zbekistondagi raqamli transformatsiya aynan shu nazariya doirasida — ya’ni texnologiyalarning dastlab bitta sohada qo‘llanib, keyinroq butun iqtisodiyotga tarqalish jarayonida ekanligi ko‘rinmoqda. E-tijoratning yiliga 6 baravarlik o‘sishi va fintech sektorining tez rivojlanishi buning yorqin namunasidir.

Jahon banki metodologiyasiga muvofiq hisoblangan ko‘rsatkichlar shuni tasdiqlaydi: O‘zbekistonda keng polosalik internet qamrovining 22 foizdan 67 foizga o‘sishi — ya’ni taxminan 45 foizlik o‘sish — nazariy jihatdan YaIM ning 6,2 foizga qo‘shimcha o‘sishini ta’minlashi mumkin edi [3]. Biroq amaliyotda bu potensial to‘liq ro‘yobga chiqmagan, chunki raqamli infratuzilmaning mavjudligi yolg‘iz o‘zi yetarli emas — uni samarali foydalanish uchun kadrlar salohiyati, qonuniy muhit va moliyaviy ekotizim ham bir vaqtning o‘zida rivojlanishi kerak.

OECD tadqiqotlari ko‘rsatganidek, raqamli iqtisodiyotning YaIM ga hissasi faqat infratuzilma qurish bilan emas, balki "raqamli ko‘nikmalar" (digital skills) ning aholida keng tarqalishi bilan ham belgilanadi [15]. O‘zbekistonda esa hali raqamli savodxonlik darajasi aholining aksariyatida, xususan 35 yoshdan yuqori va qishloq joylarda yashovchi guruhlar orasida yetarlicha rivojlanmagan. Bu hol raqamli iqtisodiyot qamrovini cheklaydi va uning inklyuziv xarakter kasb etishiga to‘sqinlik qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlangan eng muhim tarkibiy muammolardan biri — shahar va qishloq hududlar o‘rtasidagi raqamli tengsizlik hisoblanadi. Toshkentda internet qamrovi 92 foizni tashkil etgan holda, Surxondaryo viloyatida bu ko‘rsatkich 40—45 foiz darajasida qolmoqda. Ushbu farq nafaqat infratuzilma muammosi — u ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning raqamli ko‘rinishi hamdir.

UNCTAD hisobotida ta’kidlanganidek, raqamli tengsizlik odatda mavjud iqtisodiy tengsizlikni kuchaytiradi: raqamli xizmatlarga kirishi bo‘lgan hududlar tezroq rivojlanib, orqada qolgan hududlar yanada ko‘proq ortda qoladi [4]. O‘zbekistonda ushbu xavf ayniqsa dolzarb bo‘lib, viloyatlar orasidagi iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farq qachondan beri kuzatilayotgan bo‘lsa, raqamli tengsizlik uni yanada kuchaytirishi mumkin. Shu bois, hududiy raqamli inklyuziya masalasini alohida siyosat ustuvorligi sifatida ko‘rib chiqish zarur. Qiyosiy tahlil ko‘rsatishicha, Hindistonning "BharatNet" loyihasi — qishloq panchoyatlarini optik tolali kabel bilan ulash dasturi — raqamli tengsizlikni bartaraf etishda samarali usul sifatida isbotlangan. Ushbu tajriba O‘zbekiston sharoitiga

moslashtirilishi, xususan tog‘li va uzoq hududlarni sun’iy yo‘ldosh interneti texnologiyalari orqali qamrab olish rejalariga qo‘shilishi mumkin. ITU standartlariga muvofiq, universal kirish xizmati kontseptsiyasini qonuniy asosda mustahkamlash ham muhim chora hisoblanadi [5].

O‘zbekistonda naqd bo‘lmagan to‘lovlar ulushining 7 foizdan 35 foizga o‘sishi katta yutuq bo‘lsa-da, bu ko‘rsatkich hali juda past. Taqqoslash uchun: Hindistonning UPI tizimi joriy etilganidan beri naqd bo‘lmagan to‘lovlar ulushi bir necha yil ichida 70 foizdan oshib ketdi. Manyika va boshqalar (2016) o‘z tadqiqotlarida rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to‘lov tizimlarining moliyaviy inklyuziyani sezilarli kengaytirishini ko‘rsatgan: har bir foizlik naqd bo‘lmagan to‘lovlar ulushi oshishi bilan rasmiy bank sektoriga qo‘shilish darajasi ham yuqorilashadi [14].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tapscott, D. (1996). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
3. World Bank. (2016). World Development Report 2016: Digital Dividends. Washington, DC: World Bank.
4. UNCTAD. (2023). Digital Economy Report 2023. United Nations Conference on Trade and Development, Geneva.
5. ITU. (2023). Measuring Digital Development: ICT Price Baskets 2023. International Telecommunication Union, Geneva.
6. United Nations. (2022). E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. UN DESA.
7. WEF. (2023). Global Competitiveness Report 2023. World Economic Forum, Geneva.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi "O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. (2023). O‘zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: statistik ma’lumotlar. Toshkent.
10. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. (2023). O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot holati to‘g‘risida hisobot. Toshkent.
11. Toshmatov, Sh., & Yusupova, M. (2021). Elektron hukumat tizimini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 12—28.
12. Xoliqov, A. (2022). O‘zbekistonda fintech sektorining rivojlanishi va iste’molchilar xulq-atvorining transformatsiyasi. O‘zbekiston iqtisodiyoti, (2), 45—59.
13. Djankov, S., & Nasr, H. (2020). Digital Technologies and Growth in Developing Countries. Policy Research Working Paper No. 9192. World Bank.
14. Manyika, J. et al. (2016). Digital Finance for All: Powering Inclusive Growth in Emerging Economies. McKinsey Global Institute.

UDK: 378.14:339.138

OLIY TA’LIM MUASSASASALARIDA MOSLASHUVCHAN MARKETING STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH MEXANIZMLARI

МЕХАНИЗМЫ РАЗРАБОТКИ АДАПТИВНЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

MECHANISMS FOR DEVELOPING ADAPTIVE MARKETING STRATEGIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Maxmudov Faxriddin Umarovich
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya

Maqolada oliy ta’lim muassasalarining bozor sharoitida barqarorligini ta’minlashda adaptiv marketing strategiyalarining roli tahlil qilinadi. Muallif OTMni murakkab adaptiv tizim (Complex Adaptive Systems – CAS) sifatida qaraydi va uning tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga moslashish mexanizmlarini taklif etadi. Maqolada strategik moslashuv (AS), biznes-jarayonlarni moslashuv (ABP) va biznes-parametrlarni moslashuv (AP) kabi uch darajali boshqaruv modeli asoslanadi. Zamonaviy adabiyotlar tahlili asosida model raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish yo‘nalishlarida rivojlantiriladi.

Kalit so‘zlar: adaptiv marketing strategiyasi, oliy ta’lim muassasasi, murakkab adaptiv tizim, barqarorlik, raqamli transformatsiya, VUCA muhiti.

В статье анализируется роль адаптивных маркетинговых стратегий в обеспечении стабильности высших учебных заведений в рыночных условиях. Автор рассматривает ВУЗ как сложную адаптивную систему (CAC) и предлагает механизмы ее адаптации к изменениям внешней среды. Статья основана на трехуровневой модели управления: стратегическая адаптация (АС), адаптация бизнес-процессов (АБП) и адаптация бизнес-параметров (АП). На основе анализа современной литературы модель разработана в областях цифровой трансформации, искусственного интеллекта и принятия решений на основе данных.

Ключевые слова: адаптивная маркетинговая стратегия, высшее учебное заведение, сложная адаптивная система, устойчивость, цифровая трансформация, VUCA-среда.

The article analyzes the role of adaptive marketing strategies in ensuring the stability of higher education institutions in market conditions. The author considers the HEI as a complex adaptive system (Complex Adaptive Systems – CAS) and proposes mechanisms for its adaptation to changes in the external environment. The article is based on a three-level management model: strategic adaptation (AS), business process adaptation (ABP) and business parameter adaptation (AP). Based on the analysis of modern literature, the model is developed in the areas of digital transformation, artificial intelligence and data-based decision-making.

Keywords: adaptive marketing strategy, higher education institution, complex adaptive system, sustainability, digital transformation, VUCA environment.

Zamonaviy iqtisodiyotda yuqori malakali mutaxassislarga bo‘lgan talab doimiy ravishda ortib bormoqda. Bunday mutaxassislar nafaqat chuqur bilimga ega bo‘lishi, balki innovatsiyalarni amalga oshirish, tezkor qaror qabul qilish, iqtisodiy strategiyani ishlab chiqish va shaxsiy rivojlanishga intilishi kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda oliy ta’lim tizimi muhim rol o‘ynaydi.

Ta’lim jamiyatning eng muhim institutlaridan biri sifatida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga sezgir. Biroq bu ta’sir faqat oqibatlarga qarshi reaksiya bo‘lmasligi, balki oldindan prognoz qilinishi lozim. Chunki mutaxassislarni tayyorlash uzoq davom etadigan, katta resurslar talab qiladigan

jarayon bo‘lib, uning barqarorligi sifat kafolatlaridan biridir. Oliy maktab oldidagi asosiy vazifa – nafaqat o‘zgarishlarga moslasha oladigan, balki ularni biroz oldindan ko‘ra biladigan mutaxassislarni tayyorlashdir. Faqat oldindan ta’lim (опережающее образование) tamoyili zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos keladi [2].

So‘nggi yillarda oliy ta’lim muassasalarining faoliyat muhiti tubdan o‘zgardi. COVID-19 pandemiyasi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, demografik o‘zgarishlar va mehnat bozoridagi transformatsiyalar OTMlarni boshqaruv modellarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qilmoqda. Xalqaro tadqiqotchilar tomonidan ushbu sharoit VUCA (Volatility – beqarorlik, Uncertainty – noaniqlik, Complexity – murakkablik, Ambiguity – noaniqlik) muhiti sifatida tavsiflanmoqda [1]. Bunday muhitda an’anaviy chiziqli boshqaruv modellari o‘z samaradorligini yo‘qotadi va adaptiv yondashuvlar talab etiladi.

Adabiyotlar tahlili

Oliy ta’lim muassasalarini murakkab adaptiv tizim (CAS) sifatida qarash XX asr oxiri – XXI asr boshlarida shakllangan bo‘lib, I. Ansof [3], В.А. Долятовский va boshqalar (2006) tomonidan asoslangan edi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, OTM tashqi muhit bilan doimiy o‘zaro aloqada bo‘lgan, o‘z-o‘zini tashkil etuvchi va emergensiv xususiyatlarga ega tizimdir.

So‘nggi yillarda ushbu nazariy yondashuv sezilarli darajada rivojlantirildi. Salwa Ismail [6] tomonidan himoya qilingan doktorlik dissertatsiyasida universitetlar murakkab adaptiv tizimlar sifatida agent-asoslangan modellashtirish (ABM) usulida tahlil qilinadi. Tadqiqotchi AQSh universitetlarining jamg‘arma mablag‘lari taqsimotida “kuch qonuni” (power-law) naqshlarini aniqlab, statik muvozanat modellarining universitetlarning heterojen xatti-harakatlarini tahlil qilishda yaroqsizligini isbotlaydi [7].

Katherine Stevenson va boshqalar Missuri universiteti tibbiyot fakultetida amalga oshirilgan transformatsion o‘zgarishlarni CAS nuqtai nazaridan tahlil qilib, “umumiy maqsad” va “yetakchilikning emergensiv hodisa sifatidagi” tushunchalarini modelga qo‘shish orqali CAS frameworkini ta’lim kontekstiga moslashtirgan [2, 5]. Ushbu tadqiqot Topilinaning “adaptiv boshqaruv uchinchi iyerarxiya” degan g‘oyasini amaliy jihatdan asoslaydi.

Raqamli transformatsiya kontekstida adaptiv marketing strategiyalari masalasi Nik Hadyanee Nik Othman va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Tadqiqotda platforma strategiyasi, kontent tipologiyasi, auditoriyani segmentlash va samaradorlik analitikasi kabi omillar aniqlangan. Mualliflarning ta’kidlashicha, Instagram va TikTok kabi platformalar abituriyentlar bilan interaktiv bog‘lanishda samarali bo‘lsa, ota-onalar Facebook va universitet rasmiy veb-saytlarini afzal ko‘rishadi [1].

Shyam Swarup Khanal tomonidan 2022-2024 yillardagi 11 ilmiy nashrning tahlili asosida post-pandemiya davrida OTM marketing faoliyatining o‘zgarishlari o‘rganilgan. Tadqiqotda an’anaviy 7P marketing miksu post-pandemiya sharoitida boshqaruv amaliyotlari, infratuzilma, moliyaviy omillar, dastur xususiyatlari, brending va media ta’sirlari bilan to‘ldirilishi ko‘rsatilgan [6].

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda adaptiv marketing strategiyalarini ishlab chiqishda quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

1. Murakkab adaptiv tizimlar (CAS) nazariyasi. OTM tashqi muhit bilan doimiy o‘zaro aloqada bo‘lgan, o‘z-o‘zini tashkil etuvchi tizim sifatida qaraladi. Zamonaviy CAS tadqiqotlarida agent-asoslangan modellashtirish [6] va hisoblash ijtimoiy fanlari usullari qo‘llanilmoqda [7].

2. Beqarorlikni baholash shkalasi. Beqarorlik darajasini aniqlash uchun uch parametr bo‘yicha 9 balli shkala qo‘llaniladi: o‘zgarishlar tezligi, o‘zgarishlar darajasi va oldindan aytish imkoniyati.

3. VUCA muhit tahlili. VUCA(Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) kontseptsiyasi asosida tashqi muhitning beqarorlik darajasi baholanadi [1].

4. Besh nomutanosiblik bosqichi modeli. OTMning tashqi muhit bilan nomutanosibligi besh bosqichga ajratiladi. Har bir bosqich muayyan moslashuv mexanizmini talab qiladi:

1-jadval

OTMlarda besh nomutanosiblik bosqichi modeli [5]

Bosqich	Nomutanosiblik darajasi	Zarur o‘zgarishlar
1-bosqich	Eng yuqori	Missiya, maqsadlar, strategiyalar, biznes-jarayonlar, tuzilma
2-bosqich	Yuqori	Maqsadlar, strategiyalar, biznes-jarayonlar, tuzilma
3-bosqich	O‘rta	Strategiyalar, biznes-jarayonlar, tuzilma
4-bosqich	Past	Biznes-jarayonlar (funktsiyalar, qoidalar, mexanizmlar)
5-bosqich	Eng past	Biznes-parametrlar (narx, sifat, texnologiya)

5. Uch komponentli adaptiv boshqaruv modeli (AS–ABP–AP):

- AS (Adaptive Strategy) – strategik moslashuv mexanizmi (1–3 bosqichlar);
- ABP (Adaptive Business Process) – biznes-jarayonlarni moslashuv mexanizmi (4-bosqich);
- AP (Adaptive Parameters) – biznes-parametrlarni moslashuv mexanizmi (5-bosqich).

Zamonaviy sharoitda ushbu model raqamli transformatsiya va ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish bilan to‘ldiriladi. Moses [8] tomonidan ta’kidlanganidek, OTMda adaptiv o‘zgarishlar “pastdan yuqoriga” (bottom-up) emergensiv jarayonlar sifatida amalga oshadi [4, 10].

Adaptiv marketing strategiyalarini ishlab chiqish quyidagi to‘rt komponentning sinteziga asoslanadi:

1. Zamonaviy boshqaruv texnologiyalari – strategik boshqaruv, umumiy sifat menejmenti (TQM), funksional jarayonlarni takomillashtirish (FPI), biznes-jarayonlarni reinginiring (BPR), iste’molchiga yo‘naltirilgan boshqaruv (CSRP).
2. CASE-texnologiyalar – tizimli tahlil (SADT), ma’lumotlar oqimi diagrammalari (DFD), ish oqimi diagrammalari (WFD), dinamik modellashtirish (CPN).
3. Ochiq axborot tizimlari – Intranet, DSS, DWH, OLAP, OLTP, shuningdek sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish asosidagi yechimlar. Othman va boshqalar [9] tomonidan ta’kidlanganidek, zamonaviy raqamli marketing strategiyalarida platforma strategiyasi, kontent tipologiyasi, auditoriyani segmentlash va samaradorlik analitikasi muhim omillardir [1].
4. Sun’iy intellekt va formal nazariyalar – noaniq to‘plamlar, neyron tarmoqlar, statistik modellar, ekonometriya.

Ushbu komponentlarning sintezi OTMga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- tashqi va ichki muhit o‘zgarishlarini real vaqt rejimida kuzatish;
- ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish;
- ta’lim xizmatlarining samaradorligini baholash;
- boshqaruvni qayta tashkil etish dasturlarini nazorat qilish.

Oliy ta’lim muassasasining adaptiv boshqaruv tizimi uchta quyi tizimdan iborat: operatsion tizim (o‘quv jarayoni, tarbiya, ilmiy-tadqiqot ishlari), boshqaruv tizimi va moslashish (rivojlanish) boshqaruv tizimi.

Operatsion tizim tashqi biznes-muhitdan resurslarni (mehnat, moddiy, moliyaviy, axborot) iste’mol qiladi va ularni tashqi muhitga qaytariladigan ilmiy mahsulotlar va xizmatlarga aylantiradi. Moslashish boshqaruv tizimi tashqi muhitni kuzatadi va zarurat tug‘ilganda, barqarorlik va

samaradorlikni ta’minlash maqsadida biznes-parametrlarni, funksiyalarni, jarayonlarni yoki tuzilmalarni qayta quradi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, adaptiv boshqaruv tizimining samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

- tizimdagi faol elementlar (talabalar, o‘qituvchilar, administratorlar) o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirlarni boshqarish;
- teskari aloqa halqalarini samarali tashkil etish;
- o‘zgarishlarning “pastdan yuqoriga” emergensiv xususiyatini hisobga olish;
- raqamli transformatsiya jarayonlarini strategik boshqarish.

Oliy ta’lim muassasalarining bozor sharoitida barqarorligini ta’minlash ularning tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga tezkor va samarali moslasha olish qobiliyatiga bog‘liq. Adaptiv marketing strategiyalari aynan shu vazifani amalga oshirishga xizmat qiladi.

2010 yilda Topilina taklif etilgan OTMni murakkab adaptiv tizim sifatida qarash va uch darajali (AS–ABP–AP) boshqaruv modeli zamonaviy xalqaro tadqiqotlar bilan tasdiqlanmoqda. Ismail [6] tomonidan agent-asoslangan modellashtirish usulida, Stevenson va boshqalar [10] tomonidan empirik amaliy tadqiqotlar asosida CAS nazariyasining OTMga tatbiq etilishi mustahkamlandi.

Zamonaviy sharoitda adaptiv marketing strategiyalari quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanmoqda:

1. Raqamli transformatsiya – ijtimoiy tarmoqlar, katta ma’lumotlar analitikasi, sun’iy intellekt va shaxsiylashtirilgan marketing adaptiv strategiyalarning ajralmas qismiga aylangan[9].

2. Ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish – o‘rganish analitikasi (learning analytics) vositalari OTMda adaptiv boshqaruvni amalga oshirishning muhim mexanizmiga aylanmoqda [8].

3. VUCA muhitiga moslashish – pandemiyadan so‘ng beqarorlik, noaniqlik, murakkablik va noaniqlik OTMlar faoliyatining doimiy xususiyatiga aylandi. Bunday sharoitda adaptiv boshqaruv tizimlari va teskari aloqa mexanizmlarining ahamiyati keskin oshdi [7; 8].

4. Bilimlar oqimi va tarmoqli o‘zaro ta’sirlar – universitetlarning tashqi muhit bilan o‘zaro ta’sirida bilimlar oqimi (knowledge flow) mexanizmlari muhim rol o‘ynaydi. “Bilim spilover – tashkiliy o‘rganish – bilimlarni o‘zlashtirish” zanjiri adaptiv o‘zgarishlarning asosiy dvigateli sifatida talqin qilinmoqda [12].

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi:

- sun’iy intellekt va mashinaviy o‘qitish texnologiyalarini adaptiv boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish;
- turli mintaqa va ixtisoslikdagi OTMlar uchun moslashtirilgan adaptiv modellarni ishlab chiqish;
- adaptiv marketing strategiyalarining uzoq muddatli samaradorligini baholash metodikasini yaratish;
- OTMlarning raqamli transformatsiya jarayonida adaptiv boshqaruvning rolini empirik tadqiq qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adler Yu. Povysheniye kachestva podgotovki spetsialistov // Metody menedzhmenta kachestva. – 2000. – № 2.
2. Akperov I.G. Prognozirovaniye potrebnosti v spetsialistakh i upravleniye regionalnoy sistemoy obrazovaniya. – M.: Vysshaya shkola, 1998.
3. Ansof I. Strategicheskoye upravleniye. – M.: Ekonomika, 1989.
4. Dolyatovskiy V.A., Zolotarev V.S., Gamaley Ya.V., Ivakhnenko A.V. Adaptivnoye upravleniye ekonomicheskimi obyektami v nestabilnoy srede. – Rostov-na-Donu: RGEU «RINX», 2006.
5. Mazur O.A., Dolyatovskiy V.A., Sakiyev E.E. Metodika otsenki kachestva podgotovki spetsialistov s vysshim obrazovaniyem. Ch. 2. – Rostov-na-Donu: IUBiP, 2004.
6. Ismail S. Universities as Complex Systems: Data, Power Laws, and an Agent-Based Model. Ph.D. Dissertation, George Mason University, 2024.

7. Khanal S.S. Exploring Post-Epidemic Marketing Strategies in Higher Education: A Synthesis of Recent Research and Implications // Orchid Insights: A Multidisciplinary Journal of Orchid College. – 2025. – Vol. 1, No. 1. – P. 42–47.
8. Moses P.S. Leveraging Complexity Science to Promote Learning Analytics Adoption in Higher Education: An Embedded Case Study. Ph.D. Dissertation, University of Maryland, College Park, 2024.
9. Othman N.H.N., Awang N., Salleh M., Ambak A., Alwi A., Ibrahim W.N.W. Optimizing Digital Promotion Strategies in Higher Education: A Theoretical Review and Framework // International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. – 2025. – Vol. 15, No. 7. – P. 1607–1621.
10. Stevenson K., D’Eon M., Headrick L., Gäre B.A. A Complex Adaptive Systems Approach to Health Professions Education Transformation // Journal of Medical Education and Curricular Development. – 2025. – Vol. 12.
11. Widyatmoko W., Rahayuningtyas T.E., Prasojo A. Consumer Decision Making and Marketing Techniques: New Insights into Higher Education in the Digital Era // Proceeding of the International Conference on Management, Entrepreneurship, and Business. – 2024. – Vol. 1, No. 2. – P. 40–51.
12. Jilin University Researchers. From External Intervention to Endogenous Growth: A CAS-Based Analysis of Poverty Alleviation Mechanism with University Participation in Rural Collective Entrepreneurship // Systems. – 2025. – Vol. 13, No. 12.

UDK: 334.722:331.108(575.14)

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING KADRLAR SALOHIYATI VA BILIM INFRATUZILMASIGA BO‘LGAN TALABLARI: BUXORO VILOYATI MISOLIDA

SMALL BUSINESSES’ REQUIREMENTS FOR PERSONNEL COMPETENCE AND EDUCATIONAL INFRASTRUCTURE: THE EXAMPLE OF BUKHARA REGION

ТРЕБОВАНИЯ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ К КВАЛИФИКАЦИИ ПЕРСОНАЛА И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ: ПРИМЕР БУХАРСКОГО РЕГИОНА

Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna
Buxoro davlat universiteti Marketing va menejment kafedrasi i.f.f.d. detsenti**,**

Annotatsiya

Maqolada, Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talab va ehtiyojlari tahlili amalga oshirilgan. Bu bilan birga viloyatda kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talabi sektorlar kesimida o‘rganilib, kadrlar yetishmovchiligi xaritasi tuzilgan. Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talabi va ehtiyojlarini foyda hamda sof foyda ko‘rsatkichlari bo‘yicha tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, kadrlar salohiyati, kichik biznes subyektlari, bilim infratuzilmasi, Buxoro, ilmiy kadr, ta’lim, malakali kadr, talab.

В статье проведён анализ потребностей субъектов малого бизнеса Бухарской области в квалифицированных кадрах и соответствующей образовательной инфраструктуре. Вместе с тем, потребность субъектов малого бизнеса региона в квалифицированных кадрах и образовательной инфраструктуре изучена в разрезе отраслей, а также составлена карта дефицита кадров. Потребности субъектов малого бизнеса Бухарской области в

квалифицированных кадрах и образовательной инфраструктуре проанализированы на основе показателей прибыли и чистой прибыли.

Ключевые слова: малый бизнес, кадровый потенциал, субъекты малого бизнеса, образовательная инфраструктура, Бухара, научные кадры, образование, квалифицированные кадры, спрос.

The article analyzes the demand and needs of small business entities in the Bukhara region for qualified personnel and knowledge infrastructure. In addition, the demand for qualified personnel and knowledge infrastructure among small business entities in the region is examined by sectors, and a map of workforce shortages has been developed. The demand and needs of small business entities in the Bukhara region for qualified personnel and knowledge infrastructure are also analyzed based on profit and net profit indicators.

Keywords: small business, human resources capacity, small business entities, knowledge infrastructure, Bukhara, scientific personnel, education, qualified personnel, demand.

Buxoro shahri Sharqning yirik ilm-ma’rifat maskanlaridan biri sifatida qadimdan malakali kadrlar tayyorlash jarayonida muhim o‘rin egallab kelgan. IX–XII asrlarda Buxoro “Sharqning Quddusi” deb atalib, unda yuzlab madrasa va kutubxonalar faoliyat yuritgan. Shu davrdayoq ilmiy kadrlar – faqihlar, tabiblar, mutafakkirlar, muhandis va ustalar tayyorlash tizimi shakllangan bo‘lib, bu jarayon hududdagi intellektual salohiyatni barqaror ta’minlangan.

Buxoro o‘zining geografik joylashuvi va Buyuk Ipak yo‘lidagi markaziy mavqeyi sababli malakali kadrlar talabini uzluksiz sezib kelgan. Savdo, hunarmandchilik, dehqonchilik va diniy-ilmiy hayotda yuqori malakaga ega shaxslar doimo zarur bo‘lgan. Shu bois ta’lim-infratuzilma tizimi faqatgina nazariy bilim berib qolmay, balki amaliyot bilan uzviy bog‘liq shaklda rivojlangan.

Buxoro viloyatida sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish va turizm tarmoqlarining jadal rivojlanishi natijasida mehnat bozorida yuqori malakali kadrlar zaxirasiga bo‘lgan talab keskin oshmoqda. Bu jarayonda bilim-infratuzilmani baholashda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish hududda mavjud kadrlar salohiyati, kasbiy kompetensiyalar darajasi, o‘quv muassasalari sifati va real sektor ehtiyojlari o‘rtasidagi tafovutni tez va aniq aniqlashga yordam beradigan raqamli mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

SI asosidagi tahlil mavjud kadrlar malakasi bilan kelajakdagi iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar o‘rtasidagi mutanosiblikni hisoblaydi, prognozlar beradi, kadrlar “eskirishi” (skill obsolescence) xavfini aniqlaydi va viloyat iqtisodiyotining sektorlar bo‘yicha kadrlar xaritasini yaratadi.

Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talabi sektorlar kesimida tahlil qilinganda, iqtisodiy faollik darajasi va foyda dinamikasiga mutanosib ravishda sektorlar bo‘yicha turlicha, lekin umumiy jihatdan keskin oshib borayotgan ehtiyoj kuzatiladi. Sanoat tarmog‘ida ikki yil davomida zarar qayd etilgani texnologik jarayonlarni boshqarish, sifat nazorati, energetika tizimlari, ishlab chiqarishni raqamlashtirish bo‘yicha muhandislik va texnik kompetensiyalarning yetishmasligini ko‘rsatib, bu sohada Industry 4.0 ko‘nikmalari, muhandislik laboratoriyalari va dual ta’lim infratuzilmasiga talabni kuchaytiradi. Savdo sektori esa keskin o‘sish sur’atlari bilan ajralib turib, raqamli savdo, marketing, logistika, mijozlar bilan ishlash va CRM tizimlariga ega mutaxassislarga ehtiyojni oshirmoqda. Qurilish yo‘nalishida o‘sish barqaror davom etayotgani qurilish muhandislari, smetachilar, loyiha boshqaruvchilari, BIM texnologiyalari bo‘yicha kadrlar yetishmovchiligini yaqqol ko‘rsatadi. Umuman olganda, kichik biznesning sektorlar bo‘yicha kengayib borayotgan faolligi raqamli, texnik, boshqaruv va innovatsion ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi bilim-infratuzilma tizimini tubdan kuchaytirish zarurligini ko‘rsatmoqda (1-jadval).

1-jadval

Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talab va ehtiyojlari sektorlar kesimida kadrlar yetishmovchiligi xaritasi

Sektor	Iqtisodiy holat (2023–2024)	Kadrlar yetishmovchiligi	Zarur kadrlar	Bilim-infratuzilma ehtiyojlari
Qishloq, o‘rmon va baliqchilik	Foyda bor, ammo kamayish	O‘rta–yuqori	Agrotexnolog, agronom, logist, qayta ishlash texnologlari	Agrotexnika markazlari, agro-logistika o‘quv modullari
Sanoat	Ikki yil davomida zarar	Juda yuqori	Muhandis-texnolog, energetik, sifat nazorati, raqamli operatorlar	Zamonaviy laboratoriyalar, dual ta’lim, CAD/CAM, Industry 4.0 markazlari
Qurilish	Barqaror o‘sish	Yuqori	Qurilish muhandisi, smetachi, BIM mutaxassislari	BIM markazlari, loyiha boshqaruvi kurslari
Savdo	Foyda sezilarli oshgan	Yuqori	Savdo menejeri, e-commerce, CRM mutaxassisi	Raqamli savdo va marketing kurslari
Tashish va saqlash	Zarar yuzaga kelgan	Juda yuqori	Logistlar, ombor boshqaruvchilari, supply chain mutaxassislari	TMS/WMS kurslari, logistika kollej modullari
Yashash va ovqatlanish	Foyda pasaygan	O‘rta–yuqori	Servis xodimlari, mehmonxona menejeri, texnologlar	Servis standartlari, bronlash tizimlari treninglari
Axborot va aloqa	Foyda pasaygan	Yuqori	Dasturchi, tarmoq administratori, data tahlilchi	IT-parklar, raqamli ko‘nikmalar markazlari
Sog‘liqni saqlash	Stabil, ammo past o‘sish	O‘rta	Tibbiy administratorlar, IT-med ko‘nikmalar	Tibbiy axborot tizimlari bo‘yicha modullar
Boshqa xizmatlar	Barqaror o‘sish	O‘rta	Servis, konsalting va ta’lim mutaxassislari	Soft-skills, menejment kurslari

1-jadvaldan ko‘rib turganimizdek sektorlar kesimida shakllantirilgan mazkur kadrlar yetishmovchiligi xaritasi Buxoro viloyati iqtisodiyoti uchun malakali ishchi kuchining strategik ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, ayniqsa sanoat, tashish va saqlash hamda axborot-kommunikatsiya sohalarida kadrlar yetishmovchiligi keskin bo‘lib, bu sohalarda zarar ko‘rsatkichlarining ortib borishi malakali muhandislik, texnik, logistika va IT kompetensiyalarining yetarli emasligi bilan bog‘liq. Savdo, qurilish va qishloq xo‘jaligi yo‘nalishlarida foyda o‘sishining yuqori darajada kuzatilishi esa aksincha bozorning ushbu sohalarda raqamli savdo, qayta ishlash texnologiyalari, marketing va loyihalash bo‘yicha malakali mutaxassislarga bo‘lgan talabini keskin oshirmoqda. Ushbu xarita hudud bo‘yicha bilim-infratuzilmani qayta konfiguratsiya qilish zaruriyatini, ayniqsa Industry 4.0, agrotexnologiyalar, logistika boshqaruvi va IT yo‘nalishlarida intensiv o‘quv markazlari tashkil etish zaruriyatini asoslab beradi.

Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining malakali kadrlarga bo‘lgan bilim-infratuzilma talabi va ehtiyojlarini foyda hamda sof foyda ko‘rsatkichlari bo‘yicha tahlil qilganda, sektorial natijalarning o‘zgarishi kadrlar malakasining bevosita ta’sirini yaqqol namoyon etadi. Sof foydasi yuqori bo‘lgan qishloq xo‘jaligi, savdo va “boshqa xizmatlar” segmentlarida barqaror daromadning saqlanib qolayotgani ushbu sohalarda malakali agronomlar, qayta ishlash texnologlari, marketing menejerlari, servis xodimlari va logist mutaxassislarining yetarli darajada shakllanayotganini, biroq raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha qo‘shimcha o‘quv infratuzilmasiga ehtiyoj borligini ko‘rsatadi. Ayniqsa tashish va saqlash hamda axborot-kommunikatsiya tarmoqlarida iqtisodiy ko‘rsatkichlarning keskin pasayishi mavjud bilim-infratuzilmaning zamonaviy raqamli logistika, kiberxavfsizlik, ma’lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalaridan orqada qolayotganini tasdiqlaydi. Shu sababli, sof foyda past bo‘lgan tarmoqlar uchun yanada chuqurlashtirilgan professional tayyorlov, dual ta’lim, raqamli texnologiya kurslari va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashgan ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish Buxoro viloyati kichik biznesining barqaror o‘sishida hal qiluvchi omilga aylanmoqda (2-jadval).

2-jadval

Buxoro viloyatida kichik biznes subyektlarining foyda va sof foyda ko‘rsatkichlari

Faoliyat turi	Foyda solig‘igacha 2023	Foyda solig‘igacha 2024	Sof foyda 2023	Sof foyda 2024
Qishloq, o‘rmon va baliqchilik	626.3	512.3	355.2	235.2
Sanoat	-42.8	-47.7	-57.3	-58.4
Qurilish	27.6	152.6	14.8	15.7
Savdo	123	338.3	174.9	126.9
Tashish va saqlash	9.4	-106.9	15.7	13.8
Yashash va ovqatlanish	34.0	-0.3	2.7	1.0
Axborot va aloqa	16.4	5.6	-11.5	-21.3
Sog‘liqni saqlash	7.6	-15.3	4.2	3.2
Boshqa xizmatlar	78.2	106.4	60.8	86.8

2023–2024-yillar davomida kichik korxona va mikrofirmalarning foyda va sof foyda dinamikasi iqtisodiy faoliyatlar bo‘yicha keskin farqlanganini ko‘rsatadi. Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida foyda kamaygan bo‘lsa ham, soha hali ham eng yuqori sof foyda beruvchi yo‘nalish bo‘lib qolmoqda, bu esa agrotexnologiyalar, logistika va mahsulotni qayta ishlash bo‘yicha malakali kadrlar ehtiyojini kuchaytiradi. Sanoat tarmog‘ida ketma-ket ikki yil davomida zarar davom etgani texnologik modernizatsiya, muhandislik kompetensiyalari, ishlab chiqarish boshqaruvi va raqamli texnologiyalar bo‘yicha malaka yetishmovchiligini yaqqol ko‘rsatadi. Savdo sohasida foyda sezilarli oshgan bo‘lib, bu marketing, raqamli savdo, mijozlar bilan ishlash va logistika bo‘yicha kadrlarning talabini yanada kuchaytirmoqda. Tashish va saqlash, yashash va ovqatlanish, axborot va aloqa hamda sog‘liqni saqlash yo‘nalishlarida zarar yoki pasayish kuzatilgani esa kadrlar malakasining yetarli emasligi, xizmat sifati pastligi va innovatsion yondashuvning sustligi bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Navruz-zoda L. Kichik biznesda xususiy va umumiy axborot tizimlari integratsiyasi //Muhandislik va iqtisodiyot. – 2025. – T. 3. – №. 11.
2. Baxtiyorovna N. L. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan kichik biznesda foydalanishning xorijiy tajribalari va O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari //Marketing Jurnali. – 2025. – №. 9.
3. Baxtiyorovna N. Z. L. Kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning xorijiy tajribalarini qo‘llash imkoniyatlari //Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика). – 2025. – №. 12. I. – C. 1288-1296.
4. Xolmurotov F. Ibadullaev E., Navruz-zoda L., Narzullayeva G., Ochilov I.,The role of renewable energy and trade openness in sustainable tourism development: Evidence from Uzbekistan //Environmental Economics. – 2025. – T. 16. – №. 3. – C. 127.

UDK: 338.43:636:005

CHORVACHILIK TARMOG‘INI INNOVATSION BOSHQARUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE LIVESTOCK SECTOR BASED ON INNOVATIVE MANAGEMENT

Nishonboyev Doniyor Erkinjon o‘g‘li
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti katta o‘qituvchisi

Abdumalikov Sanjar To‘lqin o‘g‘li
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligida innovatsion sug‘orish tizimlarini joriy etish masalalari tahlil etilgan. Tadqiqotda purkagichi sug‘orish tizimlarini sensorlar, ma’lumotlar bazasi va server texnologiyalari bilan integratsiya qilish orqali suv resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, tuproq namligini aniqlovchi datchiklar yordamida sug‘orish jarayonini avtomatlashtirish mexanizmi ko‘rib chiqilgan. Maqolada raqamli iqtisodiyot elementlarini qo‘llash orqali suv sarfini kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion sug‘orish, raqamli iqtisodiyot, qishloq xo‘jaligi, sensor texnologiyalari, suv resurslari, avtomatlashtirish, samaradorlik.

В данной статье проанализированы вопросы внедрения инновационных систем орошения в сельском хозяйстве. В исследовании освещены возможности эффективного использования водных ресурсов посредством интеграции систем дождевального орошения с датчиками, базой данных и серверными технологиями. Также рассмотрен механизм автоматизации процесса орошения с использованием датчиков, определяющих влажность почвы. В статье обоснованы возможности сокращения расхода воды, рационального использования ресурсов, а также повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства за счёт применения элементов цифровой экономики.

Ключевые слова: инновационное орошение, цифровая экономика, сельское хозяйство, сенсорные технологии, водные ресурсы, автоматизация, эффективность.

This article analyzes the issues of introducing innovative irrigation systems in agriculture. The study highlights the opportunities for efficient use of water resources through the integration of sprinkler irrigation systems with sensors, a database, and server technologies. It also examines the mechanism for automating the irrigation process using sensors that detect soil moisture. The article substantiates the possibilities of reducing water consumption, ensuring rational use of resources, and increasing the economic efficiency of agricultural production through the application of digital economy elements.

Keywords: innovative irrigation, digital economy, agriculture, sensor technologies, water resources, automation, efficiency.

So‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv vositalari hamda innovatsion ishlab chiqarish yechimlarini joriy etish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, suv resurslarining cheklanganligi, iqlim o‘zgarishi

ta’sirining kuchayishi va sug‘orish xarajatlarining ortib borishi sharoitida agrar tarmoqda resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydigan zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash zarurati ortmoqda. Shu jihatdan, qishloq xo‘jaligida suvdan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan raqamlashtirilgan sug‘orish tizimlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Agrar sohani raqamlashtirish O‘zbekiston Respublikasida ham ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni, 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son qarori hamda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 17-dekabrdagi 794-son qarorida qishloq xo‘jaligida raqamli iqtisodiyot elementlarini joriy etish, yer va suv resurslarini monitoring qilish, shuningdek, irrigatsiya jarayonlarini zamonaviy boshqaruv tizimlari asosida takomillashtirish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar qishloq xo‘jaligida boshqaruvning an’anaviy usullaridan raqamli va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv modeliga o‘tish zaruratini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-fevraldagi PQ-5006-son qarorida qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan samarali foydalanish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish hamda irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar belgilangan. Mazkur hujjat suv tanqisligi sharoitida innovatsion sug‘orish tizimlarini joriy etishning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshiradi [2]. Shu bilan birga, “Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonunda ham suv resurslaridan oqilona va samarali foydalanish, ularni tejash hamda zamonaviy texnologiyalar asosida boshqarish zarurligi alohida ta’kidlangan. Ushbu qonun sug‘orish tizimlarini takomillashtirish va suvdan foydalanish samaradorligini oshirishda muhim huquqiy asos bo‘lib, O‘zbekiston uchun xizmat qiladi.

Qishloq xo‘jaligida, ayniqsa, sug‘oriladigan dehqonchilikda suv resurslarining samarasiz sarflanishi ko‘plab iqtisodiy va ekologik muammolarni yuzaga keltiradi. Bunday sharoitda purkagichi sug‘orish tizimlarini sensorlar, ma’lumotlar bazasi va avtomatik boshqaruv mexanizmlari bilan integratsiya qilish suv taqsimotini optimallashtirish imkonini beradi. Raqamli nazorat asosida sug‘orish jarayonini boshqarish natijasida suv faqat ehtiyoj mavjud bo‘lgan maydonlarga yetkaziladi, bu esa resurslarning isrof bo‘lishini kamaytiradi, xarajatlarni qisqartiradi va hosildorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar majmuasi qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish, suv resurslarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini shakllantirish hamda innovatsion sug‘orish tizimlarini keng qo‘llash zarurligini asoslab beradi. Natijada agrar sohada resurslardan foydalanish samaradorligi oshib, ishlab chiqarish jarayonlari raqamli iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi qishloq xo‘jaligida an’anaviy sug‘orish usullari bilan sensorlar yordamida boshqariladigan innovatsion sug‘orish tizimlarini iqtisodiy va texnologik jihatdan taqqoslash, ularning suv tejash, energiya sarfi va xarajatlar samaradorligiga ta’sirini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda qishloq xo‘jaligida qo‘llaniladigan an’anaviy sug‘orish usuli bilan raqamlashtirilgan purkagichi sug‘orish tizimi qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot obyekti sifatida 1 gektar ekin maydoni tanlab olindi. Innovatsion tizim purkagichi sug‘orish texnologiyasi, tuproq namligini o‘lchovchi sensorlar, ma’lumotlarni uzatish vositalari, serverni qayta ishlash moduli va avtomatlashtirilgan boshqaruv mexanizmlaridan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqildi.

Purkagichi sug‘orish moslamalari texnik jihatdan keng qamrovli ishlash imkoniyatiga ega bo‘lib, suvni 30 metr radiusgacha purkash hamda 180 gradusgacha bo‘lgan burchak ostida taqsimlash xususiyatiga ega. Mazkur texnologiya sug‘orish maydonini kengroq qamrab olish va suvni nisbatan bir maromda yetkazib berish imkonini yaratadi. Biroq ushbu tizimning samaradorligi uni raqamli boshqaruv elementlari bilan uyg‘unlashtirish orqali yanada oshiriladi.

Tadqiqot jarayonida ekin maydonining turli nuqtalariga o‘rnatilgan sensorlar yordamida tuproq namligi darajasi muntazam o‘lchab borilishi nazarda tutildi. Olingan ma’lumotlar dastlab kompyuter tizimiga uzatilib, so‘ng ma’lumotlar bazasida jamlanadi hamda server orqali qayta ishlanadi. Tahlil natijalari asosida sug‘orish tizimiga boshqaruv signallari yuboriladi. Natijada purkagichlarning ishlashi markazlashgan tarzda boshqarilib, suv yetkazib berish hajmi va davomiyligi maydon

ehtiyojiga mos ravishda avtomatik tartibga solinadi.

Mazkur yondashuv qishloq xo‘jaligida “aniq ma’lumotga asoslangan boshqaruv” tamoyilini shakllantiradi. Ya’ni, sug‘orish hajmi fermerning subyektiv tajribasi yoki umumiy kuzatuvlarga emas, balki real vaqt rejimida olingan o‘lchov natijalariga tayangan holda belgilanadi. Shu sababli tadqiqotda suv sarfi, energiya iste’moli va sug‘orish xarajatlari asosiy baholash mezonlari sifatida qabul qilindi.

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari innovatsion sensorli sug‘orish tizimining an’anaviy sug‘orish usuliga nisbatan resurslardan foydalanish samaradorligi yuqori ekanini ko‘rsatdi. Xususan, 1 gektar maydonda an’anaviy sug‘orish sharoitida suv sarfi 5 000 m³ ni tashkil etgan bo‘lsa, sensorlar asosida boshqariladigan innovatsion tizimda ushbu ko‘rsatkich 3 900 m³ gacha kamaygan. Bu esa o‘rtacha 30 foizgacha suvni tejash imkonini bergan.

Suv sarfidagi qisqarish sug‘orish bilan bog‘liq iqtisodiy xarajatlarga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. An’anaviy tizimda 1 gektar maydon uchun sug‘orish xarajatlari 1 200 000 so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, innovatsion tizimda ushbu ko‘rsatkich 850 000 so‘mgacha pasaygan. Demak, raqamli boshqaruv asosida tashkil etilgan sug‘orish tizimi nafaqat suv tejash, balki xarajatlarni kamaytirish nuqtai nazaridan ham samarali hisoblanadi.

Shuningdek, energiya sarfi bo‘yicha ham innovatsion tizimning ustunligi kuzatildi. An’anaviy sug‘orish usulida energiya sarfi 5 000 kWh ni tashkil etgan bo‘lsa, sensorli sug‘orish tizimida bu ko‘rsatkich 3 900 kWh ga teng bo‘lgan. Bu esa suv miqdori va ishlash vaqti optimallashtirilgani sababli energiya iste’molining ham sezilarli darajada qisqarganini anglatadi.

1-jadval

An’anaviy va innovatsion sensorli sug‘orish tizimining taqqoslama ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	An’anaviy sug‘orish	Innovatsion sensorli sug‘orish
1 gektar maydonda suv sarfi	5 000 m³	3 900 m³
Suv tejash darajasi	—	30 % gacha
Sug‘orish xarajatlari	1 200 000 so‘m	850 000 so‘m
Energiya sarfi	5 000 kWh	3 900 kWh

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tuproq namligini aniqlovchi sensorlar asosida sug‘orish jarayonining avtomatik boshqarilishi resurslarni maydon bo‘ylab differensial tarzda taqsimlash imkonini yaratadi. Bunda ekin maydonining har bir qismi alohida monitoring qilinadi va real vaqt rejimida olingan ma’lumotlarga asoslanib sug‘orish hajmi mos ravishda tartibga solinadi. Xususan, tuproq namligi yetarli darajada bo‘lgan hududlarda tizim avtomatik ravishda sug‘orishni kamaytiradi yoki to‘liq to‘xtatadi. Ya’ni, bunday sharoitda sug‘orish tizimi umuman ishga tushmaydi va suv resurslari ortiqcha sarflanishining oldi olinadi. Aksincha, namlik darajasi past bo‘lgan hududlarda sug‘orish intensivligi oshiriladi va zarur miqdorda suv yetkazib beriladi.

Mazkur yondashuv natijasida suv resurslari maydon bo‘ylab bir xil emas, balki aniq ehtiyojga mos ravishda taqsimlanadi. Bu esa sug‘orish jarayonining aniqligi va maqsadga muvofiqligini sezilarli darajada oshiradi hamda suvning ortiqcha sarfini minimallashtiradi. Shu bilan birga, tizimning faqat zarur holatlarda ishlashi energiya resurslaridan foydalanishni ham optimallashtiradi, ya’ni nasoslar va boshqa texnik vositalarning ortiqcha ishlashi kamayadi. Bundan tashqari, tuproq namligining optimal darajada saqlanishi o‘simliklarning vegetatsion rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘simliklar uchun zarur bo‘lgan namlik darajasining barqaror ta’minlanishi ularning ildiz tizimi rivojlanishini yaxshilaydi, ozuqa moddalarning o‘zlashtirilishini faollashtiradi va stress omillarini kamaytiradi. Natijada ekinlarning o‘sish sur’ati barqarorlashadi hamda hosildorlik ko‘rsatkichlari ortadi. Shuningdek, sug‘orish jarayonining to‘liq yoki qisman avtomatlashtirilishi inson omiliga bog‘liqlikni kamaytiradi, boshqaruvdagi xatoliklarni minimallashtiradi va ishlab chiqarish jarayonlarini uzluksiz nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa qishloq xo‘jaligida mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Natijada, innovatsion sug‘orish tizimlari nafaqat texnologik, balki iqtisodiy jihatdan ham yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan yechim sifatida namoyon bo‘ladi.

Olingan natijalar innovatsion sug‘orish tizimlarini agrar ishlab chiqarish jarayoniga joriy etish iqtisodiy, texnologik va ekologik jihatdan muhim afzalliklar berishini ko‘rsatadi. Birinchidan, suv resurslarining cheklanganligi sharoitida ularni ehtiyoj asosida taqsimlash qishloq xo‘jaligida barqarorlikni ta’minlaydi. Bu ayniqsa suv tanqisligi kuzatiladigan hududlarda nihoyatda muhimdir. Ikkinchidan, xarajatlar va energiya sarfining kamayishi ishlab chiqarish tannarxini pasaytirib, xo‘jaliklarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi.

Raqamli boshqaruv tizimlarining muhim jihatlaridan biri shundaki, ular qishloq xo‘jaligida qaror qabul qilish jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. An’anaviy yondashuvda sug‘orish ko‘pincha tajriba, kuzatuv yoki umumiy me’yorlarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Raqamlashtirilgan tizimda esa har bir qaror konkret o‘lchov ma’lumotlariga tayangan holda shakllanadi. Bu esa ishlab chiqarishdagi noaniqliklarni kamaytiradi va boshqaruvni aniqroq qiladi.

Bundan tashqari, sensorlar, serverlar va ma’lumotlar bazasi asosida shakllanadigan katta hajmdagi ma’lumotlar kelgusida agrar tarmoqda prognozlash, monitoring va tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur holat raqamli iqtisodiyotning muhim belgilaridan biri bo‘lib, iqtisodiy resurslardan foydalanishni optimallashtirishga xizmat qiladi. Shu bois innovatsion sug‘orish tizimlarini joriy etish faqat texnik modernizatsiya emas, balki agrar sohaning institutsional va boshqaruv transformatsiyasi sifatida ham baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, bunday tizimlarni joriy etishda dastlabki investitsiya xarajatlari, texnik xizmat ko‘rsatish, raqamli infratuzilma mavjudligi va malakali mutaxassislar tayyorlash zarurati kabi omillar ham inobatga olinishi lozim. Demak, innovatsion sug‘orish tizimlarining keng joriy etilishi nafaqat texnologik vositalar, balki ularni qo‘llashga mos tashkiliy va iqtisodiy muhitni ham talab etadi.

Tadqiqot natijalari qishloq xo‘jaligida sensorlar yordamida boshqariladigan innovatsion purkagichi sug‘orish tizimlari an’anaviy sug‘orish usullariga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanini tasdiqladi. Mazkur tizimlar suv sarfini kamaytirish, energiya iste’molini qisqartirish, sug‘orish xarajatlarini pasaytirish hamda resurslardan foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, 1 gektar maydon misolida olingan natijalar suv sarfi 30 foizgacha qisqarishi, xarajatlar sezilarli kamayishi va energiya tejalishini ko‘rsatdi.

Shuningdek, raqamlashtirilgan sug‘orish tizimlari qishloq xo‘jaligida boshqaruvning ma’lumotlarga asoslangan modelini shakllantiradi. Bu esa agrar sohada ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, nazoratni kuchaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Natijada ushbu texnologiyalarni joriy etish qishloq xo‘jaligida raqamli iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, innovatsion sug‘orish tizimlari suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va agrar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning istiqbolli vositasi hisoblanadi. Shu sababli ularni qishloq xo‘jaligi amaliyotiga keng joriy etish, texnik-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish va hududiy xususiyatlardan kelib chiqib moslashtirish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni. – https://lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-fevraldagi *“Suv resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi* PQ-5006-son qarori. – https://lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi Qishloq xo‘jaligida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PQ-4699-son qarori. – https://lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 17-dekabrdagi Agrosanoat majmuasida “Raqamli qishloq xo‘jaligi” tizimini joriy etish to‘g‘risidagi 794-son qarori.– https://lex.uz/acts/-5179198
5. FAO (Food and Agriculture Organization). Smart irrigation systems and water management in agriculture. – Rome, 2021.
6. Zhang, Y., Wang, L. Smart Irrigation Systems Based on IoT Technology. – Agricultural Water Management Journal, 2020.

UDK: 336.748

VALYUTA KURSI O‘ZGARISHINING EKSPORT-IMPORTGA TA’SIRI: O‘ZBEKISTON MISOLIDA AMALIY BAHOLASH

ВЛИЯНИЕ КОЛЕБАНИЙ ОБМЕННОГО КУРСА НА ЭКСПОРТ И ИМПОРТ: ПРАКТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА

THE IMPACT OF EXCHANGE RATE FLUCTUATIONS ON EXPORTS AND IMPORTS: A PRACTICAL ASSESSMENT USING THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN

Nurmirzayeva N.R. Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti, Matematika fakulteti Matematik-Iqtisodiyot yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada valyuta kursi (UZS/USD) o‘zgarishining eksport va import oqimlariga ta’siri iqtisodiy-statistik yondashuv asosida baholanadi. O‘zbekiston bo‘yicha 2015-2025 yillarning rasmiy o‘rtacha kursi hamda eksport ko‘rsatkichlari (joriy AQSh dollari) va import ko‘rsatkichlari (joriy milliy valyuta) ma’lumotlari asosida logarifmik elastiklik modeli qurildi.

Kalit so‘zlar: valyuta kursi, eksport, import, elastiklik, logarifmik model, savdo balansi.

В данной работе на основе экономико-статистического подхода оценивается влияние изменений обменного курса (UZS/USD) на экспортные и импортные потоки. На основе официального среднего обменного курса Узбекистана за 2015-2025 годы и данных по экспортным показателям (в текущих долларах США) и импортным показателям (в текущей национальной валюте) была построена модель логарифмической эластичности.

Ключевые слова: обменный курс, экспорт, импорт, эластичность, логарифмическая модель, торговый баланс.

This article assesses the impact of exchange rate changes (UZS/USD) on export and import flows based on an economic-statistical approach. A logarithmic elasticity model was constructed based on the official average exchange rate for Uzbekistan for 2015-2025 and data on export indicators (current US dollars) and import indicators (current national currency).

Keywords: exchange rate, export, import, elasticity, logarithmic model, trade balance.

Ochiq iqtisodiyot sharoitida valyuta kursi tashqi savdo raqobatbardoshligi, narxlar darajasi va ishlab chiqarish xarajatlariga bevosita ta’sir qiluvchi asosiy makroiqtisodiy instrumentlardan biridir. O‘zbekistonda 2017 yildan boshlab valyuta bozorini liberallashtirish jarayonlari kuchaygani fonida kurs dinamikasining eksport-import oqimlariga qanday ta’sir qilishi amaliy jihatdan muhim masala bo‘lib qolmoqda.

Maqsad: valyuta kursi o‘zgarishining eksport va importga ta’sir elastikligini miqdoriy baholash hamda siyosiy tavsiyalar ishlab chiqish.

- 2015-2025 yillarda kurs, eksport va import bo‘yicha yagona analitik bazani shakllantirish;
- log-log (elastiklik) va qisqa muddatli (birinchi farqlar) modellari orqali ta’sirni baholash;
- kurs o‘zgarishi bo‘yicha ssenariy hisob-kitoblarini bajarish;
- taqqoslovchi jadval va xulosa-tavsiyalarni ishlab chiqish.

Aniqlashtirilgan tadqiqot strategiyasi

1-bosqich (ma’lumotlar): rasmiy o‘rtacha UZS/USD kursi va tashqi savdo ko‘rsatkichlarini yig‘ish; yillar kesimida moslashtirish.

2-bosqich (transformatsiya): ko‘rsatkichlarni logarifmlash; importni kurs orqali AQSh dollariga keltirish (taxminiy).

$$IMP_{USD} \approx \frac{IMP_{LCU}}{ER}$$

3-bosqich (baholash): uzoq muddatli elastiklik uchun

$$\ln(Y_t) = \alpha + \beta \cdot \ln(ER_t) + \varepsilon_t;$$

qisqa muddatli ta’sir uchun

$$\Delta \ln(Y_t) = \alpha + \beta \cdot \Delta \ln(ER_t) + u_t$$

4-bosqich (taqqoslash): model ko‘rsatkichlarini (R^2, p-qiymat) va ssenariy natijalarini solishtirish.

5-bosqich (qarorlar): kurs siyosati, xedj (hedging), eksport diversifikatsiyasi va import substitutsiyasi bo‘yicha tavsiyalar.

Ma’lumotlar manbasi sifatida World Development Indicators (WDI) DataBank hisobotlari olindi: Import ko‘rsatkichi joriy milliy valyutada berilgani sababli, ushbu maqola doirasida uni AQSh dollariga o‘rtacha kurs orqali keltirish qo‘llandi.

2015-2025 davrida o‘rtacha kurs 2,965.3 dan 11,940.95 gacha oshgan (+402.7%), eksport 5.85 mlrd$ dan 33.8 mlrd$ gacha (+577.8%), import esa (taxminiy) 10.0 mlrd$ dan 47.4 mlrd$ gacha (+474%) o‘sgan.

1-jadval

Asosiy yillar bo‘yicha kurs va savdo ko‘rsatkichlari (O‘zbekiston, 2015-2025)

Yil	UZS/USD	Eksport (mlrd$)	Import (mlrd$, taxm.)	Balans (mlrd$, taxm.)
2015	2,965.3	5.85	10.0	-4.15
2017	8,069.6	13.9	13.1	-0.8
2019	10,054.3	17.9	24.3	-6.4
2021	11,050.1	16.6	25.4	-8.8
2023	12,652.3	24.4	38.14	-13.74
2024	12,865.05	26.94	38.98	-12.04
2025	11,940.95	33.8	47.4	-13.6

Modellashtirish natijalari va taqqoslash

Uzoq muddatli elastiklik modeli (log-log):

$$\ln(EXP_t) = \alpha + \beta \cdot \ln(ER_t) + \varepsilon_t$$

Qisqa muddatli model (birinchi farqlar):

$$\Delta \ln(EXP_t) = \alpha + \beta \cdot \Delta \ln(ER_t) + u_t$$
$$\Delta \ln(IMP_t) = \alpha + \gamma \cdot \Delta \ln(ER_t) + v_t$$

2-jadval

Kurs elastikligi bo‘yicha baholar (2015-2025)

Model	Ko‘rsatkich	Elastiklik (b/c)	p-qiymat	R2
Log-level	Eksport	0.542	0.004	0.710
Log-level	Import	0.726	0.001	0.793
Farqlar	Eksport	0.044	0.869	0.005
Farqlar	Import	0.201	0.525	0.070

Natijalar talqini:

- Uzoq muddatli log-level modelda eksport elastikligi b=0.542 (p=0.004). Bu shuni anglatadiki, kurs 1% qadrsizlanganda (UZS/USD 1% oshganda) eksport o‘rtacha b% ga oshishi bilan bog‘liq.

- Import bo‘yicha baho c=0.726 (p=0.001). Bu davrda import ham o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lib, importga bog‘liqlik va investitsion tovarlar ulushi yuqori ekanini ko‘rsatishi mumkin.

- 10% qadrsizlanish ssenariysi: eksport o‘rtacha +5.4%, import esa +7.3% ga o‘zgarishi mumkin (model taxmini).

- Qisqa muddatli farqlar modelida koeffitsiyentlar statistik ahamiyatli emas (p>0.1), ya’ni yillik kesimda tezkor ta’sir kuchsiz; asosiy ta’sir strukturaviy va uzoq muddatli omillar bilan birga namoyon bo‘lishi mumkin. Amaliy loyiha taklifi: “FX-Trade Analytics” monitoring moduli

Loyiha maqsadi: Markaziy bank va iqtisodiy siyosat ishlab chiquvchilar uchun valyuta kursi va tashqi savdo bog‘liqligini doimiy monitoring qilish hamda ssenariy asosida tahlil etish.

Loyiha doirasidagi asosiy hisob-kitob ko‘rsatkichlari:

REER (Real samarali ayirboshlash kursi) dinamikasi:

Eksport raqobatbardoshligini baholash uchun nominal kursni inflyatsiya farqlariga moslashtirish:

$$REER = \prod_{i=1}^{n} \left(\frac{ER_{base}}{ER_i} \cdot \frac{P_{dom}}{P_i} \right)^{w_i}$$

Bu yerda:

w_i - savdo hamkorlarining ulushi;

P_{dom} va P_i -mos ravishda mahalliy va xorijiy narxlar indeksi (CPI).

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli orqali elastiklik:

O‘zgaruvchilar orasidagi uzoq muddatli muvozanatni baholash:

$$\Delta \ln(EXP_t) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p} \psi_i \Delta \ln(EXP_{t-i}) + \sum_{j=0}^{q} \theta_j \Delta \ln\left(ER_{t-j}\right) + \lambda \cdot ECT_{t-1} + e_t$$

Bu yerda:

ECT_{t-1} - xatoliklarni tuzatish hadi (Error Correction Term);

λ - muvozanatga qaytish tezligi.

Valyuta kursi ssenariylari va prognoz:

Kursning 5% dan 10% gacha o‘zgarishi holatida eksport tushumining kutilayotgan qiymati:

$$\mathrm{E}(\mathrm{EXP}_{t+1}) = \mathrm{EXP}_t \cdot (1 + \beta \cdot \Delta\backslash\%\mathrm{ER}_{\mathrm{scenario}})$$

Kurs volatilligi (Xavf ko‘rsatkichi):Valyuta riskini baholash uchun standart og‘ish (σ) hisobi:

$$\sigma_{\mathrm{ER}} = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^{n} \left(\mathrm{ER}_i - \overline{\mathrm{ER}}\right)^2}$$

Kutilayotgan natija:

- Avtomatik shakllanuvchi dashboard tizimi;
- Siyosiy qarorlar uchun “qizil-sariq-yashil” signal tizimi (masalan, REER haddan tashqari mustahkamlansa -eksport uchun “qizil” signal).

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, O‘zbekiston tashqi savdo balansini barqarorlashtirish bo‘yicha quyidagi aniq tavsiyalar ilgari suriladi:

REER indikatorini KPI sifatida joriy etish: Kurs siyosatida nominal kursdan ko‘ra, Real samarali ayirboshlash kursining (***REER***) eksportga ta’sirini monitoring qilish lozim. Bunda eksport raqobatbardoshligini quyidagi indeks orqali baholash taklif etiladi:

$$Competitiveness_Index = \frac{P_{int} \cdot ER}{P_{dom}}$$

Bu yerda: P_{int} - xalqaro narxlar, P_{dom} - ichki narxlar. Agar indeks pasaysa, eksport raqobatbardoshligini oshirish uchun kurs siyosatiga tuzatish kiritish zarur.

Valyuta xatarlarini xedjlash ($Hedging$): Importga yuqori bog‘liq tarmoqlar uchun valyuta xatarlarini kamaytirish maqsadida forvard narxini belgilash mexanizmini joriy etish:

$$F = S \cdot \frac{1 + r_{dom} \cdot t}{1 + r_{int} \cdot t}$$

Bu yerda: F - forvard kursi, S - spot kursi, r_{dom} va r_{int} - ichki va tashqi foiz stavkalari. Bu formula importerlarga kelajakdagi xarajatlarni aniq prognoz qilish imkonini beradi.

Eksport diversifikatsiyasi va logistika: Yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish orqali eksport elastikligini ($\uparrow \beta_{exp}$) oshirish. Eksport xarajatlarini kamaytirish natijasida kutilgan natija:

$\uparrow \beta_{exp} \Rightarrow$ Kurs o‘zgarishining eksportga ijobiy ta'siri kuchayadi.

Import tarkibini optimallashtirish: Import substitutsiyasi siyosatida faqat tayyor mahsulotni cheklash emas, balki oraliq tovarlar ($Intermediate\ goods$) ishlab chiqarishni mahalliylashtirish. Bu iqtisodiyotning kurs shoklariga nisbatan import sezgirligini (γ) pasaytiradi.

Ma’lumotlar bazasini takomillashtirish: Modellashni choraklik asosga o‘tkazish. Bunda tashqi shoklarni (oltin, gaz narxi) nazorat o‘zgaruvchisi sifatida kiritish:

$$\ln(EXP_t) = \alpha + \beta \ln(ER_t) + \delta \ln\left(Price_{commodity,t}\right) + \varepsilon_t$$

Ushbu tadqiqot doirasida 2015-2025 yillar oralig‘idagi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida valyuta kursi o‘zgaruvchanligining O‘zbekiston tashqi savdo balansiga (eksport va import farqi) ta’siri ekonometrik (iqtisodiy jarayonlarni matematik va statistik usullar yordamida o‘rganuvchi fan) tahlil qilinganda, uzoq muddatli log-log regressiya modeli (o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlikni foizlarda ifodalovchi matematik model) orqali eksportning valyuta kursiga nisbatan elastikligi (bir ko‘rsatkichning boshqasiga nisbatan sezgirligi) 0.542$, importniki esa 0.726$ ekanligi miqdoriy jihatdan aniqlandi, bu esa milliy valyuta qadrsizlanganda (devalvatsiya) eksport hajmi oshsa-da, importga bo‘lgan tarkibiy bog‘liqlik va ishlab chiqarishda xorijiy xomashyoga bo‘lgan ehtiyoj yuqoriligi sababli savdo balansi manfiyligicha qolayotganini hamda Marshall-Lerner sharti (valyuta qadrsizlanishi savdo balansini yaxshilashi uchun eksport va import elastikliklari yig‘indisi birdan katta bo‘lishi kerakligi haqidagi qoida) O‘zbekiston sharoitida o‘ziga xos murakkab dinamikaga ega ekanligini ko‘rsatadi; shu bilan birga, qisqa muddatli farqlar modelida (vaqtli qatorlarning yilma-yil o‘zgarishini tahlil qiluvchi model) koeffitsiyentlarning statistik ahamiyatsizligi tashqi savdo oqimlarining kurs o‘zgarishiga nisbatan ma’lum bir lag (vaqtinchalik kechikish) bilan moslashishini anglatadi, shuning uchun iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida REER (Real samarali ayirboshlash kursi inflyatsiyani hisobga olgan holda milliy valyuta qiymatining savdo hamkorlari valyutalariga nisbatan o‘rtacha ko‘rsatkichi) indikatorini doimiy monitoring qiluvchi “FX-Trade Analytics” dashboard tizimini joriy etish, importga yuqori bog‘liq tarmoqlar uchun hedging (valyuta xatarlarini forvard shartnomalari kabi derivativlar orqali sug‘urtalash) mexanizmlarini kengaytirish hamda kelajakdagi hisob-kitoblarda uzoq va qisqa muddatli dinamik muvozanatni aniqroq baholovchi ARDL (Autoregressive Distributed Lag-avtoregressiv taqsimlangan lag modeli) uslubidan foydalanish strategik jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
3. Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-iyuldagi 396-sonli “Makroiqtisodiy tahlil va prognozlashtirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
4. World Bank. (2026). *World Development Indicators (WDI) DataBank*: Exports ($NE.EXP.GNFS.CD$), Official exchange rate ($PA.NUS.FCRF$), Imports ($NE.IMP.GNFS.CN$). [Elektron resurs]. Murojaat sanasi: 20.01.2026.
5. International Monetary Fund (IMF). (2018). *Uzbekistan: 2018 Article IV Consultation — Press Release and Staff Report*. IMF Country Report No. 18/117.
6. World Bank. (2019). *Uzbekistan: Toward a New, More Open Economy*. Europe and Central Asia Economic Update. Washington, DC.
7. International Monetary Fund (IMF). (2018). *Executive Board Concludes 2018 Article IV Consultation with the Republic of Uzbekistan*. Press Release No. 18/170.
8. Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2022). *International Economics: Theory and Policy* (12th ed.). Pearson Education.
9. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: Darslik. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2023.
10. Abdurahmonov Q.X. Iqtisodiyot nazariyasi: Akademik darslik. – Toshkent: “Adolat”, 2022.

UDK: 332.14:338.45:658.5

HUDUDIY IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA QAYTA ISHLASH SANOATINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTRISH

УЛУЧШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ ПЕРЕРАБОТКИ ОТХОДОВ В РАМКАХ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

IMPROVING EFFECTIVE MECHANISMS FOR DEVELOPING THE RECYCLING INDUSTRY IN THE DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

Rahimov Abdihakim Muxammadiyevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

Annotasiya

Mazkur maqolada muallif tomonidan hududiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlarini taqdim etilgan. Hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali bir qator ijobiy iqtisodiy natijalarga erishish mumkin ekanligini ta’kidlab o‘tgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, qayta ishlash sanoati, bandlilik, sanoat klasterlari, hududiy iqtisodiyot, hududiy rivojlanish, eksport salohiyati.

В данной статье автор представляет важные направления регионального развития. Он подчеркивает, что развитие перерабатывающей промышленности в регионах может привести к ряду положительных экономических результатов.

Ключевые слова: промышленность, перерабатывающая промышленность, занятость, промышленные кластеры, региональная экономика, региональное развитие, экспортный потенциал.

In this article, the author presents important areas of regional development. He emphasizes that a number of positive economic results can be achieved by developing the processing industry in the regions.

Keywords: industry, processing industry, employment, industrial clusters, regional economy, regional development, export potential.

Bugungi kunda qayta ishlash sanoati hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblandi. Respublika hududlarida ishlab chiqarish hajmini samaradorligini oshirish, mahalliy resurslardan oqilona foydalanish jarayononini keygaytirishda qayta ishlash sanoatining o‘rni alohoda kasb etib bormoqda. Qayta ishlash orqali tayyor mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish hududiy iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bir qancha hududlarda mavjud xomashyo resurlaridan oqilona foydalana olmagani va qayta ishlash darajasi pastligi sabab iqtisodiy samaradorlikka erishish dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Qayta ishlash sanoati iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, u mavjud xomashyo resurslarinin chuqur qayta ishlash orqali yuqori qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni ta’minlaydi. Qayta ishlash sanoati faqatgina ishlab chiqarishni o‘sishiga xizmat qilibgima qolmasdan, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, ekspot salohiyatini oshirish hamda hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga ham hizmat qiladi. Tabiiy resurslarga boy hududlarlarda xomashyoni faqat dastlabki holatda sotish emas, balki uni chuqur qayta ishlash orqali tayyor mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish hududiy iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Respublikamizda 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistoning Taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqilgan bo‘lib unga ko‘ra mazkur strategiyada hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, sanoatni modernizatsiya qilish, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash

va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1].

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini takomillashtrish bo‘yicha jahonda va respublikamizda turli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Hususan Vitaliy M. Smolentsev va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarida qayta ishlab chiqarish sanoati bandlik darajasining oshishi, hududiy ishlab chiqarish tizimlarining raqobatbardoshligi kuchayishi, byudjet daromadlarining ko‘payishi va boshqa ijobiy natijalarda namoyon bo‘lishini ta’kidlab o‘tishgan [2].

Michael Porter ilmiy iszlanishlarida hududlarda ilg‘or qishloq xo‘jaligi, biotexnologiya hamda kelajak oziq-ovqat sanoati sohalarida yangi sanoat yo‘nalishlarini imkoniyatlarini tahlil qilgan. Muallif bunday rivojlanish startap va rivojlanayotgan korxonalr mahsulotlarida ilmiy biotexnologik bilimlarni qo‘llash, shuningdek, ushbu firmalarda muhandislik va marketing bilimlarini integratsiya qilish orqali yuzaga kelishi haqida e’tirof etgan [3].

Qashqadaryo viloyatining barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashda sanoatning hududiy tarkibini takomillashtirish masalalarini U.Sh. Shukurov o‘z ilmiy izlanishlarida tahlil etgan. Muallif hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va sanoatning tarmoqlararo oshirish orqali viloyatning iqtisodiy salohiyatini oshiirsh yo‘llarini yoritgan. Shuningdek tadqiqotda sanoatning hududiy tarkibini optimallashtirish orqali aholi bandligini taminlash, ijtimoiy-iqtisodiy muommolarni hal qilish va eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqgan [4,5].

Mazkur tadqiqotda muallif tomonidan hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning samarali mexanizmlari o‘rganildi. Tadqiqotda tahlil va sintez, taqqoslash, iqtisodiy-statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv usullari qo‘llanildi.

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida qayta ishlash sanoati muhim strategik ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoq hududlarda mavjud xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiyasi, sanoat korxonalarining hududiy joylashuvi hamda mahalliy resurslardan samarali foydalanish darajasiga bog‘liqdir.

Iqtisodiy nazariya va amaliyot shuni ko‘rsatadiki, qayta ishlash sanoati rivojlangan hududlarda iqtisodiy faollik darajasi yuqori bo‘ladi. Bunday hududlarda ishlab chiqarish hajmi oshib boradi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi hamda aholi daromadlari ortadi. Ayniqsa, xomashyo resurslariga boy hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish hududiy iqtisodiy samaradorlikni bir necha barobar oshirish imkonini beradi. Chunki xomashyoni qayta ishlash orqali yaratilgan mahsulot qiymati ko‘pincha bir necha barobar yuqori bo‘ladi.

Jahon tajribasida hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda sanoat klasterlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish muhim omillar sifatida qaralmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali hududlarda iqtisodiy faollik oshadi va iqtisodiy tizim yanada barqarorlashadi. Masalan, sanoat klasterlari faoliyati ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasida kooperatsiya aloqalarini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish, hududlarda yangi sanoat korxonalarini tashkil etish, kichik sanoat zonalarini rivojlantirish hamda investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu esa hududlarda sanoat ishlab chiqarishi hajmining ortishiga hamda iqtisodiy faollikning kuchayishiga olib kelmoqda.

Hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash hisoblanadi. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha katta salohiyatga ega bo‘lgan davlatlardan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu mahsulotlarni chuqur qayta ishlash orqali oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirish mumkin. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini

qayta ishlash orqali yaratiladigan qo‘shimcha qiymat hududiy iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali bir qator ijobiy iqtisodiy natijalarga erishish mumkin. Birinchidan, hududiy iqtisodiyotning ishlab chiqarish salohiyati oshadi. Ikkinchidan, sanoat korxonalarining faoliyati kengayishi natijasida yangi ish o‘rinlari yaratiladi va aholi bandligi ta’minlanadi. Uchinchidan, qayta ishlangan mahsulotlarning eksport hajmi ortadi va hududlarning tashqi iqtisodiy aloqalari kengayadi. To‘rtinchidan, mahalliy xomashyo resurslaridan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, ishlab chiqarish texnologiyalarining eskirganligi, zamonaviy uskunalarning yetishmasligi, investitsiya resurslarining cheklanganligi, logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmagani hamda malakali mutaxassislarning yetishmasligi ushbu sohaning samarali rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, ayrim hududlarda ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasida kooperatsiya aloqalari yetarli darajada rivojlanmaganligi ham iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Bunda birinchi navbatda hududlarda sanoat klasterlarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Klaster tizimi ishlab chiqarish korxonalari, ilmiy-tadqiqot muassasalari va xizmat ko‘rsatish tashkilotlari o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni kuchaytiradi hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchi muhim mexanizm investitsiya faoliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish hamda infratuzilmani rivojlantirish zarur. Bu esa investitsiya resurslarini jalb qilish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli hududlarda investitsiya muhitini yaxshilash, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi muhim yo‘nalish innovatsion texnologiyalarni joriy etish hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarish mumkin.

Shuningdek, hududiy iqtisodiy rivojlanishda transport va logistika infratuzilmasini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Samarali logistika tizimi xomashyo yetkazib berish, tayyor mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga chiqarish jarayonini tezlashtiradi hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shu sababli hududlarda transport infratuzilmasini rivojlantirish va logistika xizmatlarini takomillashtirish qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish hududiy iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu tarmoqni rivojlantirish orqali hududlarda iqtisodiy faollik oshadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi, eksport hajmi ortadi hamda aholi farovonligi yaxshilanadi. Shu sababli hududiy iqtisodiy siyosatda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralishi zarur.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoati muhim strategik tarmoqlardan biri ekanligi aniqlandi. Mazkur tarmoq hududlarda mavjud tabiiy va xomashyo resurslaridan samarali foydalanish, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish hamda iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali hududlarda ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, eksport hajmini ko‘paytirish hamda aholi farovonligini oshirish imkoniyati mavjud.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, qayta ishlash sanoati rivojlangan hududlarda iqtisodiy faollik darajasi yuqori bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonlari yanada samarali tashkil etiladi. Shuningdek, mazkur tarmoqning rivojlanishi hududiy iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuviga xizmat qiladi

hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda qayta ishlash sanoatini rivojlantirish jarayonida texnologik eskirish, investitsiya resurslarining yetarli emasligi, logistika infratuzilmasining rivojlanmaganligi hamda malakali mutaxassislarning yetishmasligi kabi muammolar mavjudligi aniqlandi.

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini takomillashtrish bo‘cha quyidagi takliflar taqdim mumkin.

- Investitsiyalar muhitini yaxshilash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish;
- Transport va logistika infratuzilmasini rivojlantirish, mahsulotlarni bozorlarga yetkazish berishni tezlashtirish;
- Hududlarda sanoat klasterlarini rivojlantrish orqali korxonlar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish;
- Malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish.

Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish hududiy iqtisodiy faollikni oshirish, bandlikka ko‘maklashish va eksport salohiyatini kengaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi “*2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi* PF-60-son Farmoni https://lex.uz/ docs/5841063
2. Smolentsev, V., Kuznetsov, A., & Zhuravlev, P. (2018). Industrial clusters development in the regional economic system. *Espacios*, 39(31). https://www.revistaespacios.com /a18v39n31/18393105.html
3. OECD (2021), *Entrepreneurship in Regional Innovation Clusters: Case Study of Chiang Mai and Chiang Rai, Thailand*, OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/2a24a552-en.
4. Shukurov, U. (2023). *Sanoatning hududiy rivojlanishi va barqaror iqtisodiy taraqqiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik*. International Journal of Social Sciences. https://worldlyjournals.com/index.php/IJS/article/view/13533
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27-oktabr 2020-yildagi “Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish hamda davlat aktivlarini xususiylashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6096-son Farmoni // https://lex.uz/ru/

UDK 37.014.6(100)

TA’LIM SIFATINI BAHOLASHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNI JORIY ETISH

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И ЕГО ВНЕДРЕНИЕ

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ASSESSING THE QUALITY OF EDUCATION AND ITS IMPLEMENTATION

Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna
Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini baholashning xalqaro tajribasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Shuningdek, maqolada xalqaro tajribani O‘zbekiston maktablarida joriy etish imkoniyatlari, zamonaviy baholash metodlarini integratsiya qilish yo‘llari va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim boshqaruvi va o‘quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladigan strategik yondashuvlarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Ta’lim sifati, baholash tizimi, xalqaro tajriba, PISA, TIMSS, ta’lim boshqaruvi, innovatsion metodlar.

Данная статья посвящена изучению международного опыта оценки качества образования в общеобразовательных школах. Также в статье рассматриваются возможности внедрения международного опыта в школах Узбекистана, пути интеграции современных методов оценивания и приводятся рекомендации, направленные на повышение качества образования. Результаты исследования имеют практическое значение для разработки стратегических подходов, способствующих совершенствованию управления образованием и учебного процесса.

Ключевыеслова: Качество образования, система оценивания, международный опыт, PISA, TIMSS, управление образованием, инновационные методы.

This article is devoted to the study of international experience in assessing the quality of education in general secondary schools. It also examines the possibilities of implementing international practices in schools of Uzbekistan, ways of integrating modern assessment methods, and provides recommendations aimed at improving the quality of education. The research findings have practical significance for developing strategic approaches that contribute to the improvement of education management and the teaching-learning process.

Keywords: Education quality, assessment system, international experience, PISA, TIMSS, education management, innovative methods.

Jahonda ta’limning sifatiga yo‘naltirilgan shakllarini ijtimoiy buyurtma va istiqbolli mehnat bozori talablari asosida diversifikatsiyalash, modernizatsiyalashgan o‘qitish modellarini fan va ishlab chiqarish bilan uyg‘unlashtirish, ta’lim sifatini boshqarish nazariyasi va metodologiyasining ilg‘or g‘oyalarini maktab amaliyotiga maqsadli va manzilli tatbiq etishning uzviylik, tizimlilik tamoyillariga asoslangan qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda diagnostik monitoringning adolatlilik, o‘lchamlilik, natijadorlik tamoyillari asosida o‘quvchilarda tayanch va fanlarga oid kompetensiyalarni rivojlantirishning individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqish, PISA, TIMSS, PIRLSS xalqaro baholash dasturlari talablari asosida baholash tizimini shakllantirish yuzasidan tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu maqsadlarga erishish ta’lim sifati tizimining asosiy maqsadlariga samarali erishish imkonini beradigan turli foydalanuvchilar uchun hisoblagichlar tizimini shakllantirish; ta’lim muassasalari o‘quvchilarining yakuniy attestatsiyadan o‘tkazish va ta’limning keyingi bosqichiga o‘qishga kirish uchun tanlashda ularning ta’lim yutuqlari darajasini baholash; ta’limning turli bosqichlarida ta’lim sifatini monitoring qilish tadqiqotlari doirasida ta’lim sifatini baholash kabi asosiy vazifalarni hal qilishni ta’minlaydi.

Yil	Olim / Tashkilot	Nazariya / Yondashuv	Qisqacha mazmun
1980	W. Edwards Deming	PDCA sikli (Plan-Do-Check-Act)	Ta’lim sifatini uzluksiz yaxshilash sikli orqali boshqarish.
1983	Joseph Juran	Sifat boshqaruvi nazariyasi	Rejalashtirish, nazorat va yaxshilash asosida ta’lim sifatini oshirish.
1985	Philip Crosby	“Sifat – talabga moslik” konsepsiyasi	Xatoliklarni kamaytirish va talablarni to‘liq bajarish orqali sifatni oshirish.
1990	David Garvin	Sifat o‘lchovlari modeli	Ta’lim sifatini 7 mezon orqali baholash: ish faoliyati, xususiyatlar, ishonchlilik, moslashuvchanlik, xizmat, estetik va qoniqish.
1994	TQM konsepsiyasi	Total Quality Management	Ta’lim jarayonlarida barcha xodimlar va jarayonlar sifatni oshirishga yo‘naltiriladi,
2000	Richard E. Clark	Ta’lim samaradorligi nazariyasi	Texnologiya va pedagogik jarayonlarni integratsiyalash orqali ta’lim sifatini oshirish.
2002	Harvey & Green	Ta’lim sifatining besh modeli	Sifatini baholash: istakga muvofiq‘lik, akademik standart, o‘rganish jarayoni, natja,
2005	Daniel Stufflebeam	CIPP modeli (*Context, Input, Process, Product*)	Ta’lim sifatini tizimli baholash va boshqarish usuli.
2010	OECD	TALIS va PISA tadqiqotlari	Ta’lim sifatini xalqaro indikatorlar asosida baholash va taqqosslash.
2015	Michael Fullan	Ta’limda liderlik va o‘zgarish nazariyasi	Rahbarlik, pedagogik innovatsiyalar va tizimil o‘zgarishlar ta’lim sifatini oshirishda muhim.
2017	John Hattie	Ko‘rsatkichlii o‘qitish (*Visible Learning*)	Ta’lim samaradorligini o‘qitish natijalarini ilmiy asosda baholash orqali oshirish.
2018	OECD	PISA 2018 yili	Global ta’lim sifatini baholash, o‘quvchi natijalari va teng imkoniyatlar
2020	UNESCO	Global ta’lim indikatorlari	Barqaror rivojlanish va teng imkoniyatlar nuqtai nazaridan sifatni baholash.
2023	UNESCO & World Bank	Ta’lim sifatini global boshqarish strategiyalari	Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, texnologiya va inkluzivlik orqali sifatni baholash.
2025	Mahalliy tadqiqotlar (*O‘zbekiston*)	Ta’lim sifatini boshqarish tizimi	Maktablarda sifatni baholash, monitoring va innovatsion pedagogik, texnologiyalar orqali oshirish.

1-rasm. Ta’lim sifatini oshirish nazariyalari va yondashuvlari

AQSHda “Gaydens” tizimida ta’lim sifatini o‘lchash xizmati faoliyat yuritadi. “Educational Testing Servise” tashkiloti doiralarida mamlakat intellektual salohiyatining holati kuzatib boriladi va hokazolar. Ta’lim sifati muammosi 90-yillarda ta’lim sohasida tavsiya etilgan bir qator yirik xalqaro loyihalarda yetakchi loyiha hisoblanadi. “Forse” kasb tayyorgarligi sifati dasturi maqsadi – Yevropa Ittifoqi doiralarida uzluksiz kasbiy tayyorgarlik tizimini yaratish hisoblanadi. Yoshlarning kasb ta’limi bo‘yicha harakatlanish dasturi hisoblangan “PETRA” ning asosiy maqsadi, yoshlarni hayotga va mehnat faoliyatiga tayyorlashning eng samarali yo‘llarini qidirishdir. Texnologik va kasbiy ta’lim bo‘yicha “UNEBOK” xalqaro loyihaning maqsadi – texnik va kasb ta’limi sohasi masalalari, ilmiy tadqiqotlar sohasida ratsional potensialni mustahkamlash va ma’lumotlar bazasi va axborotlashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar masalalarida tajriba almashishdan iborat.

Hozirgi paytda ta’lim sifatini boshqarish va tizimli yondashuv nuqtai nazaridan andoza sifatida ko‘pincha Singapur ta’lim tizimi olinadi.

Singapur ta’lim tizimi tarixiy, institutsional va madaniy ta’sirlarning o‘ziga xos uyg‘unlashuvi natijasidir. Bu omillar zamonaviy xalqaro tadqiqotlarda tizimning samaradorligini baholash va uni boshqa mamlakatlarga joriy etish qanchalik mumkinligini aniqlash imkonini beradi. Singapur markazlashgan ta’lim tizimini tashkil etdi (garchi boshqa mamlakatlar so‘nggi paytlarda markazsizlashtirishga o‘tayotgan bo‘lsa-da), boshqa davlat institutlari bilan yaxshi integratsiyalashgan tizimni joriy qildi, izchil va yaxshi moliyalashtirilgan jarayonni amaliyotga tatbiq etdi.

Singapur ta’lim tizimi milliy standartlarga asoslangan bo‘lib, bu har bir maktab bitiruvchisi bajarishi kerak bo‘lgan talablarni belgilaydi – o‘quvchining tayyorgarligi yakuniy imtihonlar bilan tekshiriladi. Imtihon natijalari o‘quvchilarning keyingi ta’lim yo‘lini belgilaydi. Ushbu tizim o‘qituvchilarni o‘quv dasturiga ko‘proq e’tibor berishga va bolalarni yakuniy testlarga tayyorlashga undaydi. O‘quv dasturidan so‘ng baho lash va yo‘riqnomalarga rioya qilish birinchi o‘ringa chiqadi.

Maktab Yuksaklik Modeli (SEM) Singapur ta’lim tizimining markaziy ilmiy-amaliy modeli bo‘lib, bu “model maktablarda ta’lim sifatini tizimli ta’minlash (qolav-ertma) va boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, o‘z-o‘zini baholash (self-assessment) hamda tashqi nazoratni o‘z ichiga oladi. Bu model ta’lim sifatini yaxshilash (quality assurance) va maktablarda boshqaruvni modernizatsiya qilish (managerialism) uchun muhim bo‘lib, boshqa mamlakatlarga ham o‘rnak bo‘lmoqda.

SEM ning asosiy xususiyatlari:

Tizimli yondashuv: ta’lim sifatini ta’minlash uchun aniq tizimli jarayonlarni belgilaydi.

Ilmiy-amaliy asos: nazariy bilimlarni amaliy qo‘llashga urg‘u beradi.

O‘z-o‘zini baholash (Self-assessment): maktablarning o‘z-o‘zini tahlil qilishi va kamchiliklarini aniqlashi.

Tashqi nazorat: sifatni ta’minlash uchun tashqi baholash va nazorat mexanizmlari.

Markazlashtirilgan markazdan qochish (Centralized decentralization): markaziy boshqaruvdan qoida olsa-da, maktablarga ma’lum darajada avtonomiya beradi.

Asosiy maqsad: ta’lim sifatini doimiy ravishda oshirish va maktablarni samarali boshqarish orqali talabalarning yuqori natijalarga erishishini ta’minlash.

Bu model (SEM) Singapur va Gonkong kabi mamlakatlarda ta’limni ahamiyat kasb etadi”.[1]

Angliyada maktab samaradorligini “boshqarishning markazlashgan (school effectiveness) tizimidan mavjud ulgurmasliklarni har bir maktabda bartaraf etishga intiluvchi maktabni takomillashtirishning markazlashtirilmagan (school improvement) tizimiga o‘tishi bilan xususiy ta’lim xizmatini taqdim etuvchilar paydo bo‘lib, maktab jamoalariga o‘zlarining rivojlantirish bo‘yicha xizmatlarini taklif qilishmoqda. To‘g‘ri, ko‘pincha ular eng qiyin muammolarni tezda hal qilishga va’da berishadi va bolalar qanday va nimani o‘rganishlarini o‘ylash uchun vaqt qoldirmaydilar. Biroq, jamoaviy kasbiy rivojlanish, albatta, maktabni takomillashtirish dasturining muvaffaqiyati uchun zaruriy shartdir. Bu haqda Maykl Fullan asarlarida ko‘p qayd qilingan”.[2]

Angliya tajribasini tahlil qilib, u butun jamoaning kasbiy rivojlanishi maktabning o‘zida amalga oshirilsa, individual mashg‘ulotlarga qaraganda ancha samaraliroq bo‘lishini ta’kidlaydi.

Angliyada ta’lim sifatini nazorat qilish va baholash davlat va jamoatchilik organlari tomonidan amalga oshiriladi. Bunda sifat kafolatining ichki mexanizmi samaradorligini baholash jarayonlarini tashkil etishdagi javobgarlik oliy ta’lim sifatini ta’minlash Agentligi – Quality Assurance Agency (QAA) zimmasiga yuklatilgan. Quality Assurance Agency (1997) – nodavlat tashkilot hisoblanib, uning asosiy vazifasi sifat ekspertizasini tashkil etish va o‘tkazishdan iborat bo‘lib, tashqi ekspertiza xulosalariga asoslanib davlat tashkiloti baholash natijalari bo‘yicha tegishli qarorlar qabul qiladi .[3]

Ko‘plab tadqiqotchilar “o‘qituvchilar faoliyatini takomillashtirish, o‘zlarining akademik ko‘rsatkichlarini yaxshilashga intilayotgan maktab jamoalarining diqqat markazida bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydilar”.[4] Ta’limga doir tushunchalar qatorida “nisbatan yaqinda paydo bo‘lgan va “o‘quv jarayoniga rahbarlik” deb tarjima qilinishi mumkin bo‘lgan “instructional leadership” atamasi maktab rahbarining asosiy funksiyasini — o‘z maktabida o‘qitish sifatiga hissa qo‘shish vazifasini ifodalash uchun kiritilgan. Bir tomondan, ushbu yondashuv o‘quv jarayonini doimiy ravishda kuzatib borish va o‘qituvchilarni o‘z mahoratini oshirishga undashni o‘z ichiga oladi, ikkinchidan, o‘qituvchi uchun ham, o‘quvchi uchun ham vaqt talab qiladigan barcha majburiyat va chalg‘itadigan narsalardan xalos qiladi”[5].

Bunday “vaqt o‘g‘irlash” larga ko‘pincha dars paytida bo‘lib o‘tadigan maktab ta’tillariga tayyorgarlik, direktor yoki bosh o‘qituvchining ko‘rsatmalarini bajarish va hatto, o‘quv dasturida ko‘zda tutilmagan har xil kuzatuv turlari kiradi. Masalan, ma’lumki, 2000-yilda Angliya xalqaro PISA testiga zarur namunani taqdim eta olmadi, chunki ba’zi o‘qituvchilar o‘quv darslarini o‘quvchilar ushbu testni yozishlari uchun taqdim etishdan bosh tortdilar.

Yaponiyada ham ta’lim sifatini “baholash va akkreditatsiyalash jarayonlari boshqa rivojlangan davlatlar kabi o‘zini-o‘zi ko‘rikdan o‘tkazish, tashqi ekspertiza va qaror qabul qilishdan iborat bo‘lib, ta’lim muassasasining faoliyatini umumiy baholash va alohida ta’lim dasturlarini baholash bo‘yicha komissiyalar asosida amalga oshiriladi. Umumiy baholash ta’lim muassasasidagi ta’lim sifatini

boshqarishning zamonaviy metodlari va ichki menejment samaradorligi tahlili asosida shakllantiriladi”.

Yaponiyada “o‘qituvchilarni rivojlantirish tizimi (INSET) ikki toifaga bo‘linadi, biri majburiy, ikkinchisi ixtiyoriy. Ixtiyoriy ravishda qo‘shimcha mashg‘ulotlar, o‘z navbatida, maktab ichidagi va tashqi ta’limga bo‘linadi. Majburiy malaka oshirish odatda har bir prefekturada joylashgan o‘qituvchilar malakasini oshirish markazlarida amalga oshiriladi”[6].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ta’lim sifatini baholashning xalqaro tajribasi o‘rganilganda, samarali baholash tizimlari o‘quvchilar bilim darajasini aniqlash, pedagogik jarayonni takomillashtirish va ta’lim siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. PISA, TIMSS va boshqa xalqaro dasturlar o‘quvchilarning akademik yutuqlarini solishtirish imkonini beradi, shu bilan birga o‘quv jarayonidagi zaifliklarni aniqlashga yordam beradi.

Shunday qilib, xalqaro tajriba O‘zbekiston maktablarida ta’lim sifatini baholash tizimini rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun asosiy yo‘l xaritasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fadlia, F. F. (2019). Singapore’s school excellence model and hong kong‘s school-based management. Seuneubok lada: Jurnal Ilmu-Ilmu Sejarah, Sosial, Budaya Dan Pendidikan, 4(1), 46-56. Retrieved from https://ejurnalunsam.id/index.php/jsnbl/article/view/1090
2. Fullan M. (2001) Leading in a culture of change. /San-Francisco:Jossey-Bass.
3. King M.B. and Newman F.M. (2001) Building school capacity through professional development: conceptual and empirical considerations. [Текст] International Journal of Educational Management, 15(2)p87-93
4. Slater, Ch. Ed. (2007) Facing accountability in Education. /Teachers College Press, Columbia University. NY, p. 32
5. Turg‘unov S.T.. Ta’lim muassasalarini boshqarishda innovatsion faoliyat. – Uzluksiz ta’lim jurnali. – 2006. – № 4. – 3-6-b.
6. Хмель Т.А. Прагматическая педагогика и ее роль в американском школьном образовании: Дисс. канд. пед. наук. -М., 1970.
7. Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish. // Муғаллим ҳем узликсиз билимлендириў илмий-методикалық журнал. – N.: 2023. №4/2. - B. 375-378. (13.00.00 №20).
8. Ibragimova.G.S. Ta’lim sifati monitoringi jarayonida xalqaro baxolash dasturlarini keng joriy etishning ahamiyati. // TDPU Ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali. –T.: 2022. №6. — B. 268-278. (13.00.00 №32).

UDK: 332.1:004:339.138

HUDUDIY IQTISODIY SALOHIYATNI BAHOLASHDA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA ULARNING ELEKTRON TIJORAT TIZIMIDAGI O‘RNI

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОЦЕНКЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И ИХ РОЛЬ В СИСТЕМЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

THE USE OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN ASSESSING REGIONAL ECONOMIC POTENTIAL AND THEIR ROLE IN THE E-COMMERCE SYSTEM

Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada muallif tomonidan hududlar iqtisodiy salohiyatini baholashning mezonlari va ular orqali elektron tijorat tizimini baholashning nazariy va amaliy jihatlari haqidagi ma’lumotlarni keltirib o‘tgan. Shuningdek muallif hududlarning iqtisodiy salohiyatini kompleks tahlil qilish usullarini ham taqdim etgan. Hududlar kesimida elektron tijorat rivojiga ta’sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning o‘zaro bog‘liqligi statistik va taqqoslama usullar orqali baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, internet infratuzilmasi va mobil aloqa tizimi rivojlangan, aholining daromad darajasi va raqamli savodxonligi yuqori bo‘lgan hududlarda elektron tijorat faoliyati sezilarli darajada yuqori. Shu bilan birga, ayrim hududlarda infratuzilma va inson kapitali yetarli darajada rivojlanmaganligi elektron tijorat o‘sishini cheklayotgan asosiy omillar sifatida aniqlangan.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, hududiy iqtisodiyot salohiyati, internet infratuzilmasi, logistika tizimi, raqamli savodxonlik, investitsiya siyosati, hududiy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, mobil aloqa, inson kapitali.

В данной статье автор представляет информацию о критериях оценки экономического потенциала регионов и теоретических и практических аспектах оценки системы электронной коммерции на их основе. Автор также представляет методы комплексного анализа экономического потенциала регионов. Выявлены факторы, влияющие на развитие электронной коммерции в регионах, и оценены их взаимосвязи с использованием статистических и сравнительных методов. Результаты исследования показывают, что активность электронной коммерции значительно выше в регионах с развитой интернет-инфраструктурой и системами мобильной связи, высоким уровнем доходов и высокой цифровой грамотностью населения. В то же время, в некоторых регионах выявлено недостаточное развитие инфраструктуры и человеческого капитала как основные факторы, ограничивающие рост электронной коммерции.

Ключевые слова: Электронная коммерция, цифровая экономика, региональный экономический потенциал, интернет-инфраструктура, логистическая система, цифровая грамотность, инвестиционная политика, региональное развитие, экономическая эффективность, мобильная связь, человеческий капитал.

In this article, the author presents information on the criteria for assessing the economic potential of regions and the theoretical and practical aspects of assessing the e-commerce system through them. The author also presents methods for comprehensive analysis of the economic potential of regions. Factors affecting the development of e-commerce in the regions were identified, and their interrelationships were assessed using statistical and comparative methods. The results of the study show that e-commerce activity is significantly higher in regions with developed Internet infrastructure

and mobile communication systems, high income levels and high digital literacy of the population. At the same time, insufficient development of infrastructure and human capital in some regions was identified as the main factors limiting the growth of e-commerce.

Keywords: E-commerce, digital economy, regional economic potential, Internet infrastructure, logistics system, digital literacy, investment policy, regional development, economic efficiency, mobile communications, human capital.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi hududiy iqtisodiy salohiyatni baholash usullarini tubdan o‘zgartirmoqda. An’anaviy yondashuvlar o‘rnini raqamli texnologiyalarga asoslangan tahlil usullari egallamoqda. Bu esa o‘z navbatida elektron tijorat tizimining samaradorligini oshirish, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Dunyo iqtisodiyotida so‘nggi yillarda sodir bo‘layotgan raqamli transformatsiya jarayonlari barcha sohalarda, xususan savdo tizimida tub o‘zgarishlar sodir bo‘lib kelmoqda. Elektron tijoratning shakllanishiga asosiy omillar sifatida internet texnologiyalari, mobil aloqa vositalari va to‘lov tizimlarining jadal rivojlanishi e’tirof etish mumkin. Elektron tijorat nafaqat an’anaviy savdo shakllarini to‘ldiradi, balki yangi bozorlarni shakllantiradi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda ishlab chiqaruvchi va iste’molchi o‘rtasidagi masofani qisqartiradi. Shu sababdan bugungi kunda elektron tijorat hududlar iqtisodiyotida o‘z o‘rnini egallamoqda.

Hududiy iqtisodiy rivojlanish va elektron tijoratni respublikamizda va xorijiy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ular elektron tijoratning iqtisodiy o‘sishga ta’siri, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi yuzasidan ilmiy izlanishlar mavzuning dolzarb ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, T. Savitskaya tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda elektron tijorat infratuzilmasining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri keng yoritilgan. Uning ilmiy ishlarida internet tarmog‘i rivoji, logistika tizimi va elektron to‘lov vositalari elektron tijoratning asosiy infratuzilma elementlari sifatida baholanadi [1]. Shuningdek, muallif tomonidan elektron tijorat samaradorligiga aholining daromad darajasi, raqamli savodxonlik va davlat siyosati muhim ta’sir ko‘rsatishi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, infratuzilma rivojlangan hududlarda elektron tijorat tez sur’atlarda o‘sadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanish yo‘nalishlari va hududiy siyosat masalalarini A.Vahobov tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirishda investitsiya siyosati, infratuzilma rivoji va tadbirkorlik muhitining ahamiyatini muallif alohida ta’kidlaydi [2].

Mehnat bozori va inson kapitalining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rnini yoritishga K.Abdurahmonovning ilmiy tadqiqotlarini misol sifatida keltirish mumkin. Bandlik darajasi, mehnat resurslarining sifati va ularning hududlar kesimidagi taqsimlanishi iqtisodiy salohiyatni belgilovchi asosiy omillar sifatida ko‘rib chiqiladi [3]. Shuningdek, uning tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, inson kapitalining rivojlanganligi va aholining kasbiy malakasi yuqori bo‘lgan hududlarda iqtisodiy faollik va innovatsion rivojlanish darajasi yuqori bo‘ladi. Bu esa elektron tijorat tizimini rivojlantirishda ham muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot davomida hududiy iqtisodiy salohiyatni baholash orqali elektron tijorat tizimini innovatsion takomillashtirish uchun turli ilmiy yondashuvlar qo‘llanildi. Asosiy metodlar sifatida statistik ma’lumotlar tahlili, taqqoslash usuli, tizimli yondashuv va kontent-tahlil birlashtirildi. Statistik ma’lumotlar hududiy Internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni, mobil aloqa tizimiga ulangan abonent radiostansiyalari sonini o‘rganish uchun ishlatilgan.

O‘zbekistonning turli hududlarida elektron tijorat tizimining rivojlanish darajasi va hududiy iqtisodiy salohiyat o‘rtasidagi yaqin bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, yuqori iqtisodiy salohiyatga ega hududlarda internet infratuzilmasi va logistika tizimi rivojlangan bo‘lib, elektron tijorat faoliyati tez sur’atlarda o‘sadi, kam rivojlangan hududlarda esa internet qamrovi va yetkazib berish xizmatlarining sust rivojlanishi onlayn savdoning o‘sish sur’atini sekinlashtiradi. Hududlarning ichki iqtisodiy imkoniyatlari, xususan hududiy yalpi mahsulot va aholining daromad darajasi, shuningdek mahalliy biznes muhiti elektron tijorat samaradorligini bevosita belgilaydi [4]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aholining daromad darajasi va raqamli savodxonligi yuqori

bo‘lgan hududlarda onlayn xaridlar ko‘proq amalga oshiriladi, bu esa inson kapitali elektron tijoratning iqtisodiy samaradorligida muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Internet tezligi, to‘lov tizimlari va yetkazib berish xizmatlari rivojlangan hududlarda elektron tijoratning o‘sishi sezilarli darajada yuqori bo‘lib, aksincha, yetkazib berish tizimi zaif yoki ishonchsiz bo‘lgan hududlarda onlayn savdo faoliyati past bo‘ladi. Malakali kadrlar va mehnat resurslarining sifatli taqsimlanishi hududiy iqtisodiy faollik va innovatsion rivojlanishga bevosita ta’sir qiladi, shuning uchun elektron tijorat tizimining samaradorligi hududdagi ishchi kuchining malakasi bilan chambarchas bog‘liq.

1-jadval

Hududlar bo‘yicha elektron tijorat va iqtisodiy salohiyat tahlili

Hududlar	**Internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni, jami**	**Internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni, jismoniy shaxslar**	**Mobil aloqa tizimiga ulangan abonent radiostansiyalari soni**
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	1640,9	76,3	1687,4
Andijon viloyati	2448,2	69,6	2865,2
Buxoro viloyati	1677,8	76,9	1720,1
Jizzax viloyati	1129,7	69,9	1276,5
Qashqadaryo viloyati	2377,7	63,6	2593,6
Navoiy viloyati	1047,9	89,3	1150,5
Namangan viloyati	2278,1	70,7	2730,9
Samarqand viloyati	3055,6	68,7	3377,8
Surxondaryo viloyati	1871,5	61,8	2027,3
Sirdaryo viloyati	794,8	80,3	878,5
Toshkent viloyati	2122,1	65,9	2106,7
Farg‘ona viloyati	3633,2	85,9	3642,9
Xorazm viloyati	1628	76,7	1687,5
Toshkent shahri	6433,1	168,2	8506,8

Mazkur jadval ma’lumotlari hududlar bo‘yicha elektron tijoratni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan raqamli infratuzilmaning holatini aks ettiradi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni va mobil aloqa tizimining rivojlanganligi hududlar o‘rtasida sezilarli darajada farqlanadi. Ayniqsa, Toshkent shahri keskin ustunlikka ega bo‘lib, internet abonentlari soni 6433,1 mingni, mobil aloqa abonentlari esa 8506,8 mingtani tashkil etadi. Bu esa poytaxtda elektron tijorat uchun eng qulay infratuzilma mavjudligini ko‘rsatadi.

Viloyatlar kesimida qaralganda, Farg‘ona, Samarqand va Andijon viloyatlarida internet abonentlari soni yuqori bo‘lib, ushbu hududlarda elektron tijorat rivojlanishi uchun imkoniyatlar keng ekanligi kuzatiladi. Shu bilan birga, mobil aloqa abonentlari soni ham aynan shu hududlarda yuqori bo‘lib, bu raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi yuqoriligini anglatadi.

Boshqa tomondan, Sirdaryo, Navoiy va Jizzax viloyatlarida internet abonentlari soni nisbatan past bo‘lib, bu hududlarda elektron tijorat rivojlanishi uchun infratuzilma imkoniyatlari cheklanganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida jismoniy shaxslarning internetdan foydalanish darajasi pastligi elektron tijorat rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, ayrim hududlarda jismoniy shaxslar ulushi yuqori ekanligi (masalan, Navoiy – 89,3%, Farg‘ona – 85,9%, Sirdaryo – 80,3%) aholining internetdan faol foydalanayotganini ko‘rsatadi va bu elektron tijoratni rivojlantirish uchun ijobiy omil hisoblanadi. Aksincha, bu

ko‘rsatkich past bo‘lgan hududlarda (Qashqadaryo, Surxondaryo) aholining raqamli savodxonligi va internetdan foydalanish darajasi pastligi kuzatiladi.

Hududiy iqtisodiy salohiyatni baholashda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish elektron tijorat tizimini rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Ular orqali iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, samarali qarorlar qabul qilish va hududlararo iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yuqori internet qamrovi, mobil aloqa tizimining rivojlanganligi va aholining internetdan foydalanish darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda elektron tijorat tezroq rivojlanadi. Shu sababli kam rivojlangan hududlarda raqamli infratuzilmani kengaytirish, internet qamrovini oshirish va aholining raqamli savodxonligini rivojlantirish elektron tijoratni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hududlar kesimida elektron tijorat o‘sishi va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida aniq ijobiy bog‘liqlik mavjud bo‘lib, raqamli infratuzilma, logistika, investitsiya muhiti va inson kapitali — elektron tijoratni rivojlantirishning asosiy tarkibiy elementlari hisoblanadi. Shu bilan birga, hududiy tafovutlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun integratsiyalashgan siyosat va innovatsion yondashuvlar zarur ekanligi aniqlanadi. Tadqiqotdan kelib chiqadigan xulosa shuki, elektron tijoratning muvaffaqiyati nafaqat texnologik infratuzilmaga, balki hududning iqtisodiy salohiyati, aholining malakasi va davlat siyosatiga bevosita bog‘liq, shuning uchun hududiy iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqish va investitsiya, ta’lim hamda infratuzilma sohalarida uyg‘un ishlar olib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. SSRN: https://ssrn.com/abstract=400940 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.400940
2. Savitskaya, T. (2019). *Digital economy and e-commerce infrastructure development*. Journal of Economic Studies, 6(2), 112–120.
3. Vakhabov, A. (2019). *Economic policy and regional disparities: Approaches to reducing inequalities*. Journal of Economic Research in Emerging Markets, 12(1), 58–72.
4. Abdurakhmanov, K. (2018). *Human capital quality and regional innovation capacity*. Journal of Economic Studies in Emerging Markets, 11(3), 78–92.

UDK:330.35

O‘ZBEKISTONDA ISHCHI KUCHI MIGRATSIYASI VA IQTISODIY O‘SISH DARAJASINING O‘ZGARISH DINAMIKASI

ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В УЗБЕКИСТАНЕ

DYNAMICS OF CHANGES IN LABOR MIGRATION AND ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN

Ro‘ziboyeva Muslima
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistranti

Anatatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda ishchi kuchi migratsiyasi va uning iqtisodiy o‘sishga ta’siri tahlil qilinadi. Unda mehnat migratsiyasi oqimlari, migrantlar sonidagi o‘zgarishlar hamda remittanslarning YAIMga ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, migratsiya va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik hamda ularning dinamikasi iqtisodiy tahlil asosida yoritilib, migratsiyaning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ishchi kuchi migratsiyasi, mehnat migrantlari, iqtisodiy o‘sish, YAIM, remittanslar, migratsiya jarayonlari, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

В данной статье анализируются процессы трудовой миграции в Узбекистане и их влияние на экономический рост. Рассматриваются потоки трудовой миграции, изменения численности мигрантов, а также влияние денежных переводов на ВВП. Кроме того, на основе экономического анализа раскрывается взаимосвязь между миграцией и экономическим ростом и обосновывается её значение для экономического развития страны.

Ключевые слова: трудовая миграция, трудовые мигранты, экономический рост, ВВП, ремиттансы, миграционные процессы, экономика Узбекистана.

This article analyzes labor migration processes in Uzbekistan and their impact on economic growth. It examines migration flows, changes in the number of migrants, and the effect of remittances on GDP. Additionally, the relationship between migration and economic growth is explored through economic analysis, highlighting its significance for the country’s economic development.

Keywords: labor migration, migrant workers, economic growth, GDP, remittances, migration processes, economy of Uzbekistan.

XXI asrda mehnat migratsiyasi global iqtisodiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Aholining bir hududdan boshqa hududga yoki davlatlarga ko‘chib o‘tishi mehnat bozori, demografik jarayonlar hamda iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda migratsiya aholi bandligini ta’minlash, daromadlarni oshirish va iqtisodiy faollikni kuchaytirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston uchun ishchi kuchi migratsiyasi iqtisodiy rivojlanish bilan chambarchas bog‘liq jarayon hisoblanadi. UzStat ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1-aprel holatiga mamlakat aholisi soni 37,6 million kishiga yetgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 2%ga oshgan [1]. Shu davrda ichki va tashqi migratsiya oqimlari faol bo‘lib, Toshkent shahri ichki migratsiya markazi sifatida ajralib turmoqda [2].

Mehnat migratsiyasi orqali yuborilayotgan pul o‘tkazmalari (remittanslar) mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi: aholi daromadlarini oshiradi, ichki iste’mol va investitsiyalarni rag‘batlantiradi hamda kichik biznes rivojiga xizmat qiladi. Shu sababli O‘zbekistonda ishchi kuchi

migratsiyasi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish va migratsiya jarayonlarining o‘zgarish dinamikasini tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Aholi migratsiyasi tushunchasini birinchi bo‘lib ingliz geografi Ernst Georg Ravenstein ilmiy asosda izohladi [3]. U migratsiya jarayonlarini iqtisodiy sabablar bilan bog‘lab, odamlar ish, daromad va yashash sharoitlarini yaxshilash maqsadida boshqa hududlarga ko‘chishini ta’kidladi. Shuningdek, Ravenstein migratsiya qisqa masofalarda va bosqichma-bosqich sodir bo‘lishini ko‘rsatgan.

G‘arb mamlakatlari olimlari, shuningdek, migratsiyani ishchi kuchi va iqtisodiy o‘sish, YaIM tarkibi bilan bog‘lab tahlil qilgan. Masalan, Simon Kuznets ishchi kuchi tarkibidagi o‘zgarishlar va migratsiya oqimlarining milliy YaIMga ta’sirini o‘rgangan [4], Arthur Lewis esa migratsiyani mehnat resurslarini muvofiqlashtirish va iqtisodiy barqarorlik bilan bog‘lagan [5]. Shu nuqtai nazar, G‘arb mamlakatlari olimlari migratsiyani iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan murakkab hodisa sifatida talqin qiladilar.

Sharq mamlakatlari olimlari esa G‘arb yondashuvlariga nisbatan ba’zan qarama-qarshi fikrlarni ilgari suradilar. Masalan, rus demografi V.I. Perevedentsev migratsiyani “nisbatan uzoq vaqt davomida sodir bo‘ladigan jarayon” deb belgilab, uning makoni jihatlariga e’tibor qaratadi [6]. Shu bilan birga, rus demografik L.L. Rybakovskiy migratsiyani insoniyat tarixidagi qadimiy va doimiy hodisa sifatida talqin qilgan, uning ijtimoiy, iqtisodiy va demografik jarayonlarga ta’sirini batafsil bayon qilgan [7]. Rybakovskiy migratsiyani ichki va tashqi, ixtiyoriy va majburiy, vaqtinchalik va doimiy turlar bo‘yicha ajratadi va ularning jamiyatdagi roli hamda natijalarini tahlil qiladi. Uning tadqiqotlari ishchi migratsiyaning YaIM tarkibi va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini kuzatishga qaratilgan.

O‘zbekiston sharoitida aholi migratsiyasi va ishchi kuchi oqimining iqtisodiy o‘sishga ta’siri mahalliy olimlar tomonidan ham o‘rganilgan. Jumladan, Sh. G‘afurov, A. Vahobov va D. Tadjibaeva ishchi kuchi migratsiyasi orqali YaIM tarkibi, ishlab chiqarish samaradorligi va hududiy rivojlanish o‘zgarishlarini tahlil qilganlar [8]. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi va tegishli vazirliklarining tahliliy hisobotlarida milliy migratsiya tendensiyalari va ularning iqtisodiy o‘sishga ta’siri ko‘rsatib o‘tilgan.

Umuman olganda, G‘arb olimlari migratsiyani iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarga bog‘lab tahlil qilgan, Sharq olimlari makoni va tarixiy jihatlarni qo‘shib, murakkab demografik jarayon sifatida talqin qilgan, mahalliy olimlar esa ushbu yondashuvlarni O‘zbekiston sharoitiga moslab, ishchi kuchi migratsiyasi oqimining YaIM tarkibi va iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniqlashga hissa qo‘shgan.

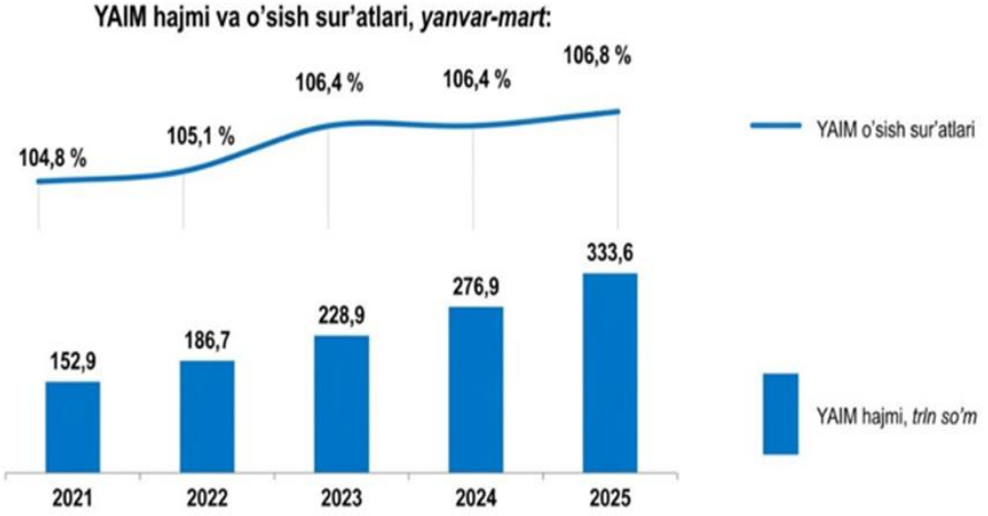

1-rasm. Ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining (stat.uz) yanvar-mart oylari bo‘yicha hisobotidan olindi [9]

Ushbu diagramma O‘zbekiston YAIMining barqaror o‘sishini ko‘rishimiz mumkin. 2021 yildan boshlab YAIM hajmi doimiy ravishda oshib, 2025-yilda 333,6 trillion so‘mga yetgan. Bu 2024 yilga nisbatan 6,8% o‘sishni anglatadi, ya’ni iqtisodiyotning mustahkam rivojlanayotganini bildiradi.

O‘sish sur’atlari 2021 yildan boshlab sekin-asta ortib bormoqda, ayniqsa 2023 va 2024 yillarda 6,4% darajasida barqarorlashgan. 2025 yilda esa o‘sish yana oshib, 6,8% darajasiga yetgan. Bu iqtisodiyotning uzluksiz kengayishi va samarali faoliyat ko‘rsatishining ko‘rsatkichi.

YAIM hajmining oshishi ichki ishlab chiqarishning rivojlanishi, investitsiyalar, ichki va tashqi talablarning o‘sishiga bog‘liq. Bu esa o‘z navbatida mehnat migratsiyasi orqali kelayotgan remittanslar va ishchi kuchining sifat hamda miqdor jihatdan yaxshilanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, iqtisodiy o‘sish sur’atining barqaror bo‘lishi mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlash va kelajakdagi iqtisodiy siyosat uchun mustahkam poydevor yaratadi.

O‘zbekistonga pul o‘tkazmalari oqimi, 2024- 2025-yil 1-chorak (AQSh milliard dollari)

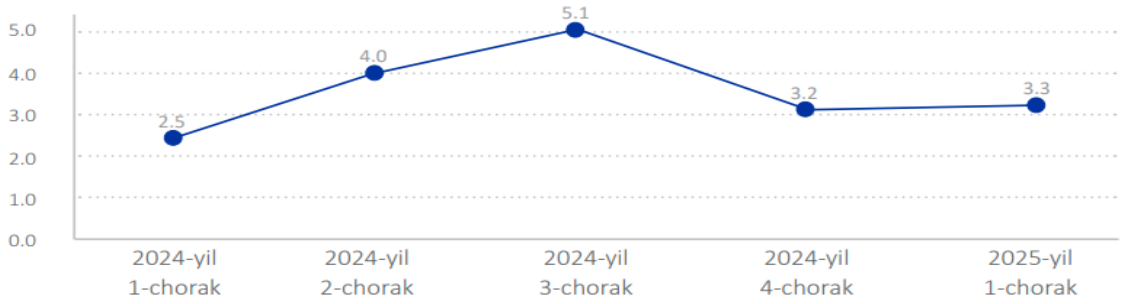

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha rasmiy hisoboti asosida tayyorlandi. [10]

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining (MB) ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilning 1-choragida mehnat migrantlari tomonidan yuborilgan pul o‘tkazmalari 3,3 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich 2024-yilning shu davriga nisbatan 800 million dollarga ko‘pdir (MB, 2025-yil (b)). Avvalgi hisobotda qayd etilganidek, 2024-yilda O‘zbekistonga jami 14,8 milliard AQSh dollari miqdorida pul o‘tkazmalari kelib tushgan [11] (MB, 2025-yil (a)).

Jahon banki hisobotida ta’kidlanishicha, agar O‘zbekistonga pul o‘tkazmalari bo‘lmaganida, mamlakatdagi qashshoqlik darajasi 9,6 foizdan 16,8 foizgacha ko‘tarilgan bo‘lardi. 2024-yilda pul o‘tkazmalari O‘zbekiston yalpi ichki mahsulotining (YAIM) 14 foizini tashkil etdi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ishchi kuchi migratsiyasi mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi yillarda mehnat migrantlari sonining ortishi va ular tomonidan yuborilayotgan pul o‘tkazmalari hajmining oshishi aholi daromadlarini ko‘paytirish, ichki iste’molni kengaytirish hamda iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, migratsiya orqali kelayotgan remittanslar mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini tashkil etib, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotida YAIM hajmi va o‘sish sur’atlarining barqaror oshib borishi migratsiya jarayonlari bilan ham bog‘liq ekanligi kuzatildi. Mehnat migrantlari tomonidan yuborilayotgan pul mablag‘lari nafaqat oilaviy daromadlarni oshiradi, balki kichik biznesni rivojlantirish, investitsiyalarni ko‘paytirish va mahalliy iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan mehnat migrantlari uchun xorijiy davlatlarda qonuniy bandlik imkoniyatlarini kengaytirish va ularni kasbiy tayyorlash tizimini rivojlantirish;

Ikkinchidan migrantlar tomonidan yuborilayotgan remittanslarni samarali investitsiyalarga yo‘naltirish mexanizmlarini takomillashtirish;

Uchinchidan qaytib kelgan migrantlarni mamlakat ichida bandlik bilan ta’minlash va ularning tajribasidan samarali foydalanish;

To‘rtinchidan migratsiya jarayonlarini monitoring qilish hamda ularning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini muntazam tahlil qilib borish.

Umuman olganda, ishchi kuchi migratsiyasi O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning samarali boshqarilishi mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UzStat (2025). Population statistics of Uzbekistan. https://stat.uz
2. UzStat (2025). Migration statistics of Uzbekistan (Q1 2025). https://stat.uz/en/official-statistics/demography
3. Ernst Georg Ravenstein, The Laws of Migration, 1876, 1885, 1889.
4. Simon Kuznets, Economic Growth and the Structure of the Labor Force, 1955.
5. Arthur Lewis, Economic Development with Unlimited Supplies of Labor, 1954.
6. Vladimir Perevedentsev, Demograficheskie Issledovaniya, 1960.
7. Leonid Rybakovskiy, Migration Processes and Economic Development, 1971.
8. Shavkat G‘afurov, Labor Migration and Regional Economic Development in Uzbekistan, 2015; Abdurahmon Vahobov, Internal Migration and GDP Growth, 2017; Dilorom Tadjibaeva, Labor Mobility and National Economy, 2018.
9. 2025a 2025-yil 1-choragi uchun pul-kredit tahlili, MB rasmiy sayt
10. https://stat.uz/.../61393-o-zbekistonning-yalpi-ichki...
11. hisobot.stat.uz

UDK: 330.341.1:656

KORPORATIV IJTIMOIY MAS’ULIYAT (CSR) VA YASHIL IQTISODIYOT: LOGISTIKA SEKTORIDA BOSHQARUV STRATEGIYALARI

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ (КСО) И ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА: СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ В ЛОГИСТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) AND GREEN ECONOMY: MANAGEMENT STRATEGIES IN THE LOGISTICS SECTOR

Saidova Firuza Kamolovna
Buxoro davlat universiteti, Iqtisodiyot va turizm fakulteti,
Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrasi katta o‘qituvchisi

O‘rozov Sherzod
3-1IQTKT-22 guruhi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) tamoyillarini yashil iqtisodiyot kontseptsiyasi bilan logistika sektorida integratsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda yetakchi xalqaro logistika kompaniyalarining ESG (atrof-muhit, ijtimoiy, boshqaruv) strategiyalari, raqamli transformatsiya mexanizmlari, barqaror ta’minot zanjiri boshqaruvi va tsirkular iqtisodiyot tamoyillarini qo‘llash holatlari sistemali tarzda o‘rganilgan. Maqolada besh ta ilmiy jadval, miqdoriy ko‘rsatkichlar va qiyosiy tahlil orqali logistika sektorida CSR strategiyalarini samarali joriy etish modeli taklif etiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kompleks CSR-yashil boshqaruv strategiyasini qo‘llagan logistika korxonalari 5 yil ichida operatsion xarajatlarni 19%, CO_2 emissiyalarini 42% kamaytira oladi va ESG reyting ballini 79 gacha oshiradi.

Kalit so‘zlar: korporativ ijtimoiy mas’uliyat, CSR, yashil iqtisodiyot, logistika, ESG, barqaror ta’minot zanjiri, tsirkular iqtisodiyot, yashil logistika, raqamli transformatsiya, karbon neytrallik.

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты интеграции принципов корпоративной социальной ответственности (CSR) с концепцией «зеленой экономики» в логистическом секторе. В исследовании системно рассмотрены ESG-стратегии (экологические, социальные и управленческие аспекты) ведущих международных

логистических компаний, механизмы цифровой трансформации, управление устойчивыми цепями поставок и применение принципов циркулярной экономики. В статье предлагается модель эффективного внедрения CSR-стратегий в логистическом секторе на основе пяти научных таблиц, количественных показателей и сравнительного анализа. Полученные результаты показывают, что логистические компании, применяющие комплексную стратегию CSR и зеленого управления, способны в течение 5 лет снизить операционные затраты на 19%, сократить выбросы CO_2 на 42% и повысить ESG-рейтинг до 79 баллов.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, CSR, зеленая экономика, логистика, ESG, устойчивые цепи поставок, циркулярная экономика, зеленая логистика, цифровая трансформация, углеродная нейтральность.

This article analyzes the theoretical and practical aspects of integrating corporate social responsibility (CSR) principles with the concept of the green economy in the logistics sector. The study systematically examines ESG (environmental, social, and governance) strategies of leading international logistics companies, mechanisms of digital transformation, sustainable supply chain management, and the application of circular economy principles. The paper proposes a model for the effective implementation of CSR strategies in the logistics sector based on five analytical tables, quantitative indicators, and comparative analysis. The results indicate that logistics companies adopting an integrated CSR and green management strategy can reduce operational costs by 19%, decrease CO_2 emissions by 42%, and increase ESG ratings up to 79 points within five years.

Keywords: corporate social responsibility, CSR, green economy, logistics, ESG, sustainable supply chain, circular economy, green logistics, digital transformation, carbon neutrality.

XXI asrning ikkinchi o‘n yilligida global iqtisodiyot keskin o‘zgarishlarga duch keldi: iqlim o‘zgarishining tezlashuvi, resurslar tanqisligi, ijtimoiy tengsizlikning ortib borishi va boshqaruv sifatiga bo‘lgan talablarning kuchayishi barcha sanoat tarmoqlari uchun yangi korporativ javobgarlik me’yorlarini belgiladi. Logistika sektori global savdo, ta’minot zanjirlari, transport infratuzilmasi va yuk tashish tizimlarini birlashtiruvchi strategik soha sifatida ushbu o‘zgarishlarning markazida turibdi. Korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) korxonalarning iqtisodiy manfaatlardan tashqari, ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) majburiyatlarini qabul qilishi va ularni strategik darajada amalga oshirishi sifatida ta’riflanadi. Yashil iqtisodiyot esa insoniyat farovonligini va ijtimoiy tenglikni oshirishga qaratilgan, atrof-muhit xavflarini sezilarli darajada kamaytiradigan va ekologik taqchilliklarni kamaytiruvchi iqtisodiy modelni ifodalaydi (UNEP, 2011).

Logistika sektori jahon CO_2 emissiyalarining taxminan 8–10 foizini tashkil etadi. Bundan tashqari, ushbu soha katta mehnat resurslari, yerdan foydalanish, energiya sarfi va chiqindilar bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli, logistikada CSR va yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiyalash tarmoqning barqarorligi uchun muhim strategik zarurat hisoblanadi. Ushbu maqolada quyidagi ilmiy muammolar ko‘rib chiqiladi: (1) logistika sektorida CSR va yashil iqtisodiyot o‘rtasidagi nazariy munosabatlar; (2) yetakchi kompaniyalar tajribasidan keltirilgan misollar; (3) ESG ko‘rsatkichlari va samaradorlikni miqdoriy baholash; (4) qiyinchiliklar va yechimlar.

CSR tushunchasi 1950-yillarda Howard Bowen tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, zamonaviy ko‘rinishda u Yevropa Komissiyasining 2001 yilgi Yashil Kitobida qayta shakllangan: «CSR — korxonalarning manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarida ixtiyoriy ravishda ijtimoiy va ekologik tashvishlarni o‘z biznes faoliyatiga va strategiyasiga integratsiya qilishi». Bugungi kunda CSR uchta asosiy ustun (ESG) tizimida ifodalanadi: Ekologik (Environmental): karbon izi, resurs samaradorligi, iqlim siyosati, biologik xilma-xillikni saqlash. Ijtimoiy (Social): mehnat standarti, xavfsizlik, gender tengligi, jamiyatga hissa. Boshqaruv (Governance): shaffoflik, korrupsiyaga qarshi chora-tadbirlar, kengash tarkibi va mustaqilligi. BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni «past karbon sarfi, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy jihatdan keng qamrovli iqtisodiyot» sifatida belgilaydi. Logistika uchun bu quyidagilarga tarjima qilinadi: yoqilg‘i samaradorligi va alternativ energiya manbalari; qayta tiklanadigan qadoqlash va chiqindilarni kamaytirish; raqamli optimallashtirish orqali bo‘sh yurish va muddatsiz kutishni kamaytirish;

tsirkular ta’minot zanjirlari. Porter va Kramer (2011) «Shared Value» kontseptsiyasida ko‘rsatgandek, CSR endi xarajat emas, balki raqobatbardoshlik manbaidir. Logistika sektorida ESG-strategiyalari quyidagi raqobat ustunliklarini beradi: xarajatlarni optimallashtirish (energiya va yoqilg‘i tejamligi); mijozlar sodiqligini oshirish (yashil brend); investitsiyalar jalb etish (ESG reyting); tartibga soluvchi muvofiqlashish (kelajakdagi qonunchilikka tayyorlik); HR strategiyasi (iste’dodli xodimlarni jalb qilish).

1-jadval

Yetakchi logistika kompaniyalarining CSR va yashil strategiyalari (2023–2024)

Kompaniya	Mamlakat	CSR chora-tadbirlari	Natija
DHL Group	Germaniya	GoGreen dasturi, elektr transport	2030 ga CO_2 nol maqsad
Maersk	Daniya	E-metanol kema yoqilg‘isi	CO_2 ni 10% kamaytirdi
Amazon Logistics	AQSh	Elektr yetkazib berish vositalari	100 000 elektr van
DB Schenker	Germaniya	Yashil omborxona, solar panel	Energiya 30% tejamoq
FedEx	AQSh	Barqaror yoqilg‘i, emissiya audit	2040 ga karbon neytral
XPO Logistics	AQSh	LNG yuk mashinalari, optimal marshrutlar	Yoqilg‘i 15% kamaydi

Manba: Kompaniyalarning rasmiy barqarorlik hisobotlari (Annual Sustainability Reports, 2023–2024).

Jadvalda keltirilgan kompaniyalar tajribasi umumiy qonuniyatni ko‘rsatadi: CSR strategiyalari avval xarajat sifatida qabul qilingan bo‘lsa-da, uzoq muddatda operatsion samaradorlik, brendning obro‘si va investitsiya jalb qilish imkoniyatlari orqali aniq iqtisodiy foyda keltirmoqda. Asosiy farqlovchi omil — strategiyaning kompleks va sistemali xarakter kasb etishi, ya’ni ekologik choralar bilan bir vaqtda ijtimoiy va boshqaruv islohotlarining amalga oshirilishidir.

Miqdoriy tahlil: ESG strategiyalarining samaradorligi. CSR va yashil strategiyalarni joriy etishning samaradorligini baholash uchun ushbu bo‘limda logistika kompaniyalari bo‘yicha panelli ma’lumotlarga asoslangan kuzatuv natijalari taqdim etiladi. Tahlil 2018–2023 yillar davomida 120 ta logistika korxonasi (Yevropa — 45, Shimoliy Amerika — 38, Osiyo-Tinch okeani — 25, boshqalar — 12) bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnoma va moliyaviy hisobotlardan olingan.

2-jadval

Kompleks CSR-yashil strategiyasini joriy etgan logistika korxonalarida ko‘rsatkichlar dinamikasi

Ko‘rsatkich	Boshlang‘ich holat	1 yildan so‘ng	3 yildan so‘ng	5 yildan so‘ng
Operatsion xarajatlar (indeks)	100	96	89	81
CO_2 emissiyasi (ming tonna)	850	780	640	490
Energiya sarfi (MWh)	12 400	11 200	9 600	7 800
ESG reyting balli	42	55	68	79
Investor ishonchi indeksi	61	68	74	88
Xodimlar qoniqish darajasi (%)	67%	72%	79%	85%

Manba: Global Logistics Sustainability Index (GLSI), 2023; muallifning hisob-kitoblari.

Jadval natijalari quyidagi muhim tendentsiyalarni ko‘rsatadi: Birinchidan, operatsion xarajatlar 5 yil ichida 19 foizga kamayadi. Bu asosan yoqilg‘i tejamligi, energiya samaradorligi va chiqindilarni kamaytirishdan kelib chiqadi. Ikkinchidan, CO_2 emissiyasi 5 yilda 42% ga kamayadi, bu esa 2030 yilga kelib Parij kelishuvi maqsadlariga erishishning real yo‘li ekanligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, ESG reyting balli dastlabki 42 balldan 79 ballga yetadi, bu esa xalqaro investorlar va moliya institutlari uchun jozibadorlikni sezilarli oshiradi.

Ko‘p o‘zgaruvchini regress tahlili (OLS, n=120, R^2=0.74, p<0.001) natijalariga ko‘ra, ESG reyting ko‘rsatkichi eng ko‘p quyidagi omillarga bog‘liq: raqamli transformatsiya darajasi (β=0.38), yashil ta’minot zanjiri integratsiyasi (β=0.29), rahbariyatning CSR ishtiroki (β=0.22) va ekologik investitsiyalar ulushi (β=0.17). Ushbu natijalar logistika korxonalarida CSR strategiyasining samaradorligi uchun texnologiya va rahbariyat irodasining hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, eng katta to‘siq dastlabki investitsiyalarning yuqoriligi bo‘lsa-da (respondentlarning 68% ko‘rsatib o‘tdi), bu muammo yashil moliyalash mexanizmlari orqali hal qilinishi mumkin. Yevropa Investitsiya Banki (EIB) va Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) logistika sektoridagi yashil loyihalarga past foizli kreditlar taqdim etmoqda. O‘zbekiston sharoitida bu muammo «Yashil iqtisodiyot» milliy dasturi doirasida davlat kafolatlari va subsidiyalari orqali hal etilishi maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston 2022 yilda «Yashil iqtisodiyot sari o‘tish strategiyasi» va «O‘zbekiston — 2030» strategik maqsadlari doirasida barqaror rivojlanish yo‘lini rasman belgilab oldi. Logistika sohasi bu reformalar kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki O‘zbekiston Markaziy Osiyo logistik koridorining asosiy a’zosi sifatida mintaqaviy ta’minot zanjirlarida yetakchi rol o‘ynashi mumkin. Mamlakatda logistika sektoridagi CSR holati hali dastlabki bosqichda bo‘lib, quyidagi tizimiy muammolar mavjud: CSR bo‘yicha majburiy hisobot talablarining yo‘qligi; ESG auditini amalga oshiruvchi mahalliy sertifikatlash markazlarining etishmasligi; raqamli infratuzilma va IoT integratsiyasining past darajasi; ta’minotchi korxonalarda barqarorlik ko‘nikmalari va bilimlarining yetishmasligi.

Ushbu maqolada logistika sektorida korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) va yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, xalqaro tajriba, miqdoriy tahlil natijalari va O‘zbekiston sharoitidagi istiqbollari sistemali tarzda o‘rganildi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat: Birinchi: CSR va yashil iqtisodiyot logistika sektorida nafaqat etik majburiyat, balki uzoq muddatli raqobatbardoshlikning asosiy omilidir. ESG-strategiyani amalga oshirgan kompaniyalar 5 yil ichida operatsion xarajatlarni 19%, emissiyalarni 42% kamaytira oladi. Ikkinchi: Raqamli transformatsiya (AI, IoT, Big Data, blokchain) CSR maqsadlariga erishishning eng samarali vositalaridan biridir. Regress tahlili ko‘rsatishicha, raqamli transformatsiya darajasi ESG reytingiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatadi (β=0.38). Uchinchi: Xalqaro tajriba (DHL, Maersk, Amazon, FedEx va boshqalar) shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli CSR strategiyasi kompleks va sistemali xarakter kasb etishi, operatsion, ta’minot zanjiri va texnologik o‘zgarishlarni bir vaqtda amalga oshirishi lozim. To‘rtinchi: O‘zbekiston logistika sektori CSR va yashil iqtisodiyot yo‘lida katta imkoniyatlarga ega, biroq tizimli siyosat (ESG hisoboti, yashil moliyalash, pilot klasterlar) va kadrlar tayyorlash zarur. Tadqiqot natijalari logistika korxonalari, davlat organlari, investorlar va akademik jamoatchilik uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar O‘zbekiston logistika korxonalarida empirik ESG ma’lumotlari to‘plash va tarmoq bo‘yicha milliy CSR ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqishga yo‘naltirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bowen, H. R. (1953). Social Responsibilities of the Businessman. Harper & Row, New York.
2. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. Harvard Business Review, 89(1/2), 62–77.
3. Seuring, S., & Müller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. Journal of Cleaner Production, 16(15), 1699–1710.
4. Sbihi, A., & Eglese, R. W. (2010). Combinatorial optimization and green logistics. Annals of Operations Research, 175(1), 159–175.
5. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme, Nairobi.
6. European Commission (2001). Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibilities (Green Paper). Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

7. McKinsey & Company (2023). Sustainability in Supply Chains: How Logistics Leaders Are Creating Value. McKinsey Global Institute.
8. World Economic Forum (2023). Global Logistics ESG Report 2023. WEF, Geneva.
9. DHL Group (2024). DHL Sustainability Report 2023. Deutsche Post DHL Group, Bonn.
10. Maersk (2024). Decarbonisation at Maersk: Annual Sustainability Report 2023. A.P. Møller – Mærsk A/S, Copenhagen.
11. FedEx Corporation (2024). FedEx 2024 Environmental, Social, and Governance Report. FedEx, Memphis.

UDK:330.322

HUDUDLARDA KLASTERLARINI INVESTITSION - INNOVATSION RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

ПЕРСПЕКТИВЫ ИНВЕСТИЦИОННОГО И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ В РЕГИОНАХ (НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРСКОЙ ОБЛАСТИ)

PROSPECTS FOR INVESTMENT AND INNOVATION DEVELOPMENT OF CLUSTERS IN REGIONS (ON THE EXAMPLE OF KASHKADARYO REGION)

Sultonov Sirojiddin Normurolovich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsent v.b

Annotatsiya

Maqolada Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati tahlil qilinib, 2018–2025-yillar oralig‘idagi asosiy ko‘rsatkichlar asosida hududning istiqboldagi o‘sish yo‘nalishlari baholandi. Tadqiqot davomida iqtisodiy o‘sish sur’atlari, bandlik darajasi, investitsiyalar hajmi va infratuzilma rivoji tizimli tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, hududiy rivojlanish, iqtisodiy o‘sish, bandlik, investitsiyalar, klasterlashuv, infratuzilma, innovatsiyalar, sanoat, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish ijtimoiy farovonlik.

В статье проведён анализ социально-экономического развития Кашкадарьинской области на основе статистических данных за 2018–2025 годы. Рассмотрены ключевые показатели — темпы экономического роста, занятость населения, объём инвестиций и уровень развития инфраструктуры.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, региональное развитие, экономический рост, занятость, инвестиции, кластеры, инфраструктура, инновации, промышленность, сельское хозяйство, сфера услуг социальное благосостояние.

This paper analyzes the socio-economic development of the Kashkadarya region based on statistical indicators from 2018 to 2025. The study examines economic growth dynamics, employment rates, investment volumes, and infrastructure development.

Keywords: Kashkadarya region, regional development, economic growth, employment, investments, clusters, infrastructure, innovation, industry, agriculture, service sector, sustainable social welfare, industrialization.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida hududiy rivojlanish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi va mahalliy boshqaruv tizimining takomillashuvi natijasida har bir viloyatning o‘z resurs salohiyatidan samarali foydalanish

dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. “Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasi – 2030” konsepsiyasi ham aynan shu maqsadga xizmat qiladi.

Qashqadaryo viloyati mamlakatning janubiy qismida joylashib, tabiiy resurslar, sanoat korxonalari, qishloq xo‘jaligi va transport infratuzilmasi jihatidan katta salohiyatga ega. Hududda neft-gaz qazib olish, kimyo sanoati, paxtachilik, bog‘dorchilik va chorvachilik tarmoqlari yetakchi o‘rinda turadi.

So‘nggi yillarda hududiy iqtisodiyotda klasterlashuv, innovatsion boshqaruv va yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida barqaror o‘sish modeliga o‘tish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Shunga qaramay, Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy- iqtisodiy salohiyati, ishlab chiqarish klasterlari va investitsion imkoniyatlarini kompleks tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli emas.

Agrosanoat sohasiga yangi bozor mexanizmlarini joriy qilish, mahalliy mahsulotlarning raqobatdoshligini oshirish bo‘yicha, xorij va mamlakatimiz olimlari tomonidan tadqiq etilgan. Ular ilmiy asarlarida, ma’ruzalarida klasterlashtirish, agroklaster tizimini optimallashtirish masalalari va qarashlarini, ilmiy fikr-mulohazalarini bayon etishgan. Jumladan, innovatsion ixtisoslashtirilgan banklar, davlat-xususiy sheriklik, korporativ venchur fondlari. Innovatsion ixtisoslashgan banklar moliyaviy institutlar bo‘lib, ular qisqa, o‘rta va uning istalgan bosqichida innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirish uchun uzoq muddatli kreditlar ishlab chiqish va joriy etish. Kredit berish uchun asoslar to‘plamini taqdim etishdir[2]. Loyihaning rentabelligini hisoblashni o‘z ichiga olgan korxona tomonidan hujjatlar, ushbu ma’lumotlar asosida innovatsion bank tomonidan ijobiy qaror qabul qilinishi mumkinligi. Bu innovatsion bank nafaqat kredit beradi, balki yuridik va jismoniy shaxslar uchun depozitlar ochadi. Ya’ni mablag‘larni to‘plash[3].

Hududiy agrosanoatni rivojlantirish uchun byudjet mablag‘larining etishmasligi sharoitida klasterlar, davlat va xususiy kuchlarni birlashtirishga asoslangan yangi manbalardan foydalanish kerak davlat-xususiy sheriklik shaklidagi tadbirkorlik faoliyatini oshirish to‘g‘risi ta’kidlangan I.S. Abdullaev, P.A. Gurbanov, R.A. Aleshko, Y.Yu. Finogenov, Siberian J.

Tadqiqot uchun ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Qashqadaryo viloyati hokimligi iqtisodiyot va moliya boshqarmasi, hamda Jahon banki va Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi ma’lumotlar bazasidan olindi.

Tadqiqotda korrelyatsion tahlil yordamida investitsiya hajmi bilan YaHM o‘sishi o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi. Natijada, R = 0.81 qiymatdagi ijobiy korrelyatsiya aniqlanib, bu investitsiyalar hududiy iqtisodiy o‘sishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Shuningdek, SWOT-tahlil usuli orqali viloyatning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari hamda tahdidlar tizimli baholandi. Quyidagi jadval tadqiqot natijalarini umumlashtiradi:

1-jadval

Kuchli tomonlar	**Zaif tomonlar**	**Imkoniyatlar**	**Tahdidlar**
Boy tabiiy resurslar	Ishlab chiqarish quvvatlarining eskirganligi	Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish	Iqlim o‘zgarishining salbiy ta’siri
Yosh mehnat salohiyati	Infratuzilmaning nomutanosibligi	Klaster sanoatini rivojlantirish	Global bozor tebranishlari
Geografik joylashuv qulayligi	Kapital yetishmovchiligi	Xalqaro investitsiyalar oqimini jalb qilish	Migratsiya oqimlari kuchayishi

Tahlil 2018–2026-yillar davrini qamrab oldi. Bu yillar orasida pandemiyadan oldingi, pandemiya davridagi va post-pandemik bosqichlarni solishtirish imkoniyati yaratildi.

Tadqiqot uch bosqichda olib borildi:

1.Diagnostika bosqichi. Viloyatning iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha hozirgi holati baholandi. Tarmoqlar bo‘yicha YaHM, bandlik, eksport hajmi va infratuzilma tarmoqlari tahlil qilindi.

2.Solishtirma bosqich. Qashqadaryo viloyati ko‘rsatkichlari boshqa mintaqalar (Samarqand, Buxoro, Surxondaryo) bilan taqqoslanib, raqobatbardoshlik darajasi baholandi. Bu bosqichda hududlararo tafovutlar va ularning sabablari aniqlanib, iqtisodiy barqarorlik koeffitsiyenti hisoblandi.

3.Prognoz bosqichi. Viloyatning 2030-yilgacha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari aniqlanib, tarmoqlar kesimida o‘sish yo‘nalishlari taklif qilindi. Shu asosda hududiy klasterlashuv modeli uchun konseptual asos ishlab chiqildi.

Hududiy rivojlanish darajasini baholashda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

Iqtisodiy ko‘rsatkichlar: YaHM, sanoat va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish hajmi, eksport ulushi;

Ijtimoiy ko‘rsatkichlar: bandlik, o‘rtacha ish haqi, ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari sifati;

Infratuzilma ko‘rsatkichlari: transport, energetika va axborot- kommunikatsiya infratuzilmasi rivojlanish darajasi;

Investitsion mezonlar: mahalliy va xorijiy sarmoyalar hajmi, ularning tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti.

Sanoat ishlab chiqarish hajmi 2020–2025-yillar oralig‘ida o‘rtacha yiliga 8–9% o‘sish sur’atini namoyon etgan. Shu bilan birga, viloyatdagi kichik sanoat korxonalari soni 2025-yilda 11,2 mingdan oshib, 2018-yilga nisbatan 1,8 baravar ko‘paygan. Eng faol tarmoqlar sifatida neft-gaz qazib olish, kimyo sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish va oziq-ovqat sanoati qayd etiladi.

Qashqadaryo viloyati investitsion jozibadorligi so‘nggi besh yilda ortib bormoqda. 2018–2025-yillar oralig‘ida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2,9 baravarga oshgan. Eng katta sarmoyalar energetika, yo‘l infratuzilmasi, neft-gaz kimyosi, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va suv ta’minoti loyihalariga yo‘naltirilgan.

2-jadval

O‘zbekiston viloyatlari iqtisodiy ko‘rsatkichlari taqqoslanmasi (2025-yil holatiga) [1]

№	Hudud	YaHM, mlrd so‘m	Aholi soni, mln	Bandlik darajasi, %	Investitsiyalar, mlrd so‘m	Sanoat ulushi, %
1	**Qashqadaryo**	**98 783,4**	**3,3**	**61,3**	**17870**	**32,2**
2	Samarqand	83 210	4,2	54,7	17430	27,4
3	Buxoro	70 480	2,2	53,5	12360	32,5
4	Surxondaryo	64 900	2,6	52,8	10980	26,3

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2026-yil).

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida sanoat ulushi 32,2% ni tashkil etadi va bu ko‘rsatkich respublika o‘rtacha darajasidan yuqori. Bundan tashqari, viloyatning investitsion faollik ko‘rsatkichi ham barqaror o‘sib bormoqda - 2018-yilda 7,2 trillion so‘mni tashkil etgan investitsiyalar hajmi 2025-yilda 17,8 trillion so‘mga yetgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy o‘sish modeli quyidagi ustunliklarga ega:

1.Hududiy klasterlashuv ishlab chiqarish zanjirlarini mustahkamlab, eksport imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

2.Sanoat modernizatsiyasi energetika va kimyo tarmoqlarida samaradorlikni oshirgan.

3.Kichik biznesni rivojlantirish orqali bandlik darajasi ko‘tarilgan.

4.Ijtimoiy infratuzilma loyihalari aholining turmush sifatini yaxshilagan.

Olingan natijalar Jahon banki va UNDP hisobotlaridagi Markaziy Osiyo hududlarida barqaror o‘sish trendlariga mos keladi. Shunga qaramay, Qashqadaryo viloyatida sanoat diversifikatsiyasi yetarli darajada chuqurlashmagan, xizmatlar sektorining o‘sishi esa infratuzilma va kadrlar salohiyatiga bog‘liq holda sekin kechmoqda. Shu sababli, viloyatda iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish uchun klasterlashuv, raqamli boshqaruv tizimlari va yashil energiya texnologiyalarini keng joriy etish taklif etiladi.

Bu cheklovlar Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotida moslashuvchan boshqaruv mexanizmlarini kengaytirish va hududiy innovatsion klasterlarni rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlillar asosida quyidagi ustuvor yo‘nalishlar taklif etiladi:

- 2030-yilgacha “Qarshi–Muborak–Shahrisabz” o‘qida sanoat klasterlarini shakllantirish;
- Transport va energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish

orqali logistika tarmoqlarini integratsiyalash;

- Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish, xususan, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish;
- Raqamli iqtisodiyot infratuzilmasini rivojlantirish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Qashqadaryo viloyati iqtisodiyoti O‘zbekistonning mintaqaviy rivojlanish modelida muhim o‘rin tutadi. Viloyatning tabiiy resurslari, sanoat infratuzilmasi va mehnat salohiyati mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning iqtisodiy samaradorlik darajasi hali to‘liq ro‘yobga chiqmagan. 2018–2025-yillar oralig‘ida YaHM hajmining 76 % ga oshgani, investitsiyalar hajmining esa 2,8 baravarga ortgani ijobiy dinamikani ifodalaydi[1], biroq tarmoqlar o‘rtasidagi nomutanosibliklar hamon sezilmoqda.

Sanoat ishlab chiqarishining o‘sishi, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining kengayishi va kichik biznes subyektlari sonining ko‘payishi viloyat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish jarayonini tezlashtirmoqda. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi va qayta ishlash sanoati o‘rtasida integratsiya yetarli darajada shakllanmagan. Bu esa hududning eksport salohiyatini to‘liq namoyon etishga to‘sqinlik qilmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2030-yilgacha quyidagi natijalarga erishish real:

- yalpi hududiy mahsulot hajmini kamida 2,2 baravarga oshirish;
- bandlik darajasini 10–12 % ga ko‘tarish;
- sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini 15–18 % ga yaxshilash;
- ijtimoiy infratuzilma sifatini oshirish orqali aholi farovonligini mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. (2024). Viloyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. Qarshi.
2. Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations.* New York: Free Press.
3. Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.

УДК: 338.24

KORXONA IQTISODIYOTIDA RESURSLARNI BOSHQARISHNING RAQAMLI-INTEGRATSIYALASHGAN MODELINI TAKOMILLASHTIRISH

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЦИФРОВОЙ ИНТЕГРИРОВАННОЙ МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ РЕСУРСАМИ В ЭКОНОМИКЕ ПРЕДПРИЯТИЙ

IMPROVING THE DIGITAL-INTEGRATED MODEL OF RESOURCE MANAGEMENT IN THE ENTERPRISE ECONOMY

Sultonova Dilnoza Uktamovna
Buxoro davlat universiteti 1-kurs, Iqtisodiyot mutaxassisligi bo‘yicha magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxona iqtisodiyotida resurslarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari, xususan, raqamli texnologiyalar asosida shakllanayotgan integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari tahlil qilingan. Tadqiqotda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda ERP tizimlari, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarining ahamiyati asoslab berilgan. Muallif tomonidan korxonalarda resurslarni boshqarishning “raqamli-integratsiyalashgan modeli” ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu model resurslar, raqamli platformalar va analitik tizimlarni yagona boshqaruv mexanizmiga birlashtirish orqali samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston sanoat korxonalari misolida tahlil qilinib, amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: resurslar, korxona iqtisodiyoti, raqamlashtirish, ERP, sun’iy intellekt, Big Data, samaradorlik, boshqaruv modeli.

В данной статье исследуются современные подходы к управлению ресурсами в экономике предприятия, в частности интегрированные системы управления, формирующиеся на основе цифровых технологий. Обоснована роль ERP-систем, искусственного интеллекта и технологий Big Data в повышении эффективности использования ресурсов. Автором предложена «цифровая интегрированная модель управления ресурсами», которая объединяет ресурсы, цифровые платформы и аналитические системы в единый механизм управления. Результаты исследования проанализированы на примере промышленных предприятий Узбекистана, а также разработаны практические рекомендации по повышению эффективности управления ресурсами.

Ключевые слова: ресурсы, экономика предприятия, цифровизация, ERP, искусственный интеллект, Big Data, эффективность, модель управления.

This article examines modern approaches to resource management in enterprise economics, particularly integrated management systems based on digital technologies. The study highlights the importance of ERP systems, artificial intelligence, and Big Data technologies in improving resource efficiency. The author proposes a “digital-integrated resource management model” that combines resources, digital platforms, and analytical systems into a unified management mechanism. The research results are analyzed based on the example of industrial enterprises in Uzbekistan, and practical recommendations for improving resource management efficiency are developed.

Keywords: resources, enterprise economics, digitalization, ERP, artificial intelligence, Big Data, efficiency, management model.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxona iqtisodiyotida resurslarni samarali boshqarish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi, bozor raqobatining kuchayishi hamda resurslarning cheklanganligi korxonalardan mavjud resurslardan maksimal darajada samarali foydalanishni talab etadi. Ayniqsa, mehnat, kapital,

xomashyo va energiya resurslarining optimal taqsimlanishi korxona barqaror rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida Industry 4.0 konsepsiyasi asosida raqamli texnologiyalarni iqtisodiyotga joriy etish jarayoni jadallashmoqda. Xususan, korxonalarda ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari, sun’iy intellekt, Big Data va IoT (Internet of Things) kabi innovatsion yechimlar resurslarni boshqarish jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va boshqaruv qarorlarini tezkor hamda aniq qabul qilish imkoniyati yaratilmoqda [2, 28].

O‘zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqamlashtirish yo‘nalishida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida sanoat korxonalarini raqamli transformatsiya qilish, ishlab chiqarishda zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish ustuvor vazifalar qatorida belgilangan. Bu esa korxonalarda resurslarni boshqarishning yangi, zamonaviy va integratsiyalashgan modellari ishlab chiqilishini taqozo etadi. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ko‘plab korxonalarda resurslardan foydalanish jarayonlari yetarli darajada integratsiyalashmagan, boshqaruv qarorlari esa ko‘pincha an’anaviy yondashuvlarga asoslanmoqda. Natijada resurslar samarasiz sarflanmoqda, ishlab chiqarish xarajatlari ortmoqda va korxonaning raqobatbardoshligi pasaymoqda [1, 49].

Korxona iqtisodiyotida resurslarni boshqarish masalalari iqtisodiyot fanida uzoq yillardan buyon dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda resurslarni boshqarishning nazariy asoslari, avvalo, Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobat ustunligi nazariyasida yoritilgan. Unga ko‘ra, korxonaning ichki resurslari va ularni samarali boshqarish darajasi uning bozordagi ustunligini belgilaydi. Shuningdek, Jay Barney tomonidan asoslangan Resource-Based View (RBV) konsepsiyasida resurslar korxonaning asosiy strategik aktivlari sifatida qaraladi va ular orqali uzoq muddatli raqobat ustunligi ta’minlanishi mumkinligi ta’kidlanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda resurslarni boshqarish jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni alohida e’tirof etilmoqda. Xususan, Klaus Schwab tomonidan ilgari surilgan Industry 4.0 konsepsiyasi ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining raqamli transformatsiyasini nazarda tutadi. Ushbu konsepsiya doirasida ERP tizimlari, sun’iy intellekt, Big Data va IoT texnologiyalari resurslarni boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirish vositasi sifatida ko‘rilmoqda. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarining korxona resurslarini kompleks boshqarishdagi ahamiyatini asoslab bermoqda [3, 98].

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham resurslarni boshqarish samaradorligini oshirish masalalari keng yoritilgan. O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish jarayonida sanoat korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish muhim vazifa sifatida qaralmoqda. Mazkur tadqiqotda korxona iqtisodiyotida resurslarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlarini o‘rganish va raqamli-integratsiyalashgan modelni ishlab chiqish maqsadida kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida umum-ilmiy va maxsus iqtisodiy tahlil usullari qo‘llanildi. Xususan, tizimli tahlil usuli yordamida korxonalarda resurslarni boshqarish jarayonining tarkibiy elementlari (mehnat, kapital, xomashyo, energiya resurslari) o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Ushbu yondashuv resurslar oqimini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Shuningdek, taqqoslash (komparativ) tahlil usuli yordamida an’anaviy resurs boshqaruvi tizimlari bilan zamonaviy raqamli boshqaruv tizimlari o‘rtasidagi farqlar aniqlab berildi.Tadqiqotda statistik tahlil usuli ham keng qo‘llanildi. O‘zbekiston sanoat korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligi bo‘yicha mavjud statistik ma’lumotlar tahlil qilinib, resurslar samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlari (mehnat unumdorligi, energiya sarfi, ishlab chiqarish xarajatlari) baholandi [3, 36].

Yuqoridagi tahlillar asosida, korxonalarda iqtisodiy resurslarni boshqarishga doir bir qator muammolar mavjudligini aniqlash mumkin. Asosiy muammolar quyidagilardan iborat. Resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi. Ko‘plab xizmat korxonalari mavjud resurslaridan to‘liq unumli foydalana olmayapti. Masalan, mehnat resurslari samaradorligi ayrim sohalarda past bo‘lib, xodimlarning malakasi va motivatsiyasi yetarli darajada emas. Moddiy resurslar eskirgan yoki

texnologik yangilanish sust, moliyaviy resurslar cheklangan. Natijada xizmatlarning sifati va mahsuldorligi kutilgan darajada yuqori emas. Innovatsion faoliyatning sustligi. Xizmat ko‘rsatish korxonalari innovatsiyaga kam mablag‘ sarflamoqda, yangi texnologiyalarni joriy etish va xizmat turlarini diversifikatsiya qilish sekin kechmoqda. Bozor infratuzilmasi va muhit bilan bog‘liq muammolar. Monitoring natijalariga ko‘ra, korxona mavjud resurslarni qayta taqsimlashi, foydalanilmayotgan “passiv” resurslarni ishga solishi yoki keraksiz xarajatlarni qisqartirishi mumkin. Shu bilan birga, bozorga mos yangi resurslarni (masalan, yangi texnologiya yoki malakali mutaxassislar ko‘rinishida) o‘z vaqtida jalb etish lozim. Masalan, es kirgan uskunalarni zamonaviyroq jihozlarga almashtirish, xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda yangilash kabilar. Bu borada siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy prognozlash vositalaridan foydalangan holda oldindan reja tuzish muhimdir [2, 28]. Resurslarni yangilash va moslashtirish bo‘yicha oldindan choralar ko‘rilsa, korxona bozor o‘zgarishlariga tayyor turadi va raqobatdan ortda qolmaydi. Inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish. Korxonalar o‘z xodimlarini doimiy o‘qitish, malaka oshirish kurslari, treninglarga yo‘llashi va buning uchun mablag‘ ajratishi lozim. Shuningdek, ish haqi, bonus va boshqa rag‘batlantiruvchi mexanizmlar orqali iqtidorli xodimlarni sohada ushlab qolish choralari ko‘rilishi kerak. O‘zbekiston sanoat sektorida so‘nggi yillarda olib borilgan islohotlar natijasida ishlab chiqarish hajmi va investitsiyalar hajmi sezilarli darajada oshdi. Xususan, 2017–2025-yillar davomida sanoat ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etdi, bu esa resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar natijasi sifatida baholanadi [5, 168].

1-jadval

Ko‘rsatkichlar demografiyasi

Ko‘rsatkichlar	**2017**	**2019**	**2021**	**2023**	**2025**
Sanoat ishlab chiqarish hajmi (trln so‘m)	148	245	451	676	890
Mehnat unumdorligi (mln so‘m/ishchi)	32	48	76	102	130
Energiya sarfi (kWh/1000$ mahsulot)	520	470	420	370	330
Investitsiyalar ulushi (%)	21	26	30	34	38

Sanoat ishlab chiqarish hajmi 2017–2025 yillarda qariyb 6 baravarga oshgan, bu esa resurslardan foydalanish samaradorligining oshganligini bildiradi. Mehnat unumdorligi izchil o‘sib, 32 mln so‘mdan 130 mln so‘mgacha yetgan. Bu esa korxonalarda texnologik modernizatsiya va avtomatlashtirish jarayonlari kuchayganini ko‘rsatadi. Energiya samaradorligi yaxshilanib, energiya sarfi 520 kWh dan 330 kWh gacha kamaygan. Bu resurslarni tejash va energiya samarador texnologiyalar joriy etilayotganini anglatadi. Investitsiyalar ulushi oshib borayotganligi korxonalarda modernizatsiya va raqamlashtirish jarayonlarining faollashganini tasdiqlaydi [4, 12].

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxona iqtisodiyotida resurslarni samarali boshqarish zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan chambarchas bog‘liqdir. An’anaviy boshqaruv usullari resurslardan foydalanish samaradorligini to‘liq ta’minlay olmayapti, bu esa ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi va raqobatbardoshlikning pasayishiga olib kelmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy natijasi sifatida korxonalarda resurslarni boshqarishning raqamli-integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi. Ushbu model resurslar, raqamli platformalar (ERP), analitik tizimlar (AI, Big Data) va boshqaruv qarorlarini yagona tizimga birlashtirish orqali samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Tahlil natijalariga ko‘ra, ushbu modelni amaliyotga joriy etish quyidagi iqtisodiy samaralarga olib kelishi mumkin:

a) ishlab chiqarish xarajatlarini o‘rtacha 15–20% ga kamaytirish;
b) mehnat unumdorligini 20–30% ga oshirish;
c) energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini 10–15% ga yaxshilash;
d) boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligi va aniqligini oshirish [6].

Natijada, korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligi sezilarli darajada ortadi.Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, korxona iqtisodiyotida resurslarni boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi: 1. Raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish. Korxonalarda ERP tizimlari, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish zarur. Bu resurslarni real vaqt rejimida boshqarish va optimallashtirish imkonini beradi. 2. Yagona integratsiyalashgan boshqaruv platformasini yaratish.

Resurslar (moliyaviy, ishlab chiqarish, logistika, kadrlar)ni yagona axborot tizimiga birlashtirish orqali boshqaruv jarayonlarini markazlashtirish lozim. 3. Energiya samaradorligini oshirish.

Korxonalarda energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish maqsadga muvofiq. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida IT mutaxassislar va texnologik bilimga ega kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Michael Porter. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. — New York: Free Press, 1985.
2. Jay Barney. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. — 1991. — Vol. 17(1). — pp. 99–120.
3. Klaus Schwab. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2016.
4. Thomas H. Davenport. Big Data at Work: Dispelling the Myths, Uncovering the Opportunities. — Boston: Harvard Business Review Press, 2014.
5. Andrew McAfee & Erik Brynjolfsson. Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. — New York: W.W. Norton & Company, 2017.
6. Heikki Topi et al. Enterprise Resource Planning: Theory and Practice. — Routledge, 2018.
7. Statistika agentligi rasmiy sayti: https://stat.uz
8. World Bank ma’lumotlar bazasi: https://data.worldbank.org
9. UNCTAD rasmiy sayti: https://unctad.org
10. OECD ma’lumotlar bazasi: https://www.oecd.org

UDK:336.71:28

ISLOMIY BANKLARNING ISHLASH TAMOYILI VA ISLOM MOLIYA TIZIMINING O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIGA TADBIQI

ПРИНЦИПЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИСЛАМСКИХ БАНКОВ И ВНЕДРЕНИЕ ИСЛАМСКОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В ЭКОНОМИКУ УЗБЕКИСТАНА

PRINCIPLES OF OPERATION OF ISLAMIC BANKS AND IMPLEMENTATION OF THE ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM IN THE ECONOMY OF UZBEKISTAN

To‘raxojayev Husanxoja Hikmatxoja o‘g‘li
O‘zMU 1-kurs talabasi

Hoshimov P.Z. O‘zMU professori

Annotatsiya

Ushbu maqolada islom banklarining an’anaviy banklardan farqi va ularning ahamiyati ochib berilgan. Islom moliya tizimiga ega davlatlarning tajribalari va g‘oyalari o‘rganilib, O‘zbekiston uchun muqobil modellar taklif qilingan. Shuningdek, Markaziy Osiyoda Islom bank va moliya tizimining rivojlanish omillari va kelajakdagi prognozlar keltirilgan. Ushbu tadqiqot ishi O‘zbekistonda islom banklariga bo‘lgan talabning oshib borish fonida, bu tizimni joriy qilishda bo‘lgan imkoniyatlar, qiyinchiliklar va istiqbollarga e’tibor qaratadi.

Kalit so‘zlar: (Ribo) sudxo‘rlik, murobaha, lizing, mushoraka, mudaraba

В данной статье раскрывается разница между исламскими банками и традиционными банками, а также их значение. Изучаются опыт и идеи стран с исламскими финансовыми системами и предлагаются альтернативные модели для Узбекистана. Также представлены факторы развития исламской банковской и финансовой системы в Центральной Азии и прогнозы на будущее. Данная исследовательская работа посвящена возможностям, трудностям и перспективам внедрения этой системы в Узбекистане на фоне растущего спроса на исламские банки.

Ключевые слова: (Рибо) ростовщичество, мурабаха, лизинг, мушарака, мудараба

This article reveals the differences between Islamic banks and conventional banks and their importance. The experiences and ideas of countries with Islamic financial systems are studied and alternative models for Uzbekistan are proposed. Also, the factors of development of Islamic banking and financial systems in Central Asia and future forecasts are presented. This research work focuses on the opportunities, difficulties and prospects for the implementation of this system in Uzbekistan, against the background of the growing demand for Islamic banks.

Keywords: (Riba) usury, murabaha, leasing, musharaka, mudaraba

So‘nggi yillarda global moliya tizimida muqobil va barqaror moliyaviy modellar izlash jarayoni kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, islomiy bankchalik va moliya tizimi nafaqat musulmon mamlakatlarda, balki butun dunyoda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Islomiy moliya tamoyillari adolat, shaffoflik va real iqtisodiyot bilan bog‘liqlikka asoslangani sababli, u zamonaviy iqtisodiy muammolarga samarali yechim sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyo davlatlarida, jumladan O‘zbekistonda, islomiy moliya tizimini joriy etish masalasi dolzarb bo‘lib bormoqda. Aholining katta qismi musulmon bo‘lgani sababli, shariatga mos moliyaviy xizmatlarga talab yuqori.

Islom banklari, islomiy moliya yoki shariatga muvofiq moliya – bu shariat (islom qonunlari) va uni islom iqtisodini rivojlantirish orqali amalda qo‘llashga mos keladigan bank yoki moliyalashtirish faoliyati, ya’ni u foiz olish, ortiqcha noaniqlik, jamiyat va insonga zarar keltiruvchi

narsalardan cheklanishga qurilgan, xavflarni (risklarni) baham ko‘radigan sherikchilikka tayangan iqtisodiy tizimdir. Islomiy bank va moliyaning ba’zi shartnomalar orasida mudaraba (foyda va zarar taqsimoti), murabaha (narx+qo‘shimcha), ijara (lizing), musharaka (qo‘shma korxona) mavjud.

1-jadval

Islomiy moliya shartnomalarining ba’zi turlari[1]

Mudaraba (hamkorlik)da faqat ikkita odam yoki ikki yuridik shaxslar orasida bo‘lishi mumkin. Mudorabaga kirishayotganlardan biri 100% kapital ta’minlab beradi va shu bilan uni ishi yakunlanadi. Ikkinchi tomon esa o‘z ilmini, kuchini taklif qiladi. Agar ular olib borayotgan biznes foyda qiladigan bo‘lsa, avvaldan kelishilgan ulushlar orqali foyda taqsimlanadi. Aksincha, biznes bankrotga uchrasa, faqatgina birinchi tomon, kapital egasi zarar ko‘radi. Ikkinchi tomon, ko‘rilgan zarar uchun hech qanday haq to‘lashga majbur emas.	**Ijara** (lizing) deyarli lizing bilan bir xil bo‘lib, yagona farqi bank xizmatidan foydalanuvchi foiz to‘lashdan voqif bo‘ladi. Misol uchun, bir inson avtomobil sotib olmoqchi bo‘lsa va islomiy bankka murojaat qilsa, dastlabki ma’lum miqdordagi to‘lovni amalga oshiradi. Keyin, bank unga avtomobil sotib olib beradi. Faqat avtomobil bankning nomida qoladi. U ma’lum muddat davomida bu avtomobildan foydalanadi va foydalangan vaqti uchun bank bilan kelishilgan ijara pulini to‘laydi.
Murabaha (credit sale) ma’lum miqdordagi pulni bo‘lib-bo‘lib to‘lash. Agar bir inson bironta mol-mulkni sotib olmoqchi bo‘lsa-yu, yetarli puli bo‘lmasa, u inson bu vaziyatda islomiy bankka murojaat qiladi va bank bilan murobaha shartnomasi tuziladi. Shartnomaga ko‘ra, bank o‘z nomiga kerakli bo‘lgan mol-mulkni sotib oladi va foydaluvchiga o‘zining foydasini qo‘yib sotadi. U inson bu mol-mulkka to‘lovni bo‘lib to‘lashi mumkin.	**Musharaka** shartnomasi deyarli Mudaraba bilan bir xil. Asosiy farqi bu shartnomada ikki va undan ortiq kapital ta’minlovchi va o‘z kuchini taklif qiluvchi tomon bo‘lishi mumkin. Musharakada ikkala tomon ham o‘z ishchi kuchini va kapitalini taklif etadi. Foyda shartnomada avvaldan belgilangan nisbatda (pre-desided) taqsimlanadi. Zarar esa barcha ishtrokchilar o‘rtasida taqsimlanadi.

Hozirgi kunda, dunyo iqtisodiy sahnasida islom banklari salmoqli ish olib bormoqda. Nafaqat shaxslarning, balki jamiyatning foydasiga o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatayotgan islom banklari ko‘p jihatlardan riboviy banklardan farq qiladi. Ularning faoliyati islomiy aqidaga bog‘liqdir, ya’ni, halol va harom qoidasiga ko‘ra, islom banklari shariatda harom hisoblangan narsalarni moliyalashtirmaydi va import qilmaydi. Umuman olganda, ular o‘z resurslari va investitsiyalarini shariatda ruxsat etilgan xizmatlar va sohalarga sarflaydi. Shuningdek, bu banklar o‘z loyihalarida musulmonlar manfaatini himoya qilishga va ularga yordam berishga katta e’tibor berishadi.

Boshqa tarafdan islomiy moliya tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, taqsimlash va iste’mol qilinishiga bog‘langan, real bozor ichida amal qiladigan moliyadir. Shu bois, islomiy moliya muassasalari mablag‘ni ham olishda, ham berishda faqat real bozor bitimlari orqali ishlaydi, masalan savdo, ijara va sherikchilik kabi.

Qarz shartnoma asosida pul bersangiz va depozitni ham qarz asosida qabul qilsangiz, siz real bozordan ajralasiz, chunki qarz faqat pul bilan bog‘liq. Islomiy moliyada esa faqat pul bilan ish ko‘rilmaydi. Misol uchun, iste’molchiga mashina, muzlatgich yoki uy kerak bo‘lsa, ular real bozorga chiqishadi va iste’molchiga o‘sha mashinani, muzlatgichni va uyni yetkazib berishadi, nasiya sotuv, kredit yoki ijara (lizing) orqali. Bu holatda, o‘zaro bitimlar muzlatgich, mashina va uy bozorida amalga oshadi. An’anaviy moliya tizimidan farqli ravishda, islomiy moliyada “pul berib, keyin uning qanday ishlatilishi bilan qiziqmaslik” yondashuvi mavjud emas. Maqsad, bu moliya bitimlarni real tovar va xizmatlar bozorida amalga oshirishdir(1-rasm).

1-rasm

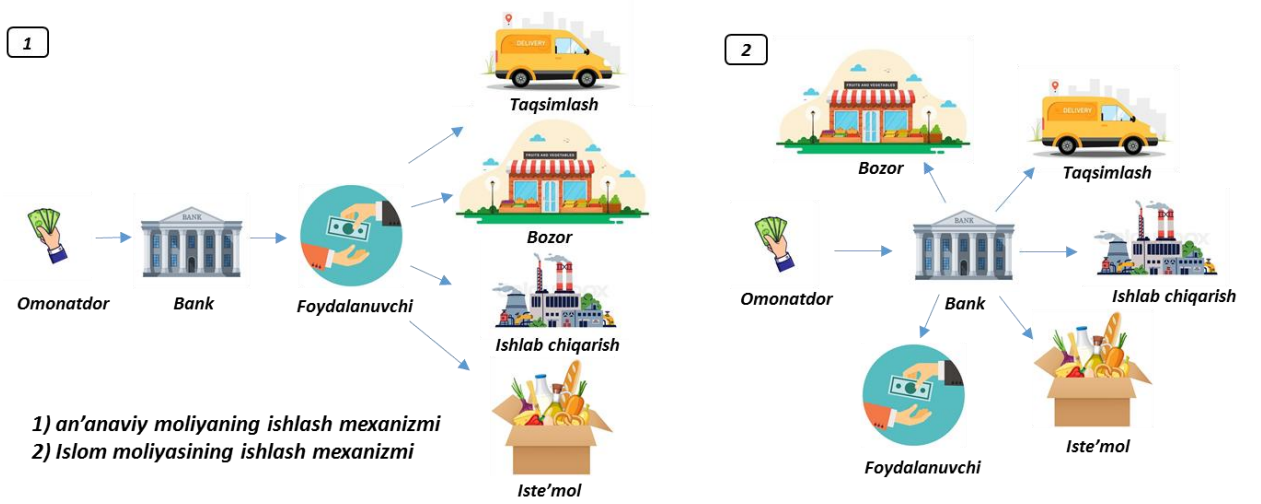

XX asr boshlarida, bir qator musulmon iqtisodchilari foizsiz bank tuzilmasi haqidagi nazariyani ishlab chiqishni boshlashdi. Hozirgi islomiy bankchalik asoschisi Abul A’la Maududi, 1930-40 – yillarda “Foiz o‘rniga sheriklikka asoslangan moliya” g‘oyasini ilgari surgan. 1950 – yillarda, Muhammad Uzayr islomiy bankni “Foizsiz tijorat banki” sifatida tushuntirib bergan birinchi olimlardan bo‘ldi. Ali al-Solih, Monzer Kahf va Nejatulloh Siddiqiy islomiy bankchilikka huquqiy va iqtisodiy asos yaratgan olimlar hisoblanishadi [1]. Ular ishlab chiqqan qonun-qoidalar asosida birinchi tajriba 1963 – yil Misrda, Mit Ghamr nomli bank tashkil etildi. U dunyodagi birinchi amaliy islomiy bank loyihasi hisoblanadi va lizing, mudoraba va jamg‘arma asosida ishlagan.

Ko‘plab g‘arb iqtisodchilari islomiy bankchilikni innovatsion va foydali moliyaviy tizim sifatida baholaydi. Ulardan biri, Durham Universiteti professori Rodney Vilson: “Islomiy banklar yaqin sharq va Osiyoda iqtisodiy rivojlanishga sezilarli hissa qo‘shmoqda”- deb o‘z qarashlarini bildiradi. Vilson o‘zining Islamic Financial Markets asarida islomiy moliyani global moliya tizimiga muqobil model sifatida talqin qiladi. U sukut (islomiy obligatsiya), islomiy banklar va investitsiya fondlarining ishlash mexanizmini tahlil qilgan va islomiy moliya tez rivojlanayotganini tan oladi, ammo standartlashuv va likvidlik muammolari mavjudligini ta’kidlaydi[2]. Bu asardan xulosaviy fikr, islomiy moliya — bu faqat diniy emas, balki xalqaro moliyaviy instrument ekanligini tushunishimiz mumkin.

Ilmiy muvozanat uchun tanqidiy qarashlar ham zarur, bunday tanqidiy fikrlar egalaridan Misrlik Rice Universitetuti (AQSH) professori Mahmoud El-Gamal islomiy moliyani keskin tanqid qiladi. Uningcha, ko‘plab islomiy moliyaviy mahsulotlar nomigagina shariatga mos, amalda esa oddiy foizli kreditni aylanma yo‘l bilan takrorlaydi. U buni “shariat arbitraji” deb ataydi. Mazmunan olganda, u moliyada shaklni emas, mohiyatni islomiy qilish kerak deb hisoblaydi[3].

MDH va Markaziy Osiyo olimlari ham islomiy banklar va moliya haqida xolisona fikrlarini bildirishgan. Bulardan, Rossiyalik iqtisodchi olim Liliya Kalimullinaning tadqiqotlariga ko‘ra, MDHda islomiy bankchalik va moliyani rivojlanishiga bu mamlakatlardagi qonunchilik bazasining yetishmasligi, soliq tizimi mos emasligi, kadrlar va shariat ekspertlari tanqisligi va aholi va banklar o‘rtasida ishonch pastligi to‘sqinlik qiladi, degan qarashlarga ega[4]. Umumlashma, MDHda islomiy moliya uchun potensial bor, infratuzilma yo‘q. Qozog‘istonlik iqtisodchilar fikricha, Markaziy Osiyo sharoitida, sukut va islomiy darchalar orqali islomiy bankchilikga bosqichma-bosqich, integratsiya orqali o‘tish eng real yo‘l deb hisoblashadi va bugungi kunda Qozog‘istonda islomiy moliya to‘liq bank sifatida emas, balki an’anaviy banklar ichida islomiy darch (window) orqali rivojlanmoqda[5]. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ilmiy maqolalarda quyidagilarni ta’kidlaydi: “aholining islomiy moliyaga qiziqishi yuqori, biroq huquqiy baza va shariat kengashlari yetishmaydi. Shu bilan birga hozircha, islomiy moliya investitsiyalarini jalb qilish va infratuzilmalarini shakllantirish uchun imkoniyat[6].

Barcha qarashlardan xulosa qilib aytganda, islomiy moliyani qo‘llab-quvvatlovchilar uni adolatli, barqaror va real bozor bilan ishlash orqali iqtisodiy inqirozlardan ancha uzoq bolishini,

tanqidchilar esa shaklbozlik, haqiqiy risk-sharing yetishmasligini ta’kidlashadi. Barcha iqtisodchilarning fikricha, MDH va Markaziy Osiyo davlatlarida islom moliyasi rivojlanishi uchun imkoniyat katta, lekin huquqiy va institutsional muammolar mavjud ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Markaziy Osiyo davlatlarining ba’zilarida islomiy banklar va ularning tijoriy banklardagi darchalari mavjud. Ulardan biri Qirg‘izistonning ZAO «ЭкоИсламикБанк» bo‘lib, u shariat tamoyillariga muvofiq ishlaydigan islomiy bank hisoblanadi, hamda НБ КР (Milliy bank) tomonidan chiqarilgan islomiy bank litsenziyasi asosida xizmat ko‘rsatadi. Qozog‘istonda esa Zaman Bank (ZAMAN BANK) islomiy bank faoliyatini olib boradigan tijorat banki sifatida tanilgan. U Shariat nazorat kengashi bilan faoliyat yuritadi va islomiy moliya tamoyillariga mos mahsulotlar (depositlar, moliyalashtirish, islomiy raqamli karta va boshqalar) taklif etadi. Tojikistonning Tawhidbank (Tawhid Bank) islomiy bank sifatida faoliyat yuritayotgan banklardan biri bo‘lib, u shariat tamoyillariga muvofiq ishlaydi. Bugungi kunda, O‘zbekistonda Asia Alliance Bank islomiy bank xizmatlarini joriy etmoqda. Markaziy bank ma’lumotiga ko‘ra, kelajakda O‘zbekistonda 10 ta to‘laqonli islomiy bank va bir necha islomiy darchalar (windows) ochilishi kutilmoqda[7]. Umumiy tahlil qilinsa, ushbu mamlakatlarda islomiy bank va moliyasiga yalpi talab mavjud va hal qilish kerak bo‘lgan masalalar ham aniq, ya’ni islomiy moliya institutlarini shakllantirish, islomiy bank faoliyatini amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyani joriy qilish, va ularga qonuniy shart sharoit yaratish, hamda malakali kadrlarni tayyorlash zarur.

2-rasmda so‘ngi ma’lumotlarga ko‘ra, global islom moliyasi hisobiga kiruvchi aktivlarning umumiy qiymati 3.9 trln AQSh dollariga teng bo‘lib, quyidagi grafikda ma’lum mintaqalar necha foiz qismiga egalik qilishini ko‘rishimiz mumkin. Eng yirik qismiga GCC, ya’ni fors ko‘rfazi davlatlari 53% ($2 trln), Uzoq sharq (Malayziya va Indoneziya) 21,9% ($0,86 trln), MENA – fors ko‘rfazi + Shimoliy Afrika davlatlari 16,9% ($0,66 trln), Yevropa va AQSh <5% ($120-200 mrld), Markaziy Osiyo davlatlari 0,01% ($0.7 mrld) qismiga egalik qiladi.

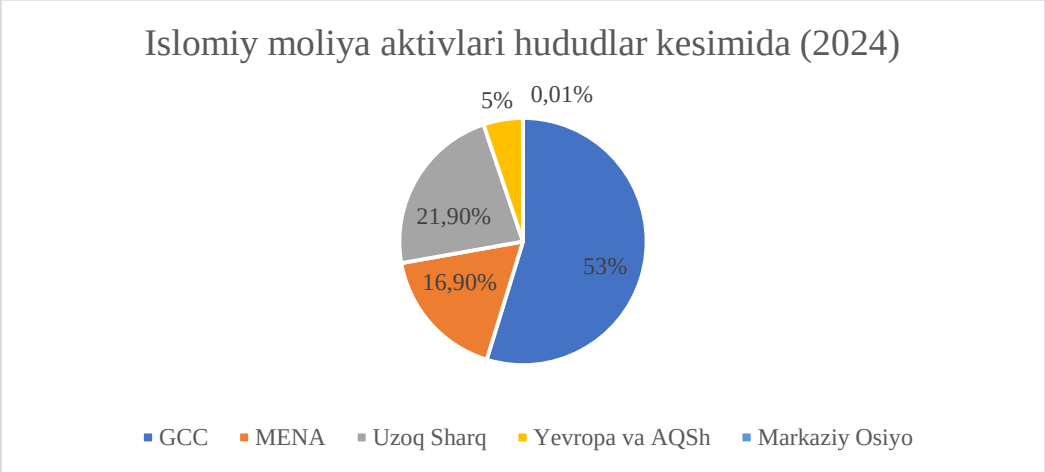

2-rasm. Islom moliya aktivlari hududlar kesimida taqsimlanishi [8]

O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatining huquqiy asoslari belgilandi, ya’ni 2026-yil 27-mart kuni qabul qilingan qonun bilan amaldagi qonunchilikka tegishli o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi. Hujjatga ko‘ra, endilikda islomiy bank faoliyatini amalga oshirishning aniq huquqiy asoslari belgilab berildi. Jumladan, banklarning islomiy moliya operatsiyalariga foydani taqsimlash asosida moliyalashtirish, investitsiyaviy omonatlar jalb qilish, nasiyaga savdo orqali moliyalashtirish, oldindan to‘lov asosida bitimlar tuzish, sherikchilik asosida faoliyat yuritish hamda mol-mulkni islomiy ijara (lizing) asosida berish kabi yo‘nalishlar kiritildi. Shuningdek, O‘zbekistonda bank faoliyatini faqat tegishli tartibda tashkil etilgan va O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan berilgan litsenziyaga ega bo‘lgan yuridik shaxslar amalga oshirishi mumkin. Mazkur litsenziya muddatsiz beriladi va uni boshqa shaxslarga o‘tkazish taqiqlanadi. Bu qonun rasmiy e’lon qilingan kundan e’tiboran uch oy o‘tgach kuchga kiradi.

Eurasian Development Bank (EDB) tahlilchilari Markaziy Osiyo bo‘ylab islomiy moliyaning rivojlanish salohiyatiga ijobiy baho bermoqda, garchi hozircha bu soha nisbatan kichik bo‘lsa ham.

2023-yil holatiga ko‘ra, mintaqadagi islomiy moliya hajmi atigi 699 million dollarni tashkil etgan. Biroq, bu ko‘rsatkich 2028-yilga borib 2 milliard dollardan oshishi va 2033-yilga kelib 6,3 milliard dollarga yetishi kutilmoqda. Shuningdek, sukut (islomiy obligatsiyalar) bozori ham sezilarli darajada o‘sib, 2028-yildagi 2 milliard dollardan 2033-yilga kelib 5,6 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda (3-rasm).

3-rasm. Markaziy Osiyoda islomiy moliya aktivlari bo‘yicha prognozlar [9]

2026-yil 25-mart kuni O‘zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev bank tizimida islomiy moliya mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha taqdimot bilan tanishgan edi. O‘shanda Markaziy bank huzurida Islomiy moliya kengashi tashkil etilishi belgilangandi. Qayd etilishicha, mazkur yo‘nalishda murobaha, muhoraba, vakala, salam va istisno, mushoraka hamda islomiy ijara kabi moliyaviy instrumentlarni joriy qilish rejalashtirilmoqda. Ushbu mexanizmlar orqali mijozlarni turli shakllarda moliyalashtirish va investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari kengayadi. Rejalarga ko‘ra, joriy yilda kamida bitta tijorat bankida islomiy “darcha” faoliyati yo‘lga qo‘yiladi. 2026–2030-yillarda esa to‘liq islomiy bank faoliyatini amalga oshiruvchi kamida ikkita bank tashkil etish ko‘zda tutilgan. Ushbu yig‘ilishda 2026-yilda Toshkent xalqaro moliya markazi tashkil etilishi ma’lum qilindi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2030-yilgacha markaz orqali iqtisodiyotga qo‘shimcha 20–25 milliard dollar jalb etish, yalpi ichki mahsulot o‘sishiga har yili 1 foizgacha hissa qo‘shish, 15 mingtagacha yuqori malakali ish o‘rni yaratish va 10 ming nafar mutaxassis malakasini oshirish mumkin[10]. Bundan ko‘rinib turibdiki, hozir O‘zbekistonda islomiy banklar faoliyatni yo‘lga qo‘yish uchun huquqiy va institutsional baza yaratilmoqda. Agar 2030 yilgacha rejalar bajarilsa, O‘zbekistonda islomiy banklar segmenti shakllanib, an’anaviy banklar ichida raqobatchi va xaridorlarga tanlov paydo bo‘ladi.

Islom moliyasi ichida banklar eng katta aktivlar ulushiga ega, ya’ni umumiy aktivlarning 70%ni tashkil qiladi. Islomiy bank va moliya sektori dunyodagi eng tez o‘sayotgan moliya tarmoqlaridan biri bo‘lb, oxirgi 5 yil ichida har yili o‘rtacha 8-12% o‘sish kuzatilgan. Bunga sukut bozori kengayishi, musulmon davlatlaridagi talab va etik investitsiyaga bo‘lgan qiziqishning oshishi sabab bo‘ldi. 2024-yilda islom banklari aktivlari 5trln$ gacha yetgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib 5.2 trln$ dan oshdi (4-rasm).

Islomiy bankchilikni joriy qilishda Malayziya va Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) dunyoda eng muvaffaqiyatli tajribaga ega davlatlar hisoblanadi. Ularning yondashuvi Markaziy Osiyo uchun ham juda muhim model bo‘lib xizmat qiladi. Buning uchun bir necha asosiy sabablar mavjud bo‘lib, birinchidan, diniy va ijtimoiy o‘xshashlik. Markaziy Osiyo davlatlarida aholining katta qismi musulmon, lekin iqtisodiy tizim dunyoviy. Xuddi shunday holat, Malayziya – ko‘p millatli va dunyoviy davlat, BAAda esa islomiy qadriyat va global iqtisod qorishmasi mujassamlashgan. Ikkinchidan, bu ikki davlat ham “Dual banking system” (ikki tizimli model) da bank siyosatini yuritadi, ya’ni bir vaqtning o‘zida ham islomiy va an’anaviy banklar o‘z xizmatlarini ko‘rsatadi, mijoz o‘zi tanlaydi.

4-rasm. Global Islomiy banklarning aktivlari (2018-2027) [11].

Malayziya modelining tub mohiyatida kuchli qonunchilik bazasi yotadi. 1983- yili Islamic Banking Act, 2013-yilda Islamic Financial Services Act qabul qilingan va Shariat nazorati qonun bilan mustahkamlangan va har bir bankda o‘z Shariat kengashi bor. Bu tizim aholi orasida islomiy moliyaga ishonchni oshirgan. Islomiy bankchilik va moliya tizimini O‘zbekistonga joriy qilishdagi asosiy to‘siq bu kadrlar yetishmovchiligi ekanini hisobga olsak, Malayziyaning kadrlar tayyorlash va o‘qitish usulidan foydani juda katta yechim bo‘la oladi. Bunga ko‘ra, Malayziya maxsus universitetlar va ta’lim markazlar tashkil qilish orqali, mutaxassislarni o‘zi yetishtiradi. 2005- yilda, hozirda dunyoning islomiy moliya bo‘yicha eng nufuzli markazlaridan biri INCEIF universiteti tashkil etilgan va butun dunyoga malakali kadrlarni yetkazib beradi, jumladan Markaziy Osiyoga ham[12]. O‘zbekiston bu ta’lim tizimini oson integratsiya qilishi va natijada kadrlar yetishmovchiligini to‘ldirishi mumkin.

Birlashgan Arab Amirliklarida islom banklari juda raqobatbardosh bo‘lib, buning sababi innovatsiyaga boyligi hamda qonunchiligining moslashuvchan va investor-friendly ekanligidir. Bu davlatda “Dubai International Financial Centre (DIFC)” islomiy moliya uchun xalqaro platformasi joylashgan bo‘lib, u yerda raqamli bank xizmatlari va fintech startaplar faol rivojlanmoqda. Bu usul esa, raqamli iqtisodiyotga o‘tayotgan O‘zbekiston uchun eski tizimni “sakrab o‘tish” imkoniyatini oshiradi. Qo‘shimchasiga, BAA tajribasi shuni ko‘rsatadiki, islomiy moliya orqali katta kapital jalb qilish mumkin[13]. Tan olish kerakki, O‘zbekiston tashqi investitsiyaga muhtoj, ayniqsa Yaqin Sharqdan. Islomiy moliya yangi investitsiyalarni olib kiradi, shunday qilib bu, pul mablag‘lari, moliyaviy aktivlar yoki natural shakldagi investitsiya ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Xulosa qilsak, Malayziya yo‘li – tizimni qanday qurishni o‘rgatadi, BAA tajribasi esa uni qanday tez rivojlantirishni ko‘rsatadi. Bu ikki modelni qo‘llash O‘zbekiston iqtisodida diniy va dunyoviy muvozanatni saqlaydi, evalutsion yo‘l bilan joriy qilsa bo‘ladi, mavjud bank tizimini buzmaydi va xalqaro investitsiyalarni jalb qilinishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, islomiy bankchilik va moliya tizimi kundan-kunga rivojlanmoqda va global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Dual bank tizimini qo‘llagan mamlakatlarda islomiy va an’anaviy banklar o‘rtasida sog‘lom raqobat va xaridorlarda tanlov imkoniyati mavjudligi, bozor iqtisodiyoti sharoitida o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. Tadbirkorlar va aholi uchun bu diniy e’tiqodlariga zid bo‘lmagan holda pul olish, mamlakat uchun esa yangi sarmoyalarni jalb qilish va moliya tizimini rivojlantirish imkoniyati. Bu tizimning benuqson ishlashi uchun yetarli darajada shart-sharoit yaratib, O‘zbekiston iqtisodiyotiga joriy qilish, nafaqat uning milliy iqtisodiyotiga, balki aholisining asosiy qismi bo‘lgan musulmon qatlamiga ham manfaatli bo‘lishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Islamic_banking_and_finance?utm_source=chatgpt.com
2. https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0927538X20302833?utm_source=chatgpt.com
3. El-Gamal M. A. Beyond Shari’a Arbitrage // Islamic Finance: Law, Economics, and Practice. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — P. 175–189.
4. Калимуллина Л. Проблемы внедрения исламских финансовых институтов в странах СНГ // Экономика и управление. — 2013. — № … — С. … — Раздел «Основные проблемы внедрения исламских финансовых институтов в странах СНГ».
5. https://isdbinstitute.org/product/kazakhstan-islamic-finance-country-report/?utm_source=chatgpt.com
6. https://europeanscience.org/index.php/2/article/view/246?utm_source=chatgpt.com
7. https://www.spot.uz/oz/2025/10/24/islamic-finance/?utm_source=chatgpt.com
8. https://mena-fintech.org/news/global-islamic-finance-grows-14-9-reaches-us3-9-trillion-in-total-assets/?utm_source=chatgpt.com
9. https://kz.kursiv.media/en/2025-05-26/engk-yeri-kazakhstan-poised-to-lead-islamic-finance-growth-in-central-asia/?utm_source=chatgpt.com
10. https://daryo.uz/2026/03/28/ozbekistonda-islomiy-bank-faoliyatining-huquqiy-asoslari-belgilandi/
11. https://www.lseg.com/en/data-analytics/islamic-finance/islamic-market-intelligence/islamic-finance-development-report-2025
12. https://www.qoala.my/en/blog/financial-management/islamic-banking-in-malaysia/?utm_source=chatgpt.com
13. https://centralbank.ae/en/our-operations/islamic-finance/?utm_source=chatgpt.com

UDK 334.7

BRIDGING THE INNOVATION GAP: DEVELOPMENT-FOCUSED ENTREPRENEURSHIP SUPPORT AND INTERNATIONAL INTERMEDIARIES

INNOVATSIYALARDAGI TAFOVUTNI BARTARAF ETISH: RIVOJLANISHGA YO'NALTIRILGAN TADBIRKORLIKNI QO‘LLAB-QUVVATLASH VA XALQARO VOSITACHILAR

ПРЕОДОЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗРЫВА: ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА, ОРИЕНТИРОВАННАЯ НА РАЗВИТИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОСРЕДНИКИ.

Tursunova Nigora Ulugbek qizi
Namangan State Technical University, Independent researcher.

Abstract

The present study examines the phenomenon of development-focused entrepreneurship support (DFES) a distinct and emerging set of organizational practices oriented toward facilitating the founding and scaling of innovative startups in developing economies, with particular emphasis on generating positive developmental impact alongside commercial viability. The paper further situates DFES within the broader entrepreneurial turn in international development a paradigmatic shift away from traditional top-down aid models toward more flexible, bottom-up, and locally responsive strategies. The analysis demonstrates that iDFESOs occupy a distinctive position within global aid chains, integrating sustainable development and social impact agendas into entrepreneurial support processes. The findings contribute to the growing literature on social entrepreneurship, development-oriented innovation, and the institutionalization of ES in emerging economies, while offering practical implications for policymakers, development agencies, and support organizations seeking to foster impactful entrepreneurship in resource-constrained environments.

Keywords: development-focused entrepreneurship support (DFES), international dfes organizations (iDFESOs), social impact entrepreneurship, entrepreneurial ecosystems, developing economies, aid chains, bottom-up development, sustainable development goals (SDGs), incubators and accelerators, transnational support infrastructures.

Ushbu tadqiqot rivojlanishga yo‘naltirilgan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash (development-focused entrepreneurship support, DFES) fenomenini tahlil qiladi. Mazkur tushuncha rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda innovatsion startaplarni tashkil etish va ularni kengaytirishga ko‘maklashishga qaratilgan, shakllanib borayotgan o‘ziga xos tashkiliy amaliyotlar majmuasini anglatadi. Bunda tijorat barqarorligi bilan bir qatorda ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirni ta’minlashga alohida e’tibor qaratiladi.

Shuningdek, maqolada DFES xalqaro rivojlanish sohasidagi kengroq “tadbirkorlik burilishi” doirasida ko‘rib chiqiladi, ya’ni an’anaviy yuqoridan pastga yo‘naltirilgan yordam modellaridan ko‘ra moslashuvchan, pastdan yuqoriga va mahalliy ehtiyojlarga moslashgan strategiyalarga o‘tish jarayoni tahlil qilinadi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, DFES bo‘yicha xalqaro tashkilotlar (iDFESOs) global yordam zanjirlarida alohida o‘rin egallab, barqaror rivojlanish va ijtimoiy ta’sir kun tartibini tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jarayonlariga integratsiya qiladi. Olingan natijalar ijtimoiy tadbirkorlik, rivojlanishga yo‘naltirilgan innovatsiyalar hamda rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning institutsionallashuvi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarni boyitadi, shuningdek, resurslari cheklangan muhitlarda yuqori ijtimoiy ta’sirga ega tadbirkorlikni rivojlantirishga intilayotgan siyosatchilar, rivojlanish agentliklari va qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlar uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: rivojlanishga yo‘naltirilgan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash (DFES); DFES bo‘yicha xalqaro tashkilotlar (iDFESOs); ijtimoiy ta’sirga yo‘naltirilgan tadbirkorlik; tadbirkorlik ekotizimlari; rivojlanayotgan iqtisodiyotlar; yordam zanjirlari; pastdan yuqoriga rivojlanish; barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM); inkubatorlar va akseleratorlar; transmilliy qo‘llab-quvvatlash infratuzilmalari.

В настоящем исследовании рассматривается феномен поддержки предпринимательства, ориентированной на развитие (development-focused entrepreneurship support, DFES) — специфического и формирующегося комплекса организационных практик, направленных на содействие созданию и масштабированию инновационных стартапов в развивающихся экономиках, с особым акцентом на достижении позитивного социально-экономического эффекта наряду с коммерческой устойчивостью. В работе также определяется место DFES в более широком контексте «предпринимательского поворота» в международном развитии — парадигмального сдвига от традиционных нисходящих моделей помощи к более гибким, восходящим и локально ориентированным стратегиям. Проведённый анализ показывает, что международные организации поддержки DFES (iDFESOs) занимают особое положение в глобальных цепочках оказания помощи, интегрируя повестки устойчивого развития и социального воздействия в процессы поддержки предпринимательства. Полученные результаты вносят вклад в развивающуюся научную литературу по социальному предпринимательству, инновациям, ориентированным на развитие, а также институционализации предпринимательской поддержки в странах с формирующейся экономикой, одновременно предлагая практические рекомендации для политиков, агентств развития и организаций поддержки, стремящихся стимулировать предпринимательство с высоким социальным эффектом в условиях ограниченных ресурсов.

Ключевые слова: поддержка предпринимательства, ориентированная на развитие (DFES); международные организации DFES (iDFESOs); социально-ориентированное предпринимательство; предпринимательские экосистемы; развивающиеся экономики; цепочки оказания помощи; восходящее развитие; цели устойчивого развития (ЦУР); бизнес-инкубаторы и акселераторы; транснациональные инфраструктуры поддержки.

Fostering entrepreneurial innovation and promoting the success of innovative startups have become subjects of considerable scholarly interest. In recent decades, a new generation of entrepreneurship support (ES) entities has emerged, encompassing university-based centers, business angels, accelerators, incubators, and venture capital funds. These organizations provide support to innovative startups through financing, training, network development, and the provision of physical space. Given the growing role of entrepreneurship in advancing innovation, both scholars and practitioners converge on the view that ES organizations serve as pivotal intermediaries in the transformation of nascent ideas into widely adopted solutions.

Research in the field of ES has been predominantly concentrated on developed economies, where highly skilled entrepreneurs develop new technologies, products, and services, and obtain resources from ES organizations within the local ecosystems in which they operate. However, entrepreneurs also drive innovation across a variety of other domains, including such complex sectors as healthcare, education, and energy in developing economies. Innovations in these sectors particularly in developing countries hold significant potential for generating local economic, social, and environmental value in alignment with sustainable development goals [1]. For instance, research demonstrates that entrepreneurial efforts to develop and disseminate energy-efficient cookstoves as replacements for open-fire combustion have contributed to reductions in deforestation and to more efficient patterns of energy consumption.

Nevertheless, developing countries are frequently characterized by severe resource and institutional constraints, including inadequate financing, low levels of technological development, and the absence of effective policy support. These conditions generate substantial barriers for entrepreneurs seeking to access the critical resources necessary to transform ideas into viable business models [2]. A paradox thus emerges: while the demand for innovation is particularly acute in regions facing pressing social and environmental challenges, these same regions are often poorly equipped to effectively support those capable of addressing such challenges. In the present study, we argue that such support organizations constitute key drivers of a new model of support, which we term *development-focused entrepreneurship support* (DFES), and which we examine in detail throughout this article. We define DFES as a set of support practices oriented toward facilitating the creation process and enhancing the quality of innovative startups, with particular emphasis on their capacity to generate positive developmental impact while maintaining commercial viability. Prior research on DFES has largely examined this phenomenon at the local level for instance, through the work of locally embedded tech hubs with a social impact orientation [3]. However, the activities of such local providers are frequently supported and complemented by international DFES organizations (iDFESOs), which function as intermediaries connecting entrepreneurs and local DFES providers with global sources of financing through a range of programs, events, and other support infrastructures, while simultaneously integrating a sustainable development and social impact agenda into the entrepreneurial support process.

These organizations engage in what is commonly referred to as *scaffolding* — that is, the process of constructing socio-material infrastructures that sustain organizational and systemic transformations. We seek to develop a deeper understanding of how such organizations function, and in particular, how they construct support infrastructures to advance entrepreneurship with social impact. Our research question is formulated as follows: *How do international DFES organizations support entrepreneurs in developing countries, and what infrastructures do they create to facilitate social impact-oriented entrepreneurship?*

Developing economies present a wide range of opportunities for innovation and entrepreneurship, particularly in such domains as energy, food security, education, vocational training, employment, and healthcare. These opportunities arise, in large part, from the limited capacity of both the state and incumbent businesses to deliver adequate services in these areas. For instance, the exclusion of youth residing in slums and rural areas of sub-Saharan Africa from formal education and employment systems prompts entrepreneurs to engage in *impact sourcing* — that is, recruiting and training such youth for employment in business services. More broadly, socially oriented entrepreneurship is regarded as one potential response to extreme poverty, insofar as the introduction

of new goods, services, markets, and practices can contribute to the mobilization of financial resources, job creation, and the stimulation of innovation with positive social, economic, and environmental outcomes.

Research indicates that such opportunities frequently attract diaspora entrepreneurs returning to their home countries to launch new ventures, as well as foreign entrepreneurs developing business models to serve *base-of-the-pyramid* markets [4]. However, these entrepreneurs commonly encounter a fundamental challenge namely, the absence of access to capital, technology, and other resources required to bring business ideas to fruition. In sub-Saharan Africa, for example, domestic public programs frequently prove ineffective in allocating financing, organizing training, or facilitating the scaling of entrepreneurial ventures.

The purpose of ES is to equip new and early-stage companies with valuable resources that enhance their prospects for survival and growth. ES support is provided in the form of financial capital, business and technological expertise, and access to markets. ES organizations often small and agile perform two key functions: *bridging*, whereby they connect entrepreneurs with necessary resources, and *buffering*, whereby they shield entrepreneurs from external threats by conferring legitimacy and social capital. Such support addresses a fundamental challenge, namely that entrepreneurial opportunities are not directly *accessible* and require a certain degree of institutional accompaniment. ES, therefore, serves as an institutional facilitator of this process.

ES providers are primarily oriented toward commercial entrepreneurship in developed economies. These include government agencies, entrepreneurship centers, business incubators, venture capitalists, business angels, universities, and science parks. Incubators, for instance, support new companies over a period of several years, thereby shielding them from hostile competitive environments. Accelerators, in turn, offer mentorship programs, peer-to-peer learning, and investment facilitation. Such organizations are frequently co-located and interconnected within what are commonly referred to as *entrepreneurial ecosystems* — structures that have traditionally supported commercial entrepreneurs operating within these ecosystems and oriented toward local and regional markets.

In developing economies, such as those of sub-Saharan Africa, ES is considerably less developed. Some scholars have gone so far as to argue that institutionalized entrepreneurship and innovation support is an inherently *Global North* concept with limited direct applicability to the *Global South*. Within the Global South, family and kinship networks are widely regarded as the primary mechanisms of entrepreneurial support [5]. Nevertheless, there is evidence of a gradual diffusion of institutional ES support in developing countries — manifested, for example, in the proliferation of technology and innovation hubs across sub-Saharan Africa and the emergence of accelerators in India. However, effective local support encompassing access to capital and training is frequently absent, constituting one of the principal drivers of brain drain. Even where financing is available, it is often misallocated away from high-growth-potential ventures due to corruption and nepotism. Furthermore, with few exceptions, support for the scaling of entrepreneurial ideas remains largely unavailable. In many developing countries, an entrepreneurial career is not regarded as prestigious particularly in comparison to public sector employment which serves as an additional source of demotivation for prospective entrepreneurs.

These challenges are especially acute for entrepreneurs engaged in development-oriented innovation. Research indicates that raising capital for social impact ventures is particularly difficult in developing economies [6]. As a result, entrepreneurs in developing countries especially those with a social impact orientation are compelled to seek resources and support beyond the boundaries of their local ecosystems and target markets. Against this backdrop, a new community of globally distributed ES providers is taking shape, comprising foundations, university centers, and fellowship organizations with the capacity to support entrepreneurs in developing countries. These structures represent a new variant of what we term *development-focused entrepreneurship support* (DFES), the properties and mechanisms of emergence of which are examined in the sections that follow.

We define development-focused entrepreneurship support (DFES) as a set of practices aimed at facilitating the founding process and enhancing the quality of new ventures, particularly by

promoting their capacity to generate positive developmental impact while simultaneously achieving commercial viability. The growth of DFES has been noted across a number of contemporary studies. Lall et al. (2020), for instance, observe that entrepreneurship support (ES) programs are increasingly oriented toward social impact and are concentrating on marginalized sectors and regions. Nicolopoulou (2014) notes that new innovative companies are progressively expected to address social challenges, while development initiatives are making increasing use of incubator and accelerator programs.

A prominent example of DFES is the organization Ashoka a so-called *social accelerator* which provides fellowships to selected entrepreneurs, known as *Ashoka Fellows*, who are developing solutions across a range of development domains, including education, healthcare, and poverty alleviation. Ashoka operates in more than 70 countries and is oriented toward supporting socially impactful startups. Accordingly, DFES is increasingly provided, on the one hand, by *traditional* ES organizations such as technology hubs that integrate classical functions of knowledge transfer and collaboration development with a sustainable development and social impact agenda. A significant role in this process is played by the diffusion of such concepts as "social impact" and the Sustainable Development Goals (SDGs). On the other hand, DFES is delivered by development organizations that were previously focused on development assistance, technology transfer, and capacity building [7]. These include multilateral and bilateral agencies, foundations, venture philanthropy organizations, and university centers in emerging economies, which are increasingly incorporating incubators and accelerators into their development initiatives.

The growing nexus between ES and international development constitutes a key factor in understanding the emergence of DFES, particularly in the context of developing regions. While the diffusion of a social impact agenda within ES has been partially examined in the existing literature, the expanding role of entrepreneurship in international development remains considerably less explored. Traditionally, development assistance has been conceptualized as a top-down process, whereby governments of wealthy nations transferred technologies and economic practices to poorer countries [8]. However, the efficacy of such approaches has been subject to increasing scrutiny, as many development projects failed to account for local needs or to reach their intended beneficiaries. One recent illustration of this tendency is the proliferation of donor-driven initiatives aimed at expanding internet coverage across sub-Saharan Africa as a universal solution to unemployment.

In recent years, international organizations and development agencies have moved away from this approach in part due to budgetary constraints and have begun engaging a broader and more diverse range of actors in the design and implementation of development initiatives [9]. This process has come to involve not only non-governmental organizations (NGOs), but also private sector companies, which have emerged as partners, contractors, and beneficiaries of development programs. Over time, so-called *aid chains* and transnational actor networks have taken shape, comprising global donors that support various international organizations, which in turn collaborate with private and public partners at the national and local levels.

Within this broader developmental trend, an *entrepreneurial turn* has occurred a shift away from the top-down model of foreign aid toward more bottom-up initiatives promoting entrepreneurial solutions to development challenges [10]. In other words, entrepreneurship is increasingly conceptualized by development organizations as an effective instrument for the on-the-ground implementation of innovations, particularly in regions such as sub-Saharan Africa. Consequently, heightened attention has been directed toward the potential of entrepreneurs to generate innovations with significant socioeconomic impact. Furthermore, as technology entrepreneurs have become more extensively involved in philanthropy, venture capital practices have been adapted to this new domain, giving rise to what is referred to as *transformational philanthropy* an approach that supports startups in developing countries with the aim of achieving meaningful developmental outcomes.

The analysis presented in this paper leads to the conclusion that development-focused entrepreneurship support (DFES) is acquiring strategic significance as an institutional instrument for addressing the socioeconomic and environmental challenges characteristic of developing economies. In contrast to traditional models of entrepreneurship support prevalent in developed countries and

concentrated primarily on commercial viability DFES integrates market mechanisms with sustainable development objectives, thereby generating value not only in the economic dimension, but also in the social and environmental ones. Developing economies face profound systemic constraints, including deficits of capital, technology, skilled human resources, effective institutions, and policy support. These barriers impede the local realization of innovative ideas and stimulate the pursuit of external resources and knowledge. In response to this structural gap, a community of international DFES organizations (iDFESOs) is emerging, constructing multi-tiered support infrastructures that encompass individual resource channels, the strengthening of local ecosystems, and the formation of transnational linkages.

Of particular theoretical and practical significance is the identified tendency of the entrepreneurial turn in international development a transition from traditional top-down approaches to foreign aid toward more flexible, locally responsive, and bottom-up strategies that promote entrepreneurial solutions to development challenges. Entrepreneurship is increasingly conceptualized as a key driver of innovation and transformational change, particularly in such critical domains as education, healthcare, energy, and poverty alleviation.

List of references:

1. Lall, S. A., Chen, L. W., & Russell, J. (2020). "Does it pay to pay it forward? A study of startup accelerator effects on entrepreneur outcomes." Journal of Business Venturing, 35(4), 106021.
2. Nicolopoulou, K. (2014). "Social entrepreneurship between cross-currents: Toward a framework for theoretical restructuring of the field." Journal of Small Business Management, 52(4), 678–702.
3. Prahalad, C. K., & Hart, S. L. (2002). "The fortune at the bottom of the pyramid." Strategy + Business, 26, 54–67.
4. Isenberg, D. J. (2010). "How to start an entrepreneurial revolution." Harvard Business Review, 88(6), 40–50.
5. Cohen, S., Fehder, D. C., Hochberg, Y. V., & Murray, F. (2019). "The design of startup accelerators." Research Policy, 48(7), 1781–1797.
6. Nambisan, S., & Baron, R. A. (2013). "Entrepreneurship in innovation ecosystems: Entrepreneurs' self-regulatory processes and their implications for new venture success." Entrepreneurship Theory and Practice, 37(5), 1071–1097.
7. Mair, J., & Marti, I. (2006). "Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight." Journal of World Business, 41(1), 36–44.
8. Kistruck, G. M., & Beamish, P. W. (2010). "The interplay of form, structure, and embeddedness in social intrapreneurship." Entrepreneurship Theory and Practice, 34(4), 735–761.
9. Dees, J. G. (2001). The Meaning of Social Entrepreneurship. Kauffman Foundation and Duke University: Center for the Advancement of Social Entrepreneurship.
10. Scaling, W., & London, T. (2004). "Expanding the playing field: The corporate social responsibility of multinationals and the challenge of the base of the pyramid." In Globalization and NGOs: Transforming Business, Government, and Society. Praeger Publishers.

УДК: 338.46:745.5(575.1)

«РОЛЬ ЖЕНЩИН-УЧЕНЫХ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗМОВ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ РЕМЕСЛЕННЫХ УСЛУГ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ»

«RAQAMLI IQTISODIYOT KONTEKSTIDA O'ZBEKISTONDA HUNARMANDCHILIK XIZMATLARINI TIJORATLASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA AYOL-OLIMLARNING ROLI»

«THE ROLE OF WOMEN SCIENTISTS IN IMPROVING THE MECHANISMS OF COMMERCIALIZATION OF CRAFT SERVICES IN UZBEKISTAN IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY»

Акрамова Гулнора Абдувахидовна
Ташкентский Университет Информационных Технологий имени Мухаммада АльХоразмий

Аннотация

В статье исследуется роль женщин-ученых в формировании и совершенствовании механизмов коммерциализации ремесленных услуг в Узбекистане в условиях цифровой экономики. Рассматриваются современные тенденции цифровой трансформации ремесленного сектора и обосновывается необходимость интеграции традиционных форм хозяйствования с цифровыми платформами, электронными маркетплейсами и финансовыми технологиями. Особое внимание уделяется научному вкладу женщин-исследователей в разработку адаптивных моделей коммерциализации, учитывающих социально-экономические и региональные особенности. Проведен сравнительный анализ традиционных и цифровых подходов к коммерциализации ремесленных услуг, а также представлены прогнозные социально-экономические эффекты внедрения цифровых механизмов. Сделан вывод о том, что цифровизация ремесленного сектора способствует росту доходов, расширению занятости, развитию экспортного потенциала и укреплению институциональной устойчивости, при этом научные разработки женщин-ученых играют ключевую роль в обеспечении устойчивого и инклюзивного развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, коммерциализация ремесленные услуги, женщины-ученые, цифровые платформы, предпринимательство, маркетплейсы, занятость, инновации.

Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekistonda hunarmandchilik xizmatlarini tijoratlashtirish mexanizmlarini takomillashtirishda ayol olimalarning roli tadqiq etilgan.

Hunarmandchilik sektorining raqamli transformatsiyasi jarayonlari tahlil qilinib an’anaviy faoliyat shakllarini raqamli platformalar elektron savdo maydonchalari va moliyaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish zarurligi asoslab berilgan. Ayol tadqiqotchilarning ijtimoiy iqtisodiy va hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda moslashuvchan tijoratlashtirish modellarini ishlab chiqishdagi ilmiy hissasiga alohida e’tibor qaratilgan. Hunarmandchilik xizmatlarini tijoratlashtirishning an’anaviy va raqamli yondashuvlari qiyosiy tahlil qilingan hamda raqamli mexanizmlarni joriy etishning kutilayotgan ijtimoiy iqtisodiy samaralari keltirilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra raqamlashtirish daromadlarni oshirish bandlikni kengaytirish eksport salohiyatini rivojlantirish va sektorning institutsional barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi bunda ayol olimalarning ilmiy ishlanmalari muhim ahamiyat kasb etadi

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, tijoratlashtirish, hunarmandchilik xizmatlari, ayol olimalar, raqamli platformalar, tadbirkorlik, bandlik, innovatsiyalar.

The article examines the role of women scientists in improving the mechanisms of commercialization of handicraft services in Uzbekistan in the context of the digital economy. The study analyzes the ongoing digital transformation of the handicraft sector and substantiates the need to integrate traditional forms of economic activity with digital platforms, e-commerce marketplaces, and financial technologies. Particular attention is paid to the scientific contribution of women researchers in developing adaptive commercialization models that consider socio-economic and regional characteristics. A comparative analysis of traditional and digital approaches to the commercialization of handicraft services is presented, along with the expected socio-economic effects of implementing digital mechanisms. The findings indicate that digitalization contributes to increased income, expanded employment opportunities, enhanced export potential, and improved institutional sustainability, while the research conducted by women scientists plays a crucial role in ensuring inclusive and sustainable development

Keywords digital economy, commercialization, handicraft services, women scientists, digital platforms, entrepreneurship, employment, innovation.

Современный этап развития мировой экономики характеризуется глубокой цифровой трансформацией, сопровождающейся изменением структуры рынков, форм занятости и роли человеческого капитала. В этих условиях особую значимость приобретает участие женщин-ученых в развитии научных направлений и формировании прикладных механизмов социально-экономического развития.

В Узбекистане наблюдается устойчивая тенденция роста участия женщин в научных исследованиях, особенно в сферах экономики, управления, цифровых технологий и социального предпринимательства. Их деятельность направлена на решение практических задач, включая развитие региональной экономики, поддержку малого бизнеса и модернизацию традиционных видов хозяйственной деятельности.

Одним из ключевых направлений является развитие ремесленного сектора, который обладает значительным экономическим и культурным потенциалом, но требует внедрения современных механизмов коммерциализации.

Целью исследования является разработка научно обоснованных подходов к совершенствованию механизмов коммерциализации ремесленных услуг Узбекистана в условиях цифровой экономики с учетом вклада женщин-ученых. Для достижения поставленной цели определены следующие задачи:

изучение теоретических основ цифровой экономики и коммерциализации услуг, анализ современного состояния ремесленного сектора, сравнение традиционных и цифровых механизмов коммерциализации, оценка роли женщин-ученых в разработке инновационных моделей, определение социально-экономических эффектов цифровизации.

В работе использованы методы системного анализа, сравнительного анализа, экономико-статистического анализа, а также методы научного обобщения и моделирования.

Научная новизна исследования заключается в следующем: разработан комплексный подход к цифровой коммерциализации ремесленных услуг, обоснована роль женщин-ученых как ключевого фактора инновационного развития сектора, предложена адаптивная модель интеграции ремесленного производства с цифровыми платформами определены социально-экономические эффекты цифровизации с учетом гендерного аспекта.

Современный этап развития мировой экономики характеризуется глубокими структурными изменениями связанными с ускоренным внедрением цифровых технологий трансформацией рынков и изменением роли человеческого капитала в этих условиях особое значение приобретает вклад женщин ученых в развитие научных направлений формирование инновационных подходов и практических механизмов социально экономического развития тема роли женщин в науке сегодня перестала быть декоративной и стала строго прагматичной поскольку без их интеллектуального участия цифровая экономика работает как смартфон без интернета вроде устройство есть а пользы немного В Узбекистане в последние годы наблюдается активизация участия женщин в научных исследованиях особенно в сфере

экономики управления цифровых технологий и социального предпринимательства женщины исследователи все чаще выступают инициаторами прикладных проектов ориентированных на решение конкретных социально экономических задач включая развитие регионов поддержку малого бизнеса и коммерциализацию традиционных видов деятельности к числу таких направлений относится сфера ремесленных услуг которая исторически занимает особое место в экономике страны и одновременно требует современных подходов к развитию

В условиях цифровой экономики ремесленные услуги перестают быть исключительно формой самозанятости и культурного наследия и трансформируются в полноценный сегмент рынка услуг ориентированный на внутренний и внешний спрос, именно здесь научные разработки женщин экономистов маркетологов и специалистов по цифровым платформам играют ключевую роль поскольку они предлагают модели интеграции традиционного ремесла с электронными торговыми площадками цифровым маркетингом, логистическими сервисами и финансовыми технологиями, если говорить проще ремесло перестает жить только на базаре и начинает жить в смартфоне

Совершенствование механизма коммерциализации ремесленных услуг Узбекистана в условиях цифровой экономики предполагает комплексный научный подход включающий анализ институциональной среды, оценку экономического потенциала ремесленных хозяйств, разработку цифровых каналов сбыта и формирование устойчивых бизнес моделей. Женщины ученые в рамках данных исследований уделяют особое внимание социальной составляющей коммерциализации, поскольку ремесленный сектор тесно связан с занятостью женщин молодежи и сельского населения и здесь экономика внезапно перестает быть сухой и становится человеческой.

Научные исследования показывают, что цифровые платформы электронные маркетплейсы социальные сети и системы онлайн платежей значительно расширяют возможности ремесленников, по выходу на национальные и международные рынки. Однако без методического сопровождения и научно обоснованных рекомендаций цифровизация может привести к росту издержек, информационной асимметрии и неравномерному распределению доходов, именно поэтому вклад женщин исследователей проявляется в разработке адаптивных моделей, коммерциализации учитывающих уровень цифровой грамотности ремесленников, региональные особенности и культурную специфику продукции[1; 2; 3; 4].

Особое внимание в научных работах уделяется роли государства и общественных институтов в формировании благоприятной среды, для цифровой коммерциализации ремесленных услуг, при этом подчеркивается необходимость поддержки образовательных программ цифрового предпринимательства, микрофинансирования и создания специализированных онлайн платформ, под национальные бренды ремесленной продукции, здесь женщины ученые демонстрируют прагматичный подход соединяя теоретические концепции, цифровой экономики с реальными механизмами.

Таким образом роль женщин в современной науке в условиях цифровой экономики проявляется не только в количественном росте, их участия в исследованиях но и в качественном изменении научной повестки ориентированной на прикладной результат, устойчивое развитие и социальную эффективность на примере совершенствования механизма коммерциализации ремесленных услуг Узбекистана, становится очевидно что именно научные подходы разработанные с участием женщин, позволяют обеспечить баланс между экономической выгодой цифровыми инновациями и сохранением культурного наследия, а это редкий случай когда экономика одновременно умная полезная и человечная.

В рамках исследования посвященного совершенствованию механизма коммерциализации ремесленных услуг Узбекистана в условиях цифровой экономики целесообразно представить сравнительный анализ традиционных и цифровых подходов к коммерциализации, что позволяет наглядно продемонстрировать качественные изменения, происходящие в данной сфере под влиянием научных разработок, в том числе выполненных женщинами исследователями.

Таблица 1

Сравнительная характеристика механизмов коммерциализации ремесленных услуг в условиях цифровой экономики [5]

№	Параметр анализа	Традиционная модель коммерциализации	Модель коммерциализации в условиях цифровой экономики
1	Каналы реализации продукции	Рынки ярмарки офлайн торговые точки	Электронные маркетплейсы социальные сети онлайн магазины
2	География сбыта	Локальные и региональные рынки	Национальные и международные рынки
3	Взаимодействие с потребителями	Личное общение ограниченная обратная связь	Онлайн коммуникация отзывы цифровой брендинг
4	Формирование цены	Зависимость от посредников	Гибкое ценообразование прямой контакт с потребителем
5	Экономическая устойчивость	Нестабильные доходы сезонный характер	Рост доходов диверсификация источников прибыли
6	Научно методическое сопровождение	Ограниченное применение исследований	Разработки женщин ученых в сфере цифровой экономики маркетинга и предпринимательства

Данные представленные в таблице наглядно подтверждают что переход к цифровым механизмам коммерциализации ремесленных услуг, способствует расширению рыночных возможностей ремесленников повышению устойчивости их доходов и усилению конкурентоспособности национальной продукции, при этом особое значение приобретает научный вклад женщин, исследователей которые формируют методологическую основу цифровой трансформации ремесленного сектора, сочетая экономическую эффективность с социальными и культурными приоритетами развития.

Для углубления анализа коммерциализации ремесленных услуг в условиях цифровой экономики и оценки практических результатов внедрения научно обоснованных механизмов целесообразно представить прогнозные социально экономические эффекты от цифровизации ремесленного сектора Узбекистана разработанные на основе исследований в том числе выполненных женщинами учеными в области цифровой экономики и предпринимательства.

Таблица 2

Ожидаемые социально экономические эффекты цифровой коммерциализации ремесленных услуг [6]

№	Показатель	До внедрения цифровых механизмов	После внедрения цифровых механизмов
1	Средний уровень доходов ремесленников	Низкий и нестабильный	Рост доходов и финансовая устойчивость

2	Уровень занятости женщин в ремесленном секторе	Ограниченный преимущественно неформальный	Расширение занятости и легализация деятельности
3	Экспортный потенциал ремесленных услуг	Практически отсутствует	Выход на международные рынки
4	Уровень цифровой грамотности	Низкий	Повышение навыков цифрового предпринимательства
5	Институциональная устойчивость сектора	Слабая зависимость от посредников	Формирование устойчивых бизнес моделей

Анализ представленных данных позволяет сделать вывод о том, что внедрение цифровых механизмов коммерциализации ремесленных услуг обеспечивает не только рост экономических показателей, но и способствует решению социальных задач включая повышение занятости женщин, развитие регионов и укрепление малого предпринимательства, при этом научные разработки женщин исследователей выступают ключевым фактором формирования устойчивых и адаптивных моделей цифрового развития ремесленного сектора, что особенно актуально в условиях трансформации национальной экономики

Таким образом проведённый анализ демонстрирует что цифровизация коммерциализации ремесленных услуг в Узбекистане открывает новые возможности для экономического роста, повышения конкурентоспособности национальной продукции и укрепления социального капитала. При этом роль женщин-ученых оказывается ключевой поскольку именно, их научные разработки формируют методологическую основу интеграции традиционного ремесленного производства.

С современными цифровыми платформами маркетинговыми инструментами и финансовыми технологиями применение предложенных механизмов обеспечивает рост доходов ремесленников. Расширение их рыночного присутствия и выход на национальные и международные рынки таблицы показывают, что цифровые модели позволяют стабилизировать доходы, повысить уровень занятости женщин и развить экспортный потенциал. Одновременно усиливая институциональную устойчивость сектора что важно для долгосрочной стратегии развития экономики и сохранения культурного наследия.

Исследование подтверждает что цифровая коммерциализация ремесленных услуг является комплексным процессом, который сочетает экономическую эффективность, социальную значимость и культурную ценность.

А участие женщин-исследователей в формировании этих механизмов обеспечивает практическую реализуемость предложенных моделей и их адаптивность к региональным особенностям экономики и потребностям населения в целом внедрение цифровых инструментов и методологий разработанных, с научной точки зрения позволяет выстроить устойчивую платформу для развития малого и среднего бизнеса.

В сфере ремесленных услуг создавая предпосылки для формирования национального бренда и повышения имиджа страны на международной арене. Исследование также демонстрирует что научный подход, женщин-ученых способствует не только росту экономических показателей но и решению социальных задач включая обучение цифровым навыкам. Повышение финансовой грамотности и интеграцию молодежи в предпринимательскую деятельность что делает цифровую коммерциализацию ремесленных услуг, одновременно умной эффективной и социально значимой.

Обсуждение результатов Проведенное исследование подтверждает, что цифровизация ремесленного сектора является комплексным процессом, объединяющим экономические, социальные и культурные аспекты.

Научные разработки женщин-исследователей обеспечивают адаптивность предлагаемых моделей и их практическую применимость. В отличие от традиционных подходов, цифровые

механизмы позволяют минимизировать роль посредников, повысить прозрачность операций и усилить конкурентоспособность продукции.

Таким образом, цифровая трансформация ремесленных услуг в Узбекистане открывает новые возможности для экономического роста и повышения конкурентоспособности национальной продукции. Установлено, что внедрение цифровых механизмов коммерциализации способствует:

1.росту доходов ремесленников

2.расширению занятости населения, особенно женщин

3.развитию экспортного потенциала

4.укреплению институциональной устойчивости сектора

Особую значимость имеет вклад женщин-ученых, чьи исследования формируют научную основу цифровой трансформации и обеспечивают баланс между экономической эффективностью, социальной значимостью и сохранением культурного наследия.

Список использованной литературы:

1. Мэнкью Н. Принципы экономики. — СПб: Питер, 2021
2. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. — М.: ИНФРА-М, 2019
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс
4. OECD Digital Economy Outlook, 2023
5. World Bank. Digital Development Report, 2022
6. UNDP. Gender Equality in Digital Economy, 2023
7. Портер М. Конкурентное преимущество
8. Национальные отчеты по развитию цифровой экономики Узбекистана

УДК: 336.71

ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

GLOBAL IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH KONTEKSTIDA BANK SEKTORINI TRANSFORMATSIYA QILISH

TRANSFORMATION OF THE BANKING SECTOR IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE GLOBAL ECONOMY

Болтаев Жамшид Асрор ўгли
Ташкентский государственный экономический университет,
Магистр 2-курса направления Банковского дела

Аннотация

Цифровая экономика меняет банковскую отрасль быстрее, чем многие успевают адаптироваться. Модернизация финансовой инфраструктуры превращается в базовое условие для реализации любой стратегии повышения эффективности. Это способствует расширение финансовой доступности, обеспечивая вовлечение широких слоёв населения в финансовую систему и формируя основу для дальнейшего развития цифровых финансовых услуг.

Ключевые слова: банковский сектор, цифровая экономика, бизнес-модель, мобилизация банковской системы, технологические инновации, транзакции, кибербезопасность, макроэкономическая конъюнктура.

Raqamli iqtisodiyot bank sohasini ko‘pchilik moslasha olganidan tezroq o‘zgartirmoqda. Moliyaviy infratuzilmani modernizatsiya qilish har qanday samaradorlikni oshirish strategiyasining

asosiy talabiga aylanib bormoqda. Bu moliyaviy inklyuzivlikni kengaytirishga, moliya tizimida keng ishtirokni ta’minlashga va raqamli moliyaviy xizmatlarni yanada rivojlantirish uchun poydevor qo‘yishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: bank sektori, raqamli iqtisodiyot, biznes modeli, bank tizimini mobilizatsiya qilish, texnologik innovatsiyalar, tranzaksiyalar, kiberxavfsizlik, makroiqtisodiy muhit.

The digital economy is changing the banking industry faster than many can adapt. Modernizing financial infrastructure is becoming a fundamental requirement for any efficiency improvement strategy. This contributes to expanding financial inclusion, ensuring broad participation in the financial system and laying the foundation for the further development of digital financial services.

Keywords: banking sector, digital economy, business model, mobilization of the banking system, technological innovations, transactions, cybersecurity, macroeconomic situation.

В последние годы мировой банковский сектор демонстрировал высокие финансовые показатели, однако достигнутые результаты в полной мере не отражались в рыночной капитализации банков и их оценке со стороны инвесторов. В 2024 году совокупный чистый доход глобальной банковской отрасли достиг 1,2 трлн долл. США – наибольший показатель за всю историю наблюдений среди всех отраслей мировой экономики [1]. Суммарная выручка банков после вычета риск-издержек составила 5,5 трлн долл., тогда как более узкая мера дохода – от депозитов, кредитов и активов под управлением – зафиксировалась на уровне 4,1 трлн долл.

Объём средств, мобилизованных мировой банковской системой, в 2024 году составил 426 трлн долл. США, превысив четырёхкратный размер мирового номинального ВВП. Столь впечатляющий результат был достигнут вследствие повышенных процентных ставок, роста сбережений в период пандемии COVID-19 и активизации инвестиционной деятельности. При этом розничные средства под управлением финансовых институтов увеличивались в среднем на 6,0% в год, а институциональные – на 7,7% ежегодно (табл.1).

Таблица 1

Объём средств, мобилизованных мировой банковской системой, трлн долл. США (2019–2024 гг.) [2]

Категория средств	CAGR, %	2019, трлн $	2024, трлн $
Розничные средства	6,0	158	212
Институциональные средства	7,7	106	152
Частный капитал	17,2	5	11
Прочие (пенс. фонды, хедж-фонды и др.)	7,1	36	51
Итого	**6,9**	**305**	**426**

Наиболее динамичным компонентом оказался частный капитал: его доля в структуре мобилизованных средств росла в среднем на 17,2% в год, наглядно демонстрируя усиление роли альтернативных инвестиций в глобальной финансовой архитектуре. Мировое финансовое богатство как доля номинального ВВП за последние пять лет превысило отметку в 350%, что стало историческим максимумом (см. Рис. 1). Подобная динамика отражает перераспределение активов от реального сектора в пользу финансовых инструментов и свидетельствует о растущей роли финансового посредничества в мировой экономике.

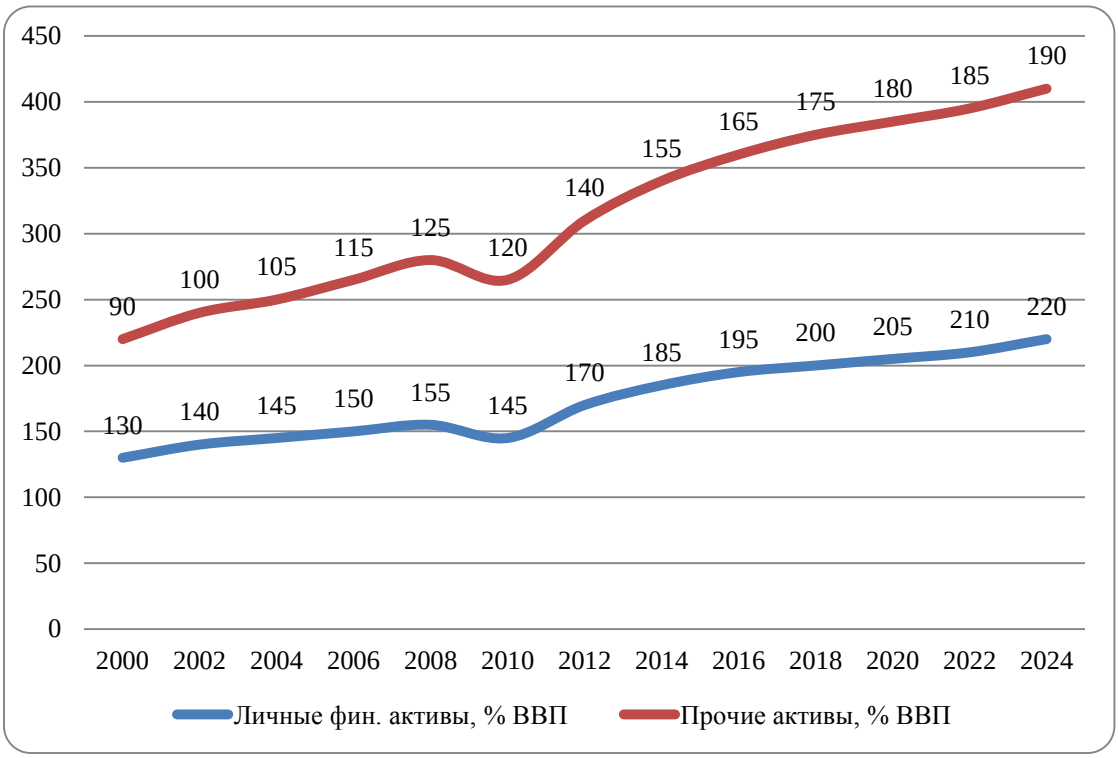

Рисунок – 1. Мировое богатство как % ВВП [3]

Вместе с тем мировое богатство может достичь пика – демографические сдвиги – старение населения и снижение рождаемости – ведут к сокращению числа новых вкладчиков и инвесторов. Параллельно происходит смена поколений в управлении капиталом - в число ключевых клиентов финансовых институтов всё активнее входят женщины и представители молодёжи.

В 2024 году банковские доходы достигли двадцатилетнего максимума – 3,6% мирового ВВП (табл. 2). За этим результатом стоят три взаимосвязанных фактора: балансовые показатели вышли на исторические максимумы (около 340% ВВП), процентная маржа выросла вслед за повышением ключевых ставок, а расходы на принятие рисков оставались относительно сдержанными.

Таблица 2

Выручка банков, балансовые показатели и маржа – ключевые ориентиры [4]

Показатель/годы	**2000**	**2010**	**2015**	**2020**	**2024**
Выручка банков / ВВП (после риска), %	2,8	2,9	3,0	3,1	3,6
Балансы / ВВП, %	230	270	290	320	341,6
Маржа (выручка/балансы), %	1,2	1,1	1,0	0,97	1,04

Рекордные финансовые показатели, однако, не убедили рынок капитала. Коэффициент P/B на уровне 1,0 говорит о 67-процентном дисконте к среднеотраслевому значению в 3,0. Инвесторы считают, что нынешние результаты во многом конъюнктурны и не свидетельствуют об устойчивости бизнес-модели.

Ключевым направлением трансформации банковской отрасли в настоящее время выступает ускоренное развитие технологических инноваций. Если ранее основой автоматизации служили системы, функционирующие по заданным правилам и алгоритмам машинного обучения, то сегодня на первый план выходят решения нового поколения – агентные системы искусственного интеллекта, основанные на крупных языковых моделях. Данные системы отличаются способностью автономно выполнять сложные многоэтапные задачи без постоянного участия человека. В отличие от традиционных подходов,

ориентированных преимущественно на обработку структурированных данных, агентные ИИ-системы эффективно работают с неструктурированной информацией – они генерируют текстовые и аналитические материалы, обеспечивают масштабируемую персонализацию сервисов, а также интерпретируют смысл коммуникаций и поведенческие паттерны клиентов.

Крупнейшие корпорации стремительно наращивают вложения в ИИ. Amazon прогнозировал инвестиции свыше 100 млрд долл. в 2025 году, причём большая часть приходится на развитие ИИ-инфраструктуры [5]. JPMorgan Chase с ежегодным бюджетом на технологии в 18 млрд долл. активно применяет агентный ИИ для решения сложных многоступенчатых задач. По данным Evident, специализирующейся на мониторинге внедрения искусственного интеллекта в финансовом секторе, в 2025 году пятьдесят крупнейших мировых банков объявили о реализации более 160 практических кейсов использования ИИ, что свидетельствует о значительном ускорении процессов технологической трансформации отрасли [6].

Одновременно наблюдается устойчивый рост значимости мобильного банкинга как основного канала взаимодействия с клиентами. Доля активных пользователей мобильных устройств в банковской сфере увеличилась с 41% в 2020 году до 63% в 2024 году, что отражает углубление цифровизации клиентских сервисов и изменение предпочтений пользователей в сторону дистанционных форм обслуживания. При этом клиенты, активно использующие мобильный канал, генерируют значительно большую ценность для банков – в ряде рынков их выручка вдвое превышает показатели клиентов, не использующих мобильные решения (табл.3).

Таблица №3

Доля активных пользователей каналов банкинга, %, 2020–2024 [7]

Канал/годы	2020	2021	2022	2023	2024
Мобильный банкинг	41	47	54	59	63
Интернет-банкинг	55	53	51	49	47
Отделения банков	25	22	20	19	18
Контакт-центры	22	21	20	19	18

Несмотря на стремительный рост цифровых каналов, отделения банков сохраняют свою значимость во многих регионах. В Северной Америке через отделения в 2024 году было открыто 72% расчётных счетов, а их доля в новых остатках составила 90%. Это диктует необходимость интеграции мобильного и физического каналов – создания бесшовного клиентского пути, в котором цифровой и человеческий опыт органично дополняют друг друга.

ИИ предоставляет банкам беспрецедентные возможности для повышения операционной эффективности. В базовом сценарии (B2, вероятность 30%) агентный ИИ способен Цифровая трансформация, основанная на внедрении агентных систем искусственного интеллекта, способна существенно изменить операционную и ИТ-модель банков, обеспечивая снижение удельных затрат на уровне порядка 15%. В отдельных категориях расходов потенциальное сокращение может достигать 70%, однако с учётом увеличения инвестиций в технологии и кибербезопасность совокупный чистый эффект для общей структуры затрат оценивается в диапазоне 15–20%.

Помимо ИИ, банковскую трансформацию формируют и другие технологические тенденции. Заметное место среди них занимает развитие стейблкоинов – цифровых активов, привязанных к стабильным базовым активам, например к доллару США. Они постепенно меняют механизмы расчётов на финансовых рынках: операции становятся возможными круглосуточно, транзакции – практически мгновенными. Несмотря на то, что их доля в общем объёме мировых ежедневных расчётов пока остаётся незначительной (менее 1%), темпы роста данного сегмента являются высокими. Учитывая, что платежные операции формируют около 40% совокупных доходов банковского сектора, дальнейшее распространение стейблкоинов способно ощутимо перекроить структуру доходов и конкурентную расстановку сил в банковской системе [8].

Формирующаяся модель «банка будущего» предполагает ряд принципиально новых характеристик. В частности, клиентское обслуживание осуществляется через ИИ-агентов во всех каналах взаимодействия – мобильных приложениях, веб-интерфейсах и телефонных сервисах – с возможностью оперативной передачи сложных задач профильным специалистам. Значительная часть операций приобретает «бесконтактный» характер, выполняясь автономными системами при минимальном участии человека. Дополнительно усиливается потенциал в сфере безопасности за счёт автоматизированного выявления финансовых преступлений в режиме реального времени. По оценкам экспертов, в перспективе один сотрудник сможет координировать работу порядка 20-30 ИИ-агентов, выполняющих комплексные бизнес-процессы.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что мировой банковский сектор находится на переломном этапе развития, который можно охарактеризовать как «пик перед плато». Рекордные финансовые результаты 2024 года во многом обусловлены совокупностью временных факторов, включая высокие процентные ставки, благоприятную макроэкономическую конъюнктуру и относительно низкий уровень риск-издержек. Однако устойчивость данных факторов вызывает определённые сомнения у участников финансовых рынков, что формирует предпосылки для последующих структурных изменений в отрасли.

Список использованной литературы:

1. Gomber P., Koch J., Siering M. Digital Finance and FinTech: Current research and future research directions. – Journal of Business Economics, 2017.
2. McKinsey. The 2025 McKinsey Global Payments Report: Competing Systems, Contested Outcomes. 26 September 2025
3. Vial G. Understanding digital transformation; A review and a research agenda. – Journal of Strategic Information Systems, 2019.
4. Халметова Ш. Цифровая трансформация банковского сектора. – Академические исследования в современной науке. 4(7), 98–107.
5. Юсупов Б. Ю. ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers ISSN: 2945-4492 (online) | (SJIF) = 8.09 Impact factor. Volume-13| Issue-5| 2025 Published: |22-05-2025|
6. https://www.bloomberg.com/news/videos/2025-02-07/amazon-says-it-can/
7. https://evidentinsights.com/bankingbrief/exclusive-ai-use-cases-surge/

УДК: 796.015:004

ЖАНУБИЙ КОРЕЯДА РАҚАМЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ОРҚАЛИ ИНДИВИДУАЛ СПОРТЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИНИ БОШҚАРИШНИНГ МИЛЛИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ПОДГОТОВКИ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СПОРТСМЕНОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

NATIONAL CHARACTERISTICS OF MANAGING THE TRAINING SYSTEM OF INDIVIDUAL ATHLETES THROUGH DIGITAL EDUCATION TECHNOLOGIES IN SOUTH KOREA

Жунайдуллаев Мелс Аслиддин ўғли
БухДУ “Спорт фаолияти” кафедраси доценти (PhD)

Аннотация

Мазкур мақолада Жанубий Кореяда рақамли таълим технологиялари асосида индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқаришнинг миллий хусусиятлари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: рақамли таълим технологиялари, индивидуал спортчилар тайёрлаш, спорт бошқаруви, миллий хусусиятлар, Жанубий Корея тажрибаси, инновацион ёндашувлар,ахборот-коммуникация технологиялари, спорт таълим тизими, рақамли платформалар, спортда рақамли трансформация.

В данной статье анализируются национальные особенности управления системой подготовки индивидуальных спортсменов на основе цифровых образовательных технологий в Южной Корее.

Ключевые слова: Цифровые образовательные технологии, подготовка индивидуальных спортсменов, управление спортом, национальные особенности, опыт Южной Кореи, инновационные подходы, информационно-коммуникационные технологии, система спортивного образования, цифровые платформы, цифровая трансформация в спорте.

This article analyzes the national characteristics of managing the system of training individual athletes based on digital education technologies in South Korea.

Keywords: Digital education technologies, individual athlete training, sports management, national characteristics, South Korea’s experience, innovative approaches, information and communication technologies, sports education system, digital platforms, digital transformation in sports.

Осиё мамлакатлари ўртасида индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқаришда “Жанубий Корея мамлакати “Миллий ақлли спорт (Smart Sport Nation)” концепцияси асосида рақамли таълим технологияларидан, айниқса, сунъий интеллект (AI), спортчи кийими ва танасига ўрнатиладиган сенсор (Wearable Devices) технологиялари, ҳамда реал вақт (Real Time) режимидаги мониторинг технологияларидан устувор даражада фойдаланиб келинмоқда”[1]. Ўрганишлар асосида мамлакат индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимини бошқариш амалиётида рақамли таълим технологияларидан фойдаланишда АҚШ каби маълумотларга асосланган (Data Driven), Германия ва Буюк Британия амалиётлари каби юқори мослашувчанлик, ҳамда Япония сингари юқори технологик таъминотга эга эканлиги аниқланиб, соҳадги миллий рақамли трансформациялашувнинг гибрид моделини шаклланган тирилганлиги аниқланди.

Жанубий Корея Спорт ва олимпия қўмитаси маълумотлари таҳлили “мамлакатда индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқариш амалиётига рақамли таълим технологияларини жорий этилиши давлат томонидан молиялаштиришга таяниб, технологик таъминоти мураккаб бўлган сўнгги русумдаги инновацион рақамли таълим технологияларини жорийлашган устуворлик қаратилиб, марказлашган бошқарув хусусиятига эга” [2] эканлигини кўрсатиб, 1-жадвалда келтирилган миллий хусусиятларни аниқлаш имконини берди.

1-жадвал

Жанубий Кореяда рақамли таълим технологиялари орқали индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимини бошқаришнинг миллий хусусиятлари [3]

№	Йўналишлар	Изоҳланиши
1	Давлат аралашуви	Индивдуал спортчиларни тайёрлаш тизими бошқарувига жорий этиладиган рақамли таълим технологиялари билан боғлиқ харажатлар давлат бюджети ҳисобидан тўлиқ молиялаштирилади
2	Технологик таъминот	Сўнгги русумдаги инновацион рақамли таълим технологияларинигина амалиётга жорий этилишига давлат рухсати берилади ва молиялаштирилади. Бу эса юқори технологик таъминотга эга бўлиш имкониятини беради
3	Инновацион ривожланиш	Индивидул спортчиларни тайёрлаш тизими бошқаруви, жумладан, ушбу жараёнга рақамли таълим технологияларини жорий этишда амалий йўналишдаги инновацион фаолиятга устуворлик қаратилади
4	Бошқарув	Индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқариш ва ушбу жараёнларга рақамли таълим технологияларини жорий этиш билан боғлиқ чора-тадбирларда давлат аралашуви устуворлиги ҳисобига марказий бошқарув элементлари намоён бўлади

Жанубий Корея мамлакати индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимини бошқариш амалиётида рақамли таълим технологияларидан фойдаланиш амалиёти бўйича ўтказилган 2015-2025 йиллар бўйича статистик кузатувлар соҳада рақамли трансформациялашув кўрсаткичи 39,8 фоиздан 97,5 фоизгача ортиб, тизим бошқаруви, жумладан, индивидуал спортчиларни тайёрлаш жараёнида инсон омилининг ўрни сезиларли даражада қисқарганлигини кўрсатди.

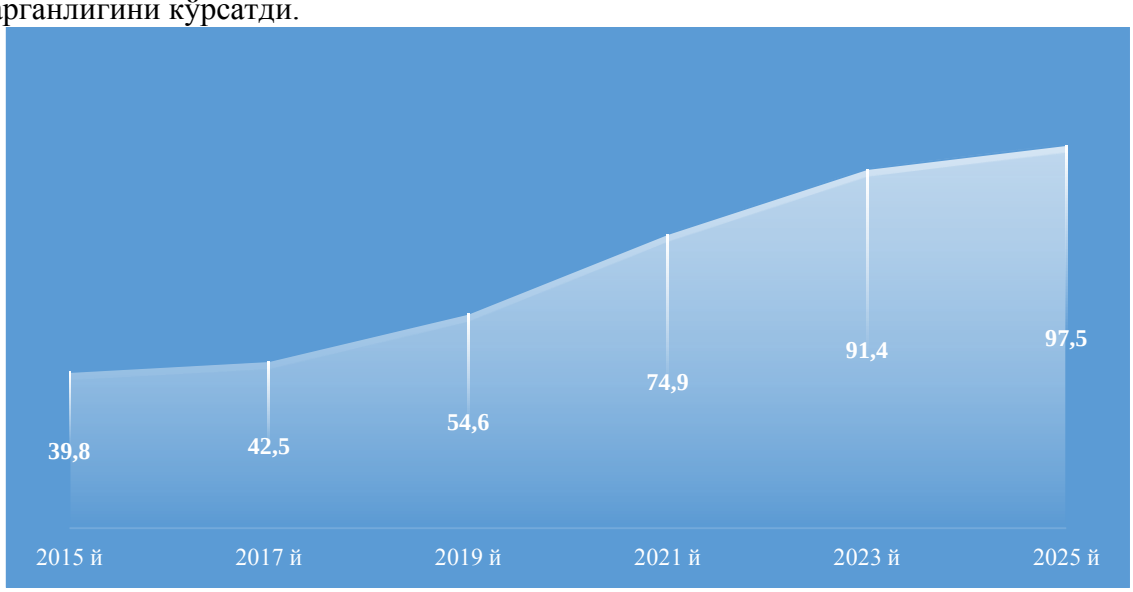

1-расм. Жанубий Корея индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимида рақамли таълим технологияларидан фойдаланиш ҳисобига эришилган рақамли трансформациялашув даражаси (рақамли технологиялар билан индивидуал спортчиларнинг қамров даражаси, жамига нисбтан фоизда) [4]

Соҳа Экспертлари томонидан бугунги кунда мамлакатда индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини тўлиқ даражада рақамли трансформациялашга эришилганлиги ва 2,5 фоиз спортчилар рақамли платформалардан рўйхатдан ўтиш ёки индивидуал тартибда мураббийлар билан ўзаро рақамли маълумотларни алмашишга асосланган тайёргарлик кўраётганлиги таъкидлаган.

Мамлакат Спорт ва Олимпия қўмитаси расмий маълумотларга кўра, спортчилар маълумотларини сунъий интеллект билан интеграциялаштирилган интернет воситалари (AI+IoT) асосида таҳлил қилиш имкониятини берувчи рақамли таълим технологияларининг қамрови 2025 йил якунида 95 фоизгача, спортчи кийимлари ва танасига ўрнатилдиган сенсор қурилмалари (Wearable Devices) билан таъминланганлиги 92 фоизгача, спорт мшғулотларини бажариш бўйича йўриқномалардан ташкил топган мобил иловалардан фойдаланиш ҳолати 89 фоизгача, ақлли спорт машғулоти рақамлаштирилган тизимларининг (SMART Training System → AI + VR / AR) қамрови 85 фоизгача, сунъий интеллект (AI) технологияларидан фойдланиш эса 82 фоизгача етган (2-расмга қаранг) ҳисобланади. Қўмита маълумотлари бугунги кунда мамлакатда индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизими бошқарувида рақамли талим технологиялари билан спортчиларн кенг қамраб олиш орқали индивидуал ёндашувга асосланган ривожланиш бўйича спорт машғулотлари ва таълими режалари ишлаб чиқиш устувор аҳамият касб этаётганлигини асослашга хизмат қилади.

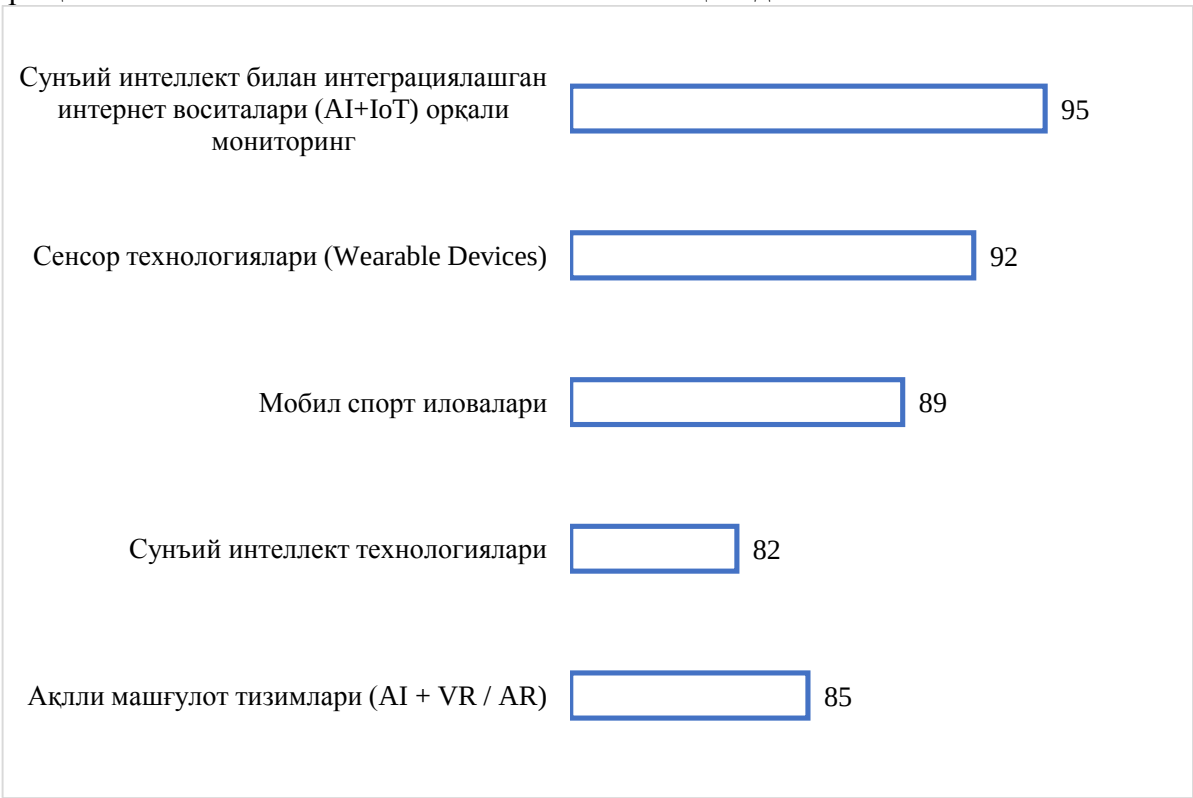

2-расм. Жанубий Кореяда индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқаришда рақамли таълим технологияларидан фойдаланишнинг қамров даражаси (фоизда, 2025 й) [5]

Ўтказган таҳлилларимиз Жанубий Корея мамлакати индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизими бошқарувида рақамл таълим технологияларидан фойдаланиш амалиёти 3-расмда келтириб ўтилган механизм асосида амал қилишини кўрсатиб, мамлакатда шаклланган миллий амалиёт Япония мамлакати билн деярли ўхшаш бўлиб, фақатгина спортчи маълумотларини тааҳлил қилишда сунъий интеллект (AI) билан интернет воситалари (IoT) интеграциялашувига асосланган технологик таъминот орқали амалга оширилиши билан биргаликда, мобил иловалардан фаол даражада фойдаланилиши аниқланди.

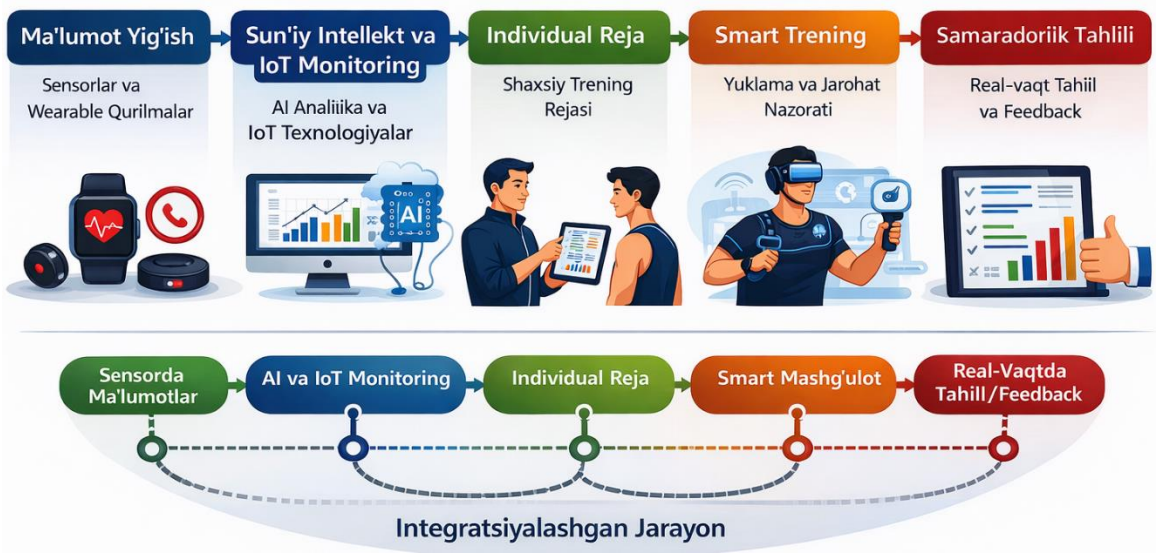

3-расм. Жанубий Кореяда рақамли таълим технологиялари орқали индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизимини бошқариш механизми

Бу эса Жанубий Корея индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизими бошқарувида рақамли трансформациялашув намоён бўлган ҳолда инсон спортчиларни тайёрлаш ва мазкур жараёнлар бошқарувида инсон омилининг иштироки сезиларли даражада камайтирган. Шунингдек, рақамли таълим технологиялари орқали мамлакат индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизимини бошқариш амалиётида технологик таъминотнинг қимматлиги сабабли давлат бюджетига босим ортиб бориши билан биргаликда, спортчиларнинг шахсий маълумотлари хавфсизлигини таъминлаш масалалари долзарблиги ортиб бормоқда.

Жанубий Корея индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизими бошқарувида рақамли таълим технологияларидан фойдаланиш бўйича етакчи мамлакатлари амалиётларини таҳлил қилиш орқали Ўзбекистон амалиётида ижодий фойдаланиш мумкин бўлган имкониятлари аниқланиб, улар тўғрисидаги маълумотлар 2-жадвалда келтириб ўтилди.

2-жадвал

Жанубий Корея тажрибаси асосида Ўзбекистон индивидуал спортчиларини тайёрлаш тизими бошқарувида рақамли таълим технологияларидан фойдаланиш йўналишлари

№	Мамлакат	Рақамли таълим технологияси	Ўзбекистонга мослаштириш имконияти	Амалий механизми	Эришилдиган самара
1.	Жанубий Корея	IoT Monitoring	Арзонроқ сенсор воситаларидан фойдаланиш	Спортчи кийими ва танасига ўрнатиладиган воситалари (Wearable Devices)	Харажатлаар 20 фоизга қисқаради
		Smart Training	Онлайн спорт машғулотлари платформаси	AMS тизими	Қамров даражаси 22 фоизга ортади

Мазкур йўналишдаги таклифларни амалиётга жорий этиш орқали мамлакатда шаклланадиган индивидуал спортчиларни тайёрлаш тизими бошқарувида рақамли таълим технологияларидан фойдаланишда ижодий жиҳатдан адаптацион муддат беш йилни ташкил этадиган гибрид амалиётни шакллантиришга эришилади. Шунингдек, эришиладиган

самарадорлик кўрсаткичлари тавсиялар ишлаб чиқилган мамлакатлар амалиётларидаги минимал кўрсаткичлар асосида белгиланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Myung W. Elite Sports in South Korea: Reality and Issues. SAGE Open Journals, Vol. 15, Issue 3, 2025. – pp. 1-15. DOI: 10.1177/21582440251375186
2. Korean Sport & Olympic Committee [Web Resource], URL: https://www.sports.or.kr/sports/main/main.do
3. Grix J., Jeong J.B., and Kim H. Understanding South Korea’s Use of Sports Mega-Events for Domestic, Regional and International Soft Power. Societes, Vol. 11 (144), 2021. – pp. 1-17. DOI: 10.3390/soc11040144
4. Korean Sport & Olympic Committee [Web Resource], URL: https://www.sports.or.kr/sports/main/main.do
5. Okuyama J., Seto Sh., Motokawa T., Kato T., Miyamoto A., Maekawa M., Funakoshi Sh., Okazaki T., & Ebihara S. Digital support for female students in physical education universities in Japan. Scientific Reports, Vol. 15, 2025. – pp. 1-16 DOI: 10.1038/s41598-025-98921-0

УДК:338.012

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

INTELLEKTUAL KAPITA KOXMANNING INNOVATSION RIVOJLANISHIDA ASOSIY OMILLI OLIDA.

INTELLECTUAL CAPITAL AS A KEY FACTOR IN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AN ENTERPRISE

Митрушова Марина Леонидовна
доцент кафедры «Экономика и менеджмент промышленности»,
Ташкентский Государственный Технический Университет им. И.А.Каримова

Аннотация

В условиях современной экономики, основанной на знаниях, интеллектуальный капитал становится важнейшим ресурсом предприятия. В статье рассматривается сущность интеллектуального капитала, его структура и роль в обеспечении инновационного развития организаций. Особое внимание уделяется взаимосвязи между эффективным управлением интеллектуальными ресурсами и конкурентоспособностью предприятия.

Ключевые слова: знания, интеллектуальный капитал, структура интеллектуального капитала, оценка, показатели, модель управления.

Hozirgi bilimga asoslangan iqtisodiyotda intellektual kapital kompaniyaning eng muhim resursiga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada intellektual kapitalning tabiati, uning tuzilishi va tashkilotlarning innovatsion rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdagi roli ko‘rib chiqiladi. Samarali intellektual resurslarni boshqarish va korxona raqobatbardoshligi o‘rtasidagi bog‘liqlikka alohida e’tibor beriladi.

Kalit so‘zlar: bilim, intellektual kapital, intellektual kapital tarkibi, baholash, ko‘rsatkichlar, boshqaruv modeli.

In today's knowledge-based economy, intellectual capital is becoming a company's most important resource. This article examines the nature of intellectual capital, its structure, and its role

in supporting the innovative development of organizations. Particular attention is paid to the relationship between effective intellectual resource management and enterprise competitiveness.

Keywords: knowledge, intellectual capital, intellectual capital structure, assessment, indicators, management model.

Современные предприятия функционируют в условиях высокой конкуренции, ускоренного технологического прогресса и глобализации. В таких условиях традиционные факторы производства (земля, труд, капитал) уже не обеспечивают устойчивого конкурентного преимущества. На первый план выходит интеллектуальный капитал, который становится основой инновационной деятельности и долгосрочного развития предприятия.

Современная модель развития и управления человеческими ресурсами отводит центральную роль человеку как создателю и потребителю материальных ценностей. Будущее Узбекистана напрямую зависит от качественного развития творческого потенциала личности, выступающего главным фактором динамики экономических процессов. Человеческий потенциал составляет основную часть национального богатства, а в условиях рыночной экономики творческие и производственные способности человека находят своё выражение в форме человеческого капитала.

Задачей сегодняшнего дня для Узбекистана является ускоренный переход к развитию экономики на основе современных инновационных технологий. Узбекистан осознает, что для достижения поставленной задачи особую важность имеет развитие городов в регионах, как основных центров индустриально-инновационного развития и роста человеческого капитала, в тесной связи с активной промышленной политикой.

Огромное внимание на развитие человеческого капитала уделяют государственные власти Республики Узбекистан. Как отметил в своём выступлении Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев: «Без науки, без инноваций мы никогда не достигнем поставленных целей», что подчёркивает ключевую роль интеллектуального капитала в развитии экономики. В Стратегии «Узбекистан – 2030» подчеркивается необходимость «создания условий для реализации потенциала каждого человека», а также «превращения науки и инноваций в ключевой фактор развития экономики», что отражает приоритет развития интеллектуального капитала.

Инновационное развитие предприятия невозможно без эффективного использования интеллектуального капитала, который обеспечивает генерацию новых идей и решений, разработку и внедрение инноваций, адаптацию к изменениям внешней среды, повышение эффективности бизнес-процессов, что приводит к повышению конкурентоспособности на рынке Узбекистана.

Кроме того, для обеспечения инновационного развития предприятия требуется не только использование, но эффективное управление интеллектуальным капиталом, включающее:

- развитие профессиональных компетенций персонала,

-формирование действенной системы мотивации и стимулирования инновационной активности,

-внедрение современных информационных технологий,

-развитие корпоративной культуры, ориентированной на инновации, а также организацию процессов управления знаниями (knowledge management).

Развитие профессиональных компетенций персонала является важнейшим элементом управления интеллектуальным капиталом предприятия и включает целенаправленное совершенствование знаний, навыков, опыта и деловых качеств работников, обеспечивающих их способность эффективно выполнять профессиональные функции, осваивать новые технологии и участвовать в инновационных процессах.

Эффективная система мотивации способствует активизации творческого потенциала сотрудников, повышению их вовлеченности в инновационные процессы и формированию устойчивой ориентации на непрерывное совершенствование, что в конечном итоге обеспечивает рост конкурентоспособности предприятия.

Внедрение современных информационных технологий является важным направлением управления интеллектуальным капиталом предприятия и предполагает использование цифровых платформ, автоматизированных систем и программных решений для сбора, хранения, обработки и передачи знаний, что способствует повышению эффективности бизнес-процессов и развитию инновационной деятельности.

Применение современных информационных технологий обеспечивает ускорение информационных потоков, улучшение качества управленческих решений, а также создает условия для эффективного обмена знаниями и развития инновационного потенциала предприятия.

Развитие корпоративной культуры, ориентированной на инновации, предполагает формирование системы ценностей и принципов, направленных на поддержку креативности, инициативности, готовности к изменениям и восприятию новых знаний, что способствует активизации инновационной деятельности.

Инновационно-ориентированная корпоративная культура способствует созданию благоприятной внутренней среды, в которой сотрудники мотивированы к обмену знаниями, экспериментированию и принятию нестандартных решений, что обеспечивает устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности предприятия.

Организация процессов управления знаниями является ключевым элементом управления интеллектуальным капиталом предприятия и включает разработку процедур и инструментов для выявления, структурирования, хранения, обмена и применения знаний. Это позволяет обеспечивать эффективное принятие управленческих решений, ускорять инновационные процессы и формировать устойчивое конкурентное преимущество.

Компании, активно инвестирующие в развитие интеллектуального капитала, демонстрируют более высокие темпы роста и устойчивость к кризисам.

В таблице 1 показаны основные показатели развития интеллектуального капитала в Узбекистане.

Таблица 1

Основные показатели развития интеллектуального капитала в Узбекистане

Показатель/годы	**2023**	**2024**	**2025**	**Темп роста**
Количество предприятий с иностранным капиталом	~13 000	~14 500	15 503	↑
Объем IT-рынка, млн долл.	200	300	350	↑
Экспорт IT-услуг, млн долл.	30	50	70	↑
Капитал микрофинансовых организаций, млрд сум	1 200	1 722,8	2 827,4	+41%
Число научных организаций	рост	рост	рост	↑

Как видно из таблицы 1, что за последние 3 года количество предприятий с иностранным капиталом увеличилось. Рост количества предприятий с иностранным капиталом в экономике Узбекистана свидетельствует о повышении инвестиционной привлекательности страны и улучшении условий ведения бизнеса. Увеличение притока иностранных инвестиций указывает на укрепление доверия со стороны зарубежных партнеров, а также на формирование более благоприятного институционального и делового климата.

Данная тенденция также отражает усиление интеллектуального капитала предприятий. Иностранные компании, как правило, привносят современные технологии, управленческий опыт и инновационные подходы, что способствует развитию структурного капитала. Одновременно происходит повышение уровня человеческого капитала за счет обучения персонала, внедрения международных стандартов и роста квалификации работников.

Рост объема IT-рынка в Узбекистане является одним из ключевых индикаторов формирования экономики знаний и усиления интеллектуального капитала. Статистические данные показывают устойчивую положительную динамику. Так, объем

телекоммуникационных и IT-услуг увеличился с 39,1 трлн сум в 2023 году до 56,2 трлн сум в 2024 году, что соответствует росту на 25,8% . В более долгосрочной динамике рост выглядит еще более значительным — с 13,8 трлн сум в 2020 году до 56,2 трлн сум в 2024 году .

Кроме того, рост IT-рынка отражает развитие человеческого капитала. Увеличивается численность занятых в сфере информационных технологий, растет уровень их квалификации и заработной платы. В стране уже насчитывается более 100 тыс. специалистов в IT-сфере, а сама отрасль демонстрирует среднегодовой рост около 40%. Это свидетельствует о накоплении знаний, навыков и компетенций, которые являются основой интеллектуального капитала предприятий.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что увеличение объема IT-рынка в Узбекистане свидетельствует о комплексном развитии интеллектуального капитала — человеческого, структурного и клиентского. Данная тенденция подтверждает переход страны к цифровой экономике и формирует основу для долгосрочного устойчивого экономического роста.

Интеллектуальный капитал является ключевым фактором инновационного развития предприятия. Его эффективное формирование и управление позволяют не только создавать инновации, но и обеспечивать устойчивое конкурентное преимущество. В современных условиях именно интеллектуальные ресурсы становятся основой экономического роста и успешного функционирования организаций.

За последние три года инновационное развитие Узбекистан демонстрирует устойчивую положительную динамику. Так, 2023–2025 годах страна постепенно улучшает свои позиции в Global Innovation Index. В 2023 году Узбекистан занимал 82 место, в 2024 — 83 место, а в 2025 году поднялся на 79 позицию среди 139 стран мира. Это свидетельствует о постепенном укреплении инновационного потенциала и повышении конкурентоспособности на международной арене.

Внутри страны также наблюдается рост инновационной активности предприятий. К 2024 году общее количество внедрённых инноваций достигло около 5,5 тысячи, причём подавляющее большинство из них составляют технологические инновации. Это говорит о том, что бизнес в первую очередь ориентируется на модернизацию производства и внедрение новых технологий, тогда как маркетинговые и организационные инновации развиты значительно слабее.

Заметный прогресс наблюдается и в сфере «зелёных» технологий. В частности, мощности возобновляемых источников энергии за 2023–2024 годы выросли почти в два раза, что отражает активное внедрение инноваций в энергетическом секторе и переход к более устойчивой модели развития.

Научно-исследовательская сфера также постепенно развивается: увеличивается количество разработок, создаются технопарки, бизнес-инкубаторы и центры трансфера технологий. Однако уровень коммерциализации научных результатов остаётся относительно низким, что ограничивает общий эффект от инновационной деятельности.

Таким образом, в 2023–2025 годах Узбекистан перешёл к этапу активного роста инновационной системы: усиливается роль технологий, развивается IT-сектор и увеличивается количество внедрённых решений. В то же время ключевой задачей остаётся повышение эффективности инноваций, их коммерциализация и более тесная связь науки с реальной экономикой.

Интеллектуальный капитал открывает перед организацией новые возможности, способствует повышению эффективности производственной деятельности, внедрению инновационных технологий и появлению на рынке товаров с высокой потребительской ценностью. Влияние инновационных технологий на деятельность организации проявляется через несколько ключевых аспектов:

1. Накопление и передача знаний – обеспечение ценности информации для потребителей, обмен знаниями и их практическое применение при разработке новых идей и решений;

2. Управленческие отношения – формирование нового организационного окружения, основанного на сотрудничестве, трансформация поведения сотрудников и перераспределение ролей внутри организации;

3. Методы координации – совместное принятие решений, распределение ответственности между участниками и интеграция усилий для достижения общих результатов.

В заключении хотелось отметить следующее - интеллектуальный капитал является резервом экономического ресурса организации, обеспечивающим темпы и характер производства, обновление продукции, технологии, а также результатом творческих идей и технических новшеств, позволяющим получать организации сверхприбыль.

Интеллектуальный капитал является ключевым фактором инновационного развития Узбекистана. Его развитие способствует экономическому росту, повышению конкурентоспособности и переходу к экономике знаний.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Мажлису и народу, 26 декабря 2025 года:
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 06.07.2022 г. «Стратегия инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы» № УП-165.
3.Mitrushova M. Key aspects of managing the innovation climate of the organization. American Journal of Interdisciplinary Research and Development. Volume 38, March – 2025. С.63-66.
4. Митрушова М.Л. Цифровая экономика как внешняя среда функционирования современных промышленных предприятий .Весник науки и образования, С.32-35.
5. Гареева Н.А. Инновационное развитие промышленного предприятия: оценка и перспективы // Креативная экономика. — 2016. — Т. 10. — № 6. — С. 651–674.

УДК: 330.341.1:502.131.1

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ, ИЖТИМОИЙ ҲАМДА ЭКОЛОГИК МЕЗОНЛАРИ

ПОНЯТИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ

THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ITS ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL CRITERIA

Муродов Олмос Уктамович
Тошкент давлат техника университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация

Барқарор ривожланиш концепцияси бугунги кунда глобал иқтисодий тизимда энг муҳим тамойиллардан бирига айланди. У иқтисодий ўсишни таъминлаш билан бирга ижтимоий тенгликни сақлаш ва табиий ресурсларни авлодлар манфаати учун авайлашни талаб қилади. Мақолада барқарор ривожланишнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик меъёрлари илмий жиҳатдан таҳлил қилиниб, саноат соҳасида, хусусан тўқимачилик тармоғида уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари кўрсатилади.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш; иқтисодий ўсиш, ижтимоий тенглик, экологик барқарорлик, ресурс тежамкорлик, саноат сиёсат.

Концепция устойчивого развития в настоящее время стала одним из важнейших принципов глобальной экономической системы. Она предполагает не только обеспечение

экономического роста, но и сохранение социальной справедливости и бережное отношение к природным ресурсам в интересах будущих поколений. В статье научно анализируются экономические, социальные и экологические критерии устойчивого развития, а также раскрываются основные направления его реализации в промышленном секторе, в частности в текстильной отрасли.

Ключевые слова: устойчивое развитие; экономический рост; социальное равенство; экологическая устойчивость; ресурсосбережение; промышленная политика.

The concept of sustainable development has become one of the most important principles in the modern global economic system. It implies not only ensuring economic growth but also maintaining social equity and preserving natural resources for the benefit of future generations. The article provides a scientific analysis of the economic, social and environmental criteria of sustainable development and highlights the main directions of its implementation in the industrial sector, particularly in the textile industry.

Key words: sustainable development; economic growth; social equality; environmental sustainability; resource conservation; industrial policy.

Барқарор ривожланиш — бу иқтисодий, ижтимоий ва экологик тизимлар ўртасидаги мувозанатни сақлаб, ҳозирги авлоднинг эҳтиёжларини қондириш, шу билан бир вақтда келажак авлодлар манфаатларига зарар етказмасликни кўзда тутувчи концепциядир. Бу тушунча илк бор 1987 йилда Брундтланд комиссияси ҳисоботида изоҳланган бўлиб, кейинчалик жаҳон сиёсий ва иқтисодий дастурларининг асосий йўналишига айланди[1].

Барқарор ривожланиш – бу иқтисодий ўсиш, ижтимоий фаровонлик ва экологик мувозанатни бир вақтнинг ўзида таъминлашга қаратилган узлуксиз жараёндир. БМТ томонидан қабул қилинган “2030 йилгача Барқарор ривожланиш кун тартиби”да 17 та Барқарор ривожланиш мақсадлари (БРМ) ва уларга мос 169 та вазифа белгиланган бўлиб, улар иқтисодий, ижтимоий ва экологик ўлчамларни қамраб олади. Ўзбекистонда ҳам “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ҳукумат қарори билан 16 та миллий мақсад ва 190 та миллий индикаторлар тасдиқланган[3].

Иқтисодий барқарорлик корхоналар ва мамлакат миқёсида самарадорлик, инновация ва рақобатбардошликни таъминлаш билан боғлиқ бўлиб, у фақат ялпи ички маҳсулот ўсиши билан эмас, балки иқтисодий ўсишнинг сифат кўрсаткичлари билан ҳам ўлчанади. Иқтисодий меъёрлар доирасида ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги, меҳнат унумдорлиги, инвестицион фаоллик, энергия тежамкор ва ресурс тежамкор технологияларни жорий этиш даражаси, шунингдек макроиқтисодий барқарорлик (инфляция, бюджет тақчиллиги, ташқи қарз юки каби кўрсаткичлар) муҳим ўрин тутади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, барқарор иқтисодий ривожланиш фақат ўсиш суръатларини эмас, балки ушбу ўсишнинг узоқ муддатли барқарорлигини, ижтимоий ва экологик чекловлар билан уйғунлигини ҳам назарда тутади.

Бу нафақат ялпи ички маҳсулот ўсиши, балки ресурслардан оқилона фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини энергия тежамкор технологияларга ўтказиш билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Масалан, саноатда, хусусан, тўқимачилик тармоғида қўшимча қиймат юқори бўлган, ресурслар кам сарфланадиган, чиқиндиси кам технологиялардан фойдаланиш иқтисодий самарадорликни ошириш билан бирга, энергия ва хомашё харажатларини қисқартириш орқали корхонанинг молиявий барқарорлигини мустаҳкамлайди. Қайта ишланган талаблардан фойдаланиш, қайта тикланадиган энергия манбаларига босқичма-босқич ўтиш, логистика ва таъминот занжирларини оптималлаштириш корхонанинг рақобатбардошлигини оширади ва барқарор ривожланишнинг иқтисодий ва экологик меъёрларини бир вақтда таъминлашга хизмат қилади.

Иқтисодий барқарорлик корхоналар ва мамлакат миқёсида самарадорлик, инновация ва рақобатбардошликни таъминлаш билан боғлиқ. Бу нафақат ялпи ички маҳсулот ўсиши, балки ресурслардан оқилона фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини энергия тежамкор

технологияларга ўтказиш билан ҳам чамбарчас боғлиқ. Масалан, тўқимачилик саноатида қайта ишланган талаблардан фойдаланиш иқтисодий ва экологик барқарорликни бир вақтда таъминлайди[6].

Иқтисодий барқарорликка эришиш учун мамлакатлар ялпи ички маҳсулот ўсишини ресурслар самарадорлиги, инновацион салоҳият ва рақобатбардошлик билан уйғунлаштириши талаб этилади. Глобал инновациялар индекси (ГИИ) дунё мамлакатларини 7 йўналиш ва 78 та кўрсаткич асосида баҳолайди; бу кўрсаткичлар иқтисодий ривожланишнинг турли босқичларидаги инновацион ривожланиш даражасини қамраб олади. Ўзбекистон 2025 йилда ГИИда 79-ўринни эгаллаб, айрим индикаторлар бўйича ижобий силжишга эришгани инновацион омиллар барқарор ривожланишнинг муҳим иқтисодий меъёри эканини кўрсатади[4].

Миллий даражада барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш мақсадида 16 та мақсад ва 126 та вазифа ҳамда 190 та индикатор шакллантирилган бўлиб, уларнинг салмоқли қисми иқтисодий ўсиш, саноатлашув, инфратузилма ва меҳнат унумдорлигига тааллуқлидир. Масалан, саноат ишлаб чиқариши ҳажмини ошириш, экспорт салоҳиятини кенгайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш БРМнинг “инклюзив ва барқарор иқтисодий ўсиш”га оид мақсадлари доирасида алоҳида индикаторлар сифатида белгиланган.

Иқтисодий меъёрлар, шунингдек, “яшил иқтисодиёт”га ўтиш даражаси билан ҳам ўлчанади. Ўзбекистонда 2025 йил “Атроф-муҳитни асраш ва «яшил» иқтисодиёт йили” деб эълон қилиниши иқтисодий ривожланишни ресурс тежамкор ва энергия самарадор технологиялар асосида қуришга қаратилган муҳим сиёсий сигнал ҳисобланади. Бу қарор орқали барқарор ривожланишнинг иқтисодий меъёрларини амалда таъминлаш, яъни иқтисодий ўсишни экологик чекловлар ва ижтимоий масъулият билан уйғунлаштириш кўзда тутилган.

Ижтимоий барқарорлик аҳолининг турмуш даражаси, меҳнат шароитлари, ижтимоий адолат ва тенг имкониятлар билан белгиланади. Корхоналар бу соҳада ходимларнинг ижтимоий хавфсизлигини таъминлаш, гендер тенглик ва жамоатчилик билан ҳамкорликни кучайтириш орқали барқарор ривожланишга ҳисса қўшадилар. Ижтимоий капиталнинг ўсиши ишлаб чиқариш самарадорлигига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Ижтимоий барқарорлик аҳоли фаровонлиги, камбағалликни камайтириш, таълим ва соғлиқни сақлаш сифатини ошириш, ижтимоий ҳимоя ва тенг имкониятларни таъминлаш билан тавсифланади. Барқарор ривожланиш мақсадларининг катта қисми айнан ижтимоий меъёрларга қаратилган бўлиб, улар аҳоли даромадлари, ижтимоий заиф қатламларни қўллаб-қувватлаш, гендер тенглик ва қамровли ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришни ўз ичига олади.

Ўзбекистонда БРМни миллий даражада жорий этиш жараёнида ижтимоий заиф қатламлар фаровонлигини ошириш, хизматлар сифатини яхшилаш ва камбағаллик даражасини қисқартиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Махсус материалларда таъкидланишича, 2030 йилгача аҳолининг ижтимоий заиф қатламларининг яшаш шароитларини яхшилаш, уларга иқтисодий, ижтимоий ҳамда экологик муаммолар таъсирини камайтириш мақсадида қатор мақсад ва вазифалар белгиланган.

Ижтимоий меъёрларни статистик баҳолашда қуйидаги кўрсаткичлар муҳим аҳамият касб этади: камбағаллик даражаси, ишсизлик коэффициенти, аҳолининг таълим ва тиббий хизматлардан фойдаланиш қамрови, уй-жой билан таъминланганлик, гендер тенглик индикаторлари. Статистика агентлиги томонидан БРМ бўйича миллий индикаторлар рўйхати ишлаб чиқилиб, уларнинг ижроси бўйича тизимли мониторинг олиб борилаётгани ижтимоий барқарорликни ҳисобга олиш механизмлари шаклланиб бораётганини кўрсатади.

Экологик барқарорлик уларнинг табиий муҳитга таъсирини минималлаштириш, чиқиндиларни камайтириш ва қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни назарда тутади. Бу нафақат атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, балки табиий ресурсларни узоқ муддатли сақлаш орқали ишлаб чиқариш тизимини барқарор ҳолатга келтиради. Масалан, сув

тежамкор тўқимачилик технологиялари ёки биодеградацияланувчи материаллар ишлатиш экотизимни асрашда муҳим аҳамиятга эга.

Экологик барқарорлик табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, чиқиндиларни камайтириш, био хилма-хилликни сақлаш ва атмосфера, сув ҳамда тупроқ ифлосланишини чеклаш билан чамбарчас боғлиқ. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти мутахассисларининг ҳисоб-китобларига кўра, атмосфера ҳавосининг ифлосланиши ҳар йили тахминан 6,5 миллионга яқин инсон ўлимига сабаб бўлмоқда, қўрғошин ва бошқа кимёвий моддалар эса яна 1,8 миллион киши ҳаётини йўқотишига олиб келади. Бу рақамлар экологик меъёрларни барқарор ривожланиш концепциясида марказий ўринга қўйиш зарурлигини яққол намоён этади[5].

Саноат корхоналари чиқиндилари табиатни ифлослантирувчи асосий манбалардан бири ҳисобланади. Самарқанд вилояти мисолида олиб борилган тадқиқотларда I ва II тоифага кирувчи саноат объектлари ҳавога зарарли чанг ва газсимон аралашмаларни меъёрдан ортиқ миқдорда чиқараётгани, бу эса ҳаво ҳавзалари ҳамда инсон саломатлигига жиддий хавф туғдираётгани қайд этилган. Тадқиқотчи олимларнинг фикрича, саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши билан бир қаторда атроф-муҳитнинг ифлосланиши ҳам миқдор ва сифат жиҳатидан ортиб бормоқда, бу эса экологик меъёрларга қатъий риоя этишни ҳаётий заруратга айлантирмоқда[2].

Ўзбекистонда экологик барқарорликни таъминлаш мақсадида “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва «яшил» иқтисодиёт йили” доирасида қатор ташаббуслар амалга оширилмоқда, жумладан, барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш натижаларини мониторинг қилиш тизими йўлга қўйилган. Бунда чиқиндиларни қайта ишлаш улушини ошириш, сув ва энергия ресурсларини тежаш, қишлоқ хўжалиги ва саноатда экологик тоза технологияларни жорий этиш каби индикаторлар асосий экологик меъёр сифатида белгиланган. Чорвачилик ва қишлоқ хўжалигида сувни тежаш, ер ва яйловларни тиклаш, фермер даромадини ошириш билан бирга чиқиндиларни камайтиришга қаратилган лойиҳалар экологик, иқтисодий ва ижтимоий натижаларни бир вақтда таъминлаётгани ҳақида маълумотлар берилган.

Барқарор ривожланиш нафақат иқтисодий фойда, балки жамиятнинг ижтимоий барқарорлиги ва табиат мувозанатини сақлашни талаб этувчи комплекс ёндашувдир. Ушбу концепцияни амалга ошириш учун давлат сиёсати, бизнес стратегиялари ва жамоатчилик ҳаракатлари ҳамоҳанг бўлиши лозим. Барқарор ривожланишни таъминлаш — бу келажак авлодлар учун муносиб ҳаёт шароитини яратишнинг энг ишончли йўлидир.

Юқорида келтирилган статистик маълумотлар шундан далолат берадики, барқарор ривожланишнинг иқтисодий, ижтимоий ва экологик меъёрлари ўзаро чамбарчас боғланган комплекс тизимни ташкил этади. Миллий даражада БРМ бўйича мақсад ва индикаторларни шакллантириш, уларни мунтазам мониторинг қилиш, саноатни “яшил” технологиялар асосида модернизация қилиш ҳамда ижтимоий заиф қатламларни қўллаб-қувватлаш барқарор ривожланиш стратегиясининг амалий йўналишларини белгилаб бермоқда. Шу маънода барқарор ривожланиш меъёрларига таянадиган илмий-амалий сиёсат келажак авлодлар учун ҳам муносиб табиий муҳит ва барқарор ижтимоий-иқтисодий тизим яратишнинг энг самарали йўли ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Brundtland_hisoboti
2. https://www.samdu.uz/cy/news/21596
3. https://strategy.uz/index.php?news=956
4. https://portfolio.afu.uz/storage/documents/EoJgkvfV32ipzSh4VQCUTNWWHiYcaUhDxjchRDtk.pdf
5. https://stat.uz/img/barqaror-rivojlanish-maqsadlari-ijtimoiy-iqtisodiy-va-ekologik-_p87516.pdf
6. https://cyberleninka.ru/article/n/bar-aror-rivozhlanish-oyasining-nazariy-amaliy-a-amiyati

УДК: 330:629.5.083.7

РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ШАРОИТИДА ЕНГИЛ САНОАТ КОРХОНАЛАРИ МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ ХАЛҚАРО РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ СТРАТЕГИЯЛАРИ

СТРАТЕГИИ ПОВЫШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

STRATEGIES FOR INCREASING THE INTERNATIONAL COMPETITIVENESS OF LIGHT INDUSTRY PRODUCTS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Саидова Гулнора катта ўқитувчи
Ибрагимова Камола доцент
Қурбонов Абдулфайз талаба
Тошкент давлат техника университети

Аннотация

Ушбу мақолада рақамли трансформация шароитида енгил саноат корхоналарининг халқаро бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш ва маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш масалалари тадқиқ этилган. Муаллифлар томонидан ишлаб чиқариш жараёнларига "Industry 4.0" технологиялари, сунъий интеллект ва катта маълумотлар (Big Data) таҳлилини жорий этишнинг стратегик аҳамияти очиб берилган. Шунингдек, рақамли маркетинг ва электрон тижорат платформалари орқали маҳсулотларни глобал қиймат занжирига интеграция қилиш йўллари таклиф этилган.

Калит сўзлар: рақамли трансформация, Industry 4.0, енгил саноат, халқаро рақобатбардошлик, рақамли маркетинг, инновацион стратегия, глобал қиймат занжири, электрон тижорат.

В статье исследуются вопросы укрепления позиций предприятий легкой промышленности на международном рынке и повышения конкурентоспособности продукции в условиях цифровой трансформации. Авторами раскрыта стратегическая важность внедрения технологий «Индустрии 4.0», искусственного интеллекта и анализа больших данных (Big Data) в производственные процессы. Также предложены пути интеграции продукции в глобальные цепочки стоимости через цифровой маркетинг и платформы электронной коммерции.

Ключевые слова: продукция, конкуренция, легкая промышленность, конкурентоспособность, маркетинг, товар, рынок, сегмент.

The article is devoted to the urgent problem of increasing the competitiveness of products of light industry enterprises. The article reveals the essence of the concepts of "competitiveness" and "competitiveness of an enterprise", shows approaches to the study of these concepts. Also, the main directions and ways of increasing the competitiveness of light industry products in modern economic conditions have been identified.

Key words: digital transformation, Industry 4.0, light industry, international competitiveness, digital marketing, innovative strategy, global value chains, e-commerce. products, competition, light industry, competitiveness, marketing, goods, market, segment.

Бугунги рақамли трансформация шароитида корхона рақобатбардошлиги нафақат маҳсулот сифати ва нархи билан, балки корхонанинг рақамли экотизимга интеграциялашуви, ишлаб чиқаришда Big Data ва AI имкониятларидан фойдаланиш даражаси билан ҳам

белгиланади.Жаҳон ва маҳаллий бозорларда рақобат кучайиб бораётган шароитда рақобатдош устунликларни яратиш ва сақлаб қолиш муаммоси долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Жаҳон ва маҳаллий бозорларда рақобат кучайиб бораётган, иқтисодиётнинг глобал рақамлашуви шиддат билан кечаётган шароитда корхоналар учун рақобатдош устунликларни яратиш ва сақлаб қолиш муаммоси энг долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Айниқса, Ўзбекистон иқтисодиёти учун енгил саноат тармоғининг салоҳиятини ривожлантириш нафақат иқтисодий, балки ижтимоий жиҳатдан ҳам муҳим стратегик йўналиш ҳисобланади.

Мамлакатимизда енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва тайёр маҳсулотлар экспортини кенгайтириш учун кенг имкониятлар мавжуд. Бу борада давлат сиёсати изчиллик билан амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947-сонли Фармонида енгил саноатга алоҳида эътибор қаратилган бўлса, 2019 йил 16 сентябрдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони соҳани 2025 йилгача ривожлантиришнинг прогноз кўрсаткичларини белгилаб берди. Шунингдек, 2024 йил 10 январдаги ПФ-7-сонли Фармон билан тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини янги босқичга олиб чиқиш, рақамли технологияларни жорий этиш ва халқаро брендларни жалб қилиш устувор вазифа этиб белгиланди.

Иқтисодиёт фанида рақобатдош устунликларнинг моҳиятини ўрганиш соҳасида кўплаб назарий қарашлар мавжуд. Жумладан, Ю.В. Мишин таҳрири остидаги маркетинг бўйича тадқиқотларда "Рақобатбардошлик деганда корхонанинг бозордаги муваффақиятини, яъни ушбу корхонанинг бошқалардан устунлигини белгиловчи истеъмол ва таннарх хусусиятларининг мажмуаси" тушунилиши таъкидланади. Р.А. Фатхутдинов эса корхонанинг рақобатбардошлигини унинг рақобатбардош маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқариш ва сотиш қобилияти сифатида таърифлайди.

Аммо рақамли трансформация шароитида рақобатбардошлик тушунчаси янги мазмун билан бойитилмоқда. Эндиликда у нафақат маҳсулот сифати ва нархи, балки қуйидаги рақамли кўрсаткичлар билан ҳам белгиланади:

Электрон тижорат имкониятлари: Маҳсулотни глобал платформалар (Alibaba, Amazon) орқали сотиш даражаси.

Рақамли дизайн (3D Prototyping): Янги моделларни лойиҳалаш ва бозорга чиқариш вақтини (Time-to-market) тезлаштириш.

Industry 4.0 технологиялари: Ишлаб чиқариш жараёнида инсон омилини камайтириш ва ресурс тежамкорлигини таъминлайдиган автоматлаштирилган тизимлар.

Шундай қилиб, рақобатбардошликни такомиллаштириш — бу ишлаб чиқаришни техник янгилаш билан бирга, бизнес жараёнларини рақамли бошқариш стратегиясини ҳам ўз ичига олувчи комплекс жараёндир.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг асосий мақсади — аҳолининг тўловга қобил талабини қондириш, давлатнинг ишлаб чиқариш-техник маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини таъминлаш ва замонавий, барқарор ишлайдиган, рақобатбардош саноат секторини шакллантиришдан иборат. Бироқ, бугунги кунда анъанавий модернизациялашнинг ўзи етарли эмас; соҳага рақамли трансформация элементларини жорий этиш давр талабига айланди. Мамлакатимиз учун енгил саноатининг салоҳиятини ривожлантириш муҳим стратегик йўналишлардан биридир. Ўзбекистонда рақобатбардош енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш орқали маҳсулотларнинг якуний турларини ишлаб чиқариш учун имкониятлар мавжуд. Саноатни енгил саноат тармоқларини ривожлантиришнинг 2025 йилгача бўлган прогноз кўрсаткичлари Президентнинг 2019 йил 16 сентябрдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонига биноан тасдиқланган. Сўнгги йилларда Ўзбекистон енгил саноатида амалга оширилган ислоҳотлар натижасида соҳа хомашё базасидан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи индустрияга айланди. 2023-2024 йилларда пахта толасини мамлакат ичида 100 фоиз қайта ишлашга ўтилиши, тайёр маҳсулотлар экспортининг

улушини оширишда муҳим қадам бўлди. Бироқ, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 4,2 бараварга ошган бўлса-да, халқаро бозорларда рақобатдошликни сақлаб қолиш учун фақатгина миқдорий ўсиш етарли эмаслиги намоён бўлмоқда.

Гарчи соҳада рақамли технологиялар улуши 35,1 фоизга етган бўлса-да, бу асосан йирик кластерлар ва экспортга йўналтирилган корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Кичик ва ўрта бизнес субъектларида ишлаб чиқаришни бошқариш (ERP), омборхона назорати (WMS) ва таъминот занжирини рақамли кузатиш (Traceability) тизимлари ҳамон паст даражада қолмоқда. Бу эса глобал брендлар талаб қиладиган шаффофлик ва сифат стандартларига тўлиқ жавоб беришга тўсқинлик қиляпти.

Тайёр маҳсулот таннархининг юқорилиги қуйидаги омиллар билан изоҳланади:

Энергия сарфи: Технологик жараёнларда энергия тежамкорлигининг пастлиги.

Логистика: Денгиз йўлларидан узоқлик сабабли транспорт харажатларининг маҳсулот қийматидаги юқори улуши.

Хомашё нархи: Жаҳон бозоридаги нарх тебранишлари ва ички бозорда хомашё таннархининг шаклланиши.

3. Инсон капитали ва рақамли кўникмалар:

Рақамли трансформациянинг энг асосий стратегик чекловларидан бири — бу малакали кадрлар етишмовчилигидир. Ҳозирги кунда соҳада 620 мингга яқин ишчи меҳнат қилаётган бўлса-да, автоматлаштирилган тизимларни бошқара оладиган техник мутахассислар ва рақамли маркетологларга бўлган талаб қондирилмаган. Ишлаб чиқаришда 3D-моделлаштириш ва дизайн дастурларидан (масалан, CLO 3D) фойдаланиш даражаси ҳамон чекланган, бу эса янги моделларни бозорга чиқариш вақтини (Time-to-market) узайтириб юбормоқда.

4. Экспорт географияси ва стандартлар:

Ҳозирда Ўзбекистон тўқимачилик маҳсулотлари асосан анъанавий (МДҲ) бозорларга йўналтирилган бўлиб, Европа ва АҚШ бозорларига экспорт ҳажми нисбатан паст. Бунинг асосий сабабларидан бири халқаро сертификатлаш (Oeko-Tex, BCI ва бошқалар) ва "яшил" иқтисодиёт талабларининг тўлиқ бажарилмаслигидир.

Енгил саноатни ривожлантиришнинг асосий мақсади аҳолининг турли қатламларининг тўловга қодир талабини хамда давлатнинг истеъмол товарлари ва ишлаб чиқариш — техник маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини замонавий замонавий барқарор ишлайдиган, самарали ишлаб чиқаришни, рақобатбардош саноат секторини шакллантириш асосида қондиришдан иборат.

Бугунги кунга қадар рақобатдош устунликларнинг моҳиятини ўрганиш соҳасида жуда кўп назарий ишлар тақдим этилган. Масалан, Мишин Ю.В. томонидан таҳрирлаган маркетинг бўйича дарсликда рақобатбардошликнинг қуйидаги таърифи таклиф этилган: “Рақобатбардошлик деганда корхонанинг бозордаги муваффақиятини, яъни ушбу корхонанинг бошқалардан устунлигини белгиловчи истеъмол ва таннарх хусусиятларининг мажмуаси тушунилади.” [1] Фатхутдинов Р.А. хам корхонанинг рақобатбардошлиги унинг рақобатбардош маҳсулот ёки хизматни ишлаб чиқариш қобилияти эканлигини таъкидлайди [2]

Маҳсулотнинг рақобатбардошлиги нисбий қиймат бўлиб, таққосланган рақобатдош маҳсулотлар ўртасидаги фарқни уларни хусусийлаштиришнинг маълум бир бозордаги талабларига муфовиқлиги даражасини ифодалайди. Енгил саноат корхоналари маҳсулотлари хам тўлиқ инсон эҳтиёжларини қондиришга қаратилган. Енгил саноат корхоналари ва товарларининг рақобатдошлигини оширишнинг замонавий механизмининг асосини иқтисодиётни ривожлантиришнинг инновацион модели ташкил этади. Ушбу моделни амалга ошириш енгил саноат корхоналари ва товарларининг рақобатдошлигини таъминлашнинг ташкилий – иқтисодий механизмини шакллантиришни назарда тутади. (1-расм)

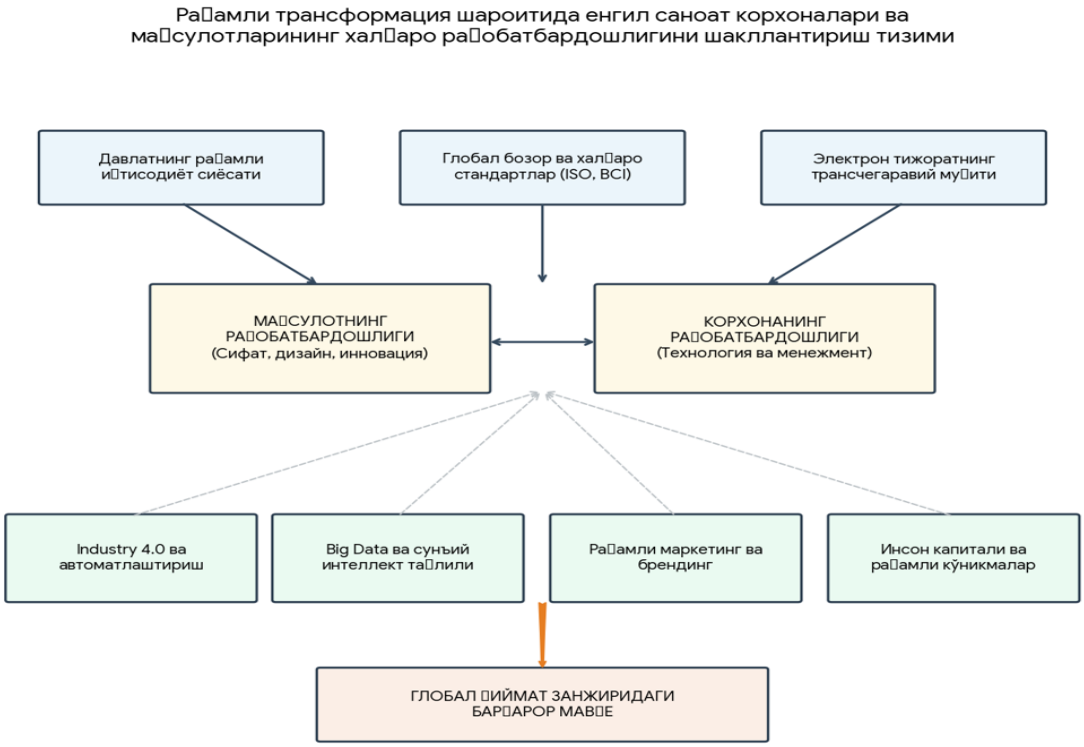

1-расм. Рақамли трансформация шароитида енгил саноат корхоналарининг халқаро рақобатбардошлиги тизими

1-расмда рақамли трансформация шароитида енгил саноат корхоналарининг халқаро рақобатбардошлигини шакллантириш ва оширишнинг концептуал модели акс эттирилган. Ушбу тизим учта асосий даражани ўз ичига олади:

1.Ташқи драйверлар даражаси: Бунда давлатнинг рақамли иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш сиёсати, халқаро стандартлар (ISO, BCI ва бошқалар) ҳамда глобал электрон тижорат муҳити корхона фаолияти учун ташқи имконият ва талабларни шакллантиради. Трансчегаравий савдонинг рақамлашуви корхоналарни анъанавий бозорлардан глобал қиймат занжирларига ўтишга ундайди.

2.Инновацион пойдевор (Омиллар) даражаси: Рақобатбардошликнинг асоси сифатида Industry 4.0 технологиялари (автоматлаштириш), Big Data таҳлили, рақамли маркетинг ва энг муҳими — инсон капитали белгиланган. Рақамли кўникмаларга эга ходимлар ва сунъий интеллект ёрдамида бошқариладиган тизимлар маҳсулот таннархини пасайтириш ва ишлаб чиқариш тезлигини оширишнинг асосий манбаи ҳисобланади.

3.Марказий объектлар даражаси: Маҳсулот ва корхона рақобатбардошлиги ўзаро боғлиқ бўлиб, уларнинг халқаро бозордаги устунлиги рақамли дизайн (3D прототиплаштириш) ва инновацион менежмент орқали таъминланади.

Тизимнинг якуний мақсади маҳсулотларнинг нафақат ички бозорда, балки глобал қиймат занжирида муносиб ўрин эгаллаши ва халқаро майдонда барқарор рақобатдош мавқега эга бўлишига қаратилган.» Ушбу механизм микродаражада инновацион бошқарувни, енгил саноат корхоналари фаолиятининг бозор таркибий қисмини, макро-мега даражаларда рақобатдошликни ошириш жараёнларини давлат томонидан тартибга солишнинг янги шакллари ва усулларини ўз ичига олади, улар биргаликда корхоналар фаолиятининг якуний натижаларини ва истеъмолчиларнинг рақобатдош товарлар ва хизматлардан қониқиш даражасини белгилайди.

Истеъмолчига унинг дидига жавоб берадиган ва ҳаёт сифатини яхшилайдиган топишни имкониятини бериш керак, яъни рақобатбардошликнинг асосий мезони “сифат-нарх” бажаради.

Рақобатбардошликка эришишнинг маълум усуллари:

- минимум харажатлар, маҳсулот спецификацияси, маҳсулотнинг ишончлилиги ва сифати, буюртмани бажариш тезлиги. Маҳсулотни бозорга чиқариш шартлари, мослашувчанлиги.

Ҳозирги шароитда енгил саноат корхоналари учун маҳсулотларни сотишдан бозорда айланмаси ва тижорат муваффақияти масаласи катта аҳамиятга эга бўлиб, уларни ҳал қилиш қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- янги турдаги рақобатбардош маҳсулотларнинг ассортиментини кенгайтириш ва у билан жаҳон бозорига чиқиш;

- истеъмол хусусиятларига эга замонавий дизайндаги экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни инновацион ривожлантиришни фаоллаштириш.

Тез ўзгарувчан мода ва маҳаллий харидорлар орасида афзалликларга сабаб бўлган хорижий товарларнинг ҳали хам юқори рақобатли енгил саноат корхоналарини ўз маҳсулотларини доимий равишда янгилашга, уларни яратиш ва бозорга олиб чиқишни тезлаштиришга мажбур қилади. Шунинг учун хам бозорнинг ушбу сегменти ривожланмоқда.

Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, иқтисодиётни модернизациялаш ва рақамли трансформация шароитида енгил саноат корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш нафақат технологик янгиланишни, балки бошқарув ва маркетинг жараёнларини тубдан қайта қуришни талаб этади. Мақолада баён этилган таҳлиллар асосида қуйидаги хулоса ва амалий таклифларни илгари сурамиз:

1. "Smart Factory" (Ақлли завод) концепциясини жорий этиш. Корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнларини рақамли назорат қилиш (ERP ва MES тизимлари) орқали хомашё сарфини 15-20 фоизгача камайтириш ва маҳсулот таннархини оптималлаштириш мумкин. Бу эса маҳаллий маҳсулотларнинг ташқи бозордаги нарх устунлигини таъминлайди.

2. Рақамли дизайн ва 3D прототиплаштиришни кенгайтириш. Янги маҳсулот моделларни яратишда CLO 3D каби дастурий таъминотлардан фойдаланиш, маҳсулотнинг бозорга чиқиш вақтини (Time-to-market) икки бараварга қисқартиради. Бу корхоналарга жаҳон мода трендларига тезкор мослашиш имконини беради.

3. Глобал электрон тижорат платформаларига интеграциялашув. Енгил саноат корхоналари учун фақат анъанавий экспорт каналлари билан чекланиб қолмай, Amazon, Alibaba ва Wildberries каби халқаро маркетплейсларда ўз брендини яратиш ва "B2C" (бизнесдан истеъмолчига) модели асосида тўғридан-тўғри сотувларни йўлга қўйиш стратегик аҳамиятга эга.

4. "Яшил" стандартлар ва халқаро сертификатлаш. Европа ва АҚШ бозорларига чиқиш учун маҳсулотларнинг экологик тозалигини тасдиқловчи (Oeko-Tex, BCI, GOTS) сертификатларини олиш ва ишлаб чиқаришда энергия тежамкор технологияларни қўллаш рақобатбардошликнинг асосий омилига айланиши лозим.

5. Инсон капиталини ривожлантириш. Тўқимачилик кластерлари қошида рақамли кўникмаларни ўргатувчи "Инновацион марказлар" ташкил этиш, кадрларнинг СИ (AI) ва автоматлаштирилган тизимлар билан ишлаш малакасини ошириш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, енгил саноат корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш стратегияси — бу юқори технология, рақамли маркетинг ва экологик барқарорликнинг уйғунлигидир. Ушбу ёндашув Ўзбекистоннинг глобал қиймат занжиридаги мавқейини мустаҳкамлашга ва "Made in Uzbekistan" брендининг халқаро нуфузини оширишга хизмат қилади.Ўзбекистонда юзага келган кучли рақобат бозори шароитида корхонанинг рақобатдош позициясини мустаҳкамлаш зарур, бу узоқ муддатли маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишда акс эттирилиши керак. Енгил саноат маҳсулотларининг бозорда рақобатдошлигини оширишда ушбу маҳсулотларнинг экологик тозалиги муҳим роль ўйнайди. Иқтисодий самарадорликни ошириш нуқтаи-назаридан енгил саноатни бошқаришнинг мавжуд тузилмаси, биринчи навбатда, алоҳида иштирокчилар ўртасида ҳамкорликнинг барча босқичларида иқтисодий фойда келтирадиган аниқ тузилган таркибий алоқаларнинг йўқлиги-билан тавсифланади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон енгил саноатининг кейинги рақобатдошлик босқичи — бу нафақат технологияларни янгилаш, балки бутун тизимни рақамли платформалар асосида

қайта қуриш, кадрлар малакасини ошириш ва "яшил" стандартларни жорий этиш орқали таннархни оптималлаштиришни тақозо этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ – 4947 – сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 декабрда “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5285-сонли Фармони.
3. Фатхутдинов Р. А. Стратегическая конкурентоспособность: учеб. для вузов / Р.А. Фатхутдинов. — М.: Экономика, 2013. — 504 с.
4. Гайворонский А Конкуренция: проблемы формирования в переходной экономике // Бизнес информ. 2007. № 3.

UDK:338.45

O‘ZBEKISTONDA QURILISH SOHASINING TEXNOLOGIK BISQICHLAR KESIMIDA RIVOJLANISHI

РАЗВИТИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ УЗБЕКИСТАНА НА ЭТАПЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ЦИКЛОВ

DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION SECTOR IN UZBEKISTAN IN TERMS OF TECHNOLOGICAL STAGES

Sarkarov Sobitxon Zakirjanovich
Namangan davlat texnika universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi qurilish sohasining texnologik bosqichlar nazariyasi kontekstida evolyutsiyasi o‘rganiladi. Texnologik paradigmalarning o‘zgarishi va qurilish faoliyatining transformatsiyasi o‘rtasidagi tizimli o‘zaro bog‘liqlik asoslanadi. Qurilish sohasining milliy sharoitlarni hisobga olgan holda global texnologik o‘zgarishlarga moslashishining xususiyatlari aniqlanadi. Hozirgi bosqichda O‘zbekistonda qurilishning rivojlanishi innovatsion, raqamli va barqaror texnologiyalarni joriy etishga asoslangan ilg‘or xarakter kasb etayotganligi isbotlanadi. Qurilish sohasini oltinchi texnologik bosqich doirasida shakllantirish bo‘yicha istiqbolli yo‘nalishlar belgilab beriladi.

Kalit so‘zlar: qurilish sohasi, texnologik bosqichlar, innovatsiyalar, raqamlashtirish, barqaror rivojlanish, BIM-texnologiyalar, aqlli shaharlar, O‘zbekiston, seysmik chidamli qurilish, investitsiyalar

В данной статье рассматривается эволюция строительного сектора Республики Узбекистан в контексте теории технологических платформ. Обосновывается систематическая взаимосвязь между изменением технологических парадигм и трансформацией строительной деятельности. Определяются особенности адаптации строительного сектора к глобальным технологическим изменениям с учетом национальных условий. Доказывается, что на современном этапе развитие строительства в Узбекистане приобретает передовой характер, основанный на внедрении инновационных, цифровых и устойчивых технологий. Определены перспективные направления формирования строительного сектора в рамках шестой технологической платформы.

Ключевые слова: строительный сектор, технологические платформы, инновации, цифровизация, устойчивое развитие, BIM-технологии, умные города, Узбекистан, сейсмостойкое строительство, инвестиции

This article studies the evolution of the construction sector of the Republic of Uzbekistan in the context of the theory of technological platforms. The systematic interrelation between the change of technological paradigms and the transformation of construction activities is substantiated. The features of the adaptation of the construction sector to global technological changes, taking into account national conditions, are determined. It is proved that at the current stage the development of construction in Uzbekistan is taking on an advanced character based on the introduction of innovative, digital and sustainable technologies. Promising directions for the formation of the construction sector within the framework of the sixth technological platform are identified.

Keywords: construction sector, technological platforms, innovations, digitalization, sustainable development, BIM-technologies, smart cities, Uzbekistan, seismic-resistant construction, investments

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichi yangi texnologik bosqichlarga o‘tish bilan bog‘liq texnologik transformatsiyalarning chuqurlashuvi bilan xarakterlanadi. Bu sharoitda qurilish sohasi nafaqat asosiy infratuzilma sifatida, balki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida innovatsion o‘zgarishlarni amalga oshirishni ta’minlovchi strategik iqtisodiy o‘sish dvigateli sifatida ham maydonga chiqadi.

Tadqiqotning dolzarbligi texnologik bosqichlar o‘zgarishi sharoitida qurilish sohasining rolini kompleks anglash, shuningdek O‘zbekiston Respublikasidagi ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash zarurati bilan bog‘liq. Iqtisodiyotni faol modernizatsiya qilish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish sharoitida qurilishni innovatsion iqtisodiyotning tizim hosil qiluvchi elementi sifatida evolyutsiyasini tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda qurilish sohasining texnologik bosqichlar kesimida rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va oltinchi texnologik bosqich shakllanishi sharoitida uning transformatsiya istiqbollarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini texnologik bosqichlar nazariyasi qoidalari, innovatsion rivojlanish konsepsiyasi va institutsional tahlil tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

−tarixiy-iqtisodiy tahlil (qurilish sohasining evolyutsiyasini o‘rganish uchun);

−tizimli yondashuv (texnologik bosqichlar va qurilish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash uchun);

−qiyosiy tahlil (global va milliy tendensiyalarni taqqoslash uchun);

−tarkibiy-funksional metod (qurilishning iqtisodiyotdagi rolini belgilash uchun);

−prognoz metodi (sohaning rivojlanish istiqbollarini baholash uchun).

Tadqiqotning axborot bazasini mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy asarlari, statistik ma’lumotlar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining strategik rivojlanish hujjatlari tashkil etdi.

Sergey Glaz’ev tomonidan Nikolay Kondratev va Yozef Shumpeter g‘oyalari asosida ishlab chiqilgan texnologik bosqichlar nazariyasiga ko‘ra, ketma-ket almashib keladigan olti texnologik bosqich ajratiladi. Ularning har biri ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining ma’lum bosqichini aks ettiradi va asosiy texnologiyalar, energiya manbalari va tashkiliy-iqtisodiy shakllarning hukmronligi bilan xarakterlanadi. [1]

An’anaviy ravishda ushbu bosqichlar iqtisodiy o‘sish, tarkibiy siljishlar va tarmoq tuzilmasining o‘zgarishini o‘z ichiga olgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta’siri nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi. Biroq shuni ta’kidlash kerakki, har bir texnologik bosqich texnologik o‘zgarishlarni amalga oshirishning moddiy asosi bo‘lgan qurilish sohasining transformatsiyasi bilan bevosita bog‘liq. [2]

Har bir bosqich doirasida yangi texnologiyalarning rivojlanishi qurilish usullarining, qo‘llaniladigan materiallarning, qurilayotgan obyektlar turlarining va qurilish faoliyati

miqyoslarining o‘zgarishi bilan birga keladi. Shunday qilib, qurilish sohasi nafaqat texnologik o‘zgarishlarga moslashadi, balki ularning amaliy amalga oshirilishini ta’minlab, yangi bosqichning infratuzilma va makon asosini shakllantiradi.

Texnologik bosqichlar va qurilish sohasining rivojlanishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tizimli xarakter kasb etadi va har bir bosqichda qurilish faoliyatining maqsadlari, usullari, miqyoslari va natijalarining o‘zgarishi orqali namoyon bo‘ladi.

Xronologik bo‘linishga asoslangan an’anaviy tarixiy yondashuvdan farqli ravishda, texnologik bosqichlar nazariyasidan foydalanish qurilish transformatsiyasining asosiy omili sifatida innovatsiyalarning rolini chuqurroq ochib berishga imkon beradi.

Shu munosabat bilan, qurilish sohasining evolyutsiyasini texnologik paradigmalarning ketma-ket o‘zgarishini va qurilishdagi tegishli o‘zgarishlarni aks ettiruvchi olti texnologik bosqich kesimida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

1-jadval

Qurilish sohasining texnologik bosqichlar kesimida evolyutsiyasi [3; 4; 5]

Texnologik bosqich	**Bosqich tavsifi**	**Qurilish sohasining rivojlanishi**	**Innovatsiyalarning qurilishga hissasi**
I bosqich – 1770–1820 yy.	Suv energiyasi asosida mexanizatsiya, to‘qimachilik ishlab chiqarishining rivojlanishi	Birinchi sanoat binolarini (fabrikalar, manufakturalar) qurish	Hunarmandchilikdan uyushtirilgan sanoat qurilishiga o‘tish
II bosqich – 1820–1870 yy.	Bug‘ energiyasi, transportning rivojlanishi	Temir yo‘llar, vokzallar, ko‘priklar, port infratuzilmasini qurish	Infratuzilma qurilishining shakllanishi, miqyoslarning o‘sishi
III bosqich – 1870–1930 yy.	Elektrlashtirish, og‘ir sanoat	Zavodlar, energetika obyektlari, shahar tizimlarini qurish	Yangi materiallardan foydalanish, muhandislik yechimlarining rivojlanishi
IV bosqich – 1930–1970 yy.	Ommaviy ishlab chiqarish, industriyalashtirish	Ommaviy uy-joy qurilishi, sanoat obyektlari	Temir-beton joriy etilishi, standartlashtirish, namunaviy loyihalash
V bosqich – 1970–2020 yy.	Axborotlashtirish, raqamli texnologiyalar	Balandostona qurilish, murakkab infratuzilma majmualari, «aqlli» binolar	BIM, avtomatlashtirish, energiya tejamkor va «yashil» texnologiyalar
VI bosqich (prognoz) – 2020–2040 yy.	Intellektual texnologiyalar, barqaror rivojlanish	Xavfsiz, adaptiv va avtonom binolar, «aqlli» shaharlar	Aqlli materiallar, modul konstruksiyalar, raqamli boshqaruv va tizimlarni integratsiya qilish

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, birinchi texnologik bosqich (1770–1820 yy.) erta industriyalashtirish, to‘qimachilik ishlab chiqarishining rivojlanishi bilan bog‘liq. [4] Qurilishda bu fabrika tipidagi birinchi sanoat binolarini barpo etishda namoyon bo‘ldi. O‘zbekistonda ko‘rib

chiqilayotgan davrda sanoat qurilishi deyarli mavjud emas edi. An’anaviy shakllar ustun edi: turar-joy uylari, karvonsaroylar, madrasalar va irrigatsiya inshootlari.

Biroq aynan shu davrda mahalliy materiallar (loy, g‘isht) asosida me’moriy-qurilish bazasi shakllanadiki, u keyinchalik sanoat transformatsiyasining asosiga aylanadi. Demak, mintaqaning sanoat bosqichlariga kechikib qo‘shilishi kuzatildi.

2-texnologik bosqich (1820–1870 yy.) bug‘ energiyasidan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lib, bu qurilish bino va inshootlariga bo‘lgan yangi ehtiyoj to‘lqinini keltirib chiqardi. Dunyoda transport infratuzilmasi rivojlandi: temir yo‘llar, portlar, sanoat obyektlari. O‘zbekistonda faol rivojlanish XIX asrning ikkinchi yarmida, hududning Rossiya imperiyasi tarkibiga kirishi davrida boshlandi. Temir yo‘llar (Toshkent–Orenburg), vokzallar va stansiyalar, birinchi sanoat korxonalari qurildi. Qurilish infratuzilma xarakter kasb etib, mintaqaning iqtisodiy integratsiyasi asosini shakllantirdi.

3-texnologik bosqich (1870–1930 yy.) elektr energiyasining paydo bo‘lishi va og‘ir sanoatning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu metallurgiya va ommaviy sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishiga olib keldi. O‘zbekistonda sanoat bazasi shakllanadi: paxta tozalash zavodlari, energetika obyektlari, birinchi shahar muhandislik tizimlari quriladi. An’anaviy qurilishdan sanoat turiga o‘tish boshlanadi.

4-texnologik bosqich (1930–1970 yy.) – ommaviy industriyalashtirish. Konveyer ishlab chiqarish, temir-beton, ommaviy uy-joy keng qo‘llaniladi. O‘zbekistonda SSSR tarkibida jadal rivojlanish davri: ommaviy uy-joy qurilishi, sanoat korxonalari, shaharlarning rivojlanishi (Toshkent, Farg‘ona, Navoiy). 1966 yilgi Toshkent zilzilasidan keyin tiklanish jarayoni alohida ahamiyat kasb etdi, bu esa seysmik chidamli texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirdi. Sanoat qurilish tizimi shakllanadi.

5-texnologik bosqich (1970–2020 yy.) axborot texnologiyalari, raqamlashtirish, avtomatlashtirish rivojlanishi, «aqlli» qurilishning boshlanishi bilan bog‘liq. [5] O‘zbekistonda mustaqillik qo‘lga kiritilgandan so‘ng (1991 y.) yangi bosqich boshlanadi: bozor qurilishining rivojlanishi, xususiy sektorning o‘sishi, zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi (BIM, energiya samaradorligi). Shaharlar, ayniqsa Toshkent, Samarqand, Farg‘ona va Namangan innovatsion qurilish markazi sifatida faol rivojlanmoqda. Qurilish investitsion va innovatsion yo‘nalish kasb etadi.

6-texnologik bosqich (prognoz) – intellektual va xavfsiz qurilish. Qurilish raqamli ekotizimlarga, sun’iy intellektga, «aqlli» materiallarga yo‘naltiriladi. O‘zbekistonda «aqlli» va energetik mustaqil binolarga, seysmik chidamli va adaptiv konstruksiyalarga, infratuzilmani raqamli boshqarishga, «aqlli shaharlar»ni rivojlantirishga o‘tish kutilmoqda. Mintaqaning yuqori seysmikligi hisobga olingan holda yangi avlod xavfsiz qurilishi ustuvor bo‘ladi. O‘zbekistoning seysmik chidamli innovatsiyalar bo‘yicha mintaqaviy markazga aylanishi mumkin.

Bugungi kunda O‘zbekistonda qurilish rivojlanishi «O‘zbekiston – 2030» Strategiyasining ustuvor maqsadlariga erishishga qaratilgan bo‘lib, unda global texnologik bosqichlar institutsional muhit, tabiiy-iqlim sharoitlari, industriyalashtirish darajasini hisobga olgan holda transformatsiya qilinadi. Bunda hozirgi bosqichda innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etishga asoslangan ilg‘or rivojlanishga o‘tish kuzatilmoqda.

Shunday qilib, o‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda qurilish sohasining rivojlanishi umuman texnologik bosqichlar almashinuvi mantig‘iga mos keladi, biroq bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

Birinchidan, rivojlanishning asinkronligi kuzatiladi – bu ilk texnologik bosqichlarga kechikib qo‘shilish va zamonaviy texnologik o‘zgarishlarga tezlashgan moslashishda ifodalanadi.

Ikkinchidan, qurilish sohasiga xuddi quvib yetuvchi-ilg‘or rivojlanish turi xos bo‘lib, bunda xorijiy texnologiyalarni o‘zlashtirish o‘z innovatsion yechimlarini, ayniqsa seysmik chidamli qurilish sohasida, shakllantirilishi bilan birlashadi.

Uchinchidan, qurilishning innovatsion yo‘nalishi kuchaymoqda – bu raqamli texnologiyalar, energiya tejamkor yechimlar va ekologik standartlarni qo‘llash doirasining kengayishida namoyon bo‘ladi.

Hozirgi bosqichda qurilishni innovatsion iqtisodiyot shakllanish jarayonlariga integratsiya qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Qurilish sohasi an’anaviy material ko‘p talab qiladigan sohadan quyidagi belgilar bilan xarakterlanadigan yuqori texnologiyali tarmoqqa aylanmoqda:

−qurilishni loyihalash va boshqarishni raqamlashtirish (BIM-texnologiyalar);

−binolarni intellektual boshqarish tizimlarini joriy etish;

−berilgan xususiyatlarga ega yangi qurilish materiallaridan foydalanish;

−modul va sanoat qurilishini rivojlantirish;

−barqaror va «yashil» rivojlanish tamoyillariga yo‘naltirilish.

Shuni ta’kidlash kerakki, O‘zbekiston sharoitida ushbu jarayonlar qo‘shimcha o‘ziga xoslikka ega: hududning yuqori seysmik faolligi, uy-joy fondini modernizatsiya qilish zarurati, urbanizatsiyaning o‘sishi, qurilish sohasini faol davlat qo‘llab-quvvatlashi.

Rivojlanishning muhim yo‘nalishi fan, biznes va davlat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ta’minlovchi innovatsion-qurilish klasterlarini shakllantirish hisoblanadi. Bu yangi texnologiyalarni joriy etishni tezlashtirish va sohaning raqobatbardoshligini oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari, qurilish sohasi ko‘paytiruvchi funksiyani bajaradi, tegishli sohalarning (qurilish materiallari ishlab chiqarish, transport, energetika, xizmatlar) rivojlanishini rag‘batlantiradi, bu esa uning barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi rolini kuchaytiradi.

O‘tkazilgan tadqiqot quyidagi ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga imkon beradi:

Texnologik bosqichlar nazariyasi qurilish sohasining evolyutsiyasini tahlil qilishda samarali metodologik vosita bo‘lib, texnologik paradigmalar o‘zgarishi sharoitida uning transformatsiya qonuniyatlarini aniqlashga imkon beradi.

O‘zbekiston qurilish sohasining rivojlanishi texnologik bosqichlarga asinxron qo‘shilish bilan xarakterlanadi, bu tarixiy, institutsional va iqtisodiy omillar bilan bog‘liq.

Hozirgi bosqichda innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etishga asoslangan ilg‘or qurilish rivojlanishiga o‘tish kuzatilmoqda.

Oltinchi texnologik bosqichning shakllanishi qurilish sohasining sifat transformatsiyasi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi – bu «aqlli» va barqaror qurilish yechimlarining rivojlanishi bilan bog‘liq.

O‘zbekiston innovatsion qurilish, ayniqsa seysmik chidamli texnologiyalar va energiya tejamkor yechimlar sohasida mintaqaviy markaz shakllantirishda sezilarli salohiyatga ega.

Qurilish sohasini keyingi rivojlantirish fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, shuningdek institutsional muhitni va innovatsiyalarni davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Горбачевская Е. Ю., Селюгина О. Н., Журавлев Р. С. Особенности распространения инноваций в строительстве // Векторы благополучия: экономика и социум. 2019. №2 (33).
2. Морылёв А. С., Толмачев О. М. Технологические уклады и характер их замещения // Вестник Государственного университета просвещения. Серия: Экономика. 2024. №2.
3. Вдовина А. А. Понятие «технологический уклад» в системе экономических категорий и новые технологические уклады общественного развития // Креативная экономика. 2019. Т. 13. № 4. С. 605–618.
4. Глазьев С. Ю., Митяев Д. А., Толкачев С. А. Циклические закономерности развития технологических и мирохозяйственных укладов: монография. М.: КноРус, 2023. 280 с.
5. Глущенко В. В. Теория технологических укладов: концептуальных трансформаций в работе университетов в период шестого технологического уклада // Norwegian Journal of Development of the International Science. 2020. № 40–3. С. 5–15.
6. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Академический проект: Альма Матер, 2015. 642 с.

UDK: 331.108:004.9 (575.1)

AKSIYADORLIK JAMIYATI KORXONALARIDA XODIMLARNI SAMARALI BOSHQARISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЭФФЕКТИВНОМ УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

PROSPECTS FOR THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EFFECTIVE PERSONNEL MANAGEMENT IN JOINT-STOCK COMPANIES

Minojidinova Nafosathon Marufjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
iqtisodiyot fakulteti, FarDU

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiyotda meva-sabzavot marketingini rivojlantirish, savdo infratuzilmasini yaxshilash va xodimlarni boshqarishda raqamli texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Unda agrar sohadagi islohotlar, agrologistika markazlari faoliyati hamda sun’iy intellekt va Big Data kabi texnologiyalarning boshqaruvga ta’siri o‘rganilgan. Shuningdek, xodimlarni boshqarishning 8 ta innovatsion tamoyili va zamonaviy yondashuvlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Meva-sabzavot marketingi, savdo infratuzilmasi, raqamli transformatsiya, HRM, agrologistika, eksport salohiyati, kompetensiya modeli.

В данной статье анализируется развитие маркетинга плодоовощной продукции, совершенствование торговой инфраструктуры и роль цифровой трансформации в управлении персоналом. Изучены реформы в аграрном секторе, эффективность агрологистических центров, а также влияние искусственного интеллекта и Big Data на систему управления. Также освещены 8 инновационных принципов управления сотрудниками и современные подходы, основанные на компетенциях.

Ключевые слова: маркетинг фруктов и овощей, торговая инфраструктура, цифровая трансформация, управление персоналом, агро-логистика, экспортный потенциал, модель компетенций.

This article analyzes the development of fruit and vegetable marketing, the improvement of trade infrastructure, and the role of digital transformation in human resource management. It examines agrarian reforms, the efficiency of agrologistics centers, and the impact of AI and Big Data on management systems. Additionally, the article highlights 8 innovative principles of employee management and modern competency-based approaches.

Keywords: Fruit and vegetable marketing, trade infrastructure, digital transformation, HRM, agro-logistics, export potential, competency model.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda sohaga oid farmon va qarorlarida milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamli transformatsiya asosida rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Xodimlarni boshqarishda kompetensiyaga asoslangan yondashuvni shakllantirish va raqamli yechimlarni integratsiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar butun dunyoda ishchilarni boshqarish usullarini butunlay o‘zgartirib yubormoqda. Endilikda faqat mahsulot ishlab chiqarish emas, balki xodimlar bilan muloqot va tashkiliy ishlar ham to‘liq raqamli tizimlarga o‘tmoqda. Global raqobat kuchaygan sari,

korxonalar omon qolishi uchun raqamli boshqaruvga o‘tishi shart bo‘lib qoldi. Ayniqsa, yirik korxonalarda ishchilarning faoliyatini masofadan turib kuzatish va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilib qaror qabul qilish juda muhim ahamiyatga ega.

Bu o‘zgarishlar nafaqat yangi texnologiyalarni olib kirdi, balki ishchilarga qo‘yiladigan talablarni ham yangiladi. Endi raqamli transformatsiya deganda faqat kompyuterlashishni emas, balki xodimlarning bilim va qobiliyatiga yangicha sarmoya kiritishni tushunish kerak. Texnologiyalar juda tez rivojlanayotgani sababli, ish bozori va xodimlar bu o‘zgarishlarga moslashishda qiynalishi mumkin. Shuning uchun ham eski boshqaruv usullarini qayta ko‘rib chiqish va ularni zamonaviy sharoitga moslashtirish bugungi kunning asosiy talabidir.

Raqamli transformatsiyaning kadrlar boshqaruviga ta’sirini aniqlash uchun tizimli tahlil va prognostika modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Ishlab chiqarishning servislashuvi va Big Data tahlili asosida xodimlarga qo‘yiladigan yangi kompetensiya talablari deduktiv yondashuv orqali shakllantirildi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarning mehnat bozoridagi inersiya holatlariga ta’siri qiyosiy-mantiqiy tahlil vositasida o‘rganildi.

Zamonaviy texnologiyalar xodimlar boshqaruvidagi asosiy funksiyalarni, jumladan, mehnat resurslarini rejalashtirish, kadrlarni yollash va tanlab olish, ularning ish samaradorligini kuzatish, mukofotlash tizimlarini shakllantirish, shuningdek, xodimlarning sog‘lig‘i va mehnat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha jarayonlarni soddalashtiradi. Shu bilan bir qatorda, raqamlashtirish inson resurslarini boshqarishga yangicha yondashuvni, yangi malaka va kompetensiyalarni talab qiluvchi tizimni shakllantirmoqda.

Prognozlarga ko‘ra, 2025-yilga borib Yevropada onlayn tranzaksiyalar 20 baravarga oshib, bandlik kamida 17 foizga ko‘payadi. 2015-yilda esa startaplarning 46 foizi ma’lumotlar tahlili va bulutli texnologiyalar yo‘nalishida faoliyat yuritgan (sitatada saqlansin). Bu inson resurslari sohasida texnologik innovatsiyalar muhim ahamiyat kasb etayotganini ko‘rsatadi.

Xalqaro tendensiyalar bilan bir qatorda, O‘zbekiston misolida ham raqamli texnologiyalarni iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga joriy etish jarayonlari bilan bog‘liq tizimli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Raqamlashtirish natijasida mehnat bozorida yuzaga kelayotgan dinamik o‘zgarishlar kadrlar salohiyatini ilmiy asosda prognozlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirdi. Bu esa inson kapitaliga oid strategik rejalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Yangi iqtisodiy sharoitlarda xodimlarni boshqarish samaradorligini oshirish, yuqori malakali kadrlar bilan ishlash tizimini shakllantirish maqsadida raqamli yechimlar asosida boshqaruvning barcha bosqichlariga — kadrlarni shakllantirish, ulardan samarali foydalanish va rivojlantirish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatuvchi innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar, jumladan, sun’iy intellekt (AI), katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash texnologiyalari, robototexnika, avtonom transport tizimlari, uchuvchisiz qurilmalar, ijtimoiy media platformalari hamda 3D bosma yechimlar mehnat bozorining mazmun-mohiyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish turli kasbiy faoliyat turlari doirasida mehnat unumdorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Mamlakatlar miqyosida iqtisodiy o‘sish sur’atlari tobora raqamlashtirish darajasi bilan uyg‘unlashib borayotgani mazkur jarayonni barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida baholash imkonini beradi.

To‘qimachilik va yengil sanoat tarmoqlari iqtisodiyotning ko‘plab boshqa sohalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning mahsulotlari iste’mol bozori, xomashyo ta’minot zanjiri hamda savdo infratuzilmasida muhim o‘rin egallaydi. Xususan, nooziq-ovqat tovarlari segmentida mazkur sohaning keng qamrovliligi, ulgurji va chakana savdo jarayonlaridagi faol ishtiroki uni strategik ahamiyatga ega tarmoq sifatida namoyon etadi.

Zamonaviy ishlab chiqarish amaliyotida sanoat interneti (ITS Internet), sun’iy intellekt, GPS/GLONASS navigatsiya tizimlari, blokcheyn texnologiyalari, shuningdek, Convoy va Flexport kabi raqamli platformalar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yechimlar boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, biroq ularni joriy etishdan oldin iqtisodiy samaradorlikni har tomonlama baholash muhim hisoblanadi.

Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonida innovatsiyalarga bo‘lgan talabning nisbatan pastligi, inson kapitalining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda ta’lim tizimining global mehnat bozori talablariga to‘liq mos emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Bunday sharoitda raqamli iqtisodiyot mehnat bozori transformatsiyasini tezlashtirib, yangi kompetensiyalar va zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talab etmoqda. Natijada, biznes jarayonlarni raqamlashtirish kadrlar siyosati va kompetensiya modellarini qayta ko‘rib chiqish hamda yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

1-rasm. Aksiyadorlik jamiyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida xodimlarni samarali boshqarish mexanizmi

Raqamlashtirishning xodimlarni boshqarish tizimiga ta’sir ko‘rsatishi natijasida muayyan xavf-xatarlar va salbiy holatlar yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. Bunday tahdidlarni maxsus ijtimoiy va iqtisodiy mexanizmlarni qo‘llash orqali bartaraf etish raqamlashtirish jarayonidan kutilayotgan ijobiy natijalarga erishishning asosiy garovidir (1-rasm). Agarda xodimlarda zamonaviy texnologiyalarga nisbatan ishonchsizlik kayfiyati bo‘lsa yoki ularni ishlatish uchun zaruriy bilim va malaka yetishmasa, bu o‘zaro aloqalarning samarali yo‘lga qo‘yilishiga jiddiy to‘sqinlik qilishi mumkin. Bunda korxonaning istalgan pog‘onasida faoliyat yuritayotgan xodim tizimning sust ishlashiga sabab bo‘luvchi zaif nuqtaga aylanishi hech gap emas.

Raqamli transformatsiya davrida xodimlarni boshqarishning unumli tizimini yaratish hozirgi zamon iqtisodiyotining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi. Bu jarayonda boshqaruv ishlarini raqamli texnologiyalar yordamida avtomatlashtirish hamda har bir qarorni aniq tahliliy ma’lumotlarga tayangan holda qabul qilish o‘ta muhimdir. Shu bilan birga, xodimlarning professional kompetensiyasini muntazam oshirib borish va boshqaruvda moslashuvchan tamoyillarni tatbiq etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Buning natijasida korxonalarda umumiy ish samaradorligi yuksaladi va mavjud inson kapitalidan oqilona hamda unumli foydalanish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Raqamli transformatsiya jarayonida xodimlarni boshqarish tizimini shakllantirishning fundamental asoslari sakkizta asosiy tamoyildan iborat bo‘lib, ularning har biri tizim barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi (2-rasm). Kadrlar intellektual salohiyatini muntazam oshirib borish va inson resurslarini boshqarishda qo‘llaniladigan strategik yondashuvlar korxonaning nafaqat iqtisodiy

samaradorligini, balki innovatsion taraqqiyot sur’atlari va ijtimoiy barqarorlik mezonlarini ham qamrab olishi zarur.

2-rasm. Raqamli davrda xodimlarni samarali boshqarish tamoyillari

Raqamli transformatsiya jarayonida inson kapitalini yangi texnologik talablarga moslashtirish uchun boshqaruvning moslashuvchan mexanizmlarini va raqamli madaniyatni shakllantirish zarur. Bu jarayon Big Data tahlillari yordamida mehnat unumdorligini optimallashtirish hamda xodimlarning professional kompetensiyalarini tizimli ravishda transformatsiya qilishni nazarda tutadi. Zamonaviy korxonalarda boshqaruvni rentabellik, innovatsionlik, uzluksizlik va mas’uliyat kabi tamoyillar asosida tashkil etish strategik ustunlikka erishishning asosiy omilidir. Tizimning har bir bo‘g‘inida ilmiy asoslangan va inklyuziv yondashuvlarning qo‘llanilishi ichki resurslardan maksimal darajada foydalanish hamda yuqori samaradorlikni ta’minlash imkonini beradi.

Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli transformatsiya va innovatsion marketing barcha strategik tarmoqlarning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Sun’iy intellekt, Big Data hamda Convoy va Flexport kabi raqamli logistika platformalari savdo zanjirida operatsion samaradorlik va shaffoflikni oshiradi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarish an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaga asoslangan modelga o‘tishni talab etadi. Bu esa korxonalarda innovatsion muhit yaratish va xodimlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Strategik jihatdan esa meva-sabzavot va sanoat mahsulotlari eksportini rivojlantirish uchun ishlab chiqarish bilan birga savdo infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarni joriy etish muhimdir. Inson resurslari va raqamli texnologiyalar uyg‘unligi esa iqtisodiy barqarorlikni ta’minlab, agrar sohada o‘sish va eksport salohiyatini kengaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, texnologiya va inson kapitalining integratsiyasi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirib, milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi” to‘g‘risidagi PF–6079-son Farmoni.
2. Васильев М. Есть такая специальность – логистик // Логинфо. 2001. № 4.
3. Афанасьев, М. А. Цифровая трансформация процесса управления знаниями / Образование. Наука. Научные кадры.2018. № 3.С. 137– 142.
4. Б. Л. Еремина «Управление персоналом». Учебник, 3-изд.2017 год.
5. Иванова С. «Искусство подбора персонала: Как оценить человека за час». Учебник, 2022.
6. Nasridinovna, T. O. (2026). Development process of gastronomic tourism sector with digital technologies in ferghana valley. Shokh Articles Library, 1(1).
7. Nasridinovna, T. O. (2026). Competitiveness factors and effective management mechanisms of tourist business. Shokh library, 1(1).

UDK:334.722

XORAZM VILOYATI IQTISODIYOTIDA KICHIK BIZNESNING O‘RNI

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА В ЭКОНОМИКЕ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ

THE ROLE OF SMALL BUSINESS IN THE ECONOMY OF KHOREZM REGION

Ruzmetova Iroda Yangiboyevna Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznesning o‘rni va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Uning hududiy iqtisodiy o‘sishga ta’siri baholanadi. Tadqiqot natijasida kichik biznesni rivojlantirish yo‘nalishlari hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, mintaqaviy iqtisodiyot, iqtisodiy o‘sish, YAIM, rivojlanish tendensiyalari, bandlik, tadbirkorlik faoliyati, iqtisodiy samaradorlik, hududiy rivojlanish.

В данной статье анализируются роль и тенденции развития малого бизнеса в экономике Хорезмской области. Оценивается его влияние на региональный экономический рост. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по развитию малого бизнеса и повышению его эффективности.

Ключевые слова: Малый бизнес, региональная экономика, экономический рост, ВРП, тенденции развития, занятость, предпринимательская деятельность, экономическая эффективность, региональное развитие.

This article analyzes the role and development trends of small business in the economy of the Khorezm region. Its impact on regional economic growth is assessed. Based on the research results, practical recommendations for the development of small business and improvement of its efficiency are proposed.

Keywords: Small business, regional economy, economic growth, GRP (Gross Regional Product), development trends, employment, entrepreneurial activity, economic efficiency, regional development.

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida kichik biznes iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes subyektlari iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda innovatsion faoliyatni jadallashtirishda muhim rol o‘ynaydi [1]. Kichik biznesning moslashuvchanligi va tezkor qaror qabul qilish imkoniyatlari uni iqtisodiy tizimning barqarorligini ta’minlovchi asosiy segmentlardan biriga aylantiradi [2].

Mintaqaviy iqtisodiyot nuqtai nazaridan qaralganda, kichik biznes hududiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. U mahalliy resurslardan samarali foydalanish, aholining bandligini oshirish va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga xizmat qiladi [3]. Ayniqsa, iqtisodiyoti tarkibiy jihatdan diversifikatsiya qilinayotgan hududlarda kichik biznesning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston hududlarida, jumladan, Xorazm viloyatida kichik biznesning rivojlanish tendensiyalarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xorazm viloyati iqtisodiyoti agrar-sanoat yo‘nalishiga ega bo‘lib, unda kichik biznes subyektlari ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va savdo sohalarida faoliyat yuritadi. Ushbu sektorning rivojlanishi hududiy yalpi mahsulot hajmining oshishiga, bandlik darajasining yaxshilanishiga va aholining daromadlarini ko‘payishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, kichik biznesning iqtisodiy o‘sishga ta’sir darajasini ilmiy asosda baholash zarurati mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznes rivojlanishining asosiy tendensiyalarini aniqlash hamda uning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholashdan iborat. Tadqiqot natijalari asosida hududda kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Xorazm viloyatida 2026- yilning 1-yanvar holatiga faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 23 465 tani tashkil etdi (1-rasm).

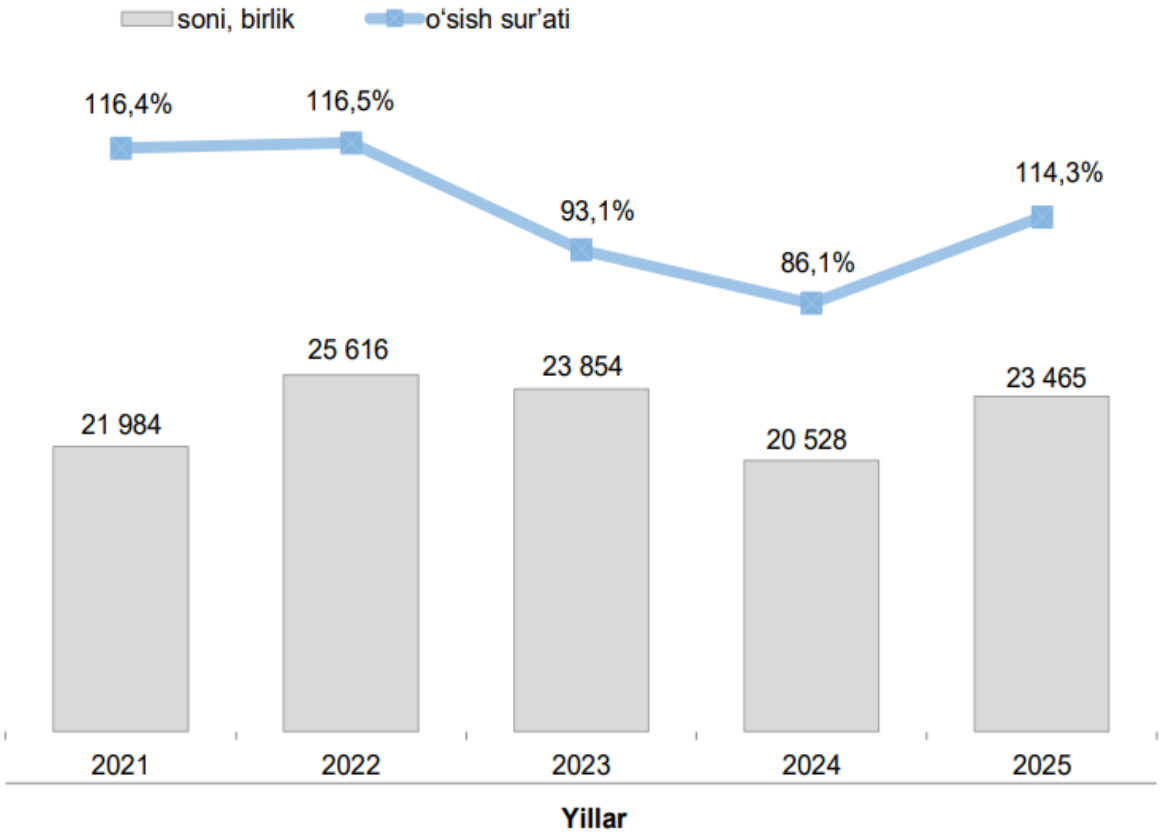

1-rasm. Xorazm viloyatida faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni [4]

Yuqoridagi rasmda Xorazm viloyatidagi 2021–2025 yillar davomida faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar sonining dinamikasini hamda ularning o‘sish sur’atlari ifodalangan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur davrda kichik biznes subyektlari soni notekis, ammo umumiy holda o‘sish tendensiyasiga ega.

Jumladan, 2021-yilda korxonalar soni 21984 tani tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 25616 taga yetib, sezilarli o‘sish (116,5%) kuzatilgan. Bu davrda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati, imtiyozlar va tadbirkorlik muhitining yaxshilanishi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq 2023-yilda korxonalar soni 23854 taga kamayib, o‘sish sur’ati 93,1% ni tashkil etgan. Bu holat tashqi va ichki iqtisodiy omillar, jumladan, resurslar taqchilligi yoki bozor talabidagi o‘zgarishlar bilan izohlanishi mumkin.

2024-yilda esa pasayish yanada kuchayib, korxonalar soni 20528 taga tushgan va o‘sish sur’ati 86,1% ga pasaygan. Ushbu davrni iqtisodiy “sekinlashuv bosqichi” sifatida baholash mumkin. Ammo 2025-yilda ijobiy tiklanish kuzatilib, korxonalar soni 23465 taga yetgan va o‘sish sur’ati 114,3% ni tashkil etgan. Bu esa kichik biznesning yuqori moslashuvchanligi va iqtisodiy sharoitlarga tez adaptatsiya qila olish xususiyatini tasdiqlaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes sektori Xorazm viloyati iqtisodiyotida dinamik rivojlanayotgan, biroq tashqi ta’sirlarga sezgir tizim hisoblanadi. Uning barqaror o‘sishini ta’minlash uchun institutsional qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish hamda raqamli va eksport yo‘nalishlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi rasmda 2026 – yil 1-yanvar holatiga YAHM tarkibida kichik tadbirkorlik subyektlarining ulushi aks etgan. 71,6 % ni tashkil qilib, 2024- yilning tegishli davriga nisbatan 1,2 % ga pasaygan.

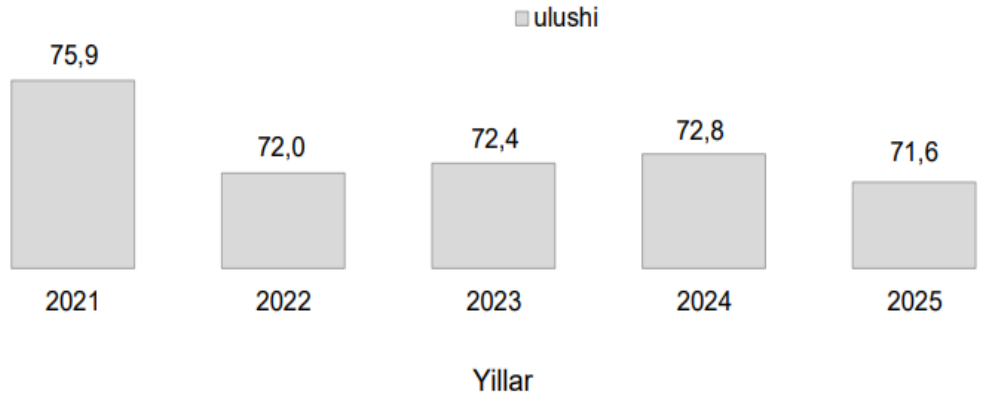

2-rasm. Xorazm viloyatidagi kichik biznes subyektlarining YAIMdagi ulushi dinamikasi [4]

Tahlillarga ko‘ra 2021–2025-yillar davomida Xorazm viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlarining hududiy YAIMdagi ulushi nisbatan barqaror bo‘lsa-da, ayrim tebranishlar kuzatilgan. 2021-yilda kichik biznesning YAIMdagi ulushi 75,9% ni tashkil etib, eng yuqori darajada qayd etilgan. Bu davrda kichik tadbirkorlik hudud iqtisodiyotining asosiy drayveri sifatida namoyon bo‘lgan. Biroq 2022-yilda ushbu ko‘rsatkich 72,0% ga pasaygan, ya’ni 3,9 foiz punktga kamaygan. Bu pasayish iqtisodiyotning boshqa sektorlarida, xususan, yirik sanoat yoki davlat investitsiyalari ulushining oshishi bilan izohlanishi mumkin.

2023–2024 yillarda esa kichik biznes ulushi mos ravishda 72,4% va 72,8% ga yetib, ijobiy tiklanish tendensiyasini ko‘rsatadi. Bu davrda kichik biznesning moslashuvchanligi va ichki bozor talabiga tez javob bera olishi muhim rol o‘ynagan. 2025-yilda esa ulush biroz kamayib, 71,6% ni tashkil etgan, bu esa iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlar davom etayotganini anglatadi.

Dinamik tahlil natijalari kichik tadbirkorlik Xorazm viloyati YAIMining asosiy qismini shakllantirayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, uning ulushidagi tebranishlar iqtisodiyotning diversifikatsiyalanishi va boshqa sektorlarning faollashuvi bilan chambarchas bog‘liqdir.

2026-yil 1-yanvar holatiga kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 9114,9 mlrd so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarildi yoki sanoat ishlab chiqarishi umumiy hajmining 26,6 % ini tashkil etdi (3-rasm).

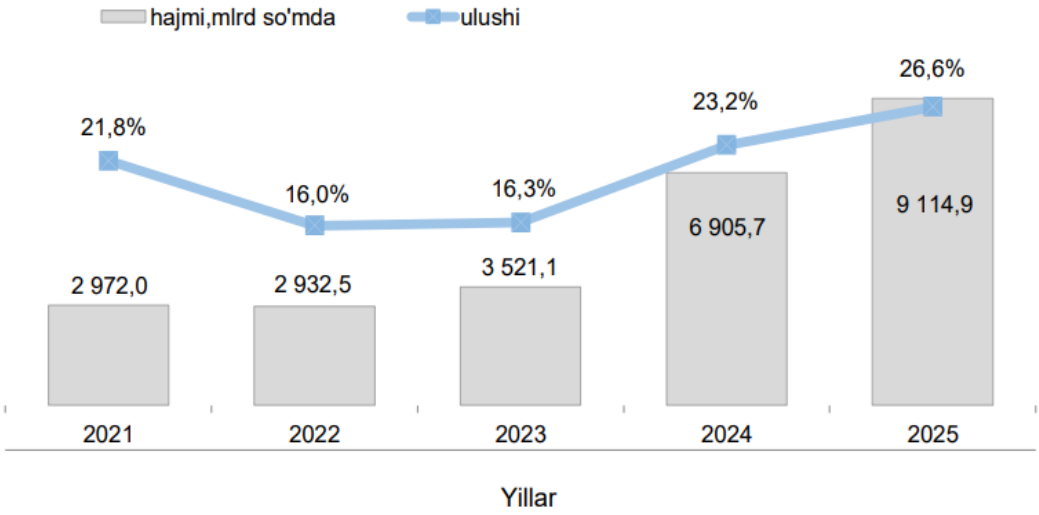

3-rasm. Xorazm viloyatida kichik biznes subyektlari tomonidan amalga oshirilgan sanoat ishlab chiqarishi faoliyati dinamikasi [4]

Ushbu ko‘rsatkich tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2021–2025 yillar davomida kichik tadbirkorlikning sanoat ishlab chiqarishidagi ishtiroki sezilarli darajada o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan.

Xususan, 2021-yilda ishlab chiqarish hajmi 2972,0 mlrd so‘mni tashkil etib, ulushi 21,8% bo‘lgan bo‘lsa, 2022-yilda hajm deyarli o‘zgarmagan (2932,5 mlrd so‘m), ammo ulushi 16,0% ga keskin pasaygan. Bu holat yirik sanoat korxonalarining faollashuvi yoki umumiy sanoat hajmining tezroq o‘sishi bilan izohlanadi. 2023-yilda kichik tadbirkorlikning sanoat ishlab chiqarish hajmi 3521,1 mlrd so‘mga yetib, ulushi 16,3% ni tashkil etgan bo‘lib, bu bosqichda tiklanish jarayoni boshlanganini ko‘rsatadi.

2024–2025 yillarda esa keskin o‘sish kuzatiladi. Jumladan, 2024-yilda ishlab chiqarish hajmi 6905,7 mlrd so‘mga yetib, ulushi 23,2% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda bu ko‘rsatkich 9114,9 mlrd so‘mga va ulushi 26,6% ga yetgan. Mazkur o‘sish kichik biznes subyektlarining sanoat tarmog‘idagi rolini kuchayib borayotganini, ularning ishlab chiqarish salohiyati va texnologik imkoniyatlari kengayib borayotganini anglatadi.

Dinamik tahlil natijalari kichik tadbirkorlik subyektlari Xorazm viloyati sanoat ishlab chiqarishida tobora muhim o‘rin egallab borayotganini ko‘rsatadi. Ushbu ijobiy tendensiyani saqlab qolish uchun kichik biznesni sanoat kooperatsiyasiga keng jalb qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarur hisoblanadi.

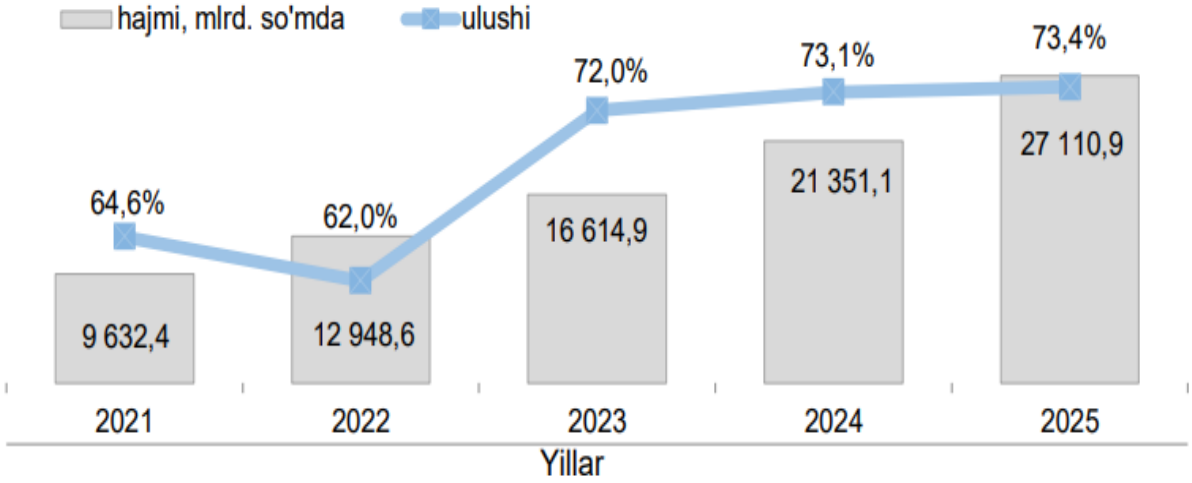

4-rasm. Kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi va jami hajmidagi ulushi dinamikasi [4]

Mazkur rasmda 2021–2025 yillar davomida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi va uning jami hajmdagi ulushi dinamikasi aks ettirilgan. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xizmatlar hajmi yildan-yilga barqaror o‘sish tendensiyasiga ega. Jumladan, 2021-yilda xizmatlar hajmi 9632,4 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib bu ko‘rsatkich 27110,9 mlrd so‘mga yetib, qariyb 2,8 barobar oshgan.

Ulush ko‘rsatkichiga e’tibor qaratilsa, 2021-yildagi 64,6% dan 2022-yilda 62,0% gacha pasayish kuzatilgan, bu esa xizmatlar bozorida boshqa sektorlarning faollashganini bildiradi. Biroq 2023-yildan boshlab ijobiy o‘sish qayd etilib, 72,0% ga yetgan va keyingi yillarda 73,4% gacha oshgan. Kichik tadbirkorlik xizmatlar sohasida yetakchi o‘rin egallab, hududiy iqtisodiyotda xizmatlar sektorining asosiy drayveriga aylanganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Xorazm viloyati iqtisodiyotida kichik biznes muhim o‘rin egallab, iqtisodiy o‘sish va bandlikni ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tahlillar ushbu sektorning barqaror rivojlanayotganini, biroq ayrim tebranishlarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Shu bois, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish zarur. Xususan, imtiyozli kreditlar hajmini oshirish, soliq yukini kamaytirish, raqamli xizmatlarni kengaytirish hamda eksport faoliyatini rag‘batlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu chora-tadbirlar kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi va samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. David J. Storey. (2016). Understanding the Small Business Sector. Routledge.
2. Paul Burns. (2016). Entrepreneurship and Small Business. Palgrave Macmillan.
3. Zoltan J. Acs. (2006). How is Entrepreneurship Good for Economic Growth? Innovations Journal.
4. https://www.xorazmstat.uz/

UDK:338.242

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING TARMOQLAR RIVOJIDAGI O‘RNI

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ОТРАСЛЕЙ

THE ROLE OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIES

Qudratov Dilmurod TDTU talabasi
Ismoilov Azizbek TDTU talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat iqtisodiyotining tarmoqlar rivojidagi muhim o‘rnini o‘rganadi. Unda ushbu subyektlarning iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda innovatsiyalarni joriy etishdagi hissasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ular raqobat muhitini shakllantirish va bozor samaradorligini oshirishda asosiy omil ekanligi ko‘rsatiladi. Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda ularning tarmoqlar rivojiga ta’sirini kuchaytirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Kichik biznes, Xususiy tadbirkorlik, Tarmoq rivoji, Iqtisodiy o‘sish, Bandlik, Innovatsiya, Raqobat, Iqtisodiyot

Данная статья исследует ключевую роль малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии отраслей национальной экономики. В ней анализируется их значительный вклад в обеспечение экономического роста, создание новых рабочих мест и внедрение инноваций. Также подчеркивается их важность в формировании конкурентной среды и повышении эффективности рынка. В статье рассматриваются механизмы поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства, а также предлагаются рекомендации по усилению их положительного влияния на отраслевое развитие.

Ключевые слова: Малый бизнес, Частное предпринимательство, Развитие отраслей, Экономический рост, Занятость, Инновации, Конкуренция, Экономика

This article examines the crucial role of small business and private entrepreneurship in the development of various sectors within the national economy. It analyzes their significant contribution to ensuring economic growth, creating new job opportunities, and fostering innovation. Furthermore, the study highlights their importance in shaping a competitive environment and enhancing market efficiency. The article also discusses mechanisms for supporting small business and private entrepreneurship, offering proposals to strengthen their positive impact on sector development.

Keywords: Small Business, Private Entrepreneurship, Sector Development, Economic Growth, Employment, Innovation, Competition, Economy

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jahon iqtisodiyotining, O‘zbekistonning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynab, so‘nggi yillarda mamlakat iqtisodiy o‘sishining asosiy

drayveriga aylandi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta'kidlashicha, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi [1]. O‘zbekistonda so‘nggi besh yilda kichik va o‘rta biznes subyektlari soni ikki barobar oshib, 10,5 million kishini (umumiy ishchi kuchining 74 foizi) ish bilan ta'minladi, 2024 yilda YaIMning 54,3 foizini tashkil etdi [1]. O‘tgan o‘n yillikda YaIMdagi ulush 31,1 foizdan 52,5 foizga, bandlikdagi ulush esa 49,7 foizdan 74,5 foizga ko‘tarilgani bu o‘sishning yaqqol dalilidir, tadbirkorlik esa uy xo‘jaliklari daromadlarining 47 foizdan ortig'ini tashkil etmoqda [2].

O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi uchun mustahkam qonunchilik bazasi yaratilgani [2] ushbu nazariy asoslarning amaliy ifodasidir. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar takomillashtirildi, mulkchilik huquqlari himoyasi kuchaytirildi va shartnomaviy munosabatlarning barqarorligi ta’minlandi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri, avvalo, bandlikni ta’minlash orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbekistonda so‘nggi besh yilda kichik va o‘rta biznes subyektlari soni ikki barobar oshib, jami ishchi kuchining 74 foizini, ya’ni 10,5 million kishini ish bilan ta’minladi [1]. O‘tgan o‘n yillikda bandlikdagi ulush 49,7 foizdan 74,5 foizga ko‘tarilgani [2] ushbu sektorning mehnat bozori uchun strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. Kichik korxonalar ko‘pincha yirik sanoat korxonalari yetib bormaydigan chekka hududlarda ham ish o‘rinlari yaratadi, bu esa hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishga yordam beradi. Ular, ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun tadbirkorlik faoliyatini boshlash imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytiradi va daromadlar tengsizligini kamaytirishga xizmat qiladi. Kichik biznes tomonidan yaratilayotgan ish o‘rinlari nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham muhimdir, chunki ular ko‘pincha moslashuvchan ish sharoitlari va kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlarini taklif etadi.

Yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibidagi ulush ham kichik biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini yaqqol ko‘rsatadi. 2024 yilda kichik biznesning YaIMdagi ulushi 54,3 foizni tashkil etdi [1], o‘tgan o‘n yillikda esa bu ko‘rsatkich 31,1 foizdan 52,5 foizga ko‘tarilgan edi [2]. Bu o‘sish sur’atlari mamlakat iqtisodiy o‘sishining asosiy drayveri aynan ushbu sektor ekanligini tasdiqlaydi. Kichik korxonalar iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda, ya’ni bir yoki bir nechta asosiy tarmoqlarga qaramlikni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular yangi bozor segmentlarini egallash, iste’molchilar talabini qondirish va mahalliy resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Bundan tashqari, kichik biznes innovatsiyalarni rag‘batlantirib, raqobat muhitini kuchaytiradi, bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Tadbirkorlik faoliyati uy xo‘jaliklari daromadlarining 47 foizdan ortig‘ini tashkil etishi [2] aholi farovonligini oshirishda kichik biznesning bevosita ta’sirini ko‘rsatadi.

Tarmoqlar kesimida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rni juda xilma-xil. Xizmat ko‘rsatish sohasi an’anaviy ravishda kichik biznes uchun eng qulay va keng tarqalgan yo‘nalish hisoblanadi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, qadoqlash va sotish bilan shug‘ullanuvchi kichik korxonalar qo‘shimcha qiymat yaratib, eksport salohiyatini oshirishga yordam beradi. Sanoat sohasida esa kichik korxonalar yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, qurilish materiallari ishlab chiqarish va yirik korxonalar uchun komponentlar yetkazib berishda faol ishtirok etadi. Ular ko‘pincha tor ixtisoslashgan mahsulotlar ishlab chiqarishga e’tibor qaratib, bozorning o‘ziga xos talablarini qondiradi. Qurilish sohasida kichik pudrat tashkilotlari va yakka tartibdagi tadbirkorlar kichik va o‘rta hajmdagi loyihalarni amalga oshirib, infratuzilmani rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Eksport faoliyatida ham kichik biznesning ulushi ortib bormoqda, mamlakatning eksport hajmini 9 milliard dollardan 12 milliard dollarga yetkazish maqsad qilingan [1] bu borada kichik korxonalarning rolini yanada oshirishni talab etadi.

Kichik biznes subyektlari o‘z faoliyatida bir qator muammolarga duch keladi. Moliyaviy resurslarga kirishdagi cheklovlar eng asosiy to‘siqlardan biridir. Garchi davlat tomonidan 22 trillion so‘m imtiyozli resurslar ajratilayotgan bo‘lsa-da, yoshlar va ayollar tadbirkorligi uchun foiz stavkalari 2 foizga pasaytirilgan bo‘lsa-da [1], ko‘plab kichik korxonalar hali ham kredit olishda garov ta’minoti

yetishmasligi, yuqori foiz stavkalari va banklarning byurokratik talablari bilan bog‘liq qiyinchiliklarga duch keladi. Yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlari uchun 150 million so‘mgacha, oilaviy tadbirkorlik uchun esa 50 million so‘mgacha garovsiz kreditlar ajratilishi [1] vaziyatni yaxshilashga qaratilgan muhim qadamdir, ammo bu imkoniyatlardan foydalanishda tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligi va biznes rejalashtirish ko‘nikmalari yetishmasligi ham muammo bo‘lib qolmoqda.

Inson kapitali va infratuzilma bilan bog‘liq muammolar ham dolzarbdir. Kichik korxonalar ko‘pincha malakali ishchi kuchi, menejment ko‘nikmalari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch keladi. Tadbirkorlik ta’limi va konsalting xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoj yuqori. Infratuzilma, xususan, logistika, energetika va raqamli infratuzilmadagi kamchiliklar kichik biznesning samaradorligini pasaytiradi. Garchi infratuzilmani rivojlantirish uchun 1,5 trillion so‘m ajratilgan bo‘lsa-da [1], chekka hududlarda bu muammolar hali ham saqlanib qolmoqda. Bozorga kirishdagi cheklovlar, yirik korxonalar bilan raqobat va ta’minot zanjirlariga integratsiyalashuvdagi qiyinchiliklar ham kichik biznes uchun jiddiy to‘siqlardir.

Davlatning qo‘llab-quvvatlash siyosati kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda bu borada keng qamrovli dasturlar va chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta’kidlashicha, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi [1]. 2025 yilga qadar sektorni qo‘llab-quvvatlash uchun 10 milliard dollarlik kompleks dastur rejalashtirilgan bo‘lib, joriy yilda 120 trillion so‘m resurslar ajratilmoqda [1]. Bu mablag‘lar kichik biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirishga, yangi loyihalarni ishga tushirishga va mavjudlarini modernizatsiya qilishga qaratilgan. Xususan, yoshlar va ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilib, ular uchun imtiyozli kreditlar va foiz stavkalari pasaytirilmoqda [1].

"Biznesni rivojlantirish banki" ATB kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning asosiy institutsional mexanizmi sifatida faoliyat yuritmoqda [4]. Bank orqali moliyaviy va institutsional yordam, tadbirkorlarni o‘qitish va konsalting xizmatlari taqdim etilmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 20 yanvardagi 37-sonli qarori bilan "Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash" kompleks dasturi amalga oshirilmoqda [4]. Dastur doirasida tadbirkorlarga qisqa va o‘rta muddatli amaliy biznes treninglari o‘tkazilib, ularni muvaffaqiyatli tamomlaganlarga moliyaviy va konsalting yordami ko‘rsatilmoqda. "Biznes portal" orqali barcha jarayonlar, jumladan, loyihalarni ko‘rib chiqish va moliyalashtirish soddalashtirilgan tartibda amalga oshirilmoqda [4]. Shuningdek, "Biznesni rivojlantirish banki" ATBga 223 milliard so‘m subordinar qarz ajratilgani [4] uning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Davlatning qo‘llab-quvvatlash siyosati nafaqat moliyaviy yordamni, balki qonunchilik va tartibga solish sohasidagi islohotlarni ham o‘z ichiga oladi. Tadbirkorlikni ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlari soddalashtirildi, davlat bojlari kamaytirildi va kichik korxonalar uchun faoliyat turlari kengaytirildi [2]. Yangi tashkil etilgan kichik firmalar uch yil muddatga rejalashtirilgan soliq tekshiruvlaridan ozod etilgan, soliq qonunchiligiga rioya etuvchi bizneslar uchun esa uch yil davomida soliq tekshiruvlari taqiqlangan [2]. Bu choralar tadbirkorlik muhitini yaxshilashga va biznes yuritish xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan. Davlat mulklarini biznes subyektlariga auksion orqali sotish va fermerlarning 1 trillion so‘mlik soliq jarimalarini bekor qilish [1] ham tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirishga qaratilgan muhim qadamlardir.

Xalqaro tajriba kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda turli samarali modellarni taklif etadi. Masalan, Germaniyaning "Mittelstand" modeli kichik va o‘rta korxonalarning innovatsion salohiyatini, eksportga yo‘naltirilganligini va kasbiy ta’lim tizimi bilan integratsiyasini ta’minlashga qaratilgan. Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlar esa texnologik parklar, inkubatsiya markazlari va venchur kapital fondlari orqali startaplar va yuqori texnologiyali kichik biznesni faol qo‘llab-quvvatlaydi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari kichik va o‘rta biznes uchun moliyaviy kafolat sxemalari, eksportni rag‘batlantirish dasturlari va raqamli transformatsiya bo‘yicha subsidiyalar taklif etadi. Ushbu tajribalar O‘zbekiston uchun moliyaviy resurslarga kirishni yaxshilash, innovatsion ekotizimni rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish va raqamli ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim saboq bo‘lishi mumkin. Xususan, xalqaro moliya tashkilotlari, jumladan, Osiyo taraqqiyot banki (OTB),

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) va Fransiya taraqqiyot agentligi (FTA) tomonidan 470 million dollarlik besh yillik strategiya [1] O‘zbekistonning xalqaro tajribani o‘rganish va joriy etishga bo‘lgan intilishini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqot kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning O‘zbekiston iqtisodiyotidagi hal qiluvchi o‘rnini, uning bandlikni ta’minlash, YaIMni oshirish va tarmoqlarni diversifikatsiya qilishdagi asosiy drayver ekanligini tasdiqladi. Davlatning keng qamrovli qo‘llab-quvvatlash siyosati, moliyaviy yordam va qonunchilik islohotlari sektor rivojiga mustahkam zamin yaratmoqda. Biroq, moliyaviy resurslarga kirishdagi cheklovlar, ma’muriy to‘siqlar va inson kapitali bilan bog‘liq muammolar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ularni samarali bartaraf etish va ilg‘or xalqaro tajribani joriy etish orqali sektorning barqaror o‘sishini ta’minlash mamlakatning kelgusi iqtisodiy taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Blackburn, R., De Clercq, D., & Heinonen, J. (Eds.). Palgrave Tadbirkorlik global iqtisodiyotlarda qo‘llanmasi. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
2. Audretsch, D. B., & Belitski, M. Tadbirkorlik va Iqtisodiy rivojlanish: Global nuqtai nazar. Cham: Springer, 2021.
3. Dana, L. P., & Ratten, V. (Muharrirlar.). Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda innovatsiya va tadbirkorlik. Abingdon: Routledge, 2022.
4. Audretsch, D. B., & Belitski, M. "Tadbirkorlikning iqtisodiy rivojlanishdagi roli: Global nuqtai nazar." Tadbirkorlik Tashabbuslari Anglashlari Jurnali, vol. 15, e00234, 2021.

UDK:336.22

SOLIQ MA’MURIYATCHILIGINI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINI BARQAROR OSHIRISH YO‘LLARI

ПУТИ УСТОЙЧИВОГО УВЕЛИЧЕНИЯ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ

WAYS OF SUSTAINABLE INCREASE IN STATE BUDGET REVENUES BY IMPROVING TAX ADMINISTRATION

Qodirov Hasan Do‘stqobilovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Moliya va turizm kafedrasi o‘qituvchisi
https://orcid.org/0009-0007-6129-5446

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish orqali davlat byudjeti daromadlarini barqaror oshirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda soliq bazasini kengaytirish, to‘lov intizomini kuchaytirish, raqamli nazorat va riskka asoslangan boshqaruv mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Tahlil natijalariga ko‘ra, byudjet daromadlarini oshirish soliq stavkalarini ko‘tarish emas, balki samarali va shaffof soliq ma’muriyatchiligini yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar. soliq ma’muriyatchiligi, davlat byudjeti, byudjet daromadlari, soliq bazasi, soliq yig‘iluvchanligi, raqamlashtirish, riskka asoslangan nazorat, soliq qarzdorligi, fiskal barqarorlik, O‘zbekiston.

В данной статье анализируются теоретические и практические основы устойчивого увеличения доходов государственного бюджета путем совершенствования налогового

администрирования в Узбекистане. В исследовании рассматриваются механизмы расширения налоговой базы, укрепления платежной дисциплины, цифрового контроля и управления на основе рисков. Согласно результатам анализа, увеличение бюджетных доходов осуществляется не за счет повышения налоговых ставок, а путем внедрения эффективного и прозрачного налогового администрирования.

Ключевые слова: налоговое администрирование, государственный бюджет, доходы бюджета, налоговая база, собираемость налогов, цифровизация, риск-ориентированный контроль, налоговая задолженность, фискальная устойчивость, Узбекистан.

This article analyzes the theoretical and practical foundations for the sustainable increase of state budget revenues through the improvement of tax administration in Uzbekistan. The study examines mechanisms for expanding the tax base, strengthening payment discipline, digital control, and risk-based management. According to the results of the analysis, increasing budget revenues is achieved not by raising tax rates, but through the implementation of effective and transparent tax administration.

Keywords: tax administration, state budget, budget revenues, tax base, tax collectability, digitalization, risk-based control, tax debt, fiscal stability, Uzbekistan.

Davlat byudjeti daromadlarining barqaror o‘sishi makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va ijtimoiy majburiyatlarni bajarishning moddiy asosi hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, daromadlarning uzoq muddatli o‘sishi soliq stavkalarini oshirish bilan emas, balki soliq ma’muriyatchiligi sifati, soliq bazasining kengligi va nazorat mexanizmlarining aniqligi bilan ta’minlanadi. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yilga mo‘ljallangan soliq-byudjet siyosatida ham soliq yukini pasaytirish va tizimni soddalashtirish iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti sifatida belgilangan.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda soliq ma’muriyatchiligiga yondashuv tubdan o‘zgardi. Endilikda asosiy e’tibor nafaqat undiruvga, balki raqamli servislar, elektron hisobvaraq-fakturalar va riskka asoslangan soliq nazoratiga qaratilmoqda. 2025–2030-yillarda davlat moliyasini boshqarish strategiyasida fiskal axborot sifati va hisobdorlikni oshirish ustuvor yo‘nalish etib belgilangan bo‘lib, soliq ma’muriyatchiligi ushbu tizimning daromadlar qismidagi tayanch mexanizmi hisoblanadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar soliq siyosati va soliq ma’muriyatchiligiga turli burchakdan yondashadilar. T.S.Malikov byudjet-soliq siyosati iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi faol davlat instrumenti ekanini, uning samaradorligi esa soliq stavkalaridagina emas, soliq bazasini shakllantirish va ma’muriyatchiligini yo‘lga qo‘yishda namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi [6]. A.V.Vahobov va T.S.Malikov moliyani taqsimlash va nazorat funksiyalari orqali talqin qilib, soliq tizimida ham huquqiy aniqlik va moliyaviy intizomning birligi muhimligini ko‘rsatadi [7]. A.A.Shernayev va N.E.Jiyanova davlat moliyasini boshqarish nazariyasida soliq ma’muriyatchiligini daromadlarni rejalashtirish, prognoz qilish, yig‘ish va nazorat qilishning uzviy tarkibiy qismi sifatida baholaydilar [8]. B.A.Xasanov tahriridagi darslikda esa soliqlar va moliya o‘rtasidagi bog‘liqlik, soliq ma’muriyatchiligida raqamlashtirish hamda soliq to‘lovchilar bilan munosabatlarni servis modeliga o‘tkazishning ahamiyati ochib beriladi [9]. Bu qarashlar bir nuqtada tutashadi: davlat byudjeti daromadlarini barqaror oshirish soliq yukini oshirish orqali emas, soliq tizimining ishlash sifatini oshirish orqali ta’minlanadi.

So‘nggi yillarda mahalliy ilmiy adabiyotlarda soliq ma’muriyatchiligining raqamli transformatsiyasiga alohida e’tibor kuchaydi. Ayrim maqolalarda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda raqamli texnologiyalar, xavf darajasini baholash va avtomatlashtirilgan nazorat usullari soliq yig‘iluvchanligini oshirishning eng ta’sirchan omillari sifatida baholanmoqda. Boshqa tadqiqotlarda soliq qarzdorligi ma’muriyatchiligi, imtiyozlar samaradorligini baholash va tadbirkorlik subyektlarining barqarorlik reytingi kabi yo‘nalishlar alohida tahlil qilinmoqda. Bu yo‘nalishlarning barchasi amalda bitta savolga javob izlaydi: davlat byudjetining daromad qismi bir yillik yuqori ko‘rsatkich emas, balki barqaror manbaga qanday aylantiriladi.

Ushbu tadqiqotda iqtisodiy tahlilning dialektik va tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan bo‘lib, soliq ma’muriyatchiligi hamda byudjet barqarorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik qiyosiy va mantiqiy tahlil orqali ochib berildi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Hisob palatasining 2025-yilga oid rasmiy statistik ma’lumotlari va fiskal ko‘rsatkichlari empirik tahlil qilindi.

Soliq ma’muriyatchiligi tushunchasi bugungi kunda faqatgina soliqlarni yig‘ish mexanizmi sifatida emas, balki davlat va biznes o‘rtasidagi iqtisodiy muloqotning asosi sifatida ko‘rilmoqda. Tor ma’noda bu tushuncha soliqlarni hisoblash, ro‘yxatga olish va undirish tartibini anglatadi. Biroq, zamonaviy iqtisodiyotda u ancha keng qamrovli bo‘lib, soliq to‘lovchini identifikatsiya qilish, soliq bazasini aniqlash, xavflarni baholash, nizolarni hal qilish va elektron xizmatlar ko‘rsatishni o‘z ichiga olgan murakkab institutsional tizimdir. Soliq ma’muriyatchiligining sifati davlat byudjeti daromadlarining nafaqat hajmiga, balki ularning uzoq muddatli barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

2025-yil davomida amalga oshirilgan soliq siyosati stavkalarni oshirish orqali emas, balki “soliq maydoni”ni kengaytirish orqali byudjet tushumlarini ko‘paytirishga qaratildi. Yalpi ichki mahsulotning real o‘sishi va soliq tushumlarining dinamikasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagi jadval orqali ko‘rishimiz mumkin:

1-jadval

2025-yil yakunlari bo‘yicha asosiy makroiqtisodiy va fiskal ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich nomi	Miqdori (trln so‘m / foiz)	O‘tgan yilga nisbatan o‘sish
Yalpi ichki mahsulot (YaIM)	1 849,7 trln so‘m	+7,7%
Davlat byudjeti jami daromadlari	308,5 trln so‘m	—
Soliq tushumlari (9 oylik tahlil)	158,7 trln so‘m	+18,0%
Yil yakuni bo‘yicha soliq tushumlari	—	+24,3%
Hududlar kesimidagi tushumlar	—	+26,5%
Iste’molchilarga to‘langan keshbek	130,4 mlrd so‘m	(164,2 mln chek uchun)
Aniqlangan samarasiz xarajatlar	5,6 trln so‘m	(Audit natijasi)

2025-yilda QQS 12%, foyda solig‘i 15% va JShDS 12% darajasida barqaror saqlab qolindi. Bu tadbirkorlar uchun “o‘yin qoidalari” o‘zgarmasligini ta’minladi. Asosiy e’tibor noqonuniy aylanmalarni rasmiylashtirish va kichik biznesni legal maydonga olib chiqishga qaratildi. Bu yondashuv soliq yukini oshirmasdan daromadlarni ko‘paytirishning eng samarali yo‘lidir.

Zamonaviy modelda soliq to‘lovchi potensial huquqbuzar emas, balki mijoz sifatida ko‘riladi. Hisobot shakllarining soddalashtirilishi va soliq organlari harakatlarining prognoz qilinishi ixtiyoriy to‘lovlar ulushini oshirdi. Bu esa davlatning favqulodda undiruv choralariga emas, odatiy intizomga tayanishiga imkon bermoqda.

Raqamli texnologiyalar soliq nazoratini real vaqt rejimiga o‘tkazdi. 2025-yilning iyul-sentyabr oylarida 5,9 trln so‘mlik shubhali elektron hisobvaraq-fakturalar aniqlangani tizimning tahliliy quvvatidan dalolat beradi. Keshbek tizimi esa millionlab iste’molchilarni soliq nazoratining faol ishtirokchisiga aylantirdi.

Barcha tadbirkorlarni birdek tekshirish davri o‘tdi. Endilikda sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlili asosida xavf darajasi yuqori bo‘lgan sub’ektlar aniqlanmoqda. Bu usul halol tadbirkorga ortiqcha ma’muriy yuk tushirmaydi va tekshiruv xarajatlarini kamaytiradi.

Soliq qarzdorligini undirishda barchaga bir xil jazo qo‘llash samarasiz. 2025-yilda vaqtincha likvidlik muammosiga duch kelgan korxonalar bilan tizimli qasddan to‘lamaydiganlar ajratib o‘rganildi. Erta ogohlantirish tizimi qarzdorlikning surunkali tus olishining oldini olmoqda.

Soliq imtiyozlari byudjet bazasini yemiruvchi omil bo‘lmasligi kerak. Shu sababli, har bir imtiyoz bo‘yicha yaratilgan ish o‘rni, jalb qilingan investitsiya va fiskal yo‘qotishlar balansi muntazam baholanib borilmoqda.

Byudjet barqarorligi hududlar kesimida ta’minlanishi zarur. 2025-yilda hududiy tushumlarning 26,5 foizga o‘sishi mahalliy hokimiyat organlarining o‘z hududidagi soliq bazasini (yer, mulk, xizmatlar) inventarizatsiya qilishga bo‘lgan qiziqishi ortganini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, 2025-yilda soliq tushumlarining o‘sishi (24,3%) YaIM o‘sish sur’atidan (7,7%) sezilarli darajada yuqori bo‘lgan. Bu soliq ma’muriyatchiligidagi islohotlarning natijasidir. Biroq, Hisob palatasi aniqlagan 5 trln so‘mlik qo‘shimcha tushum imkoniyatlari hali ishlatilmagan rezervlar mavjudligini bildiradi.

Kelgusida soliq tizimining samaradorligi nafaqat mablag‘ yig‘ish, balki yig‘ilgan mablag‘larning shaffof va natijador sarflanishi bilan o‘lchanadi. Soliq to‘lovchi o‘zi to‘lagan soliqning jamiyat rivojiga hissa bo‘lib qo‘shilayotganini ko‘rsa, ixtiyoriy soliq intizomi va davlatga bo‘lgan ishonch yangi bosqichga ko‘tariladi.

Soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish orqali davlat byudjeti daromadlarini barqaror oshirish O‘zbekiston uchun faqat fiskal vazifa emas, balki institutsional rivojlanish masalasidir. Barqarorlikning kaliti soliq stavkalarini mexanik oshirishda emas, soliq bazasini kengaytirish, ixtiyoriy intizomni kuchaytirish, raqamli ma’lumotlar bilan ishlash, riskka asoslangan nazoratni yo‘lga qo‘yish, soliq qarzdorligini aniq segment-siya asosida boshqarish, imtiyozlarni baholash va mahalliy soliq salohiyatini to‘liq ishga solishdadir. O‘zbekistonda qabul qilingan qonunlar, strategiyalar va amaliy raqamlar shuni ko‘rsatmoqdaki, soliq ma’muriyatchiligining sifat jihatdan yangi bosqichga o‘tishi byudjet daromadlarining barqaror o‘sishi uchun real asos yaratmoqda. Keyingi bosqichda asosiy vazifa ushbu islohotlarning chuqurligini oshirish, ma’lumotlar integratsiyasini kengaytirish va soliq to‘lovchi uchun qonuniylikni yengil, qoidabuzarlikni esa qiyin qiladigan muhitni to‘liq shakllantirishdan iborat bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. YAngi tahrir. 30.12.2019. URL: LEX.UZ.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Soliq va byudjet siyosatining 2025 yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-1014-son, 24.12.2024. URL: LEX.UZ.
3. O‘zbekiston Respublikasining “2025 yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-1011-son, 24.12.2024. URL: LEX.UZ.
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2025 yil uchun belgilangan asosiy soliq stavkalari haqida rasmiy axborot. URL: GOV.UZ.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 08.04.2025 yildagi “2025–2030 yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 210-son qarori, URL: LEX.UZ.
6. Malikov T.S. Byudjet-soliq siyosati: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 376 b.
7. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: darslik. – Toshkent: Noshir, 2011. – 712 b.
8. Shernayev A.A., Jiyanova N.E. Davlat moliyasini boshqarish: darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 364 b.
9. Xasanov B.A. tahriri ostida. Moliya va soliqlar: darslik. – Toshkent: Lesson Press, 2023. – 564 b.

UDK: 336.77:330.131.7

BANKLARDA KREDITLAR TASNIFINI YAXSHILASH ORQALI RENTABELLIKNI TA’MINLASH YO‘LLARI

ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ БАНКОВ ЗА СЧЁТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КЛАССИФИКАЦИИ КРЕДИТОВ

WAYS TO ENSURE BANK PROFITABILITY THROUGH IMPROVING LOAN CLASSIFICATION

Kinjayev Kattakul Nurmatovich
Tayanch doktorant Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
ORCID: 0009-0002-9315-1395

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklarida kreditlar tasnifini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari hamda uning bank rentabelligiga ta’siri yoritiladi. Kreditlar tasnifi kredit portfeli sifati, zaxiralar yetarliligi va daromadlilikni boshqaruvchi muhim instrument sifatida talqin qilinadi. Amaldagi me’yoriy asoslar va Markaziy bank talablari tahlil qilinib, rasmiy statistik ma’lumotlar asosida kredit portfeli va muammoli kreditlar holati baholanadi. Tadqiqot natijasida kreditlarni ko‘p qatlamli (tarmoq, hudud, valyuta va boshqalar bo‘yicha) tasniflash bank rentabelligini oshirishning muhim omili ekani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kredit portfeli, kreditlar tasnifi, rentabellik, muammoli kreditlar, zaxiralar, kredit riski, tavakkalchiliklarni boshqarish, bank samaradorligi, O‘zbekiston bank tizimi.

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования классификации кредитов в коммерческих банках, а также её влияние на рентабельность банков. Классификация кредитов трактуется как важный инструмент управления качеством кредитного портфеля, достаточностью резервов и доходностью. Проанализированы действующие нормативно-правовые основы и требования Центрального банка, а на основе официальных статистических данных дана оценка структуры кредитного портфеля и уровня проблемных кредитов. В результате исследования обосновано, что многослойная классификация кредитов (по отраслям, регионам, валюте и др.) является важным фактором повышения рентабельности банков.

Ключевые слова: кредитный портфель, классификация кредитов, рентабельность, проблемные кредиты, резервы, кредитный риск, управление рисками, эффективность банков, банковская система Узбекистана.

This article examines the theoretical and practical aspects of improving loan classification in commercial banks and its impact on bank profitability. Loan classification is interpreted as an important tool for managing credit portfolio quality, adequacy of reserves, and profitability. The current regulatory framework and Central Bank requirements are analyzed, and based on official statistical data, the structure of the credit portfolio and the level of non-performing loans are assessed. The study concludes that a multi-layered classification of loans (by sector, region, currency, etc.) is a key factor in enhancing bank profitability.

Keywords: credit portfolio, loan classification, profitability, non-performing loans, reserves, credit risk, risk management, banking efficiency, banking system of Uzbekistan.

Bank faoliyatining daromad bazasi tarkibida kredit operatsiyalarining ulushi yuqori bo‘lgan sharoitda kreditlar tasnifining aniqligi rentabellik masalasini ikkilamchi emas, balki markaziy boshqaruv muammosiga aylantiradi. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil

yakunlari bo‘yicha yillik hisobotida banklar jami daromadlarining 67 foizi foizli daromadlar hissasiga to‘g‘ri kelgani, foizli daromadlarning 91 foizi esa kreditlar va mijozlarning majburiyatlaridan shakllangani qayd etilgan. Shu hisobotda 2024-yilda foizsiz xarajatlarning 70,4 foizga oshishi fonida bank tizimi aktivlari rentabelligi 1,4 foizgacha, kapital rentabelligi esa 6,6 foizgacha pasaygani ko‘rsatilgan [4]. Bu ma’lumotlar kredit portfelining sifati va uning to‘g‘ri tasniflanishi foyda ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir qilishini yaqqol tasdiqlaydi.

Kreditlar tasnifi mohiyatan bank aktivlarini qaytish ehtimoli, risk darajasi va daromad keltirish salohiyatiga ko‘ra guruhlarga ajratish tizimidir. Bunday tizim to‘g‘ri ishlaganda bankning real moliyaviy holati yashirilmaydi, ehtimoliy yo‘qotishlar oldindan hisobga olinadi, zaxiralar yetarli shakllantiriladi va kredit resurslari yuqori rentabellik hamda maqbul risk tamoyili asosida qayta taqsimlanadi. Aksincha, kreditlarni yuzaki tasniflash bankni qisqa muddatli “qog‘ozdagi foyda”ga olib keladi, biroq keyingi davrda keskin zaxiralash, foiz daromadining yo‘qolishi, restrukturizatsiya xarajatlarining oshishi va kapital bosimining kuchayishi sababli umumiy rentabellik pasayadi. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni bank faoliyatining prudensial asoslarini belgilaydi, Markaziy bank esa aktivlar sifati, zaxiralash va risklarni boshqarish bo‘yicha me’yoriy talablarni joriy etadi [1; 2].

Mavzuning dolzarbligi O‘zbekiston bank tizimidagi so‘nggi tendensiyalar bilan yanada kuchaymoqda. 2025-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra tijorat banklari kredit portfeli 533,1 trln so‘mni, muammoli kreditlar hajmi 21,2 trln so‘mni, ularning ulushi 4,0 foizni tashkil etgan. 2025-yil 1-iyul holatiga kelib jami kredit portfeli 575,2 trln so‘mga yetgan, muammoli kreditlar 21,87 trln so‘mni tashkil etgan va ulush 3,8 foizgacha pasaygan [6; 7]. Ulushning pasayishi ijobiy ko‘rinsa-da, muammoli kreditlarning mutlaq hajmi yuqori darajada saqlanib qolayotgani banklar uchun tasniflash, monitoring va qayta tiklash mexanizmlarini chuqurlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. 2025-yil birinchi yarim yilligi bo‘yicha ROA 2 foiz, ROE 10,8 foiz, kapital monandiligi 17,4 foiz va LCR 195 foiz bo‘lgani tizim barqarorligini bildiradi, lekin ushbu natijalarni saqlab qolish kredit portfeli sifati bilan uzviy bog‘liq [5].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda kredit portfeli sifati va rentabellik o‘rtasidagi bog‘liqlik turli nuqtai nazardan yoritilgan. F.K.Xolmamatov kreditlashni tashkil etish asoslari, kredit portfelini shakllantirish mezonlari va ularning nazariy-huquqiy bazasini banklar moliyaviy barqarorligini ta’minlashning tayanch omili sifatida ko‘radi. U kredit qo‘shilmalarining tarkibi va tasnifi, muammoli kreditlar dinamikasi hamda zaxiralarning kreditlardagi ulushini birgalikda tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi [9]. M.M.Adilov esa kredit siyosatini kredit portfeli samaradorligini oshirishning asosiy institutsional vositasi deb baholab, portfel sifatini risk, daromadlilik va likvidlik mezonlari orqali baholash lozimligini asoslaydi [10]. Bu yondashuvlar kreditlar tasnifini bank ichki siyosati, risk baholash amaliyoti va foydalilik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lashda muhim metodologik asos beradi.

R.H.Maxmudovning tadqiqotlarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi kamchiliklar chuqurroq ochib berilgan. Muallif muammoli kreditlarni muddati, sifati, ta’minoti, resurs manbasi va kredit ajratish haqidagi qarorni qabul qiluvchi subyekt bo‘yicha tasniflash amaliy rejalashtirishni yaxshilashini ko‘rsatadi [11]. Boshqa bir maqolasida u muammoli kreditlarning yuqori darajasi kapital bazasini yemirishi, likvidlikni pasaytirishi va kreditlash imkoniyatlarini toraytirishi orqali rentabellikka salbiy ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi [8]. Mazkur ilmiy qarashlar kredit tasnifini faqat hisobot uchun qo‘llaniladigan standart bo‘linma sifatida emas, balki foyda va risk o‘rtasidagi muvozanatni boshqaruvchi ko‘p o‘lchamli tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu bilan birga amaliyotda ko‘pincha prudensial tasnif bilan boshqaruv tasnifi o‘rtasida uzilish mavjud bo‘lib, aynan shu bo‘shliq rentabellikni to‘liq boshqarishga to‘sqinlik qilmoqda.

Kreditlar tasnifini yaxshilash masalasini to‘g‘ri tushunish uchun, avvalo, tasniflashning iqtisodiy mazmuni va amaliy vazifalarini aniqlash muhim hisoblanadi. Amaldagi me’yoriy bazaga muvofiq kreditlar va boshqa aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantiriladi hamda ular standart, substandart, qoniqarsiz, shubhali va umidsiz toifalarga ajratiladi [2]. Mazkur tasniflash tizimi orqali banklar kredit riskini baholaydi, ehtimoliy yo‘qotishlarni oldindan hisobga oladi va moliyaviy natijalarni real holatda aks ettirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bois

kreditlar tasnifi bank rentabelligini shakllantiruvchi muhim boshqaruv instrumenti sifatida namoyon bo‘ladi.

Kreditlar tasnifi samarali ishlashi uchun u bir nechta o‘zaro bog‘liq bloklar asosida shakllanishi lozim. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, faqat prudensial tasnif bilan cheklanib qolish bankning real risk va daromadlilik holatini to‘liq ochib bera olmaydi. Shu sababli kreditlarni kengroq mezonlar asosida guruhlash zarur.

1-jadval

Kreditlar tasnifining asosiy bloklari va ularning funksional vazifalari

Tasnif bloki	Mazmuni	Asosiy vazifasi
Prudensial blok	Kreditlarni sifat toifalari bo‘yicha ajratish (standart, substandart va b.)	Kredit riskini aniqlash va zaxiralar shakllantirish
Boshqaruv bloki	Kreditlarni tarmoq, hudud, valyuta, muddat va mijoz segmenti bo‘yicha guruhlash	Kredit portfelini samarali boshqarish
Rentabellik bloki	Kreditlar bo‘yicha sof foiz marjasi, riskka mos daromadlilik va xarajatlarni hisoblash	Bank foydasini va samaradorligini baholash
Xulqiy blok	Qarzdorning to‘lov intizomi, pul oqimi va moliyaviy xatti-harakatlarini tahlil qilish	Erta ogohlantirish va monitoring tizimini kuchaytirish

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kreditlar tasnifi faqat nazorat vositasi emas, balki kompleks boshqaruv tizimi hisoblanadi. Har bir blok bank faoliyatining muayyan jihatini qamrab olib, umumiy holda kredit portfelining sifati va daromadliligini oshirishga xizmat qiladi.

Kreditlar tasnifining rentabellikka ta’siri bir nechta mexanizmlar orqali yuzaga chiqadi. Kredit noto‘g‘ri baholanganda bank daromadlari sun’iy ravishda yuqori ko‘rinadi, ammo vaqt o‘tishi bilan kechikishlar, qo‘shimcha zaxiralash va operatsion xarajatlar ortishi natijasida foyda kamayadi. Aksincha, to‘g‘ri tasniflash kreditlarning haqiqiy daromadliligini aniqlash, foiz siyosatini optimallashtirish va risklarni minimallashtirish imkonini beradi. Ayniqsa riskka moslashtirilgan daromadlilik yondashuvi bankni yuqori risklik, ammo past samarali kreditlardan voz kechib, barqaror foyda keltiruvchi segmentlarga yo‘naltiradi [10].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlari kreditlar tasnifi va rentabellik o‘rtasidagi bog‘liqlikni yaqqol tasdiqlaydi. 2025-yil boshida kredit portfelining asosiy qismi standart kreditlardan iborat bo‘lsa-da, substandart kreditlar ulushining yuqoriligi kelajakdagi risklarning mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, muammoli kreditlar ulushi kamayganiga qaramay, ularning mutlaq hajmi yuqori darajada qolmoqda, bu esa banklar uchun tasniflash va monitoring tizimini yanada takomillashtirish zarurligini anglatadi [4; 6; 7].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreditlar tasnifini takomillashtirishning eng samarali yo‘nalishi prudensial va boshqaruv tasniflarini integratsiyalashgan tizimga birlashtirishdir. Bunda kreditlar bir vaqtning o‘zida risk, daromadlilik va xulqiy omillar asosida baholanadi. Natijada banklar kredit portfelini optimallashtirish, yashirin muammolarni erta aniqlash hamda rentabellikni barqaror oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Banklarda kreditlar tasnifini yaxshilash rentabellikni oshirishning yordamchi emas, tayanch omilidir. Kredit portfeli sifati noto‘g‘ri o‘lchangan bankda foyda ham noto‘g‘ri o‘lchanadi, zaxiralar kechikib shakllanadi, kapitaldan foydalanish samarasizlashadi va boshqaruv qarorlari kechikadi. O‘zbekiston sharoitida ushbu masala ayniqsa muhim, chunki bank daromadlarining asosiy qismi kredit operatsiyalariga tayanadi, kredit portfeli hajmi kengayishda davom etmoqda va muammoli kreditlar ulushi nisbatan past ko‘rinsa ham, ularning mutlaq hajmi yuqori bo‘lib qolmoqda. Shu sababli kreditlarni standart prudensial toifalarga ajratish bilan cheklanmasdan, ularni tarmoq, hudud, valyuta, ta’minot, qarzdor xulqi va riskka moslashtirilgan daromadlilik bo‘yicha ko‘p bosqichli tasniflash bank foydasining barqaror manbasini yaratadi. Kredit siyosati, tavakkalchiliklarni boshqarish, raqamli monitoring, erta ogohlantirish indikatorlari va qayta tiklash strategiyalarini yagona tizimga keltirgan banklargina uzoq muddatli rentabellikni ta’minlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida. O‘RQ-580, 2019-yil 5-noyabr. (Lex.uz)
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining qarori. Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida. Ro‘yxat raqami 2696, 2015-yil 14-iyul. (Lex.uz)
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni. (Lex.uz)
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2024. Toshkent, 2025.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhi. 2025-yil birinchi yarim yilligi. Toshkent, 2025. (Центральный банк Узбекистана)
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining muammoli kreditlari to‘g‘risida 2025-yil 1-yanvar holatiga ma’lumot. Toshkent, 2025. (Центральный банк Узбекистана)
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining muammoli kreditlari to‘g‘risida 2025-yil 1-iyul holatiga ma’lumot. Toshkent, 2025. (Центральный банк Узбекистана)
8. Maxmudov R.H. Tijorat banklarining muammoli kreditlarini qisqartirish masalalari // Moliyaviy texnologiyalar. 2024. № 3. B. 57-66.
9. Xolmamatov F.K. Banklar moliyaviy barqarorligini ta’minlash masalalari // Moliyaviy texnologiyalar. 2023. № 2. B. 22-35.
10. Adilov M.M. Tijorat banklari kredit portfeli samaradorligini oshirishda kredit siyosatining o‘rni va ahamiyati // Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali. 2024. T. 4. № 7. B. 38-45.
11. Maxmudov R.H. Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari // International Finance & Accounting. 2024. № 4. B. 1-10.

УДК:334.722.8

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING EKSPORT SALOHIYATINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASH.

STATE SUPPORT FOR THE EXPORT POTENTIAL OF SMALL ENTREPRENEURSHIP ENTITIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Макушина Алла Юрьевна
и.доц кафедры «Международная экономика»,
Ташкентского Международного Университета Киме

Аннотация

В статье показана возрастающая роль и место субъектов малого предпринимательства в развитии внешнеэкономической деятельности Республики Узбекистан, рассматривается механизм государственного стимулирования деятельности субъектов малого предпринимательства при выходе на мировую арену, анализируются нормативно-правовые акты, активизирующие экспортный потенциал субъектов малого предпринимательства в новом Узбекистане.

Ключевые слова: малое предпринимательство, государственная система поддержки предпринимательства, либерализация внешнеэкономической деятельности, экспортный потенциал.

Maqolada O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishda kichik tadbirkorlik subyektlarining o‘rni va ahamiyati ortib borayotganligi ko‘rsatilgan, kichik tadbirkorlik subyektlarining jahon bozoriga chiqishida davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmi ko‘rib chiqilgan hamda yangi O‘zbekistonda kichik tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini faollashtiruvchi normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kichik tadbirkorlik, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning davlat tizimi, tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish, eksport salohiyati.

The article highlights the increasing role and significance of small business entities in the development of foreign economic activity in the Republic of Uzbekistan. It examines the mechanism of state stimulation for small businesses entering the global arena and analyzes the regulatory and legal acts aimed at enhancing the export potential of small business entities in the New Uzbekistan.

Keywords: small entrepreneurship, state system of business support, liberalization of foreign economic activity, export potential.

Проведение трансформационных преобразований экономики Узбекистана активизировало его внешнеэкономическую деятельность. «В мире все больше усугубляются геополитические и экономические проблемы. В такой сложной ситуации мы продолжим дальнейшее укрепление равноправных и конструктивных отношений со всеми государствами, осуществление взвешенной открытой внешней политики»[5].

В условиях либерализации внешнеэкономической деятельности (ВЭД) в Республике Узбекистан возрастает роль и место малого предпринимательства в рыночных реформах, в решении проблем экономического роста, в углублении и расширении форм и видов международных экономических отношений страны и ее регионов, в активизации бизнес – групп в сфере ВЭД.

Одно из ключевых мест в этом процессе занимает создание благоприятных условий для активизации экспортного потенциала субъектов малого предпринимательства, поскольку позиции малых предприятий в самостоятельном и эффективном их позиционировании на внешних рынках весьма уязвимы и без государственной поддержки представляются малоперспективными. В связи с этим, в августе 2025 года Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев провел открытый диалог с предпринимателями и деловыми людьми, в котором сказал, что «Сегодня с гордостью можем сказать: каждое создаваемое в нашей стране рабочее место, каждое предприятие, которое развивается, каждая услуга, облегчающая жизнь нашего народа, каждый экспортируемый продукт - это результат вашего смелого труда, инициативы и поиска новых решений»[6].

В ходе исследования были использованы методы системного анализа и сравнения, экономического анализа, теоретического и научного обобщения. Информационная база работы включает в себя законодательно-нормативные сводки в печати, различные электронные базы данных, размещенные на сайтах в сети Internet.

В Республике Узбекистан в рамках Стратегии развития нового Узбекистана на 2022 - 2026 годы, [7]а также Стратегии «Узбекистан-2030»[9] продолжает совершенствоваться законодательная база, главной целью которой является создание общих экономических, правовых и организационных условий для формирования благоприятной предпринимательской среды и активизации экспортного потенциала субъектов малого предпринимательства.

В целях дальнейшей либерализации внешнеэкономической деятельности, стимулирования экспортного потенциала субъектов малого предпринимательства, повышения конкурентоспособности и финансовой устойчивости отечественных организаций-экспортеров, совершенствования деловой среды, исключения излишних и устаревших разрешительных процедур 21 февраля 2024 года Президентом был подписан Указ «О государственной программе по реализации стратегии «Узбекистан - 2030» в «Год поддержки

молодежи и бизнеса»[1], в рамках которого с 1 июля 2024 года предприятиям, запускающим производство с известными международными брендами:

– покрываются расходы на внедрение международных стандартов и экологическую сертификацию;

– освобождаются от таможенной пошлины все виды сырья, необходимые для продукции, производимой под известными международными брендами, с условием доведения доли локализации минимум до 60 %;

– отменяется плата за выдачу подтверждения на право осуществления трудовой деятельности на территории Узбекистана с привлеченных специалистов известных международных брендов, таких как технологи, дизайнеры, маркетологи.

Указом президента от 9 января 2024 года №УП-8 «О мерах по сокращению обязательных требований, упрощению лицензионных и разрешительных процедур в сфере предпринимательства» с 1 марта 2024 года для предпринимателей отменяются 22 вида лицензий и разрешительных документов, полностью отменяется 7 видов разрешений, ещё 12 отменяются путём объединения, ещё 3 заменяются на порядок уведомления, что также активизирует внешнеэкономическую деятельность субъектов малого бизнеса в Республике Узбекистан.

Также, 14 марта 2024 года было подписано ПП-126 «О мерах по дальнейшему повышению роли объединений предпринимателей в развитии внешней торговли и региональной промышленности», где говориться о том, что на базе Агентства продвижения экспорта и Фонда поддержки экспорта в Узбекистане учреждается Компания по развитию торговли под управлением ТПП. Она будет распределять средства, выделяемые из бюджета на поддержку экспортёров в виде субсидий и компенсаций, а также помогать им выходить на новые рынки. Компания покроет часть расходов экспортеров на страховую премию, транспортные расходы при экспорте продукции, внедрение международных стандартов финансовой отчетности, затрат на аренду зарубежных офисов, складов, торговых помещений, на содержание домов, а также на рекламные кампании [3].

В целях дальнейшего повышения экспортного потенциала сельскохозяйственной продукции, эффективного использования имеющихся земельных ресурсов, взаимной интеграции процессов переработки, хранения, экспорта и внедрения системы кооперации было принято Постановление президента Республики Узбекистан от 08.04.2025г. №ПП-136 «О дополнительных мерах по наращиванию экспортного потенциала и развитию цепочки переработки сельскохозяйственной продукции» [4], где были определены целевые показатели увеличения экспорта сельскохозяйственной продукции и создания цепочки добавленной стоимости на 2025-2026 годы:

– доведение объемов экспорта плодоовощной и продовольственной продукции в общей сложности до 3,5 миллиарда долларов США в 2025 году;

– получение до конца 2025 года фитосанитарных разрешений на экспорт 30 новых видов продукции в 8 государств;

– обеспечение осуществления экспорта плодоовощной продукции на перспективные рынки в 2025 году на сумму 442 миллиона долларов США, в 2026 году - на сумму 575 миллионов долларов США;

– реализацию инвестиционных проектов в размере 40,5 миллиона долларов США по производству упаковок для плодоовощной продукции всего 2,1 миллиона тонн в регионах в 2025 году.

Для реализации поставленных целей были предоставлены следующие льготы:

– на срок до 1 января 2028 года ставки налога на прибыль для субъектов предпринимательства, выставляющих на реализацию плодоовощную продукцию в современной упаковке и соблюдающих все нижеследующие условия одновременно, и социального налога с физических лиц для их работников устанавливаются в размере 1 процента:

✓ ежемесячное начисление каждому работнику заработной платы в размере не менее двукратного минимального размера оплаты труда;

✓ общая выручка, поступившая в налоговый период от реализации современно упакованной плодоовощной продукции, составляет не менее 50 процентов совокупного дохода, полученного от реализации товаров (услуг);

– на срок до 1 апреля 2027 года при импорте оборудования для посадки, сбора и сортировки бобовой продукции применяется 1 процентная ставка таможенной пошлины.

Кроме того, в целях дальнейшего совершенствования экспортных процедур, стимулирования производства готовой продукции с добавленной стоимостью на основе местного сырья и повышения инвестиционной привлекательности перерабатывающей промышленности был принят Указ президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию процедур экспорта продукции и стимулированию производства готовой продукции с добавленной стоимостью»,[2] целью принятия которого является приведение экспортных процедур в соответствие с положениями Всемирной торговой организации.

Еще одним стимулом для предпринимательской деятельности призван стать рейтинг предпринимателей. О его важности говорилось в ходе открытого диалога главы государства с предпринимателями, затем были разработаны критерии и принципы данного рейтинга.

Рейтинг предусматривает разделение предпринимателей на 4 категории по 23 критериям, таким как продолжительность деятельности, уровень рентабельности, платежная дисциплина, участие в обеспечении занятости населения и размер заработной платы. Рейтинг будет формироваться на основе данных налоговых, юстиционных и судебных органов. Каждый предприниматель сможет узнать свою позицию и оценку в режиме реального времени. [8] Для предпринимателей с высоким рейтингом будут отменены все налоговые проверки, сумма налога на добавленную стоимость будет возвращена за одни сутки, а переплата по другим видам налогов – в течение трех дней. Будет создана возможность взаимозачета таможенными и налоговыми органами НДС при импорте и реализации товаров.

Активизации ВЭД субъектов малого предпринимательства способствует глубокая интеграция Узбекистана в мировую экономику и углубление взаимодействия как с международными организациями, такими как Всемирная торговая организация (ВТО), Евразийский экономический союз (ЕАЭС), так и с отдельными странами.

«Повышение конкурентоспособности национальной экономики, либерализация внешнеторговой политики, расширение географии экспорта, переход лидерства в структуре экспорта от сырья и промежуточной продукции к экспорту готовой продукции, повышение позиций национальной экономики на мировом рынке путем присоединения к ВТО с наименьшими потерями» – стратегическая задача Стратегии комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года.[9]

Активизация работы по вступлению в ВТО связана с тем, что проводимые в Узбекистане реформы способствуют наращиванию экспортного потенциала и страна заинтересована в более широком выходе своих товаров на международные рынки, чему будет способствовать членство в данной организации. Вступление в ВТО носит комплексный характер, затрагивает все сферы экономики и внесет изменения не только во внешнеторговый режим страны (таможенные ставки, техническое регулирование, санитарные и фитосанитарные меры и др.), но и в регулирование таких сфер, как сельское хозяйство (государственная поддержка сельского хозяйства, регулирование цен и др.), интеллектуальная собственность, малое предпринимательство и др.

В 2020 году Узбекистан получил статус наблюдателя в ЕАЭС, что является первым этапом интеграционного процесса нашей страны. Это дает Узбекистану уникальную возможность глубокого анализа положительных и отрицательных аспектов членства в ЕАЭС, изучения его влияния на национальную экономику, подготовки изменений и дополнений в национальное законодательство в соответствии с законодательством Союза. По словам главы нашего государства, это позволит выйти на качественно новый этап практического и

многопланового взаимодействия, глубже и лучше понимать важные процессы, происходящие в ЕАЭС.

Помимо созданной законодательно-нормативной базы, стимулирующей выход субъектов малого предпринимательства на международную арену, в целях поддержания предприятий экспортеров, а также для повышения конкурентоспособности местной продукции на мировом рынке, увеличения экспортного потенциала страны и расширения возможностей выхода на новые рынки, банками Узбекистана была запущена система целевой работы с каждым предприятием, занимающимся экспортом. «В 2024 году коммерческими банками было направлено в общей сложности 160 трлн. сумов кредитных средств на более чем 539 тыс. проектов, связанных с поддержкой предпринимательской деятельности».[10]

На основе мер, реализованных в Узбекистане за последние годы по стимулированию экспорта, в январе-декабре 2025 года объём экспорта продукции (товаров, работ и услуг) субъектов малого предпринимательства составил 12,4 млрд долл. США, или 36,6 % от общего его объёма (33,3% в 2024 году). Что же касается импорта, то за январь-декабрь 2025 года объем импорта продукции (товаров, работ и услуг) малого предпринимательства составил 25 390,3 млн долл. США, или 53,6 % от общего его объема (48,6% в 2024 году).

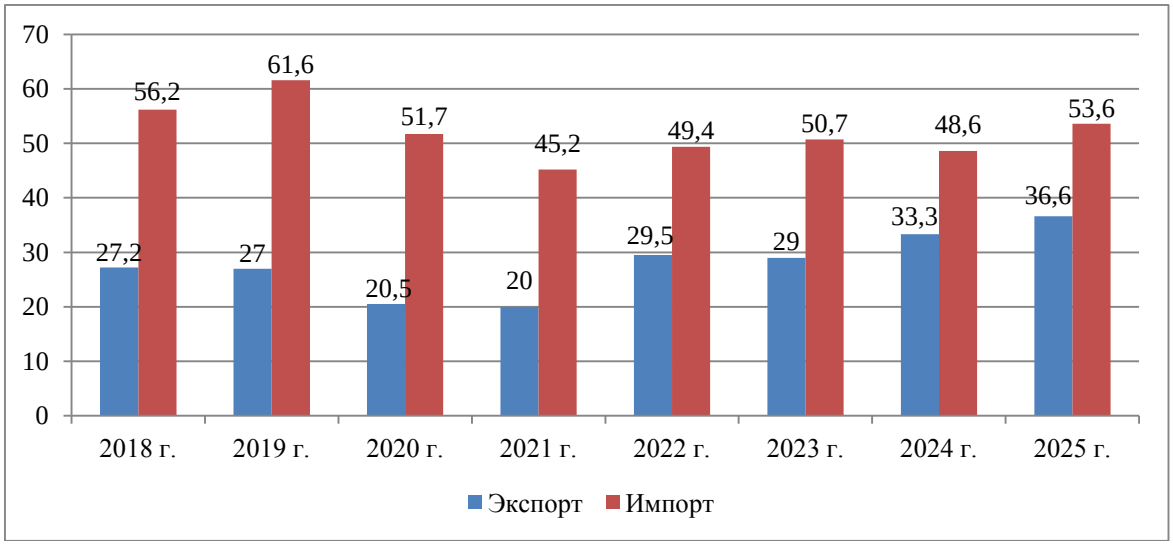

Рис.1. Динамика доли малого предпринимательства в экспорте и импорте Республики Узбекистан за 2018-2025 гг.(%)[11]

«В то время, когда в глобальной торговой системе меняются «правила игры», мы в этом году увеличим экспорт на 23 процента и доведем до 33,4 миллиарда долларов. Самое важное, золотовалютные резервы нашей страны, являющиеся прочной финансовой основой дальнейших реформ, впервые превысили 60 миллиардов долларов».[5]

Несмотря на то, что в Республике Узбекистан сделано немало для стимулирования внешнеэкономической активности субъектов малого предпринимательства, все же можно предложить ряд следующих рекомендаций:

–Дальнейшее расширение финансовой и кредитной поддержки деятельности субъектов предпринимательства, выходящих на мировую арену;

–Дальнейшее стимулирование экспортной деятельности субъектов предпринимательства при помощи системы льгот, предоставляемых субъектам предпринимательства - экспортерам;

–Принятие дополнительных мер по дальнейшему упрощению налоговых систем, сокращению их ставок, а также таможенных процедур, сокращению сроков их осуществлению и снижения тарифов на проведение внешнеторговых операций;

–Необходимо улучшить систему работы электронной формы оформления всех документов и разрешительных процедур, связанных с предпринимательской деятельностью;

–Развитие транспортного обеспечения ВЭС и увеличение экспорта транспортных и транзитных услуг;

–Развитие новых транспортных коридоров;

–Оптимизация транспортных затрат в стоимости экспортных грузов Республики Узбекистан;

–Техническое переоснащение малых предприятий, многие из которых имеют примитивное оборудование;

–Повышение образовательного уровня и профессиональной подготовки специалистов для субъектов МП, создание сети разнотипных учебных заведений, организацию процессов стажировки и повышения квалификации, особенно во внешнеэкономической деятельности;

–Реализация комплекса мер по повышению эффективности инвестиций в модернизацию соответствующей материально-технической базы;

–Создание национального центра передового предпринимательского опыта;

–Особое внимание уделять вопросам укрепления предпринимательских возможностей молодежи.

Таким образом, в результате проводимых реформ за годы независимости в Узбекистане создана прочная законодательная база, обеспечивающая надежную защиту прав и законных интересов частных собственников, внедряются современные интерактивные формы бесконтактного оказания государственных услуг, налажен системный диалог делового сообщества с государством, созданы надежные правовые гарантии активизации экспортного потенциала малого предпринимательства, совершенствуется выход субъектов малого предпринимательства на мировую арену.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 21.02.2024 г. № УП-37 «О государственной программе по реализации стратегии «Узбекистан – 2030» в «Год поддержки молодежи и бизнеса». Режим доступа: https://www.norma.uz/.
2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 14.03.2025 г. № УП-47 «О мерах по совершенствованию процедур экспорта продукции и стимулированию производства готовой продукции с добавленной стоимостью» Режим доступа: https://lex.uz/ru/docs/7432084?ONDATE=17.03.2025
3. Постановление Президента Республики Узбекистан ПП-126 от 14 марта 2024 года «О мерах по дальнейшему повышению роли объединений предпринимателей в развитии внешней торговли и региональной промышленности». Режим доступа: https://lex.uz/docs/6838940
4. Постановление Президента Республики Узбекистан от 08.04.2025 г. N ПП-136 «О дополнительных мерах по наращиванию экспортного потенциала и развитию цепочки переработки сельскохозяйственной продукции». Режим доступа: https://nrm.uz/contentf?doc=778334
5. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису от 26.12.2025. Режим доступа: https://president.uz/
6. Открытое общение Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева с предпринимателями от 20 августа 2025 года. Режим доступа: https://www.uzdaily.uz/ru/prezident-uzbekistana-proviol-otkrytyi-dialog-s-predprinimateliami-i-obiavil-masshtabnye-initsiativy-podderzhki-biznesa/
7. Стратегии развития нового Узбекистана на 2022 - 2026 годы. Режим доступа: https://president.uz/ru/pages/view/strategy?menu_id=144
8. Будет внедрен рейтинг устойчивости предпринимателей. Режим доступа: https://president.uz/ru/lists/view/6969
9. Стратегия комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года. Режим доступа: https://regulation.gov.uz/ru/document/8839
10. Годовой отчет Центрального банка Узбекистана. Режим доступа: www.cbu.uz
11. www.stat.uz – Официальный сайт Госкомстата РУз. Режим доступа: https://stat.uz/uploads/doklad/2025/yanvar-dekabr/ru/8.pdf

UDK:336.64

IXTISOSLASHTIRILGAN SAVDO MAJMUALARINI MOLIYAVIY RESURSLARINI SHAKLLANTIRISH VA ISHLATISH YO‘NALISHLARI – BEK BARAKA SAVDO MAJMUASI MISOLIDA

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ТОРГОВЫХ КОМПЛЕКСОВ – НА ПРИМЕРЕ ТОРГОВОГО КОМПЛЕКСА «БЕК БАРАКА»

DIRECTIONS FOR THE FORMATION AND USE OF FINANCIAL RESOURCES OF SPECIALIZED TRADE COMPLEXES – ON THE EXAMPLE OF THE BEK BARAKA TRADE COMPLEX

Rejapov Xayrillo Xikmatullayevich
O‘zbekiston Milliy universiteti Moliya va kredit kafedrasi mudiri, i.f.d., professor

Oxunjonova Kamola Komiljon qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan savdo majmualarini moliyaviy resurslarini shakllantirish va ishlatish yo‘nalishlari – “Bek Baraka” savdo majmuasi misolida yoritilgan. Bugungi kunda davlat ishtirokidagi savdo majmualarini transformatsiya qilish va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish iqtisodiy islohotlarning muhim masalalaridan hisoblanadi. Maqolaning aynan tahlil va natijalar qismida ushbu savdo majmuasining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari keltirilgan, va xulosa va takliflar qismida tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: “Bek Baraka”, moliyaviy resurslar, dividend, sof foyda, sof tushum, aktivlar, aktivlar rentabelligi, sotuv rentabelligi, diversifikatsiya.

В данной статье рассматриваются вопросы формирования и использования финансовых ресурсов специализированных торговых комплексов на примере торгового комплекса «Bek Baraka». В настоящее время трансформация торговых комплексов с государственным участием и повышение эффективности использования финансовых ресурсов являются одними из важных направлений экономических реформ. В аналитической части и разделе результатов статьи приведены основные финансовые показатели данного торгового комплекса, а в заключении и разделе рекомендаций предложены соответствующие выводы и практические предложения.

Ключевые слова: «Bek Baraka», финансовые ресурсы, дивиденды, чистая прибыль, чистая выручка, активы, рентабельность активов, рентабельность продаж, диверсификация.

This article examines the formation and utilization of financial resources in specialized trade complexes, using the example of the “Bek Baraka” торгов complex. At present, the transformation of state-participated trade complexes and improving the efficiency of financial resource utilization are among the key issues of economic reforms. In the analysis and results section of the article, the main financial indicators of this trade complex are presented, while in the conclusion and recommendations section, relevant suggestions are provided.

Keywords: “Bek Baraka”, financial resources, dividends, net profit, net income / net revenue, assets, return on Assets (ROA), return on Sales (ROS), diversification.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-oktyabrda “Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish hamda davlat aktivlarini xususiylashtirishga oid chora-

tadbirlar to‘g‘risida” gi Farmoni imzolangan. Bunga ko‘ra, “Bek Baraka” MCHJ aynan ushbu farmon asosida transformatsiya qilinadigan va davlat ulushi sotiladigan strategik obyektlar ro‘yxatiga kiritilgan [1].

Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda davlat ishtirokida amalga oshadigan yirik korxonalarning moliyaviy mustaqilligiga erishish va ularni bozor tamoyillari asosida transformatsiya qilish ustuvor maqsad qilib belgilangan. Ayniqsa, ixtisoslashtirilgan savdo majmualarining moliyaviy resurslarini shakllantirish manbalarini diversifikatsiya qilish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, “Bek Baraka ixtisoslashtirilgan savdo majmuasi” MCHJ nafaqat yirik soliq to‘lovchi sub’yekt, balki minglab kichik tadbirkorlik sub’yektlari faoliyat yuritadigan obyekt hisoblanadi, va u tadbirkorlik muhitining rivojlanishiga sezilarli darajada ta’sir qiladi.

Ixtisoslashtirilgan savdo majmualarini o‘rganishda ko‘plab O‘zbekistonlik va Xorijlik olimlar o‘z hissalarini qo‘shganlar. Jumladan, Mo‘minov A.G. (2022) – Toshkent viloyatida kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda savdo majmualarining o‘rnini “Bek Baraka” misolida yoritib bergan, va shuningdek muallif majmuaning hududiy iqtisodiyotga ta’siri va tadbirkorlar uchun yaratilgan sharoitlarni tahlil qilgan [2]. Rasulov F. (2023) – “Bozorlar va savdo majmualarining moliyaviy barqarorligini baholash indikatorlari” nomli maqolasida savdo majmualarining moliyaviy resurslarini (rentabellik, likvidlik) qanday hisoblash metodikasi berilgan [3]. Ergashxodjayeva Sh.J. (2021) – O‘zbekistonda savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyoti bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida savdo majmualarining raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyalarining o‘rnini yoritib bergan. Muallif yirik bozor turlarida moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash orqali xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash mexanizmlarini asoslagan[4]. Tursunov Y.P. (2022) – “Savdo korxonalarida aktivlarni boshqarish samaradorligi” nomli ishida savdo majmualarining munitsipal byudjetni shakllantirishdagi strategik ahamiyatini tahlil qilgan. U aynan davlat ishtirokidagi savdo korxonalarida dividend siyosatini takomillashtirish va moliyaviy shaffoflikni ta’minlash zarurligini ta’kidlagan[5]. Xorijlik olimlardan Barry Berman & Joel R.Evans (2018) – “Retail Management: A Strategic Approach” maqolasida savdo majmualarini operatsion xarajatlarni kamaytirish va resurslarni to‘g‘ri taqsimlash bo‘yicha dunyo tan olgan modelni taklif qilishgan [6]. Shu qatorda Arustamov E.A. (2021) – “Экономика предприятия (торговля)" maqolasida MDH davlatlari misolida savdo komplekslarining aylanma mablag‘larini boshqarish mexanizmlarini yoritgan [7]. Michael Levy & Barton A. Weitz (2019) – O‘zlarining dunyoga mashhur “Retailing Management” asarida savdo majmualarining moliyaviy strategiya modeli (Strategic Profit Model) ni ishlab chiqqanlar. Bu model aktivlar aylanmasi va foyda marjasini o‘zaro bog‘lagan holda savdo majmuasining rentabelligini baholash imkonini beradi [8]. Philip Kotler (2021) – Savdo infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo‘yicha o‘z tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida an’anaviy bozorlarning transformatsiyasi masalasini ko‘targan. Muallif savdo komplekslarida moliyaviy resurslarni IT-texnologiyalarga yo‘naltirish orqali operatsion xarajatlarni 15-20% gacha kamaytirish mumkinligini isbotlagan [9].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, soha olimlari asosan umumiy savdo korxonalarining iqtisodiyotiga yo‘naltirib, o‘z ishlarini amalga oshirishgan. Lekin, aynan ixtisoslashtirilgan bozorlarning, xususan, “Bek Baraka” ning moliyaviy resusrlarini dinamik tahlil qilish va ularning hududiy byudjet tushumlaridagi rolini baholash bo‘yicha kompleks yondashuv zarur.

Mazkur maqola iqtisodiy jarayonlarni o‘rganishning ilmiy – obyektivlik tamoyillari asosida yoritildi. Tadqiqot obyekti sifatida “Bek Baraka ixtisoslashtirilgan savdo majmuasi” MCHJ ning 2020-2024-yillardagi moliyaviy xo‘jalik faoliyati tanlab olindi.

Ushbu grafikda “Bek Baraka ixtisoslashtirilgan savdo majmuasi” ning 2020-2024-yillardagi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari – sof foyda, sof tushum, jami aktivlar va byudjetga to‘lovlar (mlrd so‘mda) tahlil qilingan.

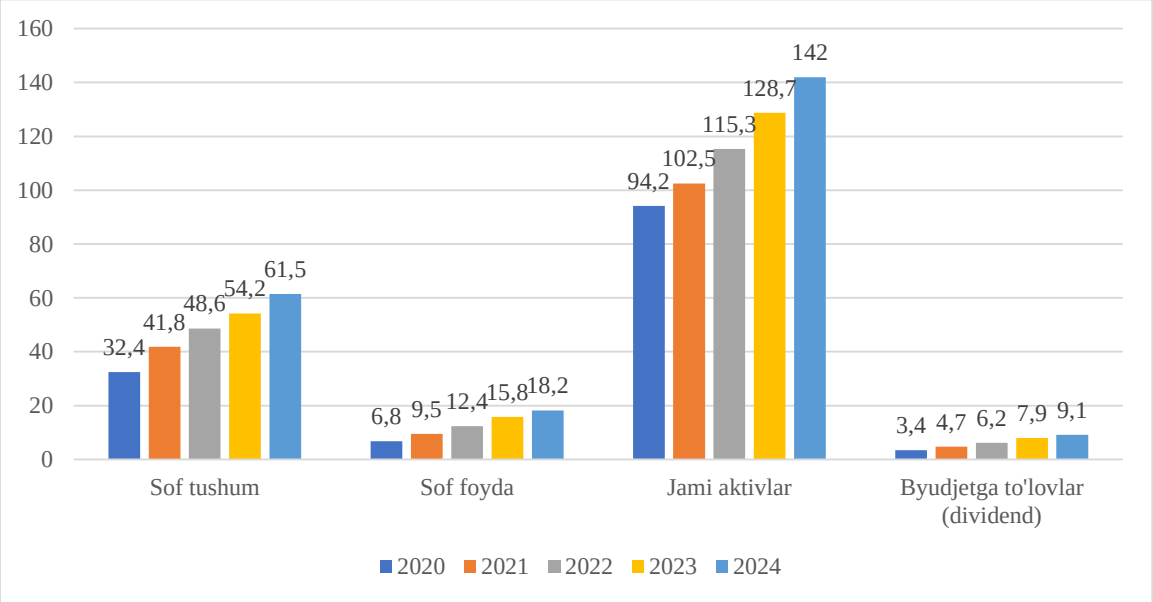

1-rasm."Bek Baraka ixtisoslashtirilgan savdo majmuasi" MCHJ ning 2020-2024-yillardagi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari dinamikasi[10].

2020-yilda ushbu MCHJ ning sof tushumi 32,4 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich deyarli ikki baravar o‘sib, 61,5 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Shuningdek sof foyda ham 6,8 mlrd so‘mdan 18,2 mlrd so‘mga ko‘tarilgan. Ta’kidlash joizki, ushbu ko‘rsatkich sof tushumga qaraganda tezroq o‘sgan, bu esa moliyaviy samaradorlik oshganini ko‘rsatadi. Bu savdo majmuasining jami aktivlari 2020-yilda 94,2 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 142 mlrd ga yetadi. Shu qatorda byudjetga to‘lovlar ya’ni dividend ham mos ravishda 3,4 mlrd so‘mdan 9,1 mlrd so‘mga yetadi. Umuman olganda, “Bek Baraka” savdo majmuasi 2020-2024-yillarda yuqoridagi 4 xil yo‘nalishda ham ijobiy o‘sishga erishgan. 2024-yilga kelib u nafaqat aktivlarini oshiradi, balki davlat byudjetiga to‘lovlarni 3 baravarga yaqin miqdorda oshirishga erishdi.

Yuqorida keltirilgan ko‘rsatkichlar “Bek Baraka” MCHJning moliyaviy holati miqdoriy jihatdan o‘sganini tasdiqlaydi. Biroq, korxonaga biriktirilgan moliyaviy resurslar va aktivlardan qanchalik samarali foydalanilganini aniqlash uchun rentabellik koeffitsiyentlari tahliliga e’tibor qaratish lozim.

Aktivlar rentabelligi (ROA— Return on Assets). Ushbu ko‘rsatkich korxonaning har bir so‘mlik aktivi qancha miqdorda sof foyda keltirayotganini ifodalaydi. Uni hisoblash uchun quyidagi formuladan foydalanamiz:

$$\text{ROA} = \frac{Sof\ foyda}{Jami\ aktivlar} \times 100\%$$ [11].

Keltirilgan ma’lumotlar asosida 2020-2024-yillardagi ROA ni hisoblashimiz mumkin.

Masalan, 2020-yilda: $\text{ROA} = \frac{6,8}{94,2} \times 100\% \approx 7,2\%$;

2024-yilda: $\text{ROA} = \frac{18,2}{142,0} \times 100\% \approx 12,8\%$.

Aktivlar rentabelligining 7,2% dan 12,8% gacha ko‘tarilishi korxonaning o‘z tasarrufidagi moddiy va nomoddiy resurslardan foydalanish sifati yaxshilanganini anglatadi. Bu o‘sish korxona aktivlari hajmining kengayishi bilan birga, ularning qaytimi ham sezilarli darajada oshganini ko‘rsatadi.

Shu qatorda Sotuv rentabelligi (ROS— Return on Sales) ni hisoblash orqali Sof foydaning tushumga nisbatan tezroq o‘sishi, sotuv samaradorligi oshganini tushunishimiz mumkin:

$$\text{ROS} = \frac{Sof\ foyda}{Sof\ tushum} \times 100\%$$ [11].

Masalan, 2020-yilda: $\text{ROS} = \frac{6,8}{32,4} \times 100\% \approx 20,9\%$;

2024-yilda: $\text{ROS} = \frac{18,2}{61,5} \times 100\% \approx 29,6\%$.

Har bir so‘mlik sotuvdan olinadigan foydaning 20,9% dan 29,6% ga ko‘tarilishi korxonaning operatsion xarajatlarni optimallashtirishga erishganini va tijorat faoliyatining samaradorligi oshganini tasdiqlaydi.

Davlat byudjetiga to‘lovlar (dividendlar) 3,4 mlrd so‘mdan 9,1 mlrd so‘mga yetishi nafaqat korxonaning boyishi, balki uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati ortishini ko‘rsatadi. Dividend to‘lovlarining sof foydadagi ulushini tahlil qilsak, korxona o‘z foydasining qariyb 50% qismini byudjetga yo‘naltirayotgani ma’lum bo‘ladi. Bu esa “Bek Baraka” MCHJni Toshkent viloyati iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi yirik donor korxonalardan biri sifatida tavsiflaydi.

Iqtisodiyotda savdo majmualarini moliyaviy barqarorligini ta’minlash, va xavf – xatarlardan holi qilish bosh masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, “Bek Baraka” savdo majmuasi ham 5yil ichida moliyaviy barqarorlikka erisha olganini uning sof foydasi 6,8 mlrd so‘mdan 18,2 mlrd so‘mga chiqqanidan ko‘rishimiz mumkin. Bu savdo majmuasini o‘zini-o‘zi moliyalashtira olishini bildiradi, shu qatorda uning aktivlari va davlat ulushi (dividendlari) ham keskin ko‘tarildi. Bulardan kelib chiqib ushbu takliflarni ilgari surishimiz mumkin. Birinchisi bu raqamli transformatsiya bo‘lib, savdo majmuasida ijara to‘lovlari va boshqa xizmatlar uchun moliyaviy hisoblarni to‘liq avtomatlashtirilgan “Smart Market” tizimiga o‘tkazish. Bu mablag‘larni shaffofligini ta’minlash uchun xizmat qiladi. Ikkinchisi esa xarajatlarni diversifikatsiya qilish, bu usul faqat ijara tushumlariga bog‘lanib qolmasdan, majmua hududida zamonaviy logistika markazlarini tashkil qilish. Bu orqali qo‘shimcha moliyaviy resurslar oqimini yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-oktyabrdagi “Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish hamda davlat aktivlarini xususiylashtirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6096-sonli Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).
2. Mo‘minov A.G. Toshkent viloyatida kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda savdo majmualarining o‘rni. // “Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali. № 4, 2022-yil.
3. Rasulov F. Bozorlar va savdo majmualarining moliyaviy barqarorligini baholash . // “Moliya” ilmiy jurnali. № 2, 2023-yil.
4. Ergashxodjayeva Sh.J. Savdo iqtisodiyoti: Darslik. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2021. – 286 b.
5. Tursunov Y.P. Savdo korxonalarida aktivlarni boshqarish samaradorligi. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. – Toshkent, 2022. – № 4. – 45-52-betlar.
6. Berman B., Evans J.R. Retail Management: A Strategic Approach. 13th Edition. — Pearson Education, 2018.
7. Арустамов Э.А. Экономика предприятия (торговля). Учебник. — М.: Дашков и К, 2021.
8. Levy M., Weitz B.A., Grewal D. Retailing Management. 10th edition. – New York: McGraw-Hill Education, 2019. – 736 p.
9. Kotler P., Armstrong G. Principles of Marketing. 18th Global Edition. – London: Pearson Education, 2021. – 750 p.
10. O‘zbekiston Respublikasi davlat aktivlarini boshqarish agentligining rasmiy portali ma’lumotlari. “Bek Baraka ixtisoslashtirilgan savdo majmuasi” MCHJ moliyaviy hisobotlari (2020-2024). URL: https://davaktiv.uz/uz/reestr
11. Vahobov A.V., Ishonqulov N.F. Iqtisodiy tahlil: Darslik. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2020. – 350 b.

УДК: 334.726 : 502.131.1

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНЫХ ПАРТНЕРСТВ (ГЧП) В ПРОДВИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING (DXSh) BARQAROR RIVOJLANISHNI ILGARI SURISHDAGI ROLI

THE ROLE OF PUBLIC–PRIVATE PARTNERSHIPS (PPP) IN PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Махкамова Надира Саидмуратовна
Главный специалист Проектного офиса «Продвижение и внедрение зеленой экономики»
Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров РУз

Аннотация

В статье анализируется роль государственно-частного партнёрства (ГЧП) в обеспечении устойчивого развития на основе международного опыта. Рассматриваются модели ГЧП и оцениваются экономические и экологические результаты проектов. Особое внимание уделено развитию ГЧП в Республике Узбекистан. Выявлены ключевые факторы эффективности и предложены направления совершенствования национальной модели.

Ключевые слова: государственно-частное партнёрство (ГЧП), устойчивое развитие, инфраструктурные инвестиции, Value for Money (VfM), стоимость жизненного цикла (LCC), распределение рисков, публичные инвестиции, зелёная экономика, институциональная модель ГЧП, международный опыт.

Maqolada davlat-xususiy sheriklik (DXSh)ning barqaror rivojlanishni ta’minlashdagi roli xalqaro tajriba asosida tahlil qilinadi. DXSh modellari ko‘rib chiqilib, loyihalarning iqtisodiy va ekologik natijalari baholanadi. O‘zbekiston Respublikasida DXSh rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Samaradorlikning asosiy omillari aniqlanib, milliy modelni takomillashtirish yo‘nalishlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: davlat-xususiy sheriklik (DXSh), barqaror rivojlanish, infratuzilma investitsiyalari, Value for Money (VfM), hayotiy sikl qiymati (LCC), risklarni taqsimlash, davlat investitsiyalari samaradorligi, yashil iqtisodiyot, DXSh institutsional modeli, xalqaro tajriba.

This article examines the role of public-private partnerships (PPP) in promoting sustainable development based on international experience. PPP models are analyzed, and the economic and environmental outcomes of projects are evaluated. Particular attention is given to the development of PPP in the Republic of Uzbekistan. Key efficiency factors are identified, and directions for improving the national model are proposed.

Keywords: public–private partnership (PPP), sustainable development, infrastructure investment, Value for Money (VfM), life cycle cost (LCC), risk allocation, public investment efficiency, green economy, institutional PPP framework, international experience.

Устойчивое развитие является ключевым приоритетом современной социально-экономической политики. В условиях ограниченных бюджетных ресурсов возрастает роль государственно-частных партнёрств (ГЧП) как инструмента реализации инфраструктурных проектов.

ГЧП обеспечивает объединение ресурсов государства и бизнеса, способствует привлечению инвестиций, повышению эффективности управления и распределению рисков. Данный механизм играет важную роль в достижении Целей устойчивого развития ООН. В работе рассматриваются теоретические основы ГЧП и зарубежный опыт их применения.

В контексте устойчивого развития ГЧП приобретают особое значение, поскольку позволяют интегрировать экономические, социальные и экологические цели в рамках одного проекта. Как отмечается в исследованиях, посвящённых связи ГЧП и Целей устойчивого развития ООН, данные механизмы способствуют мобилизации частных инвестиций для реализации инфраструктурных и социальных проектов, ориентированных на долгосрочный эффект [1].

Для систематизации влияния различных моделей ГЧП на конкретные показатели устойчивого развития целесообразно рассмотреть их взаимосвязь, представленную в таблице №1.

Таблица 1

Сравнительный анализ эффективности ГЧП в достижении ЦУР [2]

Измерение устойчивости	**Механизм ГЧП**	**Ключевой аналитический показатель**	**Эффект (на основе мировых данных)**
Экономическое	Контракты жизненного цикла (LCC)	Снижение стоимости владения (VfM)	Экономия до **15-20%** бюджетных средств за весь период проекта.
Социальное	Доступность инфраструктуры	Индекс охвата услугами	Рост доступа к качественной медицине на **25%** в проектах ГЧП (по опыту Индии и Бразилии).
Экологическое	"Зеленые" концессии	Снижение выбросов CO2	В проектах ВИЭ (ветроэнергетика Германии) снижение углеродоемкости на **30-40%** выше, чем при госзакупках.

Экономическая составляющая ГЧП проявляется в повышении эффективности использования бюджетных средств, привлечении частного капитала и оптимизации жизненного цикла проектов [3]. Частный сектор, как правило, обладает более высоким уровнем управленческой гибкости и инновационного потенциала, что позволяет снижать издержки и улучшать качество предоставляемых услуг. При этом государство сохраняет стратегическую и регулирующую функцию, обеспечивая соответствие проектов общественным интересам.

Социальное измерение государственно-частных партнёрств выражается в расширении доступа населения к базовым общественным услугам, таким как здравоохранение, образование, транспорт и водоснабжение. Ряд эмпирических исследований подтверждает, что при надлежащем институциональном регулировании ГЧП способны повышать качество и доступность социальных услуг, особенно в странах с ограниченными бюджетными возможностями [4].

Экологический аспект ГЧП связан с внедрением энергоэффективных технологий, развитием возобновляемых источников энергии и рациональным использованием природных ресурсов. В документах ООН подчёркивается, что проекты ГЧП могут играть ключевую роль в достижении ЦУР 6, 7, 11 и 13, при условии включения экологических критериев в контрактные обязательства и систему мониторинга.

Важным элементом теории ГЧП является распределение рисков между государственным и частным партнёрами. Согласно общепринятому подходу, риски должны передаваться той стороне, которая обладает наибольшими возможностями для их управления, включая строительные, финансовые, операционные и экологические риски. Такое распределение способствует повышению устойчивости проектов и снижению вероятности их неэффективной реализации.

Одновременно в научной литературе подчёркивается, что применение государственно-частных партнёрств сопряжено с рядом ограничений. К ним относятся риски недостаточной прозрачности договорных отношений, возможное доминирование коммерческих интересов и ослабление государственного контроля.

В связи с этим международные организации акцентируют внимание на необходимости формирования чёткой нормативно-правовой базы, механизмов оценки эффективности и соблюдения принципов устойчивого развития на всех этапах жизненного цикла проекта.

Таким образом, теоретический анализ показывает, что государственно-частные партнёрства являются значимым инструментом достижения устойчивого развития, однако их эффективность напрямую зависит от качества институциональной среды, баланса интересов участников и ориентации проектов на долгосрочные социально-экономические и экологические результаты.

Анализируя глобальные тенденции, стоит отметить, что государственно-частные партнёрства привлекают всё больше частных инвестиций в инфраструктуру. Согласно данным Базы данных частного участия в инфраструктуре (PPI) Всемирного банка [5], в 2024 году объём инвестиций в проекты с участием частного сектора достиг 100,7 млрд долларов США, что на 16 % больше, чем в 2023 году, и на 20 % выше пятилетнего среднего уровня. Такой рост отражает восстановление и укрепление интереса частного капитала к долгосрочным инфраструктурным проектам после пандемии COVID-19. При этом наблюдается значительное увеличение доли низкоуглеродных проектов, что подчёркивает роль ГЧП в реализации экологически ориентированных инициатив и достижении целей устойчивого развития.

Для оценки масштабов вовлеченности частного капитала в реализацию общественно значимых проектов необходимо обратиться к глобальной статистике. Динамика инвестиций в инфраструктурные проекты с участием частного сектора за последние годы (см. Таблицу 2) подтверждает устойчивый интерес инвесторов к механизмам ГЧП даже в условиях глобальной экономической нестабильности.

Таблица 2

Динамика рынка ГЧП в странах с низким и средним уровнем дохода (2022–2024 гг.) [6]

Показатель	**2022 год**	**2023 год**	**2024 год (прогноз/факт)**	**Темп роста (23/24)**
Общий объем инвестиций (млрд $)	91.7	86.8	**100.7**	+16%
Количество новых проектов (ед.)	263	251	**274**	+9%
Доля "зеленой" энергетики (%)	52%	58%	**64%**	+6 п.п.
Средний размер проекта (млн $)	348	345	**367**	+6.3%

Особое место в этой структуре занимают развитые рынки. Одним из наиболее показательных примеров реализации масштабного транспортного ГЧП является проект

Sydney Metro Northwest в Австралии. Проект Sydney Metro Northwest (Северо-Западная линия метро Сиднея) является крупнейшим примером государственно-частного партнёрства (ГЧП) в транспортной сфере в истории штата Новый Южный Уэльс. Реализация линии велась в рамках контракта «Эксплуатация, поезда и системы» (Operations, Trains and Systems - OTS) консорциумом Northwest Rapid Transit (NRT), в состав которого входят MTR Corporation, CPB Contractors, John Holland, UGL Rail и Plenary Group. Эксплуатацию линии обеспечивает Metro Trains Sydney (MTS), совместное предприятие MTR, John Holland и UGL. Общая стоимость проекта составила около 8,3 млрд австралийских долларов, а консорциум отвечает за эксплуатацию и техническое обслуживание линии на протяжении 15 лет с момента открытия в мае 2019 года.

В рамках проекта были поставлены и обслуживаются полностью автоматизированные поезда, построены новые станции и модернизированы существующие, созданы системы сигнализации и управления, а также построены депо и центр управления. Линия интегрирована с M1 Metro Northwest & Bankstown Line, продолжается расширение юго-западного участка.

Проект демонстрирует потенциал масштабных ГЧП в транспортной инфраструктуре, способствуя повышению доступности транспорта, снижению выбросов CO_2 и формированию устойчивой городской среды, что соответствует ЦУР 9, 11 и 13.

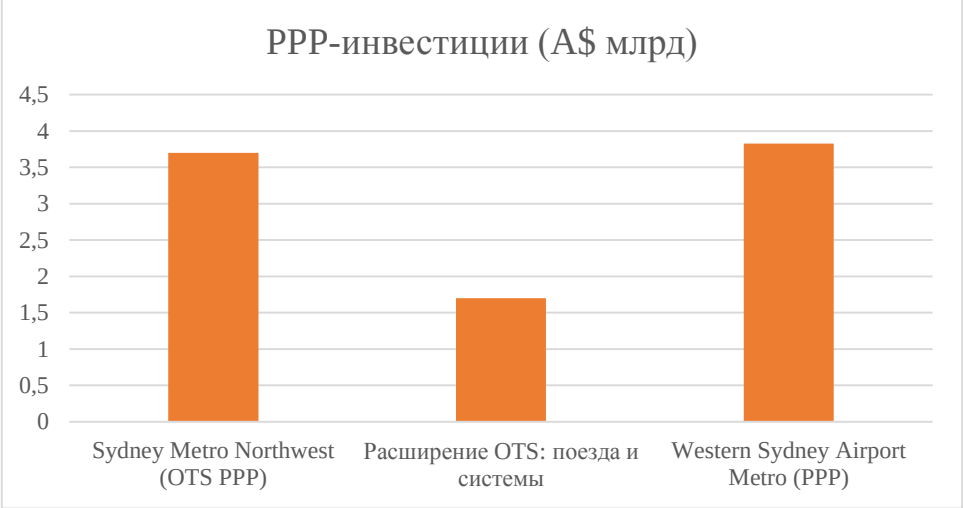

Рис.1 Объёмы PPP-контрактов (A$ млрд) (Источник: Sydney Metro (Government of New South Wales); Pacific Partnerships; World Bank Group.)

В рамках Sydney Metro Northwest PPP контракт на операции, поезда и системы оценивается примерно в A$3.7 млрд, с дополнительными вложениями порядка A$1.7 млрд в подвижной состав и системы, а отдельный PPP-проект для Western Sydney Airport Metro Line составляет порядка A$3.83 млрд.

Табл. 3

Основные количественные показатели реализации проектов ГЧП (PFI) в Великобритании (Источник: составлено автором на основе данных Правительства Великобритании и аналитических обзоров [7])

Индикатор	**Значение**
Количество PFI-проектов (до 2012)	≈ 717
Общий капитал PFI-контрактов	≈ £54,7 млрд
Общие бюджетные выплаты до 2050	≈ £301,3 млрд

Private Finance Initiative (PFI) — самая известная модель ГЧП в Великобритании, запущенная в 1992 году для привлечения частных инвестиций в государственные проекты.

В Великобритании модель PFI привела к реализации свыше 700 проектов с капитализацией порядка £50–55 млрд, при этом выплаты по контрактам могут превышать £300 млрд в перспективе до 2050 года (см. табл.3).

В секторе здравоохранения подписаны десятки контрактов PFI, что отражает широкое применение ГЧП в социальных услугах.

В Канаде к настоящему времени реализовано более 220 инфраструктурных P3-проектов, охватывающих транспорт, здравоохранение и коммунальные объекты, что отражает зрелость механизмов частно-государственного сотрудничества.

Примером крупной концессионной схемы является трасса Highway 407 ETR в Онтарио с долгосрочным договором на управление.

Федеральный P3 Canada Fund профинансировал проекты с совокупными затратами свыше $6 млрд, показав возможность экономии около $1,9 млрд по сравнению с традиционным финансированием (см.Табл.4).

Табл.4. Основные количественные показатели реализации проектов государственно-частного партнёрства (P3) в Канаде (Источник: составлено автором на основе данных Infrastructure Canada и аналитических обзоров рынка ГЧП [8])

Индикатор	**Значение**
Общее число P3-проектов	> 220
Инвестиции P3 Canada Fund	> $1,3 млрд
Совокупный капитал проектов через P3 Canada Fund	> $6 млрд
Сэкономлено по сравнению с традиционным	≈ $1,9 млрд

Проведённый анализ показал, что государственно-частные партнёрства являются эффективным инструментом устойчивого развития, обеспечивающим объединение ресурсов государства и бизнеса для реализации значимых проектов. ГЧП способствуют привлечению инвестиций, внедрению инноваций и повышению качества инфраструктуры.

Международный опыт подтверждает успешное применение ГЧП в различных отраслях и их вклад в достижение Целей устойчивого развития. Эффективность данного механизма зависит от качества институциональной среды и стратегических приоритетов государства.

Текущее состояние и секторальное распределение проектов ГЧП в республике, представленное в таблице 5, позволяет определить потенциальные точки роста и обосновать необходимость диверсификации инвестиционного портфеля.

Таблица 5.

Текущее состояние и потенциал ГЧП в Республике Узбекистан [9] (за 2025)

Сектор	**Текущий объем проектов (млрд $)**	**Доля в портфеле (%)**	**Целевой индикатор устойчивости**	**Рекомендованная мера**
Энергетика (ВИЭ)	~26.0$	**85-90%**	Доля ВИЭ в балансе 25% к 2030 г.	Переход к гибридным проектам (генерация + хранение).
Транспорт	~2.5$	**8%**	Снижение логистических	Ускорение проектов

Сектор	Текущий объем проектов (млрд $)	Доля в портфеле (%)	Целевой индикатор устойчивости	Рекомендованная мера
			издержек на 15%.	платных дорог и аэропортов.
ЖКХ (Вода/Тепло)	~1.2$	**4%**	Снижение потерь воды на 30%.	Внедрение концессий с KPI по энергоэффективности.
Здравоохранение/ Образование	~0.5$	**2%**	Увеличение койко-мест на 1000 чел.	Использование сервисных моделей ГЧП (PFI).

Полученные результаты исследования послужили основой для формулирования практических предложений по развитию государственно-частного партнёрства в Республике Узбекистан.

1) Развитие ГЧП в городском транспорте. Рекомендуется расширить применение ГЧП в проектах городского транспорта (метро, BRT, электротранспорт), используя долгосрочные контракты жизненного цикла. Это позволит перераспределить риски на частный сектор и повысить качество услуг.

2) Масштабирование ГЧП в возобновляемой энергетике. Рекомендуется активизировать привлечение частных инвестиций в проекты солнечной и ветровой энергетики через инвестиционные и концессионные соглашения. Приоритет следует отдавать долгосрочным тарифам и гарантиям выкупа электроэнергии для повышения инвестиционной привлекательности и снижения выбросов.

3) Применение ГЧП в коммунальной инфраструктуре.

Рекомендуется расширить использование концессионных механизмов в сфере водоснабжения и водоотведения, включая модернизацию очистных сооружений и снижение потерь воды. Закрепление в контрактах показателей эффективности (качество воды, уровень потерь, надёжность услуг) позволит увязать интересы частного оператора с общественными и экологическими целями.

4) Совершенствование институциональной и правовой среды ГЧП.

Целесообразно внедрить типовые ГЧП-контракты для приоритетных отраслей, а также усилить роль специализированных государственных органов в экспертизе и сопровождении проектов. Отдельное внимание следует уделить прозрачному распределению рисков и внедрению системы оценки социально-экономической и экологической эффективности ГЧП-проектов.

5) Формирование кадрового и аналитического потенциала.

Рекомендуется развивать программы подготовки специалистов в области ГЧП, включая обучение проектному финансированию и управлению рисками. Создание специализированных аналитических центров при профильных ведомствах позволит повысить качество отбора и мониторинга ГЧП-проектов на всех этапах их реализации.

Список использованной литературы:

1. Агентство по развитию государственно-частного партнерства при Министерстве экономики и финансов Республики Узбекистан: официальный сайт. — Ташкент. — URL: https://pppda.uz/ (дата обращения: 20.05.2024).
2. Отчет о реализации проектов государственно-частного партнерства в Республике Узбекистан за 2024 год / Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан. — Ташкент: Минэкономфин РУз, 2025. — 34 с.
3. Asian Development Bank. Public-Private Partnership Monitor: Uzbekistan 2024 / Asian Development Bank. — Manila: ADB, 2024. — 42 p.
4. Building bridges: Unraveling the missing links between Public-Private Partnerships and sustainable development // *Utilities Policy*. — 2022. — Vol. 74. — Article 101323. — URL: https://www.sciencedirect.com
5. HM Treasury. *Private Finance Initiative and Private Finance 2 projects: 2023 summary data* [Electronic resource]. – London: HM Treasury, 2023
6. Infrastructure Canada. *Canada’s P3 market and major projects* [Electronic resource]. – Ottawa: Government of Canada, 2022. – Mode of access: https://www.infrastructure.gc.ca
7. International Monetary Fund. Fiscal Monitor: Infrastructure Investment and Public-Private Partnerships / International Monetary Fund. — Washington, DC: IMF Publishing, 2024. — 112 p.
8. Public-Private Partnerships and Sustainable Development Goals in Nigeria // African Journal of Sustainable Development. — 2024. — URL: https://journals.abuad.edu.ng
9. Taufiqurokhman, Handayani I. T. Public-Private Partnerships in Infrastructure Development: Governance, Financing, and Sustainability Challenges // *Politeia: Journal of Public Administration and Political Science and International Relations*. — 2023. — Т. 3, № 3. — С. 205–218. — DOI: 10.61978/politeia.v3i3.968.
10. Sydney Metro. *Sydney Metro Northwest PPP project overview* [Electronic resource]. – Sydney: Government of New South Wales, 2019–2024.
11. UNECE. Standard on Public-Private Partnerships in Renewable Energy / United Nations Economic Commission for Europe. — Geneva: United Nations, 2023. — 54 p. — (Sustainable Development Goals Series).
12. World Bank Group. Private Participation in Infrastructure (PPI). Annual Report 2023–2024 / World Bank Group. — Washington, DC: World Bank, 2024. — 86 p. — URL: https://ppi.worldbank.org/en/ppi (дата обращения: 24.05.2024).

UDK: 657.6:658.7

KORXONALARDA MATERIALLAR HARAKATINING AUDITI VA IQTISODIY TAHLILI

АУДИТ ДВИЖЕНИЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

AUDIT OF MATERIAL FLOW AND ECONOMIC ANALYSIS IN ENTERPRISES

Avilov Nematjon
Andijon davlat texnika instituti o‘qituvchisi

Muhammadova Gulira’no
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola korxonalarda materiallar harakatining auditi va iqtisodiy tahliliga bag‘ishlangan. Maqolada materiallar harakatining hisobi, ularning buxgalteriya va ichki audit jarayonlarida nazorat qilinishi, ombor harakatlarining samaradorligi va iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlari o‘rganiladi. Shuningdek, material resurslaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan muammolar, ularni bartaraf etish yo‘llari va nazoratning tahliliy usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot korxonada materiallar harakati bo‘yicha hisobotlarning aniqligi va to‘g‘riligini ta’minlash orqali iqtisodiy foyda va resurslarning optimallashtirilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: materiallar harakati, audit, iqtisodiy tahlil, ombor, materiallar nazorati, buxgalteriya hisobi.

В данной научной статье рассматриваются вопросы аудита движения материальных запасов и экономического анализа на предприятии. Исследование охватывает методы учёта материалов, организацию контроля движения запасов и выявление недостатков в системах учёта и внутреннего аудита. Анализируются пути повышения эффективности использования материальных ресурсов, укрепления контроля, внедрения автоматизированных учётных систем и обеспечения экономической целесообразности. Работа направлена на обеспечение точности отчетности и оптимизацию использования ресурсов предприятия для повышения его экономической эффективности.

Ключевые слова: движение материальных запасов, аудит, экономический анализ, склад, контроль запасов, бухгалтерский учёт.

This scientific article examines the audit of material flow and its economic analysis within enterprises. The study focuses on accounting methods for materials, the organization of controls over inventory movements, and deficiencies in record-keeping and internal audit practices. It also analyzes approaches to improving the efficiency of resource use, strengthening control mechanisms, adopting automated accounting systems, and supporting economic decision-making. The findings demonstrate how accurate reporting and economic analysis of material movements contribute to optimizing resource use and improving enterprise performance.

Keywords: material flow, audit, economic analysis, inventory control, warehouse management, accounting.

Materiallar — korxona faoliyatining eng muhim resurslaridan biri bo‘lib, ular ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishlatiladi va mahsulotning tarkibiy qismi hisoblanadi. To‘g‘ri tashkil etilgan materiallar harakati va ularning hisob-hisoboti korxonaning ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yaxshilashga zamin yaratadi. Shu

sababli, korxonalarda materiallar harakatining auditi nafaqat moliyaviy hisobotning ishonchliligini ta’minlash, balki ishlab chiqarish jarayonida resurslardan to‘g‘ri foydalanilishini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Audit, umuman olganda, korxonaning moliyaviy holati, hisob tizimi va operatsion jarayonlarni mustaqil, sistematik va hujjatlashtirilgan tarzda tekshirishdir. Bu jarayon orqali auditorlar korxonaning materiallar harakatini to‘g‘ri qayd etilganligi, ularning saqlanishi va sarf-xarajatlari bo‘yicha xatoliklar yoki kamchiliklar mavjud emasligini aniqlaydi. Keraksiz, ortiqcha yoki noto‘g‘ri hisobga olingan materiallar korxona aktivlarining noto‘g‘ri qiymatlarini shakllantirib, iqtisodiy tahlil natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, materiallar harakatini audit qilish orqali resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni boshqarish tizimini takomillashtirish zarurati tug‘iladi.

Auditorlik va materiallar harakati bo‘yicha ko‘plab olimlar va tadqiqotchilar o‘z qarashlarini ilgari surgan. Masalan, N.A. Alimxonovaning “Inventory Audit” bo‘yicha ilmiy maqolasida inventarizatsiya auditi tushunchasi, uning auditorlik nazariyasidagi o‘rni, metodologik yondashuvlar va audit jarayonlarining nazariy asoslari batafsil tahlil qilingan. Alimxonova auditning materiallar harakati bo‘yicha moliyaviy hisobotlar aniqligini ta’minlashda, ichki nazoratni kuchaytirishda hamda resurslar boshqaruvida tutgan roli muhim ekanini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, inventarizatsiya auditi korxona aktivlarining haqqoniy aks ettirilishini ta’minlashga xizmat qiladi, bu esa korxona moliyaviy holatini aniq baholash imkonini beradi [1].

Shuningdek, Bilha Saro va hamkasblarining tadqiqoti inventory auditning ta’minot boshqaruvi bilan o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi. Ular inventarizatsiya auditining nafaqat nazorat vositasi, balki ta’minot tizimida samaradorlikni oshirishga xizmat qiladigan vosita ekanini ko‘rsatadi. Bu yondashuv inventarizatsiya auditining iqtisodiy samaradorlik tahliliga ham bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi va materiallar harakati jarayonlarida xatoliklar va ko‘rsatkichlar aniqligini oshiradi [2].

Xusvaqtov Farrux Romanovichning “Tovar-moddiy zaxiralar auditi” maqolasida esa tovar-moddiy zaxiralar auditi nazariy asoslari, amaliy yondashuvlar va uning korxonadagi ichki nazorat tizimi bilan bog‘liqligi yoritilgan. Muallif zaxiralar auditi orqali materiallar harakati jarayonlarida hujjatli dalillar asosida risklarni aniqlash va ularni kamaytirish mexanizmlarini chuqur tahlil qiladi [3].

Bundan tashqari, ko‘plab iqtisodiy tadqiqotlar inventarizatsiya auditining ichki nazorat samaradorligiga ta’sirini o‘rgangan. Masalan, ayrim maqolalarda auditorlik jarayonlarining ichki nazoratga bo‘lgan ta’siri muhokama qilingan bo‘lib, inventarizatsiya auditining samarali boshqaruv tizimini shakllantirishda strategik ahamiyat kasb etishi ko‘rsatildi [4].

Shu bilan birga, audit nazariyasi bo‘yicha xalqaro standartlar ham inventarizatsiya jarayonini tekshirishda mustahkam asos yaratadi. Masalan, ISA standarti auditorni inventarizatsiya dalillarini to‘plashda “yetarli va mos audit dalillari”ni olish talabini belgilaydi, bu esa audit xulosalarining ishonchliligini oshiradi [5].

Ushbu tadqiqotda materiallar harakatining auditi va iqtisodiy tahlilini o‘rganishda nazariy yondashuvlar, standart audit protseduralari va ichki nazorat mexanizmlari asos qilib olindi. Audit jarayoni materiallar harakatini hujjatli tekshirish, nazorat testlari va ichki boshqaruv tizimi bahosi orqali amalga oshiriladi, bu esa nazorat natijalarining ishonchliligini ta’minlaydi. Tadqiqotda nazariy audit metodologiyasi, ya’ni to‘g‘ri hisobot ma’lumotlarini to‘plash va tahlil qilish borasidagi usullar tavsiflandi, shuningdek iqtisodiy tahlil elementlari sifatida ma’lumotlarni solishtirish, o‘zaro bog‘liqlik tahlili va indikatorlar bo‘yicha baholash yondashuvi qo‘llanadi.

Materiallar harakati korxona iqtisodiy faoliyatining markaziy tarkibiy qismi bo‘lib, uning samaradorligi to‘g‘ri audit va nazoratning mavjudligiga bog‘liq. Tadqiqot davomida O‘zbekistonning yirik ishlab chiqarish korxonalaridan biri misolida, 2025-yilning birinchi yarim yilligi uchun materiallar harakati bo‘yicha audit natijalari tahlil qilindi. Auditing jarayonida materiallar qabul qilinishi, saqlanishi, iste’mol qilinishi va hisobga olinishi bo‘yicha hisobotlar va hujjatlar tekshirildi.

1-jadvalda korxona bo‘yicha asosiy materiallar turidagi harakat ko‘rsatkichlari taqdim etilgan. Bu jadval orqali har bir material turining kirimi, chiqimi va qoldiqlari aniqlanib, resurslardan samarali foydalanish darajasi baholandi.

1-jadval

Korxonada materiallar harakati (2025-yil I yarim yillik)

Material turi	Boshlang‘ich qoldiq (kg)	Qabul qilindi (kg)	Ishlab chiqarishda ishlatilgan (kg)	Oxirgi qoldiq (kg)
Temir	12 000	8 500	18 000	2 500
Yog‘	5 000	3 200	6 000	2 200
Plastmassa	7 500	4 000	9 000	2 500
Yog‘och	3 000	1 800	4 200	600

Tahlil natijalariga ko‘ra, temir va plastmassa materiallari bo‘yicha ortiqcha qabul qilinishi kuzatilgan, bu esa resurslarning nojo‘ya sarf bo‘lishi xavfini oshiradi. Yog‘ va yog‘och materiallari esa samarali ishlatilgan bo‘lib, oxirgi qoldiqlar minimal darajada qolgan. Shuningdek, materiallar harakati bo‘yicha buxgalteriya va audit hisobotlari o‘rtasidagi moslik tekshirildi. Aniqlangan xatoliklar ko‘rsatdiki, ba’zi materiallar qabul hujjatlarida va ombor hisobida tafovutlar mavjud bo‘lib, ularni tuzatish orqali korxona moliyaviy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarini yaxshilash mumkin.

Materiallar harakatini iqtisodiy tahlil qilish jarayonida resurslardan samarali foydalanish koeffitsiyenti hisoblandi. Misol uchun, temir materiallari uchun:

$$\text{Samaradorlik koeffitsiyenti} = \frac{\text{Ishlab chiqarishda ishlatilgan miqdor}}{\text{Boshlang‘ich qoldiq} \ + \ \text{Qabul qilindi}} * 100$$

$$\text{Samaradorlik koeffitsiyenti} = \frac{18000}{12000 \ + \ 8500} * 100 \approx 94{,}7\%$$

Bu ko‘rsatkich korxonada temir materiallaridan yuqori darajada foydalanilganini bildiradi, ammo oxirgi qoldiqning 2 500 kg bo‘lishi nazoratning kuchaytirilishini talab qiladi. Yog‘ va yog‘och materiallari bo‘yicha bu koeffitsiyent mos ravishda 85% va 90% ni tashkil etdi, bu esa samaradorlikning yetarlicha yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tahlil ko‘rsatdiki, audit natijalari va iqtisodiy tahlil bir-birini to‘ldiradi. Audit jarayonida aniqlangan hujjat xatoliklari va tafovutlar iqtisodiy tahlil orqali materiallar oqimining samaradorligini yaxshilash uchun tavsiyalar berish imkonini yaratadi. Shu tarzda, korxonada materiallar harakatini optimallashtirish, ortiqcha qabul va sarfni kamaytirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda materiallar harakati auditi va uning iqtisodiy tahlili faqat nazorat vositasi emas, balki biznesning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik mexanizm hisoblanadi. Audit jarayoni orqali materiallar bo‘yicha hujjatlar, hisob-kitoblar va amaliy harakatlar tizimli tarzda tekshiriladi va aniqlik kiritiladi, bu esa resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi. Materiallar harakati bo‘yicha amalga oshirilgan iqtisodiy tahlil esa, o‘z navbatida, samaradorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash va uzoq muddatli qarorlar qabul qilish uchun zarur statistik ma’lumotlarni beradi, bu ma’lumotlar korxona boshqaruvida strategik vazifalarni hal etishga yordam beradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, audit jarayonlarida aniqlangan kamchiliklar — hujjatlashtirishdagi xatoliklar, mos kelmasliklar va nazorat mexanizmlarining yetishmasligi — iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi hamda korxona faoliyatining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli materiallar harakatini audit qilish bilan birga iqtisodiy tahlilni ham amalga oshirish — bu ikki jarayon bir-birini to‘ldirib, korxona resurslarining optimal boshqaruvi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alimkhanova N.A. *Theoretical Foundations of Inventory Audit.* Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, Vol. 5, No. 09, Toshkent, 2025, pp. 187–191.

2. Marpaung S.A., Siagian H.L., Manalu H.M. *The Effect of Operational Audit and Internal Control on Raw Material Inventory Management.* Jurnal Ilmiah Akuntansi Kesatuan, Vol. 12, No. 1, Bandung (Indoneziya), 2024, pp. 135–146.
3. Xushvaqtov F.R. *Tovar-moddiy zahiralar auditi: nazariy asoslari, amaliy yondashuvlar va takomillashtirish imkoniyatlari.* Innovations in Science and Technologies, *ilmiy elektron jurnal,* Toshkent, 2025.
4. Bilha Saro, Pauline Keitany, Williter Rop. *Inventory Audit and Supply Management: An Evidence of Inventory Control Practices.* East African Journal of Business and Economics, Vol. 4, No. 1, Nakuru (Keniya), 2019–2020.
5. Fatmawati, Nurtang Nurtang, Chaeril Akbar, Masyhuri Masyhuri. *The Role of Inventory Audits in Improving the Effectiveness of Internal Control in Trading Companies.* Journal of Economics, Management, and Accounting, Vol. 1, No. 1, 2025, pp. 304–313.

UDK: 331.5.024.54:338.43 (575.1)

O‘ZBEKISTON QISHLOQ HUDUDLARIDA BANDLIKNI TA’MINLASH HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАНЯТОСТИ В СЕЛЬСКИХ РАЙОНАХ УЗБЕКИСТАНА

EMPLOYMENT SITUATION AND DEVELOPMENT TRENDS IN RURAL AREAS OF UZBEKISTAN

Abdullayeva Ra’no Gafurovna,
O‘zbekiston Milliy Universiteti, “Iqtisodiyot fakulteti, “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasi dotsenti.

Raxmonova Ibodat Saynosimovna,
“Iqtisodiyot” ta’lim yo‘nalishi 2-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston qishloq hududlarida bandlikni ta’minlash va rivojlantirish masalalari ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, xususan, hududiy rivojlanish va bandlikni kengaytirishga qaratilgan davlat siyosati asosiy e’tiborga olingan. Maqolada Rural Enterprise Development Project, World Bank, UNESCO va European Union kabi xalqaro hamkorlik loyihalari doirasida amalga oshirilgan ishlar misol sifatida keltirilgan. Qoraqalpog‘iston, Xorazm, Buxoro va Surxondaryo viloyatlaridagi texnik maktab va kollejlarning modernizatsiyalashuvi, amaliy laboratoriyalar va treninglar orqali yoshlar va ayollar bandligini oshirish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan moliyaviy va konsalting yordamlarining natijasi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi va mahalliy iqtisodiy faollikning kuchayishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, kasb-mahorat, malaka oshirish, rivojlanish tendensiyalari, yoshlar va ayollar bandligi, Rural Enterprise Development Project, agrar sektor, iqtisodiy diversifikatsiya, qishloq xo‘jaligi texnikasi.

В данной статье научно проанализированы вопросы обеспечения и развития занятости в сельских районах Узбекистана. Основное внимание уделено проводимым в последние годы социально-экономическим реформам, в частности государственной политике, направленной на региональное развитие и расширение занятости. В статье приведены примеры деятельности международных проектов, таких как Rural Enterprise Development Project, World Bank, UNESCO и European Union. Рассмотрены процессы модернизации технических училищ и

колледжей в Республике Каракалпакстан, Хорезмской, Бухарской и Сурхандарьинской областях, создание практических лабораторий и проведение тренингов, направленных на повышение занятости молодежи и женщин. Также проанализированы результаты предоставления финансовой и консультационной поддержки субъектам предпринимательства, создание новых рабочих мест и усиление местной экономической активности.

Ключевые слова: предпринимательство, профессиональные навыки, повышение квалификации, тенденции развития, занятость молодежи и женщин, Rural Enterprise Development Project, аграрный сектор, экономическая диверсификация, сельскохозяйственная техника.

This article provides a scientific analysis of employment provision and development in rural areas of Uzbekistan. Special attention is given to recent socio-economic reforms, particularly the state policy aimed at regional development and expanding employment opportunities. The article presents examples of initiatives under international cooperation projects such as the Rural Enterprise Development Project, World Bank, UNESCO, and the European Union. It highlights the modernization of technical schools and colleges in the Republic of Karakalpakstan, Khorezm, Bukhara, and Surkhandarya regions, the establishment of practical laboratories, and training programs aimed at increasing employment among youth and women. The study also analyzes the impact of financial and consulting support to entrepreneurial entities, the creation of new jobs, and the enhancement of local economic activity.

Keywords: entrepreneurship, vocational skills, skill development, development trends, youth and women employment, Rural Enterprise Development Project, agrarian sector, economic diversification, agricultural machinery.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar doirasida hududiy rivojlanish va bandlik masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi. Aholining sezilarli qismi qishloq joylarda istiqomat qilishi mazkur hududlarda barqaror va samarali bandlikni ta’minlashni davlat siyosatining muhim vazifalaridan biri sifatida belgilaydi. Qishloq hududlarida mehnat resurslaridan oqilona foydalanish nafaqat iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, balki kambag‘allikni qisqartirish, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va migratsiya oqimlarini tartibga solishda ham muhim omil hisoblanadi. An’anaviy ravishda qishloq joylarda bandlik asosan agrar sektor bilan bog‘liq bo‘lib kelgan. Biroq bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tish, mulkchilik shakllarining xilma-xillashuvi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi natijasida bandlik tarkibida muayyan o‘zgarishlar kuzatildi. Xizmat ko‘rsatish sohasi, qayta ishlash sanoati, oilaviy tadbirkorlik va kasanachilik faoliyatining kengayishi qishloq hududlarida yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatini berdi. Zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarga ko‘ra, barqaror bandlikni ta’minlash qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, iqtisodiyotni diversifikatsiya etish hamda inson kapitalini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Xalqaro tajriba, jumladan, World Bank va International Labour Organization tavsiyalarida ham qishloq hududlarida bandlikni kengaytirishning asosiy yo‘li sifatida iqtisodiy faoliyat turlarini ko‘paytirish va mehnat bozorini institutsional jihatdan mustahkamlash zarurligi ta’kidlanadi [1]. Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekiston qishloq hududlarida bandlikni ta’minlashning hozirgi holatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda yoritishdan iborat. Shuningdek, qishloq joylarda samarali va barqaror bandlikni shakllantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ko‘zda tutiladi.

O‘zbekiston qishloq hududlarida bandlikni ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biri tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va mahalliy iqtisodiy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashga qaratildi. Qishloq joylarda an’anaviy ravishda agrar sektor ustunlik qilgan bo‘lsa-da, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish zarurati kichik va o‘rta biznesni rivojlantirishni ustuvor vazifaga aylantirdi. Shu maqsadda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda bir qator loyihalar amalga oshirildi. Xususan, World Bank ko‘magida amalga oshirilgan Rural Enterprise Development Project qishloq

hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini kengaytirish va yangi ish o‘rinlari yaratishga qaratilgan muhim tashabbuslardan biri hisoblanadi. Loyiha doirasida tijorat banklari orqali imtiyozli mikrokreditlar ajratish mexanizmi yo‘lga qo‘yildi. Bu kreditlar asosan oilaviy biznes, qayta ishlash, xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik va kichik ishlab chiqarish yo‘nalishlariga yo‘naltirildi. Mazkur dastur orqali 15 mingdan ortiq kichik va o‘rta biznes subyektlariga moliyaviy va konsalting ko‘magining berilishi qishloq iqtisodiyotining faollashuviga xizmat qildi. Kredit bilan bir qatorda, tadbirkorlarga biznes-reja tuzish, marketing strategiyasi ishlab chiqish, moliyaviy boshqaruv va mahsulotni bozorga chiqarish bo‘yicha maslahat xizmatlari ham ko‘rsatildi. Bu esa loyihaning nafaqat moliyaviy, balki institutsional ahamiyatini ham oshirdi. Natijada 12 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratilgani qayd etiladi [2]. Eng muhim jihatlardan biri shundaki, yaratilgan ish o‘rinlarining sezilarli qismi ayollar va yoshlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Qishloq joylarda ayollar bandligini oshirish oilaviy daromadlarni barqarorlashtirish, kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy faollikni kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Loyiha doirasida moliyaviy vositalar bilan birga bozor infratuzilmasini mustahkamlashga ham e’tibor qaratildi.

Qishloq hududlarida bandlikni kengaytirishning muhim yo‘nalishlaridan biri kasb-mahorat tizimini modernizatsiya qilish va mehnat bozoriga mos malaka berish mexanizmlarini kuchaytirishdan iborat bo‘ldi. Ayniqsa yoshlar va ayollarni iqtisodiy faollikka jalb etish, agrar va suv xo‘jaligi sohalarida zamonaviy ko‘nikmalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Shu maqsadda 2020- yil 1- sentyabrda UNESCO hamda European Union moliyaviy ko‘magida “Skills Development for Employability in Rural Areas of Uzbekistan” loyihasi ishga tushirildi. Loyihaning umumiy byudjeti 10 million AQSh dollaridan ortiq bo‘lib, asosiy mablag‘ Yevropa Ittifoqi tomonidan ajratilgan. Mazkur tashabbusning asosiy maqsadi – qishloq joylarda yashovchi aholining, ayniqsa yoshlar va ayollarning, zamonaviy kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda ularni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishdir. Loyiha doirasida texnik va kasb-hunar ta’limi (TVET) tizimi chuqur tahlil qilinib, agrar va irrigatsiya yo‘nalishlari bo‘yicha kompetensiyaga asoslangan yangi o‘quv dasturlari ishlab chiqildi [3]. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qorao‘zak tumanidagi texnik kollej bazasida irrigatsiya va suv xo‘jaligi yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy o‘quv laboratoriyalari tashkil etildi. Tinglovchilar suv nasoslari, sug‘orish tizimlari va yer melioratsiyasi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar olib borildi. Bu hududda suv resurslaridan samarali foydalanish masalasi dolzarb bo‘lgani sababli mazkur yo‘nalish bandlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumanidagi suv resurslari kolleji negizida zamonaviy o‘quv ustaxonalari tashkil qilinib, tomchilatib sug‘orish va intensiv dehqonchilik texnologiyalari bo‘yicha kurslar yo‘lga qo‘yildi. Natijada fermer xo‘jaliklari va agrobiznes subyektlari uchun malakali mutaxassislar tayyorlandi. Buxoro viloyati G‘ijduvon texnik maktabida issiqxona xo‘jaligi, ko‘chat yetishtirish va agrar servis yo‘nalishlarida amaliy kurslar tashkil etildi. Bu hududda kichik issiqxona loyihalarini yo‘lga qo‘ygan yoshlar va ayollar soni ortdi, natijada oilaviy tadbirkorlik rivojlandi. Surxondaryo viloyati Kizirik tumanidagi texnik maktabda esa qishloq xo‘jaligi texnikasi, chorvachilik va servis xizmatlari bo‘yicha malaka oshirish dasturlari joriy etildi. Tinglovchilar zamonaviy texnika bilan ishlash, agroservis xizmatlarini ko‘rsatish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni egalladi.

2022-2024- yillarda Buxoro, Surxondaryo, Xorazm va Qoraqalpog‘iston hududlaridagi bir qator texnik maktab va kollejlar modernizatsiya qilinib, zamonaviy o‘quv-uskunalar bilan jihozlandi. U yerda issiqxona xo‘jaligi, suv resurslarini boshqarish, qishloq xo‘jaligi texnikasi, tomchilatib sug‘orish texnologiyalari kabi amaliy yo‘nalishlarda treninglar yo‘lga qo‘yildi. Bu esa ta’lim jarayonining amaliyotga yaqinlashuvini ta’minladi. Loyiha doirasida o‘qituvchilar malakasini oshirishga ham alohida e’tibor qaratildi. Pedagoglar uchun zamonaviy o‘qitish metodikasi, raqamli texnologiyalar va kompetensiyaviy yondashuv asosida treninglar tashkil etildi. Natijada o‘quv jarayonining sifati va samaradorligi oshdi. Shuningdek, 2024-yilga kelib Milliy malaka tizimini takomillashtirish, kasbiy standartlarni yangilash va sifatni kafolatlash mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha muhim qadamlar qo‘yildi. Bu tizim ta’lim mazmunini real mehnat bozori talablari bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Kasb-mahorat va malaka oshirishga qaratilgan mazkur islohotlar qishloq hududlarida bandlikni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Agrar sektorda an’anaviy

mehnat shakllaridan yuqori samaradorlikka ega, texnologik asoslangan faoliyatga o‘tish jarayoni jadallashmoqda. Bu esa qishloq aholisi daromadlarini oshirish, migratsiya oqimini kamaytirish hamda hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston qishloq hududlarida bandlikni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. So‘nggi yillarda tadbirkorlikni rivojlantirish, moliyaviy va konsalting yordamlarini taqdim etish, shuningdek, kasb-mahorat tizimini modernizatsiya qilish orqali qishloq aholisi, ayniqsa ayollar va yoshlar, mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirildi. Hududiy misollar shuni ko‘rsatadiki, Buxoro, Surxondaryo, Xorazm va Qoraqalpog‘iston viloyatlarida texnik maktab va kollejlar modernizatsiya qilinib, agrar servis, irrigatsiya va issiqxona yo‘nalishlarida amaliy kurslar yo‘lga qo‘yilgan. Shu bilan birga, xizmat ko‘rsatish, qayta ishlash va hunarmandchilik tarmoqlarining kengayishi bandlikni diversifikatsiyalashga yordam berdi. Natijada qishloq hududlarida bandlik nafaqat iqtisodiy o‘sish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, balki ijtimoiy barqarorlik va hududiy rivojlanishni ta’minlashda muhim omil sifatida xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. European Union. (2023). EU Support to Technical and Vocational Education and Training (TVET) Reform in Uzbekistan. Brussels: European Commission.
2. International Labour Organization. (2022). World Employment and Social Outlook: Trends 2022. Geneva: ILO.
3. UNESCO. (2020). Skills Development for Employability in Rural Areas of Uzbekistan (EU-funded project description). Tashkent: UNESCO Office in Uzbekistan.
4. World Bank. (2013). World Development Report 2013: Jobs. Washington, DC: World Bank.
5. World Bank. (2023). Project Appraisal Document: Uzbekistan – Rural Enterprise Development Project (P168343). Washington, DC: World Bank.

UDK: 657.474.5:658.5

USTAMA ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI TAQSIMLASHNING ABC USULI

АВС-МЕТОД РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ НАКЛАДНЫХ РАСХОДОВ

ABC METHOD OF ALLOCATING MANUFACTURING OVERHEAD COSTS

Yusupova Malika Botiraliyevna
Andijon davlat texnika instituti professori, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ishlab chiqarish korxonalarida ustama xarajatlarni hisobga olish va ularni taqsimlashni optimallashtirish masalalari chuqur ilmiy asosda tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi tobora rivojlanib borayotgan raqobat muhitida xarajatlarni samarali boshqarish va tannarxni hisoblash jarayonini takomillashtirish orqali mahsulot tannarxini pasaytirish dolzarb masala ekanligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot jarayonida ustama ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish, ular yuzasidan ma’lumotlarni shakllantirish hamda ularni taqsimlashning an’anaviy va innovatsion usullari tahlil qilindi. Shuningdek, ABC - Activity-Based Costing usulining mazmun mohiyati to‘liq yoritib berilgan hamda usulni qo‘llashning amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari, ustama ishlab chiqarish xarajatlari, ustama ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash usullari

В данной статье на глубоком научном уровне исследуются вопросы учета накладных расходов и оптимизации их распределения на производственных предприятиях. Актуальность исследования объясняется тем, что в условиях растущей конкуренции эффективное управление затратами и снижение себестоимости продукции за счет совершенствования процесса расчета себестоимости являются неотложными задачами.

В ходе исследования были проанализированы традиционные и инновационные методы учета производственных накладных расходов, формирования данных о них и их распределения. Также подробно изложена сущность метода ABC (Activity-Based Costing) и научно обоснована практическая значимость его применения.

Ключевые слова: производственнқе затраты, постоянные производственные затраты, производственные накладные расходы, методы распределения производственных накладных расходов.

This article provides a thorough scientific examination of overhead cost accounting and optimization at manufacturing enterprises. The relevance of the study lies in the fact that, in a context of increasing competition, effective cost management and cost reduction through improved costing processes are urgent tasks.

The study analyzed traditional and innovative methods for accounting for production overhead costs, compiling data on them, and allocating them. The essence of the Activity-Based Costing (ABC) method is also detailed, and the practical significance of its application is scientifically substantiated.

Keywords: production costs, fixed production costs, production overhead costs, production overhead cost allocation methods.

Ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish tartibi va shu asosda ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish buxgalteriya hisobi tizimida abadiy dolzarb mavzulardan biridir. Tannarxni kalkulyatsiya qilishning bosqichlari bo‘yicha ko‘rib chiqishning o‘ziyoq yuqoridagi fikrimizning isboti bo‘ladi.

Odatda jarayonning birinchi bosqichida tannarxni kalkulyatsiya qilish maqsadida ishlab chiqarish xarajatlarini maqsadga muvofiq ravishda asosiy va ustama xarajatlar kesimida hisobga olish taqazo etiladi. Ikkinchi bosqichda ishlab chiqarish jarayonining bilvosita xarajatlarini tannarxga kiritish maqsadida ustama xarajatlar sifatida tasniflab, tegishli schotlarda hisobga olish va yig‘ish amalga oshiriladi. Uchinchi bosqichda esa asosiy xarajatlarni bevosita ayrim turdagi mahsulotlar tannarxiga olib borish vazifasi bajariladi. Keyingi bosqichda esa ana shu bilvosita ishlab chiqarish xarajatlarini ayrim turdagi mahsulotlar o‘rtasida u yoki bu taqsimot bazasiga tayanib taqsimlash amalga oshirilishi ko‘zda tutiladi. Ushbu jarayonni shartli ravishda quyidagi sxema yordamida bayon qilish mumkin:

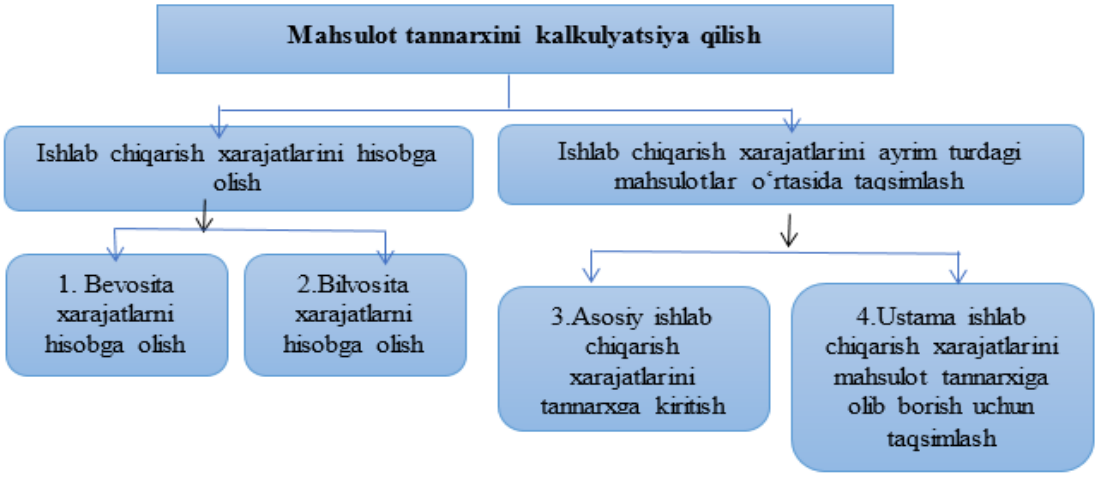

1-chizma. Mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilish bosqichlari
Manba: Muallif ishlanmasi

Boshqaruv hisobi bo‘yicha xalqaro tajribada ustama ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlashning bir necha xil usullari tavsiya etilganligiga qaramay, ushbu masala haligacha o‘zining yechimini to‘laqonli topmaganligi barchamizga ma’lum.

Xalqaro tajribada mavjud usullar ikki toifaga bo‘linadi: an’anaviy va innovatsion. Kolin Drurining "Managerial and Production Accounting" va Charlz Xorngren, Jorj Foster va Shrikant Datarning "Managerial Accounting" kabi klassik boshqaruv hisobi darsliklarida ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash usullari an’anaviy kalkulyatsiyalash tizimlari va zamonaviy funksional kalkulyatsiyalashga bo‘lingan [1,4].

An’anaviy usullar turli muqobil variantlarga ega bo‘lib, odatda ular ishlab chiqarish texnologiyasi va ishlab chiqariladigan mahsulot nomenklaturasi, tashkiliy xususiyatlarni inobatga olgan holda qo‘llaniladi. Quyida ana shu usullarning mazmun mohiyatini tizimli ravishda ko‘rsatish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

1-jadval

Ustama ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlashning an’anaviy usullari

T.r.	Usulning nomi	Usulning maqsadi va xususiyatli jihatlari
1.	To‘g‘ri usul	To‘g‘ri usulda bir bo‘linmaning ikkinchisiga ko‘rsatilgan xizmatlari inobatga olinmaydi. Xizmat ko‘rsatishning barcha xarajatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri asosiy sexlar xarajatlariga hisobdan chiqariladi.[1]
2.	Bosqichli usul	Bosqichli usul xizmat ko‘rsatuvchi (yordamchi) bo‘linmalarning qarama-qarshi xizmatlarini taqsimlash uchun ishlatiladi. Bu usul to‘g‘ri usulga nisbatan aniqroq usul hisoblanadi. Taqsimlash sikli eng ko‘p xizmat ko‘rsatib, kam xizmat iste’mol qilgan sexdan boshlanadi. Bu sexning xarajatlari yordamchi va ishlab chiqarish sexlari o‘rtasida taqsimlanadi. So‘ngra keyingi yordamchi sex olinadi va shunday tarzda bosqichma–bosqich taqsimot amalga oshiriladi. Taqsimot eng kam xizmat ko‘rsatgan sexning xarajatlarini taqsimlash bilan tamomlanadi. [1, 4]
3.	Qayta taqsimlash usuli	Qayta taqsimlash usuliga asosan xizmat ko‘rsatish bo‘linmasining xarajatlari ob’ektlar o‘rtasida taqsimlanmay qolgan summaning miqdori arzimagan birlikka teng bo‘lgunga qadar taqsimlanib boriladi.
4.	Chiziqli tenglamalar usuli	Chiziqli tenglama usuli algebraik usul bo‘lib, xizmat ko‘rsatish bo‘limlaridan ishlab chiqarish sexlariga qo‘shimcha xarajatlarni taqsimlashning eng aniq usuli bo‘lib, ular o‘rtasidagi o‘zaro xizmatlarni hisobga oladi. U xarajatlarni tenglamalar tizimi orqali modellashtiradi. Bunda har bir xarajat markazining umumiy xarajatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar yig‘indisi va boshqa bo‘limlarning xarajatlari ulushiga teng bo‘ladi.

Manba: Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi ta’riflardan an’anaviy usullar ham ma’lum bir darajada afzallikka egadek ko‘rinadi. Amalda esa muammo faqat xarajatlarni tegishli ob’ektlar va mahsulotlar o‘rtasida taqsimlashda emas, balki xarajatlarning to‘liq va to‘g‘ri hisobga olinishidadir. Gap shundaki, ustama ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga ko‘ra murakkab hisoblangani uchun ularning tarkibiga ba’zan unumsiz, ya’ni hech qanday samara bermagan xarajatlar ham kiritib yuborilishi mumkin. Masalan, me’yordan ortiqcha vaqt uchun to‘lovlar yoki turli xil yo‘qotishlar kabilar aynan ustama ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga singib ketishi mumkin.

Yuqoridagi usullar yordamida faqat aniq taqsimlash tartibiga e’tibor qaratiladi, biroq u yoki bu xarajatlarning aynan shu ob’ekt yoki mahsulotni ishlab chiqarishga aloqadorligiga ahamiyat berilmaydi.

Xalqaro tajribada mavjud bo‘lgan innovatsion usullardan hisoblanadigan ABC - Activity-Based Costing usuli esa yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf qilish imkonini beradi, deb hisoblaymiz.

ABC xarajatlarni hisobga olish usuli mamlakatimizda deyarli qo‘llanilmaydi, chunki u umumiy qabul qilingan buxgalteriya amaliyotiga mos kelmaydi. Biroq, bu usul operatsion natijalarni moliyaviy tahlil qilish uchun juda asoslangan ma’lumot beradi. Keling, uning mohiyatini ko‘rib chiqaylik.

Usul o‘z nomini "Faoliyatga asoslangan xarajatlar" qisqartmasidan olgan. U shuningdek, funksiyaga asoslangan xarajatlar yoki operatsion xarajatlar sifatida ham tanilgan. Mamlakatimizda keng tarqalgan usullardan farqli o‘laroq, bunda xarajatlarni hisoblash obekti to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar yig‘iladigan mahsulot turi bo‘lib, keyin qo‘shimcha, ya’ni ustama ishlab chiqarish xarajatlari hisob-kitoblar yordamida (to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarning ma’lum bir turiga yoki ularning umumiy miqdoriga mutanosib ravishda) xarajatlarni hisoblash obektlariga taqsimlanadi, ABC xarajatlarni hisobga olish usuli bilan qo‘shimcha xarajatlar butunlay boshqacha tarzda taqsimlanadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarni (har bir mahsulot turi uchun) yig‘ish tamoyili o‘zgarishsiz qoladi.

Ustama ishlab chiqarish xarajatlarni taqsimlash jarayoni ABC usulida qanday farq qiladi? U buxgalteriya hisobi obekti, ya’ni mahsulot turi va faoliyatning moliyaviy natijasi o‘rtasida asosiy biznes jarayonlari operatsiyalari zanjiri orqali sabab-oqibat bog‘liqligini o‘rnatadi. Bu jarayonlarga ishlab chiqarish texnologik jarayoni bilan bevosita bog‘liq bo‘lganlar va unga aloqador bo‘lmaganl savdo va boshqaruv muomalalari kiradi. Har bir biznes jarayoni barcha turdagi mavjud resurslarni o‘z ichiga olishi mumkin. ABC usuli har bir aniqlangan biznes jarayonining tannarxini hisoblashni va keyin uning bir qismini ma’lum bir mahsulot tannarxiga kiritishni o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, mahsulot bilan bajarilgan operatsiyalar tannarxi mahsulotning butun jarayoni davomida, yaratilishdan tortib sotishgacha, uning tannarxiga doimiy ravishda qo‘shiladi. Bu bizga nafaqat har bir mahsulot turining tannarxi vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarishini kuzatish, balki qo‘shimcha xarajatlarning sabablarini ular paydo bo‘lgan paytda aniqlash va odatda ma’lum bir bazaga mutanosib taqsimlashni hisoblash usuli bilan erishilganidan ko‘ra, uni ishlab chiqishning har bir bosqichida yakuniy mahsulot tannarxiga kiritilgan ushbu xarajatlar hajmini aniqroq aniqlash imkonini beradi. Shu tarzda olingan ma’lumotlar xarajatlar tarkibini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun juda asosli ma’lumot bo‘lib xizmat qiladi.

Bu usul keng turdagi mahsulotlar va ularni ishlab chiqarish va iste’molchilarga yetkazib berish bilan bog‘liq hamda ustama xarajatlar hisoblanadigan ko‘plab operatsiyalarga ega kompaniyalar uchun qiziqarli va qulay hisoblanadi. Biroq, uni amalga oshirish katta mehnat sarfi talab qilinadi, chunki mamlakatimizda qo‘llaniladigan buxgalteriya tizimlari qo‘shimcha ishlov bermasdan ABC usulidan foydalanish uchun yetarli ma’lumotlarni taqdim etmaydi. Shuning uchun ikkita yondashuvdan birini tanlash kerak bo‘ladi:

• mavjud buxgalteriya hisobini takomillashtirish va ustama xarajatlar yuzasidan ma’lumotlarni qayta ishlashni amalga oshirish;

• yoki parallel buxgalteriya hisobini tashkil qilish va ustama xarajatlarni turli tamoyillar yordamida taqsimlash.

ABC usuli talab qiladigan ustama ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash tamoyilini qo‘llash quyidagi qo‘shimcha choralarni amalga oshirish orqaligina qo‘llash mumkin:

• xarajatlar markazlarini ajratish;

• ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish bosqichiga olib chiqish bilan bog‘liq asosiy biznes jarayonlari ro‘yxatini tuzish;

• har bir aniqlangan jarayonning tannarxini o‘z ichiga olgan xarajatlar reestri;

• har bir aniqlangan jarayonning natijasini tavsiflovchi o‘lchovlar tizimi (xarajat omillari);

• ma’lum bir bosqichda mahsulot bilan ishlash uchun zarur bo‘lgan tegishli biznes jarayonining xarajatlar omillarining miqdoriy qiymati;

• mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan xarajatlar uchun taqsimlash asoslari.

Ushbu jarayonlarni amalga oshirish quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi:

• biznes-jarayonlarning ko‘p darajali, ya’ni ko‘p pog‘onali tabiati;

• barcha zarur biznes-jarayonlarni tavsiflovchi yagona klassifikatorni yaratishning qiyinligi;

• turli biznes-jarayonlar uchun bir xil bo‘lishi yoki ma’lum bir jarayon natijalarining mohiyatini aks ettirish uchun mos bo‘lmagan tegishli ko‘rsatkichlarni tanlash;

• ma’lum biznes-jarayonlar uchun maxsus xarajatlarni hujjatlashtirish tizimini ishlab chiqish zarurati.

Biznes-jarayonlarga misol tariqasida uskunalarni saqlash va ulardan foydalanish, materiallarni yetkazib berish, yuklash va tushirish operatsiyalari, buyurtmalarni qayta ishlash kabilarni kiritish mumkin.

Ushbu jarayonlar bo‘yicha xarajatlarni taqsimlash uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin:

• mashina soatlari;

• qabul qilingan materiallar miqdori;

• yuklash-tushirish ishlari miqdori;

• buyurtmalar soni;

• sozlashlar soni.

Mahsulot tannarxiga bilvosita, ya’ni ustama xarajatlarni kiritish uchun har bir aniqlangan biznes jarayonini mahsulot tannarxiga kiritishdan oldin quyidagilarni aniqlash lozim:

• ushbu jarayonning umumiy xarajatlari;

• tegishli xarajatlar omillarida baholangan ushbu jarayonning bajarilgan natijalarining umumiy soni;

• biznes jarayonining yetkazib beriladigan birligi uchun sarflanadigan xarajatlar, ushbu jarayonning umumiy xarajatlarini ushbu jarayonning yetkazib beriladigan umumiy soniga bo‘lish yo‘li bilan hisoblanadi.

Tegishli bosqichdagi mahsulot tannarxi biznes jarayonining yetkazib beriladigan mahsulotlari sonini ushbu bosqichda qayta ishlash uchun zarur bo‘lgan yetkazib beriladigan mahsulotlarning birligi uchun sarflanadigan xarajatlarga ko‘paytirilishini o‘z ichiga oladi. Tugallanmagan ishlab chiqarish ham shunga o‘xshash tarzda baholanadi.

ABC xarajatlarni hisobga olish usuli ustama xarajatlarni hisobga olishni tashkil etishga va ularni ishlab chiqarish tannarxiga kiritish tartibiga maxsus yondashuv bilan tavsiflanadi. Bu yondashuv ustama xarajatlarni keltirib chiqaradigan jarayonlarni muayyan operatsiyalar tizimiga (biznes jarayonlari) ajratishni o‘z ichiga oladi. Har bir biznes jarayoni tannarxni hisoblash ob’ekti hisoblanadi. Biznes jarayonining bir qismini ma’lum bir mahsulot tannarxiga kiritish ushbu biznes jarayonining birliklari soni bilan belgilanadi, bu esa ushbu biznes jarayonining bir birligi uchun sarflangan xarajatlar smetasiga asoslanadi.

ABC - Activity-Based Costing usuli, xalqaro tajriba ko‘rsatishicha, qator afzalliklarni ta’minlashi mumkin ekan. Xususan, tannarxning yuqori aniqlik darajasi, resurslarni aniq taqsimlash imkoniyati, xarajatlar shaffofligini oshirish, qarorlar qabul qilish jarayonining samaradorligini ta’minlash, narxni aniqroq shakllantirish imkoniyatlari aynan mana shu usul yordamida ta’minlanadi. Korxonalar raqobat muhitida qo‘shimcha imkoniyatlarni yaratish uchun yuqoridagi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali ABC - Activity-Based Costing usulini qo‘llashga o‘tishlari maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Друри, Колин. Управленческий и производственный учет.: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям экономики и управления / К. Друри ; пер. с англ. В. Н. Егорова. - 5-е изд., перераб. и доп. - Москва : Юнити, 2015. - 1401, [2] с. : (Серия "Зарубежный учебник").; ISBN 978-5-238-01060-1
2. Воронова Е.Ю. Позаказное калькулирование: распределение производственных накладных расходов / Е.Ю. Воронова // Аудитор. - 2002. - № 7. - С. 43-51. https://mgimo.ru/files/33231/33231.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

3. Пашковская Л.В. Особенности распределения производственных накладных затрат в международной практике управленческого учета. Доцент кафедры бухгалтерского учета, контроля и финансов ИПК и ПЭК, к.э.н., доцент, БГЭУ, http://edoc.bseu.by:8080/ bitstream/edoc/9866/4/Pashkovskaya_36_42.pdf
4. Чарльз Хорнгрен, Жорж Фостер ва Шрикант Датар "Управленческий учет" Издательство Питер, 1008 стр. 2006, ISBN5-94723-174-3

UDK: 330.322

TA’LIM LOYIHALARIDA MOLIYAVIY MABLAG‘LARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ СРЕДСТВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЕКТАХ

FEATURES EFFECTIVE USE OF FUNDS IN EDUCATIONAL PROJECTS

Toshpo‘latov Maxamadsoyib Abduxokimovich
Andijon davlat texnika instituti, o‘qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimining bugungi holati va kelajakda qanday kadrlar tayyorlanishi beqiyos ahamiyat kasb etishligi va so‘nggi yillarda mamlakatimizda aynan ta’lim sohasiga yo‘naltirilayotgan xarajatlarning asosiy qismi davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilayotganligi yoritilgan. Shuning bilan, ushbu jarayon o‘z navbatida ta’lim sohasida raqobatni kuchaytirish, davlat tomonidan ajratilayotgan mablag‘lar salmog‘ini kamaytirish va yangi moliyalashtirish manbalarini rivojlantirish istiqbollari baholangan.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, Davlat byudjeti, g‘azna ijrosi, moliyaviy samaradorlik, iqtisod, kapital qo‘shilmalar.

В этой статье говорится о нынешнем состоянии системы образования в Республике Узбекистан и о том, какие кадры в будущем приобретают огромное значение, и о том, что в последние годы основная часть расходов на образование в нашей стране финансируется за счет средств государственного бюджета. В связи с этим были оценены перспективы усиления конкуренции в сфере образования, сокращения объема государственных средств и развития новых источников финансирования.

Ключевые слова: Конституция, Государственный бюджет, казначейское исполнение, финансовая эффективность, экономика, капиталовложения.

This article refers to the current state of the education system in the Republic of Uzbekistan and which personnel in the future acquire great importance, and that in recent years the bulk of education spending in our country has been financed from the state budget. In this regard, the prospects for increasing competition in the field of education, reducing the amount of public funds and developing new sources of financing were assessed.

Key words: Constitution, State budget, treasury execution, financial efficiency, economy, capital investments.

Davlat uchun mamlakatdagi ta’lim tizimining bugungi holati va kelajakda qanday kadrlar tayyorlanishi beqiyos ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim sohasiga yo‘naltirilayotgan xarajatlarning asosiy qismi davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilmoqda. Buning sababi shundaki, ta’lim sohasi hali to‘liq iqtisodiy mustaqillikka

erishmagan, ya’ni u o‘zini to‘liq moliyalashtirish imkoniyatiga ega emas. Bu holat, o‘z navbatida, mamlakatning rivojlanish bosqichida ekanligi va barcha islohotlarning izchil hamda bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganligi bilan izohlanadi. Vaqt o‘tishi bilan innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi, aholining daromadlarining ortishi hamda ta’limning inson hayotidagi o‘rni yuksalib borayotgani natijasida davlat ta’lim muassasalari bilan bir qatorda xususiy ta’lim tashkilotlari ham shakllanib bormoqda.

Ushbu jarayon o‘z navbatida ta’lim sohasida raqobatni kuchaytirish, davlat tomonidan ajratilayotgan mablag‘larni kamaytirish va yangi moliyalashtirish manbalarini izlab topishga turtki bermoqda.

Konstitutsiya barcha qonunlar, farmonlar va kodekslarning asosiy huquqiy manbai hamda ularni belgilovchi bosh mezon sifatida e’tirof etiladi. Shu bois, mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so‘ng ta’lim tizimini boshqarish va uni me’yoriy jihatdan tartibga solish uchun zarur bo‘lgan huquqiy asoslar shakllantirilishida u eng muhim hujjat sifatida alohida ahamiyat kasb etdi.

Albatta, ta’limning har bir turi faoliyatini samarali tashkil etish va tartibga solish uchun tegishli me’yoriy hujjatlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 3 - sentyabrdagi “Byudjet tashkilotlarini mablag‘ bilan ta’minlash tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 414-sonli qarori alohida o‘rin tutadi. Mazkur qarorda barcha byudjet tashkilotlari, jumladan ta’lim muassasalari xarajatlarining tasnifi hamda ularni moliyalashtirish tartibi belgilab berilgan. Xususan, qarorga muvofiq, byudjet tashkiloti (ta’lim muassasasi) o‘zining asosiy vositalarini realizatsiya qilishdan tushgan mablag‘ning 50 foizi tegishli oliy ta’lim muassasasiga yo‘naltirilishi nazarda tutilgan.

Mazkur qarorda barcha byudjet tashkilotlarining, jumladan ta’lim muassasalarining xarajat turlari tasniflanib, ularning moliyalashtirish tartibi aniq belgilab berilgan (1-rasm).

1-rasm. Byudjet tashkilotlari xarajatlar smetasida xarajatlarning asosiy toifalari.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 26-fevraldagi PF-3857-sonli “Xalq ta’limi muassasalarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni ta’lim tizimini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va uni takomillashtirish jarayonida muhim dasturiy-huquqiy hujjat sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Shu bois, mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilarning oylik ish haqlari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 1-avgustdagi 164-sonli

“Respublika oliy ta’lim muassasalari xodimlari mehnatiga haq to‘lashning takomillashtirilgan tizimini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori asosida belgilab to‘lanadi. Ushbu qarorga muvofiq, professor-o‘qituvchilarning oylik maoshlari ularning faoliyati davomida sarflangan vaqt bilan bir qatorda, mehnat samaradorligini ham inobatga oladi. Yuqorida tilga olingan me’yoriy-huquqiy hujjatlar ta’lim muassasalari byudjetini shakllantirish va ularni samarali boshqarishda asosiy huquqiy poydevor hisoblanadi. Shu jihatdan,

G‘azna ijrosiga o‘tgan byudjet mablag‘lari oluvchilarining xarajatlari Moliya vazirligining G‘aznachiligi hamda uning hududiy bo‘linmalari orqali yagona g‘azna hisob raqamidan moliyalashtiriladi. Xarajatlar yuqorida ko‘rsatilgan xarajat guruhlari bo‘yicha, har bir moddaga muvofiq tarzda, hududiy g‘aznachilik hisob raqamlaridan amalga oshiriladi. Shuningdek, xarajatlar ichida I va II guruh xarajatlari birinchi navbatda mablag‘ bilan ta’minlanadi. Bunda II guruh xarajatlariga ajratilgan mablag‘lar o‘tkazilmasdan turib I guruh xarajatlarini moliyalashtirish qat’iyan man etiladi (faqat ish haqi uchun ajratiladigan avans mablag‘lari bundan mustasno).

Xarajatlarning III guruhi byudjet tashkilotlari tomonidan Respublika investitsiya dasturida har bir moliya yili uchun belgilangan limitlar doirasida moliyalashtiriladi. “Boshqa xarajatlar” deb nomlangan IV guruh mablag‘lari ham belgilangan limitlardan kelib chiqib, quyidagi ketma-ketlik asosida sarflanadi: avvalo ovqatlantirish, so‘ngra dori-darmon vositalari, kommunal xizmatlar va boshqa zarur xarajatlar. Mazkur qarorga muvofiq, byudjet tashkilotlari faoliyatida asosiy moliyaviy hujjat sifatida xarajatlar smetasi e’tirof etiladi. Shu munosabat bilan, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2014-yil 14-noyabrdagi 74-son buyrug‘i bilan “Byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilarning xarajatlar smetasi va shtat jadvallarini tuzish, tasdiqlash va ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi hujjat qabul qilingan. Ushbu buyruqqa ilova tarzida mazkur Nizom tasdiqlanib, unda byudjet tashkilotlari hamda byudjet mablag‘larini oluvchilarning xarajatlar smetasi va shtat jadvallarini shakllantirish, tasdiqlash hamda ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi batafsil reglamentlashtirilgan.

Mazkur Nizomda byudjet tashkilotlari faoliyati bilan bog‘liq bir qator muhim jarayonlar belgilab qo‘yilgan. Jumladan, unda quyidagilar nazarda tutiladi:

— xarajatlar smetasi va shtat jadvallarini tuzish hamda tasdiqlash tartibi;

— vaqtinchalik xarajatlar smetalarini shakllantirish va tasdiqlash;

— byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg‘armalari bo‘yicha daromadlar va xarajatlar smetalarini tuzish va tasdiqlash;

— byudjet mablag‘larini taqsimlovchi organlar tomonidan ularning tasarrufidagi byudjet tashkilotlari hamda mablag‘ oluvchilarning xarajatlar smetasi, daromad va xarajatlar smetasi, shuningdek, shtat jadvallarini ro‘yxatdan o‘tkazish tartibi;

— nazorat va javobgarlikka oid masalalar hamda boshqa tegishli holatlar.

Bundan tashqari, Nizomda quyidagi hujjatlarning namunaviy shakllari keltirilgan:

— byudjet tashkilotlari xarajatlar smetasi;

— kapital qurilishlar bo‘yicha xarajatlar smetasi;

— byudjet tashkilotlarining shtat jadvallari;

— vaqtinchalik xarajatlar smetasi;

— ro‘yxatdan o‘tkazish kartochkasi;

— xarajatlar smetasidagi o‘zgarishlar ro‘yxati va boshqa tegishli hujjatlar.

Ushbu me’yoriy hujjat byudjet tashkilotlarida moliyaviy jarayonlarni tartibga solish, ularning shaffofligini ta’minlash hamda nazorat mexanizmini kuchaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida qayd etilgan me’yoriy-huquqiy hujjatlar asosida aniqlanishicha, davlat tashkilotlari xarajatlari to‘rt asosiy guruhga ajratilgan bo‘lib, ular xarajatlar smetasiga muvofiq tarzda moliyalashtiriladi.

Ushbu guruhlar ichida eng katta ulushni I guruh tashkil etadi, ya’ni ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar. Shu sababli, ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagog xodimlar va xizmat ko‘rsatuvchi ishchilarning ish haqini hisoblashning muqobil variantlarini ishlab chiqish hamda hisob-kitoblarning aniqligini ta’minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mamlakat

taraqqiyotida oliy ta’lim muassasalari alohida o‘rin tutadi, chunki aynan ular jamiyat uchun zarur bo‘lgan malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlaydi. Garchi oliy ta’lim muassasalari xarajatlarining asosiy qismi o‘z mablag‘lari, ya’ni asosan to‘lov-shartnoma asosida ta’lim olayotgan talabalar to‘lovlari hisobidan qoplanayotgan bo‘lsa-da, ular byudjet tashkiloti maqomiga ega bo‘lganligi sababli, bu mablag‘lardan oqilona va samarali foydalanishni ta’minlovchi huquqiy asosni yaratish zarur hisoblanadi.

Darhaqiqat, mamlakatimizda ta’lim sohasini rivojlantirish yo‘lida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu jarayonda, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 24-dekabrdagi 1030-sonli “Ilm-fan va ta’lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo‘shimcha haq to‘lash tartibi to‘g‘risida”gi qarori asosida ilmiy darajali mutaxassislarga qo‘shimcha to‘lov tizimi joriy qilindi. Ushbu mexanizm ta’lim muassasalarida ilmiy salohiyatni oshirish, malakali kadrlarni rag‘batlantirish hamda ilmiy faoliyatni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mazkur hujjatning qabul qilinishi davlat tomonidan mamlakatimizda ilmiy Monografiyalarni rivojlantirishga qaratilgan moliyaviy mexanizmlardan yanada samarali foydalanish boshlanganini anglatadi. Qarorga muvofiq, fan nomzodi yoki falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasiga ega shaxslarga (shu jumladan, xorijiy mamlakatlarda tenglashtirilgan darajalar egalariga) lavozim maoshining 30 foizigacha, Fan doktori (Doctor of Science) ilmiy darajasiga ega bo‘lgan shaxslarga esa lavozim maoshining 60 foizigacha qo‘shimcha haq to‘lash tizimi joriy etildi. Ushbu mexanizm mamlakatda ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi kadrlarning moddiy rag‘batini oshirish, ilmiy izlanishlarga qiziqishini kuchaytirish va ilmiy salohiyatni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Binobarin, bu fikrni O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli qonunining qabul qilinishi bilan asoslash mumkin. Mazkur qonun 11 bob va 75 moddadan iborat bo‘lib, unda ta’lim sohasiga oid asosiy tushunchalar, ta’lim prinsiplari, tizimi, turlari va shakllarining mazmuni batafsil yoritilgan. Shuningdek, qonunda ta’lim tizimini boshqarish, ta’lim faoliyatini tashkil etish va uning nazoratini amalga oshirish tartibi, ta’lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqiy maqomi, ta’lim oluvchilar hamda ularning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillarining huquq va majburiyatlari belgilangan.

Bundan tashqari, qonunda ta’lim jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish, nodavlat ta’lim tashkilotlari faoliyatini litsenziyalash, ta’lim muassasalarini attestatsiya va akkreditatsiyadan o‘tkazish, xorijda olingan ta’lim to‘g‘risidagi hujjatlarni tan olish, ta’lim sohasidagi hujjatlarga apostil qo‘yish tartibi, shuningdek, ta’limni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari hamda ta’lim sohasidagi xalqaro hamkorlik aloqalari yoritilgan. Qonun, shuningdek, ta’lim to‘g‘risidagi qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik masalalarini ham o‘z ichiga oladi, bu esa ta’lim tizimining barqarorligi va huquqiy asoslarda faoliyat yuritishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonunning 63-moddasiga muvofiq, davlat ta’lim muassasalari ta’limni rivojlantirish jamg‘armalarini qonunchilikda belgilangan tartibda shakllantirishi mumkin. Ushbu jamg‘armalar davlat va xususiy tashkilotlar, yuridik hamda jismoniy shaxslar, shu jumladan xorijiy subyektlar ajratmalari va boshqa qonuniy manbalar hisobidan moliyalashtiriladi. Qonunda ta’lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklik ham ta’riflanib, u davlat va xususiy sheriklarning o‘z resurslarini ma’lum muddatga birlashtirishga asoslangan hamkorlik sifatida belgilangan. Shuningdek, nodavlat ta’lim tashkilotlari ana shunday sheriklik asosida tashkil etilishi mumkin.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda oliy ta’limni modernizatsiya qilish va tizimni yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar jadallashdi.

Ayniqsa, e’tibor oliy ta’lim muassasalarining akademik va moliyaviy mustaqilligini ta’minlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Shu maqsadda, 2020-yil yanvar oyidan boshlab 10 ta oliy ta’lim muassasasiga moliyaviy mustaqillik berilgan bo‘lsa, keyinchalik bu jarayon O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat oliy ta’lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-60- 61-son qarorlari asosida yanada kengaytirildi.

Mazkur qarorlar 2021-yil 24-dekabrda qabul qilingan bo‘lib, ularga muvofiq mamlakatimizda 36 ta oliy ta’lim muassasasiga moliyaviy mustaqillik berilayotganligi tasdiqlandi. Shuningdek, 2022-

yil 1-yanvardan boshlab ushbu ta’lim muassasalariga bir qancha yo‘nalishlar bo‘yicha mustaqil qarorlar qabul qilish vakolati berildi.

Oliy ta’lim tizimining huquqiy asoslarini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar 2022-yilda ham izchil davom ettirildi. Shu doirada, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 16-iyundagi “Davlat oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilish jarayonlarini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ- 279-son qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-avgustdagi “Moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim muassasalarida davlat buyurtmasi (davlat granti) asosida kadrlar tayyorlash uchun O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjetidan moliyalashtirish tartibini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 419-son qarori qabul qilindi. Mazkur hujjatlar oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy mustahkamligini ta’minlash hamda ularning iqtisodiy mustaqilligini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ushbu qarorlar asosida “Moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta’lim muassasalarini bir talaba uchun to‘g‘ri keladigan o‘rtacha xarajat miqdoridan kelib chiqib moliyalashtirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom tasdiqlangan. Mazkur Nizomda oliy ta’lim muassasalarini bazaviy normativlar asosida byudjet mablag‘lari hajmini hisoblash tartibi, davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirish mexanizmlari, shuningdek, ta’lim sohalari bo‘yicha professor- o‘qituvchilar mehnatiga haq to‘lash xarajatlarini o‘z ichiga olgan bir nafar talabani o‘qitish uchun joriy xarajatlarning bazaviy normativlarini aniqlash jadvali ishlab chiqilib, tasdiqlangani belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 2-maydagi “Davlat oliy ta’lim muassasalari, respublikadagi xorijiy va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlari talabalarini moddiy hamda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 181-son qarori oliy ta’lim tizimida talabalarni qo‘llab-quvvatlashning yangi moliyaviy mexanizmini joriy etishga qaratilgan.

Mazkur qaror asosida davlat oliy ta’lim muassasalarining qo‘shma ta’lim dasturlari, respublikadagi xorijiy oliy ta’lim tashkilotlari filiallari hamda nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida tahsil olayotgan talabalar uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va nomli davlat stipendiyalarini moliyalashtirish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Shuningdek, nodavlat oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan yetim yoki ota- onasining (yoki qonuniy vakillarining) qaramog‘idan mahrum bo‘lgan talabalar uchun ijtimoiy ta’minot yordami oziq-ovqat, kiyim-kechak va sanitariya vositalarini xarid qilish xarajatlarini moliyalashtirish tartibi ham belgilandi.

Qarorga muvofiq “Davlat oliy ta’lim muassasalarining qo‘shma ta’lim dasturlari asosida tahsil olayotgan hamda xorijiy oliy ta’lim tashkilotlari filiallari va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlari bakalavriat bosqichi talabalariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va nomli davlat stipendiyalarini moliyalashtirish tartibi to‘g‘risidagi nizom”, shuningdek, “Nodavlat oliy ta’lim tashkilotlarida tahsil olayotgan yetim va ota- onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan talabalar uchun oziq-ovqat, kiyim-kechak va sanitariya vositalarini xarid qilish xarajatlarini moliyalashtirish tartibi to‘g‘risidagi nizom” tasdiqlandi.

Mazkur qarorni amalga oshirish bilan bog‘liq xarajatlar 2023-yilda O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjetidan, xususan, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga ajratilgan mablag‘lar doirasida, 2024-yildan boshlab esa davlat byudjeti parametrlari tarkibida moliyalashtirilishi belgilab qo‘yilgan.

1-jadval

OTM xarajatlarini moliyalashtirishda jalb etilgan byudjetdan tashqari mablag‘lar tarkibi, mlrd. so‘m.

Ko‘rsatkichlar	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Oliy ta’lim muassasalari xarajatlarini moliyalashtirishda foydalanilgan byudjetdan tashqari mablag‘larning umumiy summasi - jami	1533,7	2053,1	2415,6	3891,1	5481,9	5995,4
jumladan						

to‘lov-kontrakt mablag‘lari	1475,7	1994,7	2373,1	3816,3	5384,9	5900,9
tadbirkorlik asosida ishlab topilgan mablag‘lar jami	58	58,4	42,5	74,7	97	94,4
Jumladan						
xo‘jalik shartnomalari	3,3	6	4,2	9,6	10,9	12,4
qo‘shimcha ta’lim xizmatlari	16,8	17,5	12,9	17,9	19,3	18,5

Manba: Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlari asosida tayyorlandi.

2018-2023-yillar davomida O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining byudjetdan tashqari moliyaviy manbalari sezilarli darajada kengaydi. Agar 2018-yilda jami mablag‘lar 1 533,7 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 5 995,4 mlrd so‘mga yetib, 3,9 barobar o‘sdi. Moliyalashtirishda eng yirik ulushni to‘lov-kontrakt tushumlari egallamoqda: 2018-yilda 1 475,7 mlrd so‘m bo‘lgan bu ko‘rsatkich, 2023-yilda 5 900,9 mlrd so‘mga yetib, to‘rt barobarga yaqin oshdi. Bu esa oliy ta’lim tizimining asosan to‘lovli ta’lim asosida moliyalashtirilayotganini ko‘rsatadi. Tadbirkorlik faoliyati orqali tushgan mablag‘lar hajmi 2018-yildagi 58 mlrd so‘mdan 2023-yilda 94,4 mlrd so‘mga yetgan (1,6 barobar o‘sish). Xususan, xo‘jalik shartnomalari bo‘yicha tushumlar 3,3 mlrd so‘mdan 12,4 mlrd so‘mga, qo‘shimcha ta’lim xizmatlari esa 16,8 mlrd so‘mdan 18,5 mlrd so‘mga oshgan. Umuman olganda, byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalari hajmi ortgan bo‘lsa-da, ularning diversifikatsiyasini chuqurlashtirish va ilmiy-innovatsion faoliyatdan tushadigan daromadlar ulushini kengaytirish dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga, balki oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy manbalarini kengaytirish hamda ularning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu o‘zgarishlar ta’lim muassasalariga o‘z mablag‘larini yanada oqilona boshqarish, moliyaviy mustaqillikni ta’minlash va sifatli ta’lim xizmatlarini rivojlantirish imkonini bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Haydarov, N.H. Malikov, T.S. (2009). Moliya: Umumdavlat moliyasi. Toshkent: Iqtisod-moliya.
2. Ibragimov, K. (2018). Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning tashkiliy-uslubiy asoslarini takomillashtirish (Oliy ta’lim muassasalari misolida). Xalqaro moliya va hisob, (1), fevral.
3. Odilov, E. (2012). O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimidagi byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazoratni takomillashtirish. PhD Monografiyasi. Toshkent.
4. Rejapov, X. (2023). Oliy ta’lim va mehnat bozori xizmatlari o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirishning metodologik asoslari. DSc Monografiyasi avtoreferati. Toshkent.
5. Saidov, M.X. (2011). Oliy ta’lim tizimida moliyaviy boshqaruv. Toshkent: Tafakkur-Bo‘stoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 3- sentyabrdagi “Byudjet tashkilotlarini mablag‘ bilan ta’minlash tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 414-sonli qarori
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 26-fevraldagi PF-3857-sonli “Xalq ta’limi muassasalarini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 1-avgustdagi 164-sonli “Respublika oliy ta’lim muassasalari xodimlari mehnatiga haq to‘lashning takomillashtirilgan tizimini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 24-dekabrdagi 1030-sonli “Ilm-fan va ta’lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo‘shimcha haq to‘lash tartibi to‘g‘risida”gi Qarori.
10. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli qonuni

UDK: 332.146

KAPITAL QO‘YILMALARNING SAMARADORLIK TAHLILI

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ КАПИТАЛЬНЫХ ВЛОЖЕНИЙ

ANALYSIS OF CAPITAL INVESTMENT EFFICIENCY

Hamidova Shahzoda
Andijon davlat texnika instituti, assistant

Ahmadaliyeva Hamroxon
Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya.
Ushbu maqola kapital qo‘yilmalar samaradorligini tahlil qilish usullari, indikatorlari va ularning korxona iqtisodiy faoliyatiga ta’siri masalalarini o‘rganadi. Maqolada kapital investitsiyalarni baholashda zamonaviy moliyaviy va iqtisodiy ko‘rsatkichlar, shuningdek, rentabellik va risklarni aniqlash metodlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari kapital qo‘yilmalarning samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar beradi.
Kalit so‘zlar: Kapital qo‘yilmalar, samaradorlik, investitsiya, rentabellik, korxona faoliyati

В данной статье рассматриваются методы анализа эффективности капитальных вложений, показатели и их влияние на экономическую деятельность предприятия. Обсуждаются современные финансовые и экономические показатели оценки капиталовложений, а также методы определения рентабельности и рисков. Результаты исследования предлагают рекомендации по повышению эффективности капитальных вложений.
Ключевые слова: Капитальные вложения, эффективность, инвестиции, рентабельность, деятельность предприятия

This article examines methods for analyzing the efficiency of capital investments, indicators, and their impact on the economic performance of enterprises. Modern financial and economic indicators for evaluating capital investments, as well as methods for assessing profitability and risks, are discussed. The research results provide recommendations for improving the efficiency of capital investments.
Keywords: Capital investments, efficiency, investment, profitability, enterprise activity

Kapital qo‘yilmalarning samaradorligi – bu zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Kapital (investitsiya) qo‘yilmalari korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyoti va barqaror rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Korxonalar investitsion qarorlar qabul qilish jarayonida turli mezonlar asosida kelajakda kutilayotgan foyda va iqtisodiy samarani baholaydilar. Bu jarayonda NPV (Net Present Value), IRR (Internal Rate of Return), va boshqa moliyaviy indikatorlar qo‘llaniladi, chunki ular investitsiyalarning kutilayotgan daromadi va xarajatlarini aniqlashga yordam beradi.

Kapital qo‘yilmalarning samaradorligini tahlil qilish nafaqat korxona darajasida balki milliy iqtisodiyot miqyosida ham ahamiyatlidir. Investitsiyalar orqali iqtisodiyotdagi ishlab chiqarish salohiyati oshadi, milliy daromad va mehnat unumdorligi yaxshilanadi, ishlab chiqarish infratuzilmasi rivojlanadi va yangi ish o‘rinlari yaratiladi. Shu sababli, kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy samaradorligi – bu investitsion jarayonlarning asosiy mezonlaridan biri bo‘lib, korxonaning uzoq muddatli barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

Investitsiya samaradorligini baholash borasida xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng tadqiqotlar mavjud. Masalan, (2025) tadqiqotida kapital budjetlash usullari — NPV (Net Present Value), IRR (Internal Rate of Return), PP (Payback Period) va PI (Profitability Index) — investitsiya samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashi qayd etilgan. Ularning fikricha, ushbu metodlar korxonada investitsiya qarorlarini qabul qilish va risklarni boshqarishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi, shuningdek, raqobatbardoshlik va moliyaviy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [1]

Shuningdek, Paula de Souza Michelon va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan adabiyotlar tizimli ko‘rib chiqishida kapital budjetlash jarayonlaridagi ilmiy kelib chiqishlar tahlil qilingan va ushbu sohada tadqiqot imkoniyatlari aniqlangan. Ularning yondashuvi kapital investitsiya mezonlari bo‘yicha mavjud ilmiy bo‘shliqlarni aniqlash va ularni to‘ldirishga qaratilganligi ta’kidlangan [2].

Kapital investitsiyalarining samaradorligini oshirish bo‘yicha O‘zbekiston olimlari ham qator ilmiy ishlar olib borgan. Masalan, Eshqorayev o‘z maqolasida investitsiya loyihalarini baholashning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil qiladi. Uning qarashicha, samaradorlikni baholashda iqtisodiy samaradorlik (foydaning sarflangan resurslarga nisbati) hamda ijtimoiy samaradorlik omillariga e’tibor qaratish zarur, chunki ular korxona va jamiyat daromadini oshirishda ahamiyatlidir [3].

Shuningdek, Jo‘rabekova va Saidov o‘z tadqiqotlarida investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini oshirish istiqbollarini o‘rganib, baholash usullari va risklarni hisobga olishning investitsiya samaradorligiga ta’siri haqida mulohazalar bildirgan. Ularning tadqiqoti investitsiya samaradorligini ko‘rsatkichlar va strategiyalar orqali yaxshilash mexanizmlarini taklif qiladi [4].

O‘zbek adabiyotidagi yana bir manbada — Islomov va Qarshiev maqolasida sanoat korxonalarida asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalarning tahlili olib borilgan. Ular sanoat investitsiyalarining samaradorligini oshirishda davlatning investitsion muhit yaratish va infratuzilmalarni ta’minlashdagi rolini ta’kidlaydilar. Bu esa kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasini yanada oshiradi [5].

Xalqaro darajada esa kapital budjetlashda IRR va NPV kabi moliyaviy metodlar keng qo‘llanadi. Masalan, Qixiang Sun tomonidan o‘tkazilgan tahlilda IRR metodining afzalliklari va cheklovlari, shuningdek NPV bilan solishtirilishi batafsil yoritilgan. Muallifning fikricha, IRR investorlar qarorini shakllantirishda intuitiv usul bo‘lsa-da, u hamda NPV birgalikda qo‘llanilganda investitsiya samaradorligini to‘g‘ri baholashda samarali natija beradi [6].

Ushbu tadqiqotda kapital qo‘yilmalarning samaradorligini baholash uchun kompleks ilmiy-tadqiqot metodlari qo‘llaniladi. Avvalo, moliyaviy tahlil usullari — NPV (Net Present Value), IRR (Internal Rate of Return), PP (Payback Period) kabi indikatorlar yordamida investitsiya loyihalarining pul oqimlari va rentabelligi aniqlanadi. Keyinchalik iqtisodiy ko‘rsatkichlar (masalan, investitsiyalarning yalpi mahsulotga ta’siri yoki iqtisodiy o‘sish sur’ati) bilan bog‘liq statistik tahlillar o‘tkaziladi. Shuningdek, ijtimoiy samaradorlikni hisobga olgan holda loyiha ta’sirining ijtimoiy natijalari ham o‘rganiladi, bu metodologiya investitsiyaning keng ko‘lamli ta’sirini baholashga imkon beradi. Tadqiqot natijalari strategik tavsiyalar shaklida umumlashtiriladi va korxona yoki loyiha boshqaruvchilari uchun amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari kapital qo‘yilmalarning samaradorligini modellashtirish va tahlil etish bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar asosida tuzildi. Tahlil jarayonida moliyaviy ko‘rsatkichlar (NPV, IRR, PP va PI), shuningdek iqtisodiy samaradorlik parametrlari tizimli ravishda solishtirildi.

Avvalo, moliyaviy indikatorlar orqali investitsiyalarning samaradorligini baholash natijalari jadal jadvalda aks ettirilgan: bu indikatorlar investitsiya loyihalarining kutilayotgan naqd pul oqimlari, ularning qaytish muddati va rentabelligi haqida to‘liq ma’lumot beradi. Natijalarga ko‘ra, NPV ko‘rsatkichining ijobiy qiymatga ega bo‘lishi loyiha korxona qiymatini oshiradi va uni amalga oshirish to‘g‘ri qaror ekanini ko‘rsatadi; IRR ko‘rsatkichi esa investitsiyaning shartli chegara rentabelligidan yuqori bo‘lsa, loyiha samarali deb topiladi. Shu bilan bir qatorda, qaytish muddati (Payback Period) qisqaroq bo‘lsa, investitsiya tezroq qaytadi va risk darajasi pastroq hisoblanadi.

1-jadval.

Kapital investitsiyalarining moliyaviy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Tushuncha	Samara/indikator
NPV	Net Present Value — sof joriy qiymat	Ijobiy → loyiha foydali
IRR	Ichki rentabellik normasi	Yuqori → investitsiya samarali
PP	Payback Period — qaytish muddati	Qisqa → tez qaytadi
PI	Profitability Index — rentabellik indeksi	>1 → foyda oshadi

Manba: Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi jadvalda ko‘rsatilgan asosiy indikatorlar investitsiya loyihalarini asosli tahlil qilish uchun keng qo‘llaniladi va Uslublar bo‘yicha solishtirish imkonini beradi — masalan, IRR va NPV birgalikda qaralganda, investitsiyaning daromadliligi va risk darajasi aniqroq baholanadi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy mezonlar bilan bir qatorda iqtisodiy samaradorlik ham sezilarli ahamiyatga ega. Kapital qo‘yilmalar milliy iqtisodiyot bo‘yicha yalpi hududiy mahsulot (YHM), biznes infratuzilma va yangi ish o‘rinlari yaratilishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa investitsiya siyosatini shakllantirish va strategik rejalashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi, chunki investitsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga ham olib keladi, misol uchun yangi texnologiyalar joriy etilishi, ishlab chiqarish samaradorligining ortishi va raqobatbardoshlikning oshishi orqali umumiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar yaxshilanadi.

Ushbu ilmiy maqolada kapital qo‘yilmalarning samaradorligi moliyaviy, iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlar orqali kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy indikatorlar — NPV, IRR va PP kabi ko‘rsatkichlar investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda asosiy rol o‘ynaydi va ularning ijobiy qiymatlari korxona qiymatini oshiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy samaradorlik jihatidan investitsiyalar aholining turmush darajasini yaxshilash, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda milliy daromad ko‘rsatkichlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa investitsiya siyosatini shakllantirishda keng yondashuvni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kapital qo‘yilmalarning samaradorligini baholashda kompleks tahliliy yondashuv zarur bo‘lib, unga nafaqat moliyaviy rentabellik mezonlari, balki iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik omillari ham kiradi. Bu esa korxona va davlat darajasida investitsiya strategiyasini yanada samarali va barqaror holga keltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. J. Eshqorayev. Investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlash mexanizmlari. International Conference on Interdisciplinary Science, Termiz, 2025.
2. Sh. Islomov, A. Qarshiev. Sanoat korxonalarida asosiy kapitalga kiritilayotgan investitsiyalarining tahlili. Green economy and development, Vol. 3, 2025.
3. N. Ochildiyeva, F. Ollokulova. Investitsiya loyihalari samaradorligini baholash va monitoringini tashkil etish yo‘nalishlari. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, Vol. 2 No. 11, 2024.
4. Y. Turdinazarova. Investitsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini oshirish yo‘nalishlari. Journal of Universal Science Research, 2025.
5. Z.M. Salomova. Investitsiyalardan foydalanish samaradorligini baholashning uslubiy asoslari. Zenodo, 2025.
6. O. Namozov. Iqtisodiyotiga yo‘naltirilgan investiyalar tahlili. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 2025.

UDK: 336.64:330.142(575.1)

СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СУБЪКЕТОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA IQTISODIY SUBYEKTLAR FAOLIYATIDA XUSUSIY KAPITAL

EQUITY CAPITAL IN THE FUNCTIONING OF ECONOMIC ENTITIES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Хамракулов Самандар Мардонкул угли
Студент Андижанского государственного технического института

Аннотация

В данной статье на основе системного подхода исследуются теоретические аспекты и практические вопросы формирования собственного капитала организаций в Республике Узбекистан. Актуальность исследуемой концепции обусловлена тем, что достоверное отражение капитала в финансовой отчетности напрямую влияет на инвестиционную привлекательность бизнеса и доверие со стороны кредиторов в условиях активного развития предпринимательства.

Ключевые слова: собственный капитал, уставный капитал, добавленный капитал, резервный капитал, нераспределённая прибыль, бухгалтерский учёт, НСБУ, финансовая отчётность.

Ushbu maqolada tizimli yondashuv asosida O‘zbekiston Respublikasida tashkilotlarning xususiy kapitalini shakllantirishning nazariy jihatlari va amaliy masalalari o‘rganilgan. Tadqiq etilayotgan konsepsiyaning dolzarbligi shundan iboratki, moliyaviy hisobotda kapitalning ishonchli aks ettirilishi tadbirkorlikning faol rivojlanishi sharoitida biznesning investitsion jozibadorligiga va kreditorlar ishonchiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: xususiy kapital, ustav kapitali, qo‘shilgan kapital, zaxira kapitali, taqsimlanmagan foyda, buxgalteriya hisobi, BHMS (NSBU), moliyaviy hisobot.

This article, based on a systematic approach, examines the theoretical aspects and practical issues of the formation of equity capital of organizations in the Republic of Uzbekistan. The relevance of the studied concept is обусловлена тем, что reliable reflection of capital in financial reporting directly affects the investment attractiveness of a business and the confidence of creditors in the context of active development of entrepreneurship.

Keywords: equity capital, authorized capital, additional capital, reserve capital, retained earnings, accounting, NASU, financial reporting.

Собственный капитал является одной из центральных категорий бухгалтерского учёта и финансового анализа. От его величины и структуры во многом зависит платёжеспособность организации, её способность привлекать внешнее финансирование и обеспечивать расширенное воспроизводство. В условиях, когда субъекты хозяйствования активно интегрируются в региональные и глобальные экономические процессы, достоверное отражение капитала в отчётности приобретает ключевое значение.

Несмотря на то что данная тема в той или иной мере освещается в большинстве учебников по бухгалтерскому учёту, в отечественной науке по-прежнему нет единства в трактовке ряда составляющих собственного капитала. В частности, дискуссионным остаётся вопрос о функциях добавленного капитала в общей структуре и о критериях разграничения

резервного капитала и нераспределённой прибыли. Это создаёт практические трудности при формировании учётной политики и анализе финансового состояния организаций.

Цель настоящей статьи - на основе анализа действующей нормативной базы и научных исследований уточнить содержание понятия «собственный капитал» применительно к условиям Республики Узбекистан и систематизировать его элементы.

Для достижения поставленной цели решались следующие задачи:

— изучить правовую природу собственного капитала согласно законодательству Республики Узбекистан;

— рассмотреть подходы отечественных и зарубежных учёных к определению данного понятия;

— охарактеризовать состав собственного капитала в соответствии с НСБУ;

— определить функции каждого из его структурных элементов.

Объект исследования - собственный капитал коммерческих организаций Республики Узбекистан. Предмет - понятие, экономическая сущность и состав собственного капитала в системе бухгалтерского учёта.

В зарубежной экономической науке собственный капитал традиционно рассматривается как остаточная стоимость активов хозяйствующие субъекты после вычета всех обязательств. Такой подход восходит к базовому балансовому уравнению и нашёл отражение в фундаментальных работах по финансовому менеджменту. В частности, Ван Хорн и Вахович определяют его как долю владельцев в активах компании, подчёркивая остаточный характер прав собственников по отношению к требованиям кредиторов [1].

Российский учёный В.В. Ковалёв рассматривает собственный капитал в двух ракурсах: как совокупность ресурсов, вложенных собственниками, и как разницу между активами и обязательствами. Он признаёт, что на практике эти значения нередко расходятся из-за механизмов переоценки и особенностей признания активов [2]. Схожей позиции придерживается И.А. Бланк, который акцентирует внимание на воспроизводственной функции капитала: по его мнению, собственный капитал - это не статичный показатель, а постоянно трансформирующийся ресурс, отражающий результативность хозяйственной деятельности [3].

В отечественной науке изучением проблематики собственного капитала занимались Б.А. Хасанов, Б.Н. Каримов и другие исследователи. В учебных работах Хасанова Б.А. собственный капитал трактуется как совокупность средств, принадлежащих учредителям (участникам) организации на праве собственности и отражённых в пассиве бухгалтерского баланса [4]. Особо подчёркивается, что формирование капитала регулируется не только учётными, но и гражданско-правовыми нормами, что обусловливает необходимость комплексного подхода к его изучению.

С нормативной точки зрения, Гражданский кодекс Республики Узбекистан закрепляет понятие уставного фонда (капитала) как имущества, переданного учредителями юридическому лицу в собственность [5]. Закон «О бухгалтерском учёте» №ЗРУ-404 устанавливает обязанность организаций отражать капитал в финансовой отчётности в соответствии с национальными стандартами [6]. НСБУ №1 «Учётная политика и финансовая отчётность» определяет структуру бухгалтерского баланса и выделяет капитал как самостоятельный раздел пассива [7].

Анализ источников позволяет выделить две основные линии исследования: правовую, акцентирующую внимание на отношениях собственности, и экономическую, рассматривающую капитал с позиций его функций. Эти подходы не противоречат, а дополняют друг друга: правовая база задаёт институциональные рамки, тогда как экономический анализ раскрывает механизм функционирования капитала в воспроизводственном процессе.

Исследование основано на комплексе общенаучных и специальных методов. Метод анализа нормативно-правовых актов применялся, сравнительный анализ и метод

систематизации позволили упорядочить элементы капитала по функциональному признаку, а обобщение - сформулировать выводы, применимые к практике учёта.

Нормативную базу исследования составили: Гражданский кодекс Республики Узбекистан, Закон «О бухгалтерском учёте» № ЗРУ-404, Закон «Об акционерных обществах» № 223-I, Закон «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» № 310-II, НСБУ № 1 «Учётная политика и финансовая отчётность», НСБУ № 21 «План счетов бухгалтерского учёта хозяйствующих субъектов» [8, 9, 10]. Тексты нормативных актов использовались в редакциях, размещённых на Национальной базе данных законодательства Республики Узбекистан (lex.uz) [11]. Информационная база включает также статистические данные, опубликованные на официальном сайте Агентства по статистике РУз (stat.uz) [12].

Проведённый анализ позволяет определить собственный капитал коммерческой организации в Узбекистане как совокупность финансовых ресурсов, сформированных за счёт вкладов учредителей (участников), результатов хозяйственной деятельности и прочих источников, не порождающих обязательств перед третьими лицами. В соответствии с НСБУ № 21 и типовым Планом счетов бухгалтерского учёта собственный капитал структурируется на четыре основных элемента.

Уставный капитал (счёт 8300) представляет собой первоначальный взнос учредителей (участников), зафиксированный в учредительных документах. Для акционерных обществ его минимальный размер определён Законом № 223-I, для обществ с ограниченной ответственностью - Законом № 310-II. Уставный капитал выполняет несколько взаимосвязанных функций: стартовую - обеспечивает организацию первоначальными ресурсами; гарантийную - служит минимальной имущественной базой для кредиторов; структурную - определяет долю каждого участника в управлении и распределении прибыли. Изменение его размера требует внесения поправок в учредительные документы и государственной регистрации.

Добавленный капитал (счёт 8400) формируется за счёт сумм, превышающих номинальную стоимость акций при первичном размещении (эмиссионный доход), а также в результате дооценки внеоборотных активов. Принципиально важно понимать, что добавленный капитал не является прибылью в строгом смысле слова: он не связан с текущей производственной деятельностью, а лишь отражает изменение рыночной оценки имущества или дополнительный вклад акционеров сверх номинала. Это обстоятельство нередко игнорируется при поверхностном анализе отчётности, что приводит к завышенным выводам о прибыльности бизнеса.

Резервный капитал (счёт 8500) создаётся в порядке, установленном законодательством или учредительными документами, исключительно за счёт чистой прибыли. Для акционерных обществ Закон № 223-I обязывает ежегодно направлять на пополнение резервного фонда не менее 5% чистой прибыли вплоть до достижения размера, предусмотренного уставом. Главная экономическая функция резервного капитала состоит в формировании «буфера» на случай убытков или необходимости погашения обязательств при недостаточности иных средств. Таким образом, он защищает и кредиторов, и саму организацию от последствий неблагоприятных периодов.

Нераспределённая прибыль (непокрытый убыток) (счёт 8700) - наиболее динамичная составляющая собственного капитала. Она представляет собой накопленный финансовый результат деятельности организации за вычетом выплаченных дивидендов и средств, перечисленных в резервный капитал. Рост нераспределённой прибыли свидетельствует о расширении ресурсной базы за счёт внутренних источников, тогда как устойчивое снижение или отрицательное значение этого показателя сигнализирует о деградации финансового потенциала предприятия. Все перечисленные элементы отражаются в разделе IV «Собственный капитал» пассива бухгалтерского баланса, а их совокупная величина определяет чистые активы организации.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что действующая система учёта собственного капитала в Узбекистане в целом соответствует экономической логике: каждый

элемент капитала имеет чётко определённый источник формирования и самостоятельную функцию. Вместе с тем анализ позволяет выявить ряд проблемных аспектов, требующих внимания.

Во-первых, переоценка активов, увеличивающая добавленный капитал, нередко воспринимается пользователями отчётности как свидетельство роста реальной стоимости бизнеса. По существу же она отражает лишь корректировку балансовых оценок, не обеспеченную притоком денежных средств. Это создаёт риск неверной интерпретации показателей капитализации и завышенных ожиданий от финансовых результатов.

Во-вторых, в ряде организаций резервный капитал существует лишь формально: взносы в него носят минимальный характер, предусмотренный законодательством, тогда как реальная защитная функция не выполняется. Это объясняется отсутствием действенных механизмов контроля за целевым использованием резервов.

В-третьих, хроническое снижение нераспределённой прибыли при формально положительном итоговом значении собственного капитала - распространённая ситуация, когда высокие значения уставного или добавленного капитала маскируют накопленные убытки. Для диагностики подобных ситуаций недостаточно анализировать совокупный показатель - необходимо изучать структуру капитала в разрезе каждого его элемента.

По итогам исследования можно сформулировать следующие основные выводы.

1. Собственный капитал представляет собой экономическую категорию, отражающую совокупность ресурсов организации, принадлежащих её владельцам на праве собственности и свободных от обязательств перед третьими лицами.

2. В системе НСБУ Республики Узбекистан собственный капитал структурируется на четыре основных элемента: уставный, добавленный, резервный капитал и нераспределённую прибыль, каждый из которых имеет самостоятельное функциональное значение.

3. Правовая база Узбекистана - Гражданский кодекс, законы об АО и ООО - создаёт институциональную основу для формирования и поддержания собственного капитала на уровне, достаточном для защиты интересов кредиторов и обеспечения хозяйственной деятельности.

4. Практические проблемы в учёте собственного капитала связаны с особенностями переоценки активов, формализацией резервного капитала и накоплением непокрытых убытков, которые затрудняют объективную оценку финансового состояния организации.

Практические рекомендации:

— регулярно проводить анализ структуры собственного капитала в разрезе его элементов, не ограничиваясь суммарным показателем;

— обеспечивать реальное наполнение резервного капитала для выполнения его защитной функции в соответствии с требованиями Закона № 223-I;

— при формировании учётной политики чётко закреплять порядок проведения переоценки активов и отражения её результатов в составе добавленного капитала;

— систематически раскрывать информацию о движении каждого элемента капитала в пояснениях к финансовой отчётности.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учёте» от 13.04.2016 №ЗРУ-404 https://www.lex.uz/acts/90764
2. Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах» от 26.04.1996 №223-I. https://www.lex.uz/acts/2382411
3. Закон Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 06.12.2001 №310-II. https://lex.uz/uz/docs/18793?ONDATE=08.05.2025
4. Гражданский кодекс Республики Узбекистан. Часть первая от 29.08.1996 г. https://lex.uz/docs/111181

5. Налоговый кодекс Республики Узбекистан от 30.12.2019 №ЗРУ-599. https://lex.uz/ru/docs/4674893
6. Национальный стандарт бухгалтерского учёта Республики Узбекистан №1 «Учётная политика и финансовая отчётность». https://lex.uz/acts/556789
7. Национальный стандарт бухгалтерского учёта Республики Узбекистан №21 «План счетов бухгалтерского учёта хозяйствующих субъектов». https://lex.uz/ru/docs/7282759
8. Абдуллаева Ш.З. Молиявий ҳисоб: дарслик. - Т.: Иқтисодиёт, 2020. - 344 б.
9. Бланк И.А. Управление финансами предприятия. - Киев: Эльга, 2004. - 778 с.
10. Ковалёв В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. 3-е изд. - М.: Проспект, 2015. - 1104 с.
11. Рашидов Б.Т. Корхона молияси: ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, 2019. - 296 б.
12. Хасанов Б.А., Каримов Б.Н. Бухгалтерский учёт: учебник. - Т.: ТДИУ, 2018. - 380 с.
13. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. 13th ed. - Pearson Education, 2008. - 760 p.
14. Агентство по статистике Республики Узбекистан. - https://stat.uz

UDK: 338.46:005.93:004.77

RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ УСЛУГ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS FOR INCREASING MANAGEMENT EFFICIENCY IN SERVICE ENTERPRISES BASED ON DIGITAL PLATFORMS

Zayavitdinova Nafisa Muxammadovna
Buxoro davlat universiteti, Marketing va menejment kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli platformalar asosida xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda raqamli platformalarning boshqaruv jarayonlariga ta’siri, boshqaruv samaradorligini belgilovchi omillar hamda ularni takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilingan. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida ichki jarayonlarni integratsiyalash, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, natijadorlik ko‘rsatkichlarini qo‘llash va mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvni kuchaytirish zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida amaliy ahamiyatga ega ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli platforma, xizmat ko‘rsatish korxonasi, boshqaruv samaradorligi, raqamli transformatsiya, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, CRM, ERP, KPI, mijozga yo‘naltirilgan boshqaruv.

В статье исследуются организационно-экономические механизмы повышения эффективности управления на предприятиях сферы услуг на основе цифровых платформ. Проанализировано влияние цифровых платформ на управленческие процессы, систематизированы факторы, определяющие эффективность управления, а также раскрыты направления их совершенствования. Обоснована необходимость интеграции внутренних

процессов, развития цифровой инфраструктуры, повышения цифровых компетенций персонала, внедрения показателей результативности и усиления клиентоориентированной модели управления. В результате исследования разработаны научно-практические рекомендации, имеющие прикладное значение для предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: цифровая платформа, предприятие сферы услуг, эффективность управления, цифровая трансформация, организационно-экономический механизм, CRM, ERP, KPI, клиентоориентированное управление.

This article examines the organizational and economic mechanisms for improving management efficiency in service enterprises based on digital platforms. The paper analyzes the influence of digital platforms on management processes, systematizes the factors determining management efficiency, and identifies the main directions for improvement. It substantiates the need to integrate internal processes, develop digital infrastructure, strengthen employees’ digital competencies, introduce performance indicators, and reinforce a customer-oriented management model. As a result, scientific and practical recommendations of direct relevance for service enterprises are proposed.

Keywords: digital platform, service enterprise, management efficiency, digital transformation, organizational and economic mechanism, CRM, ERP, KPI, customer-oriented management.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish korxonalarini boshqarish masalasi yangi mazmun kasb etmoqda. Bozor talabi va iste’molchi kutishlarining tez o‘zgarishi, raqobatning kuchayishi hamda xizmat sifati va tezkorlikka bo‘lgan ehtiyoj boshqaruvni yanada moslashuvchan tashkil etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalar xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida maydonga chiqmoqda.

Raqamli platformalar korxona faoliyatining turli bo‘g‘inlarini yagona axborot makoniga birlashtirish imkonini beradi. Ular yordamida buyurtmalarni qabul qilish, mijozlar bilan ishlash, moliyaviy operatsiyalarni nazorat qilish, xizmat sifati monitoringini yuritish va boshqaruv qarorlarini tayyorlash jarayonlari soddalashadi. Natijada boshqaruvda shaffoflik ortadi, axborot oqimlari tezlashadi va resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi.

O‘zbekistonda ham xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi ulushi ortib bormoqda. 2025-yilda ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmining sezilarli darajada oshgani ushbu tarmoqning iqtisodiy ahamiyati kuchayib borayotganini ko‘rsatadi [7]. Shu bilan birga, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi iqtisodiyot tarmoqlarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish uchun muhim normativ asos yaratdi [4].

Mazkur maqolaning maqsadi xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli platformalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli transformatsiya masalasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. G. Vial raqamli transformatsiyani korxona faoliyati, boshqaruv usullari va qiymat yaratish jarayonlarining raqamli texnologiyalar ta’sirida qayta shakllanishi sifatida talqin qiladi [1]. Bu yondashuv transformatsiyani oddiy texnik yangilanish emas, balki strategik o‘zgarish sifatida ko‘rsatadi.

P. Verhoef va hammualliflar raqamli transformatsiya korxonaning biznes modeli, iste’molchi bilan ishlash uslubi va operatsion faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi [11]. A. Bharadwaj va hammualliflar esa raqamli biznes strategiyasini zamonaviy boshqaruvning muhim tarkibiy qismi sifatida asoslaydi [2]. K.C. Laudon va J.P. Laudon axborot tizimlari boshqaruv qarorlarini ma’lumotlar asosida qabul qilishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi [5].

OECD tadqiqotlarida raqamli platformalar iqtisodiy aloqalarni tezlashtiruvchi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiruvchi va bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytiruvchi vosita sifatida baholanadi [6]. Warner va Wäger esa raqamli transformatsiyada korxonaning moslashuvchanligi va dinamik imkoniyatlari muhim ekanini qayd etadi [12].

Mahalliy adabiyotlarda ham raqamli iqtisodiyot va xizmatlar sohasida boshqaruv masalalari ko‘rib chiqilgan. S.S. G‘ulomov raqamli iqtisodiyotning shakllanishi boshqaruvning yangi usullarini yuzaga keltirishini ta’kidlaydi [3]. O.T. Turonov xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning

iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilgan [9]. Strategik marketingga oid manbalarda esa mijozga yo‘naltirilgan boshqaruv va bozor talabiga moslashuvchanlik masalalari yoritilgan [13].

Mavjud adabiyotlar xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli platformalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasini to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli mazkur tadqiqot ushbu yo‘nalishda kompleks yondashuv taklif etishi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqotda tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil va sintez yordamida raqamli platformalar, boshqaruv samaradorligi va xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganildi. Qiyosiy tahlil an’anaviy boshqaruv modeli bilan raqamli platformalar asosidagi boshqaruv modeli o‘rtasidagi farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Tizimli yondashuv asosida xizmat ko‘rsatish korxonasining boshqaruv faoliyati o‘zaro bog‘liq elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Ushbu yondashuv boshqaruv samaradorligini tashkiliy, iqtisodiy, texnologik va inson omillarining uyg‘unligi orqali baholash imkonini berdi.

Mantiqiy umumlashtirish usuli yordamida boshqaruv samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar guruhlashtirishdi, baholash ko‘rsatkichlari shakllantirildi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqotning axborot bazasini normativ-huquqiy hujjatlar, mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar hamda rasmiy statistik ma’lumotlar tashkil etdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishda uchta asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, ular axborot oqimlarini tezlashtiradi. Ikkinchidan, operatsion jarayonlarni avtomatlashtiradi. Uchinchidan, mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvni kuchaytiradi.

Boshqaruv samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar besh guruhga ajratildi: tashkiliy, iqtisodiy, texnologik, inson kapitali va bozor omillari. Tashkiliy omillar boshqaruv tuzilmasi, vakolat va javobgarlik taqsimoti hamda bo‘g‘imlararo muvofiqlikni ifodalaydi. Iqtisodiy omillar moliyaviy resurslar, xarajatlar darajasi va investitsiya imkoniyatlari bilan bog‘liq. Texnologik omillar raqamli infratuzilma, dasturiy ta’minot sifati va axborot xavfsizligini qamrab oladi. Inson kapitali omillari xodimlarning malakasi va raqamli savodxonligini ifodalaydi. Bozor omillari esa mijozlar talabi va raqobat muhitidagi o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot natijasida boshqaruv samaradorligini baholash uchun ko‘rsatkichlar tizimi taklif etildi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlarga foyda, rentabellik va xarajatlarning qisqarishi; tashkiliy ko‘rsatkichlarga qaror qabul qilish tezligi va ichki axborot almashinuvi sifati; operatsion ko‘rsatkichlarga buyurtmani bajarish muddati, xizmat ko‘rsatish tezligi va xodimlar unumdorligi; sifat ko‘rsatkichlariga mijozlar qoniqishi, takroriy murojaatlar va shikoyatlar soni; raqamli ko‘rsatkichlarga esa avtomatlashtirilgan jarayonlar ulushi, platforma orqali bajarilgan operatsiyalar hajmi va CRM/ERP tizimlaridan foydalanish darajasi kiritildi.

Shu asosda boshqaruv samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi ishlab chiqildi. Mazkur mexanizm quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:

1. boshqaruv jarayonlarini yagona platforma asosida integratsiyalash;
2. vakolat va javobgarlikni qayta ko‘rib chiqish;
3. raqamli infratuzilmani rivojlantirish;
4. xodimlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish;
5. natijaga asoslangan KPI tizimini joriy etish;
6. mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvni kuchaytirish;
7. analitik boshqaruv vositalaridan foydalanish.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ushbu mexanizm xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruvning tezkorligi, shaffofligi va natijadorligini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar xizmat ko‘rsatish korxonalarida boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim vositasidir. Ular axborot oqimlarini tezlashtiradi, operatsion jarayonlarni soddalashtiradi, resurslardan foydalanishni yaxshilaydi va mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvni kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, boshqaruv samaradorligini oshirish faqat texnologik vositani joriy etish bilan emas, balki tashkiliy tuzilma, iqtisodiy rag‘batlantirish, kadrlar salohiyati va analitik boshqaruvni takomillashtirish bilan chambarchas bog‘liq.

Shundan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli transformatsiya bo‘yicha alohida strategik dastur ishlab chiqish zarur.

Ikkinchidan, korxonaning asosiy boshqaruv funksiyalarini yagona integratsiyalashgan platforma asosida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, amaliy seminar va treninglarni yo‘lga qo‘yish lozim.

To‘rtinchidan, boshqaruv samaradorligini baholashda KPI tizimini qo‘llash va uni raqamli platformalar bilan bog‘lash zarur.

Beshinchidan, mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvni kuchaytirish maqsadida CRM tizimlari va elektron buyurtma platformalaridan keng foydalanish kerak.

Oltinchidan, raqamli platformalarning iqtisodiy samaradorligini joriy etishdan oldingi va keyingi holat asosida muntazam baholab borish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli platformalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirish korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlash, bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytirish va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28, No. 2. P. 118–144.
2. Bharadwaj A., El Sawy O.A., Pavlou P.A., Venkatraman N. Digital business strategy: Toward a next generation of insights // *MIS Quarterly*. 2013. Vol. 37, No. 2. P. 471–482.
3. G‘ulomov S.S. *Raqamli iqtisodiyot asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni.
5. Laudon K.C., Laudon J.P. *Management Information Systems: Managing the Digital Firm*. 16th ed. Pearson, 2020.
6. OECD. *Vectors of Digital Transformation*. Paris: OECD Publishing, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi (yillik) bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar*. 2025.
8. Kotler P., Keller K.L. *Marketing Management*. 15th ed. Pearson Education, 2016.
9. Turonov O.T. *Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari*. Toshkent: Fan, 2022.
10. Zayavitdinova N. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli menejment va sun’iy intellekt asosida strategik boshqaruvni takomillashtirish // *Muhandislik va iqtisodiyot*. 2026. Vol. 4, No. 3.
11. Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenlein M. Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda // *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 122. P. 889–901.
12. Warner K.S.R., Wäger M. Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal // *Long Range Planning*. 2019. Vol. 52, No. 3. P. 326–349.
13. Qosimova M.S., Yuldashev N.Q., Ergashxo‘jayeva Sh.J. *Strategik marketing*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

UDK:330.59

O‘ZBEKISTONDA AHOLI TURMUSH DARAJASINI STATISTIK TAXLIL QILISHNING AHAMIYATI

ЗНАЧЕНИЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА УРОВНЯ ЖИЗНИ В УЗБЕКИСТАНЕ

THE IMPORTANCE OF STATISTICAL ANALYSIS OF THE STANDARD OF LIVING IN UZBEKISTAN

Turg‘unov Tursunboy Sobirovich Buxgalteriya hisobi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Ushbu tashkilot O‘zbekistonda aholi turmush darajasini statistik o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari va amaliyotdagi masalalariga bag‘ishlangan. Tashkilotda O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining 2020-2025 yillardagi ma’lumotlari, xalqaro taqqoslash metodikalari asosida turmush darajasini baholashning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan.

Tashkilotda ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarning statistik tahlili vositasida turmush darajasini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turmush darajasi, statistik tahlil, aholi daromadi, ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar, Djini koeffitsiyenti, demografik tendensiyalar,

Данное исследование посвящено теоретико-методологическим основам и практическим вопросам статистического изучения уровня жизни населения Узбекистана. В исследовании изучены особенности оценки уровня жизни на основе данных Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике за 2020–2025 годы и методов международных сопоставлений.

В ходе исследования разработаны предложения по повышению уровня жизни посредством статистического анализа социально-экономических показателей.

Ключевые слова: уровень жизни, статистический анализ, доходы населения, социально-экономические показатели, коэффициент Джини, демографические тенденции, Узбекистан.

This research is examines the theoretical and methodological foundations and practical aspects of statistically studying the standard of living of the population of Uzbekistan. It examines the specifics of assessing living standards based on data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan for 2020–2025 and international comparison methods.

The study developed proposals for improving living standards through statistical analysis of socioeconomic indicators.

Keywords: living standards, statistical analysis, population income, socioeconomic indicators, Gini coefficient, demographic trends, Uzbekistan.

Aholi turmush darajasi – bu aholining hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan moddiy va ma’naviy ne’matlar bilan ta’minlanishi va kishilar ehtiyojining ushbu ne’matlar bilan qondirilish darajasidir.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida aholi turmush farovonligini oshirish, kambag‘allik va qashshoqlik darajalarini kamaytirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Jahondagi xalqaro tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan 2015 yilda qabul qilingan “2030 yilgacha mo‘ljallangan barqaror rivojlanish maqsadlari dasturi”da ham asosiy diqqat e’tibor, jahonning turli darajada taraqqiy etgan mamlakatlarida yashayotgan aholining turmush darajasini oshirishga, ijtimoiy–iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash, ekologik buzilishning oldini olgan holda aholi salomatligini asrashga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022 — 2026 Yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-sonli farmonida ham «Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish» kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Xususan 2026 yilga qadar ehtiyojmand aholi ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to‘liq qamrab olish vazifasi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi va uni tegishli yillarda amalga oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarda ham Barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilgan.

Aholi turmush darajasini statistik o‘rganish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy tashkilotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda bozor iqtisodiyoti sharoitiga o‘tish va ijtimoiy siyosatni amalga oshirish jarayonida aholi turmush darajasini baholash va uni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo mamlakatlari orasida aholi turmush darajasi va farovonligini ifodalashda turli atamalar va tushunchalar qo‘llaniladi. O‘zbekistonda aholining moddiy, ma’naviy hamda ijtimoiy ehtiyojlari qondirilish darajasini ifodalaydigan «turmush darajasi» atamasi kengroq qo‘llaniladi. Bunday tavsif ko‘proq turmush darajasi statistikasini xarakterlaydi va bu – ko‘plab omillar yig‘indisi ta’sirida bo‘lgan o‘zgaruvchan jarayondir.

Agar bu atamaga to‘liq ta’rif beradigan bo‘lsak, turmush darajasi, bu – jismoniy, ma’naviy va ijtimoiy ehtiyojlarning rivojlanish darajasi, qondirilganlik miqyosi va ularni qondirish uchun yaratilgan imkoniyatlarni aks ettiruvchi kompleks ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyadir.

Statistika amaliyotida aholining turmush darajasi quyidagi toifalarga ajratilgan xolda o‘rganiladi.

• To‘q turmush darajasi – insonning jismoniy va aqliy kuch-quvvatini to‘la tiklash uchun qulay sharoitlarni ta’minlaydigan ne’matlardan foydalanish

• Normal darajasi – insonning jismoniy va aqliy kuch-quvvatini to‘la tiklash uchun qulay sharoitlarni ta’minlaydigan ilmiy asoslangan me’yorlar bo‘yicha oqilona foydalanish

• Kambag‘allik –mehnat uchun resurslarni qayta yaratishning quyi chegarasi sifatidagi ish qobiliyatini saqlash darajasida ne’matlarni iste’mol qilish

• Qashshoqlik –foydalanilishi insonning yashash qobiliyatini saqlash imkoniyatinigina beradigan ne’matlar va xizmatlarning biologik mezonlar bo‘yicha yo‘l qo‘yiladigan minimal turlarini iste’mol qilish

Shu bilan birga statistik o‘rganish davomida quyidagi ko‘rsatkichlarga ham alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Aholi turmush darajasi aholining daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi nisbat orqali belgilanadi.

Aholi turmush darajasining yuksalishiga ta’sir qiluvchi eng katta omillardan biri – bu aholi daromadlari hisoblanadi.

Statistik tahlil davomida aholining daromadlari turli usullar va ko‘rsatkichlar yordamida o‘rganiladi. Aholi daromadlari nominal va real daromadlarga bo‘linadi.

Nominal daromad aholi muayyan pul summasi shaklida olgan daromad bo‘lib, inflyatsiya ta’sirida uning xarid qobiliyati pasayishi mumkin.

Real daromad — pul shaklidagi daromadga amalda qanday miqdorda iste’mol buyumlari va xizmatlar xarid etish mumkinligini ko‘rsatadi.

Statistik tahlillarni amalga oshirish va aholining turmush darajasini baholashda aholi jon boshiga hisoblangan real daromad ko‘rsatkichidan keng foydalaniladi.

Real daromad nominal daromad hajmini iste’mol narxlari indeksi (inflyatsiya darajasi)ga bo‘lish orqali aniqlanadi.

Shuning uchun, aholi daromadlarini yillar va hududlar bo‘yicha taqqoslaganda nominal daromaddan emas, real daromaddan foydalaniladi.

Shu bilan birga real daromad aholi turmush darajasining umumlashgan va yaxlit ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Ta’kidlash joizki keyingi yillarda mamlakatimiz aholisining umumiy daromadlari, shunga mos ravishda real daromadlari sezilarli darajada o‘sganligini kuzatish mumkin.

Aholi daromadlarini o‘zgarishiga ta’sir etuvchi siyosiy va institutsional omillar tarkibidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik, davlat tomonidan qo‘llab quvvatlanish va biznesning xavfsizligini kafolatlash kabi omillar namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar tarkibida ko‘rsatib o‘tilgan omillar esa ishlab chiqarishni rivojlantirish, biznesni rag‘batlantirish, turli salohiyatlardan va inson kapitalidan maqsadli foydalanishni inobat oladi.

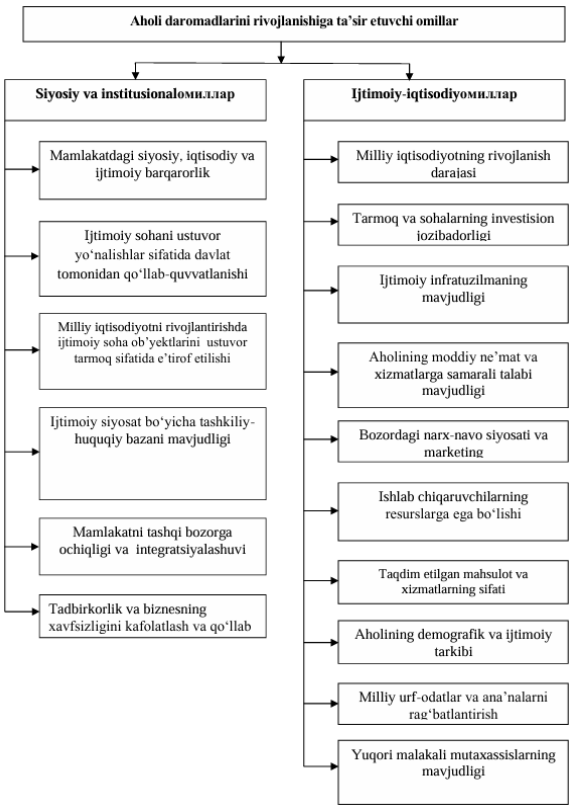

1-rasm. Aholi daromadlarini rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar.

Ushbu omillar umumiy holatda aholi daromadlarini o‘zgarishiga va dinamikasiga kompleks ta’sir ko‘rinishida o‘z ta’sirini o‘tkazadi.

Aholining moddiy farovonlik darajasiga ko‘ra tabaqalanishini o‘rganish usullaridan biri aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan pul daromadlarini darajasi bo‘yicha taqsimlash hisoblanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda aholi daromadlarining rivojlanishi uchun siyosiy hamda ijtimoiy shart-sharoitlar yaratilgan desak to‘g‘ri bo‘ladi. Ya’ni ayni vaqtda iqtisodiy faol aholi o‘zining daromadlarini rivojlantirishlariga keng yo‘l ochilgan bo‘lib, daromadlarga ijobiy ta’sir qiluvchi omillardan oqilona foydalanishning o‘zi kifoya qiladi.

Aholining daromadlari uning xarajatlariga nisbatan qancha ko‘p bo‘lsa aholi turmush darajasini oshirish imkoniyatlari shunchalik yuqori bo‘ladi.

Aholi turmush darajasini oshirishda asosiy omillar makroiqtisodiy sharoitning qulayligi, iqtisodiy o‘sishning tez sur’atlarda ro‘y berishi, iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarning amalga oshirilishi va aholini ijtimoiy himoyalash kuchaytirilishi hisoblanadi

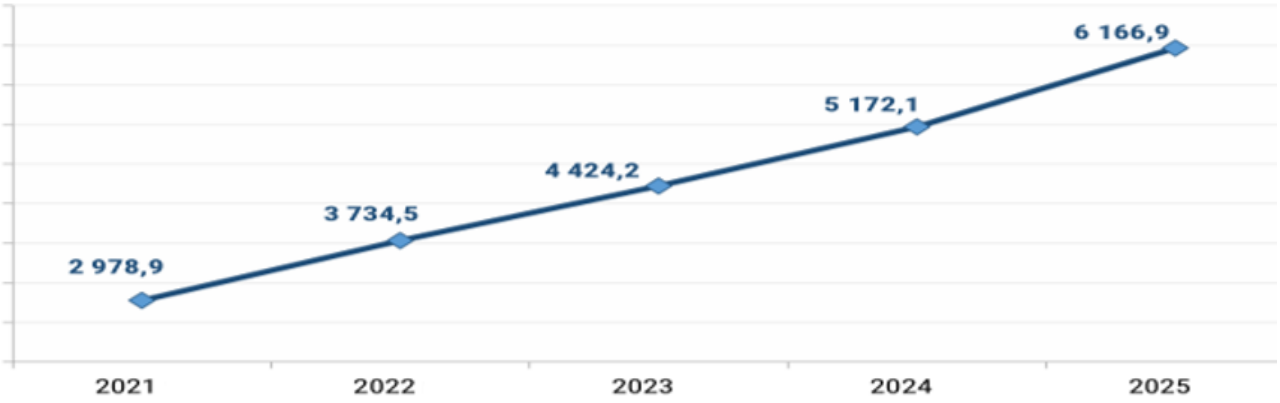

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasida o‘rtacha o‘ylik ish haqining o‘zgarishi, ming so‘m.

O‘tkazilgan tahlil natijalarida keyingi yillarda aholi turmush darajasiga ta’sir qiluvchi asosiy omillardan biri ya’ni asosiy ish haqidan keladigan daromadlar sezilarli darajada o‘sganligini ko‘rishimiz mumkin.

Yuqorida ta’kidlanganidek Aholi turmush darajasini oshirishda asosiy omillar yana biri aholini ijtimoiy himoyalash tizimining kuchaytirilishi hisoblanadi. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki keyingi yillarda aholi daromadlari tarkibida transfertlardan olingan daromadlar salmog‘i 30 % dan ortgan, bu esa hozirgi kunda mamlakatimizda aholi yashash sharoitlarini yaxshilash, aholining kam ta’minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoyalashga qaratilgan isloxatlarning talab darajasida amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

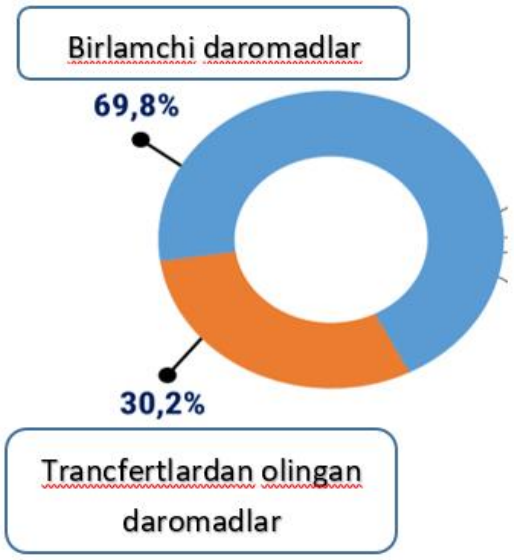

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra hozirgi kunda dunyodagi qariyb 1.5 mlrd. Aholi toza ichimlik suvi tanqisligidan aziyat chekmoqda. Aynan mazkur sohada amalga oshirilayotgan oqilona siyosat natijasida hozirgi kunda mamlakatimizda istiqomat qiluvchi aholining xavfsiz ichimlik suvi bilan ta’minlanishiga alohida e’tibor qaratilgan va mamlakatning olis hududlaridagi aholi yashash joylarida toza ichimlik suvi bilan ta’minlanish talab darajasida desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

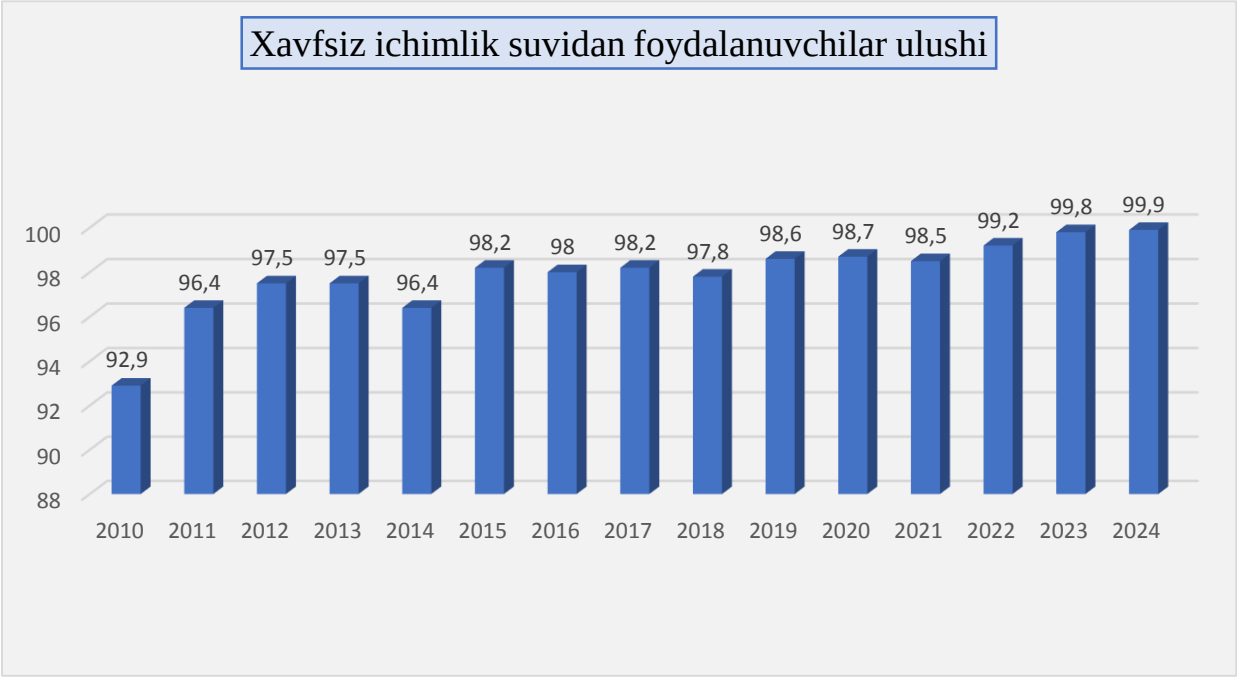

3-rasm. 2010-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasida aholining xavfsiz ichimlik suvi bilan ta’minlanish darajasining o‘zgarishi.

Ta’kidlash joizki hozirgi kunda mamlakatimiz aholisining turmush darajasida bir qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilgan. Statistik ma’lumotlar tahliliga nazar tashlaydigan bo‘lsak oxirgi yillarda mamlakatimizda istiqomat qilayotgan daromadga ega bo‘lgan shaxslarning yillik daromadlari hajmi o‘sib bormoqda, bu esa albatta aholi turmush darajasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarga o‘zining ta’sirini o‘tkazadi.

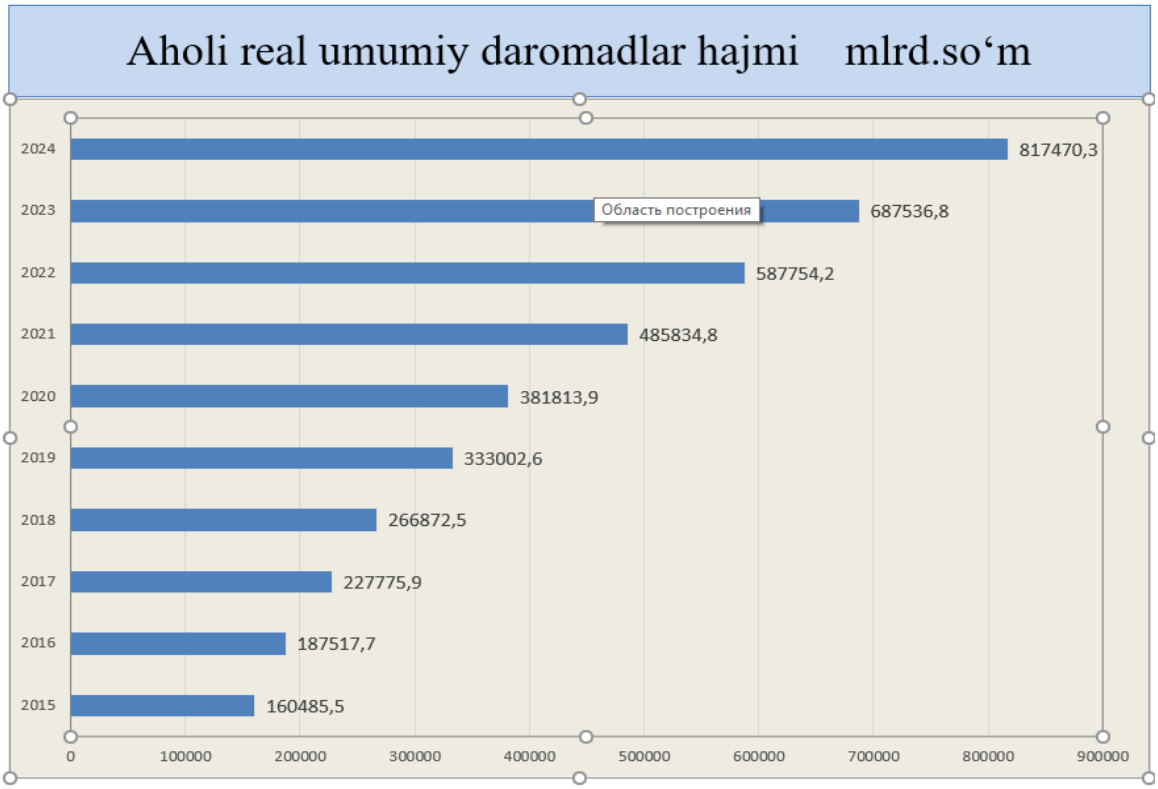

4-rasm. 2015-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasida aholi real umumiy daromadlar hajmining o‘zgarishi.

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki mamlakatimiz aholisining real umumiy daromadlari oxirgi besh yil davomida keskin o‘zgargan.

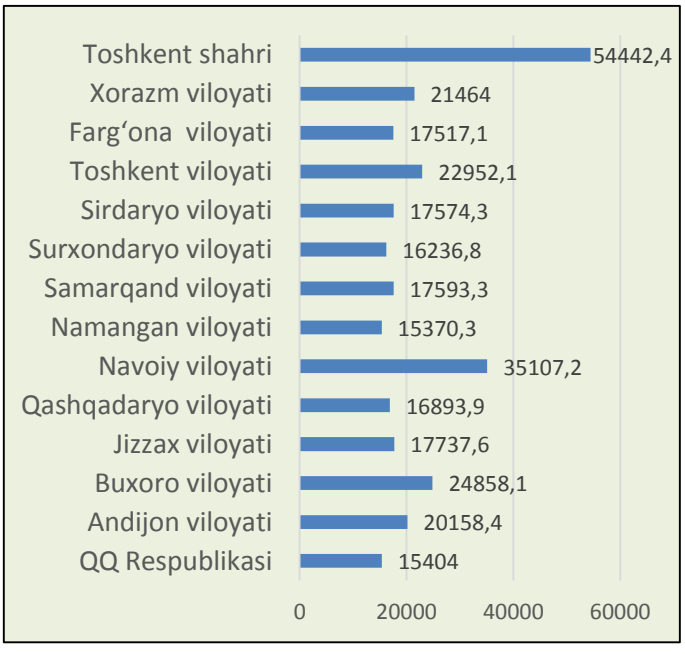

Aholi daromadlarining o‘zgarishini tahlil qilishda mamlakatimiz hududlaridagi o‘zgarishlarni o‘rganish alohida o‘rin tutadi. Mamlakat aholisining turmush darajasiga ta’sir qiluvchi omillardan yana biri – bu hududlarda yaratilayotgan shart-sharoitlar va ulardan oqilona foydalanish hisoblanadi.Shuni ham unutmasligimiz kerakki mamlakatimizda kambag‘al toifaga mansub bo‘lgan aholi qatlamlarining mavjudligi amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlar samaradorligini yanada oshirish va keng ko‘lamli chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholi turmush darajasini statistik o‘rganishning metodologik asoslarini takomillashtirish va amaliyotdagi muammolarni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish va quyidagi asosiy vazifalarni bajarish zaruriyatini keltirib chiqaradi:

5-rasm. Aholi jon boshiga real umumiy daromadlar hajmi (hududlar kesimida)

Ma’lumki aholi turmush darajasini yuksalishida uning daromadlilik darajasi alohida ahamiyatga egadir. Tadqiqotchi olimlar tomonidan aholining daromadlariga ta’sir qiluvchi bir qator omillar doimiy o‘rganiladi va tahlil qilinadi. Jumladan:

- Tarmoq va sohalarning investitsion jozibadorligi

- Aholining moddiy ne’mat va xizmatlarga samarali talabi mavjudligi
- Bozordagi narx-navo siyosati va marketing
- Hududdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy holat
- Ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni rivojlanishini mahalliy hokimiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi
- Iqtisodiyotni rivojlantirishda ijtimoiy soha obyektlarini ustuvor tarmoq sifatida e’tirof etilishi
- Ishlab chiqaruvchilar uchun tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini mavjudligi
- Tadbirkorlik va biznesning xavfsizligini kafolatlash va qo‘llab-quvvatlash.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki hududlarda mavjud ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy institutsional omillar ta’sirini statistik tahlil qilib borish va alohida e’tibor qaratish aholi turmush darajasini yanada yaxshilash va kambag‘al toifaga mansub bo‘lgan aholi qatlamlari salmog‘ini kamaytirish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi https://sputniknews- uz.com/trend/Mirziyoyevning Oliy Majlis SenatiQonunchilik palatasi azolariga Murojaatnomasi/
2. Ayubjonov A.X. O‘zbekiston Respublikasi aholisi turmush darajasini statistik tadqiq qilish//O‘zbekiston iqtisodiyotini institusional rivojlantirish: yutuqlar, muammolar, yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy amaliy konferensiyasi ilmiy maqolalar va ma’ruza tezislari to‘plami (2-qism). Toshkent, TDIU, 2016
3. B. G‘oyibnazarov “Statistika Uslubiyoti va Amaliyoti” Toshkent - 2019
4. “Axoli turmush darajasi va inflyasiya” O‘zbekiston Respublikasi markaziy banki Axborot-taxliliy ma’lumotlari
5. https:// stat.uz

УДК: 338.242:004.9

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ДАРОМАДЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДОХОДАМИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

FEATURES OF REVENUE MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY

Ботирова Зилола Қобил қизи
Ўзбекистон Республикаси Банк молия академияси Бизнесни бошқариш (Master of Business Administration — MBA) (Молия ва молиявий технологиялар) факултели талабаси

Илмий раҳбар: Мардонов Аминжон
Ўзбекистон Республикаси Банк Молия Академияси
Илмий — тадқиқот ва илмий педагог кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи , PhD

Аннотация

Ушбу мақолада рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда оптималлаштириш алгоритмларининг роли таҳлил қилинган. Тадқиқотда иқтисодий-математик моделлар ва алгоритмик ёндашувлар қўлланилди. Натижалар динамик нарх белгилаш ва маълумотларга асосланган бошқарув орқали даромадларни ошириш имкониятларини кўрсатди. Шунингдек, алгоритмларнинг самарадорлиги ва уларни амалий қўллаш йўналишлари асослаб берилди.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, даромадларни бошқариш, оптималлаштириш алгоритмлари, dynamic pricing, сунъий интеллект, прогнозлаш, маълумотлар таҳлили, revenue management, эконометрик моделлаш, рақамли платформалар

В данной статье проанализированы особенности управления доходами в условиях цифровой экономики, а также роль алгоритмов оптимизации в его реализации. В исследовании использованы экономико-математические модели и алгоритмические подходы. Полученные результаты показывают, что динамическое ценообразование и управление, основанное на данных, позволяют увеличить доходы. Кроме того, обоснована эффективность алгоритмов и направления их практического применения.

Ключевые слова: цифровая экономика, управление доходами, алгоритмы оптимизации, динамическое ценообразование, искусственный интеллект, прогнозирование, анализ данных, revenue management, эконометрическое моделирование, цифровые платформы

This article analyzes the specific features of revenue management in the digital economy, as well as the role of optimization algorithms in its implementation. The study applies economic-mathematical models and algorithmic approaches. The results demonstrate that dynamic pricing and data-driven management enable an increase in revenue. In addition, the effectiveness of algorithms and their practical application directions are substantiated.

Keywords: digital economy, revenue management, optimization algorithms, dynamic pricing, artificial intelligence, forecasting, data analysis, revenue management, econometric modeling, digital platforms

Ҳозирги глобал иқтисодий тизимда рақамли трансформация жараёнлари иқтисодий муносабатларнинг барча соҳаларига, жумладан, даромадларни бошқариш механизмларига чуқур таъсир кўрсатмоқда. Рақамли иқтисодиёт шароитида маълумотлар стратегик ресурс сифатида намоён бўлиб, корхоналар ва ташкилотлар фаолиятида қарор қабул қилиш

жараёнлари анъанавий интуитив ёндашувлардан маълумотларга асосланган бошқарув моделларига ўтиб бормоқда [6; 11;]. Шу жиҳатдан, даромадларни бошқариш тизими ҳам ўз мазмун-моҳияти ва амалий инструментлари жиҳатидан янги босқичга кўтарилмоқда.

Сўнгги йилларда рақамли платформалар, электрон тижорат ва сунъий интеллект технологияларининг жадал ривожланиши даромадларни бошқариш жараёнида динамик нарх белгилаш (dynamic pricing), талабни прогнозлаш ва индивидуаллаштирилган таклифлар ишлаб чиқиш имкониятларини кенгайтирди. Масалан, халқаро тадқиқотларга кўра, сунъий интеллектга асосланган нарх белгилаш алгоритмларини жорий этган компанияларда даромадлар ўртача 5–15% га ошгани қайд этилган [8; 15]. Шу билан бирга, рақамли иқтисодиёт шароитида маълумотлар ҳажмининг кескин ўсиши ва реал вақт режимида таҳлил қилиш имкониятлари корхоналарга бозор конъюнктурасига тез мослашиш имконини бермоқда.

Рақамли иқтисодиётда даромадларни бошқаришнинг муҳим хусусиятларидан бири – бу алгоритмик бошқарувнинг устуворлиги ҳисобланади. Яъни, қарорлар инсон иштирокисиз ёки қисман иштирокида автоматлаштирилган моделлар орқали қабул қилинади. Бу эса оптималлаштириш алгоритмларини, жумладан, градиент тушиш усули, генетик алгоритмлар ва мустаҳкамлаш асосида ўрганиш (reinforcement learning) каби ёндашувларнинг кенг қўлланилишига олиб келмоқда [12; 13]. Шу билан бирга, даромадларни бошқариш жараёнида талаб эластиклиги, бозор сегментацияси ва мижоз хулқ-атвори каби омилларни ҳисобга олиш зарурати янада ортиб бормоқда.

Жаҳон амалиётида рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш тизимлари, айниқса, авиация, меҳмонхона бизнеси, электрон тижорат ва транспорт хизматлари соҳаларида кенг қўлланилмоқда. Масалан, авиакомпаниялар билет нархларини реал вақтда ўзгартириш орқали максимал даромадга эришишга ҳаракат қиладилар, бу эса yield management тизимининг самарали ишлашини таъминлайди [11]. Шунингдек, Amazon ва Uber каби йирик рақамли платформалар динамик нарх белгилаш ва алгоритмик бошқарув орқали бозорда рақобат устунлигига эришмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Хусусан, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси[1] доирасида иқтисодиёт тармоқларини рақамлаштириш, электрон тижоратни ривожлантириш ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, мазкур стратегияда маълумотларга асосланган бошқарув, рақамли платформаларни ривожлантириш ва инновацион бизнес моделларни жорий этиш орқали иқтисодий самарадорликни ошириш масалалари алоҳида таъкидланган.

Шу билан бирга, илмий адабиётларда[4; 5; 10; 20; 22; 23] рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш масалалари кенг ўрганилган бўлса-да, оптималлаштириш алгоритмларини комплекс равишда қўллаш ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашга қаратилган тадқиқотлар етарли даражада тизимлаштирилмаган. Айниқса, ривожланаётган мамлакатлар, жумладан Ўзбекистон шароитида мазкур масаланинг ўзига хос жиҳатлари чуқур тадқиқ этишни талаб қилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ушбу тадқиқотнинг мақсади рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш, оптималлаштириш алгоритмларининг назарий ва амалий жиҳатларини таҳлил қилиш ҳамда уларни қўллаш самарадорлигини баҳолашдан иборат. Мазкур мақсадга эришиш учун тадқиқот доирасида қуйидаги вазифалар белгиланади: рақамли иқтисодиётда даромадларни бошқариш концепциясини таҳлил қилиш, асосий алгоритмларни ўрганиш, уларнинг амалий қўлланилиш механизмларини баҳолаш ва миллий иқтисодиёт шароитига мос тавсиялар ишлаб чиқиш.

Шу тариқа, ушбу тадқиқот рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш тизимларини такомиллаштириш, инновацион алгоритмик ёндашувларни жорий этиш ва корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишда муҳим илмий ва амалий аҳамият касб этади.

Ушбу тадқиқотда рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг хусусиятларини аниқлаш ҳамда оптималлаштириш алгоритмларининг самарадорлигини баҳолаш мақсадида комплекс илмий ёндашув қўлланилди. Тадқиқот методологияси иқтисодий назария, иқтисодий-математик моделлаш, маълумотлар таҳлили ва алгоритмик ёндашувларни интеграция қилган ҳолда шакллантирилди.

Ушбу тадқиқотда рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг хусусиятларини аниқлаш ва оптималлаштириш алгоритмларининг самарадорлигини баҳолаш мақсадида комплекс ёндашув қўлланилди. Методология иқтисодий-математик моделлаш, эконометрик таҳлил ва алгоритмик усулларни интеграция қилган ҳолда шакллантирилди.

Тадқиқотда системали таҳлил усули орқали даромадларни бошқариш тизимининг таркибий элементлари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги ўрганилди [Bertsimas & Kallus, 2020]. Даромадни максималлаштириш масаласи қуйидаги мақсад функцияси орқали ифодаланди:

$$\text{Max } R=\sum Pt\cdot Qt \quad [16].$$

бу ерда:

R — даромад;

$_{Pt}$ — нарх;

$_{Qt}$ — талаб ҳажми.

Талабни прогнозлаш ва омилларни баҳолаш учун кўп омили регрессия модели қўлланилди:

$$Q=\alpha+\beta_1P+\beta_2I+\beta_3S+\varepsilon \text{ [19]}$$

бу ерда:

P — нарх;

I — даромад;

S — мавсумийлик омиллари.

Оптималлаштириш жараёнида градиент тушиш ва динамик дастурлаш усулларидан, шунингдек, адаптив қарор қабул қилиш учун мустаҳкамлаш асосида ўрганиш алгоритмларидан фойдаланилди [13].

Маълумотлар сифатида 2020–2024 йилларга оид халқаро [6; 7] ва миллий статистик маълумотлардан фойдаланилди. Алгоритмлар самарадорлиги даромад ўсиши, ROI ва прогноз хатолиги (RMSE) орқали баҳоланди.

Тадқиқот натижалари рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш жараёнлари анъанавий ёндашувларга нисбатан сифат жиҳатидан янги босқичга чиққанини кўрсатди. Хусусан, маълумотларга асосланган (data-driven) бошқарув моделларини жорий этиш натижасида қарор қабул қилиш тезлиги ўртача 30–40% га ошгани, шу билан бирга бошқарув қарорларининг аниқлиги сезиларли даражада яхшиланган аниқланди [6; 8;].

Таҳлиллар рақамли платформаларда динамик нарх белгилаш (dynamic pricing) механизмларини қўллаш даромадларни сезиларли ошириш имконини берганини кўрсатди. Хусусан, алгоритмик нарх белгилашни жорий этган субъектларда даромадлар ўртача 8–12% га, айрим ҳолларда эса 15% гача ошгани кузатилди. Бундай ўсиш, асосан, талабнинг реал вақт режимида мониторинг қилиниши ва нархларни бозор шароитига мос равишда тезкор ўзгартириш имконияти билан изоҳланади [15].

Эконометрик моделлаш натижалари талаб ва нарх ўртасида статистик жиҳатдан аҳамиятли манфий боғлиқлик мавжудлигини тасдиқлади. Ҳисоб-китобларга кўра, нархнинг 1% га ошиши талабнинг ўртача 0,6–0,8% га камайишига олиб келади. Шу билан бирга, истеъмолчилар даромадлари 1% га ошганда талаб 0,4–0,6% га ўсиши аниқланди. Мавсумийлик омили эса айрим тармоқларда (хусусан, туризм ва электрон тижоратда) талаб ўзгаришининг 20–25% гача қисмини изоҳлаб бериши кузатилди [19].

Оптималлаштириш алгоритмларининг самарадорлиги таҳлили шуни кўрсатдики, анъанавий статик моделларга нисбатан динамик ва адаптив алгоритмлар сезиларли устунликка эга. Жумладан, градиент тушиш алгоритми ёрдамида параметрларни оптималлаштириш натижасида даромад кўрсаткичлари ўртача 6–9% га яхшиланган. Динамик

дастурлаш усули эса кўп босқичли қарор қабул қилиш жараёнларида ресурслар тақсимотини оптималлаштириш имконини бериб, умумий самарадорликни 7–11% га оширган.

Энг юқори натижалар мустаҳкамлаш асосида ўрганиш (reinforcement learning) алгоритмларини қўллаш орқали кузатилди. Бунда нарх белгилаш жараёни бозор шароитига автоматик равишда мослашиб бориши натижасида даромадлар 10–15% гача ошгани аниқланди. Шу билан бирга, ушбу алгоритмлар бозордаги ноаниқлик ва ўзгарувчанликка нисбатан юқори барқарорликка эга эканлиги қайд этилди [13].

Талабни прогнозлаш моделларининг аниқлиги RMSE кўрсаткичи орқали баҳоланганда, таклиф этилган моделларда прогноз хатолиги анъанавий усулларга нисбатан 12–18% га камайгани аниқланди. Бу эса ресурслардан самарали фойдаланиш ва захираларни оптимал бошқариш имкониятини сезиларли даражада оширган.

Шунингдек, тадқиқот натижалари рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини аниқлаш имконини берди:

- қарор қабул қилиш жараёнларининг автоматлашуви ва алгоритмлашуви;
- маълумотлар ҳажмининг кескин ўсиши ва улардан фойдаланиш самарадорлигининг ортиши;
- индивидуаллаштирилган нарх белгилаш ва мижоз сегментациясининг чуқурлашуви;
- реал вақт режимида бошқарув қарорларини қабул қилиш имконияти;
- рақобат муҳитининг динамик ва юқори ноаниқликка эга бўлиши.

Умуман олганда, олинган натижалар рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришда замонавий алгоритмик ёндашувларни қўллаш корхоналарнинг молиявий натижаларини яхшилаш, бозор шароитига тез мослашиш ва стратегик қарорларнинг самарадорлигини оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди.

Тадқиқот натижалари рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш жараёнлари анъанавий иқтисодий моделлардан сифат жиҳатидан фарқ қилишини тасдиқлади. Хусусан, маълумотларга асосланган бошқарув ва алгоритмик қарор қабул қилиш механизмлари даромадларни оптималлаштиришда ҳал қилувчи омилга айланаётгани аниқланди. Бу ҳолат Erik Brynjolfsson ва Andrew McAfee томонидан илгари сурилган рақамли трансформация концепцияси билан уйғунликда ривожланмоқда.

Олинган натижалар динамик нарх белгилаш механизмларининг самарадорлиги ҳақидаги халқаро тадқиқотлар билан ҳам мос келади. Жумладан, алгоритмик нарх белгилаш орқали даромадларнинг 8–15% гача ўсиши ҳақидаги натижалар McKinsey Global Institute ҳисоботлари билан мувофиқ келади. Бироқ ушбу тадқиқот натижалари шуни ҳам кўрсатадики, бундай алгоритмларнинг самарадорлиги бозор тузилиши, рақобат даражаси ва маълумотлар сифатидан бевосита боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Эконометрик таҳлиллар натижасида аниқланган талаб ва нарх ўртасидаги манфий боғлиқлик классик иқтисодий назарияларга мос келади. Бироқ рақамли иқтисодиёт шароитида ушбу боғлиқликнинг даражаси маълумотлар таҳлили ва персоналлаштириш орқали қисман юмшатилиши мумкинлиги кузатилди. Яъни, индивидуаллаштирилган нарх белгилаш орқали айрим сегментларда талабнинг нархга сезгирлиги камайиши мумкин. Бу ҳолат Hal Varian томонидан илгари сурилган “price discrimination in digital markets” концепцияси билан мувофиқ келади. Оптималлаштириш алгоритмлари таҳлили шуни кўрсатдики, мустаҳкамлаш асосида ўрганиш алгоритмлари анъанавий усулларга нисбатан юқори самарадорликка эга бўлса-да, уларни жорий этиш катта ҳажмдаги маълумотлар ва юқори ҳисоблаш ресурсларини талаб қилади. Шу жиҳатдан, барча корхоналар учун ушбу алгоритмларни жорий этиш иқтисодий жиҳатдан мақбул эмаслиги мумкин. Бу эса тадқиқот натижаларини амалиётга татбиқ этишда муҳим чеклов сифатида намоён бўлади [13].

Шу билан бирга, тадқиқот натижалари рақамли иқтисодиётда даромадларни бошқариш жараёнларида маълумотлар сифатининг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини кўрсатди. Маълумотлар тўлиқ эмаслиги ёки нотўғрилиги алгоритмлар самарадорлигини пасайтиради ва нотўғри қарорлар қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Бу ҳолат Жаҳон Банки томонидан қайд этилган маълумотларнинг сифати муаммосини яна бир бор тасдиқлайди.

Ўзбекистон шароитида мазкур натижаларни баҳолаш шуни кўрсатадики, рақамли иқтисодиёт инфратузилмаси ривожланиб бораётган бўлса-да, алгоритмик даромад бошқарувини кенг жорий этиш учун маълумотлар базаси, рақамли платформалар ва кадрлар салоҳиятини янада ривожлантириш зарур. Бу эса Рақамли Ўзбекистон – 2030 стратегияси доирасида белгиланган устувор вазифалар билан ҳамоҳангдир.

Тадқиқотнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш фақат техник ёки алгоритмик муаммо эмас, балки стратегик бошқарув масаласи сифатида намоён бўлади. Яъни, компаниялар нафақат алгоритмларни жорий этиши, балки уларни бизнес стратегияси, маркетинг сиёсати ва мижозлар билан муносабатлар тизими билан интеграция қилиши лозим.

Шу билан бирга, тадқиқот маълум чекловларга ҳам эга. Хусусан, таҳлил асосан очиқ маълумотларга таянганлиги сабабли айрим соҳалардаги хусусий маълумотлар ҳисобга олинмади. Шунингдек, алгоритмларнинг самарадорлиги барча тармоқларда бир хил даражада намоён бўлмаслиги мумкин. Умуман олганда, муҳокама натижалари рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш тизимларини такомиллаштиришда алгоритмик ёндашувларнинг аҳамияти юқори эканлигини тасдиқлайди, бироқ уларни самарали жорий этиш институционал, технологик ва кадрлар салоҳияти билан узвий боғлиқ эканлигини кўрсатади. Ушбу тадқиқотда рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари комплекс равишда ўрганилди ҳамда оптималлаштириш алгоритмларининг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинди. Олинган натижалар шуни кўрсатадики, рақамли трансформация шароитида даромадларни бошқариш жараёнлари анъанавий моделлардан тубдан фарқ қилиб, маълумотларга асосланган ва алгоритмик қарор қабул қилишга таянувчи тизимга айланмоқда.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги асосий илмий хулосалар шакллантирилди:

Биринчидан, рақамли иқтисодиётда даромадларни бошқаришнинг асосий хусусияти — бу реал вақт режимида қарор қабул қилиш ва маълумотларга асосланган бошқарувнинг устуворлиги ҳисобланади. Бу эса корхоналарга бозор шароитига тез мослашиш ва рақобат устунлигини таъминлаш имконини беради.

Иккинчидан, динамик нарх белгилаш ва талабни прогнозлаш алгоритмларини жорий этиш даромадларни 8–15% гача ошириш имкониятини беради, бу эса рақамли платформаларда алгоритмик бошқарувнинг юқори самарадорлигини тасдиқлайди.

Учинчидан, мустаҳкамлаш асосида ўрганиш ва бошқа адаптив алгоритмлар бозор ноаниқлиги шароитида энг самарали инструмент сифатида намоён бўлади, бироқ уларни жорий этиш юқори даражадаги маълумотлар базаси ва техник ресурсларни талаб қилади.

Тўртинчидан, талаб эластиклиги ва мижозлар сегментациясини чуқур таҳлил қилиш даромадларни оптималлаштиришда муҳим омил ҳисобланади, айниқса рақамли иқтисодиётда персоналлаштирилган таклифлар шакллантириш орқали.

Бешинчидан, алгоритмик ёндашувларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан маълумотлар сифати, рақамли инфратузилма ва кадрлар салоҳиятига боғлиқ бўлиб, бу омиллар етарли даражада ривожланмаган шароитларда кутилган натижаларга эришиш қийинлашади.

Тадқиқот натижалари асосида қуйидаги амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Корхоналарда даромадларни бошқариш тизимини рақамлаштириш ва data-driven қарор қабул қилиш механизмларини жорий этиш мақсадга мувофиқ.
2. Динамик нарх белгилаш ва талабни прогнозлаш алгоритмларини босқичма-босқич жорий этиш орқали даромадларни ошириш имкониятларидан фойдаланиш лозим.
3. Мустаҳкамлаш асосида ўрганиш ва сунъий интеллект технологияларини жорий этишда корхоналарнинг техник ва кадрлар салоҳиятини оширишга алоҳида эътибор қаратиш зарур.
4. Миллий иқтисодиёт шароитида рақамли платформаларни ривожлантириш ва маълумотлар базасини кенгайтириш орқали алгоритмик бошқарувни қўллаш имкониятларини кенгайтириш талаб этилади.
5. Давлат сиёсати доирасида рақамли иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш, хусусан, Рақамли Ўзбекистон – 2030 стратегияяси доирасида

алгоритмик бошқарув ва маълумотлар иқтисодиётини қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамиятга эга.

Умуман олганда, мазкур тадқиқот натижалари рақамли иқтисодиёт шароитида даромадларни бошқариш тизимларини такомиллаштириш, оптималлаштириш алгоритмларини самарали қўллаш ва корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширишда муҳим илмий ва амалий аҳамият касб этади. Шу билан бирга, келгусида ушбу йўналишда тадқиқотларни янада чуқурлаштириш, хусусан, соҳавий кесимда алгоритмларнинг самарадорлигини ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрьдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси”ги ПФ-6079-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида ПФ-60-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. Рақамли иқтисодиёт кўрсаткичлари тўплами (2023).
4. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислоҳотлар маркази (ИТИМ). Ўзбекистонда рақамли трансформация таҳлили (2022).
5. Маҳмудов, Н., Каримов, Ш. (2021). Рақамли иқтисодиёт шароитида бошқарув самарадорлиги. Иқтисодиёт ва инновациялар, №3.
6. OECD (2023). Digital Economy Outlook 2023. Paris: OECD Publishing.
7. World Bank (2022). World Development Report: Data for Better Lives. Washington, DC.
8. McKinsey Global Institute (2024). The Economic Potential of Generative AI.
9. UNCTAD (2021). Digital Economy Report 2021. United Nations.
10. European Commission (2023). Data Strategy and Digital Transformation Report.
11. Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2017). The Business of Artificial Intelligence. Harvard Business Review Press.
12. Bertsimas, D., Kallus, N. (2020). From Predictive to Prescriptive Analytics. Management Science, 66(3), 1025–1044.
13. Sutton, R.S., Barto, A.G. (2018). Reinforcement Learning: An Introduction. MIT Press.
14. Talluri, K.T., Van Ryzin, G.J. (2020). The Theory and Practice of Revenue Management. Springer.
15. Chen, L., Mislove, A., Wilson, C. (2022). An Empirical Analysis of Algorithmic Pricing. Proceedings of the ACM Conference on Economics and Computation.
16. Phillips, R. (2021). Pricing and Revenue Optimization. Stanford University Press.
17. Agrawal, A., Gans, J., Goldfarb, A. (2019). Prediction Machines: The Simple Economics of Artificial Intelligence. Harvard Business Review Press.
18. Davenport, T.H., Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review, 96(1), 108–116.
19. Varian, H.R. (2019). Artificial Intelligence, Economics, and Industrial Organization. NBER Working Paper.
20. Ferreira, K.J., Lee, B.H.A., Simchi-Levi, D. (2016). Analytics for an Online Retailer. Operations Research, 64(2), 474–489.
21. Клейнер, Г.Б. (2021). Цифровая экономика и управление предприятиями. Экономика и управление, №4.
22. Бурков, В.Н., Новиков, Д.А. (2019). Теория управления организационными системами. Москва: Наука.
23. Иванов, В.В. (2022). Алгоритмы оптимизации в цифровой экономике. Вестник РАН, №6.

УДК:316.34

МЕҲНАТ БОЗОРИДА ГЕНДЕР ТАФОВУТЛАРИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ГЕНДЕРНЫХ РАЗЛИЧИЙ НА РЫНКЕ ТРУДА

CAUSES OF GENDER DIFFERENCES IN THE LABOR MARKET

Бегимова Нафосат Комилжоновна
Ўзбекистон Республикаси Банк молия академияси 2-босқич магистранти

Илмий раҳбар: PhD Рахмонов Н.

Аннотация

Мазкур мақолада меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабаблари таҳлил қилинган. Тадқиқотда инсон капитали, меҳнат бозори сегментацияси, институционал муҳит ва ижтимоий омилларнинг таъсири ўрганилди. Олинган натижалар гендер тафовутлари кўп омили характерга эга эканлигини ва уларнинг иқтисодий, институционал ҳамда ижтимоий омиллар таъсирида шаклланишини кўрсатади. Ўзбекистон меҳнат бозори мисолида гендер тенгсизликнинг асосий кўринишлари баён этилди. Мақолада гендер тафовутларини камайтириш бўйича комплекс ёндашув зарурлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: гендер тафовутлари, меҳнат бозори, гендер тенгсизлик, инсон капитали, меҳнат бозори сегментацияси, институционал омиллар, ижтимоий омиллар, иш ҳақи фарқи, бандлик.

В данной статье проанализированы причины возникновения гендерных различий на рынке труда. В исследовании рассмотрено влияние человеческого капитала, сегментации рынка труда, институциональной среды и социальных факторов. Полученные результаты свидетельствуют о том, что гендерные различия носят многофакторный характер и формируются под воздействием экономических, институциональных и социальных факторов. На примере рынка труда Узбекистана раскрыты основные проявления гендерного неравенства. В статье обоснована необходимость комплексного подхода к сокращению гендерных различий.

Ключевые слова: гендерные различия, рынок труда, гендерное неравенство, человеческий капитал, сегментация рынка труда, институциональные факторы, социальные факторы, разрыв в оплате труда, занятость.

This article analyzes the causes of gender differences in the labor market. The study examines the impact of human capital, labor market segmentation, institutional environment, and social factors. The results indicate that gender differences are multifactorial in nature and are formed under the influence of economic, institutional, and social factors. The main manifestations of gender inequality are illustrated using the example of the labor market in Uzbekistan. The article substantiates the need for a comprehensive approach to reducing gender differences.

Keywords: gender differences, labor market, gender inequality, human capital, labor market segmentation, institutional factors, social factors, wage gap, employment.

Ҳозирги глобал иқтисодиёт шароитида меҳнат бозорида гендер тенгсизлик муаммоси нафақат ижтимоий адолат масаласи, балки иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи муҳим омил сифатида қаралмоқда. Жаҳон миқёсида аёллар ва эркаклар ўртасида иш ҳақи, иш билан бандлик, лавозим ўсиши ва меҳнат шароитлари бўйича мавжуд фарқлар иқтисодий ресурслардан тўлиқ фойдаланилмаётганини кўрсатади [12].

Илмий адабиётларда гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабаблари турли назарий ёндашувлар орқали изоҳланади. Жумладан, инсон капитали назариясига кўра, гендер фарқлари таълим, малака ва иш тажрибасидаги фарқлар билан тушунтирилади [4]. Аммо замонавий тадқиқотлар бу омиллар етарли эмаслигини ва институционал, ижтимоий ҳамда дискриминацион омиллар ҳам муҳим рол ўйнашини кўрсатмоқда [5]. Шу билан бирга, меҳнат бозоридаги гендер тафовутларининг шаклланишида қуйидаги омиллар алоҳида аҳамиятга эга: меҳнат бозорининг сегментацияси, гендер стереотиплари, институционал чекловлар, иш ва оила вазифалари ўртасидаги номутаносиблик. Хусусан, постсовет мамлакатлари, жумладан Ўзбекистон шароитида гендер тафовутлари миллий меҳнат бозори хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, бу ҳолат қўшимча таҳлилни талаб қилади [1; 2; 3].

Мазкур тадқиқотнинг мақсади – меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабабларини тизимли таҳлил қилиш ва уларни шакллантирувчи асосий омилларни аниқлашдан иборат.

Мазкур тадқиқотда меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабабларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш мақсадида комплекс илмий ёндашув қўлланилди. Тадқиқот жараёнида назарий ва эмпирик таҳлил усулларининг уйғунлашган ҳолда қўлланилиши гендер тенгсизликни шакллантирувчи омилларни тизимли равишда аниқлаш имконини берди. Хусусан, илмий адабиётларни таҳлил қилиш орқали гендер тафовутларининг иқтисодий, институционал ва ижтимоий асослари ўрганилди ҳамда уларнинг ўзаро боғлиқлиги аниқланди.

Тадқиқотда, аввало, таҳлил ва синтез усулларидан фойдаланилди. Бу усуллар ёрдамида сўнгги йилларда Scopus, Web of Science ва бошқа халқаро илмий базаларда чоп этилган мақолалар, шунингдек, миллий ва минтақавий тадқиқотлар ўрганилди. Мазкур манбаларда келтирилган назарий ёндашувлар, жумладан инсон капитали назарияси, меҳнат бозори сегментацияси концепцияси ҳамда дискриминация назариялари умумлаштирилиб, гендер тафовутларининг асосий манбалари аниқланди. Шу билан бирга, қиёсий таҳлил усули орқали турли мамлакатлардаги меҳнат бозорида гендер фарқларининг намоён бўлиш хусусиятлари солиштирилди. Ривожланган давлатлар (OECD мамлакатлари) ва ривожланаётган иқтисодиётлар, жумладан Ўзбекистон мисолида гендер тенгсизлик даражаси ва унинг омиллари таққослаб таҳлил қилинди. Бу ёндашув гендер тафовутларининг универсал ва миллий хусусиятларини ажратиб кўрсатиш имконини берди.

Тадқиқотда иқтисодий-статистик таҳлил ҳам муҳим ўрин эгаллади. Халқаро ташкилотлар, жумладан Халқаро меҳнат ташкилоти (ILO)[7], Жаҳон банки (World Bank)[8] ва OECD маълумотлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари асосида гендер тафовутларининг динамикаси ўрганилди. Бу маълумотлар асосида аёллар ва эркаклар ўртасидаги иш ҳақи фарқи, меҳнат бозорида иштирок даражаси ҳамда касбий сегрегация ҳолатлари таҳлил қилинди.

Бундан ташқари, институционал таҳлил усули ёрдамида меҳнат бозорида гендер тенгсизликни шакллантирувчи ҳуқуқий ва ташкилий омиллар баҳоланди. Хусусан, меҳнат қонунчилиги, гендер сиёсати ва ижтимоий ҳимоя механизмларининг самарадорлиги таҳлил қилиниб, уларнинг амалдаги таъсири ўрганилди. Ушбу ёндашув гендер тафовутларининг фақат иқтисодий эмас, балки институционал сабабларини ҳам аниқлаш имконини берди. Шунингдек, тадқиқот жараёнида контент таҳлил усулидан ҳам фойдаланилди. Сўнгги 2020–2025 йилларда чоп этилган илмий мақолалар мазмун жиҳатдан таҳлил қилиниб, уларда гендер тенгсизлик сабаблари қандай талқин қилингани ўрганилди. Бу эса илмий адабиётлардаги асосий тенденциялар ва ёндашувларни умумлаштиришга хизмат қилди.

Умуман олганда, қўлланилган усуллар ўзаро боғлиқ ҳолда тадқиқотнинг илмий ишончлилигини таъминлаб, меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабабларини ҳар томонлама ёритиш имконини берди.

Меҳнат бозорида гендер тафовутлари шаклланиши оддий ва бир йўналиши жараён эмас, балки бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган бир нечта омиллар таъсирида вужудга

келадиган мураккаб тизим сифатида намоён бўлади. Бунда инсон капитали, меҳнат бозори таркиби, институционал муҳит ва ижтимоий муносабатлар ўзаро таъсирга киришиб, гендер фарқларининг сақланиб қолишига ёки кучайишига хизмат қилади [4; 11; 12].

Инсон капитали нуқтаи назаридан қаралганда, меҳнат бозорида аёллар ва эркаклар ўртасидаги фарқлар муайян даражада таълим, касбий тайёргарлик ва иш тажрибаси билан изоҳланади. Бироқ замонавий шароитда кўп ҳолларда аёллар таълим даражаси бўйича эркаклардан ортда эмас, айрим соҳаларда ҳатто устунликка ҳам эга. Шунга қарамасдан, меҳнат бозорида уларнинг мавқейи тенг эмаслиги кузатилади. Бу ҳолат инсон капитали омиллари етарли тушунтириш бермаслигини, демак, бошқа омиллар ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини англатади[4]. Айниқса, иш фаолиятидаги узилишлар масаласи муҳим ўрин тутади. Бола парвариши ва оилавий масъулиятлар кўпроқ аёллар зиммасига тушиши натижасида уларнинг меҳнат стажи узлуксиз шаклланмайди, бу эса кейинчалик иш ҳақи даражаси ва карьера ўсишига таъсир кўрсатади [6].

Меҳнат бозорининг таркибий тузилиши ҳам гендер тафовутларини чуқурлаштирувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Аёллар ва эркакларнинг турли соҳаларда жамланиши иқтисодий натижаларда сезиларли фарқларни келтириб чиқаради. Аёллар асосан таълим, тиббиёт, ижтимоий хизматлар каби соҳаларда фаол бўлиб, ушбу соҳаларда иш ҳақи даражаси нисбатан паст бўлади. Эркаклар эса саноат, қурилиш ва технология соҳаларида кўпроқ банд. Бу ҳолат меҳнат бозорида горизонтал сегрегация сифатида намоён бўлади [11;12]. Шу билан бирга, бир хил соҳа доирасида ҳам лавозимлар бўйича фарқлар кузатилади, яъни раҳбарлик лавозимларида эркаклар устунлиги сақланиб қолади, бу эса вертикал сегрегация орқали гендер тафовутларини янада кучайтиради[7].

Институционал муҳит доирасида гендер тафовутлари кўп ҳолларда расмий қонунчилик билан эмас, балки амалдаги меҳнат муносабатлари орқали шаклланади. Қонунларда тенг ҳуқуқ ва имкониятлар белгиланган бўлса-да, иш берувчиларнинг қарор қабул қилиш жараёнида аёлларга нисбатан эҳтиёткор муносабати сақланиб қолиши мумкин. Айниқса, ёш аёлларни ишга қабул қилишда уларнинг келажакда декрет таътилига чиқиши эҳтимоли ҳисобга олиниши кузатилади[9]. Бу ҳолат кўпинча яширин шаклда намоён бўлиб, меҳнат бозоридаги тенгсизликни сақлаб қолади. Шу билан бирга, иш вақтининг мослашувчан эмаслиги ва болалар парвариши инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги ҳам аёлларнинг меҳнат бозоридаги фаоллигини чеклайди[10].

Ижтимоий омиллар гендер тафовутларининг энг барқарор ва чуқур илдиз отган қисми ҳисобланади. Жамиятдаги анъанавий гендер роллари аёлларнинг иқтисодий фаоллигини чеклайдиган муҳим омил сифатида намоён бўлади. Аёллардан кўпроқ уй ишлари ва фарзанд тарбиясига масъул бўлиш кутилса, эркаклардан асосий даромад манбаи бўлиш талаб қилинади. Бу ҳолат меҳнат бозорида қарор қабул қилиш жараёнларига ҳам таъсир кўрсатиб, гендер тафовутларини сақлаб қолади [11;12].

Ўзбекистон меҳнат бозори шароитида ушбу жараёнлар ўзига хос тарзда намоён бўлади. Аёлларнинг таълим даражаси юқори бўлишига қарамасдан, уларнинг меҳнат бозоридаги иштироки ва даромад даражаси эркакларга нисбатан пастлигича қолмоқда. Аёллар асосан бюджет соҳаларида жамланган бўлиб, ушбу соҳаларда иш ҳақи чекланган. Шу билан бирга, раҳбарлик лавозимларида аёллар улуши нисбатан пастлиги сақланиб қолмоқда [1;2; 3].

Сўнгги йилларда гендер тенгликни таъминлашга қаратилган сиёсатлар ушбу фарқларни камайтиришга хизмат қилмоқда. Бироқ меҳнат бозорининг таркибий хусусиятлари ва ижтимоий қарашлар таъсирида гендер тафовутлар ҳали ҳам барқарор сақланиб қолмоқда (Stat.uz, 2024). Меҳнат бозорида гендер тафовутлари иқтисодий, институционал ва ижтимоий омилларнинг биргаликдаги таъсири натижасида шаклланади ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги мазкур муаммони мураккаб ва кўп қиррали ҳолатга айлантиради.

Меҳнат бозорида гендер тафовутларининг келиб чиқиш сабаблари юзасидан олинган натижалар мавжуд илмий қарашлар билан уйғун ҳолда шаклланади ва айни пайтда уларни муайян жиҳатларда тўлдиради. Хусусан, инсон капитали назарияси гендер фарқларини таълим ва иш тажрибаси билан изоҳлашга ҳаракат қилади[4], бироқ амалий ҳолатда бу омиллар гендер

тафовутларини тўлиқ тушунтириб беролмаслиги аён бўлади. Бир хил малака ва билимга эга бўлган ҳолда ҳам аёллар ва эркаклар ўртасида даромад ва карьера имкониятлари бўйича фарқлар сақланиб қолиши гендер тенгсизликнинг чуқурроқ табиатга эга эканини кўрсатади.

Бу ҳолат меҳнат бозорининг сегментацияси назарияси билан изоҳланади. Аёллар ва эркакларнинг турли иқтисодий соҳаларда жамланиши нафақат иш ҳақидаги фарқларни келтириб чиқаради, балки уларнинг меҳнат бозоридаги имкониятларини ҳам чеклайди[5]. Шу нуқтаи назардан қаралганда, гендер тафовутлари фақат индивидуал танлов натижаси эмас, балки меҳнат бозорининг таркибий хусусиятлари билан белгиланади.

Институционал ёндашув доирасида эса гендер тафовутлари меҳнат бозоридаги расмий ва норасмий қоидалар таъсирида шаклланиши билан изоҳланади. Қонунчиликда тенг ҳуқуқлар белгиланган бўлишига қарамасдан, амалда иш берувчиларнинг қарорлари, иш шароити ва ташкилот маданияти гендер тенгсизликни сақлаб қолиши мумкин [8]. Айниқса, аёлларнинг меҳнат бозоридаги фаоллигига бола парвариши билан боғлиқ инфратузилманинг ривожланмаганлиги салбий таъсир кўрсатади.

Ижтимоий ёндашув эса гендер тафовутларининг энг барқарор сабабларини очиб беради. Жамиятда шаклланган гендер роллари иқтисодий қарорларга ҳам таъсир кўрсатади. Аёлларнинг “уй ва оила” билан боғлиқ вазифаларга кўпроқ йўналтирилиши уларнинг меҳнат бозоридаги фаоллигини чеклайди, эркакларнинг эса “асосий даромад манбаи” сифатида қабул қилиниши уларнинг карьера имкониятларини кенгайтиради[8]. Бу ҳолат гендер тенгсизликнинг маданий асослари мавжудлигини кўрсатади. Ўзбекистон шароитида ушбу омиллар ўзаро боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Миллий меҳнат бозорида гендер тафовутлари асосан соҳалар бўйича тақсимот, иш ҳақи даражаси ва раҳбарлик лавозимларида иштирок даражаси орқали кўринади. Шу билан бирга, давлат сиёсатида гендер тенгликни таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар кучайиб бораётгани ижобий ўзгаришлар учун асос яратмоқда[1]. Бироқ мавжуд ижтимоий қарашлар ва меҳнат бозорининг таркибий хусусиятлари ушбу жараённинг секин кечишига сабаб бўлмоқда.

Шу нуқтаи назардан, гендер тафовутларини камайтириш фақат иқтисодий чоралар билан чекланиб қолмаслиги керак. Меҳнат бозорини диверсификация қилиш, аёлларни юқори даромадли соҳаларга жалб этиш, болалар парвариши инфратузилмасини ривожлантириш ва гендер стереотипларини камайтиришга қаратилган ижтимоий сиёсатлар муҳим аҳамият касб этади. Фақат комплекс ёндашув орқалигина меҳнат бозорида барқарор гендер тенгликка эришиш мумкин. Тадқиқот натижалари гендер тафовутлари кўп қиррали ва тизимли муаммо эканини тасдиқлайди. Уларнинг бартараф этилиши иқтисодий ўсиш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва ижтимоий адолатни таъминлаш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга.

Меҳнат бозорида гендер тафовутларини таҳлил қилиш натижасида мазкур муаммо кўп қиррали ва ўзаро боғлиқ омиллар таъсирида шаклланиши аниқланди. Гендер фарқлари фақат инсон капиталидаги тафовутлар билан чекланиб қолмасдан, меҳнат бозорининг таркибий хусусиятлари, институционал муҳит ва ижтимоий қарашлар билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Тадқиқот жараёнида аёллар ва эркаклар ўртасидаги фарқлар меҳнат фаолиятидаги узилишлар, соҳалар бўйича ажралиш ва карьера ўсишидаги номутаносибликлар орқали шаклланиши баён этилди. Шу билан бирга, яширин институционал чекловлар ва жамиятдаги анъанавий гендер роллари мазкур тафовутларни сақлаб қолишда муҳим ўрин тутиши ёритилди.

Ўзбекистон меҳнат бозори мисолида гендер тафовутлари соҳалар бўйича бандликда, иш ҳақи даражасида ва раҳбарлик лавозимларида намоён бўлиши қайд этилди. Шу билан бирга, сўнгги йилларда амалга оширилаётган гендер сиёсати мазкур фарқларни қисқартириш учун асос яратаётгани таъкидланди.

Умуман олганда, меҳнат бозорида гендер тенгликка эришиш комплекс ёндашувни талаб этади. Иқтисодий, институционал ва ижтимоий чораларни уйғун ҳолда амалга ошириш орқали гендер тафовутларини қисқартириш ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш имконияти ошади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдурахмонов, К.Х. Экономика труда. – Ташкент, 2022.
2. Абдурахмонов, Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. – Тошкент, 2022.
3. Турсунов, Б.О. Меҳнат бозори иқтисодиёти. – Тошкент, 2021.
4. Becker, G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
5. Blau, F., Kahn, L. The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations // Journal of Economic Literature. – 2017. – Vol. 55, № 3. – P. 789–865.
6. Goldin, C. Career and Family: Women’s Century-Long Journey toward Equity. – Princeton: Princeton University Press, 2021.
7. International Labour Organization (ILO). Global Wage Report 2022–2023. – Geneva, 2023.
8. World Bank. Women, Business and the Law 2023. – Washington, DC, 2023.
9. Капелюшников, Р.И. Гендерные различия на рынке труда. – Москва: НИУ ВШЭ, 2021.
10. Гимпельсон, В.Е. Рынок труда и неравенство. – Москва: Издательский дом ВШЭ, 2020.
11. Всемирный банк. Женщины, бизнес и закон. – Москва, 2022.
12. OECD. Гендерное равенство. – 2023.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:
dots. N.A.Kudratxodjayeva
Texnik muharrir:
I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 30.04.2026 nusxa 50
Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №___4____
Sotuvda kelishilgan holda
OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.
Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Редакторы:
доц. М.И.Саидкаримова
Тех. редактор:
И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 30.04.2026
Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №___4____
Цена договорная
Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Editors:
I.M.Nigmatullayev
Technical editor:
I.M.Nigmatullayev **Registration № 4715**

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 30.04.2026
Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.
The order № 4
Cost agreed.
Printed at the Tashkent OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanzar street 19, 28.

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объёмом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

4

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog‘i 25, Adadi 25. Buyurtma № 4
Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,
Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy